

T.C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOKTORA TEZİ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
DOKTORA PROGRAMI

AZMÎ PİR MEHMED'İN ENİSÜ'L-ÂRİFİN'İ
(İNCELEME-TENKİTLİ METİN)

Fatih KOYUNCU

Danışman

Prof. Dr. Âdem CEYHAN

MANİSA-2016

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 26/04/2016 tarih ve 13/6 sayılı toplantısında jürimiz tarafından Celal Bayar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'nin 35. Maddesi gereğince Enstitümüz Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora Programı Fatih KOYUNCU'nun "Azmi Pir Mehmed'in Enisü'l-Arifin'i (İnceleme-Tenkitledi Metin)" Konulu tezi incelenmiş ve aday 27/05/2016 tarihinde saat 15:00'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra 7.5 Dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerine sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI olduğuna OY BİRLİĞİ
DÜZELTME yapılmasına * OY ÇOKLUĞU
RED edilmesine ** ile karar verilmiştir.

* Bu halde adaya 6 ay süre verilir.

** Bu halde adayın tez konusu değiştirilir veya adayın isteği halinde tezsiz yüksek lisans programına geçişi sağlanır.

BAŞKAN,
Prof. Dr. Adem BEYHAN

ÜYE
Prof. Dr. Mahmut KAPLAN

ÜYE
Doç. Dr. Özer ŞENÖDEYİCİ

ÜYE
Doç. Dr. Osman ÜNLÜ

ÜYE
Yrd. Doç. Dr. Yasemin E. MORKOÇ

Evet **Hayır**

Tez, burs, ödül veya Teşvik programına (Tüba, Fullbright vb.) aday olabilir.

Tez, mutlaka basılmalıdır.

Tez, mevcut haliyle basılmalıdır.

Tez, gözden geçirildikten sonra basılmalıdır.

Tez, basımı gereksizdir.

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum “Azmî Pir Mehmed’in Enîsü’l-Ârifin’i (İnceleme-Tenkitli Metin)” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

18/04/2016

Fatih KOYUNCU

ÖZET
AZMÎ PİR MEHMED'İN ENÎSÜ'L-ÂRİFİN'İ
(İNCELEME-TENKİTLİ METİN)

Klasik Türk edebiyatında İslâm'ın da etkisiyle gerek manzum gerekse mensur metinlerde ahlâkî esaslara önem verilmiş ve bu konuda birçok eser yazılmıştır. İslâm ahlâkından bahseden kitaplar Müslüman toplumların ortak değerlerini söz konusu ettiği için bu eserlerin bir kısmı çeşitli dillere tercüme edilmiştir. Bunlardan biri de 15. asır Fars edebiyatının önemli isimlerinden olan Hüseyin Vâiz-i Kâşifî'nin (ö. 910/1504-1505), Hüseyin Baykara'nın oğlu Ebu'l-Muhsin Mirza için H. 900/M. 1495 yılında kaleme aldığı *Ahlâk-ı Muhsinî* isimli eseridir. Yazıldığı devirden itibaren rağbet gören bu eser, birçok dile çevrilmiştir. Önemli bir ahlâk kitabı olan *Ahlâk-ı Muhsinî*'nin 16. asırdan itibaren Türkçeye farklı dönemlerde tercümeleri yapılmıştır.

Edebiyatımızdaki *Ahlâk-ı Muhsinî* tercümeleri arasında en çok okunan ve rağbet göreni, 16. asır âlim ve şâirlerinden olan Azmî Pîr Mehmed'in (ö. 990/1582) H. 974/M. 1566 yılında kaleme aldığı *Enîsü'l-ârifîn* isimli eseridir. Kaynaklarda övgü ile bahsedilen ve 19. asra kadar müstensihler tarafından çoğaltılan bu kitabın elliden fazla nüshası bulunmaktadır. Azmî, bazı ilave ve çıkarmalar yaparak eseri âdeta tercümeden ziyade telifî bir kitap haline getirmiştir. Genel ahlâk ve siyâsetnâme türünün özelliklerini taşıyan bu edebî eser, Osmanlı toplumunun ahlâk anlayışını öğrenmemize katkı sağlayacak niteliktedir. *Enîsü'l-ârifîn*'de "ibâdet, duâ, şükür, tevekkül, sabır, edeb, adâlet, şefkat, tevâzu, vefâ, gayret, ferâset ve siyâset" gibi konuların ayrı başlıklar halinde ele alındığı kırk bölüm yer alır. Ayrıca evlenme, çocuk yetiştirme, yeme-içme, konuşma ve giyinme âdâbı gibi insanların daha çok sosyal hayatıyla ilgili meseleler de bahis konusu olmuştur. Her bir dinî-ahlâkî kavram âyet, hadis, kıssa, atasözü, konuya uygun Arapça, Farsça ve Türkçe şiirlerle izah edilmiştir.

Bu çalışmada ahlâk konusuna değinilmiş, Hüseyin Vâiz-i Kâşifî ile Azmî Pîr Mehmed'in hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca *Enîsü'l-ârifîn* üzerine tafsilatlı bir inceleme yapılmış ve eserin tenkitli metni dört nüshaya dayalı olarak ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk Edebiyatı, Ahlâk, Azmî, Enîsü'l-ârifîn, Hüseyin Vâiz-i Kâşifî, Ahlâk-ı Muhsinî.

ABSTRACT
ENÎSÜ'L-ÂRİFÎN OF AZMÎ PIR MEHMED
(REVIEW-CRITICAL EDITION)

Both poetic and prosaics have been put emphasis on the ethical way at the influence of Islam in the Classical Turkish Literature and lots of works have been committed to paper on this subject. The studies mentioned Islamic morality referring to the Muslim community of the common issues; some of these books have been translated into various languages. One of these important figures of 15th century Persian literature is *Ahlâk-ı Muhsinî*; written one of the leading authors Hüseyin Vâiz Kâşifi, put down the paper in 900/1495 for Ebu'l-Muhsin Mirza son of Hüseyin Baykara. Written in demand this study from the period has been translated into many languages. This work which is of important book on ethics was maden lot of translates to Turkish at the different period of time.

The most reading and getting in favor among the *Ahlâk-ı Muhsinî* translation at the our literature, called *Enîsü'l-ârifîn* put down on paper in 974/1566 by Azmî Pir Mehmed (d. 990/1582) who is scientist and poet in 16 century. Sources mentioned with praise in the 19th century until it is replicated by transcribers are more than fifty copies of this study. Azmî used artful style made a differnt book making some additions and deletions on his work. The work contributing to learning sense of decency of Ottoman society have forty section deal with different heading such as “prayers”, “invocation”, “resignation”, “manners”, “patience”, “justice”, “compassion”, “modesty”, “fidelity”, “effort”, “perception” and “politics”. In addition, it addressed the issues that people face more social life like; marriage, parenting, eating, talking and dressing. The each notion is accounted for according to the suitable subject of poerties and versicle, the prophet Muhammad's sayings, anecdote, adage.

This study addresses the issue of morality, given information about the life and Works of Hüseyin Vâiz-i Kâşifi and Azmî Pir Mehmed. Also, made a detailed analysis on Enîsü'l-Arif and criticizing the text of the study has consisted of four copies.

Key Words: Classical Turkish Literature, Moral, Azmî, Enîsü'l-ârifîn, Hüseyin Vâiz-i Kâşifi, *Ahlâk-ı Muhsinî*.

ÖN SÖZ

Ahlâk konusu tarihsel süreç içerisinde her toplumu ve ferdi ilgilendiren bir mesele olmuştur. İslâm'ı kabul eden milletlerin ahlâk hakkında ortak fikirleri ve ideal görüşleri *Kur'ân* ve hadis çerçevesinde gelişmiştir. Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında ahlâkî eserler kaleme alındığında İslâm ahlâkî işlenmiş ve ortak yönler vurgu yapılmıştır. Klasik Türk edebiyatı sahasında yazılan manzum ve mensur eserlerde İslâmiyetin etkisi, önceki inanç ve seciyenin ahlâka verdiği önemle gerek doğrudan gerekse dolaylı olarak ahlâk konusuna değinilmiştir.

Osmanlı toplumunda Arap ve Fars edebiyatına vâkıf olan yazarlar bu dillerden çok sayıda eser tercüme etmiştir. Türkçeye çevrilen eserlerden biri de Hüseyin Vâiz-i Kaşifi'nin *Ahlâk-ı Muhsinî*'sidir. Ali Şir Nevâyî, Abdurrahman Câmî ve Hüseyin Baykara ile arkadaşlıkları olan ve bir dönem kültür şehri haline gelen Herat'ta bulunan Hüseyin Vâiz'in birçok eseri çeşitli dillere tercüme edilmiştir. Bunlar arasında *Ahlâk-ı Muhsinî*, başta Türkçeye ve İngilizce olmak üzere birçok dile çevrilmiştir. Bir siyasetnâme özelliği taşıyan bu ahlâkî eserde kırk bâb bulunmaktadır. Bu baplarda ibâdet, dua, ihlâs, edep, tevâzu, siyâset, adâlet, tevekkül ve şefkat gibi bahisler ele alınmıştır. Yazıldığından kısa bir süre sonra Türkçeye tercüme edilmeye başlanan bu eserin edebiyatımızdaki çevirileri 20. asra kadar devam etmiştir.

Ahlâk-ı Muhsinî tercümeleri arasında en fazla rağbet gören eser Azmî Pîr Mehmed'in *Enîsü'l-ârifîn*'idir. 1566 yılında yazımı tamalanan eser 19. asrın başlarına kadar müstensihler tarafından çoğaltılmış ve bu eserin bir bâbı 1848 yılında Almancaya tercüme edilmiştir.

Enîsü'l-ârifîn'in diğer *Ahlâk-ı Muhsinî* tercümelerinden daha çok rağbet görmesinde Azmî'nin çeviriye yaptığı ilaveler etkili olmuştur. Yazar, eserin ana hatlarını *Ahlâk-ı Muhsinî*'den almış her bölüme başta âyet ve hadis olmak üzere atasözü, kıssa, büyük zatların sözleri, Arap ve Fars edebiyatına ait birçok türden örnekler ilave etmiştir. Özellikle dönemindeki şâirlerin divan ve mesnevilerinden ilavelerde bulunarak eserini telifi bir kitap haline getirmiştir.

Enîsü'l-ârifîn'i edebî anlamda önemli kılan ve rağbet görmesini sağlayan etkenlerden biri de Azmî'nin eserdeki dili ve üslubudur. Eserde genellikle orta nesir tercih edilmiş, akıcı ve didaktik bir üslup kullanılmıştır. Kaynaklarda övgü ile bahsedilen ve birçok nüshası olan bu eserin metni üzerine bir inceleme

yapılmamıştır. Osmanlı toplumunda rağbet gören bu ahlakî eser hakkında ilmî bir çalışmanın olmaması bu tezi hazırlamamıza vesile olmuştur.

Öncelikle kütüphane ve katalog taraması yapılmış, ancak eserin müellifin kaleminden çıkan bir yazmasına ulaşılammıştır. Nüshalar arasında cüz'î farklılıkların olması tenkitli metnin hazırlanmasını gerektirmiştir. Bu doğrultuda eserin ilmî usullere göre tenkitli metnini ortaya koymak ve eser üzerine inceleme yapmak çalışmamızın iki ana unsuru olmuştur.

Ahlâk konusunda çalışma yapan veya bu eserden yararlanmak isteyen bir araştırmacı ve okuyucunun genel hatlarla ahlâk kavramı hakkında bilgi sahibi olabilmesi amacıyla Giriş Bölümü'nde ahlâk kavramı izah edilmiştir. İslâm ahlâkını anlatan bu eserde İslâm'da ahlâk konusunda hangi hususlara dikkat edildiği açıklanmış, eser edebî bir metin olduğu için sanat, edebiyat ve ahlâk münasebetleri ele alınmıştır. Arap ve Fars edebiyatında ahlâk kitapları ve Türk edebiyatında ahlâk kitapları hakkında genel bir bilgi verilmiş, edebiyatımızdaki bazı mensur eserler örnek olması için kısaca tanıtılmıştır.

I. Bölüm'de *Ahlâk-ı Muhsinî*'nin yazarı Hüseyin Vâiz-i Kâşifi'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgiler verilmiştir. Bu bölüm hazırlanırken yurt içi ve özellikle yurt dışında Hüseyin Vâiz-i Kâşifi ve eserleri üzerine yapılan ilmî çalışmalardan ve çeşitli kaynaklardan yararlanılmıştır.

II. Bölüm'de çalışmamızın esasını teşkil eden *Enîsü'l-ârifîn*'in temel kaynağı *Ahlâk-ı Muhsinî* ve Türk edebiyatında *Ahlâk-ı Muhsinî* tercümleri hakkında bilgi verilmiştir. Burada *Ahlâk-ı Muhsinî* üzerine yapılan çalışmalardan faydalanılarak eser tanıtılmıştır. Birçok dile çevrilen bu eserin Türk edebiyatında kimler tarafından hangi tarihlerde çevirildiği kronolojik olarak sıralanmış, ayrıca bu eserlerin muhteva ve üslup özelliklerinden bahsedilmiştir.

III. Bölüm, *Enîsü'l-ârifîn*'in müellifi Azmî Pîr Mehmed'e ayrılmıştır. Azmî hakkında bilgi veren biyografik ve bibliyografik kaynaklar, ansiklopediler, makale ve tezler incelenerek yazarın hayatı hakkında bilgi verilmiştir. Azmî'nin edebî kişiliği şiirlerinden de örnekler verilerek izah edilmiştir. Yazarın eserleri yapılan çalışmalardan hareketle kısaca tanıtılmıştır.

IV. Bölüm'de çalışmanın asıl konusu olan *Enîsü'l-ârifîn* detaylı olarak incelenmiştir. Burada eserin adı ve yazılma sebebi üzerine durulmuş, *Enîsü'l-ârifîn*'in hangi tür ahlâk kitabı olduğu ortaya konmuştur. Eserin muhtevası ayrıntılı olarak ele alınmış, dil ve üslup özellikleri metinden örneklerle değerlendirilmiştir. *Enîsü'l-*

ârifîn'in *Ahlâk-ı Muhsinî* dışındaki kaynakları tespit edilmiş ve bunlar hakkında kısa bilgi verildikten sonra eserdeki iktibaslar gösterilmiştir. Azmî Pîr Mehmed'in *Enîsü'l-ârifîn*'i tercüme ederken nasıl bir yol izlediği metinden örneklerle izah edilmiştir. Yazarın esere yaptığı ilaveler; giriş bölümüne yapılan ilaveler, bâblara yapılan ilaveler ve müstakil bölüm ilaveleri olmak üzere üç grupta izah edilmiştir. Ayrıca Azmî Pîr Mehmed'in *Enîsü'l-ârifîn*'i ile Hüseyin Vâiz-i Kâşifi'nin *Ahlâk-ı Muhsinî*'si ve Azmî'nin çevirisiyle diğer *Ahlâk-ı Muhsinî* tercümeleri mukayese edilmiştir. Bu bölümde son olarak *Enîsü'l-ârifîn*'in tesirleri izah edilmiş ve eserle ilgili genel bir değerlendirme yapılmıştır.

V. Bölüm'de *Enîsü'l-ârifîn*'in nüshaları tavsif edilerek izah edilmiştir. Eserin nüshaları değerlendirilmiş ve buna göre şecere kurulmuştur. Ayrıca nüsha farkları gösterilirken ve tenkitli metin kurulurken nelere dikkat edildiği hakkında bilgi verilmiştir. Sonuç bölümünde bu çalışmanın neticesinde tespit edilen hususlar ortaya konmuştur.

VI. Bölüm'de eserin dört nüshadan hareketle ortaya konan tenkitli metni bulunmaktadır. Son olarak "Kaynakça" başlığı altında çalışmada yararlanılan kaynaklar sıralanmıştır.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında birçok kişinin katkısı olmuştur. Öncelikle hiçbir zaman maddî ve manevî desteklerini eksik etmeyen anne ve babama teşekkür ederim. Tezin tamalanma sürecinde gösterdiği hoşgöründen dolayı eşime şükranlarımı sunarım.

Tez içerisinde yer alan Farsça şiir ve ibareleri tercüme eden Dr. Somayeh Easy Cengiz'e ve Arapça tercümeleri yapan Arş. Gör. Fethullah Yener'e teşekkür ederim. Çalışmamın birçok safhasında fikir alışverişinden bulunduğum ve yardımlarını gördüğüm değerli dostlarım Dr. Ramazan Ekinci, Dr. Erdem Can Öztürk, Dr. Sagıp Atlı ve Halil Sercan Koşık'e, ayrıca Hüseyin Vâiz-i Kâşifi ile ilgili bazı kaynaklara ulaşmamı sağlayan Dr. Kenan Özçelik'e teşekkürlerimi sunarım.

Tez izleme toplantılarında bilgi ve birikimlerinden istifade ettiğim, yönlendirmeleriyle bu çalışmaya katkıda bulunan değerli hocalarım Prof. Dr. Kenan Erdoğan, Prof. Dr. Bahattin Kahraman, Prof. Dr. Mahmut Kaplan ve Yrd. Doç. Dr. Yasemin E. Morkoç'a teşekkürü bir borç bilirim.

Tez konusunun belirlenmesinde, gerekli kaynakların toplanmasında ve çalışmanın her aşamasında yardımlarını gördüğüm, değerli danışman hocam Prof. Dr. Âdem Ceyhan'a şükranlarımı sunarım.

Bütün gayretlerimize rağmen çalışmamızda görülebilecek kusur ve hataların okuyanlar tarafından mazur görülmesini temenni ederim.

Fatih KOYUNCU
Mayıs 2016, Manisa

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	v
ÖN SÖZ.....	vi
KISALTMALAR.....	xiv
NÜSHA KISALTMALARI.....	xv
GİRİŞ.....	1
1. Ahlâk Kavramı.....	1
2. İslâm'da Ahlâk Anlayışı.....	4
3. Sanat, Edebiyat ve Ahlâk Münasebeti.....	8
4. Arap ve Fars Edebiyatında Ahlâk Kitapları.....	14
5. Türk Edebiyatında Ahlâk Kitapları.....	18

I. BÖLÜM

HÜSEYİN VÂİZ-İ KÂŞİFÎ

1.1. Hayatı.....	28
1.2. Eserleri.....	30

II. BÖLÜM

HÜSEYİN VÂİZ-İ KÂŞİFÎ'NİN *AHLÂK-I MUHSİNÎ*'Sİ VE TÜRKÇE TERCÜMELERİ

2.1. <i>Ahlâk-ı Muhsinî</i>	37
2.2. <i>Ahlâk-ı Muhsinî</i> 'nin Türkçe Tercümeleri.....	40
2.2.1. Firâkî Abdurrahman Çelebi'nin <i>Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinî</i> 'si.....	40
2.2.2. Azmî Pîr Mehmed'in <i>Enîsü'l-ârifîn</i> 'i.....	42
2.2.3. Ebulfazl Mehmed Defterî'nin <i>Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinî</i> 'si.....	42
2.2.4. Rıdvan b. Abdülmennân'ın <i>Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinî</i> 'si.....	44
2.2.5. Hocazâde Abdülazîz'in <i>Ahlâk-ı Sultân Ahmedî</i> 'si.....	46
2.2.6. Ömer Efendi'nin <i>Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinî</i> 'si.....	48
2.2.7. Osmanzâde Tâib'in <i>Ahlâk-ı Ahmedî</i> 'si.....	49
2.2.8. Ragıp İmamoğlu <i>İyilerin Ahlâkı</i>	51

III. BÖLÜM

AZMÎ PİR MEHMED

3.1. Hayatı	54
3.2. Eserleri.....	56
3.2.1. <i>Divân</i>	57
3.2.2. <i>Mihr ü Müşteri</i>	57
3.2.3. <i>Pendnâme-i Azmî</i>	59
3.2.4. <i>Tercüme-i Manzûme-i Ehâdis-i Erba 'în</i>	60
3.2.5. <i>Enîsü'l-ârifîn</i>	61
3.3. Edebî Kişiliği.....	61

IV. BÖLÜM

AZMÎ PİR MEHMED'İN *ENÎSÜ'L-ÂRİFÎN*'İ

4.1. Eserin Adı ve Yazılma Sebebi.....	67
4.2. Eserin Türü	69
4.3. Eserin Muhtevası	71
4.4. Dil ve Üslûp Özellikleri.....	97
4.5. Eserin Kaynakları	107
4.6. Tercümede İzlenen Yol	124
4.6.1. Kelime Değiştirme	126
4.6.2. Genişletme	127
4.7. Azmî Pîr Mehmed'in Esere Yaptığı İlaveler.....	129
4.7.1. Giriş Bölümüne Yapılan İlaveler	130
4.7.2. Bâblara Yapılan İlaveler	131
4.7.3. Müstakil Bölüm İlavesi.....	137
4.8. <i>Enîsü'l-ârifîn</i> ile <i>Ahlâk-ı Muhsinî</i> 'nin Mukayesesi.....	141
4.8.1. Muhteva Mukayesesi	141
4.8.2. Dil ve Üslûp Mukayesesi	142
4.9. Azmî Pîr Mehmed'in <i>Enîsü'l-ârifîn</i> 'i İle Diğer <i>Ahlâk-ı Muhsinî</i> Tercümelerinin Mukayesesi	143
4.9.1. Muhteva Mukayesesi	143
4.9.2. Dil ve Üslûp Mukayesesi	145
4.10. <i>Enîsü'l-ârifîn</i> 'in Tesirleri ve Eserle İlgili Genel Değerlendirmeler	150

V. BÖLÜM

NÜSHA TAVSİFLERİ VE TENKİTLİ METİN TESİSİNDE DİKKAT EDİLEN HUSUSLAR

5.1. Nüshalar ve Nüsha Tavsifleri	153
5.1.1. Yurt içi Nüshaları.....	153
5.1.2. Yurt dışı Nüshaları.....	175
5.2. Nüshaların Değerlendirilmesi ve Şeceresi.....	178
5.3. Nüsha Farklarının Gösterilmesinde Esas Alınan Usûl	183
5.3.1. Nüshalardaki Farklılıklar	183
5.3.2. Derkenar Notları	183
5.4. Tenkitli Metnin Kurulmasında Esas Alınan Usûl	185
5.5. Transkripsiyon Alfabetesi	188
SONUÇ	189

VI. BÖLÜM

TENKİTLİ METİN

Bāb-1 Evvel: Der- ^ç İbādet	202
Bāb-1 Düvüm: Der-İhlāş.....	209
Bāb-1 Süvüm: Der-Du ^ç ā.....	213
Bāb-1 Çehārum: Der-Şükr	222
Bāb-1 Pencüm: Der-Şabr	235
Bāb-1 Şeşüm: Der-Rızā	243
Bāb-1 Heftüm: Der-Tevekkül	254
Bāb-1 Heştüm: Der-Ḥayā	266
Bāb-1 Nühüm: Der- ^ç İffet.....	273
Bāb-1 Dehüm: Der-Edeb	280
Bāb-1 Yāzdehüm: Der-Himmet.....	284
Bāb-1 Düvazdehüm: Der- ^ç Azm.....	293
Bāb-1 Sızdehüm: Der-Cidd ü Cehd	302
Bāb-1 Çehārdehüm: Der-Şebāt	312
Bāb-1 Pānzdehüm: Der- ^ç Adālet	318
Bāb-1 Şānzdehüm: Der- ^ç Afv	338
Bāb-1 Heftdehüm: Der-Ḥilm	342
Bāb-1 Hecdehüm: Ḥulḳ u Rıfḳ	349
Bāb-1 Nüzdehüm: Der-Şefḳat.....	355
Bāb-1 Bistüm: Der-Ḥayrāt.....	359
Bāb-1 Bist ü Yeküm: Der-Seḥā	366

Bāb-1 Bist ü Duvüm: Der-Tevāzu'	392
Bāb-1 Bīst ü Süvüm: Der-Emānet	401
Bāb-1 Bist ü Çehārum: Der-Vefā	408
Bāb-1 Bīst ü Pencüm: Der-Şadākat	424
Bāb-1 Bīst ü Şeşüm: Der-İncāh-ı Hācāt.....	439
Bāb-1 Bīst ü Heftüm: Der-Te'ennī vü Te'emmül	446
Bāb-1 Bīst ü Heştüm: Der-Müşāvere.....	451
Bāb-1 Bīst ü Nühüm: Der-Hāzm	459
Bāb-1 Sīvüm: Der-Şecā' at.....	467
Bāb-1 Sī vü Yeküm: Der-Ġayret	476
Bāb-1 Sī vü Duvüm: Der-Siyāset	488
Bāb-1 Sī vü Süvüm: Der-Teyakku'z u Hibret.....	494
Bāb-1 Sī vü Çehārum: Der-Firāset	502
Bāb-1 Sī vü Pencüm: Der-Kitmān-ı Esrār	514
Bāb-1 Sī vü Şeşüm: Der-İġtinām-ı Fursat	529
Bāb-1 Sī vü Heftüm: Der-Ri'āyet-i Hukūk	540
Bāb-1 Sī vü Heştüm: Der-Şoġbet-i Ahyār	553
Bāb-1 Sī vü Nühüm: Der-Def' -i Eşrār	563
Bāb-1 Çihilüm: Der-Terbiyet-i Hādem ü Haşem.....	582
Fi'l-Vezāreti	600
Fī-Tergībi'n-nikāh.....	609
Fī-Terbiyeti'l-evlād.....	613
Der-Terbiyet-i Hıdmetkārān	616
Ādāb-1 Şiyāb	617
Fi'l-binā'i.....	620
Ādāb-1 Ekl ü Şürb	622
Ādāb-1 Hareket ü Sükün.....	625
Fī-Süneni'l-kelām ve Ādābihi.....	627
Mev' izā-i Manzūme.....	648
Ĥatm-i Kitāb	652
KAYNAKÇA	655

KISALTMALAR

AKMB	: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı
A.Ü.	: Atatürk Üniversitesi
Bk.	: Bakanız
çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Dr.	: Doktor
Ed.	: Editör
Fak.	: Fakültesi
H.	: Hicrî Tarih
hzl.	: Hazırlayan
H.	: Hazret-i
G.Ü.	: Gazi Üniversitesi
Ktp.	: Kütüphanesi
M.	: Miladî Tarih
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı
Nu.	: Numara
ö.	: Ölüm Tarihi
s.	: Sayfa
sad.	: Sadeleştiren
SDÜ	: Süleyman Demirel Üniversitesi
ss.	: Sayfa Aralığı
S.Ü.	: Selçuk Üniversitesi
TALİD	: Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi
TDAY	: Türk Dili Araştırmaları Yıllığı
TDK	: Türk Dil Kurumu
ter.	: Tercüme
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Üni.	: Üniversitesi
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
vr.	: Varak

NÜSHA KISALTMALARI

- A** : Avusturya Milli Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar Mxt. 391.
- P** : Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Pertevniyal Nu. 474.
- H** : Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi Nu. 1720.
- Ş** : Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa Nu. 1531.
- E** : Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Esad Efendi Nu. 1328.
- N** : Nuruosmaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Nu. 2302.
- İ** : İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Nu. TY283.
- H2** : Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Hekimoğlu Nu. 550.
- H3** : Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Hüsrev Paşa Nu. 289.
- İ2** : İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Nu. TY2757.
- İ3** : İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Nu. TY10928.
- İ4** : İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Nu. TY2745.
- A2** : Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yazma Eser Kütüphanesi, Muzaffer Ozak Kitapları Nu. 246.
- K** : Kütahya Vahitpaşa İl Halk Kütüphanesi Nu. 43 Va 1611.
- D** : Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi Nu. 21 Hk 893.
- M** : Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, Tasavvuf-ı Türkî Nu. 24.

GİRİŞ

1. Ahlâk Kavramı

Arapça bir sözcük olan ahlâk “huy, seciye, tabiat” anlamlarına gelen (خلق) “hulk” veya “huluk” kelimesinin çoğuludur. Genel olarak, “İnsanın iyi ya da kötü olarak vasıflandırılmasına yol açan manevî nitelikleri, huyları ve bunların etkisiyle ortaya koyduğu iradeli davranışlar bütünü; bu konularla ilgili ilim dalı” olarak tanımlanmıştır.”¹

İnsanın fizikî yapısı için ahlâk kelimesinin köküyle aynı şekilde yazılan “halk”, manevî yapısı için “hulk” sözcüğü kullanılır. İslâm ahlâkçıları “hulk” kelimesini “hulk-ı tabîî” ve “hulk-ı kesbî” olarak ikiye ayırmışlardır. İnsanın yaratılışında var olan seciyeye hulk-ı tabîî; fiil ve davranışlar şeklinde meydana gelip sırf görüşüp kaynaşmaya dayalı olan huya hulk-ı kesbî denilmiştir. Ahlâkın hem derûnî hem de davranış olarak dışa yansıma özelliği vardır.² İnsanın bu davranışlarıyla ilgili olarak ahlâk için birçok tanım yapılmıştır. “İbn Miskeveyh, Gazâlî, Birgivî, Kınalızâde Ali; son devirden A. Behçet, A. Nâzimâ, A. Şeref, A. İrfan, A. Nazif ve birçok ahlâkçılara göre ahlâk, nefiste köklü bir şekilde yerleşip kendisinden fiil ve davranışlar düşünmeden, zorlamaya ihtiyaç duymadan, suhûletle (kolaylıkla) meydana gelen ‘hey’et-i râsiha’ya denir.”³

Yukarıdaki tanımlardan da anlaşılacağı gibi ahlâk, insanda yerleşmiş bir karakter yapısına işaret eden ve fertlerin irâdî hareketleriyle ilgilenen bir alan olmuştur. Zamana, toplum ve kültürlere göre farklılık gösteren davranış yöntemlerine karşılık ahlâk daha çok zorunlu ve değişmeyen davranış kurallarını göstermektedir.⁴

Ahlâk ilmi insan hayatının düzenlenmesinde ve idare edilmesinde etkin rol oynamaktadır. Etik olarak da adlandırılan ahlâk; bir kişinin, bir topluluğun, bir milletin, bir kültür çevresinin eylemlerine yön veren inanç, değer, norm, buyruk, yasak, tasarımlar topluluğu ve ağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bakımdan ahlâk her zaman yaşamın içindedir, ona her toplumda ve tarih sürecinde rastlanır. Bir Hıristiyan ahlâkı, İslâm ahlâkı, Yahudi ahlâkı, Budist ahlâkından bahsedildiği gibi; hümanist ahlâk, hoşgörü ahlâkı, köle ahlâkı, iş ahlâkı, meslek ahlâkı, aile ahlâkı,

¹ Mustafa Çağrı, “Ahlâk”, **DİA**, Cilt: 2, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1989, s. 1.

² Hüsameddin Erdem, **Son Devir Osmanlı Düşüncesinde Ahlâk**, Sebat Ofset Matbaacılık, Konya, 1996, s. 54.

³ Erdem, **Son Devir...**, s. 55.

⁴ Recep Kılıç, **Ahlâkın Dini Temelleri**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2012, s. 2.

birey ahlâkı ve bilim ahlâkı gibi kavramlardan bahsedilebilir.⁵ Bütün dinlerin ve inançların ehemmiyet verdiği ahlâk mefhumu insanlığın üzerinde önemle durduğu bir unsur olmuş ve olmaya devam edecektir.

Terim olarak ahlâk üç farklı şekilde kullanılır: İlk olarak umumî hayat tarzını, ikinci olarak bir grup davranış kurallarını, üçüncü olarak da davranış kuralları veya hayat tarzları üzerinde yapılan fikrî araştırmayı ifade eder. İslâm ahlâkı, Hristiyan ahlâkı denildiğinde birinci gruba; meslek ahlâkı, aile ahlâkı söz konusu olduğunda ikinci gruba dâhil olur. Ahlâk felsefesinin konuları da üçüncü grubun kapsamına girer. Ahlâk meselesi felsefenin yanında dinin de mevzuları arasında yer almaktadır.⁶

Ahlâk ilmi nazarî ve amelî ahlâk olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Nazarî ahlâk insanın ahlâkî şahsiyeti ile ahlâkî fiillerini; bu fiillerin âmilleri, değerleri, kuralları ve gayelerini konu edinir. Ahlâkın temellerini tespit ile fiil ve temayüllerin esaslarını inceler. Ayrıca bunların sevk ve irade şekillerini tayin eder. Görevle hak arasındaki ilişki, görevi kavramakta vicdanın rolü, insanın sorumluluğu gibi ahlâkın teorik kısımlarını ele alır. Amelî ahlâk, insanın ahlâklı olabilmesi için nasıl yaşaması gerektiğini, yapması ve terk etmesi gereken şeylerin neler olduğunu, insanların fiillerinden hangisinin iyi ve güzel olduğunu bildiren ilimdir. Yani amelî ahlâk tatbik edilmesi istenen ahlâktır.⁷

Felsefe tarihi boyunca ahlâk için farklı temellendirmeler yapılmıştır. Ahlâka temel olarak düşünülen esaslar din ve din dışı olmak üzere iki gruba indirgenmiştir. Ahlâkın din ile temellendirilmesi hususunda her dönemde birçok filozof farklı görüş ileri sürmüştür. Din ile temellenen ahlâk teorilerinin esas özellikleri, Allah'ın varlığı, vahiy göndermesi ve elçi olarak seçtiği kişilerde ahlâkî vasıfların bulunması gibi hususlardır. Din dışı temellendirmelerde ise farklı filozoflar tarafından “akıl, sezgi veya duygu” esas olarak kabul edilmiştir.⁸

İlk çağ felsefesinde Sofistler, her şeyin ölçüsü olarak insanı esas aldıkları için relativist (göreceli) bir anlayışı hâkim kılmışlardı. Onlara göre ahlâk kuralları toplumlar, kültürler ve fertler arasında değişiklik gösterir. Her alanda kesin bilginin imkânını reddeden bu sofist düşünceye karşı ilk defa Sokrat tümevarım metodunu

⁵ Özlem Doğan, **Etik-Ahlâk Felsefesi**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2004, ss. 17-18

⁶ Kılıç, ss. 2-3.

⁷ Ahmet Hamdi Aksekî, **Ahlâk Dersleri Ahlâk İlimi ve İslam Ahlâkı**, sad. Ali Arslan Aydın, Yasin Yayınevi, İstanbul, 2014, s. 26; Mustafa Çağrıcı, **Anahatlarıyla İslâm Ahlâkı**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2012, ss. 22-23; Agâh Sırrı Levend, “Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız”, **TDAY Belleten**, Ankara, 1963, s. 90. Ayrıntılı bilgi için bk. Osman Pazarlı, **İslamda Ahlak**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1980, ss. 35-39.

⁸ Kılıç, s. 14.

geliştirerek kavramların genel-geçer bir tarifine ulaşmayı ve değerlerin göreceliliği meselesini aşmayı denemiştir. Sokrat ahlâklı ve erdemli olmayı aklın olgunlaşmasına ve bilginin açık olmasına bağlamıştır. Bu görüşe göre bir kimsenin bile bile bir kötülük işlemeyeceğine inanılmıştır. Platon ve Aristo da Sokrat'ın bu konudaki görüşlerini geliştirmiş ve onlar da ahlâkı akıl ile temellendirmişlerdir.⁹

Diğer taraftan Butler, H. Bergson ve G.E. Moore gibi filozoflar iyilik ve kötülük gibi ahlâkî kavramların sezgi ile bilineceğini savunmuşlardır. İlk çağda Aristippus, Epikür; yakın çağda Locke, D. Hume, J. Bentham ve J. S. Mill gibi filozoflar da ahlâkı duygu ile temellendirmişlerdir.

Son olarak ahlâkın din ile temellendirilmesi görüşü vardır. Din ile temellendirilen ahlâk teorileri Allah'ın varlığı ve vahyin olması gerçeğinden hareket etmiştir. Bu konuyu Hristiyan dünyasında William of Ockham gibi Protestan düşünürler, İslâm dünyasında ise Mutezile, Eşarî ve Maturidî kelamcıları ele almıştır.¹⁰

İslâm dünyasında ahlâk felsefesi ile ilgili yapılan tartışmalarda daha çok iki soru üzerinde yoğunlaşmıştır. İyi, kötü ve adâlet gibi ahlâkî değerlerin ontolojik statüleri ile bu değerlerin bilgi kaynağının ne olduğu, sualleri tartışma konusu olmuştur.

Allah'ın iradesinden çok kulun kendi yaptığı fillerin yaratıcısı olduğunu savunan Mutezile kelamcılarına göre iyilik, kötülük, adalet gibi ahlâkî değerler, Allah'ın iradesinin haricinde gerçek bir varoluşa sahiptir. Bir davranışın iyi veya kötü olması Allah'ın emir ve yasaklarına nispetle değil, o davranışta bulunan fayda ve zararlı olma gibi birtakım özellikler sebebiyledir. Mutezile kelamcıları, ahlâkî değerlerin umumen sadece insan aklıyla bilinebileceği görüşünü savunmuşlardır.¹¹

Gazalî'nin de dâhil olduğu Eşarî ekolüne mensup kelamcılara göre iyilik, kötülük ve adalet gibi ahlâkî değerlerin Allah'ın murat ettiği şeyden başka herhangi bir anlamı yoktur. Buna göre Allah tarafından buyurulan, istenilen ve tarif edilen davranışlar iyi; yapılması men edilen davranışlar kötüdür. Değerlerin iyi veya kötü olarak nitelendirilmesi Allah'ın vahiyle bildirmesi sonucunda öğrenilir. Sadece akıl, vahiyden bağımsız olarak bu bilgiye ulaşamaz.

⁹ Kılıç, s. 15.

¹⁰ Kılıç, s. 16. Ahlâk görüşleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Bedia Akarsu, **Ahlak Öğretileri**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1982.

¹¹ Kılıç, ss. 88-89.

Maturidî görüşüne göre iyilik, kötülük gibi değerler ontolojik anlamda objektiftir. Davranışlar bizzat iyi olanlar, kötü olanlar ve bu ikisi arasında bulunanlar olarak üç gruba ayrılır. İlk ikisinin bilgisine vahiyden bağımsız olarak insan aklı sahip olabilir; fakat üçüncü grup davranışlar ancak vahiyle bilinirler.¹²

2. İslâm'da Ahlâk Anlayışı

İslâmiyet öncesi Arap toplumundaki ahlâk anlayışı; cahiliye şiiri, atasözleri, yabancı kaynaklar, ilk dönem İslâmî belgeler, Kur'ân ve hadislerden öğrenilmektedir. Cahiliye toplumunda şeref, cesaret ve cömertlik bütün erdemlerin üstünde yer alıyordu. Bu erdemler daha çok mürûe (mürüvvet) kavramıyla izah ediliyordu. Dönemin ahlâkî anlayışını gösteren diğer bir kavram da kabile mensupları arasında dayanışmayı sağlayan asabiyetti.¹³

Cahiliye toplumu İbrahimî geleneğe saygı duymuş ve ahlâk açısından etkisi bazı alanlarda süregelmiştir. Ahlâk zihniyetini gösteren hayır, hak, şecâat, sehâ, cûd ve vefâ gibi ahlâkî kavramların yanında bunların zıtlarının kullanımı da yaygındı. Bu kavramlar evrensel bir ahlâk anlayışından çok kabileci bir karakter taşımaktaydı. Erdemlerin temel amacı kişi ve kabile şerefini artırmaktı. Bundan dolayı gurur, övünme ve soyluluk yarışı ortaya çıkmıştı.

Cahiliye ahlâkının en geniş sınırı kendi kabilesinin dışına çıkmamasıdır. Bu da asabiyet denilen soy birliğinden kaynaklanmaktadır. Asabiyet fikrinin kabile içinde birliğin teşekkülü, can ve mal güvenliğinin sağlanması gibi konularda cüz'î anlamda olumlu katkıları olmuştur. Bunun dışında başka aile ve kabilelerin hak ve menfaatlerine saldırmak gibi birçok olumsuz sonuç doğurmuştur. Örfler kabilelere göre değiştiği için kapsayıcı ve kuşatıcı olmaktan uzak olmuştur.¹⁴ İslâm dininin ortaya çıkmasıyla cahiliye telakkilerinde büyük bir değişiklik olmuştur.

Her dinin ve görüşün kendine mahsus özellikleri olduğu gibi İslâm'ın da kendine özgü bir ahlâkî esası vardır. İslâm ahlâkının temel kaynağı *Kur'ân* ve onun ışığında gelişen sünnettir. Bütün semavî dinlerin esas amacı ahlâk ve faziletin yükselmesi olmuştur. Bu nedenle din ile ahlâk arasında çok güçlü bir bağ vardır;

¹² Kılıç, ss. 89-90.

¹³ Mustafa Çağrı, **İslam Düşüncesinde Ahlâk**, Dem Yayınları, İstanbul, 2013, s. 19.

¹⁴ Mustafa Çağrı, **İslam...**, ss. 20-24.

çünkü ahlâkın kaynağı esas olarak dindir. Bu konuda Hz. Muhammed: “Din, iyi ahlâktır.”¹⁵, “Sizin dinen iyi olanınız ahlâken de iyi olanınızdır.”¹⁶ buyurmuştur.¹⁷

Tefsirciler, hadisçiler ve fıkıhçılar, *Kur’ân-ı Kerîm* ve hadislerin ahlâkî prensiplerini açıklayıp, temellendirmeye çalıştıkları oranda “nassî ahlâk” olarak nitelendirilen şeyin esasını oluşturmuştur. İslâm ahlâkının gelişmesinde iki merhale oldukça önemlidir. İlk olarak *Kur’ân-ı Kerîm* ve hadislerin ahlâkî kaidelerinin bir noktaya kadar asıl yorumsuz formları; ikinci olarak yukarıda adı geçen üç grup yazarlar tarafından geliştirilen ahlâk teorileridir.¹⁸

Kur’ân-ı Kerîm’de ahlâk kelimesi bulunmamakta, bunun yerine sözcüğün tekil hali olan hulk sözcüğü yer almaktadır.¹⁹ Ayrıca pek çok âyette amel kelimesinin kapsamı ahlâkî davranışları içine alacak şekilde geniş tutulmuştur. Ahlâkî-dinî olarak iyiyi ifade etmek için bir dizi terim kullanılmıştır. Adalet (adl, kıst), iyilik (birr, hayır, hasene, ihsan, maruf), takva, hidâyet, sıdk, hak, istikamet, sabır ve şükür gibi değerler tavsiye edilmiş; yalan, azgınlık, hayasızlık, israf ve dalalet gibi kötü davranışlardan uzak durulması istenmiştir. Doğru eylemler genelde “sâlihât” diye adlandırılmış, günahlar ve yanlış fiiller ise “seyyiât” olarak isimlendirilmiştir.²⁰

Allah insanı en güzel şekilde yaratmış, ona kendi ruhundan üflemiş, onu şan ve şeref sahibi kılmıştır.²¹ Fakat insanın bu özelliğinden başka bir de topraktan yaratılan hissiyatlarına hudut konulmayan, nefsi olan beşerî yönü vardır. İnsanın mahiyetindeki bu iki zıt durum onun ahlâkî bakımdan çift kutuplu bir varlık olduğu anlamına gelir. Yaratıcı, insan nefesine fücürünü da takvasını da ilham ederek iyiliğin ve kötülüğün kaynakları olan kabiliyetleri birlikte vermiştir. Bu durumun neticesini *Kur’ân-ı Kerîm*, “Nefsini temiz tutan kurtuluşa ermiş, onu kirletense ziyan etmiştir.”²² şeklinde izah eder.²³

¹⁵ Gazâlî, *İhya*, 3/50.

¹⁶ Buhari, *Edebü’l-Müfred*, 285.

¹⁷ Erdem, *Son Devir*..., ss. 80-81.

¹⁸ Macid Fahri, *İslam Ahlak Teorileri (Ethical Theories in İslam)*, çev. Muammer İskenderoğlu-Atilla Arkan, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 29.

¹⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. *Kur’ân-ı Kerîm*, Şuara, 26/137; Kalem, 68/4.

²⁰ Macid Fahri, s. 30.

²¹ “Biz insanı en güzel biçimde yarattık.” (*Kur’ân-ı Kerîm*, Tin, 95/4), “Ona şekil verdiğim ve ona ruhumdan üflediğim zaman, siz hemen onun için secdeye kapanın.” (*Kur’ân-ı Kerîm*, Hicr, 15/29) “Biz, hakikaten insanoğlunu şan ve şeref sahibi kıldık.” (*Kur’ân-ı Kerîm*, İsrâ, 17/70).

²² “Nefse ve ona birtakım kabiliyetler verip de iyilik ve kötülüklerini ilham edene yemin ederim ki, nefsini kötülüklerden arındıran kurtuluşa ermiş, onu kötülüklerle gömen de ziyan etmiştir.” (*Kur’ân-ı Kerîm*, Şems, 91/8-9).

²³ Çağrı, *İslam*..., ss. 31.

Kur'ân-ı Kerîm'de, insanın ahlâkî mahiyeti hakkında tamamen iyimser veya kötümser bir yaklaşım yerine, ihtiyatlı bir iyimserlik tercihi vardır. Âyetlerde insan hakkındaki bu ihtiyatlı tutum, İslâm ahlâkının temelini dinî kaynaklı olması sonucunu doğurmuştur. Daha genel anlamda *Kur'ân-ı Kerîm* ve sünnete göre hakkında nas bulunan konularda yükümlülüğün kaynağı dindir.²⁴ Bununla birlikte ahlâkî hükümlere aykırı olmamak kaydıyla anne-baba, devlet gibi başka otoriteler de bazı yükümlülükler koyabilir ve bunlara da uymak gerekir.²⁵

Kur'ân-ı Kerîm ve sünnette ahlâkın fert ve toplumun hayatına maddî-manevî faydaları, kötü davranışların zararları üzerine durulmuştur. *Kur'ân-ı Kerîm* ahlâkı, sadece belirli bir kitleye veya zümreye mahsus bir ahlâk değildir. Aksine maddî, zihnî ve psikolojik bakımdan her seviyedeki insanın problemlerini ve isteklerini dikkate alan bununla birlikte ona içinde bulunduğu durumdan daha ideal olana çıkma imkânı sunan dinamik bir ahlâktır. İslâm ahlâkında insanların yapmak zorunda olduklarının yanında “marûf, ihsân ve hasene” gibi yapılmasında kişinin fazilet ve derecesinin artacağı durumlar söz konusudur.²⁶

Kur'ân-ı Kerîm'de insanların dikkatine sunulan ve yapılması arzu edilen ahlâkî kavramlardan biri hayr ve birr (iyilik ve güzellik)dir. Âl-i İmrân Suresi yüz dördüncü âyette, “Sizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun; işte onlar kurtuluşa erenlerdir.” Yine aynı surenin yüz on dördüncü âyetinde, “Onlar, Allah'a ve ahiret gününe inanırlar; iyiliği emreder, kötülükten menederler; hayırlı işlere koşuşurlar.” denilmektedir. Ayrıca Beyyine Suresi yedinci âyette, “İman edip sâlih ameller işleyenlere gelince, halkın en hayırlısı da onlardır. İşte bunlar iyi insanlardandır.” ifadesi yer almaktadır.

Yaratıcı, *Kur'ân-ı Kerîm*'de insanların adaletli olmasını, iyi ve güzel işler yapmasını arzu etmiş, kötülüğü ve fenalığı men etmiştir. Nahl Suresi doksanıncı âyette bu husus şu şekilde ifade edilir: “Muhakkak ki Allah, adaleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emreder, çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor.”

Kur'ân-ı Kerîm'de vurgulanan hususlardan biri de insanın yaptığı işlerden sorumlu tutulmasıdır. Bu sorumluluk duygusu insanların davranışlarını kontrol altına

²⁴ “Allah ve Resûl'ü bir işe hüküm verdiği zaman, inanmış bir erkek ve kadına o işi kendi isteklerine göre seçme hakkı yoktur. Her kim Allah ve Resul'üne karşı gelirse, apaçık bir sapıklığa düşmüş olur.” (*Kur'ân-ı Kerîm*, Ahzab, 33/36).

²⁵ Çağrı, *İslam* ..., s. 33.

²⁶ Çağrı, *İslam*..., s. 36.

almasını ve ahlâkî değerlere dikkat etmesini sağlamıştır. Nitekim bu minvalde Nahl Suresi doksan üçüncü âyette, “Yaptıklarınızdan mutlaka sorumlu tutulacaksınız.” denilmektedir.²⁷ İslâm dini bu şekilde insanları “mekârim-i ahlâk, ahlâk-ı hasene, ahlâk-ı hamîde” denilen iyi huylar ve güzel hasletlere ulaştırma arzusundadır. İslâm’ın öngördüğü bu ahlâkî terakkînin ulaşacağı son nokta, insanın gaye bakımından kaygılarını terk etmesi, cennet arzusundan ve cehennem korkusundan geçip Allah’ın emrine ve rızasına uygun davranışta bulunmasıdır.

İslâm dininde insanlara güzel huyları ve ahlâkî güzel vasıfları kazandırmak esastır. Bundan dolayı *Kur’ân-ı Kerîm*, bir din tebliğcisi ve temsilcisi olan Hz. Muhammed’in yüce bir ahlâka sahip olduğunu, “Sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin.”²⁸ âyetiyle belirtmiş ve O’nu, “And olsun ki Resulullah, sizin için Allah’a ve âhiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah’ı çok zikredenler için güzel bir örnektir.”²⁹ hitabıyla güzel ahlâk örneği göstermiştir. Peygamber’in ahlâkî model olma konusu hadislerde de yerini almıştır. Meselâ, “Ben, ancak güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim.”³⁰, “Onun ahlâkı, Kur’ân (ahlâkı) idi.”³¹, “Rabbim beni edeplendirdi, ne de güzel edeplendirdi.”³² hadisleri meseleyi izah eder.³³ Bundan dolayı Peygamber’in sahabeleri onun hayatını bizzat titizlikle takip etmişler, onun her halini kendilerine örnek alarak gelecek nesillere büyük bir gayret ve itina ile nakletmişlerdir. Hadis kitaplarının yanında siyer, şemâil ve hilye kitapları Peygamber’in hayatını, fizikî özelliklerini ve ahlâkî şahsiyetini anlatan rivayetleri ihtiva etmektedir.³⁴

Bütün bu deliller *Kur’ân-ı Kerîm*’den sonra ahlâkî konuda sünnetin kaynaklığına ve önemine vurgu yapmaktadır. Bu iki kaynak İslâm inancına mensup insanların dinî ve dünyevî hayatının genel çerçevesini çizmiştir. *Kur’ân-ı Kerîm* bir ahlâk kitabı gibi sistematik olarak ele alınmamakla birlikte bir ahlâk sistemi oluşturacak zenginlikte nazarî ve amelî kurallar getirmiştir.

²⁷ Bk. Macid Fahri, ss. 29-42.

²⁸ **Kur’ân-ı Kerîm**, Kalem, 68/4.

²⁹ **Kur’ân-ı Kerîm**, Ahzâb, 33/21.

³⁰ **Muvatta**, Hüsnü’l-hulk, 8.

³¹ *Muslim*, Salâtü’l-Müsâfirin, 139.

³² el-Münâvî, **Fezû’l Kadir**, 1/310.

³³ Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Çağrı, **Anahatlarıyla İslam Ahlâkı**, ss. 46-54.

³⁴ Çağrı, **Anahatlarıyla İslam Ahlâkı**, s. 50.

3. Sanat, Edebiyat ve Ahlâk Münasebeti

Birçok tanımı yapılan sanat, “İlmî nazariyeleri, el yatkınlığı ve öğrenimle elde edilen vasıtalarla uygulama; akla ve kalbe en yüksek güzellik tadını verecek şekilde bir duygu ve düşünceyi ifade çabası” olarak izah edilmiştir.³⁵ Sanat insanî bir faaliyettir ve insanı etkileyen her şey sanatı da etkilemektedir. Sanat, insanın iç dünyasında beliren birtakım duyguları dış dünyada elle tutulur, gözle görülür bir şekilde gösterme arzusunun mahsulüdür. Birey nasıl duymaya ve düşünmeye başladığı andan itibaren gerçek anlamda hayata girmiştir; insanlık da duygularını ve düşüncelerini sesler, çizgiler ve renkler yardımıyla semboller halinde şekillendirmeye başladığı zamandan itibaren tarih sahnesinde yerini almıştır.³⁶ Güzeli arama gayesinde olan sanat, insanın kendisini ifade etme yollarından biridir. Sanat telakkîleri her döneme göre değişmekle birlikte kendisini bir resimde, bir sanat eserinde, bir kitapta, bir notada göstermektedir.

Sanatın kaynağı noktasında birçok teori ortaya konmuştur. Bunlar sanatın kaynağını taklide, yaratmaya, oyuna, dine, cinsiyete, iş ve ritme bağlayan teorilerdir.³⁷ Platon sanatın taklit olduğu fikrini öne süren ilk filozoftur. Ona göre dünyadaki varlıklar ideaların birer kopyası, birer taklididir; sanat eseri de bu doğal nesnelere taklidir.³⁸

Sanatı yaratma olarak düşünen görüşe göre tabiattaki nesnelere gerçekliği mükemmellikten yoksundur. Sanat ise mükemmelliğe ulaşma çabasıdır. Sanat idealde olan mükemmelliği hayal gücü ile meydana getirir.³⁹

Sosyolojik görüş sanatı dine bağlayarak açıklamak ister. Buna göre insanlığın ilk dönemlerinde mağaralarda yapılan resimler bir estetik kaygıdan değil dine hizmet gayesi için yapılmıştır.⁴⁰

Sanatın menşei konusunda İslâm âlimleri *Kur’ân-ı Kerîm*’de insanın yaratılışından bahsederken, “Biz insanı en güzel biçimde yarattık.”⁴¹ ve başka bir yerde geçen “... sonra onu şekillendirip ona ruhundan üfledi.”⁴² âyetlerini esas almışlardır. Yaratıcının sahip olduğu sıfatlardan bir kısmına insan cüz’î şekilde mazhar olmuştur. Fitratına güzellik duygusu derc edilen insanda Allah’ın “Cemâl”

³⁵ Turan Koç, “Sanat”, *DİA*, Cilt: 36, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009, s. 90.

³⁶ Hamdi Akverdi, *Sanatta Yaratma*, MEB Yayınları, Ankara, 1953, s. 7

³⁷ Erdem, *Bazı Felsefe Meseleleri*, Hü-er Yayınları, Konya, 1999 s. 230.

³⁸ Ahmet Arslan, *Felsefeye Giriş*, Adres Yayınları, Ankara, 2011, s. 252.

³⁹ Erdem, *Bazı Felsefe...*, s. 230

⁴⁰ Erdem, *Bazı Felsefe...*, ss. 230-231

⁴¹ *Kur’ân-ı Kerim*, Tin, 95/4.

⁴² *Kur’ân-ı Kerim*, Secde, 32/9.

ismi tecelli etmiştir. “Allah güzeldir, güzel olanı sever.”⁴³ hadisi ve yukarıdaki âyetler insanda güzellik ve sanat duygusunun fitrîliğine işaret etmektedir.⁴⁴

İslâm’daki tevhid akidesi gereğince her şeyin “bire” doğru gittiği anlayışı İslâm sanatlarındaki motif, desen ve kompozisyonda kendisini bütün geçici değerlerden soyutlayıp hakikate ve bire doğru yol alış şeklinde ifade eder. İslâm sanatının sonsuzluğu işleyen eserlerinde maddeden sıyrılıp metafizik âlemi yakalama çabası bulunmaktadır. Geleneksel ve İslâmî anlamda bir sanatı önemli kılan şey özellikle sanatçının kişisel tasavvurundan çok sanatın muhtevası, temsilî gücü ve nesnel unsurlarıdır. İslâm sanat anlayışında sanatın gerçeklik ve hakikat anlayışıyla sıkı bir ilişkisi vardır. Hakikati anlama ve anlatmanın en iyi yolu onu herhangi bir dil düzeyinde güzel bir ifadeye kavuşturmadır.⁴⁵

İslâm anlayışında sanat, hakikat ve hikmetle canlı bir alışveriş içindedir. İslâm düşüncesinde varoluş ve kendini bulma arayışı ahlâkî ve manevî değerlerin güzelliğini somutlaştırarak onun hissedilmesinde önemli rol oynar. Sanat ve edebiyat varoluşsal ve kalıcı değerlerin ne olduğunu kavramada ve insanın kendisinde var olan özelliklerini bulmada etkili bir yol olur.

Ahlâkî ve manevî değerlerin güzelliğinin somut bir şekilde hissedilmesinde sanatın katkısı fazladır. İslâm sanatları İslâm maneviyatının derinden anlaşılmasını sağlar. İslâm kültüründe sanatı hayatın her alanında görebilmek mümkündür. İçinde yaşanan evden kitap ciltlerine, camilerdeki hüsn-i hatlardan mezar taşlarına kadar sanat her alanda etkilidir.⁴⁶

İslâm sanat anlayışında üç ana başlık esastır: İmanın özünü oluşturan “tevhid”, tevhidin insanî kavrama düzeyinde tezahürü olan “ihsan” ve bu ikisi arasında ilişkinin mahiyet ve biçimini belirleyen “*Kur’ân-ı Kerîm* ve hadisler”. Özellikle *Kur’ân-ı Kerîm*, sanat etkinliklerinin şekil ve muhtevalarına bir düstur olmuştur.⁴⁷

Bölgeler arası farklılıklar olmakla beraber “İslâm sanatı” adı altındaki bütün ürünlerde İslâmî temel prensiplerin muhtelif derecelerde uygulandığı görülmektedir. İslâm sanatında ulaşılmak istenen güzellik Batılı düşünürlerin telakkî ettikleri gibi

⁴³ *Müslim*, İman, 147; *İbn Mâce*, Dua, 10.

⁴⁴ Yılmaz Can-Recep Gün, **İslam Sanatına Giriş**, Dem Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 13-14.

⁴⁵ Koç, ss. 32-33.

⁴⁶ Koç, ss. 34-36.

⁴⁷ Ayrıntılı bilgi için bk. Koç, ss. 47-73.

değildir, “mutlak güzelliştir.” Gülün güzelliğı, yaratıcının “Cemâl” sıfatının ondaki tecellisindedir. Müslüman nazarında sanat, ilahî hakikate ulaşmaya bir vesiledir.⁴⁸

Sanatla ahlâk ilişkisi konusunda Süleyman Fehmi şunları söylemektedir: “Mademki her sanat eseri, iyi yahut kötü bir etki meydana getiriyor, mademki bu etki eylem ve hareketin başlangıcını teşkil ediyor, sanatın ahlâktan vazgeçmesi doğru değildir. Özellikle edebiyatta ahlâka daha fazla dikkat edilmelidir; çünkü her kelime, bir düşünce, her düşünce ise embriyo halinde bir eylem ve harekettir. Paul Bourget’in dediğı gibi ‘Yaptığımız işler düşüncelerimize benzer olarak meydana gelir’. Toplum sanattan vazgeçebilir; fakat ahlâktan asla vazgeçemez. Ahlâk bozucu düşünceleri, duyguları anlatanlar gerçekte birer edebiyat suçluları gibi anlaşılır.”⁴⁹

İslâm düşüncesinde sanat ve ahlâk ilişkisini elen alan Muhammed Kutub, din ve sanat arasındaki ilginin karşılıklı nefrete dönüşeceğini belirtir. Ona göre dünyevî sanat, güzelin; din ise hakikatin peşindedir. Fakat İslâm sanatında bu nefretin olmayacağını söyler. Ona göre “İslâm sanatı; varlığı, İslâm düşüncesi açısından canlandıran bir sanat metodudur. Kainat, hayat ve insanın; İslâm’ın insan, kainat ve hayat tasavvurunun perspektifi açısından güzelce ifade edilmesidir. İslâm sanatı güzel ile gerçek arasında tam bir ahengin ve uyumun teminini hazırlayan bir sanattır. Çünkü kainatta güzel bir gerçektir; gerçek ise güzelin doruğı... Ve işte buradan başlamak üzere doruğına doğru çıktıkça varlıkta tüm gerçeklerin bulunduğu tepe noktasında din ile sanat buluşurlar.”⁵⁰

Sanat kendileriyle ifade edildikleri araçların doğasına dayanılarak işitsel, görsel ve edebiyat olarak üç grupta sınıflandırılmıştır. Bir bakıma görsel sanat grubuna dâhil olan edebiyatta bir şiir ve roman gözle görülebilir. Edebiyat aynı zamanda işitsel sanattır. Okunan bir şiir dinlenebilir, bu yönüyle işitsel sanat grubuna dahil olabilir. Edebiyattaki asıl amaç olan estetik değeri okuma ve işitme vermez. Edebiyatın ifade vasıtası dil ve kelimelerdir. Kelimeler birtakım sembollerin anlamlarıdır. Edebî sanatlar bir bakıma sembolik sanatlardır.⁵¹

Bilindiğı gibi edebiyat kelimesi “edeb” sözcüğünden gelmektedir. Edeb kelimesi terim olarak, “Bir toplumda örf, âdet ve kural halini almış iyi tutum ve

⁴⁸ Beşir Ayvazoğlu, **Aşk Estetiğı**, Kapı Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 196-197.

⁴⁹ Ali Yıldırım (h.zl.), **Süleyman Fehmi Edebiyat**, Fırat Üniversitesi Yayınları, Elazığ, 2004, s. 26.

⁵⁰ Muhammed Kutub, **İslâm Düşüncesinde San’at**, çev. Akif Nuri, Fikir Yayınları, İstanbul, 1979, ss. 17-19.

⁵¹ Arslan, **Felsefeye Giriş**, ss. 244-45.

davranışlar veya bunları kazandıran bilgi”⁵² anlamında kullanılmaktadır. Edeb kelimesi hakkında yapılan detaylı tariflerden biri de, “Halk arasında hüküm süren en güzel ahlâk; insanı fenalıklardan sakındırıp iyiliğe sevk eden meleke; güzel huy ve hayırlı amel” tanımıdır.⁵³ Cemil Meriç’e göre edebın iki amacı vardır: İlk olarak manzum ve mensur söz söylemekte meleke kazanmak; ikinci olarak âyet ve hadislerden hüküm çıkarmak ve Arapça ibarelerin anlamlarıyla mecazlarını kavramaktır.⁵⁴ Ö. Ferit Kam, edeb kelimesini açıklarken eskilerin güzel ahlâkın tamamını bu kavram çerçevesinde ele aldığını ifade eder. Ayrıca iyi ve güzel ahlâka ulaştırın bilgi yolunu lügat, sarf, nahiv, ıstıkak, meânî, beyan, bedi, aruz ve kafiye gibi birtakım parçalara ayırarak bunların geneline edebiyat veya edebî ilimler ismi verildiğini söyler.⁵⁵ Edeb kavramı zaman içerisinde kazandığı çeşitli anlamlarla Türk-İslâm kültür tarihinde benimsenmiş ve 19. asra kadar “edeb, ilmü’l-edeb veya ulûm-ı edebiye” tabirleri kullanılmıştır. Bu yüzyıldan sonra edebiyat kelimesi yer edinmeye başlamıştır.⁵⁶ Yukarıdaki tanımlardan da anlaşılacağı üzere ahlâk, edebiyatın temel unsuru olarak yerini almıştır.

Edebiyat, insan tarafından meydana getirilen ve ondan izler taşıyan bir alandır. Ahlâk ise insanla ortaya çıkan onun varlığını bir bütünlük içerisinde anlamlandıran şahsiyetine ve eylemlerine bir nitelik atfedilmesine imkân sağlar. Eser müessirden izler taşıyacağı için edebiyat ve ahlâk arasında sıkı bir bağ vardır. Gerek yazarın gerekse okuyucunun edebî metne kurduğu ahlâkî etki edebiyat teorilerinin tartışma meselelerinden biri olmuştur. Edebiyatın teorik meselelerine ilk eğilen metinler arasında kabul edilen Platon’un eserleri ve Aristo’nun *Poetika*’sında tartışma konularından biri ahlâk ve sanat ilişkisidir. Platon sanatın insana ahlâkî bir katkısı olmadığı sürece yararlı ve güzel olmayacağını düşünür.⁵⁷ Sanat ve edebiyat insanın, hayat ve dünyaya ilişkin anlayışının derinleşmesinde önemli katkı sağlar.

Unutulmamalıdır ki sanat eserlerinin işlevi bir amaç etrafında toplanmaz. Kimine göre zevk vermek, kimine göre dinî ve ahlâkî öğütler vermek olabilir. Sanata

⁵² Mustafa Çağrııcı, “Edep”, *DİA*, Cilt: 10, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1994, s. 412.

⁵³ Kaya Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1989, s. 1

⁵⁴ Cemil Meriç, *Kırk Ambar, Cilt I/ Rümuz-ül Edeb*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 22-23.

⁵⁵ Ömer Ferit Kam, *Âsâr-ı Edebiye Tetkikâtı (Divan Şiirinin Dünyasına Giriş)*, hzl. Halil Çeltik, Birleşik Yayınları, Ankara, 2008, s. 41.

⁵⁶ Mustafa Çağrııcı. “Edep”, s. 414.

⁵⁷ Sezai Coşkun, “Yeni Türk Edebiyatının Oluşum Döneminde Edebiyat- Ahlâk İlişkisi Bağlamında Gerçekleşen Tartışmalar”, *Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı: 1, 2010, ss. 83-84.

nesnel bir işlevin tanımlanması çok zordur. Bu konuda farklı görüşler bulunmaktadır.⁵⁸

Sanatı yansıtma olarak anlayan kuramlar edebiyatın dünyayı ve toplumu yansıtan bir ayna gibi olduğu görüşündedirler. Bazı düşünürler sanat eserinin sadece gerçekliği yansıtma aracı olarak görülmesinin eksiklik olacağını savunan faydacı ve didaktik denilebilecek bir tutum benimser. Anlatımcılık kuramında ise önemli olan sanatçının duygularını dile getirmesi ve aktarmasıdır. Bu anlayışta ahlâk değerlerinin işe karıştığı olur; çünkü bazı yaşantıları ahlâk açısından değerli bulmak mümkün olmaktadır. Biçimci kuramlar sanat eserinin dış dünyadan, sanatçıdan ve okurdan bağımsız, kendi başına yeterli olduğunu savunmaktadır. Okur merkezli kuramlara göre ise okuyanları düşünmeden hiçbir edebiyat kuramının olmayacağı kanaati vardır. Kuramları savunanlar arasında değer ölçütleri konusunda anlaşmazlık büyük ölçüde edebiyat ile ahlâk arasındaki ilişkiden kaynaklanır. Sanatın kendine özgü bir estetik yaşantısı vardır ve bu durum kendi başına bir değerdir. Bunun yanında sanatın bir de ahlâk ve din gibi alanlarda etkileri vardır. Bu konuda üç ana grup belirlemektedir: İlk olarak edebiyatı ahlâk, din ve politika gibi alanlardaki yaşantımıza dair sorunlara göre ele alan ve edebiyatı bu noktada sorumlu sayan; ikinci olarak edebiyatı her şeyden önce bir sanat olarak değerlendiren; üçüncü olarak edebiyat ile ahlâk gibi değerler arasında bir bağ gören ve edebiyatın ahlâk sahasında olumlu neticelerinin sanatın sınırları içinde kalınarak sağlanabileceğini savunan görüştür.⁵⁹

Edebiyat-ahlâk ilişkisi konusundaki tartışmalarda temel meselelerden biri edebiyatın işlevi olmuştur. Bu husus eser ve insan merkezli olduğu için ahlâk meselesi konuya dahildir. Rene Wellek edebiyatın işlevininin temeline zevk verme, beğenme ve yararlı olmayı alır.⁶⁰

Tanzimat döneminde edebiyatın ahlâkla olan ilişkisine başta Namık Kemal, Ahmed Mithad Efendi ve Mizancı Murad gibi önde gelen isimler değinmişlerdir.⁶¹ Namık Kemal insanın bu dünyadaki en büyük faziletinin “nef’-i nâs ve hayr-ı nâs” olduğunu ve edebiyatçının da bu kaygıyla hareket ettiğini ifade eder. Ayrıca insanlara faydalı eser bırakanların ilelebed hayırla anılacaklarını söyler.⁶²

⁵⁸ Berna Moran, **Edebiyat Kuramları ve Eleştiri**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, ss. 308-310.

⁵⁹ Moran, ss. 329-331.

⁶⁰ Rene Wellek-Austin Varren, **Edebiyat Teorisi**, çev. Ömer Faruk Huyugüzel, Dergah Yayınları, İstanbul, 2013, s. 18.

⁶¹ Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Sezai Coşkun, ss. 81-116; Bilgegil, ss. 4-18.

⁶² Namık Kemal, “Lisan-ı Osmanî’nin Edebiyat Hakkında Bazı Mülâhazatı Şamildir”, **Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi II**, hzl. Mehmet Kaplan-İnci Enginün-Birol Emil, İstanbul, 1993, ss. 183-184.

Namık Kemal, “Mukaddime-i Celâl” isimli yazısında romanı tanımlarken ahlâkı temel şart olarak saymıştır. “Romandan maksat güzerân etmemişse bile güzerânı imkân dahilinde olan bir vakıayı ahlâk ve âdât ve hissiyât ve ihtimalata müteallik her türlü tafsilatıyla beraber tasvir etmektedir.” der.⁶³ Bu görüş onun edebî bir eserde ahlâkî değerlerin olması yönündeki hassasiyetini göstermektedir. Ona göre edebiyat ‘edeb’den türediği için edepli olmak durumundadır. “Hakîkât-i hâlde lafzen edebiyatın me’ haz-ı iştikâkı ise mânen edebî masdar-ı intişârı edebiyattır.”⁶⁴ Ayrıca Namık Kemal, “Zamanımızda yazılan hikâyeler mi ahlâka hizmet edecek?” sorusuna şu şekilde cevap verir: “Evet onlar hizmet edecek, insan öyle kuru kuruya mev’ize dinlemeğe kâni olmuyor, eğlenerek istifade etmek istiyor.”⁶⁵

Ahmed Mithad Efendi edebiyat ve ahlâk konusuyla ilgili olarak “Romancı ve Hayat” başlıklı makalesinde roman ve hikayelerin toplum ahlâkı için faydalı olup olmadığını tartışır. Romanın umumî ahlâka uygun olduğunu ve ona muvafık düşmeyen bir metne roman demenin mümkün olmadığını düşünür. Burada ahlâkı, edebiyatın bir ön şartı olarak görür. “Romanların ahlâk-ı umûmiyenin aynı olduğunu veyahut olması lazım geldiğini biz kabul eyledik, siz kabul etmemekte muhtarsınız.”⁶⁶ diyerek bu meseledeki kanaatini net olarak ifade eder.

Bu konuda görüş bildiren bir başka kişi Mizancı Murad’dır. Ona göre edebiyat, “Bir kavmin terceme-i ahvâli ve hayat-ı maneviyesidir.” ve “Cemiyet-i mütemeddinenin kıymet-i medeniyesi kütüb-i fenniyesinden ziyade, kütüb-i edebiyesinde rû-nümâ olur.”⁶⁷ Edebiyatın toplumla beraber var olduğunu düşünen yazar edebiyatın toplumu şekillendirecek bir güce sahip olduğu inancındadır. Ona göre, “İstifâde-i umumiye cihetiyle en mühim kısım-ı edebiyât, bizde en az terakkî eden -daha doğrusu- bizde henüz beşikte bulunan edebiyât-ı ahlâkiyedir.”⁶⁸ Yani toplumun temel taşı olan ahlâk bu yönüyle edebiyatla kesişmektedir. Ayrıca Mizancı Murad ahlâkın dinî yönüne vurgu yapar. Eserin hakikate benzerlik ve ahlâkî niteliğinin ancak şeâir-i İslâmiye içerisinde şekillenmesiyle bir kıymet taşıyacağını

⁶³ Namık Kemal, “Mukadime-i Celal”, **Yeni Türk Edebiyatı Metinleri 3**, hzl. İnci Enginün-Zeynep Kerman, Dergah Yayınları, İstanbul, 2011, s.149

⁶⁴ Namık Kemal, “Lisan-ı Osmanî’nin ...”, s. 184.

⁶⁵ Namık Kemal, “İntibah Mukaddimesi”, s. 162.

⁶⁶ Ahmed Midhat Efendi, “Romancı ve Hayat”, **Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi III**, hzl. Mehmet Kaplan-İnci Enginün-Birol Emil, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1994, s. 65.

⁶⁷ Mizancı Murad, “Üdebâmızın Nümune-i İmtisalleri”, **Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi III**, s. 379.

⁶⁸ Mizancı Murad, s. 380.

belirtir.⁶⁹ Yazar ediplerin birinci vazifesini ahlâkı düzeltmek olduğunu şu sözlerle ifade eder: “Üdebânın birinci vazifesi tehzib-i ahlâktır. Âdab-ı milliyeyi gözetmek gibi cemiyete karşı vergi vermeyen üdebâ rağbete mazhar olamazlar ve eserleri kocakarı masalları arasında kaybolur gider.”⁷⁰

Tanzimat sonrası ortaya çıkan bu anlayışta hiç şüphesiz geleneğin izlerini bulmak mümkündür. Klasik Türk edebiyatında ortaya konan eserler incelendiğinde kaynağı din olan ahlâkî öğenin ön planda olduğu görülecektir. Ahlâkın tespit ettiği kurallar İslâm dininin esas kaynakları olan *Kur’ân-ı Kerîm* ve hadislere dayanır. Dinî ahlâk, ümmet çağının fikir hayatının temelini teşkil eder. Çağdaş anlayışla edebî gelişmeleri düşünce tarihi açısından incelemek zorunda olan bir edebiyat tarihçisi için ahlâk kitapları, üzerinde önemle durulması gereken eserlerdir. Ayrıca Klasik edebiyat sahasında kaleme alınan ahlâkî eserlerin çoğu sanat anlayışı ve üslûba verilen önem bakımından edebî eserlerin sınırları içerisindedir.⁷¹

4. Arap ve Fars Edebiyatında Ahlâk Kitapları

İslâm’ın ilk yıllarında âyet ve sünnetin tarif ettiği ahlâk kurallarına riâyet edilmekteydi. Hicrî ikinci asrın başından itibaren ortaya çıkan yeni durumlar (fetihler ve farklı toplumların İslâm’a girmesi gibi) ahlâk anlayışında cüz’î farklılıklar ortaya çıkarmakla birlikte, bu görüşün temelinde yine *Kur’ân* ve hadisler yerini almıştır. Ayrıca sahabenin hayatlarında şekillenmiş olan geleneksel İslâm ahlâkına bağlılığı esas alan anlayış varlığını sürdürmüştür. Genel olarak ahlâka ve bu alanın özel meselelerine dair eserlerin yazıldığı bir literatür meydana gelmiştir. Bu konudaki çalışmaları, hadis ve fıkıh âlimleri tarafından yapılan hadislerin tasnifi dönemine kadar götürmek mümkündür. Nitekim hemen hemen bütün hadis kitaplarında “Kitabü’l-edebe”, “Kitabü’l-birr” ve “Kitabü Hüsni’l-hulk” gibi başlıklar altında özellikle ahlâka dair hadislerin bulunduğu bölümler mevcuttur.⁷² Ayrıca ahlâkla ilgili olan âdâp bahisleri Arap edebiyatında önemli bir tür haline gelmiştir. Bunda Câhız’ın tesiri ve temsilciliği önemlidir.⁷³

İslâm’ın ilk yıllarında din ahlâk üzerine kurulmuş, hatta ahlâk ayrı bir şey gibi algılanmayıp ahlâkî emirler itikadî emirler gibi telakkî edilmişti. “Size peygamber

⁶⁹ Coşkun, s. 105.

⁷⁰ Mizancı Murad, s. 391.

⁷¹ Agâh Sırrı Levend, “Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız”, **TDAY Belleten**, Ankara, 1963, ss. 89-91.

⁷² Çağrı, **Ahlâk**, ss. 2-3.

⁷³ İ. Goldziher, “Edeb”, **İslam Anislopedisi**, Cilt: 4, MEB Yayınları, Eskişehir, 1997, s. 106.

neyi verdiyse onu benimseyiniz, neyi yasakladıysa ondan uzak durunuz.”⁷⁴ emrine sadakatle uyulmuştu. Fakat daha sonra meydana gelen ilmî, fikrî ve sosyal gelişmeler ahlâk alanında müstakil eserlerin yazılmasına yol açmıştır.

Bir eserin tam bir ahlâk kitabı olup olmadığını tespit etmede güçlükler ortaya çıkmaktadır. Bu zorluk daha çok ahlâkî eser yazarların İslâmî ilimlerin başka dallarında şöhret sahibi olmalarından kaynaklanmaktadır. Mesela, bir kelamcı hayır, şer, mükellefiyet, irade, kaza, kader gibi ahlâkın da alanına giren konulara daha çok kelâmî açıdan ve kendi mesleğine göre bakmıştır. Bu açıdan bir kitabın ahlâka dair olup olmadığını tespit için tasnife tâbi tutulması gerekli olmuştur. Kesin bir tasnif yapmanın güçlüğü kabul edilmekle beraber pratik fayda sağlayacağı düşüncesiyle bu kitaplar gelenekçi ahlâk, tasavvufî ahlâk ve felsefî ahlâk olarak kategorize edilmiştir.⁷⁵

Kur’ân ve sünnetin, aslî ve mutlak kaynak kabul edildiği ahlâk eserleri gelenekçi ahlâk kitaplarıdır. Bu ahlâk metinlerinde daha çok *Kur’ân-ı Kerîm* ve hadislerde yer alan emir ve kaideler benimsenir; işlenen konularla ilgili âyet ve hadislerden birçok örnek verilir. Bu alanda yazılmış önemli eserlerden biri Abdullah b. Mübârek’in (ö. 181/797) *Kitâbü’z-zühd ve’r-Rekâ’ik* adlı eseridir. Buhârî’nin (ö. 256/870) *el-Edebü’l-müfred*’i gibi yalnızca ahlâka dair hadislerin bulunduğu eserlerden başka, İslâm kültür tarihi boyunca kırk hadis yazma geleneği de yaygın olmuştur. Ayrıca fıkıh kitaplarında amelî ahlâk konularıyla tefsir ilminde “Ahkâmü’l-Kur’ân” türündeki eserler ahlâkla ilgili konuların bu ilimde de ele alındığını göstermektedir. Geleneksel İslâm ahlâkından bahseden eserler bir hayli fazladır. Bunların en önemlilerinden biri Mâverdî’nin (ö. 450/1058) *Edebü’d-dünyâ ve’d-dîn* isimli kitabıdır. Eser gerek muhtevası ve gerek edebî olma özelliğiyle her devirde İslâm ülkelerinde rağbet görmüştür. Hz. Muhammed’in ahlâkını insanlık için bir hayat ideali olarak gösteren İbn Hazm’ın dinî-felsefî mahiyetteki *el-Ahlâk ve’s-siyer*’i edebî yönüyle de ahlâk kitapları arasında önemli bir yere sahiptir. Ebû Nasr et-Taberî’nin (ö. 548/1154) *Mekârimü’l-ahlâk*’ı da Hz. Muhammed’i hayatın her alanına ait tutum ve davranışlarıyla bir ahlâk ideali olarak gösteren geleneksel bir ahlâk kitabıdır.⁷⁶

⁷⁴ *Kur’ân-ı Kerîm*, Haşr, 59/7.

⁷⁵ Çağrı, *Anahatlarıyla...*, ss. 60-62.

⁷⁶ Çağrı, *Anahatlarıyla...*, ss. 61-66; Çağrı, *Ahlak*, s. 3.

Ehl-i sünnet müntesipleri arasında tasavvufî düşünceler üzerine eserler yazılmıştır. Bu kitapların hemen hepsi tasavvufî ahlâkın temel karakterini ve özelliklerini muhafaza etmiştir. Bu grup arasında ahlâkî yönü öne çıkan eserlerden biri Muhâsibî'nin *er-Riâye*'si'dir. Bu alanda yazılmış önemli eserlerden biri de Ebû Talib el-Mekkî'nin (ö. 386/996) *Kütü'l-kulûb*'udur. Ayrıca Gazâlî'nin (ö. 505/1111) *İhyâu Ulûmi'd-dîn* adlı eseri de bu türe dahil edilmiştir. Yazıldığı günden beri rağbet gören ve birçok dile tercümelere yapılan bu kitap, ahlâk eserleri arasında önemli bir yere sahiptir.⁷⁷

İslâm filozofları felsefenin temel problemlerinden biri olan ahlâk meselesini ele almış ve bu konuda eserler yazmışlardır. İslâm felsefesinde bazı istisnalar dışında biraz tasavvufî sayılabilecek ahlâkî hayat telakkîsi benimsenmiştir. Eserlerinde ahlâka geniş ölçüde yer veren önemli şahıslardan biri Ebu Nasr Muhammed el-Farabî'dir. Müellif, *Kitabu't-tenbih alâ Sebîli's-saâde* ve *es-Siyasetü'l-medeniyye* adlı eserlerinde ahlâk konusuna geniş ölçüde yer vermiştir. Ayrıca Aristo'nun (M.ö. 384-322) *Nikomahos Ahlâkı*'nı şerh etmiştir.⁷⁸

Ahlâk konusunda Fars edebiyatında da önemli eserler kaleme alınmıştır. Klasik dönemlerden günümüze kadar hikmet, öğüt, nasihat ve ahlâk gibi konuların ele alındığı kitapların tamamı ahlâkî eserler olarak değerlendirilir. Fars edebiyatında yazılmış ahlâk kitaplarının en eski şekilleri pendnâmelerdir. Fars toplumunda öğüt içerikli metinler Sasaniler döneminde ve sonraki devirlerde oldukça önemsenmiştir. Fars edebiyatında İslâm'dan önce kaleme alınan eserler İslâm sonrası ilk çağlardan itibaren Arap ve İslâm toplumlarında ilgi görmüş ve İbn Mukaffâ (ö. 142/759) gibi tercümanlar vasıtasıyla birçok eser Arapçaya çevrilmiştir.⁷⁹

İslâm öncesi dönemde İran'da çoğu Pehlevî dilinde kaleme alınmış ahlâk ve nasihat içerikli eserlerden meydana gelen "Öğüt edebiyatı" Pehlevî edebiyatının önemli bir bölümünü oluşturur. *Yâdgâr-ı Bozorgmîhr*, *Enderz-i Pîşînegân*, *Pendnâme-i Enûşîrvan*, *Pendnâme-i Bozorgmîhr* bu dönemde kaleme alınmış önemli eserler arasındadır.⁸⁰

Fars edebiyatında İslâm'ın kabul edilmesinden sonra yazılan ilk devirlere ait ahlâk konulu eserlerde, klasik dönemdeki kavramlar ve içerikler biraz değişikliğe uğrayarak İslâmî ölçülere göre uyarlanmıştır. Fars kültürünün birikimi ve İslâm

⁷⁷ Çağrı, *Anahatlarıyla...*, ss. 66-77.

⁷⁸ Çağrı, *Anahatlarıyla...*, ss. 77-84.

⁷⁹ Nîmet Yıldırım, "Fars Öğüt Edebiyatı", *Nüşa*, Sayı: 16, 2005, ss. 51-53.

⁸⁰ Ayrıntılı bilgi için bk. Yıldırım, ss. 60-72.

medeniyetinin karışımıyla zengin bir altyapı meydana gelmiştir. Vasiyetnâme, mevâiz, hikem gibi adlandırmalarla eserler kaleme alınmıştır.⁸¹

İbn Miskeveyh'in (ö. 421/1030) Arapça olarak yazdığı *Tehzîbü'l-ahlâk ve Tathîrü'l-a'râk* isimli eser, ahlâk kitapları arasında önemli bir yere sahiptir. Bu kitap ahlâk konusunda yazılmış ilk sistematik çalışma olarak görülür. Grek ahlâk kültüründen de yararlanan yazar din-ahlâk ilişkisi, çocuk eğitimi ve ahlâkın yüksek amacının ne olduğu konularını işlemiştir.⁸²

Fars edebiyatındaki önemli eserlerden biri de Ubeyd-i Zâkânî'nin (ö. 14yy.) yaşadığı dönemdeki bir kısım insanların ahlâk ve davranışlarını tenkit ettiği *Ahlâku'l-eşrâf* adlı eseridir. Yazar, ahlâkla ilgili temel kavramların yanında hikmet, şecâat, iffet, adâlet, hilm ve hayâ gibi konular üzerinde durmuştur.⁸³

Fars edebiyatında ahlâkî konuda yazılmış bir diğer önemli eser Nasîruddin Muhammed b. Hasan et-Tûsî'nin (ö. 672/1274) *Ahlâk-ı Nâsırî*'sidir. Ahlâk ve ahlâk felsefesi konularının esas alındığı eserde beşeri sıfatlar, huylar ve alışkanlıklar inceleme konusu yapılmış, ruhî ve manevî hastalıkları teşhis ve tedavi yolları aranmıştır. Bu şekilde ahlâkı koruma ve güzelleştirme yolları gösterilmiştir. *Ahlâk-ı Nâsırî'nin* temel kaynağı İbn Miskeveyh'in *Tehzîbü'l-ahlâk* isimli eseridir.⁸⁴

Ahlâk konusunda yazılmış ve rağbet görmüş eserlerden birisi de Celâleddin ed-Devvânî'nin (ö. 908/1502) *Ahlâk-ı Celâlî*'sidir. Eserin esas adı *Levâmi'u'l-işrâk fî Mekârimi'l-ahlâk*'tır; fakat *Ahlâk-ı Celâlî* ismiyle meşhur olmuştur. Eser başlıklarının değişik olması ve yazarın kendine has ifade tarzıyla yaptığı bazı ekleme ve çıkarmaların yanında şekil ve muhteva açısından *Ahlâk-ı Nâsırî*'nin kopyasıdır. Kitapta ahlâkın güzelleştirilmesi ile aile, idarî, siyasî ve sosyal ahlâk konuları üzerinde durulmuştur.⁸⁵

Hüseyin Vâiz-i Kâşifi'nin *Ahlâk-ı Muhsinî* isimli eseri Fars edebiyatında kaleme alınmış önemli ahlâk kitapları arasında de yer alır. Bu eser yazıldığı

⁸¹ Yıldırım, s. 59.

⁸² Mustafa Çağrı, "Tehzîbü'l-Ahlâk", **DİA**, Cilt: 40, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2011, s. 328.

⁸³ M. Nazif Şahinoğlu, "Ahlâku'l-Eşrâf", **DİA**, Cilt: 2, , Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1989, ss. 18-19.

⁸⁴ M. Nazif Şahinoğlu, "Ahlâk-ı Nâsırî", **DİA**, Cilt: 2, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1989, ss.17-18.

⁸⁵ M. Nazif Şahinoğlu, "Ahlâk-ı Celâlî", **DİA**, Cilt: 2, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1989, s.16.

dönemden itibaren rağbet görmüş ve birçok dile çevrilmiştir. Bir siyasetnâme özelliği taşıyan bu kitabın Türkçeye farklı dönemlerde birçok tercümesi yapılmıştır.⁸⁶

Ebu Muhammed Ruzbahanî eş-Şirazî'nin *Ahlâk-ı Şemsî*'si ve Muhammed el-İsfahanî'nin *Mekârimü'l-ahlâk*'ı bu alanda yazılmış önemli ahlâkî eserlerdendir.⁸⁷

5. Türk Edebiyatında Ahlâk Kitapları

İslâm'ı kabul eden milletlerin kültür ve edebiyat tarihleri incelendiğinde *Kur'an* ve hadislerden faydalanarak çok sayıda eser kaleme alındığı görülür. Bunlar Allah, Hz. Muhammed, dört halife ve din büyükleri ile ilgili ve dinî-ahlâkî türden eserlerdir. Bu türden dinî metinler Arap ve Fars edebiyatında bulunduğu gibi Türk edebiyatında da önemli bir yekûn teşkil etmektedir.

Ahmed Yesevî ile başlayan dinî-tasavvufî edebiyat Anadolu'ya Türklerin göç etmesiyle burada da etkili olmuştur. Bu yoğun hareketle tasavvuf yaygınlaşmış; dinî-edebî ürünler meydana gelmiştir. Daha sonra Osmanlı Devleti'nin Anadolu'da yerleşmesi ve hâkimiyetinin artmasıyla da din dışı ve özellikle dinî-edebî birçok metin ortaya çıkmıştır.⁸⁸ Agâh Sırrı Levend Divan edebiyatında İslâmî eserlerin önemini, “*Ümmet çağındaki Türk edebiyatının en önemli ve bereketli ürünleri dinî eserlerdir.*” ifadesiyle izah etmektedir.⁸⁹

Müslüman toplumlarında yazılan eserlerdeki ahlâkî unsurlar *-Kur'an-ı Kerim* ve hadislerin etkisi, ayrıca toplumlar arası etkileşim olması hasebiyle- genele hitap etmektedir. Bundan dolayı dilimize Arapça ve Farsçadan birçok ahlâkî eser tercüme edilmiş, bu eserlerdeki değerler benimsenmiştir. Özellikle “*İhyâu Ulûmi'd-dîn, Pend-i Attar, Bostan ve Gülistan*” gibi Arapça ve Farsça yazılan birçok eser Osmanlı medreselerinde okutulmuştur.⁹⁰

İslâm'ın etkisi ve önceden benimsenen inanç ve seciyenin ahlâka verdiği önemle, ortaya çıkan eserlerde ahlâk konusu gerek doğrudan gerekse dolaylı olarak

⁸⁶ M. Nazif Şahinoğlu, “Ahlâk-ı Muhsinî”, **DİA**, Cilt: 2, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1989, s. 17; Adnan Karaismailoğlu, “Hüseyin Vâiz-i Kâşifî”, **DİA**, Cilt: 19, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1999, ss. 16-18.

⁸⁷ Levend, “Ümmet Çağında...”, ss. 92-94.

⁸⁸ Ali Yılmaz, “Türk Edebiyatında Esmâ-i Hüsnâ Şerhleri ve İbn-i İsmâ-yı Saruhânî'nin Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ'sı”, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 1, 1998, ss. 1-2.

⁸⁹ Agâh Sırrı Levend, “Dinî Edebiyatımızın Başlıca Ürünleri”, **TDAY Belleten**, 1972, s. 35.

⁹⁰ Ayrıntılı bilgi için bk. Cevat İzgi, **Osmanlı Medreselerinde İlim**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1997, Cilt: 1, ss. 163-178; Cahid Baltacı, **XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri**, Marmara Üni. İlahiyat Fak. Yayınları, İstanbul, 2005, Cilt: 1, ss. 87-90; Şükran Fazlıoğlu, “Ta'lim ile İrşâd Arasında: Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Medrese Ders Müfredatı”, **Divân İlmî Araştırmaları**, Sayı: 18, 2005, ss. 140-141.

ele alınmıştır. Klasik Türk edebiyatında da birçok telif ve tercüme ahlâkî eser bulunmaktadır.

Klasik Türk edebiyatında ahlâkı, dinî kurallar ve tasavvufî düşüncelerden ayırmak mümkün olmayacağından bir eserin dinî, tasavvufî veya ahlâkî olarak kategorize edilmesi oldukça zordur. Dinî bir eser aynı zamanda tasavvufî, dinî-tasavvufî bir eser aynı zamanda ahlâkî bir metin olma özelliğini taşır. Bundan dolayı ancak kapsadığı esas fikre bakarak bir esere dinî, tasavvufî ya da ahlâkî denilebilir. Mesela, yüz hadis veya kırk hadis konusunda yazılmış eserler dinî ve ahlâkî açıdan önem arz eder; fakat hadisler esas olarak dinî çerçevede içerisinde yer alır.⁹¹

Agâh Sırrı Levend ahlâk kitaplarını konularına ve amaçlarına göre şu şekilde sınıflandırmıştır: Genel Ahlâk, Siyasetnâmeler, Nasihatnâmeler, Meviza Yollu Eserler, Ahlâkî Güzel Sözler, Fütüvvetnâmeler, Kabusnâme Çevirileri, Kelile ve Dimne Çevirileri, Hikayelerle Süslenmiş Ahlâkî Eserler, Ahlâkî Fıkralar ve Hikâyeler, Atasözleri, Türlü Eserler.⁹²

Bu bölümlerde ayrı gruplarda yer alan eserler arasında bazı konularda ortak noktalar vardır. Mesela, siyasetnâmelerde daha çok zulüm ve adalet konusu işlenir. Bu bahisler genel ahlâk kitaplarında da ele alınmıştır. Genel ahlâk türünde yazılan eserlerde işlenen konulara nasihatnâmelerde rastlamak mümkündür.⁹³ Manzum ve mensur eserlerin aynı sınıfta yer alması bu tasnifteki problemlerden biridir. Zira mesneviler için bu tasnif tamamen geçerli değildir.⁹⁴

Ahlâk kitapları başlığı altında değerlendirilen siyasetnâmeler genellikle devlet yönetimini ele almaktadır. Bu eserlerde amaç devleti idare edenlere veya herhangi bir idarecilik vazifesinde bulunanlara idare sanatı üzerinde önerilerde bulunmaktır. İslâm kültüründe yazılan siyasetnâmelerin en önemli kaynaklarından biri Fars edebiyatında yazılan eserlerdir. Siyasetnâmelerde devlet yönetimi esas olarak konu edilmiştir. Bu eserler özellikle ilk ve ortaçağlarda siyasal otoriteyi elinde bulunduran hükümdarlar için kaleme alınmıştır. Bu türdeki kitaplarda başta hükümdarlarda ve idarecilerde olması gereken özellikler ve devleti yönetmenin şartları ve esasları izah edilir ve devlet idaresinde olması gereken ideal yöneticilik vasıfları için öğütler

⁹¹ Agâh Sırrı Levend, “Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız”, **TDAY Bellekten**, Ankara, 1963, ss. 91-92.

⁹² Levend, “Ümmet Çağında...”, ss. 96-97.

⁹³ Levend, “Ümmet Çağında...”, s. 97.

⁹⁴ Emine Yeniterzi, “Anadolu Türk Edebiyatında Ahlâkî Mesneviler”, **TALİD**, Cilt: 5, Sayı: 10, 2007, s. 435.

verilir. Bu tür eserlerde siyaset sanatı dışında ibadet, ahlâk ve âdâb-ı muaşeret gibi konuların işlendiği dinî-ahlâkî siyasetnâmeler de vardır.⁹⁵

Siyasetnâme türündeki eserler daha çok sultanların veya vezirlerin istekleri üzerine kaleme alınmıştır. Bu eserler telif veya tercüme eserlerdir. Sultanlarla ilgili eserlerde saltanatın esasları ve şartları, sultanlar için lazım olan hususlar, sultanların halkla ilişkisi ve âdil olması, saltanatın devamlılığı için gerekli olan vasıflar gibi konular işlenir. Daha çok “Nasihatü’l-mülûk, Tuhfetü’l-mülûk, Zahiretü’l-mülûk ve’s-Selâtin, Enîsü’l-mülûk” gibi isimler bu eserlere ad olmuştur.

Vezirlerle ilgili olan eserlerde vezirliğin gereği ve şartları, vezirlerin sultanlara ve halka karşı sorumlulukları gibi konular ve tarihte vezirliğiyle ün yapmış kişilerden örnekler anlatılır. “Nasihatü’l-vüzerâ, Tuhfetü’l-vüzerâ, Hadikatü’l-vüzerâ, Âsâf-nâme” gibi isimler bu tarzda kaleme alınmış metinler için başlık olmuştur.

Genel olan siyasetnâmelerde ise siyaset sanatı dahil ibadet, yaratılış ve adalet gibi konular işlenir.⁹⁶

Klasik dönem Osmanlı siyasetnâmeleri, İslâm çerçevesi altında varlığını devam ettiren üç ana siyasî felsefe ve düşünce temeline dayanmaktadır.

1. Yusuf Has Hacib’in *Kutadgu Bilig* isimli eserinde kısmen eski Hint felsefesinin etkisiyle karışmış eski Türk siyasî telakkileri,

2. Nizamülmülk’ün *Siyasetnâmesi*’nin oluşturduğu eski Hint siyasî düşüncesiyle karışmış İran siyasî telakkileri,

3. Platon ve Aristo’nun fikirlerine dayanmak suretiyle ünlü filozof el-Kindî’nin risaleleri ile başlayıp Farabi’nin *el-Medinetü’l-fâzıla* ve *Kitâbü’s-siyâse* isimli meşhur eseriyle devam eden eski Yunan ve İran siyasî düşüncesi ile İslâm anlayışının sentezinden oluşan Müslüman Arap siyasî düşüncesi.⁹⁷

Ahlâk türleri arasında önemli bir yeri olan nasihatnâme kitapları literatürde bir yekun teşkil eder. İyi, güzel ve yararlı olan konular doğrudan teşvik ve tavsiye edilmiştir. Verilen öğütler âyet, hadis, atasözleri, çeşitli kıssa ve hikayelerle

⁹⁵ Kadir Canatan, **İslam Siyaset Düşüncesi ve Siyasetnâme Geleneği**, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2014, ss. 6-7.

⁹⁶ Ahmet Uğur, **Osmanlı Siyâset-Nâmeleri**, MEB Yayınları, Ankara, 2001, s. 4. Bursalı Mehmet Tahir siyasetle ilgili islâmî eserleri 26 tanesi Arapça, Farsça ve Türkçe, 172 eser tespit etmiştir. (Bk. Bursalı Mehmet Tahir, **Siyâsete Müteallik Âsâr-ı İslâmiyye**, Kader Matbaası, İstanbul, 1332.) Ayrıca edebiyatımızda kaleme alınan siyasetnameler için bk. Ağâh Sırrı Levend “Siyâset-nâmeler”, **TDAY**, Ankara, 1962, ss.167-194.

⁹⁷ Ahmet Altay, “Klâsik Dönem Osmanlı Siyasetnâme Geleneğine Genel Bir Bakış”, **Turkish Studies**, 6/3 Summer, 2011, s. 1805.

anlatılmıştır. Genel olarak “nasihatnâme ve pendnâme” adlarıyla yazılan öğüt kitaplarına, “Bahr-ı Nasâyih, Ahlâknâme, Bûstân-ı Nasâyih, Te’dîbnâme, Âyîne-i Nasihat, Öğüt Risalesi, Pend-i Ricâl, İbretnâme, Câmi’u’n-nesâyih, Mir’atü’l-ahlâk” gibi isimler verilmiştir.⁹⁸

Edebiyatımızda ahlâk başlığı altında tasnif edilen nasihatnâmeler için ayrıca bir gruplandırma yapılmıştır. Konuyla ilgili Mahmut Kaplan tarafından yapılan tasnif şu şekildedir:

1. Konularına göre nasihatnâmeler: Dinî-tasavvufî nasihatnâmeler, sosyal muhtevalı nasihatnâmeler, çeşitli ilimlerle ilgili nasihatnâmeler.

2. Nazım şekillerine göre nasihatnâmeler: Mesnevî şekliyle yazılan nasihatnâmeler, kaside şekliyle yazılan nasihatnâmeler, gazel şekliyle yazılan nasihatnâmeler, terci-i bend şekliyle yazılan nasihatnâmeler.

3. Te’lif veya tercüme oluşlarına göre nasihatnâmeler⁹⁹

Edebiyatımızda ahlâk kitapları üzerine önemli çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan biri Bursalı Mehmet Tahir’in *Ahlâk Kitaplarımız* isimli eseridir. Tahir, burada manzum-mensur toplam 108 eser hakkında kısa bilgi vermiştir.¹⁰⁰ Yazar bu kitaba *Zamanımız Erbâb-ı Ma’ârifî Taraflarından Ahlâka Dair Yazılan Matbû Âsâr* başlığı altında 99 eser ilave etmiştir.¹⁰¹

Ahlâk kitapları hakkında yapılan bir diğer müstakil çalışma Mehmet Ali Aynî tarafından kaleme alınan *Türk Ahlâkçıları* isimli eserdir. Burada on ahlâk kitabı örnekler verilerek tanıtılmıştır.¹⁰²

Ahlâk kitapları hakkında yapılan bir diğer önemli çalışma Agâh Sırrı Levend’in “Ümmet Çağında Ahlâk Kitapları” isimli makalesidir. Bu yazıda 283 ahlâk kitabı; yazarı, kütüphane numarası, eser hakkında varsa yapılan çalışmaların bilgisi verilerek tanıtılmıştır. Bu kitapta sadece İstanbul ve Ankara kütüphaneleri taranmıştır.¹⁰³

⁹⁸ Mehmet Arslan, “Divan Edebiyatında Nasihat-nâmeler (Pend-nâmeler ve Vak’a-nüvis Es’ad Efendi’nin Pend-nâmesi)”, **Türk Dili ve Edebiyatı Makaleleri**, Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2004, Sayı: 4, s. 25.

⁹⁹ Mahmut Kaplan, **Hayriyye-i Nâbî**, AKM Yayınları, Ankara, 2008, s. 2.

¹⁰⁰ Eserde bazı hatalar bulunmaktadır. Hatalardan biri çalışma konumuz olan Enîsü’l-ârifin’in Azmî Pir Mehmed’in oğlu Azmizâde Hâleti’ye atfedilmesidir. Bk. Saadettin Özdemir, “Ahlâk Kitaplarımız”, **SDÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 22, Isparta, 2009, s. 165.

¹⁰¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Mahmut Kaplan, **Ahlâk Kitaplarımız**, Malatya, 2002; Özdemir, ss. 161-176.

¹⁰² Ayrıntılı bilgi için bk. Mehmed Ali Aynî, **Türk Ahlâkçıları**, İstanbul, 1939.

¹⁰³ Bk. Agâh Sırrı Levend, *Ümmet Çağında...*, ss. 89-115.

Edebiyatımızda ahlâk konusu üzerinde önemle durulmuştur. Yazarlar bu konuda topluma katkı sağlamak amacıyla kendi bilgi ve düşüncelerini eserlerinde ortaya koymuşlardır. İlk yazılı metinler arasında yer alan Orhun Yazıtları'ndan¹⁰⁴ itibaren öğüt verme devam etmiş, her dönemde ahlâk konusunda telif ve tercüme birçok eser kaleme alınmıştır.

Yusuf Has Hacib'in *Kutadgu Bilig*'i,¹⁰⁵ Edip Ahmet Yükneki'nin *Atabetü'l-hakâyık*'i,¹⁰⁶ Ahmed Yesevî'nin *Divan-ı Hikmet*'i,¹⁰⁷ Âşık Paşa'nın *Garibnâme*'si,¹⁰⁸ Mevlânâ Celâleddin'in *Mesnevî*'si,¹⁰⁹ Hatiboğlu Mehmed'in *Bahrü'l-hakâyık*'i,¹¹⁰ Bedr-i Dilşâd'ın *Murâdnâme*'si,¹¹¹ Taşlıcalı Yahya'nın, *Gencîne-i Râz*'i,¹¹² Zaifî Pîr Mehmed'in *Bostân-ı Nesâyih*'i,¹¹³ Vizeli Behiştî'nin, *Heşt-Behişt*'i,¹¹⁴ Şemseddin Sivasî'nin *Miratü'l-ahlâk*'i,¹¹⁵ Nâbî'nin *Hayriyye*'si,¹¹⁶ Sünbülzade Vehbî'nin *Lutfiyye*'si¹¹⁷ edebiyatımızdaki manzum ahlâkî eserlerden bazılarıdır.¹¹⁸

Burada çalışma konumuz olan *Enîsü'l-ârifîn*'in mensur bir metin olmasından dolayı anlatım açısından ön plana çıkan ve rağbet gören mensur eserlerden bazıları hakkında kısaca bilgi verilmiştir.

¹⁰⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Talât Tekin, **Orhon Yazıtları**, TDK Yayınları, Ankara, 2014.

¹⁰⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. Reşit Rahmeti Arat, **Yusuf Has Hacib Kutadgu Bilig I Metin**, TDK Yayınları, Ankara, 2007.

¹⁰⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. Reşit Rahmeti Arat, **Edip Ahmed b. Mahmud Yükneki Atebetü'l-Hakayık**, TDK Yayınları, Ankara, 2006.

¹⁰⁷ Ayrıntılı bilgi için bk. Hayati Bice, **Hoca Ahmed Yesevi Divan-ı Hikmet**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2010.

¹⁰⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. Kemal Yavuz, **Âşık Paşa Garib-nâme**, Cilt: I-II, TDK Yayınları, Ankara, 2000.

¹⁰⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. Adnan Karaismailoğlu, **Mevlânâ Mesnevî**, 6 Cilt, Akçağ Yayınları, Ankara, 2007.

¹¹⁰ Ayrıntılı bilgi için bk. Vahit Türk, **Bahrü'l-Hakayık**, TDK Yayınları, Ankara, 2009

¹¹¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Âdem Ceyhan, **Bedr-i Dilşâd'ın Murâd-nâmesi**, MEB Yayınları, İstanbul, 1997.

¹¹² Ayrıntılı bilgi için bk. Bekir Çınar, **Taşlıcalı Yahya Gencîne-i Râz (İnceleme-Metin)**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 1995.

¹¹³ Ayrıntılı bilgi için bk. Abdulhakim Koçin, **Zaifî ve Bustân-ı Nasâyih'i (İnceleme-Tenkitledir Metin)**, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1991.

¹¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Emine Yeniterzi, Behiştî'nin **Heşt Behişt Mesnevisi (İnceleme-Metin)**, İstanbul, 2001.

¹¹⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. Birgül Toker, **Şemseddin-i Sivasî Mir'âtü'l-Ahlâk**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2010.

¹¹⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. Mahmut Kaplan, **Hayriyye-i Nâbî**.

¹¹⁷ Ayrıntılı bilgi için bk. Süreyya Beyzadeoğlu, **Lutfiyye**, Bedir Yayınları, İstanbul, 2004.

¹¹⁸ Türk Edebiyatındaki ahlâk kitapları hakkında daha geniş bilgi için bk. Kaplan, **Ahlâk Kitaplarımız**; Levend, *Ümmet Çağında...*, ss. 89-115; Emine Yeniterzi, "Anadolu Türk Edebiyatında Ahlâkî Mesneviler", ss. 433-468; Mahmut Kaplan, "Türk Edebiyatında Manzum Nasihat-nâmeler", **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 11, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss. 791-799; Arslan, *Divan Edebiyatında...*, ss. 25-44; Hüsameddin Erdem, "Osmanlıda Ahlâk ve Bazı Ahlâk Risaleleri", **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 10, 2000, ss. 25-64; Atilla Batur, **Ahlâkî Mesnevilerde İdeal İnsan Tipi**, Divan Kitap Yayınları, Kütahya, 2010, ss.17-87.

Ahlâk-ı Cemâlî

Eser, Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde yetişen tefsir, lugat, edebiyat ve tıp âlimi Cemâleddin Aksarayî (ö. 1388-89?) tarafından kaleme alınmıştır. Hayatı hakkında fazla bir bilgi olmayan yazar I. Murat döneminde dinî, edebî ve aklî ilimler alanında meşhur olmuştur. Birçok alanda eser veren Cemaleddin-i Aksarayî ahlâk konusunda da önemli bir kitap yazmıştır. Kaleme aldığı *Ahlâk-ı Cemalî* isimli eserini Yıldırım Bayezid'e ithaf etmiştir. Üç bölümden oluşan metnin ilk bölümünde insanın kendi şahsına, ikinci bölümünde aile fertlerine, üçüncü bölümde de diğer insanlara karşı görev ve sorumlulukları anlatılır. Eser bu yönüyle Nasîrüddin Tûsî'nin *Ahlâk-ı Nâsırî*'sinde işlenen İslâm ahlâkı programının bir devamı mahiyetindedir.¹¹⁹

Maârifnâme

Sinan Paşa (ö.1486) tarafından kaleme alınan bu eser *Nasihât-nâme* ismiyle de bilinir. Türk nesrinin kurucuları arasında yer alan Sinan Paşa bu eseri için, “Ahlâk bâbında nasihatnâme suretinde bir kitap” ifadesini kullanır. Eserde birçoğu vecize değerinde olan yoğun anlamlı sözler kısa cümlelerle verilmiştir. *Maârifnâme* ilk bakışta kolay okunan, sade dille yazılmış bir metin olarak görülse de yazarın kelimelere yüklediği zengin anlam, okuyanı bir yönüyle içine girilmesi zor olan bir anlam deryasıyla karşı karşıya getirir. Eserde İslâm ahlâkına dair birçok mesele ele alınmıştır. Yazar, her bölümde *Kur'ân-ı Kerîm*'den, eski filozoflardan özellikle de Platon'dan alıntılarda bulunmuştur. Nasihatler “hikâye, tevbîhat, tenbihât, teessüfât” gibi ara başlıklar altında vermiştir.¹²⁰

Şerh-i Ahlâk-ı Adudiyye

Asıl adı *Risâletü'l-ahlâk* olan eser ,Abdurrahman b. Ahmed b. Abdülgaffar el-Îcî tarafından kaleme alınmıştır. Kitap, yazarın Adudüddin ünvanından dolayı *Ahlâk-ı Adudiyye* olarak tanınmıştır. Bazı müellifler eseri *er-Risâletü'ş-şâhiyye fi İlmi'l-ahlâk* ve *Risâletü'l-ahlâk* adlarıyla da zikretmektedir. Arapça bir risale olan *Ahlâk-ı Adudiyye* ahlâk kitapları arasında şöhret bulmuş ve Türk edebiyatında birçok kişi tarafından tercüme edilmiştir. Eser üzerine Taşkoprizâde ile Münecimbaşı Ahmed Dede tarafından yazılan şerhler önemlidir. Ayrıca Sultan Abdülaziz dönemi Meclis-i Maârif azasından Mehmed Emin İstanbulî¹²¹ tarafından ve Kayseri eski

¹¹⁹ Mustafa Öz, “Ahlâk-ı Cemâlî”, **DİA**, Cilt: 7, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1993, ss. 308-309.

¹²⁰ Mertol Tulum, **Sinan Paşa Maârif-nâme Özlü Sözler ve Öğütler Kitabı**” AKM Yayınları, Ankara, 2013, ss. XVIII-XXII.

¹²¹ Bk. Kevser Kösem, **İsmail Müfit b. Ali el-İstanbulî'nin Şerhu Ahlâk-ı Adudiyye Adlı Eseri**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2008.

müftüsü Ahmed Remzi Efendi tarafından bir bölümü tercüme edilmiştir. Dört bölümden meydana gelen eserde ilk olarak nazarî ahlâk konuları yer alır. Kuvve-i akliye, kuvve-i gadabiye ve kuvve-i şeheviye gibi nefsin temel fonksiyonları ve bunların ifrat ve tefritlerinde ortaya çıkan reziletler ve itidal noktasının olmasıyla meydana gelen faziletler anlatılmıştır. Eserin ikinci bölümünde pratik ahlâk konuları işlenir. Siyasetü'l-menziel başlığı altındaki üçüncü bölümde aile ahlâkı ve ev idaresi konu edilmiştir. Dördüncü bölümde devlet yönetiminin nasıl olması gerektiği ele alınmıştır. Müellif, faziletli bir ülkede, âhâli arasında sevgi ve dostluğun hâkim olması gerektiğini savunur. Ayrıca sosyal hayatın düzenlenmesinde ve ülkenin refaha ulaşmasında yöneticilere sorumluluk düştüğünü vurgular.¹²²

Taşköprizâde'ye ait şerhte yazar ahlâk ilmi ile ilgili meseleri akıl ve nakil doğrultusunda inceleyerek eserde nazarî ve amelî ahlâkı bir araya getirmek istediğini belirtir. Taşköprizâde eserini felsefî ahlâk noktasında temellendirmek suretiyle “akıl” ile güçlendirmiştir. Faziletler konusuna ağırlık veren yazar bu tercümeyle ilavelerde bulunmuştur.¹²³

Terceme-i Zahîretü'l-mülûk

Seyyid Ali b. Şihabüddin el-Hemedânî'nin *Zahîretü'l-Mülûk* isimli Farsça eserini Sürurî (ö. 1562) 1552 yılında tercüme etmiştir. Müellif, Kanuni Sultan Süleyman'ın oğlu Şehzâde Mustafa'nın hocalığını yaptığı sırada şehzadenin mekârim-i ahlâktan istifade edebilmesi için bir eser kaleme almayı düşünür. Sürurî yeni bir eser yazmaktansa toplumda rağbet görmüş seleflerinin kitaplarını araştırır ve *Zahîretü'l-Mülûk* isimli eseri Şehzâde Mustafa'ya gösterir. Şehzâde, Sürurî'den bu Farsça eseri toplumun da istifade edebilmesi için Türkçeye tercüme etmesini ister. Yazar kitabı on bâb üzerine tertip ederek bu eseri kısa sürede tercüme etmiştir. Sürurî, sırasıyla iman ahkâmı, ubudiyet haklarının edası, mekârim-i ahlâk hususunda devlet büyüklerinin dört halifenin siretlerine uyması, anne-baba, karı-koca, evlad ve akraba haklarına, saltanat, vilâyet ve emâret ahkâmı, âhâlinin hakları, adalet ve ihsanın lüzumu, insanın mahlukat içerisindeki özel yeri ve önemi, iyiliği emretmek ve kötülüğü men etmek, Allah'ın ihsan ettiği nimetlere şükretmek, insanın

¹²² Hüsamettin Erdem, “Ahlâk-ı Adudiyye”, *DİA*, Cilt: 2, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1989, s. 14.

¹²³ Elzem İçöz, *Tasköprizâde'nin Serhu Ahlâk-ı Adudiyye Adlı Eseri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2007, s. 86.

hoşlanmadığı, ortaya çıktığında sıkıldığı şeyler ve belalara karşı sabrın hakikati, kibir ve gadabın yerilmesi konularını izah etmiştir.¹²⁴

Şerefül-insân

Lâmiî Çelebi tarafından H. 933/M. 1526-27 yılında kaleme alınan eser, onun en beğenilen ve rağbet gören kitapları arasında yer alır. Eser, *Resâil-i İhvânü's-safâ* isimli Arapça felsefî bir kitabın “İnsanın Hayvanlarla Münazarası” isimli yirmi birinci kısmının tercümesidir. Yazar metne bazı ilavelerde bulunmuştur. Mensur bir olan bu eserde manzum kısımlar da bulunmaktadır. İnsanın eşref-i mahlûkât oluşu ayrıntılı olarak alegorik bir tarzda ifade edilmiştir. Lamiî Çelebi, Kanunî Sultan Süleyman adına yazdığı bu eserde diğer kitaplarına nispeten ağır bir dil kullanmıştır.¹²⁵

Ahlâk-ı Alâî

Kınalızâde Ali Efendi (ö. 1572) 1564 yılında Şam’da kadılık vazifesinde bulunduğu sırada bu eseri kaleme almıştır. Müellif kitabını Suriye Beylerbeyi Semiz Ali Paşa’ya ithaf etmiş, Ali adının “yükseklik, yücelik” anlamındaki alâ kelimesinden türediğini göz önünde tutarak kitabına *Ahlâk-ı Alâî* adını vermiştir.¹²⁶

Kınalızâde’nin bu ahlâkî eseri *Ahlâk-ı Nâsirî* ve *Ahlâk-ı Celâlî* çizgisinde yazılmış ilk Türkçe ahlâk kitabı olarak bilinir. Ayrıca bu gelenek içerisinde yazılanlar arasında en çok rağbet gören ve beğenilen bir eserdir. *Ahlâk-ı Alâî* geleneksel bilginin aktarılmasının ötesinde amelî hikmet konusunda Kınalızâde’nin görüşlerini yansıtır.¹²⁷

Kınalızâde’ye göre ahlâk ilminin içerdiği konular toplumun genelini ilgilendirmektedir. Mutlu olmak için herkesin bu ilmi bilme gerekliliği, âlimleri bu tarzda eser vermeye teşvik etmiştir. Yazar *Ahlâk-ı Alâî*’yi yazmadan önce o dönemde meşhur olan ahlâk kitaplarını, özellikle de Nasîrüddin Tûsî’in *Ahlâk-ı Nâsirî*’si, Celeleddin-i Devvânî’nin *Ahlâk-ı Celâlî*’si ve Hüseyin Vâiz-i Kâşifî’nin *Ahlâk-ı Muhsînî*’sini incelemiş, kendisi de bu türde bir eser vermek istemiştir. Kınalızâde *Ahlâk-ı Muhsînî*’de kullanılan dilin anlaşılır olduğunu ve halk arasında diğerlerine nazaran daha çok tanındığını belirtir. Buna rağmen eserde ilmî ve felsefî derinliğin

¹²⁴ Aynî, ss. 226-242; Bursalı Tahir, Cilt: 2, s. 226.

¹²⁵ Sadettin Eğri, “Lâmiî Çelebi ve Şerefü’l-insân’ı”, **Yedi İklim**, Sayı: 67, Ekim 1995, ss. 45-46; Günay Kut, “Lâmiî Çelebi”, **DİA**, Cilt: 27, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2003, s. 97. Ayrıntılı bilgi için bk. Sadettin Eğri, **Lâmiî Çelebi Şerefü’l-İnsân**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1997.

¹²⁶ Ahmet Kahraman, “Ahlâk-ı Alâî”, **DİA**, Cilt: 2, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1989, ss. 15-16.

¹²⁷ Ayşe Sıdika Oktay, **Ahlâk-ı Alâî**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 17

olmaması nedeniyle eksik olduğunu düşünür. Kınalızâde tasarladığı ahlâk kitabını bir vaaz ve nasihatnâmeden ziyade ilmî ve felsefî, kapsamlı bir eser olarak şekillendirmiştir. Ayrıca yukarıda zikredilen üç eserin de dilinin Farsça olması, yazarı Türkçe bir ahlâk kitabı yazmaya teşvik etmiştir.¹²⁸

Eser bir mukkadime ve yazarın “kitap” adını verdiği üç bölüm halinde düzenlenmiştir. Mukaddime bölümü üç “bahis”e, bahisler de “makam” ve “emirlere” ayrılmaktadır. Burada hikmet ilmi ve bölümleri, nefis ve nefsin güçleri ile hulk (huy) meselesi işlenmiştir.

Eserin birinci bölümünde ahlâk ilmi ele alınmıştır. Müellifin “bâb” adını verdiği alt başlıklarda erdemler, reziletler, bunların çeşitleri, erdeme benzeyen reziletler, adâlet, erdemi kazanma yolları, erdemlerin muhafazası ve ahlâkî hastalıkların tedavisi üzerinde durulmuştur.

Aile ahlâkıyla ilgili olan ikinci bölümde sekiz bâb vardır. İlk dört bölümde aile, insanın aile içinde yaşama ihtiyacı, evin idaresi ve evin geçiminin temini işlenmiştir. Beşinci bölümde “evlat ve ailenin terbiyesi” başlığı altında kendi içinde yedi temel konu vardır. Altıncı bölümde ülkenin idaresi, memleketlerin zaptı, idarecilik kuralları ve ilâhî kanunlar hakkında bilgi verilmiştir. Yedinci kısımda ülke çeşitleri, sekizinci bölümde siyaset çeşitlerinden bahsedilir.

Eserin üçüncü ana bölümü devlet ahlâkıyla ilgilidir. Burada âdil bir devlet adamında bulunması gereken özellikler sıralanmış, özellikle adâlet konusu üzerinde durulmuştur. Eserin son bölümünde “vasiyet” adıyla çeşitli konular hakkında kısa öğütler bulunmaktadır.

Yazar eserini yazarken birçok felsefî ve dinî kaynaktan faydalanmıştır. Ayrıca Sokrat, Platon, Aristo, Pisagor, Batlamyus, Farabî, İbn Miskeveyh gibi isimlerin konuyla ilgili görüşlerinden istifade etmiştir. Kınalızâde dinî kaynaklar arasında âyet ve hadislerden; Molla Cami, Hasan Basrî, Seyyid Şerif Cürcanî gibi âlimlerden; Mâverdi'nin *Edebü'd-dünya ve 'd-dîn*'i, Gazâlî'nin *İhyâu Ulumi'd-din*'i gibi kaynaklardan yararlanmıştır.¹²⁹

Kınalızâde eserini kaleme alırken bazen manzumelere yer vermiş, sanatlı ve süslü bir üslûp kullanmıştır. Osmanlı sahası ahlâk kitapları arasında önde gelen bu eser, yazıldığı günden itibaren yoğun bir ilgi görmüştür. Bu eserin yüz elliye yakın nüshası olup ayrıca basılmıştır. Yazılışından yüzyıllar sonra bazı müelliflerce

¹²⁸ Oktay, ss. 67-68.

¹²⁹ Oktay, ss. 72-82.

kısaltılmış ve özeti yapılarak neşredilmiştir.¹³⁰ Ahlâk konusundaki bu eser üzerine birçok çalışma yapılmıştır.¹³¹

Mir'âtü'l-ahlâk

Eser Şeyhülislâm Mehmed Efendi'nin oğlu Bostanzâde Yahya (ö.1639) tarafından 1615 yılında kaleme alınmıştır. *Mir'âtü'l-ahlâk*'ın muhtevası inceleme konumuz olan *Enîsü'l-ârifîn*'e benzemektedir. Asıl meselenin işlendiği bölümde 24 başlık altında ahlâkî değerler izah edilmiştir. Eserde işlenen temel kavramlar şunlardır: İbadet, sabır ve şükür, şecaat, dikkat ve zekâ, ciddiyet, cehd, iyilikler ve erdemler, kazâyâ rızâ, vefâ, sır saklama, cömertlik, af, iffet, tevazu ve hayâ, emânet ve sadâkat, rıfk ve şefkat, âlicenaplık, müşâvere, hilm, gayret, ferâset, fırsatları değerlendirme, temkin, iyilerle dostluk kurma, hakları gözetip kollama gibi faziletler ve hükümdarlık, emirlik, vezirlik, vâililik gibi görevlerin gerektirdiği yükümlülükler. Eserde ahlâk sahasında felsefî ve teorik tahlillerden ziyade pratik bilgiler verilmiştir. Ahlâkî faziletler âyet, hadis, manzumeler, kıssalar ve İslâm tarihinden alınmış örnek ahlâkî motiflerle muhteva yönünden desteklenmiştir. Yazar İbn Sina, Platon ve Hüseyin Vâiz-i Kâşifi'den nakiller yapmıştır. Orta nesir ile yazılan bu didaktik eserde müellif önceki padişahların üstün vasıflarından bahsederek kendi dönemindeki idarecileri yermiştir. Eser, 17. asır Osmanlı toplumunda ahlâkî konulara bakış tarzını göstermesi açısından önem arz eder.¹³²

¹³⁰ Enfel Doğan, **Ahlâk-ı Alâî (Metin-Sözlük-Sentaks İncelemesi)**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2006, s. 31.

¹³¹ Bk. Mustafa Koç, **Kınalızâde Ali Çelebi, Ahlâk-ı Alâî**, Klasik Yayınları, İstanbul, 2007; Fahri Unan, **Ahlâk-ı Alâî (Çeviriyazı Metin) Kınalı-zâde Ali Çelebi**, TTK Yayınları, Ankara, 2014; Doğan, **Ahlak-ı Alâî**, Oktay, **Ahlâk-ı Alâî**; Hüseyin Algül, **Ahlâk-ı Alâî Kınalızâde Ali Efendi**, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1974; Ahmet Acarlıoğlu, **Ahlâk-ı Alâî'de Aile**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2010; Füsün Dikmen (ed.), **Devlet ve Aile Ahlakı Kınalızâde Ali Efendi**, Tutku Yayınevi, Ankara, 2010.

¹³² Nurgül Sucu, **Bostanzâde Yahyâ Efendi ve Mir'âtü'l-Ahlâk'ı (İnceleme-Metin)**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2010, s. 6; Mustafa Çağrıncı, "Bostanzâde Yahyâ Efendi", **DİA**, Cilt: 6, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1992, ss. 311-312.

I. BÖLÜM

HÜSEYİN VÂİZ-İ KÂŞİFÎ

1.1. Hayatı

İrânlı meşhur müfessir, mutasavvıf ve şâir Hüseyin Vâiz-i Kâşifi'nin asıl adı Hüseyin, babasının ismi Ali'dir. Molla Hüseyin, Mevlâna Hüseyin ve Kemâleddin Hüseyin olarak da anılan yazarın tam adı Kemâleddîn Hüseyin b. Alî-i Beyhakî-yi Sebzevârî'dir. Yazar, İrân'ın Horasan bölgesinde Sebzevâr'da doğdu. 1456 yılında Meşhed'e gittiğinde otuz yaşlarında olduğu kabul edilirse doğduğu tarih olarak 1427 yılı civarı tahmin edilmektedir. Vaazlarıyla tanındığı için "Vâiz" lakabını almış ve şiirlerinde ilmi müşkülleri çözdüğü için ona "Kâşifi" mahlası verilmiştir. İyi bir eğitim gören yazar, Herat'a gittiğinde ilmî şahsiyeti ve vaazlarıyla kendisini halka kabul ettirmişti. Şöhreti etrafa yayılan Hüseyin Vâiz-i Kâşifi bir süre Nişabur'da bulunmuş ve oradan Meşhed'e gitmiştir. Dönemin ünlü Nakşibendi Şeyhi Sadeddin-i Kâşgârî'nin Herat'ta öldüğü haberi üzerine onu rüyasında görmüş mezarını ziyaret etmek için Herat'a gitmiştir.¹³³

O dönemde Herat şehrinde Timur'un torunlarından olan Hüseyin Baykara'nın saltanatı devam ediyordu. Herat şehri Ali Şir Nevâyî, Molla Câmî gibi şâirlerin, Devletşah ve Handmir gibi edip ve tarihçilerin, Bihzad ve Şah Muzaffer gibi ressamların, Sultan Ali Meşhedî gibi hattatların yetişip korunduğu bir ilim ve kültür merkeziydi.¹³⁴ Burada Sadeddin-i Kâşgârî'nin müridlerinden meşhur Abdurrahman Câmî ile tanıştı. Onun vesilesiyle Nakşibendi tarikatına intisab etmiştir. Müellif, Herat hükümdarı Hüseyin Baykara ve onun veziri Ali Şir Nevâyî'nin himayesine girmiş ve onların teşvikiyle birçok eser telif etmiştir. Herat'ta yirmi sene vaizlik görevi yapmıştır. Molla Câmî'nin ölümünden sonra doğduğu yer olan Sebzevâr'a dönmüş ve 910/1505 yılında burada vefat etmiştir. Türbesi Sebzevârın güneybatısında Dervâze-i Nişâbûr'dadır.¹³⁵

Hüseyin Vâiz, Şîilerin yoğun olarak yaşadığı Sebzevar'da Sünnîlikle, Herat'ta ise Şîîlikle itham edilmiştir. Onun *Ravzatü 'ş-şühedâ* isimli eserindeki, "Ali

¹³³ Adnan Karaismailoğlu, "Hüseyin Vâiz-i Kâşifi", *DİA*, Cilt: 19, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1999, ss. 16-17; Alî-Şîr Nevâyî, *Mecâlisü'n-Nefâ'is I (Giriş ve Metin)*, hzl. Kemal Eraslan TDK Yayınları, Ankara, 2001, s. 138; Ragıp İmamoğlu, *İyilerin Ahlâkı (Ahlaku'l-Muhsinîn)*, I. Kısım, Doğu Matbaası, 1965, s. V.

¹³⁴ İmamoğlu, ss. III-IV.

¹³⁵ Karaismailoğlu, Hüseyin Vâiz-i Kâşifi, s. 17. Bazı kaynaklarda Hüseyin Vâiz-i Kaşifi'nin vefat yerinin Herat olduğu belirtilmiştir. (Bk. İmamoğlu, s. VI)

içinde doğduğu için Müslümanlara Kâbe'yi tavaf etmek vacip olmuştur.” ifadesi Şiilikle itham edilmesinde etkili olmuştur.¹³⁶ Ali Şir Nevâyî, onun bu anlayışta olmadığını fakat töhmetten de kurtulamadığını söyler.¹³⁷ Onda Ehl-i Beyt sevgisinin güçlü olduğu âşikâr olmakla birlikte Şiilikle ilgili aşırı bir tutumu olmamış, Sünnîler arasında da herhangi bir uyumsuzluk sorunu görmemiştir. Aksine verdiği vaazlarla halkın sevgisini kazanmıştır. Ancak İranlı biyografi yazarlarının çoğu onu Şîî âlimler arasında sayarlar.¹³⁸ Hüseyin Vâiz-i Kâşifî'nin ölümüne;

در هدایت صرف شد ایام عمرش زان سبب

کشت تاریخ وفات او هدایت دستکاه¹³⁹

beyti tarih düşürülmüştür. Bu beyitteki “هدایت دستکاه” ibaresindeki harflerin ebced hesabındaki rakamsal karşılıkları toplandığında Hüseyin Vâiz-i Kâşifî'nin vefat tarihi olan H. 910/M. 1505 yılı çıkar.

Handmir, Hüseyin Vâiz-i Kâşifî'nin nücûm ve inşâ ilminde bir benzerinin olmadığını söyler. Onun güzel, tesirli ve Davudî bir sese sahip olduğunu; Herat'ta vaazları sırasında âyet ve hadislerdeki incelikleri güzel bir şekilde insanlara aktardığını ifade eder. Ayrıca vaazının çok kalabalık olduğunu ve insanların yer bulmakta sıkıntı çektiğini bildirir. Sarayda, Emir Ali Şîr Camii'nde, Medrese-i Sultanî'de ve ölümüne kadar muhtelif yerlerde vaaz vermiştir. Kâşifî'nin vefatıyla Herat'da oğlu *Reşahât-ı Aynü'l-hayât* isimli eseriyle meşhur olan Fahreddin Ali vaaz vermeye başlamıştır.¹⁴⁰

Nevâyî'nin aktardığına göre Hüseyin Vâiz-i Kâşifî âlim bir zat olup latif bir kişiliğe sahipti. Onun vâkıf olmadığı ilimler çok azdı. Özellikle vaaz vermede, nesir ve nücûm ilminde öndeydi. Nevâyî, bu bilgileri kendi ifadesiyle şu şekilde izah etmektedir: “Mevlânâ zü-fünûn ve rengî ve pür-kâr vâki' boluptur. Az fen bolgay kim dahlı bolmagay, husûsen va'z ve inşâ ve nücûm ki anıng hakkıdır, her kaysıda müte'ayyin ve meşhûr işleri bar.”¹⁴¹ Nevâyî, Hüseyin Vâiz-i Kâşifî hakkında ayrıca

¹³⁶ Karaismailoğlu, Hüseyin Vâiz-i Kâşifî, s. 17.

¹³⁷ Mir Nizamüddin Ali Şir Nevâ'î, *Mecâlisü'n-Nefâ'is*, hzl. Ali Asgar Hikmet, Tahran, 1323, s. 268.

¹³⁸ İmamoğlu, s. VII; Abdulhamit Birişik, “Osmanlıca Tefsir Tercümelere ve Hüseyin Vâiz-i Kâşifî'nin Mevâhib-i Aliyye'si”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 1, 2004, s. 62; Mes'ud Radevî, “Der-Mezheb-i Erbâb-ı Fütuvvet”, *Tehasusî İtlâât-ı Hikmet ü Marifet*, 1389, Sayı: 54; ss. 19-20.

¹³⁹ “Onun ömrü iyiliğe davetle geçtiği için ölümüne “hidâyet-i destgâh” terkibi tarih düşdü.”

¹⁴⁰ Handmir, *Tarihu Habibü's-siyer Fi Ahbari Efradi Beşer*, Cilt: 4, Tahran, 1333, ss. 345-46; İmamoğlu, ss. VI-VII.

¹⁴¹ Ali-Şîr Nevâyî, s.138. Ayrıca Nevâyî, Hüseyin Vâiz-i Kâşifî'nin başından geçen bir hadiseye yer verir. Kâşifî vaaz verdiği sırada bir kişi gelir ve Hâfız'ın bir beytinin yazılı olduğu kağıdı ona verir. Vaizleri tenkit eden bu beyti Hüseyin Vâiz okuduktan sonra minberden iner, kağıdı veren kişiyi arar,

şu bilgileri de verir: Çok iyi bir vâiz olan Kâşifi'nin vaazları o kadar kalabalık olurdu ki dinleyicilerin çoğu yer bulamazdı. Vaazlarında oluşan izdihamın sebeplerinde biri de Kâşifi'nin sesinin Hz. Davud gibi güzel olmasıydı. Hüseyin Vâiz'in, ahlâk ilmine dair meşhur ve dengi olmayan çok güzel eserleri vardır. Eserlerinden biri de *Cevârihü't-tefsîr*'dir. Bu eser değerli madenlerin bulunduğu bir deryadır. Kâşifi'nin vaazına gelenlerden birisi vaazın tamamını nazma çevirir ve onu manzum olarak halka okurdu.¹⁴²

Şiirler de kaleme alan Kâşifi'nin eserlerindeki üslûbu değişiklik gösterir. Özellikle ilmî eserlerinde sade bir dil kullanır bazen de Sâdî'nin *Gülistan*'ı tarzında eser kaleme alır. *Ahlâk-ı Muhsinî* ve *Ravzatü'ş-Şühedâ* adlı eserleri böyledir. Nesirde müstakil bir tarzı olamamakla birlikte kimseyi de taklit etmemiştir.¹⁴³

1. 2. Eserleri

Hüseyin Vâiz-i Kâşifi tefsir, tasavvuf, edebiyat ve gizli ilimler başta olmak üzere birçok konuda eser kaleme almıştır. Kâşifi mahlasıyla şiirler de yazmış; fakat şâir olarak önemli bir etki bırakmamıştır. Yazar, inşâ sahasında daha çok dinî ve ahlâkî eserleriyle meşhur olmuştur.¹⁴⁴ Müellifin velûd olması ve kolaylıkla eser kaleme almasından dolayı kitaplarının sayısı hakkında farklı rakamlardan bahsedilir. On dört, yirmi altı ve otuz civarında eserinin olduğu kaynaklarda zikredilir.¹⁴⁵ Hüseyin Vâiz-i Kâşifi'nin eserleri muhteva açısından herhangi bir tasnife tabi tutulmadan aşağıda tanıtılmıştır.

1.2.1. *Cevâhirü't-tefsîr li-Tuhfeti'l-emîr*

Kâşifi'nin, Alî Şîr Nevâyî'ye ithaf ettiği bu eser, *Kur'ân-ı Kerîm*'in başından Nisâ Suresi'nin 84. âyetine kadar olan bölümün tefsirini ihtiva eder. Müellif eserini

bulamaz. Bu hadise üzerine bir müddet vaaz vermez, daha sonra tekrar vaizliğe devam eder. Nevâyî bu hadiseyi şöyle nakledir:

“Şehr şûhlardan biri Hâce Hâfız'ning bu matla'in kim

واعظان كين جلوھخ درمحراب و منبر ميكنند

چون بخلوت ميروند ان كار دگر ميكنند

(Vâizler minber ve mihrapta gösteriş yapar, böyle hareket edenler yalnız kaldıklarında o işi başka şekilde yaparlar.)

Bitip minberning üstide koygan irkendür alıp okugaç köp mütegayyir ve muztarib bolup haylî hâric-i mebbas söz aytıp niçe vakt va'z aytmadı. Hasm-i nâ-ma'lûm hod öz maksûdın hâsıl kıldı, amma Mevlânâ kılğanıning hata irkenige vâkıf bolgaç yana öz işi başıga bardı.” (Bk. Alî-Şîr Nevâyî, s. 139)

¹⁴² Mir Nizamüddin Ali Şîr Nevâ'î, ss. 268-69; İmamoğlu, ss. VII-VIII.

¹⁴³ Muhammed Takî Bahar, *Sebk-i Şinasi Ya Tarih-i Tatavvur-i Nesr-i Farisî*, Cilt: 3, Tahran, 1370, s. 198; İmamoğlu, s. VIII. Hüseyin Vâiz-i Kâşifi'nin hayatı hakkında ayrıca bk. Kenan Özçelik, *Âşık Çelebi Terceme-i Ravzatü'ş-şüheda (İnceleme-Metin)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2015, ss. 3-9.

¹⁴⁴ Karaismailoğlu, Hüseyin Vâiz-i Kâşifi, s. 17.

¹⁴⁵ Mes'ud Radevî, s. 20.

dört cilt olarak planlamış; fakat birinci cildi yazdıktan sora Ali Şir Nevâyî için daha kısa bir tefsir kaleme alma düşüncesiyle bu çalışmadan vazgeçmiştir. Eserin giriş bölümünde dört ana başlık altında Kur’ân ilimlerine dair yirminin üzerinde konu ele alınmıştır. Tahirü’l-Mevlevî bu eser hakkında: “*Cevâhirü’l-tefsîr* cidden bir eser-i bî-nazîrdır.” ifadesini kullanmıştır.¹⁴⁶ Eserin Hindistan, Türkiye ve Avrupa ülkelerinde birçok nüshası vardır.¹⁴⁷

1.2.2. *Mevâhib-i Aliyye (Tefsîr-i Hüseyinî)*

Eserin tam adı *el-Mevâhibü’l-aliyye Fî Tefsîri’l-kemâli’r-Rabbâniyye*’dir. Yukarıda belirtildiği gibi Hüseyin Vâiz-i Kâşifî *Cevâhirü’l-tefsîr* isimli eserini bitirmekten vazgeçmiş bunun üzerine H. 897-899/M. 1492-94 yılları arasında daha sade bir dille ve kısa cümlelerle bu eseri kaleme almıştır. Bu tefsir, eserin isminde yer alan “Aliyye” kelimesinden de anlaşılacağı üzere Ali Şir Nevâyî’ye ithafen yazılmıştır. Eser *Kurân*’ın tam bir tefsiri değildir. Yurt dışında ve yurt içinde eserin birçok nüshası bulunmaktadır. Ayrıca birçok baskısı yapılan tefsir Ebulfazl Mehmed Efendi (ö.1574) tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Selanikli Ali b. Veli b. Hamza *Terceme-i Tefsîri’l-Mevâhibi’l-aliyye* adıyla H. 952/M. 1546 yılında bu eseri Türkçeye aktarmıştır. Şeyh Ömer Adûlî Niğdevî, Gurabzâde Ahmed en-Nâsîh ve Muhammed Sâdık İmânkulî de bu tefsiri Türkçeye tercüme etmiştir. *Mevâhib-i Aliyye*’nin Türkçeye aktarılmış en önemli tercümelerinden biri İsmail Ferruh Efendi tarafından 1830’da *Mevâkib* adıyla muhtasar olarak yapılmıştır. İsmail Feruhî esere bazı şerhler yaparak gerekli gördüğü yerlerde et-Tıbyân, Beydavî, Zemahşerî tefsirleri ile Hazîn Tefsîr’inden faydalanarak ilavelerde bulunmuştur. Bu çevrinin 1865 yılından itibaren birçok baskısı yapılmıştır. Ayrıca Tahirü’l-Mevlevî İsmail Ferruh’un tercümesini beğenmemiş eserin inceliklerini daha iyi aktarmak için metni çevirmeye başlamış, fakat Bakara Suresi’nin sonunda kalmıştır.¹⁴⁸ Bu eserin Urduca ve Peştucaya tercümeleri vardır.¹⁴⁹

1.2.3. *Câmi’ü’s-sittin*

¹⁴⁶ Zülfikar Güngör, “Beyânü’l-Hak’dan: Mevlâna Hüseyin Vâiz ve Tefsir-i Hüseyinî”, **Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, Ankara, 2002, s. 365.

¹⁴⁷ T. W. Arnold, “Kâşifî”, **İslam Ansilopedisi**, Cilt: 6, MEB Yayınları, Eskişehir, 1997, s. 414; Karaismailoğlu, Hüseyin Vâiz-i Kâşifî, s.17; İmamoğlu, s. IX; Alî-Şîr Nevâyî, s. 139.

¹⁴⁸ Güngör, s. 366.

¹⁴⁹ Karaismailoğlu, Hüseyin Vâiz-i Kâşifî, s. 17; İmamoğlu, s. IX; Kâtip Çelebi, s. 391; Edward G. Browne, **A literary History of Persia**, Volume III, Cambridge At The University Press London, 1956, s. 442; Birişik, ss. 62-64; Mustafa Kaplan (hızl.), **Mevâkib Tefsîri**, Cilt: I, Cihangir Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 5-6.

Müellif bu eserinde Yusuf Suresi'ni tasavvufî olarak tefsir etmiştir.¹⁵⁰

1.2.4. *Ravzatü's-şühedâ*

Hüseyin Vâiz-i Kâşifi bu eserinde Ehl-i Beyt'e yapılan zulümleri ve Kerbelâ vak'asını anlatmıştır. Hüseyin Baykara'nın torunlarından Mirza Mürşidüddin namına telif edilen eser Hüseyin Vâiz'in en meşhur kitabıdır. Maktel türünün şaheseri olarak kabul edilen kitap H. 908/M. 1502-03 yılında yazılmıştır. Müellif, Kerbela hadisesini anlatan eserleri incelemiş, burada maktellerde sıkça işlenen “ıstırabın yüceliği” fikrine ağırlık vermiştir. Yazar, Hz. Âdem'den itibaren bazı peygamberlerin çektiği sıkıntı üzerinde durmuş, daha sonra Hz. Muhammed ve ailesine özellikle de Kerbela hadisesine yer vermiştir.¹⁵¹ On bâb ve bir hatime üzere düzenlenen eserde ilk bâb bazı peygamberlerin imtihan edilmesi hakkında, ikincisi Hz. Muhammed'in imtihan edilmesi hakkında, üçüncüsü Hz. Muhammed'in vefatı hakkında, dördüncüsü Hz. Fatıma hakkında, beşincisi Hz. Ali hakkında, altıncısı Hz. Hasan hakkında, yedincisi Hz. Hüseyin'in menkıbeleri hakkında, sekizincisi Müslim ve Ukayl hakkında, dokuzuncusu Hz. Hüseyin'in şehit edilmesi hakkında, onuncu bölüm Ehl-i Beyt'in olayları ve katiller hakkındadır.¹⁵² Eser, kompozisyonu ve üslûbuyla kısa sürede tanınmış ve toplum tarafından benimsenmiştir. *Ravzatü's-şüheda*, İran'da taziye meclislerinde yüzyıllardır okunan bir metin olup tertibi bakımından daha sonra yazılan esere örnek olmuştur.¹⁵³ Eser, özellikle Safeviler devrinde ağlama ve zikir toplantılarında okunması sayesinde şöhret bulmuştur. Bu toplantılara “ravza” veya “ravzahânî” (*Ravzatü's-şühedâ* adlı eserin okunması) adı verilmiş bunu okuyanlara da “ravzahân” denmiştir.¹⁵⁴ İlk defa Bombay'da basılan eserin ilmî neşri Muhammed Ramazan ve Ebu'l-Hasan Şa'rânî tarafından yapılmıştır. Bu eserin Türk edebiyatında birçok tercümesi vardır. Eseri Âşık Çelebi *Terceme-i Ravzatü's-şühedâ*,¹⁵⁵ Câmi-i Rûmî *Saadetnâme*¹⁵⁶ adıyla Türkçeye tercüme etmiştir. Fuzulî'nin *Hadikatü's-süeda* isimli kitabı bu eserin genişletilmiş

¹⁵⁰ Karaismailoğlu, Hüseyin Vâiz-i Kâşifi, s. 17.

¹⁵¹ Şeyma Güngör, **Fuzûlî Hadikatü's-süeda**, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 1987, s. XXIV.

¹⁵² Kâtip Çelebi, **Keşfü'z-Zunûn**, Cilt: 2, ter. Rüştü Balcı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2013, s.751.

¹⁵³ İlyas Üzüm, “Hüseyin”, **DİA**, Cilt: 18, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1998, ss. 522-23.

¹⁵⁴ Ethem Ruhi Fiğlalı, “İsnâaşeriyye”, **DİA**, Cilt: 23, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2001, s. 145,

¹⁵⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. Kenan Özçelik, **Âşık Çelebi Terceme-i Ravzatü's-şüheda (İnceleme-Metin)**.

¹⁵⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. Orhan Aydoğdu, **Câmi-i Rûmî'nin Saadet-nâme Adlı Eseri (Metin/Sözlük) [1b-50a]**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 2014.

tercümesidir. Eserin *Deh Meclis* ve *Müntehâb-ı Ravzatü'ş-şühedâ* adıyla kısaltılmış metinleri vardır.¹⁵⁷

1.2.5. *Ahlâk-ı Muhsinî*

Bu eser hakkında detaylı bilgi III. Bölüm'de verilmiştir.

1.2.6. *Envâr-ı Süheylî*

İbn Mukaffâ'nın Arapçaya tercüme ettiği *Kelîle ve Dimne*, Ebu'l-Maâlî tarafından Farsçaya çevrilmiştir. *Envâr-ı Süheylî* ise bu tercümenin kısaltılmışıdır. Kitap, Hüseyin Baykara'nın emirlerinden Şeyh Ahmed Süheylî'nin isteği üzerine yazılmış; bundan dolayı da esere *Envâr-ı Süheylî* ismi verilmiştir. On dört bölümden meydana gelen bu ahlâkî eserde müellif belâgatın türlü sanatlarını kullanmıştır. Şark toplumunda rağbet gören bu kitap birçok dile tercüme edilmiştir. İlk defa Kalküta'da basılan eserin daha sonra Berlin ve Londra'da baskıları yapılmıştır.¹⁵⁸ *Envâr-ı Süheylî*, Alaaddin Ali Çelebi tarafından *Hümâyunnâme*¹⁵⁹ adıyla Türkçeye tercüme edilmiştir. Eser ayrıca Fransızcaya, İngilizceye, Gürcüceye ve Urduçaya tercüme edilmiştir. Ebu'l-fazl el-Allâmî bu esere *İyâr-ı Dâniş* adıyla bir nazire yazmıştır.¹⁶⁰

1.2.7. *Mahzenü'l-inşâ*

Müellif, Hüseyin Baykara ve Ali Şir Nevayî'ye ithaf için kaleme aldığı bu eserini H. 907/M. 1501-02 yılında yazmıştır. Metin bir başlık, üç sayfa ve bir bitiş kısmından oluşur. Mektup yazma sanatıyla ilgili olan eserde katibin eğitimi, hitabete ilgili, cevapla ilgili, zorunlu olan şeylerin durumları hakkında bilgiler bulunmaktadır. Son bölümde dua ve övgü yer almaktadır.¹⁶¹

1.2.8. *Esrâr-ı Kâsımî*

Kâşifi'nin bu eseri sihir, tılsım ve ilm-i kimyaya dairdir. Eser, ilki Bombay'da olmak üzere dört defa basılmıştır. Müellifin oğlu Fahreddin Ali Safi esere *Keşf-i Esrâr-ı Kâsımî* ismiyle bir şerh yazmıştır.¹⁶²

1.2.9. *Fütüvvetnâme-i Sultânî*

¹⁵⁷ Karaismailoğlu, Hüseyin Vâiz-i Kâşifi, s. 17; İmamoğlu, s. IX; Browne, s. 441.

¹⁵⁸ Londra baskısı için bk. James Michael, **Persian Fables From The Anvarî Sooseylî Of Hüsein Vâiz Kâshifî**, London, 1827.

¹⁵⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. Tuncay Bülbül, **Hümâyûn-nâme (İnceleme-Tenkitli Metin)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2009.

¹⁶⁰ Arnold, s. 414; Karaismailoğlu, Hüseyin Vâiz-i Kâşifi, s. 17; İmamoğlu, s. IX; Enver Konukçu, "Ebü'l-fazl el-Allâmî", **DİA**, Cilt: 10, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1994, s. 314. Ayrıca bk. Christine Van Ruymbeke, "Kashifi's Forgotten Materpiece: Why Rediscover the Anvar-i Suhayli?", **Iranian Studies**, Volume 36, Sayı: 4, 2003, ss. 571-588.

¹⁶¹ Kâtip Çelebi, ss. 1307-1308; Karaismailoğlu, Hüseyin Vâiz-i Kâşifi, s. 17; İmamoğlu, s. IX.

¹⁶² Karaismailoğlu, Hüseyin Vâiz-i Kâşifi, s. 17; İmamoğlu, s. X.

Fütüvvet ve fütüvvet erbabı hakkında yazılan bu kitabı Muhammed Cafer Mahcûb tarafından yayımlanmıştır. Abdülbaki Gölpınarlı bu eseri tanıtmış ve kısa bir tercümesini yapmıştır.¹⁶³

1.2.10. *Bedâyi'ü'l-efkâr fî Sanâyi'î'l-âsâr*

Müellifin, şiirin hatlarından ve belagatin mecaz ve istiare gibi sanatlarından bahsettiği kitabıdır. Eser Rahim Müslüman Ali tarafından Rusça bir girişle neşredilmiştir. Eserin Türkçe çevirisi Muallim Nâcî tarafından *Mecmua-i Muallim*'de tefrika edilmek suretiyle yayımlanmıştır.¹⁶⁴

1.2.11. *Risâle-i Hâtimiyye (Kısas u Âsâr-ı Hâtim-i Tâ'î)*

Hüseyin Vâiz-i Kâşifî, bu eseri 1486 yılında Hüseyin Baykara adına yazmıştır. Kitapta cömertliğiyle meşhur Hâtem-i Tâ'î ile ilgili hikayeler bulunmaktadır. Schefer ve M. R. Celâlî tarafından yayımlanan eser Dâstân-ı Hâtim-i Tâ'î adıyla Türkçeye çevrilmiştir. Ayrıca eserin Hint, Urdu, Felemenk ve Malay dillerinde çevirileri yapılmıştır.¹⁶⁵

1.2.12. *Letâ'ifü't-tavâ'if*

Kâşifî'nin bu eseri fıkralardan ibarettir.¹⁶⁶

1.2.13. *Lübâb-ı Ma'nevî (Lübâb-ı Mesnevi)*

Eserin tam adı *el-Lübâbü'l-Ma'neviyyü Fi İntihâbi'l-Mesnevi*'dir. Müellifin bu eseri Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin *Mesnevi-i Manevî* isimli eserinden yaptığı seçmeleri ihtiva eder.¹⁶⁷

1.2.14. *Lübb-i Lübâb-ı Ma'nevî*

Kâşifî'nin *Lübâb-ı Manevî* olarak neşrettiği eserinin kısaltılmış halidir.¹⁶⁸

1.2.15. *er-Risâletü'l-aliyye Fi'l-Ehâdisi'n-nebeviyye*

Hüseyin Vâiz-i Kâşifî, kırk hadis konusunda yazdığı bu eserini H. 875/M. 1470 yılında tamamlamıştır. Yazar bu kırk hadis şerhini Şemseddin Ebu'l-Meâlî Ali

¹⁶³ Karaismailoğlu, Hüseyin Vâiz-i Kâşifî, s. 17. Ayrıntılı bilgi için bk. Abdülbaki Gölpınarlı, “Fütüvvetnâme-i Sultani’ ve Fütüvvet Hakkında Bazı Notlar”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, XVII/1-4,1955, ss. 127-55.

¹⁶⁴ Arnold, s. 414; Karaismailoğlu, “Hüseyin Vâiz-i Kâşifî”, s. 17, İmamoğlu, s.X; Abdullah Uçman, “Mecmûa-i Muallim”, **DİA**, Cilt: 28, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2003, s. 272. Ayrıca bk. Marta Simidchieva, “Imitation and Innovation in Timurid Poetics: Kashifi’s Badâyi’ al-afkâr and its Predecessors, al-Mu’jam and Hadâ’ig al-sihr” **Iranian Studies**, Volume 36, Sayı: 4, 2003, ss. 509-530.

¹⁶⁵ Karaismailoğlu, Hüseyin Vâiz-i Kâşifî, s. 17; İmamoğlu, s. IX.

¹⁶⁶ Karaismailoğlu, Hüseyin Vâiz-i Kâşifî, s. 17.

¹⁶⁷ Kâtip Çelebi, s. 1266; T. W. Arnold, s. 414; İmamoğlu, s. IX.

¹⁶⁸ Arnold, s. 414; İmamoğlu, s. IX; Karaismailoğlu, Hüseyin Vâiz-i Kâşifî, s. 17. Kâtip Çelebi Hüseyin Vâiz-i Kâşifî'nin *Mesnevi*'den seçmeler yaptığı *Cevâhirü'l-esrâr ve Zevâhirü'l-envâr* isimli eserinin olduğunu söyler. *Lübb-i Lübâb-ı Ma'nevî* ile Kâtip Çelebi'nin bahsettiği kitabın aynı olabileceği akla gelmektedir. (Bk. Kâtip Çelebi, s.1266)

el-Muhtâr en-Nessâbe en-Nakib'e ithaf etmiştir. İbadetlerin temel prensiplerinin çoğunu kapsayan bir kırk hadis tercümesidir. Sekiz temel prensip şeklinde düzenlenen eserde bunların her biri beş bağlantı içerir. Prensipler Allah'ı birleme, ibadet, *Kur'ân* ve duaların güzellikleri, ahlâk güzelliği, çirkin vasıflar, saltanat ve idareciliğin kuralları, bazı pratik bilgilerdir. Son olarak da çeşitli konularla ilgili hadisler vardır. Eser Abdurrahman Hibri¹⁶⁹ ve Taşköprüzâde Kemâleddin Mehmed Efendi tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir.¹⁷⁰

1.2.16. *Sahîfe-i Şâhî*

Eser, Kâşifi'nin Arapça ve Farsça mektuplarını ihtiva eder. Bu risalenin taş basması yapılmıştır.¹⁷¹

1.2.17. *İhtiyâratü'l-Kâşifi*

Müellifin ilm-i nücûmun alt konularından olan ihtiyarat bahsini işlediği eseridir. İhtiyârât, hangi işlerin ne vakitte yapılmasının uygun olacağını burçlara bakarak tayin etmeye denir. Bu eser bir mukaddime, iki makale ve hâtime bölümünden oluşur.¹⁷²

1.2.18. *Seb'a-i Kâşifiyye*

Müellifin ilm-i nücûma dair kaleme aldığı *Mevâhibü'z-Zuhal*, *Meyâminü'l-Müşteri*, *Kavati'i'l-Mirrîh*, *Levâmi'ü's-Şems*, *Mebâhicü'z-Zühre*, *Menâhicü'l-Utârid* ve *Leva'ihu'l-Kamer* adlı risaleleridir. Ayrıca Kâşifi, hocası Fahreddin Hâce Ehad'ın astronomiyle ilgili *Lübâbü'l-İhtiyârât Fî Ta'yîni'l-evkât* adlı eserini tamamlamıştır.¹⁷³

1.2.19. *Fatımiyyât*

Hüseyin Vâiz-i Kâşifi'nin Hz. Fatıma'nın büyüklüğüne dair çeşitli sözleri ihtiva eden eseridir.¹⁷⁴

1.2.20. *Tuhfetü's-salât*

Müellifin H. 889/M. 1484-85 yılında tamamladığı bu kısa eserde, bir mukaddime, sekiz bölüm ve hatime kısmı vardır.¹⁷⁵ Bu eseri Osmanlı devlet

¹⁶⁹ Bk. Sevim İlgürel, "Hibrî, Abdurrahman Efendi", **DİA**, Cilt: 17, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 19989, s. 428.

¹⁷⁰ Kâtip Çelebi, s. 716; Karaismailoğlu, Hüseyin Vâiz-i Kâşifi, s. 17; İmamoglu, s. IX.

¹⁷¹ Karaismailoğlu, Hüseyin Vâiz-i Kâşifi, s. 18.

¹⁷² Kâtip Çelebi, C. 1, s. 79; İmamoglu, ss. IX-X.

¹⁷³ Karaismailoğlu, Hüseyin Vâiz-i Kâşifi, s. 18; İmamoglu, s. X.

¹⁷⁴ Yaşar Kandemir, "Fâtıma", **DİA**, Cilt: 12, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1995, s. 222.

¹⁷⁵ Kâtip Çelebi, s. 333.

adamlarından aynı zamanda inşâ sahasında eser veren Okçuzâde Mehmed Şâhî Bey 1612 yılında Türkçeye tercüme etmiştir.¹⁷⁶

Velûd bir yazar olan Hüseyin Vâiz-i Kâşifî'nin *Zâdü'l-ârifîn*,¹⁷⁷ *Mersadu'l-esnâ*, *Kitâb-ı Der-Ed'iyye ve Evrâd-ı Me'sûre*, *Tuhfetü'l-aliyye fî İlmü'l-hurûf ve Beyân-i Esrârihâ*, *Ayine-i İskenderi*, *Câm-ı Cem* isimli eserleri de vardır.¹⁷⁸

¹⁷⁶ Christine Woodhead, “Okçuzâde Mehmed Şâhî”, **DİA**, Cilt: 33, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2007, s. 336.

¹⁷⁷ Tefik Rüştü Topuzoğlu, “Hezec”, **DİA**, Cilt: 17, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1998, s. 303.

¹⁷⁸ Mes'ud Razavî, s. 20; İmamoğlu, s. X.

II. BÖLÜM

HÜSEYİN VÂİZ-İ KÂŞİFÎ'NİN *AHLÂK-I MUHSİNÎ*'Sİ VE TÜRKÇE TERCÜMELERİ

2.1. *Ahlâk-ı Muhsinî*

Fars edebiyatının önde gelen müelliflerinden Hüseyin Vâiz-i Kâşifî'nin ahlâkî eseridir. Yazar, bu kitabı Hüseyin Baykara'nın oğlu Ebu'l-Muhsin Mirza için H. 900/M. 1494-95 yılında kaleme almıştır. İki isimle anılan eserin yaygın kullanımı *Ahlâk-ı Muhsinî*'dir. Hüseyin Baykara'nın oğlu Ebu'l-Muhsin'e izafetle bu isim kullanılır. İkinci olarak da bazı kütüphane kayıtlarında da yer alan "iyilerin ahlâkî" anlamına gelen "*Ahlâk-ı Muhsinîn*" adı zikredilmektedir.¹⁷⁹ Eser, *Ahlâk-ı Nâsirî* ve *Ahlâk-ı Celâlî*'den sonra Farsça yazılmış ahlâk kitapları arasında çok meşhur olmuş ve rağbet görmüştür.¹⁸⁰ Kınalızâde Ali Çelebi, *Ahlâk-ı Alâ'î* isimli eserinin dîbâcesinde *Ahlâk-ı Muhsinî*'nin üslûp açısından açık ve akıcı olduğunu, *Ahlâk-ı Nâsirî* ve *Ahlâk-ı Celâlî*'den daha ziyade toplumda daha çok benimsendiğini ve şöhret bulduğunu şu cümlelerle ifade eder: "... Ba'dehu fasîh-i cihân ve belîg-i nüktedân vâ'iz-i hitta-i Horâsân Mevlânâ Hüseyin-i Vâiz, Mirza Muhsin bin Hüseyin Baykara nâmına *Kitâb-ı Ahlâk-ı Muhsinî* tasnîf eyledi. Her çend esâlib-i mebânîsi evvelkiler (*Ahlâk-ı Nâsirî* ve *Ahlâk-ı Celâlî*) gibi tahkîkât-ı hikemiyye ve tedkîkât-ı ilmiye üzerine müşt Emil değildir, ammâ çün terâkib ü me'ânîsi vuzûh u zuhûr ile müttesim ve elfâz u ibârâtı levh-i uzûbet ü sühûlet üzre mürtesemdir. Kulûb-ı âmmede cây-gîr ve evvelkilerden ziyâde şöhret-pezîr olmuştur."¹⁸¹

Eserin mukaddime bölümünde Hüseyin Baykara övülmüş ve Ebu'l-Muhsin Mirza'dan bahsedilmiştir. Kâşifî, yaratılış olarak medenî olan insanın ahlâkî kurallara uyması gerektiğini vurgulamıştır. Hikemî sözler, etkili hikâyeler ve yazarın

¹⁷⁹ Muhammed Taki Bahar, eserin bahsedilen iki isimle de tanındığını ve şöhret bulduğunu belirtir. (Bk. Bahar, s. 197)

¹⁸⁰ M. Nazif Şahinoğlu, "Ahlâk-ı Muhsinî", *DİA*, Cilt: 2, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1989, s. 17; İmamoğlu, ss. XII-XIII.

¹⁸¹ Koç, s. 32. Ayrıca Kınalızâde eserini ithaf ettiği Sadrazam Ali Paşa için şu mısraları dile getirirken *Ahlâk-ı Muhsinî*'den ve onun müellifi Hüseyin Vâiz'den bahseder:

"Nâsir adına Nasîr-i Tûsî
Dedi ahlâk u zuhûr eyledi fen

Ba'dehu şem'-i Devân nisbetten
Oldu *Ahlâk-ı Celâlî* rûşen

Muhsin adına Huseyn Vâ'iz
Yâdigâr eyledi ahlâk-ı hasen" (Koç, s. 36.)

akıcı üslûbu eserin kıymetini ve değerini arttırmıştır. Kitapta genel itibariyle toplumun her kesimine hitap eden konular olmakla birlikte idarecilerin nasıl davranması gerektiği üzerinde önemle durulmuştur. Hüseyin Vâiz Mevlânâ'dan, Hâfız'dan, Hakim Senâî'den, Sa'dî'den birçok şiir almış, Aristo ve Platon gibi büyük filozofların öğütlerine de yer vermiştir. Eserde Sebk-i Hindî tarzı edebî anlatım etkilidir. Metinde mecaz, istiare, mübalağa ile müteradif kelime ve cümleler dikkati çekmektedir.¹⁸²

Eser geleneksel İslâm ahlâkından kırk konu üzerine bina edilmiştir. Bu bâblar sırasıyla şunlardır:

1. İbâdet, 2. İhlâs, 3. Duâ, 4. Şükür, 5. Sabr, 6. Rıza, 7. Tevekkül, 8. Hayâ, 9. İffet, 10. Edeb, 11. Himmət (Gayret), 12. Azm (Sağlam ve kat'î karar), 13. Cidd ü Cehd (Çalışma ve Çabalama), 14. Sebât (Yerinde durmak, kararlı olmak), 15. Adâlet, 16. Afv, 17. Hilm (Yumuşak huyluluk), 18. Hulk u Rıfk (İyi huyluluk), 19. Şefkat, 20. Hayrât (Yapılan iyilikler), 21. Sehâvet (Cömertlik), 22. Tevâzu' (Alçak gönüllük), 23. Emânet (Güvenilirlik), 24. Vefâ (Sözünde durmak), 25. Sadâkat (Doğruluk), 26. İncâh-ı Hâcât (İhtiyaçları karşılamak), 27. Te'ennî (Dikkatli davranmak), 28. Müşâvere (Danışma), 29. Hazm (Basiretle hareket etmek), 30. Şecâ'at (Yiğitlik), 31. Gayret, 32. Siyâset, 33. Teyakkuz (Uyanıklık), 34. Firâset (Çabuk kavrayış), 35. Kitmân-ı Esrâr (Sırları Saklamak), 36. İgtinâm-ı Fursat (Fırsatı kaçırmamak, fırsattan faydalanmak), 37. Ri'âyet-i Hukûk (Hakları gözetmek), 38. Sohbet-i Ahyâr (İyilerle görüşmek, arkadaşlık etmek), 39. Def'-i Eşrâr (Kötülükleri ortadan kaldırmak), 40. Terbiyet-i Hadem ü Haşem (Hizmet edenleri yetiştirmek, eğitmek).

Hüseyin Vâiz-i Kâşifi'nin ahlâk konulu bu eseri genel manada çok rağbet görmüş ve birçok dile çevrilmiştir. Kâtip Çelebi, *Ahlâk-ı Muhsinî*'nin Doğu dillerinde muteber ve elden ele dolaşan bir kitap olduğunu ifade eder.¹⁸³ Eser özellikle Hindistan'da çok beğenilmiş, İngiliz egemenliği döneminde yüksek öğretimin ders müfredatı kapsamında okutulmuştur.¹⁸⁴ Ebu Muhammed Hasan b. Rûzbihân-ı Şîrâzî *Ahlâk-ı Şemsî* (veya *Ahlâk-ı Şemsiyye*) adıyla esere bir nazire yazıp Şemseddin Muhammed Kurd'a ithaf etmiş; fakat adı geçen kitap Kâşifi'nin

¹⁸² İmamoglu, s. XIV-XV; Şahinoğlu, *Ahlâk-ı Muhsinî*, s. 17.

¹⁸³ Kâtip Çelebi, s. 81.

¹⁸⁴ G. M. Wickens, "Aklaq-E Mohseni," *Encyclopædia Iranica*, <http://www.iranicaonline.org/articles/aklaq-e-mohseni-less-commonly-known-as-jawaher-al-asrar-an-ostensibly-serious-treatise-on-ethics-by-the-prolific-pro>

eseri kadar rağbet görmemiştir. *Ahlâk-ı Muhsinî* ilk olarak 1809 yılında Hindistan'ın Kalküta şehrinde basılmıştır. Daha sonra yine Hindistan, Lakna'da H. 1293/M. 1877 yılında basılmıştır.

Ahlâk-ı Muhsinî tarihçi Âgehî Muhammed Rıza (ö. 1874) tarafından Doğu Türkçesine çevrilmiştir. Hüseyin Vâiz'in bu eseri Avrupalı müsteşriklerin ilgisini çekmiş, belli başlı Batı dillerine kısmen tercüme edilmiştir.¹⁸⁵ İlk kez İngilizceye H.G. Keene tarafından 1850 yılında çevrilmiş,¹⁸⁶ aynı eser 1867 yılında Londra'da da basılmıştır.¹⁸⁷ Çeşitli ülkelerin kütüphanelerinde yazma nüshası bulunan eserin Hindistan'da taş basması yapılmıştır.¹⁸⁸ Eser üzerine 1949 yılında Tahran'da yapılmış ilmî bir neşir vardır.¹⁸⁹ Önemli bir ahlâk kitabı olan ve aynı zamanda bir siyasetnâme özelliği taşıyan bu eser, Türkçeye farklı dönemlerde birçok kez tercüme edilmiştir.

Yukarıda bahsedildiği gibi genel siyasetnâme türüne giren eserde siyaset sanatı dahil ibadet, yaratılış, adalet gibi konular işlenir. Bu eserde ideal bir yönetici de olması gereken ahlâkî karakterler kırk olarak kabul edilmiştir. Bu değerlerin bir kısmı hükümdarla Allah arasında, bir kısmı da halkla hükümdar arasındadır. Bundan dolayı müellif eserini kırk bâba taksim etmiştir.¹⁹⁰ Eser Fars ahlâk edebiyatının geç ortaçağ dönemini temsil eden kodlara sahiptir.¹⁹¹

Ağdalı bir dilden uzak olan eserde yazarın üslûbu, zarif ve güzel mevzuları izahta akıcıdır. Her bir kavram önce terim olarak izah edilir ve daha sonra konuyla ilgili âyet ve hadislere yer verilmiştir. Eserde ele alınan kavramlar açıklanırken mevzuyla ilgili hikayelere yer verilmiş, bu şekilde tahkiyeli anlatım tercih edilmiştir. Özellikle kıssalardaki şahıslar İslâm büyükleri veya Arap ve Fars edebiyatında önemli kabul edilen kişilerdir. Eser, böylece Sultan Baykara'nın oğlu Ebu'l-Muhsin'in ahlâklı ve iyi bir yönetici olması için adeta danışmanlık vazifesinde bulunmuştur.¹⁹²

¹⁸⁵ Arnold, s. 413.

¹⁸⁶ Bk. H.G. Keene, *Ahlâk-ı Muhsinî or The Morals of The Beneficent Literally Traslated From The Persian of Husain Vâiz Kâshifi*, Hertford (Austin), 1850.

¹⁸⁷ H.G. Keene, *Ahlâk-ı Muhsinî or The Morals of The Beneficent*, London, 1867.

¹⁸⁸ Hüseyin Vâiz Kaşifi, *Ahlak-ı Muhsini*, Bombay, 1300.

¹⁸⁹ Şahinoğlu, *Ahlâk-ı Muhsinî*, s. 17.

¹⁹⁰ Hüseyin Vâiz-i Kaşifi, *Ahlak-ı Muhsini*, Bombay, 1300, ss. 6-7; İmamoğlu, s. XIII.

¹⁹¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Maria Eva Subtelny, "A Late Medieval Persian Summa on Ethics: Kâşifi's *Ahlâq-ı Muhsinî*," *Iranian Studies*, Volume 36, Number 4, December 2003, ss. 601-614; Wickens, G. M. "Akhlaq-e Mohseni," *In Encyclopaedia Iranica*, edited by Ehsan Yarshater, Volume 1/7, December 15, 1984, ss. 724-25.

¹⁹² Subtelny, *A Late Medieval Persian Summa on Ethics*, s. 602.

Bu eserin diğeri bir özelliği Timurlular idaresindeki İslâm devletlerinde kamu düzenini koruma ve denetlemekle görevli teşkilatta muhtesibin varlığını desteklemesidir. Eserde muhtesip, toplum hayatında İslâmî kurallara uygunluğun teminatı olarak görülür. Yazara göre dinî hükümleri icra etmek isteyen her sultan yeryüzünde Allah'ın gölgesidir; ancak şeriatın ve ahkâmın uygulanması için ülkenin her tarafına muhtesipler görevlendirilmelidir. Muhtesipler dinde sebatkâr ve hamiyetperver olmalı, iffet, takva, emanet, doğruluk ve tokgözlülük vasıflarını taşımalıdır.¹⁹³

Hüseyin Vâiz-i Kâşifi, eserin adının *Ahlâk-ı Muhsinî* olduğunu gösteren ve 900 yılında tamamladığını belirten şu beyitle kitabına son vermiştir:

اخلاق محسنی بتمامی نوشته شد

تاریخ همنویس اخلاق محسنی

Yukarıdaki beyitte اخلاق محسنی ibaresindeki harflerin ebced hesabındaki sayı değerleri toplandığında eserin yazım yılı olan H. 900/M. 1494-95 senesine tekabül eder.

Yukarıda bahsedildiği gibi *Ahlâk-ı Muhsinî* ahlâk kitapları arasında birçok dile tercüme edilen ve rağbet gören bir eserdir. Hüseyin Vâiz-i Kâşifi tarafından kaleme alınan *Ahlâk-ı Muhsinî*'nin Anadolu sahasındaki tercüme süreci XVI. asırdan başlayıp XX. yüzyıla kadar devam etmiştir. Aşağıda *Ahlâk-ı Muhsinî*'nin Türkçe tercüme hakkında sırasıyla bilgi verilmiştir.

2.2. *Ahlâk-ı Muhsinî*'nin Türkçe Tercüme

2.2.1. Firâkî Abdurrahman Çelebi'nin *Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinî*'si

Hüseyin Vâiz-i Kâşifi'nin *Ahlâk-ı Muhsinî* isimli eserinin edebiyatımızdaki ilk tercümesi, Kütahya'da Firâkî Abdurrahman Çelebi tarafından yapılmıştır.

Firâkî'nin asıl adı Abdurrahman'dır. Zeyniye tarikatı şeyhlerinden Kütahyalı bir zatın oğludur. Talebeliği sırasında içki müptelası olmuş, tahsilini tamamlayıncaya kadar bu alışkanlığını bırakmış ve Bursa'da Abdülmümin zaviyesinde çile çıkarmıştır. İyi bir eğitim alan Firâkî medrese öğrenimini tamamladıktan sonra babasının isteği üzerine memleketine dönmüş ve orada vâizlik yapmıştır. Âşık Çelebi onun için: "Kürsî'de Hüseyin Vâiz'dir, nazmda Asmâî ve Câhız'dır."¹⁹⁴ der. Şehzâde

¹⁹³ Cengiz Kallek, "Hisbe", **DİA**, Cilt: 18, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1998, s. 141.

¹⁹⁴ Âşık Çelebi, s. 1154.

Bayezid Kütahya'da Firâkî'nin vaazını beğenmiş ve ona caize vermiştir. Firâkî'nin ölüm tarihi ile ilgili olarak kaynaklarda muhtelif tarihler zikredilmiştir. Hasan Çelebi ve Riyâzî H. 988/M. 1580-81¹⁹⁵, Gelibolulu Âlî H. 990/M. 1582-83¹⁹⁶, Müstakimzâde ve Kafzâde Fâizî H. 993/M. 1585¹⁹⁷, Bursalı Tahir, H. 983/M. 1575-76¹⁹⁸ senelerini göstermişlerdir. Firakî, şeyhi ile aralarında geçen tasavvufî halleri şiirlerinde konu etmiş, birçok gazel ve kaside yazmıştır. Yazarın *Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinî*¹⁹⁹, *Kırk Sual*²⁰⁰ ve 5.000 beyitlik manzum bir tarih olan *Sa'âdetnâme*'si²⁰¹ vardır.²⁰² Âşık Çelebi, Firâkî'nin nazmın her türünde eser verdiğini, özellikle hezl yazmada başarılı olduğunu belirtmiştir. Ayrıca onun *Letâif* inden bahseder.²⁰³

Firâkî, *Ahlâk-ı Muhsinî* tercümesini 1550 yılında tamamlamış ve o dönemde Kütahya'da bulunan Şehzâde Bayezid'e sunmuştur. Müellif eserin giriş kısmında çeşitli manzum ilavelerde bulunmuştur. Bu bölümünde Şehzâde Bayezid için yazılan bir kaside mevcuttur.

Yazar bu önemli eserden toplumun genelinin faydalanması gerektiği düşüncesiyle *Ahlâk-ı Muhsinî*'yi tercüme ettiğini şu cümlelerle ifade eder:

“...‘ilm-i ahlâkuñ vâkıfı Mîr Hüseyn Vâ‘iz-i Kâşifî hazretlerinüñ yevmen mine’l-eyyâm Lâlâ Pâşâ-yı lü’lü’-kelâm elinden *Ahlâk-ı Muhsinî* nâm bir kitâb-ı pür-nikât-ı muhteviyyü’l-âşâr ve’l-âyât ‘ucûbe-i zamân ve maḥbûbe-i devrânları vâşıl olup ol kitâb-ı şâfi-cevâbuñ ‘Acemiyyü’l-lisân olduğundan nef‘-i ‘âmme ve intifâ‘-ı tammesi olduğu ecilden âyine-i zamîr-i şâhî ve mir’ât-ı mücellâ-yı ḥâtır-ı pâdişâhîde müşâhede-i şabûr istid‘â-yı terceme ḥâşıl oldı. Ol maḥbûb-ı ‘Acemî’nüñ

¹⁹⁵ Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü’ş-şuarâ*, Tenkitli Metin B, hzl. Aysun Sungurhan, Kültür Bakanlığı e-kitap, s. 158; Riyâzî, *Riyâzuş-şuarâ*, hzl. Namık Açıkgöz, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1982, s. 183.

¹⁹⁶ Mustafa İsen (hzl.), *Kühü’l-Ahbâr’ın Tezkire Kısmı*, AKM Yayınları, Ankara, 1994, s. 253.

¹⁹⁷ Müstakim-zâde Süleyman Sa’deddin, *Mecelletü’n-nisâb fi’n-nisbi ve’l-künâ ve’l-elkâb*, Kültür Bakanlığı Yayınları Ankara, 2000, s. 337; Kaf-zâde Fâizî, *Zübdetü’l-Eş’âr*, hzl. Bekir Kayabaşı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya, 1997 s. 438.

¹⁹⁸ Bursalı Tahir, s. 363

¹⁹⁹ Bk. Mehmet Avçin, *Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinî (1b – 99a) (İnceleme – Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya, 2011.

²⁰⁰ Komisyon, “Firâkî” *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Cilt: 3, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1979, s. 237.

²⁰¹ Bk. Şaban Er, *Se’âdetnâme Yavuz Sultan Selîm Hân ve Kânûnî Sultân Süleymân Hân’ın Gazâları, Kütahyalı Firâkî Abdurrahmân Çelebi*, Kutup Yıldızı Yayınları, İstanbul, 2013.

²⁰² Ahdî, *Gülşenü’ş-şuarâ*, hzl. Süleyman Solmaz, AKMB Yayınları, Ankara, 2005, ss. 468-69; Âşık Çelebi, *Meşâirü’ş-şuarâ (İnceleme-Metin)*, hzl. Filiz Kılıç, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 1153-1158; Riyâzî, s. 183; İsen, s. 253; Kınalızâde Hasan Çelebi, ss. 157-58; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Cilt: II, hzl. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı, Bizim Büro Yayınları, Ankara, 2009, s. 363; Nail Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, Cilt: II, hzl. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı Bizim Büro Yayınları, Ankara, 2001, s. 760.

²⁰³ Âşık Çelebi, s. 1154.

Rumiyâne libâsla pîrâste vü Türkî etvârla ârâste olması maṭlûb idüğine fi'l-cümle işâret-i pür-beşâret-i vezîr-i şâ'ibü'r-re'y ü şâhibü't-tedbîr olduḡda terceme-i kitâb-ı müsteṭâbı taḥrîre şürû' olındı.”²⁰⁴

Firâkî'nin esere bazı küçük ilaveleri de olmuştur. Sehavet bâbında Şehzâde Bayezid'in cömert oluşundan bahsetmiş; Firaset bölümünde Hamdullah Hamdî'nin *Kıyafetnâme*'sinden faydalanmıştır. Eserin sonunda da müellifin yazdığı Kalem Kasidesi bulunmaktadır.²⁰⁵ Ayrıca bâblara bazı beyitler ilave etmiştir.

Firâkî eserini kaleme alırken genel olarak süslü bir dil kullanmamış, orta nesri tercih etmiştir. Eserin dili giriş bölümünde özellikle de Şehzâde Bâyezid'in övgüsünün yapıldığı kısımlarda süslü nesre yaklaşmıştır. Müellif, deyim ve atasözlerine sıkça yer vermiştir.²⁰⁶ Firâkî'nin bu eseri Anadolu sahasında yazılan ilk *Ahlâk-ı Muhsinî* tercümesi olması bakımından önemlidir.²⁰⁷

2.2.2. Azmî Pîr Mehmed'in *Enîsü'l-ârifîn*'i

Bu eser, tez çalışmamızın esasını oluşturduğu için dördüncü bölümde ayrıntılı olarak incelenmiştir.

2.2.3. Ebulfazl Mehmed Defterî'nin *Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinî*'si

Ahlâk-ı Muhsinî'nin Türkçe tercümelerinden biri de Ebulfazl Mehmed Defterî tarafından yapılmıştır.

Asıl adı Mehmed olan Ebulfazl, *Tevârih-i Âl-i Osmân* yazarı İdris-i Bitlisî'nin oğludur. Soyu Ebû Tâlib-i Mekkî'ye dayan Ebulfazl ilk eğitimini babasından almış ve zamanının önde gelen âlimlerinden ders görmüştür. Zekâsının kuvveti ile tanınan Ebulfazl bir süre Bursa Sultâniye Medresesi müderrisi Kâdî-i Bagdâdî'nin muidî olmuş; daha sonra Semendire, Rudnik, Yenişehir ve Manisa gibi şehirlerde kadılık vazifelerinde bulunmuştur. Hama, Humus ve Karaman'ın tahririni yapmış ve yaptığı hizmetlerin beğenilmesi sonucunda Anadolu Defterdarlığı'na getirilmiştir. Yazara “Defterî” nisbesi bu görevinden dolayı verilmiştir. 1566 yılında Başdefterdarlık vazifesine atanmış, yaptığı bir itirazdan dolayı görevden alınmıştır. Ebulfazl hayatın

²⁰⁴ Firâkî, *Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinî*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, TY 3773, vr. 10a-10b.

²⁰⁵ Avçin, ss. 93-95.

²⁰⁶ Avçin, ss. 95-97.

²⁰⁷ Eserin tespit edilen beş nüshası şunlardır: Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi Bölümü, nu.1077; Topkapı Müzesi Saray Kütüphanesi, Revan Bölümü, nu. 393; İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, nu. TY3773; Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, nu. 27596; Mısır Milli Kütüphanesi, Tasavvufî Türkî, nu. 21 (Bk. **Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu**, Cilt I, s. 166.)

geri kalan kısmını Tophane'deki evinde ilimle meşgul olarak geçirmiştir. 1554 yılında Mimar Sinan'a bir cami, bir mektep ve kendisi için bir türbe yaptırmıştır.²⁰⁸ Müellif H. 982/M. 1574-75 yılında hac yolcuğu için gittiği Şam'da vefat etmiştir. Burada vefat ettiği için yaptırdığı türbeye defnedilememiştir. Velûd bir yazar olan Defterî, tasavvufa ve edebiyata dair birçok eser kaleme almıştır. Müellifin başlıca eserleri şunardır: *Zeyl-i Heşt Bihişt*, *Selimşâhnâme*, *Divân*, *Tarih-i Ebûlfazl*, *Kıyas-ı Enbiyâ*, *Cerîde-i Âsâr ve Harîde-i Ahbâr*, *Terceme-i Tefsîr-i Hüseyin Vâiz*, *Terceme-i Hulâsâ-i Târih-i Vassâf*, *Terceme-i Tefsîr-i Mevâhibü'l-aliyye*, *Medâricü'l-i'tikâd fî Tercemeti Menâhici'l-ibâd*. Müellif ayrıca Hâfız-ı Şîrâzî'nin divanına nazire yazmıştır.²⁰⁹ Ebulfazl Mehmed'in kaleme aldığı önemli eserlerden biri de *Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinî*'dir.

Defterî'nin anlattığına göre, Hüseyin Vâiz-i Kâşifî'nin *Ahlâk-ı Muhsinî* isimli eseri Anadolu'da tanınmış; fakat eserin dili Farsça olduğu için halkın geneli bu kitaptan istifade edememiştir. Ebulfazl Mehmed'den *Ahlâk-ı Muhsinî*'nin Türkçeye tercüme edilmesi istenmiştir. Yazar, ilk önce bu eseri çeviremeyeceğini söylese de özellikle devlet erkânından birinin ısrarı üzerine kitabı tercüme etmiştir. Yazar eseri çevirmekteki maksadının hikayeleri anlatmak ve ibareleri öğretmek olduğunu söyler. Bunun için kitabın aslında yer alan metni süslemek ve sanatı göstermek amacıyla söylenen Farsça beyitleri nakletmemiş; bazen manayı ifade etmekle yetinmiştir. Ebulfazl bu durumu eserinde şu cümlelerle belirtir:²¹⁰ "...hüşüşâ kıdvet-i müfessirîn ve zübdetü'l-müzekkirîn Mevlânâ Şeyh Hüseyin el-Kâşifî rahimehu'llâh taht-nişin-i hıttâ-i Horâsân olan Sultân Hüseyin Baykara evlâdından olan Şâhzâde Mîr Ebû'l-Hasan ismine tavşif itdügi *Ahlâk-ı Muhsinî*'yle müsemma kitâb sâ'ir kütüb-i ahlâkdan mu'ahhar vâki' olup ve letâ'if-i hikâyât u zarâ'if-i vâki' âtu câmi' olmağın ... ve egerçi bu diyâr-ı ma' delet-rüsüm memâlik-i Rûm mevâlisi vü ahâlisi el-hâmdü lillâh cemî' -i elsinenün esfârı mu'tâlâ' asına kâdirlerdir. Fe-emmâ ba' z-ı evsâtu'n-nâs zebân-ı Fârisiyle tamâmca istînâsları olmaduğı cihetden ol risâle-i ahlâk terceme-i

²⁰⁸ Bk. Ahmet Nezhil Galitekin, *Hadîkatü'l-Cevâmî' İstanbul Câmileri ve Diğer Dînî-Sivil Mimârî Yapılar Ayvansarâyî Hüseyin Efendi Alî Sâtî Efendi Süleymân Besîm Efendi*, İşaret Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 463-465.

²⁰⁹ Ahdi, ss. 117-118; Kınalızâde, ss. 751-754; Nev'îzâde Atâyî, *Hadâ'iku'l-Hakâ'ik Fî Tekmileti'ş-Şakâ'ik*, hzl. Suat Donuk, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa, 2015, ss. 623-25; Bursalı Tahir, Osmanlı Müellifleri Cilt: 3, ss. 8-9; Nail Tuman, s. 775; Âşık Çelebi, ss. 1188- 1192; Abdülkadir Özcan, "Ebû'l-Fazl Mehmed Efendi", *DİA*, Cilt: 10, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, ss. 356-357.

²¹⁰ Ayni, s. 207; Ebulfazl Defterî, *Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinî*, Süleymaniye Ktp. Ayasofya nu. 2828, vr. 2b-3a.

Türkîyle mütercem olmasını maqşûd idindiler ve bu eķall-i enām ve taķbîl-i enāmîl-i ‘ulemā’-yı eyyāmla müfteķir ve muķaşşılı’l-merām olan turāb-ı aķdāmu’l-fużalāu’l-kirām Ebu’l-faẓl Muķammed bin İdrîs efāzîlu’llāh ‘alā uşūlihi min füyüz-i ‘ālemi’t-taķdîm bu murāduñ itmāmına ilzām u ibrām kıldılar. ‘Acz u ķuşūr izķārınuñ a‘zārı ğayr-ı maķbûl ü mebhûr müşāhede olındıķdan şoñra bu ilķāha tavķ-ı emri kılāde-i rikāb olan aşķāb-ı devlet-intisābdan bu refi‘ü’l-cenābuñ işāret-i ‘aliyyesi ilķāķ u intizām bulmağın المامور معذور ... ol mü’ellif-i ‘azîzün rûķ-ı pür-fütûķından istimdād u isticāzeden şoñra neyle’l-istiķlābu’s-sevāb ol nüşha-i kitāb dîbācesinden iftitāķ olındı ve memdûķuñ elķābı vü ismi tercemesi mābeyninde řayy olunup maķşûda şürü‘ olunduğı maķalden ibtidā eylemek ihtîşār-ı ğaraza aşvab görüldi. Ve bu tercemede aşıl nüşhada tarşî‘-i mübhemî için irād olınan Fārisî ebyāt tercemesi ve vezn ü ri‘āyeti lüzüm-ı mālāyelzem ķabîlinden edî ve li-hāzā āğāhî nazm u ebyāt tercemesinde beyān-ı feķvāyıla iktifā olinmağla neşrde daķi lāzım geldi. Zîrā ‘arz-ı aşlı tefhîm-i ķikāyet ve ta‘lîm-i ‘ibāretdür.”²¹¹

Hüseyin Vâiz-i Kâşifi’den birkaç eser tercüme eden Ebulfazl Mehmed bu eserini Türkçeye aktarırken süslü bir üslûptan uzak durmuş, daha çok sade ve orta nesri tercih etmiştir.²¹²

2.2.4. Rıdvān b. Abdülmennân’ın *Terceme-i Ahlāk-ı Muhsinî*’si

Anadolu sahasındaki *Ahlāk-ı Muhsinî* tercümelerinden bir diğeri de Rıdvān b. Abdülmennân tarafından yapılmıştır. Müellif hakkında kaynaklarda fazla bir bilgiye rastlanmamıştır. Nerede ve ne zaman doğduğu bilinmeyen Rıdvān bin Abdülmennân Enderunludur. Çeşnigir başı olup H. 982/M. 1575 yılında ğurebâ-yı yesār ağası, kısa bir süre sonra ulûfeciyân-ı yemîn ağası olmuştur. Müellifin vefat tarihi hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.²¹³

Yazar, *Ahlāk-ı Muhsinî* tercümesini 1574’ten sonra Sultan II. Selim’in kızı İsmihan Sultan’ın isteği üzerine kaleme almıştır. Bazı bilgiler eserin yazım tarihi ile ilgili fikir vermektedir. İlk olarak metnin giriş bölümünde III. Murad’ın ismi anılmıştır. III. Murad 22 Aralık 1574’te tahta çıkmıştır. Ayrıca *Terceme-i Ahlāk-ı Muhsinî*’nin Hâtime bölümünde eseri tercüme etmeye başladığı zaman ğurebâ

²¹¹ Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nu. 2828, vr. 2b-3a.

²¹² Bu eserin bazı yazma nüshaları şunlardır: Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, nu. 2828; Topkapı Müzesi Saray Kütüphanesi, Hazine, nu. 347; Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, nu. 3468. Mısır Milli Kütüphanesi, Ahlākî Türkî, nu.1 (Bk. **Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu**, Cilt: I, s. 166).

²¹³ Mehmet İpşirli, **Selânikî Tarihi**, Cilt: 1, TTK Yayınları, Ankara, 1999, s. 103; Mehmet Süreyya, **Sicill-i Osmanî**, Cilt: 5, hzl. Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996, s. 1387.

ağalığına getirildiğini ve kısa bir zaman sonra eseri tam bitirmeden ulûfeciyân-ı yemîn ağalığına görevlendirildiğini bildirmektedir.²¹⁴ Gureba ağalığına 1575 yılında getirilen Rıdvan bin Abdülmennân'ın eserini 1575 veya 1576 yılında tamamlamış olması kuvvetle muhtemeldir.

Rıdvan bin Abdülmennân bu eseri kaleme alma sebebini izah ederken bazı hususlara dikkat çeker: *Ahlâk-ı Muhsinî*'nin ahlâk kitapları arasında meşhur olduğunu ve padişahlara lazım olan önemli sıfatların bu eserde bulunduğunu belirtir. Fakat eser Farsça olduğu için bu dili bilmeyenlerin *Ahlâk-ı Muhsinî* ile bir münasebet kuramayacaklarını ve eserdeki güzelliklerden istifade edemeyeceklerini belirtir. Temelde aslına daha uygun kolay ve anlaşılır bir tercüme yapmak istediğini şu ifadelerle belirtir: "... *Ahlâk-ı Muhsinî* ile müsemmâ olan kitâb niçe dürer-i taḥkîkâta ve güher-i tedkîkâta şâmindür ve selâḥin-i nâmdârlara lâzım olan mühimmât u sıfâta câmi' dūr. Ve zârâ'if-i hikâyâta ve letâ'if-i vâkı'âta müştemil olmağla ḳulüb u ḫibâ' da câygîr ve cümle ahlâḳ kitâblarından zamânda meşhûr-pezîr olmuştur. Likin zebân-ı Fâris ile tamâmca münâsebeti olmayanlar dürer-i fevâ'idinden ve gurer-i mezâ'idinden behremend olmadıkları cihetden şâhibetü'l-ḫayrât ve râbitâtü'l-ḫasenât el-mevşûfetü bi-ekârimi'l-aḫlâḳ ve eḫâsinü's-şıfât Râbî' atü'z-zamân ve Fâḫimatü'd-devrân netîce-i âl-i 'Osmân a' nî bihâ Ḥazret-i İsmiḫân Sulṫân binti Sulṫân Selîm Ḥân edâma'llâhu sa'âdetihâ ve iḳbâlihâ ilâ intihâi'z-zamân ve bevvâ'e âbâ'ihâ a'lâ ḡurefi'l-cinân ol kitâbuñ terceme olmasını bu bende-i ḫaḳîr el-mültecî-i ilâ raḫmeti Rabbihi'l-müste'ân Rıdván bin 'Abdü'l-mennân bendelerine fermân olunmağın emri i 'âliyelerine imtişâl olundu..."²¹⁵

Yazar, *Ahlâk-ı Muhsinî*'yi dibace kısmından başlayarak tercüme etmiştir. Eseri Türkçeye aktarırken arkaik kelimelerden ve süslü ifadeler kullanmaktan kaçınmış, sade bir dili tercih etmiştir.

Müellif, "Hatime" bölümünde bu eseri Azmî Pîr Mehmed'in de tercüme ettiğini; fakat onun eserinde fesahat ve belagatin muğlak olduğunu ve herkesin bundan anlam çıkaramayacağını şu ifadelerle dile getirmiştir: "... ve mevâlî-i 'izâmdan niçe kimesneler te'lif-i kitâba ḫâlib ve ḫüsn-i ḫiṫâba râḡıb olup bu risâlenüñ meymenet-i cihet için işbu kitâbı me'ḫâz idinmişlerdür. Cümleden birisi, faḫru'l-'ulemâ Mevlânâ 'Azmî Efendi *Enîsü'l-'ârifîn* adlu risâle te'lif idüp bu sülûka sâlik olmuştur; ammâ ṫariḳ-i mecma'ı iḫtiyâr idüp bu kitâbuñ ba'zı kelâm-ı dürer-bârını

²¹⁴ Rıdvan bin Abdülmennan, **Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinî**, Milli Kütüphane, 60 Hk 40, vr. 175a.

²¹⁵ Rıdvan bin Abdülmennan, **Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinî**, vr. 3a-3b.

iktisâr idüp terk eylemişdir ve yâdında olan eḫâdiş-i Nebeviyye'den ve kelimât-ı ekâbirden ve ebyât-ı eş'âr-ı şu'arâdan münâsebetle getirüp tesvîd ü taḫrîr eylemişdür. Likin feşâḫat u belâḡati muḡlak ma'nâ üzerine olmaḡın herkes anuñ istiḫrâcına mâlik ü kâdir degüldür."²¹⁶ Rıdvan bin Abdülmennan'ın aslına riâyet ederek yaptığı tercümenin iki nüshası tespit edilmiştir.²¹⁷

2.2.5. Hocazâde Abdülazîz'in *Ahlâk-ı Sultân Ahmedî'si*

Hocazâde Abdülazîz Efendi (ö. 1027/1618) *Ahlâk-ı Muhsinî*'yi *Ahlâk-ı Sultân Ahmedî* ismiyle tercüme etmiştir.

Sultan III. Murad'ın hocası Şeyhülislam ve tarihçi Hoca Saadeddin Efendi'nin oğlu olan Abdülaziz H. 983/M. 1575 yılında dünyaya gelmiştir. Babasından tahsil gören Abdülaziz Efendi mülâzım olduktan sonra babasının nüfûzunun da yardımıyla birçok medresede müderrislik vazifelerinde bulunmuştur. Abdülaziz Efendi 1602 yılında Bursa kadılığına, bir yıl sonra da Galata kadılığına, 1604 yılında İstanbul kadılığına, 1606 yılında da Anadolu Kazaskerliği'ne atanmıştır. 1608 yılında bu vazifesinden alınmış, Rumeli Kazaskeri olmuştur. 1610 yılında Hocazâde'nin görevi sona erdirilmiş; fakat 1612 yılında tekrar Rumeli Kazaskeri olmuştur. İki sene kadar daha bu vazifesini devam ettirmiş ve 1615 yılında Gelibolu arpalığına tayin edilmiştir. 1617 yılında oğlu Mehmed'le hac farızasını yapmak için Hicaz'a gitmiştir. 1618 yılında yakalandığı siroz hastalığından vefat etmiştir. Kaynaklarda Abdülaziz Efendi'nin ilmi ve ahlâkından övgü ile bahsedilmiş, Nef'î de ona bir kaside sunmuştur. Edebiyatta inşâ sahasındaki eserleriyle tanınan Abdülaziz Efendi'nin ayrıca şiirleri, mektup, takriz ve reddiye türünden kısa yazıları bulunmaktadır.²¹⁸ Hocazâde'nin Farsçadan Türkçeye tercüme olan üç eseri vardır. Bunlar *Ahlâk-ı Muhsinî* tercümesi olan *Ahlâk-ı Sultân Ahmedî*, *Miftâhu's-sa'âde fî Kavâ'idî's-siyâde* tercümesi ve *Gül-i Sad-Berg* isimli Hz. Ali'nin yüz sözünün tercümesidir.²¹⁹

Hocazâde Abdülaziz, Sultan I. Ahmed'in emri üzerine 1612 yılında *Ahlâk-ı Muhsinî*'yi *Ahlâk-ı Sultân Ahmedî* adıyla çevirmiştir. Hükümdar, Hacı Mustafa Ağa isminde bir zatın vasıtasıyla Hocazâde'den kendi adına *Ahlâk-ı Muhsinî*'yi tercüme etmesini istemiştir. I. Ahmed, Farsça bilmeyenlerin de bu eserden faydalanması ve

²¹⁶ Rıdvan bin Abdülmennan, **Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinî**, vr. 175b.

²¹⁷ Bk. Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, nu. 980; Milli Kütüphane, 60 Hk 40.

²¹⁸ Âdem Ceyhan, **Hazret-i Ali'nin Yüz Sözü Gül-i Sad-berg**, Buhara Yayınları, İstanbul, 2011, ss. 37-62.

²¹⁹ Eserleri için bk. Ceyhan, **Hazret-i Ali'nin Yüz Sözü** ..., ss. 64-132.

istifade etmesi için *Ahlâk-ı Muhsinî*'nin herkesin anlayabileceği bir dille yeniden tercüme edilmesini gerekli görmüştür. Sultan, ayrıca bu kitapta kendi ahlâkının da anlatılmasını arzu etmiştir. Hocazâde bu durumu şu ifadelerle aktarmıştır:

“...Mir Hüseyin Kâşifî (..) düstür-ı esâtin-i selâtin-i mekremet-âyin olmağ için ‘ilm-i ahlâkda taşnîf ve te’lif itdüğü kitâb-ı laţif -ki nâmı *Ahlâk-ı Muhsinî* ve halk-ı cihân meddâh u muhassinidür- vech-i dil-firîb üzre tertîb ve kırk bâb üzre tebvîb idüp tehzîb-i ahlâk-ı rediyye ve tezkiye-i nüfûs-ı âbiye için niçe erba’in çekmiş sâha-i şalbine tohm-ı fevz ü felâh ekmiş bir mürşid-i mükemmel-i mükemmil ve bir ‘azîz-i şâf-dildür ki envâr-ı âfitâb-ı ‘âlem-girinden zamâ’ir-i ehl-i başâ’ir müstenîr olup ‘âmme-i ‘ulemâ vü kâffe-i fuzalâ hüsn-i esâlib ü cezâlet-i terâkibinde müttefiklerdür. Lâkin zebân-ı Fârsî üzre olmağla meydân-ı Fürs’ün fârisi ve zebân-ı derînuñ mümârisi olmayanlara ol devha-i ‘ulyâdan ictinâ’-ı şimârı müte‘assir ve ekser-i halk-ı ‘âlem ferâ’id-i mevâ’idinden hişşedâr olmağ müte‘azzir olduğına binâ’en ol ‘arûs-ı miskîn-nikâbuñ fevâ’ih-i ahlâkı revâyiğ-i *Gülistân* gibi etrâf-ı cihânı tebhîr ve şemâ’im-i evşâfî table-i ‘atţar gibi meşâmm-ı müstenişikân nesâ’im-i aḥbâr u âşârı ta‘ţîr itmek için inşâ’-yı miyâne ve edâ’-yı Rûmiyâne ile terceme olunup dîbâce-i zîbâcesi nâm-ı nâmî ve ism-i sâmileri ile mu‘anven ve beyân-ı ahlâk-ı kerîmeleri ile müşerref ü müzeyyen ola. İmtişâlü’l-emrihi’l-‘âlî ol kitâb-ı müstetâb tercemesine ibtidâ ve خیر الكلام ما قل و دل muḳtezâsı üzre itnâb ü ishâbdan ibâ olunup tûḫî-i nâḫka ḥadîka-i belâğat ü feşâḫatde şeker-ḫâ ve bülbül-i dil gülistân-ı leţâfet ü zarâfetde ḫoş-nevâ oldı. Ol dürc-i ma‘ârifde nice cevâhir ü zevâhir-i hiḳmet derc ve nüḳûd-ı pür-sûd-ı nuş u pend ḫarc olunup ‘unvân-ı şafâ-nişânı ol pâdişâh-ı ‘âlî-şânuñ elḳâb-ı şeref-nişâblarıyla ârâste ve ‘arûs-ı ḫarûsı ḫuliyî-i ‘ibârât ve zîver-i isti‘ârât-ı medâyiğleri ile pîrâste olmağla *Ahlâk-ı Sultân Ahmedî* ile müsemmâ kıılınup meclis-i sâmi ve maḫfil-i girâmilerine itḫâf ü ihdâ olındı.”²²⁰

Müellif eserinin giriş bölümünde sanatlı bir üslûp kullanmış, metin içerisinde secilere yer vermiştir. Ayrıca yazar bire bir tercüme yoluna gitmemiş, metne bazı ilavelerde bulunmuştur.²²¹ Hocazâde’nin bu eseri üzerine tezler yapılmıştır.²²²

²²⁰ Ceyhan, **Hazret-i Ali’nin Yüz Sözü**..., ss. 78-79.

²²¹ Dilek, ss. 51-52.

²²² Ayrıntılı bilgi için bk. Hüseyin Altınpay, **Hocazâde Abdülaziz Efendi Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi Fatih Ktp. 3467 (1A-60B)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa, 2008; Osman Peker, **Hocazâde Abdülaziz Efendi ve Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi (İnceleme- Metin vr. 61a-165b)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya, 2010; Muhammet Dilek, **Hocazâde Abdülaziz Efendi’nin Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi (Süleymaniye Ktp. Fatih Bl. nu. 3467,**

2.2.6. Ömer Efendi'nin *Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinî*'si

17. asırda kaleme alınan *Ahlâk-ı Muhsinî* tercümelerinden biri de “Mesnevi şârihi” olarak bilinen Abdullah Bosnevî'nin babası Ömer Efendi tarafından Sultan II. Osman zamanında yapılmıştır.

Ömer Efendi'nin hayatı hakkında eserin giriş kısmında Abdullah Bosnevî olarak bilinen şâirin babası olduğu bilgisi bulunmaktadır.²²³ Biyografik kaynaklarda Ömer Efendi hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Eserin 1b varağında onun Eğri Kalesi komutanlarından olduğu ve H. 1031/M. 1622 yılında vefat ettiği bilgisi bulunmaktadır. Ömer Efendi'nin *Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinî* ve *Miftâhu'l-kulûb* isminde iki eseri vardır. Ayrıca Gazâlî'nin *Kimyâ-yı Saadet*'ini eksik bir şekilde tercüme etmiştir.²²⁴

Ahlâk-ı Muhsinî tercümesini 1621 yılında tamamlayan yazar, eserin giriş kısmında dönemin padişahı Sultan II. Osman'a övgülerde bulunur. Yazar, *Ahlâk-ı Muhsinî*'yi tercüme etme sebebi olarak kendisine dünyada ve âhirette fayda sağlayacak bir eser neşretmek olduğunu belirtir. Ayrıca *Ahlâk-ı Muhsinî*'nin dili Farsça olduğu için eseri Türkçeye çevirerek toplumun genelinin faydalanmasını arzu etmiştir. Yazar bu hususu şu sözlerle ifade eder: “...bu fakîrî'l-ḥaḳîr el-muḥtâcu ilâ rahmeti'llâhi'l-Meliki'l-ḳadîr ḳalîlî'l-bidâ'a 'Ömerü'l-fakîr daḫî bu sūr u ṣâdmânî ve 'azm-i dürüst ile du' â-güy-ı devlet-ḥâhîde iken bu ḥadîş-i şerîf ma' nâsî ḥâṭır-gîr oldı... (3a) Pes devlet-i dünyâ-yı fânî sa' âdet-i 'uzmâ'-yî bâḳî ḳatında lâ-şey' idügi

vr.166a-277b), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa, 2014; Semra Çörekçi, **A Tribute to Kingly Virtues of Sultan Ahmed I (r:1603-1617): Hocasade Abdülaziz Efendi (d.1618) and His Ahlak-ı Sultan Ahmedî**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Şehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2012. Ayrıca Mehmet Ali Ayni *Türk Ahlakçıları* isimli eserinde *Ahlâk-ı Sultân Ahmedî* hakkında bilgiler vermiş ve bazı alıntılar yaparak eseri tanıtmıştır. (Bk. Ayni, ss. 219-225)

²²³ Eserin ilk varağında yer alan Farsça derkenarda Ömer Efendi'nin oğlu hakkında şu bilgiler yer alır: “Onun (Ömer Efendi) oğlu Abdullah ki- onun mahlası Abdî el-Bosnevî'dir- Mesnevî'nin 3. cildinin ve Cezîre-i Mesnevî'nin şârihidir.” (Bk. Bosnevî Ömer Efendî, *Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinîn*, Kütahya Vahidpaşa İl Halk Ktp, 43 Va 717, vr. 1b). Eserde verilen bu bilgilerden hareketle bahsedilen şahsın Abdullah Bosnevî olduğu anlaşılmaktadır. Abdullah Bosnevî'nin tam adı Abdullah Abdî b. Muhammed er-Rûmî el-Bayramî'dir. Ayrıca Onun Cezire-i Mesnevî'yi şerhettiği ve Mesnevî'den şerhler yaptığı bilinmektedir. Fakat ulaşabildiğimiz kaynaklarda babasının adı olarak Ömer ismine rastlanılmamış, Abdullah Bosnevî bin Muhammed veya Abdullah Bosnevî bin Ahmed künyesi kaynaklarda zikredilmiştir. Bundan dolayı kesin bir hüküm ortaya konulamamaktadır; ancak yeni bilgilerle teyid edildiği zaman net bir yargıya varılabilir. (Bk. Şeyhî Mehmed Efendi, **Vekayîü'l-Fudalâ**, Cilt: 1, hzl. Abdülkadir Özcan, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1989, s. 349; Bağdatlı İsmail Paşa, **Hediyetü'l-Ârifin**, Cilt: 1, MEB Yayınları, İstanbul, s. 476; Bursalı Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, Cilt: 1, s. 43; S. Nüzhet Ergun, **Türk Şairleri**, Cilt: 2, İstanbul, 1936-45, ss. 864-867; Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmanî**, s. 61; Abdullah Kartal, “Bursa'da Bosnalı Bir Melâmî Abdullah Bosnevî Hayatı, Eserleri ve Bir Kasidesi”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 6, 1994, ss. 297-304.)

²²⁴ Bosnavî Ömer Efendî, **Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinîn**, Kütahya Vahidpaşa İl Halk Ktp, 43 Va 717, vr. 1b

aẓharü mine'ş-şems olduysa cihândârlık umûrında dünyâ vü 'uqbâya yarar ahlâk-ı sûtüde vü evşâf-ı hamîdeden bir kaç kelime evrâk beyâna getürmek sa'âdet-i dâreyini müstelzim hayır du'âdur diyüp risâle-i *Ahlâk-ı Muhsinîn* Fârisiden lisân-ı Türkiye tebdil ve tercemeye şürû' olundu; tâ ki Fârisî bilmeyenler daħi ahlâk-ı menâfi' inden bî-behre almayup du'â-yı hayr ile yâd ideler."²²⁵

Müellif kitabı tercüme ederken ağdalı bir üslûptan kaçınmış, eserinde genel olarak orta ve sade nesri tercih etmiştir. Yazar kitabı aslına uygun çevirmeye dikkat etmiş, hatta bazı yerlerde zaman ve vaktin darlığından dolayı ihmalin ve gözden kaçmaların olabileceğini ifade etmiştir: “ .. ve her bâbda rivâyet ü hikâyetden şol nesne ki iktizâ-yı vaqt ü zamândur aña müsâmaħat gösterilmiştir.”²²⁶ Müellif, son bölümünde Farsça bir duaya yer vererek esere son verir.²²⁷

2.2.7. Osmanzâde Tâib'in *Ahlâk-ı Ahmedî'si*

Ahlâk-ı Muhsinî'nin 18. asır Anadolu sahasındaki Türkçe tercümesi Osmanzâde Taib (ö. 1136/1724) tarafından yapılmıştır. *Ahlâk-ı Ahmedî* ismiyle yapılan çeviri III. Ahmed'e sunulmuştur.

Asıl adı Ahmed olan Osmazâde Taib'in İstanbul'da H. 1070/M. 1659-60 yılında doğduğu tahmin edilmektedir. Düzenli bir medrese tahsili görmüş ve Şeyhülişlâm Çatalcalı Ali Efendi'den mülazım olmuştur. Babasının Cedide-i Osman Efendi adıyla yaptırdığı ibtidâ-i hâric medresesinin ilk müderrisi oldu, daha sonra birçok medresede müderrislik vazifelerinde bulundu. Müderrislik görevlerinde yükselmesinde III. Ahmed'in hastalığı münasebetiyle kaleme aldığı *Sıhhatâbâd* adlı kırk hadis şerhi ve Prut zaferi dolayısıyla padişaha sunduğu kasidesi etkili olmuştur. Bir dönem Halep kadılığına getirilen şâir bir yıl sonra bu görevinden azledildi. III. Ahmed ve Vezîriazam İbrahim Paşa'nın takdirini kazanan Osmanzâde Taib “reis-i şâirân” olarak anılmıştır. 1724 yılında Mısır Valisi'ne yaptığı latife yüzünden zehirletilerek öldürülmüştür. *Sıhhatâbâd, Ahmedü'l-âsâr fî Tercemeti Meşâriki'l-envâr, Divan, Münşeât, Ahlâk-ı Ahmedî, Hulâsatü'l-ahlâk, Telhîs-i Mehâsinü'l-edeb,*

²²⁵ Bosnevî Ömer Efendî, vr. 2b-3a.

²²⁶ Bosnevî Ömer Efendî, vr. 4a.

²²⁷ Eserin tespit edilen iki nüshası şunlardır: Kütahya Vahidpaşa İl Halk Kütüphanesi, 43 Va 717; İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, TY6298.

Telhisü'n-nesâyih, Simâru'l-esmâr, Hadikatü'l-mülûk, Hadikatü'l-vüzera isimli eserleri vardır.²²⁸

Velûd bir yazar olan Osmanzâde, *Ahlâk-ı Ahmedî* isimli eserini H. 1121/M. 1709-10 yılında kaleme almıştır. Osmanzâde bu eseri dönemin padişahı olan III. Ahmed'e ithaf etmiş ve eserine de onun adını vermiştir. Yazar evinde uzlete çekildiği sırada güzel ahlâka sahip olma amacı ve duasıyla ahlâk kitaplarıyla iştilal eder ve insanların faydalanacağı bir eser kaleme almak ister. Hüseyin Vâiz-i Kâşifi'nin hikmet dolu eserini bazı kısımlarını tayyederek bâbların özünü vermek amacıyla tercümeğe başlar. Müellif, bu durumu şu ifadelerle dile getirir: "... ülfet ü mu'âşeret-i ihvân u hullândan dâmen-çîn ve gûşe-i kâşâne vü hâne-i vîrânede mütevârî ve 'uzlet-güzîn olup iktisâb-ı hışâl-ı sûtüde ve iltizâm-i fi'âl-i pesendide dâ'iyesiyle kütüb-i ahlâka iştilâl olunduğda mîzân-ı kıyâmetde ahlâk-ı hasene-i a'mâl birden maqdem-i sencide olacağı müte'ayyen ve taḥşîl ü iktisâbı 'âmme-i enâma mertebe-i vücûbda idüğü bir feḥvâ-yı fermân-ı تخلقوا باخلاق mütebeyyin olmağın hulâşa-i ahlâk zebân-ı Türkî ile silk-i beyâna keşide kıılınmağ irâde ve istiḫvâb olındı...Ḥaḫîb-i minber-i feḫâḫat vâ'iz-i kürsî-i belâğat ve şâf-ı inşâ'-yı ḫaḫâ'ik keḫḫâf-ı rumûz-ı deḫâ'ik Mevlânâ Hüseyin Kâşifi 'âmilehu'llâhi bi-luḫfihi'l-ḫafi ḫazretlerinüñ te'lif buyurdıkları kitâb-ı şerîf ve nüḫḫa-i laḫîf kütüb-i ahlâkuñ me'âl ü mezâyâsın evcez-i 'ibârât ve aḫsen-i ta'bîrât ile câmi' ve ḫikâyât-ı ḫikmet-âyât u neḫâyih-i sa'âdet-ğâyâtı serî'ü't-te'sîr ve keḫîrü'l-menâfi' oldığı ecilden taḫmîmen li-nef'ihî elfâz-ı yesîre ile tercemeye ictirâ ve tertîb-i ebvâb ve tesmiye-i kitâbda işr-i muḫannife iktidâ ve ḫavfen mine'l-itnâb muvâfiḫu'l-mezâmîn olan aḫbâr u âḫâr ḫayy ve hulâşa-i mâ-fi'l-bân ile iktifâ olındı."²²⁹

Yukarıda da anlaşılacağı üzere Osmanzâde Taib, *Ahlâk-ı Muhsinî*'yi muhtasar olarak tercüme etmiştir. Bu eseri Türçeye aktarırken anlaşılması kolay kelimeler ve sade bir üslûp kullanmak istemişse de dili daha çok orta nesre yakındır. Eserde Arapça ve Farsça manzum kısımlar ve tamlamalar fazladır. Ayrıca müellifin üslûbundan iyi bir münḫî ve ḫâir olduğu anlaşılmaktadır.

²²⁸ Bk. Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekayîü'l-Fudalâ*, Cilt: II-III, hzl. Abdülkadir Özcan, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1989, s. 562-564; Pervin Çapan, *Mustafa Safâyî Efendi Tezkire-i Safâyî (Nuhbetü'l-Âsâr Min Fevâ'idü'l-Eḫ'âr İnceleme-Metin-İndeks)*, AKMB Yayınları Ankara, 2005, ss. 114-124; Rıza Oğraş, *Esad Mehmed Efendi ve Bağçe-i Safâ-Endûz'u*, Kültür Bakanlığı e-kitap, ss. 79-91, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10734,bahcepdf.pdf?0>; Bursalı Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Cilt: II, ss. 116-17; Abdülkadir Özcan, "Osmanzâde Ahmed Tâib", *DİA*, Cilt: 34, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2007, ss. 2-4.

²²⁹ Osmanzâde Taib, *Ahlâk-ı Ahmedî*, Matbaa-i Amire, 1121/1709-10, ss. 2-3.

Osmanzâde Tâib, giriş bölümünde yazdığı bir manzumede eserin yazım tarihini bildirmektedir:

Târîhidür izâfe ile ism-i pâkine

Dîbâce-i mekârim-i *Ahlâk-ı Ahmedî*²³⁰

Bu beytin son dizesi tarih mısraıdır. Harflerin sayı değerleri toplandığında eserin yazım yılı olan H. 1121/M. 1709-10 tarihine ulaşılmaktadır. Eser H. 1256/M. 1840 yılında basılmıştır.²³¹

2.2.8. Ragıp İmamoğlu *İyilerin Ahlâkı*

Ahlâk-ı Muhsinî son olarak Ragıp İmamoğlu tarafından 1965 yılında “*İyilerin Ahlâkı*” adıyla tercüme edilmiştir.

Ragıp İmamoğlu, 1927 yılında Bayburt'ta dünyaya geldi. Tahsilini tamamladıktan sonra çeşitli alanlarda çalışmalar yaptı. 1949 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yaptığı sınav sonucunda Torul vaizliğine atandı. Gümüşhane müftülüğü vazifesinde bulundu ve 1960 yılında gezici vaizliğe getirildi. 1964 yılında Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nden mezun oldu. 1971 yılına kadar Ankara müftülüğü görevini yaptı. Aynı tarihte bu görevden ayrılarak İlahiyat Fakültesinde Arapça okutmanı oldu. Daha sonran “*İmam Ebû Mansur el-Mâturidî ve Te'vilâtü'l-Kur'ân'daki Tefsir Metodu*” tezi ile 1973 yılında doktor ünvanını aldı. Fransızca, Arapça ve Farsça bilen Ragıp İmamoğlu'nun *İyilerin Ahlâkı* ve *Hadis Mecmuası* isimli iki eseri mevcuttur. Ayrıca gazete ve dergilerde yayımlanmış yazıları vardır. Dr. Ragıp İmamoğlu 26 Mart 1974 tarihinde vefat etmiştir.²³²

Yazar, eseri aslına bağlı kalarak, fakat eksik bir şekilde tercüme etmiştir. Eserin arka yüzünde 2. Kısım yazarın basılacak eserleri arasında sıralanmış; fakat böyle bir baskı tespit edilememiştir. Eserin giriş kısmında Timurlular dönemi ve Hüseyin Vâiz-i Kâşifi'nin hayat ve eserleri hakkında bilgiler mevcuttur. Yazar, *Ahlâk-ı Muhsinî* hakkında da bilgiler vermiş, ardından eserin ilk bâbı olan “İbadet” bahsinden başlayarak on beş bâbı tercüme etmiştir. Eserin dili oldukça sade olup,

²³⁰ Osmanzâde Taib, *Ahlâk-ı Ahmedî*, s. 4.

²³¹ Eserin bazı nüshaları şunlardır: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan, nu. 2006/1; Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi 1861, 18b-68b arası Reşid Efendi, 714; Nuruosmaniye Kütüphanesi 2244, 2245, 4958; Mısır Milli Kütüphanesi, Türçe Yazmalar, I, 11.

²³² *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 20, Sayı: 1 Yayın Tarihi: 1972, s. XXXI-XXXII.

günümüz okuyucusunun rahatlıkla anlayabileceği ve istifade edebileceği yetmiş sayfalık bir kitapçıktır.²³³

Bursalı Tahir bir yazma eserdeki yanlış kayda istinaden Şehzâde Mehmed'in muallimlerinden Akhisarlı Nevâlî (ö.1594)'nin *Ahlâk-ı Muhsinî*'yi tercüme ettiğini söylemiştir. Fakat yazarın bahsettiği yazma Nevâlî'nin *Ferruhnâme* isimli eseridir.²³⁴ Ayrıca İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde Azmî adına kayıtlı *Letâifnâme*, 19. asır şâirlerinde Azmî Mehmed'e aittir.²³⁵

²³³ Ayrıntılı bilgi için bk. Ragıp İmamoğlu, **İyilerin Ahlâkı**, Doğu Matbası, Ankara, 1965.

²³⁴ Bursalı Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, Cilt: II, s. 43; Âdem Ceyhan, **On Altıncı Asır Osmanlı Âlimlerinden Azmî Pîr Mehmed Bey ve Dîvânı**, Manisa, 2006, s. 20. Ayrıca Sadık Yazar, 16. Asır Kanunî dönemi müelliflerinden Kâni'î, Hasan Ali b. Hasan Ali b. Ebû Saîd'in *Ahlâk-ı Kâni'î (Tercüme-i Ahlâk-ı Muhsinî)* isminde bir *Ahlâk-ı Muhsinî* tercümesinin olduğu bilgisini vermiştir. İlgili kütüphane kataloğunda verilen bilgide bu eserin *Ahlâk-ı Muhsinî* tercümesi değil, *Ahlâk-ı Nâsırî* çevirisi olduğu kayıtlıdır. Bk. Sadık Yazar, **Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2011, s.1177-1178; Zejnil Fajic, **Catalogue of the Arabic, Turkish, Persian and Bosnian Manuscripts in the Ghazi Husrev-Bey Library in Sarajevo**, Tome III, Sarajevo, 1991, s. 331.

²³⁵ Bk. **Letâifnâme-i Azmî**, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, NEKTY10069.

Minyatür 1: Azmî Pîr Mehmed'i tasvir eden bir minyatür. Âşık Çelebî, *Meşâ'irü's-Şu'arâ*, Millet Kütüphanesi, nu. 772, vr. 234a.

III. BÖLÜM

AZMÎ PİR MEHMED

3.1. Hayatı

Defterdâr Pîr Ahmed Çelebi'nin (ö. 950/1543) oğlu olan şâirin asıl adı Pîr Mehmed (veya Muhammed/Mehemmed)'dir. "Azmi" mahlasını kullanan, ayrıca babasından dolayı "Defterdâr-zâde" diye de anılan müellif, İstanbul'da doğmuştur.²³⁶ Doğum tarihi hakkında bir bilgi olmamakla birlikte Azmî'nin 1550'li yıllarda müderris olduğundan hareketle, onun 1520'li veya 1530'lu yıllarda doğduğu tahmin edilmektedir.²³⁷

Azmî Pîr Mehmed'in babası Mukâtaacılar²³⁸ zümresinin önde gelenlerinden ve seçkin kişilerindendir. Güzel ahlâkı ve olgunluğu ile insanlar arasında öne çıkan Pîr Ahmed, hüner sahipleriyle arkadaşlık etmiş ve cömertliği ile tanınmıştır. Pîr Ahmed, Bağdat Defterdârlığı yapmış ve Kapı Defterdârlığı yapabilecek bir istidada sahip olarak mesleğinde ilerlemiştir.²³⁹

Azmî Pîr Mehmed, fitrî bir kabiliyete ve üstün vasıflara sahip, ilim ve fazilet sahibi biridir. Kınalızâde, Azmî'nin sahip olduğu vasıfları şu şekilde izah eder: "Hâvî-i fezâ'il-i fitrî vü kesbî ve müstecmi'-i kemâlât ve hasâ'il-i vehbî ve fevr-i 'ilm ü fazilet ve safâ-yı zihn ü tabî'at ile ârâste ve sıfât-ı hamîde vü simât-ı pesendîde ve ma'ârif ü fezâ'il-i gayr-ı 'adîde ile pîrâste gencîne-i sînesi cevâhir-i zevâhir-i ma'ârifle memlû vü mahzûn ve nukûd-ı envâ'-ı fezâ'il ve dürer-i gurer-i letâ'if-i celâ'il-i hasâ'il hazîne-i derûnında meknûndur."²⁴⁰

Pîr Ahmed Bey, oğlu Mehmed'deki fitrî kabiliyeti ve üstün vasıfları müşahede ettikten sonra başta kendisi oğlunun eğitimine yardımcı olmuş ve dönemin

²³⁶ Azmî'nin hayatı hakkında bilgi veren ve bu bölüm yazılırken başvurulan kaynaklar şunlardır: Bk. Ahdî, ss. 158-159; Âşık Çelebi, ss. 170-1074; Kınalızâde Hasan Çelebi, **Tezkiretü's-şu'arâ**, ss. 52-56; Beyânî, **Tezkiretü's-şu'arâ**, hzl. Aysun Sungurhan, Kültür Bakanlığı e-kitap, ss. 120-121; Riyâzî, ss. 163-164; Atâyî, ss. 776-779; Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî, **Vefeyât-ı Ayvansarâyî**, hzl. Ramazan Ekinci, Buhara Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 170-171; Müstakimzâde, s. 318; Bursalı Mehmet Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, Cilt: II, ss. 309-310; Şemseddin Sami, **Kâmûsu'l-A'lâm**, Cilt: 4, Kaşgar Neşriyat, Ankara, 1996, ss. 3149; Nâil Tuman, ss. 665-666; Saadettin Nüzhet Ergun, **Türk Şairleri**, Cilt: 2, 1945, ss. 644-649; Âdem Ceyhan, "Âlim ve Şair Bir Osmanlı Müderrisi: Pîr Mehmed Azmî Bey ve Eserleri", **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, 1, İstanbul, 1999, ss. 244-247; Komisyon, "Azmi Pîr Mehmed," **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, Cilt: 1, Dergah Yayınları, İstanbul 1977, s. 269.

²³⁷ Ceyhan, "Âlim ve Şair...", s. 244.

²³⁸ Mukâtaa için bk. Mehmet Genç, "Mukâtaa", **DİA**, Cilt: 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006, ss. 129-132.

²³⁹ Âşık Çelebi, s. 1070; Kınalızâde, s. 52.

²⁴⁰ Kınalızâde, s. 52.

tanınmış âlimlerinden ders aldırmıştır. Azmî, dönemin meşhur hocalarından Kınalızâde Ali Çelebi'nin derslerine devam etmiş ve onun has öğrencilerinden olmuştur. Kınalızâde'den mülazım olan Pîr Mehmed, medreselerde hocalığa başlamıştır.²⁴¹ İlk önce 25 akçe ile Rusçuk'ta Rüstem Paşa Medresesi'nde, 968 Rebiülevvel'inde (Kasım-Aralık 1560) İstanbul'da 40 akçe ile Rüstem Paşa Medresesi'nde müderrislik yapmıştır. Aynı yıl içinde Efdalzâde Medresesi'nde, daha sonra 50 akçe ile Beşiktaş'taki Sinan Paşa Medresesi'nde müderrislik vazifesinde bulunmuştur. Azmî, 982 Rebiülâhir'inde (Temmuz-Ağustos 1574) Edirne Daru'l-hadisi'ne terfî etmiş, 984 Rebiülâhir'inde de (Temmuz-Ağustos 1576) Semaniye'den Karadeniz cihetindeki dördüncü medrese olan Ayakkurşunlu Medresesi'ne hoca olmuştur. Bu sıralarda fethedilmiş olan Kıbrıs'ı teftişe tayin edilmiş ve orada vergi yazma işinde çalışmıştır. H. 987/M. 1579'da Süleymaniye'den üçüncü medreseye müderris olmuştur. Pîr Mehmed, 18 Şevval 988 (27 Ağustos 1580) tarihinde Şehzâde Mehmed'in muallimi Haydar Efendi'nin vefatı üzerine hatt-ı hümayunla adı geçen şehzâdeye muallim tayin edilmiştir.²⁴² Azmî'nin kaynaklarda medhedilen karakterinin anlaşılmasına yardımcı olacak bir hadiseyi Selanikî Mustafa Efendi nakleder. Padişah III. Murad, oğlu Şehzâde Mehmed'e bir kıt'a haraç defteri vererek bunu hocası Azmî'ye vermesini ister. O da bu ihsanları alır ve derse geldiği zaman hocasına verir. Azmî, bunun ne olduğunu sorar, şehzâde de durumu anlatır. Azmî bu tarz ihsanlara rızasının olmadığını söyleyerek hem kendi haysiyetini hem de ilmin izzetini muhafaza etmiştir. Selânîkî Mustafa Bey bu kıssayı şöyle anlatır:

“Ve merhûm u magfûrun-leh pâdişâh, şehzâdesi Mehmed Han'a bir gün iki kıt'a harâc defteri virüp: 'Al Mehmed Hân'um, hocan Mevlânâ Azmî'ye ilet, mâ yahtâcına sarf eylesün.' buyurmuşlar. Şehzâde hazretleri defterleri alup muallim-hâneye götürüp Azmî Efendi nazarında komışlar. 'Nedür bu?' diyü suâl eylediklerinde: 'Harâc defteridür, size gönderdiler.' buyurmuşlar. Anlar dahi dimişler ki: 'El-hamdü lillah ne hâlümüz var ise vardur, bu makûlelere rızâmuz yokdur, müberrâyuz.' diyüp kabûl etmeyicek Şehzâde hazretleri Pâdişâh-ı âlem-penâh hazretleri huzurına getürdiklerinde 'Almadı mı hocan?' dimişler, şâyi'dür, 'Benüm hocam alur.' buyurmuşlar imiş. Ol takdirce ba'zı müştebeh emvâlden ictinabları olmayup ve durûg-ı maslahat-âmîz kelâmdan dahi mübâlât itmedükleri sebepten

²⁴¹ Âşık Çelebi, s. 1070

²⁴² Atâyî, s. 776; Cahit Baltacı, **XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri**, Marmara Üni. İlahiyat Fak. Yayınları, İstanbul, 2005, s. 803.

pâdişâh-ı magfûr huzûrında vâki‘ olan kelimât-ı hakîkat-encâmı müessir düşmezdi. Va‘z u tezkîr ve nasîhatden anun için fârig olmuşlardı, diyü nakl-i sahih eyledilerdi.”²⁴³

İki yıl kadar sürdürdüğü bu vazifede Şehzâde Mehmed’in gösterişli sünnet düğününden sonra yakalandığı veba hastalığından dolayı 990 senesi Receb yahut Şaban ayında (Temmuz veya Ağustos /1582) vefat eder. Azmî, Eyüp civarındaki kabristanda medfundur.²⁴⁴ Azmî’nin vefatı üzerine Belgradlı Sadık,

“Azmî dâr-ı alâya azm itdi” (عزمی دار عالیہ عزم ایتمدی) mısraını tarih düşürmüştür.²⁴⁵ Nevizâde Atâyî, Azmî’nin biyografisini kaleme aldığı sırada kendisi de “lâ’yiha-i zamîr-i kâtib” diye tarif ettiği şu beyti tarih olarak yazmıştır.

Nizâm-ı sübha-i ömri irüp encâma hatm oldı

Anun-çün makta‘-ı eyyâmına târîh “nazm” oldı²⁴⁶

Yukarıdaki beyitte yer alan “nazm” (نظم) kelimesinin sayı değerleri toplandığında Azmî’nin vefat yılı olan Hicrî 990’a tekabül eder.

Atâyî, Azmî’nin ilim ve irfan sahibi, hoş sohbet, halim selim, cömert ve her alanda bilgi sahibi, melek hasletli birisi olduğunu şu cümlelerle ifade eder: “Mollâ-yı merkûm (Azmî) zer-dûz-ı nakş-ı hayâl-i ulûm, nahl-i pür-simâr-ı fazl u irfân, şem‘-i fâ’izü’l-envâr-ı tahkîk u îkân, hulvu’l-muhâvere, latîfü’l-mücâvere, hoş-tab‘ u hoş-sohbet, mâ’il-i telattuf u muhâlata vü ‘işret, halîm ü selîm, sahî vü kerîm, her vâdîde müselleme, melek-hisâl âdem idi.”²⁴⁷

3.2. Eserleri

Hayatını medreselerde öğrenci ve hoca olarak geçiren, sonunda Şehzâde muallimliğine kadar ilerleyen Azmî’nin önemli bir özelliği de edipliğidir. Yukarıda hayatı hakkında verilen bilgilerden de anlaşılacağı gibi kaynaklar Azmî’nin üç eserinden bahseder. Bunlardan ilki onun *Divan*’ı, ikincisi *Enîsü’l-ârifîn*’i, üçüncüsü ise *Mihr ü Müşterî* isimli mesnevisidir. Fakat yapılan çalışmalar ve kütüphane taramalarında Azmî’nin *Pendnâme* ve *Terceme-i Manzûme-i Ehâdis-i Erba‘în* isimli eserlerinin de olduğu bilgisi vardır.²⁴⁸

²⁴³ İpşirli, ss. 445-446.

²⁴⁴ Atâyî, ss. 776-777; Ceyhan, “Âlim ve Şair...”, s. 247.

²⁴⁵ Atâyî, 777; Riyâzî, s. 164; Kafzâde Fâizî, s. 400.

²⁴⁶ Atâyî, s. 777.

²⁴⁷ Atâyî, s. 777.

²⁴⁸ Azmî Pir Mehmed’in eserleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ceyhan, Âlim ve Şair., ss. 257-86.

3.2.1. Divân

Şâirliğinden ve şiirlerinden övgü ile bahsedilen Azmî'nin divân sahibi olduğu bilgisini Kafzâde Faizî²⁴⁹ ve Kâtip Çelebi²⁵⁰ vermektedir. Eserin tespit edilen tek nüshası Paris Milli Kütüphane'de bulunmaktadır. Ayrıca Azmî mahlasıyla yazılmış şiirlere mecmualarda rastlanılmaktadır. Azmî'nin divânı Âdem Ceyhan tarafından yayımlanmıştır.²⁵¹

3.2.2. Mihr ü Müşterî

Assâr-ı Tebrîzî olarak tanınan İranlı şâir Şemseddin Muhammed tarafından H. 778/M. 1377 yılında kaleme alınan Farsça *Mihr ü Müşterî*'nin tercümesidir.²⁵² Eser, II. Selim'in isteği üzerine Azmî tarafından Türkçeye çevrilmeye başlanmıştır. Müellif metni yaklaşık bin beyit civarında tercüme etmiş; fakat tamamlayamamıştır. Azmî Pîr Mehmed'in oğlu Azmizâde Halefî tarafından bu yarım kalan eser tamamlanmak istenmiştir. Kâtip Çelebi eserin çevirisinin tamamlandığı bilgisini verir;²⁵³ fakat Atâyî, Hâletî'nin esere beş yüz beyit kadar ilavede bulunduğunu bildirir.²⁵⁴ Yapılan katalog ve kütüphane taramalarında Azmî'nin bu eserine ulaşılammıştır. Kaynaklarda metinden örnek olarak şu beyitlere yer verilmiştir:

Evvel-i Kitâb-ı Mihr ü Müşterî
Cenâb-ı şâh-ı vâlâ-rütbe-i 'aşk
Ki nâmına okundu hutbe-i 'aşk

Gamına mihr kızgın Müşterîdür
Kamu ins ü perî fermânberidür

Bu 'aşkun bî-tereddüd bî-tekellüf
Kulı kurbânı İsmâ'il ü Yûsuf²⁵⁵

Girihler kim görünür hep gönüldür

²⁴⁹ Kafzâde Fâizî, s. 400.

²⁵⁰ Kâtip Çelebi, s. 658

²⁵¹ Bk. Âdem Ceyhan, **On altıncı Asır Osmanlı Âlimlerinden Azmî Pir Mehmed Bey ve Divanı**, Manisa, 2006.

²⁵² Kınalızâde, ss.55; Beyânî, ss. 120-121; Atâyî, s. 778; Riyâzî, s. 164; Bağdatlı İsmail Paşa, Hediyyetü'l-Ârifîn, Cilt: 2, s. 256. Türk ve İran Edebiyatlarında Mihr ü Müşterî mesneviler için ayrıntılı bilgi için bk. Meliha Anbarcıoğlu, "Türk ve İran Edebiyatlarında Mihr ü Mah ve Mihr ü Müşterî Mesnevileri", **Bellekten**, Cilt 47, Sayı 188, 1983, s. 1151-1183

²⁵³ Kâtip Çelebi, ss. 1531-1532.

²⁵⁴ Atâyî, s. 778. Eser hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ceyhan, Âlim ve Şair..., ss. 265-270.

²⁵⁵ Atâyî, s. 778.

Pür olmuş goncelerle nahl-i güldür

Bu denlü nazik iken desti anun
Burayor pençesin çok pehlivânun

Kef-i desti anun şol âba benzer
Ki etrâfında bitmiş ney-şekerler

Bulurdı dildeki sûz u cerâhat
Elinün gölgesiyle istirâhat

Ümîdüm var idem mihri musahhar
Koluna dahi şâhum bedr dirler

Ger olsa zulmet içre âb-ı hayvân
Karasın görmese hiç ayn-ı insân

Bulam sormag ile ol çeşmsârı
Varup başından avlayam bekârı

Musahhar eylemişdür şark u garbı
Yüridür sikkesin âlemde darbi

Hazân u hârı yok bir verd-i terdür
Sihâm-ı fâka vü fakra siperdür

Bu çarh-ı nîlgûn olmuşdı tennûr
İki girdeydi anda mâh ile hûr²⁵⁶

Der-vasf-ı Resûl ‘aleyhi’s-selâm:

²⁵⁶ Kafzâde Fâizî, ss. 401-402. Kafzâde Fâizî'nin tezkiresinde geçen bu beyitlerin *Mihr ü Müşteri*'den alındığını tahmin ediyoruz. Kâtip Çelebi *Keşfü'z-zunûn*'da Fâizî'nin tezkiresinde bu eserden beyitlerin olduğunu ifade ediyor. Vezinlerin bir olması ve bir beytin diğer kaynaklarda yer alması buraya alınan manzumelerin *Mihr ü Müşteri*'ye ait olacağı ihtimalini kuvvetlendirmektedir. (Bk. Kâtip Çelebi, s. 1532)

Çü sît pençgâhı oldı peydâ
Se tâ sîn çâr-pâre itdi tersâ

Buhûrın akmaga bezminde encüm
Müşebbek micmer oldı çarh-ı heştüm

Çeküp ceyb-i cihâtı eyledi çâk
Amelden kaldı usturlâb-ı eflâk²⁵⁷

3.2.3. *Pendnâme-i Azmî*

Mev'iza-i Manzûme olarak da bilinen bu pendnâme *Enîsü'l-ârifîn*'in “Hatime” bölümünde yer almaktadır. Attar'ın *Pendnâmesi*'nden istifade edilerek kaleme alınan kırk dokuz beyitlik bu manzumenin her bir beytinde insanların dikkat etmesi gereken davranışlar ele alınmıştır. Azmî'nin bu mesnevisi pratik bilgiler içermesi bakımından önemlidir. Ahlâkî ilkeleri özetleyici mahiyette olan bu manzume, rağbet görmüş ve müstakil yazmalar halinde çoğaltılmıştır.²⁵⁸ Yanlış nüsha kayıtları ve manzumenin sonunda herhangi bir mahlasın olmaması pendnâmenin başka şâirlere atfedilmesi hatasını doğurmuştur.²⁵⁹

Kırk dokuz beyitlik bu manzume tenkitli metnine yer verdiğimiz *Enîsü'l-ârifîn*'in içerisinde bulunduğundan burada örnek olması için bazı beyitlere yer verilmiştir.

Her işe kıl besmeleyle ibtidâ
Zikrün olsun dâ'imâ hamd-i Hudâ

Tâhir ol dâ'im salâhı pîşe kıl
Hem azâb-ı dûzahı endîşe kıl

²⁵⁷ Kınalızâde, ss. 55-56.

²⁵⁸ Pendnâmenin bazı nüshaları şunlardır: Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 3650/3, 45 Hk 1504/9; Milli Kütüphane 06 Hk 2471/6, 06 Mil Yz A 2009/9, 06 Mil Yz A 3829/3; Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Esad Efendi, 3473, 2861, Raşid Efendi, 858; Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi, 06 Ba 1761/17.

²⁵⁹ Âlim ve Şair... s. 279-83. Ayrıca bk. Âmil Çelebioğlu, “Akşemseddin-zâde Hamdullah Çelebi ve Pend-nâme'si”, **Akşemseddin Sempozyumu Bildirileri**, Akşemseddin Hazretleri Vakfı Yayınları, Ankara, 1990; Ceyhan, ss. 172-203. Bu pendnâme üzerine bir tez yapılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Sibel Kocaer, **Pendnâme-i Azmî'nin Osmanlı Nasihatnâme Geleneğindeki Yeri**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, Ankara, 2009.

Kâhil olma kıl namâza ihtimâm
Tur otur ehl-i salât ile müdâm

Şem‘-veş halka dilün itme dirâz
Rûz gibi eyleme ifşâ-yı râz

Ni‘metine kimsenün kılma hased
Kâdir isen kıl hased bâbını sed

Kimseyi zemm eyleyüp kadh eyleme
Kendüni hem illere medh eyleme

Pes hatâdur gice mir‘âta nazar
Yalınız bir evde yatma kıl hazer

Mûrîs-i killet dürür nevm-i kesîr
Gice uryân yatmak eyler hem fakîr

Ay u gün tutulsa hem kılma nazar
Ol nazardur gözlere ‘ayn-ı zarar

Ehl-i şer‘ anı ki müstakbeh görür
Tab‘ kim ol nesneden nefret kılur

Mümkün olduğınca eyle ictinâb
Söz budur vallâhu a‘lem bi’s-savâb²⁶⁰

3.2.4. Tercüme-i Manzûme-i Ehâdis-i Erba‘în

16. asırda kaleme alınmış kırk hadis tercümeleleri arasında yer alan bu eser Azmî tarafından H. 976/M. 1568-69 yılında tamamlanmıştır. Bu tercüme aynı zamanda Priştineli Azmî’ye de atfedilmiştir. Metin, Allah’a hamd, Hz. Muhammed ve onun arkadaşlarına selam ile başlar. Daha sonra kırk hadis ezberlemenin

²⁶⁰ Enîsü’l-ârifîn, vr. 224a-225b.

öneminden bahsedilir. Eserde her bir hadis birer kıta ile izah edilmiştir. Yazar bu metni kaleme alırken Abdurrahman Câmî'nin Farsça olarak yazdığı *Tercüme-i Hadis-i Erbâ'in* isimli eserinden istifade etmiştir. *Enîsü'l-ârifîn*'de ve aynı zamanda bu eserde yer alan bir hadis tercümesine örnek olması için aşağıda yer verilmiştir:²⁶¹

²⁶² ليس الشديد بالصرعة إنما الشديد الذي يملك نفسه عند الغضب [P74b]

Pehlevân ol kişi degüldür kim
İli zür ile ser-nigün eyler
Pehlevân oldurur ki vaqt-i ğağab
Nefs-i emmâreyi zebûn eyler

3.2.5. *Enîsü'l-ârifîn*

Azmî'nin en tanınmış ve rağbet görmüş bu eseri tezimizin esas konusunu teşkil ettiği için IV. Bölüm'de detaylı bir şekilde tanıtılmıştır.

Bazı kütüphane kayıtlarında ve yazılarda I. Ahmed (ö.1026/1617) zamanında kaleme alınan *Envârü'l-Kulûb* (Mesâbihü'l-Îmân Tercümesi) isimli eser Azmî Pîr Mehmed'e atfedilmiştir. 1603-1617 yılları arasında hüküm süren I. Ahmed'in saltanat yıllarında yazılan bir eser 1582 yılında vefat eden Azmî Pîr Mehmed'e ait olamaz.²⁶³

3.3. Edebî Kişiliği

Azmî Pîr Mehmed Bey sadece ilmiye sınıfına mensubiyeti ile değil, şâirliği ve nâsirliği ile de tanınmıştır. 16. asrın önemli münşîleri arasında sayılmıştır.²⁶⁴ Türkçenin dışında Arapça, Farsça ve Çağataycaya o dillerde şiir yazacak kadar vâkıf olan yazar, medresede ders vermenin dışında nazım ve nesirle meşgul olmuş, âlimler ve şâirlerle arkadaşlık etmiştir.²⁶⁵

²⁶¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Ceyhan, Âlim ve Şair... ss. 271-73; Âdem Ceyhan, "Azmî'nin Kırk Hadis Tercümesi", *Prof. Dr. Abdülkadir Karahan'ın Anısına Uluslararası Divan Edebiyatı Sempozyumu 27-28 Mayıs, Beykoz Belediyesi Kültür Yayayınları, İstanbul 2008*, s. 131-154; Ahmet Sevgi, "Azmî'nin Hadîs-i Erba'in Tercümesi", **S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 9, 2001, ss. 107-132. *Enîsü'l-ârifîn*'de bu eserden örneklerin olması Azmî'nin Kırk Hadis tercümesini daha önce yazıp başka birine atfettiğini akla getirmektedir.

²⁶² "Pehlivan, güreşte hasmını yenen değildir; ancak öfkelenildiğinde kendisini zapt eden ve iradesine sahip olandır." (*Buhârî*, Edeb, 76; *Müslim*, Birr, 107)

²⁶³ Bk. Ceyhan, Âlim ve Şair..., ss. 285-86

²⁶⁴ Köprülüzade Mehmet Fuat, "Anadolu'da Türk Dili ve Edebiyatının Tekâmülüne Umumi Bir Bakış III", **Yeni Türk Mecmuası**, 1933, s. 547.

²⁶⁵ Âşık Çelebi, s. 1070; Kınalızâde, s. 52; Atâyî, s. 777.

Ahdî, *Gülşen-i Şuarâ* isimli eserinde Azmî Pîr Mehmed'den övgü ile bahsetmiş, onun üç dilde şiirler yazdığını ve iyi bir şâir olduğunu vurgulamıştır: “ ... asl ü neseble cevân-baht u saâdet-mend diyü efvâhda mezkûr ve akran içre şânla serbülend ve kütüb-i ma‘kûl ü menkûli tertîb üzre görmede ma‘ânî ile hûşmend ve üç zebân ile tab‘ı nazma şâmil ve her birinün edâ-yı ferahnâkinde şu‘arâ-yı kâmil gibi kâbil ve ol şâ‘ir-i nâzûk-mizâcun eş‘âr-ı güher-bârı çok asla ta‘rîfe ihtiyâc yoktur.”²⁶⁶

Âşık Çelebi, Azmî'nin eserlerinin edipler arasında beğenildiğini ve kabul gördüğünü şu ifadelerle aktarır: “İlm ile müste‘nis ve ehl-i ma‘ârifle mûnisdür. Âhâd-ı fuzalâ ve efrâd-ı ulemâdandır. Gâhî teşhîz-i hâtır için şi‘re dahi meşgûldür ve inşâya dahî meyilleri olup ba‘zı evkâtı ki ifâde vü ifâzadan ziyâde ola, inşâ tertîbine mebzûldür. Ahlâktan *Enîsü’l-ârifîn* nâm kitapları ve niçe risaleleri vardır ki ‘inde’l-bülegâ makbûldür.”²⁶⁷

Kınalızâde Ali Çelebi de Azmî'nin şiir ve inşâda verdiği eserleriyle erbabınca takdir edildiğini, yazdığı şiirlerin kendisini belli edecek kadar güzel olduğunu ve inşâ sahasında Hâce-i Cihân'a benzediğini şu cümlelerle izah eder:

“Hakkâ ki bir zât-ı şerîf ve cevher-i latîfdür ki turdugunca ‘ayn-ı ma‘ârif ve mahz-ı hüner ü mekârim ve ‘ilm ü tevâzu‘ ve hilm ile lutf-ı mücessem ve rûh-ı musavverdür. Sehâ‘ib-i elfâz-ı dürer-bârından kamervâr zâhir ü be-dîdâr olan suver-i ma‘ânî-i dakîkü’l-i’tibâr enzâr-ı ashâb-ı ihtiyârda mahz-ı sihr-i helâl ve enhâr-ı kilki-sehhâr-ı mu‘ciz-âsârından cârî olan cedâvil-i efkâr-ı hâtır-ı zehhârı i‘tibâr-ı nâkîdân-ı eş‘ârda ‘ayn-ı âb-ı zülâldür. Zebân-ı Türkî vü Fârisî vü ‘Arabî vü Nevâyî’de eş‘ârı ve her birinde muhayyel ü bî-bedel güftârı olduğundan gayrı fenn-i inşâda dahi Hâce-i Cihân ve mürvârid-i sade-i belâgat u beyândur. Zebân-ı Türkîde olan *Ahlâk*’ı makbûl u meşhûr-ı âfâkdur. Egerçi bi-hasebi’z-zâhir Hüseyin Vâ‘iz’ün *Ahlâk*’ını tercemedür, lâkin çok ma‘ârif ü letâ‘if ilhâk itmekle hüsn ü melâhatde tâk olmuş idi... Bu eş‘âr-ı belâgat-şi‘âr teşhîz-i hâtır-ı pür-iktidârlarıçün dil ü cândan zemîn-i belâgata nisâr ü îsâr itdükleri dürer-i âbdârdandır... Merhûm Sultân Selîm-i Sâni’nün emr ü fermânıyla Şeyh Mehmed ‘Assâr’un *Mihr ü Müşteri*’si tercemesine ‘azm itmişler idi. Bin biş yüz beyt mikdârı terceme itdüklerinde Sutân-ı merkûm ‘âzim-i cenâb-ı melek-i kayyûm olmagın nâ-tamâm kaldı.”²⁶⁸

²⁶⁶ Ahdî, s. 158.

²⁶⁷ Âşık Çelebi, ss. 1070-1071.

²⁶⁸ Kınalızâde, ss. 52, 55.

Beyânî, tezkiresinde Kınalızâde'nin verdiği bilgileri şu şekilde özetler: “Câmi’-i kemâlât-ı kesbî ve hâvî-i fezâ’il-i vehbîdür. Arabî vü Fârisî vü Türkî vü Nevâyî nazma kâdir belki cümlesinde kâmil ü mâhirdür... Hüseyin Vâ’iz’ün *Ahlâk*’ını terceme itmişdür; lâkin çok fevâ’id ilhâk itmege makbûl-ı âfâk bir kitâb olmuşdur. Sultân Selîm Hân’un emr ü fermâniyla Mehemed Assâr’un *Mihr ü Müşterî*’sini terceme itmişdür, lâkin encâma ırmeyüp nâ-tamâm kalmışdur.”²⁶⁹

Riyâzi, Azmî’nin şâirliğinin ve nâsirliğinin, onun ilmî faziletinden üstün olduğunu, “Ol zât-ı hünerverün nazm u inşâları fezâ’il-i ilmiyelerine ser-berdür.” cümlesiyle ifade eder.²⁷⁰

Azmî, dostlarının beğendiği şiirlerine nazire ve tahmisler yazmıştır. Kaleme aldığı şiirleri dostlarıyla bir araya geldiğinde okur, onların tenkitlerini öğrenmek isterdi. Bu hususta Riyâzî, tezkiresinde şöyle bir hadise nakleder:

“Eğer pâyine yârün yüz sürem dersen rikâb-âsâ
Yolında ihtiyâr eyle asılmayı basılmayı

Mervîdür ki, Azmî Efendi bu beyti Azerî Çelebi’ye okuyup, ‘O ihtiyarlarına irtikâb olsa lafz-ı rikâba münasib düşerdi.’ didüklerinde Azmî Efendi, ‘Bu beyt ba’de’l-yevm sizin oldı.’ demişlerdür; fi’l-vâki‘ Azerî nâmına şâyi‘ olmaga sebep budur.”²⁷¹

Atâyî, Azmî’nin eserlerinden bahsederken onu öven ifadeler kullanır. *Enîsü’l-ârifîn* isimli kitabının meşhur olduğunu belirtir. Ayrıca onun şiir ve nesrinin akıcı ve muntazam olduğunu, mesnevisindeki her beytin seçkin manzumeler arasında yer aldığını söyler: “Âsâr-ı dil-güşâlarından “*Mekârimü’l-ahlâk*” nâm kitâbları meşhûr-ı âfâkdur ve Hâce Muhammed Assâr’un *Mihr ü Müşterî*’sini terceme itmişlerdür. Bin beyt miqdârı olmuş iken ba’z-ı alâ’ik ‘â’ik olup nâ-tamâm kalmışdur. Ba’dehu mahdûm-ı mükerrerleri Hâletî Efendi beş yüz beyt zamîme idüp terk itdiler. Hakkâ ki şi’r ü inşâsı selîs ü hemvâr, mesnevîsinüñ her beyti müfred-i rûzgârdur.”²⁷²

Yukarıda da görüldüğü gibi biyografî yazarları divan sahibi olan Azmî’nin şiirleri hakkında övgü dolu ifadelere yer vermiştir. Kaynaklarda onun şiirlerine örnek olarak verilen beyitlerden bazılarını aşağıda yer verilmiştir:

Râhatum peykân-ı tîrûn olalı hâtır-nişân
Kim demişler râhatü’l-insân fi hıfzî’l-lisân

²⁶⁹ Beyânî, ss.120-121.

²⁷⁰ Riyâzî, s. 163.

²⁷¹ Riyâzî, s. 163; Ceyhan, Âlim ve Şair... , s. 245-46.

²⁷² Atâyî, s.778.

Gördiler kand-i leb-i dilbere dildâde geçer
Didiler tûtî-i Hinde dahi ol kande uçar

Rûzgâr itdi kapundan ten-i hâkimüzi dûr
Sa'yimüz oldu işigünde hebâ-yı menşûr

Tolanurmış işitdüm gice ile kûy-ı cânânı
Sakınsun tutılır bir gün götürsün mâh-ı tâbânı

Hadd ü pâyânı mı var yoluna cânlar virenün
Rişte-i cândan idüsen yaraşur pîrehenün

Sâde pehlûya seni çekmege kasd eylemese
Böyle dîtrer miydi üstine düşüp pîrehenün²⁷³

Gazel
Tîr-i müjen ki her biri cânâ deger geçer
Nâzükligile sürmeyi gözden siler geçer

Kılsa aceb mi dîdeden vü sîneden güzer
Murg-ı hayâl-i yâr niçe bahr ü ber geçer

Rûhsâr-ı yâre benzer imiş diyü gülleri
Gülzâra ugradukça sabâ örseler geçer

Dikdi asâyı kalb-i adûya sinân-ı âh
Bir saf-şiken durur ki alaylar söker geçer

Tîr-i cefâsı şöyle gelür bana Azmiyâ
Na'l-i hilâli şîşe-i çarhı deler geçer²⁷⁴

²⁷³ Ahdi, s. 159.

²⁷⁴ Âşık Çelebi, ss.1071-1074.

Halîlüm sûz-ı ‘aşkı âteş-i ‘aşka düşenden sor
Bir oddan pîrehendür anı başından geçenden sor

Tolmadın hum-hânesi dehrün mey-i gülgûnla
Paslanurdı hançerün cânâ dil-i pür-hûn ile

Çıkarursa felege nâkısı mi’yâr-ı zemân
İndürür narhına bir gün ağır ol gözle hemân

Eger pâyına yârün yüz sürem dersen rikâbâsâ
Yolında ihtiyâr eyle asılmayı basılmayı

Gazel
Yir yir belürmiş ol hatt-ı reyhân bölük bölük
Saf saf yazılmış âyet-i *Kur’ân* bölük bölük

Sînemde deste deste okun benzer ana kim
Ok menziline cem‘ ola yârân bölük bölük

Dem-â-dem eşk-i hasret yur yüzün kanıyla ‘uşşâkun
Nedür her dem ser-i kûyında yüz kan olmaga bâ‘is

Ezel nakkâşî çehren resm iderken rengi düşmişdür
Zemîne câ-be-câ oldur gülistân olmagla bâ‘is

La’lün ki zâhir eyledi ey gül-’izâr hatt
Yâkûtdur ki müşg ile yazmış gubâr hatt

Mihr dahı irişdi zevâle görüp hattın
Oldı felekde san hatt-ı nısfü’n-nehâr hatt²⁷⁵

Gazeliyyâtından Berceste Ebyât

²⁷⁵ Kınalızâde, ss. 53-55

O Rûmî dilberün iy dil dilinde sanma var lüknet
Murâdınca dili dönmez dehânı tengdür gâyet

Ve lehu

Yürek oynamamaga ‘arz-ı cemâl eylese yâr
Gel e insâf it elün gögsüne ko çāre mi vār²⁷⁶

Açıl ey gonce-i gül-çehre ki irişdi bahâr
‘Iyş iderler gül ü bülbül bir olup leyl ü nehâr²⁷⁷

Yukarıdaki beyitlerden anlaşılacağı üzere Azmî Pîr Mehmed şiirlerinde Arapça ve Farsça kelimelere sıkça yer vermiş, aynı oranda Türkçe kelimeler de kullanmıştır. Şâir, şiirlerini akıcı ve anlaşılır bir üslûpla kaleme almış, bazı beyitlerinde veciz ifadeler kullanmıştır. Azmî’nin şâirliğinden ziyade nâsırlığı ön plandadır. Bu hususa *Enîsü’l-ârifîn* hakkında yapılan değerlendirmelerde değinilmiştir.²⁷⁸

²⁷⁶ Atâyî, s. 778.

²⁷⁷ Kafzâde Faizî, s. 400.

²⁷⁸ Azmî’nin edebî kişiliği hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ceyhan, Âlim ve Şair..., ss. 248-257.

IV. BÖLÜM

AZMÎ PİR MEHMED'İN *ENİSÜ'L-ÂRİFİN*'İ

4.1. Eserin Adı ve Yazılma Sebebi

Azmî Pîr Mehmed'in *Ahlâk-ı Muhsinî*'yi esas alarak yaptığı tercümenin adı *Enîsü'l-ârifîn*'dir. Yazar eserin ismini “Hatime” bölümünde kaleme aldığı tarih beyitinde belirtmiştir:

Tiğ-ı itmâm ile kazmış üstüne târîhini

Hamdû li'llâh irdi pâyâna *Enîsü'l-ârifîn*²⁷⁹

“Âriflerin dostu” anlamına gelen bu isimlendirmenin haricinde esere bazı kütüphane kayıtlarında, biyografik ve bibliyografik kaynaklarda farklı isimler verilmiştir. Eser, *Mekârimü'l-ahlâk*,²⁸⁰ *Merâtibü'l-ahlâk*,²⁸¹ *Tehzîbü'l-ahlâk*,²⁸² *Enîsü'l-uşşâk*,²⁸³ *Ahlâk-ı Azmî*,²⁸⁴ *Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinî*²⁸⁵ ve *Risâle-i Ahlâk-ı Muhsinî*²⁸⁶ gibi adlarla da anılmıştır. Nüsha tavsiflerinde de görüleceği üzere genel olarak *Enîsü'l-ârifîn* ismi kullanılmıştır. Ayrıca yazarın eserin ismini *Enîsü'l-ârifîn* olarak bildirmesi de bu kitabın adını şüpheye mahal bırakmayacak şekilde netleştirmiştir.

Klasik Türk edebiyatında *Enîsü'l-ârifîn*, eser ismi olarak daha önce Tacizâde Cafer Çalebi'nin Mevlana Şükrullah'ın aynı adlı eserinden yaptığı tercümesinde kullanılmıştır.²⁸⁷

Hüseyin Vâiz-i Kâşifi'nin, Hüseyin Baykara'nın oğlu Ebu'l-Muhsin Mirza'ya atfen yazdığı ve şehzâdenin de ismiyle anılan *Ahlâk-ı Muhsinî* isimli eseri, 16. asırda Azmî Pîr Mehmed tarafından *Enîsü'l-ârifîn* adıyla tercüme edilmiştir. Azmî Pîr Mehmed H. 974/M. 1566 yılında tamamladığı bu ahlâkî kitabı dostlarının ısrarı

²⁷⁹ *Enîsü'l-ârifîn*, vr. P226a.

²⁸⁰ Atâyî, s.778; Ayvansarayî, s. 171; Bağdatlı İsmail Paşa, II, s. 256; Muallim Naci, **Mecmûa-i Muallim**, 10 Rebiülevvel 1306/14 Kasım 1888, İstanbul, s. 229; Müstakimzâde, s. 318; Milli Kütüphane, 06 HK 2262; İzmir Milli Kütüphane Türkçe Yazmalar nu. 1739.

²⁸¹ Bursalı Mehmet Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, Cilt: II, ss. 309-310.

²⁸² İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi nu. TY1874.

²⁸³ İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi nu. TY2745.

²⁸⁴ Ankara Milli Kütüphane Türkçe Yazmalar nu. 06 Mil Yz A 603; Mısır, Türkçe Yazmalar, I, 12, 56.

²⁸⁵ Avusturya Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, Mxt. 391; Ankara Milli Kütüphane Türkçe Yazmalar nu. 06 Mil Yz A 3895.

²⁸⁶ İzmir Milli Kütüphane Türkçe Yazmalar, nu. 1514.

²⁸⁷ İsmail E. Erünsal, “Tâcizâde Câfer Çelebi”, **DİA**, Cilt: 39, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2010, s. 356.

üzerine kaleme alınmıştır. Azmî'nin, sebep-i telif bölümünde anlattığına göre yazar, bir uğurlu günde bazı gönül ve irfan ehli dostlarının bulunduğu bir meclise katılır. Arkadaşları onun şairliğinden ve nâsırlığından övgü ile bahseder. Dostları ondan insanlar arasında ahlâkı güzelleştirmeye yönelik bir eser kaleme almasını arzu eder. Yazar, arkadaşlarına böyle bir eseri yazamayacağını söylese de onların ısrarı üzerine bu konuda bir kitap kaleme almaya niyet eder. Önce ahlâk konusunda yazılan meşhur eserleri toplar. Daha sonra Hüseyin Vâiz-i Kâşifi'nin *Ahlâk-ı Muhsinî*'sini tercüme etmede karar kılar. Azmî, bu durumu şu ifadelerle izah eder:

“İttifâk erbâb-ı ‘irfân ve ehl-i dil-i yârândan ba‘zı -ki sâkî-i dehr elinden cām-ı zehr tecerru‘ itdükçe dil-i miskîn sevret-i humârını anlaruñ ke’s-i istînâslarıyla teskîn iderdi- ittifâkla bir encümen-i çemende ve şahn-ı gülşende ‘ayş u ‘işret için cem‘iyyet itmişlerdi. Bu kemîne dañi yârân şevkına ol cem‘üñ şem‘ine pervâne idüm. Hıfâb-ı şehd-âmîz ü halâvet-engîzle bu dil-şikeste vü dem-besteye eyitdiler: “Minnethâ-yı bi-müntehâ Hudâ-yı zü’l-minene ki zâtuñı ma‘ârifle ârâste ve şânuñı ‘avârifle pîrâste kılmışdur. Eş‘ârũnda olan hüsn-i edâyı Hassân görse taħsîn ve inşâñı H‘âce-i Cihân işitse kulağ çeküp hezâr âferin iderdi. Bülbül-i bâğ-ı belâgat ve tûñi-i şekeristân-ı feşâhata lâyıq degüldür ki deryâ-dil olup künc-i humülde الصوت كالحوت sükût idüp mebhût ola.

Miyân-ı halkda tehzîb-i ahlâka müte‘allik siyâkat-i mühezzib ve ‘ibâret-i müste‘azzible pîrâste ve fûnûn-ı kinâyât ve şücün-ı isti‘ârât ile ârâste lisân-ı Türkîde bir nüsha ilâ hâze’l-ân vâki‘ olmamışdur. Yârân-ı şafânuñ ve ihvân-ı vefânuñ müsted‘âsı oldur ki, minvâl-i mezkûr üzre târ u pûdı ‘ibârât-ı enîka ve ma‘ânî-i daķıkadan bir nüsha nesc idesin ki naķş-bendân-ı nigâr-hâne-i kârgâh-ı taħrîr ü taħbîre kâr-nâme olup nüsağ-ı müteqaddimeyi taķvîm-i kadîm aħkâmı gibi nesh ve şûret-i ‘uşât-ı milel ü sâlîfe gibi mesh eyleye. Ben de eyitdüm: “Bu bende-i fûrümâyede ol bıdâ‘a ve ol sermâye yoķdur ki bu aşl-ı dürr-i şemîn ü girân-mâyeye hırîdâr olam ve ol kudret ü istiṭâ‘at yoķdur ki bu maķûle sefer-i dūr-dest için aķdâm-ı iķdâmı ‘azîmet rikâbına koyam.

...Ve ehl-i dillerüñ sîne-i pür-sekînesi sefine-i ahlâk-ı hasene ve mecmû‘a-i hışâl-ı hamîde ve nüzh-et-serây-ı evşâf-ı pesendîdedür. Bu günden rüşen ü ebyendür ki ahlâk-ı mühezzibeyi tehzîb taħşîl-i hâşıldur ve bu kavle herkes kâ’ildür...

Her bâr ki ḥabl-i metîn-i i‘tizâre temessük ve ‘urve-i vüşkâ-yı ‘özre teşebbüs kıldum, gâh ‘adem-i kudret perdesinden terennüme ser-âgâz eyledüm ve gâh beyân-ı mevâni‘ hevâsında terâne-perdâz oldum. Anlar cânibinden kabûl-i kabûl tenessüm

itmeyüp nazār-ı enver-i kīmyā-eşerlerine ‘izār-ı ‘azrā-yı ‘özr şüret-i ğadrda nūmāyān olup eyitdiler...

Murād-ı yārānı redd ve bāb-ı istifādeyi sedd erbāb-ı elbāb kıtında şarīk-i mürüvvetden dūr ve meslek-i fütüvvetden mehcürdür.”

Nāçār bu haķir-i keşirü’t-taķşir sāk-ı cidd ü cehdi teşmīr eyleyüp kemer-i ‘azīmeti himmet miyānına bağladum ve kütüb-i ahlāķuñ miyān-ı ğalkda bellü ve meşhūr olanlarını cem‘ eyledüm.”²⁸⁸

4.2. Eserin Türü

Giriş bölümünde ayrıntılı olarak değinildiği gibi ahlāk kitapları konusunda çeşitli tasnifler yapılmıştır. Agāh Sırrı Levend ahlāk kitaplarını konularına ve amaçlarına göre, Genel Ahlāk, Siyasetnāmeler, Nasihatnāmeler, Mev‘iza Yollu Eserler, Ahlākî Güzel Sözler, Fütüvvetnāmeler, Kabusnāme Çevirileri, Kelile ve Dimne Çevirileri, Hikayelerle Süslenmiş Ahlākî Eserler, Ahlākî Fıkralar ve Hikāyeler, Atasözleri, Türlü Eserler olmak üzere on üç alt başlıkta kategorize etmiştir.²⁸⁹ Ahlāk kitapları arasında yer alan siyasetnāmeler kendi arasında üç grupta incelenmiştir. Bunlar, sultanlarla ilgili, vezirlerle ilgili ve siyaset sanatı dahil ibadet, yaratılış, adalet gibi genel konuları işleyen siyasetnāmelerdir.²⁹⁰

Ahlāk-ı Muhsinî esas olarak müellifin de ifadesiyle bir siyasetnāmedir. Hüseyin Vâiz-i Kāşifi kırk ana kavramın bir kısmının hükümdarla Allah arasında, bir kısmı da halkla hükümdar arasında olduğunu eserinde belirtmiştir. *Ahlāk-ı Muhsinî*, Sultan Baykara’nın oğlu Ebu’l-Muhsin’in ahlākî ve iyi bir yönetici olması için adeta danışmanlık vazifesinde bulunmuştur.²⁹¹ Genel siyasetnāme türüne dahil edebileceğimiz eserde ideal bir yöneticide olması gereken vasıflar kırk ana başlık altında anlatılmıştır.²⁹²

Azmî Pîr Mehmed eserini kaleme alırken *Ahlāk-ı Muhsinî*’yi bire bir tercüme etmemiş ve esere bazı ilaveler yapmıştır. Yaptığı eklemelerde ferdî ahlākî ön plana çıkarmıştır. Öncelikle eser, tıbb-ı ruhânî olarak da tabir edilen amelî hikmet grubuna dahildir. Yazar kitabın türünü literatüre uygun şekilde yaptığı tasnifle izah etmiştir.

²⁸⁸ Enisü’l-ârifin, vr. P4a-P5b.

²⁸⁹ Bk.Levend, “Ümmet Çağında...”, s.96-97.

²⁹⁰ Uğur, *Osmanlı Siyâset-Nâmeleri*, s.4.

²⁹¹ Subtelny, *A Late Medieval Persian Summa on Ethics*, s. 602.

²⁹² Hüseyin Vâiz-i Kāşifi, *Ahlak-ı Muhsini*, Bombay, 1300, ss. 6-7; İmamoğlu, s. XIII.

Bilindiği gibi amelî hikmet; tehzib-i ahlâk, tedbir-i menzil ve tedbir-i siyaset olmak üzere üçe ayrılır.²⁹³ Azmî'nin tanımına göre tehzib-i ahlâk, her kişiyle ayrı ayrı münasebeti olan şahsın ferdî olarak işlediği fiillerden ibarettir. Faziletlerle süslenmiş, kötü huylardan arınmış hareketleri sağladığı için bu türe, ahlâkı güzelleştirme anlamında “tehzib-i ahlâk”²⁹⁴ veya “ilm-i ahlâk” tabiri verilmiştir. Azmî ikinci grupta toplum hayatıyla ilgili olan öncelikle aile ahlâkı ve idaresinden bahseden ilm-i tedbîr-i menzil bölümünü açıklar. Daha sonra devlet ahlâkı olarak tabir edilen siyasî ve bazı sosyal konuların ele alındığı tedbir-i siyâset grubunu ele alır.

Yazar, eserinde aile ahlâkı ve devlet ahlâkı konularına sırası geldiğinde değinildiğini, esas olarak ferdî ahlâk bahislerinin ele alındığını söyler. Azmî, eski hikmet sahiplerinin, insanları tehzib-i ahlâk konusunda irşat ettiklerini ifade ederek kendisinin de bu hususu ön plana çıkardığını vurgular.

Ahlâk kitapları üzerine yapılan tasniflerde kesin bir hat konulmadığı için bir eser aynı anda birkaç gruba dahil edilebilir. Ahlâk kitapları genelde amelî hikmetin ilk şubesini içerirken siyasetnâmelerde daha çok ilm-i siyaset ve ilm-i adabü'l-mülûk ağırlıklı muhtevaya rastlanır.²⁹⁵ Azmî Pîr Mehmed'in eserinde ferdî ahlâkı esas aldığı, aile ve devlet idaresinin ikinci planda olduğunu belirtmesi, ayrıca esere müstakil olarak yaptığı ilavelerde her şahsı ilgilendiren konuları işlemesi, *Enîsü'l-ârifîn*'in genel ahlâk kitabı kategorisine dahil edilebileceğini göstermektedir. Bunun yanında metinde, “Adâlet” ve “Terbiyet-i Hadem ü Haşem” gibi kavramlar işlendiği, ayrıca aile ve devlet idaresinden bahsedildiği için eser, siyaset sanatı dahil ibadet, yaratılış, adalet gibi konuları işleyen genel siyasetnâme türünün özelliğini de barındırır. Azmî, *Enîsü'l-ârifîn*'in mukaddimesinde bu konuyu şu ifadelerle izah eder:

“Muḳaddemā bu muḳaddemātüñ temhîdinden lâbüddür ki *ومن يوتى الحكمة فقد* hikmet-i ‘ameliyye -ki *اذ بها يصير الناظر فى حقايق الاشيا بصيرا* *اوتى خيرا كثيرا*²⁹⁶ ilā āyetihi *طبب-ı rûhânîdür ba‘zı kîmyâ-nazarlar iksîr-i a‘zam daḥi dimüşler- nefs-i nâṭıḳa-i insâniyenüñ a‘mâl-i irâdî vü ef‘âl-i ṭabî‘isini ‘amelinden ‘ibâretdür. Bir ḥayşiyyetle*

²⁹³ Amelî Hikmet için ayrıca bk. Kınalızâde, *Ahlak-ı Alai*, ss. 41-55; Oktay, ss. 100-102.

²⁹⁴ Ahlâk ve ahlâk felsefesi konularına eserinde yer veren Nasîrüddin Tusî bu tabiri kullanır ve *Ahlak-ı Nasirî* isimli eserinde amelî hikmetin üç grubunu da ele alır. (Bk. M. Nazif Şahinoğlu, “Ahlâk-ı Nâsırî”, *DİA*, Cilt: 2, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1989, s. 18.

²⁹⁵ Mehmet Öz, “Siyasetname, Ahlak ve Görgü Kitapları”, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Cilt: 2, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2007, s. 360.

²⁹⁶ Kime hikmet verilmişse, şüphesiz ona çokça hayır verilmiş demektir. (*Kur’ân-ı Kerîm*, Bakara, 2/269)

ki intizām-ı aḥvāl-i ma‘āş u ma‘ādına müfzî vü müteveccih olduğu kemālün ḥuşulünü muқтаzî ola. Ḥikmetün bu kısmına ‘amelî didiklerinün ḥikmeti ‘amele ta‘alluḡ itdügidür ve ḥikmet-i nazariyye gibi bu daḡı üç kısma münḡasımdur:

Taḡsîm-i evveli ile iki kısma münḡasımdur: Biri oldur ki, her ferde ‘ale’l- infirād rāci‘ ola. Ol şaḡş-ı münferidün kendü meşālihini ‘amelinden ‘ibāretdür. Fezā‘ ille taḡallî ve rezā‘ilden taḡallî maşlahatı için aña tehzîb-i aḡlâḡ dirler. İkincisi oldur ki, efrāda ber-sebîl-i müşāreket müte‘allıḡ ola. Bu kısım daḡı ikiye münḡasımdur: Biri oldur ki, müşāreket menzil ü ḡānede ola. Bu kısım menzilde müteşārik olan cemā‘atün meşālihini ‘amelinden ‘ibāretdür. Ol cemā‘at-i zen ü şevher ve vālid ü mevlūd ve mālik ü memlūk gibi aña tedbîr-i menzil ü ḡāne dirler.

İkincisi oldur ki, müşāreket-i şehr ü vilāyetde yā iḡlîm ü memleketde ola; aña tedbîr-i siyāset dirler. Bu kitābda cemî‘-i aḡşām-ı ḡikmet-i ‘amelîyye mezkûrdur; lâkin iki kısım-ı aḡîr ‘alā-sebîlî’l-istiḡrād meşḡûrdur. Ve ḡükemā-yı ḡudemā -ki ḡikmeti mişḡāt-ı envār-ı nübüvvetden iḡtibās itmişlerdi- ḡālib-i faẓilete evvel ta‘allüm-i tehzîb-i aḡlâḡla irşād buyururlardı.”²⁹⁷

4.3. Eserin Muhtevası

Azmî Pîr Mehmed Bey *Enîsü’l-ârifîn*’i kaleme alırken Hüseyin Vâiz-i Kâşifi’nin *Ahlâk-ı Muhsinî* isimli eserini esas almış; fakat metne ilaveler yaparak adetâ telifî bir kitap meydana getirmiştir. Bundan dolayı *Enîsü’l-ârifîn*, muhteva incelemesi yapılırken müstakil bir eser olarak değerlendirilmiştir.

Azmî klasik tertibe uygun olarak eserine Allah’a karşı hamdi ifade eden iki beyit ile başlar. Bu konulara değinirken de insanın yaratılışı ve ahlâkı üzerinden hareket eder:

“Minnet Allāh’a kim O’dur Ḥallāḡ

Ḥalḡ idüpdür mekârim-i aḡlâḡ

Ḥüsn-i ḡulḡ ile eyleyüp tekrîm

Ḳıldı insānı *aḡsen-i taḡvîm*”²⁹⁸

Daha sonra Hz. Muhammed’den özellikle de eserin muhtevası gereḡi onun güzel ahlâkından bahseder. Bu konuda öncelikle âyet ve hadislerden yararlanarak

²⁹⁷ *Enîsü’l-ârifîn*, vr. P7a-P7b.

²⁹⁸ *Enîsü’l-ârifîn*, vr. P1b

Hız. Muhammed'in övgüsü yapılmış ve ayrıca onun örnek bir şahsiyet olduğuna değinilmiştir:

“Hızret-i Risālet-penāh ve sultān-ı serīr-i ²⁹⁹لي مع الله ve mütemmim-i mekārīm-i ahlākı ‘aleyhi selāmu’llāhi’l-Hallāk nişān-ı ‘ālī-şān-ı ³⁰⁰ادع الى سبيل ربك ile mu’anven ve tuğrā-yı ğarrā-yı ³⁰¹انك لعلی خلق عظیم ile müzeyyen eyledi.

Server-i ser-ḫayl-i şaff-ı aşfiyā

Neyyir-i evc-i felek-i kibriyā

Ol şāh-ı serīr-i ³⁰²انا افصح ve māh-ı sipihr-i ³⁰³انا امح andelib-i şāhsār-ı bāğ-ı belāğ ve şāhbāz-ı bülend-pervāz-ı ‘ālem-i ³⁰⁴ما زاع tūtī-i şekker-ḫā-yı ³⁰⁵و ماينطق عن selleme ‘aleyhi ve şāhbihi teslimā buyurur: ³⁰⁷بعثت لاتم مكارم الاخلاق Bu ḫadīş-i şerīf-i meşhūru’l-āfākuñ mazmūn-ı meymūn-ı sa‘ādet-meşhūnından tebādūr iden oldur ki, bā‘iş-i bi‘şet ‘illet-i ğā‘iyye-i silsile-i mevcūdāt ‘aleyhi efđalü’s-şalavāt ve ekmelü’t-taḫiyyāt tetmīm-i mekārīm-i ahlāk ve tekmīl-i mehāsin-i şifāt ola. Ve ser-çeşme-i nübüvvet-i kübrādan mütereşşih olup zebān-ı mu‘ciz-beyānlarına sārī vü cārī olmuşdur. ³⁰⁸”تخلقوا باخلاق الله

Azmî, güzel ahlākı medheden ifadelerle dönemin padişahı Sultan II. Selîm’in övgüsüne geçer. Yazar, padişahı överken, onu çeşitli üstün özelliklere sahip olan Dārā, İskender, Feridun, Cem gibi hükümdarlara benzetir. Müellif bütün bu benzetme ve ifadelerinde tezkirelerde övgü ile bahsedilen münşîliğini ve şâirliğini gösteren süslü ifadeler kullanır:

“El-ḫamdü li’llāh ki Hızret-i pādīşāh-ı ‘ālem-penāh medda’llāhu zılālî ḫilāfetihi ‘alā mefāriki’l-enām ve şedd-i itnāb-ı salṭanatıhi bi-evtādi’d-devām Dārā-rā vü Sikender-der Cem-ḫaşem vü Ferīdūn-fer mihr-i sipihr-i cihān-bānī vü māh-ı evc-i kişver-sitānī,

Nazm

²⁹⁹ “Benim Allah ile...” (Benim Allah ile öyle anlarım olur ki ne bir mukarreb melek ne de mürsel bir nebi öyle yakınlığı elde edebilir.) hadisine iktibas edilmiştir. (Aclûnî, **Keşfü'l-hafâ**, II, s. 226)

³⁰⁰ “Rabbinin yoluna, hikmetle, güzel öğütlerle çağır.” (**Kur’ân-ı Kerîm**, Nahl, 16/125)

³⁰¹ “Sen elbette yüce bir ahlak üzeresin.” (**Kur’ân-ı Kerîm**, Kalem, 68/4)

³⁰² “En güzel konuşan benim.” (Aclûnî, **Keşfü'l-Hafa**, I, 232)

³⁰³ “Ben, (Arab’ın) en güzeliyim.” (Bk. Mehmet Yılmaz, **Kültürümüzde Ayet ve Hadisler (Ansiklopedik Sözlük)**, Kesit Yayınları, İstanbul 2013, s. 125)

³⁰⁴ “(Gözü) kaymadı...” (**Kur’ân-ı Kerîm**, Necm, 53/17)

³⁰⁵ “O, nefis arzusuyla konuşmaz.” (**Kur’ân-ı Kerîm**, Necm, 53/3)

³⁰⁶ “(Size okuduğu) Kur’ân ancak kendisine bildirilen bir vahiydir.” (**Kur’ân-ı Kerîm**, Necm, 53/4)

³⁰⁷ “Ben ancak güzel ahlākı tamamlamak için gönderildim.” (Aclûnî, **Keşfü'l-hafâ**, I, s. 230)

³⁰⁸ “Allah’ın ahlākıyla ahlāklanınız.” (Yılmaz, **Kültürümüzde Ayet ve Hadisler**, s. 640)

³⁰⁹ **Enîsü'l-ârifin**, vr. P1b-P2a.

Ḍarb-ı tîğ-ı hūn-feşânından çeküp efrenc renc

Dest-i kahrından diler halk el-amân el-amân

Neşr: Şâhib-kırân-ı zamân Süleymân-mekân merkez-i dâ'ire-i emn ü emân,

[P3a] Nazm

Emânetdâr-ı esrâr-ı ilâhî

Dür-i yekdâne-i deryâ-yı şâhî

Şeh-i gîti-sitân Sultân Selim Hân

Maqâmın kıldı çün taht-ı Süleymân

Hilâfet nûri saçıldı cihâna

Kerâmet tâcını giydi zamâna”³¹⁰

Yazar, bu övgüden sonra dönemin veziri Sokullu Mehmed Paşa'yı metheden ifadelere yer verir. Onun ahlâkının güneş gibi afakı aydınlattığını söyler. Ayrıca Mehmed Paşa'yı Divan edebiyatında bazı hususlarda kullanılan gezegenlerin sembolik şahsiyetlerine benzeterek övgülerde bulunur:

“Huşûşâ vezîr-i a'zâm ve müşîr-i efham müfessir-i ser-müdebbir bir kâşifü's-serâ'ir cäsüsü'z-zamâ'ir Müşterî-fiṭnat, Debîr-tedbîr ü Keyvân-menzilet gâyet-i zafer gâyeti ve rây-i 'âlem-ârâsınuñ râyeti mücib-i feth ü nuşret ve maqâlîd-i fikr-i kişver-güşâsı ḥallâl-ı meğâlîk-ı eḳâlîm ü memleket mümehhed-i kavâ'id-i dâru's-salṭanatü'l-bâhireti ve müşeyyed-i mu'âkidü'l-ḥilâfetü'z-zâhireti nâzım-ı menâzımü'l-memleketü'l-'Osmâniyyeti ve nâhic-i menâhicü'l-ma' deletü'l-ḥâkâniyyeti şâhibü's-seyfi ve'l-ḳalem semiyyü men ḳâle انا افصح العرب و العجم ma' denü'l-cüdu ve'l-fazlu ve'l-kerem a'nî bih Ḥâzret-i Meḥammed Pâşâ yessera'llâhu mâ-yurîd ve mâ-yeşâ mekârim-i aḥlâkınuñ şerḥinde miyân-ı zebân-ı erbâb-ı mantık mınṭaḳa-i lâ-yentıḳla müntaṭıḳdur.”³¹¹

Dönemin padişahı ve vezir-i a'zâmının övgüsünden sonra eserin sebep-i telif bölümü gelir. Azmî, bu başlık altında yukarıda ayrıntılı olarak değindiğimiz metni kaleme alma sebebini izah eder. Öncelikle dostlarının ısrarı üzerine bu eseri yazmaya karar verdiğini ve meşhur olan ahlâk kitaplarını toplayıp, onları incelediğini söyler. Bu eseri telif ederken çoğu zaman Hüseyin Vâiz-i Kâşifi'nin *Ahlâk-ı Muhsinî* isimli eserini esas aldığını belirtir. *Ahlâk-ı Muhsinî, Enîsü'l-ârifîn*'in temeli olup onda olan

³¹⁰ *Enîsü'l-ârifîn*, vr. P2b-P3a.

³¹¹ *Enîsü'l-ârifîn*, vr. P3b.

kırk bâbın hepsi bu eserde de mevcuttur. Azmî bu metne bazı ilaveler yaparak birçok eserden derleme yapmıştır. Eski filozofların hikmetli sözlerinden, Arapların latife, hikmet, nasihat ve atasözlerinden, Acem kültürünün zenginliklerinden ilaveler vardır. Ayrıca divan sahibi olan şâir kendi şiirlerinden, diğer şâirlerin şiirlerinden ve mesnevilerinden iktibaslarla bulunarak âdetâ özgün bir eser meydana getirmiştir. Azmî bu hususu şu şekilde izah eder:

“Nâcâr bu hâķîr-i keşîrî’-t-taķşîr sâķ-ı cidd ü cehdi teşmîr eyleyüp kemer-i ‘azîmeti himmet miyânına bağladum ve kütüb-i ahlâķuñ miyân-ı halkda bellü ve meşhûr olanlarını cem’ eyledüm. Bu cümleden aşhâb-ı sa’âdet ve ihvân-ı zamâna lâzım olanını fiten-i hâdişât-ı dehri niyâm ve şemşîr-i şerr ü şûr-ı ‘âlemi der-niyâm bulup fırsat el verdükçe intihâb eyledüm. Sehl müddetde hâcele-i kümündan hâtt u hâlle ârâste ve çeşm ü ebrûyla pîrâste bir dilber-i Yûsuf-cemâl cilveger oldu ki sevâdi kuħli’l-cevâhir-i a’yân-ı ma’ânî ve beyâzî ğurre-i şubh-ı sa’âdet ü şâdmânîdür. Lâkin zamâne dil-rubâlarında olan nâz ü girişme ve ân ü zârâfet ve cenâbî zîb ü zînet ve a’bâ-yı tekellûf ü ta’assüfden refî’ ü ‘âlî olmağın diyâr-ı Rûm dilberlerinin libâsında olan zârâfet ü leţâfet anda mevcûd olmamağın bâlâ-yı vâlâ-yı rûh-efzâsından câmî-câmesin hâl’ idüp ve dîbâ-yı zîbâ-yı Rûmîden kıddine râst hîl’atler biçüp ser-â-ser ez-pây tâ-be-farķ zer ü zîvere ğarķ kıldum ve âb u tâb u tarâvet ve hüsn ü ân ü leţâfet virdüm. Ve hâşşa Hüseyn Kâşîfî-i şâhib-keşfûñ rağiya’llâhu ‘anhu ve ahsena’llâhu ileyh *Ahlâķ-ı Muhsinî*’sini -ki envâ’-ı fevâ’id-i hikmeti şâmil ve meyâmin-i naşîhatı müşt Emil ve mesâ’il-i ğavâmîz-ı hikmetden sâde ve tekellûf-i münşiyân ve taşalluf-ı müteressilândan âzâdedür...Mevlânâ-yı mezbûruñ enfâs-ı müteberrikesinden teberrük ü teyemmün kaşd idüp ekşer evķâtda kitâbını me’ħaz ittihâz eyledüm. Ve ³¹²الدليل ثم السبيل tebvîb ve ebvâbını tertîb bâbında anuñ işrine zâhib oldum. Ve sâ’ir şu’arâ-yı zârâfet-şî’ârûñ ‘âşîķâne ve dil-süz eş’âr u ebyâtından ve felâsife-i sâlifenüñ kelimât-ı hikmet-nikâtından ve muħâzarât u mevâ’iz u hikem ve đurûb-ı emşâl-i ‘Arab ve müte’âref-i ‘Acem’den ħazîne-i dil-i ħazînde maħzûn olan cevâhir-i zevâhiri ve sefine-i sînede meknûn olan ferâ’id-i fevâ’idi ol dürçde derc eyledüm.... Ve bu bende-i kemîne daħi ħasb-i hâlüm vâķi’ olan eş’âr-ı süznâķ-ı derd-i iş’ârundan ve zâde-i tab’-ı kâşîr u ħâţîr-ı fâtîr ve netâ’ic-i ebķâr-ı efķârundan

³¹² “Önce delil sonra yol.”

³¹³ Evlere kapılardan giriniz. (**Kur’ân-ı Kerîm**, Bakara, 2/189)

sevād-ı dīde-i ğam-dīdemi midād idüp beyāz-ı cerīde-i çün-hırīdemi şahīfe-i seyyi'ât ve nāme-i a' mālveş rû-siyāh ve müşevveş eyledüm.³¹⁴”

Bu izahlardan sonra eserin “Mukaddime” bölümü gelir. Bu bölümde hikmet-i ameliyeyi ve onun alt gruplarını izah eden yazar, bu eserdeki esas maksadının ferdî ahlâk olduğunu, her şahsın fazilet sahibi olması ve kötü fiillerden vazgeçmesi gerektiğini vurgular. Yazar, aile ve devlet idaresinde nelere dikkat edilmesi gerektiğini de ikinci planda anlattığını ifade eder.

Azmî daha sonra fihrist mahiyetinde eserin kırk bölümünü isimleriyle beraber sıralar ve esas konun işlendiği bölüme geçer. Buradaki bölüm isimleri ve sıralaması *Ahlâk-ı Muhsinî* ile aynıdır:

“Bâb-ı Evvel: Der-İbâdet, Bâb-ı Duvüm: Der-İhlâş, Bâb-ı Süvüm: Der-Du'â, Bâb-ı Çehârum: Der-Şükr, Bâb-ı Pencüm: Der-Şabr, Bâb-ı Şeşüm: Der-Rızâ, Bâb-ı Heftüm: Der-Tevekkül, Bâb-ı Heştüm: Der-Hayâ, Bâb-ı Nühüm: Der-İffet, Bâb-ı Dehüm: Der-Edeb, Bâb-ı Yâzdehüm: Der-‘Ulüvv-i Himmet, Bâb-ı Duvâzdehüm: Der-‘Azm, Bâb-ı Sîzdehüm: Der-Cidd ü Cehd, Bâb-ı Çehârdehüm: Der-Şebât, Bâb-ı Pânzdehüm: Der-‘Adâlet, Bâb-ı Şânzdehüm: Der-‘Afv, Bâb-ı Heftdehüm: Der-‘Hilm, Bâb-ı Hejdehüm: Der-‘Hulq u Rıfk, Bâb-ı Nûzdehüm: Der-Şefkat, Bâb-ı Bîstüm: Der-‘Hayrât, Bâb-ı Bîst ü Yeküm: Der-Sehâvet, Bâb-ı Bîst ü Duvüm: Der-Tevâzu', Bâb-ı Bîst ü Süvüm: Der-Emânet, Bâb-ı Bîst ü Çehârum: Der-Vefâ, Bâb-ı Bîst ü Pencüm: Der-Sadâkat, Bâb-ı Bîst ü Şeşüm: Der-İncâh-ı Hâcât, Bâb-ı Bîst ü Heftüm: Te'ennî vü Te'emmül, Bâb-ı Bîst ü Heştüm: Der-Müşâvere, Bâb-ı Bîst ü Nühüm: Der-‘Hâzm, Bâb-ı Sîvüm: Der-Şecâ'at, Bâb-ı Sî vü Yeküm: Der-‘Gayret, Bâb-ı Sî vü Duvüm: Der-Siyâset, Bâb-ı Sî vü Süvüm: Der-Teyakkuz, Bâb-ı Sî vü Çehârum: Der-Firâset, Bâb-ı Sî vü Pencüm: Der-Kitmân-ı Esrâr, Bâb-ı Sî vü Şeşüm: Der-İğtinâm-ı Furşat, Bâb-ı Sî vü Heftüm: Der-Ri'âyet-i Hukûk, Bâb-ı Sî vü Heştüm: Der-Şoḥbet-i Ahyâr, Bâb-ı Sî vü Nühüm: Der-Def'-i Eşrâr, Bâb-ı Çihilüm: Der-Terbiyet-i Ḥadem ü Ḥaşem.”³¹⁵

Azmî yukarıdaki tabloya riayet ederek kırk bâbı tercümeyle başlar. Bu kavramlar izah edilirken âyet ve hadislerden, çeşitli kıssalardan, hikmet dolu sözlerden yararlanılmış; toplumda örnek olacak şahsiyetlerin hikayeleri ve sözleri aktararak anlatılan konuların okuyucunun zihninde daha kalıcı olması amaçlanmıştır. Özellikle meseleyle ilgili seçkin manzumelere yer verilerek metnin

³¹⁴ *Enîsü'l-ârifîn*, vr. P5b-P6b.

³¹⁵ *Enîsü'l-ârifîn*, vr. P7b-P8a.

okuyucu üzerindeki etkisinin arttırılmasına çalışılmıştır. Müellif bu doğrultuda esas aldığı eserin sırasına uyarak ibadet konusunu izaha başlar.

4.3.1. İbâdet

Azmî, ilk olarak temel ve kapsayıcı bir kavram olan ibâdet konusunu ele alır. “Allah’ın emirlerini yerine getirmek, kulluk” anlamlarına gelen bu kelimeyi müellif, dinin emrettiği şeyi yapmakla yükümlü olan kulun, insanı kötülüğe sürükleyen nefsin isteklerine muhalif emri işlemesi, olarak izah etmiştir. Yazar, konuyla ilgili âyetlere yer vermiş daha sonra bir manzume ve hadislerle meseleyi açıklamaya devam etmiştir. İbadetin önemini izah ederken Cafer-i Sâdık’ın ve büyük zatların sözlerini aktararak konuyu detaylandırmıştır.

Yazar, ibadetin insanları kötü fiillerden alıkoyacağına bir hadisle vurgu yapar. İbadetin kişiyi yücelteceğini ve günahın insanı alçaltacağını söyler. Bu konuda Hz. İsa’nın bir sözü aktaran Azmî, insanların Hz. Muhammed’in sünnetine uymasındaki önemi izah eder. İbadetlerdeki aksaklıklara da değinen yazar, İmam-ı Gazalî’nin: “Şimdiki insanların kıldığı âdettir, ibadet değildir.” sözüne yer vererek tenkitte bulunmuştur. Ayrıca ibadetlerin şekli değil kalbi olması gerektiğini irfan ehlerinden ve hükemânın sözlerinden deliller getirerek açıklar.

Azmî, ibadetin önemini Hz. Ali’nin başından geçen bir hikaye ile anlatır. Daha sonra ikinci bir hikâyet başlığında Şah Sencan’ın kıssasını nakleder. Yazar, bu şekilde ibadet bahsini izah eder.

4.3.2. İhlâs

Yazar, ihlas kavramını kulun samimi niyetle Allah’a yönelmesi, olarak izah etmiştir. Farsça beyitlerle, Sehl-i Tüsterî ve bazı meşâyih diye tabir ettiği meşhur şahısların ifadelerine yer vererek bu kelimeyi izah etmeye devam etmiştir. Müellif, konunun amel cihetine vurgu yaparak ihlasla yapılan bir işin faziletine ve ehemmiyetine âyet ve hadisleri delil göstererek dikkat çeker. Azmî, burada ikiyüzlülük anlamına gelen riyâ konusuna da değinir ve onun kötü vasıflarını anlatır. Yazar eski halifelerden birinin zamanında meydana gelen bir hadiseyi hikâyet başlığı altında aktarır. Azmî şâirâne benzetmelerde bulunarak ihlasın ehemmiyetine değindiği bu bâbda Nizâmi-i Gencevî’nin konuyla ilgili üç beytine yer verir. Yazara göre doğruluk ve ihlasın kemal noktasına ulaşmak için bir mürşide bağlanmak gerekir.

4.3.3. Duâ

Yazar üçüncü bâbda dua konusunu ele alır. Azmî, duayı herkesin dilediğini yerine getiren Allah'ın dergahına ihtiyaçları ve istekleri arz etmek, dualara icab eden Allah'ın huzuruna yakarış elini uzatıp O'nun fazlından ve feyzinden istifade etmek, nihayetsiz yardım ve lütuflarını arzu etmek, diye izah eder. Daha sonra şâir Necâtî'nin konuyla ilgili bir beytine yer verir. Azmî, duada samimi niyetin olması gerektiğine dikkat çeker. Konuyla ilgili âyet ve hadislere, Molla Câmî'den bazı alıntılara müracaat ederek meseleyi izah etmeye devam eder. Eserde dua etmekle problemlerin ortadan kalkabileceğini söyleyen müellif, bu hususu bir İslâm memleketinde tufan belasına karşı ortaya çıkan korkunun dua etmekle hallolduğunu örnek göstererek delillendirir. Bu bâbın sonunda beddua konusuna değinen yazar, özellikle mazlum kişilerin bedduasından sakınmanın gerektiğini söyler.

4.3.4. Şükr

Eserin dördüncü bâbında “şükür” konusuna yer verilmiştir. Azmî, şükrü verilen nimetlere karşı Allah'ı güzel bir şekilde anmak, şeklinde izah eder. Daha sonra büyük zatların bu konudaki ifadelerine yer vererek açıklamaya devam eder. Yazar, şükür kelimesinin hamd sözcüğünden daha belîğ ve övgüye daha layık olduğunu ifade eder.

Azmî, bu izahtan sonra şükrün “insanın kendisinden üst derecede bulunanlara şükrü, kendisiyle eşit olanlara şükrü ve kendisinden daha aşağıdakilere şükrü” olarak üçe ayrıldığını söyler. Müellif, kulun Allah'a karşı şükrü onun verdiği nimetleri anmak ve yaratıcının kula şükrü de kulun ibadetini kabul etmek olduğunu belirtir. Yazar, âyet ve hadislerle meseleyi daha da derinleştirmiş, konuyla ilgili manzumelere yer vermiştir. Azmî, şükürle ilgili Hz. Musa ve Hz. Davud'a ait bir söze yer verir. Şükrün insanın dil, kalp ve sahip olduğu diğer âzâlar ve esaslarla olacağını ifade eder. Müellif, bütün bu izahlardan sonra meseleyi özetleyecek bir hikâyeyi aktararak bu bölüme son verir. Hikâyede Sultan Sencer'in bir dervişle arasında geçen kıssa anlatılır.

4.3.5. Sabr

Azmî, *Enîsü'l-ârifîn*'in beşinci bâbında “sabır” konusunu ele almıştır. Yazar, sabır kelimesini kötü şeylere, musibetlere tahammül etmek ve nefsin hoşuna giden şeylerden kişinin kendisini engelleyip yapmaması olarak izah etmiştir. Eserde bu bahisten sonra sabretmenin önemi anlatılmıştır. Hikâyet başlığı altında Efrasiyab'ın

sabır konusunda başından geçen bir hadise aktarılır. Konuyla ilgili âyet ve hadislere, Hz. Ali sözleri ve Arap atasözlerine yer verilerek mesele izah edilir. Azmî, konuyu bir hikâye ile sona erdirir. Burada padişâhın hizmetinde bulunan bir emirin sabretmesi ve bu sabrının sonunda daha üst mertebeye ulaşması anlatılmıştır.

4.3.6. Rızâ

Azmî, bu konuyu gerek hayır gerek şer olsun meydana gelen hadiselerle (kazaya) rızanın ve kadere iman etmenin müslümanlara şart olduğunu ifade etmekle başlar. İyinin ve kötünün Allah'ın takdiri olduğuna dikkat çeker. Yazar, meydana gelen hadiselerde samimi olarak rızada kararlı olmanın getireceği faydaları âyet ve hadislerden deliller göstererek izah eder. Ayrıca konuyla ilgili iki hikayeyi burada anlatır. Yazar, eğer bir hadise olacaksa bunun engellenemeyeceğini, bundan dolayı ortaya çıkan olaylara rıza gösterilmesini büyük zatların sözlerine yer vererek ve çeşitli manzumeler ilave ederek nasihat eder.

4.3.7. Tevekkül

Azmî, tevekkülü zahirî sebeplerden alakayı kesip Allah'a yönelme, olarak tarif eder. Daha sonra konuyla ilgili kendi divanında yer alan bir beyte, âyet ve hadislerle yer verir. Yazar rızkın kaderde yazılı olduğunu ve değişmeyeceğini; onun için insanların daima kanaat ve tevekkül etmesini tavsiye eder. Azmî, hikmet ehlinin ve Hz. Ali'nin tevekkülün ehemmiyetini izah ettiği beyanlarından alıntılar yapar. Ayrıca, bir zahitle bir Arab'ın başından geçen ayrı ayrı iki hikayeye yer vererek kişinin vazifesini yerine getirip sonra da Allah'a tevekkül etmesini nasihat eder.

4.3.8. Hayâ

Müellif, hayâ kavramını dinin emrettiği hususlar gereğince nefsin çirkinliklerden ve şerlerden uzak durması, olarak izah etmiştir. Allah'ın tecelli ettiği noktada ilk olarak ortaya çıkan şey hayâdır. Ona göre toplumların devamı ve âlemin nizamı için hayâ esastır. Eğer hayâ ortadan kalkarsa cihanın düzeni bozulur ve dünyada hiçbir iş yapılamaz hale gelir. Hayâ ile ilgili âyet ve hadislerle müracaat eden yazar, konuyla ilgili Arapça ve Farsça manzumelere de yer verir. Hayâyı kalbin hayâsı, lütuf ve merhametin hayâsı, edebin hayâsı olarak üçe ayırır. Yazar, halife Me'mun döneminde olan bir hadiseye ve Hz. Ali sözlerine yer vererek konunun akılda kalıcılığını sağlar.

4.3.9. İffet

Azmî, ilk önce iffetin kelime anlamını, günahlara girmeme ve ondan çekinme olarak izah eder. İffet bağımlı canlıların şehvî arzularından sığınacağı bir yer olarak görür. İffet, sahip olunan duyuların kötülüklerden muhafazasını sağlar. Müellife göre kalbin iffetsizliği su-i zan, gözün iffetsizliği harama nazardır. Yazar, özellikle idarecilerin iffet konusuna dikkat etmesi gerektiğine vurgu yapar ve meseleyi çeşitli manzumelerle izah eder.

4.3.10. Edeb

Azmî, edebi ilk önce kişinin kötü şeyler söylemekten, çirkin fiillerden lisanını ve dilini koruması olarak tanımlamıştır. Daha sonra namusu ve hürmeti yok etmekten kaçınıp halka hürmet ve saygı duymaktır, diye izaha devam etmiştir. Yazar edeb hakikatini her türlü durum ve halde Hz. Peygamberin sünnetine uymak olarak belirtir. Bu doğrultuda Hz. Muhammed'in edeb konusunda örnekliğini anlatarak konuyu açıklamıştır. Karamanlı Nizamî'den beyitlere yer veren Azmî, her babanın çocuklarına edebi ve güzel ahlâkı öğretmesi gerektiğini vurgular. Yazar, bu bâbda Mısır sultanı ile Rum padişahı arasında geçen bir hikâyeye yer vererek meselenin daha iyi anlaşılmasını sağlamaya çalışır.

4.3.11. Himmet

Müellif on birinci bâbda himmet kavramını izah etmiştir. Himmet kelimesini ruhanî kuvvelerin (melekelerin) hepsiyle güzel bir şey ortaya çıkarmak için Allah'a yönelme, olarak izah eder. Büyük himmetlerin insana mahsus bir halet olduğu bilgisini verir. Konuyla ilgili âyet ve hadislerle yer veren Azmî, Hâfız-ı Şirazî'nin bir beytini de aktarır. Yakub-ı Leys'e babasının söylediği nasihat dolu sözlerin anlatıldığı hadise hikâyet başlığı altında verilir. Burada insanın kıymetinin himmeti kadar olduğu ifade edilir. Daha sonra İskender-i Rûmî ve Aristo arasında geçen bir hadise nakledilir. Ayrıca konuyla ilgili Türkçe ve Farsça manzumelere yer verilir.

4.3.12. Azm

On ikinci bâbda “azm” konusu işleyen yazar, bu kavramı murat ve saadetlerin öncüsü olarak görmektedir. Gerçek azmi, kişinin istediği şeye ulaşmadan istirahat etmemesi, talep ettiği yolda bıkmadan ve gevşeklik göstermeden devam etmesi olarak izah eder. Eserde çeşitli atasözleri ve hükemânın sözleriyle mesele derinleştirilir. Azimle ilgili âyet ve hadislerden de faydalanan yazar, İslâm

memleketlerinde bir padişahın ve yine bir melikin başından geçen iki ayrı hikayeyi aktarır. Müellif kendi şiirinden bir beyitle konuya son verir.

4.3.13. Cidd ü Cehd

Azmî, çalışma ve gayret etme anlamına gelen bu sözcüklerden cidd kelimesini şâirâne bir üslûpla, istekleri yerine getirmek için gönül zeminine gayret tohumunu ekmek, olarak tanımlar. Cehd kelimesini ise istekleri ve maksatları kazanmada sıkıntı ve zahmet çekmek, diye ifade eder. Hedefe ulaşmakta büyük bir himmetin gerektiğini vurgulayan müellif bunu, bir Hicazlı ile karıncanın kıssasını anlatarak açıklar. Yazar, saltanatın devam ve bekasının cidd ü cehdle olacağını Feridun ve Âl-i Tâhir'den birinin hikayelerine yer vererek izah eder. Azmî, son olarak bir şeyi gerçekten isteyen kişinin çalışırsa ve gayret ederse maksuduna erişeceğini ifade eder.

4.3.14. Sebât

Sebât konusunun işlendiği on dördüncü bâbda ilk olarak sebât edenin kurtuluş bulacağı belirtilmiştir. Zamanın hikmet sahipleri ve cihanın filozofları makam, mevki ve izzet sahibi kişilere işlerinin temeline sebat ve temkinle yaklaşmalarını tavsiye etmiştir. Eserde sebâtın kurtuluşa vesile olmasına ve makamlara ulaştırma yönüne vurgu yapılır. Nuşirevan'ın Kayser-i Rum'a saltanatının devamı ve yüceliği için sebatlı olmayı nasihat ettiği kıssa nakledilir. Ayrıca bu bâbda Gazneli Mahmud'un bir hikâyesine yer verilerek örneklendirme yapılmıştır.

4.3.15. Adâlet

Bir siyâsetnâme özelliğini de barındıran *Enîsü'l-ârifin*'in on beşinci bölümünde adâlet konusu işlenmiştir. Yazar, adâlet kavramını, ülkeleri süsleyen bir bekçi, nurları artıran bir parlaklık ve karanlıkları aydınlığa çeviren bir ışık, olarak tanımlamıştır. Azmî, konunun önemine bir saat adâletle hükmetmenin altı yıl yapılacak ibadetten daha üstün olduğunu bildiren hadise yer vererek dikkat çeker. Yazar adâletin imanla aynı mesabede olduğunu söylemiş, konuyu âyet ve hadislerle izah etmiştir. Azmî, meseleyi manzum parçalar ekleyerek, Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinden ve âlimlerin sözlerinden alıntılarla detaylı olarak ele almıştır. Bu bölümde İran mitolojisinde ve edebiyatımızdaki birçok eserde bahsi geçen Behrâm-ı Gûr ismiyle meşhur olan zatın hikayesine yer verilmiştir.

4.3.16. Afv

Azmî, ilk önce afv kelimesinin anlamını izah eder. Bu kavramı, kişinin elinde güç ve kudret olduğu zaman, insanların cezasını ve suçlarını vermemek, onları bağışlamak, diye tanımlar. Bu hususta Hz. Muhammed'in Mekke'nin fethinde müşrikleri affetmesini örnek gösterir. Burada İskender'le Aristo arasında affin önemini anlatan bir hikayeye yer verilir. Yine bir Arab'ın ve padişahın konuyla ilgili başından geçen bir hikaye nakledilir. Azmî, ayrıca âyet, hadis ve manzumelerle kavramı detaylı bir şekilde incelemiş ve Allah'tan affını istediği manzumesiyle konuya son vermiştir.

4.3.17. Hilm

Enîsü'l-ârifîn'in on yedinci bâbında "hilm" konusuna yer verilmiştir. Yumuşak huyluluk anlamına gelen bu kavramı yazar, medhe layık iyi huyların en faziletlisi ve övülmüş vasıfların en güzeli, olarak izah eder. Hilmin ahlâk sofrasının tuzu olduğunu, hilm sözcüğündeki harflerin tersten okunduğunda milh yani tuz kelimesinin ortaya çıktığını söyler. Hz. Muhammed'in hilm sahibi olduğunu ve bu konunun önemini âyetlerle izah eder. Azmî, peygamberlerin ve velilerin hilm sıfatı ile donandıklarını, asıl pehlivanın nefsinin ve gadabını dizginleyen kişi olduğunu belirten hadisi nakleder. Nuşirevan'la Büzürce mihr arasında hilmin alametini konuştukları muhavere hikâyet başlığı altında anlatılır. İslâm dünyasında model bir şahıs olan Hz. Hüseyin ile bir hizmetkârın arasında geçen ve Hz. Hüseyin'in öfkesini yenip yumuşak huyluluğunu gösterdiği bir hikaye nakledilir. Ayrıca yine hikâyet başlığı altında Hz. İsa'nın, insanın öfkesini terk ederek Allah'ın gadabından kurtulabileceğini nasihat ettiği bir hadise nakledilir. Müellif, Hz. Ali sözlerinden ve Mevlana'nın *Mesnevi*'sinden örnekler alır. Burada mevzuyla ilgili atasözlerinden de yararlanılmıştır.

4.3.18. Hulk u Rıfk

Azmî huy, tabiat ve yaratılış anlamına gelen hulk kavramının güzel ahlâklı olmadan ibaret olduğunu belirtir. Nezaketle davranma, yumuşaklık anlamına gelen rıfk kelimesinin gönül çekenden kinaye olduğunu bildirir. Yazar, hulkun güzel bir haslet olduğunu ve imanın güzel ahlâkla donatıldığını söyler. Müellif, hulk ve rıfk konusunda Hz. İsa'nın cahil bir kişiye hulk ve rıfk ile nasıl tahammül ettiğini hikâyet başlığı altında izah eder. Hükemâdan nakille güzel ahlâkın alameti olarak insaf, ayıpları ortaya çıkarmamak, özrü kabul etmek, güler yüzlü olmak gibi on haslet sıralanmıştır. Yazar, bütün bunları izah ederken manzum parçalardan yararlanır. Bu

bölümde Erdeşir-i Bâbek'in oğluna yumuşak huyluluğu ve mülayimliği nasihat ettiği hikaye anlatılmıştır. Eserde konuyla ilgili bazı fazilet sahiplerinin sözlerine ve Aristo'nun ifadelerine yer verilmiştir. Burada askerin yumuşak huyluluk ve ağırbaşlılıkla korunacağı belirtilmiştir. Konuyla ilgili İran padişahlarından Feridun'un bir kıssasına yer veren yazar, ayrıca Cemşid ve bir hükümdarın kıssasını aktarır.

4.3.19. Şefkat

Azmî ilk önce şefkat kavramının kelime anlamını, insanlarda kötülüğün ortadan kaldırılması için gayret etmek, olarak tanımlamıştır. Şefkat konusuyla ilgili âyet ve hadislere yer veren yazar; ayrıca şefkat etmenin önemini ifade eden, eğer benim rahmetimden yararlanmak istiyorsanız yarattıklarına şefkat edin, anlamındaki hadisi aktarır. Yazar, özellikle yetim çocuklara şefkat etmeyi teşvik eden hadislere yer verir. Gazneli Mahmud'un babası Sebük Tigin'in bir ceylan yavrusuna gösterdiği şefkatin anlatıldığı hadise hikâyet başlığı altında nakledilir.

4.3.20. Hayrât

Bu bâbda iyilikler, hayırlı şeyler anlamına gelen hayrât kavramı izah edilirken öncelikle dünyadaki nimetlerin faniliğinden ve sebep olacağı zararlardan bahsedilmiştir. Azmî, konuyu Lebid'in bir beyti, Farsça ve Türkçe manzumelerle izah etmiştir. Her canlı ölümü tadacaktır, âyetini zikreden müellif, birçok nimetin fena yüzünü göstererek insanların ölümden sonraki esas hayat için hayırda bulunmasını ve geride güzel eserler bırakmasını tavsiye etmiştir. Yazar, yapılan hayırlı işlerin baki kalacağını âyet ve hadislerle delillendirir. Ayrıca hayra vesile olanın hayrı yapan kişi gibi sevap kazanacağına vurgu yapar. Azmî, bu bölümde yapılan hayırlı işlerin önemini ders dolu bir hikaye ile anlatır. Buna göre büyük bir zat yolcuların geçerken serinlemesi ve dinlenmesi için bir konaklama yeri yapar. Yolcu bir derviş sıcak günde gelip oranın gölgesinde dinlenir ve bu hayratı yapana dua eder. Bu duanın sonucunda o kişi azaptan kurtulur.

4.3.21. Sehâ

Azmî yirmi birinci bâbda cömertlik anlamına gelen bu kavramın insanda iki cihan saadetine vesile olacağını belirtir. Ayrıca cömertliğin güzelliklere vesile ve kötülüklerle engel olacağını bildirir. Müellif, cömertlikte en önde kişinin Hz. Muhammed olduğuna vurgu yapar. Cömertliğin cennet içinde bir ağaç olduğunu

söyleyen yazar, bu hasletin mutluluğun devamına ve belaların seddine vesile olacağını ifade edip konuyla ilgili âyet ve hadisleri aktarır. Azmî, insanın yaptığı iyilikle itibar kazanacağını belirterek, Hz. Ali'nin ve bazı âlimlerin sözlerine yer verir. Eserde meseleyi örneklendirmek için İskender'le Aristo arasında geçen cömertliğin dünya ve âhiret saadetine vesile olacağını anlatıldığı muhavere, hikâyet başlığı altında verilir. Yazar, Hüsrev-i Perviz'in konuyla ilgili bir kıssasını ve cömertliğiyle meşhur olan Ma'n bin Zâide'nin sehavetini hikâyet başlığı altında anlatır. Ayrıca İskender-i Zülkarneyn'e annesinin söylediği: “Beldeleri askerlerle fethettiğin gibi, insanların kalplerini de ihsan ile fethet.” sözünü aktarır.

Hikâyet-i Manzûme başlığı altında Hâtem-i Tâî'nin bir gençle olan muhaveresi mesnevi şeklinde dokuz beyitle anlatılır. Yemen padişahının Hâtem-i Tâî'yi cömertlikte geçme çabası hikâyet başlığı altında aktarılır.

4.3.22. Tevâzu

Azmî, eserin yirmi ikinci bâbında tevâzu konusunu işlemiştir. Tevâzuyu, kişinin layık olduğu şeyden daha aşağısına razı olması, olarak izah eden yazar, tevâzunun saadeti arttıracığına vurgu yapmıştır. Tevâzunun zıddı olan kibir konusuna da değinen müellif, kibri kişinin kendisini olduğundan büyük bilmesi olarak tanımlar. Müellif, tevâzuyu medheden ve kibri yeren âyet ve hadislere yer verir. Allah'ın peygamber olarak Hz. Musa'yı seçmesinde onun tevâzusunun etkili olduğunu belirtmiştir. Burada vezirliğiyle bilinen Büzürcmihr'in en büyük nimet olarak büyüklerin tevâzusunu göstermesine dikkat çekilir. Azmî, mütevâzi olanların derecesinin yüksek olacağını bildiren hadisi bir kıta ile şerh eder.

Yazar, bu bâbda kibrin zararlarından da bahseder. Kibrin kişileri insanlar arasında itibarsızlaştırdığını söyler. Daha sonra bazı âlim zatların veciz ifadelerini aktarır. Azmî, Sâ mânî meliklerinden Nasr bin Ahmed'in oğluna olan vasiyetine ve İsmâil-i Sâ mânî'nin bir kıssasına yer vererek meselenin daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır. Daha sonra İsmail-i Sâ mânî'nin bir âlimi ağırlaması sonucunda Hz. Muhammed'i rüyada görüp ondan övgüler almasını hikâyet başlığı altında anlatarak meselenin önemine vurgu yapar. Tevâzunun alameti olarak emirlerin, salihlerin sohbetlerine katılmasını sayar ve bu hususta Abdullah Tahir'in Muhammed Eslem-i Tûsî'nin sohbetine gitmesini örnek gösterir.

4.3.23. Emânet

Azmî'nin bu konuda aktardığı bilgilere göre âlimler ve ârifler bu kavramı güzel vasıflar arasında yer alan önemli bir unsur olarak tanımlamışlardır. Konuyla ilgili Farsça beyitlere yer veren yazar, Hz. Ali'nin emanete riayet etmeyeninin imanı yoktur, anlamındaki sözünü aktararak meselenin önemini izah eder. Bu minvalde insanları kandırmamanın ve emin olmanın ehemmiyetini, kendi divanındaki iki beyitle açıklar. Azmî, insanın sahip olduğu şeylerin Allah tarafından verilen bir emanet olduğunu belirtir. Bu hususta göz, kulak, dil, el ve ayak gibi organları örnek vererek onlardaki eminliğin nasıl olması gerektiğini izah eder. Halkın Allah tarafından sultanlara verilen bir emanet olduğunu, padişahların onu muhafaza etmekle yükümlü olduklarını söyler. Bu konuda adaletiyle ün salmış Nuşirevan'dan bir hikaye nakleden yazar, ayrıca Belh emirinin oğlu ile bir Mecusî arasında geçen bir kıssayı anlatır.

4.3.24. Vefâ

Azmî, ilk önce vefâyı, saadet meydanının yiğitleri ve sadakat ormanının önde gelen aslanları tarafından yapılacak bir iş olarak tanımlamaktadır. Yazar, eleştiri mahiyetinde vefâ ehlini Anka kuşuna benzetir. Ona göre vefânın sadece ismi vardır, hakikati yoktur. Herkesin vefâ sahibi olamayacağını söyleyen müellif, onu bulanık toprağı altın yapan bir kimya iksiri olarak görür. Özellikle sevgililerde vefânın olmadığını kendi manzumesiyle ifade eder. Azmî, vefâda verilen sözlerin yerine getirilmesinin önemi izah eder, vaadi yerine getirmekle ilgili âyet ve hadislere yer verir. Bu bâbda Hz. İsmail'in sözünde durup üç gün bir kişiyi beklediği anlatılır. Ayrıca eski meliklerden birinin hikayesi anlatılarak insanın sözünde sadakatle durması nasihat edilmiştir. Burada pend başlığı altında Huşeng'in oğluna sözünde durmasını tavsiye ettiği ifadelerine yer verilir. Efrasiyab'ın raiyetinin huzuru için sıkıntılar çektiği ve rahat edemediği örnek gösterilerek padişahlığın aslında bir vaad olduğu, bundan dönülemeyeceği ifade edilir. En güzel ve medhedilen ahlâkın sözünde durmak olduğunu hikmet sahibi kişilerin sözleriyle anlatılır. Yine bu hususta Yakub-ı Leys'in başından geçen ahde vefa konulu bir kıssa nakledilir.

4.3.25. Sadâkat

Azmî yirmi beşinci bâbda sadakat konusunu ele alır. Sadakati muhabbetin en yüksek noktası, muhabbeti ise sadakatin kemal noktaya ulaşma sebebi olarak tanımlar. Sadık bir dostu iyi ve kötü günde ihtiyaç olduğunu belirtir. Yazar, insanın cahil dostan ziyade hakikî ve her zaman yanında olan bir arkadaşına sahip olmasını

tavsiye eder. Müellifin aktardığına göre, İbn Mukaffa'ya bir arkadaşı, gerçek dostuma alakam kardeşimden daha fazladır, sözünü söyler. O da tasdik mahiyetinde hakikî dostun ruhun nasibi olduğunu ifade eder. Yazar, okuyucularına dostun medhinde ve düşmanın yerilmesinde temkinli olmalarını tavsiye eder. Ayrıca Haccâc-ı Zâlim'in bir kıssasını nakleder.

4.3.26. İncâh-ı Hâcât

Yazara göre dilekleri yerine getiren ve dualara icabet eden Allah'ın huzurunda ihtiyaçları arz eden kişiden beklenen muhtaçların isteklerini yerine getirmesidir. Azmî, insanların isteklerindeki esas amacın dünya ve ahiret için kurtuluşu sağlamak olduğunu belirtir. Konuyla ilgili Hz. Hüseyin'in, bir ihtiyaç sahibinin eksiklerini gidermek yetmiş sene itikaftan daha üstündür, sözüne yer vererek toplumda yardımlaşmayı tavsiye etmiştir. Yazar meseleye örnek olması için Adûdu'ddevle ile Şeyh-i Ekber arasında geçen bir hikâyeye yer verir. Ayrıca merhameti ve şefkati ön plana çıkaran yazar merhamet etmeyene merhamet edilmez, hadisine de vurgu yapar. Azmî, hikâyet başlığı altında İskender-i Zülkarneyn'in bir gün kimsenin ihtiyacını gidermediği için o günü yok saydığı anlatır. Yine İskender-i Zülkarneyn ile Çin Padişahı arasında geçen ve en lezzetli şeyin halkın ihtiyacını gidermek olduğunu söylediği kıssayı nakleder.

4.3.27. Te'ennî vü Te'emmül

Acele işe şeytan karışır, anlamındaki hadisle konuya başlayan Azmî, ihtiyatlı davranmanın Rahmanî, acele hareket etmenin şeytanî olduğunu belirtir. Yazar, hadiselerin ilerisini düşünerek sakin olmanın akıl sahibi insanların işi olduğunu; öfke ve acele hareketin cahillerin fiili olduğunu belirtir. Hüsrev-i Perviz'in oğluna ihtiyatlı davranmasını tavsiye ettiği sözlerine yer verir. Ayrıca Nasr bin Ahmed Sâmânî ile veziri arasında geçen bir muhavere anlatılır. Burada vezir ona işlerinde ihtiyatlı davranması gerektiğini nasihat eder. Acele eden ve ihtiyatlı davranmayanın akıllı insanlar katında makbul sayılmadığı ve şeytanın vesveselerine maruz kaldığı belirtilir. Yazar, konuyla ilgili âyet, hadis ve manzumelere yer verir.

4.3.28. Müşâvere

Enîsü'l-ârifîn'in yirmi sekizinci bâbında “müşâvere” kavramı ele alınmıştır. Yazar, bir iş hususunda danışma anlamına gelen bu kavramı *Kur'ân-ı Kerîm*'de geçen “İş hakkında onlara danış.” ve “Onların işleri, aralarında danışma iledir.”

âyetlerine müracaat ederek meselenin önemini izah eder. Konuyla ilgili Hz. Muhammed'in işlerinde arkadaşlarına danışması; ayrıca istişarenin O'nun ümmeti için bir sünnet olduğuna dikkat çeker. Yazar istişare ile ilgili Tevrat'tan ve Hz. Lokman'ın sözlerinden alıntılar yapmıştır. Müşaverenin özellikle sultanlar için ehemmiyetli olduğu belirtilmiş ve devlet işlerinde vezirlere danışılması nasihat edilmiştir. Azmî'nin aktardığına göre, Behrâm-ı Gûr oğluna devlet işlerinde ehil olan kişilerle meşveret etmesini nasihat eder. Müellif, bir melikin ve Merv kadısının Hristiyan komşusuyla bir konuyu istişare ettiğini hikâyet başlığı altında anlatır.

4.3.29. Hazm

Azmî, yirmi dokuzuncu bâbda hazm konusunu işler. Yazar, hazm kelimesini işlerin neticesini düşünme ve her işte ileri görüşlü olmaya öncelik verme, olarak tanımlar. Hikmet sahibi insanlardan ve Efrasiyab'dan alıntı ifadelerle yer veren Azmî, savaş gününde bir kişinin hazmı zırh ve azmi siper yapması durumunda düşmanından zarar görmeyeceğini söyler. Yazar, büyük âlimlerin, hazmın esası zamane insanları hakkında şüpheli olmaktır, sözüne yer vererek ihtiyatlı davranmayı nasihat etmiştir. Bir kimse hakkında şüphe ve su-i zan duyulduğunda o kişiden uzak durulması gerektiği vurgulanmıştır. Azmî, akıllı ve ihtiyatlı kişilerin etrafıca düşündüklerinde basiret sahibi olmak ve tedbirli davranmaktan daha sağlam bir kalenin, gaflet ve önemsememezlikten daha korkulacak bir yerin olmadığını anlayacaklarını belirtir. Yazar, bütün bu hususlarda konuyla ilgili âyet ve hadislere yer verir.

4.3.30. Şecâat

Yazara göre faziletli huyların esaslarından olan şecaat, korkaklık ve öfkelenme arasında orta bir kuvvettir. Konuyla ilgili hadislere yer veren müellif korkan ve zayıf yürekli olan birinin savaş zamanında firara itimat ettiğini, cesur kişinin Allah'ın fazlına güvendiğini belirtir. Halid bin Velid'in vefatı esnasında yatakta bulunmaktaki rahatsızlığını ve kılıcına yaslanarak can vermesini hikâyet başlığı altında anlatır. Azmî, konuyla ilgili Hz. Ali'nin şecaatini örnek vererek, onun savaşırken düşmanın güçlü olduğu yöne doğru ilerlediğini aktarır. Yazarın anlattığına göre İskender-i Zülkarneyn'e yiğit ve sert idareci kimdir, diye sorulur. O da düşmanın sayısına bakmadan kurdun koyuna ve koyunun tuza gitmesi gibi atılan kişidir, cevabını verir.

4.3.31. Gayret

Azmî gayret kelimesini, insanın Allah'tan başka herşeyle alakasını kesmesi, bakışlarını ve yönelişlerini sevdiğinden başkasına çevirmemesi, olarak izah eder. Yazarın aktardığına göre, bazı âlimler gayret kelimesini başkasının ortak çirkinliğinden ortaya çıkan öfke hali olarak açıklamıştır. Konuyla ilgili âyet, hadis ve çeşitli manzumelere yer veren yazar, kelimenin daha çok kıskanma, başkasının ortak olmasından hoşlanmama anlamına yer vermiştir. Azmî gayretin dinî ve dünyevî olmak üzere ikiye ayrıldığını söyler. Dinî gayreti, emredilen şeyi yapmak nehyedilen işlerden uzak durmak, olarak tanımlar. Yazar, bu yolun âlimlerin zahidlerin ve âbidlerin yolu olduğunu söyler. Konuyla ilgili Ebu'l-Hasan Nuri ve Behrâm-ı Gür'un başından geçen iki ayrı hadise hikaye olarak nakledilir.

4.3.32. Siyâset

Enîsü'l-ârifin'de "siyâset" meselesi otuz ikinci bâbda işlenmiştir. Bir şehzâde hocası olan Azmî siyâsetin gayrî ve nefsî olarak ikiye ayrıldığını ifade ederek konuyu izaha başlamıştır. Siyâset-i nefis kötü ahlâkı ve vasıfları, güzel ve methedilmiş vasıflara çevirmektir. Gayrî siyâset iki kısma ayrılıp, ilki havassın diğeri âvâmın siyasetidir. Ona göre siyâsetten maksat serserilere korku vermek ve masuma ümit olmaktır. Büzürce mihr'in, sultanların büyüğü halkından hainlerin ve katillerin ondan korktuğu, muhtaçların ve gariplerin ümitlendiği kişidir, sözüne yer verilir.

Azmî, hikmet sahibi insanların sözüne istinaden siyaset olmadan âlemde herhangi bir düzenin olmayacağını belirtir. Ona göre siyaset halkın düzeninin sebebi, rahatın ve huzurun kaynağıdır. Tamgaç Han ve Hürmüz bin Nuşirevân'ın konuyla ilgili bir kıssası anlatılır. Müellif, büyük âlimlerin sözleriyle ve konuyla ilgili âyet ve hadislerle meseleyi detaylı bir şekilde ele almıştır. Burada Fars ve Türk edebiyatında adâletin simgesi olan Nuşirevan'ın zamanında meydana gelen bir hadise nakledilmiştir.

4.3.33. Teyakkuz u Hibret

Azmî, teyakkuz kelimesini, ileriye gören gözden gaflet perdesini kaldırıp devrin hallerine dikkatle bakmak, olarak izah eder. Yazar tecrübe anlamına gelen hibret kelimesini dünyanın hallerini çabucak kavrama ve bu hususa vâkıf olup başka durumlardan nasihat alma, olarak tanımlar. Azmî akıl, hüner, marifet ve fazilet sahibi kişilere, kendi ayıplarını araştırıp onları izale etmenin yakışacağını söyler. Hz. Davud peygamberin bir köle kıyafetine girerek halkın arasına karışıp kendisinden memnun

olup olmadığını sorduğu kıssa, hikâyet başlığı altında verilir. Burada bir konu hakkında karar alınacaksa onun yakinen bilinmesi, vehim ve şüphe ile hüküm verilmemesi nasihat edilir. İskender'in kadınlara karşı dikkatli olunması gerektiğini ve onlardan dost olmayacağını, ifade ettiği sözü aktarılır. Yazar, insanın gaflet sebeplerinden birini mal toplamaya karşı hırslı olmayı gösterir. Bu bölüm konuyla ilgili âyet, hadis ve manzumelerle de ayrıntılı olarak incelenmiştir.

4.3.34. Firâset

Azmî, eserin otuz dördüncü bâbında “firâset” kavramını basiret gözüyle her hadisenin öncesinin sonrasına olan uygunluğuna, başlangıcına ve sonucuna bakma, olarak izah etmiştir. Yazar, daha sonra Hazret-i Süleyman zamanında meydana gelen iki kadının bir çocuğu sahiplenmesi üzerine Hz. Süleyman'ın ferasetiyle çocuğun gerçek annesini tespit ettiği kıssayı aktarmıştır. Azmî, İmam Şafi ve İmam Muhammed'in Kâbe'de bir kişinin mesleğini ferasetle tahmin ettiği hikayeyi naklederek konuyu örneklendirmiştir. Ayrıca Abdülhâlık-ı Gücdüvânî'nin huzuruna gelen bir gencin belindeki zünnarını ferasetiyle bilmesi ve o kişinin müslüman olması anlatır. Bu bâbda feraset nuruyla bir kişinin müslüman olup olmadığının anlaşılacağına dikkat çekilir.

Ferasetin anlamlarından biri de bir kimsenin ahlâk ve istidadını anlamaktır. Bu bağlamda edebiyatımızda kıyâfetnâmeler yazılmıştır. Azmî burada fizyonomi hakkında, yani bir kimsenin dış görünüşüne bakarak ahlâk ve istidadını anlama ilminden bilgiler verir. Bu hususta *Ahlâk-ı Muhsini*'den başka Hamdullah Hamdi'nin *Kıyâfetnâme*'sinden faydalanan müellif, bu bilgilerle okuyucuların anlayış gücünü artırmaktadır. Burada bir kişinin yüz, kulak, göz, el, burun, alın ve kaş gibi uzuvlarına bakarak o şahıs hakkında bilgi edinmesi sağlanır.

4.3.35. Kitmân-ı Esrâr

Azmî, bu kavramı ahlâkın önemli esasları ve kaynaklarından biri olarak değerlendirir. Sırların ifşasında büyük bir kötülüğün ve sayısız yanlışın olduğunu belirtir. Yazar sırları saklayacak bir kişinin âlemde bulunmayacağını, gülün sırrını açtığı için saba rüzgarının elinden perişan olduğunu söyler. Sırları açığa çıkararak mahremiyetin olmayacağına dikkat çeken müellif, yerin kulağı vardır, atasözünü aktarır. Kişinin sırrını başkasına söylememesi gerektiğini; eğer ifşa ettiyse ortaya çıkan sonuçlardan elem çekmemesini nasihat eder. Konuyla ilgili İskender-i Zülkarneyn'in sır katibine sırrını söylemesi ve bunun sonunda konuşulan şeyin ifşa

olmasının anlatıldığı kıssaya yer verilir. Yine bir padişahın verdiği sırrın ifşa olmasını konu alan hikaye aktararak örneklendirme yapılmıştır.

4.3.36. İğtinâm-ı Fursat

Yazarın, aktardığına göre ferasetli ve tercübeli kişiler insan hayatında mutlulukların geçici, sıkıntıların ise sonsuz olduğunu bilir. Ona göre baki işler ahiret için yapılan şeylerdir. İnsanların bunu anlayıp içinde buldukları vakti iyi değerlendirmesini ve fırsatları kaçırmamasını nasihat eder. Azmî, insanın dünyaya itimad etmemesini, bu dünyada sıhhati nimet bilmesini ve arkadaşlarıyla bir araya gelip sohbet etmenin kıymetini idrak etmesini gerekli görür. Keykubad ve Gazneli Mahmud'un konuyla ilgili kıssalarına yer verilerek meselenin daha iyi anlaşılması amaçlanmıştır.

4.3.37. Riâyet-i Hukuk

Azmî'ye göre hukuku icra etme, anne ve babaya âsi olmayı terk etme, gayret sahibi insanlar için özellikle de devlet erkânı ve kudret sahibi kişiler için lazımdır. Zorunlu olan nimetlerin haklarını yerine getirdikten sonra anne ve baba hukukuna riayet etmek bir kişiye vaciptir. Yazar, anne ve baba hukukuna riayet konusunda ilgili âyet ve hadisleri zikretmiştir. Burada anne hakkının baba hakkından üstün olduğu ve anne hakkının ödenemeyeceğinden bahsedilir. Bu konuda Hz. Muhammed'in bir sahabesine söylediği sözler nakledilir. Cenab-ı Hakk'ın Hz. Musa'ya anne hakkına dikkat etmesini söylediğine ve O'nun riayet-i hukuka dikkat ettiğine vurgu yapılır. Azmî, Hz. Yusuf'un halkın hukukuna hassasiyetini hikâyet başlığı altında anlatır. Konuyla ilgili Man bin Zâide, İbrahim bin Edhem ve Abdullah Tahir'in kıssalarına da yer verilir.

4.3.38. Sohbet-i Ahyâr

Yazar iyi insanlarla sohbet etmeyi ve bilgili kişilerle aynı mecliste olmayı ebedî saadetin iksiri ve daimi büyüklüğün kılavuzu olarak tanımlar. Özellikle devlet erkânının ve idarecilerin âlimler ve hikmet sahibi kişilerle beraber olmasını ve onlardan istifade etmesini öğütler. Yazar, bu hususta Sultan Sencer'in Hayyam'la daima görüştüğü, Abbasi halifelerinin ulema ve hikmet sahibi kimselerden bir an bile ayrılmadığını örnek gösterir. Azmî, salih bir dostun kişinin nefsinden daha önemli olduğunu belirtir. Müellif, nefsin kişiyi daima kötülüğe sevk edeceğini, salih bir dostun insanı her zaman iyiliğe yönlendirdiğini belirtir.

4.3.39. Def‘-i Eşrâr

Azmî, insanların kötü kimselere ve günahkâr kişilere karşı dikkat etmesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca laf taşıyıcı, dedikoducu ve fitneci kişilerden uzak durulmasını nasihat etmiştir. Yazar, kötülerle arkadaşlık etmenin pişmanlığa ve kedere sebep olacağını ifade eder. Eflatun’un kötü insanlarla arkadaşlık etmenin sonucunda farkında olmadan kişinin menfi hasletler alacağını ifade eden sözüne yer verir. Yalan haberler getirip fitne tohumunu eken kişilerden uzak durulmasını belirten yazar, bir kimsenin ayıplarını araştırmamak ve bir müslümana sû-i zanda bulunmamak gerektiğini âyet ve hadislerle izah eder. Nuşirevan ve Musta’sım’ın konuyla ilgili kıssaları nakledilir. Eserde devlet erkânının ve saltanat sahiplerinin hasetçilere iltifat etmemeleri gerektiği belirtilir. Konuyla ilgili tarihî şahsiyetlerden bazı hikayeler nakledilerek meselenin anlaşılması sağlanmıştır.

4.3.40. Terbiyet-i Hadem ü Haşem

Yazar, sultanların yeryüzünde Allah’ın gölgesi olduğunu ve onların birçok güzel hasletlere sahip olması gerektiğini belirterek bu konuyu izaha başlar. Özellikle idarecilerin adaletli olması gerektiğine vurgu yapmıştır. Sultanlar için vezirlerin önemli olduğuna dikkat çeken Azmî, dönemin veziri Sokullu Mehmed Paşa’ya övgülerde bulunmuştur. Yönetimin devamı için vezirlerle beraber devletin önde gelen diğer kişileri arasında herhangi bir problemin olmaması gerektiğine vurgu yapılmıştır. Ona göre devletin önde gelenlerinin ve hizmetkârların yetişmesi lütuf ve kahr ile olur. Müellif, tercih edilmesi gerekenin lütuf olduğunu, gerekmediği müddetçe şiddet ve kabalığa başvurulmamasını tavsiye etmiştir. Konuyla ilgili birçok hikaye ve manzumeler nakledilmiştir.

Yazar, eserde kırk bâbı tamamladıktan sonra insanların sosyal hayatıyla ilgili bazı âdâb konularına değinmiştir. “Fî-Tergîbi’n-nikâh, Fî-Terbiyeti’l-evlâd, Der-Terbiyet-i Hıdmetkârân, Âdâb-ı Siyâb, Âdâb-ı Ekl ü Şûrb, Fî-Süneni’l-keîâm ve Âdâbihi, Âdâb-ı Hareket ü Sükûn” başlıkları altında ele alınan konular âyet, hadis, atasözü ve manzum parçalarla izah edilmiştir.

4.3.41. Fî-Tergîbi’n-nikâh

Azmî bu başlık altında nikahın ve evliliğin önemini âyet ve hadislerle izah eder. Burada eş seçiminde dikkat edilmesi gereken hususlara da değinir. Eş olarak sevgi ve muhabbet sahibi, çocuk verebilecek, iffetli, suç işlememiş ve soyu temiz bir kişinin seçilmesini tavsiye etmiştir. Tercih edilmemesi gereken eşleri önceki

kocasından evladı olan, servet sahibi bir kadın olup kocasına verdiği malların sözünü eden, eski kocasıyla mizacı uyuşup yeni eşinden şikayet eden, iffet sahibi olmayan ve güzel olup terbiyesi olmayan şeklinde sıralar. Yazar, kadınlara itaat edilmemesi gerektiğini; aksi halde pişman olunacağını bildirir. Eş seçiminde güzellikten ziyade ahlâkın önemine vurgu yapar.

4.3.42. Fî-Terbiyeti'l-evlâd

Yazar, çocuğun dünyada nur ve ahirette sevinç kaynağı olduğunu belirtir. Evladın, insanın ciğerpare, göz bebeği ve gönlünün meyvesi olduğunu söyler. Ayrıca çocuğun Allah'tan bir emanet olduğunu, onun iyi veya kötü yetişmesinde anne ve babanın etkili olduğuna dikkat çeker. Çocuk doğduğunda ilk önce ona bir peygamber isminin verilmesini tavsiye eder. Çocuğun ahlâklı bir kişi tarafından emzirilmesini yoksa kötü huylu bir kişi tarafından büyütülürse onun da bu ahlâka sahip olacağı vurgulanır. Bu konuyla ilgili olarak Ebu Muhammed Cüveyhî'nin bir kıssası nakledilir. Çocuğun yanında her zaman ulemanın, fazilet sahibi kişilerin ve âriflerin medhedilmesi gerektiği vurgulanır. Ayrıca çocuğun büyük bir zatın yanında eğitimini tamamlaması gerektiğine dikkat çekilir.

4.3.43. Terbiyet-i Hizmetkârân

Azmî Pîr Mehmed Bey, bu başlık altında insanların hizmet edenlere nasıl davranması gerektiğini ve bu hususta nelerden uzak durulmasının elzem olduğunu izah etmiştir. Yazar, öncelikle hizmet edenlerin insanın bedenindeki başta el, ayak ve diğer âzâları gibi olduğuna dikkat çeker. Hizmetkârların varlığından dolayı insanların Allah'a şükredip onlara güzel davranmalarını tavsiye eder. Hizmetkârların eğitilmesi konusunda ideal olarak çizdiği çerçevede onlara iyi davranılması halinde yapılacak olan işlerde aksamanın ve eksikliğin olmayacağını belirtir. İdarecilere hizmetkârların küçük hatalarını bağışlamalarını ve gereksiz yere onları azarlamamalarını nasihat eder. Yazar söylediklerinin akılda kalıcı ve etkili olması için manzum parçalara yer verir.

4.3.44. Âdâb-ı Siyâb

Azmî, bu başlık altında giyinme âdâbını izah eder. Öncelikle bu konuda Hz. Muhammed'in uygulamalarının örnek alınması gerektiğini vurgular. Hz. Muhammed'in yeşil elbise giydiğini, müslümanların da yeşil elbise tercih etmelerini söyler. Azmî, kırmızı elbisenin zararlı olduğunu ve şeytanı andırdığını, onun için bu renkten sakınılması gerektiğini belirtir. İpek elbiseden uzak durulması gerektiğini

söyleyen yazar, elbiseyi giyerken sağdan, çıkarırken de soldan başlanılmasını söyler. Akik yüzük takan kişiye kederin gelmeyeceğini, yakut yüzük takınanın vebaya ve vesveselere maruz kalmayacağını belirtir. Müellif, burada hamamda dikkat edilmesi gereken konulara da değinir.

4.3.45. Fi'l-binâ'i

Yazar, bu konuda bina yapımındaki ölçünün kişiye yetecek kadar olması gerektiğini belirtir. Bina boyunun altı zira, yani 3.84 cm olması ve genişliğinin de oturacak kişilere göre olmasını tavsiye etmiştir. Burada anlatıldığına göre Harun Reşid'in güzel ve görkemli bir bina yaptırması üzerine Behlül Dâna bu yapının duvarına, onun israf ettiğini belirten ifadeler yazar.

4.3.46. Âdâb-ı Ekl ü Şürb

Sofrada tuz, sebze ve yeşillik bulundurmanın sünnet olduğunu ifade ederek konuya başlayan yazar, tuzun yetmiş iki türlü hastalığa şifa olduğunu söyler. Yemek yerken bir yere dayanmamayı, öğle yemeğini yedikten sonra biraz uyumayı tavsiye etmiştir. Yazar, sıcak yemek yememeyi, yemekten sonra ellerin yıkanmasını ve dua edilmesini nasihat etmiştir. Kişinin yemeği önünden yemesine ve sofradan doymadan kalkması gerektiğine dikkat çekmiştir. Azmî, su içilirken önce büyüklere ikram edilmesini ve bardağın sağ ele alınıp suyun üç nefeste bitirilmesi gerektiğini söylemiştir.

4.3.47. Âdâb-ı Hareket ü Sükûn

Bir kişinin evinden çıktığı zaman okuyacağı duayı söyleyen müellif, yürürken hızlı yürümenin hafiflik, ağır yürümenin ise gevşeklik ve tembellik alameti olduğunu belirtir. Kişinin yürürken kadın gibi hareket etmemesini, ellerini sallayarak ve ardına bakarak gitmemesini nasihat eder. Yazar, insanların oturduğu zaman ayaklarını sarkıtmamasını ve bir ayağını diğerinin üzerine koymamasını tenbihler. Ayrıca otururken başın el ve diz üstüne konulmamasını, esnemekten ve gerinmekten sakınılmasını tavsiye eder. Müellif, insanların küçük ve büyük herkese selam vermesi gerektiğini, kendisinden büyüğün önüne geçmemesini öğütler.

4.3.48. Fî-Süneni'l-kelam ve Âdâbihi

Yazara göre medhedilmiş en güzel özellik susmaktır. Sıhhatin onda dokuzu susmaktadır. Azmî, insanın diline hâkim olmasını ve kötü sözler söylememesini

nasihat etmiştir. Konuyla ilgili olarak Hz. Ebu Bekir'in kendi konuşmasına mani olmak için ağzına taş koyduğunu örnek gösterir. Müellif, insanların konuştuğunda makul olmayan sözleri dile getirmesinden sakınmasını tavsiye eder. Azmî, konuşmaya yüksek sesle başlanılmamasını, sözlerin açık ve telaffuzu yerinde söylenmesinin doğru olduğunu belirtmiştir. Yalan sözün konuşulmamasını nasihat eden müellif, yalana sadece harpte, kişilerin arasını düzeltmede ve erkeğin karısını razı etmesinde izin verildiğini ifade eder. Bir kimse hakkında kötü söz söylemekten ve gıybetten çekinilmesi gerektiğini belirtir. Azmî, ayrıca insanlara kötü şeyleri andıracak benzetmelerden ve hitaplardan kaçınılmasını Hz. Muhammed'den ve Hz. Ömer'den örnekler vererek izah eder.

Azmî, bu konuyu izahtan sonra nasihat başlığı altında güzel ahlâklı olmayı, yanlışlıkla insanı düşman edecek sözler söylemekten sakınmayı ve kötülük yapana iyilikle karşılık vermeyi tavsiye etmiştir.

Azmî son olarak müstakil yazma halinde birçok nüshası olan *Pendnâme-i Azmî* olarak bilinen kırk yedi beyitlik bir manzumeye eserinde yer verir. Attar'ın *Pendnâmesi*'nden istifade edilen ahlâkî öz mahiyetindeki bu mesnevîde her bir beyitte temel kavramlar ve günlük hayatta dikkat edilmesi gereken davranışlar ele alınmıştır. *Enîsü'l-ârifin*'de yer alan bu beyitler pratik bilgiler içermesi bakımından önem taşımaktadır

Yazar, bu manzumenin başında her işe Allah'ın adıyla başlanmasını ve her zaman Allah'a hamd etmenin bir alışkanlık haline getirilmesini tavsiye etmiştir. Ayrıca namaza ehemmiyet verilmesini ve cehennem azabından endişe edilmesi gerektiğini ifade etmiştir:

“Her işe kıl besmeleyle ibtidâ
Zikrûñ olsun dâ'imâ hamd-i Hudâ

Ṭâhir ol dâ'im şalâhı pîşe kıl
Hem 'azâb-ı düzahı endîşe kıl

Kâhil olma kıl namâza ihtimâm
Ṭur otur ehl-i şalât ile müdâm

İster iseñ artura qadrûñ Hudâ

Rūz u ŧeb eyle tazarru‘ kıl du‘ ā”³¹⁶

ŧâir, burada iki temel değer olan ŧükür ve sabır konusuna da deęinmiŧtir. Verilen nimetlere karŧı ŧükretmeyi ve belalara karŧı sabretmeyi nasihat etmiŧtir.

“Ni‘ mete ŧükr ü belāya ŧabr kıl

Kim bulur andan cilā mir ’āt-ı dil

ŧükr kayd-ı ni‘ met-i mevcüdedür

ŧabr ŧayd-ı ni‘ met-i mefküdedür”³¹⁷

ŧâir, bazı inançların getirdiği âdâb kurallarına uyulmasına dikkat çekmiŧtir. Gece aynaya bakılmamasını, evde tek kalınmamasını, ay ve güneŧ tutulmasında göğe nazar edilmemesini, ekmek parçalarının ayak altında bırakılmamasını söylemiŧtir. Ayrıca insanların kendisinden büyük olanların önüne geçmemesini ve kendisinden küçük olanlara karŧı da alçakgönüllü olmasını nasihat etmiŧtir:

“Pes haţâdur gice mir‘ âta nazar

Yalıñız bir evde yatma kıl hażer

Ay u gün tutulsa hem kılma nazar

Ol nazardur gözlere ‘ ayn-ı zarar

Rîze-i nānı bırakma zîr-i pā

Düşeni alup yeseñ virür ğinā

Senden a‘ lānuñ öñine geçme hem

Eyle ednāya tevāzu‘ la kerem”³¹⁸

Eserde, son olarak hatime bölümü “Hatm-i Kitab” baŧlığı altında yer alır. Dönemin padiŧahı Sultan Selim medhedilir ve ona dua edilir.

“ŧükr ü sipās-ı Bārī ki neyyir-i a‘ zam-ı felek-i cihāndārī ve sa‘ d-ı ekber-i sipihr-i kāmkarī ŧehriyār-ı nāmdār u tâcdār ve pādiŧāh-ı rüzgār Sulţān Selīm-i ŧānī ve Süleymān-mekānī mefhar-i āl-i ‘ Oŧmān ve el-‘ aqlu’l-ĥādī ‘ aŧer fī hāza ’z-zamān

³¹⁶ Enîsü’l-ârifîn, vr. P224a.

³¹⁷ Enîsü’l-ârifîn, vr. P224b.

³¹⁸ Enîsü’l-ârifîn, vr. P225a.

zübde-i emâcidü's-selâṭin ve ḳahramânü'l-mâ'î ve't-ṭin ḥalleda'llāhu te'âlâ mülkehu ve devletehu mâ dâri'l-feleki'd-devvâr ve sârü'l-feleki fi't-teyyâr."³¹⁹

Azmî geleneğe uyarak eserin yazım tarihini gösteren bir tarih manzumesi kaleme almıştır. Tarih mısraında yazar tarihi hesaplamaya eserinin adını da dahil ederek tam tarih düşürmüştür. Son mısradaki harflerin sayı değerleri toplandığında Hicrî 974 (Miladî 1566) tarihi elde edilmektedir:

“Fi't-tārīḥ

Minnet Allāh'a bürüz idüp kümün-ı ḡaybdan

Cilveler ḳıldı yine biñ nāz ile bir nāzenin

Şādlar göz medler ebrü mîm aḡız bîni elif

Lām zülf ü şâne şedde noḳta-i ḥāl ' anberin

Gülsitān her faşlı her bâbı *Şebistān-ı Ḥayāl*

Ravzadur ammā ki reşk-i ravza-i ḥuld-ı berin

Şüret-i dîvârveş dem-beste ḳalurdı ebed

Naḳşını bir reng ile görse nigāristān-ı Çin

' Ārızın gülgüne-i ḥikmetle tezyin eyleyüp

Dest-i ḳudret taḳmış aña ḥātem-i gevher-niḡin

Tiḡ-ı itmām ile ḳazmış üstüne tārīḥini

Ḥamdü li'llāḥ irdi pâyāna *Enisü'l-'ārifin*"³²⁰

Ayrıca yazar eserinde kendi ismini de zikretmiş, şahsının fakir ve zayıf olduğunu belirten ve tevazusunu gösteren kelimeler kullanmıştır:

“Bu ḥāk-i nihād-ı aḥlaşu'l-fu'ād ve eḳ'afu'l-'ibāduñ a' ni bihi,

Nazm

Efḳaru'n-nāsi ila'llāhi'l-Celil

Pîr Meḥmed bin Pîr Aḥmed bin Ḥalil”

Azmî, eserini tamamladığını bir beyitle bildirip Allah'a şükürü, onun azamet ve büyüklüğünü bildiren ifadeler kullanarak metne son vermiştir:

³¹⁹ *Enisü'l-'ārifin*, vr. P225b.

³²⁰ *Enisü'l-'ārifin*, vr. P226a.

“Şimdiden soñra tamām olsun kelām

Söz bu ortalıkda qalsun ve’s-selām

El-ḥamdü lillāḥi’l-Meliki’l-Vehhāb ‘alā mā-hadānā li-ḥatmi’l-kitāb ve’s-
şalātu ve’s-selāmu ‘alā men ūti’l-ḥikmeti’l-bāligati ve faşlu’l-ḥiṭāb ve ‘ala’llāhi ve
‘izzetehu’ṭ-ṭāhirīne ve’l-aşḥāb.”³²¹

³²¹ **Enîsü’l-ârifîn**, vr. P226b.

4.4. Dil ve Üslûp Özellikleri

16. asır müelliflerinden Azmî'nin *Enîsü'l-ârifin*'i içerisinde manzum parçaları da ihtiva eden genel çerçevesiyle mensur bir eserdir. Tezkirelerde nâsirliğinden övgüyle bahsedilen Azmî'nin bu eserde kullandığı dil ve üslûbu daha iyi kavramak için yaşadığı yüzyılın nesir örneklerine bakmak ve eserini kendi türü içerisinde değerlendirmek daha doğru olacaktır.

Klasik Türk edebiyatında nesir konusunda birçok çalışma yapılmıştır.³²² Mensur metinler kullanılan kelimenin kökeni, yerli ve yabancı sözcüklerin kullanım sıklıkları, tamlamalar, seci, mecaz ve mübalağa gibi unsurlara göre tasnif edilmiştir. Nesir üslûbunu sade ve süslü nesir olarak ikiye³²³; sade, orta ve süslü nesir olarak üçe³²⁴ ve son olarak sade, orta, süslü ve ağdalı nesir olmak üzere dörde ayıran görüşler vardır.³²⁵

Herhangi bir dönemde kaleme alınan bir eseri dil ve üslûp bakımından tasnif etmek oldukça zordur. Zira Çelebizâde Asım, Recaizâde Mahmut Ekrem, Tahirü'l-Mevlevî gibi yazarlar, her müellifin kendi tabiatına ait özellikleri üslûbuna yansıtıkları, bunun için de kişilerin tabiatı sayısınca bir üslûp çeşitliliğinin olduğu kanaatindedir. Ayrıca bir yazarın belirli bir üslûbundan bahsetmek de ayrı bir problemi doğurabilir. Müellifler her bir eserinde farklı üslûp tercih edebilirler.³²⁶

Osmanlı Devleti'nin en parlak dönemi olan 16. asırda sanat, kültür ve edebiyat alanında önemli gelişmeler görülmüştür. Gerek İstanbul'da gerekse şehzâdelerin bulunduğu sancaklarda ilim, sanat ve edebiyat çevreleri oluşmuş;

³²² Bk. Ağâh Sırrı Levend, **Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri**, TDK Yayınları, Ankara 1972, s. 21; Harun Tolasa, "Divan Nesri", **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, Dergah Yayınları, İstanbul, 1977, Cilt: 2, ss. 341-344; Mine Mengi, "Eski Türk Edebiyatında Nesir: Gelişimi ve Kaynakçası", **TALİD**, İstanbul, 2007, Cilt: 5, Sayı 10, s. 43-76; Süleyman Çaldak, "Eski Türk Edebiyatında Nesir (Düz Yazı)", **Eğitim**, Ankara, 2006, Yıl 7, Sayı 75-78, ss. 74-90; Fahir iz, **Eski Türk Edebiyatında Nesir**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1996, ss. V-XXII; Mustafa İsen, "Estetik Nesir", **Türk Edebiyat Tarihi**, Cilt: 2, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 81-90; Sait Okumuş, "Klâsik Türk Edebiyatında XV. ve XVI. Yüzyıl Nesir ve Nâsirlerine Bakış", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Sayı 18, Cilt: 4, 2011, ss. 86-118.. Recaizâde Mahmut Ekrem sade, müzeyyen ve âlî üslûp olarak üç gruba ayırmıştır. Kazım Yetiş, **Talim-i Edebiyatın Retorik ve Edebiyat Nazariyatı Sahasında Getirdiği Yenilikler**, AKMB Yayınları, Ankara, 1996, s. 223; Cihan Okuyucu-Ahmet Kartal-Fatih Köksal, **Klasik Dönem Osmanlı Nesri**, Kesit Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 11-33.

³²³ Çaldak, ss. 75-76.

³²⁴ İz, ss. V-XVII; Okumuş, ss. 88-89. Recaizâde Mahmut Ekrem sade, müzeyyen ve âlî üslûp olarak üç gruba ayırmıştır. Kazım Yetiş, ss. 223.

³²⁵ Okuyucu vd., ss. 14-17.

³²⁶ Menderes Coşkun, "Son Klasik Dönem-Estetik Nesir", **Türk Edebiyat Tarihi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2007, s. 567.

buralarda birçok sanatçı, şâir ve nâsir yetişmiştir.³²⁷ 16. asır Klasik Türk edebiyatı metinlerinde sade, orta ve süslü nesir örneklerine rastlamak mümkündür. Bu asırda kaleme alınan eserlerde soyut kavramlar kullanılmış, bir önceki asra ait yalın ifadeler yerine birleşik cümlelere, Arapça-Farsça kelime ve tamlamalara daha sık yer verilmiştir. Bu yüzyıldan itibaren nesir, sanat gösterme aracına dönüştürülmüştür. Birinci sınıf yazarlar secili anlatım kullanmaya özen göstermiştir. Bunun aksine daha çok dinî-tasavvufî eserlerde sade ve yalın ifadeler kullanılmıştır. Bu yüzyıldan itibaren mensur eserlere manzum parçalar ilave edilerek anlatılan düşünceyi kuvvetlendirme fikri yerleşmeye başlamıştır.³²⁸ Bu asırda geçen yüzyıla göre mensur eserlerde artış olmuş; ayrıca farklı türlerden örnekler sayıca fazlalaşmıştır. Şâir tezkireleri, dinî-tasavvufî eserler, ahlâk kitapları, latifeler ve şerhler gibi birçok sahada kitaplar kaleme alınmıştır.³²⁹

Azmî Pîr Mehmed Bey'in yazdığı bu ahlâkî metinde klasik eserlerin genelinde olduğu gibi giriş ve mukaddime bölümünde süslü nesir örneğine yakın ifadeler rastlanmaktadır. Yazar nesirdeki ustalığını özellikle bu kısımda göstermiştir.

“Hulâşa-i e'âzımü's-selâtin ve zübde-i emâcidü'l-mülûk ve'l-havâkin ki ahlâk-ı seniyye vü sünniyyeyi ve evşâf-ı radîyye vü marziyyeyi hâ'iz ve sehm-i a' lāya ve kıdah-ı mu' allāya fā'izdür.”³³⁰

“Huşûşâ vezîr-i a' zâm ve müşîr-i efham müfessir-i ser-müdebbir bir kâşifü's-serâ'ir cāsusu'z-zamâ'ir Müşterî-fitnat, Debîr-tedbîr u Keyvân-menzilet gâyet-i zafer gâyeti ve rây-i 'âlem-ârâsınuñ râyeti mücib-i feth ü nuşret ve maķâlîd-i fikr-i kişver-güşâsı hallâl-ı meğâlîk-ı eķâlîm ü memleket mümehhed-i kavâ'id-i dâru's-saltanatü'l-bâhireti ve müşeyyed-i mu'âkidü'l-hilâfetü'z-zâhireti nâzım-ı menâzımü'l-memleketü'l-'Osmâniyyeti ve nâhic-i menâhicü'l-ma' deletü'l-hâķāniyyeti şâhibü's-seyfi ve'l-ķalem semiyü men ķāle العجم و العرب انا افصح العرب و العجم ma'denü'l-cüdu ve'l-fazlu ve'l-ķerem a'nî bih Hâzret-i Meķammed Pâşâ yessera'llāhu mā-yurîd ve mā-yeşâ meķārim-i ahlâķınuñ şerhinde miyân-ı zebân-ı erbâb-ı mantıķ mınţāķa-i lâyentıķla müntaţıķdur.”³³¹

³²⁷ Ayrıntılı bilgi için bk. Haluk İpekten, **Divan Edebiyatında Edebî Muhitler**, MEB Yayınları, İstanbul, 1996.

³²⁸ İsen, *Estetik Nesir*, ss. 81-83.

³²⁹ Mengi, *Eski Türk Edebiyatında Nesir*, s. 49.

³³⁰ **Enîsü'l-ârifîn**, vr. P3a.

³³¹ **Enîsü'l-ârifîn**, vr. P3b.

Eserinde Arapça ve Farsça kelime ve tamlamalara sıklıkla yer veren Azmî, esas konuların işlendiği bölüm olan kırk bâbda ve âdâp bahislerinde orta nesri tercih etmiştir. *Enîsü'l-ârifîn*'in diğer *Ahlâk-ı Muhsinî* tercümelerinden daha ziyade rağbet görmesinde eserde kullanılan üslûp etkili olmuştur. Azmî, secili ifadelere yer vererek akıcı bir dil kullanmaya özen göstermiştir.

“Adl, şahne-i mülk-ārā vü lem‘a-i nūr-efzā ve zulmet-zidādur. Mühenned-sāz-ı hükemā-yı pîşin ve selāṭin-i ‘imāret-künān-ı zemīn dimişlerdür: ³³² العدل معمار الارض”³³³

‘Adl-i pâdişāh oldur ki dil-i derdmendāna ‘ayn-ı ‘ināyetle nazār kıla, tā ki ra‘iyyetüñ dil ü dīdesinde cāy-gīr ola. Ve zulm oldur ki ser-i miskīnān üzerine zıll-i bī-mihri şala.

Ve beledde sultān cesedde cān menzilesindedür. Vaḳtā ki sāye-i sa‘ādet-i fā’izü’s-sürürı mefāriḳ-i fuḳarā vü re‘āyādan dūr ola, ‘ālem herc ü merc ü dīgergün ve tamām-ı mehāmm-ı ḥavāşş u ‘avām silk-i intizāmdan bīrūn olur. Ve selāṭin-i cihāna ferā’iz u sünneti iḳāmetden şoñra vācib olan ṭā‘at ü ‘ibādet izḫār-ı ‘ādāletdür ve şıfat-ı naşfetle ittışāf ve meşālīḥ-i sevāniḥ-i müslimīne iştiḡāl ü is‘āfdur ve zu‘afāyı dest-i cebbārīnden şıyānet ü ḥimāyet ve aḥvāl-i re‘āyāyı ri‘āyetdür.”³³⁴

Yazar, öncelikle eserinde kullandığı dil ile ilgili olarak insanların yabancı olduğu kelimeleri kullanmaktan sakındığını ve kulağa hoş gelmeyen harflerin bir arada bulunmamasına dikkat ettiğini, ayrıca sözlüğe bakılmasını gerektiren kelimelerin anlamlarını derkenarda not ettiğini şu şekilde izah etmiştir: “Ve kelimāt-ı vaḫşiyyeden teḫāşī ve tenāfūr-i ḥurūfdan teneffūr idüp kütüb-i luḡate muḫtāc olur elfāz-ı ‘Arabıyye-i ḡarībden iḡtirāb u ictināb eyledüm ve cā-be-cā ki zārūret-i ḡurūb-ı emsāl için irtikāb eyledüm, anuñ gibileri daḡı terceme ile kenārına işāret kıldum.”³³⁵

Yazar, anlamlarını not düştüğü kelimeleri izah ederken bu sözcüklerin okunuşlarını ve cümlede kullanılan manalarını vermiştir. Örneğin “kabal” kelimesinin rüzgar anlamında kullanıldığını bildirmek için kelimenin diğer anlamlarını vermeden sadece cümle içindeki manasını not etmiştir. Müellifin bazen kelimeleri Arapça ve Farsça olarak da izah ettiği görülmektedir:

³³² “Adalet yeryüzünün mimarıdır.”

³³³ *Enîsü'l-ârifîn*, vr. P62a-P62b.

³³⁴ *Enîsü'l-ârifîn*, vr. P62a-62b.

³³⁵ *Enîsü'l-ârifîn*, vr. P62b.

“Kıdah-ı mu‘allā: Kāfuñ kesriyle sihām-ı kımārdan yedinci sehme dirler ki sâ’ir sehmlerden anuñ sehmi ziyādedür.”³³⁶

“Kābūl, bād-ı şabā ma‘nāsına.”³³⁷

“Müzçāt, zamm-ı mīm ve sükūn-ı zāyıla khalil dimekdür.”³³⁸

Müellifin eserde sıklıkla başvurduğu hususlardan birisi de okunuşları aynı, yazılışları ayrı olan kelimelere veya aynı kökten gelen sözcüklerin müştaklarına yer vererek kelime oyunları yapmayı tercih etmesidir. Yazar manzum metinlerde kullanılan cinaslı ifadeleri mensur parçalarda kullanır. Nâsirliği hakkında kaynaklarda söylenenleri bu ifadelerle pekiştirmiştir:

“...hüsn-i kabülle telaqqî buyurasın, ‘*âcilen* ve ‘*âcilen* fevâ’idini göresin.”³³⁹

“...ve şavb-ı şavāb-ı Cenāb-ı Vehhāb’dan işābet iden muşībet ü beliyyeye şabr u taḥammül kıldı.”³⁴⁰

“Şāh *Sencān* -ki selāḫin-i Herat’dandur- bir şāh-ı sūḫan-*senc* andan iltimās-ı vaşīyyet ve taleb-i naşīḫat eyledi.”³⁴¹

Müellif metinde arasözlere sıklıkla yer vermiş, ara ifadeleri kullanırken başına “ki” bağlacını eklemiştir. Burada işlenen konu veya şahsa ait gerekli bilgiler verilir:

“İsmā’ il-i Sāmānī -ki pādīşāh-ı Ḥorāsān ve sulṭān-ı bā-sāmāndı- bir gün bir ‘ālim-i ‘āmil bir mühimm için dergāh-ı sa‘ādet-i destgāhına varur.”³⁴²

“Ve enbiyā vü evliyā şıfat-ı ḫilmle muttaşīflardur; tā ol şüretle sīret-i ḡaḍabı -ki müfsid-i imān ve pīşrev-i leşker-i şeyṭāndur- şikeste itmīşlerdür.”³⁴³

“...her mazlūm ki şerer-i şerr ü zulūmden sūzān olur, penāh-ı sāye-i İläha -ki pādīşāhdan ‘ibāretdür- girīzān olur.”³⁴⁴

Azmî, eserinde Klasik Türk edebiyatının esas kaynaklarından olan *Kur’ân-ı Kerîm*’den âyetlere *Ahlâk-ı Muhsinî*’den daha fazla yer vermiştir. Her bir kavramda konuyla ilgili âyetleri tespit edip gerekli yerlerde metne dahil etmiştir. Yazar, *Kur’ân-ı Kerîm*’den iki yüze yakın âyet iktibas etmiştir:

³³⁶ Enîsü’l-ârifîn, vr. P3a.

³³⁷ Enîsü’l-ârifîn, vr. P5b.

³³⁸ Enîsü’l-ârifîn, vr. P10b.

³³⁹ Enîsü’l-ârifîn, vr. P12a.

³⁴⁰ Enîsü’l-ârifîn, vr. P24a.

³⁴¹ Enîsü’l-ârifîn, vr. P12a.

³⁴² Enîsü’l-ârifîn, vr. P101a.

³⁴³ Enîsü’l-ârifîn, vr. P74a.

³⁴⁴ Enîsü’l-ârifîn, vr. P64b.

ومن يوتى الحكمة فقد ki Muḳaddemā bu muḳaddemātūñ temhīdinden lābüddür ki hikmet-i ‘ameliyye -ki ilā āyetihi اوتى خير اكثيرا³⁴⁵ اذ بها بصير الناظر فى حقايق الاشيا بصيرا³⁴⁶ “Ve çün bi-ḥükm-i³⁴⁷ gerden-i cāmı tīg-ı ecelden ḫalāṣa çare muḫāldür.”³⁴⁸ 346

هماز مشاء بنميم مناع للخير ve ويل لكل همزة لمزة³⁴⁹ “Ḥazret-i Rabb-i Raḫīm buyurur: 351

350 مقتد ائيم³⁵¹ “Ḥazret-i ‘izzet (‘azze men ḳā’il) *Furḳān-ı Mecīd ve Kur’ān-ı Mübīn*’de

352 buyurur.”³⁵³ 353 واعد ربك حتى ياتيك اليقين³⁵²

ويل للمصلين الذين هم عن صلوتهم ساهون الذين هم يراون³⁵⁴ “Ḥazret-i Melik-i Settār *Ḳur’ān-ı ‘azīm-i sa‘ādet-medārda* buyurur: 355”³⁵⁴

“İstid‘ā ider ki zuḫr-ı uḫrāñı ve zād-ı ‘uḳbāñı ḫāmī vü ḫāşıl ve dār-ı beḳāya vü sarāy-ı āhirete senüñçün nāḳıl olup bi-ḥükm-i³⁵⁶ birini on, belki ondan ziyāde ḳılup yine saña teslīm eyleye.”³⁵⁷ 357

Azmî, İslâm ahlâkını esas aldığı bu eserinde *Kur’ân-ı Kerîm*’deki âyetlerden sonra dinin esas kaynaklarından olan hadislere çok fazla yer vermiştir. Azmî, her konuda işlenen meseleyle ilgili bilinen hadisleri aktarmaya dikkat etmiştir. Hadislerin bazen orijinal halini bazen de Türkçe anlamlarını yazarak vermiştir:

الريا هو الشرك الاصغر³⁵⁸ “...bir maḫalde daḫi ol Ḥabīb-i ekrem ü ekber buyurur: 359

³⁴⁵ “Kime hikmet verilmişse, şüphesiz ona çokça hayır verilmiş demektir.” (*Kur’ân-ı Kerîm*, Bakara, 2/269)

³⁴⁶ *Enîsü’l-ârifîn*, vr. P6a.

³⁴⁷ “Ecelleri geldiği zaman onlar ne bir saat geri kalabilirler ne de öne geçebilirler.” (*Kur’ân-ı Kerîm*, Nahl, 16/61)

³⁴⁸ *Enîsü’l-ârifîn*, vr. P137a.

³⁴⁹ “Veyl o insanları çekiştirip kaş göz işaretleriyle alay edenlerin bütününe.” (*Kur’ân-ı Kerîm*, Humeze, 104/1)

³⁵⁰ “(Resûlüm) Alabildiğine yemin eden, aşağılık, daima kusur arayıp kımayan, durmadan lâf götürüp getiren, iyiliği hep engelleyen, mütecâviz, günaha dadanmış...” (*Kur’ân-ı Kerîm*, Kalem, 68/11-12)

³⁵¹ *Enîsü’l-ârifîn*, vr. P182a.

³⁵² “Sana ölüm gelinceye kadar Rabbine ibadet et.” (*Kur’ân-ı Kerîm*, Hicr, 15/99).

³⁵³ *Enîsü’l-ârifîn*, vr. P8b.

³⁵⁴ “Yazıklar olsun o namaz kılanlara ki, onlar namazlarını ciddiye almazlar, onlar gösteriş yapanlar.” (*Kur’ân-ı Kerîm*, Mâûn, 107/4-7.)

³⁵⁵ *Enîsü’l-ârifîn*, vr. P12b.

³⁵⁶ “Kim (Allah huzuruna) iyilikle gelirse ona getirdiğinin on katı vardır.” (*Kur’ân-ı Kerîm*, En’âm, 6/160)

³⁵⁷ *Enîsü’l-ârifîn*, vr. P176a.

³⁵⁸ “Riya, küçük şirktir.” (Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ*, I, s. 525)

³⁵⁹ *Enîsü’l-ârifîn*, vr. P12b.

انك لعلی خلق عظیم³⁷⁰ ile mu‘anven ve tuğrā-yı ġarrā-yı³⁷⁰ بالحكمة والموعظة الحسنة müzeyyen eyledi.”³⁷¹

Enîsü’l-ârifîn’de Fars edebiyatında bedîî sanatlar arasında revaçta olan farklı dillerde yazılmış mısraların yer aldığı mülemma beyitler bulunmaktadır:

Naşîhat gūş kıl cānā ki gūş-ı cān ile diñler

جوانان سعاد تمنند پند پیرداناپی³⁷²

Biñ laħza biñ sâ‘at biñ dem

دكر كون ميشود احوال عالم³⁷³

Azmî Pîr Mehmed Bey, eserinde atasözlerine sıklıkla müracaat etmiştir. Yalnız Türk atasözlerinden değil Arap atasözlerinden de yararlanmıştır. Yazar, atasözlerini bazen manzumelerde bazen de mensur metin içerisinde kullanmıştır:

Ṭutılur cümle kuş baġlu baġından

Çevük kuş ṭutılur iki ayaġından³⁷⁴

İki kişi bir işi hîç bitürmez

Çatal kıazuğ meşeldür yire girmez³⁷⁵

“...lisān-ı Türkîde merkebūñi baġla daġi Allāh’a ıřmarla, meşeli...”³⁷⁶

“Bu meşeldür tatlu dil ile yılan inden kııkar”³⁷⁷

Ve đurüb-ı emşāl-i ‘Arabdandır: Mışra‘

الكلب في صحة و الليث محموم³⁷⁸

“Ve emşāl-i ‘Arab’da vārid olmuşdur: ³⁸⁰عدو عاقل خير من صديق جاهل”³⁸¹

³⁷⁰ “Sen elbette yüce bir ahlak üzeresin.” (Kur’ân-ı Kerîm, Kalem, 68/4)

³⁷¹ *Enîsü’l-ârifîn*, vr. P1b.

³⁷² “Saadet sahibi (mutluluk sahibi) gençler, akıllı ve bilge yaşlıların öğüdünü dinlemişlerdir.”

Enîsü’l-ârifîn, vr. P46b.

³⁷³ *Enîsü’l-ârifîn*, vr. P25b.

³⁷⁴ *Enîsü’l-ârifîn*, vr. P30a.

³⁷⁵ *Enîsü’l-ârifîn*, vr. P197b.

³⁷⁶ *Enîsü’l-ârifîn*, vr. P35b.

³⁷⁷ *Enîsü’l-ârifîn*, vr. P78b.

³⁷⁸ “Köpek saġlık içinde aslan ise hummalı...”

³⁷⁹ *Enîsü’l-ârifîn*, vr. P31a.

³⁸⁰ “Akıllı düşman cahil dosttan daha iyidir.”

³⁸¹ *Enîsü’l-ârifîn*, vr. P116a.

Enîsü'l-ârifîn Türkçe arkaik kelimeleri barındırması açısından önemlidir. “Segirdi, eyde, öndül, tınımayu, süñüg ve hıra” sözcükleri buna örnektir. Ayrıca eserde Eski Anadolu Türkçesinin tesirleri vardır. Birinci şahıs kipi olarak bazen -ın/-in eki kullanılmıştır:

“...âdem degül miyin cürmüm añup Cenâb-ı ‘İzzetüñden hiçâb iderin.”³⁸²

Mütercim, eserinde kullandığı usul gereği öncelikle izah ettiği kavramın lugat manasını verir. Daha sonra konuyla ilgili âyet ve hadisleri, kelâm-ı kibarları, hükemâ ve ulemânın sözlerini aktarır.

“Şefkat, nâsdan mekârihüñ izâlesine şarf-ı himmetdür. Hâzret-i Rabb-i Kerîm buyurur: ³⁸³ ان الله بالناس لروف رحيم ve ³⁸⁴ الحمد لله رب العالمين الرحمن الرحيم...”³⁸⁵

“Hâzret-i Melik-i ‘Allâm ‘İsâ’ya ‘aleyhi’s-selâm vahy idüp buyurur: “Hilm ü tevâzu’ da hâke yeksân ve sehâ vü keremde âb-ı revân ve şefkat ü rahmetde âfitâb ü mâh gibi ma’ mür u vîrân ve gedâ vü sulţân üzerine dirahşân ü tâbân ol.”³⁸⁶

“Hükemâ dimişlerdür: “Âşâr-ı şefkat-i sulţândan biri oldur ki ra’iyyet ü ‘askerle şöyle meveddet ü muhabbet üzre ola ki sinnen kendüsinden kebîrini peder ve şağîrini püser ve müsâvîsini birâderiyle ve kendü hakkında pesend itmedüğünü ra’iyyet ü leşker hakkında pesend itmeye, tâ anlar dağî,

Nazm

Başum üstine cânum ister iseñ

Çılmazam baş u cânâ begcegizüm

diyüp pâdişâhuñ uğruna mâllarını bezl ve cânlarını fedâ kıllalar.”³⁸⁷

“Bir hâkîm-i ‘âkıldan su’âl iderler ki: “Pâdişâhlara ne maķûle şikâr münâsibdür?” Eyitdi: “Bâzû-yı himmetinden bâzî-i ihsâna pervâz virüp murğ-ı dil-i halkı şaydla ser-efrâz olmaķdur.”³⁸⁸

Yazar, anlatımda etkiyi arttırmak ve meselenin daha iyi anlaşılmasını sağlamak için konuyla ilgili çeşitli manzumelere de yer verir. Metnin genelinde Mısra, Nazm, Beyt, Kıta, Şir, Rubai gibi ara başlıklar yer almaktadır. Müellif, Türkçe, Farsça, Arapça ve Çağatayca manzumelere yer vererek bu dillere hakim olduğunu ve perspektifinin geniş olduğunu gösterir.

³⁸² *Enîsü'l-ârifîn*, vr. P38a.

³⁸³ “Çünkü Allah, insanlara çok şefkatli ve çok merhametlidir.” (*Kur’ân-ı Kerîm*, Hacc, 22/65)

³⁸⁴ “Hamd (övme ve övülme), âlemlerin Rabbi Allah’a mahsustur. O, rahmândır ve rahîmdir.”

(*Kur’ân-ı Kerîm*, Fatiha, 1/2-3)

³⁸⁵ *Enîsü'l-ârifîn*, vr. P80a.

³⁸⁶ *Enîsü'l-ârifîn*, vr. P80b.

³⁸⁷ *Enîsü'l-ârifîn*, vr. P82a.

³⁸⁸ *Enîsü'l-ârifîn*, vr. P82a.

“Şi‘r

الا كل شي ما خلا الله باطل
”وكل نعيم لا محالة زایل“³⁸⁹

“Beyt

Dīvārı ğam esāsı belā ‘arş u ferşi derd
Miḥnet-serāy-ı deyni ‘aceb kār-ḥānedür
Rubā‘ī

دنیا که درو ثبات کم می بینم
در هر فرحش هزار غم می بینم
چون کهنه رباطیست که از هر طرفش
”راهی به بیابان عدم می بینم“³⁹⁰

“Seḥā Firdevs içinde bir şecerdür”³⁹¹

“Kıṭ‘a

Ol ki Ḥālīk’ğa şükr iter evvel
Şākır olmak kirek ḥalāyıqdın
Kim ki maḥlūḳ şükrini dimegey
Dimegey şükri dağı Ḥālīk’dın”³⁹²

Azmî, *Enîsü’l-ârifîn* 1 kalemeye alırken birçok şâirden konuyla ilgili alıntılar yapmıştır. Yazar, bazen alıntı yapacağı şâirlerin ve eserlerin isimlerini zikretmiş; fakat genellikle onlardan bahsetmemiştir.

Nitekim re’isü’ş-şu‘arā Mevlânâ Necâtî bu mażmûnı tazmîn eylemişdür.

Beyt

Bir cür‘a ile âdemi biñ yıl yaşadurlar
Sāḳilerimiz baş-ı zamân eylemek ister”³⁹³

Ve Ḥazret-i Mevlânâ Celâleddîn-i Rümî, *Meşnevî-i Ma‘nevî*’de buyurur, mezkûrdur:

Beyt

حزم ان باشد که ظن بد بري
تا کريزی و شوي از بد بري”³⁹⁴

³⁸⁹ *Enîsü’l-ârifîn*, vr. P82b.

³⁹⁰ *Enîsü’l-ârifîn*, vr. P82b.

³⁹¹ *Enîsü’l-ârifîn*, vr. P86b.

³⁹² *Enîsü’l-ârifîn*, vr. P18b.

³⁹³ *Enîsü’l-ârifîn*, vr. P169a.

Aşağıdaki ilk beyit *Hayalî Divanı*'ndan diğer beyit de *Necatî Divanı*'ndan alınmıştır.

“Aşk bir şem‘-i İlâhîdür benem pervânesi
Şevk bir zincîrdür gönlüm anuñ dîvânesi”³⁹⁵

“Nergis biten yerlerde diñ şalınmasun ol serv-ğad
İzi tozuna göz deger çoğdur cihânda görmedük”³⁹⁶

Özellikle işlenen konuyla ilgili Hz. Ali'nin sözlerinden çok fazla alıntı yapılmıştır. Ayrıca Hz. Lokman'ın, Aristo'nun, Büzürcmîhr'in sözlerinden iktibaslar da fazladır.

“Ve esedu'llâhu'l-gâlib ‘Alî bin Ebî Tâlib rağiya'llâhu ‘anh buyurur: يسود المر
قومهم بالا حسان اليهم”³⁹⁷

“Ve Hâzret-i ‘Alî kerrem'allâhu vechehu buyurur: “Bir kimesnenüñ şadîğ-ı
hamîmi olsa ‘azâb-ı elîmden ħalâş olur.”³⁹⁹

“Nitekim bâb-ı medîne-i ‘ilm Hâzret-i ‘Aliyyü Velî kerrema'llâhu te‘alâ
vechehu buyurur: اكرموا اولادكم بالكتابة فانها من مفاتيح الرزق”⁴⁰⁰

“Aristotalis dir ki: “Yâğüt ħâtem tağınan işâbet-i vebâ vü ħafeğân ve vesvâs u
şâ' iğadan emîn ola.”⁴⁰¹

“Aristotalis eyitdi: “Şek yoğdur ki eyâlet ü ħükümet-i cihân fûrümâye vü nâ-
pâyidâr lâyığ-ı himmet-bülend ü sezâ-vâr-ı nehmet-ercümend pâdişâh-ı gerdün-vağâr
u Cem-iğtidâr degüldür.”⁴⁰²

“Hâzret-i Loğmân ferzend-i dilbendine pend idüp dedi: يا بنى لا تبعث رسولا جاهلا
فان لم تجد حكيما فكن رسول نفسك”⁴⁰³

“Ĥakîm Büzürcmîhr'den su'âl eylediler ki: “Lâyığ-ı vezâret kimdür?” Cevâb
virdi ki: “Mest-i ħurûr olmaya, ħüşyâr ola ve ħ'âb-ı ħafletden bîdâr ola ve Müşteri-
fiğnat ve ‘Uğrid-tedbîr ve umûr-ı külliyyede cerî vü dilîr ola.”⁴⁰⁴

³⁹⁴ Enîsü'l-ârifîn, vr. P132a.

³⁹⁵ Enîsü'l-ârifîn, vr. P141a.

³⁹⁶ Enîsü'l-ârifîn, vr. P40b.

³⁹⁷ “İnsan kavmine ettiğî iyilikle itibarlı olur.”

³⁹⁸ Enîsü'l-ârifîn, vr. P87a.

³⁹⁹ Enîsü'l-ârifîn, vr. P117b.

⁴⁰⁰ Enîsü'l-ârifîn, vr. P207b.

⁴⁰¹ Enîsü'l-ârifîn, vr. P209b.

⁴⁰² Enîsü'l-ârifîn, vr. P48b.

⁴⁰³ Enîsü'l-ârifîn, vr. P199a.

⁴⁰⁴ Enîsü'l-ârifîn, vr. P200b.

Azmî hikayelerde olayları bire bir aktarmış, kişilerin sözlerini nakledeken “eyitdi” ve “didi” kelimelerini çokça zikrederek karşılıklı konuşmaları olduğu gibi vermeye çalışmıştır.

“Hâzret-i Hüseyin rāh-ı te’ dībden ne ān ki ṭarīḳ-i ta’ zībden ḥādīmūñ yüzine nazar eyledi. Zebān-ı ḥādime hemān bu cārī oldı ki ⁴⁰⁵والكاظمين الغيظ و Hâzret-i Hüseyin eyitdi: “Āteş-i ḥıṣmum ḥāmīd oldı.” Yine ḥādīm eyitdi: “⁴⁰⁶والعافين عن الناس” Hâzret-i Hüseyin eyitdi: “Afv eyledüm.” Ḥādīm eyitdi: “⁴⁰⁷والله يحب المحسنين” Hâzret-i Hüseyin eyitdi: “Seni mālumdan āzād eyledüm ve me’ unet-i ma’ išetüñi üzerime lāzım kıldum.”⁴⁰⁸

“Edeble cevāb virüp didi ki: “Bī-edebden her bār ki bī-edebden bir vaż’-ı münker şādır oldı.”⁴⁰⁹

Azmî, anlatım tekniği olarak insanların istifadesini arttıracak mahiyette bir yaklaşım tercih etmiştir. Öncelikle hitap edilen kesim İslâm toplumdur. Müslümanlar arasında en etkili söz *Kur’ân-ı Kerîm*’in âyetleridir. Mütercim, konuyla ilgili âyetleri sıraladıktan sonra dinin ikinci önemli kaynağı hadislere yer verir. Hadislerden sonra atasözleri ile âlimlerin ve hikmet sahibi insanların sözlerini aktarır. Manzumelerle meselenin kalıcı olması amaçlanır. Daha sonra hikâyet başlığı altında Arap, Fars ve Türk toplumunda kabul görmüş önemli şahsiyetlerin başından geçen hadiseler aktararak meselenin anlaşılması ve insanların zihinlerinde kavramların yerleşmesi sağlanır. Azmî, örnekleme diyebileceğimiz hikayelerde Hz. Muhammed, Hz. Yusuf, Hz. Musa gibi peygamberlerden; Hz. Ali, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer, Hz. Halid Bin Velid, Hz. Hüseyin gibi sahabelerden; Abdülhalık Gücdüvanî gibi sufilerden; Nuşirevan, Gazneli Mahmud ve İskender-i Zülkarneyn gibi sultanlardan; Büzürcmihir gibi vezirlerden; Aristo ve Platon gibi filozoflardan; kıssaları ve sözleri asırlardan beri dile gelmiş şahıslardan yararlanarak onların ifadelerine yer verip meselenin özüne inmeye çalışmıştır.

4.5. Eserin Kaynakları

Enîsü’l-ârifîn’de Azmî Pîr Mehmed Bey bire bir tercüme yoluna gitmemiş, *Ahlâk-ı Muhsinî*’den bazı yerleri çıkarmış ve metne ilavelerde bulunmuştur. Yazar, bu hususu eserinde şu şekilde izah etmektedir: “Mevlânâ-yı mezbûruñ enfās-ı

⁴⁰⁵ “... öfkelerini yutarlar...” (*Kur’ân-ı Kerîm*, Âl-i İmrân, 3/134)

⁴⁰⁶ “... ve insanları affedenler.” (*Kur’ân-ı Kerîm*, Âl-i İmrân, 3/134)

⁴⁰⁷ “Allah da güzel davranışta bulunanları sever.” (*Kur’ân-ı Kerîm*, Âl-i İmrân, 3/134).

⁴⁰⁸ *Enîsü’l-ârifîn*, vr. P75b.

⁴⁰⁹ *Enîsü’l-ârifîn*, vr. P44a.

müteberrikesinden teberrük ve teyemmün kaçd idüp ekşer evkâtda kitâbını me'ḥaz ittiḥâz eyledüm. Ve ⁴¹⁰الدليل ثم السبيل 410 tarîḫ-ı taḥrîrde anuñ peyrevi olup be-ḥükmi ittiḥâz eyledüm. Ve ⁴¹¹وادخلوا البيوت من ابوابها 411 tebvîb ve ebvâbını tertîb bâbında anuñ işrine zâhib oldum ve sâ'ir şu'arâ-yı zarâfet-şi'ârûñ 'âşîkâne ve dil-süz eş'âr u ebyâtından ve felâsife-i sâlifenuñ kelimât-ı ḥikmet-nikâtından ve muḥâzarât u mevâ'iz u ḥikem ve ḍurûb-ı emşâl-i 'Arab ve müte'âref-i 'Acem'den ḥazîne-i dil-i ḥazînde maḥzûn olan cevâhir-i zevâhiri ve sefine-i sîne meknûn olan ferâ'id-i fevâ'idi ol dürcde derc eyledüm.... Ve bu bende-i kemîne daḥi ḥasb-i ḥâlüm vâḳi' olan eş'âr-ı süznâk-ı derd-i iş'ârundan ve zâde-i ṭab'-ı ḳâşır u ḥâṭır-ı fâtir ve netâ'ic-i ebkâr-ı efkârundan sevâd-ı dîde-i ğam-dîdemi midâd idüp beyâz-ı cerîde-i çün-ḥırîdemi şaḥîfe-i seyyi'ât ve nâme-i a' mâl-veş rû-siyâh ve müşevveş eyledüm.”⁴¹²

Yukarıda ifade edildiği gibi *Ahlâk-ı Muhsinî* bu eserin esas kaynağını ve temelini teşkil eder. Azmî Pîr Mehmed Bey yaptığı ilavelerle eserini adeta telifi bir kitab haline getirmiştir. Yazar, eserinde kullandığı kaynakları, özellikle muhtelif şâirlerin konuyla ilgili şiirlerinden yaptığı alıntılarda bazen isim zikretmiştir. Azmî'nin yukarıdaki genel ifadesinden hareketle yapılan inceleme sonucunda isimleri verilmeyen birçok kaynağın kullanıldığı görülmüştür. *Enîsü'l-ârifîn*'in *Ahlâk-ı Muhsinî* den başka tespit edilen kaynakları şunlardır:

4.5.1. *Kur'ân-ı Kerîm*

İslâm ahlâkının temelini oluşturduğu için müslüman toplumlarda kaleme alınan ahlâkî eserlerin esas kaynağı *Kur'ân-ı Kerîm*'dir. Azmî, *Enîsü'l-ârifîn*'in başından sonuna kadar eserin genelinde özellikle de işlediği konularda ilgili âyetleri vermeye özen göstermiştir. Müellif, giriş bölümünde ve bazı manzumelerde bir veya birkaç kelime ile alıntı yapmış; bâblarda ise âyetlere tam iktibas yapmaya özen göstermiştir. *Enîsü'l-ârifîn*'de *Kur'ân-ı Kerîm*'den iki yüze yakın iktibas yapıldığı görülmüştür. Konuyla ilgili örnekler yukarıda verildiğinden burada zikredilmemiştir.

4.5.2. *Tevrât*

Allah'ın vahiy yoluyla Hz. Musa'ya kavmine tebliğ etmesi için gönderdiği kitabın adıdır. Kelimenin okunuş farklılığından dolayı Tevriyet, Tevrît şeklinde

⁴¹⁰ “Önce delil sonra yol.”

⁴¹¹ Evlere kapılardan giriniz. (*Kur'ân-ı Kerîm*, Bakara, 2/189)

⁴¹² *Enîsü'l-ârifîn*, vr. P6a-6b.

telaffuzları vardır.⁴¹³ *Kur'ân-ı Kerîm*'in on yedi yerinde Tevrât'a atıf yapılmış ve Yahudiler tarafından tahrif edildiği bildirilmiştir.⁴¹⁴ Azmî Pîr Mehmed Bey, eserinde "Müşâvere" ve "Def'-i Eşrâr" bâblarında Tevrât'tan alıntılarda bulunmuştur:

"Tevrît'de mektûbdur من لم يستشر ندم"⁴¹⁵

"Tevrît'de bi-tarîki't-tevriye mezkûrdur, Hâzret-i Hâk subhânehu ve te'âlâ Mûsâ Peygamber'e 'aleyhi's-selâm hıtâb-ı müste'tâbla buyurmuşdur: "Yâ Mûsâ, rûz-ı kıyâmetde merd-i sũhan-çinî görürsen cebhesinde yazılmış ki ايس من رحمة الله Ve egerçi nemmâmuñ nîmi nemmdür, lâkin nemm yemm-i rahmetden nevmîd ü me'yûsdur."⁴¹⁶

4.5.3. Hadis

İslâmî ahlâk kitaplarında *Kur'ân-ı Kerîm*'den sonra en önemli kaynak hadislerdir. İslâm ahlâkının anlatıldığı *Enîsü'l-ârifîn*'de işlenen her bâbda konuyla ilgili hadislere yer verilmiştir. Bu kitapta yer alan hadisler *Sahih-i Buharî*, *Sahih-i Müslim*, *Sünen-i Tirmizi*, *Sünen-i Ebu Davud*, *Sünen-i İbn-i Mace* ve *Sünen-i Nesâî*, *Şihâbü'l-ahbâr* ve *Keşfü'l-hafâ* gibi hadis kitaplarında yer almaktadır. Yukarıda hadis örneklerine yer verildiği için burada gösterilmemiştir.

4.5.4. Hazret-i Ali Vecizeleri

Hz. Ali sözlerinin ilk olarak ne zaman ve kim tarafından kayda geçirildiği bilinmemektedir. Bu sözler sonraki asırlarda torunları ve sevenleri tarafından kaybolmasını ve unutulmasını önlemek için yazıya geçirilmiştir. Edebî anlamda Hz. Ali sözlerini ilk derleyen meşhur Arap ediplerinden Câhız'dır. Hz. Ali'nin sözleri Türkçeye ve Farsçaya birçok kez tercüme edilmiştir.⁴¹⁷

İslâm toplumunda örnek bir şahıs olması ve sözlerinin ahlâkî birçok konuyu özetler mahiyetteki veciz ifadeler olması dolayısıyla Azmî Pîr Mehmed Bey, eserinin birçok yerinde bu sözlerden faydalanmıştır. Yazar, Hz. Ali sözlerine eserde yer verirken bazen onu metheden "esedu'llâhu'l-gâlib, bâb-ı medîne-i 'ilm, şâhib-i

⁴¹³ Ahterî Mustafa Efendi, *Ahterî-i Kebîr*, TDK Yayınları, Ankara, 2009, s. 1018; Bk. Sir James Redhouse, *Turkish And English Lexicon*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 608; F. Steingass, *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2005, s. 335.

Bakî Adam, "Tevrat", *DİA*, Cilt: 41, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2012, ss. 40-41.

⁴¹⁴ İsmail Karagöz vd., *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2010, s. 660.

⁴¹⁵ *Enîsü'l-ârifîn*, vr. P128a.

⁴¹⁶ *Enîsü'l-ârifîn*, vr. P182a-182b.

⁴¹⁷ Âdem Ceyhan, *Türk Edebiyatı'nda Hz. Ali Vecizeleri*, Öncü Kitap, Ankara, 2006, ss. 88-89.

kerāmet-ı ‘aliyye, maẓhar-ı⁴¹⁸ ”لافتى الا على لاسيف الاذوالفقار“ gibi sıfatlar kullanmış bazen de isim zikretmeden alıntılar yapmıştır:

“Ḥāzret-i ‘Aliyyü Velī raḍiya’llāhu te‘ālā ‘anh buyurur: القناعة سيف لا ينبو⁴¹⁹ والصبر مطية لا يكبو

”عبد الشهوة اذل من عبد الرق“⁴²⁰ Ve li-hāzā dimişlerdür:

يسود المر: ”قومهم بالا حسان اليهم“⁴²² Ve esedu’llāhu’l-gālib ‘Alī bin Ebī Ṭālib raḍiya’llāhu ‘anh buyurur:

“Şāhib-i kerāmet-ı ‘aliyye Ḥāzret-i ‘Aliyyü Velī kerrema’llāhu vechehu buyurur: “Saḥī ol mübezzir olma ve muḳaddir ol muḳtir olma ki bezr-i tebzīr ber-i ṭa‘n ü melāmetden ğayrı bir nesne virmez.”⁴²³

من حمل اغتتم ”Ve bi-mübteġā-yı kelām-ı esedu’llāhi’l-gālib Alī bin Ebī Ṭālib ”ممن تفكر انهم“⁴²⁴ mülāḥaẓa-i ḥāl ü me‘āl kılmazdı.

”Ve bāb-ı medīne-i ‘ilm Ḥāzret-i ‘Aliyyü Velī şāhib-i kerāmāt-ı celī raḍiya’llāhu te‘ālā ebeden buyurur: ”من علمنى حرفا فقد صيرنى عبدا“⁴²⁵

”Nitekim esedu’llāhi’l-gālib ‘Alī bin Ebī Ṭālib raḍiyāllāhu ‘anh ve kerrema’llāhu vechehu ”يطلبك الرزق كما تطلبه“⁴²⁶ Nesrū’l-Le‘ālī’sinde buyurur:

4.5.5. *Gūlistān*

Enīsü’l-ârifin’in bir başka önemli kaynağı Fars edebiyatının en meşhur müelliflerinden olan Sâdî-i Şirâzî’nin *Gūlistān* isimli eseridir. *Gūlistān*’da insanın hayatında birçok defa karşılaşılabileceği hadiselerden bahsedilmiş, bunlardan ahlâkî dersler çıkararak hikayelere ve nüktelere yer verilmiştir. Bu eser birçok dile çevrilmiş ve Osmanlı medreselerinde okutulmuştur.⁴²⁷ Azmî, eserin “Def‘-i Eşrâr” bâbında Sâdî-i Şirâzî’nin ve eserinin ismini zikrederek iktibasta bulunmuştur:

”Nitekim Şeyḫ Sa‘di es‘adehu’llāhi te‘ālā fî-dâri’l-ḥuld kitāb-ı *Gūlistān*’ında gilüñ gülden te’essürinden hikāyeten buyurur:

Beyt

كمال همنشين بر من اثر كرد

⁴¹⁸ “Ali’den başka genç (yiğit), Zülfikâr’dan başka (keskin) kılıç yoktur.”

⁴¹⁹ *Enīsü’l-ârifin*, vr. P24b.

⁴²⁰ “Şehvet kölesi satın alınan köleden daha aşağıdır.”

⁴²¹ *Enīsü’l-ârifin*, vr. P41a.

⁴²² *Enīsü’l-ârifin*, vr. P87a.

⁴²³ *Enīsü’l-ârifin*, vr. P97b.

⁴²⁴ *Enīsü’l-ârifin*, vr. P138a.

⁴²⁵ *Enīsü’l-ârifin*, vr. P173b.

⁴²⁶ *Enīsü’l-ârifin*, vr. P33a.

⁴²⁷ Bk. Tahsin Yazıcı, “Gūlistān”, *DİA*, Cilt: 14, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1996, ss. 240-41.

428”وكرني من همان خاكم كه هستم

4.5.6. *İhyâu Ulûmi'd-din*

Enîsü'l-ârifîn'de Hücetü'l-islâm lakabıyla tanınan İslâm düşünürü, mutasavvıf, kelim ve fıkıh âlimî Gazâlî (ö. 505/1111)'nin başta tasavvuf ve ahlâk olmak üzere fıkıh ve kelim gibi ilimleri ele aldığı *İhyâu Ulûmi'd-din* isimli eserinden yararlanılmıştır. Dört cildten oluşan eserin her cildinde “kitab” başlığı olup bu başlık altında on konu işlenmiştir. Eserde müslümanların içine düştüğü dinî-ahlâkî ve kültürel yozlaşmanın yansımaları işlenmiştir.⁴²⁹ Azmî Pîr Mehmed Bey *Enîsü'l-ârifîn*'de sırları saklamanın önemini anlattığı “Kitmân-ı Esrâr” bölümünde *İhyâu Ulûmi'd-din*'den alıntı yapmıştır. Ayrıca onun ilki ibadet, ikincisi sadakatla ilgili iki sözüne de yer vermiştir:

“İhyâ-yı ‘Ulûm’da mestûrdur: من لم يمت سره يميته سره”⁴³⁰

“Hâzret-i İmâm Ğazâlî ‘aleyhi rahmetu’llâhi’l-müte‘âlî buyurur: “Ehl-i zamānenün idüp kılduĝı ‘âdetdür, ‘ibâdet degüldür.”⁴³¹

“İmâm Ğazâlî ‘aleyhi rahmetü’l-kebîrü’l-müte‘âlî buyurur: واحذر صحبة اكثر الناس فانهم لا يقبلون عثرة ولا يعفون زلة و يحاسبون عن النقيير والقطمير و يحسدون علي القليل والكثير ينتصفون ولا ينصفون و يؤ اخذون علي الخطاء والنسيان ولا يعفون يفترون الاخوان بالنميمة والبهتان فصحبة اكثر هم خسران و قطيعتهم رجحان ظاهر هم ثياب و باطنهم ذياب يقطعون بالظنون و يتغا مزون”⁴³²

4.5.7. *Hâfiz Divânı*

Fars edebiyatında raĝbet gören ve birçok dile tercüme edilen *Hâfiz Divânı* Azmî Pîr Mehmed'in *Enîsü'l-Ârifîn*'de istifade ettiği bir başka eserdir. Şiraz'da dünyaya gelen Hâfiz (ö.1390?)'ın asıl adı Şemseddin Muhammed'dir. Seçkin bir aileye mensup olan Hâfiz iyi bir öğrenim görmüştür. Erken yaşlarda şiirler kaleme almaya başlayan Hâfiz'in beyitleri elden ele, ülkeden ülkeye dolaşmıştır. Rind meşreb olan yazar gazelleriyle ün salmıştır. Hâfiz'in şiirlerinde ahenk ve akıcılığın yanında dilinin sade ve veciz olması onun şöhretinin önemli sebeplerindedir. Kendisinden sonraki birçok kişiyi etkilemiş ve divânına şerhler yazılmıştır. Hâfiz'in

⁴²⁸ *Enîsü'l-ârifîn*, vr. P181b.

⁴²⁹ Mustafa Çaĝrı, *İhyâu Ulûmi'd-dîn*, DİA, Cilt: 22, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2000, s. 10.

⁴³⁰ *Enîsü'l-ârifîn*, vr. P161b.

⁴³¹ *Enîsü'l-ârifîn*, vr. P10b.

⁴³² *Enîsü'l-ârifîn*, vr. P114b.

divânı fal kitabı olarak da kullanılmıştır.⁴³³ Azmî, “himmet, sohbet-i ahyar ve fî-terbiyeti’l-evlâd” konularında bu eserden faydalanmıştır:

“Ve kûy-ı ‘aşkuñ rind-i nazâr-bâzı H̄āce H̄āfız-ı Şîrâzî raḥimehu’llâh dimişlerdür:

همت عالی طلب جام مرصع کومباش

434 رندرا اب عنب یاقوت رماني بود

“Ve meydân-ı ‘aşkuñ ser-bâzı H̄āce H̄āfız-ı Şîrâzî dimişdür:

درین زمانه رفیقي که خالي از خلل است

435 صراحي مي ناب و سفینه غزل است

“‘Āşık-ı ser-bâz ve şîr-i Şîrâz H̄āce H̄āfız ‘aleyhi’r-raḥme buyurur:

Beyt

عشق تو در وجودم مهر تو دردم

436 باشیر اندرون شد و باجان بدر شود

اسایش دوکیٹی تفسیر این دو حرفست

437 با دوستان تطف با دشمنان مدار

4.5.8. Kasîde-i Nûniyye

Enîsü’l-ârifîn’in diğêr bir kaynağı da Bustî’nin *Kasîde-i Nûniyye* adlı eseridir. Hicrî IV. asrın sonunda Gazneliler devrinin başlarında yaşayan Ebu’l-Feth el-Bustî (ö.1010) şâir ve yazardır. Afganistan’ın Bust şehrinde doğan müellif iyi bir eğitim almış, özellikle hadis ilminde kendisini geliştirmiştir. Arapça ve Farsça divânı olan müellifin ahlâkî öğütler içeren *Kasîde-i Nûniyye* isimli 63 beyitten oluşan eseri vardır.⁴³⁸ Birçok dile tercüme edilen ve meşhur olan bu kasideden Azmî Pîr Mehmed Bey yirmi birinci bâbda yararlanmıştı.

“Ve Bustî *Ḳaşîde-i Nûniyye*’sinde bu iki beyti inşâd itmişdür.

Şi‘r

من جاد بالمال مال الناس قاطبة

اليه و المال للانسان فتان

⁴³³ Tahsin Yazıcı, “Hâfız-ı Şîrâzî”, *DİA*, Cilt: 15, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1997, ss. 103-105.

⁴³⁴ *Enîsü’l-ârifîn*, vr. P46a.

⁴³⁵ *Enîsü’l-ârifîn*, vr. P180b.

⁴³⁶ *Enîsü’l-ârifîn*, vr. P207a.

⁴³⁷ *Enîsü’l-ârifîn*, vr. P118b.

⁴³⁸ Mehmet Atalay, “Ebu’l-feth el-Bustî’nin Kasîde-i Nûniyye’sinin Diyarbakırlı Saîd Paşa Tarafından Yapılan Türkçe Manzum Tercümesi”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 27, 2005, ss. 145-146.

من كان للخير مناعا فليس له
علي الحقيقة اخوان و خلان⁴³⁹

4.5.9. *Dürretü'l-gavvâs*

Arap edebiyatına vâkîf olan Azmî, Harîrî'nin *Dürretü'l-gavvâs* isimli eserinden yararlanmıştı. 1054 yılı civarında Basra yakınındaki Meşan kasabasında doğan Ebu Muhammed Kasım b. Ali b. Muhammed el-Harîrî (ö. 516/1122) sarf, nahiv gibi ilimlerle ve şiirlerle ilgilenenlerin çok olduğu Basra kültür muhitinde yetişip çeşitli alanlarda otorite sayılan hocalardan iyi bir öğrenim görmüştür. Okuduğu ilimlere vâkîf olduğunu “*el-Makâmât*” isimli eserinde görmek mümkündür. Harîrî daha çok edebiyatla meşgul olmuştur. *Dürretü'l-gavvâs* edip ve yazarların konuşmalarında ve eserlerinde yaptıkları 222 kadar dil yanlışını tashih maksadıyla kaleme alınmıştır. Harîrî, bu yanlışları âyet, hadis ve şiirlerden şahidler getirerek düzeltmiştir.⁴⁴⁰ Azmî Pîr Mehmed eserinin “Hazm” bâbında Harîrî'nin bu eserinden bir iktibas yapmıştır:

“*Maḳāmât-ı Harîrî* şâhibi *Dürretü'l-gavvâs* adlu kitâbında dir: ‘Meşveretde şavâb feth-i mîm ve zamm-ı şın ile olmaḳdur.’”⁴⁴¹

4.5.10. *Garâibü's-sıgar*

Azmî, tesirinde kaldığı Ali Şir Nevâyî'nin bu eserinden istifade etmiştir. Türk edebiyatının en önemli isimlerinden olan Nizamüddin Ali Şir Nevâyî, 1441 yılında Herat'ta doğdu. Hüseyin Baykara ile birlikte öğrenim gören müellif Abdurrahman Camî vasıtasıyla Nakşibendi tarikatine intisap etti. Baykara'nın yanında birçok idarî görevde bulunan şâir 1501 yılında vefat etti.⁴⁴² Ali Şir Nevâyî birçok şâiri etkilemiş, özellikle Klasik Türk edebiyatında Nevâyî tarzında şiir yazmak bir gelenek olmuştur.⁴⁴³ Azmî bu eserde Nevâyî tarzı şiirler yazmış ayrıca onun Türkçe divânlarından ilki olan *Garâibü's-sıgar*'dan da iktibasta bulunmuştur:

“Hür müjgânın eger sürtey dise kılman ḳabül

⁴³⁹ *Enîsü'l-ârifîn*, vr. P87a.

⁴⁴⁰ Hulusi Kılıç, “Harîrî”, *DİA*, Cilt: 16, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1997, s. 191.

⁴⁴¹ *Enîsü'l-ârifîn*, vr. P133a.

⁴⁴² Günay Kut, *Ali Şir Nevâyî Garâ'ibü's-Sıgar İnceleme-Karşılaştırmalı Metin*, TDK Yayınları, Ankara 2003, ss. VII-VIII.

⁴⁴³ Ayrıntılı bilgi için bk. Yusuf Çetindağ, *Ali Şir Nevâî'nin Osmanlı Şiirine Etkisi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2006.

Kim ayağda āru hār-ı muğaylāndur maña”⁴⁴⁴

Azmî, ayrıca “şükr” babında bir hadisi izah ederken Ali Şir Nevâyî’nin *Çihil Hadis* isimli eserinden de faydalanmıştır:

“Kıt‘a

Ol ki Hâlik’ğa şükr iter evvel

Şâkir olmağ kirek halâyıkdın

Kim ki mağlûğ şükrini dimegey

Dimegey şükri dağı Hâlik’dın”⁴⁴⁵

4.5.11. Kıyâfetnâme

Azmî Pîr Mehmed Bey, eserinin “Firaset” bâbında Hamdullah Hamdî’nin *Kıyâfetnâme*’sinden yararlanmışır. Hamdullah Hamdî meşhur mutasavvıf Akşemseddin’in oğludur. Medresede müderrislik yapan müellif tasavvuf mesleğinde ilerlemiştir. İbrahim Tennûrî’ye intisap eden Hamdî, H. 909/M. 1503 yılında vefat etmiştir. 158 beyitten ibaret olan *Kıyâfetnâme* isimli eser, fizyonomi türünün Türkçe bilinen ilk manzum örneğidir. İnsanın uzuvlarından ve dış görünüşünden hareketle, onun ahlâk ve karakterini tahmin edebilme ilmine kıyâfet ilmi denilmiştir.⁴⁴⁶ Azmî konuyla ilgili Hamdullah Hamdî’nin *Kıyâfetnâme*’sinden ismini zikretmeden aldığı beyitleri olduğu gibi aktarmıştır:

“Şimdiki demde gitdi hayra nişân

Şer bulunur cihân içinde hemâñ

Şüretâ Yûsuf olan insânuñ

Sîreti hûy-ı gurga beñzer anuñ

Çamunuñ işi kibr ü kîn ü hâsed

Çâlebi âdemî vü çalbi esed⁴⁴⁷

Nazm

İdelüm ol Kerîme hamd ü sipâs

Yoğ durur ni‘metine hadd ü kıyâs

⁴⁴⁴ *Enîsü’l-ârifin*, vr. P21a.

⁴⁴⁵ *Enîsü’l-ârifin*, vr. P18b.

⁴⁴⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. Âmil Çelebioğlu, “Kıyâfe(t) İlmi ve Akşemseddinzâde Hamdullah Hamdî ile Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın Kıyâfetnâmeleri”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, MEB Yayınları, İstanbul, 1998, s. 225.

⁴⁴⁷ *Enîsü’l-ârifin*, vr. P155b.

ıldı insānı *aḥsen-i taḳvīm*
Cümleden a‘ del itdi anı Kerīm

Luṭfını ‘āleme ‘ıyān itdi
Şūreti sīrete nişān itdi”⁴⁴⁸

4.5.12. *Yūsuf u Züleyha*

Yaşadığı asrın literatürüne vâkıf olan Azmî, *Enîsü’l-ârifîn*’de Hamdullah Hamdî’nin bir başka eseri olan *Yūsuf u Züleyha* mesnevisinden istifade etmiştir. Yazar, Klasik Türk edebiyatında kaleme alınmış en başarılı Yusuf u Züleyha mesnevisi olarak kabul edilen bu eseri, kendisini kardeşlerinden eziyet gören Yusuf Peygamber’e benzettiği için kaleme almıştır. Müellif, hikaye boyunca olayın gidişatını bozmayacak şekilde nükte, pend, rivayetlere yer vermiş ve bunlardan birtakım ahlâkî sonuçları okuyucuya vermeyi arzu etmiştir.⁴⁴⁹ Azmî, eserinin “Gayret, Sehâ, Tevazu ve İhtiram” bahislerinde bu eserden bazı beyitleri almıştır:

“Şinsa peymāne gibi kāse-i ser
Şıma peymānı şādık iseñ eger”⁴⁵⁰

Şulḥ ḥōşdur velī yerinde gerek
Şabr eyüdüür belī yerinde gerek

Zen-i ter-dāmene çü şabr ide merd
İrişür ğayreti cemāline gerd

Ödi şıdsun ol ādemüñ şad-bār
Bir seg için geyik olur bî-‘ār”⁴⁵¹

Ḥazer eyle gönül aḳāribden
Ĝāfil olma şaḳın ‘aḳāribden”⁴⁵²

⁴⁴⁸ *Enîsü’l-ârifîn*, vr. P155b-P156a.

⁴⁴⁹ Ali Emre Özyıldırım, *Hamdullah Hamdî Divanı*, Kültür Bakanlığı e-kitap, ss. 7-8, http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10615_girispdf.pdf?0; Naci Onur, *Yusuf u Züleyhâ Hamdî*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1991, s. 23

⁴⁵⁰ *Enîsü’l-ârifîn*, vr. P165a.

⁴⁵¹ *Enîsü’l-ârifîn*, vr. P145b.

4.5.13. *Kemal Paşazâde Divânı*

Azmî, 16. asrın ünlü Şeyhülislamı Kemal Paşazâde'nin (ö.1534) şiirlerinden istifade etmiştir. Dedesine nispetle Kemal Paşazâde olarak anılan Şeyhülislam Şemseddin Ahmed, “müftî'l-enâm, müftî's-sakaleyn, İbn-i Sînâ-yı Rûm” lakaplarıyla tanınır. Dönemin ünlü âlimlerinden ders alan İbni Kemal müderrislik, kadılık ve kazaskerlik vazifelerinde bulundu. Zenbilli Ali Efendi'nin vefatı üzerine onun yerine Şeyhülislam oldu. Tefsir, tarih, dil ve felsefe konularında ilmi eserler kaleme alan müellifin iki yüzden fazla eserinin olduğu söylenir.⁴⁵³ Azmî, *Enîsü'l-ârifîn*'in iki yerinde Kemalpaşazâde'nin divânından iktibasta bulunmuştur:

Beyt

Şems-i 'aşr idi 'aşrda şemsüñ
Zılli memdûd olur zamânı kaçır⁴⁵⁴

'Ayş u nüş eyle bugün añma ğam-ı ferdâyı
Saña ışmarlamadılar bu yalan dünyâyı⁴⁵⁵

4.5.14. *Necâtî Divânı*

Enîsü'l-ârifîn'de Klasik Türk edebiyatının önemli şâirlerinden Necâtî'nin divânından istifade edildiği görülmüştür. Asıl adı İsa olan Necâtî (ö. 1509) Edirne'de doğdu. Gençlik yıllarında şiir ve nesir yazmaya meyleden şâir yazdıklarıyla Fatih Sultan Mehmed'in dikkatini çekti. Bu vesile ile divan katipliği görevine getirildi.⁴⁵⁶ Necâtî'nin kaleme aldığı divâna vâkıf olduğu anlaşılan Azmî, işlediği bazı konularda bu eserden iktibasta bulunmuştur:

“Ne 'aceb tutsa Necâtî yüzine haclet elin
Nesi var yüze gelür dest-i du'âdan ğayrı”⁴⁵⁷

“Üstül'ânım ser-i küyuña yiter nâme-i 'arz
Kiciden 'âdet ise uluya varmak kâğıd”⁴⁵⁸

⁴⁵² *Enîsü'l-ârifîn*, vr. P172b.

⁴⁵³ Ayrıntılı bilgi için bk. M. A. Yekta Saraç, *Şeyhülislam Kemal Paşazâde Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Bazı Şiirleri*, Risale Yayınları, İstanbul, 1995, ss. 15-85.

⁴⁵⁴ *Enîsü'l-ârifîn*, vr. P210b.

⁴⁵⁵ *Enîsü'l-ârifîn*, vr. P167a.

⁴⁵⁶ Ali Nihad Tarlan, *Necâtî Beg Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1992, ss.17-18.

⁴⁵⁷ *Enîsü'l-ârifîn*, vr. P14a.

“Bir cür‘ a ile ādemi biñ yıl yaşadurlar
Sākīlerimüz baş-ı zamān eylemek ister”⁴⁵⁹

“Āsān degül a benüm efendüm
Dünyāyı bütün ziyāfet itmek”⁴⁶⁰

4.5.15. *Pendnâme*

Azmî, *Enîsü'l-ârifîn*'in muhtelif yerlerinde Güvâhî'nin *Pendnâmesi*'nden istifade etmiştir. Hayatı hakkında fazla bir bilgi olmayan Güvâhî, Kanuni Sultan Süleyman dönemi şâirlerindedir. Onun *Pendnâme* isimli eseri atasözleri bakımından çok zengindir. Ayrıca Türkçe arkaik kelime sayısı oldukça fazladır. Bu eserde vatan sevgisi, kardeş sevgisi, konukseverlik ve evlenme gibi birçok konu işlenmiştir.⁴⁶¹ İşlenen mevzulardan bir kısmını Azmî eserinde konu edindiği için Güvâhî'nin beyitlerine birçok defa yer vermiştir:

“Sağın olma kenār-ı şer‘ den dūr
Kim olur hōr o kim şer‘ i görür hōr

Çoparıcağ binā-yı şer‘ den taş
Hāzer eyle alurlar yirine baş”⁴⁶²

“Tekāsül itseñ işe dest şunma
Dimişler gelme gelme dönme dönme

İletmek dileyen işini başa
Urur taşı başına başı taş”⁴⁶³

“Bilür ‘ aklı olanlar bunu şamu
Ki olmasa şama‘ olmazdı şamu

⁴⁵⁸ *Enîsü'l-ârifîn*, vr. P113b.

⁴⁵⁹ *Enîsü'l-ârifîn*, vr. P169a.

⁴⁶⁰ *Enîsü'l-ârifîn*, vr. P200a.

⁴⁶¹ Mehmet Hengirmen (hzl.), *Güvâhî Pendnâme*, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1983, ss. 13-17

⁴⁶² *Enîsü'l-ârifîn*, vr. P178b.

⁴⁶³ *Enîsü'l-ârifîn*, vr. P222a.

Egerçi taş yarar meşhürdur baş
Velî yarar tama‘ meşhürdur taş”⁴⁶⁴

4.5.16. *Zâtî Divanı*

Azmî'nin başvurduğu önemli bir eser de *Zâtî Divânı*'dır. 16. asrın usta şâirlerinden Balıkesirli Zâtî (ö.1547) kendisini sarf ve nahiv ilminde geliştirmiş, biraz da Farsça öğrenmiştir. Reml ve vefkle uğraşan Zâtî'nin dükkanı şiir ve edebiyat sohbetlerinin merkezi olmuştur. Çok hacimli bir divana sahip olan şâir, rind meşrep bir zattır.⁴⁶⁵ Azmî, *Enîsü'l-ârifîn*'de “Emanet, Sadakat ve Âdâb-ı Siyâb” bahislerinde şâirin divânından birer beyite yer vermiştir:

“Şanmañuz kim kıcalık bükdi belin Zâtîñ
Nağd-i ‘ömrini yitürmiş egilüp anı arar”⁴⁶⁶

“Hemdemüm sâyemdurur aḡşâm olıcaḡ ol daḡı
Oḡımazsam mûm ile ey mâh gelmez yanuma”⁴⁶⁷

“Cismi laḡıfdür dil-i sengîni görünür
Şanma şoḡupdurur beline ol nigâr taş”⁴⁶⁸

4.5.17. *Hayretî Divanı*

Enîsü'l-ârifîn yazılırken yararlanılan divanlardan biri de Hayretî (ö.941/1534-35)'ye aittir. Vardar Yenicesi'nde doğan Hayretî mutasavvıf bir şâirdir. İbrahim Gülşenî'ye intisap eden Hayretî bir dönem İstanbul'da bulunmuştur.⁴⁶⁹ Azmî, âşıkâne, dervişâne ve rindane şiirler yazan şâirin divânından iki beyit seçmiştir. Bunlardan ilkinde “Sebeb-i Telif” bölümünde diğere de “Gayret” bâbında yer vermiştir:

“Hayretî ehl-i hüner çoḡdur velî ‘ayb olmasun
Görmedüm ben kimse ‘aybın görmemek gibi hüner”⁴⁷⁰

⁴⁶⁴ *Enîsü'l-ârifîn*, vr. P222b.

⁴⁶⁵ Vildan S. Coşkun, “Zâtî”, *DİA*, Cilt: 44, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2013, s. 150.

⁴⁶⁶ *Enîsü'l-ârifîn*, vr. P105a.

⁴⁶⁷ *Enîsü'l-ârifîn*, vr. P114b.

⁴⁶⁸ *Enîsü'l-ârifîn*, vr. P210a.

⁴⁶⁹ Mehmed Çavuşoğlu-M. Ali Tanyeri, *Hayretî Divan Tenkidli Basım*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1981, ss. X-XIII.

⁴⁷⁰ *Enîsü'l-ârifîn*, vr. P7a.

“Benlik imiş ayıran ben bendeyi cānāneden
Ey dirîgā bilmedüm arada nāşî var imiş”⁴⁷¹

4.5.18. *Hayâlî Divânı*

Azmî Pîr Mehmed, eserinin “Şükür” ve “Himmet” bâblarında birçok şâiri etkileyen Hayâlî’den iktibasta bulunmuştur. 16. asrın önemli şâirlerinden olan Hayalî Bey (ö.1557) Vardar Yenicesi’nde doğdu. Kısa zamanda şâirliğiyle dikkat çeken Hayalî, Kanunî ile birçok sefere katıldı. Hayâlî, şâirliğiyle Hâfız-ı Şirazî’ye benzetilmiştir.⁴⁷² *Enîsü’l-ârifîn*’de bu divandan alınan beyitler aşağıda yer almaktadır:

“Kaldı numüne dehre cihân-ı harâbdan
Berg-i hazân hazâ’in-i Efrâsiyâbdan”⁴⁷³

“Devlet-i dünyāya meyl itmez Hayâlî pāk-dil
Şāhbāz-ı evc-i istignā olan qonmaz leşe”⁴⁷⁴

4.5.19. *Tuhfetü’l-islâm*

Azmî, izah ettiği bazı hadislerde Merdümî’nin eserinden faydalanmıştır. 16. asır müelliflerinden Merdümî’nin (ö.1563) asıl adı Abdüsselam’dır. İyi bir medrese tahsili gören şâir, bir müddet müderrislik vazifesinde bulunmuştur. Merdümî Üsküp kadılığı sırasında 1563 yılında vefat etmiştir. Yazar, 513 beyitlik müstakil bir eser olan *Tuhfetü’l-islâm*’da, kırk âyet ve kırk hadisi birer kıta ile tercüme etmiştir.⁴⁷⁵ Azmî, *Enîsü’l-ârifîn*’de bazı hadisleri birer kıta ile izah etmiştir. Bu tercümelerde Merdümî’nin bu eserinden de faydalanmıştır. Yazarın *Tuhfetü’l-islâm*’dan iktibas ettiği bazı kıtalar örnek olarak burada gösterilmiştir:

⁴⁷⁶ “افضل العباداة تلاوة القرآن”

Didi hatm-i rüsül tilâvet için

Dünyede efđal-i ibâdetdür

Dü cihānda tilâvet-i *Qur’ân*

⁴⁷¹ *Enîsü’l-ârifîn*, vr. P142b.

⁴⁷² Ali Nihad Tarlan, *Hayâlî Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1992, s. 20.

⁴⁷³ *Enîsü’l-ârifîn*, vr. P22b.

⁴⁷⁴ *Enîsü’l-ârifîn*, vr. P49a.

⁴⁷⁵ Ahmet Sevgi, “Merdümî ve “Tuhfetü’l-islâm”ı”, *S. Ü. Fen-Ede. Fak. Edebiyat Dergisi*, 1991, Sayı 6, ss. 101-105.

⁴⁷⁶ “İbadetin en faziletlisi, *Kur’ân* okumaktır.” (Bk. Yılmaz, *Kültürümüzde Ayet ve Hadisler*, s.100)

Bā' is-i devlet ü sa' ādetdür"⁴⁷⁷

“Nazm

İster isen du' āñı ide kabül

Hak Te' ālā zamān-ı şiddetde

Şükr idüp saña virdügi ni' ama

Kıl tazarru' zamān-ı vüs' atde"⁴⁷⁸

“Nazm

Bī-riyādur çü gā'ibāne du' ā

Anı maqbül ider Hudā bī-reyb [P16a]

Yüze yüz olmadansa biñ yegdür

Şol du' ā kim ola bi-zahri'l-ğayb"⁴⁷⁹

4.5.20. Behiştî Divânı

Azmî Pîr Mehmed'in yararlandığı bir başka şâir de Behiştî'dir. Asıl adı Ramazan olan Vizeli Behiştî, tasavvuf yoluna girmiş ve seyr ü sülûkunu tamamlayıp halifelige kadar yükselmiştir. İmamlık ve vaizlik yapan şâir,1571 yılında vefat etmiştir.⁴⁸⁰ Azmî eserinin “Şefkat” bâbında Behiştî'nin divânından iki beyite yer vermiştir:

“Kullarun içre nā-murād hemān

Begüm ancağ kemine qalmışdur

Kimse raħm eylemez benüm hālüm

Erħamü'r-rāħimīne qalmışdur"⁴⁸¹

4.5.21. Azmî Divânı

Azmî Pîr Mehmed Bey, *Enîsü'l-ârifîn*'in muhtelif bölümlerinde başka şâirlerden manzum parçalar aldığı gibi kendi divanından şiiirlere de yer vermiştir:

“Keff-i dūr-pāşına beñzerdi ola bir päre

Virdigün ağlayurağ virmese ger ebr-i bahār"⁴⁸²

⁴⁷⁷ *Enîsü'l-ârifîn*, vr. P9b.

⁴⁷⁸ *Enîsü'l-ârifîn*, vr. P15b.

⁴⁷⁹ *Enîsü'l-ârifîn*, vr. P16a-16b.

⁴⁸⁰ Yaşar Aydemir, Behiştî, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü Projesi, <http://www.turkedebiyat isimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=959>

⁴⁸¹ *Enîsü'l-ârifîn*, vr. P81a.

⁴⁸² *Enîsü'l-ârifîn*, vr. P91a.

“Kıt‘a
Dil-rubalarda nazār kılsañ iki ħaşletdür
‘ Āşık-ı bî-dil ü dildâdelere dâne vü dām
Birisi ğamze-i cādūyla düzdâne nigāh
Birisi ħande-i şirin ile rindâne selām”⁴⁸³

“Tolanurmuş işitdüm gicelerle küy-ı cānānı
Şaķınsun tütulur bir gün götürsün māh-ı tābānı”⁴⁸⁴

“Göge şavursalar eger külümüz
Ĥazret-i Ĥaķķadur tevekkülümüz”⁴⁸⁵

“Uşşāķa şaĝa şola nazār kııl taraf taraf
Yoķla ķuluñı ey şeh-i ħübān bölük bölük”⁴⁸⁶

“Fenā meyĥānesinüñ ehl-i bezmi
Reh-i küy-ı belā pāyānı ‘ Azmî”⁴⁸⁷

Azmî, yazımını *Enîsü’l-ârifîn*’den yaklaşık iki yıl sonra H. 976/M. 1568-69 yılında tamamladığı *Terceme-i Manzûme-i Ehâdis-i Erba‘în* adlı kırk hadis tercümesinden bazı kıt‘aları bu eserine de almıştır.

Eyleme āb-ı rüyuñı zinhār
Züll ü ħırş ile ħāk ile yeksān
Ĥānî‘ ol kim ķanā‘ at insāna
Gencdür bî-zevāl ü bî-pāyān⁴⁸⁸

Derecātını rāfi‘ ü’ d-derecāt
Mütevāzi‘ olanuñ itdi refi‘
Şıfat-ı kibriyāsı Cebbāruñ

⁴⁸³ *Enîsü’l-ârifîn*, vr. P107b.

⁴⁸⁴ *Enîsü’l-ârifîn*, vr. P192b.

⁴⁸⁵ *Enîsü’l-ârifîn*, vr. P32a.

⁴⁸⁶ *Enîsü’l-ârifîn*, vr. P51a.

⁴⁸⁷ *Enîsü’l-ârifîn*, vr. P54a.

⁴⁸⁸ *Enîsü’l-ârifîn*, vr. P34b.

Mütekebbir olanı kıldı vażî⁴⁸⁹

4.5.22. *Bâkî Divânı*

16.asır Divan şiirinin önemli temsilcisi olan Bâkî (ö.1600) kendi asrında ve daha sonraki yüzyılda birçok şâiri etkilemiştir. Azmî Pîr Mehmed Bey, bu eserinde *Bâkî Divânı*'ndan alıntılar yapmıştır.

“Beyt

Ne derd-i aşkı bilürsin ne miḥnet-i hecri

Hey âfet-i dil ü cān ḳadr-i ḫüsnî bil bârî”⁴⁹⁰

“Salṭanat tācın giyürse baḫt maḡrūr olma kim

Niçe sulṭān bōrkin almışdur begüm bād-ı ḫazān”⁴⁹¹

“Āh itme na‘l-i esbî nişānın görüp dilā

Şāyed kimesne işide yirūñ ḳulaḡı var”⁴⁹²

Azmî Pîr Mehmed Bey, yukarıda isimleri zikredilen şahısların dışında; Şeyhî, Ahmed Paşa, Karamanlı Nizamî, Alaaddin Ali Çelebi, Taşlıcalı Yahya, Muhibbî, Selikî, Hecrî, Tâcizâde Cafer Çelebi, Fevrî, Ahî, Muînî, Belîg, Hayâlî-i Kadîm, Katibî, Şem‘î, Kınalızâde Ali Çelebi, Emrî ve Hüdâyî-i Kadîm’in şiirlerinden örneklerle eserine zenginlik katmıştır.

Azmî, Klasik Türk edebiyatına vâkıf olduğu gibi Arap ve Fars literatürüne de alıntı yapabilecek kadar hâkimdir. Yazar, eserini kaleme alırken âdetâ seçme bir metin teşekkül ettirmeye gayret etmiştir. Eserde Fettahî-i Nişaburî ve Sehl-i Tüsterî'nin sözlerine; Molla Câmî, Nizâmî-i Gencevî, Lebid, İbn Yemîn ve Bustî gibi şâirlerin konuyla ilgili şiirlerine yer vermiştir.

“Neşr: Şāḫib-i *Şebistān-ı Ḥayāl* raḫimeḫ’ullāhu’l-kebirü’l-müte‘āl dir ki: “İmān içindeki elif şecere-i tevḫiddür ki Vādî-i Eymen-i temcîdde neşv ü nemā bulmuşdur ve binā-yı ḳaşr-ı İslām erkān-ı ḫams üzerine mebnî olmasından ḫurūf-ı ḫamse-i İslām münbîdür ve ḫurūf-ı ḫamse-i şalavāt-ı namāz penc nevbet olmasından

⁴⁸⁹ Enîsü’l-ârifîn, vr. P99b.

⁴⁹⁰ Enîsü’l-ârifîn, vr. P108b.

⁴⁹¹ Enîsü’l-ârifîn, vr. P21b.

⁴⁹² Enîsü’l-ârifîn, vr. P162a.

münhîdür ve gebrüñ hâşiyet-i i'tikâd-ı şeneviyyet zâhir ü bâtınına şöyle eşer kılmışdur ki işneyniyet-i merâtib-i hurûf nâmından ezhêrdür.⁴⁹³

“Sehl-i Tüsterî dir ki: اصول الدين ثلاثة احوال الاقتداء بالنبي صلى الله عليه وسلم في جميع الاعمال Pes lâzımdur ki herkes ki bir ‘amele şürü’ u âgâz ide nefsi emmâresine medhâl kımayup niyetini rızâ-yı Hudâ-yı kârsâz ide ki, agraız-ı nefsanî bî-iştibâh a‘mâl-i haqqânîyi ibtâl ü tebâh eyler.”⁴⁹⁴

“Nitekim Mevlânâ Câmî Şebistân-ı nâmî tarzında vâkı‘ olan kaçidesinde buyurmuşdur.

Beyt

عمر صرف كسب نام نيك كن كان نامه را
چون اجل كوته كند باقى نماند غير نام⁴⁹⁵

“Ve gencîne-güşâ-yı Gence nâmî-i girâmî sultân-ı sühan-verân Şeyh Nizâmî izhâr-ı ihlâşda buyurur.

كل سرخ از چو من خاري نيا يد
زمن بيش از دعا كاري نيا يد

كرم دور افكنى در بوسم از دور
و كر بنوازيم نور علي نور

اكر جرمست اينك تيغ و كردن
ز تو كشتن زمن تسليم كردن⁴⁹⁶

Ve Mevlânâ Câmî maḥdûm-ı girâmî maḥallinde ne ḥoş inşâd eylemişdur.

Naẓm

جامى از عشق مكو نكته بزاهد كه بود
هر محل را سخنى هر سخنى را محلى⁴⁹⁷

“Ve Ḥakîm-i Ḥaḳanî bu kıt‘a-i pür-hâletde naḳş-ı Mânî gibi ne şan‘atlar geçmişdur.

بترس از تير باران ضعيفان دركمين شب
كه هر كز ضعف نالانتر قويتر زخم بيكانش

⁴⁹³ Enîsü'l-ârifîn, vr. P10b-P11a.

⁴⁹⁴ Enîsü'l-ârifîn, vr. P12b.

⁴⁹⁵ Enîsü'l-ârifîn, vr. P168a-P168b.

⁴⁹⁶ Enîsü'l-ârifîn, vr. P14a.

⁴⁹⁷ Enîsü'l-ârifîn, vr. P216a.

بترس از اه مظلومان که بیدادست و خون بادد

⁴⁹⁸”تو خوش خفته ببالین تو اید تیر بارانش

Neşr: “Lebîd’üñ bu kavlidür: “Lillâhi dürri kâ’il.”

Şi‘r

الا كل شي ما خلا الله باطل

وكل نعیم لا محالة زایل⁴⁹⁹

“İbn Yemîn’üñ bu kıt‘ası bu maħalde gūyiyā naşş-ı kâti‘ vâki‘ olmışdur.

Ķıt‘a

هیچ دانی که چه باشد کرم و کیست کریم

کرم انست که اسان بر سد دست بدان

وعده انجام کن و منت بخشنده منه

کرم اینست اگردست رسی هست بدان⁵⁰⁰

“Bustî bu beyti ne laţif dimişdür:

اذا ملك لم يكن ذاهبه

⁵⁰¹”فدعه و دولته ذاهبه

4.6. Tercümede İzlenen Yol

Bir dildeki ifadeyi başka bir dile çevirme anlamına gelen tercüme toplamlar arası ilişkiler sonucu ortaya çıkmıştır. İslâm toplumunda yoğun olarak IX. asırda Abbasiler döneminde tercüme faaliyetlerinin başladığı görülür. Emeviler ve Abbasiler döneminde yapılan tercüme vasıtasıyla Grek, İnan ve Hint kültürü tanınmış, önemli eserler tercüme edilmiştir. Özellikle Endülüs Emevileri vasıtasıyla Arap kültüründe yazılmış önemli eserler İspanya’ya taşınmış ve Avrupalılar uzun bir süre bu eserlerden istifade etmiştir.⁵⁰²

Klasik Türk edebiyatında Arapça ve Farsçadan önemli eserler tercüme edilmiştir. Yapılan bu tercüme zamanla ilim ve edebiyatı gösterme unsuru olmuş, bire bir tercüme yerine sanatsal bir faaliyet ürünü haline gelmiştir. Çoğu âlim olan yazarlar eserlere müdahale edebilecek salahiyyete sahip olmuştur. Bu minvalde tercüme faaliyetlerinde eserler bazen ilaveler ve çıkarmalar yapılarak çevrilmiş, âdeta telifi bir metin ortaya konulduğu görülmüştür.

⁴⁹⁸ Enîsü’l-ârifin, vr. P71a.

⁴⁹⁹ Enîsü’l-ârifin, vr. P82b.

⁵⁰⁰ Enîsü’l-ârifin, vr. P90b.

⁵⁰¹ Enîsü’l-ârifin, vr. P97b.

⁵⁰² Nurgül Sucu, “Eski Türk Edebiyatında Tercüme Geleneği”, S. Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi Sayı 19, 2006, ss. 126-127.

Agâh Sırrı Levend, tercüme eserleri dört grup altında değerlendirmiştir:

- a. Aslını bozmamak için kelime kelime yapılan çeviriler
- b. Kelime kelime olmamakla birlikte, aslına uygun yapılan çeviriler
- c. Konusu aktarılarak yapılan çeviriler
- d. Genişletilerek yapılan çeviriler⁵⁰³

En eski *Kur'ân* çevirileri birinci gruba örnektir. Arapça metnin altına sözcüklerin Türkçesi kelime kelime yazılmıştır. Daha sonra ikinci gruba dahil olacak tercüme yapılmış; bu şekilde kutsal olan *Kur'ân-ı Kerîm*'in aslının bozulmaması amaçlanmıştır. Konusu itibariyle aktarılan metinlerde muhteva esas alınmış, yazarın eserden anladığı anlam verilmiştir. Dördüncü gruba dahil olan eserler edebî metinlerdir. Yazarlar, sanat göstermek amacıyla tercüme ettikleri kitaba birçok ilavelerde bulunarak farklı bir eser meydana getirir. Kimi parçaları aktarır kimisini de kendi düşüncesiyle genişletir. Müellifler çoğu zaman bu tarz eserlere ilk yazara duyulan saygı gereği tercüme adını verir. Gülşehrî'nin Attar'dan tercüme ettiği *Mantuku't-tayr*, Seyf-i Sarâyî'in Sadî'den çevirdiği *Gülistan* tam bir tercüme olmayıp metne birçok ilave ve müdahale olduğu halde bu eserlerin çevirisi olarak bilinir.⁵⁰⁴

Latinceye Kutsal Kitab'ın Vulgata çevirisini yapan ve ünlü çevirmen Cicero'nun izinden giden Hieronymus iki tür çeviriden bahseder: Sözcük sözcüğe çeviri ve anlam çevirisi. Yazar, kutsal metinlerin çevirisinde ilk tarzın daha çok geçerli olduğunu, dindışı metinlerde anlamın özgürce aktarım yapıldığı tercüme doğru bulunduğunu belirtmiştir. Birçok çevirmen arasında bire bir tercüme mi yoksa anlamsal çevirinin mi doğru olduğu tartışma konusu olmuştur. 19. asır Alman düşünürlerinden Schleiermacher çevirilen metnin türü ile tercüme yöntemi arasında ilişkiye dikkat çeker. Ona göre sanat ve bilim metinleri ve gündelik iş hayatını ilgilendiren metinler olmak üzere iki grup metin vardır. İş hayatında konu ve nesne öncelik olduğu için anlam her zaman tektir. Bilim ile sanat metinlerinde ise yazar eserin konusunu, nesnesini özgün dil kullanımıyla kendisi oluşturur.⁵⁰⁵

Edebî eserlerin çevirisinde her ne kadar sadakatle ses özelliklerinin benzerliğine dikkat edilse de orjinalle tamamen eş değer olmayacaktır; çünkü tek tek

⁵⁰³ Agâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 2008, s. 80.

⁵⁰⁴ Levend, *Türk Edebiyatı...*, ss. 80-81.

⁵⁰⁵ Akşit Göktürk, *Çeviri: Dillerin Dili*, YKY, İstanbul, 1994, ss. 18-19.

kelime seslerinin başkalığı; farklı ses yapıları ve karakterlerini beraberinde getirir. Bundan dolayı hiçbir edebî eser bütün nitelikleriyle başka bir dile aktarılamaz.⁵⁰⁶

Enîsü'l-ârifîn eklemelerin ve çıkarmaların yapıldığı, yazarın sanat kaygısı güttüğü edebî bir metindir. Azmî, eserinin mukaddime bölümünde tercüme metodunu izah etmiştir. Yazar Arap, Fars ve Türk edebiyatındaki birçok türden örnekler alarak çevirisine ilavelerde bulunmuştur. Müellif, her ne kadar eserine tercüme adını vermese de kaynaklarda *Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinî* adına rastlanır. Bunda Azmî'nin “Mevlânâ-yı mezbûruñ enfâs-ı müteberrikesinden teberrük ve teyemmün kaçd idüp ekşer evķâtıda kitâbını me'ħaz ittiħâz eyledüm....” ifadesi etkili olmuştur. Azmî Pîr Mehmed tercüme metodunu ve yaptığı ilavelerin neler olduğunu genel bir ifade ile eserinde şu şekilde açıklar: “...ve sâ'ir şu'arâ-yı zârâfet-şi'aruñ 'âşîkâne ve dil-süz eş'âr u ebyâtından ve felâsife-i sâlifenuñ kelimât-ı ħikmet-nikâtından ve muħâzarât u mevâ'iz u ħikem ve ħurûb-ı emşâl-i 'Arab ve müte'âref-i 'Acem'den ħazîne-i dil-i ħazînde maħzûn olan cevâhir-i zevâhiri ve sefine-i sîne meknûn olan ferâ'id-i fevâ'idi ol dürcde derc eyledüm.... Ve bu bende-i kemîne daħi ħasb-i ħâlüm vâķi' olan eş'âr-ı sūznâk-ı derd-i iş'ârumdan ve zâde-i ŧab'-ı kâşır u ħâtır-ı fâtir ve netâ'ic-i ebkâr-ı efkârundan sevâd-ı dîde-i ħam-dîdemi midâd idüp beyâz-ı cerîde-i çûn-ħırîdemi şaħife-i seyyi'ât ve nâme-i a'mâl-veş rû-siyâh ve müşevveş eyledüm.”⁵⁰⁷ İyi bir nâsir olduğunu göstermek isteyen Azmî, eserinde üç dile hakimiyetini; Arap, Fars ve Türk edebiyatına olan vukufiyeti ortaya koymuştur.

Mütercim tercüme metodu olarak bu eseri bire bir tercüme etmediği için bazı değişiklikler yapmıştır. *Ahlâk-ı Muhsinî*'yi esas aldığı noktada tercümede kullanılan metodu anlamak için iki hususu tespit etmenin önemli olduğu kanaatindeyiz. Bunlardan ilki tercümede kelime değiştirme diğeri de ifadeyi genişletmedir.

4.6.1. Kelime Değiştirme

Azmî Pîr Mehmed, “ekşer evķâtıda kitâbını me'ħaz ittiħâz eyledüm.” dediği Hüseyin Vâiz-i Kâşifi'nin eserinde bazı bölümleri kelime kelime tercüme etmiştir. Bu kelimeler dönemin metinlerinde kullanılıyor olsa da aynı anlamda başka sözcükler tercih edilmiştir. Mesela, Hüseyin Vâiz-i Kâşifi “hayâ” kelimesini şu şekilde izah eder:

“و ان خصلتی شریف و سیرتی مقبول است”⁵⁰⁸

⁵⁰⁶ İsmail Tunalı, *Sanat Ontolojisi*, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2011, s. 92.

⁵⁰⁷ *Enîsü'l-ârifîn*, vr. P6b.

⁵⁰⁸ Hüseyin Vâiz-i Kâşifi, *Ahlâk-ı Muhsinî*, University of Michigan, 1516, vr. 12a.

Azmî Pîr Mehmed Bey ise bu ifadeyi, “Ve hayā haşlet-i laţif ü sîret-i şerîfdür.”⁵⁰⁹ diye tercüme etmiştir. Yazar tercümede tekrara düşmemek için “şerîf” sözcüğü yerine “latîf” ve “makbûl” sözcüğü yerine “şerîf” kelimesini kullanmıştır.

Bir diğer örnekte yine eserin giriş bölümünde hükemâdan nakille şu ifadeye yer verilir:

و حکما گفته اند خوی نیک راهیست روشن که جز بانتهاج ان منهاج بسر منزل شرف و سروری
” نتوان رسید و جز بسلوک ان طریق رخت از بادیه حیوانیت بدار الملک انسانیت نتوان کشید

Azmî Pîr Mehmed bu ifadeleri Türkçeye şu kelimelerle aktarmıştır: “ve hükemâ-yı ‘ulemâ-yı kudemâ dimişlerdür: “Hulq-ı hasen bir rāh-ı rüşen ve bir nehc-i ebyendür ki ol minhāca intihācla ibtihāc itmeyince ser-menzil-i şeref ü ‘alāya irilmez ve ol meslege sülük itmeyince hāviye-i hevā-yı hayvāniyyetden dāru’l-mülk-i insāniyyete varılmaz.”⁵¹⁰

Mütercim, bire bir kelime tercümesi yapmamak için eserin aslında olan hükema kelimesini “hükemâ-yı ‘ulemâ-yı kudemâ” olarak tamlama yapmış, hūy-i nîk tamlaması yerine “hulq-i hasen” ifadesini tercih etmiş ve “sürûr” kelimesi yerine “alā” kelimesini kullanmıştır. Ayrıca “ve bir nehc-i ebyendir” ibaresini eklemiştir.

Azmî, esas konunun işlendiği bâblarda her ne kadar ilavelerde bulunduysa da *Ahlâk-ı Muhsinî*’den kelime değiştirerek tercüme de yapmıştır. Örneğin, Hüseyin Vâiz-i Kâşifî 21. bâbda “Sehâvet” konusunu izah etmeye şu ifadelerle başlar:

سخاوت سبب نیک نامی و احسان موجب دوست کامی و خجسته فرجامی است⁵¹¹

Azmî yukarıdaki ifadeyi bazı kelimelerin eş anlamlılarını vererek şu şekilde tercüme etmiştir: “Ve sehâ müdâm-ı nîk-nām ve kerîm mādâm-ı dōst-kām ve hüceste-fercāmdur.”⁵¹² Burada “sebeb” kelimesi yerine “müdâm” ve “ihsân” kelimesi yerine “kerîm” ve “mûcib” kelimesi yerine de “mādâm” sözcüğü tercih edilmiştir.

4.6.2. Genişletme

Mütercim kelime kelime tercüme metodundan başka *Ahlâk-ı Muhsinî*’yi esas aldığı bölümde sözcük ve cümle ilavelerinde bulunarak metni genişletmiştir. Bu şekilde özgün bir eser ortaya çıkarma gayretinde olmuştur. Azmî’nin bu

⁵⁰⁹ Enîsü’l-ârifîn, vr. P37a.

⁵¹⁰ Enîsü’l-ârifîn, vr. P2a-2b.

⁵¹¹ Ahlâk-ı Muhsinî, vr. 47a.

⁵¹² Enîsü’l-ârifîn, vr. P86a-86b.

genişletmesi, bazı yerlerde çıkarmalarda bulunması ve konunun akışı içerisinde metne yaptığı müdahaleler bu hususta başarılı olduğunu göstermektedir.

Genişletme metoduna örnek *Ahlâk-ı Muhsinî*'nin giriş kısmında yer almaktadır. Burada Hüseyin Vâiz Hz. Muhammed'i şu ifadelerle över:

بعثت لاتمم مكارم الاخلاق مفهوم ميشود كه فائده بعثت سرور عالم صلى الله عليه و اله و سلم تتميم“⁵¹³ مكارم اخلاق و تكميل محاسن اوصافست لاجرم زبان معجزبيان انحضرت بكلمه تخلقوا باخلاق الله

Enîsü'l-ârifîn'de bu iki hadis arasında yer alan ifade birçok kelime ve tamlama ilave edilerek şu ifadelerle aktarılmıştır:

“⁵¹⁴بعثت لاتمم مكارم الاخلاق Bu hadîş-i şerîf-i meşhûru'l-âfâkuñ mazmûn-ı meymûn-ı sa'âdet-meşhûnından tebâdür iden oldur ki bâ' iş-i bi'şet 'illet-i gâ' iyye-i silsile-i mevcûdât 'aleyhi efdâlü's-şalavât ve ekme'lü't-taḥiyyât tetmîm-i mekârim-i ahlâk ve tekml-i mehâsin-i şîfât ola ve ser-çeşme-i nübüvvet-i kübrâdan mütereşşih olup zebân-ı mu'ciz-i beyânlarına sârî vü cârî olmuştur.⁵¹⁵ تخلقوا باخلاق الله“⁵¹⁶

Ahlâk-ı Muhsinî'den tercüme edilen bölümlerde yapılan genişletmelere özellikle kendisine hikayesi ile değinilen şahısların vasıflarının anlatıldığı ara cümlelerde rastlanılmaktadır. Örneğin, Efrasiyab'ın bir sözünün aktarıldığı yerde Hüseyin Vâiz şu ifadeyi kullanmıştır:

”افر اسياب مر امراء خود را گفت“⁵¹⁷

Azmî ise Efrâsiyab'ın özelliklerini sıralayarak ondan bahsetmiştir:

“Efrâsiyâb -ki şâhib-i firâset ve fâris-i meydân-ı 'adâlet bir şehriyâr-ı kâm-bîn ü kâm-yâb idi- dâ'imâ vüzerâ vü ümerâsına buyururdu ki“⁵¹⁸

Tercümede yapılan genişletmeye bir örnek de “İffet” bâbında mevcuttur. Azmî, bu bâbda birçok ilavelerde bulunur ve büyük zatların bir sözüne yer verdiği bölümde eserin aslına sadık kalarak, fakat çeşitli eklemelerde bulunarak çeviri yapar. İnsanın melekî ve hayvanî yönünün olduğu izah edilip son olarak ulaşılmak istenen nokta ve tavsiye edilen husus *Ahlâk-ı Muhsinî*'de şu şekilde izah edilir:

عقل انست كه تا ميتواند نسبت ملكى را قوت دهد بجانب نسبت بهيمى ميل ننمايد⁵¹⁹

Azmî bu yalın ifadeyi birçok kelime, secili ifade ve konuyla ilgili âyet ekleyerek tercüme etmiştir: “Pes 'âkıl ü kâmil oldur ki melekât-ı melekiyyeti

⁵¹³ *Ahlâk-ı Muhsinî*, vr. 1b.

⁵¹⁴ “Ben ancak güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim.” (Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, I, s. 230)

⁵¹⁵ “Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanımız.” (Yılmaz, *Kültürümüzde Ayet ve Hadisler*, s. 640)

⁵¹⁶ *Enîsü'l-ârifîn*, vr. P2a.

⁵¹⁷ *Ahlâk-ı Muhsinî*, vr. 10a.

⁵¹⁸ *Enîsü'l-ârifîn*, vr. P24a.

⁵¹⁹ *Ahlâk-ı Muhsinî*, vr. 15a.

kendüye hâl ü kemâl idinüp farḡ-ı şehvet ü behimiyyeti tarfetü'l-⁵²⁰ aynda ber-ḡaraf kılmaga ⁵²¹ azîmet ve merak-ı riyâzetle sedd-i ramak kılup küt-i lâyemütla kuvâ-yı bedeniyyeye za'f ve kuvâ-yı rûhâniyyeye kuvvet virmege himmet ide ve zümre-i müheyemîn ü muḡarrebînle hem-râz olmaḡla ser-firâz ve ⁵²⁰ اولي اجنحة مثني و ثلاث و ⁵²¹ في كل واد يهيمون ⁵²² ile rubâ^c-ı ⁵²¹ رباغ ile rubâ^c-ı ⁵²² da pervâz itmekle benî Âdem nev^c inden mümtâz ola.”⁵²²

Bunun dışında Azmî Pîr Mehmed Bey *Ahlâk-ı Muhsinî*'deki bazı yerleri tercümesine almamıştır. Özellikle kırkıncı bâb olan “Der-Terbiyet-i Hadem ü Haşem” bölümündeki birçok yer *Enîsü'l-ârifîn*'e dahil edilmemiştir.

4.7. Azmî Pîr Mehmed'in Esere Yaptığı İlaveler

Yazarın, *Enîsü'l-ârifîn*'i kaleme alırken *Ahlâk-ı Muhsinî*'yi genelde esas aldığı; fakat kendisi birçok ekleme ve çıkarmalarda bulunarak adetâ telifi bir eser meydana getirdiği yukarıda ifade edilmişti. Azmî, esere ilave olarak birçok şâirin şiirlerini, eski filozofların hikmetli sözlerini, faydalı bilgiler, dinî öğütler, Arap atasözleri, Acem kültürünün zenginlikleri, ayrıca kendi şiirlerini dahil ederek metni zenginleştirmiştir. Mütercim, esere yaptığı ilaveleri sebep-i telif bölümünde şu ifadelerle dile getirmiştir: “...ve sâ'ir şu'arâ-yı zarâfet-şi'aruñ ^c aşîkâne ve dil-süz eş'âr u ebyâtından ve felâsife-i sâlifenuñ kelimât-ı hikmet-nikâtından ve muḡâzarât u mevâ'iz u hikem ve ḡurûb-ı emşâl-i ^c Arab ve müte'âref-i ^c Acem'den ḡazîne-i dil-i ḡazînde maḡzûn olan cevâhir-i zevâhiri ve sefîne-i sîne meknûn olan ferâ'id-i fevâ'idi ol dürcde derc eyledüm ...Ve bu bende-i kemîne daḡi ḡasb-i ḡâlüm vâki^c olan eş'âr-ı süz-nâk-ı derd-i iş'arumdan ve zâde-i ḡab^c-ı ḡaşır u ḡâtır-ı fâtir ve netâ'ic-i ebkâr-ı efkârundan sevâd-ı dîde-i ḡam-dîdemi midâd idüp beyâz-ı cerîde-i çûn-ḡirîdemi şaḡîfe-i seyvi'ât ve nâme-i a^c mâlveş rû-siyâh ve müşevveş eyledüm.”⁵²³

Yukarıda görüldüğü gibi *Enîsü'l-ârifîn*'i değerlendirirken esere bir tercümeden ziyade müstakil bir metin olarak bakmak gereklidir. Eserin kaynakları bölümünde tespit ettiğimiz yerler Azmî tarafından yapılan ilavelerdir. *Enîsü'l-ârifîn*'de yer alan âyet ve hadisler *Ahlâk-ı Muhsinî*'de bulunandan daha fazladır. Eserin başından sonuna kadar yapılan ilavelerin hepsi çıkarılsa yaklaşık olarak

⁵²⁰ “... ikişer, üçer, dörder kanatlı...” (Kur'ân-ı Kerîm, Fâtır, 35/1)

⁵²¹ “...her vâdide başboş dolaştıklarımı ve gerçekte yapmadıkları şeyleri söylediklerini...” (Kur'ân-ı Kerîm, Şuarâ, 26/225)

⁵²² *Enîsü'l-ârifîn*, vr. P41b-42a.

⁵²³ *Enîsü'l-ârifîn*, vr. P6a-6b.

metnin yarısına tekabül eder. Özellikle esas konunun işlendiği bâblarda ilaveler fazladır. Burada Azmî'nin mukaddimede bahsettiği ilavelerin görülebileceği örneklerden bahsedilmiştir. Son olarak müstakil bölüm eklemeleri hakkında bilgi ve örnekler verilmiştir.

4.7.1. Giriş Bölümüne Yapılan İlaveler

Klasik eserlerin giriş bölümünde geleneksel bir yapı olarak bulunan hamdele bu eserde de mevcuttur. Azmî, eserin başlangıç cümlesine iki beyit eklemiştir. Burada Allah'a minnetten, onun yaratıcı olduğundan ve insanı en güzel şekilde yaratıp yüce ahlâkla donattığından bahseder:

“Minnet Allāh’a kim Odur Ḥallāk
Ḥalk idüpdür mekârim-i ahlāk

Ḥüsn-i ḥulḳ ile eyleyüp tekrîm
Ḳıldı insânı *aḥsen-i taḳvîm*”⁵²⁴

Mütercim, *Ahlâk-ı Muhsinî*'nin ilk cümlesini genişleterek tercüme etmeye başlamış ve Cenâb-ı Hak'la ilgili “sultân-ı ⁵²⁵الملك اليوم ve deyyân ⁵²⁶ولا تاخذه سنة ولا لي مع الله ⁵²⁷سرى-ي” ve nişân-ı ‘ālî-şân-ı ⁵²⁸الموعظة الحسنة” ile mu‘anven...” âyet ve hadise yer vererek konuyu genişletmiştir. Yazar daha sonra meseleyle ilgili manzumeleri ilave etmiştir:

“Şi‘r
Server-i ser-ḥayl-i şaff-ı aşfiyâ
Neyyir-i evc-i felek-i kibriyâ

ابلع من ابلع ام الكتاب
افضل من اوتى فصل الخطاب
افصح من افصح عنه البيان
اعظم من عظمه المستعان

⁵²⁴ Enîsü'l-ârifîn, vr. P1b.

⁵²⁵ “Bu gün hükümranlılık kimindir?” (Kur’ân-ı Kerîm, Mü’min, 40/16)

⁵²⁶ “O’nu ne bir uyuklama tutabilir, ne de bir uyku hali tutmaz.” (Kur’ân-ı Kerîm, Bakara, 2/255)

⁵²⁷ “Benim Allah ile...” (Benim Allah ile öyle anlarım olur ki ne bir mukarreb melek ne de mürsel bir nebi öyle yakınlığı elde edebilir.) hadisine iktibas edilmiştir. (Aclûnî, Keşfü'l-hafâ, II, s. 226)

⁵²⁸ “Rabbinin yoluna, hikmetle, güzel öğütle çağır.” (Kur’ân-ı Kerîm, Nahl, 16/125)

صل عليه وعلى آله
529”ما ظهر الحب على و آله

Azmî, Hz. Muhammed’i medheden ifadelerde hadislere iktibas yaparak ilavelere devam etmiştir: “Ol şâh-ı serîr-i 530 انا افصح ve mäh-ı sipîhr-i 531 انا املح ‘andelîb-i şâhsâr-ı bâğ-ı belâğ ve şâhbâz-ı bülend-pervâz-ı ‘âlem-i 532 ما زاع 533 534 535 ان هو الا وحى يوحى ve bülbül-i şîrîn-nevâ-yı 534 ما ينطق عن الهوى 533 şekker-ğâ-yı 535

Yazar, tabîî olarak eserini sunduğu padişaha övgülerde bulunarak Sultan II. Selim’e ve dönemin sadrazamı Sokullu Mehmed Paşa’ya medhiyeler yazar. Yazar, sebep-i telif başlığı altında eseri kaleme alma sebeplerine ayrıntılı olarak değinir. Ayrıca “Mukaddime” başlığı altında eserin türünü ifade eden bilgilere de yer verir. Bu bölümler *Enîsü’l-ârifîn*’e özgü yerlerdir.

4.7.2. Bâblara Yapılan İlaveler

Mukaddime bölümünden sonra Azmî, *Ahlâk-ı Muhsinî*’de yer alan bâbların ismini orijinal metne sadık kalarak tek tek sıralamıştır. Azmî’nin bâblara yaptığı ilaveler sadece âyet ve hadis olmayıp; çeşitli manzumeler, muhtelif hikayeler, konuyla ilgili atasözleri ve büyük zatların sözünden nakillerdir. Bu eklemeler kronolojik değildir. Makamın iktizasınca yapılan ilaveler, eserin farklı bir kitap olma özelliğini ön plana çıkarmaktadır. Burada bahsedilen ilavelerden büyük bir kısmına örnek olacağı için “Tevekkül” bâbını *Ahlâk-ı Muhsinî* ile kıyaslayacağız.

Öncelikle bu bahsin *Ahlâk-ı Muhsinî*’de nasıl geçtiğini ve nelere değinildiğini görebilmek için Ragıp İmamoğlu tarafından yapılan çeviriye burada yer verilmiştir. Bu tercümeden sonra meselenin özünün anlaşılması için Azmî’nin sadece bu bâbdaki ilaveleri gösterilmiştir. *Ahlâk-ı Muhsinî*’deki “Tevekkül” bahsi Ragıp İmamoğlu tarafından şu ifadelerle aktarılmıştır:

“Tevekkül, gönlü sebeplerden yücelterek ulu Allah’tan yöneltmek ve işlerinin başarıya ulaşmasını ondan dilemek ve bütün işlerini ona bırakıp ortaya çıkan her şeyde onun keremine dayanmaktır. Bu suretle de tevekkül edenin keremine dayanmaktır. Bu suretle de tevekkül edenin bütün işleri arzusu üzre düzenine girmiş olur. Mısra⁶

529 *Enîsü’l-ârifîn*, vr. P1b.

530“ En güzel konuşan benim .” (Aclûnî, *Keşfü’l-Hafa*, I, 232)

531 “Ben, (Arab’ın) en güzeliyim.” (Bk. Yılmaz, *Kültürümüzde Ayet ve Hadisler*, s. 125)

532 “(Gözü) kaymadı ...”(Kur’ân-ı Kerîm, Necm, 53/17)

533 “O, nefis arzusuyla konuşmaz.”(Kur’ân-ı Kerîm, Necm, 53/3)

534 “(Size okuduğu) Kur’ân ancak kendisine bildirilen bir vahiydir.”(Kur’ân-ı Kerîm, Necm, 53/4)

535 *Enîsü’l-ârifîn*, vr. P1b.

İşini Allah'a havale et ve gönlünü hoş tut

Hükümdar tevekkül yolunu terk etmemelidir. Bu sayede Allah'ın yardımı onun işlerini gerektiği gibi sonuçlandırır.

Naklederler ki; bir gün bir hükümdar bir bilgine sordu: “İman ehline Allah'ın yardımı kaç şeyde tecelli eder?” Bilgin de: “İki şeyde; birisi namaz kılmak, diğeri de Allah'ın lutfuna güvenmektedir.” dedi. Bunun üzerine hükümdar bütün işlerini bu iki esas üzerine kurdu ve bu iki hasleti âdet edindi. Derken büyük bir düşman ordusu ansızın hükümdarın pây-ı tahtına doğru çıkageldi. Hükümdar da elindeki askeri ile düşmana doğru hareket etti. İki ordu birbirine yaklaştı ve savaşa karar verildi. Savaşa başlanacağı günden önceki geceyi hükümdar aralıksız olarak namaz kılmakla geçirdi. Devletin ileri gelenlerinden birisi hükümdara: “Şimdi istirahat buyur yarın harbe gireceğiz.” dedi. Hükümdâr: “Ben bu gece Allah'a karşı kulluk vazifemi yerine getiririm. Yarınki iş Allah'ındır, O'nun dediği olur. Benim ona yapacağım hiçbir tesirim ve onun kaderine etkili olacak hiçbir ihtiyarım yoktur.” dedi ve “Savaş hazırlıklarını yap harp planını çiz.” diye emir verip (Böylece işin zahirî sebeplerine sarıldıktan sonra) “Tevekkül zırhını giyinmiş ve işimi Cenâb-ı Hakkın lutfuna havale etmişim.” dedi. **Ferd**

Biz işimizi Allah'a havale ettik, O'nun keremi neler yapar

Sabahleyin dikkat ve intizamla harbe hazırlandılar, her iki ordu karşı karşıya savaş durumu aldılar. “Yüce Allah size görmediğiniz ordular gönderdi.” Anlamına gelen âyetin işaret ettiği mânevî yerden yüce Allah'ın yardımı ulaştı. Mısra

Allah'ın yardım ordusu gayb mülkünden zuhur etti

Düşman askerinin gözü Allah'a tevekkül etmiş olan hükümdarın çadırına ve bayrağına ilişince düşmanların cesaret ve iradeleri ellerinden hemen gitti, yenilgiyi ganimet saydılar. Bu netice harpsiz elde edildi. Düşman kaçtı. Böylece düşmanın şerri uzaklaştırılmış oldu. Beyit

Zafer sabahı ümid maşırıkından doğdu; düşmanın kötü arzuları yok oldu”⁵³⁶

Ahlâk-ı Muhsinî de bu kadar olan tevekkül konusu *Enîsü'l-ârifîn* de daha geniş ele alınmıştır. *Ahlâk-ı Muhsinî* de yaklaşık iki yaprağa yakın bir yer kaplayan bu bahis *Enîsü'l-ârifîn* de beş varakta anlatılmıştır.

⁵³⁶ İmamoğlu, ss. 18-20.

Azmî, bu konuya tevekkülün tanımını *Ahlâk-ı Muhsinî*'den alarak başlar. Buradaki tanımı üç parçaya ayıran mütercim, konuyla alakalı olarak *فحسبنا الله و نعم الوكيل* âyetini ilave etmiştir. Ayrıca *Bakî Divanı*'nda yer alan bir mısrayı eklemiştir.

“Mışra‘

Allâhadur tevekkülümüz i‘ timâdımız”⁵³⁷

Tanımın ikinci bölümünü *Ahlâk-ı Muhsinî*'den çevirdikten sonra tevekkülle ilgili kendi şiirinden bir beyite yer vermiştir:

“Nazm

Göge şavursalar eger külümüz

Ḥazret-i Ḥaḳḳadur tevekkülümüz”⁵³⁸

Azmî tevekkül tanımının üçüncü bölümünü çevirdikten sonra birçok manzumeyi, konuyla ilgili âyetleri ve kendi ifadelerini ilave etmiştir.

“Beyt

Ne begden iste maḳşūduñ gönül ne şâhdan iste

Tevekkül kıl Ḥudâ'ya devleti Allâh'dan iste

Şâhib-i Nüzhe ‘aleyhi’r-raḥme dimişdür: و تا توکل خودرا نکذاري توکل تو تمام نيست و غافل شب و روز درغم روزيست خاکش برسره که بدین روزيست
Çün kaṭre-i nâçiz ve zerre-i kemter sofrâ-i in‘âm ve âfitâb-ı iḥsânından behreverdür.

Nazm

اديم زمين سفره عام اوست

برين خوان يغما چه دشمن چه دوست

و افوض امري الي الله⁵⁴⁰ ve gidâsını فتوکل علی الله⁵³⁹ ki
cür‘asını nüşide ve eyde.

Şi‘r

رضيت بما قدر الله لي

وفوضت امري الي خالقي

لقد احسن الله فيما مضي

”كذلك يحسن فيما بقي”⁵⁴¹

⁵³⁷ Bk. Sabahattin Küçük, *Bâkî Divânı*, TDK Yayınları, Ankara, 1994, s. 218.

⁵³⁸ Bu beyit Azmî Pir Mehmed'e aittir. Mostarlı Ziyâî bu beyite dört mısra ekleyerek müseddes yazmıştır. (Bk. Müberra Gürgendereli, *Mostarlı Hasan Ziyâ'î Divanı*, Kültür Bakanlığı, e. kitap, s. 48-49. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10629,metinpdf.pdf?0>)

⁵³⁹ O halde sen Allah'a güvenip dayan. (*Kur'ân-ı Kerîm*, Neml, 27/79)

⁵⁴⁰ Ben işimi Allah'a havale ediyorum. (*Kur'ân-ı Kerîm*, Mumin, 40/44)

Yazar, Hz. Ali'nin sözlerinden, Arap atasözlerinden ve çeşitli manzumelerden ilavelerde bulunmuştur. Yapılan eklemelerden sonra bu bâb *Ahlâk-ı Muhsinî*'den bağımsız olarak devam eder. Orada yer alan kıssa yerine bu eserde iki ayrı hikaye nakledilerek konu sona ermiştir.

“Müteferriş ve müteḥaddis oldur kim ⁵⁴²الرزق على تیشه-i من قنع شبع⁵⁴² nüktesini tîşe-i
تو کلت علي خالقي ⁵⁴³اşa-yı کا نقش في الحجر⁵⁴⁴ yaza ve rāh-ı tevekkülde
الله⁵⁴³ ile levḥ-i dile⁵⁴⁴ ye ittikā idüp sikkeyi mermerde kıza.

غلام همت انم که زیر چرخ کیود

ز هر چه رنگ تعلق پذیرد از ادست

Beyt

Dil-i sengīnine ‘ālemdē tevekkül naqşın

Kim ki resm eyler ise sikkeyi mermerde kıazar

Mışra‘

Başın muraqqā‘ına çeke nitekim keşef

Қıт‘a

بشنواز من بجان یکی حکمت

انکهی نقش میکن اندر دل

کر ترا همتیست قانع باش

طمع از کیسه کسان بکسل

Beyt

قناعت در فراغت هر که دارد

ز مهر و مه کلامش ترک دارد

Neşr: Ekābir-i selef dimişlerdür: “Ne kıadar kıaçsañ naşībūñ olan arduñdan
نصیبیک بصیبیک yiter ve ne kıadar kıaşd itseñ naşībūñ olmayan öñüñde yiter.

Mışra‘

Ṭoyurmaz gözleri illā ki ṭopraq

Ve dīde-i ṭül-i emel sūzen-i fenā ve rişte-i ecelden ğayriyle dikilmez.

Meşnevī

Nihāyet yok durur çün hırş u āza

Қанā‘at eylemekdür çāre aza

⁵⁴¹ Enisü'l-ârifin, vr. P32a-32b.

⁵⁴² “Kanaat eden doyar.”

⁵⁴³ “Rızık Allah'tandır.”

⁵⁴⁴ “Taş üstündeki nakış gibi.”

Ḳanā‘ at kılmayan olmaz tüvānger

Vufūr-ı māl ile Ḳārūn ise ger

‘ Asel ḥazẓı çü zaḥm-ı nīşe degmez

‘ Aselden yegidür biñ kerre bekmez

Ve kısmet-i ⁵⁴⁵ نحن قسمنا dan naşībūne ḳāni‘ ve ğayruñ loḳmasına ṭāmi‘ olasin.

لبا لبست زخون جگر پيالہ ما

دم نخست چنين شد مگر حوالہ ما

Ehl-i ḥikmet dimişlerdür: “İki nesne muḥāl-i ‘ aql-ı selīm ve ḥilāf-ı ḳānūn-ı kadīmdür: Ādem rızḳ-ı maḳsūmundan ziyāde yemek ve vaḳt-i ma‘ lūmundan evvel ölmek.” Ve ba‘ z-ı ḥükemā dimişlerdür: “Şayyād-ı bī-rūzī baḥr-ı bī-kerānda māhī şikār kılmaz ve māhī-i bī-ecel berde aylarca yatsa ölmez. ‘ Āḳıl oldur ki الهم قنعنا hamīrinden faṭīr idüp furn-ı ḳarnına şala ve ziyāde vü füzūn ṭaleb kılmaya.

Nazm

فارس میدان توکل شده

خیمه بصحرای قناعت زده

...

Ḳıṭ‘ a

Eyleme āb-ı rūyuñı zinhār

Zūll ü hırş ile ḥāk ile yeksān

Ḳāni‘ ol kim ḳanā‘ at insāna

Gencdür bī-zevāl ü bī-pāyān

Ve ⁵⁴⁶ الراحة الراحة ve ثمره القناعة الراحة bu ma‘ nādan mübnīdür ve *Neşrū’l-⁵⁴⁸لحرص و الحرمان تو امان ⁵⁴⁷ ālā ‘ anh ⁵⁴⁹ Le ‘ālī’-i Ḥazret-i ‘ Alī’ dendür raḍiya’llāhu te‘ ālā ‘ anh*

Erbāb-ı taḥḳīḳ ve aşḥāb-ı taşḍīḳ bu ṭariḳle taḥḳīḳ itmişlerdür ki:

Mışra‘

Bāde nūş it ke’s-i *el-kāsibū Ḥabību’llāhdan* ⁵⁴⁹

Ve Şāḥib-i Nüzhe ‘ aleyhi’r-raḥme dimişdür: Her ki هر که خرسندی را نماند kendüñi vekīl-i cemīl kerem-i celīle sipāriş idüp sīmurğ-vār ḳāf-ı

⁵⁴⁵ “.. biz paylaştırdık..” (**Kur’ân-ı Kerīm**, Zuhruf, 43/32)

⁵⁴⁶ “Rahatın senin avucundadır.”

⁵⁴⁷ “Hırs ve hırman (bir şeyden mahrum kalmak, bir şeyin haram olması) ikiz kardeşdir.”

⁵⁴⁸ **Enisü’l-ârifin**, vr. P33a-34b.

⁵⁴⁹ “(Helal yoldan) çalışıp kazanan Allah’ın sevgili kuludur.” (Bk. Yılmaz, **Kültürümüzde Ayet ve Hadisler**, s. 356)

ḳanā‘ati vü künc-i ‘uzleti mesken ḳıl ve ğaşṣ ü semīn ve ḥuṣḳ u terden her ne gelse
‘anḳā gibi ḳāni‘ ol.

Mıṣra‘

هر که قانع شد بخشك و ترشه بحر و برست⁵⁵⁰

Naẓm

Ḳanā‘atnıñ delīlin inzivā ḳıldın yana bir hem

Delīl uṣbu ki ḳāni‘ ḥarfıdın ḥulḳ eylediñ ‘anḳa

Rızḳ egerḳi maḳsūmdur esbāb-ı ḥuṣūlüne ta‘alluḳ ṣarṫ ve mühimdür ve belā
egerḳi maḳdūrdur, ebvāb-ı duḥūlünden iḥtirāz vācib u lāzımdur.

Ḳıṫ‘a

رزق اگرچه که بی کمان برسد

شرط عقلست جستن از درها

کرچه کس بی اجل نخواهد مرد

تو مرو دردهان از درها

Beyt

کرچه بیرون زرزق نتوان خورد

در طلب کاهلی نشاید کرد

“**Hikāyet:** Ehl-i bādiyeden bir A‘rābī ṣāliḥ bā‘zı meṣāliḥ için bir nāḳa-i bād-
reftār u seyl-kirdār ve pīl-demān u kūh-kūhāna süvār olup ‘azm-i meclis-i sa‘ādet-
penāh-ı Ḥazret-i Risālet-destgāh ḳılur ve ‘izz-i ḥuzūr-ı fā‘izü’n-nūrlarına vuṣūlle
ṣeref-i istis‘ād bulur....”⁵⁵¹

“**Hikāyet:** Bir zāhid-i ṣalāḥ-pīṣe bir bīṣe-zārda geṣṫ ü güzār idüp ber-muḳtezā-
yı⁵⁵² اثار رحمة الله نظرُوا الي اثار رحمة الله”⁵⁵²

Nitekim ḥayru’n-nās buyurur: ⁵⁵³خير الناس من ينفع الناس Bir kimesne ki ğayra
iṣāl-i ḥayra ḳādir ola, ḥayfdur ki tehāvün ü tekāsül idüp denā’et-i himmetinden
ğayrdan ṫaleb-i rūzī ḳıla ve ellere ‘arz-ı iḥtiyāca muḥṫāc ola, belki her sefelenüñ
baḳıyye-i sıfālīne aṣ yirüp her nākes-i menkūsüñ kāsēlisi ola. Erbāb-ı himmet-i ‘ālī
dimişlerdür:

Şi‘r

همت بلند دار که نزد خدا و خلق

⁵⁵⁰ Her kim ki kuru ve yaşla yetinmeyi öğrendi, denizler ve karaların padişahı olur.

⁵⁵¹ **Enisü’l-ârifin**, vr. P35a-35b.

⁵⁵² “Allah’ın rahmetinin eserlerine bir bak.” (**Kur’ân-ı Kerîm**, Rum, 30/50)

⁵⁵³ “En iyi insan, insanlara yararı dokunan kimsedir.” (Bk. Aclûnî, **Keşfü’l-hafâ**, I, s. 472)

باشد بقدر همت تو اعتبار تو

چو باز باش که صیدی کنی و لقمه دهی
554”طفیل خواره مشو چون کلاغ بی پر و بال

Yukarıda tespit edilen hususlar Azmî'nin sebep-i telif kısmında genel olarak bahsettiği ilavelerin görülmesi açısından önemlidir. Farsça beyitlerin bir kısmını ve hikayelerin sadece giriş cümlelerini vermekle yetindiğimiz bu örnekte âyet ve hadislerden, manzumelerden, hikayelerden, yazarın kendi şiirlerinden ve İslâm büyüklerinin sözlerinden yapılan ilaveler görülmektedir.

4.7.3. Müstakil Bölüm İlavesi

Yazar eserde kırk bâbı tamamladıktan sonra insanların daha çok sosyal hayatta karşılaştığı meseleler ile ilgili bazı âdâb konularına değinmiştir. Azmî, “Fî-Tergîbi'n-nikâh, Fî-Terbiyeti'l-evlâd, Der-Terbiyet-i Hıdmetkârân, Âdâb-ı Siyâb, Fî'l-binâ'i, Âdâb-ı Ekl ü Şürb, Fî-Süneni'l-keîâm ve Âdâbihi, Âdâb-ı Hareket ü Sükûn” başlıkları altında ele aldığı konuları âyet, hadis, atasözü ve manzum parçalarla meselenin özüne inerek izah etmiştir. Eserin muhtevası bölümünde bu konularda neler anlatıldığına değinildiği için burada mevzular hakkında kısa bir bilgi verildikten sonra örneklere geçilmiştir.

Vezerlikle ilgili konuya değindikten sonra Azmî, ilk olarak nikah konusuna değinir. Burada evlenmenin önemini konuyla ilgili hadislere yer vererek izah eder. Özellikle evlenmede eş seçiminde dikkat edilmesi gereken husulara değinir. Azmî burada hangi kadınla evlenmenin gerektiğini şu cümlelerle izah eder:

“...Ammâ şu şıfatlu zevce izdivâc ü imtizâc itmek gerek ki vedûd u velûd ola, ya'ni şâhibetü'l-meveddet ve keşîretü'l-velâdet ola ki امراء سوداء خیر من عقیم حسناء
Ve ehl-i 'iffet olup sâha-i zimmeti töhmet-i hıyânetden berî vü tâbnâk ve dâmen-i
'işmeti ğubâr-ı cinâyetden pâk ola ve kerîmetü'l-'ırq ola. Zîrâ bi-hükmi-â
التلدالحية الا
الحية 'ırq elbette aşlına çeker ve ahlâk-ı seniyyeyi istîşâl idüp 'ırqın kesr ve ħannâne
ve mennâne ve ennâne ve keyyetü'l-kağâ ve ħadrâü'd-dimenden ictinâb eyleye.
Ĥannâne ol zendür ki, zevce-i âherden evlâdı ola. Mennâne oldur ki, şâhib-i mâl ü câh
olup zevcine virdüğünü yüzine urup başına kağa. Ennâne oldur ki, zevce-i sâbıkı
mizâcına muvâfiğ olup zevğ-ı şöhetü kâmi-â arzûsından gitmeyüp muttaşıl zevce-i
lâhıkdan enîn ü şikâyet ide. Keyyetü'l-kağâ, ol zen-i ğayr-ı 'afîfedür ki şevheri ğâ'ib

⁵⁵⁴ Enîsü'l-ârifin, vr. P35b-36b.

olduğı gibi h azırlar kafasına ta' n dağın ura. Ve hadr u'd-dimen zen-i cemiled r ki aŐile olmaya. Bu mağule benat-ı hasn -i f asidet 'l-' ırkı mezbeledede h aŐıl olmuş nebata teŐb ih itmişlerdür...’’⁵⁵⁵

Bu bölümden sonra ‘‘Fi-Terbiyeti'l-evl d’’ başlığı gelir. Burada evlat yetiŐtirmenin önemini izah eden Azm , erkek  ocuk doğduğunda ona bir peygamber isminin konulmasını, onun iyi ahl klı bir kişi tarafından emzirilmesini,  limlere ve salihlere muhabbetinin sağlanması gerektiğini hikayelerle, manzumelerle ve hadislerle izah eder. Burada  rnek olması için bir bölüme yer verilmiştir:

‘‘Nesr: Ve veled, peder   m der yanında mevz  u m da ya' ni em net-i H ağ' dur ve mağkeme-i mađŐerde bu em net n h k k  mut lebe olunmağ muh k kağdur ve bu em net bir  yined r ki cem ' -i kem lat   neğ ' işi ve end d u neğ ' izi k biled r ve cevher-i h k kati ve h k kat-i cevheri her ne c nibe meyl itd rse n m ' ildür.

 alur n m  cih nda ol kiŐin n

Ki bir ferzendi  ala y dig rı

Nesr: L -cerem h k nı virüp terbiyetinde sa' y-i bel ğ göstermek gerek t  ki evŐ f-ı pesendide ile muttaŐıf ve h Ő l-i nig hideden m n arif ola. Evvel l zım olan oldur ki, ismini tezy n   taŐŐin idüp esm -yı enbiy dan ‘aleyhimü'Ő-Őal t  ve's-sel m biriyle tesmiye ide ve sağ üznine ez n virüp Şol  znine i  met getüre ve başını ter Ő idüp Őa ı ağırı s m ya zer taŐadduđ ide.’’⁵⁵⁶

Azm  P r Mehmed Bey, ‘‘Der-Terbiyet-i H dmetk r n’’ başlığı altında insanların hizmet edenlere nasıl davranması gerektiğini ve bu hususta nelerden sakınmalarının elzem olduğunu izah etmiştir. Hizmetk rların eğitilmesi konusunda ideal olarak çizdiği çerçevede öncelikle hizmet edenlerin insanın başta el, ayak ve diğer  z ları gibi olduğuna dikkat çeker. Onlara iyi davranılması halinde yapılacak olan işlerde kusur ve eksikliğin olmayacağını belirtir.  darecilere hizmetk rların k  k hatalarını bağışlamalarını ve gereksiz yere onları azarlamamalarını söyler:

‘‘Bendeg n-ı direm-h r de daği dest   p  ve s 'ir cev rih   a' z  menzilesindedür. Pes bu ta' ifen n v c dına Şükr   sip s-ı H liku'n-n s idüp anlarla rıf  u müdürü ve luŐ   m v s  itmek gerek ki h dem t-ı l zımede  uŐur u f t r ve kel l   mel l z h r itmeye. Ve anlar n um rında inŐ fla ittiŐ fını ri'  yet idüp h riŐ u n ŐiŐ   p ŐiŐlerinde tağtir   tađŐir itmeyüp istim let vireler ki m fevvez olan a' m le

⁵⁵⁵ En s 'l- rifin, vr. P204b-205a.

⁵⁵⁶ En s 'l- rifin, vr. P207a.

şafâ-yı hâtır u neşât-ı vâfirle mübâşir olalar. *Kütüb-i Hikmet* de mestür u mezķurdur: “H`âce-i pür-ħired günâh-ı ħurd için ħadimi mu`âĥez ü mu`âteb ü mu`âķab kılmak olmaz; zirâ her sehve müsâmaĥa vü müsâĥele itmeyüp ĥıĥâb-ı ‘itâb-âmiz kılıcaķ kendüyi ĥıdmetinde ‘âriyetî bilür ve ĥab‘ı müteneffir olup bigâneler gibi dirilür.”

Gerekmez diķķat itmek bî-zarüret

Ķopar iġmâzdan çok dürlü şüret

Neşr: Ve ĥiĥ bir kârda mücidd ü sâ‘î olmaz ve kendünün bilüp izĥâr-ı şefķat kılmaz. Ve bir bende ki ĥıyânet-i fâĥiše vü günâh-ı zişt ile mülevves ü âlûde olup ta‘zîb ü te`dible işlâĥ-pezîr ve müte`esşir ü dilġir olmaya. Nitekim ‘ârifân-ı ‘avârif-penâh dimişlerdür: “Ķulâm-ı bî-ġam belâ-yı siyâh ve şâkird-i pâk-dâmân şâkir ü nîk-ĥ`âhdur.”⁵⁵⁷

Yazar, bu konudan sonra “Âdâb-ı Siyâb” başlıġı altında giyinme âdâbından bahseder. Azmî, giyilecek bir elbisenin rengi, kumaş cinsi, elbisenin nasıl giyilip çıkarılması gerektiġi gibi hususlarla; yüzük takma ve hamam âdâbı gibi konularda Hz. Muhammed’in uygulamalarını tavsiye etmiştir:

“Mü`minîne şî‘âr u dişârında ittibâ‘-ı sünnet-i Seyyidü’l-enâm ‘aleyhi’s-şalâtü ve’s-selâm şe‘â’ir-i İslâmıdır. Cümleden câme-i sebz sünnet-i Seyyidü’s-sâdât ve meĥârü’l-mevcüdât bülbül-i büstân-ı belâġat ve tûti-i şekkeristân-ı feşâĥat Resûl-i müctebâ Nebiyy-i ⁵⁵⁸ وما ينطق عن الهوى dür. Kendüler sa‘âdetle bürd-i aĥĥar giymişlerdür....

Neşr: ‘Aķıķ ile taĥattüm iden kimseye ġam ĥârî olmaz ve ĥâtem-i zümürri-d nigîn faķr getürmez. Aristotalis dir ki: “Yâķüt ĥâtem taķınan işâbet-i vebâ vü ĥafeķân u vesvâs u şâ‘ıķadan emîn ola.”⁵⁵⁹

Bu bahisten sonra “Fi’l-binâ’î” başlıġında yapılacak bir binanın nasıl olması gerektiġi, genişliġi, uzunluġu ve fazla süslü olmaması gibi meselelere kısaca değinildikten sonra konuyla ilgili hikayeler aktarılmıştır:

“Ve binâda sünnet miķdâr-ı kifâyedür ki, ĥaddi altı zirâ‘ ve her zirâ‘ altı ĥabzadur ve tûl u ‘arzı ĥâl-i sâkine göredür; şöyle ki bundan ziyâde ola melekler nidâ iderler ki: الى اين ياملعون ve bir rivâyetde الى اين يا افسق الفاسقين

‘Aķl u idrâki yoķdur anuñ kim

Ĥaşa topraġa ĥarc ider mâlı

⁵⁵⁷ *Enîsü’l-ârifîn*, vr. P208a-208b.

⁵⁵⁸ “O, kendiliġinden konuşmamaktadır.” (*Kur’ân-ı Kerîm*, Necm, 53/3)

⁵⁵⁹ *Enîsü’l-ârifîn*, vr. P209a.

İşbu dār-ı ğarūrenüñ şıĝmaz

Neñe yetmez bu ħubbe-i ‘ālī”⁵⁶⁰

Azmî, toplumda herkesi ilgilendiren bir konuyu yeme-içme âdâbını “Âdâb-ı Ekl ü Şürb” başlığı altında anlatır. Yazar, sofrada bulunması gereken şeylerin neler olması gerektiğini, kişinin çok yemek yememesini, bir şeyin ayakta içilmemesini ve yemekten sonra ellerin yıkanmasını anlatmıştır:

“Sofrada sebze ve hağravâtdan ba‘z-ı nesnelere ihzâr ideler ki المائدة بلا بقل كشيخى Ve ihzâr-ı milħ dağı sünnet-i ehl-i İslâm ve meşâyih-i kirâmdur. Ve milħ yetmiş iki dürlü dâ‘e şifâ vü devâdur. Ve ta‘âm üzerinde edeb ve tevâzu‘ la oturup bir yire i‘timâd u istinâd eylemeye ve ğadâyı ya‘ni ğidâ-yı şabâhı eklden soñra nevm-i hafif eyleye...”⁵⁶¹

Genel âdâp kurallarını İslâmî ölçülere göre izah etmeye devam eden yazar “Âdâb-ı Hâreket ü Sükûn” bahsinde bir kişinin nasıl yürümesi gerektiğinden, oturduğunda neler yapmasının iyi olacağından kısaca bahseder:

“Âdem, menzil ü ħânesinden çıkduğı zamânda diye توكلت على الله لا حول ولا قوة الا بالله Ve meşy ü hareketde ta‘cîl tîş ü ħiffet ‘alâmetidür. Ve te‘ennî vü ıbtâda ıtrâ itmeye ki kesel ‘alâmetidür. Ve mânend-i mütekebbirân tebaħtur ve ħurâm u ihtizâz ve muħanneşân u zenân gibi nâz itmeye ve yürürken ellerini şalmaya ve giderken ardına bakmaya ve başın önüne bırakmaya ki delîl-i fikr ü ħüzündür.

Ve oturacak ayağını şarĝıtmaya ve bir ayağını bir ayağı üzerine ħomaya. Ve erbâb-ı ħikmet dimişlerdür: “Dizi üstüne oturmaya meger ħıdmet-i mülük ya meclis-i aşĝâb-ı sülükda ya üstâd ü peder ü mâder ħuzûrında ve başını dest ve zânû üzerine ħomaya ki ‘alâmet-i ħüzündür ve riş ile ve sâ‘ir a‘zâsıyla bâzî etmeye. Ve engüşt ve gerdenin çatladup şadâ peydâ eylemeye.”⁵⁶²

Yazarın değindiği bir diğer konu “Fî-Süneni’l-keîâm ve Âdâbihi” başlığı altında konuşma âdâbıdır. Burada kişinin konuşurken nelere dikkat etmesi gerektiğinden, susmanın erdeminden ve yüksek sesle konuşmanın doğru olmadığı gibi konulardan bahsedilmiş, birçok manzum parça ve hikayelerle meselenin anlaşılması sağlanmışır:

⁵⁶⁰ Enîsü’l-ârifin, vr. P210b.

⁵⁶¹ Enîsü’l-ârifin, vr. P211a.

⁵⁶² Enîsü’l-ârifin, vr. P213a.

“Efdal-i hıṣāl-i ḥamīde ṣamt u sükūtdur ve tis‘a-i a‘ṣār-ı ‘āfiyet ü şıḥḥate fā’iz ṣamūtdur. Ve fezā’il-i sükūt dā’ire-i ta‘bīrden bīrūn ve ḥadd-i beyāndan efzūndur. Lisān-ı cāriḥ her ṣabāḥ u mesā cevāriḥa dir ki: “Nedür ḥālīñüz?” Cevāriḥ eydür: “Mādām ki sen sākit olasın ve bizi dilūñden ḳoyasın sālīm ü āsūde-ḥāliz. اللسان صغیر جرمه و کبیر جرمه...”⁵⁶³

Azmî, eserin sonunda “*Mev‘iza-i Manzûme*” başlığını taşıyan Attar’ın *Pendnâmesi*’nden istifade ettiği ahlâkî öz mahiyetinde bir mesneviye yer vermiştir. Kırk dokuz beyitlik bu manzumede her bir beyitte temel kavramlar ve dikkat edilmesi gereken davranışlar ele alınmıştır.

4.8. *Enîsü’l-ârifîn ile Ahlâk-ı Muhsinî*’nin Mukayesesi

Yazıldığı dönemden itibaren rağbet gören ve birçok dile çevrilen *Ahlâk-ı Muhsinî*’nin Türk edebiyatında en çok rağbet gören tercümesi *Enîsü’l-ârifîn*’dir. Bunda Azmî’nin esere yaptığı ilave ve çıkarmalar, ayrıca onun dili ve üslûbu önemli bir etkidir. *Enîsü’l-ârifîn*’le *Ahlâk-ı Muhsinî*’nin mukayesesi muhteva, dil ve üslûp açısından incelendiğinde genel itibariyle anlaşılacaktır.

4.8.1. Muhteva Mukayesesi

Azmî, eserinin sebab-i telif kısmında ve mukaddime bölümünde *Enîsü’l-ârifîn*’in muhtevası hakkında genel hatlarıyla bilgi vermiştir. Bu bölümlerde kendisinin de ifade ettiği gibi çoğu yerde *Ahlâk-ı Muhsinî*’yi esas almış; fakat bire bir tercüme etmemiştir. Metnin ana hatları yani kırk bâbın isimleri *Ahlâk-ı Muhsinî* ile aynı olup, bazı yerlerde bu eserden alıntılar yapılmıştır. Örneğin bir cümle tercüme edilmişse buna birçok ilavelerde bulunulmuş, daha sonra tekrar esas metne dönülmüş veya atlanmıştır.

Azmî’nin, muhteva anlamında yaptığı ilavelerle eseri zenginleştirmesi metnin başından itibaren görülmektedir. Yazarın giriş bölümünde birçok müdahalesi ve dönemin padişahı ve sadrazamı hakkında medhiyeleri olmuştur.

Ahlâk-ı Muhsinî siyasetnâme türüne dahil olabilecek bir eserdir. *Enîsü’l-ârifîn* ise yapılan ilaveler ve son bölümde eklenen âdâb bahisleriyle siyasetnâme türünün özelliklerini barındırmakla beraber, genel konuların işlendiği ahlâk kitapları arasına girecek bir muhtevaya sahip olmuştur. Özellikle kırkıncı bâbda eserin orijinalinde yer alan hükümdarlarla ilgili konular Azmî tarafından metne alınmamış,

⁵⁶³ *Enîsü’l-ârifîn*, vr. P213b-214a.

bunun yerine toplumda sadece idarecileri değil herkesi ilgilendirecek konular dahil edilmiştir. Bu âdâb konularından evlenme, çocuk yetiştirme, yeme-içme, giyim, konuşma ve yürüme âdâbı gibi bahisler Azmî'nin esere müstakil başlık olarak yaptığı eklemelerdir. Metnin sonunda *Mev'îza-i Manzume* isimli kırık dokuz beyitlik mesnevide ahlâkî birçok konuyu veciz bir şekilde ifade eder. Bu hususlar mütercimnin esere muhteva konusunda kattığı zenginliklerdendir. Ayrıca *Enîsü'l-ârifîn*'in başından esas konunun işlendiği bölüme kadar *Ahlâk-ı Muhsinî*'nin esas alındığı yerde bile birçok âyet, hadis, manzume, hikaye ve atasözleri gibi ilavelerde Azmî'nin muhtevaya yaptığı katkıyı görmek mümkündür. Yazar, eserde anlatmak istediği ve dikkati çekmek istediği yerlere göre eklemeler yapmıştır. Örneğin, ibadet bahsinde namaz konusunda kendi ilaveleri olmuş burada ibadetin ehemmiyeti, namazın dindeki önemini ve abdestte yapılan temizliğin anlamını ilave etmiştir. Azmî, burada *Ahlâk-ı Muhsinî*'de işlenen İbadet konusuna bu noktalarda ilave yaparak muhtevasına müdahalede etmiştir.

Azmî Pîr Mehmed, *Enîsü'l-ârifîn*'i kaleme alırken *Ahlâk-ı Muhsinî*'de yer alan kaynaklarla yetinmemiş birçok eserden istifade etmiştir. *Enîsü'l-ârifîn*'in kaynakları hakkında bilgi verdiğimiz bölümde yer aldığı gibi Azmî, *Ahlâk-ı Muhsinî*'den başka birçok eserden faydalanmış ve bunların bazen ismini zikretmiştir. Özellikle Türk edebiyatında 15. ve 16. asır Klasik edebiyatın önde gelen şâirlerin divanından, Hamdullah Hamdî ve Güvahî'nin mesnevi türündeki eserlerinden bazı beyitleri konunun akışına göre esere dahil etmiştir. Bu husus Azmî'nin bu eserinde Türk edebiyatına dair izlerin bulunmasını ve metinler arası bağlantıların kurulmasını sağlamıştır.

4.8.2. Dil ve Üslûp Mukayesesi

Birçok eser kaleme alan Hüseyin Vâiz bazı kitaplarını sade bir dil ve üslûpla kaleme almış, edebî niteliği olan eserlerinde ise kullandığı dili değiştirmiştir. Kâşifi'nin edebî eserleri arasında yer alan *Ahlâk-ı Muhsinî*'de Sebki Hindî tarzı edebî anlatım etkilidir. Metinde mecaz, istiare, müteradif kelime ve cümlelere yer verilmiştir.⁵⁶⁴ Yazar eklediği manzumeler ve bu üslûpla hem edebî bir eser hem de toplumun okurken istifade edebileceği bir metin ortaya koymuştur. *Ahlâk-ı Muhsinî*'de uzun cümleler ve terkipler yer almamaktadır. Daha çok anlaşılır bir üslûp kullanılmıştır.

⁵⁶⁴ İmamoglu, ss. XIV-XV; Şahinoğlu, *Ahlâk-ı Muhsinî*, s. 17.

Azmî, eserinde *Ahlâk-ı Muhsinî*'ye nispeten daha sanatlı bir dil kullanmış ve terkipli ifadeler yer vermiştir. Mütercim, sanat kaygısıyla eserinde seciler ve yer yer uzun cümleler kullanmıştır. Yazar, *Ahlâk-ı Muhsinî*'yi tercüme ettiği yerlerde ilaveler yaparak ve secili ifadeler ekleyerek üslûbunu korumuştur.

4.9. Azmî Pîr Mehmed'in *Enîsü'l-ârifîn*'i İle Diğer *Ahlâk-ı Muhsinî* Tercümelerinin Mukayesesi

Hüseyin Vâiz-i Kâşifi'nin, Hüseyin Baykara'nın oğlu Ebu'l-Muhsin Mirza için H. 900/M. 1495 yılında kaleme aldığı *Ahlâk-ı Muhsinî* isimli eseri birçok dile çevrilmiştir. Önemli bir ahlâk kitabı olan bu eserin Türkçeye farklı dönemlerde birçok tercümesi yapılmıştır. Anadolu sahasında Firâkî Abdurrahman Çelebi, Azmî Pîr Mehmed, Ebulfazl Mehmed Efendi, Rıdvan bin Abdülmennân, Hocazâde Abdülazîz Efendi, Ömer Efendi, Osmanzâde Tâib son olarak Ragıp İmamoğlu tarafından tercüme edilmiştir. 1495 yılında kaleme alınan *Ahlâk-ı Muhsinî*'nin Anadolu sahasındaki tercüme süreci XVI. asırdan başlayıp XX. yüzyıla kadar devam etmiştir.

4.9.1. Muhteva Mukayesesi

Öncelikle Anadolu sahasında *Ahlâk-ı Muhsinî* tercümeleri arasında en çok rağbet gören eser *Enîsü'l-ârifîn*'dir. Diğer tercümelerin yazma nüshaları ortalama en fazla altı civarında iken *Enîsü'l-ârifîn*'in tespit edebildiğimiz kadarıyla elli beş nüshası vardır. *Ahlâk-ı Muhsinî* tercümeleri arasında Firâkî'nin çevirisinin bir bölümü, Hocazâde'nin eserinin ise tamamı üzerine çalışmalar yapılmış, diğer tercümeler üzerinde ilmî bir araştırma yapılmamıştır. Bütün tercümeler üzerine çalışmalar yapıldığında bu konu daha detaylı olarak incelenebilir. Burada mevcut eserler muhteva özellikleri hususunda genel anlamda mukayese edilmiştir.

Firâkî'nin tercümesinde giriş bölümünde bazı ilavelerin yapıldığı görülmektedir. Eserin sonuna da bazı eklemeler olmuştur. Ayrıca esas konun işlendiği bâblarda Firâkî tarafından bazı Türkçe manzumeler ilave edilmiştir. Fakat eser genel anlamda *Ahlâk-ı Muhsinî*'ye sadık kalınarak tercüme edilmiştir. Yazar tarafından eserin muhtevasını değiştirecek bir müdahale olmamıştır. Sehavet bölümünde cömertlikten bahsedilirken Şehzâde Bayezid'in bu özelliği örnek gösterilmiştir.

Ebulfazl Mehmed, *Ahlâk-ı Muhsinî*'yi tercüme ederken sanat kaygısından ziyade insanların bu kitaptan istifade etmesini arzulamıştır. Yazar eserinin giriş

bölümünde bahsettiği gibi kitabın aslında yer alan metni süslemek ve sanat göstermek amacıyla söylenen Farsça beyitleri nakletmemiş; bunların nazmı konusunda bazen manayı ifade etmekle yetinmiştir. Mütercim, genel itibarıyla esere müdahale etmekten ziyade *Ahlâk-ı Muhsinî*'yi bire bir tercüme etmeye çalışmıştır.

Rıdvan bin Abdülmennan tercümesinde *Ahlâk-ı Muhsinî*'nin ahlâk kitapları arasında meşhur olduğunu ve idarecilere lazım olan önemli özelliklerin bu eserde var olduğunu belirtir. Ona göre eser Farsça yazıldığı için bu dili bilmeyenler metindeki güzelliklerden istifade edemeyecektir. Yazar temelde aslına daha uygun kolay ve anlaşılır bir tercüme yapmak ister. Giriş bölümünde eserini ithaf ettiği İsmihan Sultan için övgü dolu ifadeler yazdıktan sonra *Ahlâk-ı Muhsinî*'yi giriş kısmından başlayarak bire bir tercüme etmeye çalışır. Eserin son bölümünde *Ahlâk-ı Muhsinî* tercümelerinden ve özellikle de Azmî'nin tercümesinden kısaca bahseder. Yapılan bu cüz'i ilavelerin dışında aslına sadık kalınarak tercüme yapılmış, muhtevaya herhangi bir ilave yapılmamıştır.

I. Ahmed'in isteğiyle *Ahlâk-ı Muhsinî*'yi tercüme eden Hocazâde Abdülaziz, eserine *Ahlâk-ı Sultan Ahmedî* adını vermiştir. Bu ismin verilmesinde eserin Sultan I. Ahmed'in isteğiyle kaleme alınması ve metinde onun övgüsünün yapılması etkili olmuştur. Bu eserden Farsça bilmeyenlerin de faydalanması ve toplumun genelinin istifade etmesi amaçlanmıştır. Ayrıca yazar, eserin aslını ve muhtevasını değiştirmeyecek bazı ilavelerde bulunmuştur. Eserde bahsi geçen ahlâkî değerler I. Ahmed'e yakıştırılarak onun vasıfları övülmüştür. Örneğin, "İbâdet" bâbında I. Ahmed'in ibâdet hususuna dikkat ettiğinden bahsedilmiştir.⁵⁶⁵ Eserde bunun dışında metne çok fazla müdahale olmamış, aslına sadık kalınmaya çalışılmıştır.

17. asır müelliflerinden Ömer Efendi tarafından yapılan tercüme, eserin aslına uygun olarak yapılmaya özen gösterilmiştir. Bazı yerlerde zaman ve vaktin darlığından dolayı ihmalin ve gözden kaçmaların olabileceği yazar tarafından ifade edilmiştir. Müellif eserin son bölümüne Farsça bir dua ilave ederek metne son verir.

Osmanzâde Taib, yaptığı tercümeyi III. Ahmed'e ithaf ettiği için eserine *Ahlâk-ı Ahmedî* adını vermiştir. Yazar, Hüseyin Vâiz-i Kâşifi'nin hikmet dolu eserinin bazı kısımlarını atlayarak bâbların özünü vermek amacıyla tercümeyle başlar. Müellif, eseri giriş bölümünden ziyade bâblardan tercüme etmeye başlamıştır. Osmanzâde Taib, *Ahlâk-ı Muhsinî*'yi muhtasar olarak tercüme etmekle beraber esas konunun

⁵⁶⁵ Altunpay, s. 83.

işlendiği bâblarda bazı manzum parçalar ilave ederek işlediği konuda muhtevayı bu şekilde desteklemiştir.

Ragıp İmamoğlu, öncelikle tercümesine *Ahlâk-ı Muhsinî* için kaynaklarda geçen *Ahlâk-ı Muhsinîn* adını tercih etmiş ve bu ismi günümüz Türkçesine çevirerek eserine “İyilerin Ahlakı” adını vermiştir. Yazar, *Ahlâk-ı Muhsinî* hakkında bilgiler vermiş, ardından eserin ilk bâbı olan “İbâdet” konusundan başlayarak on beş bahsi aslına uygun olarak bire bir tercüme etmiştir. Metne herhangi bir ilavede bulunmamış, eserin giriş kısmını tercüme etmemiştir.

Ahlâk-ı Muhsinî tercümeleleri arasında esere en çok müdahale eden Azmî'dir. Azmî, *Ahlâk-ı Muhsinî* den bazı parçaları çıkarmakla beraber daha çok ilavelerde bulunmuştur. Ayrıca müstakil başlıkta konuları işleyerek muhtevayı genişletmiştir. *Enîsü'l-ârifîn* dışındaki tercümelerde esere eklemeler daha çok giriş ve hâtime bölümünde yer almakta, esas konunun işlendiği bâblarda sadece bir kaç beyit ve manzumelerden oluşmaktadır. Azmî ise Arap, Fars ve Türk edebiyatından gerek manzum gerek mensur birçok türden örnekler ilave etmiştir. Özellikle Türk edebiyatındaki birçok şâirin divanından konuyla ilgili beyitleri seçmiştir. Azmî diğerlerinden farklı olarak metne âyet ve hadis ilavelerinde bulunmuştur. Yazar, ayrıca müstakil başlıklar halinde bazı konuları eklemiş, eserin muhtevasını genişletmiştir.

4.9.2. Dil ve Üslûp Mukayesesi

Enîsü'l-ârifîn yazarı kaynaklarda da bahsedildiği üzere inşâ sahasında yetkin biridir. Eserinde sade nesir örneği olabilecek ifadelerin yanında ağdalı, süslü nesri görmek de mümkündür. Metinde Arapça, Farsça ve Türkçede arkaik sayılabilecek kelimeler olmakla birlikte eserin genelinde orta nesri tercih etmiştir. Azmî secilere önem vermiş, metinde akıcılığı bu yolla sağlamıştır. Metinde tercüme ettiği bölümleri daha çok genişletmiştir. Eserinde edebî zevke hitap edecek bir dil ve üslûbu tercih etmiştir.

Firâkî eserini kaleme alırken genel olarak süslü bir dil kullanmamış, orta nesiri tercih etmiştir. Eserin dili giriş bölümünde özellikle de Şehzâde Bâyezid'in övgüsünün yapıldığı kısımlarda süslü nesre yaklaşmıştır. Firâkî'nin ilave ettiği manzumeler daha çok sade dille yazılmış, anlaşılması kolay bir dildir.

Ebulfazl Mehmed Defterî, *Ahlâk-ı Muhsinî*'yi tercüme ederken süslü bir üslûptan uzak, daha çok sade ve orta nesiri tercih etmiştir. Mütercimim eseri tercüme

sebebi toplumun genelinin bu eserden faydalanması olduğu için, sanat kaygısından uzak durulmuştur.

Rıdvan bin Abdülmennan eseri Türkçeye bire bir tercüme etmeye dikkat etmiş, aktarırken arkaik kelimelerden ve süslü ifadeler kullanmaktan kaçınmıştır. Sade bir dili tercih eden yazar, bunun nedeni olarak da herkesin anlayabileceği bir tercüme yazmak olduğunu belirtir. Hatta bu hususta Azmî'nin kullandığı üslûbun ağdalı ve umumun anlayamayacağı bir dile sahip olduğunu söyler.

Hocazâde Abdülaziz tercümesinde cüz'i ilavelerde bulunmuş ve genel itibariyle eseri aslına uyararak tercüme etmiştir. Giriş bölümünde sanatlı bir üslûp kullanmış, metin içerisinde secilere yer vermiştir. Eserinde orta nesri tercih eden yazarın akıcı ve secili bir dili vardır.

Ömer Efendi, *Ahlâk-ı Muhsinî*'yi tercüme ederken genel olarak orta ve sade nesri tercih etmiştir. Yazar eseri aslına uygun çevirmeye dikkat etmiş; hatta bazı yerlerde ihmalin ve gözden kaçmaların olabileceğini ifade etmiştir. Yazarın tercümedeki amacı sanat kaygısı olmamıştır.

Osmanzâde Taib'in eseri muhtasar bir tercümedir. Yazarın iyi bir münşî ve aynı zamanda şâir olması, onun üslûbunda etkili olmuştur. Özellikle eserin giriş bölümünde süslü ifadeler kullanan yazarın akıcı ve secili bir dili vardır. Mütercim çevirisinin genelinde orta nesri tercih etmiştir.

Son olarak Ragıp İmamoğlu'nun tercüme ettiği on beş bâb günümüz Türkçesiyle ve anlaşılabilir bir dille yazılmıştır. Eser toplumun genelinin anlayabileceği yalın bir çeviridir.

Tercüme genel olarak değerlendirildiğinde görülmektedir ki, esere daha çok manzum ve mensur parçalar ekleyen ve bazı yerleri çeviriye dahil etmeyen Azmî'dir. Eserden bazı parçaları almama hususunda Osmanzâde Taib'in tercümesinde de bu husus dikkati çekmektedir. Her ne kadar Fırakî ve Hocazâde'nin tercümelerinde bazı ilaveler olsa da bunlar cüz'idir. Kullanılan üslûp açısından *Enîsü'l-ârifin* ön plana çıkmaktadır. Eserde sade, orta ve süslü nesir örneğini bir arada görmek mümkündür. Ayrıca Azmî eserinde sanatını göstermeye dikkat etmiş, yeri geldiğinde arkaik kelimeleri diğerlerine nazaran daha çok kullanmıştır. Üslûp olarak Hocazâde'nin tarzı Azmî'ye daha yakındır. Azmî'nin yaptığı ilaveler esere farklı bir etki yapmış, işlediği konuda ilave ettiği Arap, Fars ve Türk edebiyatındaki seçme beyitler eserdeki estetik zevki ve mânâ derinliğini sağlamıştır. Bu hususta diğer tercüme

Enîsü'l-ârifîn'e göre eksik kalmaktadır. *Enîsü'l-ârifîn*'de kullanılan dil ve üslup, onun Osmanlı toplumunda rağbet görmesini sağlayan etkenlerin başında gelir.

Ahlâk-ı Muhsinî tercümelerinde kullanılan dil ve üslubun daha iyi anlaşılmasını sağlamak için her tercümeden aynı konuda örnek parçalara aşağıda yer verilmiştir:

Firâkî:

“Hikâyet olunur ve rivâyet kılnur, esedu'llâhi'l-gâlib a'ni bih Emîrû'l-mü'minîn 'Ali bin Ebî Tâlib'den ki zamân-ı hilâfet ve âvân-ı hükmetlerinde tevzî' evkât eyleyüp sâ'at-ı rûz-ı pîrûzların meşâliḥ-i berâyâ ḥuşûşâ ḥuşûl-i meṭâlib-i re'âyâya şarf idüp 'inân-ı Düldül-i himmetlerin şavb-ı tã'at-ı Mevlâ ve cânib-i 'ibâdet-i Ḥudâ'ya münşarif kılmışlar idi, ma'a hâzâ ihyâ-yı leyle meşgûl olmuşlar idi. İttifâk ol eşnâda aḥbâbdan biri tekellüfden berî olup ḥâzretlerine keyfiyet-i aḥvâlden su'âl kılip: “Gündüz izdihâm-ı ḥavâşş u 'avâmdan âsâyişe mecâliñüz ve giceler tã'at-ı Ḥudâ ve 'ibâdet-i Mevlâyâ keşret-i iştiğâlden ferâğ-ı bâlinüz yok?” diyü şordı. Ḥâzret-i velâyet-penâh u kerâmet-intibâh daḥi şöyle cevâb-ı bâ-şavâb virdiler ki: “Eger rûz-ı rûşen pister-i istirâhatda ben ḥâb-ı ğaflete varırsam ra'ıyyet zâyi' olur, ben yevmü'l-cezâda sezâvâr-ı 'itâb olurun. Ve ger zâlâm-ı şebde rükû' u sücûd u kıyâmla ta'abde olmayup ḥuzûr-ı nevmde olursam, evkâtum zâyi' idüp 'arşa-i bâzâr-ı 'Araşât'da müstevcib-ü lev m ü 'ikâb olurun. Lâ-cerem gündüz ḥalka ḥıdmet ve gice Ḥâlîk'a tã'at kılmak ihtiyâr eyledüm.”⁵⁶⁶

Azmî

Hikâyet: 'Alî bin Ebî Tâlib esedu'llâhi'l-gâlib raḍiyallâhu 'anh ve kerrema'llâhu vechehu zamân-ı hilâfet ve âvân-ı emâretlerinde çün sultân-ı çâr-bâliş-i gerdün serâperde-i buḳalemüniden çıkup dîvân-ı felek-eyvân-ı⁵⁶⁷ والسماء بنيناها da serâperde-i zümür-rüd-fâmına cülûs kılırdı.

Beyt

Gün toğdı şanma penbe-i şubḥ ile rûzgâr

Urdı sipîhr-i saḳfına bir yâdigâr gül

Tâ felâḳ-ı şabâḥdan ğasaḳ-ı revâḥa dek emr-i hilâfet ve mühimmât-ı memleket ve meşâliḥ-i ra'ıyyete iştiğâl gösterirdi. Ve çün mevâkib-i kevâkib ve cünd-i şevâbit-i şevâkib ordu-yı hümâyün-ı felekde cem'ıyyet kılırlardı. Çehre-i ḥandân-ı şubḥ

⁵⁶⁶ Firâkî, **Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinî**, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, TY 3773, vr. 12b.

⁵⁶⁷ “Göğü biz kurduk.” (**Kur'ân-ı Kerîm**, Zâriyât, 51/47)

maṭla⁶ -ı ufuḳdan fūrūzān olunca ŧem⁶ vār ḳadem-i ⁶ibādetde ḳā⁶im olup tilāvet ve teheccüdle mücāhede ḳılurdı. Ba⁶z-ı aŧḫāb-ı güzīn eyitdiler: “Yā Emīre’l-mü⁶minīn, niçün vücūd-ı ŧerīfīñuze bī-sebeb ta⁶ab virürsüz, ne nehārda āsāyiŧ ve ne ŧebde ārāmiŧ buyurursuz?” Cevāb virdi ki: “Eger gündüzin āsāyiŧ idersem aḫvāl-i ra⁶iyyet muḫtell olur ve eger gice istirāḫat idersem umūr-ı ⁶āḳıbetüm mücmel ḳalur. Pes evḳātımı tevzī⁶ idüp ⁶alā-ḳadri’l-ımkān cānibeyni ri⁶āyet eyledüm. Gündüzin mühimmāt-ı ḫalāyık ve gice ⁶ibādet-i Ḫālīḳa meŧḡül oldum.⁵⁶⁸

Ebulfazl Mehmed Defterī

Kütüb-i aḫbārda meŧḡürdur ki Emīrū’l-mü⁶minīn Murtażā ⁶Alī raḳıyallāhu ⁶anh ḫilāfeti eyyāmında gündüzin ḫalāyık mühimmātına mübāŧeret iderdi ve giceler Ḫālīḳ’un ⁶ibādet ü ḫā⁶atına iŧtiḡāl gösterirdi. Eyitdiler: “Yā Emīr, niçün bu deñlü ta⁶ab u renc ü miḫneti kendüñe revā görürsin, ne nehārda āsāyiŧüñ var ne leylde ārāmiŧ?” Buyururdu ki: “Eger gündüzde istirāḫat eyleyem, ra⁶iyyet zāyi⁶ ḳalur ve eger gice ārām idem, yarın ḳıyāmetde ben zāyi⁶ ḳalurum. Pes rüz, ḫalk mühimmātını ser-encām ḳılurum ve gice Ḫaḳ Te⁶ālā’ya müte⁶allıḳ a⁶māli itmām iderüm.”⁵⁶⁹

Rıdvan b. Abdülmennān:

Kütüb-i aḫbārda gelmiŧdür ki, Emīrū’l-mü⁶minīn ⁶Alī İbn Ebī Ṭālīb raḳıyallāhu ⁶anh ḫilāfet zamānında gündüzlerde ādemīlerüñ meŧālīḫine meŧḡül olup ve gicelerde Ḫālīḳ’uñ ⁶ibādetine ve ḫā⁶atine iŧtiḡāl iderdi. Eyitdiler: “Yā Emīre’l-mü⁶minīn, niçün bu deñlü ta⁶ab u renc u miḫneti kendüñe revā görürsin, ne gündüzde āsāyiŧüñ ve ne gicede ārāmiŧüñ var?” Buyurdılar ki: “Eger gündüzde istirāḫat eyleyem ra⁶iyyet zāyi⁶ ḳalur ve eger giceler ārām idersem yarın ḳıyāmetde ben zāyi⁶ ḳalurum. Pes gündüzde ḫalkuñ mühimmātın görüp ve gicede Ḫaḳ Te⁶ālāya ḫā⁶at eyleyem.” didi.⁵⁷⁰

Hocazāde Abdülaziz

Rivāyet olunur ki, ḳutb-ı dā⁶ire-i meṭālīb miḫver-i küre-i aŧḫāb-ı menāḳıb, esed⁶ullāhi’l-gālib ⁶Alī bin Ebī Ṭālīb, kerrema’llāhu vechehu ḫazretleri zamān-ı ḫilāfetlerinde evḳāt-ı ḫuceste-sā⁶atlerin tevzī⁶ buyurup gündüzin mühimmāt-ı ḫalāyıkā iŧtiḡāl, giceler ⁶ale’l-ıttiŧāl ḫidmet-i Ḫālīḳ’da ŧem⁶-i ⁶ibādet ü ḫā⁶atı fetīle-i celīle-i iḫlāŧ ile iŧti⁶āl iderler idi.

⁵⁶⁸ Enīsü’l-ārīfīn, vr. P11b-12a.

⁵⁶⁹ Defterī, **Terceme-i Ahlāk-ı Muhsinī**, Ayasofya 2828, vr. 5a

⁵⁷⁰ Rıdvan bin Abdülmennan, **Terceme-i Ahlāk-ı Muhsinī**, 60 Hk 40, vr. 5b-6a.

Muḳarrebînden ba‘zılar: “Yâ emîre’l-mü’minîn, kendiñüze niçün tâ bu mertebe renc ü zaḥmet ve ta‘ab ü meşakḳat virürsüz, ne gündüzler ḥuzûr u âsâyiş ve ne giceler istirahat ü ârâmiş idersüz?” didüklerinde cevâb-ı şavâb buyurup: “Eger gündüzin kendü ḥuzûruma meşgûl olsam, vedâyi‘ -i Ḥaḳ ve bedâyi‘ -i melik-i muṭlaḳ olan ra‘iyyet zâyi‘ olur, eger gicelerde ibâdeti ‘âdet itmeyüp ḥuzûr u istirahat itsem, rûz-ı kıyâmet ihmâlüm mûcib-i ḥasret ü nedâmet olur. İmdi, gündüzin mühimmât-ı ḥalâyıḳda kemer-i ḥidmeti dermiyân ve şafâ-yı bâl ile giceler ḳandîl-i ibâdet-i Melik-i Celîl’i fûrûzân idüp ‘ale’l-ittişâl ḥidmet-i ‘Azîz-i Zü’l-celâl iderüm.” buyurdılar.⁵⁷¹

Ömer Efendi:

Emîrû’l-mü’minîn ‘Aliyyü’l-murtażâ kerremallâhu vechehu kendü zamân-ı ḥilâfetinde günlerini ḥalâyıḳ mühimmâtında ve gicelerini Ḥâlık ‘ibâdetinde geçişdürmege meşgûl idi. Didiler ki: “Yâ Emîre’l-mü’minîn, bu deñlü renci niçün kendi üzeriñe revâ dutarsın ki ne gündüzlerde âsâyişde ve ne gicelerde ârâmişdesiz?” Buyurdılar ki: “Eger gündüzlerde diñlensem ra‘iyyet zâyi‘ olurlar ve gicelerde ârâm itsem yarın kıyâmet günü zâyi‘ olurum. Anun-çün gündüzde ḥalkuñ (5b) mühimmâtıyla ve gicede kâr-ı Ḥâḳḳ’la perdâḥt olurum.”⁵⁷²

Osmanzâde Tâib:

Emîrû’l-mü’minîn ve imâmü’l-müttaḳîn esedu’llâhi’l-gâlib ‘Alî bin Ebî Ṭâlib raḳiyallâhu ‘anh ḥazretleri zamân-ı ḥilâfetlerinde gündüzler tertîb-i mehâmm-ı enâma meşgûl ve giceler ‘ibâdet-i Melik-i ‘Allâm’a meşgûf idiler.

Nazm

Her kaçan vaḳt-i gurûb olsa yakın

Gün gibi olur idi perde-nişîn

Evvel-i şebden idüp Ḥâḳḳ’a niyâz

Şem‘ -i mihrâb idi tâ vaḳt-i namâz

Aḥbâbı didiler: “Yâ Emîre’l-mü’minîn, bu ḳadar renc ü ta‘ab zât-ı sa‘âdet-simâta revâ ve bu deñlü zaḥmet ü meşakḳat vücûd-ı şeref-nümûda sezâ mıdır?” Buyurdılar ki: “Eger hevâ-yı nefse mütâba‘at idüp gündüzlerde âsâyiş idem binâ-yı kâr-ı

⁵⁷¹ Hocazâde Abdülaziz, **Ahlâk-ı Sultan Ahmedî**, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih 3467, vr. 12a-12b.

⁵⁷² Ömer Efendi, **Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinî**, 43 Va 717, vr. 5a-5b.

ra' iyyet h ar b olur ve gecelerde  r miŐ idem ferd -yı kıy metde dil   c n l yık-ı   it b olur.

Ragıp İmamoğlu:

Rivayet ederler ki; Hz. Ali (r.a.) halifeliği zamanında gündüzleri halkın önemli iŐleriyle uđraŐır, geceleri de yaratana karşı (daha fazla nafile) ib det ve t atle meşgul olurdu. Ona dediler ki:

-“Ey mü’minlerin emiri, kendine nişin böyle eziyet ediyorsun, ne gündüz dinleniyorsun ne de gece.” Buyurdu ki:

-“Eğer gündüzü istirahat etsem id rem altında bulunan halk bakımsız kalır, eğer geceyi istirahatle geŐirirsem yarın kıyamette ben hel k olurum. Böylece gündüz halkın işini yapıyorum, gece Allah’a olan borcumu ödüyorum.”⁵⁷³

4.10. *En s ’l- rif n*’in Tesirleri ve Eserle İlgili Genel Değerlendirmeler

Azm  P r Mehmed hakkında bilgi veren kaynaklar, müellifin eserleri arasında *En s ’l- rif n*’den övgü ile bahsetmiştir.

 Őık  elebi, tezkiresinde Azm  ile ilgili medih dolu ifadelerden sonra bu eserle ilgili, “Ahl kdan *En s ’l- rif n* n m kitapları ve nişe risaleleri vardur ki ‘inde’l-b leg  makb ld r.”⁵⁷⁴ ifadesini kullanır.

Kınalız de, *En s ’l- rif n*’in Őhret bulduğundan bahsederken Şu ifadelere yer verir: “Zeb n-ı T rk de olan *Ahl k*’ı makb l u meŐh r-ı  f kdur. EgerÇi bi-hasebi’z-z hir Hüseyin V ’iz’ n *Ahl k*’ını tercemed r; l kin çok ma’ rif   let ’if ilh k itmekle hüsn   mel hatde t k olmiŐ idi.”⁵⁷⁵

Bey n , tezkiresinde *En s ’l- rif n* hakkında bilgi verirken Azm ’nin ilavelerinden ve eserinin rağbet gördüğünden bahseder: “Hüseyin V ’iz’ n *Ahl k*’ını terceme itmişdür; l kin çok fev ’id ilh k itmege makb l-i  f k bir kit b olmiŐdur.”⁵⁷⁶

Neviz de At y , Őak yık zeylinde Azm  ile ilgili detaylı bilgi verdikten sonra *En s ’l- rif n*’den bahseder. Burada bu isim yerine esere yakıŐtırılan *Mek rim-i Ahl k* adını zikreder: “ s r-ı dil-g Ő larından “*Mek rim ’l-ahl k*” n m kit bları

⁵⁷³ İmamoğlu, ss. 1-2.

⁵⁷⁴  Őık  elebi, s. 1071.

⁵⁷⁵ Kınalız de, s. 52.

⁵⁷⁶ Bey n , s. 121.

meşhûr-ı âfâkdur.”⁵⁷⁷ Müstakimzâde ve Hüseyin Ayvansarayî de bu eseri *Mekârim-i Ahlâk* olarak anmıştır.⁵⁷⁸

Kâtip Çelebi, *Enîsü'l-ârifîn* hakkında bilgi verirken tercümeyle ilaveler yapıldığını ve eserin anlatımıyla ön plana çıktığını bildirir.⁵⁷⁹

Ahlâk-ı Muhsinî'yi tercüme eden Rıdvan bin Abdülmennan kendisinden önce yapılan çevrilerden genel olarak bahsederken Azmî'nin *Enîsü'l-ârifîn* isimli tercümesine özellikle değinir. Rıdvan bin Abdülmennan *Enîsü'l-ârifîn*'i okumuş ve Azmî'nin yaptığı ilave ve çıkarmalardan bahsetmiştir: “... ve mevâlî-i ‘izâmdan niçe kimesneler te’lif-i kitâba tâlib ve hüsni-i hitâba râğib olup bu risâlenün meymenet-i cihet için işbu kitâbı me’hâz idinmişlerdür. Cümleden birisi, fâhru'l-‘ulemâ Mevlânâ ‘Azmi Efendi *Enîsü'l-‘ârifîn* adlu risâle te’lif idüp bu sülûka sâlik olmuşdur; ammâ tarîk-ı mecma‘ı ihtiyâr idüp bu kitâbuñ ba‘zı kelâm-ı dürer-bârını iktisâr idüp terk eylemişdir ve yâında olan ehadîş-i Nebeviyye’den ve kelimât-ı ekâbirden ve ebyât-ı eş‘âr-ı şu‘arâdan münâsebetle getirüp tesvîd ü taḥrîr eylemişdür.”⁵⁸⁰

Enîsü'l-ârifîn'in şöhretini gösteren önemli bir bilgiye Macuncuzâde Mustafa'nın esaret hatırasında rastlanmaktadır. Macuncuzâde Mustafa, H. 1005/M. 1597 yılında Kıbrıs adasındaki Baf'a kadılık vazifesine giderken içinde buldukları gemi bir korsan gemisiyle çarpışır. Bunun sonucunda sağ kalanlar korsanlar tarafından esir edilerek Malta'ya getirilir. Bu esirler arasında Macuncuzâde Mustafa Efendi de bulunmaktadır.⁵⁸¹ Bir zindana atılan Macuncuzâde başından geçenleri anlattığı eserinde Seyyid Mehmed Çelebi'nin okuması için *Enîsü'l-ârifîn*'i kopya ettiğini şu ifadelerle belirtir: “Makâm-ı merkûmda kendümüze tilâvet için kırk günde bir *Mushaf-ı Şerîf* yazup ve Seyyid Muhammed Çelebi'ye dahi ba‘dehu bir *Ahlâk-ı ‘Azmi* yazıldı bir ayda –ki musannifi *Enîsü'l-ârifîn* dimişdür- itmâm-ı tarihîne bu dâ‘ilerinden bir târîh istid‘â itdüklerinde vâki‘ olan târîhdür:

Enîsü'l-ârifîn'i ‘âşıkîne

Be-rây-ı tuhfe itdüm ketbe cezmi

Okıyan ol kitâbun cümle bâbın

Bilür âdâb-ı bezm ü rezm ü hazmi

⁵⁷⁷ Atâyî, s.778.

⁵⁷⁸ Müstakimzâde, s. 318; Ayvansarayî, s.171.

⁵⁷⁹ Katip Çelebi, ss. 81, 202.

⁵⁸⁰ Rıdvan bin Abdülmennan, **Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinî**, vr. 175b.

⁵⁸¹ Fahir İz, “Macuncuzâde Mustafa'nın Malta Anıları”, **TDAY Belleten**, 1970, s. 70.

Didüm itmâm-ı tahrîrine târîh

Bugün yazıldı hep *Ahlâk-ı 'Azmî* sene 1006⁵⁸²

Enîsü'l-ârifîn'in rağbet gördüğü yurt içi ve yurt dışındaki kütüphanelerde bulunan nüshalarının sayısından anlaşılmaktadır. Diğer *Ahlâk-ı Muhsinî* tercümelerinin birkaç nüshası varken *Enîsü'l-ârifîn*'in elli beş nüshası tespit edildi. Ayrıca eserin 19. asırda 1812 yılında yazılmış bir nüshasına rastlanıldı. Bu bilgi 16. asırda yazılan yazılan *Enîsü'l-ârifîn*'in yaklaşık ikiyüz elli yıl boyunca okunduğunu göstermektedir.

Hüseyin Vâiz-i Kaşifi'nin *er-Risâletü'l-aliyye Fi'l-Ehâdisi'n-nebeviyye* isimli eserini Türkçeye çeviren Abdurrahman Hibri eserinin başında Hüseyin Vâiz'in diğer eserlerini Türkçeye aktaranlar arasında Azmî'den "Azmî Efendi *Ahlâk-ı Muhsinî* nâm kitabını tercüme itdüğinden gayrı.." diye bahsetmiştir.⁵⁸³

Enîsü'l-ârifîn'in şöhreti sadece Osmanlı sahasında kalmamış şarkiyatçıların dikkati de çekmiştir. *Enîsü'l-ârifîn*'in "Şehâvet (Cömertlik)" bölümü 1848 yılında Dr. Rudolph Peiper tarafından "*Kapitel von der Freigebigkeit von Pir Mohammed Bin Pir Ahmed Bin Chalil aus Brussa*" adıyla Almancaya tercüme edilmiştir.⁵⁸⁴

Enîsü'l-ârifîn'de Türkçe arkaik kelimelerin fazla olması bazı araştırmacıların dikkatini çekmiştir. 1943-1957 yılları arasında *Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü* adı altında yayımlanan dört ciltlik sözlükte *Enîsü'l-ârifîn*'den faydalanılmıştır. Bu çalışmada Kilisli Rıfat Bilge tarafından incelenen bizim de tenkitli metne dahil ettiğimiz *Enîsü'l-ârifîn*'in Şehid Ali Paşa 1531 numarda kayıtlı nüshası esas alınmıştır.⁵⁸⁵ Burada yer alan arkaik kelimeler örnek olarak alınmıştır.

Enîsü'l-ârifîn'de bulunan hikmet dolu mısralar ve beyitler günümüz araştırmacıların da ilgisini çekmiştir. M. Ertuğrul Saraçbaşı tarafından *Damıtılmış Sözler* adıyla yayımlanan eserde *Enîsü'l-ârifîn*'den bazı beyitlere yer verilmiştir.⁵⁸⁶ Ayrıca Fatma Er tarafından DEM Dergisi'nde *Enîsü'l-ârifîn* hakkında kısa bilgi verildikten sonra eserin Süleymaniye Kütüphanesi Pertevniyal 474 numarada kayıtlı nüshası tanıtılmıştır.⁵⁸⁷

⁵⁸² İz, s. 78. Ayrıca bk. Cemil Çiftçi, *Mâcuncuzâde Mustafa Efendi Malta Esirleri Ser-Güzeşt-i Esir-i Malta*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1996.

⁵⁸³ Ceyhan, 16. Asır..., s. 23.

⁵⁸⁴ Bk. Dr. Rudolph Peiper, *Kapitel vo der Freigebigkeit von Pir Mohammed Bin Pir Ahmed Bin Chalil aus Brussa*, Breslau, 1848.

⁵⁸⁵ Bk. *Tarama Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara, 2009, s. XXIV-XXV.

⁵⁸⁶ Bk. M. Ertuğrul Saraçbaşı, *Damıtılmış Sözler*, YKY, İstanbul, 1997, s. 95, 96, 375.

⁵⁸⁷ Fatma Er, *Enîsü'l-Ârifin (Arifleri Dostu) Yazma Tanıtımı*, *DEM Dergisi*, Sayı I, 2007, ss. 48-51.

V. BÖLÜM

NÜSHA TAVSİFLERİ VE TENKİTLİ METİN TESİSİNDE DİKKAT EDİLEN HUSUSLAR

5.1. Nüshalar ve Nüsha Tavsifleri

Ahlâk-ı Muhsinî tercümeleleri arasında en çok nüshası olan eser Azmî Pîr Mehmed'in *Enîsü'l-ârifîn*'idir. Yukarıda görüldüğü gibi diğer *Ahlâk-ı Muhsinî* tercümelelerinin birkaç tane yazması olduğu halde bu eserin toplamda 55 nüshası tespit edilmiştir. Eser, yazıldığı 16. asırdan 19. asra kadar müstensihler tarafından çoğaltılmıştır. *Enîsü'l-ârifîn*'in nüshaları ve bu nüshaların tavsifleri hakkında aşağıda bilgi verilmiştir.

5.1.1. Yurt içi Nüshaları

5.1.1.1. Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Esad Efendi Nu. 1328

(E)

242 varak olan bu yazmanın her yaprağında 21 satır bulunmaktadır. 186x100-125x47 mm. ölçülerinde talik hatla yazılan nüshanın ilk iki yaprağında üçü tamamen silinmiş ve diğer üçünden de biri okunabilecek durumda olan toplam altı tane mühür vardır. Zahriyedeki büyük olan mühür, Esad Efendi'nin vakıf mührüdür ve “Mine'l-kütübi'lleti vaqafahâ'l-‘abdu'l-fakîr ilâ keremi Rabbihi's-Şamed Şeyhzâde Mehmed Es'ad hîne kevnîhi nakîben 'alâ'l-eşraf ence huma'llâhu sübhânehu mimmâ yuhaf 1263/1846-7”⁵⁸⁸ yazmaktadır. Nüshanın ilk varağında eser adı olarak “Kitâb-ı Enîsü'l-‘Ârifîn min kelâmi 'Azmî Efendi H'âce-i Şehzâde Sulţân Mehmed bin Sulţân Murâd Hân” başlığı vardır. Başlığın hemen altında eser adı ayrıca belirtilmiştir. Yazmanın 1b sayfası müzehheptir. 1b ve 2a varaklarında metnin etrafı cetvelle çevrilmiştir. Yazmada konu başlıkları, Nazm, Şi'r ve Nesr gibi ara başlıklar sürhle yazılmıştır. Âyet ve hadislerin, Arapça ve Farsça ibarelerin üstü kırmızı mürekkeple çizilmiştir. Eserin sonunda Salih bin Receb isimli müstensih tarafından H. 990/M. 1587 yılında yazıldığını gösteren “Fî sene 990 'alâ yedi'l-fakîr Şâlih bin Receb el-Bursevî 'afâ 'anhümâ” kaydı bulunmaktadır.

⁵⁸⁸ Günay Kut-Nimet Bayraktar, **Yazma Eserlerde Vakıf Mühürleri**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1984, s. 143.

Başı: Minnet Allāha kim Odur Ḥallāk
Ḥalk idüpdür mekârim-i ahlāk

Sonu: El-ḥamdü lillāhi'l-Meliki'l-Vehhâb 'alā mā-hadānā li-ḥatmi'l-kitāb
ve's-şalātu ve's-selāmu 'alā men ūti'l-ḥikmeti'l-bāligati ve faşlu'l-ḥiṭāb ve 'ala'llāhi
ve 'izzetehu't-ṭāhirīne ve'l-aşhāb.

5.1.1.2. Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Nu. 1720 (H)

Bu yazma nüsha 230 varaktır. Her yaprağında 15 satır bulunan eser 190x120-125x70 mm. ölçülerindedir. Talik hatla yazılan nüshanın ilk dört varağının etrafı altın rengi cetvelle süslenmiş, bundan sonraki varaklarda sadece kırmızı ince bir hat cetvel çizilmiştir. Metninin başladığı 1b varağı müzehheptir. Yazmanın ilk sayfasında “Azmî (Mehmed bin Ahmed bin Halil) Enîsü'l-‘Ārifîn” yazısı yer almaktadır. Ayrıca biri silinmiş iki adet mühür bulunmaktadır. Aynı sayfada temellük kaydı olup burada, “İstişâbehü'l-fakîr ileyi sübḥānehu ve te‘ālā 'el-ḥāc Oşmān bin el-ḥāc Meḥemmed bin el-ḥāc Meḥemmed el-Āmedî el-mūlaqqāb Beşāşzāde ğufire lehüm” yazmaktadır. Bu nüshanın 90a varağında müstensih tarafından “Bu kitāp bundan āḥire varınca muşannif raḥimehu'llāhuñ ḥaṭṭından naql olunmuşdur.” notu düşülmüştür. Müellif hattını tespit edemediğimiz bu eserin tenkitli metnini kurarken bu nüsha da kullanılmıştır. 104a varağında sonra yaklaşık 8 yaprak civarında bir eksiklik söz konusudur. Bu yazmada âyet ve hadislerin, Arapça ve Farsça ibarelerin üzerleri kırmızı mürekkeple çizilmiştir. Eserde konu başlıkları, Nazm, Şi‘r ve Neşr gibi ara başlıklar sürhle yazılmıştır. Eserin son varağında yine kütüphaneye ait bir mühür vardır. Yazma nüshanın sonunda bir temmet kaydı bulunmaktadır. Bu kayıta eserin Hicrî Cemaziyelevvel ayının ortalarında 998 (Nisan 1590)'de Abdullah el-Kazvîni isimli bir müstensih tarafından İstanbul'da yazıldığı bilgisi, “Temmet fî evāsıṭ-ı şehr-i Cumādî'l-āḥir sene semāni ve tis‘în ve tis‘ami’e 998 fi-beldeti'l-Ḳoşantîniyye ḥarerehu'l-fakîr 'Abdullāh el-Ḳazvîni eş-şehîr Şeyḫzāde 'afā 'anhu.” ifadesiyle verilmiştir.

Başı: Minnet Allāha kim Odur Ḥallāk
Ḥalk idüpdür mekârim-i ahlāk

Sonu: El-ḥamdü lillâhi'l-Meliki'l-Vehhâb 'alâ mâ-hadânâ li-ḥatmi'l-kitâb ve's-şalâtu ve's-selâmu 'alâ men üti'l-ḥikmeti'l-bâligati ve faşlu'l-ḥiṭâb ve 'ala'llâhi ve 'izzetehu't-ṭâhirîne ve'l-aşḥâb.

5.1.1.3. Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Hamidiye Nu. 629

Enîsü'l-ârifin'in bu nüshası 145x90-115x50 mm. ebatlarında 263 varak olup her yaprağında 19 satır bulunmaktadır. Eserin bordo renkli cildi bulunmaktadır. Ciltte altın sarısı şemse, salbek ve köşebentler vardır. Talik hat ile kaleme alınan bu yazmanın ilk yaprağında eserin adı olan *Enîsü'l-ârifin* yazılmıştır. Nüshanın ikinci varlığında iki adet mühür vardır. Bu mühürlerden birisi I. Abdülhamid Han'a ait vakfiye mührü olup burada, "El-ḥamdü lillâhi'l-lezi hedânâ li-hâzâ ve mâ küne li-nehtediye levlâ en hedânâllah vakf-ı 'Abdü'l-ḥamîd Ḥân bin Aḥmed Ḥân el-muzaffer dâ'mâ"⁵⁸⁹ yazılıdır. Diğer mühürde ise, "Ḥâhed ez-feyz-i İlâhî Behcet 'Alî es-Seyyid" yazılıdır. Eserin başladığı varak tezhipli olup bütün varaklarda altın rengi cetvel vardır. Bu nüshada âyet ve hadislerin, Arapça ve Farsça ibarelerin üzerleri kırmızı mürekkeple çizilmiştir. Eserde konu başlıkları, Naẓm, Şi'r ve Nesr gibi başlıklar sürhle yazılmıştır. Eserin sonlarına doğru yazılar daha hızlı ve kelimeler birbirine daha yakın şekilde yazılmıştır. Metnin sonunda nüshanın istinsah tarihi ve müstensihi hakkında bir bilgi yoktur.

Baş: Minnet Allâha kim Odur Ḥallâk
Ḥalk idüpdür mekârim-i aḥlâk

Sonu: El-ḥamdü lillâhi'l-Meliki'l-Vehhâb 'alâ mâ-hadânâ li-ḥatmi'l-kitâb ve's-şalâtu ve's-selâmu 'alâ men üti'l-ḥikmeti'l-bâligati ve faşlu'l-ḥiṭâb ve 'ala'llâhi ve 'izzetehu't-ṭâhirîne ve'l-aşḥâb.

5.1.1.4. Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Hekimoğlu Nu. 550 (H2)

208x146, 134x80 mm. ebatlarında 182 varak olan nüshanın her sayfasında 21 satır vardır. Nesih hatla yazılan eserin ilk varlığında herhangi bir mühür, kayıt, tezhip ve cetvel bulunmamaktadır. Yazmanın ilk sayfasında Türkçe yazılmış iki beyit ve Farsça yazılmış üç beyit bulunmaktadır. Bu nüshada âyet ve hadislerin, Arapça ve

⁵⁸⁹ Kut-Bayraktar, s. 39.

Farsça ibarelerin üzeri kırmızı mürekkeple çizilmiştir. Eserde konu başlıkları, Nazm, Şi‘r ve Neşr gibi başlıklar sürhle yazılmıştır. Eserin bitiminden sonra başka metinler yazılmıştır. Nüshanın sonunda eserin Şevval 1109/Nisan-Mayıs1698’de yatsı namazı vaktinde tamamlandığını bildiren, “Fî şehri Şevval vakt-i şalätü’l-‘işâ 1109” ibaresi bulunmaktadır. Nüshanın en sonunda müstensihin ismi İshâk Zencânî olarak belirtilmiştir. Yazmanın sonunda bir mühür olup burada, “Vaķafa’l-vezîrü’l-a‘zam ‘Alî Pâşâ İbnü’l-merḥûm Nūḥ Efendi 1146” yazılıdır.

Başı: Minnet Allāha kim Odur Ḥallāk

Ḥalk idüpdür mekârim-i aḥlāk

Sonu: El-ḥamdü lillāḥi’l-Meliki’l-Vehhâb ‘alâ mâ-hadânâ li-ḥatmi’l-kitâb ve’s-şalātu ve’s-selāmu ‘alâ men üti’l-ḥikmeti’l-bāligati ve faşlu’l-ḥiṭâb ve ‘ala’llāhi ve ‘izzetehu’ṭ-ṭāhirîne ve’l-aşḥâb.

5.1.1.5. Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Lala İsmail Nu. 243

219 varak olan bu yazma nüshanın her yaprağında 19 satır vardır. 201x117, 143x064 mm. ebatlarında olan eser nesih hatla yazılmıştır. Nüshanın ilk varağında “Enîsü’l-‘Ārifin Terceme-i Aḥlāk-ı Muḥsinî ‘Azmî Efendi” başlığı yazılmıştır. Ayrıca Lala İsmail Efendi’nin vakfettiği bir yazma olduğunu belirten içinde, “Ḥasbeten lillāhi te‘âlâ merḥûm Lala İsmâ‘il Efendi’nüñ teberrüken cennet-mekân Firdevs-âşiyân Sulṭân ‘Abdü’l-ḥamîd Ḥân tâbe serāhu Ḥazretlerinüñ kütübḥanelerine vaķf eyledigi kütüb-i nefisedür.”⁵⁹⁰ yazılı olan bir mühür vardır. Her varakta altın sarısı renginde cetvel olup ilk sayfası tezhip ve 1b-2a yapraklarında ebru vardır. Bu nüshada âyet ve hadisler, Arapça ve Farsça ibareler, Nazm, Şi‘r ve Neşr gibi ara başlıklar kırmızı, altın sarısı ve lacivert renkli mürekkeple yazılmıştır. Yazmanın istinsah tarihi ve müstensihi hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.

Başı: Minnet Allāha kim Odur Ḥallāk

Ḥalk idüpdür mekârim-i aḥlāk

Sonu: El-ḥamdü lillāḥi’l-Meliki’l-Vehhâb ‘alâ mâ-hadânâ li-ḥatmi’l-kitâb ve’s-şalātu ve’s-selāmu ‘alâ men üti’l-ḥikmeti’l-bāligati ve faşlu’l-ḥiṭâb ve ‘ala’llāhi ve ‘izzetehu’ṭ-ṭāhirîne ve’l-aşḥâb.

⁵⁹⁰ Kut-Bayraktar, s. 157.

5.1.1.6. Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Laleli Nu. 1672

212 varak olan bu yazma 190x108-140x60 mm. ebatlarındadır. Nesih hatla yazılan nüshanın 1a varağında “Min Kütübi’l-fakîr ‘Alî” yazılı bir temellük kaydı ve bir de III. Mustafa’ya ait vakıf mührü vardır. Bu mühürde, “El Һamdü lillāhi’llezi hedānā li-hāzā ve mā küne li-nehtediye levlā en hedānāllah vaqf-ı Muştafa Şāh bin AҺmed Hān-ı şāliş el-muzaffer dā’imā”⁵⁹¹ yazılıdır. Ayrıca eserin kütüphane numarası olan 1676 yazılmıştır. Arapça ve Farsça ibarelerin üzerleri kırmızı mürekkeple çizilmiştir. Eserde bölüm isimleri, Nazm, Şi‘r, Neşr gibi başlıklar sürhle yazılmıştır. Eserde herhangi bir tezhip ve cetvel bulunmamaktadır. Nüshanın istinsah tarihi ve müstensihî hakkında bir kayıt da yoktur.

Baş: Minnet Allāha kim Odur Hāllāk
Halk idüpdür mekārim-i ahlāk

Sonu: El-Һamdü lillāhi’l-Meliki’l-Vehhāb ‘alā mā-hadānā li-Һatmi’l-kitāb ve’ş-şalātu ve’s-selāmu ‘alā men üti’l-Һikmeti’l-bāliġati ve faşlu’l-Һiţāb ve ‘ala’llāhi ve ‘izzetehu’ţ-tāhirīne ve’l-aşhāb.

5.1.1.7. Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Laleli Nu. 1601

Bu yazma 205x123-165x73 mm. boyutunda 141 varaktır. Talik hatla yazılmış olan nüshanın her varağında 25 satır vardır. Nüshanın ilk yaprağında eserin dört bölümünün sayfa aralığını gösteren kısa bir fihrist vardır. 1a varağında üç mühür olup bunlardan birisi silinmiş durumdadır. Sayfanın ortasında III. Mustafa’ya ait vakıf mührü vardır. Bu mühürde, “El Һamdü lillāhi’llezi hedānā li-hāzā ve mā küne li-nehtediye levlā en hedānāllah vaqf-ı Muştafa Şāh bin AҺmed Hān-ı Şāliş el-muzaffer dā’imā”⁵⁹² yazılıdır. Ayrıca bu varakta çeşitli manzumeler yazılmıştır. Diğer iki mühürden biri sayfanın üstünde ikisi altındadır. İlk mühür silinmiş fakat alttaki mühürle aynı olma ihtimali yüksektir. Yazmada konu başlıkları, Nazm, Beyt ve Neşr gibi ara başlıklar sürhle yazılmıştır. Metnin sonunda temmet kaydı bulunmaktadır. Bu kayıta Hāfiż MeҺemmed bin el-Һāc MeҺemmed el-Müderriş isminde bir müstensih tarafından 1051/1641-42 senesinde yazıldığı bilgisi vardır: “Kad temmet bi-‘avnillāhi’l-Meliki’l-Vehhāb ‘alā yedi efkarü’l-‘ibād Hāfiż

⁵⁹¹ Kut-Bayraktar, s. 37.

⁵⁹² Kut-Bayraktar, s. 37.

Meḥemmed bin el-ḥāc Meḥemmed el-Müderris ‘afā ‘anhüma’l-‘āfi li-sene eḥadi ve ḥamsīne ve elf min hicreti’n-Nebeviyye.” Nüşanın son varağında bazı manzumeler yazılmıştır.

Başı: Minnet Allāha kim Odur Ḥallāk
Ḥalk idüpdür mekârim-i aḥlāk

Sonu: El-ḥamdü lillāhi’l-Meliki’l-Vehhāb ‘alā mā-hadānā li-ḥatmi’l-kitāb ve’ş-şalātu ve’s-selāmu ‘alā men üti’l-ḥikmeti’l-bāligati ve faşlu’l-ḥiṭāb ve ‘ala’llāhi ve ‘izzetehu’ṭ-ṭāhirīne ve’l-aşḥāb.

5.1.1.8. Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Pertevniyal Nu. 474 (P)

Enîsü’l-ârifîn’in yurt içindeki en eski nüshası olarak tespit edilen bu yazma 227 varaktır. Aharlı kağıda nesih hatla yazılan nüshanın her varağında 17 satır olup 197x120-135x74 mm. ebatlarındadır. Kitabın kırmızı olan cildi yeşil bir kumaşla kaplanmıştır. Yazmanın 1a varağında eserin ismi, müellifi ve yazım tarihi “Enîsü’l-ârifîn müellifi Pîr Mehmed bin Pîr Aḥmed te’lifî 974” ibaresi ile belirtilmiştir. Ayrıca aynı varağın kenarına “yâ Ḥay yâ Ḳayyûm yâ Ferd yâ ‘Adl yâ Ḥakem yâ Ḳuddûs” esmaları yazılmıştır. Yine aynı sayfada harfleri net olmayan bir mühür bulunmaktadır. Pertevniyal Valide Sultan’a ait bu vakıf mühründe, “An vakfî devletlü ‘işmetlü Pertevniyāl Vālide Sulṭān ‘aliyyeti’l-şân ḥazretleri 1279(1862-3)⁵⁹³ ibaresi yazılıdır. 1b varağı müzehhep ve her sayfada altın sarısı bir cetvel vardır. Ayrıca manzum parçalarda mısralar iki şeride ayrılmış ve her şerit cetvelle ayrılmıştır. Eserde bâbların isimleri, âyet ve hadisler, Arapça ibareler ve Naẓm, Şi‘r, Neşr gibi başlıklar sürh ve lacivert mürekkeple yazılmıştır. Bazı kelimeler müstensih tarafından harekelenmiştir. Metnin bittiği varakta silinmiş iki mühür bulunmaktadır. Eserin sonunda temmet kaydı bulunmaktadır. Bu kayıta yazmanın 980 senesinin Safer ayında Miladî Haziran-Temmuz 1572’de yazıldığı bilgisi, “Temmetü’l-kitāb bi’avnillāh fi şehri Şaferü’l-muzaffar 980 sene.” şeklindedir. *Enîsü’l-ârifîn* yazmaları arasında en dikkatli ve özenle yazılmış nüshalardan biridir.

Başı: Minnet Allāha kim Odur Ḥallāk
Ḥalk idüpdür mekârim-i aḥlāk

⁵⁹³ Kut-Bayraktar, s. 63.

Sonu: El-ḥamdü lillāhi'l-Meliki'l-Vehhāb 'alā mā-hadānā li-ḥatmi'l-kitāb ve's-ṣalātu ve's-selāmu 'alā men ūti'l-ḥikmeti'l-bāligati ve faşlu'l-ḥiṭāb ve 'ala'llāhi ve 'izzetehu't-tāhirīne ve'l-aşhāb.

5.1.1.9. Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Şehid Ali Paşa Nu. 1531 (Ş)

205 varak olan eser 162x98-110x54 mm. ölçülerindedir. Nesih hatla kaleme alınan yazmanın her varığında 19 satır bulunmaktadır. Siyah deri ile kaplı ciltte şemse ve salbek vardır. Cildin iç tarafı bordo renkli ve şemselidir. Ayrıca yazmanın iç kapağında ebru ve “Min kütübi 'Alī ğufire lehu” yazısı mevcuttur. Nüshanın zahriyesinde Derviş Mehmed adlı birine ait olduğunu gösteren temellük kaydı şöyledir: “Lillāhi Ḥayyi min mütemellikāti'l-faḫir Derviş Meḥmedü'l-ḥaḫir 'afā 'anhu'l-Melikü'l-ḫadır.” Ayrıca yine zahriyede eski harflerle eserin ismi ve müellifin adı “Enīsü'l-ārifin Pīr Meḥmed bin Pīr Aḫmed bin Ḥalīl” olarak belirtilmiştir. Ayrıca Şehid Ali Paşa'ya ait vakıf mührü vardır. Burada, “Mimmā vaḫafahu el-vezir eş-Şehid 'Alī Pāşā raḫimehullāhu te'ālā bi-şartı en lā yuḫraca min ḥızānetihi 1130(1718)”⁵⁹⁴ yazılıdır. Ayrıca bu sayfada yazmanın muhafazası için “Yā kebikeç” yazılmıştır. Eserin 1b varığı müzehhep olup, aynı varakta Şehid Ali Paşa'ya ait vakıf mührü vardır. Her sayfada altın sarısı bir cetvel olup, nüshada âyet ve hadisler, Arapça ibareler, konu başlıkları ve Nazm, Şi'r, Neşr gibi ara başlıklar sürh mürekkeple yazılmıştır. Bazı kelimeler müstensih tarafından harekelenmiştir. Metnin sonunda yer alan temmet kaydında nüshanın Muhammed Yusuf adlı müstensih tarafından 6 Recep 1011/20 Aralık 1602 tarihinde Perşembe günü kuşluk vaktinde yazıldığı belirten kayıt şöyledir: “Ḳad temme ḥāzihi'n-nüşhati's-şerifeti'l-müteberrike 'alā yedi ez'afüz'-zu'afā ve türābü'l-aḫdāmü'l-mesākini ve'l-fuḫarā ve bende-i āl-i Ḥazret-i Muḫammed Muştafā şallallāhu te'ālā 'aleyhi ve sellem el-müznibü'l-muḫtāc Muḫammed Yūsuf ğaferallāhu zünūbehümā ve setri 'uyūbehümā fi'l-yevmi's-sādis min şehri Recebi'l-müreceb fi yevmi'l-ḥamīs fi vaḫti ḫaḫveti'l-kübrā li-sene eḫadi 'aşerati ve elf mine'l-hicreti'n-Nübüvveti 'aleyhi efdālü't-taḫiyyet.” Eserin bitiminden sonra ayrı ayrı iki farklı Farsça manzum ve mensur parça vardır.

⁵⁹⁴ Kut-Bayraktar, s. 86.

Başı: Minnet Allāha kim Odur Ḥallāk
Ḥalk idüpdür mekârim-i ahlāk

Sonu: Şimdiden şoñra tamām olsun kelām
Söz bu ortalıkda kıalsun ve's-selām

**5.1.1.10. Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Şehid Ali Paşa Nu.
1535**

Talikh hatla yazılan bu nüsha 120 varaklık eksik bir yazmadır. Her sayfada 15 satır olup 205x130-147x72 mm. ebatlarındadır. Eserin 1b ve 2a varagında bir önceki nüshadaki mührün aynısı iki defa basılmıştır. Ayrıca bu mühürlerin üzerinde karalanmış birer mühür vardır. Eserde konu başlıkları, Nazm, Şi'r ve Neşr gibi ara başlıklar sürh mürekkeple yazılmış, âyet ve hadisler harekelenmiştir. Ayrıca metnin bittiği yerde de aynı mühür basılmıştır. Herhangi bir istinsah kaydı ve yazmanın müstensihini gösteren bir kayıt yoktur.

Başı: Minnet Allāha kim Odur Ḥallāk
Ḥalk idüpdür mekârim-i ahlāk

Sonu: Belki nebāhat ü şevketini Ḥālīk ve ḥalāyık yanında ziyāde ider. Nazm

**5.1.1.11. Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Şehid Ali Paşa Nu.
1530**

Bu nüsha 248 varak olup her sayfasında 17 satır bulunmaktadır. 230x137-141x85 mm. ebatlarındaki bu yazmanın iç kapağına ebru yapılmıştır. Nüshanın koyu kahverengi cildinde altın sarı renginde şemse ve cetveli vardır. Talikh hatla yazılan eserin zahriyesinde “Min kütübi ḥaķirü'l-faķir el-ḥāc Muştafa Ṭavīlebaşızāde 'afā 'anhu” ibaresi bulunmaktadır. Bu ifadenin altında yazısı silinmiş bir mühür olup, buradaki Ahmed Muştafa ibaresi okunabilmiştir. Zahriyede eserin ismi “Enīsü'l-ārifin” olarak yazılmış ve yine Şehid Ali Paşa vakfiyesine ait mühür mevcuttur. 1b varagı müzehhep olan yazmanın 1b ve 2a varagında Şehid Ali Paşa mühürü vardır. Her bir sayfada metin altın sarısı cetvelle çevrelenmiştir. Eserde konu başlıkları, Nazm, Şi'r ve Neşr gibi ara başlıklar sürh mürekkeple yazılmıştır. Metnin sonunda yazmanın müstensihini gösteren “kātübü'l-müznib Çāker bin 'Abdullah ğaferallāhu

lehu” ibaresi yer alır. Cildin arka sayfasına ebru yapılmıştır. Son varakta Arapça manzum ve mensur parçalar vardır.

Başı: Minnet Allāha kim Odur H̱allāk
H̱alk idüpdür mekârim-i ahlāk

Sonu: El-ḥamdü lillāhi’l-Meliki’l-Vehhāb ‘alā mā-hadānā li-ḥatmi’l-kitāb ve’ş-şalātu ve’s-selāmu ‘alā men ūti’l-ḥikmeti’l-bāligati ve faşlu’l-ḥiṭāb ve ‘ala’llāhi ve ‘izzetehu’ṭ-ṭāhirine ve’l-aşḥāb.

5.1.1.12.Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Hüsrev Paşa Nu. 289 (H3)

179 varak olan nüsha 200x140-140x80mm ebatlarındadır. Her sayfada 19 satır bulunan yazmanın zahriyesinde Hüsrev Paşa’ya ait olduğunu gösteren mühürde “Mine’l-kütübi’lleti vaḳafahā ‘Abdü’l-faḳir ilā keremi Rabbihi’l-ḡafūrī Şeyḥü’l-vüzerā Meḥmed H̱usrev Pāşā encāhullāhu subḥānehu mimmā yuḥaf 1271 (1855)”⁵⁹⁵ yazmaktadır. Ayrıca “Ez-kitābhān bende-i eşdaḳ ‘an eṭibbā-yı ḥāşşa-i ‘Abdü’l-ḥaḳ H. 1239/1823-24” kaydı vardır. 1b varağında tezhip yapılmış, aynı varakta ve 2a yaprağında koyu renkli altın sarısı cetvel vardır. Diğer sayfalarda kırmızı bir cetvel çizilmiştir. Eserde âyet ve hadisler, Arapça ibareler, bâbların isimleri, Naẓm, Şi‘r ve Neşr gibi ara başlıklar sürh mürekkeple yazılmıştır. Metnin sonunda bir ferağ kaydı vardır. Bu kayıta müstensihin Mustafa bin Abdullah olduğunu ve 1048 yılının Zilhicce ayında (Nisan-Mayıs 1639) yazıldığını gösteren kayıt şöyledir: “Ḳad vaḳa‘a’l-ferāḡ min kütübi hāzihi’n-nüşḥati’ş-şerifetü’l-laṭif bi‘avnillāhi te‘ālā ve ḥüsni tevfiḳ ‘alā yedi ‘abdü’z-za‘if el-muḥtāc ilā raḥmeti’llāhi te‘ālā ve ḡufire lehu Muşṭafā bin ‘Abdullāh bi-ḥıfzillāhi ve’l-cemā‘i’l-mü’minine ve’l-mü’mināt ve’l-müslimīne ve’l-müslimāt li-sene şemāni ve erba‘in ve elf zi’l-ḥicce”

Başı: Minnet Allāha kim Odur H̱allāk
H̱alk idüpdür mekârim-i ahlāk

Sonu: El-ḥamdü lillāhi’l-Meliki’l-Vehhāb ‘alā mā-hadānā li-ḥatmi’l-kitāb ve’ş-şalātu ve’s-selāmu ‘alā men ūti’l-ḥikmeti’l-bāligati ve faşlu’l-ḥiṭāb ve ‘ala’llāhi ve ‘izzetehu’ṭ-ṭāhirine ve’l-aşḥāb.

⁵⁹⁵ Kut-Bayraktar, s. 98.

5.1.1.13. Nuruosmaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Nu. 2246

Talik hatla yazılan bu nüsha 171 varaktır. Yazmanın varak numarası ve yer numarası eski harflerle zahriyede yazılmıştır. Biri silinmiş iki adet mühür bulunmaktadır. Bu mühürde “El ḥamdü lillāhi’llezi hedānā li-hāzā ve mā küne li-nehtediye levlā en hedānāllah ‘Oṣmān bin Muṣṭafā Şāh el-muẓaffer dā’imā.”⁵⁹⁶ yazmaktadır. *Enisü’l-ârifin*’in Nuruosmaniye’deki diğer nüshalarında da aynı mühür bulunmaktadı. İkinci vakfiye mühüründe, “Bende-i laṭif İbrāhin Ḥanīf” yazılıdır. İki mühür arasında vakfiye kaydı vardır. Yazmanın 1b varağında, “Kitāb-ı Aḥlāk fi Beyān-i Merātibü’l-Aḥlāk te’lif el-merḥūm ‘Azmi Efendi” serlevası vardır. 1b ve 2a sayfasında altın sarısı cetvel bulunmaktadır. Daha sonraki sayfalara kırmızı bir cetvel çizilmiştir. Eserde konu başlıkları, Naẓm, Şi’r ve Neşr gibi ara başlıklar sürh mürekkeple yazılmıştır. Yazmanın istinsah kaydı mevcut değildir.

Başı: Minnet Allāha kim Odur Ḥallāk
Ḥalk idüpdür mekârim-i aḥlāk

Sonu: El-ḥamdü lillāhi’l-Meliki’l-Vehhāb ‘alā mā-hadānā li-ḥatmi’l-kitāb ve’ş-şalātu ve’s-selāmu ‘alā men üti’l-ḥikmeti’l-bāligati ve faşlu’l-ḥiṭāb ve ‘ala’llāhi ve ‘izzetehu’ṭ-ṭāhirine ve’l-aşḥāb.

5.1.1.14. Nuruosmaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Nu. 2280

212 varak olan bu nüsha talik hatla aharlı kağıda yazılmıştır. Bir önceki nüshada bulunan vakıf kaydı ve mührü bu yazmada da mevcuttur. Koyu kahverengi cildinde şemse vardır. Ayrıca miklepte şemse ve sertap vardır. Nüshanın 1b varağı müzehhep ve her sayfasında altın sarısı cetvel bulunmaktadır. Eserde âyet ve hadisler Arapça ibareler, konu başlıkları sürh mürekkeple yazılmıştır. Nüshanın istinsah tarihi hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Eserin son yaprağında “Tārīḥ-i cülüs-i Sulṭān Murād Ḥān ṭūllāhi ‘ömrihi” ibaresi bulunmaktadır.

Başı: Minnet Allāha kim Odur Ḥallāk
Ḥalk idüpdür mekârim-i aḥlāk

⁵⁹⁶ Kut-Bayraktar, s. 35.

Sonu: El-ḥamdü lillāhi'l-Meliki'l-Vehhāb 'alā mā-hadānā li-ḥatmi'l-kitāb ve's-ṣalātu ve's-selāmu 'alā men ūti'l-ḥikmeti'l-bāligati ve faşlu'l-ḥiṭāb ve 'ala'llāhi ve 'izzetehu't-tāhirine ve'l-aşḥāb.

5.1.1.15. Nuruosmaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Nu. 2281

251 varak olan bu yazma talik hatla kaleme alınmıştır. Zahriyedeki bilgiler bu kütüphanedeki diğer yazmalarla aynıdır. Yazmanın 1b varağı müzehhep olup, her sayfası altın sarısı cetvelle çizilmiştir. Nüshada Arapça ibarelerin, bazı âyet ve hadislerin üzerleri sürhle çizilmiştir. Bölüm adları, Nazm, Şi'r ve Neşr gibi ara başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Aharlı kağıda özenle kaydedilmiş bu nüshada durak yerleri kırmızı virgül işareti yapılarak gösterilmiştir.

Baş: Minnet Allāha kim Odur Ḥallāk
Ḥalk idüpdür mekârim-i ahlāk

Sonu: El-ḥamdü lillāhi'l-Meliki'l-Vehhāb 'alā mā-hadānā li-ḥatmi'l-kitāb ve's-ṣalātu ve's-selāmu 'alā men ūti'l-ḥikmeti'l-bāligati ve faşlu'l-ḥiṭāb ve 'ala'llāhi ve 'izzetehu't-tāhirine ve'l-aşḥāb.

5.1.1.16. Nuruosmaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Nu. 2302 (N)

Nesih hatla aharlı kağıda yazılan bu nüsha 213 varaktır. Yazmanın zahriyesindeki kayıtları eserin Nuruosmaniye Kütüphanesi'ndeki diğer nüshalarıyla aynıdır. Yazmanın 1b varağı müzehhep olup her varakta altın sarısı cetvel vardır. Eserde âyet ve hadisler, Arapça ibareler, bölüm adları, Nazm, Şi'r, Neşr gibi ara başlıklar sürh mürekkeple yazılmıştır. Yazmanın sonunda derkenar olarak müstensih tarafından yazılan bir beyit ve bu beytin altına H.1133 (1720-1721) tarihi not düşülmüştür. Müstensih, yazdığı beyitte bu nüshayı okuyanların onu dua ile yad etmesini istemektedir:

Ḥayra yazsun şerrini anuñ Kirāmen kâtibin
Kim du' aylan yād iderse işbu ḥaṭṭuñ kâtibin

Baş: Minnet Allāha kim Odur Ḥallāk
Ḥalk idüpdür mekârim-i ahlāk

Sonu: El-ḥamdü lillāhi'l-Meliki'l-Vehhāb 'alā mā-hadānā li-ḥatmi'l-kitāb ve's-ṣalātu ve's-selāmu 'alā men ūti'l-ḥikmeti'l-bāligati ve faşlu'l-ḥiṭāb ve 'ala'llāhi ve 'izzetehu't-ṭāhirīne ve'l-aşḥāb.

5.1.1.17. Nuruosmaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Nu. 2303

245 varak olan bu nüsha nesih hatla yazılmıştır. Yazmanın zahriyesindeki kayıtlar yukarıda hakkında bilgi verilen Nuruosmaniye Kütüphanesi'ndeki diğer nüshalarla aynıdır. Her sayfası altın sarısı cetvelle çizilmiştir. 1b varağı müzehhep olup, eserin ismi serlevhada “Kitāb-ı Hüdā Enisü'l-ārifin” olarak yazılmıştır. Özenle yazılan bu nüshada âyet ve hadisler, Arapça ibareler, konu başlıkları sürhle yazılmıştır. Nüshanın müstensihî ve istinsah tarihi hakkında bir bilgi mevcut değildir.

Baş: Minnet Allāha kim Odur Ḥallāk
Ḥalk idüpdür mekârim-i aḥlāk

Sonu: El-ḥamdü lillāhi'l-Meliki'l-Vehhāb 'alā mā-hadānā li-ḥatmi'l-kitāb ve's-ṣalātu ve's-selāmu 'alā men ūti'l-ḥikmeti'l-bāligati ve faşlu'l-ḥiṭāb ve 'ala'llāhi ve 'izzetehu't-ṭāhirīne ve'l-aşḥāb.

5.1.1.18. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Nu. TY1767

180 varak olan nüsha 209x138 mm. ebatlarındadır. Talik hatla yazmanın zahriyesinde “Kitāb-ı Aḥlāk-ı 'Azmizāde” ibaresi yer almaktadır. Bu kaydı yazan eseri yanlışlıkla Azmi'nin oğlu Azmizāde Haletî'ye atfetmiştir. Ayrıca Derviş Mehmed adında birine ait olduğu gösteren bir kayıt ve iki adet silinmiş mühür vardır. Eserin adı “Enisü'l-ārifin” olarak özellikle yazılmıştır. Yazmanın 1b varağı müzehhep olup 1b ve 2a sayfasında altın sarısı cetvel vardır. Diğer yapraklarda kırmızı bir cetvel çizilmiştir. Özenle yazılan bu nüshada âyet ve hadisler, Arapça ibareler, konu başlıkları ve Neşr, Naẓm gibi ara başlıklar sürh mürekkeple yazılmıştır. Aharlı kağıda yazılan bu nüshanın, müstensihî ve istinsah tarihi hakkında bir kayıt yoktur. Yazmanın sonunda eserin kaç varak olduğunu gösteren “Aded-i evrāk 180” notu vardır. Metnin sonunda müstensih okuyanlardan dua istediğini bir beyitle dile getirmiştir:

Ḥaḳ Te'ālā raḥmet eyleye aña
Kâtibin her ki du'âyıla aña

Başı: Minnet Allāha kim Odur Ḥallāk
Ḥalk idüpdür mekârim-i ahlāk

Sonu: El-ḥamdü lillāhi'l-Meliki'l-Vehhâb 'alā mā-hadānā li-ḥatmi'l-kitāb
ve's-şalātu ve's-selāmu 'alā men ūti'l-ḥikmeti'l-bāligati ve faşlu'l-ḥiṭāb ve 'ala'llāhi
ve 'izzetehu't-ṭāhirine ve'l-aşḥāb.

5.1.1.19. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Nu. TY1874

234 varak olan bu yazma 198x135mm. ebatlarındadır. Talik hatla yazılmış olan nüsha yeşil bir cilde sahiptir. Eserin zahriyesinden *Ahlāk-ı Muhsinî* den ve Azmî'nin, Defteri'in ve Firākî'nin tercümelerinden bahseden Farsça yazılmış bilgiler vardır. Eserin adı “Enîsü'l-ārifin” olarak sayfanın üstünde belirtilmiştir. Yazmanın 1b varlığında “Hāzā Kitābu Tehzībü'l-Ahlāk” başlığı vardır. Bu nüshada Arapça ibareler, âyet ve hadisler, bâbların isimleri, Nazm, Şi'r ve Neşr gibi başlıklar sürh mürekkeple yazılmıştır. Zahriyedeki kayıta, “bā-ḥaṭṭ-ı mütercim Pîr Meḥmed” ibaresi bulunmaktadır. Bu yazı şekli ile zahriyedeki temellük kaydı aynıdır. Eserin metnindeki yazı ile bu hat aynı değildir. 1848 yılına ait temellük kaydı yazılırken bu ifadenin not edildiğini tahmin ediyoruz. Bu nüshanın özenle yazılmadığı ve müstensihin müdahalesiyle eserin isminin serlevhada farklı kaydedildiği görülmüştür. Ayrıca müellifin sebep-i te'lif kısmında bahsettiği derkenarlara yer verilmediği ve eserin en eski nüshası olan Avusturya Kütüphanesi'ndeki yazma ile benzerlik gösterdiği için tenkitli metinde yer almamıştır.

Başı: Minnet Allāha kim Odur Ḥallāk
Ḥalk idüpdür mekârim-i ahlāk

Sonu: El-ḥamdü lillāhi'l-Meliki'l-Vehhâb 'alā mā-hadānā li-ḥatmi'l-kitāb
ve's-şalātu ve's-selāmu 'alā men ūti'l-ḥikmeti'l-bāligati ve faşlu'l-ḥiṭāb ve 'ala'llāhi
ve 'izzetehu't-ṭāhirine ve'l-aşḥāb.

5.1.1.20. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Nu. TY283 (İ)

Rika hatla yazılan bu nüsha 195 varaktır. 144x232 mm. ebatlarında olan bu yazmanın zahriyesinde fihrist vardır. Koyu mor renkli cildinde şemse ve salbek bulunmaktadır. 1b varlığında iki mühür bulunmaktadır. İlk mühürde “Rızâ” ismi

yazılıdır. Aynı varaktaki intikal kaydında, “Şümme intiḳalü ile’l-faḳîr ‘Alî Rızâ birâder-i müşârun ileyh ve ‘an ḥulefâ-yı Amedî.” yazılıdır. Ayrıca Şerifi Mustafa Paşazâde Hasan adına da temellük kaydı bulunmaktadır. 1b ve 2a varağında altın sarısı, diğere yapraklarda ise kırmızı cetvel vardır. Özenle yazılan bu nüshada âyet ve hadisler, Arapça ibareler, konu başlıkları sürh mürekkeple yazılmıştır.

Başı: Minnet Allâha kim Odur Ḥallâḳ
Ḥalḳ idüpdür mekârim-i aḥlâḳ

Sonu: El-ḥamdü lillâhi’l-Meliki’l-Vehhâb ‘alâ mâ-hadânâ li-ḥatmi’l-kitâb ve’ş-şalâtu ve’s-selâmu ‘alâ men üti’l-ḥikmeti’l-bâligati ve faşlu’l-ḥiṭâb ve ‘ala’llâhi ve ‘izzetehu’t-ṭâhirîne ve’l-aşḫâb.

5.1.1.21. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Nu. TY6339

169 varak olan bu yazma talik yazıyla kaleme alınmıştır. Her varağında 17 satır olan nüsha 235x130 mm. ebatlarındadır. Zahriyedeki mühürde “Osman Bende-i Rahmân” yazılıdır. Yeşil, etrafı altın sarısı şemseli cetvel ve şemseli, köşebentli miklebi vardır. Eserin 1b varağı müzehhep olup her varağında koyu yeşil renkte cetvel vardır. Aharlı kağıda yazılan bu nüshada bölüm isimleri, Nazm, Şi‘r, Neşr gibi ara başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Bazı Arapça ibarelerin üstü sürhle çizilmiştir. Yazmanın istinsah tarihi ve müstensihi hakkında bir bilgi yoktur.

Başı: Minnet Allâha kim Odur Ḥallâḳ
Ḥalḳ idüpdür mekârim-i aḥlâḳ

Sonu: El-ḥamdü lillâhi’l-Meliki’l-Vehhâb ‘alâ mâ-hadânâ li-ḥatmi’l-kitâb ve’ş-şalâtu ve’s-selâmu ‘alâ men üti’l-ḥikmeti’l-bâligati ve faşlu’l-ḥiṭâb ve ‘ala’llâhi ve ‘izzetehu’t-ṭâhirîne ve’l-aşḫâb.

5.1.1.22. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Nu. TY661

Enîsü’l-ârifîn’in eksik bir nüshası olan bu yazma 95 varaktır. 198x135 mm. ebatında talik hatla yazılan yazmanın her varağında 17 satır bulunmaktadır. Eserin cildinin arka yüzüne ebru yapılmıştır. Yazmanın bordo bir cildi vardır. Zahriyedeki temellük kaydında “Şâhib ‘Alî Efendi” yazmaktadır. Bu nüshada Daru’l-fünûn kütüphanesine ait iki adet mühür vardır. Yazmada bâbların adları ve başlıklar sürh mürekkeple yazılmıştır. İlk iki varaktaki âyet ve hadisler kırmızı mürekkeple

yazılmış sonraki sayfalarda Arapça ve Farsça ibarelerin üzeri kırmızı mürekkeple çizilmiştir. Tam bir nüsha olmayan bu yazmada metin 22. bâbda bitmiştir. Nüşanın istinsah tarihi ve müstensihi hakkında bir bilgi yoktur.

Baş: Minnet Allāha kim Odur Ḥallāk
Ḥalk idüpdür mekârim-i ahlāk

Sonu: Belki nebâhat ü şevketini Ḥalîk ve ḥalâyıḳ yanında ziyâde ider.

Naẓm

اي بشاهي کشيده سر بسپهر

5.1.1.23. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Nu. TY2757 (İ2)

142 varak olan nüsha 191x134 mm. ebatlarındadır. Her sayfada 21 satır bulunmaktadır. Zahriyenin ilk varağında “Fihrist-i Ahlāk-ı ‘Azmi” başlığı altında eserin fihristi vardır. Fihristin bir kısmı da 1a varağında bulunmaktadır. Aynı sayfada “Ahlāk-ı Muḥsinî Tercemesi Enîsü’l-ârifin” ibaresi yer almaktadır. 1b varağı müzehhep olup serlevhada “Bi’smillâhi’r-Rahmâni’r-Rahîm” yazılmıştır. 1b ve 2a varağı altın sarısı cetvelle çizilmiş olup, diğer varaklarda cetvel yoktur. Eserde bâbların ismi, âyet ve hadisler, Naẓm, Şi‘r ve Neşr gibi başlıklar sürh mürekkeple yazılmıştır. Arapça ibarelerin üstü kırmızı mürekkeple çizilmiştir. Eserin sonunda temmet kaydında, “Temmetü’l-kitâb bi’avni’l-Meliki’l-Vehhâb kad vaḳa‘a’l-ferâğ min hâzihi’n-nüşhatü’s-şerîfeti fi’l-yevmi sâbi‘i ‘aşera min Şaferi’l-ḥayr el-sene ḥamsîn ve elf” yazılıdır. Bu kayda göre nüsha 17 Safer 1050/8 Haziran 1640 tarihinde yazılmıştır.

Baş: Minnet Allāha kim Odur Ḥallāk
Ḥalk idüpdür mekârim-i ahlāk

Sonu: El-ḥamdü lillâhi’l-Meliki’l-Vehhâb ‘alâ mâ-hadânâ li-ḥatmi’l-kitâb ve’s-şalâtu ve’s-selâmu ‘alâ men üti’l-ḥikmeti’l-bâligati ve faşlu’l-ḥiṭâb ve ‘ala’llâhi ve ‘izzetehu’ṭ-ṭâhirîne ve’l-aşhâb.

5.1.1.24. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Nu. TY9786

176 varak olan eserde metin, 4 yaprak fevaid ve zahriye bölümünden sonra başlar. Cildi siyah, etrafı koyu sarı cetvelli olup nokta nokta renkli desen vardır. Cildin iç kapağına ebru yapılmıştır. Zahriyenin ilk varağında “Terceme-i Enîsü’l-ârifîn ‘Azmi Efendi” yazılmıştır. Daha sonraki varakta Zemahşeri’den alınan sözler “Min Kelâmı ‘Allāme Zemahşerî” başlığı altında kaydedilmiştir. Diğer iki varakta da bazı dualar ve bilgiler vardır. İlk varağı müzehhep olan yazmanın 1b ve 2a varağı altın sarısı cetvelle çizilmiş, diğer varaklarda cetvel yoktur. Nüshada bâbların adı, âyet ve hadisler, Nazm, Şi‘r ve Neşr gibi ara başlıklar sürh mürekkeple yazılmıştır.

Baş: Minnet Allāha kim Odur Ḥallāk
Ḥalk idüpdür mekârim-i ahlāk

Sonu: Şimdiden sonra tamām olsun kelām
Söz bu ortalıkda kıalsun ve’s-selām

5.1.1.25. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Nu. TY10928 (İ3)

205 varak olan bu yazma 189x124 mm. ebatlarındadır. Yazmanın zahriyesinde “Enîsü’l-ârifîn Müe’llifi Pîr Meḥmed bin Pîr Aḥmed bin Ḥalîl 974 de te’lif 1077 de teybîz edilmiştir.” kaydı vardır. Buna göre eser H. 1077/M. 1666-67 yılında çoğaltılmıştır. 1a varağında yazmanın H. 1333/M. 1914-15 yılında “Maḥmūd Kemāl bin Meḥmed Emîn Bin Muştafâ bin Meḥmed Emîn bin Oşmân” adına kayıtlı olduğu bilgisi vardır. 1b ve 2a varağında koyu yeşil cetvelle çizilmiş, diğer sayfalarda ise cetvel yoktur. Eserde konu başlıkları, âyet ve hadisler sürh mürekkeple yazılmıştır. Metnin sonunda yer alan temmet kaydında nüshanın Mustafa Mehmed adında bir müstensih tarafından 11 Aralık 1666 tarihinde Cuma günü yazıldığı bilgisi, “Temme hâzihi’n-nüşhatü’s-şerîfü fi-yevmi’s-sâliseti ve’l-‘aşer min Cümâdi’l-âḥira fi yevmi’l-cum‘ati fi vaḳti beyne’s-şalâteyn li-seneti seb‘a ve seb‘in ve elf ‘alâ yedi eḍa‘ fu’l-‘ibādullâhi’s-Şamed Muştafâ Meḥmed ğafarallāhu lehu ve li-vâlideyye ve eḥsenu’s-seyyihimâ ve ileyh.” ifadesiyle belirtilmiştir.

Baş: Minnet Allāha kim Odur Ḥallāk
Ḥalk idüpdür mekârim-i ahlāk

Sonu: El-ḥamdü lillāhi'l-Meliki'l-Vehhāb 'alā mā-hadānā li-ḥatmi'l-kitāb ve's-ṣalātu ve's-selāmu 'alā men ūti'l-ḥikmeti'l-bāligati ve faşlu'l-ḥiṭāb ve 'ala'llāhi ve 'izzetehu't-tāhirine ve'l-aşḥāb.

5.1.1.26. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Nu. TY2745 (İ4)

186 varak olan nüsha talik hatla yazılmıştır. Her varağında 21 satır olan bu yazma, 202x140 mm. ebatlarındadır. Zahriyenin ilk yaprağında içi boş bir tablo vardır. Nüshanın zahriyesinde iki mühür olup sağ üstteki mührde “Oşmān” yazılıdır. Eserin adı “Enīsü'l-Uşşāk Müe'llif 'Azmi Efendi” olarak yanlış yazılmıştır. Kütüphane mührünün altında da “Ahlāk-ı Muhsinî Tercemesi Enīsü'l-ārifin” yazmaktadır. Yine bu sayfada Sâlih Şaban 1073 (1662-63) notu vardır. Serlevhada “Bi'smillāhi'r-Raḥmāni'r-Raḥim” yazılmıştır. Yazmanın 1b, 2a varağı ve son iki yaprağı koyu yeşil cetvelle çerçevelenmiştir. Nüşhada bölüm adları, âyet ve hadisler, Nazm, Şi'r ve Neşr gibi ara başlıklar sürh mürekkeple yazılmıştır. Arapça ibarelerin üstü kırmızı mürekkeple çizilmiştir.

Baş: Minnet Allāha kim Odur Ḥallāk
Ḥalk idüpdür mekârim-i ahlāk

Sonu: El-ḥamdü lillāhi'l-Meliki'l-Vehhāb 'alā mā-hadānā li-ḥatmi'l-kitāb ve's-ṣalātu ve's-selāmu 'alā men ūti'l-ḥikmeti'l-bāligati ve faşlu'l-ḥiṭāb ve 'ala'llāhi ve 'izzetehu't-tāhirine ve'l-aşḥāb.

5.1.1.27. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Nu. TMSK R. 444

245 mm. boy ve 155 mm. eninde 162 varak olan nüsha, sayfada güzel talikle 83mm. uzunluğunda aharlı krem rengi kağıda 21 satır olarak yazılmıştır. Yazma, İstanbul'da H. 996/M. 1588'de çoğaltılmıştır. Nüşhada serlevha müzehheb, cetveller yaldızlı, miklep ve şemseli kahve rengi deri cilt vardır.

Baş: Minnet Allāha kim Odur Ḥallāk
Ḥalk idüpdür mekârim-i ahlāk⁵⁹⁷

⁵⁹⁷ Fehmi Edhem Karatay, **Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu**, Topkapı Sarayı Müzesi Yayınları, İstanbul, 1961, ss. 496-97. Kütüphane kayıtlarında bu yazma için

5.1.1.28. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Nu. TMSK A. 1624

258 mm. boy ve 160 mm. eninde 188 varak olan nüshada aharlı kağıt kullanılmıştır. Sayfada talikle 84 mm. uzunluğu 21 satır vardır. Serlevha müzehheb, cetveller yaldızlıdır. Nüşanın iç cildi miklep ve şemseli koyu mor deri, dışı siyah deridir.⁵⁹⁸ Yazmanın zahriyesinde “Fihrist-i Kitāb” başlığında tablo halinde bir fihrist vardır. 1a varağında iki adet mühür ve ortada “Enīsü’l-ārifin” yazılıdır. Eserde âyet ve hadisler, Nazm, Şi‘r, Nesr gibi ara başlıklar sürh mürekkeple yazılmıştır. Yazmanın istinsah tarihi ve müstensihî belli değildir.

Baş: Minnet Allāha kim Odur Ḥallāk
Ḥalk idüpdür mekârim-i ahlāk

Sonu: El-ḥamdü lillāhi’l-Meliki’l-Vehhâb ‘alā mā-hadānā li-ḥatmi’l-kitāb ve’ş-şalātu ve’s-selāmu ‘alā men ūti’l-ḥikmeti’l-bāligati ve faşlu’l-ḥiṭāb ve ‘ala’llāhi ve ‘izzetehu’ṭ-ṭāhirīne ve’l-aşhāb.

5.1.1.29. Ankara Milli Kütüphane Türkçe Yazmalar Nu. 06 HK 2262

210x135-155x75 mm. ölçülerinde talik yazı ile kaleme alınan nüshada her varakta 17 satır bulunmaktadır. 26. bâba kadar yazılmış eksik bir yazmadır. Zahriyede çeşitli eser isimleri yazılmıştır. 1a varağındaki sayfa biraz tahrip olmuş bazı kelimeler eksik kalmıştır. Sayfanın üzerinde “Azmi Efendi Raḥmetullāhi ‘Aleyh” yazmaktadır. İlk varaklarda âyet ve hâdisler sürhle yazılmış, diğer varaklarda üzeri siyah mürekkeple çizilmiştir. Eserde konu başlıkları Nazm, Şi‘r ve Nesr gibi başlıklar sürh mürekkeple yazılmıştır.

Baş: Minnet Allāha kim Odur Ḥallāk
Ḥalk idüpdür mekârim-i ahlāk

Sonu: Çemen-i memleketde şāhsār-ı übbehet üzere şüküfte vü nümāyān ola

5.1.1.30. Ankara Milli Kütüphane Türkçe Yazmalar Nu. 06 Mil Yz A 603

verilen numarada Şem’i Şemullah’ın *Mesnevî Şerhi* vardır. Yaptığımız araştırmalar sonucu bu nüshaya kütüphanedeki yanlış kayıtlardan dolayı ulaşılamamıştır.

⁵⁹⁸ Karatay, s. 497.

Nesih hatla yazılan nüsha 237 varaktır. 200x140-150x100 mm. ebatlarındaki yazmanın her varağında 17 satır bulunmaktadır. Zahriyenin ilk sayfasında Arapça dua yazılıdır. Diğer sayfasında da bazı tavsiyelerin yer aldığı fevaid vardır. Bu sayfada Milli Kütüphane'ye ait bir mühür bulunmaktadır. Ve yine burada “Kitāb-ı Aḥlāk-ı ‘Azmi” kaydı sayfanın üstünde yazılıdır. Yazmanın 1b varağında “Bi’smillāhi’r-Raḥmāni’r-Raḥīm” serlevhası vardır. Bu sayfada Ahmet Şükrü, Ali Koçak Esen Kütüphanesi yazılı bir mühür vardır. Nüshada konu başlıkları, âyet ve hadisler, Naẓm, Şi‘r, Neşr gibi ara başlıklar sürh mürekkeple yazılmıştır. Eserin sonuna müstensih “ecma‘inü’l-keḷām” ifadesini ilave etmiştir.

Başı: Minnet Allāha kim Odur Ḥallāk
Ḥalk idüpdür mekârim-i aḥlāk

Sonu: El-ḥamdü lillāhi’l-Meliki’l-Vehhāb ‘alā mā-hadānā li-ḥatmi’l-kitāb ve’s-şalātu ve’s-selāmu ‘alā men üti’l-ḥikmeti’l-bāligati ve faşlu’l-ḥiṭāb ve ‘ala’llāhi ve ‘izzetehu’t-tāhirīne ve’l-aşḥāb.

5.1.1.31. Ankara Milli Kütüphane Türkçe Yazmalar nu. 06 Mil Yz A 3895

242x140-192x80 mm. ebatlarında 228 varak olan nüshanın her sayfasında 19 satır bulunmaktadır. Koyu kahverengi cildi ve altın sarısı renginde şemsesi vardır. Zahriyede, “Hāzā Kitābu Terceme-i Aḥlāk-ı Muḥsinī li’l-fāzılı’l-‘allāme ‘Azmi Efendi Raḥimehullāh” başlığı vardır. Temellük kaydında “İstişābetü’l-faḫīrū’l-ḥaḫīr ‘Ömer Vaşfi bin Ferhād ‘afā ‘anhu’l-Bārī” yazılıdır. Bu kaydın altında “Ömer Vaşfi” yazılı mühür bulunmaktadır. Nesih hatla yazılan yazmanın 1b-2a varağında sarı renkte cetvel vardır. Diğer varaklarda kırmızı renkli hatla cetvel çizilmiştir. Nüshada bâb adları, âyet ve hadisler, Naẓm, Neşr ve Şi‘r gibi ara başlıklar sürh mürekkeple yazılmıştır.

Başı: Minnet Allāha kim Odur Ḥallāk
Ḥalk idüpdür mekârim-i aḥlāk

Sonu: El-ḥamdü lillāhi’l-Meliki’l-Vehhāb ‘alā mā-hadānā li-ḥatmi’l-kitāb ve’s-şalātu ve’s-selāmu ‘alā men üti’l-ḥikmeti’l-bāligati ve faşlu’l-ḥiṭāb ve ‘ala’llāhi ve ‘izzetehu’t-tāhirīne ve’l-aşḥāb.

5.1.1.32. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yazma Eser Kütüphanesi, Muzaffer Ozak Kitapları Nu. 246. (A2)

276 varak olan bu yazmanın her sayfasında 15 satır bulunmaktadır. Eserin zahriyesinde “Terceme-i Ahlāk-ı Muhsinī Mü’ellifi Hüseyin Vā‘iz Mütercimi Pîr Meḥmed ‘Azmi” yazmaktadır. Aynı sayfada silinmiş bir mühür de bulunmaktadır. Aharlı kağıda özenle yazılan bu nüshanın 1b varağı müzehhep olup “Kitāb-ı Enīsü’l-ārifin” serlevhası vardır. Yazmada bölüm isimleri, âyet ve hadisler, Nazm, Şi‘r ve Neşr gibi ara başlıklar sürh mürekkeple yazılmıştır. Nesih hatla yazılan nüshanın her varağında altın sarısı renkte cetvel vardır. Metnin sonunda Sipāhî Mehmed adında birine ait olduğu bilgisi, “Kütübü’l-‘abdü’l-faḳîr Sipāhî Meḥmed bin el-ḥaḳîr” şeklinde aktarılmıştır. Metnin sonunda nüshanın H. 1135/M. 1722-23 yılında yazıldığını gösteren bir tarih vardır.

Baş: Minnet Allāha kim Odur Ḥallāk
Ḥalḳ idüpdür mekârim-i aḥlāk

Sonu: El-ḥamdü lillāhi’l-Meliki’l-Vehhāb ‘alā mā-hadānā li-ḥatmi’l-kitāb ve’ş-şalātu ve’s-selāmu ‘alā men üti’l-ḥikmeti’l-bāligati ve faşlu’l-ḥiṭāb ve ‘ala’llāhi ve ‘izzetehu’ṭ-ṭāhirine ve’l-aşḥāb.

5.1.1.33. Kütahya Vahitpaşa İl Halk Kütüphanesi nu. 43 Va 1611 (K)

85x75-140x235 ebatlarında 161 varak olan bu yazmanın her sayfasında 23 satır vardır. Nesih hatla kaleme alınan nüshanın zahriyesine “Enīsü’l-ārifin” başlığı yazılmıştır. Ayrıca Kütahya Vahit Paşa Kütüphanesi’nin yeni ve eski harflerle mührü vardır. Esere başlamadan “Bi’smillāhi’r-Raḥmāni’r-Raḥîm” ibaresi serlevha olarak yazılmıştır. Yazmada konu başlıkları âyet ve hadisler sürh mürekkeple yazılmıştır. Son varakta H. 1014/M. 1605-06 tarihi not olarak düşülmüştür

Baş: Minnet Allāha kim Odur Ḥallāk
Ḥalḳ idüpdür mekârim-i aḥlāk

Sonu: El-ḥamdü lillāhi’l-Meliki’l-Vehhāb ‘alā mā-hadānā li-ḥatmi’l-kitāb ve’ş-şalātu ve’s-selāmu ‘alā men üti’l-ḥikmeti’l-bāligati ve faşlu’l-ḥiṭāb ve ‘ala’llāhi ve ‘izzetehu’ṭ-ṭāhirine ve’l-aşḥāb.

5.1.1.34. Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi nu. 21 Hk 893 (D)

208 varak olan yazmanın her sayfasında 19 satır mevcut olup 210x145-160x100 mm. ebatlarındadır. Nesih hatla yazılan bu nüshanın 1b varağında “Enîsü’l-ârifîn” başlığı serlevha olarak yazılmıştır. Eserde bâbların isimleri, âyet ve hadisler, Nazm, Şi‘r ve Neşr gibi başlıklar sürh mürekkeple yazılmıştır. Her varakta metnin etrafı kırmızı bir cetvelle çizilmiştir. Metnin sonunda temmet kaydı vardır. Burada “Temme rüsümü’l-kitâb hadi aşera şehri Rebi‘ül-evvel sene isnân ve hamsün ve mi’eti ve elf 1152.” yazılıdır. Bu kayıda göre nüshanın istinsah tarihi 18 Haziran 1739 tarihine tekabül etmektedir.

Baş: Minnet Allâha kim Odur Hâllâk
Hâlk idüpdür mekârim-i ahlâk

Sonu: El-ğamdü lillâhi’l-Meliki’l-Vehhâb ‘alâ mâ-hadânâ li-hatmi’l-kitâb ve’s-şalâtu ve’s-selâmu ‘alâ men üti’l-ğikmeti’l-bâligati ve faşlu’l-ğitâb ve ‘ala’llâhi ve ‘izzetehu’ğ-ğâhirine ve’l-aşğâb.

5.1.1.35. Kastamonu İl Halk Kütüphanesi Nu. 37 HK 1860/1

114 varak olan bu yazma 203x125-130x63 mm. ebatlarında olup her varakta 15 satır bulunmaktadır. Talik hatla yazılan bu nüsha eksiktir. Kırmızı bir cilde sahip olan yazmanın zahriyesinde bazı Farsça beyitler vardır. Esere başlamadan “Bi’smillâhi’r-Rağmâni’r-Rağim” serlevha olarak yazılmıştır. Yazmada âyet ve hadisler, Nazm, Şi‘r, Neşr gibi ara başlıklar sürh mürekkeple yazılmıştır. Aharlı kağıd kullanılan bu yazmanın son varaklarında renk koyulaşmıştır.

Baş: Minnet Allâha kim Odur Hâllâk
Hâlk idüpdür mekârim-i ahlâk

Sonu: Belki nebâhat ü şevketini Hâlık ve ħalâyık yanında ziyâde ider.

Nazm

اي بشاهي كشيده سر بسپهر

5.1.1.36. İzmir Milli Kütüphane Türkçe Yazmalar Nu. 1514

94 varak olan nüshanın her varağında 23 satır vardır. 210x150-185x105 mm. ebatlarında sık ve manzum kısımlar yan yana yazılmıştır. Talik hatla kaleme alınan yazmanın zahriyesinde kütüphane mührü bulunmaktadır. 1b varağında sürhle “Risâle-i Ahlâk-ı Muğsinî” başlığı ve onun altında “Bi’smillâhi’r-Rağmâni’r-Rağim”

serlevha olarak yazılmıştır. Eserde bazı Arapça ibarelerin, âyet ve hadisler üzerleri sürhle çizilmiştir. Bâbların isimleri, Naẓm, Şi‘r, Neşr gibi ara başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Nüshanın sonunda temmet kaydı vardır. Bu kayıta 23 Safer 1227 (8 Mart 1812) tarihinde Derviş Ali isminde bir müstensih tarafında yazıldığı bilgisi mecuttur.

Baş: Minnet Allāha kim Odur Ḥallāk
Ḥalk idüpdür mekârim-i ahlāk

Sonu: El-ḥamdü lillāhi’l-Meliki’l-Vehhâb ‘alâ mâ-hadânâ li-ḥatmi’l-kitâb ve’ş-şalâtu ve’s-selâmu ‘alâ men üti’l-ḥikmeti’l-bâligati ve faşlu’l-ḥiṭâb ve ‘ala’llâhi ve ‘izzetehu’ṭ-ṭâhirîne ve’l-aşḥâb.

5.1.1.37. İzmir Milli Kütüphane Türkçe Yazmalar Nu. 1739

215x140-155x80 mm. ebatlarında, 189 varak olan bu yazmanın her sayfasında 21 satır vardır. Nesih hatla kaleme alınan bu yazmada cildin arkasına ebru yapılmıştır. Zahriyede “Kitâb-ı Mekârim-i Ahlāk” başlığı olup, silinmiş bir mühür de mevcuttur. Nüshanın temellük kaydında 1214/1799-1800 yılında Ali isminde birisine ait olduğu bilgisi vardır. Ayrıca bu ifadenin altında IV. Mustafa’nın tahta çıktığı gün not edilmiştir. Yazmada âyet ve hadisler sürhle harekelenmiştir. Bölüm isimleri, Naẓm, Şi‘r ve Neşr gibi başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Her varakta metnin etrafı sürh bir cetvelle çizilmiştir. Nüshanın müstensihi ve istinsah tarihi belli değildir.

Baş: Minnet Allāha kim Odur Ḥallāk
Ḥalk idüpdür mekârim-i ahlāk

Sonu: Tiğ-ı itmâm ile kızmış üstüne târihini
Ḥamdü li’llâh irdi pâyâna *Enisü’l-‘Ārifin*

5.1.1.38. Yapı Kredi Sermet Çifter Kütüphane Nu. Y-0438

126x194-79x146 mm ebatlarında olan bu nüsha 240 varaktır. Talik hatla yazılan yazmanın her sayfasında 17 satır bulunmaktadır. Bu esere kütüphanenin kapalı olmasından dolayı ulaşılamamıştır.⁵⁹⁹

⁵⁹⁹ Bk. <http://193.254.228.71/Yordam.htm> (erişim tarihi 05.03.2016)

5.1.2. Yurt dışı Nüshaları

5.1.2.1. Avusturya Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Mxt. 391. (A)

Enîsü'l-ârifin'in tespit edilebilen en eski nüshasıdır. Eserin yazımından yaklaşık üç yıl sonra H. 977/M. 1569 yılında kaleme alınmıştır. 204x127 mm. ebatlarında her varakta 17 satır bulunmaktadır. Talik hatla kaleme alınan yazma 208 varaktır. Koyu kırmızı renkteki ciltte altın sarısı renginde şemse, salbek, cetvel ve köşebentler vardır. Mıklepte şemse, cetvel ve tiğ olup, bunlar altın sarısı rengindedir. Cildin iç kısmında mixt. 391 yazılı kağıt vardır. İlk zahriyede “Yā kebikeç” yazılmış diğer sayfada Osman isimli birine ait temellük kaydı vardır. Bu bilginin altında içinde “Oşmān” yazan bir mühür bulunmaktadır. Eserin 1a varağında kırmızı hatla “Enîsü'l-‘ Arifin ve Terceme-i Mü’ellifeş” başlığı altında Hasan Çelebi tezkiresinden Azmî’ye ait bilgiler aktarılmıştır, ayrıca “Ġalaṭ-ı Nüvişte Şod” başlığı altında Nevizâde Atâ’î hakkında bilgiler verilmiştir. Aynı sayfada İbrahim adında birine ait olduğunu gösteren H. 1195/M. 1780-81 tarihli temellük kaydı vardır. Burada sayfa altında içinde “Oşmān” yazılı bir önceki mührün aynısı bulunmaktadır. Aharlı kağıda özenle yazılmış nüshanın ilk varağı oldukça müzehhep olup, “Terceme-i Aḥlāk-ı Muḥsinî” yazılı serlevha vardır. Metnin etrafı koyu altın sarısı cetvelle çevrilmiştir. Âyet ve hadisler Arapça ve Farsça ibarelerin yazımında kırmızı, mor, mavi, altın sarısı mürekkepler seçilmiştir. Bâbların isimleri, Nazm, Şi‘r, Neşr gibi ara başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Metnin sonundaki ferağ kaydında nüshanın 977 yılının Rebiülevvel ayının ilk günlerinde, yani 1569 yılının Ağustos ayında yazıldığı bilgisi bulunmaktadır. Burada “Vaḳa‘a’l-ferāğ min taḥrîrihi fî evā’ili evveli’r-rebi‘ ayn sene seb‘a ve seb‘în ve tis‘amiye.” yazmaktadır.

Baş: Minnet Allāha kim Odur Ḥallāk
Ḥalk idüpdür mekârim-i aḥlāk

Sonu: El-ḥamdü lillāhi’l-Meliki’l-Vehhâb ‘alā mā-hadānā li-ḥatmi’l-kitāb ve’ş-şalātu ve’s-selāmu ‘alā men üti’l-ḥikmeti’l-bāligati ve faşlu’l-ḥiṭāb ve ‘ala’llāhi ve ‘izzetehu’ṭ-ṭāhirîne ve’l-aşḥâb.⁶⁰⁰

⁶⁰⁰ Ayrıca bk. Flügel, **Die Arabischen, Persischen und Türkischen Handschriften der Kaiserlich-Königlichen Bibliothek zu Wien**, III, Wien, 1867, s. 308.

5.1.2.2. Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, Tasavvuf-ı Türkî Nu. 24 (M)

H. 985/M. 1577-78 yılında kaleme alınan nüsha 175 varaktır. Her varakta 15 satır bulunmaktadır. Yazma nüsha 110x180 mm. ebatlarında nesih hatla yazılmıştır.⁶⁰¹ Yazmanın ilk varağı müzehhep olup her sayfada cetvel vardır. Eserin zahriyesinde “Enîsü'l-ârifin ‘Azmîzâde” yazılmıştır. Ayrıca zahriyede bir silinmiş mühür ve temellük kaydı vardır. Yazmanın sonunda yazım yılı “Fî evâhiri şaferü'l-ğayr sene ħams ve şemânîn ve tis‘ami‘ye” (Safer 985/Nisan 1577) şeklinde belirtilmiştir.

Baş: Minnet Allāha kim Odur Ĥallāk
Ĥalk idüpdür mekârim-i ahlāk

Sonu: El-ğamdü lillāhi'l-Meliki'l-Vehhâb ‘alâ mâ-hadânâ li-ğatmi'l-kitâb ve'ş-şalâtu ve's-selâmu ‘alâ men üti'l-ğikmeti'l-bâligati ve faşlu'l-ğiğâb ve ‘ala'llāhi ve ‘izzetehu't-ğâhirîne ve'l-aşğâb.

5.1.2.3. Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Ahlâk-ı Türkî Talat Nu. 5

Bu nüsha 14 Şaban 1019/1 Kasım 1610 tarihinde Receb bin Ahmed isimli bir müstensih tarafından yazılmıştır. 197 varak olan yazmanın her sayfasında 19 satır vardır. Nüsha 120x205 mm. ölçülerinde olup talik hatla yazılmıştır.⁶⁰²

5.1.2.4. Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, Tasavvuf-ı Türkî Nu. 29

1026 yılının Zilhicce ayında (Aralık 1617) yazımı tamamlanan nüsha 154 varak olup her sayfada 25 satır mevcuttur. Yazma 135x195 mm. ebatlarında talik hatla kaleme alınmıştır.⁶⁰³

5.1.2.5. Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Ahlâk-ı Türkî Talat Nu. 19

135x208 mm. ebatlarında 167 varak olan yazmanın her sayfasında 23-24 satır bulunmaktadır. Nüsha nesih hatla yazılmıştır.⁶⁰⁴

⁶⁰¹ Mısır Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu, I, 1987, s. 56

⁶⁰² Mısır Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu, I, 1987, s. 56

⁶⁰³ Mısır Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu, I, 1987, s. 56

5.1.2.6. Mısır Hidiv Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, İlmü't-tasavvuf-ı Türkî Nu. 8562.⁶⁰⁵

5.1.2.7. Mısır Hidiv Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, İlmü't-tasavvuf-ı Türkî Nu. 8567⁶⁰⁶

5.1.2.8. Bibliotheque Nationale Paris, Decourdemanche⁶⁰⁷

5.1.2.9. K. K Orientalischen Akademie zu Wien⁶⁰⁸

5.1.2.10. Herzoglichen Bibliothek zu Gotha⁶⁰⁹

5.1.2.11. K. Hof und Staatsbibliothek in München⁶¹⁰

5.1.2.12. Biblioteca Vaticana, Vat. Turco 348.⁶¹¹

5.1.2.13. Staatsbibliothek Marburg, Ms.or.oct. 3402⁶¹²

5.1.2.14. The British Library, Or. 6316.⁶¹³

5.1.2.15. The British Library, Or. 7277⁶¹⁴

5.1.2.16. Bodleian Library (İngiltere), MS. Turk: e. 12.⁶¹⁵

5.1.2.17. Staatsbibliothek Berlin, Hs.or.oct. 880.⁶¹⁶

⁶⁰⁴ Mısır Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu, I, 1987, s. 56

⁶⁰⁵ Alî Hilmî el-Dağîstânî, **Fihristü'l-Kütübi't-Türkiyye el-Mevcûdetü bi'l-Kütübhâneti'l-Hidiviyye**, Matbaatü'l-Osmâniyye, Kahire, 1306, s. 30.

⁶⁰⁶ el-Dağîstânî, s. 30.

⁶⁰⁷ Bk. Edgar Blochet, **Catalogue des Manuscrits Turcs de la Bibliotheque Nationale**, II, 1933 Paris, s. 236.

⁶⁰⁸ Albrecht Krafft, **Die Arabischen, Persischen und Turkischen Handschriften der K. K Orientalischen Akademie zu Wien**, Wien, 1842, nu. CDLXXXVIII, s. 187.

⁶⁰⁹ Dr. Wilhem Pertsch, **Die Orientalischen Handschriften der Herzoglichen Bibliothek zu Gotha, Zweiter Theil: Die Türkischen Handschriften**, Wien, 1864, s. 93.

⁶¹⁰ Joseph Aumer, **Verzeichnis der Orientalischen Handschriften in der K. Hof und Staatsbibliothek in München**, München, 1875, s. 17.

⁶¹¹ Ettore Rossi, **Elenco Dei Manoscritti Turchi Della Biblioteca Vaticana**, Vatikan, 1953, s. 283.

⁶¹² Manfred Götz, **Verzeichnis der Orientalischen Handschriften in Deutschland, Band XIII, 2, Türkische Handschriften**, Wiesbaden 1968, 182.

⁶¹³ Bk. https://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=88447

⁶¹⁴ Bk. https://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=88548

⁶¹⁵ Bk. https://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=97217

⁶¹⁶ Bk. https://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=104015

5.2. Nüshaların Değerlendirilmesi ve Şeceresi

Tarihî bir metnin neşri üzerine yapılacak çalışmada öncelikle müellifin kaleminden çıkan nüshaya ulaşılmaya çalışılır. Eğer müellif nüshasının var olduğu net bir şekilde biliniyorsa bu yazmadan metin kurulur. Müellif hattı bulunamayan eserlerin mevcut olan nüshaları tespit edilir. Bir eserin tek nüshası varsa metin bu yazmadan oluşturulur. Eğer eserin birden çok nüshası varsa müellifin kaleminden çıkan nüshaya en yakın olduğu düşünülen yazmalar esas alınarak tenkitli metin kurulur. Tenkitli metin birden fazla nüshası bulunan eserin basım şeklidir. Buradaki temel amaç müellifin kaleminden çıkan metne en yakın nüshayı oluşturmaktır.⁶¹⁷

Müellif hattı olmayan ve nüshaları fazla olan eserlerde esas alınacak nüshaları belirlemede bazı hususlar önemlidir. Öncelikle eserin bütün nüshaları elde edilmeye çalışılır, daha sonra nüshalar arasında benzerlik-farklılık, eksiklik-fazlalık ve nüshalarda bulunan bilgiler gibi hususlara dayanılarak şecere kurulur. Yapılan bu şecerelerde kolbaşları tenkitli metne dahil edilir.

Enîsü'l-ârifîn'in nüshaları üzerine yapılan kütüphane ve katalog taraması sonucunda 38'i yurt içinde ve 17'si yurt dışında olmak üzere toplam 55 nüsha tespit edildi. Yurt içinde kütüphane şartlarından kaynaklanan nedenlerden dolayı iki nüshaya ulaşılamamış; yurt dışında da eserin istinsah tarihi belli olan Avusturya ve Mısır'da bulunan iki nüshasına ulaşılabilmıştır. Bu şekilde *Enîsü'l-ârifîn*'in toplam 38 nüshası görülmüştür. Bu nüshalar arasında ve ulaşamadığımız yazmalar hakkında katalogtaki bilgiler dahilinde eserin müellif hattı bulunamamıştır. Bundan dolayı müellif hattına en yakın nüshayı elde etmek için tenkitli metin hazırlanması gerekmiştir. Tarafımızdan görülen 38 nüshanın belirli yerleri, özellikle başından ve sonundan örnek bölümler okunmuş, yazmalar arasında birleştirici ve ayırt edici özellikler tespit edilerek tenkitli metne esas alınacak olan nüshalar tespit edilmeye çalışılmıştır. Nüshaların gruplandırılmasında imla özellikleri, kelime tercihleri, ortak yanlışlar ve eksik kısımlar etkili olmuştur.

Müellif hattının olmaması ve nüsha sayısının bir hayli fazla olması şecere oluşturma ve tenkitli metne esas alınacak nüshaların tespitini zorlaştırmıştır. Ayrıca eserin mensur bir metin olması nüsha seçimini daha da güç kılmıştır. Yazma nüshalar

⁶¹⁷ Selami Ece, **Klasik Türk Edebiyatı Araştırma Yöntemleri I-II**, Eser Basım Yayın Dağıtım Matbaacılık, Erzurum, 2015, s. 711; Fatih Köksal, **Eski Türk Edebiyatında Tenkit ve Teori**, Kesit Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 17-18. Ayrıca bk. Ahmet Ateş, "Metin Tenkidi Hakkında (Dasitân-ı Tevârih-i Âl-i Osman Münasebetiyle)", **Türkiyat Mecmuası**, C. VII-VIII, 1942, s. 253-267; Yusuf Ziya Kavakçı, **İslâm Araştırmalarında Usul**, Emel Matbaacılık, Ankara, 1976.

detaylı bir şekilde ele alındığında birkaç nüshanın eksik olduğu, diğerlerinin tam olduğu görülmüştür. *Enîsü'l-ârifîn*'in birçok yazması özenle kaleme alınmıştır. Şecerenin teşekkülünde esas ayırt edici özellik kelime benzerlikleri ve farklılıklarıdır. Mensur metindeki bu durum şecerenin kurulmasındaki kriterlerin azalmasına neden olmuştur. Öncelikle *Enîsü'l-ârifîn* nüshaları arasında fazla bir fark yoktur. Bazı kelime farklılıklarının dışında Nesr, Nazm, Şi'r, Beyt, Kıt'a gibi ara başlıklarda değişkenlik vardır. Bu farklılıkların esas kaynağı kanaatimizce müstensihlerin tercihidir. Bütün bu nedenler ve şecerenin teşekkülünde yukarıda bahsedilen hususlar çerçevesinde metnin Avusturya Milli Kütüphanesi (A), Süleymaniye Kütüphanesi Petveniyal 474 (P), Hacımahmud 1720 (H) ve Şehid Ali Paşa 1531 (Ş) nüshaları öne çıkmaktadır.

Enîsü'l-ârifîn'in tespit edebildiğimiz en eski nüshası Avusturya Milli Kütüphanesi'nde yer alan yazmadır. Bu nüsha eserin yazımından üç yıl sonra H. 977/M. 1569 yılında özenle yazılmıştır. Müellifin giriş bölümünde bahsettiği bazı kelimelerin anlamları derkenarda not edilmiştir. Bazı nüshalarda bu husus müstensihler tarafından görmezden gelinmiştir. A nüshası metin olarak tam ve çoğunlukla P ve H nüshasına yakın bir görünüm vermekle beraber bazı farklılıklar arz eder. Örneğin, A metninde bir yerde geçen “zıkr-i cemîl” tamlaması diğer üç nüshada “fi'l-i cemîl”; “beyninde” kelimesi diğer yazmalarda “yanında”; “meveddet” sözcüğü üç nüshada “maḥabbet” şeklindedir. Diğer yazmalarda bir husus için kullanılan “mādiḥa ḥıṭāb-ı 'itāb-āmizle” ifadesi A'da bulunmamaktadır. Bu gibi farklılık ve eksikliklere tenkitli metinde rastlanılmaktadır. Ayrıca bazı beyitlerin az da olsa bu nüshada yer almadığı görülmektedir.

Tenkitli metinde yer alan diğer nüsha da Süleymaniye Kütüphanesi Pertevniyal 474 numarada kayıtlı yazmadır. Eserin yazımından altı yıl sonra H. 980/M. 1572 tarihinde özenle yazılmış bir nüshadır. Müellif henüz hayattayken ve eserin yazımından bu kadar kısa bir süre içinde çoğaltılan A ve P nüshalarının olması bu yazmaları ayrıca önemli kılmıştır. P nüshası yurt içindeki en eski tarihli yazmadır. Bu nüsha müstensih tarafından oldukça özenle yazılmış herhangi bir eksik bölüm söz konusu olmamıştır. P nüshasında “Nesr” ara başlığı ilk varaklarda pek yazılmamış özellikle sonlara doğru yer almıştır. Müellifin bahsettiği kelime izahları ve notlar bu nüshanın derkenarında yazılıdır. Bazı kelimelerin harekelendiği bu yazmada cüz'i sözcük farklılıkları tespit edilmiştir. Özellikle “ser-firāz” kelimesinde diğer nüshalarda “ser-efrāz” yazımını tercih edilmiştir. Bâbların isimlerindeki üçüncü

ifadesi için “süvüm” kelimesi tercih edilmiş; diğer nüshalarda “siyüm” şeklinde yazılmıştır. Bu nüshada özellikle metnin sonlarına doğru diğer nüshalardan fazla olmamakla beraber farklı kelime tercihleri olduğu görülmüştür. Örneğin metnin bir yerinde A, H ve Ş nüshalarında geçen “eyledi” kelimesi yerine P’de “itdi”; üç nüshada “der” olan sözcük P’de “buyurur” şeklindedir. A, H ve Ş’de ittifaken yer alan “Ḥakīm-i İlāhī Eflāṭūn dir: “Muşāhib-i şālih kişinūñ nefsinden rāciḥdür, zīrā nefs hemvāre emmāre-i bi’s-sū’dur; ammā aḥ-ı şālih delīl-i ḥayr ve vesīle-i menāciḥdür.” cümlesi P nüshasında yer almaz. Yine bazı beyitlerin olmasında ve yazılmamasında tek kaldığı görülmüştür.

Eserin Ş nüshası kendi içerisinde birlik sağlayan tam bir nüshadır. Bu yazmada bazı kelime farklılıkları görülmüş diğer nüshalarla bu hususta bazen tek kaldığı olmuştur. Bu nüshada derkenar notları diğer iki nüshaya göre fazladır. Bu nüshada diğerlerinden farklı olarak fihrist bölümünde bâbların numaraları rakamla gösterilmiştir. Ş nüshası ile diğer nüshalar arasında fazla bir kelime farkı bulunmamaktadır. Örneğin, metnin başlarında geçen üç nüshada ittifaken tercih edilen “bülbul” kelimesi bu yazmada “andelib” olarak seçilmiştir. “Sebeb-i Te’lif-i Kitâb” başlığı bu nüshada “Sebeb-i Te’lif” olarak yazılmıştır. Başka bir yerde diğer nüshalarda tercih edilen “feyezân” kelimesi yerine burada “feyezân ü cereyân” A, P ve H’de geçen “eyyām-ı devletine” tamlaması yerine “rūzgār-ı ferḥunde-āsārına” yazılmıştır. Bu farklılıklar metnin çok az bir kısmında görülmekte ve bu nüshayı bu yönden diğerlerinden ayırmaktadır. Metinde eserin sonlarına doğru A ve H nüshasında ittifak edilen yerler fazladır.

Eserin H nüshası ilk doksan varağa kadar diğer nüshalara göre bazı kelimelerde farklılık göstermiş ve bu yazmaya bazı bölümlerde ilaveler yapıldığı görülmüştür. İlk doksan varak müellif hattı bir nüshadan çoğaltılmış görünümü vermemektedir. Bu yazmayı önemli kılan 90a varağıdan sonra derkenardaki, “Bu kitâb bundan āḥire varınca muşannif raḥimehu’llāhuñ ḥatṭından naḥl olunmuşdur.” ifadesidir. Burada geriye kalan 143 varağın müellif hattından çoğaltıldığı anlaşılmaktadır. Tenkitli metinde görüleceği üzere bundan sonra bu nüsha ile diğer yazmalar arasında farklılıklar oldukça azalmıştır. Bu nüsha hem başında farklılıklar olması hem de böyle bir notun düşürülmesi nedeniyle tenkitli metne dahil edildi. Bu nüshada eksik kelime ve beyitlerin sayısı diğerlerine nazaran daha fazladır. Nüshadaki farklılığa örnek olarak, bir konuda üç yazmada geçen “penbe-i şubḥ” tamlaması yerine burada “ebr ile”, “eyleyene” kelimesi yerine “idene” şekli tercih

edilmiştir. Diğer nüshalarda olmayan “که انزمان نبود در ره دعا پرده‘میشرا” ibaresi burada yer almaktadır. Bu tarz örnekler tenkitli metinde görülmektedir.

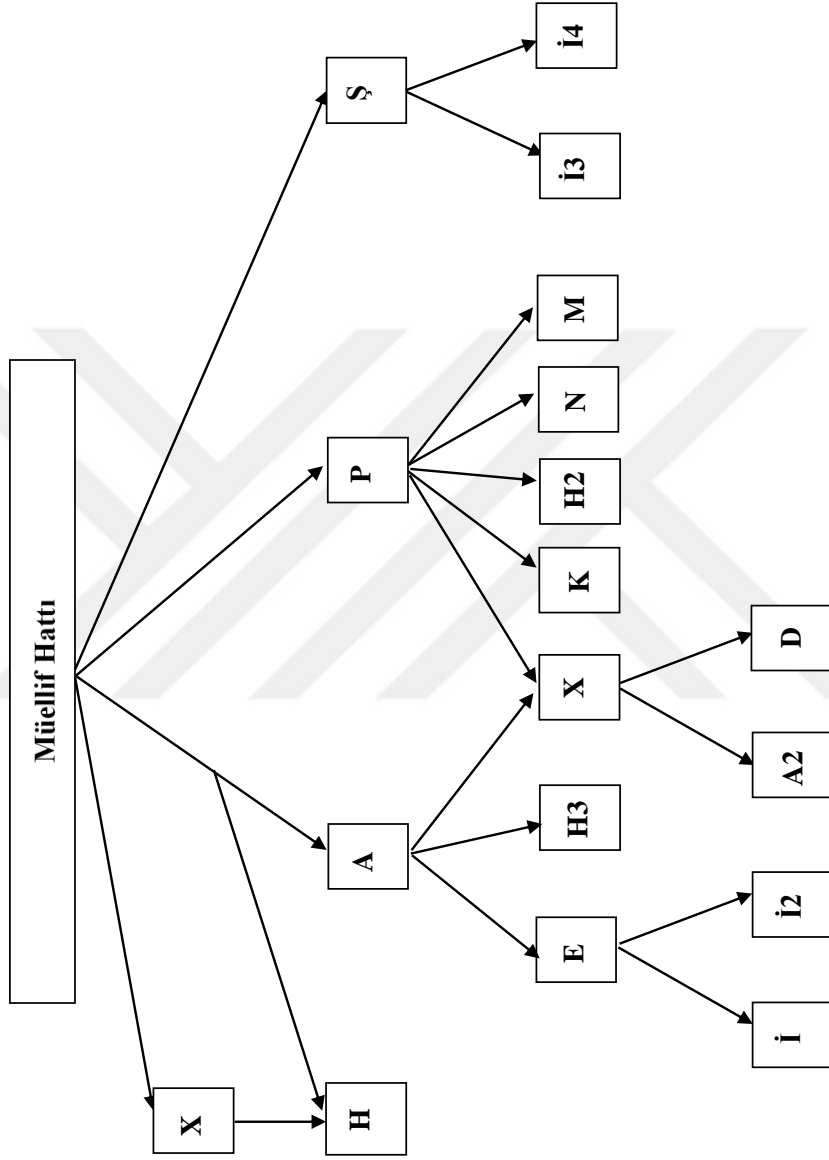
A, P ve Ş nüshalarında derkenardaki bilgilerin müellifin hattından alındığını gösteren işareti notların altına konulmuştur. Bu üç nüsha müellifin hattından çoğaltılmış veya müellif hattından kopya edilen bir nüshadan istinsah edilmiştir. Biz ilk seçeneğin daha doğru olacağı kanaatindeyiz. Bundan dolayı nüshalarda yukarıdaki işaretin olduğu notlar derkenar olarak metne alınmıştır.

Müellif hattı olmayan eserlerde bir nüshanın istinsah kaydı belirtilmemişse, müellifin elinden çıktığına dair bir bilgi yoksa, müellif hattından çoğaltılmamışsa ve şecerede kolbaşı olacak bir nüsha değilse bu yazmaları şecereye yerleştirmek varsayımdan ibaret olur. Bundan dolayı yapılan şecerede istinsah tarihi belli olmayan nüshalar yerleştirilmemiştir.

Şecerede dört kolbaşı tespit edilmiştir. H nüshasının ilk doksan varağı ayrı bir koldan gelmektedir. A nüshasından geldiğini tahmin ettiğimiz ve yıl olarak birbirine yakın olan E nüshasındaki ve H3 nüshasındaki tercihlerden bu yazmaların aynı koldan geldiği anlaşılmaktadır. Ayrıca eserin eski nüshaları arasında yer alan E nüshası ile İ ve İ2 yazmaları ortak özellikler barındırmaktadır. Bundan dolayı onların bu gruptan geldiği kanaatindeyiz. N, K ve H2 nüshalarında özellikle de N nüshasındaki tercihleri ile P'nin müstakil kaldığı kelime seçimlerinde benzerlik vardır. A ve P nüshasındaki özellikleri barındıran bir nüshadan daha sonraları tashih edilen A2 ve D nüshaları bu iki koldan geldiği izlenimini vermektedir. Ş nüshasından gelen İ3 ve İ4 nüshalarında bu gruptan gelen ortak tercihler bulunmaktadır.

Konunun başında bahsedildiği gibi nüshaları özenle yazılan ve yaklaşık üç asır boyunca çoğaltılan *Enîsü'l-ârifin*'in yazmalarında ciddi farklılık yoktur. Bu husus seçere yapımını zorlaştırmıştır. Bazı eksik mısra ve beyitler, cüz'i atlamalar, kelime tercihleri ve nüshalardaki bilgiler şecerenin oluşumundaki ana etkenlerdir. Diğer nüshaların şecereye dahil edilmemesinde nüsha sayısının fazla olması ve şeceredeki tahminî yerlerin âfâkî olacağı düşüncesi etkili olmuştur. Yapılan bu değerlendirmelere göre nüshaların şeceresi aşağıda gösterilmiştir:

NÜSHALARIN ŞECERESİ

5.3. Nüsha Farklarının Gösterilmesinde Esas Alınan Usûl

Enîsü'l-ârifîn'in tenkitli metni dört nüshadan oluşturulmuştur. Metin takibi için kullanılan nüshalar kısaltmasıyla metin içerisinde [P1b] [Ş3a] [H4b] [A5a] şeklinde gösterilmiştir. Bu nüshalar arasındaki farklar dipnotta belirtilmiştir. A, P, H ve Ş nüshaları arasındaki farklar gösterilirken şu hususlara dikkat edilmiştir:

5.3.1. Nüshalardaki Farklılıklar

Metin tesisinde kullanılan yazma eserler müellif nüshasına yakın zamanda istinsah edildikleri ve vasıfları itibarıyla ayrı özelliklere sahip oldukları için bir yazmayı esas alma yöntemi seçilmedi. Yazarın kaleminden çıkan nüshaya daha uygun olduğu düşünülen varyantlar metinde, diğerleri ise dipnotta gösterildi. Esas olduğu düşünülen varyantlar dipnotta ilk sırada verilmiş, tercih edilmeyen farklılıklar aynı dipnotta iki nokta (:) işaretinden sonra yazılmış ve ait olduğu nüshalar belirtilmiştir.

Örneğin, “Biri oldur ki müşâreket menzil ü hânede ola.” ifadesinde menzil kelimesine üç nüshada ittifak edilmiş, bir nüshada başka bir kelime seçilmiştir. Bu durum dipnotta şu şekilde gösterilmiştir: “menzil A, P, H: nüzl Ş.”

Diğer bir örnekte dört nüshadan ikisinin ittifak ettiği, “Memâlik-i İslâmiyyenüñ ba‘zında bir zamânda tûfân-ı ‘azîm vâki‘ olup...” ifadesinde “tûfân-ı ‘azîm” tamlaması metne alınmış ve bu husus şu şekilde gösterilmiştir: “tûfân-ı ‘azîm H, Ş: tûfân A, P.”

Bir nüshada olup diğer nüshada veya nüshalarda olmayan kelime ve ifadelerde, söz konusu ibare metne alınmış, dipnotta ilk sırada yer almıştır. Eksik olan husus (-) işareti konularak gösterilmiştir.

Örneğin, “Ve şükr-i fermân-fermâyî ve hükümet-i fermân-berlerüñ haqq-ı hizmetini ri‘âyetdür.” cümlesi A, P ve H nüshalarında olup Ş nüshasında yer almamaktadır. Üç nüshadan geçen bu ifade metne alınmış Ş nüshasında olmadığı dipnotta şu şekilde gösterilmiştir: “Ve şükr fermân-ı fermâyî ve hükümet-i fermân-berlerüñ haqq-ı hizmetini ri‘âyetdür A, P, H: -Ş”.

5.3.2. Derkenar Notları

Enîsü'l-ârifîn'de birçok yerde metne dâhil olmayan izahları kapsayan derkenarlar bulunmaktadır. Bu derkenarlarda daha çok Arapça ve Farsça arkaik sayılacak kelimeler izah edilir. Azmî, eserinin “sebeb-i te’lif” bölümünde “...Ve

kelimât-ı vahşiyeden teḥāşî ve tenāfir-i ḥurūfdan teneffür idüp kütüb-i lügate muḥtâc olur, elfâz-ı ‘Arabiyye-i ğarîbeden iġtirâb u ictinâb eyledüm ve cā-be-cā ki zarûret-i ḍurûb-ı emşâl için irtikâb eyledüm, anuñ gibileri daḥi terceme ile kenârına işâret kıldum.”⁶¹⁸ demektedir. Okuyucuların lügate bakmalarını gerektirecek kelimelerin anlamlarını kenarda not eden müellif, bazı derkenarlarda tarihî bilgiler de vermiştir. Nüshalarda bulunan derkenarlar ilgili kelimedden sonra dipnotta yazılmıştır. Bu şekilde metnin insicamının bozulmaması amaçlanmıştır. H nüshasında derkenar çok az bulunmaktadır. Diğer üç nüshada ortak olan veya farklı ve eksik olan derkenarlar vardır. Bundan dolayı derkenarlar dipnotta verildikten sonra hangi nüshada geçiyorsa o yazmanın kısaltması yazılmıştır.

Örneğin, metinde geçen ve kelimenin lügatteki ilk anlamını değil de diğer manası kullanılan kabûl kelimesini yazar kenarda izah etmiştir. Ş nüshasında geçen bu not kelimenin hemen sonunda dipnotta verilmiş ve “Der-kenâr: Qabûl bād-ı şabâ ma‘ nāsına. Ş.” şeklinde gösterilmiştir.

Yazar çoğu zaman kelimelerin okunuşunu da tarif eder. P ve Ş’de bulunan fakat A nüshasında cüz’i bir farklılıkla yer alan müzcat kelimesi hakkındaki not, “Der-kenâr: Müzcât, zamm-ı mîm ve sükûn-ı zâyıla qalîl dimekdür. P, Ş: Müzcât, zamm-ı mîm ve sükûn-ı zâyıla sermâye-i qalîl dimekdür. A.” şeklinde gösterilmiştir.

Nüshalarda bulunan kelimedden ziyade genel bilgi verilen derkenarlar kısasa anlatılmadan “hikâyet” başlığından sonra dipnotta gösterilmiştir. Örneğin İsmail-i Samanî’nin bir kıssası hikâyet başlığı altında metinde verilir. Bu hikayenin olduğu sayfada Samanîler hakkında derkenarda notlar bulunmaktadır. Bu bilginin konudan önce öğrenilmesinde fayda olacağı düşünüldüğü için hikâyet başlığından sonra dipnotta gösterilmiştir.

“**Hikâyet:** İsmâ‘îl-i Sāmānî -ki pâdişāh-ı Ḥorāsān ve sulṭān-ı bā-sāmāndı- bir gün bir ‘âlim bir mühimm için dergāh-ı sa‘âdet-i destgāhına varur.”

“Der-kenâr: Mülûk-i Sāmānî -ki toquz kimesnedür- ‘adl ü dîn ü diyânetle mevşûflar idi ve Māverā‘ünnehr’e ve Ḥorāsān’a mâlik olmuşdı ve devletleri Sulṭān Maḥmûd Sübük Tigin devletinde munqarız olmuşdur. Ve müddet-i salṭanatları târiḥ-i hicretüñ iki yüz seksen yedisinden üçyüz seksen toquzuna varıncadır. P, Ş.”

⁶¹⁸ Enîsü’l-ârifîn, vr. P6b.

5.4. Tenkitli Metnin Kurulmasında Esas Alınan Usûl

Klasik Türk edebiyatı alanında genellikle Arap harfli bir metin neşredilecekse transkripsiyon ya da çeviriyazı olarak adlandırılan sistemin kullanılması ilmî bir kaide olmuştur. Transkripsiyonun hangi usul ve esaslara göre yapılması, çeviriyazıda Arapça-Farsça birleşik kelime, edat, ön ek ve son eklerin yazımı ile terkiplerin nasıl gösterilmesi gerektiği hakkında muhtelif görüşler ileri sürülmüştür.⁶¹⁹

Arap harfli metinlerin ilmî neşri hususunda teklifleri en çok kabul gören İsmail Ünver'in çeviriyazı konusundaki görüşleridir.⁶²⁰ Burada yazar tarafından görülen tutarsızlıklar izah edilmiş ve yeni tekliflerde bulunulmuştur. Biz de bu çalışmamızda genel bir kaide olması için İsmail Ünver'in tekliflerine bağlı kaldık. Bu görüşler ilgili yazıda yer aldığı için burada sıralanmadı.

Metin teşekkülünde metnin daha iyi anlaşılabilmesi için noktalama işaretleri kullanılmıştır. Eserde geçen âyet ve hadisler transkribe edilmemiş, Arap harfleriyle metindeki bölüme yazılmıştır. Âyet ve hadislerin Türkçe karşılıkları ibarenin hemen

⁶¹⁹ Bk. İsmail Ünver, "Çeviriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler", **Türkoloji Dergisi**, Cilt: XI, Sayı: 1, Ankara, 1993, ss. 51-89; İsmail Ünver, "Arap Harfli Türkçe Metinlerin Çevrisinde Karşılaşılan Yanlışlar (Bu makale I. Eski Türk Edebiyatı Kollojumu'nda – 17-18 Ocak 1992 İlesam, Ankara, tebliğ olarak sunulmuştur.); İsmail Ünver, "Eski Türk Edebiyatıyla İlgili Sorunlarımız", **Türk Dili**, Sayı: 500, ss. 118-126; Tunca Kortantamer, "Genç Edebiyat Araştırmacısının Yanlışları", **Türklük Araştırmaları Dergisi**, Marmara Üni. Fen-Edebiyat Fak. Yayını, İstanbul, 1993, Cilt: VII, ss. 253-267; Ahmet Ateş, "Metin Tenkidi Hakkında (Dasitân-ı Tevârih-i Âl-i Osman Münasebeti İle)", **Türkiyat Mecmuası**, Cilt: VII-VIII, 1942, ss. 253-267; Osman Horata, "Klâsik Edebiyatımıza Ait Metinlerin Neşrinde Karşılaşılan İmlâ ile İlgili Bazı Problemler", (Bu makale I. Eski Türk Edebiyatı Kollojumu'nda – 17-18 Ocak 1992 İlesam, Ankara – tebliğ olarak sunulmuştur.); Adnan İnce, "Tenkitli Metin Kurmada Karşılaşılan Güçlükler ve Çözüm Önerileri", (Bu makale I. Eski Türk Edebiyatı Kollojumu'nda – 17-18 Ocak 1992 İlesam, Ankara – tebliğ olarak sunulmuştur.); Ziya Avşar, "Tenkitli Metin Neşrinde İmla Sorunu Üzerine Yeni Düşünce ve Öneriler", **Turkish Studies**, Volume 3/6, Fall 2008, ss. 75-111; Zeynep Korkmaz, "Eski Osmanlı Kaynaklarının Yayınında Transkripsiyonla İlgili Değerlendirmeler", **Türkoloji Dergisi**, Cilt: VIII, 1979, ss. 67-78; Mertol Tulum, "Filolojik Çalışma ve Eski Metinlerin Neşri Üzerine Görüş ve Tenkitler", **Türk Dünyası Araştırmaları**, Aralık 1983, ss. 175-228; Mehmet Çavuşoğlu, "Bir Divan Neşri Üzerine Notlar", **Erdem**, Cilt: I, Sayı: 3, Eylül 1985, ss. 801-824; Atabey Kılıç, "Günümüzde Metin Neşri ve Problemleri Üzerine Düşünceler", **GÜ Kırşehir Eğitim Fak. Dergisi**, Nu: 1, Kırşehir, 2004, ss. 331-345; Ahmet Tanyıldız, "Sürelî Yayınlar Bağlamında Bazı Çeviriyazı Sorunları", **Turkish Studies**, Volume 2/3, Summer 2007, ss. 526-534; Yusuf Ziya Kavakçı, **İslâm Araştırmalarında Usul**, Emel Matbaacılık, Ankara, 1976; Mertol Tulum, **Tarihî Metin Çalışmalarında Usûl (Menâkıbü'l-Kudsiyye Üzerine Bir Deneme)**, Deniz Kitabevi, İstanbul, 2000; M. Ali Tanyeri, **Divanlar Üstüne Eleştiriler**, Turkuaz Yayınları, İstanbul, 2005; Gotthelf Bergstrasser, **Metin Tenkidi ve Yazma Metinleri Yayınlama İlkeleri**, hzl. Muhammed Hamdî el-Bekrî, çev. Eyyüp Tanrıverdi, Kitabevi Yay., İstanbul, 2011; Salahattin Polat, **Metin Tenkidi**, Marmara Üni. İlahiyat Fak. Yayınları, İstanbul, 2010. vb. ayrıca Erciyes Üni.'nde düzenlenen II. Klâsik Türk Edebiyatı Sempozyumu'nda (Prof. Dr. İsmail Ünver Adına, Kayseri, 15-16 Mayıs 2008) imlâ ve metin neşri konularında pek çok tebliğ sunulmuş ve bu tebliğler yayımlanmıştır: **Turkish Studies (Prof. Dr. İsmail Ünver Adına)**, Volume 3/6, Fall 2008; Paul Maas, Barbara Bordaejo, Jan Just Witkam, **Stemmatik- Tenkitli Metin Neşrinde Soy-Ağacı Yaklaşımı**, Der. Murteza Bedir, Küre Yayınları, İstanbul, 2011.

⁶²⁰ Ünver, Çeviriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler, ss. 51-89.

sonunda dipnot düşülerek gösterilmiştir. Âyet mealleri yazıldıktan sonra surenin adı, numarası ve hangi âyet olduğu gösterilmiştir.

“Allah'ın rahmetinin eserlerine bir bak.” (**Kur’ân-ı Kerîm**, Rûm, 30/50).

Hadisler için de aynı usul kullanılmış, önce hadisin anlamı verilmiş kaynağı da yanında gösterilmiştir.

“Rabbim beni edeplendirdi, ne de güzel edeplendirdi.” (el-Münâvî, **Feyzü’l Kadir**, 1/310)

“Harp hiledir.” (*Buhârî*, Cihâd, 156; *Tirmizî*, Kitâb-ı Cihâd, 5; *İbn Mâce*, Cihâd, 28)

Metinde geçen Arapça-Farsça ibare, cümle ve şiirler tenkitli metinde Arap harfleriyle yazılmıştır. Bu ibarelerin Türkçe karşılıkları ifadenin bitiminden hemen sonra dipnotta verilmiştir. Metin içerisinde geçen dua anlamında sıkça kullanılan, “şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem, şallallâhu ‘aleyhi ve âlihi ve şahbihi ecme‘în” gibi bilinen ifadeler transkribe edilmiştir.

Enîsü’l-ârifîn’de geçen manzumelerde vezin gereği yapılan aruz uygulamaları kelimenin üzerinde gösterilmiş ve bu şekilde yazılmıştır. Örneğin, aşağıdaki beyitte vezin gereği “kîse” kelimesi “kise” olarak yazılmış aruz kaidesi bu şekilde gösterilmiştir:

‘ Ârif iseñ yerine ħarc idegör

‘ Ömr nağdini gitmeden kiseye

Dört nüshadan tenkitli metin kurulduğundan burada satır numarası verilmemiştir. Bazı durumlarda âyet, hadis, Arapça ve Farsça ibareler bir varakta bitmeyip diğerinde devam ettiğinden varak numaraları bu ibarelerin sonuna konulmuştur. Aynı durum bazı tamlamalarda da söz konusu olmuştur.

Enîsü’l-ârifîn’in çoğu nüshasında manzumeler bittikten sonra nesir bölümüne geçişte yazılan “Neşr” ara başlığının yazımında nüshalar arasında bir birlik yoktur. Ş nüshasında düzenli, A nüshasında arasıra, P nüshasında metnin sonuna doğru düzenli yazılan “Neşr” ara başlığı bir birlik olması için yazılmıştır. Bu kelimenin nüshalarda yazılmamasında müstensihlerin tasarruflarının etkili olduğu görülmüştür.

Metinde manzumelere geçişte yazılan “Beyt, Şi‘r, Naẓm, Kıṭ‘a” gibi başlıkların yazımında da nüshalar arasında tam bir birlik yoktur. Nüshaların kendi içinde de bu başlıkların kullanımında herhangi bir esas bulunmamaktadır. *Enîsü’l-ârifîn*’de metin içerisinde âyet, hadis, Arapça ve Farsça ibarelerin tercümesi verildiğinden dipnot sayısı çoktur. Bu farklılıklar metnin esasını değiştirmeden

dipnotların metnin önüne geçmesine engel olmak için bu başlıkların yazımında daha dikkatli ve özenle yazılan P nüshasındaki tercihler esas alınmıştır.

5.5. Transkripsiyon Alfabeti

Transkripsiyon Alfabeti			
ا	ā /e /a	ض	z, ḍ
ب	b	ط	ṭ
ت	t	ظ	ẓ
ث	s	ع	ʿ
ج	c	غ	ġ
ح	ḥ	ف	f
خ	ḫ	ق	q
د	d	ك	ñ/k
ذ	ẓ	ل	l
ر	r	م	m
ز	z	ن	n
س	s	ه	h/e /a
ش	ş	و	v/u/o/ü/u
ص	ş	ى	y/ī
ع	ḍ		

SONUÇ

Ahlâk-ı Muhsinî, Hüseyin Vâiz-i Kâşifî tarafından Hüseyin Baykara'nın oğlu Ebu'l-Muhsin adına kaleme alınmıştır. Eserde ibâdet, duâ, siyâset, adâlet, edep, tevâzu ve hayâ gibi kırk ana konu işlenir. *Ahlâk-ı Muhsinî* muhtevasıyla siyâsî meseleler dahil ibâdet, yaratılış, adâlet gibi konuların işlendiği dinî-ahlâkî mensur bir eserdir. Kâşifî'nin bu Farsça eseri genel olarak rağbet görmüş, başta Türkçe, İngilizce ve Urduca olmak üzere birçok dile tercüme edilmiştir. Türk edebiyatında 16. asırdan itibaren çevirilerine rastlanılan bu eserin bir tercümesi de, Azmî Pîr Mehmed Bey tarafından 1566 yılında *Enîsü'l-ârifîn* adıyla yapılmıştır.

Azmî eserinde bire bir tercüme yoluna gitmemiş, birçok ilave ve çıkarmalar yapmıştır. Eserde yer alan kırk bâbın ismi *Ahlâk-ı Muhsinî*'de işlenen bâblarla aynıdır. *Enîsü'l-ârifîn*'in temel kaynağı *Ahlâk-ı Muhsinî* olmakla beraber yazar, eski filozofların hikmetli sözlerinden, Arapların latife, hikmet, nasihat ve atasözlerinden, Fars edebiyatının türlerinden ilaveler yapmıştır. Ayrıca divan sahibi olan Azmî kendi şiirlerinden, seleflerinin ve yaşadığı asırdaki önde gelen şâirlerin şiirlerinden iktibaslarda bulunmuştur. Azmî, bütün bu eklemeleri yaparken genellikle eser ve yazar ismi vermemiştir. Müellif, ayrıca esere âyet ve hadisler de ilave etmiştir. Bu kadar çok iktibasın olması, tercümeyle telifi bir kitap haline getirmiş ve onun diğer *Ahlâk-ı Muhsinî* tercümelerinden daha çok rağbet görmesini sağlamıştır. Eser, metinlerarası bağlantının kurulması yönünden ayrıca bir önem taşımaktadır.

Azmî, *Enîsü'l-ârifîn*'de tercüme ettiği yerleri genellikle genişletmiş veya atlamıştır. Bire bir tercüme ettiği yerlerde kelime değişikliği yapmıştır. Ayrıca yazar kırk bâbı tamamladıktan sonra esere müstakil bölümler de ilave etmiştir. Eserde insanların sosyal hayatıyla ilgili evlenme, çocuk yetiştirme, hizmetkârları yetiştirme, giyinme, yeme-içme, konuşma, oturma ve kalkma âdâbı konularına değinilmiştir. Bu başlıklar izah edilirken yine âyet, hadis, atasözü ve manzum parçalara yer verilmiştir. Ayrıca eserin sonunda sade bir dille kaleme alınmış ve halkın geneline hitap eden kırk dokuz beyitlik bir pendnâme bulunmaktadır. Azmî, eserinde yaptığı ilave ve çıkarmalarla ferdî ahlâkı ön plana çıkarmıştır. Yazar bu şekilde *Ahlâk-ı Muhsinî*'de işlenen konuların muhtevalarını genişletmiş ve eserin siyâsetnâme özelliğinin yanında genel ahlâk kitabı olmasını sağlamıştır.

Edebî bir ahlâk kitabı olan *Enîsü'l-ârifîn*'de sanatlı bir üslup kullanılmıştır. Eserde süslü nesir örnekleri görülmekle beraber daha çok orta nesir tercih edilmiştir. *Enîsü'l-ârifîn*, Türkçe arkaik kelimeleri barındırması açısından önemlidir. Bunun

yanında Ali Şir Nevâyî tesiriyle metinde Çağatayca yazılmış manzumeler yer almaktadır.

Azmî, *Enîsü'l-ârifin*'de konuları izah ederken belirli bir yol takip etmiştir. Eserde işlenen bahislerin okuyanlar üzerindeki etkisini arttırmak için öncelikle Müslüman toplumlarda tesiri fazla olan âyet ve hadislerle yer verilmiştir. Daha sonra atasözleri, manzum parçalar ve konuyla ilgili kıssalar anlatılarak okuyucunun zihninde kavramların kalıcı olması sağlanmıştır. Kıssaları anlatılan veya sözleri nakledilen kişilerin Arap, Fars ve Türk toplumunda kabul görmüş, insanlara örnek gösterilebilecek şahıslar olmasına dikkat edilmiştir. Böylece kavramlar dini esaslara göre izah edilmiş ve işlenen bahislerde meselenin öne çıkan hususları ele alınmıştır. Bu yönüyle okuyucuyu erdemli olmaya teşvik eden ve ahlâk eğitimi açısından önem taşıyan eser, Osmanlı toplumunda ahlâkî değerlere hangi açıdan ve nasıl bakıldığını gösterdiği için önemlidir.

Enîsü'l-ârifin'in yurt içi ve yurt dışındaki kütüphanelerde elli beş nüshası tespit edilmiştir. Eserin nüshaları arasında müellifin kaleme aldığı yazmaya ulaşamamış, tenkitli metin dört nüshaya dayanılarak oluşturulmuştur. 1566 yılında yazılan eserin 19. yüzyılın başlarında çoğaltıldığını gösteren bir nüshası bulunmaktadır. Bu da eserin Osmanlı toplumunda kabul gördüğünü, yaklaşık iki yüz elli yıl boyunca okunduğunu ve çoğaltıldığını göstermektedir.

Yazıldığı dönemden 19. asrın ilk çeyreğine kadar okunan ve rağbet gören eserin şöhreti sadece Osmanlı sahasında kalmamış şarkiyatçıların dikkatini de çekmiştir. *Enîsü'l-ârifin*'in bir bölümü Dr. Rudolph Peiper tarafından 1848 yılında Almancaya çevrilmiştir.

Bu çalışmayla Klasik Türk edebiyatında rağbet görmüş ahlâkî bir eser araştırmacıların ve okuyucuların ilgisine sunulmuştur. Ayrıca *Enîsü'l-ârifin*'de yer alan konular, ahlâkî kavramlar ve ilave edilen yerlerde verilmek istenen mesajlar, değerler eğitimi açısından önemli görülmektedir. *Enîsü'l-ârifin* günümüz araştırmacılarının ve eğitimcilerinin istifade edebileceği mühim bir eserdir.

VI. BÖLÜM TENKİTLİ METİN

[P1b] [Ş1b] [H1b] [A1b]

Minnet Allāh'a kim O'dur Ḥallāk

Ḥalk idüpdür mekârim-i ahlāk

Ḥüsn-i ḥulq ile eyleyüp tekrîm

Ḳıldı insânı *aḥsen-i taḳvîm*⁶²¹

Ḥazret-i Ḥakîm-i Ḥallāk ve Mâlikü'l-mülk-i 'ale'l-ıtlāk sulṭân-ı لمن الملك
622 اليوم ve deyyân 623 لا تاخذه سنة ولا نوم cellat 'azametuhu ve 'azzet kelimetuhu menşür-ı
nübüvvet-i Ḥazret-i Risâlet-penâh ve sulṭân-ı serîr-i لي مع الله 624 ve mütemmim-i
mekârim-i ahlākı اleyhi selâmu'llâhi'l-Ḥallāk nişân-ı 625 الى سبيل ربك
انك لعلی خلق عظیم 626 ile mu'anven ve tuğrâ-yı ğarrâ-yı 626 بالحمكة والموعظة الحسنة
müzeyyen eyledi.

Şi'r

Server-i ser-ḥayl-i şaff-ı aşfiyâ

Neyyir-i evc-i felek-i kibriyâ

ابلق من ابلق ام الكتاب

افضل من اوتى فصل الخطاب⁶²⁷

[H2a]

افصح من افصح عنه البيان

اعظم من عظمه المستعان⁶²⁸

صل عليه وعلى آله

ما ظهر الحب على و آله⁶²⁹

⁶²¹ "... (insanı) en güzel bir biçimde (yarattık)." (**Kur'ân-ı Kerîm**, Tin, 95/4)

⁶²² "Bu gün hükümler kimindir?" (**Kur'ân-ı Kerîm**, Mü'min, 40/16)

⁶²³ "O'nu ne bir uyuklama tutabilir, ne de bir uyku halî tutmaz." (**Kur'ân-ı Kerîm**, Bakara, 2/255)

⁶²⁴ "Benim Allah ile..." (Benim Allah ile öyle anlarım olur ki, ne bir mukarreb melek ne de mürsel bir nebi öyle yakınlığı elde edebilir.) hadisine iktibas edilmiştir. (Aclûnî, **Keşfü'l-hafâ**, II, s. 226)

⁶²⁵ "Rabbinin yoluna hikmetle, güzel öğütle çağır." (**Kur'ân-ı Kerîm**, Nahl, 16/ 125)

⁶²⁶ "Sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin." (**Kur'ân-ı Kerîm**, Kalem, 68/4)

⁶²⁷ "*Ümmü'l-kitâb*'ı (*Kur'ân-ı Kerîm*'i) tebliğ eden (Hz. Peygamber) en belîğdir ve O kendisine fasl-ı hitab (doğruyla yanlış en mantıklı şekilde ayırabilme, muhakeme ve söz yeteneğine sahip) verilenlerin en hayırlısıdır."

⁶²⁸ "(O) beyanın kendisiyle en açık hale geldiği en fasih kişidir ve Müsteân olan Allah'ın yücelttiği en yüce kişidir."

[P2a] [A2a] [Ş2a]

Ol şāh-ı serīr-i⁶³⁰ انا افصح ve māh-ı sipihr-i⁶³¹ انا امح ‘andelīb-i⁶³² şāhsār-ı bāğ-ı و ماينطق عن و ماينطق عن 634 tūtī-i şekker-hā-yı 633 ما زاع ‘ālem-i 635 şīrīn-nevā-yı 636 ان هو الا وحى يوحى sellem ‘aleyhi ve şahbihi ve bülbül-i⁶³⁵ teslīmā buyurur: 637 Bu ḥadīş-i şerīf-i meşhūru’l-āfākuñ maẓmūn-ı meymūn-ı sa‘ādet-meşḥūnından tebādūr iden oldur ki bā‘iş-i bi‘şet ‘illet-i ġā‘iyye-i silsile-i mevcūdāt ‘aleyhi efḍalü’ş-şalavāt ve ekmelü’t-taḥiyyāt tetmīm-i mekārīm-i aḥlāk ve tekmlī-i mehāsini-ı şifāt ola. Ve ser-çeşme-i nübüvvet-i kübrādan mütereşşih olup zebān-ı mu‘ciz-beyānlarına sārī vü cārī olmuşdur. 638 تخلقوا باخلاق الله Ta ümmet-i ‘ālī-himmet āgāh olalar ki bu taḥalluḳla taḥaḳḳuḳ emri-lāzım ve ol derece-i ‘ulyāya irtikā farz u müteḥattimdür ve dürc-i dürrer-i nübüvvet ve burc-ı derārī-i risāletden bir dürr-i şāhvār u cevher-i tābdār bāzār-ı dehre gün gibi āşikar oldı ki ol dür budur. 639 [H2b] Ve ḥükemā-yı ‘ulemā-yı kudemā dimişlerdür: “Ḥulḳ-ı ḥasen bir rāh-ı rüşen ve bir nehc-i ebyendür ki ol minhāca intihācla ibtihāc itmeyince [P2b] ser-menzil-i şeref ü ‘alāya irilmez ve ol meslege sülük kılmayınca⁶⁴⁰ hāviye-i hevā-yı ḥayvāniyyetden⁶⁴¹ dāru’l-mülk-i insāniyyete varılmaz.

Naẓm

هر که درو سیرت نیکو بود

آدمی از آدمیان او بود⁶⁴²

[A2b]

نیکی مردم نه نکو رو بیست

خوی نکو مایه نیکو بیست⁶⁴³

⁶²⁹ “Ona ve ailesine olan muhabbet devam ettikçe salāt (ve selām) onun ve ailesinin üzerine olsun.”

⁶³⁰ “En güzel konuşan benim.” (Aclûnî, **Keşfü'l-Hafa**, I, 232)

⁶³¹ “Ben, (Arab’ın) en güzeliyim.” (Bk. Yılmaz, **Kültürümüzde Ayet ve Hadisler**, s. 125)

⁶³² ‘andelīb-i A, P, H: bülbül-i Ş.

⁶³³ “(Gözü) kaymadı ...” (**Kur’ân-ı Kerîm**, Necm, 53/17)

⁶³⁴ “O, nefis arzusuyla konuşmaz.” (**Kur’ân-ı Kerîm**, Necm, 53/3)

⁶³⁵ bülbül-i A, P, H: ‘andelīb-i Ş.

⁶³⁶ “(Size okuduğu) *Kur’ân* ancak kendisine bildirilen bir vahiydir.” (**Kur’ân-ı Kerîm**, Necm, 53/4)

⁶³⁷ “Ben ancak güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim.” (Aclûnî, **Keşfü'l-hafâ**, I, s. 230)

⁶³⁸ “Allah’ın ahlâkıyla ahlâklanınız.” (Bk. Yılmaz, **Kültürümüzde Ayet ve Hadisler**, s. 640)

⁶³⁹ “Kişi geceleri namazla, gündüzleri oruçla geçirerek elde edemeyeceği bir dereceye güzel ahlâkıyla ulaşabilir.”

⁶⁴⁰ kılmayınca A, Ş: itmeyince P, H.

⁶⁴¹ hāviye hevā-yı ḥayvāniyyetden P, H, A: hāviye-i ḥayvāniyyetden Ş.

⁶⁴² “Her kim ki onda iyi bir gönül, iyi bir huy varsa, o gerçek insanlardan biridir.”

⁶⁴³ “Bir insanın iyiliği ve güzelliği onun yüzündeki güzellik değildir; iyi huy, gerçek güzellik ve iyiliktir.”

[Ş2b] Neşr: Ve haşlet-i hamīde vü hulq-ı hasen egerçi cemī^c-i benī Ādemden⁶⁴⁴ ربك يخلق مايشا و يختار⁶⁴⁵ müstaşsendür; ammā ol gürūh-ı pür-şükūha ki bi-hükmi-i⁶⁴⁵ توتى⁶⁴⁶ zimām-ı ihtiyār kabza-i iktidārlarına virilmiş ve miftāh-ı ‘ināyet-i bī-gāyet⁶⁴⁶ الملك من تشا ile ebvāb-ı ‘izz ü sa‘ādetleri meftūh buyurulmuş ola.

Nazm

خوبى اخلاق كان دنيا و دين را زيورست

بافقيرى خوش بود با پادشاهى خوشترست⁶⁴⁷

Neşr: El-ḥamdü li’llāh ki Ḥāzret-i⁶⁴⁸ pādişāh-ı ‘ālem-penāh medda’llāhu zılālī hilāfetihi ‘alā mefāriki’l-enām ve şedd-i itnāb-ı salṭanatıhi bi-evtādi’d-devām Dārā-rā vü Sikender-der Cem-ḥaşem⁶⁴⁹ ü Ferīdün-fer mihr-i sipihr-i cihān-bānī vü māh-ı evc-i kişver-sitānī,

Nazm

Darb-ı tığ-ı hūn-feşānından çeküp efrenc renc

Dest-i kahrından diler halk el-amān el-amān

Neşr: Şāhib-kırān-ı zamān Süleymān-mekān merkez-i dā’ire-i emn ü emān,

[H3a] [P3a]

Nazm

Emānetdār-ı esrār-ı ilāhī

Dür-i yek-dāne-i deryā-yı şāhī

Şeh-i gītī-sitān Sulṭān Selīm Ḥān

Maḳāmın kıldı çün taht-ı Süleymān

Hilāfet nūri şaçıldı cihāna

Kerāmet tācını giydi zamāna

Neşr: Ferāzende-i a’lām-ı dīn ü devlet firūzende-i ruḥsār-ı mülk ü millet,

Nazm

داغ نه ناصيه سرکشان

تيغ زن تارك لشكرکشان

⁶⁴⁴ cemī^c-i benī Ādemden A, H, Ş: benī Ādemden P.

⁶⁴⁵ “Rabbin, dilediğini yaratır ve seçer.” (Kur’ân-ı Kerîm, Kasas, 28/68)

⁶⁴⁶ “Sen mülkü dilediğine verirsin”. (Kur’ân-ı Kerîm, Âl-i İmran, 3/26)

⁶⁴⁷ “Ahlâk güzelliği ki dünyamız ve dinimizin süsüdür; fakirde varsa hoştur, fakat padişapta varsa daha hoştur.”

⁶⁴⁸ Ḥāzret-i A, P, Ş: -H

⁶⁴⁹ Cem-ḥaşem P, Ş, A: Cem-Cemşid H.

Hulāşa-i⁶⁵⁰ e‘āzımü’s-selātin ve zübde-i emācidü’l-mülük ve’l-ḥavākīn ki [A3a] ahlāk-ı seniyye vü sünniyyeyi ve evşāf-ı radıyye vü marziyyeyi ḥā’iz ve sehm-i a‘lāya ve kıdah-ı mu‘allāya⁶⁵¹ fā’izdür.

Beyt

در جهان مکارم اخلاق
بود آن آفتاب عالم کیر⁶⁵²

Ṭaṇṭana-i ṭanīn-i ‘adl ü inşāfı esmā’-i nevāşī vü eḳāşiyi gūş-ı gerdūn [Ş3a] gibi ker ideyazupdur. Ve en‘ame-i simāt-ı bisāt-ı mekārım-i ahlāk u evşāfı eṭrāf u eknāf-ı aḳṭāra şöyle⁶⁵³ sārīdür ki buḡarı dīde-i felegi kūr itmege az kalıpdur.

Nazm

شہسوار عرصہ رفعت کہ در میدان قدر
ابلق ایام رام ریاض احکام اوست⁶⁵⁴

چون نشان دل بتوقیع انابت زد رقم
[P3b] لاجرم امروز منشور شرف برنام اوست⁶⁵⁵

Ve vüzerā-yı ‘ālī-rāy-ı memālik-ārāyları ki⁶⁵⁶ de‘ā’ım-i bünyān-ı devlet ü ikbāl [H3b] ve ḳavā’ım-i erkān-ı sa‘ādet ü iclāl ḥadā’iḳ-ı āmāl ü emniyyet ve besātīn-i emānī vü baḡyetdür. Her biri tebāşīr-i menāşīr-i şubḡ-ı şādıḳ gibi meşāriḳ-ı fażl u keremden ṭālī‘ ve her birinüñ şevāriḳ-ı bevāriḳ-ı mekārım-i ahlākı gün gibi afāḳa lāmī‘dür.

Ḥuşuşā vezīr-i a‘zām ve müşīr-i efḡam müfessir-i ser-müdebbir bir kāşifü’s-serā’ir cāsūsü’z-zamā’ir Müşteri-fiṭnat Debīr-tedbīr ü Keyvān-menzilet ḡāyet-i zafer⁶⁵⁷ ḡāyeti⁶⁵⁸ ve rāy-ı ‘ālem-ārāsınuñ⁶⁵⁹ rāyeti⁶⁶⁰ mūcib-i fetḡ ü nuşret ve maḳālīd-i fikr-i kişver-guşāsı ḡallāl-ı meḡālīḳ-ı eḳālīm ü memleket mümeḡhed-i

⁶⁵⁰ Hulāşa-i A, P, Ş: Hulāşatü H.

⁶⁵¹ Der-kenār: Kıdah-ı mu‘allā: Ḳāfuñ kesriyle siḡām-ı ḳımārdan yedinci sehme dirler ki sālīr sehmlerden anuñ sehmī ziyādedür A, P: Ḳāfuñ kesriyle siḡām-ı ḳımārdan yedinci sehme dirler ki sālīr sehmlerden anuñ sehm ü naşibi ziyādedür Ş.

⁶⁵² “Bu dünyada ahlākın güzelliikleri ve erdemleri, dünyanın etrafında dönüp her yeri aydınlatan güneş gibidir.”

⁶⁵³ şöyle A, H, Ş: şu vechile P.

⁶⁵⁴ “Büyüklük meydanında yüksek mertebeli öncü; ki bu dünyada her şey onun hükümlerine tabidir.”

⁶⁵⁵ “Gönlünü Allah’ın sevgisi ve Allah’a yakınlıkla mühürlediği için bugün şeref sahibi bir kişi olarak bilinir.”

⁶⁵⁶ Ve vüzerā-yı ‘ālī-rāy-ı memālik-ārāyları ki Ş: Ve vüzerā-yı ‘ālī-rāy-ı ‘ālem-ārāyları ki H: Ve vüzerā-yı ‘ālī-rāy-ı memālik-ārāy ki A, P.

⁶⁵⁷ ḡāyet-i zafer A, P, Ş: rāyet-i zafer H.

⁶⁵⁸ Der-kenār: Ḡāyet-i evvel rāyet ü ‘ālem ma‘nāsınadır. Ş.

⁶⁵⁹ ārāsınuñ A, P, H.; ārānıñ Ş.

⁶⁶⁰ rāyeti A, P, Ş: ḡāyeti H.

ķavā'id-i dāru's-saltānati'l-bāhireti ve müşeyyed-i mu'ākīdū'l-ħilāfeti'z-zāhireti nāzım-ı menāzımū'l-memleketi'l-'Oşmāniyyeti [A3b] ve nāhic-i menāhicü'l-ma' deleti'l-ħākāniyyeti şāhibü's-seyfi ve'l-ķalem semiyü men ķāle و انا افصح العرب و العجم⁶⁶¹ ma' denü'l-cūdu ve'l-fazlu ve'l-kerem a'nī bih Ĥazret-i Meħemmed Pāşā yessera'llāhu te'ālā⁶⁶² mā-yurīd ve mā-yeşā mekārīm-i aħlāķınuñ şerħinde miyān-ı zebān-ı erbāb-ı mantık mıntāķa-i lā-yantıķla müntatıķdur.

Nażm [Ş3b]

شاه كردون پناه عالم را
هم وزير مشير وهم داماد⁶⁶³

قصر جاه جلال اقبالش
تا بروز قيام قايم باد⁶⁶⁴

[P4a] [H4a]

Sebeb-i Te'lif-i Kitāb⁶⁶⁵

Bir rüz-ı pīrüz reşķ-i nevrüz ki⁶⁶⁶ ezhār-ı gūn-ā-gūnla 'ālem münevver ve bŷy-ı gül ü sūnbŷlden dimāĝ-ı gerdŷn mu' atķar idi.

Şi'r

Minnet Allāh'a bahār irdi diyü ĥamd eyler
Eline sübhāsın almış yine bāĝ içre çenār

Jālelerle gül-i bādām degŷldŷr dŷkŷlen
Gŷllerŷñ ŷstine bād itdi çili aķçe nişār

Bāĝdan tŷt ki boşandı ayaĝı cŷylaruñ
Eylemez hıç dil-i 'āşık gibi bir yerde ķarār

Bahr-i aħķar çemen ŷstinde şŷkŷfe yelken
Her aĝaç bir gemidŷr lenger aña zŷlf-i nigār

⁶⁶¹ "Ben Arab'ın ve Acem'in en fasihiyim (en açık, anlaşılır konuşanıym)."

⁶⁶² te'ālā A, H, Ş: -P.

⁶⁶³ "Kāinat padişahının her zaman destekçisi, hem akıllı veziri hem de damadıdır."

⁶⁶⁴ "Onun bahtı ve büyüklük sarayı kıyamet gününe kadar ayakta olsun."

⁶⁶⁵ Sebeb-i Te'lif-i Kitāb A, P: Sebeb-i Te'lif Ş : -H.

⁶⁶⁶ reşķ-i nevrüz ki A, P, H: reşķ-i nevrüzda Ş.

Nev-‘arūs-ı güle şeftâlu tutup al tutuk
Misk-i Rümîler ile oldı mu‘ aţtar aķţar

Gül ķanādîl dizip yandı buķūr-ı Meryem
Nağme-i bülbül ile cāmî‘ olupdur gülzâr

Gösterür Hâzret-i Mūsâ gibi zanbaķ halka
Yed-i beyzâ vü ‘aşâ vü şecer-i aķdar u nâr

Nesr: İttifâķ erbâb-ı ‘irfân ve ehl-i dil-i yârândan ba‘zı -ki sâķî-i dehr elinden cām-ı zehr [A4a] tecerru‘ itdükçe dil-i miskîn sevret-i ĥumârını anlaruñ ke’s-i istînâslarıyla teskîn iderdi- ittifâķla bir⁶⁶⁷ encümen-i çemen⁶⁶⁸ vü şaĥn-ı gülşende ‘ayş u ‘işret için cem‘iyyet itmişlerdi. Bu kemîne daĥi yârân şevķına ol cem‘üñ şem‘ine pervâne idüm. Hıĥâb-ı şehd-âmîz ü ĥalâvet-engîzle bu dil-şikeste vü dembesteye eyitdiler: “Minnethâ-yı bî-müntehâ Ĥudâ-yı zü’l-minene ki zâtuñı ma‘ârifle ârâste ve şânuñı ‘avârifle pîrâste [H4b] kılmışdur.⁶⁶⁹ [P4b] Eş‘ârunda olan ĥüsn-i edâyı Ĥassân görse taĥsîn ve inşâñı Ĥ‘ace-i Cihân [Ş4a] işitse ķulaķ çeküp hezâr âferîn iderdi. Bülbül-i bâğ-ı belâğat ve tûĥî-i şekeristân-ı feşâĥate lâyıķ degüldür ki deryâ-dil olup künc-i ĥumülde⁶⁷⁰ الصموت كالحوت sükût idüp mebhût ola.”

Nazm

Zîver-i eyvân-ı dehândur süĥan
Tende çü cân ĥükmi revândur süĥan

Nuţķı ile buldı şeref Âdemî
Nuţķı ile tutdı bütün ‘âlemi

Manţıķ-ı insâna çün oldı mişâl
Virdi şeref tûĥîye ĥüsn-i maķâl

Fâtîĥası fikret ü endîşenüñ
Ĥâtimesi ĥîrfet ü her pîşenüñ

⁶⁶⁷ bir P: -A, H, Ş

⁶⁶⁸ çemen H: çemende A, P, Ş.

⁶⁶⁹ kılmışdur A, P, H: kılmış Ş.

⁶⁷⁰ “Sessizlik balina balıĥı gibidir.”

Ehl-i Һired cümle sühan didiler
Söz yerine şehd ü şeker yidiler

Memleket alur söz ile merd-i rāh
Bī-ķalem ü bī-‘alem ü bī-sipāh

Dīde-i bīnāya güherdür sühan
Müflis-i bī-gence çü zerdür sühan

Ādemī çün şāh u sözidür şemer
Olmaya anuñ ki sözünden eşer⁶⁷¹

Mīvesi bitmez güli yoķ ħārdur
Yā meşel-i şüret-i dīvārdur

[A4b]

Şevķe gelüp gül gibi kııl sende cūş
Bülbülini gülşenüñ eyle ħamūş

Nesr: Miyān-ı ħalkda tehzīb-i aħlāķa müte‘allik siyāķat-i mühezzib ü ‘ibāret-i müste‘azzible [H5a] pīrāste⁶⁷² ve fūnūn-ı kināyāt ve şücūn-ı isti‘ārāt ile ārāste⁶⁷³ lisān-ı Türkīde bir nüşħa ilā hāze‘l-ān vāķi‘ olmamışdur. [P5a] Yārān-ı şafā⁶⁷⁴ ve iĥvān-ı vefānuñ müsted‘āsı oldur ki, minvāl-i mezkūr üzerine⁶⁷⁵ tār u pūdı ‘ibārāt-ı enīķa vü ma‘ānī-i daķıķadan bir nüşħa nesc idesin ki naķş-bendān-ı nigār-ĥāne-i kārġāh-ı taĥrīr ü taĥbīre kār-nāme olup [Ş4b] nüsaĥ-ı müteķaddimeyi taķvīm-i ķadīm aĥķāmı gibi nesh ve şüret-i ‘uşāt-ı⁶⁷⁶ milel ve naĥl-i sālīfe⁶⁷⁷ gibi mesh eyleye. Ben de eyitdüm: “Bu bende-i fūrū-māyede⁶⁷⁸ ol biđā‘a ve ol sermāye yoķdur ki bu aşl-ı dürr-i şemīn ü girān-māyeye ĥırīdār olam ve ol ķudret ü istiṭā‘at yoķdur ki⁶⁷⁹ bu maķūle sefer-i dūr-dest iķün aķdām-ı iķdāmı ‘azīmet rikābına ķoyam.

Mışra‘

⁶⁷¹ eşer A, P, Ş: ĥaber H.

⁶⁷² pīrāste A, P, Ş: -H.

⁶⁷³ ārāste A, P, Ş: -H.

⁶⁷⁴ yārān-ı şafā H, Ş: yārān-ı şafānuñ A, P.

⁶⁷⁵ üzerine A, H, Ş: üzre P.

⁶⁷⁶ şüret-i ‘uşāt A, P: şuver-i ‘uşāt H, Ş.

⁶⁷⁷ naĥl-i sālīfe A, H, Ş: sālīfe P.

⁶⁷⁸ bende-i fūrū-māyede A, P: bende-i bī-māyede H, Ş.

⁶⁷⁹ ki A, P, H: kim Ş.

که زردوزی نداند بو ریا باف⁶⁸⁰

Ve ehl-i dillerüñ sine-i pür-sekînesi sefîne-i ahlâk-ı ḥasene ve mecmû‘a-i ḥiṣâl-ı ḥamîde ve nüzhet-serây-ı evşâf-ı pesendîdedür. Bu günden rüşen ü ebyendür ki ahlâk-ı mühezzibeyi tehzîb taḥşîl-i ḥâşıldur ve bu kavle herkes kâ’ildür.

Beyt

پای در تحصیل یار و یاردر دل بوده است

حاصل تحصیل ما تحصیل حاصل بوده است⁶⁸¹

Ruḥsâr-ı âfitâb-ı ‘âlem-tâbuñ ârâ’işe vü ‘izâr-ı enver-i mâh-ı münîrûñ⁶⁸²
sitâyîşe ne ihtiyâcı var. [H5b]

Mıṣra‘

بماہتاب چه حاجت شب تجلی را⁶⁸³

Bu cümle ile dehr-i pür-ḳahruñ nevâ‘ib-i dil-düz ve meşâ‘ib-i ciger-süzından [P5b] bir ân ferâğ-ı bâl ve emn ü emân bulmayup,

Beyt

[A5a] صبت علی مصایب لوا انها

صبت علی الايام صرن لياليا⁶⁸⁴

Neşr: Çeşmesâr-ı ‘ayş-ı cüfâ⁶⁸⁵ cefâyile mükedder ve dil-i ḥâksâr şîşe-i sâ‘ atvâr inḳilâbât-ı zamânenen muğberdür.

Beyt

Ciger gerdün oḳından yâre yâre

Yürek her dün elinden pâre pâre

Neşr: Zâhirdür ki⁶⁸⁶ bu maḳûle emr-i dil-pezîr ü şafâ-güster emn ü emân ve intizâm-ı umûr-ı ma‘îşet ve şafâ-yı ḥâtır u sürür ve selvet ü beşâşet ister.

Mıṣra‘

کی شعر ترانکیزد خاطر که حزین باشد⁶⁸⁷

Neşr: Her bâr ki ḥabl-i metîn-i i‘tizâre temessük ve ‘urve-i vüṣṣâ-yı ‘özre teşebbüş [Ş5a] idüp⁶⁸⁸ gâh ‘adem-i ḳudret perdesinden terennüme ser-âgâz

⁶⁸⁰ “Hasır ören altın toplamayı bilmez.”

⁶⁸¹ “Ayak yâre ulaşmak için harekette, oysaki yâr gönüldedir; bu çabaların neticesi, sonuca ulaşmak olmuştur.”

⁶⁸² ‘izâr-ı enver-mâh-ı münîrûñ A, P, H: ‘izâr-ı nûr-mâh-ı münîrûñ Ş.

⁶⁸³ “Tecelli gecesinde, mehtaba ne gerek var.”

⁶⁸⁴ “Öyle musibetlerle karşılaştım ki, bunlar gündüzün başına gelseydi onu geceye çevirirdi.”

⁶⁸⁵ Der-kenâr: Cüfâ bi’z-zamm ve’l-medd ḥâşâk-ı âb-âverd. Ş.

⁶⁸⁶ Zâhirdür ki P, H, Ş: Zâhir budur ki A.

⁶⁸⁷ “Mademki insanın hatırında hüznü vardır, güzel bir şiir insanı ne zaman neşelendirir?”

⁶⁸⁸ idüp A, Ş: kıldum P: kılup H.

eyledüm⁶⁸⁹ ve gāh beyān-ı mevāni⁶⁹⁰ hevāsında terāne-perdāz oldum. Anlar cānibinden qabūl-i qabūl⁶⁹⁰ tenessüm itmeyüp nazār-ı enver-i kīmyā-eşerlerine ‘izār-ı ‘azrā-yı ‘özü şüret-i ğadrda nümāyān olup eyitdiler:

Mışra‘

Ne ‘özü eyleseñ artuq gelür günāhuñdan⁶⁹¹

Murād-ı yārānı redd ve bāb-ı istifādeyi sedd erbāb-ı elbāb qatında tarīk-ı mürüvvetden dūr ve meslek-i fütüvvetden mehcūrdur.

Nācār bu haqīr-i keşīrū’t-taqşīr sāk-ı cidd ü cehdi [H6a] teşmīr eyleyüp kemer-i ‘azīmeti himmet miyānına baqladum ve kütüb-i ahlākuñ miyān-ı halkda bellü ve meşhūr olanlarını cem‘ eyledüm. Bu cümleden aşhāb-ı sa‘ādet ve ihvān-ı zamāna lāzım olanını fiten-i hādīşāt-ı dehri [P6a] niyām ve şemşīr-i şerr ü şūr-ı ‘ālemi der-niyām bulup fırsat el verdükçe intiḥāb eyledüm. Sehl müddetde ḥacele-i kümūndan mücellā-yı bürūza⁶⁹² ḥatt u ḥalle ārāste ve çeşm ü ebrūyla pīrāste bir dilber-i Yūsuf-cemāl cilve-ger oldı ki sevādı kuḥli’l-cevāhir-i a‘yān-ı ma‘ānī ve beyāzı ğurre-i şubḥ-ı sa‘ādet ü şādmānīdür. Lākin zamāne dil-rubālarında⁶⁹³ olan [A5b] nāz ü girişme ve ān ü zarāfet ve cenābī zīb ü zīnet ve a‘bā-yı tekellūf ü ta‘assūfden refī‘ ü ‘ālī olmağın diyār-ı Rūm dil-berlerinüñ libāsında olan ḥalāvet ü leṭāfet⁶⁹⁴ anda mevcūd olmamağın bālā-yı vālā-yı rūḥ-efzāsından cāmī-cāmesin ḥal‘ idüp ve dībā-yı zībā-yı Rūmīden qaddine rāst ḥil‘atler biçüp ser-ā-ser ez-pāy tā-be-farq zer ü zīvere ğarq kıldum ve āb u tāb [Ş5b] u tarāvet ve ḥüsn ü ān ü leṭāfet virdüm. Ve ḥāşşa Ḥüseyn Kāşifī-i şāhib-keşfūñ raḍiya’llāhu ‘anhu ve aḥsena’llāhu ileyh⁶⁹⁵ *Ahlāk-ı Muḥsinī*’sini -ki envā‘-ı fevā’id-i ḥikmeti şāmil ve meyāmin-i naşīḥatı müştēmil ve mesā’il-i ğavāmız-ı ḥikmetden [H6b] sāde ve tekellūf-i münşiyān ve taşalluf-ı müteressilāndan āzādedür-

Beyt

دقیقهای معانیش در سواد حروف

چو در سیاهی شب روشنی پرو نیست⁶⁹⁶

⁶⁸⁹ terennüme ser-āgāz eyledüm A, P: terennüme ser-āgāz kıldum Ş: terennüm-sāz H.

⁶⁹⁰ Der-kenār: Qabūl bād-ı şabā ma‘nāsına. Ş.

⁶⁹¹ Ne ‘özü eyleseñ artuq gelür günāhuñdan H, Ş: -A, P.

⁶⁹² mücellā-yı bürūza A, H: -P, Ş.

⁶⁹³ dil-rubālarında A, P: dil-berlerinde H, Ş.

⁶⁹⁴ ḥalāvet ü leṭāfet A, H, Ş: zarāfet ü leṭāfet P.

⁶⁹⁵ raḍiya’llāhu ‘anhu ve aḥsena’llāhu ileyh P, H: raḍiya’llāhu te‘ālā ‘anhu ve aḥsena’llāhu te‘ālā ileyh A, Ş.

⁶⁹⁶ “Harfleri öğrenirken anlamları, karanlık gecesinde aydınlık gibidir.”

Mevlānā-yı mezbūruñ enfās-ı müteberrikesinden teberrük ü teyemmün kaçd idüp ekşer evkātında kitābını me’ḥaz ittiḥāz eyledüm. Ve ⁶⁹⁷الدليل ثم السبيل [P6b] ṭarīḳ-ı taḥrīrde anuñ peyrevi olup be-ḥükmi-⁶⁹⁸و ادخلوا البيوت من ابوابها tebvīb ve ebvābını tertīb bābında anuñ işrine zāhib oldum. Ve sâ’ir şu‘arā-yı zārāfet-şi‘āruñ ‘āşīḳāne ve dil-süz eş‘ār u ebyātından ve felāsife-i sālifenüñ kelimāt-ı ḥikmet-nikātından ve muḥāzarāt u mevā‘iz u ḥikem ve ḍurūb-ı emşāl-i ‘Arab ve müte‘āref-i ‘Acem’den ḥazīne-i dil-i ḥazīnde maḥzūn olan cevāhir-i zevāhiri ve sefine-i sīnede meknūn olan ferā’id-i fevā’idi ol dürcde derc eyledüm. Ve kelimāt-ı vaḥşiyeden teḥāşī ve tenāfir-i ḥurūfdan teneffür idüp [A6a] kütüb-i luḡate muḥtāc olur elfāz-ı ‘Arabiye-i ḡarībeden iḡtirāb u ictināb eyledüm ve cā-be-cā ki zārūret-i ḍurūb-ı emşāl için irtikāb eyledüm, anuñ gibileri daḡi terceme ile⁶⁹⁹ kenārına işāret kıldum. Ve bu bende-i kemīne daḡi ḥasb-i ḥālüm vāḳi‘ olan eş‘ār-ı süznāk-ı derd-i iş‘arumdan [H7a] ve zāde-i ṭab‘-ı kāşır u ḥāṭır-ı fātir ve netā’ic-i ebkār-ı efkārumdan sevād-ı dīde-i ḡam-dīdemi midād idüp beyāz-ı cerīde-i çün-ḥurīdemi [Ş6a] şaḥīfe-i seyyi’āt ve nāme-i a‘mālveş rü-siyāh ve müşevveş eyledüm.

Mışra‘

⁷⁰⁰لله الحمد كه آخر بسر انجام رسيد

‘Unvān-ı nāme mühr-i itmāmla mu‘aven ve sāk-ı mesāk-ı kelām ḥalḥāl-ı iḥtitāmla müzeyyen oldı. Ammā āşnāyān-ı baḥr-i eş‘ār ve ḡavvāşān-ı deryā-yı ebrār [P7a] ve meşşātān-ı ‘arā’is-i ḥayāl ve ḥarrātān-ı nefā’is-i maḳāl ve şarrāfān-ı cevāhir-i fezā’il ve neḳḳādān-ı nuḳūd-ı fevāzıldan mutażarrı‘ u mütevaḳḳı‘ dur⁷⁰¹ ki ⁷⁰²للك صادم نبوة و لكل جواد كيوه Bu faḳīr-i ḥaḳīri zellāt ü ‘aşerāt ü hefevātuma mu‘terif iken ⁷⁰³من صنف فقد استهدف sehmine hedef kılmayup vāḳi‘ olan hefve ‘afva mazḥar düşüp mevāḳi‘-i ‘aşerātında ḳalem-i işlāḥı ve sehvi nāsīḥden bilüp ⁷⁰⁴حمل المؤمن على dirīḡ buyurmayalar.

Beyt⁷⁰⁵

Ḥayretī ehl-i hüner çokdur veli ‘ayb olmasun

⁶⁹⁷ “Önce delil, sonra yol.”

⁶⁹⁸ “Evlere kapılardan giriniz.” (Kur’ân-ı Kerîm, Bakara, 2/189)

⁶⁹⁹ ile A, P, H: -Ş

⁷⁰⁰ “Allah’a şükürler olsun ki bu iş sona erdi.”

⁷⁰¹ mutażarrı‘ u mütevaḳḳı‘ dur A, P: mütevaḳḳı‘ u mutażarrı‘ dur H, Ş.

⁷⁰² “Her keskin (kılıcın) bir iskalaması, her iyi koşan (atın) bir tökezlemesi vardır.”

⁷⁰³ “Yazan eleştirilir.”

⁷⁰⁴ “Müminin iyilik üzerine olduğunu düşününüz.” (Bk. Yılmaz, **Kültürümüzde Arapça ve Farsça Asıllı Vecizeler Sözlüğü**, s. 260)

⁷⁰⁵ Beyt A, P, Ş: -H.

Görmedüm ben kimse ‘aybın görmemek gibi hüner⁷⁰⁶

Neşr: ⁷⁰⁷ والتوفيق ممن بيده ازمة التحقيق [A6b]

Muḳaddime

Muḳaddemā bu muḳaddemātuñ temhīdinden lābüddür ki ومن يوتى الحكمة فقد اوتى
ḥikmet-i ‘ameliyye اذ بها يصير الناظر فى حقائق الاشيا بصيرا⁷¹⁰ 709 ilā āyetihi⁷⁰⁸ خير اكثر
[H7b] -ki ṭıbb-ı rūḥānīdür ba‘zı kīmyā-naazarlar iksīr-i a‘zam daḥi dimişler- nefsi
nāṭıka-i insāniyenüñ a‘māl-i irādī vü ef‘āl-i ṭabī‘isini ‘amelinden ‘ibāretdür. Bir
ḥayşiyetle ki intizām-ı aḥvāl-i ma‘āş u ma‘ādına müfzī vü müteveccih olduḡı
kemālün ḥuşūlini muḳtażī ola. Ḥikmetün bu kısmına ‘amelī didiklerinün [P7b]
ḥikmeti ‘amele ta‘alluḡ itdügidür ve ḥikmet-i nazariyye gibi bu daḥi üç kısma
münḳasımdur:

Taḳşīm-i evveli ile iki kısma münḳasımdur.⁷¹¹ Biri oldur ki, her ferde ‘ale’l-
infirād rāci‘ ola. Ol şahş-ı münferidün kendü meşāliḥini ‘amelinden ‘ibāretdür. [Ş6b]
Fezā‘ ille taḥallī ve rezā‘ilden taḥallī maşlahatı içün aña tehzīb-i aḥlāḡ dirler. İkincisi
oldur ki, efrāda ber-sebīl-i müşāreket müte‘allıḡ ola. Bu kısım daḥi ikiye⁷¹²
münḳasımdur: Biri oldur ki, müşāreket menzil⁷¹³ ü ḥānede ola. Bu kısım menzilde
müteşārik⁷¹⁴ olan cemā‘atün meşāliḥini ‘amelinden ‘ibāretdür. Ol cemā‘at-i zen ü
şevher ve vālid ü mevlūd ve mālik ü memlūk gibi aña tedbīr-i menzil⁷¹⁵ ü ḥāne dirler.

İkincisi⁷¹⁶ oldur ki, müşāreket-i şehri ü vilāyetde yā iḳlīm ü memleketde ola;
aña tedbīr-i siyāset dirler. Bu kitābda cemī‘-i aḳşām-ı ḥikmet-i ‘ameliyye
mezkūrdur; lākin iki kısım-ı aḥīr ‘alā-sebīl-i-istiṭrād meşūrdur. Ve ḥükemā-yı
ḳudemā -ki ḥikmeti mişḳāt-ı envār-ı nübüvvetden iḳtibās itmişlerdi- ṭālib-i fażilete
[H8a] evvel ta‘allüm-i tehzīb-i aḥlāḡla irşād⁷¹⁷ buyururlardı. انه خير موفق و مرشد⁷¹⁸
[A7a]

⁷⁰⁶ Bu beyit Hayretî’ye aittir. (Bk. Çavuşoğlu- Tanyeri, **Hayretî Divan**, s. 174)

⁷⁰⁷ “Gerçek başarı hakikî riski elinde bulunduran kişindir.”

⁷⁰⁸ “Kime hikmet verilmişse, şüphesiz ona çokça hayır verilmiş demektir.” (**Kur’ân-ı Kerîm**, Bakara, 2/269)

⁷⁰⁹ ilā āyetihi P: -A, H, Ş.

⁷¹⁰ “Zira bakan kişi onunla eşyanın hakikatini görebilir hale gelir.”

⁷¹¹ Taḳşīm-i evveli ile iki kısım münḳasımdur A, P, Ş: -H.

⁷¹² ikiye A, P, H : iki kısım Ş.

⁷¹³ menzil A, P, H: nüzl Ş.

⁷¹⁴ menzilde müteşārik A, P: menzilde müşārik Ş: daḥi ikiye müşārik H.

⁷¹⁵ tedbīr-i menzil A, P, H: tedbīr-i nüzl Ş.

⁷¹⁶ İkincisi A, H, Ş: Üçüncüsü P.

⁷¹⁷ irşād P, H, Ş: işāret A.

⁷¹⁸ “O hayırlı, uygun ve yol göstericidir.”

⁷¹⁹Bāb-1 Evvel: Der-İbâdet, Bāb-1 Düvüm: Der-İhlâş, Bāb-1 Süvüm:⁷²⁰ Der-Du‘â, Bāb-1 Çehârum: Der-Şükr, Bāb-1 Pencüm: Der-Şabr, Bāb-1 Şeşüm: Der-Rıza, [P8a] Bāb-1 Heftüm: Der-Tevekkül, Bāb-1 Heştüm: Der-Ḥayâ, Bāb-1 Nühüm: Der-‘İffet, Bāb-1 Dehüm: Der-Edeb, Bāb-1 Yâzdehüm: Der-‘Ulüvv-i Himmet, Bāb-1 Düvâzdehüm: Der-‘Azm, Bāb-1 Sîzdehüm: Der-Cidd ü Cehd, Bāb-1 Çehârdehüm: Der-Şebât, Bāb-1 Pânzdehüm: Der-‘Adâlet, Bāb-1 Şânzdehüm: Der-‘Afv, Bāb-1 Heftdehüm: Der-Ḥilm, Bāb-1 Hecdehüm:⁷²¹ Der-Ḥulq u Rıfık, Bāb-1 Nüzdehüm: Der-Şefkat, Bāb-1 Bîstüm: Der-Ḥayrât, Bāb-1 Bîst ü Yeküm: Der-Seḥâvet, Bāb-1 Bîst ü Düvüm: Der-Tevâzu‘, Bāb-1 Bîst ü Süvüm:⁷²² Der-Emânet, Bāb-1 Bîst ü Çehârum: Der-Vefâ, Bāb-1 Bîst ü Pencüm: Der-Sadâkat, Bāb-1 Bîst ü Şeşüm: Der-İncâḥ-ı Ḥacât, [H8b] Bāb-1 Bîst ü Heftüm: Te‘ennî vü Te‘emmül, Bāb-1 Bîst ü Heştüm: Der-Müşâvere, Bāb-1 Bîst ü Nühüm: Der-Ḥazm, Bāb-1 Sîvüm:⁷²³ Der-Şecâ‘at, [Ş7a] Bāb-1 Sî vü Yeküm: Der-Ġayret, Bāb-1 Sî vü Düvüm: Der-Siyâset, [A7b] Bāb-1 Sî vü Süvüm:⁷²⁴ Der-Teyakkuz, Bāb-1 Sî vü Çehârum: Der-Firâset, Bāb-1 Sî vü Pencüm: Der-Kitmân-ı Esrâr⁷²⁵, Bāb-1 Sî vü Şeşüm: Der-İğtinâm-ı Furşat, Bāb-1 Sî vü Heftüm: Der-Ri‘âyet-i Ḥuḫûk, Bāb-1 Sî vü Heştüm: Der-Şoḥbet-i Aḫyâr, Bāb-1 Sî vü Nühüm: Der-Def‘-i Eşrâr, Bāb-1 Çihilüm: Der-Terbiyet-i Ḥadem ü Ḥaşem. [P8b]

Bāb-1 Evvel: Der-‘İbâdet

‘İbâdet, tekâlif-i şer‘iyye ile mükellef olan ‘ibâd hevâ-yı nefsi emmâreye muḥâlif emri işlemekten ‘ibâretdür.⁷²⁶ تعظيما لرب العباد Ve ‘ibâdet bir sirâc-ı vehhâcdur ki leyl-i dâcda dil-i târik ü târî meş‘ale-i⁷²⁷ يكد زيتها يضى ولو لم تمسه نار dan şu‘ledâr u pür-envâr eyler. Ḥazret-i ‘izzet (‘azze men kâ’il) *Furḳân-ı Mecîd* ve *Kur‘ân-ı Mübîn‘de*⁷²⁸ واعبد ربك حتى ياتيك اليقين⁷²⁹ diyü buyurur.

Şi‘r

Ḥâli olma ‘ibâdet-i Ḥaḫ‘dan

⁷¹⁹ Ş nüshasında bâbların numaraları rakamla verilmiştir.

⁷²⁰ Süvüm P: siyüm A, H.

⁷²¹ Hecdehüm A, H: Hejdehüm P.

⁷²² Süvüm P: siyüm A, H.

⁷²³ Sîvüm P: sîüm A, H.

⁷²⁴ Süvüm P: siyüm A, H.

⁷²⁵ Esrâr A, H, Ş: Sır P.

⁷²⁶ “Rabbın için ibâdet edenleri büyük gör.”

⁷²⁷ “...Bu ağacın yağı, ateş dokunmasa bile neredeyse aydınlatacaktır.” (*Kur‘ân-ı Kerîm*, Nur, 24/35).

⁷²⁸ “Sana ölüm gelinceye kadar Rabbine ibadet et.” (*Kur‘ân-ı Kerîm*, Hicr, 15/99).

⁷²⁹ diyü H, Ş: -A, P.

Dehr-i fānīde tā⁷³⁰ ölünce şağın

Emr-i Hāğ'dur 'ibādet it dā'im

'Ālem içre saña gelince yağın⁷³¹ [H9a]

Neşr: Ammā mertebe-i yağınū'l-Hāğ gāyet ırağdur. Ve li-hāzā Ka'be-i celālinūñ mu'tekifleri tağşirlerine mu'terif olup dirler: ⁷³² ما عبدناك حق عبادتك ve İmām Ca'fer-i Şādık 'aleyhi rıdvānu'llāhi'l-Hālık⁷³³ buyurur: العقل آلة اعطينا لمعرفة العبودية لا ⁷³⁴ لمعرفة الربوبية Ve li-zālike⁷³⁵ hilye-i cemālinūñ senā-h'ānları⁷³⁶ tih-i hayretde sergerdān olup vird-i zebān iderler ki: ⁷³⁷ ما عرفناك حق معرفتك

Nazm

Hāğkī tağkīk ile kim ide⁷³⁸ idrāk [A8a]

Didi çün 'ağl-ı evvel mā 'arefnāk⁷³⁹

جاسوس عقل معترف آمد بعجز خویش

چندان که می دوید سراپای کاینات⁷⁴⁰

[P9a]

صنع او اندم که نقش کنبد افلاک بست

نامه حیرت بیال طایر ادراک بست⁷⁴¹

Neşr: A' rābdan birine delīl-i vücūd-ı Şāni' den sū'āl eylediler. Cevāb virdi ki: البعرة تدل علي البعير و اثار الاقدام تدل علي المسير فسماء ذات ابراج و ارض ذات فجاج وبحار [Ş7b] ذات امواج الا تدل علي العليم الخبير⁷⁴²

Meşāyih-i kibārdan birine delīl-i vağdet-i Şāni' den⁷⁴³ istifsār eylediler. Didi ki: اغنى الصباح عن المصباح⁷⁴⁴

⁷³⁰ tā A, P, Ş: çağ H.

⁷³¹ 'Ālem içre saña gelince yağın A, P, H: 'Ālem içre gelince saña yağın Ş.

⁷³² "Yalnızca kendisine ibadet edilen Allah'ım, sana hakkıyla kulluk edemedik."

⁷³³ rıdvānu'llāhi'l-Hālık A, Ş: rıdvānu'l-hālık P, H

⁷³⁴ "Akıl rububiyetin değil, ubudiyetin bilinmesi için bize verilmiş bir alettir."

⁷³⁵ Ve li-zālike A, P, Ş: -H.

⁷³⁶ senā-h'ānları A, P: vāşıfları H, Ş.

⁷³⁷ "Biz seni hakkıyla tanıyamadık."

⁷³⁸ ide A, P, H: ider Ş.

⁷³⁹ Bu beyit A, P, H'de yok.

⁷⁴⁰ "Kâinattaki olanların hareketi karşısında, akıl bile acizliğini itiraf etti."

⁷⁴¹ "Bu feleklerin kubbesini inşa ederken yaptığı o işle, idrak kuşunun kanadına hayret mektubunu bağladı."

⁷⁴² "Deve sesi deveye, ayak izi yürüyene delalet eder. Burçlu gökyüzü, gözeleri olan yeryüzü ve dalgalara sahip denizler ise ancak Alim ve Habir (olan Allah' a) delalet eder."

⁷⁴³ delīl-i vağdet-i şāni' den A, P: delīl-i vücūd-i şāni' den Ş: delīl-i vağdet-i vücūd-ı şāni' den H.

⁷⁴⁴ "Sabah(ın aydınlığı) lambaya ihtiyaç bırakmadı."

Şulehâdan birine⁷⁴⁵ sū'âl eylediler ki: “Vücüh-ı müteheccidîn ahsen ü envâr olmasın⁷⁴⁶ vechi nedür?” Cevâb viridi ki: “Halevâtda eşnâ-yı şalâvât⁷⁴⁷ Cenâb-ı Rabbü'l-izzet ile istînâs ider ve [H9b] münevvirü's-semevât ve'l-arz aña nûrından ilbâs ider.”

Bir gün meclis-i sa'âdet-celîs-i gevher-i şeb-çerâğ-ı risâletde eyitdiler⁷⁴⁸: “Fülân kimse⁷⁴⁹ gice ile muşallî ve toğrı ammâ gündüzün fâsık u uğrıdur.” didiler⁷⁵⁰. Buyurdılar ki: “Mercûdur ki şalâta muvâzabet ve kırâ'ata⁷⁵¹ muşkârenetle sū'-i faḥşâdan teḥâşî eyleye ki^{752 753} ان الصلوة تنهى عن الفحشاء

Beyt

روز محشر که جانکداز بود

اولین پرسش از نماز بود⁷⁵⁴

Neşr: Ve tā'at, şāḥibini celîl ü refîc ve kebâ'ir mürtekbini zelîl ü vażîc eyler. Ve ba'z-ı zühhâd ü 'ubbâd dimişler: “İbâdet, 'ubudiyet-i ḥazret-i Ḥaḡ ve ma'bûd-ı muḡlaḡdur; ma'a-edâ-yı ferâ'iz ü vâcibât [P9b] ve terk-i ḡabâyiḡ ü muḡarremât ve inḡiyâd-ı evâmir ü nevâhî ve ittiba'-ı [A8b] sünnet-i Ḥazret-i Risâlet-penâhî. Ve ehl-i taḡḡik ma'nâ-yı 'ubudiyeti taḡḡikde dimişler: هو الوفاء بالعهود والحفظ بالموجود والصبر على المفقود⁷⁵⁵

Ve Ḥazret-i 'İsâ'dan 'aleyhi's-şalâtü ve's-selâm⁷⁵⁶ menḡüldür: العبودية ترك العبودية ترك⁷⁵⁷ Ve ittiba'-ı sünnetüñ vücûbuna delîl-i celî vü celîl kelâm-ı mu'ciz-nizâm-ı Ḥazret-i⁷⁵⁸ Seyyidü'l-enâmdur ki 'aleyhi efdâlü's-şalâtü ve's-selâm [Ş8a] buyurur: “Bir kimesne⁷⁵⁹ benüm sünnet-i seniyyemi⁷⁶⁰ 'adem-i ittiba'la zâyi' ḡılsa ḡimâyetgâh-ı şefâ'atümde dâḡil olmaz.” Ve bir maḡalde daḡı [H10a] Ḥazret-i server-i kâ'inât ve meḡar-i mevcûdât buyurur: “Benüm sünenümi ḡâfız olup senenüme zâhib olana Ḥazret-i Zü'l-celâli ve'l-ikrâm ḡişâl-i erba'a ile

⁷⁴⁵ birine H, Ş: birinden A, P.

⁷⁴⁶ olmasın⁷⁴⁶ A, P, H: olduğunun Ş.

⁷⁴⁷ eşnâ-yı şalâvât⁷⁴⁷ H, Ş: -A, P.

⁷⁴⁸ eyitdiler A, P: -H, Ş.

⁷⁴⁹ kimse A, P, H: kişi Ş.

⁷⁵⁰ didiler Ş: -A, P, H.

⁷⁵¹ kırâ'ata A, P: Ḥur'an-ı şerîfe H, Ş.

⁷⁵² ki A, H, Ş: kim P.

⁷⁵³ “Çünkü namaz insanı hayasızlıktan alıkor.” (**Kur'an-ı Kerîm**, Ankebut, 29/45).

⁷⁵⁴ “Kıyamet gününde ki herkes can derdindedir, ilk soru namazla ilgili sorulacaktır.”

⁷⁵⁵ “O verilen söze bağı kalma, mevcudu koruma ve kaybedilene sabır(dan ibaret)tir.”

⁷⁵⁶ 'aleyhi's-şalâtü ve's-selâm A, H, Ş: 'aleyhi's-selâm P.

⁷⁵⁷ “Ubudiyet heves ve arzular terk, sıkıntılara katlanma ve Mevlâ sevgisidir.”

⁷⁵⁸ Ḥazret-i H: -A, P, Ş.

⁷⁵⁹ kimesne A, H, Ş: kimse P.

⁷⁶⁰ sünnet-i seniyyemi A, P: sünen-i seniyyemi H, Ş.

ikrām ider. Biri k̄ulūb-ı bererede maḥabbet ve biri k̄ulūb-ı fecerede heybet ve biri rızķda si‘a ve biri dīnde ūūka.” Ve senen-i sūnen-i ūūhibū’s-sūneye sālīk olan būleġā-yı devrān ve fūūūhā-yı zamāndan ba‘ zı dimiūdūr:⁷⁶¹ السنة منهاجى ومنهاجى

Ve efdal-i ‘ibādāt tilāvet-i *Kur’ān*-ı mu‘ciz-nizām ü beyyināt-āyātdur. Nitekim ⁷⁶² افضل العباداة تلاوة. من انزل اليه كتاب انزل اليك و من قص عليه نحن نقص عليك ⁷⁶³ القرآن

Didi ḫatm-i rūsūl tilāvet iĉūn

Dūnyede efdal-i ibādetdūr

Dü cihānda tilāvet-i *Kur’ān*

Bā‘ is-i devlet ü sa‘ ādetdūr⁷⁶⁴

Neūr: Ve ‘ibādet gerek mālī gerek bedenī dūnyāda vāsīta-i selāmet ve ‘uġbāda rābīta-i necāt ü kerāmetdūr. [A9a]

Beyt

سرمایة سعادت دنيا عباد تست

سرمایة كرامت عقبا عباد تست⁷⁶⁵

Neūr: Nitekim Ḥāce-i cihān⁷⁶⁶ buyurur: ⁷⁶⁷ دم علي الطهارة ve الصلوة مفتاح الجنان

⁷⁶⁸ يوسع عليك الرزق

Ḥār-ı faķr ile künc-i zilletde

Dāmen-i ‘ayūn olsa ger ūad ĉāk [H10b]

Ṭāhir ol dā’imā ki āb-ı vuzū‘

Ḥadeū-i fāķadan ider seni pāk

Neūr: Ve ⁷⁶⁹ الوضوء سلاح المومن والصوم جنة

Uĉmaġa cennete vuzū vü ūyām

Birisi bāl oldı birisi per

Cünd-i ūeytān ile mübārezeye

Birisi tīġ-ı tīz ü biri siper [ū8b]

⁷⁶¹ “Sūnnet benim yolumdur.”

⁷⁶² “... sana indirilen bir kitaptır.” (*Kur’ān-ı Kerīm*, A’rāf, 7/2) ayetinin kendisine indirildiġi ve “Biz anlatıyoruz.” (*Kur’ān-ı Kerīm*, Yūsuf, 12/3; Kehf, 18/13) ayetinin indirildiġi (Hz. Peygamber)...”

⁷⁶³ “İbadetin en faziletlisi, *Kur’ān* okumaktır.” (Bk. Yılmaz, *Kültürümüzde Ayet ve Hadisler*, s. 100)

⁷⁶⁴ Bu kıt’a Merdümî’ye aittir. (Bz. Sevgi, Merdümî..., s. 154.)

⁷⁶⁵ “Bu dünyadaki saadet sermayesi ibadettir; öteki dünyadaki kerametın sermayesi de ibadettir.”

⁷⁶⁶ Ḥāce-i cihān A, P, H: Ḥāce-i her dü-cihān ū.

⁷⁶⁷ “Namaz cennetin anahtarındır.” (Aclūnī, *Keūfü’l-hafa*, II, s. 281)

⁷⁶⁸ “Temiziġi sürdür ki rızķın bol olsun.” (Bk. Yılmaz, *Kültürümüzde Ayet ve Hadisler*, s. 89)

⁷⁶⁹ “Abdest mü’minin silahı, oruĉ kalkanıdır.” (Bk. Yılmaz, *Kültürümüzde Ayet ve Hadisler*, s. 711)

‘İbâdet vesîle-i sa‘âdet idüğüne delâlet ider. Meşreb-i nübüvvet-i kübrâdan⁷⁷⁰ feyezân ü cereyân⁷⁷¹ bulan eḥâdiş-i şerîfeye ḥadd ü pâyân yokdur. Lâkin القليل يدل علي الكثير bu miḳdârla iktifâ olundu.⁷⁷²

Ve tehniyet ü ta‘ziyet ü ‘iyâdet daḥi ḳabil-i ‘ibâdetdendir. Nitekim ba‘z-ı efâzıl dimüşdür: [P10b]

نقش عبادت ارچه بصورت عبادتست

ليكن بنقطه ز عبادت زيادتست⁷⁷³

پرسیدن شکسته دلان اهل فضل را

نقصان فضل نيست کمال سيادتست⁷⁷⁴

Neşr: Ḥazret-i İmâm Ğazâlî ‘aleyhi raḥmetu’llâhi’l-müte‘âlî buyurur: “Ehl-i zamânenüñ⁷⁷⁵ idüp ḳıldıḡı ‘âdetdür, ‘ibâdet degüldür.” Ve ba‘z-ı ‘arifin dimüşdür: العبادة ترك العادة⁷⁷⁶. Ve Ḥ‘âce-i kâ’inât ve dîbâce-i mükevvenât ‘aleyhi ekmelü’t-taḥiyyât ve ecmelü’t-teslîmât buyurur: ⁷⁷⁷بعثت لرفع الرسوم و العادات Ve şâḥib-i Nüzhe ‘aleyhi’r-raḥme dir ki: “Ṭâ‘ât-i resmî [A9b] bıdâ‘at-i müzcât⁷⁷⁸ ve terk-i ‘âdât [H11a] delîl-i sa‘âdet ü necâtdur ki dimişler:⁷⁷⁹

Rubâ‘î

پیری دیدم ز نقش هستی ساده

در لجه بحر نیستی افتاده

کفتم که اراده چيست ای آزاده

فرمود که ترک ماعليه العاده⁷⁸⁰

Neşr: Şâḥib-i Şebistân-ı Ḥayâl raḥimeh’ullâhu’l-kebîrû’l-müte‘âl dir ki: “İmân içindeki elif şecere-i tevḥîddür ki Vādî-i Eymen-i temcîdde neşv ü nemâ

⁷⁷⁰ meşreb-i nübüvvet-i kübrâdan A, P, H: nübüvvet-i kübrâdan Ş.

⁷⁷¹ feyezân ü cereyân Ş: feyezân A, P, H.

⁷⁷² “Az çoḡu gösterir, bir damla bir gölü...” (Bk. Yılmaz, **Kültürümüzde Arapça ve Farsça Asıllı Vecizeler Sözlüğü**, s. 445)

⁷⁷³ “İyâdet kelimesi görünürde ibâdet kelimesine benzese de, gerçekte ibâdet kelimesinden bir nokta fazlalığı vardır.”

⁷⁷⁴ “Gönlü kırılmış olanların, bilgi sahibi olanlara soru sormaların sebebi; bilgi eksikliği değildir, büyüklük fazlalığıdır.”

⁷⁷⁵ Ehl-i zamânenüñ A, P: Ehl-i zamânuñ H, Ş.

⁷⁷⁶ “İbadet alışkanlıkları terk etmektir.”

⁷⁷⁷ “Gelenek ve âdetleri kaldırmak için gönderildim.”

⁷⁷⁸ Der-kenâr: Müzcât zamm-ı mîm ve sükûn-ı zâyıla ḳalîl dimekdür. P, Ş: Müzcât zamm-ı mîm ve sükûn-ı zâyıla sermâye-i ḳalîl dimekdür. A.

⁷⁷⁹ ki dimişler H: -A, P, Ş.

⁷⁸⁰ “Yaşlı bir adam gördüm ki varlıktan soyunmuştu, yokluk denizine düşmüştü. Ona sordum ki: ‘İrade nedir ey özgür insan?’ Dedi ki: ‘Âdet olan her şeyi terk etmek.’”

bulmuşdur. Ve binā-yı kaçır-ı İslām erkān-ı hams üzerine⁷⁸¹ mebnī olmasından hüruf-ı hamse-i İslām münbīdür ve hüruf-ı hamse-i şalavāt namāz penc nevbet [P11a] olmasından münhīdür ve gebrūn hāşiyet-i i' tikkād-ı seneviyyet zāhir ü bāṭınına şöyle eşer kılmışdır⁷⁸² ki işneyniyet-i merātib-i hüruf nāmından ezherdür.

Nazm

شداز توحيد حق غافل مجوسى

[Ş9a] ⁷⁸³ چو دارى يك خدا اي دل مجوسى

Vuzūda yüz yumaq mūcib-i tarāvet-i rüy u nūr idüğine delīl-i besdür ki vuzūdan rüyını pāk idecek zū hāşıl olur ve ‘ayn-ı rükū‘ ki pāyānında vaqı‘ olmuşdur. Delīl-i rüşendür ki hālet-i rükū‘ da çeşm-i muşallī kademine nāzır olmaq gerek ve sırr-ı tevḥīd sırr-ı ta‘alluqdan vaḥīd olmaqdır. Şalavātda ref‘-i yedeyn iki elif-i Allāhu ekbere işaretdür ve tekbīr eylemek tek bir dimekden ‘ibāretdür. Her kaçan sücūddan baş götürseñ [H11b] cūd-ı vācibü’l-vücūdı zıkr eyle ve her vaqıt ki ku‘ūda yüz tutsañ ‘avd-i ile’l-ma‘būdı fikr eyle. Ve orucuñ evveli [A10a] ve āḫiri açlıqdan ‘ibāretdür ve tefriqası sarāy-ı ḳalbe cārū ve civār-ı ḳurba delāletdür.

Ehl-i ‘irfāndan birine eyitdiler: “Şalavātda yedeynūñ ref‘i mi efdaldür, irsālī mi? Eyitdi ki: “Ḳalbi Cenāb-ı ‘izzete ref‘ ikisinden de⁷⁸⁴ efdaldür. Huşūşā selāṭin-i cihān ve esāṭin-i refi‘ü’l-bünyānuñ cenāb-ı ma‘ālī-me‘āblarına aḫrā vü elyaq oldur ki, dīvān-ı a‘māl ve defter-i aḫvāllerini erkām-ı ‘ibādet-i sa‘ādet-encām ile [P11b] ārāste ideler, tā cerā’id-i ḫālleri seyyi’ātdan ḫālī ve şahā’if-i a‘mālleri ḫasenātla⁷⁸⁵ māl-ā-māl ü mālī ola.

Ḥikāyet: Noḳta-i dā’ire-i meṭālib ve esedu’llāhi’l-ḡālib ya‘ni emīrū’l-mü’minīn ‘Alī bin Ebī Ṭālib raḍiya’llāhu te‘ālā ‘anh ve kerrema’llāhu te‘ālā vechehu⁷⁸⁶ zamān-ı ḫilāfet ve āvān-ı emāretlerinde⁷⁸⁷ çün sultān-ı çār-bāliş-i gerdün

⁷⁸¹ üzerine A, P: üzere H, Ş.

⁷⁸² kılmışdır P, H, Ş: itmişlerdür A.

⁷⁸³ “Hak Te’ālā’nın birliğinden uzak kalırsan dinsizsin. Ey gönül, sen bir put ya da maddî bir niyeti içinde tuttuğun sürece dinsizsin.”

⁷⁸⁴ de P, H, Ş: daḫi A.

⁷⁸⁵ Tā cerā’id-i ḫālleri seyyi’ātdan ḫālī ve şahā’if-i a‘mālleri ḫasenātla A, P: Tā cerā’id-i ḫālleri ve şahā’if-i a‘mālleri seyyi’ātdan ḫālī ve ḫasenātla H, Ş.

⁷⁸⁶ Noḳta-i dā’ire-i meṭālib ve esedullāhi’l-ḡālib ya‘ni emīrū’l-mü’minīn ‘Alī bin Ebī Ṭālib raḍiyallāhu te‘ālā ‘anh ve kerrema’llāhu vechehu Ş: ‘Alī bin Ebī Ṭālib esedu’llāhi’l-ḡālib raḍiyallāhu te‘ālā ‘anh ve kerrema’llāhu vechehu P: ‘Alī bin Ebī Ṭālib noḳta-i dā’ire-i meṭālib ve esedullāhi’l-ḡālib H: ‘Alī bin Ebī Ṭālib esedullāhi’l-ḡālib A.

⁷⁸⁷ āvān-ı emāretlerinde A, P, H: āvān-ı ‘adāletlerinde Ş.

serāperde-i buķalemūnīden çıkup dīvān-ı felek-eyvān-ı⁷⁸⁸ و السماء بنيناها de serāperde-i zümüröd-fāmına⁷⁸⁹ cülüs kııurdu.

Beyt [Ş10b]

Gün ıoğdı Şanma penbe-i Őubĥ⁷⁹⁰ ile rüzgār

Urdı sipihr saķfına bir yādigār gül

Neşr: Tā felak-ı Őabāĥdan ğasaķ-ı revāĥa dek emr-i ĥilāfet ve mühimmāt-ı memleket ve meşāliĥ-i ra‘ iyyete iŐtiĝāl ğoŐterirdi. Ve ĥün mevākib-i kevākib ve cünd-i Őevābit-i Őevākib ordu-yı hümayūn-ı felekde cem‘ iyyet kııurlardı. Ćehre-i ĥandān-ı Őubĥ maĥla‘-ı ufukdan [H12a] fūrüzān olınca Őem‘ vār ķadem-i ‘ibādetde ķā‘im olup tilāvet ü teheccüdle⁷⁹¹ mücāhede kııurdu. Ba‘z-ı aŐĥāb-ı ğüzīn rıdvānu’llāhi te‘ālā ‘aleyhi ve ‘aleyhim ecma‘īn eyitdiler⁷⁹²: “Yā emire’l-mü‘minīn, niĥün vücūd-ı Őerīfiñūze bī-sebeb ta‘ab virürsüz, ne nehārda āsāyiŐ ve ne Őebde ārāmiŐ buyurursuz?” Cevāb virdi⁷⁹³ ki: “Eger ğündüzün āsāyiŐ idersem aĥvāl-i ra‘ iyyet muĥtell olur ve eger ğice [A10b] istirāĥat idersem⁷⁹⁴ umūr-ı āĥiretüm⁷⁹⁵ [P12a] mücmel ķalur. Pes evķātumı tevzi‘ idüp ‘alā-ķadri’l-ımkān cānibeyni ri‘āyet eyledüm. ğündüzün mühimmāt-ı ĥalāyiķ ve ğice ‘ibādet-i Ĥālīķ’a meŐĝül oldum.

Nazm

ğündüzün ĥalk-ı ‘āleme Őāĥ ol

Ĝiceler var ğedā-yı dergāĥ ol

Hikāyet:⁷⁹⁶ Őāĥ Sencān -ki selāĥin-i Herat’dandur- bir Őāĥ-ı süĥan-senc andan iltimās-ı vaŐiyyet ve Őaleb-i naŐiĥat eyledi. Őāĥ Sencān eyitdi ki:⁷⁹⁷ النصيحة سهل و المشكل قبولها Eger sen cān u dilden kelimāt-ı naŐiĥat-encāmumı ğuş-ı ĥuŐla iŐĝā idüp ĥüs-n-i ķabülle telaķķī buyurasın ‘ācilen ve ācilen fevā’idini ğoresin.”

Beyt

من آنچه شرط نصيحت بود بجای آرم

اكر قبول كنى ورنه هم تو ميدانى⁷⁹⁸

⁷⁸⁸ “Ĝöĝü biz kurduk.” (Kur’ān-ı Kerīm, Zāriyāt, 51/47)

⁷⁸⁹ serāperde-i zümüröd-fāmına A, P: serīr-i zümüröd-fāmına H, Ő.

⁷⁹⁰ penbe-i Őubĥ A, P, Ő: ebr ile H.

⁷⁹¹ teheccüdle A, P, H: teheccüdlere Ő.

⁷⁹² Ba‘z-ı aŐĥāb-ı ğüzīn rıdvānu’llāhi te‘ālā ‘aleyhi ve ‘aleyhim ecma‘īn eyitdiler Ő: Ba‘z-ı aŐĥāb-ı ğüzīn eyitdiler A, P, H.

⁷⁹³ virdi P, A, H.: virdiler Ő.

⁷⁹⁴ idersem P, H: kıııırsam A, Ő.

⁷⁹⁵ umūr-ı āĥiretüm H, Ő: umūr-ı ‘āķıbetüm A, P.

⁷⁹⁶ Hikāyet A, P, H: Neşr Ő.

⁷⁹⁷ “Nasiĥat kolaydır, zor olan onu kabul etmektir.”

⁷⁹⁸ “Ben nasiĥat Őartlarını yerine getirdim; sen ister kabul et, istemiyorsan da sen bilirsin.”

Neşr: Ve buyurdu ki: “Eger necât-ı dünyâ ve sa‘ âdet-i ‘uqbâ dilerseñ giceler [Ş11a] gedâ-yı dergâh-ı kibriyâ-yı Hüdâ-yı bî-niyâz olup dâde-i giryân ile sâ’il ol⁷⁹⁹ ve gündüzün kendü bârgâhuñda [H12b] gedâlaruñ dâdına feryâd-res olup şâh-ı ‘âdil ol.

Naẓm

چون بندهکان حق همه فرمان بر تواند
تو نیز بندگی کن و فرمان حق ببر⁸⁰⁰

هر پادشه که خدمت حق را کمر بیست
بندند خلق هم زپی خدمتش کمر⁸⁰¹

Neşr: Ve be-ḥükm-i⁸⁰² الناس على دين ملوکهم Çün ḥūy-ı ra‘iyyet tâbi‘-i ḥūy-ı pâdişâh-ı ‘âlî-rütbeddür. Her gâh ki pâdişâh-ı ‘âlem-penâh meyl-i tâ‘at ü ‘ibâdet ide, ra‘iyyet daḥi rağbet şüretin⁸⁰³ gösterüp tâ‘ate mâ’il olur. [P12b] Ve berekât-ı ‘ibâdet-i ‘ibâd pâdişâhuñ eyyâm-ı devletine⁸⁰⁴ vâşıl olur. [A11a]

Bâb-ı Duvüm: Der-İhlâş

İhlâş, keştî-i ‘azîmeti zevraḡ-ı rızḡ ve deryâ-yı riyâdan⁸⁰⁵ sâhil-i necâta çıkarup aḡrâz-ı fâsideden taḡlîş-i ‘ameldür ve ḥulûş-i niyyet ve ḥuşûş-i ṭaviyyetle teveccüh-i Cenâb-ı Bârî ‘azze ve celledür.

Beyt

هر که باخلاص قدم می زند
عیسی وقتست که دم می زند⁸⁰⁶

Neşr: Sehl-i Tüsterî ‘aleyhi raḡmetu’llâhi’l-Bârî⁸⁰⁷ dir ki: اصول الدين ثلاثة احوال: الاقتداء بالنبي صلى الله عليه وسلم في جميع الاخلاق و الافعال و الاكل من الحلال و إخلاص النية في جميع⁸⁰⁸ الأعمال Pes lâzımdur ki herkes ki bir ‘amele şürü‘ u âḡâz ide, [H13a] nefsi-

⁷⁹⁹ ol A, H, Ş: -P.

⁸⁰⁰ “Bütün Allah’ın kulları senin emirlerini alıp yerine getiriyorlarsa; sen de Hak Teâlâ’nın dediklerini ve emirlerini al ve yerine getir.”

⁸⁰¹ “Her padişah hakka hizmet etmek için çabalarsa; halkı da ona hizmet etmek için gayret eder.”

⁸⁰² “İnsanlar yöneticilerinin dini üzeredir.”

⁸⁰³ şüretin A, H, Ş: -P.

⁸⁰⁴ eyyâm-ı devletine A, P, H: rûzgâr-ı ferḡunde-âşârına Ş.

⁸⁰⁵ deryâ-yı riyâdan A, P, Ş: deryâ-yı bî-kerâne-i riyâdan H.

⁸⁰⁶ “Her kim ki saf ve temiz niyetle adım atıyorsa; kendi döneminin Hz. İsa’sı olur ki, nefesi rahmettir.”

⁸⁰⁷ Sehl-i Tüsterî ‘aleyhi raḡmetu’llâhi’l-Bârî A, P: Sehl bin ‘Abdullâh Tüsterî ‘aleyhi raḡmeti’l-Bârî H, Ş.

⁸⁰⁸ “Dinin (dindarlığın) esası üçtür; bütün ahlâk ve işlerinde Peygambere uymak, helal yemek ve bütün işlerde samimi niyet.”

emmāresine medħal qomayup niyetini rızā-yı Ĥudā-yı kār-sāz ide ki, aġrāz-ı nefsanī bī-iştibāh a‘ māl-i Ĥaqqānīyi ibtāl ü tebāh eyler.

Nazm

درره دین چوکل مکر می بند
تا سر آمد شوی چو سر و بلند⁸⁰⁹

[Ş11b]

ترك شهوت نشان دین باشد
شرط پرهیزکاری این باشد⁸¹⁰

Ve iħlāş, ĥulāşa-i a‘ māl ü nuqāve-i aħvāl ve sermāye-i sa‘ ādet ü pīrāye-i murādātđur. Ve iħlāş ile ‘amel-i yesīr riyā ile ‘amel-i keşīrden rāciħđür.

عبادت باخلاص نیت نکوست

وکر نه چه اید زیبی نغر پوست⁸¹¹

Ba‘ z-ı meşāyih dimişlerđür: “Biñ yıl ‘ibādetden toqız yüz toqsan toqız yılı taħşīl-i iħlāş idüp bir yılı ‘ibādete şarf evlādur. Fī-nefsi’l-emr riyā bir ĥulq-ı mezīmüm ve vaşf-ı şūmdur. Ve mūrā’ī ĥaqqında mevā‘id çoq ve nuşuş-ı kātī‘aya nihāyet yoqđur. Ĥazret-i Melik-i Settār *Ĥur’ān-ı ‘aẓīm-i sa‘ ādet-medārda* buyurur: ویل للمصلین الذین هم عن صلواتهم ساهون الذین هم یراون⁸¹²

Ve seyyid-i aşfiyā ve sened-i evliyā buyurur: لا یقبل الله عملا فيه مقدار ذرة من رياء⁸¹³

Ve bir maħalde daħi ol Ĥabīb-i ekrem ü ekber buyurur: الریا هو الشریک الاصغر⁸¹⁴

Ve riyā şirk-i aşġar olduğundan mā-‘ adā muraqqa‘ ve sübħa-i ehl-i riyā şerek u dāne [H13b] ve murġ-i dil-i Ādemī şayd ve qaydü’l-mütekellime cem‘-i mālā bahānedür. Bir mūrā’ī-i muraqqa‘-püş ve seccāde-ber-düşa eyitmişler: “Muraqqa‘ uñı şatarsañ alalum.” eyitmiş ki: “Şayyād şebekesin ve tācir sermāyesin iħtiyārıyla elden çıkarur mı?”

Mışra‘

دلوق صوفی نه همه صافی و بیغش باشد

ای بسا خرقت که شایسته اتش باشد⁸¹⁵

⁸⁰⁹ “Din yolunda gülün yaptığı hileye düşme; ta ki selvi gibi bütün dillere düşesin.”

⁸¹⁰ “Şehvetini terk etmek, dinin ilk belirtisidir; hevesleri bırakmak ermiş olmanın da ilk şartıdır.”

⁸¹¹ “İyi ve saf niyetle yapılan ibadet makbuldür; yoksa iyi olmayan, güzel olmayan bir derinin bir faydası yoktur.”

⁸¹² “Yazıklar olsun o namaz kılanlara ki, onlar namazlarını ciddiye almazlar, onlar gösteriş yapanlar.”

(*Ĥur’ān-ı Kerīm*, Māūn, 107/ 4-7)

⁸¹³ “Allah içerisinde zerre kadar riya olan amelleri kabul etmez.”

⁸¹⁴ “Riya, küçük şirktir.”

⁸¹⁵ “Bir sufînin görüntüsüne aldanma; bazı cübbeler var ki cehennem ateşine layıktır.”

⁸¹⁶ Ve iħlāş, ĥulāşa-i a‘ māl ü nuqāve-i aħvāl ve sermāye-i sa‘ ādet ü pīrāye-i murādātđur... ای بسا خرقت که شایسته اتش باشد H:-A, P, Ş.

Nitekim ehl-i ‘irfāndan biri ba‘z-ı tağyīrū’ş-şekl⁸¹⁷ li-ecli’l-ekl iden mūrā’i hakkında dimişlerdür: “Anuñ meşeli gürbe-i rüzedār meşelidür.”

Beyt

که چون روی ناکه فراموش کرد
همه زهد و تقوی فراموش کرد⁸¹⁸

[P13a] Mışra‘

غرة مشوکه کربۀ عابد نماز کرد⁸¹⁹

Neşr: Ve ba‘zı mūrā’i hakkında dimüşlerdür: “Zāhirde Ebā Yezīd-i Biştāmī haqīkatde Aḥmed Ḥarāmī’dür.”

Beyt

زطاعات ریایی سجدهای سهو مستان به
نیاز می پرستان از نماز خود پرستان به⁸²⁰

[A11b]

Ruḥuñ mirā’tın ey āyīne ruḥsār
O⁸²¹ şuret uğrısından şaqla zinhār

Āyīne gibi halka mūrā’ilik eylemez
Bākī şafā-yı hātır ile giydi bir nemed⁸²²

Neşr: Rūy-ı riyānuñ keşretinden ba‘z-ı ‘arīfın dimişdür: “Meşāyih-i ‘izāmuñ ‘izāmı kalmadı.

Hikāyet: Ḥulefā-yı halefden biri buyurur: “Bir mücrimi meydān-ı siyāsete getürürler.

Mışra‘

Riyāset siyāsetsiz olmaz tamām

Bir cellād-ı deccāl-şekl tāziyānesini [H14a] çengine alup meydāna girür. Gāh derdmendi⁸²³ siyāset çarmıḥlarında çenber idüp def gibi yüzine tabancalar urup⁸²⁴ gāh ṭanbūr gibi gūşmāl virüp gāh dühül gibi arqasından kayışlar çıkarup işkenceler eyler. Ḥarīfūñ ıztırābından çeng gibi kemeti dü-tā ve teninde her bir kılı bir zebān-ı

⁸¹⁷ tağyīrū’ş-şekl A, H, Ş; tağyīr-i şekl P.

⁸¹⁸ “Ansızın her şeyi, sevdiğinin yüzünü bile unuttuğu gibi; din ve ibadeti de unuttu.”

⁸¹⁹ “Kendi imanın için gururlanıp kibirlenme; çünkü kediler arasında da âbid olanlar vardır.”

⁸²⁰ “Sarhoşların secdeleri, riyakârların ibadetinden iyidir; mey (şarap) peşinde olanların niyazı, kendini beğenenlerin namazından iyidir.”

⁸²¹ O P, Ş, H: Bu A.

⁸²² Bu beyit Bākī’ye aittir. (Bk. Küçük, s. 43)

⁸²³ Gāh derdmendi A, P, H: Dermendi gāh Ş.

⁸²⁴ urup A, P: urur H, Ş.

güyā olup bi-ḥükmi-⁸²⁵ انا بئس الانسيان طال لسانه Ḥalīfeye muḥālif söyleyüp düşünāme āgāz ider ve nā-sezā sözler söyler. Ḥalīfe fi'l-ḥāl buyurur, dest ü pāyını kayd ü bendden [P13b] ıtlāk idüp i' tāk iderler. Ḥavāşş-ı bār-gāh-ı ḥilāfetden biri ḥalīfeye eydür: [Ş12a] “Zāmīr-i münīr-i zamā'ir-güşā-yı ḥilāfet-penāha maḥfi vü pūşīde degüldür ki ol küstāḥ ü bī-edebi te'dībde teşdīd ve⁸²⁶ bāb-ı ḥalāşı tesdīd lāzım iken āzād kılmanuñ vechi nedür?” Ḥalīfe eyitdi: “Ben anı ḥasbeten-lillāh icrā-yı Ḥaḳḳu'llāh idüp ta'zīb ü te'dīb itdümdi. Çün kelimāt-ı nā-sezāsından ve ezāsından müteğayyir ü müte'sşir oldum ve şaded-i intikāmda kār-ı ḥaḳḳānī ḥaḳḳında ğaraż-ı nefse medḥal virmeden iḥtirāz idüp āzād eyledüm ki [A12a] bu şīve şūret-i iḥlāşdan⁸²⁷ dūr ve şāḥib-i 'amel-i ğaraż-āmīz fażīlet-i şevābdan maḥrūm u mehcūrdur.”

Nazm

[H14b] از سخنش آتش من تیز شد
کار الهی غرض آمیز شد⁸²⁸

داعیه نفس چو بنمود رو
معنی اخلاص نما نداند رو⁸²⁹

کار کز اخلاص نشد بهره ور
ترك چنان کارسزا وار تر⁸³⁰

Neşr: Her kimse ki elif-i iḥlāş gibi istiḳāmet üzre olur, 'āḳıbet 'iḳāb-ı 'uḳbādan ḥalāş bulur. Ve her kimesnenüñ ki naḳd-i ḳalbi pūte-i imtiḥān-ı ḥulūşdan ḥālīş çıkar, ol kes⁸³¹ kibrīt-i aḥmer ve iksīr-i a'zamdan 'azīzterdür. Nitekim demişlerdür:⁸³² دوست مخلص به از زر خالص

Nazm [P14a]

Cā'iz olmaz gerçi yanmaḳ her oda
Girmeyince ḥālīş olmaz zer oda

⁸²⁵ “İnsan ümidini kestikçe dili uzar.”

⁸²⁶ ve P, Ş, H: belki A.

⁸²⁷ şūret-i iḥlāşdan A, P, H: iḥlāşdan Ş.

⁸²⁸ “Onun sözünden benim ateşim alevlendi; ilahî ve manevî bir iş, kötü garzlar ve kötü niyetlerle birlikte oldu.”

⁸²⁹ “Nefsin baskınlığı ortaya çıkınca; iyi, saf ve temiz niyetten eser kalmadı.”

⁸³⁰ “Bir işte ihlas yoksa o işi bırakmak daha iyidir.”

⁸³¹ kes A, P, H: kimse Ş.

⁸³² “Halis dost, saf altından daha iyidir.”

بخلوص منت ارهست شکی تجربه کن

کس عیار زر خالص نشناسد چو محک⁸³³

Neşr: Ve gencîne-güşā-yı Gence nāmī-i kirāmī sultān-ı sūhanverān Şeyh
Nizāmī izhār-ı ihlāşda buyurur.

کل سرخ از چو من خاری نیا ید

زمن بیش از دعا کاری نیا ید⁸³⁴

کرم دور افکنی در بوسم از دور

و کر بنوازیم نور علی نور⁸³⁵

[Ş12b] اکر جرمست اینک تیغ و کردن

ز تو کشتن زمن تسلیم کردن⁸³⁶

Ve yine⁸³⁷ bir maḥalde daḥi buyurur:

Naẓm

ازین بس سر زیایت بر ندارم

رخ از خاک سر ایت بر ندارم⁸³⁸

اکر بر کف ندانم ریخت آبی

[H15a] [A12b]⁸⁴⁰ توانم کرد بر اتش کبابی⁸³⁹

Bāb-ı Süvüm:⁸⁴¹ Der-Du‘ā

⁸³³ “Eğer saf niyetten en ufak şüphen olursa dene ve sına; çünkü saf altının ayarımı bir tek inceleyerek anlayabilirsin.”

⁸³⁴ “Benim gibi bir dikenden kırmızı gül peyda olmaz, benim elimden dua etmekten başka bir iş gelmez.”

⁸³⁵ “Beni uzaklaştırıp çöpe atarsan seni uzaktan öperim; eğer ki beni okşayıp yanına alırsan da ne âlâ.”

⁸³⁶ “Eğer suçsa bu, işte kılıç işte boyun; senden öldürmek benden boyun teslim etmek...”

⁸³⁷ yine Ş: -A, P, H.

⁸³⁸ “Bundan sonra, başımı ayağından kaldırmayacağım; yanağımı evinin toprağından kaldırmayacağım.”

⁸³⁹ “Köpüğe su dökemiyorsam da; şimdi ateşte güzel bir kebab yapabilirim.”

⁸⁴⁰ -A, P, Ş: Ve ‘l-hāşıl kemāl-i şıdḡ u ihlāş ve ‘ucb u kibr ü riyādan ḥalāş bir mürşd-i kāmīl ve ‘ālim-i ‘āmilüñ ḥalkā-i bāb-ı irşād-penāh u sa‘ādet-i destgāhını dest-i irādetle tutmayınca müyesser ve bir Hızır-dem ü ‘İsā-nefesüñ mānend-i meyyit-i beyne yedi‘l-gāll fermān-ı cihān-muṭā‘ına teslim ü imtişāl kılmayınca mutaşavver degüldür.

ان زمان از ریا و عجب رهی

که شوی پیروز رهین و رهی

(İki yüzlülük ve içindeki şüphelerden kurtulduğunda; herkese (her yolcuya) galip gelip herkesten daha başarılı olursun.)

هست در نفس دار و کیر بسی

که نداند بغیر پیشه کسی

(Nefiste o kadar çok incelik ve detay var ki, işin ehlinde başka, bu incelikleri kimse anlamaz.) H.

Du‘ā, dergāh-ı Kādi‘l-hācāta ‘arz-ı hācet ü niyāz ve bār-gāh-ı mucību‘d-da‘avāta dest-i tazarru‘ı gūşāde vü dırāz kılup feyz-i fazl-ı İlāhiden istifāza vü istifāde ve a‘ tāf u elţāf-ı nā-mūtenāhiden murādı irādedür.

Naẓm

Ne ‘aceb tıtsa Necātī yüzine haclet elin

Nesi var yüze gelür dest-i du‘ādan ğayrı⁸⁴²

Rūz u şeb gel Hudāya yalvaralum

Qaldırup el du‘āya yalvaralum

Da‘avāt-ı hālīşāt-ı⁸⁴³ şafā-şıfat ki, hūsn-i niyyāt ve hūlūş-ı tavıyyātla⁸⁴⁴ fu‘ād-ı hālīşü‘l-i‘ tıķāduñ yenābī‘-i ihlāşından münba‘ iş ü cārī [P14b] ve libās-ı ‘arıyyet-i reyb ü riyādan ‘ārī ola. Va‘de-i kerīme-i⁸⁴⁵ ادعوني استجب لكم ile müşerref [H15b] ve gūş-ı hūşı nidā-yı⁸⁴⁶ اد نادى ربه dan mengūş, nidā-yı⁸⁴⁷ فا استجبنا له ile müşennef⁸⁴⁸ olur.

Naẓm

دعاهایی که از لب ناشنیده

نوید فا استجبنا ها شنیده⁸⁴⁹

Neşr: Resūl-i müctebā ve ser-çeşme-i hayāt-ı hayā buyurur: “Hāzret-i Hāķ⁸⁵⁰ celle ve ‘alā kerīmdür, istihyā ider ki, bir bende-i ‘āciz ü muhtāc ü ser-gerdān,

Mısra‘

روی نیاز بر زمین دست دعا بر اسمان⁸⁵¹

kılup dergāh-ı Rabbü‘l-‘izzete tazarru‘ u nālīş ide, anuñ rüy-ı murādına bāb-ı icābeti sedd idüp şıfrü‘l-yed redd ide.

Naẓm

Hāķ Te‘ālā kerīmdür utanur

Qullarınuñ du‘āsın itmege⁸⁵² red

⁸⁴¹ Bāb-ı Süvüm A, P: Bāb-ı Siyüm H, Ş.

⁸⁴² Bu beyit Necātī‘ye aittir. (Bk. Tarlan, **Necatî Beg Divanı**, s. 418)

⁸⁴³ Da‘avāt-ı hālīşāt A, P: Da‘avāt-ı şālīhāt Ş, H.

⁸⁴⁴ hūlūş-ı tavıyyātla A, H, Ş: hūş-ı tavıyyātla P.

⁸⁴⁵ “Bana dua edin, duanızı cevap vereyim.” (**Kur‘ān-ı Kerīm**, Mü‘min, 40/60)

⁸⁴⁶ “..Rabbine nidā etti...” (**Kur‘ān-ı Kerīm**, Enbiyâ, 21/ 83)

⁸⁴⁷ “.. Biz de onun duasını kabul ettik...” (**Kur‘ān-ı Kerīm**, Enbiyâ, 21/ 90)

⁸⁴⁸ Der-kenār: Müşennef: Kūpelenmiş. A, P, Ş.

⁸⁴⁹ “Dudaktan duyulmayan dualar (içten yapılan dualar) (Allah‘ın), “Yerine getiriyorum.” müjdesiyle karşılanır.”

⁸⁵⁰ Hāzret-i Hāķ A, P, H: Hāķ Ş.

⁸⁵¹ “Yakarış yüzünü zemine, dua elini gökyüzüne (çevir).”

⁸⁵² itmege A, Ş: eyleye P, H.

Ellerin kaldırıp du‘ā idicek

Çomaz ol bendesini şıfrü’l-yed [A13a]

Neşr: [Ş13a] Ve du‘ā muḥḥ-i ‘ibādet ve sünen-i İslāmdandır⁸⁵³ ve ed‘iye-i me’sûreye muvāzabet be-ḥükmi⁸⁵⁴ له لا وارد له لا وارد له ādāb-ı meşāyih-i kirāmdandır. Ve mevāzi‘-i ‘ibādetde irtifā‘-ı eşvāt ve mevāki‘-i du‘āda ilḥāḥ sebep-i incāḥdur. Herkes ki da‘avāt-ı şāfiyāt-ı ṭayyibāt-ı ‘anber-nesīm ü ‘abher-şemīmi⁸⁵⁵ انا تنفس و الليل انا عسعس و الصبح انا تنفس sūz u tāb ve eşk-i ḥūnāb ve zārī vü niyāz ile dergāh-ı kār-sāzda kārban-ı seher ve kavāfil-i ḳabā’il-i⁸⁵⁶ zafer ile [P15a] göndermez, ol kes içün mesned-i übbehet ü celāl ve müttekā-yı sa‘adet ü iḳbālde fāriḡu’l-bāl temekkün mümkün olmaz.

Nazm

در مسند نازکی نشیند بمراد

[H16a]⁸⁵⁷ آنکس که ره نیاز بر دل نکشاد

Neşr: Ve be-muḳteżā-yı ḥadīṣ-i şerīf-i^{858 859} لا یرد القضاء الا الدعاء du‘ā silāḥ-ı mü’min ve siper-i belādur.

Nazm

Çi ger tīr-i ḳazānuñ reddi yoḡdur

Du‘ā ḳalḳanı gibi seddi yoḡdur

Ey belādan cānın āzād isteyen

Ḥāṭırın her ḡuşşadan⁸⁶⁰ şād isteyen

Eyle zārī ḳıl tazarru‘ her zamān

Tā berī ola belādan cism ü cān

Ḡuşşa-nāk ol tā ki ḥandān⁸⁶¹ olasın

Zār zār aḡla ki şādān⁸⁶² olasın

⁸⁵³ sünen-i islāmdandır H, Ş: sünen-i islāmdan A, P.

⁸⁵⁴ “Virdi olmayanın ilhamı da olmaz.”

⁸⁵⁵ “And olsun, yöneldiği zaman geceye ve aydınlandığı zaman sabaha.” (Kur’ân-ı Kerîm, Tekvir, 81/18)

⁸⁵⁶ ḳabā’il-i A, P, Ş: revāḥil H.

⁸⁵⁷ “Her kim ki, ihtiyacını Allah’ın kuluna belirtmeyip ihtiyaç elini kullar önüne uzatmadı, o sessizce muradına ermiş olacaktır.”

⁸⁵⁸ Ve be-muḳteżā-yı ḥadīṣ-i şerīf-i A, H, Ş: Ve be-muḳteżā-yı P.

⁸⁵⁹ “Gerçekleşecek bir durumu (kazayı) ancak dua geri çevirebilir.”

⁸⁶⁰ Ḥāṭırın her ḡuşşadan A, P, Ş: ḡuşşalardan ḥāṭırın H.

⁸⁶¹ ḥandān A, P, H: şādān Ş.

Ne kadar kâdir iseñ ey mü'min
Hâzret-i Hakk'a dâ'im eyle du'â

Siper ancak⁸⁶³ du'â olur el-ḥaḳ
Çarḥdan yire yağsa tîr-i ḳazâ⁸⁶⁴

Neşr: Bu maḥalde erbâb-ı 'aḳd ü ḥall be-mücib-i⁸⁶⁵ لا راد لفضایه⁸⁶⁵ ḳazâ ḳâbil-i redd olmayıcaḳ du'â niçe sedd ider, 'Uḳdesini bu ṭarîḳle⁸⁶⁶ ḥall eylemişler⁸⁶⁷ ki du'â redd-i belâya sebeb [A13b] ve isticlâb-ı raḥmete dâ'î olmak cümle-i ḳazâdandır.

Nitekim redd-i sehm için siper götürmek ḳazâyâ rızâyâ [Ş13b] mâni' degüldür. Du'â daḫi kezâlik Hâzret-i Hakk celle ve 'alâ be-hükmi⁸⁶⁸ ما انزل الله داء الا⁸⁶⁸ her emre bir sebeb ve her derde bir devâ bile taḳdîr itmişdür. Nitekim 'ârif-i ma'ârif-i taḫḳîḳ ve sâlik-i mesâlik-i tevfiḳ efşahü'l-enâm [P15b] emlahü'l-keḻâm şeyḫ-i nâmî ve maḥdûm-ı girâmî⁸⁶⁹ [H16b] Hâzret-i Mevlânâ Câmî raḫimehu'llâh bu nükteye⁸⁷⁰ bu beyitlerinde işâret buyurmuşlardır.

Nazm

بیچاره بحکم قضا از بلا کریخت
زد طعنه جاهلی که فلان از قضا کریخت⁸⁷¹

کر نیست از قضا بقضا التجاروا
خیر البشر زمکه به یثرب چرا کر یخت⁸⁷²

Neşr: Ve ed' iye-i müstetâbeyi ḥâl-i ni' met ü rehâda ikşâr ide ki ḥâl-i şiddet ü belâda isticâbete maḳrûn ola. Nitekim server-i kâ'inât 'aleyhi efḫalü's-şalavât⁸⁷³ من سره ان يستجيب الله عند الشدايد فليكثر الدعاء في الرخاء⁸⁷⁴ buyurur:

⁸⁶² şādân A, P, H: ḫandân Ş.

⁸⁶³ ancak A, H, Ş: için P.

⁸⁶⁴ ḳazâ P, Ş, H: belâ A.

⁸⁶⁵ "Onun kazasını geri çevirecek yoktur."

⁸⁶⁶ ṭarîḳle A, Ş, H: ṭarîḳa P.

⁸⁶⁷ eylemişler A, H, P: itmişlerdür Ş.

⁸⁶⁸ "Allah bir dert vermişse mutlaka onun devasını da vermiştir." (Tirmizî, Tıbb, 2; Müslim, Selam, 69; İbn Mâce, Tıbb, 1)

⁸⁶⁹ şeyḫ-i nâmî ve maḥdûm-ı girâmî H: -A, P, Ş.

⁸⁷⁰ raḫimehu'llâh bu nükteye P, H: -A, Ş.

⁸⁷¹ "Çaresiz kaza hükmüyle belâdan kaçır, cahil kişi de filan şahıs kaderinden kaçıyor diye alay eder."

⁸⁷² "Eğer bir kaderden bir kadere sığınmak yoksa, insanların en hayırlısı neden Mekke'den Yesreb'e gitti?"

⁸⁷³ 'aleyhi efḫalü's-şalavât Ş: -A, P, H.

⁸⁷⁴ "Sıkıntı anında Allah'ın dualarını kabul etmesini isteyen kimse rahatlık zamanlarında duayı arttırsın."

Nazm

İster isen du‘ aña ide abul

a Te‘ alā zamān-ı Şiddetde

Şükr idüp saña virdügi ni‘ ama

ıl tazarru‘ zamān-ı vüs‘ atde⁸⁷⁵

Neşr: Ve H̱āce-i ‘ālem⁸⁷⁶ ve zübde-i nās ‘ Abdullāh bin ‘ Abbās’a⁸⁷⁷ buyurur ki: ⁸⁷⁸اذكروا الله في الخلوٰت يحفظك في الفلوٰت Ve ba‘ z-ı ekābirden menıldür: ⁸⁷⁹اذكروا الله في الصراء Ve ed‘ iye-i meşhūne-i bi’l-istiābenüñ isticābesinde isti‘ cāl etmeyeler.

Nazm

Müstecāb olur itdigüñ da‘ avāt

İtmez iseñ icābetin ta‘ cāl

Kimsenüñ eylemez du‘ āsını red

Ol du‘ ālar abul idici Celil⁸⁸⁰ [A14a]

Neşr: Ve ed‘ iye-i müstecābenüñ serī ‘ü’l-icābesi gā’ibāne vü muhlişāne ola yegdür. ⁸⁸¹Zirā müşāfehe vü muvācehede olan du‘ ā gāliben bī-rüy u riyā olmaz. [H17a]

Nazm

Bī-riyādur çü gā’ibāne du‘ ā [Ş14a]

Anı mabül ider H̱udā bī-reyb [P16a]

Yüze yüz olmadansa biñ yegdür

Őol⁸⁸² du‘ ā kim ola bi-zahri’l-ğayb⁸⁸³

Neşr: Ve aşhāb-ı devlet ü erbāb-ı sa‘ ādete lāzımdur ki du‘ āya dā‘ ī olan a‘ māl meşkūru’l-mesā‘ iye sā‘ ī ola ki cerr-i menfa‘at ve ref‘-i mażarrat abl-i metīn-i ed‘ iye-i evtāda menüť u merbūťdur. Ve misās-ı esās-ı nizām-ı memleket ve avā’im-i kıvām-ı salanat fuarānuñ dest-i du‘ ası üzerine⁸⁸⁴ dā’im ü ā’imdür.

Beyt

⁸⁷⁵ Bu kıt’a Merdümü’ye aittir. (Bk. Sevgi, Merdümü..., s. 161)

⁸⁷⁶ Ve ẖāce-i ‘ālem A, P, H: -Ş.

⁸⁷⁷ ‘ Abdullāh bin ‘ Abbās’a A, P, H: H̱azret-i Abdullāh bin ‘ Abbās radiya’llāhu te‘ alā ‘ anhüma Ş.

⁸⁷⁸ “Kendi başına kaldığımda Allah’ı hatırla ki, o da açık alanlarda (çölde) seni korusun.”

⁸⁷⁹ “Gizlide Allah’ı zikredin ki zorluk anımızda o da sizi hatırlasın.”

⁸⁸⁰ Bu kıt’a Merdümü’ye aittir. (Bk. Sevgi, Merdümü..., s. 163)

⁸⁸¹ ola yegdür P: olanıdır A, H, Ş.

⁸⁸² Şol A, P, H: Ol Ş.

⁸⁸³ Bu kıt’a Merdümü’ye aittir. (Bk. Sevgi, Merdümü..., s. 156)

⁸⁸⁴ üzerine A, P: üzere H, Ş.

خسروان قبله ارباب دعا یندولی

سبیش بندکی حضرت درویشانست⁸⁸⁵

Neşr: Aḥbār ü āşārda vārid olmışdur, du‘ā-yı sulṭān-ı ‘adālet-me’āb maḳbūl ü müstecābdur. Her tīr-i du‘a-yı çarḥ-güzārī ki sulṭān-ı ‘adālet-şi‘ār şadaḳ-ı şıdḳdan kemān-ı kümūna rastlayup şest-i dürüst ve iḥlās ile ter-ḫalāş vire siper-i sipihrden ṭable-i kāḡad-vār güzer idüp menzil-i maḳşūd ve hedef-i icābete ire.

Naẓm

Tīr-i cefāsı şöyle gelür baña ‘Azmiyā

Na‘l-i hilālī şīşe-i mihri deler geçer⁸⁸⁶

Hikāyet: Memālik-i İslāmiyyenüñ ba‘zında bir zamānda tūfān-ı ‘azīm⁸⁸⁷ vāḳi‘ olup⁸⁸⁸ بلغ السيل الزبي seylāb-ı belā başdan aşmışdı ve herkes⁸⁸⁹ وفارالتور ḫāletin müşāhede idüp her kūşe deryālar olup, ḳaynayup ṭaşmışdı. [H17b] [A14b] Rūy-ı zemīnün kimse ḳarasını görmezdi ve şu burc-ı ābiye çıkup hilālī görenler zer-varaḳla⁸⁹⁰ zevraḳ-ı ḫayāl eylerdi. Kemān-ı āsümāndan tīr-i bārān nevāzil-i ḳazā vü ḳader [P16b] gibi göz açdurmayup ol ḳadar yaḡardı ki;

Beyt

Ser-ā-ser ḡarḳ idi pūlāda ḡabrā

Zırh giymişdi māhī gibi deryā [Ş14b]

Neşr: Ḥalkı ḳulel ü tulül-i cibāl-i şāhiḳaya⁸⁹¹ çıkardı ve menāzil ü merāḫilde önüne gelen büyüt⁸⁹² او هن من بيت العنكبوت görünüp rāh-ı seylde ḡas u ḡaşāk-veş deryāya degin ‘azm iderdi.⁸⁹³

Mısrā‘

خانه ويران شد ز باران کرچه خرم کشت کشت⁸⁹⁴

Neşr: Ehl-i tencīm eyitdiler: “Enzār-ı felekīden istidlāl⁸⁹⁵ olunan oldur ki bu şehirler bu şehir içinde vāsıṭa-i keşret-i ābla bi’l-küllīye ḫarāb ü yebāb ola. Ḥalka bu

⁸⁸⁵ “Padişahların dua ehlinin kıblesi olmasının sebebi, derviş hazretlerine bende olmasıdır.”

⁸⁸⁶ Bu beyit Azmî’ye aittir. (Bk. Ceyhan, **On Altıncı Asır**..., s. 101)

⁸⁸⁷ tūfān-ı ‘azīm H, Ş: tūfān A, P.

⁸⁸⁸ Der-kenār: زبي: Zāmm-ı zā-yı menḳūṭayla zūbyenün cem‘ idür, yüksek yer ma‘nāsına A, P. “İş zorlaştı, çıkmaza girdi.”

⁸⁸⁹ “.. tandır kaynamaya başlayınca...” (Kur’ân-ı Kerîm, Hud, 11/40)

⁸⁹⁰ zer-varaḳla Ş: -A, P, H.

⁸⁹¹ ḳulel ü tulül-i cibāl-i şāhiḳaya A, P, H: ḳulel-i cibāl-i şāhiḳaya Ş.

⁸⁹² “Örümcek evinden daha çürüktür.” (Bk. Yılmaz, **Kültürümüzde Arapça ve Farsça Asıllı Vecizeler Sözlüğü**, s.194)

⁸⁹³ iderdi A, P: eylerdi H, Ş.

⁸⁹⁴ “Yağmurun şiddetinden ev yıkılmış olabilir; ama bu yağmur bir bu kadar da bağ, bahçe ve tarlanın yeşermesine sebep olur.”

sözden dağdağa düşüp hânümânlarından ümîdlerin kesdiler ve ceza‘ ü feza‘ itmege ağaz itdiler. İttifâk ol diyârũn müstecâbu’d-da‘ ava pākîze-fıtrat ve şâh-şüret u dervîş-sîret salţanat gencinũn dürr-i şemîni ve kanâ‘ at küncinũn hâk-nişîni bir emîr-i ‘ âlem-gîri rüşen-zamîri⁸⁹⁶ vardı.

Beyt

Şâhlar dervîşi vü dervîşler şâhı ki bār

Şâhlıg şüret aña dervîşliĝ sîret aña

شاه درویش دوست می باید
که ازو عالمی بیا ساید⁸⁹⁷

Neşr: Şaĝîr ü kebîr dergâh-ı ‘ âlem-penâhına⁸⁹⁸ yüz sürüp naķîr ü kıţmîr kelimât-ı müneccimîni⁸⁹⁹ taķrîr itdiler⁹⁰⁰ ve eyitdiler: [H18a]

Mısra‘

چه باک از موج بحر آنراکه باشد نوح کشتی بان⁹⁰¹

Nażm

بادا همیشه مرغ اجابت شکار تو

دامش دعای دام لك العز و البقا⁹⁰² [P17a]

Neşr: Hâk-i pây-ı sa‘ âdet-istînâseñüzden cümle-i nâs du‘ â iltimâs iderler.

Şi‘ r [A15a]

ارباب حاجتیم و زبان سؤال نیست

در حضرت کریم تمنا چه حاجتست⁹⁰³

Neşr: Āhirü’l-emr emîr-i kerâmet-me’âb hıţâb-ı müsteţâbla re‘ âya vü berâyâyı tesliyet ü istimâlet için⁹⁰⁴ کل منجم کذاب⁹⁰⁴ diyüp hemân ki ‘ Arab şeb-siyâh şâlına büründi ve ‘ Abbâsî ‘ imâmesini başına urundı⁹⁰⁵. Emîr halvetine girüp [Ş15a] ve rüy-ı zarâ‘ eti hâk-i mezellete sürüp dergâh-ı bî-niyâza tâ seher nâliş ü niyâz idüp eyitdi:⁹⁰⁶

⁸⁹⁵ istidlâl A, P, H: istihrâc Ş.

⁸⁹⁶ rüşen-zamîri Ş: -A, P, H.

⁸⁹⁷ “Şah dediĝin dervîş sever olmalıdır; ki ondan cihan huzur bulsun.”

⁸⁹⁸ dergâh-ı ‘ âlem-penâhına A, P, H: dergâh-ı ‘ âlem-penâha Ş.

⁸⁹⁹ kelimât-ı müneccimîni A, P, H: kelimât-ı müneccimî Ş.

⁹⁰⁰ itdiler A, P, H: idüp Ş.

⁹⁰¹ “Gemisinin kaptanı Nuh olanın dalgadan ne korkusu olur?”

⁹⁰² “İcabet kuşu her zaman senin avın olsun; yemi de senin beka ve izzetinin devamlılığı olsun.”

⁹⁰³ “Bize Allah’a karşı soru sormak düşmez; Allah’a yalvarıp istemeye de gerek yok”

⁹⁰⁴ “Bütün müneccimler yalancıdır.”

⁹⁰⁵ urundı A, P, H: örtdi Ş.

⁹⁰⁶ eyitdi A, H, Ş: didi P.

Beyt⁹⁰⁷

کریمہ قادرا پرور دکارا
خداوندا رحیمہ کردکارا⁹⁰⁸

Neşr: Müneccimîn ittifâk itmişlerdür ki bu diyâr-ı ğam-âbâd u belâ-bünyâd keşret-i âbdan ħarâb ü yebâb olup berbâd ola. Anlaruñ raşad-ı ħavâdiş şadırlarını çâh-ı bî-âb gibi ‘âtl ve şafaĥât-i zîclerini erĥâm-ı muĥâlefet ile köhne taĥvîm gibi bâtl eyleye.

Mışra^ç

که تقویم پارین نیا ید بکار⁹⁰⁹

Neşr: Ve ħullaruñı bu girdâb-ı belâ vü tûfân-ı ğamdan⁹¹⁰ ħurtar ve sâĥil-i necâtı göster. Fi’l-ĥâl ğamâm-ı ğumûmdan rûy-ı âsumân müncelî vü âfitâb-ı ‘âlem-tâb aĥtâr-ı âfâĥa mütecellî oldı ve be-ĥükm-i⁹¹¹ كل شئ يرجع الي اصله

Mışra^ç

‘Azm ider deryâya dek âb-ı revânuñ yügrügi

Her vâdiden seyl revân olup [H18b] deryâ semtine meyl eyledi ve bu delîl rûşen ü celîldür ki çün pâdişâh-ı ĥâlişu’l-fu’âduñ dil-i bî-ġillî ra’iyyetle muvâfaĥat üzre olup [P17b] pâk-‘tiĥâd ola. Miftâĥ-ı du‘âya ki dest-i himmeti urur, ebvâb-ı esbâb murâd-ı rûy-ı teveccühüne fi’l-ĥâl ğuşâde olur ve ed‘iye-i müsteĥâbeyi ki ra’iyyeti ĥaĥĥında kıılır, şeref-i ĥabûl ve icâbet bulur.

Şi‘r

Her murâdı ki murâd idinesin viremezi

Saña iy şâh viren efser-i şâhen-şâhı

Her ne maĥşûduñ ise iste şü ĥazretten kim [A15b]

Daĥi sen istemedden ĥâzır ider vallâhi

پاک اکر داری عمل را از ریا

شمع ایمان ترا باشد ضیا⁹¹²

⁹⁰⁷ Beyt Ş: Mışra^ç P, H: -A.

⁹⁰⁸ Bu mısra A, P, H’de yok. “Ey bağışlayıcı, Ey her şeye kâdir, ey tanrı, ey büyük, ey bahşeden, ey harekete geçiren!”

⁹⁰⁹ “Yırtılmış takvim kimsenin işine yaramaz.”

⁹¹⁰ tûfân-ı ğamdan A, H, Ş: tûfân-ı ‘anâdan P.

⁹¹¹ “Her şey aslına rücû ider.”

⁹¹² “Yaptıklarını riyadan arındırırsan; iman mumu senin yolunu aydınlatacaktır.”

چون نباشد پاکِ اعمل از ریا
هست بی حاصل چون نقش بو ریا⁹¹³

هر کرا اندر عمل اخلاص نیست
در جهان از بندکان خاص نیست⁹¹⁴

[§15b]

هر که کارش از برای حق بود
کار او پیوسته بارونق بود⁹¹⁵

Neşr: Ve muẓṭarruñ ızṭırār u ızṭırābla bed-du‘ āsından ve mazlūmuñ tazallūm idüp dergāh-ı Ḥaqq’a ilticāsından ictināb ideler ki; Ḥazret-i Mucībū’d-da‘ avāt ve ḳāḍi’l-ḥacāt buyurur: ⁹¹⁶امن يجيب المضطر اذا دعاه و يكشف السوء

Ve Ḥazret-i Risālet-penāh buyurur ‘aleyhiş’-şalātü ve’s-selām: ایا کم و دعوة
المظلوم و دعة الا یتام فانها تسیران و الناس نیام⁹¹⁷

Beyt

Āh-ı mazlūmdan ḥazer eyle

Yok durur ‘ömr ü devlete çü şebāt [H19a]

Ḳalmayup yirde āhı mazlūmuñ

Müstecāb olur itdügi da‘ avāt⁹¹⁸

[P18a]

Şaḳın mazlūmdan kim nāliş eyler

Ki nāliş varı varı çoğ iş eyler⁹¹⁹

Neşr: Ḥuşūşā vaḳt-i seḫerde,

Mışra‘

که انزمان نبود در ره دعا پرده⁹²⁰

Şaḳın mazlūmuñ āhından seḫer-gāh

⁹¹³ “Amellerin ikiyüzlülükten arındırılmış ve uzak değilse, hasır üzerindeki nakış (resim) gibi işlevsiz ve faydasızdır.”

⁹¹⁴ “Her kim ki yaptıklarında temiz bir niyet yoksa; bu dünyadaki has, özel kullar grubunda değildir.”

⁹¹⁵ “Hak için iş yapan kişinin işi, her zaman iyi ve bereketli gider.”

⁹¹⁶ “Yoksa darda kalana dua ettiği zaman icâbet eden ve kötülüğü gideren...” (Kur’ân-ı Kerîm, Neml, 27/62)

⁹¹⁷ “Mazlum ve yetimlerin bedduasından sakınınız; çünkü onların duası, geceleyin insanlar uykuda buldukları anda bile kabul olurlar.” (Bu hadisin başka bir rivayeti için bk. *Tirmizî*, Zekat, 6)

⁹¹⁸ Bu kıt’a Merdümî’ye aittir. (Bk. Sevgi, Merdümî..., s. 158)

⁹¹⁹ eyler A, P, Ş: ider H.

⁹²⁰ Ḥuşūşā vaḳt-i seḫerde, Mışra‘ H: -A, P, Ş. “Ki o zaman dua yolunda perde yoktu.”

Çomamışdur bularda perde Allāh⁹²¹

Bāb-1 Çehārum: Der-Şükür

Şükür, luğatda muḳābele-i ni‘metde vaşf-ı bi’l-cemīldür, ‘alā-ciheti’t-ta‘zīm ve’t-tebcīl. Ve ‘örf-i ‘ārifinde ‘abdūñ sem‘ ve başardan ve ğayrdan cemī‘-i ما انعم الله -i 922 عليه ما خلق لاجله⁹²² ye şarfıdır. Ve ba‘z-ı meşāyih-i kibār şekkera’llāhu sa‘yehüm buyurmışdur: [A16a] “Şükür, mün‘amun ‘aleyhūñ ni‘metini taşavvur ve izhārdur. Ve li-hāzā dimişlerdür ki:⁹²³ “Şükür maḳlūb-ı keşirdür ki keşf ma‘nāsına ve muzādd-ı küfrdür ki setr ma‘nāsınadır.⁹²⁴”

Ve ba‘z-ı ulū’l-ebşār dimişlerdür ki: “Şükür ‘aynun şekrādan me’ḥūzıdır ki mümtelī ma‘nāsınadır; ya‘ni şākirūñ vi‘ā’-i ḳalbi vü em‘ā’-i dili zıkr-i mün‘amun ‘aleyhden mümtelī gerekdür.” Şükri ḥamdden eblağ ve memdūḥdur, dinülür bu ma‘nāya nazār itmışlerdür.

Nazm

فمن الشكر عم الاوه

[Ş16a] و من الشكر دام نعاوه

شكر باشد كليد كنج مزید

[H19b] كنج خواهی مده زد ست كليد⁹²⁵

Neşr: Ve şükür üç kısımdu: İnsānuñ mā-fevḳına şükri ve nazīrine şükri ve mā-dūnuna şükridür. Mā-fevḳına şükri ḥıdmet ü şenā vü du‘āyıludur. Ve nazīrine şükri mükāfāt ü cezā iledür. Ve mā-dūnuna şükri iḥsān [P18b] u ‘aṭā iledür. Ve bi’l-cümle şükür-i mün‘im ‘aḳl ile ve naḳl ile vācibdür.⁹²⁶ Evvel vācib olan şükür-i vācibdür.

Beyt

شكر نعمتهاي حق ميكن مدام

تا كند حق بر تو نعمت را تمام⁹²⁷

بر كلبن ثناش زبان چو سو سنم

د ستان مدح می زند و داستان شكر⁹²⁸

⁹²¹ Çomamışdur bularda perde Allāh A, P: Ki aña perde çomamışdur Allāh H, Ş.

⁹²² “Onu nimetlendirmek için yarattı.”

⁹²³ ki A, P, H: -Ş.

⁹²⁴ setr ma‘nāsınadır Ş: ma‘nāsı setrdür A, P, H.

⁹²⁵ “Şükür ederek faydalandığın nimetleri arttırabilirsin ve hazinelerini çoğaltabilirsin; eğer varlıklarının çoğalmasını istiyorsan bu ipucunu (şükür etmeyi) bırakmamalısın.”

⁹²⁶ vācibdür A, P: vācib olmuştur Ş: vācibdür lākin H.

⁹²⁷ “Allah’ın nimetlerine her zaman şükret ki, Allah bütün nimetlerini tamamlasın.”

Neşr: Ba‘ dehu şükr sebab-i hayrât u me’âribdür. Nitekim dimişlerdür:

Şi‘ r

لطف مكارم تونه اندیشه منست

بیش است کنه بخشش تواز کمان شکر⁹²⁹

Neşr: Ve li-hāzā Ḥāce-i kā’ināt ve zübde-i zümre-i nās⁹³⁰ buyurur: من لم يشكر

الله لم يشكر الناس⁹³¹

Ḳıṭ‘ a

Ol ki Ḥālîk’ğa şükr iter evvel

Şâkir olmak⁹³² kirek ḥalâyıkđın[A16b]

Kim ki maḥlûk şükrini dimegey

Dimegey şükri dağı⁹³³ Ḥālîk’đın⁹³⁴

Neşr: Ve ‘abdüñ Allāh’a şükri ni‘metini zıkr ile işnâdur ve Ḥālîkuñ ‘abde şükri⁹³⁵ be-mübteğâ-yı⁹³⁶ وكان الله شاكرا عليما⁹³⁶ tã‘atini ḳabülle işnâdur.

Naẓm⁹³⁷

Şâkirüñ⁹³⁸ şükriyle olğıl dâ’imâ raṭbü’l-lisân

‘Âyid olsun dir iseñ saña cezâ-yı *men şeker*⁹³⁹

Neşr: Ve Ḥazret-i Risâlet-penâh ‘aleyhi’s-şalâtü ve’s-selâm buyurur: “Saña in‘âm eyleyene şükr ve şükr eyleyene⁹⁴⁰ in‘âm eyle.” [H20a]

Şi‘ r⁹⁴¹

اشكر لمن احسن يوما اليك

فا لشكر للمنعن فرض عليك⁹⁴² [Ş16b]

⁹²⁸ “Allah’ın hamdi ve senasını söyleme yolunda susen çiçeğine benzeyen dilim; Allah’ın medhi ve şükri için destanlar söylüyor.”

⁹²⁹ “Senin bağışların ve lütfun benim düşüncem ve amacım değildir; senin bağışlayıcı özelliklerin benim şükür anlayışından kat kat fazladır.”

⁹³⁰ nās A, H, Ş: mevcüdât P.

⁹³¹ “İnsanlara teşekkür etmesini bilmeyen kimse Allah’a da şükredemez.” (*Tirmizî*, Birr, 35)

⁹³² Şâkir olmak A, P, Ş: Şükr kılmak H.

⁹³³ dağı A, P, Ş: dağı H.

⁹³⁴ Bu kıt’a Ali Şir Nevâyî’ye aittir. (Bk. Agâh Sırrı Levend, *Ali Şir Nevaî Divanlar ile Hamse Dışındaki Eserler*, IV. Cilt, Ankara, 1968, s. 19.)

⁹³⁵ Ve Ḥālîkuñ ‘abde şükri A, P, Ş: ki buyurur اذكروا نعمتى التى انعمت عليكم H. “Sizi ni’metlendirdiğim o ni’metimi hatırlayın.” (*Kur’ân-ı Kerîm*, Bakara, 2/40)

⁹³⁶ “Allah şükre karşılık veren ve her şeyi bilendir.” (*Kur’ân-ı Kerîm*, Nisâ, 4/147)

⁹³⁷ Bu beyit H’de yok.

⁹³⁸ Şâkirüñ P: Şekker-i A, H, Ş.

⁹³⁹ ... şükreden kimseyi...” (*Kur’ân-ı Kerîm*, Kamer, 54/35)

⁹⁴⁰ eyleyene A, P, Ş: idene H.

⁹⁴¹ Bu beyit Ave P’de yok.

⁹⁴² “Bir gün sana ihsanda bulunacak olana şükret; zira nimeti verene şükür senin üzerine farzdır.”

Neşr: Ki zevāl-i ni‘metle şükrān ve devām-ı ni‘metle küfrān cem‘ olmaz. Naşş-ı şerīf-i⁹⁴³ bu mādde de naşş-ı k̄āṭı‘ dur⁹⁴⁴.

Meşnevī

[P19a] دینت از پرهیز کامل میشود

نعمتت در شکر شامل می شود⁹⁴⁵

شکر نعمت را کمالی میدهد

غافلا نرا کوشمالی میدهد⁹⁴⁶

شکر ناکردن زوال نعمتست

بهره شاکر کمال نعمتست⁹⁴⁷

شکر نعمت نعمتت افزون کند

کفر نعمت از کفت بیرون کند⁹⁴⁸

Neşr: Sulṭān Maḥmūd -ki bār-nāme-i cūd Ḥātem-i Ṭāyī’yi ṭayy eylemiş ve defter-i şehāvet-i Ma‘n bin Zā’ide’ye raqam-ı maḥv⁹⁴⁹ çekmiş ve Ḥaḳ sübhānehu ve te‘ālā menşūr-ı iḥsān-ı şāmilini tevķī‘-i refī‘-i⁹⁵⁰ 951 و هو حسن فله اجر عظیم ile muvaşşah ve nişān-ı in‘ām-ı kāmilini ṭuğrā-yı garrā-yı⁹⁵² وكذلك نجزي المحسنين ile müzeyyen ü müreşşah kılmışdur- buyurur: 953 Her kim şirk-i ḥafī rāyını pāymāl ider ol ehl-i şükrdür. Ḥaḳīqat-i şükr daḥi şol şüret-i sekrdür ki zevķ ehline şükrden aḥlā [A17a] ve reşk-i bāde-i şahbādur. Her kimde ki rāy-ı şükr yoḳdur [H20b] ol ebterdür, ma‘nāda ehl-i şek ve şüretde segden beterdür.

Ba‘z-ı ‘ulemā dimişlerdür:⁹⁵⁴ “Her ni‘metüñ şükri mümkindür illā şükr-i vācibu’l-vücūd ve fā’izu’l-cūd mümteni‘dür. Zīrā şükr-i ni‘met bir ni‘met-i uḫrādur. Her ni‘mete bir şükür lāzım olıcaḳ mā-lā-yetenāhiye mü’eddī olur. Ve li-hāzā

⁹⁴³ “Eğer şükrederseniz elbette size nimetimi arttırırım.” (Kur’ân-ı Kerîm, İbrahim, 14/7)

⁹⁴⁴ küfrān cem‘ olmaz. Naşş-ı şerīf-i bu mādde de naşş-ı k̄āṭı‘ dur A, Ş: küfrān cem‘ olmaz. Bu mādde de naşş-ı k̄āṭı‘ dur. Naşş-ı şerīf-i bu mādde de naşş-ı k̄āṭı‘ dur. H.

⁹⁴⁵ “Dinin perhiz ile tamamlanacaktır; nimetlere de şükretmekle sahip olacaksınız.”

⁹⁴⁶ “Şükretmek, nimetleri arttırır; hem gaflet uykusunda olanlara da bir uyarıdır.”

⁹⁴⁷ “Şükretmemek nimetin azalması ve yok olmasına sebep olur; şükreden kişinin de ödülü, faydalandığı nimetlerin tamamlanması ve daha da çoğalmasındır.”

⁹⁴⁸ “Şükretmek nimetini arttırır, nimetleri heba etmek de faydalandığın nimetleri elinden çıkartır.”

⁹⁴⁹ raqam-ı maḥv A, P, H: raqam-ı nesh Ş.

⁹⁵⁰ refī‘-i Ş: -A, H, P.

⁹⁵¹ “Ve o muhsin olanların ecri azimdür.” Ayette azim kelimesi yok. (Kur’ân-ı Kerîm, Bakara, 2/112)

⁹⁵² “İşte güzel davrananları biz böylece mükafatlandırırız.” (Kur’ân-ı Kerîm, Kasas, 28/14)

⁹⁵³ “Nimet gelindir, mihri de şükürdür.”

⁹⁵⁴ Ba‘zı ‘ulemā dimişlerdür A, P H: -Ş.

إلهى أمرتني بالشكر على نعمتك و⁹⁵⁶ buyurur: ⁹⁵⁵ aleyhi'ş-şalātu ve's-selām H, Ş: -A, P.
Ba'z-ı büleğā bu maẓmūnı bu vechile⁹⁵⁷ nazm itmişlerdür.
Ba'z-ı büleğā bu maẓmūnı bu vechile⁹⁵⁷ nazm itmişlerdür.

[P19b]

[Ş17a] اذا كان شكري نعمة الله نعمة

على لها في مثلها يجب الشكر⁹⁵⁸

فكيف بلوغ الشكر الا بفضلله

و ان طالت الايام و اتصل العمر⁹⁵⁹

Her ki şükr eylemekde 'aciz olur

Şükr içinde kemāle fā'iz olur

Şükre şükr eylemek çü ni' metdür

Şākirūñ 'aczi bī-nihāyetdür

Neşr: Hikmeti budur ki dimişlerdür: "Allāhu Te'ālāya şükrūñ gāyeti bende-i
ser-efgende şükürden 'aczi i' tirāfdur." Berāzende-i efser-i⁹⁶⁰ لقد ارسلناك ve zībende-i

لا احصي ثناء عليك انت كما اثنيت على نفسك⁹⁶² buyurur: ⁹⁶¹ لولاك لولاك hil' at-ı

عجز شكر حق مقام مصطفاست

ديكر انرا دم زدن زانجاخطاست⁹⁶³

Ey ḥamd olup maḥāl-i feşāḥat bilen saña

Andaḳ ki ḳurb-ı taḳva vü ṭā' at bilen saña

Çün kâ'ināt zübdesi 'aciz görüp özin

Ḥamd ayta almas anca feşāḥat bilen saña [H21a]

⁹⁵⁵ 'aleyhi'ş-şalātu ve's-selām H, Ş: -A, P.

⁹⁵⁶ "Ey Allah'ım, bana nimetine şükretmeyi emrettin, sana şükretmem bile senin nimetlerinden bir nimettir."

⁹⁵⁷ bu vechile H: -A, P, Ş.

⁹⁵⁸ "Allah'ın nimetlerine karşı şükretmem bile bir nimetken bunun içinde ona benzer bir şükür etmem gerekir."

⁹⁵⁹ "Günler uzasa bir ömür olsa bile, Allah'ın ihsanı olmadan şükre nasıl erişilebilir."

⁹⁶⁰ "Andolsun biz gönderdik." (Kur'ân-ı Kerîm, Hadîd, 57/25)

⁹⁶¹ "Sen olmasaydın sen olmasaydın (ey Muhammed)..." (Aclûnî, Keşfü'l-hafâ, II, s. 214)

⁹⁶² "Sana hakkıyla senâ (övgü) etmem mümkün değildir; ancak sen kendini hakkıyla bildiğin için, kendi kendine senâ edersin."

⁹⁶³ "Yalvarıp şükür etmek, Mustafa'nın (Peygamber Efendimiz'in) makamının hakkıdır, o makamda bunlardan başka şeylerden konuşmak yanlış ve hatadır."

Neşr: Her ni‘ metde bir şükr ve her nefesde iki ni‘ met mu‘arrer olıcağ edā’-i şükrden dem urmağ ne tariğle müyesser olur? [A17b]

شکر چون کویم که آن هم نعمت نیست
مایه توفیق آن خود دولتتست⁹⁶⁴

شکر اقرارست بر عجز و قصور
اینچنین مسطور د یدم در زبور⁹⁶⁵

چاره جز اقرار بر تقصیر نیست
پس مراجز خامشی تد بیر نیست⁹⁶⁶

Neşr: Ve şükr-i Kirdgār gāyet düşvār olduğındandır ki Rabb-i Ğafūr buyurur:⁹⁶⁷ و قليل من عباده الشکور و şekūr şığa-i mübālağadır, ol kimseye dirler ki şükrden [P20a] ‘aczi bile. Ve ba‘z-ı fużalā dimişlerdür: “Ķalbi ve lisānı ve cevārihiyle edā’-yı şükrdede bezl-i vüs‘ eyleyene dirler.” Ve ba‘zı buña zāhib olmuşlardur ki şākir [Ş17b] reḥāya şükr iden⁹⁶⁸ ve şekūr belāya şükr idendür.

Maḥabbet ḥum-ḥānesinüñ peymāne-keşi ve vaḥdet⁹⁶⁹ peymānesinüñ cür‘ a-çeşi Mevlānā Cāmī-i nāmī-i girāmī⁹⁷⁰ buyurur:

Şi‘r

باغم و درد تو کنم دمدم
شکر که بالشکر تدوم النعم⁹⁷¹

Neşr: Ve ba‘zı ‘ulemā dimişlerdür ki⁹⁷²: “Şākir ‘aṭāya şükr idendür ve şekūr mün‘ime şükr idendür.”

Şi‘r

Şerbet-i merg ile telḥ eylemeden kāmūñı ‘aşr
Şeker-i şükri şeb u rüz⁹⁷³ mükerrer ideğör

⁹⁶⁴ “Şükredeyim ki, şükretmek de başlı başına bir nimettir; başarımın sebebi, mal ve varlığın ta kendisidir.”

⁹⁶⁵ “Şükretmek, güçsüzlük ve eksikliğe bir itiraftır. Ben bu gerçeği, kitapların satır aralarında gizli gördüm.”

⁹⁶⁶ “Eksikliğimi dile getirmekten başka bir çarem yoktur; sessiz kalmaktan başka bir yöntemim yoktur.”

⁹⁶⁷ “Kullarımdan şükredenler pek azdır.” (Kur’ân-ı Kerîm, Sebe, 34/13)

⁹⁶⁸ iden Ş: idendür A, P, H.

⁹⁶⁹ Maḥabbet ḥumḥānesinüñ peymāne-keşi ve vaḥdet A, P, H: Şevḳ ü maḥabbet ḥum-ḥānesinüñ derd-keşi ve zevḳ ü vaḥdet Ş.

⁹⁷⁰ Mevlānā Cāmī-i nāmī-i girāmī A, P, Ş: maḥdüm-ı girāmī Mevlānā Cāmī-i nāmī H.

⁹⁷¹ “Senin derdin ve kederinle her daim, her dem şükredeceğim ki, şükretmek nimetin devamlılığını sağlar.”

⁹⁷² Ve ba‘zı ‘ulemā dimişlerdür ki Ş: -A, P, H.

Neşr: Ammā muḥaqqikīn dimişlerdür: “Ni‘am cānib-ı Feyyāz’dan feyz⁹⁷⁴ olduğuna i‘tirāf ‘ayn-ı şükrdür.” [H21b] Nitekim rivāyet olunur ki Ḥazret-i Dāvud ‘aleyhi’ş-şalātü ve’s-selām Cenāb-ı Rabbu’l-‘izzete ḥiṭāb idüp dedi ki: “İlāhī, ‘uhde-i şükürden ḥurūc ne keyfiyyetle müyesser ve ne tarīkle mutaşavverdür ki şükr bir ni‘met-i uḥrādur, şükr-i āḥer istid‘ā⁹⁷⁵ eyler. Cenāb-ı Rabbu’l-‘izzetden vaḥy bu tarīkle nāzil oldu ki: “Saña vāşıl olan ni‘am [A18a] benüm cenābumdan idüğine i‘tirāf ‘ayn-ı şükürdür.” Nitekim demişlerdür: من ذكر معر وفا فقد شكره ومن سره فقد كفره⁹⁷⁶

Beyt

شكر سوي شهر سعادت برد
هر كه كند شكر سعادت برد⁹⁷⁷

Neşr: Ve şükr lisānla ve cenānla olur ve cevāriḥ ü erkānla olur.

Şi‘r

افاد تكم النعماء مني ثلاثة
يدى و لسانى و الضمير المحجبا⁹⁷⁸

Neşr: Ammā cenānla ve dil ü cānla olan şükr oldur ki, perde-i pindāri ref idüp mün‘im-i Ḥaqq-ı ḥaqqīkī ve min‘ām-ı Rezzāq-ı muṭlaqī kimdür, zevḫ idüp [P20b] ‘ilm-i yaqīnle müteḥaqqıḫ ola. Ve ālā-yı vālā ki cānib-i bālādan vāşıl olur, anuñ [Ş18a] maḥz-ı feyz-i fazl-ı bī-gāyesinden⁹⁷⁹ a‘tāf-ı elṭāf-ı mā-lā-nihāyesinden idüğine ikrār ü i‘tirāf kıla.

Şi‘r

كي توانم شكر كردن در خور آلاي تو
شكر نعمتهای تو چندانكه نعمتهای تو⁹⁸⁰

Neşr: Ammā şükr bi’l-lisān oldur ki ‘ale’d-devām in‘āmı sebebiyle min‘āmı şenāyile yād ve [H22a] her emre ki şürū‘ u āgāz ider⁹⁸¹, kelime-i el-ḥamdü li’llāhı vird-i zebān idüp dilini aña mu‘tād ide.

Nazm

⁹⁷³ şeb u rüz A, H, Ş: şeb u rüzi P.

⁹⁷⁴ feyz A, P: -H, Ş.

⁹⁷⁵ istid‘ā A, P, H: iktizā Ş.

⁹⁷⁶ Nitekim demişlerdür: من ذكر معر وفا فقد شكره ومن سره فقد كفره H, Ş: -A, P. “(Kendisine yapılan) İyiliği anlatan teşekkür etmiş olur; iyiliği gizleyen, söylemeyen onu inkar etmiş olur.”

⁹⁷⁷ “Şükretmek insanı saadet şehrine doğru götürür; şükreden kişiler, mutluluğu elde eder.”

⁹⁷⁸ “Benim ihsanlarımı ifadeniz üç şekilde olur: elle, dille ve gizli özle.”

⁹⁷⁹ bī-gāyesinden A, P, H: bi-gāye Ş.

⁹⁸⁰ “Ben senin nimetlerine ve iyiliklerine layıkıyla ne zaman şükredebilirim ki, senin nimetlerin kadar nasıl şükran yerine getireyim ki?”

⁹⁸¹ şürū‘ u āgāz ider P, H: şürū‘ u āgāz ide A: şürū‘ ider Ş.

حمد خالق بر زبان دارای پسر
عمر تا برباد ندهی سر بسر⁹⁸²

لب مجنباں جز بذکر کردکار
زانکه پاکان راهمین بو دست کار⁹⁸³

چو مرغ امرذی بالی زاغاز
نه از نیروی حمد آید بیروز⁹⁸⁴

بمقصد نارسیده پر بر یزد
چنان افتدکه هر کز بر نخیزد⁹⁸⁵

قطره آبی نخورد ما کیان
تا نبرد سر بسوی آسمان⁹⁸⁶

Neşr: Ammā şükr bi'l-cevāriḥ oldur ki her 'uzvda bir kuvvet ki vaḏ' olunmuşdur, [A18b] ol kuvveti şırf ol 'uzvuñ⁹⁸⁷ ma خلق له⁹⁸⁷. Meşelā, ṭā' at-i başar eşyāya 'ayn-ı 'ibretle⁹⁸⁹ ve 'ulemā vü şuleḥāya ḥürmetle nazardur. Ve zu' afā vü zīr-destāna gāh u bī-gāh dīde-i merḥametle⁹⁹⁰ nigāh daḥi ṭā' at-i 'ayn ve 'ayn-i ṭā' atdür.

Ve ṭā' at-i gūş istimā' -i kelām-ı Rabbü'l-'ālemīn ve eḥādīs ü⁹⁹¹ aḥbār-ı seyyidü'l-mürselīn ve kışaş-ı pür-ḥışaş-ı ekābir-i dīn [P21a] ve mevā' iz ü neşāyiḥ-i meşāyiḥ-i ehl-i yaḳīn⁹⁹² ve ṭā' at-i dest keffe-i mīzān gibi seng-i faḳr ü fāḳadan iki eli taş altında ḳalmış idi.⁹⁹³

Beyt

Āh kim keffem terāzū gibi taş altındadır

⁹⁸² “Ey oğul, ömrün devam ettikçe seni yaratanın şükrünü yerine getir, yoksa ömrünü boşu boşuna geçirmiş olup fırsatlarını kaçırsın.”

⁹⁸³ “Allah’ın zikrinden başka hiçbir şey için dudaklarını kıpırdatma; çünkü has insanların işi hep buymuş.”

⁹⁸⁴ “İlk önce kanat sahibi olarak yaratılan kuş; hamd ve sena gücüyle uçabilme yeteneğine sahip oldu.”

⁹⁸⁵ “İstediği yere varmadan, tüyleri dökülür; öyle bir düşer ki bir daha kalkamaz.”

⁹⁸⁶ “Allah’ın şükrünü yerine getirmeden, kuşlar bir damla su içmez.”

⁹⁸⁷ “Yaratılış amacı”

⁹⁸⁸ idesin A, P, H: ide Ş.

⁹⁸⁹ 'ayn-ı 'ibretle A, P, H: 'ayn-ı 'ibret Ş.

⁹⁹⁰ dīde-i merḥametle A, P, Ş: nazār-ı merḥametle H.

⁹⁹¹ eḥādīs ü Ş: -A, P, H.

⁹⁹² ehl-i yaḳīndür A, H, Ş: ehl-i yaḳīn P.

⁹⁹³ ḳalmış idi Ş: ḳalmış A, P, H.

Baňa mizân-i felek çok gördi bir kaç dirhemi

Neşr: Ve eşk-i ‘aşık-ı bî-çâre gibi dide-i i‘tibardan düşmüş. [H22b]

Beyt

Her gice kevkeb-i eşküm⁹⁹⁴ dökilür dāmene [Ş18b]

Çatı düşkünlüğü var ey yüzi gün yıldızımıñ⁹⁹⁵

Neşr: Ve tã‘at-i dest⁹⁹⁶ üftâdelere dest-gir olmağdur ve pây-mâl olmuş fuğarâ vü zu‘afâya eyâdisini ‘âm kılup kendü yediyle in‘âm kılmağdur.

Ve tã‘at-i pây muvâzabet-i mesâcid ü ma‘âbid ve müşâhede-i meşâhid⁹⁹⁷ ve ziyârât-ı mezârât ü merâkıd ve tefâkkud-ı dervîşân-ı dil-rîşân ve ta‘ahhüd-i hâl-i güşe-nişinân niyyetine meşy ü hareket kılmağdur. Ve beyâbân-ı talebde her kademde yüz hâr-ı ta‘abdan pâyı efgâr ve hâr-hâr-ı şedâ‘id-i miñnetden haste vü zâr olsa yine yüz döndürmeyüp pây-i ‘azîmet-i hâlişle râh-ı himmete sâlik olup tarîkında şâbit-kadem olmağdur. Nitekim bir ‘ârif-i sâlik bu vâdiye sâlik olup dimişdür: [A19a]

Hür müjgânın eger sürtey dise kılman kabûl

Kim ayağda ârzu hâr-ı muğaylândur maña⁹⁹⁸

Hikâyet:⁹⁹⁹ Mülük-ı mâziyeden Sulţân Sencer-i mâzî enâru’llâhu bürhânehu ki nağş-ı¹⁰⁰⁰ التعظيم لامراللهی şafha-i hâtır-ı ‘âtırına mersûm kılmış [P21b] ve râyet-i¹⁰⁰¹ الشفقة على خلق اللهی meydân-ı merhametde qaldurmuşdı.

ز عدل او شده باز سفید جفت کلنک

زامن او شده شیر سیاه یار شغال¹⁰⁰²

نه آن فراز برد در هوا بدان منقار

نه این دراز کند در زمین بدین چنکال¹⁰⁰³

Neşr: Bir şâh-râhdan güzër iderdi. Nâgâh bir dervîş-i ‘abâ-püş ve pür-âgâh u hüşa¹⁰⁰⁴ tuş oldu. [H23a] Dervîş sulţâna tevâzu‘la dervîşâne selâm virüp du‘âlar eyledi.

⁹⁹⁴ kevkeb-i eşküm A, H, Ş: gevher-i eşküm P.

⁹⁹⁵ Çatı düşkünlüğü var ey yüzi gün yıldızımıñ A, P, H: Ey yüzi gün çatı düşkünlüğü var yıldızımıñ Ş.

⁹⁹⁶ Ve tã‘at-i dest H: -A, P, Ş.

⁹⁹⁷ müşâhede-i meşâhid A, P, Ş: meşâhid H.

⁹⁹⁸ Bu beyit Ali Şîr Nevâyî’ye aittir. (Bk. Günay Kut, **Alî Şîr Nevâyî Garâ’ibü’s-Sıgar İnceleme-Karşılaştırmalı Metin**, TDK Yayınları, Ankara 2003, s. 38)

⁹⁹⁹ Hikâyet A, P, H: Neşr Ş.

¹⁰⁰⁰ “Allah’ın emirlerine saygı (gösteriniz).” (Aclûnî, **Keşfü’l-hafâ**, II, s. 14)

¹⁰⁰¹ “Allah’ın yaratıklarına sevgi (gösteriniz).” (Aclûnî, **Keşfü’l-hafâ**, II, s. 14)

¹⁰⁰² “O’nun (Allah’ın) adaletinden dolayı avcı kuşla keklük bir araya gelir; O’nun (Allah’ın) sağladığı güvenden dolayı siyah aslanla çakal yar oldu.”

¹⁰⁰³ “Ne onun gagası havada yükselmesine sebep oldu, ne de bunun pençesi yeri kazıp çukur açmasına yardım etti.”

دعایی که از غایت احترام

دوتا کشته دالش برای سلام¹⁰⁰⁵

Neşr: Sulţān redd-i selāmda tereddüd itdi ve meger virdine meşğūlmış tınımaya virdi. Dervîş bu vaz‘dan dil-rîş olup hemān¹⁰⁰⁶ dehānın güşāde kılup¹⁰⁰⁷ sūhana āgāz ve zebān-ı ʿāli-ı dırāz kılup eyitdi: [Ş19a] “Ey şehriyār-ı kām-kār vü ʿālī-tebār!”¹⁰⁰⁸

Beyt

Salţanat tācın giyürse baht mağrūr olma kim

Niçe sulţān bōrkin almışdur begüm bād-ı hāzān¹⁰⁰⁹

Etme dervîş-i ʿabā-pūşa haķāretle nazār

Oı¹⁰¹⁰ da hālince fenā milketinüñ şāhı geçer

خاکساران جها نرا بحقارت منکر

توجه دانی که درین کرد سواری باشد¹⁰¹¹

هست مردی نهان بهرکردی

نشید یکه کردی و مردی¹⁰¹²

İñende hōr baķma her ğubāra

Ki hem-serdür emîr-i tācdāra

بخواری منکر ای منعم فقیران و ضعیفا نرا

که صدر مسند عزت فقیرده نشین دارد¹⁰¹³

[A19b]

¹⁰⁰⁴ pür-āgāh u hūşa A, P, H: pür-ʿaql u hūşa Ş.

¹⁰⁰⁵ “Öyle bir dua ki, sonsuz saygıyı yerine getirmek amacıyla, vücudum selam vermek için dal harfi gibi iki büklüm olmuştur.”

¹⁰⁰⁶ hemān A, P, Ş: hemān dem H.

¹⁰⁰⁷ kılup A, P, H: idüp Ş.

¹⁰⁰⁸ Ey şehriyār-ı kām-kār vü ʿālī-tebār P, H, Ş: Ey pādīşāh-ı kām-kār vey şehriyār-ı ʿālī-tebār A

¹⁰⁰⁹ Bu beyit Bâkî’ye aittir. (Bk. Küçük, s. 56)

¹⁰¹⁰ Oı Ş: O A, P, H.

¹⁰¹¹ “Dünyadaki alçak gönüllülere hakaret gözüyle bakma; belki de hor gözle baktığın insanlar son derece başarılı kahramanlardır, bilemezsin.”

¹⁰¹² “Mertlik herhangi bir davranışta gizlidir, özel bir davranış gösterip mert olarak adlandırılan yoktur.”

¹⁰¹³ “Ey nimet sahibi, fakirler ve yoksulları hor görme ki, izzet makamının başında köylü fakirler yer almaktadırlar.”

Dime her bir gedā-yı bī-nevāya ḥāk-i rehdür bu

Fenā mülkinde çok tozlar kıpırmış pādīshehdür bu [P22a]

Neşr: Her gerd -ki süm-i semend-i felek gerdüñden peydā olur- sencileyin bir şehsüvār-ı felek-hem-ser ü nāz-perverüñ zīr-i ḥākde nihān olan vücūd-ı şerīfinden nişānedür.

Beyt

هر ورقى چهره آزاده

هر قدمى فرق ملك زاده¹⁰¹⁴

Neşr: Ve her ğonce-i nevreste vü gül-i ter ki eyyām-ı bahārda rüy-ı zemīnde biter, ḥākde āġaşte olan gül-‘izārlaruñ ḥünābe-i dilinden ve ruḥsāre-i gülgünından numūnedür.

Şi‘r

آن سبزه که می دهد بها ران

باشد خط سبز کلعداران¹⁰¹⁵

هر شبمى که بر ورق گل چكیده است

خونا به ایست كز دل بلبل چكیده است¹⁰¹⁶

[H23b]

هر برك كه بر سر چنار یست

خالى شده دست مالدار یست¹⁰¹⁷

هر لاله که برکنار جویبست

رنکش ز عذار لاله رویبست¹⁰¹⁸

آن خشت که فرش آستا نست

آماده قالب شها نست¹⁰¹⁹

Neşr: Pes çün ḥāl bu minvāl üzredür, ādemüñ şüre-zār-ı ḳalbinde ‘avāşif-ı naḥvet esmek [Ş19b] ve tīşe-i kibr u ğurūr¹⁰²⁰ bīḥ-i dıraḥt-ı tevāzu‘-ı dervīşāneyi kesmek kār-ı ‘āḳılāne¹⁰²¹ degüldür.

¹⁰¹⁴ “Her yaprağı özgür bir insanın yüzü; her adımı, bir asilzāde başıdır.”

¹⁰¹⁵ “İlkbaharda ortaya çıkan yeşillikler, güzel yüzlülerin yüzündeki yeşil hatta benziyor.”

¹⁰¹⁶ “Her çiğ tanesi ki gül yapraklarına damlamıştır; bülbülün gönlünden akan bir kan damlasıdır.”

¹⁰¹⁷ “Çınar ağacının başında bulunan her bir yaprak, kopup bir zenginin elindeki yaprak olur.”

¹⁰¹⁸ “Akan suyun kenarında çıkan her lāle, rengini bir yüzlünün kırmızılığında almıştır.”

¹⁰¹⁹ “O tuğla ki sarayın eşliğinin zemini olmuştur, şahların kalıbına uygun ve hazırdır.”

¹⁰²⁰ kibr u ğurūr A, P, Ş: ğurūr u kibr u ‘ucb H.

Nazm

بزیر پا نظر کن تابه بینی

که دنیا باز برد ستان چه کرد ست¹⁰²²

Devlet şerābınuñ k'ola keyfiyyeti ğurūr

Anuñ ħumārı merg degül mi niye sürūr

Neşr: Bu gerdiş-i bî-dāddan kimse dād u intikām almamış ve bu ħarāb-ābād u belā-bünyādda kimse bākī qalmamışdur.

Beyt [P22b]

Binā'-yı ħāne-i dünyāyı bî-bünyād imiş bildüm [A20a]

Fenā taşıyla yapılmış ħarāb-ābād imiş bildüm¹⁰²³

Neşr: Encām-ı kār bu tengnā-yı ħayretten eşk-i nedāmet ve ħār-ı ħasretle şıfru'l-yed ve nā-murād rıĥletdür.

Beyt

Qaldı numüne dehre cihān-ı ħarābdan

Berg-i ħazān ħazā'in-i Efrāsiyābdan¹⁰²⁴

Her çeşme çeşmidür Cem-i Cemşid-i 'ālemüñ

Añup ħayāt zevkını ağlar türābdan

Neşr: Sulţān 'inān-ı 'azimeti çeküp ve ħabl-i metin-i i' tizāra temessük idüp eyitdi: "Ey derviş, ma' zūr kıll ki şükr-i Kirdgār ve ħamd-i Perverdigār'a meşğül idüm, ğāfil bulundum." [H24a] Derviş eyitdi: "Kime şükr idersin ve ne keyfiyyetle şükr idersin?" Sulţān eyitdi: "Ol min'ām-ı muţlaqa ki cemī'-i 'ālem anuñ sofrā-i in'āmından behremend ve zi'l-menn ve'l-iĥsānuhu ki murğ u mähī ve vuĥuş u tuyūr anuñ ħ'ān-ı iĥsānından¹⁰²⁵ nevāle-benddür."

Beyt

از ماه تا بماهى از عرش تا بفرش

هر ذره از و شده مستغرق نعم¹⁰²⁶

¹⁰²¹ 'ākılāne H, Ş: 'uqālā A, P.

¹⁰²² "Ayağının altına bakarsan görürsün ki, bu dünya bir zamanlar yukarıda olanlarla ne yapmıştır?"

¹⁰²³ Bu beyit Selikî'ye aittir. (Bk. Zülfe, s. 256)

¹⁰²⁴ Bu beyit Hayâlî'ye aittir. (Bk. Tarlan, **Hayâlî Divanı**, s. 423)

¹⁰²⁵ ħ'ān-ı iĥsānından P, H: ħ'ān-ı efdālinden A: ħ'ān-ı nevālinden Ş.

¹⁰²⁶ "Gökyüzündeki aydan balığa, semadan yeryüzüne; her zerre ve her ufak parça onun nimetlerinden payını almıştır."

Neşr: Ve keyfiyyet-i şükr kelime-i el-ḥamdü li'llāhi¹⁰²⁷ zikirdür, el-ḥamdü li'llāhi 'alā tevārüd-i ālā'ihî ve tevātür-i na' mā'ihî.

لو كنت الف عام في سجدة لربي

شكر الفضل يوم لم اقض با لتمام¹⁰²⁸

[Ş20a]

العام الف شهر والشهر الف يوم

واليوم الف حين والحين الف عام¹⁰²⁹

Neşr: Dervîş eyitdi: “Ey sulṭān-ı derdmendān ve ey çāre-i bîçāregān, sen daḥi resm-i sipās-dārî vü şîve-i şükr-güzārîden gāfilsin ancak;

Şi' r

اي كه كر هر سر موييت زبانی كردد

شكر يك نعمت از انعام خدایی نكنی¹⁰³⁰

[P23a]

شكر چنين كرم و رحمت و رافت شرطست

كه بجای آوری دست وفايی نكنی¹⁰³¹

[A20b]

پادشاهيت ميسر نشود بر سر خلق

تا بشب بر در معبود كدایی نكنی¹⁰³²

Neşr: Şükr hemîn ol degüldir ki 'andelîb-i nağme-serāy-ı zebān-ı bān beyān-ı el-ḥamdü li'llāhda müterennim ü nālān ola; belki ḥuzūr-ı Ḥaḳ'da mevķî'-i ḳabülde vāķi' olmağa ve derece-i¹⁰³³ الشاكر يستحق المزيده teraḳḳî bulmağa faẓl-ı İlāhiden feyezān bulan [H24b] her ni' metüñ kendüye mülā'im bir şükri vardır, anı edā etmek lâzımdur. Şükr-i ni' met-i¹⁰³⁴ salṭanat 'amme-i ehl-i 'āleme vü kaffe-i benî Ādem'e iḥsān ve izhār-ı 'adāletdür. Ve şükr-i füşat-i memleket ü vüs'at-i 'arşa-i vilāyet terk-i tama'-ı emlāk ve 'adem-i zıyā'-ı zayā'-ı ra' iyyetdür. Ve şükr-i fermān-fermāyî ve ḥükümet-i fermān-berlerüñ ḥaḳḳ-ı ḥizmetini ri'āyetdür.¹⁰³⁵ Ve şükr-i cāh u celāl

¹⁰²⁷ kelime-i el-ḥamdü li'llāhi A, Ş: kelime-i ṭayyibe-i el-ḥamdü li'llāhi H: el-ḥamdü li'llāhi P.

¹⁰²⁸ “Rabbim için bin sene secde etsem bile, bir günün şükürünü tam olarak karşılamaz.”

¹⁰²⁹ “Bir yıl bin aydır, bir ay bin gün; bir gün bin an ve bir an bin yıl.”

¹⁰³⁰ “Ey insan, her saç telin dillense şükretmeye başlasa; yine de Allah'ın nimetlerinden birinin şükürünü hakkıyla yerine getiremeyeceksin.”

¹⁰³¹ “Allah'ın bu kadar keremi ve merhametinin şükürünü yerine getirmek şarttır; dolayısıyla ellerini dergāhına kaldır, bu şükürü yerine getir.”

¹⁰³² “Allah'ın kapısında dilencilik etmeden, halka padişahlık yapmaya layık olamazsın.”

¹⁰³³ “Şükredenim nimeti artar.”

¹⁰³⁴ ni' met-i A: -P, H, Ş.

¹⁰³⁵ ve şükr fermān-ı fermāyî ve ḥükümet-i fermān-berlerüñ ḥaḳḳ-ı ḥizmetini ri'āyetdür A, P, H: -Ş.

ve devlet ü iḳbāl üftādegān-ı ḥāk-i mezellet ü idbāra ḥākden ref' itmekle teveccüh ü iḳbāldür. Ve şükr-i ma' mür-i ḥızāne taşadduḳ-ı şadaḳāt-ı bī-kerānedür.

Şi' r

خاطر ایتم را در یاب نیز

تا ترا پیوسته حق دارد عزیز¹⁰³⁶

Neşr: Ve şükr-i ḳuvvet ü ḳudret zu' afā vü mesākīne şefḳat ü taḳviyetdür.

Beyt

بر ضعیفان کر بنجشایی رواست

کین ذسیرتهای خوب اولیا ست¹⁰³⁷

Neşr: Ve şükr-i şıḥḥat bīmārān-ı sitem-dīde vü elem-keşīdeye¹⁰³⁸ ilāc ü merḥametdür.

Şi' r

[Ş20b] بر سر بالین بیماران کذر

[P23b] زانکه هست این سنت خیر البشر¹⁰³⁹

Neşr: Ve ḥulāşa-i sipās-dārī vü şükr-güzārī ḥışm u rızāda rızā-yı Bārī'yi celle zikruhu ferāmūş ḳılmamaḳdur [A21a] ve āsāyiş-i ḥalkı kendü āsāyişi üzerine taḳdīm ḳılmaḳdur.

Beyt

نیا سا ید اندر دیار تو کس

که اسا یش خویش خواهی و بس¹⁰⁴⁰

Neşr: Bu mev' iẓe ki pāyān buldı, derviş hemān gā'ib ü¹⁰⁴¹ bī-nām u nişān oldı. Kelimāt-ı ḥikmet-gāyāt-ı ' abā-pūş sulṭānuñ gūş-ı hūşına mengūş olup [H25a] ḳaldı ve levḥ-i zāmīr-i münīrinde¹⁰⁴² taḥrīr idüp min ba' d düstüru'l- ' amel-i rüzgārī ḳıldı.

Nazm

پند حکیم صیقل آینیة دلست

مقصود هر دوکن ازان پند حاصلست¹⁰⁴³

¹⁰³⁶ “Yetimlerin halini, hatrını sor ve derdini paylaş; ta ki Allah daima seni aziz tutsun.”

¹⁰³⁷ “Zayıflara (maddî, manevî gücü olmayan insanlara) karşı bağıştta bulun ki, bu evliyanın tavrı ve tarzıdır.

¹⁰³⁸ bīmārān-ı sitem-dīde vü elem-keşīdeye P: bīmārān-ı sitem-dīdeye A, H, Ş.

¹⁰³⁹ “Hastaları ziyaret edip başlarında bulun; çünkü bu Peygamber efendimizin davranışdır.”

¹⁰⁴⁰ “Eğer sadece kendi rahat ve huzurunu düşünürsen, hiç kimse senin ülkende huzur bulmayacak.”

¹⁰⁴¹ ü P, H: olup A, Ş.

¹⁰⁴² levḥ-i zāmīr-i münīrinde H, Ş: zāmīr-i münīrinde A, P.

¹⁰⁴³ “Bilgenin nasihati gönül aynasını parlatır, dolayısıyla nasihati dinleyerek iki amaç elde etmiş olursun; hem bilgeyi dinlemek, hem gönül aynanı parlatmak.”

Қиға

سر موی ازین وجود ضعیف

بمثل کرشود هزار زبان

شکر يك نعمت از هزار هزار

تا قیامت نمیکنند بیان¹⁰⁴⁴

نتوان گفت از هزار یکی

این سخن نزد عارفست عیان¹⁰⁴⁵

Bāb-1 Pencüm: Der-Şabr

Şabr, mekârih u āfât u beliyyât u meşâkka taḥammül ve müşteheyât-ı nefsanıyyeden nefsinı zecr idüp ‘adem-i tenāvüldür. Ve ba‘z-ı meşāyiḥ dimişdür:

الصبر ترك الشكوي من الم البلوي و الصا برين في الباء و الضراء و حين الباس اوليك الذين صدقوا و اوليك هم المتقون¹⁰⁴⁶

Her kim muşābereti pîşe vü müşādereti endîşe kıldı ve ḥabl-i metîn-i iştıbāra teşebbüs idüp dümen-i rızāyı ḳabza-i ḳazāya virdi, tenessüm-i ḳabül-i¹⁰⁴⁷ ان الله مع الصا برين [P24a] ile dünyāda zevraḳ-ı vüçüdı sāḥil-i necāta çıḳup girdāb-ı ḥayretten ḥalāş oldı. [A21b]

ای دل صبور باش بر آفات روزگار

[Ş21a] نیکو شود بصبر سر انجام آدمی¹⁰⁴⁸

Neşr: Ve her ki dāmen-i irādeti dest-i teslîme teslîm idüp ḥaṭṭ-ı muşāberete baş ḳodı ve şavb-ı şavāb-ı Cenāb-ı Vehhāb’dan [H25b] işābet iden muşābet ü beliyyeye şabr u taḥammül kıldı, Bi-feḥvā-yı mağzā-yı: انما يوفي الصا برون اجرهم بغير حساب¹⁰⁴⁹ āḳıbet-i ‘uḳbāda bî-‘iḳāb ecr-i cezîl ve şevāb-ı cemîl-i bî-ḥisāb buldı.

Nazm

Şabr idersen eger belālarına

İresin aşfiyā şafālarına

¹⁰⁴⁴ “Bu zayıf vücudumun bir saç telinin ucu küçüklüğündeki parçası; masallarda olduğu gibi binlerce dil olursa, binlerce nimetten bir tanesinin de şükürünü kıyamet gününe kadar yerine getiremeyecektir.”

¹⁰⁴⁵ “Binlercesinden bir tanesi bile söylenmez, bu söz ârifler nezdinde açık ve nettir.”

¹⁰⁴⁶ “Sabır, yaygın bir acıdan şikayet etmeyi bırakmaktır.” (İşte bunlar) zorda, hastalıkta ve savaşın kızıştığı zamanlarda sabredenlerin tutum ve davranışlarıdır. İşte bunlar, doğru olanlardır ve bunlar, Allah’a karşı gelmekten sakınanların ta kendileridir. (Kur’ân-ı Kerîm, Bakara, 2/177)

¹⁰⁴⁷ “Allah muhakkak sabredenlerle beraberdir.” (Kur’ân-ı Kerîm, Bakara, 2/153)

¹⁰⁴⁸ “Ey gönül, hayatın sana gösterdiği zorluklara karşı sabırlı ol; zira ki, insanoğlunun âkıbeti sabırla selamete ulaşmaktır.”

¹⁰⁴⁹ “Yalnız sabredenlere mükâfât, hesapsız ödenecektir.” (Kur’ân-ı Kerîm, Zümer, 39/10)

Neşr: Şabūr ol ki, sabr püşt ü penāh-ı münhezimān-ı kulüb-ı belā-yı hücūmdur¹⁰⁵⁰ ve ḥamūl ol ki, taḥammül ḳalb-şiken-i ‘asākir-i ğumūm u humūmdur

ve bi-mübteġā-yı feḥvā-yı¹⁰⁵¹ الصبر مفتاح الظفر sābir her zamānda¹⁰⁵² manşūr u muzaffer olmaḳ muḳarrerdür.

Nazm

خا تم صبر كه عالی كه رست

نقش او من صبر فقد ظفرست¹⁰⁵³

Hikāyet: Efrāsiyāb -ki şāḥib-i firāset ve fāris-i meydān-ı ‘adālet bir şehriyār-ı kām-bīn ü kām-yāb idi- dā’imā vüzerā vü ümerāsına buyururdu ki, kimsenūñ heykel ü hey’etine ve heybet ü übbehetine nazār itmeñ¹⁰⁵⁴ ve lāf ü ğüzāfina i‘timād ve da‘vā-yı bī-ma‘nāsına i‘tikād itmeñ tā naḳd-i ḳalbini büte-i şabrda imtiḥān ḳılmayınca ve mehekk-i tecrübeye kerrāt ü merrātla urmayınca,

Mışra‘

خوش بود كرمك تجربه آيد بميان¹⁰⁵⁵

Neşr: Eger kāmilü’l-‘iyārsa ve büte-i imtiḥāndan [P24b] ḥāliş çıkarsa da‘vāsında şādıḳ ve her meretebe ri‘āyete lāyıḳdur ki¹⁰⁵⁶ الصبر مر لا يتجرعه¹⁰⁵⁷ الاحر

Nazm [A22a]

نه بدعو يست قدر و قيمت مرد

قيمت مرد صبر با يد كرد¹⁰⁵⁸ [H26a]

Neşr. Ḥāzret-i ‘Aliyyü Velī raḍiya’llāhu te‘ālā ‘anh buyurur: القناعة سيف لا ينبو¹⁰⁵⁹ والصبر مطية لا يكبو¹⁰⁶⁰

Ḥāzret-i Melik-i Vedūd [Ş21b] Dāvud nebīye ‘aleyhi’s-selām¹⁰⁶¹ vaḥy idüp buyurdu ki: “تخلق بأخلاقى و من خلقى انى انا الصبور¹⁰⁶² Ey Dāvud,

¹⁰⁵⁰ sabr-ı püşt ü penāh-ı münhezimān-ı kulüb belā-yı hücūmdur A, P, H: şabr püşt ü penāh ḳılıp münhezimān-ı belā hücūmdur Ş.

¹⁰⁵¹ “Sabır zaferin anahtarıdır.” (Bu söz hadis kaynaklarda الصبر مفتاح الفرج şeklinde geçmektedir. Bk. Aclūnî, **Keşfü’l-hafâ**, II, s. 27)

¹⁰⁵² her zamānda Ş: -A, P, H.

¹⁰⁵³ “Sabrın sonu, herkes tarafından değerli bir mücevher gibi algılanır; insanoğlu bu sabırdan zafere ulaşır.”

¹⁰⁵⁴ nazār itmeñ H, Ş: nazār eylemeñ A, P.

¹⁰⁵⁵ “Tecrübe sınavı ortaya çıkarsa hoştur.”

¹⁰⁵⁶ “Sabır acıdır onu ancak hür olan içer.”

¹⁰⁵⁷ Der-kenār: لا يتجرعه Ya’ ni nüş nemî-koned. A, P.

¹⁰⁵⁸ “İnsanın asıl değer ve kıymetini, onun öfkesi ve şiddeti değil, ne kadar sabredebileceği belli eder.”

¹⁰⁵⁹ Der-kenār: لا ينبو : işitmez A.

¹⁰⁶⁰ Der-kenār: لا يكبو: Yüzi üstine düşmez. A. “Kanaat ıskalamayan bir kılıç ve sabır tökezlemeyen bir binektir.”

¹⁰⁶¹ ‘aleyhi’s-selām A, P: ‘aleyhi’s-şalātu ve’s-selām H, Ş.

Pes ma' lūm oldu ki her kimse ki şıfat-ı şabrla muttaşif u mütehallik olur, ahlāk-ı Hallāk'la mütehaqqik olur.

Nazm

صبر بهتر مرد را از هر چه هست

تا بیا بد بر مراد خویش دست¹⁰⁶³

Neşr: Ol kimesne ki muşibet deminde cevher-i şabır ki dimişlerdür: الصبر¹⁰⁶⁴ melālet-i ahibbā vü şemātet-i ceza' a şatup feza' ider, melālet-i ahibbā vü şemātet-i a' dādan gayrı aşşı itmez gider. Meşel-i¹⁰⁶⁶ bu ma' nādan münbī vü muhbirdür.

Kıta'

Bir belā nāzil olsa itme ceza'

K'anda var iki şer işit benden

Evvelā dōstlar olur gam-gīn

Sāniyen şādmān olur düşmen¹⁰⁶⁷

Neşr: Ekābir-i hükemā dimişlerdür:¹⁰⁶⁸ “Cāzi' cez' ile muşibet-i vāhideyi muzā' afa kıılır ve müşkil bir iken iki olmak lāzım gelür; biri faqd-i muşāb¹⁰⁶⁹ ve biri faqd-i şevāb. Ve¹⁰⁷⁰ meşeli bu ma' nāyı işrāb [P25a] ider. Çünkü izhār-ı ceza' da cezā mefķūd ve şabrda naşr mevcūddur. Nitekim dimişlerdür:¹⁰⁷¹

‘ Ākıl ü kāmīl oldur ki¹⁰⁷² maẓmūn-ı meymūnı ile [H26b] ‘ āmil olup ve başar-ı şabır keşef-vār keşf idüp ümmü'l-ḥavādiş-i dehrden beyza-i murād neyi müntic olur göre. [A22b] Ve her hālde bu dehr-i fānīde şeker-i şükri mün' ād ve¹⁰⁷³ mükerrer idüp Ḥudā bedterinden şaklasun diyü du' āya el kıaldura.

Şi' r

در همه حال صبر با ید کرد

¹⁰⁶² “Benim ahlākımla ahlāklan, çok sabırlı olmak benim ahlakımdandır.”

¹⁰⁶³ “İnsanoğlu için her şeyden daha iyi sabırdır; çünkü bu sabır onu muradına erdirir.”

¹⁰⁶⁴ “Sabır aklın cevheridir.”

¹⁰⁶⁵ Der-kenār: Cez' a fetḥ-i cīmle ve sükūn-i zāyıla aklı qaralı boncuğdur ki gözi aña teşbīh iderler. A, P.

¹⁰⁶⁶ “Sabırsızlık sabırdan daha zordur.”

¹⁰⁶⁷ Bu kıt'a Alaaddin Ali Çelebi'ye aittir. (Bk. Bülbül, s. 776)

¹⁰⁶⁸ dimişlerdür A, H, Ş: dimişler P.

¹⁰⁶⁹ faqd-i muşāb A, P, Ş: faqd-i muşāb-ı vāhideyi H.

¹⁰⁷⁰ “Bela sırasında sabırsızlıkla sızlanmak musibeti arttırır.” (Bk. Ceyhan, **Türk Edebiyatı'nda...**, s. 473.)

¹⁰⁷¹ “Sabır zaferin öncüsü, belirtisidir.”

¹⁰⁷² “Sabırlı olmaya çalışan (yararını) görür.” (Bk. Yılmaz, **Kültürümüzde Arapça ve Farsça Asıllı Vecizeler Sözlüğü**, s. 671)

¹⁰⁷³ mün' ād ve A, P, Ş: -H.

که مبادا که بد بتر کرد¹⁰⁷⁴

İşler yüregüm yareleri bitmez oñulmaz

Şabr eyleyelüm çäre nedür bitmez iş olmaz¹⁰⁷⁵ [Ş22a]

Neşr: Bu dehr-i bî-mihr-i pür-şahruñ ki çeşmesâr-ı şafâsı kazâ-yı kazâyile cüfâ-yı cefâyıla mükedder ve bu ‘ayn-ı hayâtuñ zülâl-i muşaffâsı ğubâr-ı ‘anâyıla muğberdür. Her vuşlatuñ nihâyeti firqat, her devletüñ şoñı yine zilletdür.¹⁰⁷⁶

Şi‘r

Her vuşlatuñ nihâyeti firqat degül midir

Her devletüñ şoñı yine zillet degül midir

Neşr: Kemâl-i eşyâ rehîne-i zevâl ü intiķâldür ve tamâm-ı her kâr lâzım-ı inhidâm u in‘idâmdur.

Mışra‘

بیمانه چو پر شود بکر داندش¹⁰⁷⁷

Neşr: ‘Usr ile yüsr tev‘emândur.

Mışra‘

رب يسر علي كل عسير¹⁰⁷⁸

Neşr: Ve bazar-ı dehrde geh sūd u geh ziyândur.

Beyt¹⁰⁷⁹

چه باشد نازش و کاهش با قبالی و ادباری

[P25b] که تا بر هم زنی دیده نه آن بینی نه این بینی¹⁰⁸⁰

Neşr: Gâh olur kişinüñ âfitâb-ı tãli‘i evc-i burc-ı rif‘ate ‘urüc idüp âdem süllem-i semâ‘i- sümüvva ħurüc ider ve gâh evc-i devletden¹⁰⁸¹ ħazîz-i zilletle [H27a] hübû u nüzül belki sitâre-i ‘ömri ufķ-ı fenâ vü fevâta ğurûb u uful ider.

Naẓm

Seri pâ pâyı ser eyler cihân-ı bî ser ü pādur

Ĥazîzi evc ider evci ĥazîz eyler bu dünyādur

¹⁰⁷⁴ “Her durumda, her halükarda sabretmek gerekmektedir; yoksa kötü, daha kötü olabilir.”

¹⁰⁷⁵ Bu beyit Ulvî’ye aittir. (Bk. Ozan Yılmaz, “Metin Te’sisinde Şiir Mecmualarının Katkısına Bir Örnek: Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu 5214 Numaralı Mecmua ve Muhtevası”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 1, İstanbul 2008, s. 277).

¹⁰⁷⁶ Her vuşlatuñ nihâyeti firqat, her devletüñ şoñı yine zilletdür A, P, H: -Ş.

¹⁰⁷⁷ “Bir ölçü (tas) dolduğu zaman onu ters çevirirler.”

¹⁰⁷⁸ “Rabbim her türlü zorluğu kolaylaştır.”

¹⁰⁷⁹ Beyt A, Ş: -P, H.

¹⁰⁸⁰ “Şanslılığına sevinip şanssızlığına üzülme ki, bir gözünü açıp kapattığında ne bunu bulursun, ne onu.”

¹⁰⁸¹ evc-i devletden A, H, Ş: tille-i devletden P.

Biñ laḥza biñ sâ‘ at biñ dem

دکر کون می‌شود احوال عالم¹⁰⁸²

[A23a]

زرنج و راحت کیتی مرنجان دل مشو خرم

که آیین جهان کاهی چنان کاهی چنین باشد¹⁰⁸³

Neşr: Bu bezm-i ‘âlemde sâķī-i dehr cām-ı murāda gāh nūş-dārū ta‘biye ider gāh niş-i zehr.

Naẓm

غمکین مشوکه ساقی قدرت زجام دهر

که صاف لطف میدهد و کاه درد قهر¹⁰⁸⁴

Ḳıṭ‘a

ای دل جهان بکام توکر نیست کو مباحش

منت خدایرا که جهان هست منقلب

ورد و روزکار نه بروفق رای است

خود را مدارد رغم این کار مضطرب¹⁰⁸⁵

خوش باش اگرچه روز و شب شد نباخوشی

آخر نه روزرا سحری هست در عقب¹⁰⁸⁶

Neşr: Emsāl-i ‘Arab-ı arbādandur: ¹⁰⁸⁷یوم لنا ویوم علینا و یوم عسل و یوم بصل

[Ş22b]

Gāh rif‘ at durur gehī zillet

Böyledür hāl-i mañşıb-ı dünyā

Kişinüñ hemçü şîşe-i sâ‘ at

Yeri geh zîr olur gehī bālā

Neşr: Ve herkes ¹⁰⁸⁸فان علیها کل من bādesiyle sarhōş olmak,

¹⁰⁸² “Bu âlemin ahvali bir anda değışiveriyor.”

¹⁰⁸³ “Bu hayatın sıkıntılarında dolayı üzülp sevinçlerinden dolayı da çok sevinme; zira ki bu dünyanın kuralıdır, bazen sana üzüntü bazen ise sevinç gösterir.”

¹⁰⁸⁴ “Bu dünyadaki şaraptan sâķi sana acı bir şarap doldurursa üzülmeye ki, bu hayat bazen insana katkısız lütuf bazen de dert ve kahr verir.”

¹⁰⁸⁵ “Ey gönül, dünya işleri senin lehine gitmiyorsa, gitmesin deyip geç, Allah’a şükür ki bu dünyanın hiçbir hali kalıcı değil ve her an değışmeye elverişlidir. Eğer dünyanın döngüsü senin istediğine göre değışse, kendini bu işin acısı ve üzüntüsünde muzdarip etme.”

¹⁰⁸⁶ “Gece ve gündüzün keder ve hoşnutsuzlukla geçtiyse bile üzülmeye, gönlünü hoş tut; çünkü her karanlık günün ardından aydın bir seher gelecektir.”

¹⁰⁸⁷ “Günler bir gün lehimize bir gün aleyhimize tecelli eder; bir gün bal yeriz bir gün soğan.”

Beyt

هر روز جهان بجان ربایست

[P26a] انصاف ده این چه بی وفایست¹⁰⁸⁹

Nesr: Ve her nefis¹⁰⁹⁰ ذایقة الموت cür'asıyla bî-hüş olmak muqarrerdir.

[H27b]

Nazm

هر آن که زاد ز مادر ببايدش نوشيد

ز جام دهر می کل من علیها فان¹⁰⁹¹

Egerçi hâne-i pür-naqşdur serây-ı cihân

Velî kitâbeleri küllü men 'aleyhâ fân¹⁰⁹²

Nesr: 'Âkıl ü müteferris oldur ki mekârih ü âfât-ı çarh-ı ğaddâr ve mekkâr-ı bî-şebâtdan munçalib ve mütedebbir ü müteħaddis oldur ki havâdiş-i rûzgâr-ı zürkâr-ı bî-muvâsâtdan¹⁰⁹³ muztarib olmaz. Eger muşibetdür ve eger ma'şiyet şabri pîşe ve taħammüli tûşe vü endîşe¹⁰⁹⁴ idüp [A23b] her ne dem ki meşâ'ib-i¹⁰⁹⁵ dil-düz ve nevâ'ib-i¹⁰⁹⁶ ciger-süz kavv-ı kazâdan sihâm-ı havâdiş gibi nâzil olur. انا لله و انا اليه¹⁰⁹⁷ راجعون âyetinüñ ta'ziyetiyle dil-i sitem-çeşmide vü elem-keşidesine merhem-i merhamet urup tesliyet kıılır.

Şi'r

Cümle eşyâ der-taħarrük der-sükün

Nâtıķ-ı inne ileyhi râci'ün¹⁰⁹⁸

در چنین حالی چو با پیر خرد کردم رجوع

کفت مرجع نیست جز انا اليه راجعون¹⁰⁹⁹

Nesr: Belyye bi-ħükmi¹¹⁰⁰ البلية اذا عمت طابت umümen ola.

¹⁰⁸⁸ "Yeryüzünde bulunan her şey fânidir." (Kur'ân-ı Kerîm, Rahmân, 55/26).

¹⁰⁸⁹ "Bu dünyanın her günü can almakla geçmektedir; biraz insaf, bu ne vefasızlıktır."

¹⁰⁹⁰ "Her nefis ölümü tadacaktır." (Kur'ân-ı Kerîm, Ankebut, 29/57)

¹⁰⁹¹ "Her kim ki anneden doğduysa, dünya kadehinden ölüm şarabını içmelidir. Yeryüzünde bulunan her şey fânidir." (Kur'ân-ı Kerîm, Rahmân, 55/26).

¹⁰⁹² Bu beyit H ve Ş'de yok. Bu beyit Kınalızâde Ali Çelebi'ye aittir. (Bk. Kınalızâde, s. 109.)

¹⁰⁹³ munçalib ve mütedebbir ve müteħaddis oldur ki havâdiş-i rûzgâr-ı zürkâr bî-muvâsâtdan A, P, H: -Ş.

¹⁰⁹⁴ vü endîşe H, Ş: -A, P.

¹⁰⁹⁵ meşâ'ib-i A, P, Ş: nevâ'ib-i H.

¹⁰⁹⁶ nevâ'ib-i A, P, Ş: meşâ'ib-i H.

¹⁰⁹⁷ "Biz Allah'ın kullarıyız ve biz O'na döneceğiz." (Kur'ân-ı Kerîm, Bakara, 2/156).

¹⁰⁹⁸ "Muhakkak biz O'na döneceğiz." (Kur'ân-ı Kerîm, Bakara, 2/156).

¹⁰⁹⁹ "Yaşlı bilgenin yanına danışmaya gittiğimde: 'Bu dünyada ölümden daha büyük bir gerçek yoktur.' dedi. 'Muhakkak biz O'na döneceğiz.' (Kur'ân-ı Kerîm, Bakara, 2/156).

Mışra‘

Ki demişler kara gün il ile düğün gibidür

Neşr: Her kimse ki Hâzret-i Eyyüb-vâr ‘aleyhi’ş-şalâtü ve’s-selâm ibtilâ-yı haqqı belâ bilmeyüp ve mess-i đarra taħammül kılup kirm-i miħnet bölük bölük cism-i za‘ ifini delük delük kıılınca¹¹⁰¹ ve tîr-i belâdan beden-i naħîfi mânend-i belük olunca şabr kııldı. ‘Āķıbet ‘inâyet-i bî-gâyet-i Erħamu’r-raħimîn ile ni‘ am-ı na‘ ime [P26b] vâşıl oldı.[Ş23a] Ve herkes ki dest-i tevekkülle miftâh-ı şabra¹¹⁰² teşebbüs itdi, emr-i Fettâh ile künc-i ħarecede [H28a] genc-i ferece irüp murâdı ħâşıl oldı. Erbâb-ı elbâb bu bâbda¹¹⁰³ الصبر مفتاح الفرج¹¹⁰³ dimişlerdür.

Nazm

اي كه هستی از حوادث در حرج

صبر كن كالصبر مفتاح الفرج¹¹⁰⁴

Neşr: Ve ehl-i ħikmet dimişlerdür: الامور¹¹⁰⁵ المغاليق¹¹⁰⁶ تعالج بالصبر

کلید درکنج مقصود صبرست

در بسته انكس كه بگشود صبرست¹¹⁰⁷

کنج صبر اختیار لقمانست

هرکرا صبر نیست حکمت نیست¹¹⁰⁸

Neşr: Ve şol kimse ki tîr-i bārân-ı ħavâdişe siper-i şabrı muķâbil kııldı, âħirü’l-emr [A24a] ma‘reke-i ‘asker-i derd ü belâdan ħalâş olup sâlim ü ħânim kıurtıldı.

Şi‘r

اني رايت و في الايام تجربة

للسبر عاقبة محمودة الاثر¹¹⁰⁹

وقل من جد في امر يطالبه

¹¹⁰⁰ “Bela yaygınlaştığı zaman güzeldir.” (Yılmaz, **Kültürümüzde Arapça ve Farsça Asıllı Vecizeler Sözlüğü**, s. 81)

¹¹⁰¹ kıılınca H, Ş: -A, P.

¹¹⁰² miftâh-ı şabra A, P, H: mişbâh-ı şabra Ş.

¹¹⁰³ “Sabır ferahlığa kavuşmanın anahtarıdır.”

¹¹⁰⁴ “Ey insan ki dünyadaki olayların birçoğunda herhangi bir etkin yoktur, sabret ki sabretmek çözümün anahtarıdır.”

¹¹⁰⁵ “İşlerin kilidi sabrın anahtarı ile halledilir.”

¹¹⁰⁶ A. جمع مغلاق و هو ما يغلق الباب : المغاليق Der-kenâr.

¹¹⁰⁷ “Büyük hazinelerin kapısının anahtarı, sabırdır; kapalı kapıları açan, sabırdır.”

¹¹⁰⁸ “Sabır hazinesi Lokman gibi insanların elindedir, sabırsız olan hikmetten uzaktır.”

¹¹⁰⁹ “Geçen günlerin tecrübe olduğunu, sabrın övgüye değer bir etkiyle sonuçlandığını gördüm.”

فاستصحب الصبر إلفاظ بالظفر¹¹¹⁰

Hikāyet: Ümerādan biri bir pādişāh-ı keyvān-eyvānuñ kadem-i hizmetinde be-emr-i¹¹¹¹ وشاور هم في الامر bir emr-i mühim müşāvere iderken nāgāh każā ile bir ‘aķreb kav̄s-i każādan atılmış t̄ir gibi saķfdan üstüne düşer ve niş-i zehr-ālūdıyla faşşād-vār bir niş-ter urdu ki emirūñ çaķ cānına geçer ve bıçaķ sūñüğe yiter.

Beyt

هم کار دلش بجان رسیده

هم کارد باستخوان رسیده¹¹¹² [P27a] [H28b]

Neşr: Ammā emir-i dilir ber-muķteżā-yı ħamiyyet ü ğayret kaṭ‘ ā taġyir-i vaż‘ kılmaz ve kaṭ‘-ı müşāveret idüp def‘ ine mübāşeret itmez ve mādām ki nazār-ı pādişāhīde¹¹¹³ ṭurur kelimātı k̄ānūn-ı ‘aķldan munşarif ve k̄ā‘ide-i ħikmetden münḥarif olmaz. [Ş23b] Ve bu vāķı‘a-yı ‘alā-mā-vaķ‘ sem‘-i pādişāha irişür. Pādişāh emirūñ niş-i ‘aķrebi nūş idüp bu şabr u taḥammülünden¹¹¹⁴ müteḥayyir olup mülāzemete geldikde emirden kışşayı tefahḥuş eyler. Emir eydür: “Ol kimse ki ḥuzūr-ı¹¹¹⁵ pādişāh-ı ‘ālem-penāhda bir¹¹¹⁶ niş-i ‘aķrebe şabr u taḥammül kılmaz, rüz-ı rezmdede nefsine cebr ve tiġ-ı zehr-āb-ı düşmene nice şabr idebilir?” Pādişāh, emirūñ cevābını be-mużķteżā-yı¹¹¹⁷ كلام الامير امير الكلام pesend ve mertebesini evvelkiden niçe meretebe bülend itdi.

Mışra‘

صبر تلخست وليكن بر شیرین دارد¹¹¹⁸

Mışra‘

Şabr kıl kim şabr ile dirler ḳoruķ ḥelvā olur

Neşr: Erbāb-ı ħikmet dimişlerdür ve¹¹¹⁹ şekerler yimişlerdür. [A24b]

Şi‘r

الصبر أوله مر من البصل

لكن اخره احلي من العسل¹¹²⁰

¹¹¹⁰ “De ki, istediġi şeyde ciddi olan ve (onu kazanma uğruna) sabrı kendisine yoldaş edinen ancak zaferle sonuca ulaşır.”

¹¹¹¹ “İş hakkında onlara danış.” (Kur’ân-ı Kerîm, Âl-i İmrân, 3/159)

¹¹¹² “Hem gönünde bıkkınlık ortaya çıkmış hem bıçaķ kemiġe dayanmıştır.”

¹¹¹³ pādişāhīde A, P, Ş: pādişāhda H.

¹¹¹⁴ taḥammülünden A, P, Ş: taḥammülüne H.

¹¹¹⁵ ḥuzūr-ı P, Ş, H: ḥıdmet-i A.

¹¹¹⁶ bir P: -A, H, Ş.

¹¹¹⁷ “Emirin sözü, sözün üstünüdür.”

¹¹¹⁸ “Sabretmek acıdır, ama sonucu her zaman tatlıdır.”

¹¹¹⁹ ve A, Ş, H: ammā P

¹¹²⁰ “Sabrın evveli soġandan daha acı, lakin sonu baldan daha tatlıdır.”

Belā tūfānına şabr eyleyen mānend-i Nūh āhîr
Çıkar deryā-yı ğamdan bir kenāre rūzgār ile

Bāb-ı Şeşüm: Der-Rızā¹¹²¹

Rızā bi'l-każā ve imān bi'l-ķader gerek ĥayr ve gerek ŧer ehl-i İslāma vācib ve lāzım u lāzıbdür. Zırā ĥayr u ŧer ve nef ü zarr maĥz-ı taķdīr-i Rabbānī ve ʿayn-ı każā-yı āsumānīdür. [H29a]

Beyt

[P27b] جامی از دست بشدکار زتائیر قضا

چاره کار رضینا بقضاء الله است¹¹²²

Neşr: Her kimse ki ser-i i' tiķādī āsitāne-i teslīm ü inķıyāda ķoyup każā-yı Kāđi'l-ĥācāta ʿan ŧamīmi'l-ķalb rızāda ŧābit ü ber-ķarār ol,

Mıŧraʿ

درمان او رضا بقضا داد نست و بس¹¹²³

Neşr: Ve binā'-i tāk u revāk-ı ʿaķīdeti arz-ı rızāda ŧāmiĥ olup ķadem-i ʿazīmeti maķām-ı teslīmde rāsiĥ ü pāyidār ola. ŧāhid-i murādı mannaŧa-i zūhūrda cilveger olup niķāb-ı ārzūdan aĥsen-i vech üzre yüz gösterüp [Ş24a] ʿarz-ı dīdār kıla ve mesned-i serverī vü ser-firāzīde kām-bīn ü kāmķār ola.¹¹²⁴ رضی الله عنهم و رضوا عنه¹¹²⁴ bu ĥāli müeyyid ve¹¹²⁵ الرضاء بالقضاء باب الله الاعظم¹¹²⁵ bu maķāli mü'ekkiddür.

Ķıt' a

اكر محول حال جهانيان نه قضااست

چرا مجاري احوال بر خلاف رضااست

بلى قضااست بهرنيك و بدعنان كش خلق

بدان دليل كه تدبير های جمله خطاست¹¹²⁶

¹¹²¹ Der-Rızā A, H: Der-Rızā Be-Ķazā P, ŧ.

¹¹²² “Ey Camî, kaderin etkisinden dolayı işler elimizden tamamıyla çıktı; işin tek çaresi, takdir-i ilahî'ye razı olmaktır.”

¹¹²³ “İşin çaresi takdire razı olmaktır, o kadar...”

¹¹²⁴ “Allah onlardan razı olmuştur, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır”. (Kur'ân-ı Ker'im, Beyyine, 98/8).

¹¹²⁵ “Kazaya rıza Allah'ın büyük kapısına (sığınmadır).” (Bk. Yılmaz, **Kültürümüzde Arapça ve Farsça Asıllı Vecizeler Sözlüğü**, s. 755)

¹¹²⁶ “Eğer bu dünyadakilerin hallerini deĝiştiren kader deĝilse; o zaman olayların akışı niye insanların isteklerin doğrultusunda deĝildir. Evet, her iyi ya da kötü durumda halkı kontrol eden kaderdir; bu yüzdendir ki insanların uyguladıkları tedbirler çoğunlukla hatalı çıkar.”

هزار نقش برارد زمانه و نبود

یکی چنانکه در آیینۀ تصویر ماست¹¹²⁷

Hikāyet:¹¹²⁸ Enbiyā-yı kirāmdan ‘aleyhimü’ş-şalātü ve’s-selām biri dergāh-ı Kādi’l-ḥacāta [A25a] münacātında dir: “Ḥudāyā, perverdigārā! Ben bendeñe¹¹²⁹ bir ‘amele rāh-nümā ol ki rızā-yı şerīfūñi müstevcib ola. Cenāb-ı Vehhāb’dan bir ḥiṭāb-ı müsteṭāb geldi ki, [H29b] benüm rızā-yı şerīfüm każāya mu‘allaḫdur. Şöyle ki¹¹³⁰ benüm każāma rızā viresin, ben de¹¹³¹ senden rāzı olmaḫ muḫaḫkaḫdur.” [P28a]

Kim olursa rāzı każā-yı Ḥudā’dan

Olur behremend ol rızā-yı Ḥudā’dan

Neşr: Muḫaḫkiḫin ḫatında bu emr muḫaḫkaḫdur ki dıraḫt-ı cidd ü cehd ol vaḫt şemeredār olur ki;

Mışra‘

سح آب سحاب سبحانی¹¹³²

ile perverde ola ve nihāl-i kesb ol zamānda mīvebār olur ki;

Mışra‘

رشح ماء زلال یزدانی¹¹³³

ile neşv ü nemā bula ki¹¹³⁴ اذا حل التقا دیر بطل التدابیر ve fikr ü tedbīr ol ḫālde te’sīr ider ki każā ‘aksine imzā kılmamış ola ve ḫile vü tezvīr ol ḫinde kārger olur ki taḫdīr anuñ ḫilāfına cārī olmuş ola.

Şi‘r

لا نقل فیما جرى کیف جرى

کل شیء بقضاء و قدر¹¹³⁵

Gāh olur kim ḫavādiş-i taḫdīr

Serve āzād iken urur zencīr [Ş24b]

Neşr: Elyaq u aḫrā ve vaż‘-ı marzī oldur ki herkes evvel-i fiṭrat vü ibtidā-yı ḫilḫatde nāşiyesine yazılana rāzı ve ṭaleb-i rüzīde ḡayr-ı mutekāzī ola.

¹¹²⁷ “Bu dünyanın devri bin bir nakış yapar; fakat bir tanesi bile bizim tasavvur ettiğimiz gibi olmuyor.”

¹¹²⁸ Hikāyet A, P, H: Neşr Ş.

¹¹²⁹ bendeñe A, P, H: ḫuluña Ş.

¹¹³⁰ ki A, H, Ş: kim P.

¹¹³¹ ben de A, H, Ş: -P.

¹¹³² “Ağustos yağmuru haşmetimin, celalimin bulutudur.”

¹¹³³ “Allah’ın berrak suyundan sızma...”

¹¹³⁴ “Kaderde olanlar başa gelince tedbirler yarar sağlamaz.” (Bk. Ceyhan, **Türk Edebiyatı’nda...**, s. 478)

¹¹³⁵ “Akıp giden şey hakkında nasıl oldu (da aktı gitti) deme; her şey kaza ve kader ile dir.”

Nazm

‘ Asker-i¹¹³⁶ derd ü belānuñ şimdi atı oynadı

Ey şeh-i mışr-ı melāhat başımuñ yazusıdur¹¹³⁷

جری قلم القضاء بما يكون

فسيان التحرك والسكون¹¹³⁸

جنون منك ان تسعى برزق

[H30a] ويرزق في غشاوته الجنين¹¹³⁹

Neşr: Çün kaçā-yı āsumānī şihāb-ı şākīb ve seḫāb-ı sākīb gibi nāzil ola ve sihām-ı qader [A25b] kavş-ı kaçādan ḫalāş bula, ne tedbīr fā’ide ider ve ne [P28b] ḫazerle ḫalāş¹¹⁴⁰ müyesser olur.

Mışra‘

Na‘ l-i hilāli şīşe-i mihri deler geçer

Şi‘ r

چون تیر قضا ز شست تقدیر بجست

هرکز نکندرد سپر تدبیرش¹¹⁴¹

Atılsa çün kaçādan tīr-i taq̄dir

Siper olmaz aña hiç re’y ü tedbīr¹¹⁴²

هر آتش که دست قضا بر فروخت

همه فکر و تدبیر هارا بسوخت¹¹⁴³

چون قضا آید خرد کردد سقیم

هر قیاسی کاورد کردد عقیم¹¹⁴⁴

Neşr: Ki¹¹⁴⁵ لا ینفع الحذر عن القدر

¹¹³⁶ ‘ Asker-i P, A, Ş: Leşker A.

¹¹³⁷ Bu beyit Azmî’ye aittir. (Bk. Ceyhan, *On Altıncı Asır...*, s. 155)

¹¹³⁸ “Kazanın kalemi olup bitenle gerçekleşti, hareketlenme ve sükun farketmez.”

¹¹³⁹ “Rızık için koşuşturman deliliktir; zira (Allah) (rahim) örtüsü içindeki cenini rızıklandırır.”

¹¹⁴⁰ ḫalāş A, H, Ş: menāş P.

¹¹⁴¹ “Kaderin oku hayatın yayından çıktıysa, hiçbir siper ona karşılık veremez.”

¹¹⁴² Bu beyit A, H, Ş’de yok.

¹¹⁴³ Bu beyit H’de yok. “Kaderin eliyle yakılan ateş bütün düşünceler, fikirler, çözümler ve tedbirleri de yakar.”

¹¹⁴⁴ Bu beyit H’de yok. “Kader geldiğinde akıl etkisiz hale gelir, çözüm olarak akıl ne sunarsa da kaderin karşısında kısır ve eksik kalır.”

Nazm

‘ Arşa-i hâdişât-ı ‘ âlemde

Atsa kavş-i kaçā sihām-ı kader

İdemez men‘ cevşen-i tedbîr

Ne siper ref‘ ider anı ne hâzer

Beyt

Çün¹¹⁴⁶ olmaz cevşen-i tedbîr hâ’il tîr-i taqdîre

Sihām-ı hâdişâtından zamānuñ ihtirāzum yok¹¹⁴⁷

Nesr: Ba‘z-ı ekābir-i hükemādan naql iderler:¹¹⁴⁸ العالم كرهة والحوادث سهام والافلاك

¹¹⁴⁹ قسي والله رام فاين المفر

Mışra‘

¹¹⁵⁰ باقضا کارزار نتوان کرد

Beyt

بسر نچه دست قضا را مپیچ

که دست تو قدرت ندارد بهیچ¹¹⁵¹

Kıt‘a

از مرک حذر کردن دو روز روا نیست

روزیکه قضا باشد و روزیکه قضا نیست

روزیکه قضا دستبست پنج انگشت دارد

روزیکه قضانبست درومرک روا نیست¹¹⁵²

Meşnevî [Ş25a]

قضا دستبست پنج انگشت دارد

که خواهد کام خود از تو برآرد¹¹⁵³

دوبرچشمت نهد دوتیزبر کوش

¹¹⁴⁵ “Korkunun ecele bir yararı olmaz.”

¹¹⁴⁶ Çün A, H, Ş: Çü P.

¹¹⁴⁷ Bu beyit H’de yok.

¹¹⁴⁸ iderler A, H, Ş: olur H.

¹¹⁴⁹ “Âlem (dünya) yuvarlak, hadiseler ok, galaksiler sert ve katıdır ve atan Allah’tır; kaçacak yer neresi olabilir ki?”

¹¹⁵⁰ “Kader ile savaşılmaz.”

¹¹⁵¹ “Kaderin elini burkmaya çalışma; zira ki senin elinde kadere karşı hiçbir güç yoktur.”

¹¹⁵² Bu kıt’a H’de yok. “Ölümden kaçmak iki günde yapılmaz, kaderin olduğu gün ve kaderin olmadığı gün. Allah’ın takdirinin gerçekleştiği günde kader beş parmağa sahip olan bir el gibidir, ilahî hükmün vermediği günde zaten ölüm gerçekleşmez.”

¹¹⁵³ “Kaza beş parmağa sahip olan bir el gibidir, ne olursa olsun senden kâm almaya çalışır.”

یکی بر لب نهد یعنی که خاموش¹¹⁵⁴

قضا اول کند چشم خرد کور

[A26a] پس انکه بردل مرد افکند زور¹¹⁵⁵

Neşr: Ol kimesneye¹¹⁵⁶ ki baht müsâ' id ola, [P29a] sâ' idi ne qadar süst ü za' ifse atduğı oğ yere düşmeyüp öñdül alur. ve ol kimse ki rüzgâr-ı zürkâr nâ-sâzlık tarîkına meyl ide, çeşm-i başîretine mîl-i gâflet çekilüp rüz-ı rüşen şeb-i târik gibi görünür. [H30b]

Nazm

چون قضا بیرون کند از چرخ سر

عاقلان کردند جمله کور و کر¹¹⁵⁷

Hikâyet: Bir zâhid-i kâmil ve 'âlim ü 'âmil vardı.¹¹⁵⁸ Rûy-ı zemîne püşt-i pâ urmuş ve hâlka-i bâb-ı tã'at-ı Hâlik'ı dest-i irâdetle tutmuş ve ğubâr-ı ğabrâ-yı hevâ vü hevesi berbâd kılp maqâmât-ı sâlikîni seyr kılmış ve bir dâ'ireye -ki merkez-i 'âlem aña nisbet nokta-i mevhûmdur- dest-res bulmuş ve tevsen-i nefsi serkeşi kemend-i pend ile bend idüp licâm-ı riyâzet ile zîr-i rân u râm kılmış ve mekteb-i¹¹⁵⁹ علمنا منطق الطیر da zebân-ı murğânı anlamış, bilmiş idi. Bir gün¹¹⁶⁰ ittifağ bir mühim için bâzâra varur. Görse bir şayyâd bir cüft hüdhüdi kafese koymış, şatmağa alup gider. Bî-çâreler maħbes-i kafesde giriftâr-ı bend-i belâ vü âb u dânenen cüdâ, gâh lisân-ı hâlle vü gâh tûfîves şîrîn maqâlle Hudâ-yı bî-niyâza niyâz¹¹⁶¹ iderler ve hâlâşa fûrce ararlar. Zâhidüñ ırq-ı rıfğ u şefağati çarabân idüp kaçd ider ki ikisini daħi şayyâddan şatun ala ve bend-i belâdan [Ş25b] rehâ kıla ve ol bahâne ile murğ-ı cânını maħbes-ı 'azâbdan hâlâş eyleye. Şayyâd iki dirhem bahâ ta'yîn kılpur, zâhid¹¹⁶² daħi [P29b] ancak iki dirheme mâlik imiş mâ-meleküni virür. İkisini daħi alur şehrden taşra bir hâlî yere götürür. Âzâd idüp şalıvirür, [H31a] anlar daħi bir vîrâne dîvârına çıkup [A26b] lisânlarınca:

Mışra'

¹¹⁵⁴ “Kader geldi mi önce iki gözünü kapatır, sonra da iki kulağını; dudağına da el koyar yani sus, konuşma.”

¹¹⁵⁵ Bu beyit H'de yok. “Kader ilk etapta bilgelik ve aklın gözünü kör eder; sonra da güçlü adamı zorlamaya başlar.”

¹¹⁵⁶ kimesneye A, P: kimseye H, Ş.

¹¹⁵⁷ “Kaza ve kader devreye girdiğinde; tüm akıl sahipleri ve bilgeler kör ve sağır olurlar.”

¹¹⁵⁸ vardı H, Ş: -A, P.

¹¹⁵⁹ “Bize kuş dili öğretildi.” (Kur'ân-ı Kerîm, Neml, 27/16)

¹¹⁶⁰ idi. Bir gün H: -A, P, Ş.

¹¹⁶¹ niyâz A, H, Ş: -P.

¹¹⁶² zâhid A, H, Ş: zühhâd P.

Unutma aşınalık resmini geh geh bizi yād it
diyüp āvāz ve ḥaḳ-şināslıḳ ḳā‘idesini yerine getirüp zebān-ı niyāzla i‘tizāra āgāz
iderler ve dirler ¹¹⁶³هل جزء الاحسان الا الاحسان ¹¹⁶⁴ Egerçi bu iḥsānuñ ¹¹⁶⁵ ki sen bize itdūñ,
ḥaḳḳ-ı mükāfātına ve bu in‘āmuñ tamām-ı mücāzātına ḳādir degülüz. Ammā ¹¹⁶⁶ hele,

Mışra‘

Bu meşeldür dōstum varın viren yād olmamış

Nesr: Bu dīvār altında bir şandūḳça var, pür-dürr-i şāhvār ve lü‘lū-i ābdārdur. Egerçi
bu ni‘met muḳābelesinde bī-ḳadr ü ḳıymetdür,

Beyt ¹¹⁶⁶

اما چه کنم که رسم موران باشد

پای ملخی پیش سلیمان بردن ¹¹⁶⁷

¹¹⁶⁸Ve tīz-bāzārī şeref-i ḳabūl-i erzānī buyurulursa kemāl-i
minnetdür. Zāhid hüdhüdlerūñ bu güftārından ta‘accüb idüp istigṛāb ile anlara ḥiṭāb
idüp dir ki: “Aceb ḥikmetdür ki zīr-i ḥāḳde şandūḳ-ı pür-cevheri teşḫiṣ idersiz ¹¹⁶⁹ ve
dūr-bīnlikde ḳılı kırḳ yararsız, yeryüzündeki rişte-i dāmdan ḡaflet eylersiz. ¹¹⁷⁰”
Hüdhüdler eyitdiler: “Bilmez misin ki ¹¹⁷¹اذا حل القدر بطل و اذا جاء القضا ضاق الفضا
الهدهد اذا نقر الارض ¹¹⁷² يعرف من المسافة ما بينه و بين الماء [P30a]: ve işitmediñ mi ki
dūr. [Ş26a] ¹¹⁷³لینفذ ما هو في مشية الله من القضاء و القدر ¹¹⁷⁴

Mışra‘

مرغ را چون اجل آید سوی صیاد رود ¹¹⁷⁵

[H31b] Beyt ¹¹⁷⁶

کبوتری که دیکر آشیان نخواهد دید

قضا همی بردش تا بسوی دانه و دام ¹¹⁷⁷

¹¹⁶³ “İyiliğin karşılığı iyilikten başka bir şey midir?” (Kur’ân-ı Kerîm, Rahmân, 55/60)

¹¹⁶⁴ iḥsānuñ A, H, Ş; iḥsān P,

¹¹⁶⁵ Ammā A, H, Ş; İllā P.

¹¹⁶⁶ Beyt A, P: Naẓm Ş: -H.

¹¹⁶⁷ “Bir çekirgenin ayağını Süleyman’a hediye etmek, bu karıncaların âdetidir; ne yapabilirim ki?”

¹¹⁶⁸ “Vaktin daraldığı aklıma geldiğinde...”

¹¹⁶⁹ idersiz A, P, Ş; idersiñüz H.

¹¹⁷⁰ eylersiz P, Ş, H; idersiz A.

¹¹⁷¹ “Kaza geldiğinde gökyüzü daralır; kader gelince dikkat, tedbir boşa çıkar.”

¹¹⁷² Der-kenār: نقر الارض zemīni münkād ile şaḳb eyledi. A, Ş: P, H.

¹¹⁷³ Der-kenār: فح duzaḡ ki faḳ andan ḡalaṭdır. A, Ş.

¹¹⁷⁴ “Hüdhüd kuşu yeri eşelediğinde yer altındaki suyla kendi arasında ki mesafeyi bilir; ancak kaza ve kader konusunda Allah’ın dilediğinin gerçekleşmesi için tuzağın ipini göremez.”

¹¹⁷⁵ “Bir kuşun eceli geldiğinde kendi ayağıyla avcıya doğru gider.”

¹¹⁷⁶ Beyt A, P, Ş: -H.

¹¹⁷⁷ “Yuva görmeyecek bir güvercini, kader yem ve tuzağa götürür.”

Nesr: Kabā-yı mülemma‘mızı der-ber ve külāh-ı muraşsa‘mızı ber-ser ve meniş ü dānişimize i‘tiķād ve bīdārī [A27a] ü tiz-bīnī vü hüşyārlıgımıza i‘timād itmişdük, bi‘l-āhīre rüzgār bizi dām-ı belāya¹¹⁷⁸ giriftār itdi.

Naẓm¹¹⁷⁹

Ṭutılır cümle kuş bağlu bağından
Çevük kuş ṭutılır iki ayađından¹¹⁸⁰

Nesr: Nāçār,

Mışra‘

مرغ زیرك چون بدام افتد تحمل بایش¹¹⁸¹

maẓmūnuyla ‘āmil olduđ.

Beyt

فتوح روزكار آمد بدستم

بر غم روزكار الحمد لله¹¹⁸²

Nesr: Yine ol varṭalardan bādbān-ı himmetüñle sāḫil-i necātı bulduđ. Bu emr-i muķarrerdür ki her nesne ki muķadderdür, beher-tađdīr tađyīr-peẓīr olmađ ğayr-ı mutaşavverdür. Çün¹¹⁸³ ḫükm-i kaẓā-maẓā ve fermān-ı ķader cereyān bula, bāşıra-i dūr-bīn niķāb-ı ḫiçābla mestūr u bī-nūr kalur. ¹¹⁸⁴اذا حان¹¹⁸⁵ الحين حار العين¹¹⁸⁴

Beyt

Çün kaẓā tīrin ata ķavs-i ķader

Başaruñ bu delāletini başar

Nesr: Ve dīde-i ‘ađl remed-i cehāletle ḫīre¹¹⁸⁶ ve zūlmet-i ğafletle ‘ālem tīre¹¹⁸⁷ olur.

¹¹⁸⁸اذا جاء القضاء عمي البصر

Beyt

Her kaçan nāzil olsa emr-i kaẓā

Hüş medhüş olur başar a‘mā

Beyt

[P30b] قضا اول كند چشم خرد كور

¹¹⁷⁸ dām-ı belāya A, H: dāma P: belāya Ş.

¹¹⁷⁹ Naẓm P, Ş: Beyt A: -H.

¹¹⁸⁰ Bu mısradā vezin aksamaktadır.

¹¹⁸¹ “Akıllı kuş tuzağa düştüğünde tahammül etmelidir.”

¹¹⁸² “Bu dūnyanın şifresini çözdüm, en üzüntülü ve en zor durumlarda bile şükredeceksin.”

¹¹⁸³ Çün A, P, Ş: Çünki H.

¹¹⁸⁴ “Vakit geldiğinde göz şaşırır.”

¹¹⁸⁵ Der-kenār: الحين قرب الحين بفتح الحاء الهلاك حار من الحيرة A, P, Ş.

¹¹⁸⁶ ḫīre A, P, Ş: tīre H.

¹¹⁸⁷ tīre A, P, Ş: ḫayra H.

¹¹⁸⁸ “Kaza gelince göz görmez olur.”

پس انکه بردل مرد افکند زور¹¹⁸⁹

Neşr: Ve çün rüz-ı ezel defterde qalem-i irâdet bir kişinüñ idbârı cānibine çekile, murğân-ı şāhsār meleķütđan ise dađı¹¹⁹⁰ āşiyāne-i ‘işmetden düşürüp beste-i dām-ı bahāne eyler. Ādem-i Şafı ‘aleyhi’ş-şalātü ve’s-selām¹¹⁹¹ ki [Ş26b] āyine-i zamīr-i münīri şāfi [H32a] ve rüşen ü münevver iken ve ‘ālem-i şehādetde naķş-ı elvāh-ı ğaybdan hikāyet idüp mele’-i ‘alāya ‘ilmiyle tefāzül eyler iken dāne-i gendümden ğāfil olup iblīs-i pür-telbīsüñ dāmına giriftār¹¹⁹² oldu ve şemere-i لا تقربا¹¹⁹³ هذه الشجرة yi ferāmüş kıldı.

Mışra’

تقدير چو سا بقست تعليم چه سود¹¹⁹⁴ [A27b]

Neşr: Çün ‘ilm-i ezeli tağyir-pezir olmak ğayr-ı müyesserdür ve ser-nüvişt gerek hüb gerek zişt vuķū’ bulmak emr-i muķarrerdür.

Mışra’

Her kuluñ başına yazılan gelür devrāndur¹¹⁹⁵

Neşr: Nitekim efāzıl-ı dehr ve fużalā-yı ‘aşrdan Mevlānā Hecrī dimişdür:

Beyt

Yeme hicrān ğamın ey dil ecelden öñdin ölmüş yok

Yeter çek ğuşsa-i haţtın yazılmış da yuyulmuş yok¹¹⁹⁶

ميكند از بهر خطت منع ما

بيخبر از نكة جف القلم¹¹⁹⁷

Neşr: Münşī-i şahīfehā-yı ‘*alleme bi’l-qalem*¹¹⁹⁸, defter-i *ķālū belāda*¹¹⁹⁹ bir kimsenüñ ki icmāl-i a’ mālīne redd rāddesini çekmiş ola, ol kimesne belādan ħalāş olmak muĥāldür.¹²⁰⁰

¹¹⁸⁹ Bu beyit A, H ve Ş’de yok. “Kader ilk başta aklın gözünü kör eder; sonra da adamın kabini, gönlünü zorlamaya başlar.”

¹¹⁹⁰ dağı P: de A, H: -Ş.

¹¹⁹¹ ‘aleyhi’ş-şalātü ve’s-selām H: -A, P, Ş.

¹¹⁹² dāmına giriftār P, H, Ş: dām-ı mekr ü firibine A.

¹¹⁹³ “... şu ağaca yaklaşmayın.” (Kur’ân-ı Kerim, Bakara, 2/35)

¹¹⁹⁴ “Kader öncelikli ise eğitimin hiçbir faydası yoktur.”

¹¹⁹⁵ Bu mısra Cem Sadı’sine aittir. (Bk. Latifi, s. 304; İsen, s. 137) Bu mısra Cem Sultan’ın Divân’ında da yer almaktadır. (Bk. Halil Ersoylu, Cem Sultan’ın Türkçe Divan’ı, TDK Yayınları, Ankara, 1989, s. 32).

¹¹⁹⁶ Bk. Ömer Zülfe, Hecrî Divânı, Kültür Bakanlığı, e-kitap, s. 134. <http://ekitap.kultururizm.gov.tr/Eklenti/10618,hecripdf.pdf?0>,

¹¹⁹⁷ Bu beyit Ş’de yok. “Kalemimizin kurduğundan habersiz olduğu için bizi yazıp çizmekten men ediyor.”

¹¹⁹⁸ “... kalemle (yazmayı) öğreten...” (Kur’ân-ı Kerim, Alak, 96/4)

¹¹⁹⁹ “... evet dediler.” (Kur’ân-ı Kerim, A’raf, 7/172)

Қыт‘а

اول قلم كه دفتر حكم قضا نوشت

حرف نخست شوق تو بر جان ما نوشت

چون مي نوشت قول بلی کاتب اذل

[P31a] نوبت بما رسیده بلی را بلا نوشت¹²⁰¹

Neşr: Ve varaq-ı nigār-ı¹²⁰² علم الانسان مالم يعلم cerīde-i¹²⁰³ نحن قسمنا da bir kimesnenüñ ki nāşīye-i hālīne raqam-ı rif‘at ü sa‘ādet yazmış ola, ol kimesne şifrü’l-yed qalmaq vehm ü hayāldür. Ve ‘ādet-i Rabbānī vü taqđir-i Yezdānī bu minvāl üzerine¹²⁰⁴ cārīdür ki; [H32b]

کم من ادیب فهو عالم

مستكمل العقل مقل عديم

کم من جهول کثیر رزقه

ذلك تقدير العزيز العليم¹²⁰⁵

Neşr: Ve ba‘ż-ı ‘uqalā dimişlerdür:¹²⁰⁶ bu mezkūruñ maşdükıdur ve terzık dađı bundan aĥz olunmış.

Nazm [A28a]

کم عاقل عاقل اعیت مذاهبه

و جاهل جاهل تلقاه مرزوقا¹²⁰⁷

[Ş27a]

Başı irişdi göge rif‘at ile her dūnuñ

Ĥaĥ budur kim qatı alçaqlığı var gerdūnuñ

Neşr: Ve đurüb-ı emşāl-i ‘Arab’dandur:

Mışra‘

الکلب فى صحة و اللبث محموم¹²⁰⁸

Nazm

¹²⁰⁰ muĥāldür A, P: emr-i muĥāldür H, Ş.

¹²⁰¹ “En başta kalemdir ki kader hükümlerinin defterini ve senin aşkının ilk harfini bizim ruhumuza yazdı. Ezel kâtibi, ‘beli’ sözünü yazarken sıra bize geldiğinde belî kelimesini belâ olarak yazdı.”

¹²⁰² “O, insana bilmediği şeyi öğretti.” (Kur’ân-ı Kerîm, Alak, 96/5)

¹²⁰³ “Biz paylaştırdık.” (Kur’ân-ı Kerîm, Zuhruf, 43/32)

¹²⁰⁴ üzerine A, P: üzre H, Ş.

¹²⁰⁵ “Âlim ve edip, niceleri akıllı selim ancak kendisi fakirdir; nice cahil vardır ki rızık buldu. İşte bu, Azîz ve Alîm olan Allah’ın takdiridir.” (Kur’ân-ı Kerîm, Yasin, 36/38)

¹²⁰⁶ ve ba‘żı ‘uqalā dimişlerdür A, P, H: -Ş.

¹²⁰⁷ Bu beyit A’da yok. “Nice akıllı kişi yolunu şaşırır, nice cahiller de rızık bulup zengin olur.”

¹²⁰⁸ “Köpek sağlık ve afiyette, aslan hasta ve ateşlidir.”

شیررا سلسله در کردن و روبه همه عمر
فارغ البال در اطلال و دمن میگردد¹²⁰⁹

فلک بمردم نادان دهد زمام مراد
تو اهل فضلی و دانش همین گناه تو بس¹²¹⁰

از حشمت اهل جهل بکیوان رسیده اند
جزاه اهل فضل بکیوان نمیرسد¹²¹¹

Nesr: Belki ‘uḡalāya ‘aḡlı ‘iḡāldür¹²¹², görmez misin ki esb-i rehvar hünéri sebebi ile pāy-beste ve şāḡ-ı mīvedār şemeri vāsıtasıyla ser-şikestedür.

Ḳıṭ‘ a

وبال من امد همه دانش من
چو روباه را موی و طاوس را پر¹²¹³

هنر عیب من شد و کرنه سرم را
نه از خاک بل کز کهر بودی افسر¹²¹⁴

[P31b]

اگر روزی بدانش در فزودی
زنadan تنک روزی تر نبودی¹²¹⁵

بنادانان چنان روزی رساند
[H33a] که دانا اندران حیران بماند¹²¹⁶

Nesr: Ve ehl-i hünlerden biri aḡvāl-i perīşān-me’ālinden şikāyet idüp dir:¹²¹⁷

مر از دست هنر های خویشتن فریاد

¹²⁰⁹ “Aslanın tüm büyüklüğü ve heybesi boynundadır; fakat tilki ömrü boyunca pislikler ve harabelerde başboş gezmektedir.”

¹²¹⁰ “Felek bilgisiz ve cahil olan insanların muratlarına ermelerini sağlar; sen akıl ve bilgi sahibisin, bu günahın sana yeter.”

¹²¹¹ “Cahiller kendilerini büyük zannederek gökyüzüne ulaşmışlardır; ama bilgelerin bir tek âhi gökyüzüne erişir.”

¹²¹² Der-kenār: ‘İḡāl bend ma‘ nāsına. Ş.

¹²¹³ “Nasıl ki tilkideki post ve tavus kuşundaki tüy onların başlarına bela olduysa, bendeki bilgi de başıma bela olmuştur.”

¹²¹⁴ “Benim en büyük ayıbım sanatım oldu; yoksa başımda topraktan değil, mücevherler ve değerli taşlardan tacım olacaktı.”

¹²¹⁵ “Eğer bir gün senin bilgin artarsa; bunu bil ki o gün, cahillerden daha fakir olacaksın.”

¹²¹⁶ “Cahiller ve bilgi sahibi olmayanlara öyle bir rızık, öyle bir mal mülk verir ki; bilgi sahibi olan insanlar hayran kalır.”

¹²¹⁷ dir A, P, H:- Ş.

که هر یکی بد کر کونه داردم ناشاد¹²¹⁸

Nesr: Ehl-i hikmet vaz'-ı İlahinüñ bu yüzden zühür itmesinüñ hikmetini dimişler ki: “Devlet ‘aql ü tebdirle olmayup taqdırle olduğunu i‘lân u i‘lâmdur.” Nitekim dimişlerdür: “دولت نه بعقل¹²¹⁹،”

Beyt

دولت نه با کتساب فضل و هنر ست

وابسة احکام قضا و قدرست¹²²⁰

کس نتواند گرفت دامن دولت بزور

[A28b] کوشش بی فایده است و سمه برابروی کور¹²²¹

Nesr: Erbâb-ı hikmet dimişlerdür: [Ş27b]

دولت نه بکوشید نست

چاره کم جوشید نست¹²²²

Nesr: Hemân ‘ilâcı kılllet-i iztırâb ve teslim ile’l-Melikü’l-Vehhâb’dur.

Naẓm

اکر بهر سر مویت دو صد خرد باشد

خرد بکار نیاید چو بخت بد باشد¹²²³

بخت و دولت بکار دانی نیست

جز بتا بید اسمانی نیست¹²²⁴

کیمیا کر بغصه مرده و رنج

ابله اندر خرابه یافته کنج¹²²⁵

Rubâ‘i

فریاد زد ست فلک سفله نواز

شهزاده بمختست کدازاده بناز

¹²¹⁸ “Benim şikâyetim kendi sanatlarım ve yeteneklerimdenidir, ki her biri bir şekilde beni üzüp mutsuzluğuma sebep olmaktadır.”

¹²¹⁹ “Devlet ve iktidar akılla değildir.”

¹²²⁰ “Hüner ve bilgi edinerek servet ve zenginlik elde edilmiyor, kaderin hükümleri senin zengin olmana uygunsuz servet sahibi olursun.”

¹²²¹ “Nasıl ki kör bir insanın kaşına boya sürmek faydasız ve etkisizse; kimse zorla mal, mülk ve güç sahibi olamaz.”

¹²²² “Devlet ve kudret çabalayarak elde edilmiyor; çaresi, sakinlik ve rahattır.”

¹²²³ “Eğer her saç telinin ucunda iki yüz tane bilgin varsa da; bahtın yaver gitmese, bu bilgiler hiçbir işine yaramaz.”

¹²²⁴ “Baht, şans ve devlet kazanmak çok akıllı ve tedbir sahibi olmaktan değil; kaderin, bu dünyanın dönüşü, ve gökyüzünün yardımıyla ancak elde edilir.”

¹²²⁵ “Kimyager çalışmaktan ve acı çekmekten ölmüştür, aptal ise bir harabede hazinayı bulmuştur.”

نرکس زبرهنکی سر افکنده به پیش

صد پیرهن حریر پوشیده پیاز¹²²⁶

Neşr: Pes hâl bu minvâl üzerine olıcağ bir dil ki¹²²⁷ Hudâ-perver [P32a] ve nūr-ı rızâ anda ziyâ-güster ola, muğadderât-ı İlâhiden yüz çevirmeyüp muğtezât-ı kaçâ ile ülfet bağlar.

Mışra⁶

Hudânuñdur oñarmağ şanma ey dil rûzgâruñdur¹²²⁸

Neşr: Ve her sehm-i kaçâ ki [H33b] kavş-i kaderden işâbet ider hazlar idüp¹²²⁹ sînesini hedef kıлмаğla istiğbâl ve rağbet eyler.

Nazm

Çünkü tağdirüñdür iş ahterden efgân eyleme

Hük-m-i sulţândur siyâset ağlama cellâddan¹²³⁰

Neşr: Ve hem-vâra tesnîm-i teslîmden gül-i gülzâr-ı âmâli sîrâb u âbdâr ve ziyâ-yı rızâyıla hâne-i kalbi rûşen ü tâbdâr olur. Muğakkiğîn katında fi'l-ğakîğa rızâ kaçânuñ mürûrından sürürdur.

Қıт⁶ a

Ferağ u⁶ ayş yüz tutar aña kim

Bu cihânda rızâyı hûy eyler

Eyle teslîmi kendüñe pîşe

Ol kaçâyıla hemçü şîr ü şeker

Bâb-ı Heftüm: Der-Tevekkül

[A29a] Herkes ki esbâb-ı zâhireden ser-rişte-i ta'alluğı kaç⁶ idüp dergâh-ı Müsebbibü'l-esbâba müteveccih ola ve diye: ¹²³¹ فحسبنا الله و نعم الوكيل

Mışra⁶ [Ş28a]

Allâhadur tevekkülümüz i⁶ timâdımu¹²³²

¹²²⁶ “Alçak insanları tutan bu dünyaya, bu kadere yazıklar olsun ki; şehzâdeleri utandırıp dilenci çocuklarını yüceltir. Nergis çiçeği çıplak olduğundan dolayı boynu büküktür, utanmıştır; soğan ise yüz ipek elbise üstüne giymiştir.”

¹²²⁷ ki A, P, H:-Ş.

¹²²⁸ Bu mısra A, P ve H'de yok.

¹²²⁹ idüp A, H, Ş: eyleyüp P.

¹²³⁰ Bu beyit Ahmed Paşa'ya aittir. (Bk. Ali Nihad Tarlan, **Ahmet Paşa Divanı**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1992, s. 243).

¹²³¹ “Allah bize yeter, O ne güzel vekildir.” (**Kur'ân-ı Kerîm**, Âl-i İmrân, 3/173)

¹²³² Bu mısra Bâkî'ye aittir. Bk. Küçük, s. 218.

Neşr: Ve ḥabl-i metīn-i tevekküle tevessül idüp¹²³³ cemīc-i umūrını Cenāb-ı¹²³⁴ Cevvād-ı muṭlaḳa tefvīz kıla ve eyde:

Nazm

Göge şavursalar eger külümüz

Ḥazret-i Ḥaḳḳadur tevekkülümüz¹²³⁵

Neşr: Maḳāşid-ı dīn ü dünyā aña suhūletle el vire ve mīve-i murāda bī-tereddūd eli ire.

Beyt

Ne begden iste maḳşūduñ gönül ne şāhdan iste

Tevekkül kııl Ḥudāya devleti¹²³⁶ Allāh'dan iste [P32b]

Neşr: Şāḥib-i Nüzhe ‘aleyhi’r-raḥme dimişdür: تا توکل خود را نکذاری توکل تو تمام نیست و غافل شب و روز درغم روزیست خاکش بر سر که بدین روزیست
Çün ḳaṭre-i nāçiz [H34a] ve zerre-i kemter sofrā-i in‘ām ve āfitāb-ı iḥsānından behreverdür.

Nazm

ادیم زمین سفره عام اوست

برین خوان یغما چه دشمن چه دوست¹²³⁷

Neşr: Āḳıl ü kāmīl oldur ki¹²³⁸ الله nidāsını gūş ve¹²³⁹ امری الی و افوض امری الی
الله cūr‘asını nūş ide ve eyde.

Şi‘r

رضیت بما قدر الله لی

وفوضت امری الی خالقی¹²⁴⁰

لقد احسن الله فیما مضی

كذلك یحسن فیما بقی¹²⁴¹

Neşr: Ve tevekkülü pīşe ve ḳanā‘ati tūşe idüp dīde-i ḥırş u āza ḳinā‘-ı ḳanā‘atden perde bağlaya.

¹²³³ idüp A, H, Ş: eyleyüp P.

¹²³⁴ Cenāb-ı A, P, Ş: -H.

¹²³⁵ Bu beyit Azmî’ye aittir. (Bk. Âşık Çelebi, s. 1074)

¹²³⁶ devleti P, H, Ş: kāmūñı A.

¹²³⁷ “Yeryüzünde gösterilen bu sofrā, herkese açık bir sofradır. Bu Allah’ın kerem sofrasında düşman da var, dost da.”

¹²³⁸ “O halde sen Allah’a güvenip dayan.” (Kur’ân-ı Kerīm, Neml, 27/79)

¹²³⁹ “Ben işimi Allah’a havale ediyorum.” (Kur’ân-ı Kerīm, Mumin, 40/44)

¹²⁴⁰ “Allah’ın bana takdir ettiğine razı oldum ve işlerimi yaratıcımā havale ettim.”

¹²⁴¹ “Allah geçen (ömrümde) bana ihsanda bulundu, aynı şekilde kalan (ömrümde de) iyilikte bulunacak.”

Nazm

کیمیایی کنم ترا تعلیم

کا ندر اکسیر و در صناعت نیست¹²⁴²

رو قناعت کزین که در عالم

[A29b] کیمیایی به از قناعت نیست¹²⁴³

Neşr: Ve az ve çok ḥ̄ān-ı ḳaderden her ne nevāle ki nā'il olur feyż-i
Perverdigār'a ve kerem-i Kirdgār'a ḥavāle eyleye.

Mışra'

بنشین و تکیه بر کرم کردگار کن¹²⁴⁴

Beyt [Ş28b]

Her ne gelse az ve çok ḥ̄ān-ı ḳaderden mā-ḥazar¹²⁴⁵

Dime bu zehr ol şeker ādāb-ı miḥmānlık budur¹²⁴⁶

پند ناصح را بکوش جان شنو

¹²⁴⁷همچو موراز حرص هر سوی مرو

Neşr: Ve çün rūzī 'ilm-i ezeli ve ḥūkm-i lemyezelide muḳadderdür 'alā-küllü
ḥāl teḥallūf itmez muḳarrerdür.

Nazm

چنان پهن خوان کرم کسترد

[P33a] که سیمرخ در قاف روزی خورد¹²⁴⁸

Neşr: Müteferriş ü müteḥaddis oldur kim^{1249 1250} من قنع شیع نکتسینی تیسه-ی
¹²⁵¹الله ile [H34b] levḥ-i dile¹²⁵² کا نقش فی الحجر yaza ve rāh-ı tevekkülde
'aşā-yı¹²⁵³ تو کلت علی خالقى ye ittikā idüp sikkeyi mermerde ḳaza.

¹²⁴² "Sana öyle bir kimya, öyle bir iksir ilmi öğretiyim ki; hiçbir sanatta, hiçbir sanayide onu öğrenemezsin."

¹²⁴³ "Elindekilerle yetinip hoşnut olmayı hayat felsefesi olarak seç; zira ki bu dünyada hiçbir hazine elindekilerle yetinip onlarla hoşnut ve mutlu olmaktan daha iyi ve daha büyük değıldir."

¹²⁴⁴ "Otur ve Allah'ın keremine ümit bağla."

¹²⁴⁵ Her ne gelse az ve çok ḥ̄ān-ı ḳaderden mā-ḥazar A, P, H: Her ne gelse ḥuşk u ter ḥ̄ān-ı ḳaderden mā-ḥazar Ş.

¹²⁴⁶ Bu beyit Kanûnî'nin "budur" redifli gazeline naziredir. (Bk. Âdem Ceyhan, "Kanuni'nin Bir Gazelinin Yankıları", *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, 2010, s. 41)

¹²⁴⁷ "Sana değıerli öğütler veren, nasihat edenlerin sözlerini can kulağıyla dinle; karınca gibi, hırsından dolayı kâh oraya kâh buraya gitme."

¹²⁴⁸ "Öyle geniş, öyle kapsamlı bir kerem sofrası açmış ki Allah; Kâf Dağı'nda yaşayan simurg bile bu sofradan nasibin alır."

¹²⁴⁹ kim P: ki Ş.

¹²⁵⁰ "Kanaat eden doyar."

¹²⁵¹ "Rızık Allah'tandır."

Beyt

Dil-i senginine ‘ âlemde tevekkül nağşın

Kim ki resm eyler ise sikkeyi mermerde kıazar

Neşr: Ve gerd-i huṭām-ı rüy-ı zeminden dāmen-i ta‘ alluḫı silke.

Şi‘ r¹²⁵⁴

غلام همت انم که زیر چرخ کیود

زهر چه رنگ تعلق پذیرد از ادست¹²⁵⁵

Neşr: Ve ser-i ṭama‘ ı zānū-yı tevekküle kıoyup girībān-ı ḫanā‘ ate çeke.

Mışra‘

Başın muraḫḫa‘ ına çeke nitekim keşef

Ḳıṭ‘ a

بشنواز من بجان یکی حکمت

انکھی نقش میکن اندر دل

کر ترا همتیست قانع باش

طمع از کیسه کسان بکسل¹²⁵⁶

Beyt

قناعت در فراغت هر که دارد

زمهر و مه کلامش ترک دارد¹²⁵⁷

Neşr: Çün her rızık ki kār-ḫāne-i ḫazāda müḫeyyā vü āmāde ola, [A30a] beher taḫdīr şāḫibine vāşıl olur.

Mışra‘

رزق تو بر تو ز تو عاشق ترست¹²⁵⁸

Neşr: Pes cüst ü cūdan ve bilā-ṭā’ il dūr u dırāz tek ü pūdan ne ḫāşıl olur?¹²⁵⁹

Mışra‘

همین توکل کن ملرزان پاو دست¹²⁶⁰

¹²⁵² “Taş üstündeki nakış gibi.”

¹²⁵³ “Yaratanıma tevekkül ettim.”

¹²⁵⁴ Şi‘ r A, P: Beyt Ş: -H.

¹²⁵⁵ “Bu mavi gökyüzünün altında herhangi bir maddî gayesi olmayan, maddî ve ucuz bağımlılıklara bağılı kalmayan insanların kulu ve kölesiyim.”

¹²⁵⁶ “Benden can kulağıyla bir ders dinle; can kulağıyla dinledikten sonra da bu dersi, bu öğüdü kalbine işle. Eğer ki kalıcı bir değer elde etmek istiyorsan elindekilerle mutlu olup yetinmeyi öğren, zenginlerin kesesinden de ümidi kesip gözünü ayır.”

¹²⁵⁷ “Zengin durumdayken az olana yetinenler, sözünde güneş ve aya da ihtiyaç duymayacaktır.”

¹²⁵⁸ “Senin rızkın, senin ona âşık olduğundan çok sana âşıktır.”

¹²⁵⁹ Pes cüst ü cūdan ve bilā-ṭā’ il dūr u dırāz tek ü pūdan ne ḫāşıl olur? A, H, Ş: Pes cüst ü cūdan ve bilā-ṭā’ il dūr (Nitekim esedu’İllāhi’l-gālib ‘Alī bin Ebī Ṭālib raḫiyāllāhu ‘anh ve kerrema’İllāhu veche *Neşrū’l-Leālī*’inde buyurur: (يطلبك الرزق كما تطلبه) u dırāz tek u pūdan ne ḫāşıl olur? P. “Sen rızkını aradığın gibi rızkın da seni arar. “ (Bk. Ceyhan, **Türk Edebiyatı’nda...**, s. 515).

Қыт‘а

[Ş29a] کلید توکل کراید بدید

در کنج اقبال بتوان کشود

بچوکان صدق اندرین عرصه کاه

¹²⁶¹زمیدان توان کوی دولت ربود [P33b]

Neşr: Ekābir-i selef dimişlerdür: “Ne қadar қаçсаñ naşībūñ olan arduñdan yiter ve ne қadar қаşd itseñ naşībūñ olmayan öñüñde yiter. ¹²⁶²نصیبك یصیبك

Mışra‘

¹²⁶³نصیبه ازل از خود نمی توان انداخت [H35a]

Neşr: Hemān evlā oldur ki açlığı tohluga¹²⁶⁴ tutup pāy-ı қanā‘ati dāmen-i selāmete çekesin¹²⁶⁵ ve küşe-i ferāgatde tüşe-i қanā‘ati ihtiyār eylesin¹²⁶⁶ ki țarf-ı hırş ve țarf-ı āz hāk-ı gürdan ğayriyle pür olmaz.

Mışra‘

Тойурмаз gözleri illā ki țopraq

Neşr: Ve dīde-i tül-i emel sūzen-i fenā ve rişte-i ecelden ğayriyle dikilmez.

Meşnevī

Nihāyet yoқ durur çün hırş u āza

Қanā‘at eylemekdür çāre aza

Қanā‘at қılmayan¹²⁶⁷ olmaz түväңгер

Vüfür-ı māl ile Қārūn ise ger¹²⁶⁸

‘ Asel һаzzı çü zaһm-ı nişe degmez

‘ Aselden yegidür biñ kerre bekmez

Neşr: Ve қismet-i ¹²⁶⁹نحن قسمنا dan naşībūñe қāni‘ ve ğayruñ loқmasına ğayr-ı țāmi‘ olasın.¹²⁷⁰

¹²⁶⁰ “Отур, Allah’a tevekkül et ve elini ayağını titretme.”

¹²⁶¹ “Tevekkül anahtarını ele geçirirsen, şans hazinesinin kapısını açabilirsin. Eğer ki sadakat ve dürüstlüğü kendine yol olarak seçersen, devlet ve kudreti elde edersin”.

¹²⁶² “Nasibin seni bulur.”

¹²⁶³ “Ezelden belirlenmiş nasip, hayattan dışarı atılamaz.”

¹²⁶⁴ tohluga H: renlige A, P, Ş.

¹²⁶⁵ çekesin A, H, Ş: çeküp P.

¹²⁶⁶ eylesin A, P, Ş: idesin H.

¹²⁶⁷ қılmayan A, P, Ş: itmeyen H.

¹²⁶⁸ Қārūn ise ger P, H, Ş: Қārūna beñzer A.

¹²⁶⁹ .. biz paylaştırdık.. (Kur’ân-ı Kerîm, Zuhruf, 43/32)

لبا لبست زخون جگر پيالہ ما

دم نخست چنين شد مکر حواله ما¹²⁷¹

دع الحرص عن الدنيا و فيها العيش فلا تطمع

ولا تجمع من المال و لا تدري لمن تجمع¹²⁷²

فان الرزق مقسوم و كد المرء لا ينفع

فقير كل ذي حرص غني كل من يفتع¹²⁷³

Neşr: Ne rûzî-i imrûz içün ta‘abbda ve ne ğîdâ-yı ğadâ içün talebde olasın.

Nazm

خفته از احوال روزی روز و شب

چون قلم در پنجه تغلیب رب¹²⁷⁴

[P34a] [Ş29b] [A30b]

ثق بالملك المسبب الا أسبابا

¹²⁷⁵الرزق اذا اتاك دق البابا

Neşr: Çün taqđîr taġyîr-pezîr olmaz ve kimsenüñ naşîbini kimse yimez. Her rızık ki kâr-hâne-i ezelde [H35b] maşşüm ola, imdâd-ı hırş u sa‘y ile izdiyâd bulmağ muhâldür.

Mışra‘

که در بیما نه تقدیر بیش و کم نمی کنجد¹²⁷⁶

Nazm

مسکین حریص در همه افاق می رود

¹²⁷⁷اودر قفای رزق و اجل در قفای او

Neşr: Ve ħarîsüñ nihâl-i ħâl ve şecere-i a‘mâlınden ħaşıl olan ancağ şemere-i ħırmân u vebâldür.

Ḳıṭ‘ a

¹²⁷⁰ ġayr-ı tāmî‘ olasın A, H, Ş: tāmî‘ olmayasın P.

¹²⁷¹ “Bizim kadehimiz ciġer kanımızla dolmuş taşmış; meġerse ilk andan beri bize yazılan, bizim belirlenen nasibimiz buymuş.”

¹²⁷² “Onda doymak bilmeyen bir yaşam varken dünya hırşını bırak ve kimin için topladığını bilmezken mal toplayıp durma.”

¹²⁷³ “Rızık paylaştırılmıştır, kişinin endişesi fayda vermez; her hırşlı kişi fakir, her kanaatkâr kişi zengindir.”

¹²⁷⁴ “Gece, gündüz rızık ve para konularında yapılan entrikalar; Allah’ın kudret elinde kalem gibi yenilip alt edilmiştir.”

¹²⁷⁵ “Sebebe deġil müsebbibe güven, rızık geldiğinde kapıyı çalar.”

¹²⁷⁶ “Ölçüt olarak belirlenen kadehe takdir az ya da çok deġil, olması gerektiği gibi sığar.”

¹²⁷⁷ “Zavallı hırş için, dünyanın her yerine gidiyor; o para pul peşinde, ecel ise onun peşinde.”

چه نادان بود مردم مکتسب
که از بهر روزی شود مضطرب
نداند که دادار هفت اسمان
ویر زقه من حیث لا یحتسب¹²⁷⁸

Nesr: Ehl-i hikmet dimişlerdür: “İki nesne muhāl-i ‘aql-ı selīm ve hilāf-ı kânūn-ı qadīmdür: Ādem rızq-ı maqsūmundan ziyāde yemek ve vaqt-i ma‘lūmundan evvel ölmek.”

Ve ba‘z-ı hükemā dimişlerdür: “Şayyād-ı bī-rūzī baħr-ı bī-kerānda māhī şikār kılmaz ve māhī-i bī-ecel berde aylarca yatsa¹²⁷⁹ ölmez. ‘Āqıl oldur ki¹²⁸⁰ اللهم قنعنا hamīrinden faṭīr idüp furn-ı qarnına şala ve ziyāde vü füzūn taleb kılmaya.

Nazm

فارس میدان توکل شده
خیمه بصرای قناعت زده¹²⁸¹

درویش را که ملک قناعت مسلم است
درویش نام دارد و سلطان عالم است¹²⁸²

از قناعت هر کر انبود نشان
کی توانکر کردراز مال جهان¹²⁸³

[P34b] از ان درویشی کنج قناعت شد هوس مارا
کز ینجاخیر و انجا شر نکوید هیجکس مارا¹²⁸⁴

القناعة کنز لا یفنی¹²⁸⁵

Nazm

ای قناعت توانکرم کردان
که وراي تو هیج نعمت نیست¹²⁸⁶

¹²⁷⁸ “Mal ve mülk peşinde olan insanlar ne kadar da aptallar; çünkü dünyevî servetler peşinde hep kendilerine acı çektirirler. Bunu bilmiyorlar ki yedi gökyüzünün sahibi, onlara beklemedikleri yerden rızık verir. Son mısradaki ayete iktibas vardır. (Kur’ân-ı Kerîm, Talak, 65/3)

¹²⁷⁹ aylarca yatsa A, P, Ş: -H.

¹²⁸⁰ “Allah’ım bizi kanaatkâr kıl.”

¹²⁸¹ “Tevekkül meydanında at koşuran; az olanla yetinme çölünde de çadır kurmuştur.”

¹²⁸² “Derviş ki azla yetinme servetine sahiptir; adı derviştir ve aslında bu kişi âlemin sultanıdır.”

¹²⁸³ “Azla yetinmekle bir araya gelen varlıklar; zenginlerin bu dünyadaki servetlerinden bir araya gelmez.”

¹²⁸⁴ “Dervişilikten tek hevesimiz, azla yetinmek oldu; gerçi ki hiç kimse burası hayır ve orası şer olduğunu söylemedi.”

¹²⁸⁵ “Kanaat tükenmez bir hazinedir.” (Bk. Yılmaz, **Kültürümüzde Arapça ve Farsça Asıllı Vecizeler Sözlüğü**, s. 354)

Қıт‘a [A31a]

Eyleme āb-ı rūyuñı zinhār [Ş30a]

Zūll ü hırş ile hāk ile yeksān

Қāni‘ ol kim қanā‘ at insāna

Gencdür bī-zevāl ü bī-pāyān¹²⁸⁷ [H36a]

Neşr: Ve¹²⁸⁸ ثمره القناعة الراحة ve¹²⁸⁹ راحتك في راحتك bu ma‘ nādan mübnīdür ve الحرص و الحرمان تو¹²⁹⁰ *Nesrū’l-Le ‘ālī -i Ḥazret-i ‘Alī’* dendür rađiya’llāhu te‘ ālā ‘anh aman

Meşnevī

حرص و حرمان قرین یکدیگر است

حرص از جمله خلقها بتراست¹²⁹¹

مردم از وصف حرص خوار شود

وز قناعت بزرگوار شود¹²⁹²

با قناعت اگر کنی الفی

نشوی پایمال هر جلفی¹²⁹³

Ve Şāhib-i Nüzhe ‘aleyhi’r-raḥme dimişdür: Her ki هر که خرسندی را نماند¹²⁹⁴ kendüñi vekīl-i cemīl kerem-i celīle sipāriş idüp sīmurğ-vār Қāf-ı қanā‘ ati vü künc-i ‘uzleti mesken қıl ve ғаşş ü semīn ve һуşк u terden her ne gelse ‘anқā gibi қāni‘ ol.¹²⁹⁵

Mışra‘

هر که قانع شد بخشک و ترشه بحر و برست¹²⁹⁶

Naẓm

Қanā‘ atnıñ delīlin inzivā kıldıñ yana bir hem

¹²⁸⁶ Bu beyit P’de yok. “Ey hoşnutluk, ey azla yetinme duygusu, beni zenginleştir; çünkü senden daha büyük bir nimet yoktur.”

¹²⁸⁷ Bu kıt’a Azmî’ye aittir. (Bk. Ceyhan, Azmî’nin Kırk Hadis Tercümesi, s. 150)

¹²⁸⁸ “Rahatın senin avucundadır.”

¹²⁸⁹ Der-kenār: Rāḥat-ı evvel ḥuzūr ve rāḥat-ı şānī el ayası ma‘ nāsına Ş. “Yine de elin kanaatli olsun; kanaatin meyvesi rahatlıktır.”

¹²⁹⁰ “Hırs ve mahrumiyet ikiz kardeşdir.” (Bk. Ceyhan, **Türk Edebiyatı’nda** ..., s. 476.)

¹²⁹¹ “Hırs ve ümitsizlik hep yan yanalar, hırs dünyadaki tüm özelliklerden daha kötüdür.”

¹²⁹² “İnsanlar hırsı anlatarak bile küçük düşüyorlar, azla yetinme duygusuyla da yüceliyorlar.”

¹²⁹³ Bu beyit P, H ve Ş’de yok. “Eğer azla yetinmeye alışırsan, her değersiz insanın ayakları altında ezilmezsin.”

¹²⁹⁴ “Her kim ki hayatta ona mutluluk uğramadı, o kişi mutluluk ve hoşnutluğun ta kendisi olur.”

¹²⁹⁵ ol A, H, Ş: kıl P.

¹²⁹⁶ “Her kim ki kuru ve yaşla yetinmeyi öğrenir, denizler ve karaların padişahı olur.”

Delîl uşbu ki k̄āni‘ ħarfidin ħulķ eylediñ ‘anķa

چو عنقا کوشه خلوت نکهدار
مرو در سفره هرکس مکس وار¹²⁹⁷

تامن ازخون قناعت سیر کردم ازرا
بسته ام از لقمه دونان دهان خوشیتن¹²⁹⁸

بنان خشک قناعت کینم و جامه دلُق
که بار منت حق به که بار منت خلق¹²⁹⁹

Neşr: Erbāb-ı taḥķīķ ve aşḥāb-ı taşdıķ bu ŧarīķle taḥķīķ¹³⁰⁰ itmişlerdür ki:
Mışra‘ [P35a]

Bāde nüş it ke’s-i *el-kāsibü Ḥabību’llāhdan*¹³⁰¹

Neşr: Rızķ egerċi maķşūmdur esbāb-ı ħuşūlüne [A31b] ta‘alluķ ŧar᧔ ve
mühimdür ve belā egerċi maķdūrdur, ebvāb-ı duḥūlünden iḥtirāz vācib ü lāzımdur.

Ḳıı‘ a

ررزق اکرچه که بی کمان برسد

[H36b] شرط عقلست جستن از درها

[Ş30b] کرچه کس بی اجل نخواهد مرد

تو مرو دردهان از درها¹³⁰²

کرچه بیرون ررزق نتوان خورد

در طلب کاهلی نشاید کرد¹³⁰³

¹²⁹⁷ “Anka gibi bir köşede tek kalmayı, kendi halinde olmayı tercih et; sinek gibi her değersiz insanın sofrasına gitme.”

¹²⁹⁸ “Azla yetinip az yetinmenin acısını çekerek doydusam; ağzımı iki lokma ekmek yememek için de kapatabilirim.”

¹²⁹⁹ “Kuru ekmele, köhne elbiseyle yetinelim; zira ki Allah’ın lütfuna borçlu olmamız halka borçlu daha iyidir.”

¹³⁰⁰ taḥķīķ A, H, Ş; tedķīķ P.

¹³⁰¹ “(Helal yoldan) çalışıp kazanan Allah’ın sevgili kuludur.” (Bk. Yılmaz, **Kültürümüzde Ayet ve Hadisler**, s. 356)

¹³⁰² “Her insanın rızķının kuşkusuz bir yerden geleceğini bilsek de, yine bazı kapılara gidip rızķımızı aramamız lazım. Hiç kimsenin ecelsiz ölmeyeceğini biliriz; ama yine de ejderhanın ağzına girmemize gerek yoktur.”

¹³⁰³ “Rızķımızdan başka bir şey yemeyeceğimiz doğrudur; ama bu rızķımızı elde etmek için de tembellik ve ihmalkarlık etmememiz gerekiyor.”

Nesr: Tertīb-i muḳaddemāt ki neticesi meşīyyet-i Müsebbibü'l-esbāba menūṭ ve mübāşeret-i esbāba ki ser-riştesi ḳazā-yı Rabbānī vü taḳdīr-i Yezdānīye merbūṭ ola, mānī' -i tevekkül-i Rabbü'l-'ibād degüldür; belki muḳteżā-yı ḥikmetdür.

Mışra'

اسباب نكه دارو توكل ميكن¹³⁰⁴

Ḥikāyet: Ehl-i bādiyeden bir A' rābī şālīḥ bā' zı meşālīḥ için bir nāḳa-i bād-reftār u seyl-girdār ve pīl-demān u kūh-kūhāna süvār olup 'azm-i meclis-i sa'ādet-penāh-ı Ḥazret-i Risālet-destgāh ḳılır ve 'izz-i ḥuzūr-ı fā'izü'n-nūrlarına vuşülle şeref-i istis'ād bulur. Levāzım-ı tevāzu' ve medḥ ü şenāyı edā itdükdən şöñra zānū-yı edeb üzre çeküp¹³⁰⁵ eydür:

يا رسول الله السلام عليك

انما الفوز والفلاح لديك¹³⁰⁶

بسؤال امدم جوابم ده

مرهمی بر دل فكارم نه¹³⁰⁷

Nesr: Mehār-ı nāḳamı bir naḥle rabṭ eyleyeyin mi ya tevekkül-i Perverdigār eyleyüp¹³⁰⁸ [P35b] ḥalī'ü'l-'izār fi-emānī'llāhi şalı vireyin mi?" Buyururlar ki: اعقلها¹³⁰⁹ Lisān-ı Türkide merkebūñi baḡla daḡı Allāh'a işmarla, meşeli bu ḥadīş-i şerīfūñ vürüdündan nāşī ve mażmūn-ı zülāl-meşḥūnundan mütereşşihdür. [H37a]

Meşnevī

از توكل در طلب كاهل مشو

رمز الكاسب حبيب الله شنو¹³¹⁰

[A32a]

كسب كن پس تكيه بر جبار كن

كر توكل ميكنيدر كاركن¹³¹¹

¹³⁰⁴ Bu mısra A'da yok.

¹³⁰⁵ zānū-yı edeb üzre A, H, Ş: - P.

¹³⁰⁶ "Ya Resulallah, (Allah'ın) selamı senin üzerine olsun, kurtuluş ve başarı ancak senin elindedir."

¹³⁰⁷ "Soru sorma noktasına geldim, bir cevap ver bana; bu endişeli ve efkârlı gönlüme bir merhem koy."

¹³⁰⁸ eyleyüp P, Ş: idüp A, H.

¹³⁰⁹ "Onu (deveni) baḡla, sonra tevekkül et."

¹³¹⁰ "Talebini Allah'tan isterken tevekkülü ihmal etme; yaratan tarafından gelen: "Talep eden, kazanmaya çalışsan, Allah'ın dostudur." mesajına kulak ver."

¹³¹¹ "Kazanmaya çalışıp sırtını Allah'a daya; tevekkül etmek istiyorsan da işinle ilgili tevekkül et."

Neşr: Evlā budur ki min ba‘d ser-i ferāġati zānū-yı ‘uzlet üzre koyam ve şakk-ı dilden haṭṭ-ı hażzı kesb ve ḥarf-ı ḥırfeti ḥaḫ idem. Hemān dem kesb ü ṭalebden el çeküp bir kūşede oturdu [A32b] ve dil-i bî-ġıllin Müsebbibü’l-esbāb’a bend idüp tırdı.

Mışra‘

دل در سبب میند و مسبب رها مکن¹³²⁰

Neşr: Giderek [Ş31b] daġdaġa-i cū‘dan cem‘iyyet-i ḥāṭırı mütteferriḫ ve kuvvet-i taḥlilden bedenine za‘f-ı küllī mutaṭarriḫ oldu ve edā-yı merāsım-i ‘ādāt ve veżā’if-i ṭā‘ātdan ḫaldı. Ḥazret-i Melik ü Vehhāb ḥiṭāb-ı ‘itāb-āmizle buyurdu ki: “Ey ḫulum, ben bünyān-ı kār-ḥāne-i cihānı esās-ı esbāb ü iktisāb üzre mebnī ḫılmışumdur, egerçi kemāl-i ḫudretüm bî-sebeb senüñ mühimmüñ itmāmına kāfıdır,

Şi‘r

Zihī Ḳādir ki ḫıldı nūn u kāfi

Cemī‘-i kā’ināt emrinde kāfi

Neşr: Ammā muḫteżā-yı ḫikmetüm oldur ki mühimmāt-ı ḫalk ḫuşul-i esbāba mevḫūf u mu‘allaḫ ve bu sebeble fā’ide-yi ifāde vü ḫā’ide-yi istifāde mümeḥhed ü muḫaḫḫaḫ ola.”¹³²¹ أترید ان تبطل حکمتی با لتو کل علی Bu kelām-ı ḫikmet-mefhūmdan ma‘lūm oldu ki ref‘-i ḫicāb esbāb-ı ġayr-ı müyesser [H38a] ve iktisāba irtikāb emr-i lāzım [P36b] u muḫarrerdür. Eger ḫāl bu minvāl üzre¹³²² olmasa herkes kesbden fāriġ olup her kāhil ‘āṭıl ve terk-i mücāmelāt¹³²³ u mu‘āmelātla niżām-ı ‘ālem ḫalel-peżir olup, mes’ele-i medḫ-i sa‘y ve zemm-i beṭālet bātıl olmaḫ lāzım gelürdi. Ve le’in süllemüñe tevekkül tevessüliyle bir maṭlaba tevaşşul¹³²⁴ müyesserdür. Fā’ide-i kesb menfa‘at-i tevekkülden berterdür. Zīrā menāfi‘-i tevekkül ancaḫ mütevekkile ḫāşıldur ve fevā’id-i kesb kāсібden sā’irlere vāşıldur ve işāl-i nef‘-i ile’l-ġayr delil-i ḫayrdur.

Nitekim ḫayru’n-nās buyurur: خیر الناس من ینفع الناس¹³²⁵ Bir kimesne ki ġayra işāl-i ḫayra ḫādir ola, ḫayfdur ki tehāvün ü tekāsül idüp denā’et-i himmetinden ġayrdan ṭaleb-i rüzī ḫıla [A33a] ve ellere ‘arż-ı ihtiyāca muḫtāc ola, [Ş32a] belki her sefelenüñ baḫıyye-i sıfāline aş yirüp her nākes-i menkūsüñ kāsēlisi ola. Erbāb-ı himmet-i ‘ālī dimişlerdür:

¹³²⁰ “Bir eylemin gerçekteştiğini görünce onu gerçekteştireni de düşün.”

¹³²¹ “Bana tevekkülle hikmetimi boşa çıkarmak mı istiyorsun.”

¹³²² üzre A, H, Ş: üzerine P.

¹³²³ Der-kenār: Mücāmele, mu‘āmele ma‘nāsınadır. Ş.

¹³²⁴ tevaşşul A, P: - H, Ş.

¹³²⁵ “En iyi insan, insanlara yararı dokunan kimsedir.” (Aclūnî, **Keşfü’l-hafâ**, I, s. 472)

Şi‘r

همت بلند دار که نزد خدا و خلق

باشد بقدر همت تو اعتبار تو¹³²⁶

چو باز باش که صیدی کنی و لقمه دهی

طفیل خواره مشو چون کلاغ بی پر و بال¹³²⁷

Bāb-1 Heştüm: Der-Ḥayā

Ḥayā, nefsi'n 'inde'l-istiṣ'ār kabāyih ü şürürdan inḳbāz u inḥiṣārıdır. Ḥaşā'ış-i insāndan [H38b] ve kuvā-yı ifhām-ı şıbyāndan süveydā'-i ḳalbde evvel zāhir ü hüveydā olan şıfat ḥayādur.

Şi‘r

فلا والله ما في العيش خیر

[P37a] ولا الدنيا اذا ذهب الحياء¹³²⁸

Neşr: Ve ḥayā, ḥayāt-ı ebedī-i benī Ādemdür.

Naẓm

وفات به زحیانت اکر وفات نباشد

حیات هیچ نیرزد اکر حیات نباشد¹³²⁹

Neşr: Ve medār-ı niẓām-ı 'ālem ve sebeb-i beḳā-yı cumhūr-ı ümemdür.

Şi‘r

مشواز مهربانی همنفس ای سیمتن باکس

کلستان حیارا غنچه شو مکشا دهن باکس¹³³⁰

مشو باهر نسیم ای غنچه باغ حیا همدم

تبسم کرد نت با این و ان کل میکند¹³³¹ اخر¹³³²

¹³²⁶ “Çabalarını, isteklerini ve iradeni yüksek tut ki, Allah ve halk nezdinde kimin istekleri ve iradesi daha yüksekse o daha değerlidir.”

¹³²⁷ “Şahin ve avcı kuş gibi ol ki, o avlanır ve avından başkaların da karnı doyar; kanatsız bir karga gibi, onun bunun avının kalıntılarını yiyen, çöplükleri temizleyen biri olma.”

¹³²⁸ “Allah’a yemin olsun ki haya gittiğinde, ne yaşamakta ne de dünyada bir hayır yoktur.”

¹³²⁹ “Eğer ki vefan yoksa ölüp gitmen daha iyidir; eğer ki yâr ve maşukun olmasa hayat hiçbir şeye değmez.”

¹³³⁰ “Ey gümüş vücutlu, naziklik olsun diye herkesle oturup kalkma; çekinme duygusuna sahip ol, çekinme bahçesindeki bir gonca gibi olup ağzını herkesle açma.”

¹³³¹ Der-kenār: کل میکند ‘Acem’de meşeldür burada ḥādişe ider ma‘nāsınadır. Gāh olur zāhir olur ma‘nāsına isti‘ māl iderler. Nitekim Ṭālib-i Geylānī’nün bu maṭla‘ından zāhir olur. Beyt

غنچه کل باز قصد خون بلبل میکند

عاشقی پنهان نماند عاقبت کل میکند

Neşr: Zîrâ eger niķâb-ı hiçâb mânend-i hiçâb-ı niķâb-ı rûy-ı zemîn ve çehre-i nev-‘arûs-ı ‘âlemden merfû‘ olsa ve niķâķ-ı şerm ü hiçâb miyân-ı aşlâb-ı benî Âdem’den götürülse menâzım-ı cihân muhtell ve kârĥâne-i ‘âlem mu‘aţţal olup; dest-i cevr ü ķahr-ı zâlemeden fuķarânuñ girîbânı dâmânı gibi çâķ çâķ ve zîr-i pây-ı zûr-âverânda zu‘afâ mürveş pâyimâl ve ĥâķ olmaķ lâzım gelürdi.

Nitekim menba‘-i ĥilm ü ĥayâ [A33b] Ĥâzret-i resûl-i müctebâ buyurur: اذالم تستحى فاصنع ما شئت¹³³³ [Ş32b]

اذا لم تصن عرضا ولم تخش خالقا

وتستحى مخلوقا فما شئت فا صنع¹³³⁴

صف سكن قلب مناہى حياست

راه زن خيل ملاهى حياست¹³³⁵

Neşr: Ve ĥayâ ĥaşlet-i laţif ü sîret-i şerîfdür ve şemere-i şecere-i aĥlâķ ve memdûĥ-ı ĥalk [H39a] ve maķbûl-i Ĥallâķ’dur. Ĥâzret-i Mütemmim-i mekârim-i aĥlâķ ‘aleyhi selâmu’llâhi’l-Ĥallâķ buyurur: من لا¹³³⁶ الحياء شعبة من الايمان ve buyurur: من لا¹³³⁷ حياء له فلا ايمان له [P37b] Bî-ĥayânuñ îmân-ı kâmilî olmadıĥınuñ vechini ba‘z-ı muĥakķikîñ bu yüzden tevcîh ve¹³³⁸ ţariķle taĥķik itmişlerdür ki ĥayâ, emârât-ı fehmden evvel zûĥûr idendür ve îmân merâtib-i ‘aķıldan âĥir şudür idendür. Merâtibüñ evveli ĥâşıl olmayıcaķ âĥirinüñ ‘adem-i ĥuşûlî rûşen ü celîdür. Ve ĥayâ ser-çeşme-i ĥayât ve şerm şemr-i¹³³⁹ rûĥ-efzâdur ki anuñla devĥa-i ravza-i aĥlâķ neşv ü nemâ bulur ve bî-tâb âfitâb-ı ĥayâ şemere-i aĥlâķ ĥâm u nâ-resîde ķalur.

Şi‘r

(Gonca yine bülbülün kanına kastetmiştir; âşıklık gizli kalmaz, nihayetinde goncanın güle dönüşmesiyle açığa çıkar.) P, Ş.

¹³³² “Ey çekinme ve edep bahçesinin goncası, herhangi bir rüzgara ayak uydurma; çünkü onun bununla ağzını açıp gülümsemeni nihayetinde çiçeğe dönüştürür.”

¹³³³ “Utanma duygun yoksa dilediğini yap.” (*İbn Mâce*, Zühd, 17)

¹³³⁴ “İrzini korumas, Hâlık’tan korkmaz, mahlukundan utanmazsan dilediğini yap.”

¹³³⁵ “Günahların ve yapılmaması tavsiye edilmiş hareketlerin kalbine ancak edep ve çekinme duygusu hücum edebilir; birçok hayvanı, alçak istek ve arzunun yolunu kesen edep ve çekinme duygusudur.”

¹³³⁶ “Hayâ imanın bir şubesidir.” (*İbn Mâce*, Mukaddime, 9; *Ebu Davud*, Sünnet, 15; *Tirmizî*, İman, 6)

¹³³⁷ “Hayâsı olmayanın imanı yoktur.” (Bk. Yılmaz, *Kültürümüzde Ayet ve Hadisler*, s. 518)

¹³³⁸ yüzden tevcîh ve H, Ş: -A, P.

¹³³⁹ Der-kenâr: Şemr, feth-i şinla ĥavz-ı ĥâdir ma‘nâsına. Ş.

کر حیا نبود برافتد رسم عصمت از میان

ور حجابی در میان هست از تقاضای حیا ست¹³⁴⁰

Neşr: Ümmü'l-mü'minîn Ehl-i Beyt-i Resûl-i emîn Şiddîka binti Şiddîk rağiya'llāhu te'ālā 'anhümā¹³⁴¹ buyurur: “Ahlāk-ı ḥasene on nesnedür, şıdk-ı hadîs ve sıdk-ı lisân ve edâ'-i emânât ve şıla-i raḥim ve mükâfât bi'l-iḥsân ve bezl-i ma'rûf ve ḥıfz-ı zimâm-ı câr ve ḥıfz-ı zimâm-ı aşḥâb u aḥbâb ve bu mecmû' uñ re's ü re'îsi ḥayâdur.”

Mü'min-i takî vü naķî oldur ki: “Be-feḥvâ-yı¹³⁴² الفاقة خیر من الصفاة kabâhat-i veķâhati fehm idüp nesyen mensiyyen [A34a] zıhriyyen kıla [Ş33a] ve tâķiyye-i takvâyı farķ-ı ferķad sâ yine şalup ḥilye-i ḥayâ ile müteḥallî ola. Seyyidü'l-mürselîn [H39b] ve ḥâtemü'n-nebiyyîn¹³⁴³ server-i enbiyâ şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem teslimâ buyurur: ¹³⁴⁴ الايمان عريان و لباسه التقوي و زينة الحياء

Ve ḥayâ üç kısımdu: Biri ḥayâ-yı cenânîdür ve biri ḥayâ-yı keremdür ve biri ḥayâ-yı edebdür. Ḥayâ-yı cenânî şerm-i cânîdür ya'ni eşim ü günâh-kâr kendü girdârından şermsâr olmaķdur. [P38a] Nitekim Ḥazret-i Ādem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem¹³⁴⁵ behiştde gendümden tenâvül itdügi dem ḥalli ḥulel-i cennetden cümle bedeni 'ārî olmağla ḥicâb u 'âr tārî olup nâcâr ḥulel-i ḥayâyı estâr-ı¹³⁴⁶ و من كساه الحياء nedâmetle mübârek gögsünü dögerdi ve tîh-i¹³⁴⁷ ربنا ظلمنا انفسنا da ser-gerdân olup gördügi dirâhtuñ dibine segirdi.

Göricek Ādem olduğun 'üryân

Didi kendüye eyleyüp efgân

Kimseden bilmezem bu zilleti ben

Baňa kendümden oldı kendümden

Neşr: Cenâb-ı Vehhâb'dan 'itâb yüzünden ḥiṭâb oldı ki: “Nedir bu ḥareketde ıztırâb ü şitâb, benden mi firâr u ictinâb idersin?” Ādem 'aleyhi's-selâm biñ ḥicâbla

¹³⁴⁰ “Utanma ve çekinme yoksa, günahlardan uzak durmaktan ve iyilikten de eser kalmaz, eğer ki bir hicap ortada varsa o da çekinme ve utanma duygusunun gereğidir.”

¹³⁴¹ rağiya'llāhu te'ālā 'anhümā H: -A, P, Ş.

¹³⁴² Der-kenâr: صفات bi-şermî P. “Fakirlik ahlaksızlıktan, edebsizlikten hayırlıdır.”

¹³⁴³ ḥâtemü'n-nebiyyîn P: -A, H, Ş.

¹³⁴⁴ “İman çıplaktır; elbisesi takva, süsü haya, meyvesi ilimdir.” (İmam Gazalî, **İhyau Ulûmi'd-din**, Cilt: 1, ter. Ahmed Serdaroğlu, Bedir Yayınları, İstanbul, s. 18)

¹³⁴⁵ şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem A, P, Ş: 'aleyhi's-selâm H.

¹³⁴⁶ “İnsanlar hayayı kendisine elbise edinen kimsenin kusurunu görmezler.”

¹³⁴⁷ “Ey Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik.” (Kur'ân-ı Kerim, A'raf, 23/23)

eyitdi: “Ḥaşā şümme ḥaşā ki firār u ictināb idem, ādem degül miyin¹³⁴⁸ cürmüm añup Cenāb-ı izzetüñden ḥicāb iderin.¹³⁴⁹

Mıṣra‘

اكر كناه بنجشند شرمسارى هست¹³⁵⁰

Neşr: Ve ḥayā-yı kerem oldur ki Kirām-ı zevi’l-ikrām [H40a] sā’ili cenāb-ı cennāt-me’āblarından şıfrü’l-yed¹³⁵¹ redd itmeden ‘ār u ḥicāb iderler. [Ş33b]

Şi‘r

لا يزال الوجه كريما ما غلب حياؤه

[A34b] ولا يزال الغصن نضيرا ما بقي الحاوّه¹³⁵²

Neşr: Ba‘z-ı şarrāfān-ı cevāhir-i ma‘āni bu Neşrü’l-Le’ālī’yi silk-i nazma çekmişler ve buyurmuşlardır.¹³⁵³

Şi‘r

يعيش المرء ما استحيى كريما

و يبقى العود و ما بقي اللحاء¹³⁵⁴

[P38b]

و ما في ان يعيش المرء خير

اذا ما المرء فارقه الحياء¹³⁵⁵

Neşr: Kütüb-i eḥādīs-i şerīfede meşṭūr ve ma‘rūfdur ki, Ḥaḳ subḥānehu ve te‘ālā ḥayā-yı keremle mevşūfdur. Bir bende-i güneh-kār-ı¹³⁵⁶ perişān-rūzgār ki cebhe-i tazarru‘ı zemīn-i taḥaḍḍu‘a vaż‘ ve dest-i inābeti ümmīd-i icābetle dergāh-ı Ḥudā-yı bī-niyāza ref‘ ide, Ḥazret-i Melik-i Müte’āl raḥmet ü ifḍālden ol ḳuluñ¹³⁵⁷ destini teḥī irsāle istiḥyā ider. Belki naḳd-i murādım keff-i ārzūsına i‘tā ile dil-i mürdesini iḥyā ider.

Şi‘r

كرم بين و لطف خداوندكار

¹³⁴⁸ degül miyin A, H, Ş: degül miyem P.

¹³⁴⁹ iderin A, H, Ş.: iderem P.

¹³⁵⁰ “Günah affedilse bile, insanda utanma duygusu kalacaktır.”

¹³⁵¹ şıfrü’l-yed A, P, H: -Ş.

¹³⁵² Der-kenār: نضرت Hüsn ü revnaḳ ve الحا: kısr-ı şecer. P, Ş. “Yüz hayasını kaybetmedikçe onurlu, açıktır, dal tomurcuğunu kaybetmedikçe parlaktır.”

¹³⁵³ çekmişler ve buyurmuşlardır A: çekmişler ve buyurmuşlar P: çekmişlerdür ve buyurmuşlardır Ş: çekmişler ve dimişlerdür H.

¹³⁵⁴ “Kişi hayalı olduğu sürece onurlu olarak yaşar; bir ağaç dalı da tomurcuğu durdukça yaşar.”

¹³⁵⁵ “Haya bir kişiyi terkettiğinde artık onun yaşamasında bir hayır yoktur.”

¹³⁵⁶ güneh-kār-ı A, P, Ş: günah-kār-ı H.

¹³⁵⁷ ol ḳuluñ P, H: -A, Ş.

کنه بنده کر دست واو شرمسار¹³⁵⁸

محالست اکر سر بدین درنهی

که باز ایدت دست حاجت تهی¹³⁵⁹

Neşr: Keremüñ ḥadd-i a‘lāsı ve ṭabaḳa-i ‘ulyāsı oldur ki kerīm sā’ilini ḥacil ve münfa‘il ü münkesir-ḥāṭır ve mükedder-dil döndürmeye ve dest-i ḥırmān ile bāb-ı iḥsānı¹³⁶⁰ sedd idüp bir ḳapuya daḫi göndermeye.¹³⁶¹

Şi‘r

Sā’ilin ehl-i kerem aç itmez

Bir ḳapuya daḫi muḥtāc itmez [H40b]

Hikāyet: Me‘mūn ḫalīfe ‘ahdinde ehl-i bādiyeden Benī Ḳaḥṭān’dan biri ki şūre-zemīnde neşv ü nemā bulmuş ve nihāl-i zindegānīsī āb-ı şūr u telḫle perverde olmuş.

Şi‘r

مرغي که خبر ندارد از اب زلال

[Ş34a] منقار دراب شور دارد همه سال¹³⁶²

Neşr: Benī Ḳaḥṭān içine ḳaḥṭ düşüp dest-i bürd-i ḳaḥṭ ve tengī-sāl ḫalkūñ gözine ‘ālemi teng [A35a] ü tār itmişdi. [P39a] Ve tennūr-i seniyyelerinden zebāne-i āteş-i ḫasret-i raġīf ḳurş-i āfītāba yetmişdi.

Nazm

Müdd eken bulmazdı ḫabbesini

Ḥ‘āceler nāna şatdı cübbesini

Neşr: Cihet-i taḫşīl-i tūşe içün hemyān-ı himmeti yanına ṭaḳup kemer-i seferi ‘azīmet miyānına baġladı. Ārzū-yı bāġ-ı dād ya‘ni ‘azm-i dārū’s-selām-ı Baġdād ḳıldı. Şūrezārı geḫüp bir mevzi‘a irişdi ki ḫāk-i pāki mānend-i ‘abīr ve yanında bir ġadīr gördi ki bir miḳdār āb-ı bārān irkilmiş ve ḫübūb-ı riyāḫdan üzerinden ḫas ü ḫāşāki bir cānibe çekilmiş, sermāye-i ḫayātı serāb ile geḫmiş ser-i āba gelicek nazarına ġāyet laṭīf ü şāfi görindi ve egilüp bir miḳdār içdi. Mezāḳına ġāyet leziz ü şīrīn geldi. Āb-ı leṭāfet-me‘āba ḫiṭāb idüp eyitdi: “Ḥazret-i Ḥaḳ behişt ḫaḳḳında

¹³⁵⁸ “Allah’ın kerem ve büyüklüğüne bak ki; günahı kul işlemiş, kulun işlediği günah için O (Allah) utanmaktadır.

¹³⁵⁹ “Bunu kabullenmen, buna uyman imkânsızdır; çünkü ihtiyaç elin boş bir biçimde sana geri gönderilecektir.”

¹³⁶⁰ bāb-ı iḥsānı A, P, Ş: iḥsānı H.

¹³⁶¹ göndermeye A, P, H: muḥtāc itmez Ş.

¹³⁶² “Şeffaf ve temiz bir sudan habersiz olan kuş, bütün sene boyunca gagasını tuzlu suya batırır.”

buyurmuşdur:¹³⁶³ فيها انهار من ماء غير آسن Var ise sen¹³⁶⁴ ol enhârdan mütereşşih olmuş māsın. Hâzret-i Hâk ve Feyyâz-ı muṭlaḳ bu faḳîri beriyyede ‘atşân ve âteş-i faḳr ile [H41a] sūzân görüp seni baña behiştten ihsân eyledi.” diyüp¹³⁶⁵, cānına şu sepilüp kendü kendüye eyitdi: “Maşlahat oldur ki bu birkeden bir miḳdâr ḫalîfe-i rûzgâra hediyye alam gidem ve anuñ bereket-i in‘âmıyla ehl ü ‘iyâlümi elem-i ḳaḫtdan ḫalâş idem. Fi’l-hâl meşkini mâdan māl-â-māl eyleyüp rāh-ı Bağdād’ı tıttı ve dāru’l-hilāfe cānibine müteveccih oldı. Giderken nāgāh [P39b] kevkebe-i ḫaşmet ve debdebe-i ‘azamet-i Me’mūn-ı ḳadem-meymūn [Ş34b] zāhir oldı. A‘rābi bildi ki ḫalîfedür gülgeşt-i diyār vü ‘azm-i şikār eyler. Hemān rikāb-ı hümāyūn-ı meymūn’a¹³⁶⁶ yüz tıttı eyitdi:”¹³⁶⁷ ينصرك الله العزيز الامين Yâ ḫalifetü’l-müslimîn, [A35b] hediyye-i mevḳıf-ı ‘ālî ve dest-āvîz-i maḳarr-ı müte‘ālî, bir tuḫfe getürdüm ki bir¹³⁶⁸ kimesnenüñ dest-i ârzūsı dāmen-i vaşlına irmemiş ve dîde-i temennâ-yı maḫlûḳ cilve-i cemālini âyîne-i ḫayâlde müşâhede ḳılmamış.” Ḫalîfe müte‘accib olup dedi: “Getür tuḫfeñi görelim.” A‘rābi meşki i‘zâz u ikrām¹³⁶⁹ götürdi naḫar-ı ḫalîfeye getürdi ve eyitdi:^{1370 1371} هذا الماء الجنة

Nazm

اب مكوشيرة شاخ نبات

وزمزه همشيرة آب حيات¹³⁷²

Neşr: Ḫalîfenüñ teşne-i zülâl vişâli olup aḡzı şulandı ve cānına dermān ḫayâl idüp Hızır’dur āb-ı ḫayvān¹³⁷³ getürdi şandı hemān dem¹³⁷⁴ rikābdārına emr eyledi. Ol ābdan bir cām-ı leb-â-leb getürdi, gördi¹³⁷⁵ müteḡayyirü’l-levn ve kerihü’l-rāyiḫa ḫalîfe aḡzına almadın [H41b] şüret-i vāḳı‘ayı firâsetle añladı. Ve siḳāye içinde ne varduḡın bildi.¹³⁷⁶ القليل دليل الكثير و القطرة سبيل الغدير Lākin şerm-i kerem yüzine urmaḡa ḫicāb olup buyurdi: “Cāmda olan ābı miḫhara-i ḫaşşına ḳodular¹³⁷⁷ ve meşkle āba

¹³⁶³ “... içinde bozulmayan sudan nehirlir...” (Kur’ân-ı Kerîm, Muhammed, 47/15)

¹³⁶⁴ sen A, H, Ş: sensin P.

¹³⁶⁵ diyüp P: -A, H, Ş.

¹³⁶⁶ meymūna P, H, Ş: Me’mūna A.

¹³⁶⁷ “Aziz ve emin olan Allah sana yardım etsin.”

¹³⁶⁸ bir A, P, Ş: hiç H.

¹³⁶⁹ meşki i‘zâz u ikrām H, Ş: meşki i‘zâz u ikrām-ı tamām A: i‘zâz u ikrām meşki P.

¹³⁷⁰ getürdi ve eyitdi A, H, Ş: getürdi P.

¹³⁷¹ “Bu cennet suyundan başkası değildir.”

¹³⁷² “Su deḡil, şekerin özü, nebât’ın sırası; su deḡil, ab-i hayatın ta kendisidir.”

¹³⁷³ āb-ı ḫayvān A, P, Ş: āb-ı ḫayāt H.

¹³⁷⁴ hemān dem P, H: hemān A, Ş.

¹³⁷⁵ gördi A, H, Ş: -P.

¹³⁷⁶ “Az çoḡun delilidir, katre (damla) gölün yoludur.”

¹³⁷⁷ ḳodular A, P, H: ḳoydular Ş.

müşk ile gülâb rağbetini kıldılar ve eyitdi: “Yâ A‘râbî, bu tuhfe-i nâ-yâbı ki getürdüñ [P40a] bundan murâduñ nedir?” A‘râbî eyitdi: “Yâ ħalîfetü’l-müslimîn, diyârımız belâ-yı ġalâ-yı ġalleye mübtelâ ve ehl ü ‘iyâlüm bî-berg ü nevâdur, fazl-ı Ĥudâya ilticâ idüp kerem-i ħalîfeyi ricâ iderin.” Ĥalîfe, A‘râbî’ye hezâr dînâr tamâmü’l-‘iyâr in‘âm idüp [Ş35a] emr eyledi ki hemân ol maħalden mev‘tın-ı meş‘uf ve mesken-i me’lûfına rucû‘ u ‘avdet ide. A‘râbî’nüñ daħi maqşûdı zer idi, ħâşıl oldı ve mâlik-i dînâr olup murâdına vâşıl oldı.

Vâşıl-ı iksîr-i ‘aşqam rûy-ı zerdüm var benüm

İşüm altün eyledüm kimden ne derdüm var benüm¹³⁷⁸ [A36a]

diyüp emr-i vâcibü’l-ittibâ‘a imtişâlen¹³⁷⁹ döndi, gitdi. Ĥavâşş-ı bârgâh-ı ħilâfet-penâhdan biri ħalîfeye fırsat bulup¹³⁸⁰ eyitdi:

Şi‘r

جهانت بكام و فلك يارباد

جهان آفرينت نكهدار باد¹³⁸¹

Neşr: “Âyâ, bu ne mâhiyetlü¹³⁸² mādūr ki bu qadar rağbet gösterildi¹³⁸³ ve ne ħikmetdür ki A‘râbî’ye ehline rucû‘ u ‘avdet buyurıldı?” Ĥalîfe eyitdi: “Ammâ muħâfaza-i mâda mādde-i mülâħaza oldur ki [H42a] bu câ’izdi. Sizden biriñüz cür‘a-i cāmı tecerru‘ itseñüz şabr itmeyüp zebân-ı ta‘nı dırâz itmekle bu mânuñ zehr-âb idüğini kendüye işrâb ideydiñüz ve biçâre zehrler nüş idüp ħicâb ideydi ve yine ħabîlesine ‘avdetle emre ħikmet oldı ki¹³⁸⁴ bu ihtimâl var idi [P40b] ki A‘râbî şatt-ı Dicle’ye varup ol âb-ı ħayâtdan ve ‘azb-i Furat’dan içüp kendünüñ âb-ı behişt didüğini milħ-i ücâc ve ħanzal-sirişt idüğini bile ve şermsâr olup ħaclet ħâşıl kıla. Bunı mürüvvet görmedüm ve istiħyâ eyledüm ki bir aç ve muħtâc ħuzûrumda ma‘raz-ı ‘arzda kerem tevaqqu‘ın ide ve çehre-i ħâlinde gerd-i ħacletden keder ħâşıl olup şîşe-i ‘ırzı şikest ola, gide.”

Nazm¹³⁸⁵

سخى را شرم مي آيد كه سايل

¹³⁷⁸ Bu beyit Âhî’ye aittir. (Bk. Mustafa Kaçalın, **Âhî (1476-1517) Divan**, Kültür Bakanlığı, e.kitap, s. 34. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10590.ahidivanimustafakacalinpdf.pdf?0>)

¹³⁷⁹ imtişâlen P, H, Ş: imtişâl idüp A.

¹³⁸⁰ fırsat bulup P, H, Ş: ħuzûrunda mecâl-i su’âl bulup A.

¹³⁸¹ “Bu dünya sana şans ve baht getirsin, felek de sana yâr ve yoldaş olsun; bu dünyanın yaratana seni korusun.”

¹³⁸² ne mâhiyetlü A, P: ne qadar mâhiyetlü H: ne heybetlü Ş.

¹³⁸³ gösterildi P: -A, H, Ş.

¹³⁸⁴ oldı ki A, P: oldur ki H, Ş.

¹³⁸⁵ Nazm A, P, Ş: -H.

[Ş35b] خجل از در که او باز کردد¹³⁸⁶

Neşr: Ve hayā-yı edeb oldur ki bi-ḥasebi'l-‘aql ve'n-naql menhiyyün ‘anh olan umūra iştiğalden ḥācib ü māni‘ ola. Nitekim¹³⁸⁷ ḥilye-i hayā ile pīrāste ve zīb-i zeheb-i edeble¹³⁸⁸ ārāste olan ba‘z-ı ekābir-i selefūñ de‘bleri bu idi ki; dīde-i ‘ālem-bīn nergisden hayā vü ḥicāb [A36b] iderlerdi ve ḥarīm-i gülşende¹³⁸⁹ ḥarem-i muḥteremleriyle mu‘āşeret ü mübāşeretden ictināb iderlerdi. [H42b]

Naẓm

نرکس شهلا نبود در بهار

انکه بروید ز لب جویبار¹³⁹⁰

چشم تیانست که کردون دون

بر سر چوب آورد از کل برون¹³⁹¹

Nergis biten yerlerde diñ şalınmasun ol serv-ḳad

İzi tozuna göz deger çoḳdur cihānda görmedük¹³⁹²

دل که پراز وصف حیا می شود

آینه انور خدا می شود¹³⁹³

د یده بی شرم پسند یده نیست

در نظر عقل خود آن دیده نیست¹³⁹⁴

[P41a]

Bāb-ı Nühüm: Der-‘İffet

‘İffet, kebā’ire ‘adem-i irtikāb ve icābından ictinābdur ve ekārim-i mekārim-i aḥlāḳdan bir bāb belki bir kitābdur. Ve ‘iffetūñ ta‘alluḳı ḳuvvet-i sheviyyeden melāz-ı ḥayvāniyyedür, ne ān ki elvān-ı ḥasene vü elḥān-ı rüḥāniyyedür ve

¹³⁸⁶ “Cömert adam kapıdan bir daha dilenci gelecek diye utanç duyar.”

¹³⁸⁷ Nitekim A, H, Ş:Niteki P.

¹³⁸⁸ zīb-i zeheb-i edeble A, P, H: zīb-i zeheble Ş.

¹³⁸⁹ ḥarīm-i gülşende P, H, Ş: ḥarīm-i bāğda A.

¹³⁹⁰ Bu beyit A’da yok. “İlkbaharda nehrin kenarında çıkan çiçek, nergis-i şehla değildir.”

¹³⁹¹ Bu beyit A’da yok. “Bu kâinatın dönmesi sadece, kuru bir dalın başından göz gibi bir çiçeğin açılmasına sebep olabilir.”

¹³⁹² Bu beyit Necatî Bey’e aittir. (Bk. Tarlan, **Necatî Beg Divanı**, s.281)

¹³⁹³ “Gönül ki utanma ve edep duygularıyla dolmuştur; böylesi bir gönül Allah’ın nurlarının aynası olur.”

¹³⁹⁴ “Utanma ve edep duygularını bilmeyen göz beğenilmiyordur; zaten akıl kaçınılması gereken yerde utancı olmayan göze göz demez.”

nefsi¹³⁹⁵ lezzāt-ı sheviyyeden zābı u zecr buğz u gāḍabdan zābı u ḥacrden ehemm ve terki terkinden aḳbeḥ u ezemmdür.

Şi‘r

Olıcak lezzet-i nefse mübāşir

Bil anda Hādīmü’l-lezzāti ḥāzır

Neşr: Ve li-hāzā dimişlerdür.¹³⁹⁶ عبد الشهوة اذل من عبد الرق

Naẓm

هرکه را این نفس توسن رام شد

از خردمندان نیکو نام شد¹³⁹⁷

در ریاضت نفس را ده کوشمال

تاینند ازد ترا اندر ضلال¹³⁹⁸

Neşr: Ve tamām-ı ‘iffet ḥıfz-ı cevāriḥden [Ş36a] kināyetdür. Meşelā ḳalbüñ ‘adem-i ‘iffetinüñ şemerātındandır sū’-i zann ve temennī ki ekşer rezā’il bu iki şıfat üzerine mebnīdür. Zīrā ğayruñ [H43a] taḥt-ı yedinde olan nesneyi temennī ḥasede ve ḥased mu‘ādāta ve mu‘ādāt münāza‘aya ve münāza‘a mücādeleye mücādele¹³⁹⁹ muḳāteleye müfzīdür. Ve sū’-i zann ise mu‘ādātı muḳtażīdür. [A37a] قال الله تعالی یا ایها الذین امنوا اجتنبوا کثیرا من الظن¹⁴⁰⁰ و قال عز من قائل ولا تتمنوا ما فضل الله به بعضکم علی بعض¹⁴⁰¹ Bu emr ü nehyüñ mücibi [P41b] şecereteyn-i ḥabīseteynüñ¹⁴⁰² aşlınuñ istişāl¹⁴⁰³ ve ḳal‘ idür ki ecell-i rezā’il ü me’āşim bunlaruñ fer‘ idür.

Ve lisānuñ ‘adem-i ‘iffetindendür, suḥriyye vü tecessüs ve hemz ü nemīme ve ğıybet ü telḳīb.

Meşnevī

نام مردم جز بنیکویی میر

کر همی خواهی که کردی معتبر¹⁴⁰⁴

¹³⁹⁵ nefsi A, P, H: nefsinı Ş.

¹³⁹⁶ “Şehvet kölesi, parayla alınmış köleden aşağıdır.” (Bk. Ceyhan, **Türk Edebiyatı’nda...**, s. 476)

¹³⁹⁷ “Her kim ki nefis atını ehlileştirebildi; o kişi adı iyi olarak kalanlardan olur.”

¹³⁹⁸ “Nefsine acı çektirerek onu terbiye etmeyi bil, ta ki seni karanlıklar ve yanlışlara düşürmesin.”

¹³⁹⁹ mücādeleye mücādele A: -P, H, Ş.

¹⁴⁰⁰ “Allahu Teala: ‘Ey iman edenler! Zannın birçoğundan sakının.’ buyurdu.” (**Kur’ân-ı Kerîm**, Hucurat, 49/12)

¹⁴⁰¹ “Allah’ın, kiminizi kiminize üstün kılmaya vesile yaptığı şeyleri (haset ederek) arzu edip durmayın.” (**Kur’ân-ı Kerîm**, Nisa, 4/32)

¹⁴⁰² şecereteyn-i ḥabīseteynüñ A, P, H: şecereteyn-i ḥabīşenüñ Ş.

¹⁴⁰³ istişāl A, P, Ş: istişālî H.

¹⁴⁰⁴ “Halk arasında itibar görmek istiyorsan, halkın iyiliğinden bahset, halkın adını iyi diye an.”

روزبان از غیبت مردم ببند

تانیینی دست و پای خود به بند¹⁴⁰⁵

هرکه از غیبت زبانش بسته شد

انچنان کس از عقوبت رسته شد¹⁴⁰⁶

Neşr: Ve başarıñ ‘adem-i ‘iffetindendür maḥārime ve zīnet-i dūnyāya nazar ki şhevāt-ı redī’eyi mü’ekkiddür. Ḥazret-i Mütemmim-i mekārım-i aḥlāk ‘aleyhi şalāvātü’llāhi’l-Ḥallāk buyurur: ¹⁴⁰⁷النظرة سهم مسموم من سهام ابليس

Naẓm

Nefs için dām ü dānedür ḥazer it

Naẓar-ı ḥāl ü ḥaṭṭı cānānuñ

Gözün aç kim muḥarremāta nazar

Tīridür zehrñak-ı şeyṭānuñ

Neşr: Cevāmi‘-i ceberūt ve şavāmi‘-i melekūtuñ mu‘tekifleri dimişlerdür: “Benī Ādemde iki nisbet vardır: Biri nisbet-i melekıyyetdür. Ol nisbetle [Ş36b] ādemī ‘ilm ü ‘amele mā’il ü tālībdür. [H43b] Ve biri nisbet-i behımiyyetdür. Ol nisbetle ekl ü şürb ü viḳā‘a rāğıbdur. Pes ‘ākıl ü ḳāmil oldur ki melekāt-ı melekıyyeti kendüye ḥāl ü kemāl idinüp farṭ-ı şehvet ü behımiyyeti ṭarfetü’l-‘aynda ber-ṭaraf ḳılmağa ‘azımet ve meraḳ-ı rıyāzetle sedd-i ramaḳ ḳılup [A37b] ḳüt-i lā-yemūtla ḳuvā-yı bedenıyyeye za‘f [P42a] ve ḳuvā-yı rūḥāniyyeye ḳuvvet vırmege himmet ide ve zümre-i müheyyemīn ü muḳarrebīnle hem-rāz olmağla ser-efrāz¹⁴⁰⁸ ve ¹⁴⁰⁹اولی da pervāz itmekle benī Ādem¹⁴¹¹ ile rubā‘-ı ¹⁴¹⁰اجنحة مثني و ثلاث و رباع nev‘ inden mümtāz ola.

از ملانك بهره داری از بهایم نیز هم

بکدر از حظ بهایم کز ملانك بکدری¹⁴¹²

¹⁴⁰⁵ “Gıt ve dilini halkın gıybetini yapmaktan tut, ta ki elini kolunu bağılı bulamayasın.”

¹⁴⁰⁶ “Gıybet ve insanların arkasından konuşmaktan dilini tutan kişinin akıbeti Allah’ın nezdinde başarılı ve değerli olmaktadır.”

¹⁴⁰⁷ “(Harama şehvetle) bir bakış iblisin zehirli oklarından bir oktur.” (Hâkim, Müstedrek, 4/314)

¹⁴⁰⁸ ser-efrāz A, H, Ş: ser-fırāz P.

¹⁴⁰⁹ “... ikişer, üçer, dörder kanatlı...” (Kur’ân-ı Kerîm, Fâtır, 35/1)

¹⁴¹⁰ “...her vâdide başıboş dolaştıklarını ve gerçekte yapmadıkları şeyleri söylediklerini...” (Kur’ân-ı Kerîm, Şuarâ, 26/225)

¹⁴¹¹ Ādem P: - A, H, Ş.

¹⁴¹² “Sen hem meleklerin hem de hayvanların özelliklerine sahipsin, hayvanî özelliklerinden vazgeçersen meleklerden bile üstünsün.”

آدمي زاده سخت بو العجب است
از ملائڪ سرشته و زحيوان¹⁴¹³

كربدين مايست بهتر ازين

وربدان مايست كمتر از ان¹⁴¹⁴

Meşnevî

Anuñçündür behâ'im nâkes ü has

Ki hürd u h'âb olupdur himmeti bes

Firişte anuñ içündür muşarreb

K'işi 'ilm ü 'ameldür zikri yâ Rab

Olursa 'ilm-i 'aql ile muvâfık

Olur teşrîf-i kerremnâya¹⁴¹⁵ lâyıq

Geçer rif' atde şadri nüh felekden

Taşarrübde olur sâbık melekden

Zihî iqbâl ü 'izz ü kâmrânî

Aña dirler behişt-i cāvidānî

Neşr: 'İbâdetüñ hâşılı 'izzet ve 'ilmüñ [H44a] maşşülü 'ameldür. 'İlm ü 'amelüñ mâddesi müttehid olmaş aña delîldür ki 'ilmüñ 'amelsiz vücûdı ve 'amelüñ 'ilimsiz sūdı olmaz. Eşref-i mevcûdât 'aleyhi efđalü's-şalāvât [Ş37a] ve ekmelü't-taḥiyyât buyurur: "Emr-i Hâlıkü'n-nür ve'z-zulümâtla kalem-i ezelde insānuñ 'aql u şehvetden mürekkebe olmasına cārî oldı ve eşref-i ḥalā'ıq olup tâc-ı¹⁴¹⁶ 1417¹⁴¹⁷ ولقد کرمننا ile teşrîf buyurıldı. [P42b] Ol kimesnenüñ ki 'aklı şehvetine gâlibdür, derecâtla

¹⁴¹³ "İnsanoğlu acayip bir varlıktır; hem meleklerden hem de hayvanlardan özelliklerini almıştır."

¹⁴¹⁴ "Eğer ki buna eğilimliyse, bundan daha iyi yoksa; ona eğilimliyse ondan daha az...."

¹⁴¹⁵ "Biz, hakikaten insanoğlunu şan ve şeref sahibi kıldık." (Kur'ân-ı Kerîm, Fâtır, 35/1) ayetine iktibas edilmektedir.

¹⁴¹⁶ tâc-ı P, Ş: tâc-ı ibtihâc-ı A, H.

¹⁴¹⁷ "Biz, hakikaten insanoğlunu şan ve şeref sahibi kıldık." (Kur'ân-ı Kerîm, Fâtır, 35/1) ayetine iktibas edilmektedir.

melâ'ikeden a' lādur ve ol kimesnenüñ ki şehveti 'aqlı üzerine gālibdür behā'imden derekātla¹⁴¹⁸ ednādur.”

Meşnevî [A38a]

در حدیث امد که یزدان مجید
خلق عالم را سه گونه آفرید¹⁴¹⁹

یک گروه را جمله عقل و علم وجود
آن فرشته است اونداند جز سجود¹⁴²⁰

یک گروه دیگر از دانش تهی
همچو حیوان از علف در فر بهی¹⁴²¹

اونه بیند جز که اصطبل و علف
از شقاوت غافلست و از شرف¹⁴²²

این سوم هست آدمی زاد و بشر
از فرشته نیم اونیمش زخر¹⁴²³

نیم خر خود مایل سفلی بود
نیم دیگر مایل علوی بود¹⁴²⁴

این دو قسم اسوده از جنک و خراب
وین بشر باد و مخالف در عذاب¹⁴²⁵

Neşr: Pes her gāh ki ṭabī' at-ı insāniyyeye mānend-i hırs-ı¹⁴²⁶ hırş ekl ü şürb müstevlî olur, miyān-ı ḥelāl ü ḥarāmı farq kılmaz. [H44b] Kezālik āvān-ı teveķānda 'ırq-ı şehvet ḥareket ü đarabān idicek meyān-ı nikāḥ u sifāḥı temeyyüz eylemez. Pes

¹⁴¹⁸ behā'imden derekātla A, P, Ş: derekātla behā'imden H.

¹⁴¹⁹ “Hadislerde geçiyor ki Allahu Te'alâ bu dünyadakileri üç grup olarak yarattı.”

¹⁴²⁰ “Bir grupta, akıl, bilgi ve tevazudan başka bir şey yoktur; bu grup meleklerdir. İşte, melekler daima Allah'a secde etmekle meşguller.”

¹⁴²¹ “Herhangi bir bilgi ve bilinçten uzak olan diğer grup ise hayvanlardır ve sürekli otlamak ve şişmanlanmakla meşgullerdir.”

¹⁴²² “Hayvan ahırdan ve ottan başka bir şey görmez; mutsuzluktan ve şereften de anlamaz”.

¹⁴²³ “Üçüncü grup ise insanoğludur; yarısı melekten yarısı eşektendir.”

¹⁴²⁴ “Eşekten aldığı yarı özellik alçaklığa meyilli, melekten aldığı diğer yarı özellik ise yüceliğe meyillidir.”

¹⁴²⁵ “Bu iki grup savaş ve yıkımdan uzaklar; bu insanoğludur, acı ve eziyete karşıdır.”

¹⁴²⁶ hırs-ı P, H, Ş: -A.

‘iffet fi’l-ḥaḳīka andan ‘ibāretdür ki shevāt gālib ve nefsi emmāre vü levvāme muḥarremāta rāgīb olduğı zamānda tevsen-i¹⁴²⁷ nefsi serkeş ü tiz-kāmuñ ‘inānin çeküp şekime-i şekible rām eyleye ve a‘ māl-i nā-şāyesteden қағ‘-ı nazar ve dāmen-i himmetini levş-i ḥarāmdan [Ş37b] muḥahhar kıla.

Ve civān-ı nīgū-ḫışāl ü şāhib-cemālūñ ‘iffeti oldur ki pāyine dāmānından ğayrı kimesne¹⁴²⁸ yüz sürmemiş ola.¹⁴²⁹

Naẓm [P43a]

Yüz sürmek umar pāyüñe üftādeler ammā

Nevbet mi deger kimseye dāmānuñ ucından¹⁴³⁰

Neşr: Ve rüy-ı zemінде āyineden ğayrı bir sāde-dil yüzün görmemiş ola. Bir pīr-i rüşen-zamīrden¹⁴³¹ bu ma‘ nā bu vech ile şüret-pezīr olmuşdur. [A38b]

Cemālūñi niçe yüzden görem diyen diller

Şikeste āyineler gibi pāre pāre gerek¹⁴³²

Neşr: Cāmdan ğayrı bir şāf-dil lebinden buse almamış ve ehl-i hevādan ḥabābdan ğayrı kimesne yüzine nazar şalmamış ola.

Beyt

Lebūñden buse almadı kimesne cāmdan ğayrı

Şoyup koynına koymadı seni ḥammāmdan ğayrı

Neşr: Ve ğonce-i gülzār-ı ḥayā olup hīç kimesne dehānından ḥaber bilmeye.

Naẓm

زیت کمتر نه آموز از و تمکین محبوبی

[H45a] که پیشش سجده آرند و نکوید يك سخن باکس¹⁴³³

Neşr: Ve serv-i sehī gibi ser-efrāz¹⁴³⁴ olup kimseye ser-fürü kılmaya.

Şi‘r

Gül gibi mā’il olup her ḥāra virme dāmēñ

Serv gibi serkeş ol tek pāk-dāmān ol yūri

¹⁴²⁷ tevsen-i A, P, Ş: ḳavs-i H.

¹⁴²⁸ kimesne P, H: kimse A, Ş.

¹⁴²⁹ ola P: -A, H, Ş.

¹⁴³⁰ Bu beyit Bākī’ye aittir. (Bk. Küçük, s. 320)

¹⁴³¹ pīr-i rüşen-zamīrden P: rüşen-zamīrden A, H, Ş.

¹⁴³² Bu beyit Hüdāyī-i Kadīm’e aittir. (Bk. Mehmet Demiralay, **Hüdāyī-i Kadīm (16. Yy) ve Dīvānı İnceleme-Tenkidli Metin**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniveristesesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2007, s. 167)

¹⁴³³ “Kendini çok büyük sanma, beğenilme ve sevlmeyi ondan öğren ki, herkes ona secde etmektedir ve o bu konudan kimseye bahsetmemektedir.”

¹⁴³⁴ ser-efrāz A, H, Ş: ser-firāz P.

بر سر خلق سرافراز بود هرکه چو سرو
پاك دامن بود و راست رو و كوته دست¹⁴³⁵

Neşr: Ve mevâki‘-i zillet ve mevâzi‘-i töhmetden nefis-i vâlâ-nehmeti dâ‘im
‘işmet üzre¹⁴³⁶ ola.

قال خير الانام والامم
اتقوا من مواضع التهم¹⁴³⁷

Neşr: Ve dâmen-i ‘işmetini âlâyiş-i töhmetden pâk ve çehre-i ‘iffetini gerd-i
hacletden şaklayup tâbnâk kıla. Pâk-dâmânlardan¹⁴³⁸ bir serv-i ser-efrâzi H‘âce-i
Hâfız-ı Şîrâzi medh idüp dir: [P43b]

Nazm

روی خوبست و کمال هنر و دامن پاک
لا جرم همت پاکان دو عالم با اوست¹⁴³⁹ [Ş38a]

Neşr: Erbâb-ı hikmet dimişlerdür: “Bir iqlim ü memleketde ki aşhâb-ı devlet,
şifat-ı ‘iffet ü ‘işmetle ârâste vü pîrâste ola, her âyine-i zalâm-ı fışk u fücür¹⁴⁴⁰ ‘arşa-
i memleketden dūr ve gâ‘ile-i ‘âr u bed-nâmî ehl ü ‘iyâl-i halkdan¹⁴⁴¹ mehcūr ve
ebvâb-ı hayr u şalâh miftâh-ı felâhla güşâde ve fevz ü firûzi ve esbâb-ı rûzi müheyyâ
vü âmâde olur. [A39a]

Şi‘r

عفت انجاکه رایت افرازد
دل و دین را تمام بنوازد¹⁴⁴²

نفس ازونیک خوار و زار شود
روح مقبول کردکار شود¹⁴⁴³

¹⁴³⁵ “Her kim ki selvi gibi doğru davranışlı, doğru yüzlü ve eli kısa olursa; halkın başı (halkın baş tacı) olacaktır.”

¹⁴³⁶ üzre A, H, Ş: üzerine P.

¹⁴³⁷ “Yaratılmışların ve insanların en hayırlısı (Hz. Peygamber): ‘Töhmet altında kalacağınız durumlardan kaçınınız.’ demiştir.”

¹⁴³⁸ dâmânlardan A, H, Ş: dâmânlarından P.

¹⁴³⁹ “Güzel yüz, sanatın tamamına ve davranış güzelliğine sahiptir; dolayısıyla dünya ve âhiretteki iyiler onu tutarlar.”

¹⁴⁴⁰ âyine-i zalâm-ı fışk u fücür A, P: âyine-i zalâm-ı zulm-ı fışk u fücür H, Ş.

¹⁴⁴¹ ehl ü ‘iyâl-i halkdan A, H, Ş: ‘iyâl ü ehl-i halkdan P.

¹⁴⁴² “İffet nerede bayrağını açarsa, orada gönlü ve dini okşar.”

¹⁴⁴³ “Nefis ondan küçük düşürülecektir, ruh ise Allah tarafından kabul edilecektir.”

Bāb-1 Dehüm: Der-Edeb

[H45b]

اد بوا النفس ايها الاصحاب
طرق العشق كلها آداب¹⁴⁴⁴

مايه دولت ابداد بست
پايه رفعت خرد اد بست¹⁴⁴⁵

چيست ادب داد بندكي دادن
بر حدود خدای استادن¹⁴⁴⁶

قول و فعل و شنيدن و ديدن
بموازين شرع سنجيدن¹⁴⁴⁷

Edeb, aḳvāl-i zemīme vü ef'āl-i demīmeden lisānını ve dilini şıyānetdür ve hedm-i 'ırz ve hetk-i ḥürmetden iḥtirāz idüp ḥalka iḥtirām u ri'āyetür. Nitekim dimişlerdür:¹⁴⁴⁸ ادب النفس خير من ادب الدرر

Nazm
از خدا خواهيم توفيق ادب
بی ادب محروم ماند از لطف رب¹⁴⁴⁹

از ادب پر نور کشتست اين فلك
و ز ادب معصوم پاك امد ملك¹⁴⁵⁰

Beyt
ادب تاجيست از نور الهی
[P44a] بنه برسربر و هر جاکه خواهی¹⁴⁵¹

Neşr: Ve 'inde'l-muḥaḳḳikīn ḥaḳīḳat-i edeb cemī'-i aḥvāl ü evzā' da de'b ve sünnet-i şāri' a ittibā' dur. Zīrā ki [Ş38b] ol Ḥabīb bir edīb-i erīb ü ḥasīb ü nesībdür ki cemī'-i kemālāt-ı 'ilmiyye vü 'ameliyyeyi cāmi' ve 'ulūm-ı zāhireyi vü bāḫınayı

¹⁴⁴⁴ “Ey Dostlar, nefsinizi terbiye ediniz, aşkın bütün yolları edeptir.”

¹⁴⁴⁵ “Devletin ebedileşmesinin sebebi edeptir, bilgeliğin yükselmesinin de temeli edeptir.”

¹⁴⁴⁶ “Edep nedir? Kulluğun karşılığını vermek, Allah'ın belirlediği sınırdadır.”

¹⁴⁴⁷ “Sözün, eylemin, duyma ve görme, hepsi dinin belirlediği çerçeveye göre değerlendirilmelidir.”

¹⁴⁴⁸ “Nefsin edebi, dersin edebinden daha hayırlıdır.”

¹⁴⁴⁹ “Allah'tan bize edep nasip etmesini temenni ederiz; edepsiz insan, Allah'ın lütfundan uzaktır.”

¹⁴⁵⁰ “Bu felek edep sayesinde aydınlandı, ışıklandı; edepten dolayı melekler masum ve arındırılmışlardır.”

¹⁴⁵¹ “Edep Allah'ın nurundan bir taçtır; bu tacı başına tak ve istediğin yere git.”

müstecmi^c ve ef'ālî maḥmūd ve aḥlākı memdūh u mühezzeb ve mekteb-ḥāne-i¹⁴⁵²

¹⁴⁵³ انكس كه ز آغاز آمد مؤدب de mü'eddeb olmuştur. [A39b]

انكس كه ز آغاز آمد مؤدب

[H46a] تعليم آداب اوراچه حاجت¹⁴⁵⁴

Neşr: Ve cümleden sâbık olup mekteb-i mezbûrda kimse sebaḳdâş ve قاب¹⁴⁵⁵ فوسين او ادني da kimse menziline ḳarīb ve سبجان الذي اسري¹⁴⁵⁶ da kimse seyrine ayaḳdaş olmamışdır. Ve egerçi zâhiren cemî^c-i enbiyâdan zamānen mu'aḥḥardur ammâ fi'l-ḥaḳîḳa aḳdem ü esbaḳ idügi aḫherdür.

Naẓm

سبقوك تاريخا و انت اسبقتهم

كرما و انت السابق المسبوق¹⁴⁵⁷

Geh raḳamdan şıfr muḳaddem olur¹⁴⁵⁸

Gāh olur mübtedā mu'aḥḥar olur

Edebi ol edībden öğren

K'edebi ol Ḥudā'dan öğrendi

Sebaḳı andan al ki ol sebaḳı

Ḥazret-i Kibriyā'dan öğrendi

طالب صحبت رندان شو و توفيق ادب

از خدا خواه كه الله ولي التوفيق¹⁴⁵⁹

Neşr: 'Aḳıl oldur ki her şey'e 'ayn-ı 'ibretle i'tibār u naẓar ve herkesden taḫşîl-i edeb ü hüner ide.

برك درختان سبزدن نظر هوشيار

هر ورقى دفترىست معرفت كردكار¹⁴⁶⁰

¹⁴⁵² mekteb-ḥāne-i P, H, Ş: debīristān-ı A.

¹⁴⁵³ "Rabbim beni edeplendirdi, ne de güzel edeplendirdi." (el-Münâvî, **Feyzü'l Kadir**, 1/310)

¹⁴⁵⁴ Bu beyit P'de yok. "Her kim ki ilk baştan edep sahibi olduysa onun eğitilmesine ve terbiye edilmesine gerek yoktur".

¹⁴⁵⁵ "... iki yay arası kadar, hatta daha da yakın oldu." (**Kur'ân-ı Kerîm**, Necm, 53/9)

¹⁴⁵⁶ "... gece kulunu yürüten Allah noksan sıfatlardan münezzehtir..." (**Kur'ân-ı Kerîm**, İsrâ, 17/1)

¹⁴⁵⁷ "Onlar tarih bakımından senden önedirler; sen ise onur ve cömertlikte onlardan öndesin, sen önde gidenlerin öncüsüsün."

¹⁴⁵⁸ Geh raḳamdan şıfr muḳaddem olur A, P, H: Geh raḳam şıfırla muşaddar olur Ş.

¹⁴⁵⁹ "Akıllılarla sohbet etmeyi ve edep sahibi olmayı talep et; bunları Allah'tan iste ki, Allah bütün bu nimetleri bize bahşedendir."

Neşr: Bir hakīm-i lebīb-i edībe ki zeheb-i edebi tavḳ u yāre ve dūrer-i hūneri gūşvāre idinmiş idi. Su’āl eylediler ki: “Edebi kimden ta’līm¹⁴⁶¹ ü taḥşil eyledūñ?” Edeble cevāb virüp didi ki: “Bī-edebden,¹⁴⁶² her bār ki bī-edebden bir vaz’ -ı münker şādır oldı, hātır-ı fātıruma [P44b] müstenkir gelüp [H46b] anuñ ḥilāfını kıldum ve ehl-i ‘ırzuñ andan i’ rāzın müşāhede idüp [Ş39a] ḳadr u ḳıymet-i edebi bildüm.”

Nitekim dimişlerdür: [A40a] ¹⁴⁶⁴ يعرف بالا ضداد ¹⁴⁶³ كما يعرف بالا نداد ve bu iki beyt ma’ nāda gül gibi rengin ve ḥātem-i leṭāfete faşş-ı nigin olmışdur.

Beyt

Gül ‘ārīzuña olsa mu’arız ‘aceb olmaz

Kim yüzi açılmışda ḥayā vü edeb olmaz¹⁴⁶⁵

Öykünse leb-i la’ lūne ḥātem ‘aceb olmaz

Elden ele düşmüşde ḥayā vü edeb olmaz

Öykünse şanevber ḳad-i yāre ‘aceb olmaz

Zirā ki başı taşra olanda edeb olmaz¹⁴⁶⁶

Neşr: Ve her pedere farz-ı ‘ayn ve ‘ayn-ı farzdur ki ferzend-i dil-pesendini te’ḍib ve aḥlāḳını tehzib itmede ihtimām-ı tamām eyleye. Zirā ol veledi ki vālidī vāsīta-i cüz’iyyetle küllī ‘alāḳası olup kendü ‘ahdinde rıfḳ u luṭfla terbiyet ü te’ḍibden ḳaçar, rüzgār-ı zürkār ba’dehu serzeniş ü tevbihle te’ḍib belki ta’zib ider. ¹⁴⁶⁷ من لم يؤد به الا بوان يؤد به الملوان

Ḥükemā-yı bülend-pāye dimişlerdür: “Āmme-i ḥalḳa bihterīn sermāye vü hōşterīn pīrāye ḥāşşa pādīşāhān-ı cihāna genc-i şāygāne zeheb-i edebdür.”

Nazım

حافظا علم و ادب و رزکه در صحبت خاص

¹⁴⁶⁰ “Akıllı insanların nazarında, ağaçların yeşil yaprakları; her biri bir defter misalidir ki, Allah’ın marifetlerini göstermektedir.

¹⁴⁶¹ ta’līm H, Ş: ta’allüm A, P.

¹⁴⁶² Bī-edebden A, P: -H, Ş.

¹⁴⁶³ Der-kenār: الانداد Cem’-i nidd ve huve zıddü’l-zıdd ya’ni el-mişl P, Ş.

¹⁴⁶⁴ “Bir şey zıttıyla bilindiği gibi benzerleriyle de bilinir.”

¹⁴⁶⁵ Bu beyit Karamanlı Nizâmî’ye aittir. Ahmet Paşa’nın bir gazeline nazire olarak yazdığı şiirin ilk beyitidir. (Bk. Haluk İpekten, **Karamanlı Nizâmî Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1974, ss. 28-29, 166.)

¹⁴⁶⁶ Bu beyit A ve P’de yok.

¹⁴⁶⁷ Der-kenār: الملوان leyl ü nehār ya’ni zamān P, Ş. “Anne ve baba terbiyesi görmemiş olanları zaman ve olaylar terbiye eder.” (Bk. Yılmaz, **Kültürümüzde Arapça ve Farsça Asıllı Vecizeler Sözlüğü**, s. 657)

هر کرانیست ادب لایق دولت نبود¹⁴⁶⁸

Hikāyet: Bir zamānda Sultān-ı Mısr, pādişāh-ı Rūm ile [P45a] rūy-ı muşālahatdan tarḥ-ı muvāşalat birağup Ḳayşer'ün duḡter-i nīk-aḡterini kendü¹⁴⁶⁹ ferzend-i ercūmendine nāmzed ve kendinūñ duḡter-i perī-peykerini anūñ pūser-i dil-pesendine peyvend eyledi. Ve bu [H47a] vesā'it ü vesā'ille rūsül ü resā'il cānibinden mütevātir ü mütevāşıl oldı ve mābeynlerinde sebab-i izdivācla şır ü şeker gibi imtizāc ḡaşıl oldı. İttifāḡ u ittiḡād bir mertebeye irişdi ki [A40b] her emrū ki mübāşeret iderlerdi, evvel [Ş39b] biri¹⁴⁷⁰ biriyle müşāveret iderlerdi.¹⁴⁷¹

Mısrā'

آری باتفاق جهان میتوان گرفت¹⁴⁷²

Neşr: İttifāḡ bir gün vālī-yi mısr ve sultān-ı 'aşr¹⁴⁷³ buyurdu:

بباید مشک باعنبر سرشتن

بشاه رورم طوماری نوشتن¹⁴⁷⁴

Neşr: Bir nāme-i nāmī imlā vü imlāl olunup ḡāşidle Ḳayşer-i Rūm'a irsāl olundu. Mażmūn-ı meymūn-nāme bu ki: “Evlād ki bi-ḡūkm-i¹⁴⁷⁵ او لادنا اکبادنا ḡurretü'l- 'ayn ve şemeretü'l-fu'āddur ve netīce-i 'ōmr ve mīve-i nihāl-i zindegānī ve sebab-i beḡā ve bā' iş-i ḡayāt-ı cāvidānīdür.

Naẓm

زنده است کسی که درد یارش

ماند خلفی بیاد کارش¹⁴⁷⁶

Neşr: Pes her vālide vācib ü mühimdür ki cell-i himmetini veledūñ intizām-ı ḡāl ü ferāḡ-ı bālā cihetine maşrūf ve 'inān-ı 'ināyet-i bī-ḡāyetini ferzend-i dil-bendinūñ cem'iyet-i ḡāḡır ve si'at-i ma'ışeti cānibine ma'ḡūf kıla. Ben ciger-ḡuşem için ḡazā'in ü defā'in ve zāḡā'ir-i vāfir müheyyā vü ḡāzır itmişümdür. Tā kim¹⁴⁷⁷ [P45b] benden şoñra nā-merde muḡtāc olmaya ve kimseye 'arz-ı iḡtiyāc kılmaya.

Beyt

¹⁴⁶⁸ “Ey Hāfiz, özel insanların sohbetinde ilim ve edep öğren; her kim ki edep sahibi deḡilse o devlet ve büyüklüḡe layık deḡildir.”

¹⁴⁶⁹ kendü A, P, Ş: kendinūñ H.

¹⁴⁷⁰ biri A, H, Ş: bir P.

¹⁴⁷¹ müşāveret iderlerdi A, Ş: müşāvere iderlerdi H: müşāvere eylerlerdi P.

¹⁴⁷² “Evet, cihanın yardımıyla alabilirsin.”

¹⁴⁷³ sultān-ı 'aşr A, P, Ş: -H.

¹⁴⁷⁴ “Anberle müşḡü birleştirmek, Rum şahına bir mektup yazmak gerekiyor.”

¹⁴⁷⁵ Der-kenār: Kebid fetḡ-i kāf ve kesr-i bā ile ciger ma'nāsına cem'i ekbād gelür. P: Kebid fetḡ-i kāf ve kesr-i bā ile ciger ma'nāsınadır, ekbād cem'idür. Ş. “Çocuklarımız, ciğerparelerimizdir.”

¹⁴⁷⁶ “Kendi diyarında işini doḡru bir şekilde yapmak için çabalayan kişi hiçbir zaman unutulmaz.”

¹⁴⁷⁷ kim P: -A, H, Ş.

Pâdişehler gâh olur tekve bucağında yatur

Gâh olur şehzâdeler külhan ocağında yatur

Neşr: Ammâ ol şâh-ı ‘âlî-himmet ü vâlâ-rütbetüñ [H47b] ferzend-i ercümendleri üzerine âfitâb-ı iltifâtları sâye şalmazmış ve püser-i dil-pesendlerinüñ intizâm-ı hâllerine hüsn-i ihtimâm buyurulmazmış. Bu¹⁴⁷⁸ muktezâ-yı hikmetden bîrûn vaz’ in âyâ hikmeti ne iki?” Çün nâme Kayşer’e vâşıl oldu, edeble aldı ve leb-i ‘izzet-i taleble öpüp başına kodi ve çün nâmeyi neşr idüp mefhûmını ma‘lûm idindi, gül gibi gülüp eyitdi: “Hikmeti budur ki [A41a] māl mu‘riz-i [Ş40a] fenâ vü zevāl ve şaded-i intikâldedür ve yâr bî-vefâ vü bî-karâr ve maḥbûb hercâi vü nâ-pâyidârdur. Aña i‘timâd kılmak ve zehârif-i dünyâ-yı denîye firifte olmak kâr-ı ‘uḳalâ¹⁴⁷⁹ degüldür. Ben veledümi cevâhir-i zevâhir-i âdâbla ârâste itmişümdür¹⁴⁸⁰ ve ḥazâ’in-i mekârim-i aḥlâkı anuñçün tehyi’ e kılmışumdur ki ḥarc itdükçe efvün ve taḡayyür ü intikâl ü zevâlden masündür.” Çün bu ḥaber melik-i ‘Arab’a vâşıl oldu, dîde-i inşâfla nazâr idüp eyitdi: ¹⁴⁸¹ نعم الادب خير من الذهب و نعم النسب الادب

Meşnevî

ادب بهتر از کنج قارون بود

فزونتر ز ملك فریدون بود¹⁴⁸²

بزرگان نکر دند پروای مال

که اموال راهست رودر زوال¹⁴⁸³

[P46a]

عنان سوي علم و عمل تافتند

که نام نکوار ادب یافتند¹⁴⁸⁴

Bâb-ı Yâzdehüm: Der-Himmet¹⁴⁸⁵

Himmet, cemî‘-i kuvâ-yı rûhâniyye ile ḥuşûl-i [H48a] kemâl niyyetine Cenâb-ı Haḳḳ’a kaşd u ‘azîmetdür ve kiber-i himmet insâna maḥşûş bir ḥâletdür.

¹⁴⁷⁸ Bu P: -A, H, Ş.

¹⁴⁷⁹ ‘uḳalâ A, P, Ş: ‘uḳalâdan H.

¹⁴⁸⁰ itmişümdür A, P, Ş: itmişüm H.

¹⁴⁸¹ “Edeb nimeti altından daha hayırlıdır, edeb ne güzel bir neseptir.”

¹⁴⁸² Edep Karun’un hazinesinden ve Feridûn’un mülkünden daha iyidir.”

¹⁴⁸³ “Büyükler hiçbir zaman mal ve mülke ümit bağlamadılar; zira ki mal, mülk ve servetin azalıp yok olma ihtimali her zaman vardır.”

¹⁴⁸⁴ “İlim öğrenip bu ilimleri bütün güçleriyle uyguladılar; çünkü onların isimleri ilim ve edepten dolayı kalıcı oldu.”

¹⁴⁸⁵ Himmet A, P, Ş: Ulüvv-i Himmet H.

Nazm

غلام همت آنم که زیر چرخ کیبود
ز هر چه رنگ تعلق پذیرد از دست¹⁴⁸⁶

غلام همت آن رند عافیت سوزم
که در کدا صفتی کیمیا کری داند¹⁴⁸⁷

Selmān

غلام همت آن عارفان با کرمم
که یک صواب ببینند و صد خطابخشند¹⁴⁸⁸

‘Ubeyd

غلام همت درویش فارغم کورا
سر بزرگی و سودای پادشاهی نیست¹⁴⁸⁹

Neşr: Ve cānib-i ifrāṭı memdūḥ olmağla sâ’ir evşâfından mümtâz ve ğayrı aḥlâḳdan¹⁴⁹⁰ ser-efrâzdur.¹⁴⁹¹ Ve âlî-himmet be-feḥvâ-yı mağzâ-yı¹⁴⁹² ان الله يحب معالي همم defter-i evliyâu’llâhda mektûb ve himmet-i ‘âlî bi-mübteğâ-yı ḥadîş-i şerîf-i [A41b]¹⁴⁹³ semere-i şecere-i imândan¹⁴⁹⁴ maḥsûbdur.

Beyt

همت بلند دار که نزد خدا و خلق
[Ş40b] باشد بقدر همت تو اعتبار تو¹⁴⁹⁵

Neşr: bu ma‘nâyı mü’eyyiddür ve من رقی درجات همم¹⁴⁹⁶ bu maḳālî mü’ekkiddür. Ve kūy-ı ‘aşḳuñ rind-i naẓar-bāzı Ḥ’āce¹⁴⁹⁷ Hāfız-ı Şîrāzî raḥimehu’llāh dimişlerdür:¹⁴⁹⁸

همت عالی طلب جام مرصع کومباش

¹⁴⁸⁶ “Bu gökyüzünün altında öyle bir kişiye köleyim ki, dünyadaki maddî varlıklarla alakası yoktur.”

¹⁴⁸⁷ “Dilencilüğünde de kimyagerlik bilen insanın kulu, kölesiyim.”

¹⁴⁸⁸ Bu beyit A, H ve Ş’de yok. “Bir sevabımı görüp bin günahımı affeden bağışlayıcı âriflerin tutumunun kulu, kölesiyim.”

¹⁴⁸⁹ Bu beyit A, H ve Ş’de yok. “Başında büyüyüp padişah olmak gibi sevdaları olmayan dervişlerin tutumunun kölesiyim.”

¹⁴⁹⁰ aḥlâḳdan A, H, Ş: aḥlâḳından P.

¹⁴⁹¹ ser-efrâzdur A, Ş: ser-firâzdur P, H.

¹⁴⁹² “Allah niyetin ulviliğini sever.”

¹⁴⁹³ “Himmetin yüceliği imandan kaynaklanır.” (Bk. Yılmaz, **Kültürümüzde Ayet ve Hadisler**, s. 652)

¹⁴⁹⁴ imândan A, H, Ş: insândan P.

¹⁴⁹⁵ “İradeni ve isteklerini yüksek tut ki, Allah ve halk için ne kadar irade ve isteklerin yüksekse o kadar büyüksün.”

¹⁴⁹⁶ “Gayreti büyük olanın değeri de büyük olur.” (Bk. Yılmaz, **Kültürümüzde Arapça ve Farsça Asıllı Vecizeler Sözlüğü**, s. 646)

¹⁴⁹⁷ “Niyet ve gayretinin derecesi yüksek olan, milletlerin gözünde büyük olur.”

¹⁴⁹⁸ dimişlerdür P: dimişdür A, H, Ş.

bir kabîle-i aşîle vü nebîre-i eşîleden bir cemîleyi ‘ağd-ı ‘ıkd ü silk-i izdivācuña [P47a] çekem ve bir zen-i müsteşnâ vü ḥasnâ alıvirem ki ‘aks-i envâr-ı kamer-ruḥsârı¹⁵⁰⁷ dîde-i ṭalî‘ a-i şubḥı ḥîre ve sevâd-ı zülf-i ‘anber-fâmı ṭurra-i ğâliye-i reng-i şâmı tîre kıla ve dîde-i sipihr-i minâ-fâm âyine-i âfîtabdan ğayrıda nazîrin görmemiş ve naqş-bend-i [H49a] ḥayâl ‘âlem-i mişâlden ğayrıda mişlin müşâhede itmemiş ola.

Şi‘r

Yüzine âyine yüz urmuş¹⁵⁰⁸ ancağ

Nazîrin çeşm-i aḥvel görmüş ancağ

Ḳamer irmiş degüldür pāyesine

Güneş irmiş degüldür sāyesine

Nesr: Sen¹⁵⁰⁹ bu bâbda neyi şavâb görürsin ve bu emirde ne yüzden tedbîr kılursın? Ya‘ḳûb eyitdi: “Ey vâlid-i e‘azz! Ol ‘arûsa ki ben ḥâṭib ü rāğıbum ve vişâline cân u dilden ṭâlibüm¹⁵¹⁰ âyinemiz üzerine kabînini müheyyâ itmemişdür.” Pederi eyitdi: “Ey cân-ı peder! Senüñ keyfiyyet-i ḥâlüñ ve kemiyet-i mâluñ zâhirdür, senüñ ne ḳadar istizḥârüñ ve şânuña münâsib dest-peymâna iḳtidârüñ ola ‘arûsdan¹⁵¹¹ nişân virmekdür. Ve ḥâzır kılduğüñ dest-peymân nedür?” Ya‘ḳûb fi‘l-ḥâl yerinden ṭurdı ve ḥânesine [A42b] girüp bir şemşîr-i¹⁵¹² bürrân getürdi ki ğamze-i ḥübân gibi ḥün-ḥ‘âr ve ‘aḳîḳ-lebler dendânı¹⁵¹³ gibi gevherdâr. Ve¹⁵¹⁴ eyitdi: “Ey peder! Bilmiş ol ki ben ‘arûs-ı memleketi ḥıṭbe itsem gerek ve muḥaddere-i salṭanatı [Ş41b] taḥt-ı taşarrufa getürüp şâḥib-i sikke vü ḥıṭbe olsam gerek. [P47b]

Mışra‘

سودای سلطنت زسراین کدا نرفت¹⁵¹⁵

Nesr: Aña tiğ-i¹⁵¹⁶ cevherdârdan kıymeti dest-peymân u gürz-i girândan e‘azz-ı nişân müyesser degüldür. Vaşf-ı tiğda Mevlânâ Kâtibî’nüñ bu beyt-i âbdârı güyâ ol tiğ-i cevherdârüñ vaşfidur ki demişdür:¹⁵¹⁷ [H49b]

¹⁵⁰⁷ ‘aks-i envâr-ı kamer-ruḥsârı P: ‘aks-i envâr-ı ruḥsârı A, H, Ş.

¹⁵⁰⁸ yüz urmuş A, H, Ş: yüz sürmüş P.

¹⁵⁰⁹ Sen A, P, H: -Ş.

¹⁵¹⁰ ṭâlibüm P: ṭâlibin A, H, Ş.

¹⁵¹¹ ‘Arûsdan A, H, Ş: ‘Arûsından P.

¹⁵¹² ve ḥânesine girüp bir şemşîr-i A, P, Ş: varup ḥânesinden bir tiğ H.

¹⁵¹³ ‘aḳîḳ-lebler dendânı A, P, Ş: dendân-ı ‘aḳîḳ-lebân H.

¹⁵¹⁴ ve A, H, Ş: -P.

¹⁵¹⁵ “Her kim ki evlendi ve kendisine bir eş buldu, onun dininin yarısı tamamlandı.”

¹⁵¹⁶ tiğ-i A, P, Ş: şemşîr-i H.

¹⁵¹⁷ ki demişdür H: -A, P, Ş.

مرغا بیان جوهر دریای تیغ تو
هر یک بروز معرکه صیاد صد نهنگ¹⁵¹⁸

بد ریا گرفتد عکس بلالک
بماهی کاوکوید کیف حالک¹⁵¹⁹

بابخت نیک هیچ کسی را ستیز نیست
مهر عروس ملک بجز تیغ تیز نیست¹⁵²⁰

عروس مملکت ان مرد درکنار گرفت
که اول ازکهر تیغ داد کا بینش¹⁵²¹

عروس ملک کسی درکنار کیرد تتک
که بوسه برلب شمشیر آبدارد هد¹⁵²²

Neşr: Çün Ya'ğ'ub'uñ himmeti huşul-i salţanata maşşur u maşruf idi, az zamānda 'arūs-i 'arşa-i memleket menaşşa-i qabza-i taşarrufunda cilveger olup darb-ı tīg-i 'ālem-gīri ve zaḥm-ı ḥancer-i āb-şekl ü āteş-te'şīriyle āfākı teşhīr itdi ve 'ulüvv-i himmeti vāsıtasıyla ḥazīz-i zillet ü denā'etden zirve-i 'izzet ü nebāhete yetdi.

Beyt

نا قا بلست آنکه بدولت نمیرسد
ورنه زمانه درطلب مرد قابلست¹⁵²³

Bülend-himmet ü 'ālī-nazar gerek ādem

Ki himmetine göre kişide olur miqdār

Neşr: Hükemā dimişlerdür: “الشرف بالهمم العالیه لا بالررم البالیة¹⁵²⁴” dest-i şevk ile muḥaddere-i memleketi ol şehriyār-ı kām-kār der-āgüş ider ki [A43a] āb-ı şemşir-i tābdār u āteşbārla nām-ı ḥaşm-ı bed-girdārı şafḥa-i rüzgārdan yoya ve yuya. Ve leb-i

¹⁵¹⁸ “Senin kılıcının cevheri denizindeki kuşlar, zor günde her biri yüz balınayı avlayabilir.”

¹⁵¹⁹ “Hint kılıcının tasviri denize yansıtıldığında; balık ineğe, ‘Nasılsın?’ der.”

¹⁵²⁰ “Hiç kimsenin mutluluk ve iyi bahtla savaşma niyeti yoktur, mülk gelininin mihri keskin kılıçtan başka bir şey değildir.”

¹⁵²¹ “Mihri kılıcıyla ödeyen adam, memleketin gelinine sahip oldu ve onu yanına aldı.”

¹⁵²² “Mal ve mülk gelinine, savaşır keskin kılıcın dudağını öpen adam sahip olabilir.”

¹⁵²³ “Devlet ve büyüklüğü elde edemeyen buna layık değildir, bu dünya layık insanların peşindedir.”

¹⁵²⁴ Bu söz A ve P’de yok. “Şeref çürümüş kemiklerle (övünmek) değil, büyük gayretlerle elde edilir.” (Bk. Yılmaz, *Kültürümüzde Arapça ve Farsça Asıllı Vecizeler Sözlüğü*, s. 812)

murādla [Ş42a] sāgar-ı ‘ayş u şafâyı ol [P48a] tâcdâr u nâmdâr nûş ider ki sıfâl-i ser-temennâ-yı düşmen-i bed-sigâli seng-i bevârla şıya.

از سرکزشته پای بمیدان نه و ببین

[H50a]¹⁵²⁵ کوی مراد درخم چوکان آرزو

Hikâyet: Evvel zamânda ki İskender-i Rûmî seyf-i şârim-i seferi miyân-ı himmetine iki yerden bend idüp zabt-ı memâlik-i ‘Arab u ‘Acem niyetine sancağ-ı zafer-peykerini kıaldurdu ve berr ü bahri musahhar kılmak ümmîdine rikâb-ı hümâyûnuna hareket virüp ‘inân-ı ‘azîmetine meydân gösterdi. Âyine-i zamîr-i munîr-i mihr-âyîni muğber ve hâtır-ı ‘âtır-ı şafâ-güster ü deryâ-muqâţiri ğayet mükedder idi. Aristatâlis-i hakîm -ki vezîr-i müşîri idi- cebhe-i hâlinde ve nâşiye-i ahvâlinde çîn-i hayret ve nişâne-i dehşet göricek ve âyine-i zamîr-i münîrinde eşer-i ğubâr-ı melâl müşâhede idicek eyitdi:

Nazm

Yeme kayğ u ki âdem ğam götürmez

Ne âdem ğuşşayı ‘âlem götürmez

Çomaya ‘âkıll olan dilde¹⁵²⁶ gerdi

Ki¹⁵²⁷ olur kılcıca gerdün tağca derdi

Neşr: Ey şâh-ı yegâne, minnet Hüdâ-yı cihâna ki esbâb-ı ‘ayş müheyyâ ve sâ‘id-i devlet müsâ‘id ve kevkeb-i iğbâl günden güne evc-i burc-ı rif‘ate şâ‘id ve nihâl-i devlet¹⁵²⁸ şeref-i istikâmetle pîrâste ve taht u baht cihet-i istidâmetle ârâste ve hızâne ma‘mûr¹⁵²⁹ ve memleket mevfüv ve a‘dâ mağhûr ve iğbâl kapuñda bende-i muğbilvâr ve câh u celâl âsitâne-i ‘âlîde hizmetkâr ve hadem ü haşem [P48b] mevkıf-i bendegîde fermân-ber-dâr. [H50b]

Şi‘r [A43b]

Hızr hem-râh ve zafer rehber ü tevfiğ-refiğ [Ş42b]

Çande ‘azm eyler iseñ himmet-i merdân ola yâr

Neşr: Pes tevezzü‘-i zamîr-i enver vü teferruğ-ı hâtır-ı ezhere sebep nedür? İskender eyitdi: “Vech-i te‘ellüm oldur ki te‘emmül eyledüm, gördüm küre-i zemîn

¹⁵²⁵ “Kendinden geçerek savaş meydanına adım at ve gör ki, yeterince istedikten sonra, başarı senindir.”

¹⁵²⁶ dilde A, H, Ş: cânda P.

¹⁵²⁷ Ki H, Ş: Kim P.

¹⁵²⁸ nihâl-i devlet A, H, Ş: nihâl-i sa‘âdet P.

¹⁵²⁹ hızâne-i ma‘mûr A, H, Ş: hızâ‘in-i ma‘mûr P.

himmetüm dâ'iresinde bir nokta-i muhaqqar ve sâha-i memâlik-i heft-iqlîm gâyet muhtaşar.

ربع مسكون كه از طريق شمار
شد بفرسنگ بيست و چار هزار¹⁵³⁰

Neşr: Bu kadar¹⁵³¹ mülk ucından süvâr olmağa hacı ü şerm-sârın¹⁵³² ve bu teng-nây-ı hayretüñ teshîr ü taşarrufuna teveccühden 'âr idüp dil-figârın.¹⁵³³

Şi' r
كر اي ان نكند طول و عرض هفت اقليم
كه من بنيت تسخير آن سوار شوم¹⁵³⁴

هزار عالم ازین کر بود کمست هنوز
كه من بعزم تصرف در آن دیار شوم¹⁵³⁵

Neşr: Aristatalis eyitdi: “Şek yokdur ki eyâlet ü hükümet-i cihân fūrū-māye vü nâ-pāyidār, lâyıq-ı himmet-bülend ü sezâ-vâr-ı nehmet-ercümend, pâdişâh-ı gerdün-vaqâr u Cem-iqtidâr degüldür.

Baħr-i cūduñda kaşredür kulzüm
Zerredür himmetüñ yanında¹⁵³⁶ zemîn

Neşr: Ammâ sa'y-i cemîl-i hilâfet-penâhî bu tarîkle olsun kim çarbet-i tîğ-i cihân-süzla sâhat-serây-ı fânîyi kayd u zabta ve iqtidâra,¹⁵³⁷ bereket-i 'adl-i 'âlem-efrūzla mülk-i sa'âdet-i bâkîyi qabza-i ihtiyâra¹⁵³⁸ getüreler; tâ bu noqşân ol kemâlüñ bereketiyle [H51a] telâfî-pezir ve bu qalîl ü haqîr ol tehniyetle bisyâr u revnaq-gîr ola.

ملك عقبي خواه كان خرم بود
ذره زان ملك صد عالم بود¹⁵³⁹

[P49a] جهد کن تا در میان این نشست

¹⁵³⁰ “Yerleşim yerlerinin dörtte birini sayıya vurduğumuzda yirmi dört bin ferseng yapıyor. (Bir ferseng altı kilometredir.)

¹⁵³¹ kadar A, H, Ş: miqdâr P.

¹⁵³² şerm-sârın A, H, Ş: şerm-sârem P.

¹⁵³³ dil-figârın A, H, Ş: dil-figârum P.

¹⁵³⁴ “Yedi iklimin eni, boyu bunun kirasına bile bedel değıldir ki; ben onu ele geçirmek amacıyla ata bindim.”

¹⁵³⁵ “Binlerce âlem bundan ise hâlâ azdır; çünkü ben o diyarı ele geçirmek için oraya adım attım.

¹⁵³⁶ yanında A, H, Ş: katında P.

¹⁵³⁷ kayd u zabta ve iqtidâra A, H, Ş: kayd u zabta yetüreler P.

¹⁵³⁸ ihtiyâra A, H, Ş: iqtidâra P.

¹⁵³⁹ “Âhiretten mülk iste ki orası çok ihtişamlı ve güzeldir; âhiretin bir zerresi bu dünyadaki yüz mülke bedeldir.”

عرصة ان عالمت آيد بدست¹⁵⁴⁰

Neşr: İskender bu sözden tesellî-yi bî-pâyân bulup Hâkîm'e taḥsîn ü âferîn [Ş43a] firāvân kıldı ve henüz şāhbāz-ı ‘aql-ı bülend-pervāz hevā-yı feżā-yı şenā-yı Sikender’de ol cihetden [A44a] pervāz ider ki hümā-yı himmeti üstüh’ân-ı lâşe-i lâ-şey-i dünyāya tenezzül itmemişdür.

Devlet-i dünyāya meyl itmez Hayālî pāk-dil
Şāhbāz-ı evc-i istiğnā olan ḳonmaz leşe¹⁵⁴¹

تو باز ساعد شاهي باستخوان منكر
هماي همت خودرا بلندده پرواز¹⁵⁴²

Neşr: Ve mülāzemet-i mülūka sülūkuñ fā’idesi ki menāşib-ı ‘āliyye duḫūl ü vuşūldür, ğarāz-ı aḥibbāyı luḫf u keremle nevāziş ü terbiyet ve a‘dāya ḳahr ile gūş-māl ve cevr ü eziiyete ḳudretdür.

Nazm
لما تطلب الدنيا اذالم ترد به
سرور محب او اساءة مجرم¹⁵⁴³

Neşr: Her kimse ki mertebe-i ‘āliye-i himmet-i bülende teraḳḳî ḳıla, her çend ki müddet-i beḳāsı mevsim-i gül gibi ḳalil ola, zıkr-i cemil sebebiyle ‘uḳalā ḳatında aşḫāb-ı ‘ömr-i ṭavilden ma‘dūd u maḥsūbdur. Ol kimse ki dūn-himmet vü deni-ṭabî‘at ola, egerçi ḥār gibi bāḳî vü pāyidār ise de fuḫalā i‘tibārında defter-i emvātta merḳūm u mektūbdur. [H51b]

Nazm
Dünyede merd-i nīgū-nām hiç ölmez yitmez
Mürde oldur k’anı ḥalk eylük ile yād itmez

تا غام نخورد و درد نیفزود قدر مرد
چون لعل خون نکرد جگر قیمتی نیافت¹⁵⁴⁴

درنامه سعادت خود مردراه رو [P49b]

¹⁵⁴⁰ “Çabala; ta ki, bu dünyadaki oturumunda öteki dünyanı kazanabilesin.”

¹⁵⁴¹ Bu beyit Hayālî’ye aittir. (Bk.Tarlan, **Hayâlî Divanı**, s. 256)

¹⁵⁴² “Sen padişahın kolu gibisin, kemiğe bakma; irade ve istek kuşunu yükseklerde uçurt, kendini hafife alma.”

¹⁵⁴³ “Sevdiğinin sevincini, günahkarın da kötülüğünü istemedikçe dünyayı niye istersin?”

¹⁵⁴⁴ “Gam yememiş ve dert çekmemiş insan değer kazanmaz, la’l gibi kanlanmayan ciğerin bir değeri yoktur.”

بی داغ منتهی رقم دولتی نیافت¹⁵⁴⁵

Neşr: Ey refîk-ı şefîk! Heves-i istirâhat muḳaddeme-i ḥisset ü denâ'etdür ve irtikâb-ı muḥâḫara nişâne-i devlet ü sa'âdetdür.

Ḳıṭ'a

هر که اسوده کی و راحت جست

دل خود را زیخت شاد نکرد

و انکه ترسید از جفای خمار

[A44b] قدح باده مراد نخورد¹⁵⁴⁶ [Ş43b]

Neşr: Merd-i bülend-himmet tüşe vü güşe ile ḳanâ'at ḳılmaz ve pāye-i bülende ḳadem başmayınca mesned-i ferāḡatde¹⁵⁴⁷ rāḫat olmaz.

Mışra'

براحتی نرسیدانکه زحمتی نکشید¹⁵⁴⁸

Neşr: Gül-i ṫarab bî-ḫār-ı ta'ab müyesser ve fetḫ-i der-i genc bî-kilid-i renc mutaşavver degüldür.

Beyt

Ziyānsız ḳande olur dünyede sūd

Cihānda var mıdur ḫelvā-yı bî-dūd

نابرده رنج کنج میسر نمی شود

مزد آن گرفت جان برادر که کار کرد¹⁵⁴⁹

Neşr: 'Ālî-himmet a'māl-i ḫasîseye rāzı olmaz ve ṫālib-i ma'ālî menāzil-i edānî vü menāşıb-ı erāzil ile iktifā ḳılmaz.

Şi'r

Her kime kim rütbet-i vālā gerek

Aña ḳadem himmet-i vālā gerek

[H52a]

رحم الله معشر الماضي

که بمردی جهان سپرد ندی¹⁵⁵⁰

¹⁵⁴⁵ “Yolun yolcusu olan bir insan, mutluluğun ikamesinde acı çekip bir zorluğa girmeden bir büyüklük ve devlet kaydetmemiştir.”

¹⁵⁴⁶ “Her kim ki rahatlık ve tembellik peşindeydi, o kişiye bahttan yardım gelmez; her kim ki şaraptan sonraki rehavetten korkarsa, o kişi murat şarabını içmez.”

¹⁵⁴⁷ mesned-i ferāḡatde A, P: ferāḡatde -H, Ş.

¹⁵⁴⁸ “Zahmet ve acı çekmeden rahatlığa ulaşılmaz.”

¹⁵⁴⁹ “Acı çekmeden hazine elde edilemez; ey can kardeşim, çalışıp çabaladığı için ödülü o aldı.”

¹⁵⁵⁰ “Allah geçmişte yaşayan öyle bir gruba rahmet eyledi ki, dünyada hayatlarını mertlikle geçirdiler.”

راحت نقش بندکان خدای

1551 راحت خویشتن شمرد ندی

منت خدایرا که مرا هست همتی

1552 کز بهر سیم و زر نکشم منتی زکس

کر مال نیست درخور همت مرا چه باک

1553 دارم بکنج شکر همه ساله دست رس

بر خوان من اگر نبود کاسهٔ عسل

1554 خوشتر از آنکه می نکشم منت مکس

[P50a] عنقا صفت بقاف قناعت نشسته ام

1555 نه آزمینیم و نه حرص همنفس

نه دردم طمع چو خسیسان خام طبع

1556 نه در سرم هوس چو فضولان بوالهوس

Bāb-ı Dūvazdehüm: Der-‘Azm

‘Azm, pīş-rev-i kavāfil-i murādāt ve ṭalī‘a-i revāḥil-i sa‘ādātür. Hiçbir kimesnenüñ bī-meded ‘azm-i dürüst zimām-ı teshīr-i murād ḳabza-i iḳtidārına gelmemişdir ve bī-tekāpūy u [A45a] sa‘y-i belīg kimesne serīr-i devlet ü mesned-i ‘izzete cülūs itmemişdür.

بی عزم درست و سعی کامل [Ş44a]

1557 کس را نشود مراد حاصل

¹⁵⁵¹ “Allah’ın kullarının rahatlığını kendi rahatlıkları saydılar.”

¹⁵⁵² “Allah’ıma şükürler olsun, bende öyle bir irade ve huy var ki; altın ve gümüş uğruna kimsenin karşısında kendimi küçük düşürmüyorum.”

¹⁵⁵³ “Eğer benim isteğim ve irademe göre bir mal ve mülküm yoksa, hiç korku ve kederim olmaz; zira şükretmek benim her daim yapabileceğim bir şeydir.”

¹⁵⁵⁴ “Soframda bir kâse bal yoksa hiç dert değildir; çünkü bir kâse bal için herhangi bir sineğin minnetine girmedim.”

¹⁵⁵⁵ “Herhangi bir hırs ve çok isteme duygusundan bağımsız olarak anka kuşu gibi azla yetinme dağına oturmaktayım.”

¹⁵⁵⁶ “Ne gönlümde, aptal cimriler gibi tamah ve hırsım var, ne de kafamda hevesleri sürekli değişen burnunu her işe sokan insanlar gibi bir hevesim var.”

¹⁵⁵⁷ “Doğru bir azim ve yeterli bir çaba olmadan kimse muradına ermez.”

Neşr: Ve ‘azm-i dürüst oldur ki bir kār-ı düşvāruñ huşul için ki dāmen dermiyān idüp miyān-ı cāna kemer-i қаşdı bağlayasın, tā ele getürmeyince istirāhat ü ārām kılmayasın ve rāh-ı talebde fütür u kutūra yol virmeyesin. Her kimse ki ‘avn-i İlahīyi penāh idüp kadem-i ‘azīmeti diyār-ı himmete urdı ve rāh-ı talebde şābit-kadem tırdı [H52b] ve fehvā-yı mağzā-yı¹⁵⁵⁸ فاصبر كما صبر اولو العزم āyeti ile¹⁵⁵⁹ ‘amele ‘āzim¹⁵⁶⁰ olup beyābān-ı rāh-ı¹⁵⁶¹ Ka‘be-i maqşūduñ hār-ı beliyet ü eziyyetine taḥammül kıldı, ¹⁵⁶² من صحح العزيمة ساعده التوفيق sa‘y-i cemīli sebebiyle ‘ākıbet bi-‘avnilāh menzil-i maqşūda vāşıl oldı.

Naẓm

Küyenler hārdan ḥurma yediler

Ḳoruḳdan şabırla ḥelvā yediler¹⁵⁶³

Neşr: Ekābir-i ḥükemādan birine su’āl eylediler ki: “‘Azm-i mülük-ı zafer-rehber ne maḥalde memdūḥ u mu‘teber ve ne zamānda kārgerdür?” Didi ki¹⁵⁶⁴: “A‘dā-yı dīn ü devletüñ ḳal‘ ü ḳam‘ında ve memleketden [P50b] fitne vü fesāduñ ref‘ ü def‘inde gāyet mühim ü lāzımdur. Zīrā her gāh ki pādīşāh-ı ‘ālem-penāh be-muḳtezā-yı fehvā-yı¹⁵⁶⁵ فاذا عزم فتوكل على الله rikāb-ı ‘azīmete ḳor, rāyet-i āyet-i¹⁵⁶⁶ نصر من الله وفتح قريب öñince çekilür ve nuşret el virüp ‘asker-i fetḥ ü zafer rikāb-ı hümāyūndan iki ḳol olur.

Şi‘r

شه چو بعزم درست پای نهدر ركب

دل شكند خصم را و زكفش افتد عنان¹⁵⁶⁷

Neşr: Ve li-hāzā enbiyā-yı güzīn ve ekābir-i mürselinden şalāvatu’llāhi ve selāmuhu ‘aleyhim ecma‘in [A45b] cihād ü ḳıtalle me’mūr oluna, [Ş44b] aşḥāb-ı ḥazm ulü’l-‘azm dirler.

¹⁵⁵⁸ “Peygamberlerden azim sahibi olanların sabrettiği gibi sen de sabret.” (Kur’ân-ı Kerîm, Ahkâf, 46/35)

¹⁵⁵⁹ āyeti ile P: ḥükmüyle A: ḥadışiyle H, Ş:

¹⁵⁶⁰ ‘āzim A, P, Ş: cāzim H.

¹⁵⁶¹ rāh-ı A, Ş, H: -P.

¹⁵⁶² “Kim ciddiyete önem verirse başarı ona yardım eder.”

¹⁵⁶³ Bu mısra Güvāhî’ye aittir. (Bk. Hengirmen, s. 247)

¹⁵⁶⁴ Didi ki A, H, Ş: Cevāb virdiler ki P.

¹⁵⁶⁵ “Kararımı verdiğin zaman da artık Allah'a dayanıp güven.” (Kur’ân-ı Kerîm, Âl-i İmrân, 3/159)

¹⁵⁶⁶ “...Allah’tan yardım ve yakın bir fetih...” (Kur’ân-ı Kerîm, Saff, 61/13)

¹⁵⁶⁷ “Padişah doğru bir azimle atına binip yola koyulursa; düşmanın kalbini öyle bir kırar ki, düşmanın atın organını bile elinden düşürür.”

Hikāyet: Mülük-i İslāmiyyeden bir pādişāh-ı gerdūn-vaqār u felek-iḫtidār var idi ki mesned-i taḫt-ı salṭanat zīver-i bezl ve ma‘deletiyile zīb ü zīnet bulmuşdı ve eṭrāf u eknāf-ı memālik [H53a] şa‘şaa-i tiġ-ı siyāsetle pūr-nūr u ziyā olmuşdı.

Beyt

Zemīni kılmış idi ‘adli ma‘mūr

Zamānı etmiş idi bezli mesrūr

Neşr: Ve her kārda ‘azm-i dūrüsti pīşe ve cemī‘-i umūrunı Ḥudā-yı kārşāz u bī-niyāza tefvīz kılup tevekkūli endīşe kılmışdı.

Nazm

عزم ماته مثل النجوم ثواقبا

لولم يكن للثاقبات افول¹⁵⁶⁸

Neşr: Nāgāh a‘dā-yı kīne-güzārdan biri kaşd-ı kārşār idüp kırk elli biñ miḫdārı ez-pāy tā-be-farḫ pūlāda ġarḫ leşker-i kūrān ve sipāh-ı bī-kerānla dāru‘l-mülk-i şāh-ı cihāna seylāb-ı belā-girdār gibi¹⁵⁶⁹ revāne oldu. [P51a] Pādişāh ‘adū-yı kīne-ḫ‘āhuñ bu fitnesinden ġāfil bulunmaġın ‘askerini cem‘iyyet¹⁵⁷⁰ emrinde ḫayli perīşān-ḫāl oldu. Nācār pāy-ı taḫtında mevcūd bulunan ‘asker-i cerrār u cān-şikārı cem‘ kıldı ve yoḫlama eyledi.

‘Uşşāka şaġa şola nazār kıl ṭaraf ṭaraf

Yoḫla ḫuluñı ey şeh-i ḫūbān bölük bölük¹⁵⁷¹

Şi‘r

Gümüşden ḫıflı altunuñ açıldı

Demürden beglere ḫil‘ at biçildi

Pūr idüp lālelerden deşt ü taġı

Ḳuruldı begleruñ gülgūn otaġı

Neşr: Lālegūn bayraḫlarla sancaḫlar ‘alemi nev-bahār ve rūy-ı zemīni lālezār kıldı. Güyā cūy-ı ḫūn ya Ḳızıl ırmaġ ve Ceyḫūn idi ki deryā-yı siyāh [Ş45a] cānibine revāne oldu. [H53b] Egerçi [A46a] ‘asker-i pādişāh leşker-i ‘adū-yı bed-ḫ‘āhuñ nişfi miḫdārı ancaḫ var idi; ammā her biri kār-güzār u bahādır ve yarar idi. Pelengī

¹⁵⁶⁸ “Batıp kaybolan (bir şey) olmasalar bile, parlak yıldızların küçük yıldızları görünmez hale getirmesi gibi azim onu yok eder.”

¹⁵⁶⁹ gibi P: -A, H, Ş.

¹⁵⁷⁰ cem‘iyyet A, P, Ş: cem‘ etmek H.

¹⁵⁷¹ Bu beyit Azmî’ye aittir. (Bk. Ceyhan, **On Altıncı Asır**..., s. 112)

geyimlerle her biri bir şîr-i ner ve nehengî kecimlerle birer yedi başlu ejder, sînelerini sehm-i ‘ adūya hedef idüp ve karşı çıkup ok atımı yerde kondılar.

Çemene kondı şanasın irişüp çend bahār

Çetrlr her biri çadır çiçegidür ey yār

Neşr: Ol gice ‘ adū nîzesine tayanup ve ‘ askerinüñ keşretine ve kuvvet ü kudretine inanup haber-i ¹⁵⁷² اياك و الغرور dan bî-haber ü gâfil mest-i bâde-i gurūr u lâ-ya‘ kıl yatdı. Ahālî rumūz dimişlerdür, lafz-ı pâdişâhda aña remz ü işaret vardur ki ¹⁵⁷³ her pâdişâhuñ ki başında bād-i ¹⁵⁷⁴ gurūr u naḥvet eser anuñ ḥâşılı āḥir-i kār āh-i ¹⁵⁷⁵ nedāmetdür.

Mışra‘

¹⁵⁷⁶ يا صاحب العزيمة اياك والرخص [P51b]

Neşr: ‘ Asker-i İslām tã‘ ate ve Hudā-yı bî-niyāza tazarru‘ a ve ‘ ibādete meşgûl oldılar. Ertesi -ki rûz-ı rezmdür- şabâh oldı.

Naẓm

Şubḥ-ı şâdıķ tã ki ¹⁵⁷⁷ parlatdı kılıc yalmanını

Çekdi başına felek çarḥuñ kıızıl kalkanını

Neşr: ‘ Asker-i ‘ adū ki gömgök demüre garķ olmışdı, deryā-yı siyâh gibi çalkanup harekete geldi ve ol leşker-i enbūhuñ küh-ı pür-şükūh gibi sîneleri güm güm ötüp yerinden kopdu. Er üni ve at şahîli ve kūsūñ nefiri ve surnānuñ şafiri ‘ âleme zelzele vü velvele bıraķdı. [H54a] Bu yañadan daḥi şehriyār-ı kāmķār seyfi-Du‘ ā-yı Seyfi miyān-ı zebānına bend ve tevekkülü siper ve rızāyı zırh ve ‘ azm-i dürüsti rehber kıldı. [Ş45b] Āfitābvār bir Döldül-i şîr-girdāra süvār olup [A46b] himmet semendini sürdi. Altun başlu sancaķlarını -ki gūyā nihāl-i gülde birer goncadur ve bayraķları gül yaprağıdur- çözdü ve alaylarını düzdü ve şaflarını dizdi.

Naẓm

Müje ḥaylin dizer ol ğamze-i fettān şaf şaf

Gūyiyā cenge ṭurur nîze-güzārān şaf şaf ¹⁵⁷⁸

Neşr: Kevkebe-i şāhî ve debdebe-i kūs-ı şehensāhîden gūş-ı felege gulgüle ¹⁵⁷⁹ ve simāk ü semege zelzele düşdi ve şavlet ü heybet-i şehriyārîden tōp-ı āhenînuñ

¹⁵⁷² “Gururdan sakın.”

¹⁵⁷³ ki A, P: -H, Ş

¹⁵⁷⁴ bād-ı A, P, H: -Ş.

¹⁵⁷⁵ āh-ı P, H: -A, Ş.

¹⁵⁷⁶ “Ey azimet sahibi, ruhsatlardan sakın.”

¹⁵⁷⁷ tã ki P, Ş: çünki A, H.

¹⁵⁷⁸ Bu beyit Bâkî’ye aittir. (Bk. Küçük, s. 241)

yüregi kopdı ağızına geldi ve āvāze-i ¹⁵⁸⁰وان جندنا لهم الغالبون ve kumme-i kubbe-i gerdūna peyveste oldı ve ‘askerine eyitdi:

Nazm

ما کار خویش را بخداوندکار ساز

بکذا شتیم تا کرم اوچه می کند ¹⁵⁸¹

Neşr: Hemān ‘avn-i İlāhı penāh idinüp ‘azmūñüzi dürüst ve ‘azimetūñüzi hālîş eyleñ, ‘adūñūñ қаатарāt-ı deryā ve rimāl-i şahra [P52a] gibi mümteni‘ ü’l-‘addü ve’l-iḥşā olmasından ğam yimeñ. Serçenūñ alayına bir ‘uqāb ve koyunuñ sürisine bir қаaşāb yeter. ¹⁵⁸² لا يبالى الجزار من كثرة الغنم ¹⁵⁸³ diyüp her kese başka başka istimāletler virüp huşūşā tōp-ı kal‘a-kūba bir ot virdiler ki meydāna evvel atılan ol oldı. Ve [H54b] tōp u tūfeng-i ejder-girdār u āteş-bārla ‘arşa-i kārzār sımsıķı ve toptolu olmışdı. Şevr-i zemīnūñ boynuzı kızmışdı. ¹⁵⁸⁴ andan bir āyet ¹⁵⁸⁵ فيه ظلمات و رعد و برق ¹⁵⁸⁶ ve gūyā andan kināyetdür. Ve tūfeng bir çakım od olup ‘adūñūñ üstüne sürüp fındıķ şaçdı, vālāya depüp şoķaķlar açdı ve sihām-ı zenbūrek çarḫ oķı gibi atılup [A47a] [Ş46a] ‘adūñūñ başına aru gibi üşdi ve tīr-i bārānı ‘adū üzerine nevāzil-i қазā vü қader gibi şöyle yağdırdılar ki her kişi ḫayātından el yuyup ¹⁵⁸⁷ ما مطرنا ¹⁵⁸⁸ ayetine ¹⁵⁸⁹ عليهم مطر السوء ¹⁵⁹⁰ mazhar düşdi. Hūn-ı ‘adūya dil-teşneliklerinden nīzeler birer қarış dillerini çıkardı ve şöyle şıķladılar ki burunlarından қan aқardı. Darb ü ḫarbūñ tef ü tābından tābe-i felekde şehāb mānend-i sīm-āb u ‘ayn-ı āfitāb mişāl-i la‘l-i müzāb görünürdi ve külüng-i tīz-minķār ü mār-girdārla cebe şatmaқ niçe olur gör, diyüp düşmenūñ depesini deldiler ¹⁵⁹¹ mey gibi cūş u ḫurūş idüp delūķanlularuñ şecā‘ at tamarları depreşüp ve қılıç [P52b] қılıca olup iki deryā gibi leşker biri birine bulaşdı ve elleşdi. Gūyā tağ tağa toқuşdı, cemī‘-i āleme dağdağa düşdi.

Şi‘r

İki deryā-mişāl iki leşker

Rū-be-rū oldı bağlayup şaflar

¹⁵⁷⁹ gulğule A, P, Ş: velvele H.

¹⁵⁸⁰ “Bizim ordumuz şüphesiz üstün gelecektir.” (Kur’ân-ı Kerîm, Saffat, 37/173).

¹⁵⁸¹ “Biz her işimizi bütün işleri yola koyan Allah’a bırakırız; artık onun kereminden bize ne nasip olursa.”

¹⁵⁸² “Kasap için koyunun çokluğu önemli değildir.”

¹⁵⁸³ diyüp her kese başka başka A, P: ‘askere H, Ş.

¹⁵⁸⁴ “...içinde yoğun karanlıklar, gürültü ve şimşek bulunan yağmur...” (Kur’ân-ı Kerîm, Bakara, 2/19).

¹⁵⁸⁵ “O kuşlar, onların üzerlerine pişkin tuğladan yapılmış taşlar atıyordu.” (Kur’ân-ı Kerîm, Fil, 105/4).

¹⁵⁸⁶ “Onların üzerlerine müthiş bir yağmur indirdik.” (Kur’ân-ı Kerîm, Neml, 27/58).

¹⁵⁸⁷ ayetine A, P: -H, Ş.

¹⁵⁸⁸ deldiler A, P, Ş: -H.

[H55a]

Ara yerde çü qalmanı mābeyn
Oldı ol deşt mecma‘ u’l-baḥreyn

Bād-ı fitneyle ol iki deryā
Cüş idüp başdan aşdı mevc-i belā

Ol iki baḥrūñ ıztırābından
Āteş-i tīḡuñ iltihābından

Şu‘ le çekdi muḥāşamet odı
Göge çıqdı muḥālefet dūdı

Fitne ile tolup zemīn ü zamān
Ġaybet etdi aradan emn ü emān

Ortadan çıqdı āştī vü felāḥ
Başını aldı kaçdı şulḥ u şalāḥ

Pür olup tīḡ-ı kīn ile ‘ālem
Şanki olmışdı ḡāne-i mātem

[A47b]

Baḥr-i āfet o ceng şāhı idi
Tīḡlar¹⁵⁸⁹ anda mār u māhi idi

[Ş46b]

Şaf-şikenler sökerdi alayı
Şan yarardı neheng deryāyı

Neşr: Yılan dili kılıçlarla ‘adūnuñ baḡrını delüp tīḡ-ı ābdārıla ocaḡına şular qoydılar.

Her şemşīr āyet-i ¹⁵⁹⁰ و انزلنا الحديد فيه باس شديد ma‘ nāsını tefsīr eyledi.

Nażm

Bir neberd oldı ki hergiz rūzgār-ı zūrkar
Görmemişdi ‘ālem içre aña beñzer kārzar

¹⁵⁸⁹ Tīḡlar P, H, Ş: Tīr ü tīḡ A.

¹⁵⁹⁰ “Biz demiri de indirdik ki onda büyük bir kuvvet...” (Kur’ân-ı Kerīm, Hadîd, 57/25).

‘ Ālemi yakmış idi āteş tiğ
Kıplamışdı cihānı gerd çü miğ

Gerd-i meydān irişdi gerdūna
Hūn-ı merdüm karışdı Ceyhūna [P53a]

Neşr: Āhir ‘azm-i dürüst ve tevekküli berekātıyla¹⁵⁹¹ كم من فئة قليلة غلبت فئة كثيرة¹⁵⁹² cānibinden esüp
‘adūya göz açdırmayup cemi‘ iyyetlerini tūde-i hākister gibi hākile yeksān ve perişān-
ı rūzgār ve perçem-i tuğ-ı nuşret-fürūgunuñ her tārı dāde-i a‘ dāya mār görinüp¹⁵⁹³
‘askeri şikest ü tārmar ve livā’-yı refi‘ ü’l-ğadri pest ve benefşevar nigū-nisār¹⁵⁹⁴ oldı
ve süyüf-ı mühennede vü şufūf-ı mücennede ‘arşa-i¹⁵⁹⁵ و انزل جنود الم تروها¹⁵⁹⁵ den irişüp;

Mışra‘

لشكر تايبه حق از ملك غيب آمد برون¹⁵⁹⁶

Neşr: Nidā-yı¹⁵⁹⁷ الا ان حزب الله هم الغالبون¹⁵⁹⁷ ile ol cünd-i şeytānuñ ‘azā’imini fesh ve
sihrlerini bātıl eylediler ve sicill-i bahtlarına¹⁵⁹⁸ فساء صباح المنذرين¹⁵⁹⁸ şebt olındı¹⁵⁹⁹ ve
‘arşa-i ‘ālem¹⁶⁰⁰ فقطع دابر القوم الذين ظلموا والحمد لله رب العالمين¹⁶⁰⁰ şadāsıyla tıldı.

Naẓm

فأين الخلاص و أين المفر

و أين المناص و أين المقر¹⁶⁰¹

fi’l-ğāl¹⁶⁰² من نجا برأسه فقد ربح¹⁶⁰² sırrı zāhir oldı ve herkes [A48a] başları kesilüp
kurtulmağı¹⁶⁰³ [Ş47a] ni‘ met ve hezīmeti ğanīmet bildi.

Naẓm

صبح ظفر از مشرق اقبال بر آمد

¹⁵⁹¹ “Allah’ın izniyle büyük bir topluluğa galip gelen nice küçük topluluklar vardır.” (**Kur’ân-ı Kerîm**, Bakara, 2/249).

¹⁵⁹² pādîşāh-ı ‘adālet-penāh P: pādîşāh A, H, Ş.

¹⁵⁹³ görinüp A, H, Ş: görölüp P.

¹⁵⁹⁴ ve livā’-yı refi‘ ü’l-ğadri pest ve benefşe-vār nigū-nisār P, H, Ş: -A.

¹⁵⁹⁵ “...Sizin görmediğiniz ordular (melekler) indirdi...” (**Kur’ân-ı Kerîm**, Tevbe, 9/26).

¹⁵⁹⁶ “Hak Te’âlâ ordusu onaylamak için gaybden çıkıverdi.”

¹⁵⁹⁷ “...üstün gelecek olanlar şüphesiz Allah’ın tarafını tutanlardır.” (**Kur’ân-ı Kerîm**, Mâide, 5/56).

¹⁵⁹⁸ “O uyarılmış olanların sabahı ne kötü olur.” (**Kur’ân-ı Kerîm**, Saffat, 37/177)

¹⁵⁹⁹ olındı A, P: oldı H, Ş.

¹⁶⁰⁰ “Böylece zulmeden o toplumun kökü kesildi. Hamd, âlemlerin Rabbi Allah’a mahsustur.” (**Kur’ân-ı Kerîm**, Enam 6/45).

¹⁶⁰¹ “Kurtuluş nerede, kaçış yeri nerede; nerede kurtulunulacak yer, nerde yerleşilecek yer.”

¹⁶⁰² Kendini kurtaran kârdadır. (Gemisini kurtaran kaptandır.) (Bk. Yılmaz, **Kültürümüzde Arapça ve Farsça Asıllı Vecizeler Sözlüğü**, s. 661)

¹⁶⁰³ başları kesilüp kurtulmağı A, P: başın alup kaçmağı H, Ş.

اصحاب غرض را شب سودا بسر آمد¹⁶⁰⁴

Neşr: Ve ol kavm-i müdbirîn ü t̄ā'ife-i müstekbirînüñ kimi hedef-i t̄ir-i cān-
şikār ve kimi 'alef-i şemşir-i āteş-bār ve serdārları ser-cümle-i h̄āksār ve fermān-ber-
dārları ber-dār oldı ve pādişāhlarını meydān-ı siyāsete h̄'ār u zār getürüp eyitdiler:
[H56a]

Şi' r [P53b]

Ecelüñ yoğ emānı kim bir dem¹⁶⁰⁵

Ḳoyasun bu rikāba iki ḳadem

Ḳademeynüñ ecel rikābına baş

Oğ atıldı emel kemānını yaş

Çek 'inānı ḳamu 'amellerden

Fāriğ ol guşsa vü emellerden

Neşr: Ve miskini tu' me-i zāğ-ı şemşir-i kīn idüp başın bedeninden cüdā eylediler.

Naẓm

Rūzgāruñ bu kārıdır ezelī

Bī-ser eyler kime şunarsa eli

Kime kim vire bir piyāle şerāb

Tiz içürür çanağ çanağ tizāb

Göñlin anuñ ki bir dem eyleye şād

Yüz dem itdürür aña biñ feryād

Mār-piçidedür felek yedi ḳat

Dā'im ola mı ḳayye içre ḳayāt

Hikāyet:¹⁶⁰⁶ Mülük-i sālifeden bir şāhib-i sa'ādet ittifāḳ gil ekl itmegi 'ādet
idindi. Ḥükemā-yı 'aşrı vü eḫibbā'-yı mışrı mazarratını i'lām ve def' ü men' inde
cidd ü ihtimām eylediler. Ne nuş ü tedbirleri cāygir ve ne marağı 'ilāc-pezir oldı.
Nāgāh [A48b] evliyā'u'llāhdan bir şāhib-i kerāmāt -ki ḫaḫana-i kerāmātu eḫrāf-ı

¹⁶⁰⁴ "Niyetlenip azmeden sahabelerin siyah gecesi sona erip, onların zafer sabahı doğudan çıkıverdi."

¹⁶⁰⁵ Ecelüñ yoğ emānı kim bir dem A, H, Ş: Ecelüñ kim emānı yoğ bir dem P.

¹⁶⁰⁶ Hikāyet A, P, H: Neşr Ş.

‘āleme münteşir idi¹⁶⁰⁷ ve debdebe-i maḳāmâtı eknāf-ı ‘Arab ü ‘Acem’de müştehir idi¹⁶⁰⁸ - ulü’l-emri ziyāret niyyetine gelür, görse ki ḡāyet zār¹⁶⁰⁹ ü nizār ve ten-i tābnāki ‘uḳde-i nātüvāniye [Ş47b] giriftār ve çehre-i ergüvānisi za‘ferāni olmuş ve verd-i ruḡsār-ı tābdarı pejmürde olup [H56b] şolmuş. Şeyḡ şüret-i ḡāli istifsār eyler.¹⁶¹⁰ Pādişāh mā-vaḳa‘ı söyleyüp gil yemekden gile eyler¹⁶¹¹ [P54a] ve dir ki: “Gil yemekden pāy-ı ḡayret der-gil ve dest-i ḡasret ber-dildür. Feylesofān-ı cihān ve eṭibbā’-i zamān ‘ilācında ‘āciz ḡalmışlardır. Ol deñlü ki yememeḡe ‘azm ü ḡaşd ve cidd ü cehd iderin fā’ide itmez.”

Şeyḡ-i kerāmet-şi‘ār mübārek nefesleriyle buyurdular ki: “Pādişāh olasin aḡzuña göz göre gil almaḡ ve rüy-ı āfitābı gil-endüd ḡılmaḡ lāyık mıdır?”¹⁶¹² این عزيمة من عزمات الملوك Sulṭān bu sözden ḡāyet müte’esseir olup ḡayret-i cihānbāni vü ḡamiyyet-i sulṭāni muḡtezāsınca ‘azm eyledi ki min ba‘d gil yemeye ve ol ‘azimet bereketiyle ol varṭadan kendüyi ḡalāş eyledi.

Nazm

عنان عزم بهر جاني كه بر تايي

مكن بدست تردد عنان خود را ست¹⁶¹³

كه كسن بمنزل مقصود ره نمي يابد

مكر بسعي تمام و مكر بعزم درست¹⁶¹⁴

Neşr: Erbāb-ı ‘uḳül dimişlerdür: “Ḥaḡḡ-ı ḡaḡiḡ-ı bi’l-ḡabül oldur ki ol kimsenüñ ki ṭāli‘i nā-müsā’id ve kevkeb-i iḡbāli ḡareketde süst ola, ne sa‘y-i cemil fā’ide ider ne ‘azm-i dürüst.” Nitekim miḡnet ḡumḡānesinüñ sebū-keşi ve maḡabbet peymānesinüñ cür‘a-çeşi,

Nazm¹⁶¹⁵

Fenā meyḡānesinüñ ehl-i bezmi

Reh-i¹⁶¹⁶ kūy-ı belā pāyāni ‘Azmi

¹⁶⁰⁷ idi P: -A, H, Ş.

¹⁶⁰⁸ idi A, Ş: -P, Ş.

¹⁶⁰⁹ zār A, P, Ş: za‘if H.

¹⁶¹⁰ eyler A, P: -H, Ş.

¹⁶¹¹ eyler A, P: -H, Ş.

¹⁶¹² “Büyük padişahların kudreti nerede...”

¹⁶¹³ “Azim ve niyet atını ne tarafa yönlendirirsen yönlendir; sadece azim ve niyet atının urganını tereddüt ve şüphe ile tutma.”

¹⁶¹⁴ “Azmedip çabalamak yoksa hiç kimse istediği ve arzu ettiği sonuca ulaşamaz.”

¹⁶¹⁵ Nazm Ş: -H. Bu beyit A ve P’de yok.

¹⁶¹⁶ Reh-i Ş: Ser-i H.

efkar u aḥkar ‘Azmi-i kemter¹⁶¹⁷ hicrāndan şikāyet şüretinde kendünün zülf-i yār gibi ḥāl-i perīşān-me’ālīni ḥikāyet idüp dir: [A49a] [H57a]

‘Azmi diyār-ı vaşluña ‘azm itse cā-be-cā

Bağlar yolını ‘asker-i¹⁶¹⁸ hicrān bölük bölük¹⁶¹⁹ [Ş48a]

Bāb-ı Sızdehüm: Der-Cidd ü Cehd

[P54b] Cidd, taḥşil-i meṭālib için zemīn-i dile sa’y toḥmın ekmekdür ve cehd, iktisāb-ı me’ārib ü maḳāşıdda ta’b u zaḥmet çekmekdür ve bu ḥaşlet tābi’-i ‘ulüvv-i himmetdür. Her çend ki taleb-i meṭālibde himmet ‘ālī vü büleñd olur, fā’idesi daḥi bī-ḥadd ve cidd ü cehdi sūdmend olur.

Merdān-ı meydān-ı talebe lāzımdur ki maṭlabını cüst ü cūyda ser-i bī-sāmānını çevgān-ı himmete gūy idüp himmet-semendini süre ve beyābān-ı Ka’be-i maḳşūdda ḥār-ı muḡaylān-ı meşakḳatūñ¹⁶²⁰ ḥārḥārına taḥammül idüp şābit-ḳadem ṭura. Zīrā ki¹⁶²¹ ḥālī ikiden ḥālī degüldür. Eger bi-cehd dāmen-i maṭlūb¹⁶²² ele gelürse fehva’l-murād ve’l-maṭlūb, eger ḥicāb-ı tevaḳḳuf u ta’vīḳde ḳalursa ‘uḳalā ḳatında yine erbāb-ı ‘ulüvv-i himmetden maḥşūbdur, bārī erbāb-ı iz’ān u ḳabūl yanında ‘özri maḳbūl olur.

Nazm

در طلب کوشم اگر یابم زهی بخت بلند

ورنیابم عذر من باشد بزرگانرا پسند¹⁶²³

Ḥikāyet: Bir Ḥicāzī pervāzı şikārın gözleyürek¹⁶²⁴ bir kūh-ı pür-şükūhuñ dāmenine nergis-i yār gibi¹⁶²⁵ süzülüp iner ki ḡāyet rif’at ü menā’atinden tīr-i şu’ā’-ı başarı kemān-ı kemerine çıkınca çok zaḥmet çeker ve dīdebān-ı vehm ḡüşe-i bām-ı rif’atine nerdübān-ı ḥayāl ile çıkar. [H57b]

Nazm

Başı üsti serābistān-ı ervāḥ

Ayaḡı altı ḡüristān-ı¹⁶²⁶ eşbāḥ

¹⁶¹⁷ efkar u aḥkar ‘Azmi-i kemter A, P: -H, Ş.

¹⁶¹⁸ ‘asker-i P, Ş: leşker-i A, H.

¹⁶¹⁹ Bu beyit Azmi’ye aittir. (Bk. Ceyhan, *On Altıncı Asır*..., s. 112)

¹⁶²⁰ ḥār-ı muḡaylān-ı meşakḳatūñ P: ḥār-ı meşakḳatūñ A, H, Ş.

¹⁶²¹ ki P: -A, H, Ş.

¹⁶²² maṭlūb P, Ş: maḳşūd A, H.

¹⁶²³ “İstedğim amaç uğruna çabalarım, elde edersem benim şanslılığımdır; eğer istediğim amaca ulaşamazsam da benim eksikliğimdir, büyükler böyle bir bakış açısını beğenirler.”

¹⁶²⁴ gözleyürek A, P, Ş: gözleyüp H.

¹⁶²⁵ nergis yār gibi P, H: -A, Ş.

¹⁶²⁶ ḡüristān-ı A, H: menzil-gāh-ı P, Ş.

کسی ندیده فرازش مکر بچشم ضمیر
کسی نرفته نشیبش مکر بیای کمان¹⁶²⁷

Nesr: Nāgāh görse ki¹⁶²⁸ bir mūr-ı za‘if dāne taşır gibi rīze-i hāki dāmen-i kūhdan zerre zerre [P55a] götürüp gider [A49b] ve şahrānuñ bir cānibine doker. Hicāzī bu hāletden ta‘accüb idüp dir: [Ş48b] “Ey mūr-ı za‘if ü naḥīf, bu rīze-i hāki ki cānuñ dişiñe alup taşıyup dokersin ḥāṭıruña ğubār gelmesün¹⁶²⁹ ve şormaḳ ‘ayb olmasun bu cidd ü ceħdden murāduñ nedür, neylemek istersin?” Mūr şenā dehānını açup eyitdi:

Şi‘r

نمی توان بتو شرح بلای هجران کرد

فتاده ام ببلاى که شرح نتوان کرد¹⁶³⁰

Nesr: Benüm ser-güzeştüm kışşa-i Hārūt ve Mārūt’dan efzūndur ve ḥikāyet-i Ṭālūt ve Cālūt’dan¹⁶³¹ uzundur.

Nazm

Mürekkeḳ olsa deryālar yazılmaz eşkimüñ vaşfi

Benüm iki gözüm ḳābil degüldür şerḫe deryādur

Nesr: Ammā icmālini ḥāk-i pāyüñe ‘arz ideyin ebnā-yı cinsimüzden birine nāgāh göñül belāsına uğrayup ta‘aşşuḳ eyledüm ve cān u dilden vişāline rāğıḳ ve muşāḫabetine ṭālib oldum.

Şi‘r

دل که در عشق ویش جزناله و زاری نبود

انچنان رفت از من بی دل که پنداری نبود¹⁶³²

Ol Süleymān-vaḳt ü biz mūruz

Dilden ancaḳ du‘āya me‘mūruz

¹⁶²⁷ “Kimse gönül gözünden başka hiçbir şekilde onun zirvesini görememiştir; kimse hayal ve zan ayağından başka hiçbir türlü onun alçaklığına inememiştir.”

¹⁶²⁸ ki A, Ş: -P, H.

¹⁶²⁹ gelmesün A, P, Ş: yörenmesün H.

¹⁶³⁰ “Sana ayrılık derdimi anlatamıyorum; öyle anlatılmayacak bir derde düşmüşüm ki sana bile bahsedemiyorum.”

¹⁶³¹ ḥikāyet-i Ṭālūt ve Cālūt’dan H: Ṭālūt ve Cālūt’dan A, Ş: Ṭālūt ve Cālūt ḥikāyesinden P.

¹⁶³² “Gönül ki onun aşkıdan ağlama ve sızlamadan başka bir şey yapmıyordu, o benim elimden öyle bir gitti ki aklım hayalim bu gidişi almıyor.”

Neşr: Bir gün buyurdu ki: “ Eger benüm metā^c -ı vaşluma naqd-i cānla hırīdār iseñ¹⁶³³ ve ‘āşık-ı dīdār iseñ [H58a] ya hezār yūsufī dīnār-ı bezl ya yolumdan bu tağı kesüp bir yire dağı naql eylemek gereksin. Ser-i fikreti keşef-vār gīrībān-ı hayrete çeküp mülāhaza eyledüm, gördüm sebab-i taḥşīl-i māl ü menāl ya ḥüsñ ü cemāl veyā fazl ü kemāl ya irş ile intikāl ya bir ḥırfete ve şan^c ata iştiğāl ya def gibi yüz kızdurup [P55b] ellerden cerr ü su’āldür. Bu mezkūrdan bu za^c ife el viren ancak su’āl ve andan¹⁶³⁴ ğayrısı muḥāldür.

Şi‘ r [A50a]

لنقل الصخر من قل قمم الجبال

احب الي من منن الرجال¹⁶³⁵

[Ş49a] سرمه را كه بود منت غيرى همراه

كور بادانكه بدان سرمه كند چشم سپاه¹⁶³⁶

Neşr: Pes¹⁶³⁷ nāçār taḥşīl-i māl muḥāl olıcağ bi-iḥtiyār tağ kesmeyi iḥtiyār eyledüm ve kemer-i cidd ü ceḥdi miyān-ı himmete bağladum. Ḥālā taş yaşdanup toprak döşenüp tīşe-i sa^cyümle bu tağı kesmek ve ‘uhde-i ‘ahidden ḥurūc itmek endişesindeyin.”

Şi‘ r¹⁶³⁸

از عهده عهد اكر برون آيد مرد

از هرچه كمان برى فزون آيد مرد¹⁶³⁹

Neşr: Ḥicāzī eyitdi: “Ey za^c ifū’l-bünye vü ḥaḳīrū’l-hey’e, naql-i tilāl ü cibāl bir kār-ı düşvār u nā-hencārdur. Senüñ benüm gibi kuşuñ kārı degüldür. لله در من قال لكل عمل رجال¹⁶⁴⁰

Mışra^c

Çüb-ı nerm āhen işin işlemez

Neşr: Ve her kişi her işüñ ‘uhdesinden gelmez.

Mışra^c

Her işüñ ehli olur mā-ḥaşal ey yār ehli¹⁶⁴¹

¹⁶³³ iseñ A, H, Ş: -P.

¹⁶³⁴ andan A, H: -P, Ş.

¹⁶³⁵ “Dağların tepelerinden taş taşımak benim için insanların minnetini çekmekten daha iyidir.”

¹⁶³⁶ “Bir sürmeyle başkasının borcu altına girersem, o sürme ile gözünü boyayanın gözü kör olsun.”

¹⁶³⁷ Pes H: -A, P, Ş.

¹⁶³⁸ Şi‘ r A, P: Nazm Ş: -H.

¹⁶³⁹ “Bir erkek verdiği sözün üstesinden gelirse; o kişi hayal edebileceğin her şeyin üstesinden gelebilir.”

¹⁶⁴⁰ “Allah söyleyenden razı olsun; her işin ehli olanı vardır.”

Neşr: Bu kemān ki¹⁶⁴² sen atmışsın, senüñ ārzüñla [H58b] müyesser ve bu kemān senüñ kuvvet-i bāzuñla çekilmek mutaşavver degüldür.

Şi‘r

زور کمان بیش زبازوی تست

سنک وی افزون زترازوی تست¹⁶⁴³

Neşr: Haddüñi bil ki dimişlerdür:

Mışra‘

Çarıncañıñ kanadıdır zevāli

Neşr: اذا اراد الله هلاك نملة ينبت لها جناحين¹⁶⁴⁴ Mūr eyitdi:

Şi‘r

على المرء ان يسعى لما فيه نفعه

وليس عليه ان يساعده الدهر¹⁶⁴⁵

Neşr: Ben bu kāra ‘azmi cezm itmişümdür ve [P56a] qadem-i cidd ü cehdle bu tarīka gitmişümdür. Eger başa çıkarursam fehva’l-murād ve’l-me’mül bi-ḥükmi¹⁶⁴⁶ özrimüz bārī maqbül olur.

Meşnevī

من طريق سعى می آرم بجا

ليس للانسان الا ماسعي¹⁶⁴⁷

[A50b]

دامن مقصود اكر آمد بكف

[Ş49b] از غم و اندوه ماندم برطرف¹⁶⁴⁸

ور نشد از بهر من کاری تمام

من دران معذور باشم و السلام¹⁶⁴⁹

کر بما نیم زنده بردوزیم

دامنی کز فراق چاک شده است¹⁶⁵⁰

¹⁶⁴¹ Her işüñ ehli olur mā-ḥaşal ey yār ehli A, H, Ş: Mā-ḥaşal her işüñ ehli olur ey yār ehli P.

¹⁶⁴² Bu kemān ki A, P, Ş: Ve her kişi ki H.

¹⁶⁴³ “Yayın gücü senin kolunun gücünden fazladır; onun taşı senin terazinin tartabileceğinden daha ağırdır.”

¹⁶⁴⁴ “Allah bir karıncayı helak etmek istediğinde onda iki kanat bitirir.”

¹⁶⁴⁵ “Kişinin kendisine faydası olacak şeye çalışması gerekir, zaman ona yardım edecek değildir.”

¹⁶⁴⁶ “Memur mazurdur.”

¹⁶⁴⁷ “Ben elimden geldiğince çalışıp çabalarım; insan için kendi çalışmasından başka bir şey yoktur.”

Burada âyetten iktibas vardır. (Kur’ân-ı Kerîm, Necm, 53/39)

¹⁶⁴⁸ “Eğer ki istediğim amaca ulaşırsam, bütün gamlarım ve kederlerimden kurtulmuş olacağım.”

¹⁶⁴⁹ “Eğer benim tarafımdan bir iş bitirilmemiş olsa, o işte sadece benim eksikliğim vardır, bu kadar.”

ورنمانيم عذر ما بپذير

ای بسا آرزو که خاک شده است¹⁶⁵¹

Neşr: Ve cidd ü cehd, ahlāk-ı şehriyārān-ı kāmkarān ve sa‘y ü gūşış hışāl-i selātīn-i nām-dārāndandur. Ekābir-i hūkemā dimişlerdür: “Rencsiz gence irilmez ve cānı cāy-ı haṭara atmayan düşmene zafer bulmaz.”

Şi‘r

غواص اکر اندیشه کند کام نهنگ

هرگز نکند درکرانمایه بچنگ¹⁶⁵² [H59a]

Neşr: Ki renc, sermāye-i taḥşīl-i genc ü rāhat ve cidd ü cehd vesīle-i devlet ü sa‘ādetdür. Cihānda belāsız bal ve mārşız māl müyesser ve gül-i bī-ḥār ve mül-i bī-ḥumār mutaşavver degüldür.

هرجا که مه رخیست رقیبست ناظرش

مه بی محاق نبود و خور بی غمام نیست¹⁶⁵³

اینجا وصال دوست طمع چون کند کسی

کز طعنه رقیب مجال سلام نیست¹⁶⁵⁴

درین چمن کل بی خار کس نچیداری

چراغ مصطفوی باشرار بو لهیبست¹⁶⁵⁵

هر کلي رابدست خاري هست

هر ملی راز پی خماری هست¹⁶⁵⁶

Eger olmasa kim eylerdi zārī

Gülün ḥārı vü her ḥamruñ ḥumārı [P56b]

¹⁶⁵⁰ “Bu olaydan sonra yaşasak; ayrılıktan paramparça olan eteği dikeriz.

¹⁶⁵¹ Burada kalamazsak bizim özrümüzü kabul et; hayatımızda isteyip de ulaşamadığımız birçok hayal ve arzumuz gibi bu de toprağa gömülsün.”

¹⁶⁵² “Dalgiç denize dalışında balınayı kendisine amaç seçerse, balınaya odaklanmaktan asla değerli inciyi fark edemeyecektir.”

¹⁶⁵³ “Nerede bir ay yüzlü varsa ona bakan bir rakibi de vardır; ayın güzelliği değişkendir, güneşin de güzelliği sonsuz değildir.”

¹⁶⁵⁴ “Burada biri bir dostu kavuşmaya niyetlenirse, rakibin çıkardığı engellerden dostu selam verme mecali bile bulamayabilir.”

¹⁶⁵⁵ “Evet, bu bağda dikensiz gül kimse bulamadı ; aydın bir ışığın parlaklığı, heves kıvılcımındandır.”

¹⁶⁵⁶ “Her gülün kolunda bir dikenini vardır, içtiğin her şarabın ardından bir mahmurluk söz konusudur.”

Nesr: Şübhe yokdur ki bāğ-ı ‘ālemde elem-i ḥumār-ı bāde ḥazz-ı keyfiyyet ve keyfiyyet-i ḥazzından¹⁶⁵⁷ niçe mertebe ziyādedür. Nitekim bu fāriğ-bāl ve rüşen-dil ve pāk-zamīr şudā‘-ı ḥumār-ı ḥamr selvet ü ‘izzet-i dünyādan dil-gīr olup dimişdür:

Şi‘r [A51a]

دیگر ز جام دهر ننوشم می طرب

چون لذتش برابر رنج خمار نیست¹⁶⁵⁸

Hikāyet: Ferīdūn-ı gerdūn-fer -ki [Ş50a] mebādī-i eyyām-ı salṭanatda reyāḥīn-i devleti riyāz-ı sa‘ādetde henüz şüküfte vü ḥandān ve reyāḥ-ı şādmānīsi¹⁶⁵⁹ meḥebb-i kāmrānīden hemān¹⁶⁶⁰ ki vezān olmuş idi- zamīr-i münīrine ‘arşa-i şehsüvārīde semend-i himmet-bülendine meydān göstermek ve ba‘z-ı müteğallibenüñ dest-i taşarrufında olan memāliküñ teşhīri için [H59b] tedbīr itmek endişesi düşdi.

Nazm

کفاف نفس اکر چندان کست ولی

جهان بتیغ گرفتن ز همت عالیست¹⁶⁶¹

Nesr: Bu emri vezīrān, müşīrān, müşāvīrān ile müşāvere eyledi.

Şi‘r

Her kimüñ ‘aql-ı pāk ü dānişi var

Eylemez meşveretsiz ol bir kār

Nesr: Ba‘z-ı vüzerā eyitdiler: “Ey şāh-ı gerdūn-iḳtidār, ḥavza-i ḥükümetünde olan memālik bī-ḥadd ü bī-şümār ve serāy-ı ‘āmireñde ḥazā’in ü defā’in bī-nihāye vü bisyār, bī-zarūret ḡubār-ı fitneyi ḳaldurmak ve āteş-i teşvīri bi’l-küllīyye¹⁶⁶² yaluñlandırmaq şavb-ı şavābdan dūr ve kār-ı ‘uḳalādan mehcürdur ve erbāb-ı ‘aql ü temyīz mümkün olduğca cengden perhīz idegelmişdür. Zīrā naḳd-i ḥayāt -ki sermāye-i bāzār-ı kārzārdur- bir meta‘dur [P57a] ki çārsū-yı rüzgārda bir daḡi mişli bulunmaz ve şerāb-ı şemşīr-i ābdār bir şerbet-i nāḥōş-güvārdur ki bedel-i mā-yeteḥallel vāḳi‘ olmaz.” Ferīdūn-ı ferruḡ-fer eyitdi: “Mücerred ekl ü şürble ḳanā‘at ḳılmaq¹⁶⁶³ ṭībā‘-ı bahā’im-i ser-efgende muḳtezāsıdur. Ve bir bucaḳda oturup ḳalmaq ‘acā’iz ü

¹⁶⁵⁷ keyfiyyet-i ḥazzından A, P, H: ḥazzından Ş.

¹⁶⁵⁸ “Sarhoş olmak için bu dünyadaki kadehlerden bir daha şarap içmem; şarabın verdiği o keyif ve güzellik, şaraptan sonraki mahmurluk ve sersemliğe değmez.”

¹⁶⁵⁹ reyāḥ-ı şādmānīsi A, H, Ş: reyāḥīn-i şādmānīsi P:

¹⁶⁶⁰ hemān A, H, Ş: -P.

¹⁶⁶¹ “Nefsin miktarı az olabilir ama bu dünyayı kılıcıyla alabilen kişi yüksek bir istek ve iradeye sahip olan kişidir.”

¹⁶⁶² bi’l-küllīyye H: -A, P, Ş.

¹⁶⁶³ ḳılmaq H, Ş: -A, P.

emāndenūñ denā'et-i himmetinūñ iktizāsıdır. Şīr-i gābe-i veḡā merākib-i mehālike irtikābdan ḡam çekmez ve merd-i şücā' ḡuşūl-i āmālde rükūb-ı ehvālden endiše itmez.¹⁶⁶⁴ [Ş50b] [A51b]

Nazm

مرد باید بلند همت مردی

ازجان و جنان گذشته غم پروردی¹⁶⁶⁵

ازاد مجردی ز عالم فردی

نی زن صفتی مقیدی بی دردی¹⁶⁶⁶

کمر سلطنت ببايد بست

هر کرا رغبت جهان بانيست¹⁶⁶⁷

[H60a]

از مشقت کجابر آساید

هر کرا همت جهان بانيست¹⁶⁶⁸

Nesr: Bir pādīşāh-ı sa'ādet-mend ferzend-i ercūmendine vaşiyetinde dimişdür: "Ey pūser vü ey cān-ı peder, bil ve āḡāh ol ki Ḥāzret-i Ḥaḡ 'azzet kelimetuhu 'izzeti ḡalḡ eyledi, şiddet ü meşāḡḡate aña ḡarīn ve mezelleti yaratdı. Ārām ü rāḡatı aña rehīn ḡıldı. Pes mülūk-i şāh-rāh-ı 'izzete ve ḡarīḡ-ı meşāḡḡate sülūk ü 'ubūr ve re'āyā vü berāyā emn ü ferāḡatle¹⁶⁶⁹ künc-i mezelletde ḡuzūr itmişlerdür.¹⁶⁷⁰ Melikūñ ḡazḡı ḡıfz-ı memleketle 'izzetdür ve ra'ıyyetūñ naşibi āsāyişle zilletdür ve 'ādet-i Bārī 'azze ismuhu bunuñ üzerine cārīdür ki 'izzet ü rāḡat biri birine maḡrūn olmaḡ meşel-i şelc ü nār ve ḡabb u nūn ictimā'-ı zıddeyn ve cem'-i beyne'l-uḡteyndür.¹⁶⁷¹

ایها الناکح الثریا سهیلا

عمرک الله کیف یلتقیان¹⁶⁷²

¹⁶⁶⁴ itmez H: yemez A, P, Ş.

¹⁶⁶⁵ Bu beyit P, H ve Ş'de yok. "Mert dediḡin yüksek iradeli ve istekli olmalı; bu dünyadaki can ve kıyafetlerden (dünyevî deḡerlerden) vazgeçip gam yemelidir."

¹⁶⁶⁶ Bu beyit P, H ve Ş'de yok. "Bu dünyada özgür iradeli bir birey, ney çalmakla meşgul ve başka dünyevî her şeyden bağımsız ve dertsiz biridir."

¹⁶⁶⁷ "Her kim ki bu dünyayı korumak isterse yani bu dünyanın padişahı olmak isterse, o kişi saltanatı elde etmeye girişmelidir."

¹⁶⁶⁸ "Bu dünyada padişahlığı seçen kişi, hiçbir zaman acı ve zorluklardan kurtulamaz."

¹⁶⁶⁹ ferāḡatle A, H, Ş: ferāḡla P.

¹⁶⁷⁰ itmişlerdür P, Ş, H: idegelmişdür A.

¹⁶⁷¹ cem'-i beyne'l-uḡteyndür A, P, H: beyne'l-uḡteyndür Ş.

¹⁶⁷² "Allah sana uzun ömürler versin; süheyl (yıldızı) ile süreyya (yıldızı) nasıl buluşur."

Neşr: Pes pâdişâhlık sevdâsında olan kimesneye lâzımdur ki tevdî‘-i âsâyiş idüp râhatı ra‘ iyyete sipâriş ide. Nitekim bu şi‘r-i hikmet-şi‘âr bu ma‘nâyı iş‘âr ider:

Şi‘r

‘Ālemüñ zevk u şafâsını gedâ sürer hemîn¹⁶⁷³

Pâdişâh-ı dehr olan¹⁶⁷⁴ ancak kırî gāvğa çeker

Neşr: Şol kimse ki bisât-ı râhatda istirâhat talep idüp hâl-i ra‘ iyyetden igmâz ider, ol kimesne zâviye-i hamûlde münzevî olup ‘izz-i mülkden i‘râz ider.

Nazm [A52a]

لذت شاهى ترابى لذت ديگر مجوى

با وجود سلطنت سرمايه ديگر مخواه¹⁶⁷⁵

[H60b]

Haşarlu yoldurur sulţānlig ey şāh

Anı her kula lâyiğ görmez Allāh

Bu yoluñ ol ki çekdi zağmetini

Bulur iki cihānuñ lezzetini¹⁶⁷⁶ [Ş51a]

Neşr: Lā-cerem herkes ki cādde-i ciddden cidden cüdâ olmaz ve cehd cehte¹⁶⁷⁷ irtikâb idüp dâmen-i mücâhedeyi elden kıomaz, ‘âkıbet merâtib-i ‘âliye kıat‘ idüp pâye-i ‘izz ü sa‘âdetle kıadem kıor ve sâ‘id-i bahtı ‘ulüvv-i himmeti sebebi ile sıvâr-ı sa‘âdetle zînet bulur. Nitekim dimişlerdür: ¹⁶⁷⁸راحتى فى جراحة راحتى

Mışra‘

براحتى نرسيدانكه زحمتى نكشيد¹⁶⁷⁹

Neşr: Her kimse ki serîr-i sa‘âdetde server olmak dileye, taleb-i ma‘âliye cehd itmek gerek ve herkes ki kışver-i sıyâdetde tâcver olmak kıaşd eyleye başdan¹⁶⁸⁰ huzûrı terk idüp kemer-i ictihâdı miyân-ı cāna bend itmek gerek.

Nazm

¹⁶⁷³ ‘Ālemüñ zevk u şafâsını gedâ sürer hemîn A: ‘Ālemüñ zevk u şafâsın bir gedâ sürer hemîn P: ‘Ālemüñ zevk u şafâsın bir gedâ sürer hemâñ Ş: ‘Ālemüñ zevk u şafâsını gedâlardur süren H.

¹⁶⁷⁴ Pâdişâh-ı dehr olan A, H, Ş: Pâdişâh olan kışi P.

¹⁶⁷⁵ “Pâdişâhlık zevki sana yeter başka bir keyif arama, saltanat bir sermaye olarak elinde varsa başka bir sermaye arama.”

¹⁶⁷⁶ lezzetini P, Ş: râhatını A, H.

¹⁶⁷⁷ Der-kenâr: Ceht-i evvel meşakkeht ve ceht-i şânî ictihâd ma‘nâsınadır ki bezl-i vüs‘dür. İkişi daği cimüñ fethiyledür. Ş.

¹⁶⁷⁸ “Benim rahatım elimin yarasıyladır (kendi çalışmamladır).

¹⁶⁷⁹ Nitekim dimişlerdür: ¹⁶⁷⁸راحتى فى جراحة راحتى Mışra‘ نكشيد زحمتى نرسيدانكه H, Ş: -A, P. “Zahmet çekmeyen kışi, rahata kavuşmadı.”

¹⁶⁸⁰ başdan H: -A, P, Ş.

می باش بجد و جهد درکار
دامان طلب زدست مگذار¹⁶⁸¹

هرچیز که دل بدان کراید
[P58a] کر جهد کنی بدست آید¹⁶⁸²

Neşr: Hüşüşā iktisāb-ı kemālāt-ı ‘ilmiyye vü ‘ameliyye ve taḥşil-i ‘ulūm-ı¹⁶⁸³
resmiyye vü ismiyyede terk-i nūşış ü pūşış ve cidd ü cehd ve sa‘y ü gūşış ḡāyet lāzım
u mühim idügi bundan ma‘lūmdur ki ‘ilmden sa‘y giderseñ yerinde nesne ḡalmaz.
[H61a]

Nazm
چو بر حفظ خواهی بقای علوم
بکرار او سعی دایم نمای¹⁶⁸⁴

نه بینی که از علم چون سعی را
کهی ترک چیزی نماند بجای¹⁶⁸⁵

Neşr: Ve nitekim cidd ü cehdle binā-yı mecd ü ‘alā mü’eyyed ü mümehhed
ve mu‘allā olur. Zıddıyla -ki beṭālet ü kesāletdür- esās-ı sa‘ādet ü devlet münhedim ü
hebā olur. ¹⁶⁸⁶ شهد الجهد احدى من غسل الكسل Bu ma‘nāyı mü’eyyid ü mümehhid bir
meşeldür.¹⁶⁸⁷

Nazm
چهار چیز ببند دبروی مردم اهل
دری که بازکشا ند از پی روزی¹⁶⁸⁸

[Ş51b] [A52b]
یکی کسالت نفس و دوم خساست طبع
سوم قمار و چهارم می شبان روزی¹⁶⁸⁹

¹⁶⁸¹ “Bir işte ciddiyet ve çabayı kendine âdet olarak seç, talep ve istemekten asla vazgeçme.”

¹⁶⁸² “İnsanın gönlü her neye eğilirse, herhangi bir şeyin hayalini kurarsa; bunu bil ki çabalamakla elde edilebilir.”

¹⁶⁸³ ‘ulūm-ı A, P, Ş: umūr-ı H.

¹⁶⁸⁴ “Eğer ki ilimlerin kalıcı olmasını istersen, sürekli onları tekrarlamaya çalış.”

¹⁶⁸⁵ “İlim yolunda çalışıp çabalamaktan bazen başka şeylere zaman kalmaz.”

¹⁶⁸⁶ “Gayretin peteği tembelliğin balından tatlıdır.”

¹⁶⁸⁷ شهد الجهد احدى من غسل الكسل Bu ma‘nāyı mü’eyyid vü mümehhid bir meşeldür H, Ş: -A, P.

¹⁶⁸⁸ “Dört şey işin ehline, rızk kapılarını kapatır.”

¹⁶⁸⁹ “Birincisi tembellik, ikincisi cimrilik, üçüncüsü kumar, dördüncüsü de gece gündüz içki içmek.”

Hikāyet: Āl-i Tāhir'den birine su'āl eylediler¹⁶⁹⁰ ki: “Dūdmāniñuzdan zevāl-i eyālet ve ḥānedāniñuzdan intikāl-i devlete bā'ış ü 'illet ne olmuşdı?” Cevāb virdi ki:¹⁶⁹¹ “Şarāb-ı revāḥ ve ḥ'āb-ı şabāḥ...”

Şi' r

Giceler 'ayş ü nūş vü zevḳ u şerāb

Bāmdādān ḥuzūr u rāḥat ü ḥ'āb

بنای دولت خویش آنکسی خراب کند

که شام می خورد و بامداد خواب کند¹⁶⁹²

Neşr: Tā dāmen-i 'işret-i selāṭin ḥār-ı ezziyyete giriftār olup şedā'id ü miḥen-i seferi ihtiyār itmeyince ve 'avn-i İlāhiyi penāḥ idinüp 'āzim-i rāḥ ve mücāhid-i fi sebīli'llāḥ olmayınca¹⁶⁹³ ra' iyyet için gülistān-ı ferāgatde gül-i refāhiyyet açılmaz ve tā pāy-ı himmet [P58b] mülük-i 'adl-āyīn bād-peymā-yı beliyet¹⁶⁹⁴ olmayınca, dervīş-i dil-rīşlerüñ ser-i pür-teşvīşi bālīn-i rāḥat u āsāyiş görmez. [H61b]

Şi' r

نیاسا ید اندر دیار تو کس

که آسایش خویش خواهی و بس¹⁶⁹⁵

راحت و رنج هست چون کز ان

رنج کش بهر راحت دکران¹⁶⁹⁶

زاکه باشد بمزرع امید

رنج تو تخم راحت جاوید¹⁶⁹⁷

Neşr: Bende-i Ḥudā iki kısmıdır: Bir kısmı mülükdür ki anlara eyālet-i memālik ve fermān-fermālık muḳarrer. Ve bir kısmı re' āyādur ki anlara ḥil'at-i emn ü ferāgat ve kisvet-i ḥuzūr u istirāḥat muḳadder olmuşdur. Bu iki ḥāl bir maḥalde

¹⁶⁹⁰ eylediler A, H, Ş: itdiler P.

¹⁶⁹¹ Cevāb virdi ki A, H, Ş: Cevāb-ı şalāḥ virüp dedi ki P:

¹⁶⁹² “Gece boyunca oturup yemek içmekle meşgul olup gündüzleri yatıp uyuyan kişiler, bu dünyada güç ve devlet binalarını kendi elleriyle yıkarlar.”

¹⁶⁹³ ve 'avn-i İlāhi penāḥ idinüp 'āzim-i rāḥ ve mücāhid-i fi sebīli'llāḥ olmayınca A, P, Ş: -H.

¹⁶⁹⁴ bād-peymā-yı beliyet A, P: bādiye-peymā-yı beliyet H, Ş.

¹⁶⁹⁵ “Senin diyarında, sadece kendi rahatı ve kendi mutluluğunu düşünen kişi, hiçbir zaman mutluluk ve rahatın yüzünü göremez.”

¹⁶⁹⁶ “Madem ki rahat ve zorluk çekmek ikisi de geçicidir; sen başkaların rahatı için zorluk ve acı çekmeyi seç.”

¹⁶⁹⁷ Bu beyit A ve P'de yok. “Ümit tarlasında senin acı ve zorluk çekmen, kalıcı bir rahat ve huzurun tohumudur.”

ictimā^c-pezīr olmak muhāldür. Ya rāhat ihtiyār idüp ‘inān-ı devleti elden komağ gerek ya hemān ‘izzet ü devletle kânā^c at idüp lezzet-i ferāğatden el yumağ gerek.

Şi‘ r [A53a]

[Ş52a] آن که اوپا برسر ناز و تنعم می نهد

روزکارش درجهان سردار و سرور میکند¹⁶⁹⁸

بادشاهی درچمن دادند کلراز انکه کل

باوجود نازکی ازخار پستر میکند¹⁶⁹⁹

Neşr: Hükemā dimişlerdür: ¹⁷⁰⁰الجد وسیلة الجد Dāmen-i ciddi dermiyān idüp cādde-i ictihāda gitmek t̄alibi ser-menzil-i maqşūda yitürür ve ¹⁷⁰¹من طلب شیا و جد و جد¹⁷⁰² fehvāsınca¹⁷⁰² beyābān-ı cefāyı kadem-i vefā ile kaṭ^c itmek cemāl-i maqşūdı¹⁷⁰³ nazar-ı müşāhedeye getürür. Zirā huşūl-i emānī vü āmāl rükūb-i ahvāle menūṭ ve neyl-i meṭalib ü maqāşid taḥammül-i metā^c ib ü şedā^cide merbūṭdur.

کمر سلطنت نباید بست

[H62a]¹⁷⁰⁴ هر کرا رغبت تن آسانیست

Bāb-ı Çehārdehüm: Der-Şebāt

[P59a] Şebāt, egerçi bi-ḥükmi-¹⁷⁰⁵ من ثبت نبت şüretā nebātdur, āmmā ḥaḳīkatde bir şecerdür ki müşmir-i meyāmin ü berekāt ve kām-ı ehl-i mezāka ahlā mine’n-nebātdur.

Nazm

هر سرکه یافت افسری از کوه ثبات

در اقتدار بکنر داز چرخ ثبات¹⁷⁰⁶

Neşr: Hükemā^c-i zamān ve feylesofān-ı cihān dimişlerdür: “Her şāhib-i devlet ü ‘izz ü cāh -ki esās-ı¹⁷⁰⁷ felek mesās-ı kāḥ-ı devletine tişe-i inhidāmdan zarar yetişmeden ḥazer eyler- binā-yı kārını k̄ā^cide-i şebāt u vaḳār üzerine ider.

¹⁶⁹⁸ “Her kim ki bu dünyadaki rahatlıklar ve nimetlerden vazgeçerse, dünya onu varlıkların serveri yapar.”

¹⁶⁹⁹ “Bağda bitkilerin padişahlığını güle verdiler; çünkü gül o kadar narinliğine rağmen dikenden daha iyi bu görevi yerine getirir.”

¹⁷⁰⁰ “Ciddiyet kısmetin vesilesidir.

¹⁷⁰¹ “Bir şeyi gerçekten isteyen çalışırsa bulur.” (Bk. Yılmaz, **Kültürümüzde Arapça ve Farsça Asıllı Vecizeler Sözlüğü**, s.668)

¹⁷⁰² fehvāsınca Ş: -A, P, H.

¹⁷⁰³ cemāl-i maqşūdı A, P: cemāl-i şāhid-i maqşūdı H, Ş.

¹⁷⁰⁴ “Her kim ki tembellik yapmayı severse, padişahlık makamına uygun değildir.”

¹⁷⁰⁵ “Sebat eden biter, büyür.”

¹⁷⁰⁶ “Her kim ki hayatında kararlılık ve sebatı kendine hayat felsefesi olarak seçerse, o kadar yükselip güç ve iktidar bulur ki gökyüzünü bile geçer.”

Şi‘r

بناء كارينه برثبات و ايمن باش

که هر بناکه بر اصلست پایدار بود¹⁷⁰⁸

Neşr: Ve her kimse ki binā³-i kārını şabr ü şebāt üzere urmaz ve esās-ı umūrını mismār-ı [A53b] sükūn u vaqārla üstüvār kılmaz, ‘avākıb-ı aḥvālī nedāmete müfzī ve ḥavātīm-i a‘ mālī melāleti¹⁷⁰⁹ muḫtażī olur.

‘Uḫalā dimişlerdür: “Merd-i kūhvār [Ş52b] şābit-ḳadem ü ber-ḳarār gerekdür ki her bād-ı ‘aşıfuñ hareketinden ve şarşar-ı¹⁷¹⁰ muḫālifuñ şiddetinden mütebeddil ü mütezelzil olmayup¹⁷¹¹ الجبل القاصف لا يزحزحه العواصف¹⁷¹¹ ḳarārıyla müstaḳarr ola.”

Nazm

Āb-ı rüy-ı vaḳār ile kühsār

Menzilin ḳıldı *taḫtihe’l-ehār*¹⁷¹²

Kişi sengin gerek mānend-i kühsār

Gerekmez yel gibi olmaḳ sebükbār [H62b]

Neşr. Ve ḳulzüm-i bī-pāyān u ‘ummān-ı bī-kerān gibi deryā-dil olup şadef-i güherbār-vār ḳarār-ı vaḳārla şadr-nişin-i sīne-i deryā ola. Ne ān ki ḥas ü ḥāşāk-ı bī-miḳdār-şıfat taḫrīk-i rüzgārıla raḳḳāş-ı hevā ola,

Nazm

[P59b] Āb-ı rüy-ı cihān vaḳār iledür

‘Ālemüñ yüzi şuyı ‘ār iledür

Neşr: Ve tış ü ḥıffet ü sebükiden ictināb u iḫtirāz ideler ki ‘ayn-ı ḥaleldür ve pervāne-i bī-pervā bu ḥāletle şöhret bulmağın¹⁷¹³ اطيش من الفراشه Arab-ı ‘arbā içinde meşeldür ve ṭarīḳından iğvā-yı aḡvāl-i¹⁷¹⁴ كالا نعام بل هم اضل ile münḥarif ve resm ü rüşenden dağdağa vü vesvese-i nesnās-ı nās ile munşarif olmaya.

Şi‘r

¹⁷⁰⁷ esās-ı A, P, Ş: āsāyiş H.

¹⁷⁰⁸ “İşin temelini sebat ilkesine yerleştire ve güvende ol; zira ki doğru bir temele dayalı bina kalıcı ve sağlam olur.”

¹⁷⁰⁹ melāleti A, P, Ş: veḥāmeti H.

¹⁷¹⁰ şarşar-ı P, Ş: rüzgār-ı A, H.

¹⁷¹¹ “Büyük dağı kasırgalar yerinden oynatamaz.” (Bk. Yılmaz, **Kültürümüzde Arapça ve Farsça Asıllı Vecizeler Sözlüğü**, s.103)

¹⁷¹² “...atları(ndan) ırmaqlar (akan)...” (**Kur’ân-ı Kerîm**, Bakara, 2/25; Zümer, 39/20; Muhamed, 47/12; Fetih, 48/5)

¹⁷¹³ “Kelebekten daha hafiftir.”

¹⁷¹⁴ “(İşte onlar) hayvanlar gibidir; hatta daha da şaşkıncıdır.” (**Kur’ân-ı Kerîm**, A’râf, 7/179)

هر کرا رهبرش غراب بود
عاقبت منزلش خراب بود¹⁷¹⁵

اذا كان الغراب دليل قوم
سيهدهم الي الارض الجياف¹⁷¹⁶

Neşr: Nitekim zāğ-ı zulmet-sirişt ü bü'l-heves kebk-i derī gibi ref̄tāra heves idüp kendü revişin unutmuş ve evvel bildiginden¹⁷¹⁷ daği şaşıvirmüş.

Beyt

زاغی روشن کبک تمنا می کرد
آن دست نداد و این هم از دست بشد¹⁷¹⁸ [A54a]

Neşr: Ve şebāt cenāḥ-ı necāḥ ve vesīle-i necāt ve müntic-i fevz-i felāḥ ve müşıl-ı derecātdur. ‘Avārif-penāhī [Ş53a] Ḥakīm-i İlāhī buyurur:

در تردد دره نجات مدان
هیچ خصلت به از ثبات مدان¹⁷¹⁹ [H63a]

میل داری برفعت درجات
در معالی ثبات ور ز ثبات¹⁷²⁰

Neşr: Aşḫāb-ı devlete ‘umūmen ve erbāb-ı salṭanata ḥuşūşen kūh-ı şāmiḥ gibi şābit ü rāsiḥ olmağ gerekdür ki def‘ ü ref‘-i mütemerridīn ü bed-girdārānda ve men‘ ü ḫam‘-ı a‘dā-yı dīn ü devlet ve ehl-i ‘işyānda ḥuddām-ı zevi’l-iḥtişām ḥaṭṭ-ı iṭā‘atine belī [P60a] diyüp sırr-ı teslīmi ḳoyalar ve ehl-i bağī vü fesād mevādd-ı ‘işyān ü ‘ināddan el çeküp iḥtirāz eyleyeler.

Ve neş’et-i şebāt ikidir: Biri oldur ki herkes ki bir fi‘l ü ‘amel-i nīk-kirdāra ve bir kār-ı meşrū‘ u düşvāra şürū‘ ider, şiyāb-ı şebāti şī‘ār ü dişār ve ḳadem-i ‘azīmeti üstüvār ḳılup ol emrūn ḥuşūlūni zımmetine lāzım ve itmāmını himmet-i ihtimāmına¹⁷²¹ mühim bile.

Nazm

تا نکني جاي قدم استوار

¹⁷¹⁵ “Her kim ki kargayı lider olarak kendine seçerse, nihayet evi yıkılıp viran olur.”

¹⁷¹⁶ “Karga bir topluluğun rehberi olursa o topluluğu çöplüğe, bataklık bir yere götürür.”

¹⁷¹⁷ bildiğünden A, H, Ş: bildiğün P.

¹⁷¹⁸ “Bir karga güzel bir keklük olmayı temenni ediyordu, işte bak ki güzel bir keklük olmadığı gibi kargalığını da kaybetti.”

¹⁷¹⁹ “Tereddüt ve şüphelilikte kurtuluş yolu arama, hiçbir özellik sebatan daha iyi değildir.”

¹⁷²⁰ “Eğer ki çok durmadan yükselmek istiyorsan; işlerinde ve yükselişlerinde kararlı ol, sebat ve kararlılık göster.”

¹⁷²¹ ihtimāmına A, P, Ş: ihtimāma H.

پای منه در طلب هیچ کار¹⁷²²

Hikāyet: Kayşer-i Rūm Nūşirevān'dan istifsār eyledi ki: “Zıll-ı sāyebān-ı hayme-i izzetiñüz müddet-i medīde memdūd u ber-ķarār ve tāķ u revāķ-ı çār-tāķ-ı saltanatıñuz merfū u pāyidār olmağa hikmet nedür?” Eytidi: “Her emr-i haķir ü amel-i asīre -ki bi'z-zāt ya bi'l-vāsıta- mübāşeret kılmışuzdur; ibtidāsında Hūdā-yı kārşāza niyāz idüp ihtitāmında ihtimām-ı tamām¹⁷²³ تقدم رجلا و تاخر اخري [H63b] ki tereddüde meşeldür, terk idüp rāh-ı talebde aķdām-ı şebātla huşulüne iķdām eylemişizdür.” Kayşer eyitdi: “Hükemā-yı Yunan daħi [A54b] [Ş53b] bu ķaźiyye-i hikmet- unvānda ittifaķ itmişlerdür.¹⁷²⁴”

هر طرح که افکنی چو مردان

جهدی بکن و تمام کردان¹⁷²⁵

Neşr: Ve biri daħi oldur ki her ķavl ki şādır olur ve her tır-i sūħan¹⁷²⁶ ki kemān-ı dehāndan gūşād bulur, tenfızinde şitāb u iztırāb idesin ki atılmış oķ yine dönmez ve tenķizini tekellümden ictināb¹⁷²⁷ idesin ki bir naķışedür ki denilmez. Āķıl ü dānā naķd-i fikri [P60b] pūte-i ķalbde hāliş olmayınca ķāle getürmez ve eger ü meger ve le alle vü asī ile muħāle¹⁷²⁸ vücüd virmez.

Nazm

اكر را بامكر تزويج كردند

ازيشان بچه زاده كاشكى نام¹⁷²⁹

Hikāyet: Sulţān Maħmūd-ı tācdār u kūh-vaķār geşt ü gūzār iderken nāgāh görür, sūķ-ı Ġazneyn'de sengin ü girān ve kūh-ı Bī-sütündan nişān bir mermer sütünü kendünün imāret-i amiresi için raıyyet çeküp alup giderler. Ammā meşakķat-i bisyār ve renc-i bī-şümār çekerler. Sulţān reāyānuñ meşakķatini müşāhede idicek, refet-i cibillisi hasebiyle ırķ-ı şefķati harekete gelüp buyurdi: “Reāyā zaħmet çekmesünler, çekmeden ferāġat itsünler¹⁷³⁰ ve getürdükleri yerde bıraķsunlar.” Ķodılar, anda müddet-i medīde tırdı. Ba de zamān vüzerā-yı dergāh-ı felek-rif at ü bārgāh-ı āsumān-rütbet [H64a] pādīşāha arz eylediler ki: “İmāret-i amireñüz için

¹⁷²² “Basacaġın yeri saġlamlaştırmadan, hiçbir şeyin talebine adım atma.”

¹⁷²³ “Bir adım ileri, bir adım geri gitti (yerinde saydı).” (Bk. Yılmaz, **Kültürümüzde Arapça ve Farsça Asıllı Vecizeler Sözlüğü**, s.845)

¹⁷²⁴ itmişlerdür A, Ş: eylemişlerdür H: eylemişdür P.

¹⁷²⁵ “Eġer bir plan yaparsa gerçek erkekler gibi çabalayıp o planı tamamla.”

¹⁷²⁶ tır-i sūħan A, H, Ş: tır P.

¹⁷²⁷ ictināb A, P, Ş: ihtirāz u ictināb H.

¹⁷²⁸ muħāle P, H, Ş: ihtimāle A.

¹⁷²⁹ “Eġer ile meġeri evlendirdiler; onlardan keşke adlı bir çocuk doğdu.”

¹⁷³⁰ itsünler A, P: eylesünler H, Ş.

gelen üstüvâne fermân-ı hümayün-ı sa‘âdet-nişâna binâ’en filân mahallede ki konmuşdı, hâlâ¹⁷³¹ binâya lâzım olmuşdur; eger fermân cereyân bulursa oradan kaldurup binâya¹⁷³² getürsünler.” Sulţân bir zamân te’emmülden soñra eyitdi: “Pâdişâhlaruñ emri bir olur, [Ş54a] söz ki dehenden çıkar bir tirdür ki kemândan ceste ve bir şayddur ki dâmdan reste olmuşdur, [A55a] ol girü dönmek ve tekrâr kayda düşmek muhâldür. Ol vaqıtde tursun didük, şimdi kalksun dirsek halk içinde nâmumuz [P61a] mütelevvin ve muhtelifü’l-evkât ü münkalibü’l-aḥvâl ve bî-sebât olur ki kişi sözinüñ eri olmamağ nişân-ı zenândur ve televvün ü inqılâb hışâl-ı şıbyândur. Âdemde ne saḫvet-i sulţânî ve ne şavlet-i kahramânî qalur ve kişi halkuñ gözine ḥâr olur. “

Ve naql olunur ki ol mermer âhir-i ‘ömr-i sulţâna degin anda tırdı ve intikâlınden soñra daḫi kelâm-ı meliki ri‘âyeten evlâd-ı emcâdı muñkarız olunca bir kes gayr¹⁷³³ yire naql eylemedi.

Şi‘r

سخن شاه شاه هر سخنت

باید انرا بلوح دل بنکاشت¹⁷³⁴

تا نکردد نقيض ان ظاهر

بهمه حال پاس باید داشت¹⁷³⁵

Neşr: Ba‘z-ı erbâb-ı elbâb bu bâba münâsib hem-çün dürr-i ḥoş-âb bir manzûm hikâyet getürmüşdür.¹⁷³⁶ [H64b]

Var idi bir şeyḫ-i ‘azîz-i cihân

‘Âbid-i vaqt idi ferîd-i zamân

İtmiş idi ‘azm-i Ḥicâz ol ferîd

Gitmiş idi kendü ile biñ mürîd

Yolda giderken dökünüp zâd-ı râh

Qalmadı bir dâne sefid ü siyâh

¹⁷³¹ Hâlâ A, H, Ş: Hâliyen P.

¹⁷³² binâya A, P, Ş: yerine H.

¹⁷³³ gayr P, H, Ş: âḫir A.

¹⁷³⁴ “Pâdişahın sözü bütün sözlerin başındadır, onu gönül levhasına yazmak gerek.”

¹⁷³⁵ “Görünen şeyin aksi ispatlanmadıkça, olanı her türlü kutlayıp ona sahip çıkmak gerek.”

¹⁷³⁶ getürmüşdür P: irâd eylemişdür A, H, Ş.

Döymediler açlığa qahr itdiler
Cümle mürîdi tağılup gitdiler

Birisi şabr itdi velî gitmedi
Qāni⁶ olup şeyhîni terk itmedi

Şeyh aña didi ne ⁶aceb eyledüñ
Sen ne için bizi koyup gitmedüñ

Didi ki ben gitmek için gelmedüm
Anuñ için hizmetüñi bekledüm

[Ş54b]

¹⁷³⁷ زود رو و زود نشین در غبار

İtmedi bir yerde anuñçün qarār

[A55b]

Oldığıçün küh-i ⁶azîm üstüvār

Oldı zemîn üzre ebed pāyidār

[P61b]

Olur iseñ sen daği sâbit-kadem

Hurrem ü handân süresin niçe dem

Neşr: Şāhib-i re'y-i şā'ib ⁶alā-küll-i hāl göñlüne dehşet ü ⁶infi' ale yol virmez ve bir tarikle pīrāmen-i hātırına şā'ibe-i havf u haşyet getirmez. Kelimāt-ı hikmet-ğāyāt-ı hükemāda mezkūrdur: Dil-i ⁶ārif vüs'atde vü füşatde deryā-yı bī-kerān ve baħr-i bī-pāyān mānendi olmağ gerek ki mellāh-ı fikret meyl-i kıyāsla tül ü ⁶arżına gāyet ve misbār-ı endişe ü gāvvaşş-ı hayāl gavr ü ka' rına nihāyet bulmaya ve her çend ki bārān-ı belā [H65a] hücüm ve seylāb-ı miħnet hücüm ide, aşlā¹⁷³⁸ eşer-i keder zāhir olmaya.

Mışra⁶

Bir avuç hāk ide mi baħr-i muħiṭi muğber

Neşr: Zīrā çehre-i ⁶aql hiçāb-ı dehşetle maħcüb u mestür ve āyine-i hātır gubār-ı haşyetle şafvet ü şafādan dūr olıcağ tedābir-i şā'ibeden maħrüm ve fevā'id-i tecrübeden mehcür olur.

¹⁷³⁷ “Çabuk git ve çabuk otur, toz dumanda...”

¹⁷³⁸ aşlā A, P, Ş: -H.

Nazm

مرد ثابت قدم انست که از جانرود

کرچه سرکشسته بود کرد زمین همچو فلک¹⁷³⁹

مثل سیمرخ که طوفان نبرد از جایش

نه چو کنجشک که افتد بدم باد تفک¹⁷⁴⁰

Bāb-1 Pānzdehüm: Der-‘ Adālet

جیست عدل انکه بکذری ز فضول

نکنی از طریق شرع عدول¹⁷⁴¹

شرع را نصب عین خود سازی

چشم بر غیران نیندازی¹⁷⁴²

زانکه میزان معدلت شرعست

شرع اصلست غیران فرعست¹⁷⁴³

Neşr: ‘Adl, şaḥne-i mülk-ārā vü lem‘a-i nūr-efzā ve zulmet-zidādur.

Mühenned-sāz-ı [P62a] [Ş55a] ḥükemā-yı pīşin [A56a] ve selāṭin-i ‘imāret-künān-ı zemīn demişlerdür:¹⁷⁴⁴ العدل معمار الارض

عدل چون ملک راشود معمار

هیچ چیزی دیگر نیایدکار¹⁷⁴⁵

هم سپاهی ز شاه کرد دشاد

هم رعیت از و شود اباد¹⁷⁴⁶

Neşr: Ve ‘adl ü imān tev’emāndur. Ḥudā-yı Rabb-i ‘alemiyān ‘ibāda ‘adl ile emr ü fermān idüp Ḳur‘ān-ı belāgat-iḳtirānda buyurur:¹⁷⁴⁷ ان الله یامر بالعدل و الاحسان

¹⁷³⁹ “Kararlı adam odur ki, gökyüzünün etrafında yeryüzü gibi muallak olsa bile hiçbir şekilde yerini kaybetmesin.”

¹⁷⁴⁰ “Simurg gibi ol ki, fırtınalar bile onu yerinde kıpırdatamaz; Serçe gibi olma ki, tüfeğin atışından çıkan rüzgârla bile yerinden düşer.”

¹⁷⁴¹ “Adalet nedir? Bilim yollarından din kurallarını çiğnemedenden geçmektir; ondan başka hiçbir şeye göz atmamaktır.”

¹⁷⁴² “Din perdesini gözlerine takarsan, ondan başka hiçbir şeye bakmazsın.”

¹⁷⁴³ “Senin yaşamını din belirlediği için; din senin hayatında asıdır, başka şeyler ise teferruatır.”

¹⁷⁴⁴ “Adalet yeryüzünün mimarıdır.”

¹⁷⁴⁵ “Bir binanın mimarı adalet olursa; ondan başka hiçbir şeye gerek kalmayacaktır”

¹⁷⁴⁶ “Hem ordu padişaktan mutlu ve sevinçli olur, hem köyler ve kasabalar padişaktan âbâd olup halk memnun olur.”

efdal-i rüsül buyurur: [H65b] ¹⁷⁴⁸ عدل ما من احد افضل عند الله من امام ان قال صدق و ان حكم عدل

Ve yine Hayru'l-beşer buyurur: ¹⁷⁴⁹ عدل ساعة خير من عبادة سنة

Çü bir dem 'adl kıla¹⁷⁵⁰ şāh-ı 'ādil

Olur yıllık 'ibādāta mukābil

Neşr: Ve ba'z-ı aşhāb-ı hadîş rivāyetinde bir sâ'at 'adl-i pâdişāh-ı ra'ıyyet-perver ü 'adālet-güster keffe-i mizānda 'ibādet-i şaşt-sāleden girān ve rācihterdür. Zīrā netice-i 'ibādet ancak 'ibādūñ nefsi için hāşıldur; ammā fā'ide-i 'adl şağır ü kebīr ve hāşş u 'amma şāmıldür.¹⁷⁵¹ Ve menāhic-i erbāb-ı dīn ü devlet ve meşālih-i aşhāb-ı mülk ü millet bereket-i 'adāletle muntazamdur. Hāzret-i 'Alī şāhib-i kerāmāt-ı 'aliyye rađiyallāhu 'anh¹⁷⁵² buyurur: ¹⁷⁵³ السلطان حياة الرعيته و صلاح البريته

Ve muhayyem-i 'izz ü iclāl ve iqbāl-i rif'at belki itnāb-ı hıyām-ı āsümān-ı¹⁷⁵⁴ 'ālī-menzilet sūtün ü evtād-ı naşfetle kā'imdür. Nitekim ba'z-ı ehl-i keşf ü kerāmāt dimişdür: ¹⁷⁵⁵ و بالعدل قامت السموات ve şevāb-ı 'adl hadd-i hesābdan efzūn ve hayyiz-i [P62b] kıyāsdan bīründür. Bu ğarībdür ki [Ş55b] sâ'ir eşyā bī-nihāyet olsa [A56b] 'adde kıabil olmaz lākin 'adl bī-nihāyet olmayınca 'add olunmaz.

'Adl-i pâdişāh oldur ki dil-i derdmendāna 'ayn-ı 'ināyetle nazār kıla, tā¹⁷⁵⁶ ra'ıyyetüñ dil ü dīdesinde cāy-gır ola. Ve zūlm oldur ki ser-i miskīnān üzerine zıll-i bī-mihri şala.

Ve beledde sulţān cesedde cān menzilesindedür. Vaqtā ki [H66a] sāye-i sa'ādet-i fā'izü's-sürürü¹⁷⁵⁷ mefāriq-ı fuqarā vü re'āyādan dūr ola 'ālem herc ü merc ü dīgergün ve tamām-ı mehāmm-ı havāşş u 'avām silk-i intizāmdan bīrün olur. Ve selāţin-i cihāna ferā'iz u sünneti iqbāmetden şoñra vācib olan tāt'at ü 'ibādet izhār-ı 'adāletdür ve şıfat-ı naşfetle ittışāf ve meşālih-i sevānih-i müslimīne iştiğāl ü is'āfdur ve zū'afāyı dest-i cebbārinden şıyānet ü himāyet ve aḥvāl-i re'āyāyı ri'āyetdür.

Mışra'

زشه بار رعيت رعایت خوشست¹⁷⁵⁸

¹⁷⁴⁷ “Muhakkak ki Allah, adaleti, iyiliği emreder.” (**Kur'ân-ı Kerîm**, Nahl, 16/ 90).

¹⁷⁴⁸ “Doğru söyleyip âdil hüküm verildiğinde, Allah katında en faziletli kişi yöneticidir.”

¹⁷⁴⁹ “Bir saat adaletle hükmetmek bir sene ibadetten daha hayırlıdır.”

¹⁷⁵⁰ kıla P, H, Ş: ide A.

¹⁷⁵¹ şāmıldür P, H: şāmil ve vāşıldur A, Ş.

¹⁷⁵² rađiyallāhu 'anh P: -A, H, Ş.

¹⁷⁵³ “Padişah tebasının hayatı insanların rahatıdır.”

¹⁷⁵⁴ itnāb-ı hıyām-ı āsümān A, H, Ş: itnāb-ı āsümān P.

¹⁷⁵⁵ “Gökler adaletle ayakta durmaktadır.”

¹⁷⁵⁶ ki P: -A, H, Ş.

¹⁷⁵⁷ fā'izü's-sürürü A, P, Ş: fā'izü'n-nürü H.

¹⁷⁵⁸ “Padişah için halkına uygun bir biçimde davranmak beğenilir.”

Şi‘r

Dir ol kim sözi tende cān gibidür

Ra‘iyyet gelle şeh çübān gibidür

Şağın koyını dışından aç kurduñ

Ki baht otlağuß ola taht yurduñ

Nesr: Zīrā himāyet ü ‘adālet olmasa aqviyā dimār-ı zu‘afāy¹⁷⁵⁹ tişe-i bevārla rüzgārdan götürürlerdi. Zu‘afā pāyimāl olıcaq aqviyā daği pāyidār olmazlardı. Zīrā emr-i ma‘āşları biri birine bāz-beste vü merhūndur. Pes ma‘mūre-i ‘ālem ḥarāb ve maṭmūre-i arz yebāb olurdu. Dūr-bīnān-ı cihān dimişlerdür: لا يكون العمران الا حيث يعدل السلطان¹⁷⁶⁰ [P63a]

Nazm

عدل نوريست كز و ملك منور كردد

ور نسيمش همه افاق معطر كردد¹⁷⁶¹

عدل پيش ارو مراد دل درویش براد

[A57a] تا ترا هرچه مرادست میسر كردد¹⁷⁶²

Nesr: Faẓīlet, ‘adālete iki şahid-i ‘ādildür ki [H66b] ‘ādil maḥbūb-ı ‘ālemdür, egerçi fā’idesi ḥāşıl olmazsa daği. Ve zālim mebgūz u mağdūb-ı¹⁷⁶³ benī Ādem’dür, egerçi zūlmünden zarar vāşıl¹⁷⁶⁴ olmazsa daği. Muşaddıq-ı ḥāl ve mü’eyyid-i maḳāl kışşa-i Nūşirevān-ı ‘ādil¹⁷⁶⁵ kāfīdür. Kāfir olup kāmūn-i dilinde şu‘le-i āteş-peresti müştā‘il iken ve Ḥaccāc firāş-ı İslām-ı şerīfde vücūda gelüp şahābe ve tābi‘ine vāşıl olmışken her bār ki¹⁷⁶⁶ Nūşirevān yād olunsa ‘adli sebebiyle taḥsīn ü āferīn ve Ḥaccāc zikr olunsa zūlmi vāsıtasıyla lev m ü nefrīn iderler.

Şi‘r

دادکري شرط جهانداريست

¹⁷⁵⁹ aqviyā dimār-ı zu‘afāyı A, P: aqviyā vü zu‘afāyı Ş: aqviyā daği mār-ı zu‘afāyı H.

¹⁷⁶⁰ “Sultanın zulüm yaptığı yerde gelişme olmaz.” (Bk. Yılmaz, **Kültürümüzde Arapça ve Farsça Asıllı Vecizeler Sözlüğü**, s. 551)

¹⁷⁶¹ “Adalet öyle bir nurdur ki bütün ülkeyi ışıklandırır; adaletin rüzgârından her tarafı güzel kokular kaplar.”

¹⁷⁶² “Adaleti yerine getirip dervişi muradına erdir, ta ki senin de ne muradın varsa ona ermiş olasin.”

¹⁷⁶³ ve mağdūb-ı A, H, Ş: -P.

¹⁷⁶⁴ vāşıl A, H, Ş: ḥāşıl P.

¹⁷⁶⁵ Nūşirevān-ı ‘ādil P: Nūşirevān A, H, Ş.

¹⁷⁶⁶ her bār ki P, H, Ş: -A.

دولت باقى زكم از اريست¹⁷⁶⁷

مملكت از عدل شود پايدار

كارتواز عدل تو كيرد قرار¹⁷⁶⁸

هر كه درين خانه شبي داد كرد

خانه فرداى خود اباد كرد¹⁷⁶⁹

العدل حصن حصين وثيق في راس جبل انيق لا يحطمه سيل ولا يهدمه منجنيق¹⁷⁷⁰

‘Abdullāh Ṭāhir bir rüz-ı pîrüz ferzend-i ercümendine eyitdi: “Āyā, ğurre-i devlet nāşiye-i hālîmüzde ne vaqte degin lâmi‘ vü bâhir ve hümā-yı evc-i sa‘âdet niçeye dek şikârumuz ola?” Ferzendi eyitdi: “Mādām ki bisâṭ-ı ‘adl ve firâş-ı inşâf bu eyvân-ı felek-medârda mebsûṭ u mefrûş [P63b] olup ber-ķarâr ola.” Hükemâ dimişlerdür: ¹⁷⁷¹الدين اوفي الجنن¹⁷⁷² و العدل اقوي العدد¹⁷⁷¹

Nazm¹⁷⁷³

تا پاي پادشاه بود بر بساط عدل

بر فرق اونهاده بود تاج سرورى¹⁷⁷⁴ [H67a]

چون دست زاستين تغلب برون كشد

[Ş56b] باشد نصيب كردن او طوق مدبرى¹⁷⁷⁵

Neşr: Sevâlif-i eyyâmdan her hânedân-ı qadîm ve dūdmân-ı kerîmden zevâl-i ni‘ met ve intikâl-i devlete [A57b] sebab ü ‘illet ahlâq-ı kerîmelerini zemîmeye tebdil ve cevr ü zulmi ‘âdet itdikleri olmışdur. Eşer-i me’sûr ve haber-i meşhûrdur Fir‘avn bu kadar tuġyân u küfrân ile mu‘ammer olup ‘âlem emrine musahhar olmaġa hikmet, üç haşlet-i hamîdesi vardı: Evvelâ sehlü’l-ħicâb u meftûhu’l-bâb idi. Şâniyen cādde-i ‘adâletden ‘udûl itmezdi. Şâlişen hilye-i cūd u keremle mütehallî ve

¹⁷⁶⁷ “Padişahlığın ilk şartı adalettir; her padişah halkına az eziyet ederse onun hâkimiyeti daha kalıcı olur.”

¹⁷⁶⁸ “Memleket adaletten dolayı kalıcı ve kararlı olur, senin işin adaletinden sonuç bulur.”

¹⁷⁶⁹ “Her kim ki bu evde bir gece adaletle davrandı, öteki dünyada diğer evini âbâd eder.”

¹⁷⁷⁰ P, Ş, el-keşr ve el-mu‘acceb ve el-mu‘acceb ve el-aniq el-muħkem el-şuħiq: Der-kenâr. “Adalet yüksek bir daġ tepesinde yapılmış sağlam bir kaledir, onu ne sel basar ne de mancınık yıkabilir.” (Bk. Yılmaz, **Kültürümüzde Arapça ve Farsça Asıllı Vecizeler Sözlüğü**, s. 19)

¹⁷⁷¹ “Din en güzel siperdir; adalet en güçlü malzemedir.”

¹⁷⁷² Der-kenâr: cümüñ zammıyla nünüñ fethasıyla cem‘-i cünnedür, siper ma‘nâsına ve aynuñ zammıyla ve dâluñ fethiyle ‘uddenüñ cem‘ idür. ‘Udde çeri için izâr olunan yaraġ P.

¹⁷⁷³ Nazm Ş: -A, P, H.

¹⁷⁷⁴ “Padişah adalet ilkelerine göre hareket ettiği sürece, padişahlık tacı onun başında kalıcı kalır.”

¹⁷⁷⁵ “Bir yerlere ve insanlara zorla hüküm sürmeye çalıştığı sürece, mutsuzluk ve sevilmemekten başka bir nasibi olmayacaktır.”

ṭavā'if gird-i serāyını ṭā'if olup mā'ide-i pür-fā'ide ve in'ām-ı 'āmından im'ā'-i enām mümtelî idi. Keremi bir mertebede idi ki eşiḥḥā vü marazîden¹⁷⁷⁶ her kesün e'ime-i nefiseden arzûsı vü marzîsi maṭbaḥ-ı 'āmiresinde mu'add u mevcûd olmasa, âteş-i ḳahrı müşte' il olurdu, matbaḥileri tennûr-i ḡaḍabda 'urza-i nâ'ire-i helâk kıldı.

Mıṣra'

Ḳul azmayınca Ḥaḳ virmez¹⁷⁷⁷ belāyı

Neşr: Çün riyāḥ-ı 'avāşif-ı celāl-i İllāhî mehebb-i ḡaḍab ve ḳahr-ı nâ-mütenāhiden hûbûb ü hücûm eyledi ve meşiyet-i nâfîze-i ezeli ḳal' ü ḳam'ına müte'alliḳ oldu, bi-muḳteżâ-yı âyet-i¹⁷⁷⁸ ان الله لا يغير ما بقوم حتى يغير و اما بانفسهم

Nazm¹⁷⁷⁹ [P64a]

Nefsi ḥâlin ḳul etmese taḡyîr

Luṭfı taḡyîr eylemezdi Ḳadîr

Neşr: Ol ḥişâl-i sûtûde vü ḥamîde zemîme vü nâ-pesendîdeye mübeddel olup temettu' u ta'azzûzi [H67b] bir mertebeye irdi ki rûz-ı rûşende şeb-i târ gibi verâ'-i ḥicâbda mütevârî oldu ve ḥuffâş-vâr künc-i ḥafâda ḳarâr kıldı. İblis ve cünûdundan ḡayrı kimse ḥalvet-serây u bârgâhına girmeden ḳaldı. Ḥattâ Ḥazret-i Kelîmu'llāh 'alâ nebiyyinâ ve 'aleyhi's-şalâtü ve's-selâm¹⁷⁸⁰ -ki şeref-i mükâleme ile [Ş57a] müşerref oldu- [A58a] hemân ol şeb¹⁷⁸¹ fer-i 'avn-i İllāhî ile bâb-ı dergâh-ı Fir'avn'a gelüp bir yıl bekledi, girmege¹⁷⁸² ruḥşat bulmadı. Bi'l-âḥire¹⁷⁸³ من قرع البابا و لج و لج بیñ belâ ile girüp Fir'avn'a mülâķi oldu ve ba'dez mülâķât liķâ-yı şekâvet-şi'âr kelâm-ı Ḥaḳḳ-ı ḥaḳâ'ik-i'lâmı iḥbâr eyledi. Ne yed-i beyzâ ile süveydâ-yı ḳalbinden sevâd-ı küfri mużmaḥil ve ne şayḳal-ı mu'cizat-ı bâhire ile jeng-i şirki âyîne-i dilinden zâ'il kıldı. Ve bi-mübteḡâ-yı¹⁷⁸⁴ العصال من عصی و لكل فرعون موسى Her çend ki şu'bân-ı mübînle genc-i imâna delâlet ve rāh-ı müstakîme hidâyet iderdi. Ol yine mâr-vâr kec-revlik idüp tarîḳ-ı ḍalâlete giderdi ve zulmi daḡı bir dâ'ireye vardı ki mânend-i kibrît-i aḥmer 'adlden nâm ü nişân u eşer ḳalmamışdı ve ḳabz ü baştı

¹⁷⁷⁶ eşiḥḥā vü marazîden A, P, Ş: aşḥâb-ı marazîden H.

¹⁷⁷⁷ Ḥaḳ virmez A, P: virmez Ḥaḳ H, Ş.

¹⁷⁷⁸ “Bir toplum kendilerindeki özellikleri değiştirmeden Allah, onlarda bulunanı değiştirmez.”

(Kur'an-ı Kerim, Ra'd, 13/11).

¹⁷⁷⁹ Nazm A, P, Ş: -H.

¹⁷⁸⁰ 'alâ nebiyyinâ vü 'aleyhi's-şalâtü ve's-selâm H: -A, P, Ş.

¹⁷⁸¹ şeb A, P, Ş: gice H.

¹⁷⁸² girmege P, H, Ş: duḡûle A.

¹⁷⁸³ “Kapıyı çalan direnirse girer.”

¹⁷⁸⁴ “Asa isyan edenindir ve her firavunun bir Musa'sı vardır.”

mücbince halkanın kimin aşup kimin başmadan dārū'l-mülk-i Qāhire dār-ı kahr u zulm olmuştu. Ve buhli bir tabakaya vardı ki kâdir olsa [P64b] yemegini Kirāmen Kātībīn'den şaklardı ve nākesliginden megesden ihtirāz [H68a] idüp ta'āminı nīm-şebde yerdi ve kimseye pāy degirmeyüp şem' gibi sofrası başına ancak kendü geçirdi.

Nazm

کر بجای نانش اندر سفره بودی افتاب

تا قیامت روز روشن کس ندیدی در جهان¹⁷⁸⁵

بخل کردی بباد در قولنج

کرچه جالش بر امدی زان رنج¹⁷⁸⁶

تا بحدی لثم بود و بخیل

که اگر روز مرک عزرائل

نان کرفتی زوی بقدیه جان

[A58b] جان روان دادی و ندادی نان¹⁷⁸⁷

Nesr: Ve aḥbārda vārid olmışdur,¹⁷⁸⁸ pādīşāh-ı 'adālet-şi'ār sāye-i

Perverdigār'dur, [Ş57b] her maẓlūm ki şerer-i şerr ü zulūmden sūzān olur, penāh-ı sāye-i İlāha -ki pādīşāhdan 'ibāretdür- girīzān olur. Tā ol sebeble külfet-i bīdād-ı zālīmāndan zıll-i zālīl-i emn ü emānda āsā'ış ü ārāmiş idüp necāt bulur. Nitekim *Meşnevī-i Ma'nevī*'de bu ma' nā inşād olunmuşdur:

Şi'r

شاه عادل سایه لطف حقست

هر که دارد عدل لطف مطلقست¹⁷⁸⁹

خلق را در سایه خود جایی ده

[H68b] وز شرف بر فرق کردن پای نه¹⁷⁹⁰

¹⁷⁸⁵ “Eğer ekmeğ yerine sofrasında güneş ışıltısı olsaydı, kıyamet gününe dek hiç kimse dünyada gün ışığının yüzünü göremezdi.”

¹⁷⁸⁶ “Pintilik ve kasıttan hastalık sahibi oldu; hatalığın acısını çekip pintiliğinden vazgeçmedi.”

¹⁷⁸⁷ “O kadar çok cimri ve pintidir ki; eğer ölüm gününde Azrail ekmeği onun canının karşılığı olarak belirleseydi, canını verip ekmeği vermezdi.”

¹⁷⁸⁸ vārid olmışdur A, P, Ş: gelmişdür H.

¹⁷⁸⁹ “Âdil bir hükümdar Allah'ın lutfunun gölgesidir, her kim adalet sahibi olursa mutlak lütuftur.”

¹⁷⁹⁰ “Halka kendi gölgede bir mevki ver; şerefini ortaya koyarak fark ettirmeye ilk adımı sen at.”

Neşr: Hükemā dimişlerdür: “Adl miyān-ı halkı tesviye vü ta‘ dīldür; ya‘ ni bir gürūhı bir gürūhuñ¹⁷⁹¹ üzerine musallaḡ itmeden ihtirāz ve her ṭā‘ifeyi kendi pāyesinde muḡāfaza vü iḡrāzdur.”

Beyt

[P65a] هست درین دایره لا جور

مرتبه مرد بمقدار مرد¹⁷⁹²

Neşr: Ve ḡuddām-ı selāḡin-i kirām-ı pür-şükūh aşılđa ḡehār gürūhdur: Evvel şaff-şiken ü şemşir-zendür; ḡün ümerā vü ‘aşakir-i nuşret-me‘aşir. Bu gürūh āteş meşābesindedür. Düvüm¹⁷⁹³ ehl-i ḡalemdür, ḡün vüzerā ve küttāb. Bu gürūh hevā maḡāmındadır. Süvüm¹⁷⁹⁴ ehl-i mu‘āmiledür, ḡün bāzircānān u muḡterifān. Bunlar¹⁷⁹⁵ āb menzilindedür. ḡehārum¹⁷⁹⁶ ehl-i zirā‘ atdür. Bunlar ḡāk yerindedür. Nitekim¹⁷⁹⁷ erkān-ı ḡehārgāneden biri ḡālib olsa mizāc-ı ḡālḡ¹⁷⁹⁸ tebāh olur. Bu eşnāf-ı ḡehārgāneden bir gürūh¹⁷⁹⁹ ḡālib olsa, mizāc-ı melik muḡtell olup şalāḡ-ı ‘ālem ve nizām-ı benī-Ādem fesāda mübeddel olurdu.¹⁸⁰⁰

Naẓm

هر یکی راز خلق مرتبه ایست

پیش ازین دوریاور یافته تعیین¹⁸⁰¹

[A59a]

هر کس از حد خویش کر کند

فتنها خیزدازیسار و یمین¹⁸⁰²

هر کسی را بجای خود بنشان

[Ş58a] پس بدولت بجای خود بنشین¹⁸⁰³

Ve fezā‘il-i ‘adlden biri daḡı oldur ki sulṭān-ı ‘ādilūñ eczāsına ḡāk te‘şir ü taşarruf itmez. ¹⁸⁰⁴ الملك العادل مكفوف بعون الله و محروس بعين الله [H69a] Bir ‘ālim-i şāḡib-

¹⁷⁹¹ gürūhuñ A, H, Ş: gürūh P.

¹⁷⁹² “Bu dünyada, her insanın gerçek değerini onun mertlik derecesi belirler.”

¹⁷⁹³ Düvüm A, Ş: İkinci P: Şānī H.

¹⁷⁹⁴ Süvüm A, Ş: Üçüncü P: Şāliş H.

¹⁷⁹⁵ Bunlar A, P, Ş: Bu gürūh H.

¹⁷⁹⁶ ḡehārum A, Ş: Dördüncü P: Rābi‘ H.

¹⁷⁹⁷ Nitekim P, H: Niteki A, Ş.

¹⁷⁹⁸ mizāc-ı ḡālḡ A, P, Ş: mizāc daḡı H.

¹⁷⁹⁹ bir gürūh P, Ş: daḡı biri A, H.

¹⁸⁰⁰ olurdu A, H, Ş: olur P.

¹⁸⁰¹ “Halkın her birinin bir mertebesi vardır ki; bu rütbe dünyanın devri başlamadan belirlenmiştir.”

¹⁸⁰² “Her insan kendi sınırından geçerse; sağdan soldan bir sürü fitneler ve belalar başlar.”

¹⁸⁰³ “Herkesi hak ettiği yere oturt, sonra da kudret ve güçle kendi yerine (padişahlık makamına, en yüksek makama) otur.”

dirāyet meclis-i hümāyūn-ı Me'mūn'da bir hadīs-i ŧerīf rivāyet eyledi ki: "A'zā'-i selāṭīn-i ŧāhib-ı adālet ḳabirde müteferriḳ olmaz ve terkībine tefekkük ü inḫilāl ve eczā-yı aŧliyyesine fenā mutaṭarriḳ olmaz." Me'mūn buyurdu: [P65b] "Egerḳi hadīs-i Nebevī vü kelimāt-ı Muŧafavī ŧevb-i reybden müberrā ve dürüg-ı bī-fürügdan mu'arrādur.¹⁸⁰⁵ و لكن ليطمئن قلبي Bu dā'iyeye ol dā'ie düŧdi ki Nüŧirevān -ki a'del-i selāṭīn-i 'ālī-rütbet ve 'adāleti naŧŧla müŧbetdür- Ḥaḳḳında zebān-ı mu'ciz-niŧān-ı 'ālī-ŧān Ḥātemü'n-nebiyyinde cereyān bulmuşdur:¹⁸⁰⁶ انا ولدت في زمن الملك العادل Ve emr-i 'adāletde niḳe ḫüsn-i tedbīr itmişdi. Cümleden biri 'ahdinde zulum dest-i teṭāvüli dirāz idüp ḫalkı zencīrveŧ¹⁸⁰⁷ biri birine ḳoymasun diyüp ŧaḫne-i 'adl için zencīr itmişdi. Varup daḫmesini bulam ve ne ḫāletdedür müŧāhede ḳılam." Pes 'azm-i medīne-i Medāyin ḳıldı. Çün daḫme-i Nüŧirevān'ı tefahḫuŧ itdi,¹⁸⁰⁸ ḫademesiyle üzerine varup açdurup gördi. Taḫt-ı ma' delet-penāhında cülüs ḳılmış; ancaḳ mürür ü kürür-ı ŧühür u a'vāmla libāsına taḡayyūr gelmiş ve dest-i rāstında rāst-ı [A59b] evc-i engüŧteri la' l-nigīn ve her birinüñ nigīninde bir mev'ıza-i ḫikmet-ḳarīn yazılmış ve bir ṭılsım-ı 'acīb ḳazılmış. Birinde dōst ile müvāsā ve düŧmenle müdārā ḳıl. [H69b] Birinde bī-müŧāveret [ŧ58b] umūra mübāŧeret ḳılma ve birinde ra'ıyyeti ri'āyet eyle. Ve bir rivāyetde gerdeninde bir levḫ-i zerrīn aŧılmış ve ol¹⁸⁰⁹ levḫ-i zer üzerine¹⁸¹⁰ 'adālet-nāme yazılmış. Mażmūnı bu ki:¹⁸¹¹ "Her pādīŧāh-ı vācibü't-tekrīm dilerse ki Ḥudā¹⁸¹² anı büzürg ü 'azīm eylesün,¹⁸¹³ fużalā-yı 'aŧrına ta'zīm [P66a] eylesün,¹⁸¹⁴ Ve her melik-i ŧāhib-iḳtidār dilerse ki Mālikü'l-mülk mülkini bisyār eylesün,¹⁸¹⁵ 'adlini bī-ḫadd ü bī-ŧümār eylesün."

Me'mūn buyurdu, ol mev'ız ü ḫikemi bir cerīdede derc eylediler ve ḫākini 'ıṭr-ālūd idüp libāsını tebdīl ḳıldılar ve naḳl olunur ki ol daḫmede nüdemā'-i Me'mūn'dan biri söz süḫana¹⁸¹⁶ icāzet ü ruḫŧat ṭaleb eyledi ve ba'dez ruḫŧat eyitdi: "Hemiŧe pāye-i devletün pāyende ve āfitāb-ı 'adāletün tābende olsun. 'Adli sebebiyle bir kāfir-i 'ādil üŧür ü zarar-ı ḫāḳdan maŧūn olıcaḳ, bir 'ādil ki sa'ādet-i

¹⁸⁰⁴ "Adil yönetici Allah'ın yardımıyla sarılmıştır, Allah'ın gözüyle korunmuştur."

¹⁸⁰⁵ "Ancak kalbim tatmin olsun diye.." (Kur'an-ı Kerim, Bakara, 2/260)

¹⁸⁰⁶ "Ben âdil bir devlet başkanı zamanında doğdum."

¹⁸⁰⁷ zencir-veŧ A, H, ŧ: -P.

¹⁸⁰⁸ itdi A, P, ŧ: ḳıldı H.

¹⁸⁰⁹ ol P: -A, H, ŧ.

¹⁸¹⁰ levḫ-i zer üzerine A, ŧ: levḫ-i zer üstine P: üzerine H.

¹⁸¹¹ ki A, H, ŧ: kim P.

¹⁸¹² Ḥudā A, P, ŧ: Ḥudā-yı Te'ālā H.

¹⁸¹³ eylesün A, H, ŧ: eyleye P.

¹⁸¹⁴ Fużalā-yı 'aŧrına ta'zīm eylesün A, P, ŧ: -H.

¹⁸¹⁵ eylesün A, H, ŧ: eyleye P.

¹⁸¹⁶ süḫana A, H, ŧ: söz söylemeye P.

İslâmla müstes' id ola, zarar-ı âteşden maḥfûz u me'mûn¹⁸¹⁷ olsa 'acîb midür?" Me'mûn ḥalîfe¹⁸¹⁸ buyurdu, bu kelimât-ı pür-ḥikmeti ol veşâyānuñ zeyline şebt eylediler.

Beyt

عدل در دنیا نگو نامت کند

در قیامت نیک فرجامت کند¹⁸¹⁹

اندرین عالم معظم سازت

چون بدان عالم رسی بنوازت¹⁸²⁰

Neşr: Ve cümle-i erkân-ı 'addendür, ıŝğa'-i kelâm-ı dâd-ḥ'âhân ve istimâ'-ı süḥan-ı maẓlûmân ve rûy u re'fet ü 'âṭifetle [A60a] müteveccih olup süḥan-ı bisyâr u imlâl ü ikşârından [H70a] zamîr-i münîr-âyîne âyîne-i ğubâr nişest itmeye. Zîrâ pâdişâhân-ı rûzgâr ḥûkm-i ṭabîb-i ḥikmet-şî'âr ve maẓlûm meşâbe-i marîz ü bîmârdadur. Ğarâz-ı marîz oldur ki aḥvâl-i perîşân-me'âlini bi'l-kaẓẓ [Ş59a] ve'l-kaẓîz ṭabîbe 'arz ide. Ṭabîb ki tamâm-ı¹⁸²¹ süḥan-ı bîmârı müstemî' olmaya [P66b] ḥaḳîkat-ı marâza muṭṭali' olmaz. Ve bî-ıṭṭilâ' teşḥîş-i marâz ve bî-vuḳûf aḥvâl ü ğarâz mecâl-ı 'ilâc muḥâldür, şüret bulmaz.

Şir

Ṭabîb derdini bilmez devâ-peẓîr olmaz

'Aceb ne ḥikmet ile böyle ḥastedür gönlüm

تو طبيبی ومنت بیمار

حال دل از تو چه پنهان دارم¹⁸²²

Neşr: Erbâb-ı devletden birine derdmend ḥâlini ağladı, gûş eylemedi,¹⁸²³ tekrâr söyledi yine iltifât kılmadı. Def'a-i şâlîşede: "Niçe bir başımız ağrıdırın." didi. Ḥarîf eyitdi: "Çün Ḥudâ seni baş itdi,¹⁸²⁴ ağrısına daḥi taḥammül kııl ki

¹⁸¹⁷ me'mûn A, P: maşûn H, Ş.

¹⁸¹⁸ ḥalîfe P: -A, H, Ş.

¹⁸¹⁹ "Adalet dünyada namının iyi olarak kalmasını, âhirette de sonunun iyi ve hayırlı olmasını sağlar."

¹⁸²⁰ "Bu dünyada seni büyütüp yükseltir, öteki dünyaya gittiğinde de seni gururlandırıp kutlar."

¹⁸²¹ tamâm-ı A, P, Ş: -H.

¹⁸²² "Sen hekimsin ve ben senin hastanım, dolayısıyla halimi senden gizleyemem."

¹⁸²³ gûş eylemedi A, P, Ş: -H.

¹⁸²⁴ itdi A, H, Ş: eyledi P.

dimişlerdür, büyük başuñ büyük ağrısı olur.” Bu laṭīfe¹⁸²⁵ şāhib-i devlete hōş gelür¹⁸²⁶ taḥsīn ü sābāş idüp¹⁸²⁷ ḥācetin revā kıılır.

Nazm

سر بر اوردی بدولت پای مردی کن بلطف

دست رس دادت خدا افتاده کانرا دست کیر¹⁸²⁸

Neşr: Mülük-ı māziyeden biri fuṣalādan birinden¹⁸²⁹ su’āl itdi ki: “Zekāt-ı salṭanat nedür?” Fāzıl eyitdi: “Zekāt-ı şehriyārī vü cihāndārī oldur ki bir maḥlūm tazallūm idüp ‘ arz-ı ḥācet idicek ışgā buyuralar ve tehevürü koyup [H70b] rıfḳ u luṭf ile cevāb virüp müdārā vü müvāsā eyleyeler. “

Beyt

با غریبان رنج دیده بساز

تا فلک خواندت غریب نواز¹⁸³⁰

Neşr: Kelime-i ‘adl ki seri ‘ayn-ı meftūḥ düşmüşdür ve dāl dil olup sākin vāḳi‘ olmışdur.¹⁸³¹ [A60b] Ya‘ ni şāhib-i ‘adlūñ ḥāl-i re‘āyāya çeşmi güşāde olup dili tazallūm-i maḥlūmāndan merkez-i ‘adlde āremīde ve cünbiş [Ş59b] ü ıztırābdan remīde gerek.

Nazm

[P67a] شاه باید که چشم باز بود

بر بدونیک سرفراز بود¹⁸³²

باید اورا دلی زحلم چو کوه

کش نکیرد زداد خواه ستوه¹⁸³³

Neşr: Ve zu‘afā vü fuḳarā ile mükālemeden ‘ār eylemeyeler ki mükāleme-i ḥurdān ḥaşlet-i şāhib-i ḥiredāndur. Ḥāzret-i Süleymān ‘alā nebiyyinā ve ‘aleyhi’s-selāmi’l-Mennān mevkib-i salṭanatda şeref-i nübüvvetle¹⁸³⁴ kelām-ı mūr-ı za‘īfi ışgādan ābā kıılmazdı.¹⁸³⁵

¹⁸²⁵ bu laṭīfe P: -A, H, Ş.

¹⁸²⁶ gelür A, P, Ş: gelüp H.

¹⁸²⁷ taḥsīn ve sābāş idüp P, Ş: -H.

¹⁸²⁸ “Madem ki devlet ve güç sahibi oldun, lütfunla adalet ve mertliğı yerine getir; düşenleri kaldırasın diye Allah sana böyle bir güç verdi.”

¹⁸²⁹ birinden P, H, Ş: birine A.

¹⁸³⁰ “Acı çekmiş garibanlara iyi davran ki, gökyüzü seni gariban sever olarak adlandırsın.”

¹⁸³¹ dāl-dil olup sākin vāḳi‘ olmışdur A, P, Ş: -H.

¹⁸³² “Şah dediğın gözü açık olmalıdır; iyi ile kötüden haberdar olup hepsinin üstü olmalıdır.”

¹⁸³³ “Onun dağ gibi büyük ve sabır dolu bir gönlü olmalı ki, adaleti talep eden savcıya dayanabilsin.”

¹⁸³⁴ nübüvvetle A, H, Ş: nübüvvetde P.

¹⁸³⁵ kıılmazdı P, Ş: kıılmazlardı A: kılmadı H.

Nazm

نظر کردن بدرویشان بزکی رامنافی نیست
سلیمان با چنین حشمت نظرها بود بامورش¹⁸³⁶

داد مظلومان بده مقصود مظلومان بر ار
دین و دنیا را بدین راه و روشن معمور دار¹⁸³⁷

Hiḳāyet¹⁸³⁸

Bir arıya arḥdan irdi elem
İtmiş idi aḥne-i Sencer sitem

Ol am ile pīrezen-i pūr-‘ ilel
Dāmenine Sencer’üñ uzadup el

Didi āyā sāye-i Perverdigār
Şāh-ı muẓaffer melik-i rūzgār
[H71a]
Pīr-zenüm derd ü elem görmüşem
Devr-i zamānuñda sitem görmüşem

Kūy-ı faḳīre gelüben aḥne mest
Yapışuben yaḳama uzatdı dest

Urdı bu irkin yüzüme yüz leked
Eylemedi cānuma ‘ adlüñ meded

Bir kişi bir kişiyi atlı eylemiş
Kimsene bilmez ki ḥaḫā neylemiş
[A61a]
Ḥālüme raḥm eylemeyüp ol cehül
Dir ki baña ātılı elbette bul

¹⁸³⁶ “Dervişlere bakmak, onlara ilgi göstermek senin büyüklüğüne engel değildir; Süleyman o kadar ihtiyaçla, karıncalara bakarmış.”

¹⁸³⁷ “Zulme maruz kalan insanların hakkını savun, onların işlerini sonuca ulaştır; böylece bu dünyanı ve âhiretini kendine gülistan yap.”

¹⁸³⁸ Hiḳāyet Ş: Hiḳāyet-i Manzūme H: Nazm A: -P.

Pîre yaraşur mı bu resme cezā
Şāh-ı ‘adil göre mi bunı¹⁸³⁹ revā

Çanlu bulabile mi hiç pîre-zen
‘Āqıl aña eyleye mi sū’-i zan
[P67b]

Virmez iseñ dādumı ey şehriyār
Rūz-ı hisāb idesin anı şümār

İtme saşın da‘ va-i şāhī daşi [Ş60a]
Eyleme mülküñde penāhī daşi

Şehlere bu lāyık u āyīn midür
Cevr ü sitem mezheb ü yā dīn midür

Çalk-ı cihānı koyuben¹⁸⁴⁰ hānesüz
Çırmen-i dihkānı koduñ dānesüz

Pîre-zenüñ sözlerini tutmadı
Bī-kesüñ efğānını¹⁸⁴¹ güş itmedi

Eyleyüben lā-cerem āhı eşer
Sencer-i māziye irişdi¹⁸⁴² zarar

Nesr: Ve erkān-ı ‘adlūñ biri daşi muhāfazat-ı hūkm-i İlāhī ve muvāfaqat-ı şer‘-i şerīf-i Çazret-i Risālet-penāhīdür. ‘Adl ü dād muṭābıq-ı aḥkām-ı şer‘ ī ve hışm ü rızāda [H71b] cānib-i şer‘ i mer‘ ī olmağ lābüddür; zīrā hūkm-i şer‘ ī cemī‘-i aḥkāmı nāsuḥ ve cümleden bālā vü şāmiḥdür.

Nazm

هر جا که پادشاهی و سلطان و سرور یست
محکوم استان در کبریای اوست¹⁸⁴³

¹⁸³⁹ göre mi bunı A, P, Ş: bunı görürü mi H.

¹⁸⁴⁰ koyuben A, P, Ş: kıluben H.

¹⁸⁴¹ efğānını A, P, Ş: aḥvālını H.

¹⁸⁴² irişdi P: irerdi A, H, Ş.

Hikāyet: Eyyām-ı hilāfet-i¹⁸⁴⁴ Me'mūn'da bir şahıſdan bir cürm-i 'azīm zāhir olup¹⁸⁴⁵ firār ider. Birāderini dīvān-ı hümāyūn-ı Me'mūn'a iħzār iderler. Emr eyler ki bir āy mühlet virilsün, yerde ve gökde birāderini bulsun ve illā yerine katl olunsun. Şahıſ eyitdi: “Raķabemi ribķa-i helākden taħliſ iün elümde ħük-m-i vācibü'l-ittibā'um var iken beni kim katl ider?” Ĥalīfe eyitdi: [A61b] “Getür ħük-müñi görelim.” Ĥarīf eyitdi: “Ĥük-müm emr-i Ĥaķ ve ħük-m-i Ĥākim-i muṭlaķdur ki *Kelām-ı Ķadīm* ve *Furķān-ı 'Azīm*'de¹⁸⁴⁶ buyurur: [P68a]¹⁸⁴⁷ ولا تترز وزارة ووزر اخرى Ya'ni kimse günāhiün kimse mu'aḥez olmaz¹⁸⁴⁸ ve ğurūb-ı emſāl-i 'Arabdandur: كل شاة برجلها ستناط Ya'ni her ķoyun kendü bacağından aſılır.

Şi' r

بي كناهى را بجرم ديكرى از روي جهل

[Ş60b] سرزنش كردن نه رسم عاقل و دانشورست¹⁸⁴⁹

Mıſra'

ün ſorulmaz kimseden yarın günāhi kimsenüñ

Neſr: Ve eſ'ār-ı füſaḥāda daḥi bu ma'nāya esbān vāķi' olmuſdur.

Şi' r

غيرى جنى و انا المعاقب فيكم

فكاننى سبابة المستندم¹⁸⁵⁰

Neſr: Me'mūn müte'eſſir olup feryād itdi ki:¹⁸⁵¹ “Ĥarīfi ķayd ü bendden iṭlāķ ilāle ħکم و هو الا له الحكم و هو خير الحاكمين¹⁸⁵³ idüp āzād idüñ ki elinde ħük-m-i muḥkem ve niſān-ı mübrem¹⁸⁵² var.”

[H72a]

حکمي که ان زبارکه کبريا بود

بالا تراز مقوله چون و چرا بو¹⁸⁵⁴

¹⁸⁴³ “Her nerede bir sultan, padiſah ve büyük varsa, Allah'ın büyüklük kapısından emir almıſtır.”

¹⁸⁴⁴ hilāfet-i P: -A, H, ſ.

¹⁸⁴⁵ cürm-i 'azīm zāhir olup A, P, ſ: cürm-i ğalīz ſadır olup H.

¹⁸⁴⁶ furķān-ı 'azīmde A, P: Ķur'ān-ı 'azīmde H, ſ.

¹⁸⁴⁷ “Kimse başkasının günāhiyla günahlanmaz.” (**Kur'ān-ı Kerīm**, Zümer, 39/7; İsrā, 17/15).

¹⁸⁴⁸ olmaz A, P, H: olunmaz ſ.

¹⁸⁴⁹ “Bilgisizlikten dolayı suçsuz birini suçlu olarak yargılayıp azarlamak, akıllı ve bilgelerin ādeti ve bakıſ açısı deĝildir.”

¹⁸⁵⁰ “Benim dıſımdakiler canidir, ben de sizin ienizdeki ceza vericiyim; sanki ben piſman edilmiſ (bir kiſinin) iſaret parmağı gibiyim.”

¹⁸⁵¹ itdi ki A, H, ſ: eyledi ki P.

¹⁸⁵² mübrem A, P, ſ: mukem H.

¹⁸⁵³ “Ancak, ħüküm ona aittir ve o ħüküm verenlerin en hayırlısıdır.”

¹⁸⁵⁴ “Öyle bir ħüküm ki, Allah'ın büyüklük dergāhından gelmiſtir; sorgu ve suale, neden ve nasıla gelmez.”

حکمی صادرست زدیوان لم یزل
خود زهره مخالفت او کرا بود¹⁸⁵⁵

Hikāyet: Behrām-ı Gūr bir gün şikārgāhda bir gūr görür ve semend-i cihān-peymā¹⁸⁵⁶ vü semā-sīmāya¹⁸⁵⁷ ‘inān virüp leşkerden cüdā olur. ‘Asker-i şāhī cüst ü cüda ol kadar tek ü pū iderler, ne Behrām’dan nişān ve ne gürdan eşer görürler.

Nazm

کمند صید بهرامی بیفکن جام جم بردار
که من پیمودم این صحرا نه بهرامست ونه کورش¹⁸⁵⁸

Neşr: Ve şāh daḡi beyābān-ı miḡnetde tenhālıḡdan devāt-āsā baḡrı ḡūn ve ḡalem-mānend ḡayret yazısında ser-nigūn olup [A62a] bu şi‘r-i teri ḡasb-i ḡāl ve vird-i zebān-ı şirīn-maḡāl itmişdi. [P68b]

Devātāsā benüm hicrūn¹⁸⁵⁹ ḡamından baḡrı ḡūn olmuş

ḡalem-mānend ḡayret yazusunda ser-nigūn olmuş¹⁸⁶⁰

Neşr: Nā-gāh Şāh-ı şarḡ ‘azm-i diyār-ı ḡarb ḡılıp sipührūn ḡārem-i nīlgūnīsī ḡurılır ve şebūn serā-perde-i engelyūnīsī çekilür. Şāh ḡande gidecegin bilmeyüp¹⁸⁶¹ ḡayrān u sergerdān ḡalur.

Nazm

Oldı bī-şabr u bī-dil ü ārām

Şaçdı ‘ünnāb-ı ter siyeh bādām¹⁸⁶²

Neşr: İttifāḡ gözi¹⁸⁶³ ḡūşe-i şahrāda [Ş61a] ırāḡdan bir ḡaraltı görür, ol cānibe müteveccih olup yaḡın varur. Görse ki miyān-ı şahrāda bir ḡāne-i ḡārem ḡurulmuş ve bir pīr-zen duḡteriyle oturmuş. Şāhı ḡoriceḡ ḡaymeden ḡıḡup ehl-i bādiyenūn ‘ādet-i resmīyesi üzerine [H72b] istiḡbāl itdiler ve misāfirimizsin, ḡoş geldūn, ḡadem ḡetürdüñ, diyüp i‘zāz u ikrām ile atından indirüp ḡāreme iletdiler ve eyitdiler: “Bu zamānda bu bādiyede ḡuş uçmaz ḡulan yūḡürmez, ḡökden mi indūñ, yerden mi ḡıḡduñ, bu vādīye neden düşdüñ?”

¹⁸⁵⁵ “Öyle bir hüküm ki Allah’ın zeval görmeyen divanından çıktıysa; kâinattaki hiçbir varlık ona muhalefet gösteremez, bu dünyadaki hiçbir varlık ona itiraz edip karşı çıkamaz.”

¹⁸⁵⁶ cihān-peymā A, H, Ş: cihān-peymāsına P.

¹⁸⁵⁷ semā-sīmāya A, H, Ş: semā-sīmāsına P.

¹⁸⁵⁸ Behrām-ı Gūr’u yakalamak için hazırladığın kemendi yere at; cam-i Cem’i (gelecektek habere veren küreyi) al ki, ben bütün bu çölü gezdim, Behrām’dan ve mezarından eser yoktur. “

¹⁸⁵⁹ hicrūn P, Ş: hicrān A, H.

¹⁸⁶⁰ Bu beyit Muinî’ye aittir. (Bk. Beyânî Mustafa b. Cârullâh, **Tezkiretü’ş-şuarâ**, hzl. İbrahim Kutluk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997, s. 271)

¹⁸⁶¹ bilmeyüp A, H, Ş: bilmez P.

¹⁸⁶² Bu beyit P’de yok.

¹⁸⁶³ gözi P, H, Ş: -A.

Nazm

Ne yerdensin aduñ ne ne kişisin
Bu yād illerde kimüñ bilişisin

La‘ l-i şirîn ile cānā sen ki ādem cānısun
Şordugum ‘ ayb eyleme bi’llāh kimüñ cānānısun¹⁸⁶⁴

Nesr: Behrām eyitdi: “Sergüzeştüm dā’ire-i ta‘ bīrden bīrūn ve kışşa-i Hārūt ve Mārūt’dan efzūndur, şimdi anuñ zamānı degül, ba‘ de’l-istirāhat beyān idem.”¹⁸⁶⁵
Ol ki merāsım-i hıdemāt-ı müsāferetdür edā vü ri‘ āyet idüp mā-ħazar ħuşk u ter ne bulındıysa şahuñ nazārına¹⁸⁶⁶ getürdiler. [A62b]

Ĥayāl-i yār öñine mā-ħazardan
Dil ü dīdem bulandı ħuşk ü terden

Nesr: Ve bu mazmūnda bu beyt ba‘ z-ı erbāb-ı feşāhatüñ şemere-i şecere-i fu’ādı vāki‘ olmışdur.

Beyt

Mihmān olunca derd ü ġamuñ dilde mā-ħazar
İki enār dāneledi çeşm-i ħūn-feşān¹⁸⁶⁷

Nesr: Ba‘ de’ṭ-ṭa‘ ām hengām-ı şāmda¹⁸⁶⁸ şahrādan bir inek geldi. Duĥter-i zāl varup [P69a] inegi şaġup südini aldı. Ol ħadar süd ħāşıl oldu ki Behrām ta‘ accüb¹⁸⁶⁹ eyledi ve kendü kendüye [Ş61b] eyitdi: “Ma‘ lūm oldı, bu cemā‘at şahrā-nişin olmaġa ħikmet buymış ki kimse bunlaruñ ħāline vākıf ve esrārına kāşif olmaya. Bunlar ki [H73a] her gün südden bu ħadar süd iderler eger haftada bir gün maĥşūllerini beytü’l-māle virseler mälları noĥşān-pezir olmaz. Ammā ħızāne-i ‘āmiye tevfir olur.” Niyet eyledi ki dāru’s-salṭanaya¹⁸⁷⁰ varduĥda min ba‘ d ħāl bu minvāl üzerine ola ve bunı muĥarrer ħıla. Çün şabāĥ oldı duĥter yine¹⁸⁷¹ inegi şaġdı,

¹⁸⁶⁴ Bu beyit P’de yok. Bu beyitin ikinci mısraı *Necatî Beg Divanı*’nda yer almaktadır. (Bk. Tarlan, *Necatî Beg Divanı*, s. 326)

¹⁸⁶⁵ Ba‘ de’l-istirāhat beyān idem Ş: -A, P, H.

¹⁸⁶⁶ nazārına A, P, Ş: nazār-ı şerīfine H.

¹⁸⁶⁷ Ve bu mazmūnda bu beyit ba‘ zı erbāb-ı feşāhatüñ şemere-i şecere-i fu’ādı vāki‘ olmışdur. Beyt Mihmān olunca derd ü ġamuñ dilde mā-ħazar/ İki enār dāneledi çeşm-i ħūn-feşān A, H, Ş: -P. Bu beyit Bâkî’ye aittir. (Bk. Küçük, s. 324)

¹⁸⁶⁸ şāmda A, H, Ş: şebde P.

¹⁸⁶⁹ ta‘ accüb A, P, Ş: taĥayyür ü ta‘ accüb H.

¹⁸⁷⁰ niyet eyledi ki dāru’s-salṭanaya A, P, Ş: niyetin aña muşammem itdi ki H.

¹⁸⁷¹ Duĥter yine A, P, Ş: ve yüz gösterdi, ħürşid-i felek şındı cihāna Cām-ı Cemşid. Duĥter ‘ādet-i ma‘ ĥüde üzerine H.

feryād-künān sūd dōkmüş gibi māderi yanına geldi ve eyitdi: “Ey mader,¹⁸⁷² du‘ā eyle ki pādişāh z̄ulme niyet eylemişdür.”¹⁸⁷³ Behrām eyitdi: “Neden bildūñ?” Duḡter eyitdi: “Her gāh ki pādişāh z̄ulme niyet ider, rūy-ı zemīnden bereket gider.” Behrām eyitdi: “Rāst söyledi.” Ve evvel muşammemi olan sū‘-i niyyeti dilinden dūr eyledi ve eyitdi: “Var imdi¹⁸⁷⁴ inegi yine şağ gör.” Vardı, şağdı şīr bisyār ḡāşıl oldu. Ve māderine geldi, eyitdi: “Müjde olsun¹⁸⁷⁵ ki niyyet-i pādişāh yine ḡayra mübeddel oldu.”

Nazm [A63a]

دران کوش تا هر چه نیت کنی
نظر در صلاح رعیت کنی¹⁸⁷⁶

که سلطان اگر نیت بد کند
مهم جهانی بهم بر زند¹⁸⁷⁷

Neşr: Ve li-hāzā dimişlerdür: “Melik-i ‘ adālet-güster ü ra‘ iyyet-perver ebr-i bārende vü āfītāb-ı tābendeden bihterdür.” [P69b]

Nazm

هر ان نم کزابر بهاران بود
در اندیشه شهریاران بود¹⁸⁷⁸

[H73b]

چو بد کردد اندیشه پادشاه
نیابد زمین نم بوقت از هوا¹⁸⁷⁹

[Ş62a] چو عادل بود شه زتنکی منال

که عدلش بهست از فراخی سال¹⁸⁸⁰

Neşr: Hükemā-yı Yunan dimişlerdür: ¹⁸⁸¹الزمان ¹⁸⁸²من خصب¹⁸⁸¹

¹⁸⁷² māder P, H, Ş: māder-i mihribān A.

¹⁸⁷³ eylemişdür a, H, Ş: eylemiş P

¹⁸⁷⁴ imdi A, P, H: andan Ş.

¹⁸⁷⁵ olsun H: -A, P, Ş.

¹⁸⁷⁶ “Buna çalış ki senin niyetlendiğin şeyler halkın yararına olsun.”

¹⁸⁷⁷ “Bir sultanın niyeti kötü olursa, dünyadaki önemli şeyler alt üst olur.”

¹⁸⁷⁸ “Bahar bulutlarından gelen en ufak yağmur damlası; sevgililer şehrini (canlandırmak) düşüncesiyle düşmüştür.”

¹⁸⁷⁹ “Eğer bir padişahın düşüncesi kötü olursa; gökyüzünden yere bir damla su bile zamanında gelmez.”

¹⁸⁸⁰ “Eğer padişah adaletli ise kıtlıktan şikâyet etme ki; padişahın adaleti, verimli bir mahsul ve verimli bir yıldan daha iyidir.”

¹⁸⁸¹ “Sultanın adil olması zamanın bolluk içerisinde geçmesinden daha iyidir.” (Bk. Yılmaz, **Kültürümüzde Ayet ve Hadisler**, s. 15)

Nazm

Cihāna ‘adl kılmak şāh-ı ‘ādil

Yek andandur ki yağmur ola şāmil

Neşr: Ve¹⁸⁸³ ‘adl-i hūb-terīn faẓilet ve zūlm-i zişt-terīn reziletür. Ve¹⁸⁸⁴ ‘adl mīzān-ı Raḥmān ve cevri mikyāl-i şeytāndur. Netice-i ‘adl beḳā-yı mülk ü vüs‘at-i memleket ve ma‘mūrī-i ḥazā’in ve ābādī-i büldān ü ḳurā vü medāyındır. Ve şemere-i zūlm zevāl-i mülk ü ḥarābī-i memālik ve perīşānī-i leşker ü tefriḳa-i memālikdür.

Veşāyā-yı Hūşeng’de mezkürdür: “Ey püser vü ey cān peder! Dā’im āyet-i zulmi maṭmūs ve rāyet-i cevri menkūs kıl ve nāvek-i āh-ı maẓlūmān-ı sitem-resīde ve nāle vü zār-ı maḥrūmān-ı miḥnet-keşīdeden iḥtirāz eyle -ki dimişlerdür:

Nazm

Şaḳın maẓlūmuñ āhından seḫer-gāh

Kim aña ḳomamışdur perde Allāh¹⁸⁸⁵

انچه يك پيره زن كند بسحر

[A63b]- نكند صد هزار تير و تير¹⁸⁸⁶

Neşr: Ve zūlmūñ su’-i ḥātimetin ve zālīmūñ veḫāmet ü ‘āḳıbetin endīşe eyle.”

Nazm

Şaḳın maẓlūmdan kim nāliş eyley

Ki nāliş varı varı çoğ iş eyley¹⁸⁸⁷ [H74a]

Neşr: Ḥudā-yı Rabbü’l-‘ālemīn buyurur: ¹⁸⁸⁸ اللعنة الله علي الظالمين. Ve Ḥazret-i resūlūñ ‘aleyhi’s-selām ḥadīş-i şerīfinde¹⁸⁸⁹ vārid olmışdur: [P70a]¹⁸⁹⁰ الظلم ظلمات يوم القيمة. Ve zūlm zūlmet-i bī-gāyetdür.

Nazm

Ḳoma mīzān-ı ‘adli keffūñden

‘Adl iden müsteḫaḳḳ-ı raḫmet olur

¹⁸⁸² Der-kenār: خصب Kesr-i ḥāyıla ucuzluk ma‘nāsına. Ş.

¹⁸⁸³ Ve A, Ş: -P, H..

¹⁸⁸⁴ Ve A, Ş: -P, H..

¹⁸⁸⁵ Kim aña ḳomamışdur perde Allāh P, H: Ki aña perde ḳomamışdur Allāh A, Ş.

¹⁸⁸⁶ Bu beyit P’de yok. “Yaşlı bir kadının büyü gücüyle yapabileceklerini, yüz bin tane ok ve balta yapamaz.”

¹⁸⁸⁷ Bu beyit Necatî Bey’e aittir. (Bk. Tarlan, **Necatî Beg Divanı**, s.38)

¹⁸⁸⁸ “Bilin ki, Allah’ın lâneti zalimlerin üzerindedir.” (**Kur’ân-ı Kerîm**, Hüd, 11/18)

¹⁸⁸⁹ Ḥazret-i resūlūñ ‘aleyhi’s-selām ḥadīş-i şerīfinde P: ḥadīş-i şerīfde A, H, Ş.

¹⁸⁹⁰ “Zulüm kıyamet gününü karartan karanlıklardır.” (Bk. Yılmaz, **Kültürümüzde Arapça ve Farsça Asıllı Vecizeler Sözlüğü**, s.983)

Şemsden rüşen ü ‘ıyāndur kim
Yevm-i¹⁸⁹¹ maḥşerde zulum zulmet olur

لاتظلمن اذا اما كنت مقتدرا
فالظلم آخره يفضى الي الندم¹⁸⁹²

[Ş62b]

تتام عينك و المظلوم منتبها
يدعوا عليك و عين الله لم تنم¹⁸⁹³

Neşr: Zālimüñ ḥarf-i evveli ki gide, ḥurūf-ı elemden ğayrı nesne kalmaz; buña işāretdür ki serini girībān-ı ‘ademe çeke, elinde elemden ğayrı nesne¹⁸⁹⁴ görmez. Ve zulum sebab-i tağyir-i devlet ve mücib-i¹⁸⁹⁵ tebdil-i ni‘metdür.

Beyt

دور فلکی يكسره بر منهج عدلست
خوش باش كه ظالم نبرد راه بمنزل¹⁸⁹⁶

Neşr: Herkes ki semt-i¹⁸⁹⁷ ‘adlden ‘udül idüp simet-i sitem ile mevsüm ve dalālet-i zulme sālİK olur. ‘Ākıbet ‘uḳābeyn-i ‘iḳāba ve ‘uḳūbet-i ‘uḳbāya giriftār olup hālİK olur.

Nitekim mücerrebān-ı aḥvāl-i ‘ālem dimişlerdür:¹⁸⁹⁸ الظلم يجلب النقم ويسلب النعم . Ve daḫi dimişlerdür¹⁸⁹⁹ الظلم اوله اعراض و اخره انقراض¹⁸⁹⁹ Ve ḥükemā’-i ḳudemā dimişlerdür: “Beden-i pādişāh-ı zālim ü cā’ir ü sitemger yaḫdan sāhte bir ḫişār-ı ‘ālīdür ki ḳullesi kürr-e-i zemheriri geçer ve burc-ı ābiye deger. [H74b] Her āyine-i tāb āfītāb-ı ‘ālem-tāb-ı İlāhī esāsına mümāss olup [A64a] münhedim ve zīr ü zeber ider.¹⁹⁰⁰ ان الله يمهل ولا يمهل

Ve Necāşī dir: “Melik-i zālimden teḫāşī itmek gerekdür; mülk küfr ile bāḳī olur [P70b] ammā zulum ile olmaz.”

¹⁸⁹¹ Yevm-i P, Ş: Rüz-ı A, H.

¹⁸⁹² “Muktedir olduğunda asla zulmetme, zira zulmün sonu pişmanlığa götürür.”

¹⁸⁹³ “Senin gözlerin uyur ancak mazlum uyanıktır; sana beddua eder ve Allah uyumaz.”

¹⁸⁹⁴ nesne H: -A, P, Ş.

¹⁸⁹⁵ mücib-i H: -A, P, Ş.

¹⁸⁹⁶ “Bu dünyanın devri ve döngüsü adalete göre ayarlanmıştır; mutlu ol ki zalim insan hiçbir şeyi elde edemez, hiçbir konuda başarı gösteremez.”

¹⁸⁹⁷ semt-i A, P, Ş: cādde-i H.

¹⁸⁹⁸ “Zulüm, intikam (duygusunu) getirir; iyilik ve sevgi (duygularını) engeller.”

¹⁸⁹⁹ Zulmün başı dünyalık kazançtır, sonu ise yok oluşturdur.”

¹⁹⁰⁰ “Allah mühlet verir, ihmal etmez.”

Erbāb-ı kaşaş içinde meşhūr ve kütüb-i tevārīhde mestūrdur ki, hātem-i emāret ü salṭanat biş biñ yıl gebrān ü muġān destinde pāyidār ve devlet ü izzet niçe rüzgār āteş-perestler dūdmānında ber-ķarār oldu.

Nazm

عدل و انصاف دان نه کفر و نه دين

انچه در حفظ ملك دركارست¹⁹⁰¹

عدل بي دين نظام عالم را

[Ş63a] بهتر از ظلم شاه ديندارست¹⁹⁰²

Neşr: Hurredānān dimişlerdür: “Pir-zenūñ kedd-i yemīninden ve rişte-i cānından hāşıl olan hürde-i sīm ü rīze-i zerle hāzāne vü hārābe ma^ç mūr olmaz. Ve mūr-ı za^ç īf-i pāyimālūñ zaḫīresi olan¹⁹⁰³ pāy-i melāḫ ile simāt-ı Süleymānī tertīb bulmaz. Sāz-ı ʿūd -ki māl-i maẓlūmān-ı bī-nevā ile sāḫte ola- şadāsı ʿālem-sūz ve naġamı ġam ve cām-ı mey -ki hūn-ı dil-i bī-çāregāndan leb-ā-leb ola- ḫandesı girye-i hūnīn ve neş^çesi derd-i ser ü elemdür. Ve dırra ile alınan dırrā^ç a-i faķīrden dır^ç -i Dāvūdī düzelmez ve tār-ı ecele aḫz olunan köhne devāc¹⁹⁰⁴ muḫtācdan bālīş-i mesned-i şehriyārī hāşıl¹⁹⁰⁵ olmaz. Siper -ki māl-i yetīmān-ı bī-ser ü sāmāndan dūḫte ola- mānī^ç -i tīr-i ķazā olmaz. Ve cevşen -ki ķatre ķatre sirişk-i [H75a] gedāyān-ı¹⁹⁰⁶ ʿuryāndan sāḫte ola- dāfī^ç -i tīġ-ı belā olmaz.

Şi^ç r

İtme zūlmi ne deñlü kemterse

Cān-ı zālīm egerçi mermerse

Derd ile çünki āh ide maẓlūm

Arıdur āḫir anı niteki mūm [A64b]

Hikāyet: Emālī-i Ḥaṫīb-i Medīne’de mezkūrdur: ¹⁹⁰⁷ [P71a] Şehr-i Semerķand’da bir zālīm-i meşhūr var idi; ki ḫalāyīķ cefāsından dā’im ʿazābda ve

¹⁹⁰¹ “Dindarlığın ya da inançsızlığın hiç önemli değildir; zira ki mülk işlerinde adalet ve insaf önemli ilkelerdir.”

¹⁹⁰² “Bu dünyada, dinsizlikle birlikte adalet, dindar padişahın zulmünden daha önemli ve daha üstündür.”

¹⁹⁰³ olan A, Ş: -P, H.

¹⁹⁰⁴ Der-kenār: Dırra, kesr-i dālla tura; dırrā^ç a, kesr-i dālla perhīz; dır^ç, cūbbe; devāc, fetḫ-i dālla çader-i şeb. Ş.

¹⁹⁰⁵ hāşıl A, Ş: -P, H.

¹⁹⁰⁶ sirişk-i gedāyān A, P: eşk-i gedāyān H, Ş.

¹⁹⁰⁷ -A, H, Ş: naķl ider ki P.

ta^caddī-i bī-nihāyesinden¹⁹⁰⁸ çengāl-i ^cuqāb ^ciḳābda idi. Bir gice kendü ğurfesinde tahtında¹⁹⁰⁹ ħufte vü ğunūde ve mesned-i ^cizzetde āsūde iken ḳazā ile ḳavs-i çarḫdan ṣihāb-ı ṣāḳıb gibi hevādan bir tīr-i ṣā^ciḳa-girdār iner ve sīne-i pūr-kīne-i ğaraż-ı marazından ṭable-i kāġıdvār ğüz̄er ider ve pūştinden çıḳar gider.¹⁹¹⁰ Tīrūñ üzerinde yazılmış ki,

Nazm

[Ş63b] تبغى و للبغى سهام تنتظر

انفذ في الاضلاع من ذخر الاير¹⁹¹¹

Neşr: Nitekim dimişlerdür:

اقرب الاشيا صرعة الظلوم

و انفذ السهام دعوة المظلوم¹⁹¹²

Neşr: Ve dimişlerdür: ¹⁹¹³من ساء عزمه رجع اليه سهمه Ekābirden¹⁹¹⁴ biri bu ma^cnāyı zihī ḫūb nazm itmişdür.

Nazm¹⁹¹⁵

هان اى نهاده تير جفادر كمان ظلم

انديشه كن زناوك بيداد در كمين¹⁹¹⁶

كر تير توز جوشن فولاد بگذرد

بيكان اه بگذرد از كوه اهنين¹⁹¹⁷

Neşr: Ve Ḥakīm-i Ḥaḳānī bu ḳıṭ^cada¹⁹¹⁸ naḳş-ı Mānī gibi ne şan^catlar¹⁹¹⁹

geçmişdür: [H75b]

بترس از تير باران ضعيفان در كمين شب

كه هر كز ضعف نالانتر قويتر زخم بيكانش

بترس از اه مظلومان كه بيدادست و خون بادد

تو خوش خفته ببالين تو ايد تير بارانش¹⁹²⁰

¹⁹⁰⁸ bī-nihāyesinden A, P, H: bī-nihāyetten Ş.

¹⁹⁰⁹ tahtında A, H, Ş: tahtı üstünde P.

¹⁹¹⁰ gider P: -A, H, Ş.

¹⁹¹¹ "İstersin, ancak isteğın sinelerde akrep yuvasından daha keskin bekleyen oklar var."

¹⁹¹² "En kolay şey zalimin öfkesi, en hızlı ok ise mazlumun duasıdır."

¹⁹¹³ "Kötü niyetle atılan ok sahibine döner."

¹⁹¹⁴ Ekābirden A, H, Ş: Ekābirinden P.

¹⁹¹⁵ Nazm A, P, Ş: -H.

¹⁹¹⁶ "Ey cefa okunu zulüm yayına yerleştiren kişi, yaptığın bu zulme karşılık olarak sana dönecek oku düşün."

¹⁹¹⁷ "Eğer senin attığın ok, çelikten yapılan siperden geçse bile; bunu unutma ki, ah oku çelikten yapılan bir dağ geçebilir."

¹⁹¹⁸ ḳıṭ^cada A, H, Ş: ḳıṭ^ca-i pūr-ḫāletde P:

¹⁹¹⁹ gibi ne şan^catlar P: -A, H, Ş.

Bāb-1 Şānzdehüm: Der-‘ Afv

‘ Afv, hāl-i kuvvet ü kudretde terk-i ‘ uķūbet-i mücrim ve cezā’-yı cerā’ımdür. [P71b] Ve mecmū’-ı hıṣāl-i ḥamīdeden ādeme lāzım ve ṭabī‘at-ı insāniye mülā’ımdür. Ḥāzret-i Rabb-i¹⁹²¹ ‘ Afüvv u Ğafūr [A65a] Resül-i kerīmine¹⁹²² خذ العفو buyurur. Ve li-hazā rüz-ı fetḥ-i Mekke’de cenāb-ı sa‘ādet-me’ābları ṣanādīd-i Ḳureyş’den envā’-ı cefā vü ezā görmüşken ol izā izāsında cümlesini āzād idüp ve¹⁹²³ انتم الطلاق ile kayd-ı esrden ıtlāk eylediler ve dil-i mürde-i pūjmürdeleri müjde-i لا¹⁹²⁴ تتریب عليكم ile şād idüp¹⁹²⁵ günāhlarını ‘afv buyurdular.

Belālaruñ dil-i ‘uşşāk-ı dil-figāra gerek

Belī ‘ināyet ü raḥmet günāhkāra gerek

ما عادت خود بهانه جویی نکنیم

جز نیکویی و نیک خوبی نکنیم¹⁹²⁶

انها که بجای ما بد بها کردند

ما با ایشان بجز نیکویی نکنیم¹⁹²⁷

Nesr: Ḥükemā dimişlerdür ki¹⁹²⁸ kemer-i kūh-ı günāḥ [Ş64a] cevzāya peyveste olsa yine fażilet-i ‘afva nisbet pest ve zerreden kemterdür.

Hikāyet: Bir ‘Arab mülük-ı ‘Arab’dan birinüñ aķārīb ü tevābi‘inden niçe kimesne ḳatlı itmişken yine meliküñ meclisine gelür. Melik ta‘accüb idüp ḥarīfe eydür: “Bu ne cāhilāne cür’et [H76a] ve ne ğaflet ü ḥamāḳatdür ki¹⁹²⁹ bu ḳadar günāh-ı ‘aẓimle benüm ‘uķūbetümden tersān ve heybetümden hirāsān olmayasın, yine ḥuzūruma gelesin?”¹⁹³⁰ Ḥarīf eydür:

Mıṣra‘

¹⁹²⁰ Gece güçsüz olan insanların başlarına ok yağmuru yağdırmaktan kork; çünkü bu zayıf insanların inleme etkileri okun tesirinden daha fazladır. Zulme maruz kalanların (mazlumların) ahından kork; çünkü sen gece yatakta tatlı uykundayken sana ok yağmuru olarak gelir.”

¹⁹²¹ Rabb-i A, P, H: -Ş.

¹⁹²² “Affetme yolunu tut.”

¹⁹²³ siz serbestsiniz.

¹⁹²⁴ “Bugün size kınama yok.” (Kur’ân-ı Kerîm, Yusuf, 12/92)

¹⁹²⁵ şād idüp A, P, Ş: levmden ḳurtarup H.

¹⁹²⁶ “Bizim âdetimiz (alışkanlığımız) bahane bulmak değildir, iyilik ve iyi davranmaktan başka bir şey yapmayız.”

¹⁹²⁷ “Onlar ki bize kötülükler yaptılar, biz ise onlara iyilikten başka bir şey yapmayız.”

¹⁹²⁸ ki P: -A, H, Ş.

¹⁹²⁹ ki P: -A, H, Ş.

¹⁹³⁰ yine ḥuzūruma gelesin A, P, H: -Ş.

Ṭotalum iki elüm kanda imiş qanı kerem

Neşr: “Bunı yaq̄inen bilürin¹⁹³¹ ki benüm günāhum ne qadar ‘aẓīm olsa senüñ ‘afvuñ andan a‘zamdur ve benüm cürmüm cirm-i küh gibi olsa [P72a] ‘afvuña nisbet berg-i kāhdan kemdür.”

Naẓm

کر عظیمست از فرو دستان کنه

عفو کردن از بزرگان اعظمست¹⁹³²

Neşr: Melike ‘Arab’uñ cevābı hōş gelüp cerīde-i hālını levş-i günāhdan taṭhīr ve ḥil‘at giydürüp ḥarīfi iḥsān ile ta‘zīr eyledi. [A65b]

Mıṣra‘

در عفو لذتیست که در انتقام نیست¹⁹³³

Neşr:¹⁹³⁴ Me‘mūn ḥalīfeden menkūldür, eger ḥalq̄ benüm ‘afv-ı günāhdan mertebe-i ḥazzımı bilelerdi hedāyā-yı cürmi ihdā idüp dā‘imā dergāhuma gelelerdi.

Ḳıṭ‘a

مجرم کراین دقیقه بداند که دمبدم

ماراچه لذتیست ز عفو کناهار

همواره ارتکاب جرایم کند بعمد

پیوسته نزد ماکنه ارد با عتذار¹⁹³⁵

Ḥikāyet:¹⁹³⁶ İskender bir gün Aristo’ya eyitdi: “Filān mücrimüñ ḥaqqında ne buyurursın ve ne maqūle cezāya sezāvār ve müstaḥaḥ görürsün?” Ḥakīm eyitdi: “Ey şāh-ı cihān-gīr ve ey şehriyār-ı gerdün-serīr, şıfat-ı ‘afv ki ecmel-i ḥaşā’ıldür, cerā’im aña āyīne ve mücrimīn [Ş64b] müzāhirdür. Eger eşim ü beze-kār olmasa¹⁹³⁷ ne ‘afva mezāhir ve ne şıfat-ı ‘afv zāhir olurdu.” [H76b]

Naẓm

کنه اینه عفو و رحمتست ای شاه

مبین بچشم حقارت کناهار انرا¹⁹³⁸

¹⁹³¹ bilürin P, H: bilürüm A, Ş.

¹⁹³² “Eğer günah ve suç işlemek alçaklardan beklenirse; günahları affetmek de büyüklerden beklenir.”

¹⁹³³ “Affetmekte öyle bir tat (zevk) var ki, intikam almakta yoktur.”

¹⁹³⁴ Neşr P, Ş: Ḥikāyet A: -H.

¹⁹³⁵ “Eğer günahkâr bu dakikada bunu bilse ki, her an günahkârları affetmek bizim için ne kadar tatlıdır; sürekli bilerek suç işler ki, sürekli kendini affetmek için bizim yanımıza gelsin.”

¹⁹³⁶ Ḥikāyet A: Neşr Ş: -P, H.

¹⁹³⁷ olmasa A, H, Ş: olmasaydı P.

¹⁹³⁸ “Ey padişah, günah af ve rahmet aynasıdır; o yüzden günah işleyenleri hor görme.”

Neşr: İskender yine Aristo'dan su'âl eyledi ki: “‘ Afv ne zamānda memdūh u mu‘ teberdür?” Hākīm cevāb virdi ki:¹⁹³⁹ “‘Haşma zafer bulup ādem muẓaffer olduğı zamānda tā ol ‘ afv ile sipāsdārī vü şükr-güzārī zafer kılına.”¹⁹⁴⁰

Nazm

[P72b] زابتداء دور ادم تا بعهد پادشاه

ازبزرگان عفو بودست از فرودستان كناه¹⁹⁴¹

Neşr: Her kimse -ki sehv ü haṭā vü günāhdan ḥālī degüldür; nitekim şān-ı ādemī budur- ‘ afv-ı Hūdā’ya muḥtāc olur, lāyık oldur ki¹⁹⁴² günāh-ı mücrimīni ‘ afv eyleye. Tā ki Hāzret-i Hāk dağı anuñ seyyi’ātını ‘ afv ve haṭī’ātini maḥv eyleye.

Nazm

اكر توقع بخشایش خداداری

زروی لطف بر شكستان بخشای¹⁹⁴³

Hikāyet: Bir pādişāh-ı keyvān-eyvānuñ [A66a] erbāb-ı dīvānından birinden haṭā ile bir ṭavr-ı nā-pesendīde vü vaẓ‘-ı nā-şāyeste şādır olup ḥarīfī ma‘ zül ider ve buyurur. Dest ü pāyını ḥasīs dirhem ü dīnār bağlar gibi muḥkem bağlayup ḥuzūr-ı mevfüru’l-ḥubūruna getürürler. ‘ İtāb-engīz ü ‘ iḳāb-āmīz ḥiṭāb ile ḥarīfī istintāḳ ider.¹⁹⁴⁴ Bīçāre du‘ ā dehānın güşāde kılıp dir:

Nazm

Gerek öldür gerek dirgür senüñüm¹⁹⁴⁵

Ḳapuñda boynı bağlu bir ḳuluñum

Neşr: “‘Ey sultān-ı kerem ve ey şāh-ı encüm-ḥaşem, ol zamān ki ḥuzūr-ı Rabbü’l-erbāba mevḳuf ḥiṭāba varasın, ḥāṭır-ı ‘ āṭıruñ¹⁹⁴⁶ ne ārzu ider [H77a] ve göñlüñ ne özler?” Şāh eyitdi: “‘ Afv-ı Hāzret-i Rabbü’l-‘ izzeti.” [Ş65a] Ḥarīf eyitdi:

Haṭā bizden ‘ aṭā sizden hemīşe

Mürüvvet kānısun iḥsān senüñdür¹⁹⁴⁷

Neşr: Şüphe yoḳdur ki pādişāhlar ḥaḳḳında ‘ afv-ı İlāhī sā’ir ḥalḳ ḥaḳḳında ‘ afv-ı pādişāhiye menūṭ u merbūṭdur.

¹⁹³⁹ Hākīm cevāb virdi ki P: eyitdi A, H, Ş.

¹⁹⁴⁰ zafer kılına A, H, Ş: şābit ve zāhir ola P:

¹⁹⁴¹ “İnsanoğlunun ilk yaratılışından padişahın zamanına kadar büyüklerin alışkanlığı affetmek, alçakların alışkanlığı ise günah işlemek olmuştur.”

¹⁹⁴² oldur ki A, P, H: budur ki Ş.

¹⁹⁴³ “Eğer Allah’tan seni affetmesini beklersen, sen de büyüklük edip düşenler ve kırılanları affet.”

¹⁹⁴⁴ ider A, P: eyler H, Ş.

¹⁹⁴⁵ Gerek öldür gerek dirgür senüñüm P, Ş: Gerek dirgür gerek öldür senüñüm A, H.

¹⁹⁴⁶ Ḥāṭır-ı ‘ āṭıruñ P: Ḥāṭıruñ A, H, Ş.

¹⁹⁴⁷ Bu beyit Şeyhi’ye aittir. (Bk. Mustafa İsen-Cemal Kurnaz, **Şeyhî Divanı**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1990, s. 127)

Nazm

ما پیش تو مجرمیم تو نزد خدای

کر عفو کنی حق ز تو هم عفو کند¹⁹⁴⁸ [P73a]

Neşr: Pādişāh-ı ercümend bu ma‘nāyı pesend idüp cürmini ‘afv eyledi ve yine maşıbın muqarrer idüp harif eski ‘ameliyle qaldı.

عفو فرمودن مبارک خلعتیست

هر که دارد عفو صاحب دولتیست¹⁹⁴⁹

دل ز نور عفو روش میشود

و ز نسیمش سینه کلشن میشود¹⁹⁵⁰

دوست دارد عفورا پروردگار

انچه ایزد دوست دارد دوست دار¹⁹⁵¹

Ey Raḥīm ü Zü’l-celāl ü lā-yezāl

Ḳādir ü Perverdigār ü bī-zevāl

[A66b]

Ey Kerīm ü Kirdigār ü kār-sāz

Mün‘im ü Muḥsin Ḥudā-yı bī-niyāz

Fātiḥü’l-ebvāb ü ‘Allāmu’l-guyüb

Ḳāsimü’l-erzāk u Keşşāfü’l-kürüb

Ḳādir ü Ḳayyūm ü Ḥayy ü lā-yenām

Ġāfirü’z-zenbi ‘Azizü zü’ntikām

Lem-yelidsin bī-veled Ferd ü Eḥad

Zāt-ı pākūñ vaşfi Allāhu’ş-şamed

Pādişehsin bī-vezīr ü bī-müşīr

¹⁹⁴⁸ “Biz senin yanında günahkârız sen ise Allah’ın nezdinde suçlusun; sen bizi affedersen Allah da seni affeder.”

¹⁹⁴⁹ “Affetmek kutsal bir hediyedir; affedebilen ise büyük bir güç ve devlete sahiptir.”

¹⁹⁵⁰ “Affetme ışıktan gönül aydınlanır; affetme rüzgârından göğüs gülistana dönüşür.”

¹⁹⁵¹ “Affetmeyi Allah çok sever; Allah’ın sevdiği şeyi sen de sev.”

Bî-naşîr ü bî-mu‘în ü bî-ẓahîr
[H77b]
Sen şehe lâzım degül ‘avn-i cünüd
Ente Ḥasbî ente Kâfi yâ Vedüd

Raḥmetüñ deryâsı bî-ḥadd ü kerân
Ḳudretüñ vaşfinda şâmitdür zebân

Zerre vaşf itmeye nûr-ı a‘zamı
Ḳatre bilmeye muḥîṭ-i ‘âlemi

Şemme-i vaşfuñda ‘âcizdür ‘uḳûl
Ḳudretüñ derkinde ḳâşırdur fuḥûl
[Ş65b]

‘Azmiye tevfiḳüñi idüp refiḳ
‘Afvuñuñ deryâsına eyle ğarîḳ

Raḥmetüñden eyleme miskîni dūr
Yâ Raḥîm ü yâ Kerîm ü yâ Ğafûr
[P73b]

Bâb-1 Heftdehüm: Der-Ḥilm

Efdal-i ḥişâl-i ḥamîde vü ecmel-i evşâf-ı pesendide -ki ḳudret-i Yezdânî
ḥilḳat-i insânîyi anuñla ârâste ḳılmışdur.¹⁹⁵² ما تقلد امرء قلادة احسن من حلم Ve ‘âlemiyân
üzerine anuñ bereketiyle rütbet-i¹⁹⁵³ tekrîm-i erzânî buyurmuşdur- ḥaşlet-i ḥilm ü
vaḳâr ve şıfat-ı bürdbârî vü ḳarârdur. Rabb-i Raḥîm *Kitâb-ı Kerîm*’inde buyurur: ان
الله غفور حلیم¹⁹⁵⁴

Nazm

برديباري خزانه خردست

[A67a] هر کرا حلم نيست ديور وددست¹⁹⁵⁵

¹⁹⁵² “Hiçbir kişi hilmden daha güzel bir kolye takmamıştır.”

¹⁹⁵³ rütbet-i A, P, Ş: ḥil‘at H.

¹⁹⁵⁴ “Çünkü Allah, çok bağışlayıcıdır, halîmdir.” (*Kur’ân-ı Kerîm*, Âl-i İmrân, 3/155)

¹⁹⁵⁵ “Sabırlılık bilgeliğin hazinesidir, kimde sabır yoksa o dev ve canavardır.”

Neşr: Hilm nemek-i mā'ide-i ahlākıdır, dediklerinüñ hikmeti oldur ki hilmî kalb eyleseñ¹⁹⁵⁶ milh olur. Ya'ni bir kimesne¹⁹⁵⁷ taḥşil-i ecnās-ı fezā'ille benî Ādem nev'inden mümtāz olsa ve taqđim-i eşnāf-ı fevāzıl ile aqrānı mābeyninden gūy-ı müsābakatı rübüde kılsa çün huşūnet-i [H78a] ṭab' ve ğılaḫ-i kalb ve tehettük-i mizācla mevsüm olsa sā'ir hünerleri ma'düm hükümünde olup şol ta'am-ı bī-nemek gibi maḫbūl-i ṭibā' olmadın maḫrūm ola ve ḫavātır anuñ ḫıffet-i mizāc ve rekāket-i re'yinden müteneffir olup ṭibā' anuñ huşūnet-i ṭab'ı sebebiyle muşāḫabetinden ibā vü imtinā' kıla.

Nazm

حلم مي ورزم بيك سومى نهم وسواس را
 كر سرب نرمست اما بشكند الماسر¹⁹⁵⁸

Neşr: Bā-vücūd ki Ḥazret-i Seyyid-i kā'ināt ve sened-i maḫlūkāt 'aleyhi efdālū's-şalavāt ve ekmelū't-taḫiyyāt müstecmi'-i cemī'-i kemālāt idi. [Ş66a] Ḥıṭāb-ı müsteṭāb-ı Cenāb-ı Rabbü'l-erbāb ana¹⁹⁵⁹ [P74a] bu minvāl üzere¹⁹⁶⁰ vārid oldı: ولو كنت فظا غليظ القلب لا نفصوا من حولك¹⁹⁶¹ Ya'ni ey cāmī'-i fezā'il ü fevāzıl, eger sen ğalīz-ṭab' u dürüş-t-ḫūy u saḫt-dil olsañ her āyine-i mevākib-i kevākib-i¹⁹⁶² اصحابي كالنجوم - ki ḫālā pīrāmenünde şüreyyā gibi müctemī'lerdür- Benātü'n-na'ş-vār perākende vü tār-mār olalardı.

Ve şāḫib-i serir-i ḫullet ve peder-i erbāb-ı dīn ü millet nebiyy-i kerīm Ḥalilullāh¹⁹⁶³ Ḥazret-i İbrāhīm 'alā nebiyyinā ve 'aleyhi¹⁹⁶⁴ سلام قولا من رب رحيم Kur'an-ı Kadīm ve Furqān-ı Lāzımü't-tekrīm ve't-taqđim'de bu şıfatla sitāyiş buyurulmuşdur: ان ابراهيم لاواه حليم¹⁹⁶⁵ [A67b] Ve'l-ḫāşıl fażilet-i hilm şıfat-ı maḫbū' u mergūbdur ve ḫalim delim maḫbūl-i ṭibā' u maḫbūb-ı ḫulūbdür.

Nazm

ستون خرد برد بارى بود

¹⁹⁵⁶ eyleseñ A, P: eyle Ş: etseñ H.

¹⁹⁵⁷ kimesne A, H, Ş: kimse P.

¹⁹⁵⁸ "Sabır gösteririm ve titizliliği bir kenara bırakırım, kurşun yumuşak olabilir; ama yeri geldiğinde elması kırabilir."

¹⁹⁵⁹ erbāb aña A, H, Ş: erbābdan anlara P.

¹⁹⁶⁰ üzere P, H, Ş: üzerine A.

¹⁹⁶¹ "Şayet sen kaba, katı yürekli olsaydın; hiç şüphesiz, etrafından dağılıp giderlerdi." (Kur'an-ı Kerim, Al-i İmrân, 3/159)

¹⁹⁶² "Ashabım yıldızlar gibidir." (Aclûnî, Keşfü'l-hafâ, I, s. 147)

¹⁹⁶³ Ḥalilullāh P: -A, H, Ş.

¹⁹⁶⁴ "Onlara merhametli Rabb'in söylediği selam vardır." (Kur'an-ı Kerim, Yasin, 36/58)

¹⁹⁶⁵ "Şüphesiz ki İbrahim çok yumuşak huylu ve pek sabırlı idi." (Kur'an-ı Kerim, Tevbe, 9/114)

[H78b] سبک سر همیشه بخواری بود¹⁹⁶⁶

Neşr: Ve enbiyā vü evliyā şıfat-ı hımlle muttaşılardur; tā ol şüretle sîret-i ğağabı -ki müfsid-i imān ve pîşrev-i leşker-i şeytāndur- şikeste itmişlerdür. Ve hadîş-i şerîfde vârid olmışdur: “Pehlevān ol degüldür ki şaf-şiken ü merd-efgen ola; belki oldur ki hāl-i ğağabında nefsi emmâresini kendüye me'mûr u mağhûr eyleye ki nefsi emmâre hemvâre nâ-hemvârlık semtindedür. Ve tevsen-i tîz-gām-ı ğağabı şekîme-i şekîb¹⁹⁶⁷ ve ligām-ı te'ennî ile rām eyleye.

Nazm

مردی کمان مبرکه بزورست و پردلی
با خشم اکر برای دانم که کاملی¹⁹⁶⁸

[P74b]

دیو بندست حلم اگردانی

[Ş66b] غضب از دست اوست زندانی¹⁹⁶⁹

Neşr: Server-i kâ'ināt 'aleyhi efđalü's-şalavât: ليس الشديد بالصرعة انما الشديد الذي
buyurur. یملك نفسه عند الغضب¹⁹⁷⁰

Kit'a

Pehlevān ol kişi degüldür kim

İli zûr ile ser-nigûn eyler

Pehlevān oldurur ki vaqt-i ğağab

Nefsi emmâreyi zebûn eyler¹⁹⁷¹

Dime kim er başaram erlik oldur

Er iseñ nefsi baş serverlik oldur¹⁹⁷²

Neşr: Merd-i hālîm¹⁹⁷³ oldur ki seyl-âb-ı ğağabı kûh-ı şâmiğ gibi 'aynına almaya ve nâ'ire-i hışmuñ lehebi küre-i nâra muttaşıl olsa aña bir şerer kadar gelmeye.

¹⁹⁶⁶ “Bilgeliğın direği sabırdır, düşüncesiz ve aptal kişi her yerde küçük düşürülür.”

¹⁹⁶⁷ şekîb A, P, Ş: şikest H.

¹⁹⁶⁸ “Zannetme ki mertlik güç, kuvvet ve cesaret ile ölçülür; öfkene galip gelirsın bilge olduğunu anlarım.”

¹⁹⁶⁹ “Eğer sabrı doğru kullanabilirsın devleri onunla bağlayabilirsın; gazap ile öfke sabrın zindanında hapis yatar.”

¹⁹⁷⁰ “Pehlivan, gürüşte hasmını yenen değildir; ancak öfkelenendiğinde kendisini zapt eden ve iradesine sahip olandır.” (Buhârî, Edeb, 76; Mislîm, Birr, 45)

¹⁹⁷¹ Bu kit'a Azmî'ye aittir. (Bk. Ceyhan, Azmî'nin Kırk Hadis Tercümesi, s. 148.)

¹⁹⁷² Bu beyit Şeyhi'ye aittir. (Bk. Faruk K. Timurtaş, Şeyhî Husrev ü Şîrin, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1980, s. 127)

¹⁹⁷³ hālîm A, P, Ş: hâkîm H.

چو حلم اندر امد غضب کشت پست

[A68a] غضب را همین برد باری شکست¹⁹⁷⁴

Hikāyet: Nūṣīrevān¹⁹⁷⁵ Büzürmihr'den su'āl eyledi ki: “Alāmet-i ḥilm nedür?” [H79a] Ḥakīm eyitdi: “Ḥilmüñ üç nişānı vārdur: Biri ol ki eger bir turş-rüy u saḥt-güy kemer-i ḥuṣūmeti dermiyān idüp bīhūde vü hezl ü hezeyān söylese ol rıfḳ u luṭf u şīrīn-zebānlıḡ ile cevāb vire ve eger ol bāb-ı¹⁹⁷⁶ cengden girüp¹⁹⁷⁷ cidāle maşāff bağlasa bu ṭarīḳ-ı muşāfātadan gelüp iḥsān şūretin göstere.

Nazm

با تو کویم که چیست غایت حلم

هر که زهرت دهد شکر بخشش

کم مباش از درخت سایه فکن

هر که سنکت زند ثمر بخشش¹⁹⁷⁸

[P75a]

هر که بخراشدت جگر بجفا

همچو کان کریم زر بخشش¹⁹⁷⁹

Nesr: ‘Alāmet-i düvüm oldur ki ol dem ki āteş-i ḥıṣm müşte‘il olup ṭutuşa ve şavlet-i saṭvet ü ḡaḡab ḡāyetine yitişe, nefsine cebr idüp sūret-i ḡaḡabı kesr ide ki bunı delīl-i iṭmī’nān-ı dil ve [Ş67a] teskīn-i rūḡ kılmışlardur ve dervīşān-ı ehl-i sülük buña ‘ilāc-ı ḡaḡab dimişlerdür.

حلم سرمایه کمال بود

سبب عزت و جلال بود¹⁹⁸⁰

حلم شادی فزای هر خجلیست

مومیانی هر شکسته دلیست¹⁹⁸¹

Nesr: Ve nişāne-i süvüm¹⁹⁸² oldur ki ḡadem ü ḡaşemden müstaḡaḡḳ-ı ‘ukūbet olan kimseye ḡıṣm eylemeye. Nitekim Hürmüz’üñ āfitāb-ı devleti ufḳ-ı sa‘ādetden

¹⁹⁷⁴ “Sabır geldiğinde gazap ve öfke alçak bir konuma düştü, öfke ve gazabı kıran bu sabır oldu.”

¹⁹⁷⁵ Nūṣīrevān A, H, Ş: Nūṣīrevān-ı ‘ādil P.

¹⁹⁷⁶ ol bāb A, H, Ş: ol P.

¹⁹⁷⁷ girüp A, H, Ş: gelüp P.

¹⁹⁷⁸ “Sana sabrın sonundan (amacından) bahsedeyim: Sana zehir verene şeker ver, gölgesini hiç kimseden esirgemeyen ağaçtan farklı davranma ki ona taş atana bile meyve verir.”

¹⁹⁷⁹ “Her kim ki senin ciğerini cefa ile yaralamaya çalışırsa, sen ona karşı Allah gibi ol, bağışlayıcı bir tavırla davranıp sana zarar verene bile altın bahşet.”

¹⁹⁸⁰ “Kemale ermenin yatırımı sabretmektir; büyüklük ve ihtişamın sebebi sabırdır.”

¹⁹⁸¹ “Her utaç duyan kulu sevindiren şey sabretmektir, her kırık gönlün merhemi sabırdır.”

¹⁹⁸² Süvüm P, Ş: Siyüm A, H.

ğurüb idüp re's iken zeneb olmağa. Tarîk-ı meşnevînüñ şeyhi Mevlânâ Şeyhi bunı sebeb 'add itmişdür ve dimişdür: [H79b]

Egerçi var idi 'adl ü şehâsı

Yoğ idi şefkat ü hilm ü vefâsı

[A68b]

Hüner¹⁹⁸³ düşmen cefâ-pîşe er idi

Cihânveş sifle vü dūn-perver idi

Qılurdı çok vefâya az mürüvvet

İderdi az günâha çok 'uqûbet

Hikâyet: Bir gün nev-bâve-i büstân-ı velâyet ve bâküre-i bâğistân-ı hidâyet sıbt-ı nebî vü naḥl-i velî Hüseyn bin 'Alî radiya'llâhu 'anhümâ Allâhü'l-'aliyy¹⁹⁸⁴ eşrâf-ı 'Arab'dan bir 'aşiretle 'işret ü mihmânî kırup bir ser-i ḥ'ânde oturmuşdı. Hizmetkâr kâse ile ıssı aş meclise getürüp¹⁹⁸⁵ لكل جواد عشره [P75b] gâyet-i dehşetinden pâyı ḥâşiyeye-i besâta dokunup kâse elinden ser-i şehzâde üzerine düşdi ve aş ruhsâre-i mübâregi üzerine döküldi. Ḥazret-i Hüseyn râh-ı te'dibden ne ân ki tarîk-ı ta'zîbden ḥâdimüñ yüzine nazâr eyledi. Zebân-ı ḥâdime hemân bu cârî¹⁹⁸⁶ oldu ki: ¹⁹⁸⁷ والكاظمين الغيظ Ḥazret-i Hüseyn eyitdi: "Āteş-i ḥışmum ḥâmid oldu." Yine ḥâdim eyitdi:¹⁹⁸⁸ والعافين عن الناس [Ş67b] Ḥazret-i Hüseyn eyitdi: "'Afv eyledüm." Ḥâdim eyitdi: ¹⁹⁸⁹ والله يحب المحسنين Ḥazret-i Hüseyn eyitdi: "Seni mâlumdan âzâd eyledüm ve me'unet-i ma'îşetüñi zimmet-i keremime¹⁹⁹⁰ lâzım kıldum.

Nazm

بدی را مکافات کردن بدی

بر اهل صورت بود بخردی¹⁹⁹¹

[H80a]

بمعنی کسانی که بی پرده اند

بدی دیده و نیکویی کرده اند¹⁹⁹²

¹⁹⁸³ Hüner A, P, Ş: Hezâr H.

¹⁹⁸⁴ 'anhümâ Allâhü'l-'aliyy P, H: 'anhüme'l-'aliyy A, Ş.

¹⁹⁸⁵ "Her safkan at tökezleyebilir."

¹⁹⁸⁶ hemân bu cârî P: cârî A, H, Ş.

¹⁹⁸⁷ "... öfkelerini yutarlar..." (Kur'ân-ı Kerîm, Âl-i İmrân, 3/134)

¹⁹⁸⁸ "... ve affedenler." (Kur'ân-ı Kerîm, Âl-i İmrân, 3/134)

¹⁹⁸⁹ "Allah da güzel davranışta bulunanları sever." (Kur'ân-ı Kerîm, Âl-i İmrân, 3/134)

¹⁹⁹⁰ zimmet-i keremime A, H, Ş: üzerime P.

¹⁹⁹¹ "Kötülüğe, kötülükle yanıt vermek, görüntüye göre karar veren insanların açısından bilgeliktir."

¹⁹⁹² "Gerçek anlamda bu dünyanın ve dünyadaki olan bitenlerin anlamını bilen ve keşfeden insanlar, kötülük görüp buna karşılık iyilik yapmışlardır."

Hikāyet: Hāzret-i Īsā'dan 'alā nebiyyinā ve 'aleyhi'-ş-şalavātü ve's-selām su'āl eylediler ki: "Ġāyet-i eşedd ü saḡt nedür?" Buyurdılar ki: "Ġaḡab-ı Hāzret-i Hāḡ ve Ḳahhār-ı muṡlaḡ celle celāluhu ve 'amme nevāluhu." Eyitdiler: "Ya ḡaḡab-ı Īlāhīden eymen olmaḡa çāre nedür?" Buyurdılar ki: [A69a] "Kişi kendü ḡaḡabını terk itmekdür."

Hāzret-i 'Alī raḡiyāllāhu 'anhu ve keremm'allāhu veche buyurur: حده المرء تحلكه و حلم المرء عونہ¹⁹⁹³

Hāzret-i Mevlevī *Meşnevī*'sinde bu hikāyeti irād ü inşād itmişdür:

کفت عیسی را یکی هشیار سر
چیست در هستی ز جمله صعبت¹⁹⁹⁴

[P76a]

کفت ای جان صعبت خشم خدا
که از و دوزخ همی ترسد چو ما

کفت ازین خشم خداچه بود امان
کفت ترک خشم خویش اندر زمان

ترک خشم و شهوت خویش اوری
هست مردی و رک پیغمبری

Nesr: dimişlerdür: ¹⁹⁹⁵ ایاک و عزة الغضب فانها تفضي الي ذلة الاعتذار

کستاخ سخن مباش باکس
تا عذر سخن نخواهی از پس¹⁹⁹⁶

Nesr: Ve lisān-ı Türki'de meşeldür: "Ġaḡabla ḡalḡan nedāmetle oturur." dirler. Ve ittiḡād-ı mevādd-ı ḡaḡab u buḡz aña delīldür ki ḡaḡab şāḡibine sebab-i buḡzdur [Ş68a] ve ḡaḡabuñ āḡiri ḡabb olmaḡ daḡi buña şāḡiddür. Zirā ḡaḡab āḡir şāḡibini ḡabb gibi [H80b] ḡalḡuñ meḡūzı ider ve vaḡşet virür. Nitekim dimişler: ¹⁹⁹⁷ الغضب وحشة لا خلاص عنها. Ve bunı bilmek ümmehāt-ı mühimmātdandır ki ba'zı mevāzi'-i ḡavāmızda ḡaḡab ḡilmden ercaḡ u ensebdür. ¹⁹⁹⁸ bu لا خير في حلم بلا غضب. ma'nādan mebnīdür. Mevlānā Nizāmī'nüñ bu nazmı bu maźmūndan münḡidür.

تحمل را بخود کن رهنمونی

¹⁹⁹³ "Kişiyi öfkesi helak eder ve 'ona hilmi yardım eder." (Bk. Ceyhan, **Türk Edebiyatı'nda...**, s.487)

¹⁹⁹⁴ "Hz. İsa'ya akıllı ve uyanık biri sordu ki: 'Bu dünyada en zor durum nedir?'"

¹⁹⁹⁵ "Öfkenin gururuna kapılma; zira o seni özrün (dilemek zorunda kalmanın) alçaklığına götürür."

¹⁹⁹⁶ Bu beyit A'da yok.

¹⁹⁹⁷ "Gadap kurtuluşu olmayan bir vahşettir."

¹⁹⁹⁸ "Gadabın olmadığı bir yumuşak başlılıkta hayır yoktur."

نه چندانى كه بارارد ز بونى

Nesr: Ve ¹⁹⁹⁹اعوذ بالله من غضب الحليم bu maḳālī mü'eyyid ü mü'ekkiddür. Zīrā ki ğaḍab-ı mezmūm oldur ki hırş u ṭama' kāsīd ve bir emr-i münker ve ğaraż-ı fāsīd için ola. Ammā şol ğaḍab ki i' lām-ı ma' ālim-i dīn-i metīn ve i' lā-yı kelimetu'llāh ve hıfz-ı merāsīm-i şer'-i mübīn ecl için ola, ol bisyār-sutūde [A69b] vü ğāyet-pesendīdedür. Meşelā, eger bir kimse ki hıyānet-i ḥarem-ı muḥterem ide, anda [P76b] izhār-ı ḥilm 'aḳlen ve şer'an mezmūmdur. Ve ol kes nażar-ı ehl-i mürüvvetden sākıṭ u meyšūmdur. Ve çün aḥkām-ı ğayret -ki bī-ğaḍab ve hışm ü ḥuşūnet el virmeye- muḳteżā-yı ḥamiyyet ne ise anı eyleye, ki ḥükemā dimişlerdür: ²⁰⁰⁰من لم يقومه الكرامة يقومه الا ساءة

فوضع الندي فى موضع السيف العلى

مضر كوضع السيف فى موضع الندى ²⁰⁰¹

Şi' r

تحمل کرچه بس خوبست و فضل بي کران دارد

[H81a] ولي چندان نمى بايد که غيرت رازيان دارد

Nesr: Kemāl-i mürüvvet ü merdī vü fütüvvet oldur ki maḥall-i ḥilm ü ğaḍabı nażar-ı şahihle temyīz ide ve her maḥalde muḳteżā-yı ḥāl ve maḳām ne ise ri' āyet eyleye. [Ş68b] ²⁰⁰²لا تكن رطبا فتعصر ولا يابسا فتكسر

Beyt

قهر و لطف اندر محل خود نکوست

جای کل کل باش و جای خار خار

Alçaḳ ḳoma rikābveş olma çü tīġ-i tīz

Ne yavuz ol asıl ne yavaş ol dilā basıl ²⁰⁰³

²⁰⁰⁴لا تكن حلوا فتبلع و لا مرا فتلفظ Afv daḥi kezālik memdūḥ u maḥmūd olması ḥudūd-ı şer' iyyeden ğayrıda olıcaḳdur. Nitekim ²⁰⁰⁵ba' z-ı erbāb-ı belāġat ve aşḥāb-ı feşāḥat u ḥaşāfet bu mażmūnı nazm itmişlerdür.

Beyt

¹⁹⁹⁹ “Yumuşak başlı bir insanın kızmasından Allah'a sığınırım.”

²⁰⁰⁰ “Kerametın, iyilik ve cömertliġin ayakta tutmadıġı kimseyi kötülük ayakta tutar.”

²⁰⁰¹ “Kılıcın ucunda kırıġının olması gibi; kırıġının olacaġı yerde de kılıcın durması zararlıdır.”

²⁰⁰² Ş, H: -A, P. “Yaş olma sıkılırsın, kuru olma kırılırsın.”

²⁰⁰³ Bu beyit Fevrî'ye aittir. (Bk. Fevrî, *Dîvân*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Revan Köşkü, nu. 763, vr. 172a)

²⁰⁰⁴ Ş, H: -A, P. “Tatlı olma yutulursun, acı olma tükürülürsün.”

²⁰⁰⁵ Nitekim A, P, H: Niteki Ş.

اكر ان جرم را حدیست شرعی
نباید داشت انجا عفو مرعی²⁰⁰⁶

که عفو اودران اجرای حدست
بلا را حد شرعی همچو سدست²⁰⁰⁷

Bāb-ı Hecdehüm.²⁰⁰⁸ Hülğ u Rıfğ

Hülğ, hōş-hüy olmadan ‘ibāretdür. Rıfğ ü nermī dil-cüylükdan kināyetdür. ²⁰⁰⁹المؤمنون هينون لينون²⁰¹⁰ Birisi mülāṭafet ṭarīkinden sāzkārīdür ve birisi²⁰¹⁰ mülāyemet ü müdarā yüzünden kār-sāzīdür. [A70a] Ammā hülğ ni‘met-i na‘im ve ḥaṣlet-i kerīmdür. [P77a] Ḥāzret-i Ḥağ celle ve ‘alā imānı ki ḥalğ eyledi, Cenāb-ı Rabbü’l-‘azzeve niyāz idüp eyitdi: “İlāhī, çün ben za‘ifī ḥalğ eyledüñ, kuvvet daḥi vir.” [H81b] Hülğ ve seḥāvetle ḳavī ḳıldı. Ve küfri ki yaratdı, ol daḥi kezālik Cenāb-ı Ḥağğ’a teveccüh idüp²⁰¹¹ eyitdi ki: “İlāhī, beni ḳavī eyle.” Tünd-hüyī ve ḥuḅ u buḥl ile ḳavī eyledi. “Ve mütemmim-i mekārīm-i aḥlāk ‘aleyhi selāmu’llāhi’l-Ḥallāk²⁰¹² buyurur: “Bed-hülğ u tünd-ḥū dār-ı ḥulda dāḥil olmaz ve baḥil in‘ame-i dār-ı na‘imden tena‘um itmez.”²⁰¹³ في سعة الأخلاق كنوز الأرزاق²⁰¹³

Beyt

من ندانم در جهان جست و جو
هیچ خاصیت به از خلق نکو²⁰¹⁴ [Ş69a]

Nitekim dimişlerdür: “Nüzül-i *Ḳur’ān*’dan murād taḥṣil-i sīret-i ḥūbdur, tertil-i süre-i mektüb degüldür.”

Hikāyet: Bir gün Ḥāzret-i Rūḥu’llāh ‘alā nebiyyinā ve ‘aleyhi’ş-ṣalātü ve’s-selām bir eblehle hem-rāh olur. Ol fürümāye Ḥāzret-i ‘İsā’ya bir şübhe istifsār ider. Rıfğ u hülğ ile cevāb virür. Ol ḥıra ağır gelüp ḳabül itmez ve ‘arbede vü debdebeye āgāz ider ve dir: ²⁰¹⁵ هذا لا يشفي العليل ولا يسقي الغليل²⁰¹⁵ Çendān ki nefrīn ider, Ḥāzret-i

²⁰⁰⁶ “Eğer yaptığın bir hata, işlediğin bir suç için dinin belirlediği bir cezalandırma varsa, o konuda affedilme beklentisinde bulunmamalısın.”

²⁰⁰⁷ “Onun affi aslında cezalandırmakta yatmıştır; din tarafından belirlenen ceza, belalara karşı bir set gibidir.”

²⁰⁰⁸ Hecdehüm A, H, Ş: Hejdehüm P.

²⁰⁰⁹ H, Ş: -A, P. المؤمنون هينون لينون

²⁰¹⁰ Birisi mülāṭefet ṭarīkinden sāz-kārīdür ve birisi A, P, Ş: Biri H.

²⁰¹¹ Cenāb-ı Ḥağğa teveccüh idüp A, H, Ş: -P.

²⁰¹² selāmu’llāhi’l-Ḥallāk A, H, Ş: selāmu’llāhi’l-meliki’l-Ḥallāk P.

²⁰¹³ “Ahlākın genişliğinde rızık hazineleri vardır.”

²⁰¹⁴ “Bu dünyada çok aradım; fakat iyi huydan daha iyi bir özellik bulmadım.”

²⁰¹⁵ “Bu ne hastaya şifa verir, ne de yanmışın susuzluğunu giderir.”

‘Īsā²⁰¹⁶ taḥsīn ider. Her çend ki ol bāb-ı mücādeleden gelür, ol²⁰¹⁷ rāh-ı mülātefeye gider. Nāgāh bir ‘azīz ol ḥır-ı bī- temeyyüzüñ bu hücumun görüp Ḥazret-i ‘Īsā’ya eyitdi: “Yā Kelimetu’llāh, niçün bu nādān ü dūnı böyle söyledirsin, her çend ol ‘unf ider, sen luḥf gösterirsen ve her bār ki ol cev̄ ü cefā semtine sālīk olu sen mihr ü vefā [P77b] ṭarīḳine [H82a] zāhib olursın.” Ḥazret-i Īsā ‘aleyhi’s-selām²⁰¹⁸ eyitdi: “Ey refīḳ-ı muvāfiḳ ve ey ṣadīḳ-ı ṣādīḳ,²⁰¹⁹ كل اناء يترشح بما فيه [A70b] mücibince²⁰²⁰ andan ol şıfat ṣādır olur, benden daḥi²⁰²¹ bu şūret zāhir olur.

Mıṣra‘

از کوزه همان برون ترا ورد که دروست²⁰²²

Neşr: “Ve ben anuñ kelimāt-ı nā-sezāsından ve nāsa ezāsından ğaḍab kılmam; ammā ol benüm ḥulḳ u ḥūyumdan taḥşīl-i edeb kıılır.”

Naẓm

چون نشوم من زوی افروخته
کاشود از من ادب اموخته²⁰²³

من که زدم مایه ده جان شدم
این صفتم داد خدا زان شدم²⁰²⁴

خلق نکو وصف مسیحا بود
خصلت بد مرک مفا جا بود²⁰²⁵ [Ş69b]

Ḥüsn-i ḥulḳ envār-ı ḥikmet-i İlāhiyye’den bir nūr ve esrār-ı ‘izzet-i Sübhāniyye’den bir sırr-ı fā’izü’s-sürürdur ki ol nūr-la başar-ı başiret-i münevver ve ol sırr-ı laṭifle serā’ir-i zāmā’ir-i erbāb-ı dile vuşūl müyesserdür.

Ḥükemā-yı zevi’l-ārā dimişlerdür: “Nişān-ı ḥōş-ḥūyī on nesnedür. Evvel, ma‘ḳūl u meşrū‘ olan umūrda cumhūra muḥālefet itmeme. İkinci, esnāf-ı beni²⁰²⁶ Ādemle inşāfla mu‘āmele itmek. Üçüncü, kimesnenüñ²⁰²⁷ ‘aybın tecessüs itmeme.

²⁰¹⁶ Ḥazret-i ‘Īsā P, H, Ş: Ḥazret A.

²⁰¹⁷ ol P, Ş: bu A, H.

²⁰¹⁸ ‘aleyhi’s-selām P: -A, H, Ş.

²⁰¹⁹ “Her kap içindekini sızdırır.” (Bk. Yılmaz, **Kültürümüzde Arapça ve Farsça Asıllı Vecizeler Sözlüğü**, s. 491)

²⁰²⁰ mücibince A, H, Ş: mücibi üzrerine P.

²⁰²¹ daḥi P: -A, H, Ş.

²⁰²² “Testide ne varsa, dışarıya da o çıkar.”

²⁰²³ “Ben ona karşı öfkeme hâkim olup kızmayacak olursam, o benden edep öğrenecektir.

²⁰²⁴ “Ben ki ilk yaratıldığım an itibariyle birçok güzel özelliğe sahip olarak ruh buldum; Allah bana bu sıfatı da bahşederek beni kendisinin bir parçası yaptı.”

²⁰²⁵ “İyi huy, iyi davranış Hz. İsa’nın temel özelliğidir; kötü huy ise insanın ansızın ölümü gibidir.”

Mışra‘

که هر که بی هنرافتد نظر بعیب کند²⁰²⁸

Neşr: Dördüncü, zillet vâkı‘ olan kimseyi tezlil itmeyüp zilleti te’vıl itmek ki²⁰²⁹
[H82b] لكلصارم نبوة و لكل جواد كبوة

Mışra‘

Kesilmez ayağı bir sürçen atıñ [P78a]

Neşr: Beşinci bi-hüküm-i العذر عند كرام الناس مقبول günehkār u ‘özr-ḥ`āhuñ i‘tizārını
ḳabül itmek. Altıncı, incāḥ-ı ḥācāt-ı ehl-i ḥācce. Yedinci, eziyyet-i beliyet-i
beriyeye taḥammül itmek.²⁰³⁰ Sekizinci, kendü ‘aybına ittilā‘u i‘tirāfdur. Ḥazret-i
Risālet-penāḥ Muḥammed resūlu’llāḥ²⁰³¹ şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem buyurur:
[A71a] طوبى لمن شغله عيبه عن عيوب الناس²⁰³²

Her ki il ‘aybını hüner añlar

قل فطوبى له و حسن ماب²⁰³³

Kendü ‘aybı sa‘ ādet anuñ kim

Nazar-ı²⁰³⁴ ‘ayb-ı ğayra ola ḥicāb

Neşr: Toḳuzuncı, ṭalāḳat ü beşāşet üzre olup dā’imā gül-i ḥandān gibi ḥande-rū
olmaḳ. Onuncı, ḥalka ḥulḳ ile ve fuḳarāya rıfḳ ile söylemek.”

Nazm

با همه خلق جهان خلق پسندیده نمای

که سوى خلد برین راهبران خواهد بود²⁰³⁵

[Ş70a]

خوش است عالم از ادکی و خوش خویی

بدین مقام در اکر بهشت میجویی²⁰³⁶

²⁰²⁶ benī A, P, H: -Ş.

²⁰²⁷ kimesnenüñ A, H, Ş: kimsenüñ P.

²⁰²⁸ “Hünersiz, hiçbir işe yaramayan insan; sürekli başkalarında ayıp ve kusur bulma çabasıdır.”

²⁰²⁹ “Her keskin (kılıcın) bir ıskalaması, her iyi koşan (atın) bir tökezlemesi vardır.”

²⁰³⁰ itmek A, H, Ş: eylemek P.

²⁰³¹ Muḥammed resūlu’llāḥ P: -A, H, Ş.

²⁰³² “Kendi aybını gören, başkalarının ayıplarını görmesinden kendisini alıkoyan insan ne mutlu.”
(Aclūnī, **Keşfü’l-hafâ**, II, s. 59)

²⁰³³ “Ne mutlu ona ve ne güzel bir varış yeri, dedi.”

²⁰³⁴ Nazar-ı P, H, Ş: rü’yet-i A.

²⁰³⁵ “Bu dünyadaki tüm halka karşı güzel huylu davran ki, bu seni cennete yönlendiren şey olacaktır.”

²⁰³⁶ “Hür irade ve iyi huy ile dolu olan bir âlem iyi ve hoştur; cenneti arayıp istiyorsan bu yola girmelisin.”

Neşr: Ammā rıfķ sāzkārī vü müdārādur. Haberde gelmişdür, rıfķ refiķ olduğı kimesneye²⁰³⁷ revnaķ u tevfiķ virür ve nā-sāzkārī muķterin olduğı şey'e teşevvüş virüp perişān ve herc ü merc²⁰³⁸ ider, ki dimişlerdür:

المواسات افضل الاعمال

و المدارات اجمل الافعال²⁰³⁹

Neşr: Ba^ç z-ı efāzıl dimişdür: [H83a] ²⁰⁴⁰ من عرف الناس داراهم ومن جهلهم ماراهم ve ²⁰⁴¹ الممارسة ²⁰⁴² رأس المداراة ترك ²⁰⁴³ Hāzret-i ' izzet ' azzet kelimetuhu bu şıfatla ḥabībini ta^ç rıf buyurur: ²⁰⁴⁴ فبما رحمة من الله لنت لهم

Sūḥan-ı serd ü dürüşť sebab-i қаtī' at [P78b] ve nermī vü mülāyemet vesīle-i meveddet ü vuşlatdur.

Beyt

بشیرین زبانی و لطف و خوشی

توانی که بیلی بمویی کشی²⁰⁴⁵

Neşr: Şeker-güftārlardan biri dimişdür:

Mışra^ç

Bu meşeldür tatlu dil ile yılan inden çıkar

Hikāyet: Erdeşir-i Bābek -ki serir-i salţanatı²⁰⁴⁶ ziver-i ḥikmetiyle²⁰⁴⁷ ārāste idi- ferzend-i ercümendini gördi. Bir cāme-i kıymetī giymiş, eyitdi: "Ey püser, selāţin-i nāmdāra bir cāme gerekdür ki hıç bir hızāne-i [A71b] 'āmirede olmaya ve hıç kimse anı şı'ār idinmeye, bu cāme ki sen giyersen buña herkes kādır olur." Püser eyitdi: "Ya ol cāme ne maķüle nesneden nesc olunur?" Eyitdi: "Tārī-i nāik-ḥūyī vü nīgū-kārī ve pūdī-i sāz-kārī vü bürdbārīdür." Ve herkes ki bu kelimātuñ ma'ānisinde im'ān ider. 'Ayānen bilür ki cāmi'ü'l-ḥayrāt ve mecmū'atü'l-müberrātdur.

Nażm

پادشاهان و شهریارانرا

²⁰³⁷ kimesneye A, P: kimseye H, Ş.

²⁰³⁸ Der-kenār: Herc ü merc, qarış muruş; el-müvāsāt , el-müşāreke. Ş.

²⁰³⁹ "Teselli, işlerin en iyisi ve idare etmek davranışların en güzelidir."

²⁰⁴⁰ "İnsanları tanıyan onları yönetir; onları anlamayan tartışır."

²⁰⁴¹ "İdare etmenin başı görmemezlikten gelmedir."

²⁰⁴² Ba^ç zı efāzıl dimişdür: من عرف الناس داراهم ومن جهلهم ماراهم ve رأس المداراة ترك الممارسة A, H, Ş: -P.

²⁰⁴³ ' izzet-i ' azzet A, P, H: ' azzet Ş.

²⁰⁴⁴ "O vakit Allah'tan bir rahmet ile onlara yumuşak davrandın." (Kur'ān-ı Kerīm, Âl-i İmrān, 3/159)

²⁰⁴⁵ "Tatlı dille, hoşluk ve yumuşak davranmakla, bir fili bile kontrol altına alabilirsin."

²⁰⁴⁶ serir-i salţanatı A, P, H: serir-i salţanatda Ş.

²⁰⁴⁷ ḥikmetiyle A, P, Ş: ḥilmiyle H.

[§70b] ²⁰⁴⁸ با همه افریده کان خدای

سازکاری نکوست در همه حال

کار سازی خوشست در همه جای ²⁰⁴⁹

بلین الکلام تدوم المودة في الصدور و بخفض الجناح تتم الامور وبسعة: Neşr: Aristo dimişdür: [H83b] Ve ba‘ż-ı fużalā dimişlerdür: ²⁰⁵¹ من ساء خلقه ²⁰⁵⁰ اول ما يوضع في الميزان حسن ²⁰⁵² Ve ḥadiş-i Nebevī ve ḥaber-i Muştafavī’dür: ²⁰⁵² ضاق رزقه [P79a] الخلق

Ḥükemā dimişlerdür: “Ḥulķı ḥüsn olanuñ şadīķi keşir ve kelāmı leyyin ü mülāyim olanuñ maḥabbeti ḳulüb-ı ḥalkda cāygir olur. Ve ²⁰⁵³ ارحموا ترحموا و اغفروا ²⁰⁵⁴ dimişlerdür ki her fırķanuñ bir āfeti vardır. Āfet-i mülūk sū’-i sīret ve āfet-i vüzerā ḥabş-i serīret ve āfet-i re‘ āyā muḥālefet-i sādēt. Ve āfet-i ümerā za‘f-ı siyāset ve āfet-i ‘ulemā ḥubb-ı riyāset ve āfet-i ḳudāt şiddet-i ṭama‘ ve āfet-i ‘adl ḳillet-i vera‘ dur. ²⁰⁵⁴

Ḥikāyet: Ferīdün-ı gerdün-iḳtidārdan istifsār eylediler ki: “Asker ne ile ḥıfz olunur?” Eyitdi ki: ²⁰⁵⁵ “Mülātefet ü bürdbarī ile.” Yine istifsār eylediler ki: “Uḳde vü işķāl ne ile ḥall olunur?” Eyitdi: “Mülāyemet ü sāz-kārī ile.”

Şi‘r

مهمی که بسیار مشکل بود

برقق و مدارا توان ساختن ²⁰⁵⁶

توان ساخت کاری بنرمی چنان

که نتوان بتیغ و سنان ساختن ²⁰⁵⁷

Ḥikāyet: Cemşid-i ḥurşid-āşār vezir-i müşir-i Müşteri-tedbirinden [A72a] bu ḳışşayı istifsār eyledi ki: “Selātin-i nāmdāra ḳanķı şıfat dā’imā ehemmi-i mühimmāt ve cümle-i zarūriyyātdandır.” [§71a] Vezir-i müşir eyitdi: “Āmme-i aḥlāķ-ı ḥamīde

²⁰⁴⁸ “Bütün padişahlar, büyükler ve emirler; Allah’ın yaratıklarına karşı...”

²⁰⁴⁹ “Her durumda uyum, her durumda hoşluk; her yerde onlara yardım etmek düşer.”

²⁰⁵⁰ “Kalplerdeki sevgi güzel sözle devam eder, işler kol kanat germekle tamamlanır; ahlâkın güzelliğiyle hayat güzelleşir ve sevinç doruğa ulaşır.”

²⁰⁵¹ “Ahlâkı kötü olanın rızkı dar olur.”

²⁰⁵² “ Terazide ilk tartılacak şey güzel ahlâktır.” (İbn Ebî Şeybe, Musannef, V/ 212)

²⁰⁵³ “Merhamet edin ki, merhamet göresiniz ve de bağışlanasınız.”

²⁰⁵⁴ Ve dimişlerdür ki her fırķanuñ āfet-i ‘adl-i ḳillet-i vera‘ dur H, Ş: -A, P.

²⁰⁵⁵ ki P: -A, H, Ş.

²⁰⁵⁶ “Son olan, fakat son derece önemli olan bir husus; yardımlaşma, sabır ve dirayet ile çözülebilir hale gelir.”

²⁰⁵⁷ “Sakinlik ve yumuşak bir huy ile, kılıçlar ve mızraklarla yapamadığımız işleri başarabiliriz.”

vü şıfât-ı pesendîde [H84a] lâzıme-i zât-ı sultân-ı kişver-sitândur. Ammâ bu cümleden hulğ u rıfğ ve mülâyemet ü mülâtefet müsteşnâdur. Ve bunları ‘âdet idinmek ğâyet müvecceh ü zîbâdur. Zîrâ ki ra‘ıyyet bu şıfatla du‘â-güy-yi şâh ve leşker bu haşletle rızâ-cüy-yi pâdişâh olur. Hıyâm-ı saltanat ise bu iki ile kâ‘im ve umûr-ı memleket ise bunlarla muntazamdur. Ve rıfğ u luğ ile mücrime bir vecihle güşmâl virmek olur ki kahr u ‘unf ile müyesser ü mutaşavver olmaya.” Nitekim ‘Acem fâzılları dirler:²⁰⁵⁸ دشمن را نتوان کشت الا بدوستی [P79b]

Hikâyet: Mülûkdan biri -ki semt-i luğ u rıfğ ile mevsûf u ma‘rûf idi- âş-pezini getirüp didi ki: “Dik-i işihâ kânûn-ı mi‘dede ğaleyân idüp hâtırım filân ta‘âmı arzû eyledi, ihtimâm-ı tamâm ile bişürüp getir.” Mağbağî daği ‘avâtıf-ı husrevânedden -nitekim âyîn ü rûsûm-i şâhânedür- ihsân ricâsıyla ve tama‘-ı hâm sevdâsıyla bezl-i vüs‘ ü mağdûr idüp envâ‘-ı terbiyetlerle bişürüp tertîb idüp sâ‘ir et‘imeyile nazâr-ı pâdişâha getürdi. Sultân ol arzûyla pişirdüğü şehiyye vü behiyyeye her bâr ki dest-i hevesi dırâz idüp bir loğma ağz itdi, bir meges bile çıkdı, gördi ki hîç akle kâbil²⁰⁵⁹ degül. Andan el çeküp et‘ime-i nefisenüñ birinden daği tenâvül itdi. Ta‘âm tamâm olup simâğ-ı semâ-simâ tayy olunduğdan soñra âş-pezi meclise getürdüp eyitdi: “Ol ta‘âmı [H84b] ğâyet nefis ü lezîz bişürmişsin. Yarın yine bişür, ammâ lühûmdan²⁰⁶⁰ perhîz üzereyin içinde [A72b] köftesi [Ş71b] olmasun.” Mağbağî köfte-hür tehâvüninden bir mertebe hacil ü şermsâr oldı ki hâven içinde köfte itseler ol kadar²⁰⁶¹ ‘azâb çekmeyeydi. Ve hużzâr meclis-i pâdişâhuñ mağbağîye²⁰⁶² puğte kelimâtından ta‘accüb idüp hüsni tedbîrine âferîn ü istihsân ve rıfğ ile ta‘zîb ü ta‘zîrine tağsîn itdiler.

Nazm

چودر مقابله جرم لطف بيند کس

[P80a] شود خجل زده واين خجالت او را بس²⁰⁶³

Neşr: Hâdi’s-sübül ve şem‘-i cem‘-i rûsûl buyururlar: “Hüsni hulğ şâhibinüñ enfinde bir zimâmdur ki yed-i melâ‘ike-i kirâmdadur, süy-ı hayra ve cânib-i cennete çeker. Ve sü‘-i hulğ şâhibinüñ enfinde bir zimâm-ı mezmûmdur ki dest-i şeytân-ı meşûmdadur, nâre yidüp gider.

²⁰⁵⁸ Nitekim ‘Acem fâzılları dirler: “دشمن را نتوان کشت الا بدوستی” P: -A, H, Ş. “Düşmanı öldüremezsın, sadece dostlukla yapabilirsin.”

²⁰⁵⁹ kâbil A, P, H: kâdir Ş.

²⁰⁶⁰ lühûmdan A, P, Ş: lühûm kısmından H.

²⁰⁶¹ kadar A, P, Ş: deñlü H.

²⁰⁶² mağbağîye A, H, Ş: mağbağına P.

²⁰⁶³ “Bir kişi savaş meydanında düşmanından kendine karşılık lütuf ve yumuşaklık görürse; çok utanır, mahcup olur ve bu utanç onu yıkmak için yeterlidir.”

Ve ba'z-ı selef dimişlerdür: “Hüsni'l-hulûk ecâib mebâyninde²⁰⁶⁴ daği olsa zü-şarâbetdür. Ve seyyiü'l-hulûk aķârîb ü ehli²⁰⁶⁵ yanında daği olsa şâhib-i cinâyetdür.²⁰⁶⁶

Soķrat ĥakîm buyurur: ²⁰⁶⁷راس الحكمة حسن الخلق Ve li-hâzâ Ĥazret-i Ĥaķ celle ve 'alâ Nebiyy-i kerîmini -ki cemî' -i kemâlâtı ĥâ'iz ve cümle aĥlâk-ı ĥamîdede fâ'iz iken- ĥüsn-i ĥulûk ile taĥşîş idüp ²⁰⁶⁸انك لعلى خلق عظيم buyurdu.

Bâb-ı Nüzdehüm: Der-Şefkat

Şefkat, nâsdan mekârihün izâlesine şarf-ı himmetdür. Ĥazret-i Rabb-i Kerîm buyurur: [H85a] ²⁰⁶⁹الحمد لله رب العالمين الرحمن الرحيم ان الله بالناس لرووف رحيم ve ²⁰⁷⁰ارحموا ترحموا و اغفروا غفروا يغفر لكم و من لا يرحم لا يرحم و من لا يغفر لا يغفر له²⁰⁷¹

Ķıt'a [A73a]

[Ş72a] رحم كن رحم زانكه بررخ تو

در رحمت جز از تو نكشاييد

تا تو بر ديكران نبخشايي

ارحم الراحمين نبخشاييد²⁰⁷²

Nesr. Ĥ'âce-i kâ'inât ve Meĥar-i mevcûdât buyurur: “Ĥaķ celle ve 'alâ buyurur ki: ‘Eger benüm ebr-i raĥmetümnden müstefîd olmaķ dilersenüz ĥalkuma şefkat ü merĥamet eyleñ.’” Ve Resûl-i müctebâ ve Nebiyy-i murtażâ şallallâhu 'aleyhi ve sellem²⁰⁷³ buyururlar: “Bir kimesne ki²⁰⁷⁴ bir yetîmün re'sini şefkatle meş eylese yevm-i kıyâmetde her kıl başına bir nür görür.” Ve ehâdiş-i Nebevîdendür: Benüm abdâl-i ümmetüm cennete a'mâlle duĥûl itmezler; lâkin raĥmet-i Erĥâmü'-râĥimîn ve seĥâvet-i nefis ve selâmet-i şadr ve cemî' -i müslimîne

²⁰⁶⁴ ecâib mebâyninde A, Ş, H: aķârîb yanında P.

²⁰⁶⁵ ü ehli A, Ş: -P, H.

²⁰⁶⁶ şâhib-i cinâyetdür A, Ş: şâhib-i cenâbetdür P: şâhib-i ĥıyânetdür H.

²⁰⁶⁷ “Bütün hikmetlerin başı güzel ahlaktır.”

²⁰⁶⁸ “Ve sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin.” (Kur'ân-ı Kerîm, Kalem, 68/4)

²⁰⁶⁹ “Çünkü Allah, insanlara çok şefkatli ve çok merhametlidir.” (Kur'ân-ı Kerîm, Hacc, 22/65)

²⁰⁷⁰ “Hamd, âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur. O, Raĥmân'dır ve Raĥîm'dir.” (Kur'ân-ı Kerîm, Fatiha, 1/2-3)

²⁰⁷¹ “Merhamet edin ki merhamet bulasınız, bağışlayın ki bağışlanasınız. Merhamet etmeyene merhamet edilmez, bağışlamayan bağışlanmaz.”

²⁰⁷² “İnsanlara karşı bağışlayıcı ve affedici ol; zira ki bu huy, sana raĥmetlerin yağmasına sebep olur. Sen Allah'ın kuluna karşılık affedici olmazsan, Allah da sana karşı affedici olmaz.”

²⁰⁷³ şallallâhu 'aleyhi ve sellem A: -P, H, Ş.

²⁰⁷⁴ ki P: -A, H, Ş.

rahmetle her kimsenüñ ki²⁰⁷⁵ levh-i dilinde naqş-ı²⁰⁷⁶ الشفقة على خلق الله mersüm ve şafha-i hâtırında şüret-i²⁰⁷⁷ التعظيم لا مر الله merķüm oldu, ol kes rahmet-i Raḥmān'a müstaḥaķ ve şefķat ü şefā' at-ı Şefi' ü'l- uşat-ı yevmü'l- araşata lâyıķ oldu.”

Ḥazret-i Melik-i ' Allām ' İsa'ya ' aleyhi's-selām vaḥy idüp buyurur: “Ḥilm ü tevāzu' da ḥāke yeksān ve seḥā vü keremde āb-ı revān ve şefķat ü rahmetde āfıtāb ü māh gibi, ma' mūr u vīrān ve gedā vü sulṭān üzerine [H85b] dirahşān ü tābān ol.”

Ve ' āmme-i re' āyaya şefķat ve kāffe-i berāyāya merḥamet mülük-ı ' azīmü'ş- şān ve selāṭīn-i refi' ü'l-mekāna lâzımdur; zīrā zīr-destān vedāyi' -i Ḥazret-i āferīde- gārdur ki ehl-i ihtiyār ü iktidāra sipāriş olunmuşdur. Ḥāl-i ra' iyyeti ri' āyetle dervīşān ü dil-rişān ferāġat ü refāhiyete muķterin ve hâtır-ı fâtırları ihtimām [Ş72b] ve ra' iyyet-perverī [A73b] vü merḥamet-güsterī ile hücum-ı cebbārān u sitem-kārāndan fāriġ u muṭma'in olur. Pes erbāb-ı devlet [P81a] ve aşḥāb-ı saltānata lâzımdur ki ümīd-i rahmet-i İlāhī ile -ki²⁰⁷⁸ ارحم ترحم dur- fuķarāya dīde-i merḥametle vü ' ayn-i ' ināyetle nazār ve ruḥsāre-i devletine gülgüne-i şafaķ-ı şefķatden zīb ü zīver kıla; tā bu vech ile iki cihānda maķbül-i Ḥaķ ola.²⁰⁷⁹

در شفقت هر که علم بر فراخت
کار خود و جمله عالم بساخت²⁰⁸⁰

از شفقت هر که سر افراز شد
دیده دولت برخش باز شد²⁰⁸¹

Neşr: Selāmet-i dūnyā vü sa' ādet-i uḥrā raḥm ü şefķate bāz-bestedür.

Nazm²⁰⁸²

Ḳullaruñ içre nā-murād hemān
Begüm ancaķ kemīne ḳalmışdur

Kimse raḥm eylemez benüm ḥālüm

Erḥamü'r-rāḥimīne ḳalmışdur²⁰⁸³

²⁰⁷⁵ ki P: -A, H, Ş.

²⁰⁷⁶ “Allah'ın yarattığına sevgi...”

²⁰⁷⁷ “Allah'ın emrine saygı...”

²⁰⁷⁸ “Merhamet et ki, merhamet göresin.”

²⁰⁷⁹ Tā bu vech ile iki cihānda maķbül-i ḥaķ ola. P: -A, H, Ş.

²⁰⁸⁰ “Şefķat kapısına savaş bayraġı çeken her kim varsa; o kişi kendi ve cümle ālemin dūnyasını karartır.”

²⁰⁸¹ “Şefķat ile başı yükselen kişi; devlet ve güç sahibi olacaktır.”

²⁰⁸² Bu nazm bölümü H'de yok.

²⁰⁸³ Bu iki beyit Behiştî'ye aittir. (Bk. Yaşar Aydemir, **Behiştî Divanı**, Kültür Bakanlığı e-kitap, s. 266. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10597,behistpdf.pdf?0>)

Hikāyet: Sübük Tigin -ki peder-i sultān Maḥmūd'dur- evā'il-i ḥālinde ḥālī düşvār ü 'asir ve ḡāyet mü'sir ü faḡir idi. Pişesi vü kārı şayd ü şikārdı ve rüzḡarını şikārla geçürürdi ve anuñla geçinürdi. Bir gün yine resm-i ma'ḥūd üzerine şikār niyyetine 'azm-i şaḡra vü deşt ü kühsār eyledi. Nāḡāḡ yolu bir ḡurrem-i sebzēāra ve bir murḡzār-ı behişt-āḡāra irdi. [H86a] Ne görse, bir sünbül otlar āḡū ve bir ḡazāl-i müşḡ-bū bir ḡara gözlü ḡuzısıyla bī-ḡūn u ḡirā ol merta' -i dil-ḡüşāda ra'y ü ḡerā ider. Āḡū-yı vaḡşi Sübük Tigin'i göricek bī-ḡarār olup firār ider.

Mışra'

Şaḡrāda ḡaçdı andan ol āḡū-yı ḡırḡır

Neşr: Ve beḡḡesinüñ ḡayret ü dehşetinden [P81b] gözi ḡararup düşer. Bu ma' nāda bu ḡıḡ' a-i derdmendāne vāḡi' olmuştur.²⁰⁸⁴

ḡıḡ' a [A74a]

Āḡūlar ile ḡays'ı görüp mūnis ü ḡarīn

[Ş73a] Vaḡşiler eylemiş dime anuñla ülfeti

Āḡūlar içre yād idecek nām-ı Leyliyi

Her birinüñ gözi ḡararup gitdi ḡāḡati

Neşr: Sübük Tigin fi'l-ḡāl yetişüp beḡḡeyi şayd ider ve dest ü pāyını beste idüp²⁰⁸⁵ muḡkem ḡayd ider ve rāḡ-ı şehri ḡutup gider. Bu yañadan āḡū beḡḡesin giriftār-ı ḡayd ü bend göricek bī-iḡtiyār nālān ü zār ü giryān ardına düşer. Sübük Tigin'e şefḡat ü raḡm ḡālib olup hemān dest ü pāyını bendden ḡüşāde ḡılup beḡḡeyi āzād ider. Āḡū beḡḡesini göricek iki gözin²⁰⁸⁶ öpüp rūy-i niyāzı āsumāna ḡutup,

Nazm²⁰⁸⁷

Sözümüz añlayamaz şūfi bizim ḡāl ehli

Bī-zebān söyleşelüm var ise bir ḡāl ehli²⁰⁸⁸

fehvasınca²⁰⁸⁹ zebān-ı bī-zebānī ile münācāt-ı ḡāḡi'l-ḡācāt ider ve dir:²⁰⁹⁰

Mışra'

²⁰⁹¹انى كه زبان بى زبانان دانى [H86b]

²⁰⁸⁴ vāḡi' olmuştur A, P, Ş: düşmüştür H.

²⁰⁸⁵ beste idüp A, P, H: -Ş.

²⁰⁸⁶ gözin A, H, Ş: gözini P.

²⁰⁸⁷ Bu beyit P ve A'de yok. Nazm Ş: Beyt H.

²⁰⁸⁸ Bu beyit Belḡi'ye aittir. (Bk. Eyduran, **Kınalızade Hasan Çelebi Tezkiretü's-su'arā**, s. 182)

²⁰⁸⁹ fehvasınca Ş: -A, P, H.

²⁰⁹⁰ münācāt-ı ḡāḡi'l-ḡācāt ider ve dir A, P, Ş: münācāt idüp dergāḡ-ı ḡāḡi'l-ḡācāta rūy idüp dir H.

²⁰⁹¹ "Sen öyle bir kişisin ki dilsizlerin dilinden anlarsın."

Nesr: Sübük Tigin şehre gelür, gicesi Hâzret-i Risâlet-penâhî şallallâhu ‘aleyhi ve sellem h‘âbında görür, buyururlar ki: “Ol biçâre-i zebân-bestenüñ haqqında itdügüñ mihrbânî vü kerem²⁰⁹² ve şefkat ü merhamet vâsıtasıyla huzûr-ı Hâk‘a kırbet bulduñ ve saña şeref-i pâdişâhî ile ikrâm ü ‘izzet eyledi ki ‘ibâd-ı Hudâ’ya şefkat ü merhamet eylesin ve ra‘iyyet haqqında tarîk-ı luţf ü mürüvveti elden kıomayasın.”²⁰⁹³

Ekâbirden biri demişdür: “Bir hayvâna şefkat vâsıtasıyla pâdişâhî-i cihân-ı fânî erzânî olıcağ insâna merhametle salţanat-ı mülk-i bâkî müyesser olmağ²⁰⁹⁴ ‘acib ü ğarîb degüldür.”

Nazm

[P82a] دست رعایت زرعیّت مدار

کار رعایت برعیّت سپار²⁰⁹⁵

مرحمتی کن که جگر خسته اند

[A74b] [Ş73b] درکرم و لطف تودل بسته اند²⁰⁹⁶

Nesr: Hükemâ dimişlerdür: “Âşâr-ı şefkat-i sultândan biri oldur ki ra‘iyyet ü ‘askerle şöyle meveddet ü maħabbet üzre ola ki sinnen kendüsinden kebîrini peder ve şağîrini püser ve müsâvîsini birâderiyle ve kendü haqqında pesend itmedüğini ra‘iyyet ü leşker haqqında pesend itmeye, tâ anlar daği,

Nazm

Başum üstine cânum ister iseñ

Qılmazam²⁰⁹⁷ baş u cânâ begcegizüm

diyüp pâdişâhuñ uğruna mâllarını bezl ve cânlarını fedâ kılalalar.

Şi‘r

Gitdi şabr u dil ü cân bir yalıñuz başum var

Yoluña olsun o da ey şeh-i hûbân fedâ²⁰⁹⁸

ببخشایی ببخشایند بر تو

²⁰⁹² vü kerem A, H, Ş: -P.

²⁰⁹³ elden kıomayasın A, P, Ş: sülük tutasın H.

²⁰⁹⁴ olmağ P, H, Ş: olsa A.

²⁰⁹⁵ “Yardımd ve destek elini halkın arkasından çekme; halkın işinde de uyumlu ve hak koruyucu bir tavır takın.”

²⁰⁹⁶ “Bir merhamet göster, çünkü onlar çok yaralı ve yorgunlar; senin lütuf ve yardımına ümit bağlamışlar.”

²⁰⁹⁷ Qılmazam A, P, H: Qılmazın Ş.

²⁰⁹⁸ Yoluña olsun o da ey şeh-i hûbân fedâ P, Ş: Ol da olsun yoluña ey şeh-i hûbân fedâ A. –H.

فرو بندى فرو بندنند بر تو²⁰⁹⁹

[H87a]

اكر رحمت كنى بر زير دستان

نمايد رحمت خود بر تو بيزدان²¹⁰⁰

اكر رحمت زحق دارى تمنا

توهم بر ديكران رحمى بفرما²¹⁰¹

Neşr: Bir hâkîm-i ‘âkıldan su’âl iderler ki:²¹⁰² “Pâdişâhlara ne maḳûle şikâr münâsibdür?” Eyitdi: “Bâzû-yı himmetden²¹⁰³ bâzî-i iḥsâna pervâz idüp²¹⁰⁴ murğ-ı dil-i ḥalkı şaydla ser-efrâz olmaḳdur.”

Nazm

Mülk-i ma‘ nâ talebi peyrevi-i dil-hâkin

لشكرت كر نبود ملك مسلم نشود²¹⁰⁵

نعم قال من قال رحمه الله الملك المتعال فهذا زمان قد انقرضت سلا ليم²¹⁰⁶ الاسلام و وهنت ايمان الايمان و خدمت ملة الملة و تكدرت شرعة الشريعة و اشتبهت طرق الطريقة و انقطعت ارحام الرحمة و ضعفت سواعد المساعدة و انحسمت مواد المودة و تطيرت شرارت الشرور و طلع فجر الفجور و غاب شفق الشفقة²¹⁰⁷

[P82b] [A75a]

Bâb-1 Bîstüm: Der-Ḥayrât

[Ş74a] Bu dehr-i pür-ḳahruñ ve dâr-ı bevâruñ ki finâsı fenâ ile merşûn ve ğınâsı ‘anâya maḳrûn²¹⁰⁸ na‘îmi fî-i zâ’il ve muḳîmi zayf-ı rāḥildür. Eşdaq-ı nâtiḳ ve resûl-i sâdiḳ ‘aleyhi’s-selâmu’llâhi’l-Ḥâlîḳ buyurur: “Eş‘ar u eşdaq kelime -ki eş‘âr-ı ‘Arab’da vâḳi‘ olmuşdur- Lebîdüñ bu ḳavlidür: “Lillâhi dürri ḳâ’il.”

²⁰⁹⁹ “Eğer affedersen, bir gün affedilirsin; başkalarının hataları ve kusurlarına göz yumarsan, sana karşı toleranslı davranılır.”

²¹⁰⁰ “Eğer senden daha aşağıda olanlara rahmet edip bağışlayıcı bir tavırla yaklaşırsan; Allah da sana rahmet eder.”

²¹⁰¹ “Allah’tan rahmet temenni ediyorsan, sen de başkalarına rahmet göstermelisin.”

²¹⁰² iderler ki P: eylediler ki A, H, Ş.

²¹⁰³ himmetden A, Ş: himmetinden P: himmetle H.

²¹⁰⁴ idüp Ş: virüp A, P, H.

²¹⁰⁵ “Bir orduya sahip değilsen, hiçbir toprak, hiçbir mülk elde edemezsin.”

²¹⁰⁶ Der-kenâr: سلا ليم, Cem‘-i süllem zamm-ı sîn ve fetḥ-i lâm-ı müşeddedeyile nerdübân ma‘nâsınadır. Ve ايمان, Elifüñ fetḥiyle cem‘i yemîndür, ‘ahd ma‘nâsına; ملة, fetḥ-i mimle âtesdür. Ve شرعة, ‘ayn ma‘nâsınadır. سواع, cem‘-i sâ‘id ve انحسمت, inḳita‘ ve شرارت, cem‘-i şerâre. Ş.

²¹⁰⁷ “Evet, Melik ve Müteâl olan Allah’ın rahmetine uğrayan biri şöyle söylemiştir: ‘Bu; İslâm’ın basamaklarının yok olmaya yüz tuttuğu, imanının gücünün zayıfladığı, toplumun gidişatının bozulduğu, şeriata yolunun bulandığı, yolların birbirine karıştığı, rahmetin bağının koptuğu, yardım edenlerin bileklerinin zayıfladığı, ülfet ve sevginin yollarının kesildiği, şer ateşlerinin saçıldığı, günah ve isyanın ortaya çıktığı ve şefkatin şafağının kaybolduğu bir zamandır.”

²¹⁰⁸ maḳrûn P, H, Ş: maḳrûndur A.

Şi‘r

الا كل شيء ما خلا الله باطل

[H87b] وكل نعيم لا محالة زائل²¹⁰⁹

Neşr: Bu dünyā-yı bî-vefā -ki mekārîh ile maḥfûf bir mekkāre ve ḥancere-i benî Ādemi ḥancer-i sitem ve sikkîn-i kînle ḳātı‘ bir ğaddāredür.

Mısra‘

-حياة من سعى لها لسعت²¹¹⁰

Minḥati miḥnet ve hibesi hebā ve sāye ile sevā’ ve zehri zehr ve bâli belā ve nūşî nîş ve şerābî serāb ve fezāsî ḳazā ve mālî mār ve devletinüñ nihāyeti let ve naġaminuñ ğam ve deseminüñ semm ve dirheminiñ hemm ve dînārınun nār ve tîmārınıñ mārdu²¹¹¹.

Beyt

Dîvārî ğam esāsı belā ‘arş u ferşi derd

Miḥnet-serāy-ı deyni²¹¹² ‘aceb kār-ḥānedür

دنیا که درو ثبات کم می بینم

در هر فرحش هزار غم می بینم

چون کهنه رباطیست که از هر طرفش

راهی به بیابان عدم می بینم²¹¹³

[P83a] Zehbi serî‘ ü’z-zehāb ve fidḍası münfîz-i belā-yı iyāb iḳbāl idenden idbār ve idbār idene iḳbāl ve sevḳ ideni saḳy ve revm ideni remy ider ve bi’l-āḫire felāḫın miḥnet ve mancınık-ı ḥasretle ṭarfetü’l-‘aynda ‘adem diyārına uçurur ve ḥumḥāne-i²¹¹⁴ içürür. [A75b] den cür‘ a-i²¹¹⁵ ذایقة الموت

[Ş74b] اه من غربة بغير إياب

اه من حسرة على الا حباب²¹¹⁶

ما من الموت مناص ولا عنه خلاص²¹¹⁷

دنیا چو رباط و مادرو مهمانیم

²¹⁰⁹ “Dikkat, Allah’tan başka her şey batıldır ve kuşkusuz her nimet yok olucudur.”

²¹¹⁰ “Canlı yılan sokabilir.”

²¹¹¹ nār ve tîmārınıñ mārdu²¹¹¹ A, P, Ş: nārdu H.

²¹¹² Miḥnet-serāy-ı deyni P, H, Ş: Miḥnet-serāy-ı dehr A.

²¹¹³ “Bu dünya ki istikrar çok az bulunur; her bir neşesinde binlerce gam gizlidir. Bu dünya eski bir kervansarayı benziyor ki, her tarafından yokluk çölüne varmaktadır.”

²¹¹⁴ “O’nun zâtından başka her şey yok olacaktır.” (Kur’ân-ı Kerîm, Kasas, 28/88)

²¹¹⁵ “Her can ölümü tadacaktır.” (Kur’ân-ı Kerîm, Ankebut, 29:57)

²¹¹⁶ “Âh, dönüşü olmayan gurbete, Âh, dostların hasretine...”

²¹¹⁷ Neşr: ما من الموت مناص ولا عنه خلاص H, Ş: -P. “Ölümünden ne bir kaçış ne de ondan bir kurtuluş vardır.”

تا ظن نبری که مادر و می مانیم²¹¹⁸

در هر دو جهان خدای می ماند و بس

²¹¹⁹باقی همه کل من علیها فانیم

Neşr: Ve ulū'l-i' tibār dimişdür: ²¹²⁰الموت کاس کلناحاس [H88a]

Mīve-i naḥl-i ḥayāta yoğ idi hīç bahā

‘Ākıbet-i Hādīmü'l-lezzāt aña şunmasa el

Neşr: Pes müteḥaddis ü müteferris oldur ki yevm-i nu' mda ğıdā-yı ğadā müheyyā ve ḥāl-i 'āfiyetde emr-i 'ākıbet için zaḥıre peydā eyleyüp yevm-i teğābün ü tenādd için i' dād-ı zād kıla ve teksīr-i vucūh-ı ḥayrāt ve tevfir-i esbāb-ı müberrāt ide ki²¹²¹ bi-ḥükmi- ²¹²²ان الله لا یضیع اجر المحسنین. Ve ان الحسنات یذهبن السیات²¹²³ ecell-i ḥasenāt ü ecmele-i müberrāt şadaqa-i cāriye vü dā'ime vü bākiyedür ki riyāz-ı dehrde nūrı dā'im ve ezhār-ı ezmine üzerine²¹²⁴ muṭarrā-sācim devāma maḥrūn ve inşirāmdan masūndur. [P83b]

Nitekim Ḥazret-i Melik-i Ḥallāk buyurur: ²¹²⁵ما عندکم ینفد و ما عندالله باق Ve Eşdağ-ı nāḥıq u enṭāq-ı şādıq 'aleyhi şalavātu'llāhi'l-Ḥālīk bi-'aded-i enfāsi'l-ḥalāyık adamat ibn adm anqec emle ala en talt em ینتفع به و ولد صالح یدعوله و صدقة جاریة²¹²⁶ buyurur: ²¹²⁷الا و هی الوقف هنیا لمن هنا عمره قبل الموت و هی امره قبل الفوت

Bu dünyā-yı [A76a] denīnūñ ki cevri²¹²⁸ şübūr ve sürürü şürür ve keremi mekr ve 'özri ğadr ve 'ādeti 'adāvet [Ş75a] ve sa'ādeti şeqāvet ve dünüvvi denā'et ve iḥsānı isā'et [H88b] ve zeyni şeyn sāḥasından süyūḥ-ı semūm sāyiḥa ve rāḥatından riyāḥ-ı ğumūm rāyiḥadur. Anlar ki na'im-i tevfiķle mütena'im ü mağānim taḥḥıķle muğtenimlerdür. Yaķinen bilürler ki dünyā mezra'a-i uḥrādur.

²¹¹⁸ “Bu dünyā bir kervansarayda benziyor, biz de bu kervansarayda misafiriz; sakın bu kervansarayda kalıcı olduğumuzu zannetme.”

²¹¹⁹ “Her iki cihanda sadece Allah kalır, bu kadar; onun dışında olan her şey ise, fani ve geçicidir.”

²¹²⁰ Der-kenār: حاس , نوش کنده , Ş. “Ölüm hepimizin hissedeceği (içeceği) bir bardaktır.”

²¹²¹ ki H, Ş: kim P: -A.

²¹²² “Çünkü Allah iyilik yapanların mükâfatını zayi etmez”. (Kur'ân-ı Kerîm, Tevbe, 9/120)

²¹²³ “Çünkü iyilikler kötülükleri (günahları) giderir.” (Kur'ân-ı Kerîm, Hud, 11/114)

²¹²⁴ üzerine H, Ş: -A, P.

²¹²⁵ “Sizin yanınızdaki (dünya malı) tükenir, Allah katındakiler ise bâkidir.” (Kur'ân-ı Kerîm, Nahl, 16/96)

²¹²⁶ “İnsanoğlu öldüğü zaman amel defteri kapanır, ancak şu üç şey müstesnadır. Bunlar: Yararlanılan ilim, dua eden iyi evlat, kalıcı sadakadır.” (Ebu Davud, Vesayâ, 14)

²¹²⁷ “Ne mutlu ölümden önce biraz durup düşünene ve vakti geçmeden işi anlayana.”

²¹²⁸ cevri A, P, H: şabürü Ş.

²¹²⁹ من زرع خيرا حصادا Ve lisān-ı şükr zikirde kaşır ve başar-ı fikr hāsī vü hasirdür. Lā-cerem kendülerini ol zümreden kıldılar ki ecel ü emelleri müntehī olsa şükr ü ‘amelleri münkaṭı’ olmaya ve atvāḳ-ı ālaları riḳāb-ı emānī vü āmālde dā’ir ve nu‘ mā’-i mütevātireleri ğudüvv ü āşalde müteselsil ola. Ve merzāt-ı Mevlā’yı ibtiġā idüp uḫrā için ūlādan tezevvüd eylediler²¹³⁰ ve temhīd-i ḳavā’id-i ḫayrāt ve te’sīs-i mebnānī-i meberrātı zimmet-i himmetlerine lāzım u vācib bildiler.

Nazm²¹³¹

دع التكاثل في الخيرات تطلبها

فليس يسعد بالخيرات كسلان²¹³²

Neşr: Zīrā bir ‘amel ki neş’e-i ḫayātından soñra āşār-ı feyz ü bereketi rūḫ-ı ‘ām ile feryād-res [P84a] ola şadaḳa-i cāriyedür. Çün mesācid ü ma‘ābid ü medāris ve ḫavānıḳ u ribāṭāt ebvāb-ı berden mādām ki eşer-i bāḳī ola hediyye-i şevāb rūḫ-ı bānī-i mebnāniye vāşıldur ve niçe ‘avā’id-i fevā’id ḫāşıldur.²¹³³

Nazm

هرکه خيري کرد چون محمل بدان عالم کشيد

روح اورا هر زمان فيض دکر خواهد رسيد²¹³⁴

Neşr: Her ‘āḳıl-ı hüşyār ki şayḳal-ı emānet ile āyīne-i ḫāṭırdan zeng-i ğafleti sile ve cāh-ı [H89a] dūnyā ve metā’-ı dehr şaded-i zevāldede ve şeref-i intikālde idügin bile. Her āyine bu ma‘nāyı derk ider ki ḫāşıl-ı āyendegān ü revendegān-ı sarāy-ı fānī ḫayr-ı dā’im [Ş75b] ü bāḳīden ğayr degüldür. [A76b] Her ‘imāret-i ‘ālī ve mevzī’-i şerīf -ki ṭabaḳāt-ı mülük u ümerā ve erkān-ı devletden vāḳi’ olur- eşer-i cerā’id-i rüzġār u şaḫā’if-i edvārda leyl ü nehār müşbet ü meşṭūr ve nām-ı nāmīleri erbāb-ı ‘aḳl ü naḳl ḳatında belki ekşer aşāġir ü ekābir-i ‘ālem yanında ma‘rūf u meşḫūr olur.²¹³⁵

Nazm

چون نمی ماند جهان بی قرار

نام نیکوبه که ماند یادگار²¹³⁶

²¹²⁹ “Hayır eken sevap biçer.”

²¹³⁰ eylediler P, H, Ş: kıldılar A.

²¹³¹ Nazm P: Şi’r H, Ş: -A.

²¹³² “Yapmak istediğin hayır işlerinde tembellik etme, tembeller hayır yapmakla mutlu olmazlar.”

²¹³³ Niçe ‘avā’id-i fevā’id ḫāşıldur. P: -A, H, Ş.

²¹³⁴ “Bu dünyada bir hayır işleyen kişi öteki dünyaya göç ettiğinde, onun ruhu her zaman bambaşka lütuflara sahip olur.”

²¹³⁵ meşḫūr olur A, P, Ş: meşḫürdur H.

²¹³⁶ “Bu istikrarsız dünya kalıcı olmadığına göre; senden maddî bir şey kalacağına, güzel bir ad kalsın.”

Neşr: Hüşūsā raqam-ı mebanī ki müteḳaddimāndan²¹³⁷ vāḳi^c olmışdur ve teselsül²¹³⁸ ü ‘an^c ane ile sem^c -i müte’āhḫirāna yetişmişdür.

Naẓm

کسری نماند و قصه ایوان اوبماند

نعمان برفت و ذکر خورنق هنوز هست²¹³⁹

Neşr: Ulular dimişlerdür: “Çün hümā-yı tevfiḳ u te’yīd āşiyāne-i²¹⁴⁰ ولد ینا مزید den sāye-i devleti bir kimesnenüñ ki farḳ-ı kāmḳārīsine şala ve bāz-ı bülend-pervāz-ı mevāhib-i Rabbānī fezā-yı feyz-i cāvīdānīden cilve-i müsā^c adet gösterüp [P84b] sâ^c id-i sa^c ādetmendīsinde ḳarār ḳıla, lāyıḳ-ı ḫāl oldur ki şafaḫāt-i aḫvāl-i aḫvāl-i²¹⁴¹ ile ārāste ide ve zād-ı sefer-i āḫiretini taḳdīm-i ḫayrāt u meberrāt ve tertīb-i bāḳıyāt-ı şāliḫāt-dan -ki ḫayr-i ‘ām ve şadaḳa-i cāriyeden ‘ibāretdür- müheyyā eyleye. [H89b]

Naẓm

کرکنی خیری بدست خویش کن

خیر خود را وقف هر درویش کن²¹⁴²

یک درم کانرا بدست خود دهند

به بودزان کز پی اوصدد هند²¹⁴³

کر بیخشی خود یکی خرماي تر

بهتر از بعد تو صد مثقال زر²¹⁴⁴

Neşr: Ve tā zıkr-i²¹⁴⁵ ni‘am u şükr-güzārīsı eṭrāf u eknāf-ı ‘āleme sâ’ir ü sārīdür, [A77a] her zamān her zebāna [Ş76a] şenā vü āferīn ü medḫi cārīdür.

Naẓm

برین رواق زبرجد نوشته اند بزر

که جز نکویی اهل کرم نخواهد ماند²¹⁴⁶

²¹³⁷ müteḳaddimāndan A, H, Ş: müteḳaddimīnden P.

²¹³⁸ teselsül A, P, Ş: silsile H.

²¹³⁹ “Kisrā gitti, ondan Eyvan hikāyesi kaldı; Nu‘man gitti ve onun Havernek köşkü hala konuşuluyor.”

²¹⁴⁰ “Bizde daha fazlası var.”

²¹⁴¹ “İyilik ederseniz kendinize iyilik etmiş olursunuz.” (**Kur’ân-ı Kerîm**, İsra, 17/7)

²¹⁴² “Eğer bir hayır işlemek istiyorsan, kendi elinle yap; işlediğin hayırlarını da dervişlere bahşet.”

²¹⁴³ “Bir kişiye bir dirhem yardımda bulunursan ve bu bir dirhemi eline verirsen; arkasından yüz katını yollamaktan yeğdir.”

²¹⁴⁴ “Sen bir adet yaş hurmayı birine bağışlasan, arkasından göndereceğin yüklü altın hediyelerden daha değerlidir.”

²¹⁴⁵ zıkr-i A, H, Ş: -P.

Neşr: Pes vāliyān-ı hıttā-i sa‘ādet ve taht-ı nişinān-ı bārgāh-ı devlete elyağ u ahrā ve enseb²¹⁴⁷ ü evlā oldur ki binā-yı himmetleri bānī-i mebānī-i hayrāt-ı bākiyāt ve mi‘mār-ı kudretleri ‘āmir-i biķā‘²¹⁴⁸ ve mevāzi‘-i ‘ibādāt ola. Meşelā, ta‘mīr-i mesācid vü te‘sis-i ma‘ābid ki āyet-i²¹⁴⁹ انما يعمر مساجد الله من امن بالله واليوم الآخر fazīletine kavī şāhiddür. Ve zübde-i kār-hāne-i kā’ināt ‘aleyhi efdālū’s-şalavāt ve ekmelū’t-taḥiyyāt²¹⁵⁰ buyurur: “Bir kimesne ki²¹⁵¹ berāy-ı Hudā bir hāne²¹⁵² peydā vü ābād ider, binā-yı kudret-i pür-mevhibet anuñçün huld-i berinde bir kaşr-ı bī-kuşūr-ı felek-tezyin bünyād ider ve neşr-i ‘ulūm-ı şer‘iyye ve mesā’il-i dāniyye ve keşf-i mu‘dilāt-ı yakīniyye ve taḥsīl-i ma‘kūl ü menkūl ve fūrū‘ u uşul için [P85a] medāris-i şerīfe-i refī‘a²¹⁵³ bünyādı gibi. Ve bi-ceht-i [H90a]²¹⁵⁴ şāfi-dilān-ı kerāmet-penāh ve şūfiyān-ı şaffe-i şafvet intimā‘-i²¹⁵⁵ ان اولياء الله zāviye vü hān-ķāh binā itmek gibi ki sālīkān-ı mesālik-i ḥaķīkat ve ķāşidān-ı maķāşid-ı tarīkat meyāmin-i enfās-ı müteberrikeleri ile sa‘ādet-i şūrī vü ma‘nevīye vāşıl olalar. Ve ‘imāret-i ‘āmire icādı gibi ki şabāḥ ü aḥşām ta‘ām ve tertīb-i rātibe-i ķāşt u şām idüp bi-işāret-i pür-beşāret feḥvā-yı mağzā-yı و يطعمون الطعام علي حبه مسكينا و يتيما و اسيرا انما نطعمكم لوجه الله لا نريد منكم جزاء ولا شكورا²¹⁵⁶

Müsāfirin [A77b] sofrā-i in‘āmından nevāle-bend ve mesākīn [Ş76b] ü ibn-i sebīl et‘ime-i gūn-ā-gūnından ki²¹⁵⁷ فيها ما تشتهي النفس و تلذ الا عين behremend olalar. Ve rızā-yı Hudā niyyetine marzī için dārū’s-şifā ihtirā‘ idüp bir ḥāzık u müşfik tabīb ve edviye vü ađdiye tertīb itmek gibi...

Hükemā dimişlerdür: “Şiḥḥat-ı marīzde üç nesne şartdur: Tabīb-i ḥāzık ve marīz-i muvāfik ve ‘atṭār-ı şādık.” Ve müsāfirān-ı sitem-resīde ve ğarībān-ı miḥnet-keşide için ribāt-ı tarab-efzā peydā itmek gibi -ki rābīta-i sa‘ādet ve vesīle-i kerāmetdür- ve müsāfirine feryād-res olup mānend-i Ceyḥun u Aras cūylaruñ üstine

²¹⁴⁶ “Altın rengiyle bu yeşil yaprağa yazmışlar ki, kerem ehlerinden iyilikten başka bir şey bu fani dünyada kalmaz.”

²¹⁴⁷ enseb P: -A, H, Ş.

²¹⁴⁸ ‘āmir-i biķā‘ H, Ş: mu‘ammer-i biķā‘ A, P.

²¹⁴⁹ “Allah’ın meşitlerini, ancak Allah’a ve ahiret gününe iman eden imar eder.” (Kur’ân-ı Kerîm, Tevbe, 9/18)

²¹⁵⁰ ve ekmelū’t-taḥiyyāt H: -A, P, Ş.

²¹⁵¹ ki A, Ş: -P, H.

²¹⁵² bir hāne A, P, H: -Ş.

²¹⁵³ şerīfe-i refī‘a A, P, Ş: şerīfe H.

²¹⁵⁴ “Bu kitāp bundan āhire varınca muşannif raḥimehu’llāhuñ ḥatṭından naķl olunmuşdur.”

²¹⁵⁵ “İyi bilin ki Allah dostları...” (Kur’ân-ı Kerîm, Yūnus, 10/62)

²¹⁵⁶ “Onlar seve seve yiyeceği, yoksula yetime ve esire yedirirler. (Yedirdikleri kimselere şöyle derler:) Biz size sırf Allah rızası için yediyoruz, sizden bir karşılık ve bir teşekkür beklemiyoruz.” (Kur’ân-ı Kerîm, İnsan, 76/8-9)

²¹⁵⁷ “Canlarının istediği ve gözlerinin hoşlandığı her şey oradadır.” (Kur’ân-ı Kerîm, Zuhruf, 43/71)

kañtara ihdās itmek gibi... Haberde vārid olmuşdur: Bir²¹⁵⁸ kimse ki ebnā-yı sebīl için fī-sebīli'llāh²¹⁵⁹ [P85b] bir şu üstine köpri yapar şırātı [H90b] berķ-ı hāṭıf ve āb-ı revān²¹⁶⁰ gibi geçer. Ve şāri²¹⁶¹ ṭarīķ-ı maķāşid için şevāri²¹⁶¹ ü mevāridde mevārid ü meşāri²¹⁶¹ vaz²¹⁶¹ itmek gibi ki teşnegi-i rüz-ı kıyāmetden sebep-i ĩmini vü necātdur. Şahābe-i güzinden biri rıdvānu'llāhi te'ālā²¹⁶¹ aleyhim ecma'in Hāzret-i Risālet-penāh u sa'ādet-destgāha eyitdi: "Yā Resūlu'llāh, rūḥ-ı māderüm için ḥayr u taşadduķ itmek dilerin, efdāl-i şadaķa nedür?" Buyurdular ki: "Efdāl-i şadaķāt-i cāriye icrā-yı mādur ve vaķfı temşiyet şer'ı taķviyetdür,²¹⁶² lākin ğāyet 'asirdür, kemāl-i istiķāmet ü vuķūf ve sa'y ü himmet ister."

Ve li-hāzā ba'z-ı zūrafā demişlerdür:²¹⁶³ تولية الا وقف كجبل احد اوقاف Ve ḥayra ķādir olmayanlara lāzımdur ki [Ş77a] ķuvvet-i ķāhiresi vü ķudret-i bāhiresi olanları ḥayra delālet ve irşāda [A78a] ṭabī' atini mu'tād ide ki bi-ḥūkm-i²¹⁶⁴ الدال علي الخير كفا عله ecr ü şevābda vāķıfla şerīk ola.

خير كن يا دليل خيري باش

تاتراهم دران ثواب دهند²¹⁶⁵

Hikāyet: Ekābir-i selefden birini -ki vedī'a-i ḥayātı mü'ekkel ecele sipāriş itmiş ve bu merḥale-i fāniden serāy-ı cāvidāniye raḥtı götürmüş gitmiş idi- rü'yāda görürler ve sekerāt-ı mevtden şoñra vāķi' olan aḥvāl ü ehvālden su'āl ķılurlardur ki: "Müddet-i medīde vü şikence-i 'azāba giriftār ve çengāl-i 'uķāb-ı [H91a] 'uķūbetde fersūde idüm. Nāgāh [P86a] dīvān-ı kerem-i İlāhiden pervāne-i necāt irişüp tef ü tāb-ı nār-ı 'azābdan ḥalāş bulup āsūde oldum." Sebeb-i maġfiretinden su'āl iderler, dir ki: "Dünyāda ki bir ribāt-ı dü-derdür.

Naẓm

يك رباط دو درست اين كه توكوبي دنيا

زين درايي و روي ازدر ديكر فردا²¹⁶⁶

²¹⁵⁸ Bir H: Her A, P, Ş.

²¹⁵⁹ fī sebīli'llāh P, H, Ş: -A.

²¹⁶⁰ āb-ı revān P, H, Ş: -A.

²¹⁶¹ Der-kenār: Şāri²¹⁶¹ şürü' dandur ve şevāri²¹⁶¹ şāri'üñ cem'idür, şāh-rāh ma'nāsına. Ve meşāri²¹⁶¹ meşra'üñ cem'idür menhel ma'nāsına ve mevārid mevridiñ cem'idür, evvelde ṭarīķ ve şānide menhel ma'nāsınadır. P.

²¹⁶² taķviyetdür A, P, H: taķviyet Ş.

²¹⁶³ "Liderlik ancak Uhud daġı gibi dik durmaktır."

²¹⁶⁴ "Ḥayra öncü olan ḥayrı yapan gibidir." (Tirmizi, İlm, 14)

²¹⁶⁵ "Ḥayır işle ya da ḥayıra vesile ol, ta ki sen de bu ḥayrın sevabına ortak olasın."

²¹⁶⁶ "İki kapılı bir kervansaraydır bu dünya dediğin yer; bir kapısından giriyorsun, yarın diğerkapısından çıkıyorsun."

Neşr: Bir ribāṭ-ı şafā-güster binā itmişdüm. Bir gün eyyām-ı şayfda ki gāyet şiddet-i ḥarr ve āfitāb sereṭān burcun maḳarr ve ğazāl ğazāle ḥaṭṭ-ı zevāle ser-i itā‘ ati ḳoyup rām ü nerm ve tenevvür-i ‘ālem ḥarāret-i şemsen den germ olduğı zamānda bir dervīş-i dil-rīş gelüp sāyesinde istirāḫat itmiş ve derūn-ı dilden du‘ā idüp eyitmiş: ‘İlāhī, bu ribāṭuñ bānīsine mağfıret eyle.’ Fi’l-ḥāl tır-i du‘āsı nişāne-i icābete irişüp Ğaffārü’z-zünüb [Ş77b] ve Settārü’l-‘uyüb bu mücrim ü ‘āşı ve ḳāsı vü ḳāşıye mağfıret ü raḫmet eyledi ve ḥufre-i ceḫīmden ravza-i na‘īme gönderdi.”

Şi‘r

هر چند بروی کار درمی نكرم

نيکيست که نيکست دکر ها هيچ است²¹⁶⁷

[A78b]

Bāb-ı Bīst ü Yeküm: Der-Seḫā²¹⁶⁸

Seḫā, sebab-i sa‘ādet-i dāreyn ve müstevcib-i necāt ü iḥsān vesīle-i ḫasenāt ve sedd-i sedīd-i sebīl-i seyl-i seyyi’ātdur. Ve kerem ekrem-i aḫlāḳ-ı kerīme-i Ḥallāḳ ve eḫaşş-ı evşāf-ı Mütemmim-i mekārīm-i aḫlāḳdur. Ve cūd-ı ecved evşāf-ı emcād [H91b] ve ḫaşlet-i evliyā²¹⁶⁹ ve sīret-i evtāddur. Ve seḫā, müdām nīk-nām [P86b] ve kerīm, mādām dōst-kām u ḫuceste-fercāmdur. Şeyḫü’l-islām ḫazretleri buyururlar:²¹⁷⁰ “Ser ki anda sücūd olmaya sefcedür,²¹⁷¹ ve kef ki anda cūd olmaya kefcedür.”

Naẓm

شرف مرد بچودست و كرامت بسجود

هر که اين هر دوندارد عدمش به زوجود²¹⁷²

Neşr: Seḫā Firdevs içinde bir şecerdür

²¹⁷³ Ve ḫaḳīḳatde bir nihāl-i ser-efrāzdur²¹⁷⁴ ki kenār-ı cūybār-ı ravza-i rızā-yı Raḫmān’da neşv ü nemā bulmuş ve bir şāḫ-ı bülend-ğayret-i tūbādur ki sedd-i reh-i ḫavādiş-i dehr olup seri sidretü’l-

²¹⁶⁷ “Her işe bakıyorsam, sadece iyiliktir ve başka hiçbir şey yoktur.”

²¹⁶⁸ Der-Seḫā A, H, Ş: Der-Seḫāvet P.

²¹⁶⁹ evliyā A, P, H: enbiyā Ş.

²¹⁷⁰ Şeyḫü’l-islām ḫazretleri buyururlar P, H, Ş: -A.

²¹⁷¹ Der-kenār: Sefce, kelek P: Sefce, düvlek. Ş.

²¹⁷² “Mertin şerefini iki husus belirlir: Biri elinin açıklığı ve bağışlayıcı tarafı, biri de Allah’a kulluğu ve ona karşı secdesi. Bu iki şeye sahip olmayanın yokluğu varlığından daha iyidir.”

²¹⁷³ “Kökü sabittir, dalları göktedir; onu dikenini bilmiyorum, orada mutludur.”

²¹⁷⁴ ser-efrāzdur A, H, Ş: ser-firāzdur P.

müntehā olmuşdur ve şükūfesi nīk-nāmī-i dünyā ve mīvesi kūrāsī-i²¹⁷⁵ kerāmet ve fażīlet-i ‘uqbādur.

Şi‘r

این سخا شاخبست ازباغ بهشت

وای اوکین شاخ را ازکف بهشت²¹⁷⁶

Dimüş ol kimse kim Ḥayrū’l-beşerdür

Seḥāvet cennet içre bir şecerdür

Yayılmış şarḫ u ğarba köki anuñ

Ṭutan ol aşlı ehlidür cinānuñ [Ş78a]

Neşr: Ve seḥā sebeb-i mezīd-i ‘ömr-i devlet-i²¹⁷⁷ cāvidānīdür ve sedd-i bāb-ı belā-yı nāgehānī vü ḳazā-yı āsmānīdür. Nitekim Ḥazret-i Zü’l-Celāli ve’l-İkrām Ḥazret-i Mūsā’ya ‘aleyhi’ş-şalātü ve’s-selām vaḥy idüp buyurdi:²¹⁷⁸ لا تقتلوا السامري فانه سخي
Ḳavl-i Resūl-i şādīḳ [A79a] ²¹⁷⁹ وتردد الصدقة ترد البلاء وتزيد العمر bu ma‘nāyı muşaddıḳdur. [H92a]

Ve ol kān-ı mürüvvet ve menba‘-i cūd ü fütüvvet şāḥib-i ḥilm ü vaḳār maḫzar-ı ²¹⁸⁰ لا سيف الا ذوالفقار buyururlar ki: “Fir‘avn da‘vā-yı kāzıbde niçe müddet [P87a] irḥā-yı ‘inān u imhāl olunmağa ḥikmet seḥā vü ‘adli ve ṭa‘āmınuñ bezli idi.” Erbāb-ı ḥikmetden birine su‘āl eylediler ki: “Mürüvvet nedür?” Cevāb virdi ki: “Bāb-ı meftūḥ u ṭa‘ām-ı mebzül ve izār-ı meşdüd.” Ve ba‘z-ı aşḥāb-ı fütüvvet dimişlerdür: “Mürüvvet bir isimdür ki cemī‘-i meḥāsini cāmi‘dür.” Ve ihvān-ı vefā ve ḥullān-ı şafā²¹⁸¹ dimişlerdür:²¹⁸² من ليس له احسان ليس له اخوان

Şi‘r

Kim istese salṭanat seḥādur aña şarṭ

Her va‘de ki eylese vefādur aña şarṭ

²¹⁷⁵ kūrāsī P: -A, H, Ş.

²¹⁷⁶ “Mertlik ve el açıklığı, cennet bahçesinden gelen bir ağaç dalıdır; bu dalı elinden kaçırmanın haline eyvahlar olsun.”

²¹⁷⁷ devlet-i A, P, H: -Ş.

²¹⁷⁸ “Samirî’yi öldürmeyin, çünkü o cömerttir.”

²¹⁷⁹ “Sadaka belayı def eder ve ömrü uzatır.” (Heysemi, Mecmaü’z-zevaid, III/63)

²¹⁸⁰ “Ali’den başka genç (yiğit), Zülfikâr’dan başka (keskin) kılıç yoktur.” (Bk. Ahmet Serdaroğlu, **Usûl-i Hadis ve Mevzûât-ı Aliyyü’l-Kârî Tercemesi**, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1966, s. 129)

²¹⁸¹ şafā A, H, Ş: -P.

²¹⁸² “İhsanda, ikramda bulunmayanın arkadaşı olmaz.”

Lezzeti olmaz imiş mīve-i bāğ-ı ‘adlūñ

Virmese neşv ü nemā ebr-i dūr-efşān-ı kerem

Neşr: Ve esedu’llāhu’l-gālib ‘Alī bin Ebī Ṭālib rağiya’llāhu ‘anh buyurur:

2183 من جاد ساد ومن ساد قاد و يسود المر قومهم بالا حسان اليهم Ve ‘ulemā-yı emcād buyururlar:

2184 Ve Bustī *Ḳaṣīde-i Nūniyye*’sinde bu iki beyti inşād itmişdür.

Şi‘r

من جاد بالمال مال الناس 2185 قاطبة

اليه و المال للانسان فتان 2186

من كان للخير مناعا فليس له

[Ş78b] علي الحقيقة اخوان و خلان 2187

Neşr: Ve ba‘ż-ı eşıyā dimişlerdür:

لا يالف الدرهم المضروب صرتنا

[H92b] لكن يمر عليها وهو 2188 منطلق 2189

Neşr: Bir ‘ākıl ü kāmilden bir sâ’il su’āl eyledi ki: “Bir hüner ki sâ’ir hünerler anuñ yanında [A79b] táb-ı āfītáb-ı ‘ālem-táb yanında şu‘ā’-i encüm gibi maḥv ü mużmaḥill ola nedür?” Cevāb virdi ki: “Cüd u seḥādur.”

Naẓm

[P87b] هنر سخاست دكر جمله دست افزارند

اكر ترا بهر انكشت صد هنر باشد 2190

Neşr: Ve ‘ilme’l-yaḳīn ma‘lūm olsun ki mādām ki māl ü menāl ḳayd-ı imsākden itlāḳ u rehā bulmaz; tevsen-i ma‘ālī vü mefāḥir rām u münḳād olmaz.

Beyt

مرا به تجربه معلوم كشت اخر حال

كه قدر مرد به علمست و قدر علم بمال 2191

Neşr: Ve bu bābda erbāb-ı elbāb dimişlerdür.²¹⁹²

Şi‘r

2183 “İnsan kavmine ettiği iyilikle itibarlı olur.”

2184 “Cömert olan hüküm sürer, hüküm süren yönetici olur; yönetici olan kulların kralı, padişahı olur.”

2185 Der-kenār: قاطبة Cemī‘ān Ş.

2186 “Kim malından cömertlik yaparsa tüm insanlar ona yönelir; mal da insan için bir imtihandır.”

2187 “Hayır işlerini engelleyen kimsenin gerçekte ne arkadaşı ne de dostu olur.” (Bk. Atalay, s.152.)

2188 Der-kenār: منطلق, ya‘ni است Ş.

2189 “Basılmış dirhem bizim kesemizle uyuşmaz, ancak o başını alıp geçip gider.”

2190 “Gerçek sanat, mertlik ve el açıklığıdır, başka şeyler ise teferrüattır; eğer elin açıksa her parmağında yüzlerce sanat var demektir.”

2191 “Tecrübe yoluyla nihayet bunu öğrendim ki; mertin değeri, bilginin değeri de maddî varlıktadır.”

2192 Ve bu bābda erbāb-ı elbāb dimişlerdür P, H, Ş: -A.

تجربه کردم زهر اندیشه
نیست نکوتر ز سخا پیشه²¹⁹³

خاص زبهر کرم امد درم
برکذر قافیه اینک کرم²¹⁹⁴

Hikāyet: İskender-i Zü'l-ḳarneyn ve ḥākānū'l-ḥāfīḳayn,

Şi' r

خاک یونان زمین ازو کلشن

جان یونانیان ازو روشن²¹⁹⁵

Neşr: Aristo-yı²¹⁹⁶ ḥakīmden istifsār eyledi ki: “Vesīle-i sa' ādet-i dīn ü dünyā ne nesnedür?” Ḥakīm eyitdi:

Naẓm

ای دربنای عقل تو ملک هنروری

وی پرتوی زروی تو خرشید خاوری²¹⁹⁷

Neşr: “Cūd u kerem ü şehādur; ammā sa' ādet-i ' uḳbā oldur ki²¹⁹⁸ Ḥaḳ subḥānehu ve te' ālā buyurur: ²¹⁹⁹من جاء بالحسنة فله عشر امثالها

Şi' r

انکه ترا توشه ره میدهد

ازتویکی خواهد وده میدهد²²⁰⁰

[H93a]

بهرتر ازین مایه ستانست نیست

سودکن اخر که زیانست نیست²²⁰¹

Neşr: Ammā sa' ādet-i dünyā oldur ki [Ş79a] bi-ḥükmi-²²⁰² الانسان عبید الاحسان
murğ-ı dil-i ḥalkı mādām ki dām-ı keremle şikār idesin [A80a] cemī' -i cevāriḥ ü

²¹⁹³ “Her düşüncenin sonunda bunu tecrübe ettim ki; mertlik ve el açıklığından daha iyi bir tavır yoktur.”

²¹⁹⁴ “Seçkin biri, kerem peşinde yanıma geldi; burada da kerem kafiye gereği olsun.”

²¹⁹⁵ “Yunan’ın toprakları onun varlığından gülistan oldu, Yunanlıların ruhu onun varlığından aydınlandı.”

²¹⁹⁶ Aristo P, H, Ş: Aristotalis A.

²¹⁹⁷ “Ey o ki senin akıl binanda sanatçılığın en âlâsı vardır; ey o ki senin yüzündeki bir ışıltı, şarktan doğan güneşin aynısıdır.”

²¹⁹⁸ oldur ki P: -A, H, Ş.

²¹⁹⁹ “Kim (Allah huzuruna) iyilikle gelirse ona getirdiğinin on katı vardır.” (Kur’ân-ı Kerîm, En’am, 6/160)

²²⁰⁰ “O ki (Allah ki) bu dünyada yapacağın yol için sana ne gerekirse verir; senden bir bekleyip sana on verir.”

²²⁰¹ “Bu kazançtan daha iyi bir kazanç yoktur; o yüzden kâr elde etmeye bak ki bu işte zarar ve ziyan yoktur.”

²²⁰² “İnsan, ihsanın kuludur.”

a‘zāsını [P88a] cümleten girifār idersin. Zirā ƣalb-i ŧehriyār ve ƣāleb aña tābi‘ ü fermān-ber-dārdur. Ve ƣün kerīm-i mālīkū’r-riƣāb cemī‘-i ebvāb-ı sa‘ ādātı güşāde ve esbāb-ı murādātı āmāde bulursın.”

Ĥikāyet: Ĥüsrev-i Pervīz’üñ bir ĥünī vü ĥünrīz-i sipehsālārı var idi ki leŧker-keŧ ü düşmen-keŧlikle ma‘rūf ve metānet-i re’y ü rezānet-i ‘azm ile eṫrāf-ı memālikde meŧhūr u mevŧūf, muƣarreb-i melik ve ‘umde-i memālik ve ĥüsni tedbīr-i ŧavāb-nümāya mālīk idi.

Nazm²²⁰³

از و تازه بد کلشن خسروی

ببازوی او پشت دولت قوی²²⁰⁴

Ƙatı gürbüz dilīr idi ol emīr

Nice nām ehlin eylemiŧdi esīr

Kūha gürz ursa kāh eyler idi

‘Ömr-i ĥaŧmı tebāh eyler idi

Teber alsa eline ol bī-mihr²²⁰⁵

Siperin ƣarŧu ṫutmaz idi sipihr

Kemerinden ṫutaydı kūhı eger

Pāyidār olmaz idi²²⁰⁶ kūh u kemer

Nīze alsa eline ol ĥünī

Ĥalkā gibi ƣopardı gerdūnı

Ƙılıcından ki ṫamardı ƣan anuñ

ṫamarın kesmiŧ idi a‘ dānuñ [H93b]

Nesr: İttifāƣ ehl-i nifāƣdan bir ġammāz ü hemmāz dīvān-ı keyvān-eyvān-ı²²⁰⁷

ŧehriyāra varup eyitdi:

²²⁰³ Bu başlık altındaki Türkçe beyitler Hamdullah Hamdî'nin Yusuf u Züleyha'sında yer almaktadır. (Bk. Onur, s. 160)

²²⁰⁴ "Padiŧahın gül bahçesi onun varlığından dolayı taze ve güzeldi; devletin gücü, kuvveti onun kollarının kuvveti sayesindeydi."

²²⁰⁵ bī-mihr P, H, ŧ: bed-mihr A.

²²⁰⁶ olmaz idi A, H, ŧ.olmayaydı P.

Nazm

Şehā ol hemîşe penāh-ı cihān

Şenā-h̄`ānuñ olsun zemīn ü zamān

Neşr: Sipehsālār cādde-i fermān-berdārīden inhīrāf itmek ve sebīl-i `inād ü `işyān [P88b] u tuğyāna gitmek ister. İmdi bu şūret-i kuvvetden fı`le gelüp²²⁰⁸ [Ş79b] āteş-i fitne iştiğāl bulmadın [A80b] ²²⁰⁹الدفع اسهل من الرفع gerekdür ki tedārik ü tedbīr idüp şevāğiline iştiğāl gösterile. Nitekim bu ma`nāda²²¹⁰ Şeyh Sa`dī es`adehu`llāhi te`ālā buyurmuşdur:²²¹¹

Beyt

سرچشمه شاید گرفتن بمیل

چو پرشد نشاید گذاشتن به پیل²²¹²

علاج واقعه پیش از وقوع باید کرد

دریغ سود ندارد چو رفت کار از دست²²¹³

Neşr: Hüsrev bu haber-i sehmnākden ziyāde endişnāk olup kendü kendüye eyitdi: “Fi`l-vāқи` şöyle ki ol `inān-ı `azīmeti muğālefet yüzünden çevirüp etrāf-ı memālik ü aqtār-ı arzdan bir cānibe revāne olup gide. Ümerā vü a`yān-ı leşkerden kimdür ki aña muqāvemet ide ya tarīqini sedd ide. Ve yümkin ki `āşī vü yağı²²¹⁴ olması āvāzesinden erkān-ı devlete kuşūr²²¹⁵ ve bāğī vü t̄āğī²²¹⁶ olması debdebesinden kavā`id-i salṭanata fütür ü kutür yol bula.

Nazm

مبادا بر ارد به بیداد سر

که در ملک پیدا شود شور و شر²²¹⁷

Neşr: Pes havāşş-ı devlet ve müşīrān-ı memleket ve şīrān-ı bīşe-i şecā`atle müşāveret eyledi. [H94a] Cümlesinüñ re`yi buña muncerr oldı ve bunda qarār kıldı

²²⁰⁷ eyvān-ı A, H, Ş: -P.

²²⁰⁸ gelüp A, H, Ş: gelmedin P.

²²⁰⁹ “Yok etmek, kaldırıp yükseltmekten daha kolaydır.”

²²¹⁰ bu ma`nāda P, H, Ş: -A.

²²¹¹ buyurmuşdur A, H, Ş: buyurur P.

²²¹² “Bir nehrin başında isteyerek suyu ölçmen mümkündür; yalnız nehir derinleştikçe fille bile sudan geçemezsin.”

²²¹³ “Olay gerçekleşmeden önce onu önlemek lazım; yoksa olup bittikten sonra oturup ah çekip pişmanlık duymakla bir şey değişmez.”

²²¹⁴ yağı P, H, Ş: t̄āğī A.

²²¹⁵ olması āvāzesinden erkān-ı devlete kuşūr A, P, Ş: -H.

²²¹⁶ t̄āğī P, H, Ş: yağı A.

²²¹⁷ “Sakin başkaldırı niyetine isyan etmesin; eğer böyle bir başkaldırı yaşanırsa ülkede olumsuz bir çoşku ve kötü olaylar başlar.”

ki emîr-i kayd ü bend ve esîr-i zencîr ola. Hüsrev hüsni-i tedbîrlerine tehçin yüzünden taḥsîn ü aḫerîn itdi. Ba‘de zamân bir gün emîri emr-i şerîf-i vâcibü’l-ittibâ‘ ile da‘vet idüp pâye-i serîr-i salṭanata yüz sürdükde [P89a] evvelki pâyesinden ‘âlî pâyeye cülûs itdirdi ve siyer-i sûtüde vü ḫıṣâl-i ḫamîdesi naḫlini biraz müddet naḫl-i meclis eyledi [A81a] ve ḫızâne-i ‘âmireden tuḫaf u hedâyânuñ enfes-i nefâ’isini [Ş80a] ihdâ vü i‘tâ kıldı. Müşîrân-ı nîkû-rây-ı ‘âlem-ârây -ki kayd ü bendi şalâḫ ü şavâb görmüşlerdi- kistrâya eytdiler:

Mışra‘

Ey ṭâḫ-ı Kistrâ nerdübân-ı ḫadriñüñ kim pâyesi

Neşr: “Muḫarrer ‘azîmet-i hümâyündan taḫallüfüñ vechi nedür?” Hüsrev eyitdi: “Ne kendü ‘azîmetümden inḫirâf ve ne sizüñ rây-ı ‘âlem-ârâñuza ḫilâf itdüm. Zîrâ kayd-ı emrinde ol ḫadar ki muḫayyed olup silsile-i fikri taḫrîk itdüm, keremden muḫkem ve iḫsândan müstaḫkem bir kayd tedârik itmedüm. Zîrâ her ḫayduñ vaz‘ı bir ‘uzv-ı mu‘ayyen içündür, ğayra tecâvüz itmez; ammâ kayd-ı iḫsânüñ ki maḫalli dildür -ki sulṭân-ı bedendür- ol vâsiṭa ile sâ’ir a‘zâ vü cevâriḫe sâ’ir ü sârîdür. المعروف رق و
2218 Ve bend-i âhenîn-sühânla süde olur; ammâ bend-i kerem ü iḫsân hiç bir²²¹⁹ nesneyile [H94b] fersüde olmaz.”

Ve meşel-i meşhûrdur; murġ-ı vaḫşi dâmıla şayd olunur, âdemî iḫsân u in‘âmla.

Şi‘r

كرم پيشه كن كادمي زاده صيد

2220 باحسان توان كرد و وحشي بقيد

عدورا بالطفاف كردن به بند

2221 كه نتوان بریدن بتیغ ان کمند

چو دشمن کرم ببند و لطف وجود

2222 نیاید از و هیچ بد در وجود

²²¹⁸ A’da yok. “İyilik incelikdir, mükâfât ise antika gibidir.”

²²¹⁹ hiç bir A, P, H: her bir Ş.

²²²⁰ “Bağışlayıcı ve yumuşak bir tavır takınarak insanoğlunu kendi kontrolün altına alman mümkündür; vaḫşiler ve kültürden uzak olanlar ise zincir ve bent ile kontrol altına alınabilirler.”

²²²¹ “Bir düşmanı sakın ve yumulak bir tavırla bende çekmek daha mantıklıdır; zira ki hiçbir kılıç, hiçbir jilet böyle yumuşaklıkla ayarlanan bir bendi kesip yırtamaz.”

²²²² “Düşmanın senden iyilik ve mertlik görürse; düşmanın olmasına rağmen sana karşı kötülük yapmak içinden gelmez.”

Neşr: Fi'l-vāki^c āteş-i muhālefeti ser-çeşme-i ihsān-ı pādişāhīden mütereşşih olan [P89b] nedā-yı nedāyıla²²²³ teskīn buldı ve zāmīr-i sīnesinden bīh-i nihāl-i kīne ser-pençe-i kerem-i sulţānla münkaţı^c2224 oldu. Ve ba^cdezān çün bendegān-ı şāfi-niyyet hūlūş-i ŧaviyyetle [A81b] kemer-i cān-sipārımı miyān-ı hizmetkārīye bağladı ve bağiyye-i ʿōmrinde menhec-i fermān-ber-dārīden tecāvüz ve meyl ü inhirāf kılmadı.

Naẓm

[Ş80b] زان نوازش کری که یافت ازو

بعدازان روی بر نتافت ازو²²²⁵

Neşr: Bu maẓmūn-ı zarāfet-meşhūnda²²²⁶ bu rubā^c i hayli memdūh düşmüşdür.

باهر که کرم کنی ازان تو شود

و اندر همه وقت مدح خوان تو شود

با دشمن خویش اگر سخاوت وزری

شک نیست که یار مهربان تو شود²²²⁷

Meşnevī

پیش سودا کران تخت جلال

نیست جز تاج جود راس المال²²²⁸

کرنه سرمایہ تاج جود کند

کی ز سودای خویش سود کند²²²⁹

معنی جود چیست بخشیدن

عادت برق چیست رخشیدن²²³⁰

[H95a]

برق رخشان کند جهان روشن

جود و احسان جهان و جان روشن²²³¹

²²²³ Der-kenār: Nedā fetḫayıla bārān ve cūd. Ş.

²²²⁴ münkaţı^c A, H, Ş: -P.

²²²⁵ “O kadar çok ondan sevgi ve merhamet gördü ki, daha sonra ona sırtını hiç çeviremedi.”

²²²⁶ maẓmūn-ı zarāfet-meşhūnda P: maẓmūnda A, H, Ş.

²²²⁷ “Kime güzel davranırsan senin olacaktır; senin bu iyiliklerine karşılık her zaman senden iyi söz edecektir. Düşmanına bile mertlikle davranırsan; şüphe etme ki senin en yakın dostun olacaktır.”

²²²⁸ “Celal ve büyüklük sahibi olanlar için bütün varlıkların başı, bağışlamaktır.”

²²²⁹ “Hayattaki yatırımını bağışlamak üzere kurduysa; bu dünyadaki çöşkudan maddī bir kār elde etmez.”

²²³⁰ “Mertliğin anlamı nedir? Bağışlamaktır. Şimşegin alışkanlığı nedir? Parlamaktır.”

²²³¹ Bu beyit H’de yok. “Şimşek bu dünyayı aydınlatıyorsa; mertlik, eli açıklık ve bahşedici olmak insanın dünyasını ve ruhunu aydınlatır.”

پرتو برق هست تا يك دم
پرتو جود تا بود عالم²²³²

Neşr: Egerçi zamānede kerem, meşel-i ḥacer-i mükerrerem bir ism-i bī-müsem mādur.

Nazm

كرم بباغ ارم كرم بود و كرم بخورد
بكوش هر كه بكفتم كرم نكفت كرم²²³³

Neşr: Ehl-i şehā ‘aks-i şehā oldı ve kerem recā itseñ aks-i keremle²²³⁴ cevāb virürler. Ḥāce-i dehrūñ keremi mekr ve ‘özri ğadr ve ni‘meti niķmetdür. Bāli belāsına [P90a] ve iḥsānı isā’etine degmez.

Nazm

چرب و شیرین خواجه دنیا
[A82a] بعكس را نندش نمی ارزد²²³⁵

Neşr: Eflāṭūn’a eyitdiler: “İnsāniyyet nedür?” Cevāp virdi ki التواضع عند الرفعة والعفو عند القدرة والعطاء بغير منة جد و لاتمنن فان فان الفائدة اليك عائدة²²³⁶

Ḥazret-i Zū’l-menn ve’l-iḥsān *Ḳur’ān*-ı i‘cāz-iķtirānda²²³⁷ buyurur: لا تبطلو²²³⁸ Ve Mütemmim-i mekārim-i aḥlāk ‘aleyhi selāmu’llāhi’l-Ḥallāk buyurur: افة السماح²²³⁹ المن²²⁴⁰

Ḳıṭ‘a

Āfeti naḥl-i ravza-i cūduñ

[Ş81a] Tünd-bād-ı ḥazān-ı minnetdür

Kimseye itdügüñ ‘aṭāyı saķın

Etme minnet ki minnet āfetdür²²⁴¹

ايا كم والامتنان بل معروف فانه يبطل الشكر و يحو الاجر²²⁴²

²²³² “Işğın aydınlığı kısa süreli ise; mertlik ve bahşedici olmanın aydınlığı sonsuza dek kalıcıdır.”

²²³³ “Kerem dediğimiz şey, İrem bahçesinde kurttur, kimin kulağına kerem dediysen kurt olarak algıladı.”

²²³⁴ ‘aks-i keremle A, H, Ş: ‘aks ile P.

²²³⁵ “Bu dünyadaki tatlı ve yağlı lezzetler, o kadar fanî ve o kadar değersizdir ki söz edilmeye bile değmez.”

²²³⁶ “Tevazu yüksektedir, affetmek güç eldeyken çalış ve minnet etme, zira faydası sana dönecektir.”

²²³⁷ i‘cāz-iķtirānda P, H, Ş: mu‘ciz-iķtirānda A.

²²³⁸ “... başa kakmak ve icitmek suretiyle, yaptığınız hayırlarınızı boşa çıkarmayın.” (*Kur’ān-ı Kerim*, Bakara, 2/264)

²²³⁹ Der-kenār: الـمن: el-minnehu.

²²⁴⁰ “Cömertliğin tehlikesi, edilen iyiliği başa kakmaktır.”

²²⁴¹ Etme minnet ki minnet āfetdür A, P, H: Aña minnet ki minnet āfetdür Ş.

²²⁴² “Sakın iyilikle minnet etmeyin; zira o şükürü iptal edip sevabı giderir.”

Loqmān ‘aleyhi’r-rıdvān dir: ²²⁴³ من عد نعمه مما كرمه Ve dimişlerdür: المروف كلما
²²⁴⁴ يعد لا يعتد . Maqbūl-i nās ya‘ ni ²²⁴⁵ İbn ‘Abbās’dan ²²⁴⁶ rađiyallāhu te‘ālā ‘anhümā
 efđal-i ‘aııyyeden su’āl eylediler. [H95b] Cevāp virdi ki: “Efđal-i ‘aııyye oldur ki
 anda su’āl olmaya, ammā su’ālle olan ‘atā sā’ilüñ şemen-i vechidür ki saht-rülüğ
 yüzinden bezl-i ‘arz eylemişdür.”

Hzret-i ‘Alī kerrema’llāhu veche buyurur: “Kerem, bādī-i bed’in olandır.”
 Ammā ba‘de’s-su’āl olan müheyyādan hayāyı def’ içündür ki ba‘z-ı efāzılı’llāh-ı
 dürr-kā’il dimişdür:

بأس المطاعم حين الذل يكسبها
²²⁴⁷ القدر منتصب و القدر مخفوض

Neşr: Ve bu ma‘nāda ne şīrīn meşel irād eylemişlerdür: ²²⁴⁸ احلي النوال ماوصل قبل السؤال و
²²⁴⁹ [P90b] اولي الناس بالنوال از هدهم في السؤال

Qıı‘ a
 بدندان رخنه در فلاد كردن
 بناخن سنك خارارا بریدن
 فرو رفتن باتشندان نكونسار
²²⁵⁰ بپلك دیده آتش پاره چیدن

بفرق سر نهادن صد شتر بار
 [A82b] زمشرق جانب مغرب دویدن
 بسی بر جامی اسانتر نماید
²²⁵¹ ز بار منت دونان کشیدن

Neşr: Menn-i tevbīhle olan şuret semāhada semācadur. ²²⁵² İbn Yemīn’üñ bu
 kııı‘ ası bu maħalde ²²⁵³ naşş-ı kıāıı‘ vākıı‘ olmışdur.

²²⁴³ “Kim onun cömertliğinden nimetleri sayarsa...”

²²⁴⁴ Loqmān ‘aleyhi’r-rıdvān dir: من عد نعمه مما كرمه ve
 dimişlerdür: المروف كلما يعد لا يعتد P, H, Ş: -A. “Sakın iyilikle minnet etmeyin, zira o şükürü iptal edip
 sevabı giderir.”

²²⁴⁵ ya‘ ni H, Ş: -A, P.

²²⁴⁶ İbn ‘Abbās’dan A, H, Ş: İbn ‘Abbās hāzretlerinden P.

²²⁴⁷ “Yemeklerin en kötüsü istendiği zaman zillate uğratan yemektir; kader dimdik ayaktadır güç,
 kabiliyet ise boyun eğer, çöker.”

²²⁴⁸ Der-kenār: النوال: El-‘atā’ P.

²²⁴⁹ “En güzel murad istenmeden önce ulaşılandır, muradına erişmeye en layık olan insanlar da
 istemekte en zahid davrananlardır.”

²²⁵⁰ “Diş ile sert bir nesnede delik açmak, tırnak ile taşı, kayayı kesip parçalamak; ateşin içine girip
 göz kapağıyla ateşten bir parça almak...”

²²⁵¹ “Başa yüz deve yükü koyup taşımak, doğudan batıya kadar koşmak; bunlar hepsi Câmî için, alçak
 insanların borcu altına girmekten daha kolaydır.”

²²⁵² Der-kenār: السماح الجود و السماح بالجم القباحة: P, Ş.

Қиғ а

هیچ دانی که چه باشد کرم و کیست کریم

کرم انست که اسان بر سد دست بدان

و عده انجاز کن و منت بخشنده منه

[Ş81b] کرم اینست اگر دست رسی هست بدان²²⁵⁴

Neşr: Bir ḥakīm-i ‘ākıldan su’āl eylediler ki: “Aḥsen-i iḥsān²²⁵⁵ niçe olmak ve ne keyfiyyetle şudūr bulmak gerek?” [H96a] Eyitdi.²²⁵⁶ “Aḥsen-i iḥsān ve efḍal-i ifḍāl oldur ki ibtidāsında su’āl zilleti ve encāmında tağlar kadar belki zerre kadar minneti olmaya ve şafā-yı ḥātır u talākāt ve bişr ü beşāşetle ola.”

Hikāyet: Ma‘n bin Zā’ide -ki nāmıyla nāme-i cūd u seḥā- Ḥātem-i Tā’i’yi tayy itmişdi ve debdebe-i nedā vü ‘aṭāsı āfāḫ-ı dehri tutmuşdı. Ve seḥāsına iki delil-i celildür, ḳalbi ni‘amdur ki ni‘met-i mütekeşşiredür ve dili ne‘amdur ya‘ni dilinden aşla lā²²⁵⁷ gelmemişdür.

Beyt

نیارد زدل بر زبان در جواب

[P91a] ²²⁵⁸ بکاه سؤال نعم جز نعم

بجز در الف بی بعهد صبی

بهم لام الف رانکر دست ضم²²⁵⁹

Neşr: Erbāb-ı zārāfetden birine su’āl eylediler ki: “Ebr-i bārende mi saḥī-terdür ya Ma‘n-ı baḥşende?” Cevāb virüp eyitdi: “Seḥāvet-i Ma‘n bin Zā’ide ebr-i bārendeden hezār bār zā’idedür. Zīrā her cevd-i cūdī ki seḥāb-ı semāḥa²²⁶⁰ ider, giryān ider ve her nesneyi ki Ma‘n ‘aṭā ider ḥandān ü şādān ider.”

Keff-i dūr-pāşına beñzerdi ola bir pāre

Virdigün ağlayuraḳ virmese ger ebr-i bahār²²⁶¹

[A83a] تازه رویی و انبساط و نشاط

²²⁵³ mādde A, H, Ş: maḥalde P.

²²⁵⁴ “Keremin ne olduğunu ve kerim insanın kim olduğunu biliyor musun? Kerem odur ki, kolay elde edilir; verdiği sözü yerine getir ve insanlara yaptığın bağışlar dolayısıyla çok fazla havaya girme. İşte kerem ve bağışlayıcılık budur, eğer buna ulaşabiliyorsan...”

²²⁵⁵ aḥsen-i iḥsān A, P: iḥsān H, Ş.

²²⁵⁶ aḥsen-i iḥsān niçe olmak ve ne keyfiyyetle şudūr bulmak gerek?” Eyitdi P, H, Ş: -A.

²²⁵⁷ ya‘ni dilinden aşla lā P, H, Ş: aşla dilinden lā A.

²²⁵⁸ “Gönülден dile cevap olarak, evet olduğu zamanda evetten başka bir şey gelmez.”

²²⁵⁹ “Elif harfінде öylesi bir ahidsizlik var ki, lam harfi elif harfine eklenmek istemiyor.”

²²⁶⁰ Der-kenār: el-cevd bi-fethi’l-cim el-maṭar ve es-semāḥa el-cūd. Ş.

²²⁶¹ Bu beyit Azmî’ye aittir. (Bk. Ceyhan, *On Altıncı Asır...*, s. 87)

در سخاوت عظیم معتبرست²²⁶²

مرد بخشنده را بوقت سخا

تازه رویی سخاوت دکرست²²⁶³

اطلبوا الخير عند حسان الوجوه²²⁶⁴

Şi‘r²²⁶⁵

ما نوال الغمام وقت ربيع

كنوال الامير يوم سخا²²⁶⁶ [H96b]

فنوال الامير بدره عين

[Ş82a] و نوال الغمام قطرة ما²²⁶⁷

Hikāyet: İskender-i Zü'l-ķarneyn -ki memālik-i ‘arṣa-i zemīni ķabza-i taṣarrufunda musahḥar etmiṣdi- bir gūn anası atalar sōzin sōyleyūp aña eyitdi: “Ey pūser ü ey cān-ı māder!

Nazm

Ey rāḥat-ı cān u nūr-ı dīde

Ferzend-i yegāne-i gūzīde

Neşr: Nitekim bilādı fūrsān ile musahḥar eyledūñ, ķulūbı daḥi iḥsān ile musahḥar eyle.”

Ve fezā’il-i cūddan biri daḥi oldur ki ṣāḥibini maḥbūb-ı ķulub-ı ehl-i ķabūl [P91b] ķılıp maḥbūl-i ḥalk-ı ‘ālem eyler. Egerçi saḥḥ-ı āb-ı seḥāb-ı semāḥa sāḥa-i semā-misāḥasından sūdmend ü behredār olup nihāl-i ḥālleri neşv ü nemā bulmazsa daḥi ve āb-ı ḥayātdan el yumıṣ daḥi olsa yine zıkr-i cemīli vū ṣenā-yı cezīli ilā-yevmi’l-cezā dillerde cārīdür. Nitekim Ḥātem-i Tā’i ki ser-ḥadd-i ‘ademe ķadem ķoyalı ve āfītāb-ı zindegānīsi gurūb u ufūl ideli biñ yıldan ziyādedür, henüz bahār-ı zıkr-i reyāḥīn-i taḥsīnle reste ve ķemen-i nīk-nāmīsi pīrāye-i ṣenā vū āferīnle ārāstedür. Efāzıl-ı ‘ālemūñ biri dimūşdür: ²²⁶⁸الحاتم فى العالم كالفص فى الخاتم

Nazm

²²⁶² “Dirilik, hayatta bolluk ve sevinç; sadece eli açıklık ve mertlikle anlam bulmaktadır.”

²²⁶³ “Gerçek mert, birine bir şey bahşederken yüzü güler, yüzünden mutluluk okunur; asıl eli açıklık da budur.”

²²⁶⁴ “İyiliği güzel yüzlülerden isteyiniz.” (Aclūnī, **Keşfü’l-hafâ**, I, s. 152)

²²⁶⁵ Şi‘r H, Ş: -A, P.

²²⁶⁶ “Bahar günü bir bulutun verdiği, bir kralın cömertliği tuttuğunda verdiği gibidir.”

²²⁶⁷ “Kralın verdiği göz incisidir, bulutun verdiği ise bir damla sudur.”

²²⁶⁸ “Hātem-i Tāyī’nin (adı) dünyada mühürdeki yazı gibi(kahcı)dır.”

نماند حاتم طایی ولیکه تا بابد

بماند نام بلندش بنیکویی مشهور²²⁶⁹

Beyt²²⁷⁰

رفت حاتم ازین نشیمن خاک

ماند نامش کتابه افلاک²²⁷¹

[H97a] [A83b]

Nesr: Çün ‘ahdinde āvāze-i civānmerdī-i Hātem basīṭ-i zemīne şāyī’ ü zāyī’ oldı ve şīt ü şadā-yı seḥāvet ile günbed-i gerdūn ṭoldı. Zıkr-i cemīli [Ş82b] zebān-ı ehl-i zamānda cārī ve ṭaṅṭana-i kerem ü civānmerdī vü cūdı eṭrāf-ı ‘āleme sa’ir ü sārī oldı.

Naẓm

ابر دریا دل زدست جود اودر انفعال

مال علم زیر پای همت اوپایمال²²⁷²

Hikāyet-i Manzūme

Hātem-i Tā’iye bir tāze civān

Dimiş ey cūd ile māḳbūl-i²²⁷³ cihāñ

Var idi bir şeh-i pākīze-vücūd

Cūd ile mişli degüldi mevcūd

Yapdurup luṭf ile bir қаşr-ı bülend

Nice қаşr āb-ı ruḥ-ı ḥācetmend

Aña açdurmış idi kırk қаpu

Tā gele ehl-i su’āl ide ṭapu

[P92a]

Her қаpudan ki gele bay u gedā

Eyler idi aña envā’-ı ‘aṭā

²²⁶⁹ “Hātem-i Tāyî, sonsuza dek bu dünyada kalmadı; ama onun adı dünyada iyilikle tanınmış ve bilinmiş oldu.”

²²⁷⁰ Beyt A: Diğer Ş: -H. Bu beyit P’de yok.

²²⁷¹ “Bu toprakla dolu dünyadan Hātem gitti; fakat adı feleklere ve kâinata yazıldı”

²²⁷² “Gönlü deniz kadar geniş bulut bile onun eli açıklığı ve cömerliği karşısında çaresizdir. Bilim ve ilimin varlığı bile onun azminin ayakları altında ezilmiştir.”

²²⁷³ māḳbūl-i P, H, Ş: meşhūr-ı A.

Şöyle kim kırkına dek bir sâ'il
Varsa redd itmez idi ol kâmil

Diñleyüp Hâtem-i ferhunde-demi
Didi kim yog imiş anuñ keremi

Şöyle itmek mi gerek ihsânı
Bir kapuya daği ilete anı

Sâ'ilin ehl-i kerem ac itmez
Bir kapuya daği muhtâc itmez

Neşr: Pes mülük-i eṭrâf-ı memâlik -ki da'vâ-yı seḥâvet kılurlardı ve civânmerdlik [H97b] lâfın ururlardı- salây-ḥ'ân-ı kerem-i Hâtem'den dilleri ḥûn ve dâğ-ı ḥasedden cesedleri dîger-gün olmuşdı. 'Irq-ı 'adâvet ḍarabân idüp dilediler ki her biri naqd-i cüd-ı Hâtem'i [A84a] meḥekk-i imtiḥâna ura.

Mışra'

خوش بود کر محک تجربه اید بعیان²²⁷⁴

Evvelâ vâlî-i Şâm kaşd-ı âzmâyiş idüp kâşid gönderdi ve bir iki kaṭâr-ı üştür-i sürḥ-müy u siyâh-çeşm ve küh-kühân taleb eyledi ki [Ş83a] ol maḳûle üştür-i ejder-peyker bevâdî-i 'Arab'da nâdir ve gâyet gâli idi. Kâşid-ı şâh-ı Şâm bir şâm irişüp Hâtem'e peygâm-ı şâhî degürdi. Hâtem sem'an ve tã'aten fermân-ı ḳader-eşer ber-ser diyüp kâşidi ḥoş gördi ve dedi:

بهرچه امر بود چاکریم و دولتخواه

بهرچه حکم بود بنده ایم و خدمتکار²²⁷⁵

Ayağı tozı iki gözüm üzre

Ne emri varsa başum yüzüm üzre

Neşr: Pes kâsidi bir menzile nüzül itdürüp nüzl-i firāvân u ni'et-i bî-pâyân çekdi [P92b] ve merâsim-i ziyâfeti edâ itdükden soñra buyurdi. Ḳabâ'il-i 'Arab-ı 'arbâda her obada ve her maḥfil ü nedide münâdiler deve dellâlı olup nidâ eylediler ki: "Her

²²⁷⁴ "Bir sınanma yöntemi olarak tecrübe seçilirse hoş sonuçlar elde edilir."

²²⁷⁵ "Her ne emir ve ferman olarak gelirse ona razı ve tabiiyiz; her ne hüküm olarak kesilirse ona kul ve hizmetkârız."

kimesnenüñ ki şu şıfatla mevşûf üştürü vardır, getürsün ez‘âf-ı muzâ‘afa bahâsını virüp ri‘âyet ideyin.” Kimi, ne dîdâr-ı Arab ne şîr-i üştür,²²⁷⁶ diyüp getürmedi ve kimi deve gördük mi, diyüp [H98a] sınıverdi ve kimi kerem-i Hâtem’e i‘timâd idüp getürdi. Hele ba‘zını istikrâz ve ba‘zını üştür ile yüz şütür tedârik itdi ve kaçâr u mehârını elçi eline teslim idüp sultân-ı Şâm’a irsâl eyledi.

Meşnevî

Yüz şütür virdi cümle pîl-beden
Şîr-dîdâr u ejdehâ-gerden

Cümle rafl-ı girân-keş ü sermest
Dest virmez birine şad pâ-best

Bedeni burc-ı kaçır-ı Dârâyî
Şanki mermer sütündür pâyi
[A84b]

Yük çekici taḥammül ehli gibi
Aza kâni‘ tevekkül ehli gibi

Başı ‘izzet ta‘âmınıñ göveci
Ayağı devlet ehli bazlamacı [Ş83b]

Neşr: Sultân-ı Şâm bu keremi göricek, dendân-ı taḥayyürle engüşt-gezân-ı müte‘accib oldı ve dâğ-ı gayret cigerin hün eyledi. Ol daḥi aḳmişe vü emti‘a-i nefise-i cemileden her cemele bir ḥiml tedârik idüp yine Hâtem’e irsâl eyledi.

Beyt

از بدخشان دو چشم بر بیاض راه روم
کاربان لعل می اید قطار اندر قطار²²⁷⁷

Neşr: Hâtem bu ḥâleti göricek buyurdi: “Münâdîler nidâ eylediler ki herkes ki filân zamânda [P93a] şütür virmişdi, gelsün meclis-i Hâtem’e ḥâzır olsun.” Fi’l-ḥâl cemî‘ân geldiler; Hâtem buyurdi, herkese şütürünü bânıyla virdiler. Her kişi deveyi²²⁷⁸ yüküyle götürdi, gitti.²²⁷⁹ Bu ḥaber gün gibi şâyi‘ olup [H98b] Sultân-ı Şâm’a irişdi ve eyitdi:

²²⁷⁶ dîdâr-ı Arab ne şîr-i üştür H, Ş: şîr-i şütür ne dîdâr-ı Arab A, P.

²²⁷⁷ “İki gözümün ateşinden, gözümün beyazlığı kalmamış; gurup gurup la’l kervanı geliyor.”

²²⁷⁸ deveyi A, H, Ş: devesini P.

Mıṣra‘

Bārekallāh el arḳası yerde

Neṣr: Ḥātem-i seḫā vü kerem dest-i Ḥātem’e müsellemdür.

Beyt²²⁸⁰

Āvāze-i seḫāvet ü iḥsān-ı Ḥātemī

اخر درين جهان بعبث بررنيامدست²²⁸¹

Neṣr: Ba‘ dehu Ḳayṣer-i Rūm çün debdebe-i cūd-ı Ḥātem’i işitdi, aḫvālını tefahḫuş ve aḫbārını tecessüs itmegi iş itdi. Meger zamānla sem‘ -i Ḳayṣer’e irişmişdi ki Ḥātem’üñ bir esb-i bād-pā vü cihān-peymāsi²²⁸² vardır ki çün tîr-i ḫadeng dūd-rev ve çün ‘ömr-i girāmı tîz-rev ü germ-rev āteşle dem-i müşābehēt urur ve tîz-kāmlıḳda bād-ı şarşar ile hem-rāhlıḳ t̄arîḳını t̄utar ve henüz daḫi t̄aydur, günden güne teraḳḳī ider.

Şi‘ r

چو اشك عاشقان کلکون و خوشرو

جهان پيماتر از شبديز خسرو²²⁸³

[A85a]

بوقت جمله برق اساجهنده

بکاه پويه چون صرصر دونده²²⁸⁴

Yilse yil yürise şu gibi revān

Ṭursa şābit nitekim kūh-ı girān

[Ş84a]

Nice idem segirdimini beyān

Ki aña yetmez idi fikr-i revān

Ḳurıda²²⁸⁵ kırlağıç gibi uçıcı

Ṭurna gibi şuda deñiz göçici

²²⁷⁹ götürdi, gitdi A, P: götürdiler, gitdiler H, Ş.

²²⁸⁰ Beyt P, Ş: -H.

²²⁸¹ “Çünkü bu dünyada hiçbir şey sebepsiz yaratılmamıştır.”

²²⁸² cihān-peymāsi H, Ş: semend-i cihān-peymāsi P: bādiye-peymāsi A.

²²⁸³ “Aşıkların gözyaşları gibi kan renginde ve sevinç dolu; Hüsrevi-i Perviz’in atı (Şebdiz’den) daha yol yapıcı...”

²²⁸⁴ “Her zaman yıldırım gibi düşmeye hazır; savaş ve hareket zamanında ise çekirge gibi çevik ve atlayıcı...”

²²⁸⁵ Ḳurıda A, H, Ş: Ḳarada P.

Ꞑoç alınlı sığın geyik gözli
Hüb- âdem gibi güzel yüzli

Ayağı bād-ı luḫ-ı Sübhānī
Arçası şuffe-i Süleymānī [P93b]

Nesr: Ꞑayşer vezīr-i müşīrine eyitdi: “Ḥaber-i şehāvet-i Ḥātem ki ‘Arab u ‘Acem’de fāş olmış ve şīt ü [H99a] şadā-yı mürüvveti Ꞑāfdan Ꞑāfa ‘āleme ṭolmışdur.²²⁸⁶ Şu²²⁸⁷ maḫūle bir esb-i ceyyid ü cevādı²²⁸⁸ var imiş, eger dedikleri gibi cevādsa dirīğ eylemez, âdem gönderip Ṭā’i’den ol ṭayı ṭalep eyleñ. Ol esb sebebiyle semend-i ṭab‘ını meydān-ı civānmerdīde imtiḫān idelüm ve naḫd-i mürüvvetini meḫekk-i i‘tibārda tecrübe kılalum.”

Şi‘r

من از حاتم ان اسب تازي نژاد
بخواهم كرا و مكرمت كرد و داد²²⁸⁹

بدانم كه دروي شكوه مهيبست
و كررد كند بانك طبل تهيبست²²⁹⁰

Nesr: Ve hedāyā tedārik eyleyüp²²⁹¹ elçi ile Ḥātem’e ihdā eyledi. Ꞑāşid günlerde bir gün -ki debīr-i çarḫ defter-i zer-nigār-ı ruzı ṭayy idüp müsevvedāt-ı şebi beyāz itmek için önüne yaymışdı- ya‘ni vaḫt-i şām u aḫşām olmuşdı, rāh-ı dūr u dırāzı ṭayy idüp²²⁹² ḫabīle-i benī Ṭayye vāşıl oldu. Ve hemān ki ḫavālī-i menāzil-i Ḥātem’e ḫarīb oldu, [A85b] ḫazāyıla bir ṭūfān oldu ki ‘ale’l-fevr²²⁹³ وفارالتنور dan ‘alāmet²²⁹⁴ müşāhede kıldı. Hele Ḥātem ḫāşid-i Ꞑayşer’i getürüp dūdmanına ḫondurđı, āteş yandurđı [Ş84b] ve fi’l-cümle²²⁹⁵ bir at boğazlayup ṭa‘ām müheyyā eyledi ve miḫmānuñ önüne çekdi. Ꞑāşid²²⁹⁶ ṭa‘āmdan fāriğ olup çekildi. Esbāb-ı istirāḫat sāḫte vü āmāde idi. Ol gice istirāḫat eyledi. Çünkü kātib-i felek müsevvedāt-ı şebi beyāza

²²⁸⁶ ṭolmışdur A, P, H: ṭutmışdur Ş.

²²⁸⁷ Şu A, H, Ş: Şol P.

²²⁸⁸ ceyyid ü cevādı A, H, Ş: cevādı P.

²²⁸⁹ “Ben padişahdan o Arap asıllı atı, padişah lutf edip verirse, istiyorum.”

²²⁹⁰ “Bunu biliyorum ki onda ayın güzelliği ve ihtişamı var; eğer reddederse de, içi boş davulun sesidir.”

²²⁹¹ eyleyüp P, H, Ş: idüp A.

²²⁹² idüp A, H, Ş: eyleyüp P.

²²⁹³ “...ve tennur kaynadı.” (Kur’ân-ı Kerîm, Hûd, 11/40)

²²⁹⁴ ‘alāmet A, H, Ş: -P.

²²⁹⁵ fi’l-ḫāl A, H, Ş: fi’l-cümle P.

²²⁹⁶ Ꞑāşid A, H, Ş: -P.

çıkarup menāşīr-i tebāşīr-i şubḥa [H99b] şu‘ā‘-ı şemsden tuğrā-yı ğarrā-yı gītī-sitān-ı ḥākānī [P94a] çekildi, elçi menşūr-ı Qayşer’i ve hedāyāyı Ḥātem’e ‘arz eyledi. Ḥātem mazmūn-ı meymūn-ı menşūra mutṭalī‘ olıcaḳ, ğāyet endişnāk u bī-ḥuzūr olup cebīninden eşer-i melālet zūhūr itdi ve eyitdi: “Dirīĝ ü ḥayf ki, ol esb dūn tīĝ-ı telefe ‘alef oldı.”²²⁹⁷

Meşnevī

من ان باد رفتار دلدل شتاب

ز بهر شما دوش کردم کباب²²⁹⁸

که بد ظلمت ابر از پیش و پس

بسوي رمه ره نمی برد کس²²⁹⁹

بنوعی ذکر روی و اهم نبود

جز این بر در بارکاهم نبود²³⁰⁰

مروت ندیدم در ایین خویش

که مهمان بخسب دل از فاقه ریش²³⁰¹

مرانام باید در اقلیم فاش

ذکر مرکب نامور کومباش²³⁰²

Neşr: Pes niçe esbān-ı tāzī ve teberrūkāt-ı Ḥicāzī ve yanınca bir nice **bāzı** ḳoşup Qayşer-i Rūm’a irsāl eyledi. Çün²³⁰³ Qayşer feḥvā-yı ḥālī mefhūm²³⁰⁴ idindi, dest-i inşāfı sīne-i intişāfa ḳoyup eyitdi: “Ḥātem ki cūdıyla mānend-i Cūdī ‘ālem içinde ‘alemdür, āyīn-i mürüvvet ü ḳā‘ide-i fütüvvet aña müsellemdür.” [A86a]

Nazm²³⁰⁵

توان کفت کامروز نبود بعالم

جزا و شهریار دیار مروت²³⁰⁶

²²⁹⁷ oldı P: olmışdı A, H, Ş.

²²⁹⁸ “Ben o rüzgār gibi davranan, her an bir yere gideni, dūn gece sizin için kebab yaptım.”

²²⁹⁹ “Karanlıktan ve buluttan, önden arkadan; kimsenin sürüye doğru yol alması mümkün değildi.”

²³⁰⁰ “Başka türlü yüzüm yoktu, bundan başka elimde bir şey mevcut değildi.”

²³⁰¹ “Dinimde bunu doğru bulmuyorum ki, misafir açlıktan içi parçalanmış bir şekilde yatsın.”

²³⁰² “Benim adım dünyanın her yerinde biliniyor; benden daha bilindik bir binek olmasın.”

²³⁰³ Çün P, H: -P, Ş.

²³⁰⁴ mefhūm A, P, H: ma‘lūm Ş.

²³⁰⁵ Nazm P, Ş: -A, H.

²³⁰⁶ “Bunu söyleyebiliriz ki, bugün bu âlemde onun gibi insaf diyarında padişah ve büyük olan başka biri yoktur.”

زروی جوانمردی و شهریاری

[Ş85a] بروختم شدکار و بار فتوت²³⁰⁷

Ḥikāyet: ‘Ahd-i Ḥātem’de pādīşāh-ı Yemen -ki kerem ü şehāyıla ma‘rūf ve iḥsān u mürüvvette meşşūf [H100a] ve ‘avā’id-i mevā’id-i in‘ām-ı ‘āmmı ḥāşş u ‘āmma nihāde [P94b] ve ferā’id-i fevā’id-i ‘aṭāyāsı behcet-i muḥtācān u dermāndegāna āmāde idi-

Nazm

بسپ کرده بساط فضل و کرم

طی شده بار نامه حاتم²³⁰⁸

هر کدایی ز جود او معنی

پیش او ذکر معن بی معنی²³⁰⁹

Nesr: her gün çeşn-i ‘azīm-i şāhāne vü tarḥ-ı da‘vet-i pādīşāhāne kılurdu ve bütün gün āfitābvār zer bahşiş kılup ebr gibi dūr-feşānlığa meşğūl olurdu.

چو دست جود و بخشش بر کشادی

ز عالم رسم خواهش برفتادی²³¹⁰

Nesr: Diledi ki sikke-i civānmerdī kendü nāmına ḍarb olunup nām-ı Ḥātem cerīde-i ‘ālemden ḥakk olunup nesyen mensiyyen metrūk ola. Herkes ki meclisinde şehā-yı Ḥātem’i zıkr iderdi, ‘ırq-ı ḥasedi ḥareket idüp āteş-i gāḍabı iştī‘āl bulurdu ve cevr ü cefāya iştigāl gösterirdi ve dirdi: “Ḥātem cümle-i ra‘iyyetden bir şahrā-nişīndür, ne rütbet-i memleketdārī ve ne manşīb-ı fermān-revāyī ve ne kuvvet-i cihān-gīrī ve ne bāzū-yı kişver-güşāyī...”

Beyt²³¹¹

نه اوراخرانه است تخت و تاج

نه باجش کسی می دهد نه خراج²³¹²

²³⁰⁷ “Mertliği ve iyi özellikleri dolayısıyla, mertlik onun varlığıyla anlam bulup son bulmaktadır.”

²³⁰⁸ “Kerem (mertlik) ve bilgeliğin sofrasını açmış; onun mertliği ve eli açıklığı, Hatem’in mertliğini bile geçmiştir.”

²³⁰⁹ “Her dilenci onun cömertliği ve eli açıklığından faydalanır; onun karşısında Ma’n’dan bahsetmek anlamsızdır.”

²³¹⁰ “İnsanlara bir şeyler bahsetmeye başlayıp mertlik ve cömertliğe el açarsan; bu dünyadan hiçbir şey talep etmeyeceksin.”

²³¹¹ Beyt A, P, Ş: -H.

²³¹² “Ne hazinesi vardır, ne de tacı ve tahtı; kimse de ona vergi ve karşılıksız bir para vermiyor.”

Neşr: Āhirü'l-emr re'yi buña müncer oldı ki dest-yārī-i mellāh-ı fikrle keştī-i vücūd-ı Hâtem'i [A86b] ğarķ-āb-ı fenāya ğarķ ide ve meded-kārī-i üstād-ı endīşe ile raķam-ı nāmını levh-i zindegānīden maḥv eyleye. [H100b]

Beyt

که تاهست حاتم در ایام من

²³¹³ به نیکی نخواهد شدن نام من [P95a] [Ş85b]

Neşr: Pāy-ı taḥtında bir 'ayyār-pīşe vardı ki gicenüñ gözünden sürmesin silerdi ve şubḥuñ aĝzından şaķızın çekerdi. Bir fūls-i aḥmer için yüz kimsenüñ nā-ḥakk ḥūnına kemer bağlardı ve bir ḥar-mühre için niçe ehl-i dilüñ şīşe-i dilini şikest eylerdi.

Beyt

چو چشم نازنینان بود خونریز

²³¹⁴ چو زلف خوبرویان فتنه انگیز

Neşr: Mevā'id-i ḥusrevāne ile şāh-ı kāmķār 'ayyār-ı ṭarrārı müstaḥhir kıldı, 'ayyār-pīşe daḥi müte'ahhid-i ḳatlı-i Hâtem olup ḳabīle-i benī Ṭay kıbeline 'azm-i sefer kıldı²³¹⁵ ve ṭayy-ı mekân ve baş-ı zamān eyleyüp²³¹⁶ cüz'î müddetde anda bulundu. Nāgāh bir civān-ı ḥōş-ḥūy u nīgū-rūya mülākāt itdi ki maḳālātından şehd ü şeker rīzān ve sīmā-yı büzürgī cebhesinde tābān ve āsar-ı ferḥundegī nāşiyesinde dıraḥşān idi.²³¹⁷ Civān şenā dehānın gūşāde kılup şīrīn-zebānıĝla mihrbānıĝ yüzinden eyitdi: "Mültemis-i dā'ī-i bī-dā'ī oldur ki ḳadem-i keremi rencīde kılup bende-i ḥāneyi teşrīf itmekle bu ḥāk-sārı²³¹⁸ ḥākden ref' buyurasın."

Beyt

Ḥāk-i pāyüñ cevherini tūtiyā-yı dīde kıl

Her ne deñlü zaḥmet ise gel ḳadem rencīde kıl

Eger itmezseñüz bu bendeden 'ār

Müşerref eyleñüz bir gölgelik var

Neşr: 'Ayyār-pīşe²³¹⁹ daḥi hezārān şeṭāret ü cāblūsī ile eyitdi: [H101a]

Mışra'

²³¹³ "Benim dönemimde Hâtem gibi şahıslar varken, benim adım, iyiliklerim yüzünden kalmayacaktır; benim cömertliğim Hâtem gibi şahısların yanında hiçbir şey değildir"

²³¹⁴ "Güzellerin gözleri gibi gönlümü kana bulandıran, güzel yüzlülerin saçları gibi fitne sebebiydi."

²³¹⁵ kıldı A, H, Ş: itdi P.

²³¹⁶ eyleyüp P: idüp A, H, Ş.

²³¹⁷ idi P: -A, H, Ş.

²³¹⁸ ḥāk-sārı A, H, Ş: ḥāk-sār-ı bī i' tibārı P.

²³¹⁹ 'Ayyār-pīşe A, P: 'Ayyār H, Ş.

از دوست يك اشارت و زمايسر دويدن²³²⁰

Neşr: Menzil-i civāna revāne oldı. Civān mā-ḥaşal ü mā-ḥazar ḥuşk ü ter ne bulundiysa nazara getürdi. [A87a] Ba‘dehu resm-i ziyāfetde [P95b] laḥza laḥza [Ş86a] tekellüf kıldı ve maṭ‘ümāt-ı gūn-ā-gūn ve meşrübāt-ı rengāreng tertīb eyledi.

Beyt

هر نفسی بر سر خوانش نکر
خوردنی خوبتر از یکد کر²³²¹

Neşr: Ve mihmān sā‘at-be-sā‘at civāna dilden taḥsīn eyledi²³²² ve zebānından şenā vü āferīn oḡurdu ve dirdi:

Beyt

تبارك الله ازین مردمی و خوش خویی
گذشته از همه نیکوان بنیکویی²³²³

Neşr: Ḥāl bu minvāl üzere geçdi, tā şeb-i tīre pāyānını buldı ve şubḥ-ı rüşen rüy-ı ufḡ-ı maşrıḡdan āḡāz-ı ṭulū‘ kıldı.

Naẓm

Şeḥer-geh kim bu şem‘-i ‘ālem-efrūz²³²⁴
Sipih-r-i pür-çerāḡı kıldı pür-sūz

Nice pür-sūz bil ḡandīl-i rüşen

Yanar dā‘im ne meftül vü ne rūḡan

Neşr: Mihmān bā-dīdehā-yı giryāñ tevdī‘-i mīzbāna miyān baḡladı ve bu beyt-i ciḡer-sūz u cān-güdāzla cān u ciḡerini ṭaḡladı.

Beyt

دل می سوز داز داغ جدایی
چه بودی کر نبودى اشنایی²³²⁵

فراق دوستانست افت دل

فراق یار صعب و کارمشکل²³²⁶

²³²⁰ “Maşuktan, ufak bir işaret, benden ise koşa koşa gitmek...”

²³²¹ “Her nefeste, her anda onun sofrasına bak; birbirinden güzel, birbirinden özel yiyecekler vardır.”

²³²² eyledi A, P: eylerdi Ş: iderdı H.

²³²³ “Bu iyi huyluluk ve güzelliği için Allah’a şükürler olsun; huy ve davranış güzelliğiyle büyüen iyi insanları geçmiştir.”

²³²⁴ şem‘-i ‘ālem-efrūz A, H, Ş: şem‘-i ‘ālem-efzūn P.

²³²⁵ “Ayrılık acısından gönlüm yanıyor; keşke bu tanışmak hiç olmasaydı.”

²³²⁶ “Dostlardan ayrı kalmak gönül için bir felakettir; sevgiliden, yardan ayrılmak ise çok çetin ve zor bir iştir.”

Neşr: Mizbān zebān-ı niyāzla tazarru^c idüp eyitdi:

Beyt

اکر در خدمتست تقصیر دارم
بفضل شملت امید وارم²³²⁷

Neşr: “Külbe-i aḥzānumı münevver ve yerden göge degin²³²⁸ [H101b] cānuma minnetler kılduñ; lākin murād-ı dā^c ī-i bī-dā^c ī oldur ki vedā^c ı qoyup bu cāy-ı ğam-ābādı bir iki gün daḥi şeref-i iḳāmetiñüzle²³²⁹ müşerref idesiz.” Merd-i ‘ayyār ḥabl-i i^c tizāra [P96a] temessük idüp eyitdi:

Beyt [A87b]

نیارم شداید در اینجا مقیم
که در پیش دارم مهمی عظیم²³³⁰

Neşr. Civān eyitdi: “Bu dā^c ī ḥaḳḳında ol sırr-ı ser-beste için teşrīf-i²³³¹ maḥremiyyet erzānī [Ş86b] buyurulsa olmaz mı? Bende-i dā^c ī daḥi cān u başla ol kārūñ ḥuşūlüne sā^c ī olurdı.” Mihmān, mīzbāndan ṭarīḳ-ı mihrībāniden böyle kār-sāzī vü dil-nevāzī müşāhede idicek kendü kendüye eyitdi: “Beher-ḥāl bu maḳūle kār-ı düşvār buncılayın bir yāruñ imdādınsız tamām olmaz ve böyle bir mededkārūñ dest-yārlıġınsız ser-encām bulmaz.

Naẓm

یک کل مقصود درین بوستان
چیده نشد بی مدد دوستان²³³²

دامن یاری کرت افتد بدست
فارغ و ازاده توانی نشست²³³³

کار تواز یار مکمل شود
مشکلت از همفسان حل شود²³³⁴

²³²⁷ “Eğer ona hizmet etmekte bir kusurum, bir eksiğim varsa; onun bağışlayıcı ve affediciliğine ümidim vardır.”

²³²⁸ göge degin A, P, H: göge dek Ş.

²³²⁹ şeref-i iḳāmetiñüzle A, P, H: -Ş.

²³³⁰ “Burada ikamet edemem; zira ki çok önemli bir husus beni beklemektedir.”

²³³¹ teşrīf-i A, P, Ş: -H.

²³³² “Dostların yardımını olmasaydı, bu bostandan isteyerek tek gül bile toplanmazdı.”

²³³³ “Yardım ve Allah’ın kullarının elinden tutmak senin hayat felsefen olursa, herhangi bir şeyden bağımsız oturabilirsin.”

²³³⁴ “Seninle birlikte nefes alan yakınların, dost ve arkadaşların yardımıyla; problemlerin çözümlü işlerin son bulacaktır.”

Neşr: Hemân ol yegdür ki rûy-ı kârdan perdeyi ref' idüp bu civânı maḥrem-i esrâr idem. Pes civânla evvelâ ol sırr-ı mektûmuñ kitmânı için mu'âkade vü mu'âhede idüp, teḥâlûf idişdiler ve mübâlağa-i bî-şümâr ve te'kîd-i bisyârdan soñra civâna râzını dermiyân eyledi ve eyitdi: “Bu diyârda [H102a] Ḥâtem nâm bir kimesne varmış, civânmerdlik lâfın ururmuş ve da'vâ-yı seḥâ vü merdümdârî kılmış. Lâ-cerem şâh-ı Yemen'üñ zamîr-i münîrine andan ğubâr u dağdağa düşüp baña mevâ'id-i bî-pâyân u mâl-i firāvân [P96b] iḥsân eyledi ve buyurdi: “Ḥâtem'üñ başını bedeninden cüdâ kılp şâh-ı Yemen'e tuhfe elikdüm.”²³³⁵ Ben de daḥi²³³⁶ ol ḥizmeti 'uhdeme alup başum ortaya ḳodum ve bu diyâra geldüm. Ḥâlâ Ḥâtem'üñ ne nişânın [A88a] bilürin,²³³⁷ ne mekânın. Kemâl-i keremden mütevaḳḳı'dur ki baña Ḥâtem'i gösterüp ve ḳatlinde yârî vü meded-kârî kılasın, tâ devletüñde [Ş87a] bu bende daḥi ḥidmetinüñ 'uhdesinden gele ve mevâ'id-i şâh-ı Yemen'den behremend ola.” Civân çün bu sözleri işitdi,

Nazm

بخنديد و كفتاكه حاتم منم

سر اينك جداكن به نيغ ازتم²³³⁸

Neşr: “Ey yâr-ı mihrbân, gel hemân müte'alliḳâtumdan kimesne ḥaberdâr olmadın ḥâne tenhâ iken;

Mışra'

ليس فى الدار غير نا ديار²³³⁹

Neşr: gel ey yigit,²³⁴⁰ başumı bedenümden cüdâ it ve başuñ al git; tâ hem senüñ murâduñ ḥâşıl ola ve hem şâh-ı Yemen maḳşûduna vâşıl ola.

Şi'r

چو حاتم بر ازاد كي سر نهاد

جوانرا بر امد فغان از نهاد²³⁴¹

Neşr: Fi'l-ḥâl piş-i Ḥâtem'de zemîn bûs idüp pâyına düşdi ve eyitdi:

اكر من كلى بر وجودت زنىم

نه مردم كه درپيش مردان زنىم²³⁴²

²³³⁵ elikdüm A, H, Ş: eyledüm P.

²³³⁶ daḥi A, H, Ş: -P.

²³³⁷ bilürin A, H, Ş: bilürem P.

²³³⁸ “Gülerek Ḥâtem benim dedi, şimdi kılıcınla kafamı kes.”

²³³⁹ “Evde bizden başkasının yeri yoktur.”

²³⁴⁰ Gel iy yigit P: -A, H, Ş.

²³⁴¹ “Ḥâtem cömertliğe teşebbüs edince; genç içten bağırdı, figan etti.”

²³⁴² “Eğer senin için bir şey yapıyorsam, başka adamların yanında yapacak biri değilim.”

دو چشمش ببوسید و در بر گرفت

[H102b] وز انجا طریق یمن در گرفت²³⁴³

Neşr: ‘Ayyār-pişe vü şavāb-endişe piş-i pādişāha²³⁴⁴ gelüp eyitdi:

Nazm

Ey āfitāb re ’yūñ mihr-i münir-i ‘ālem

Ve’y bedr qadr-i şānuñ mäh-ı felekden a‘ zam

Neşr: Ve levāzım-ı medh ü şenāyı edādan şoñra şüret-i hāli ‘arz eyledi. Şāh-ı kerem, kerem-cibillī vü [P97a] tabī‘isi muqtezāsınca inşāf idüp eyitdi: “Bu kadar kerem maqdūr-ı beşer degüldür.”

Beyt²³⁴⁵

هست جوانمرد درم صد هزار

کار چو باجان فتد انجاست کار²³⁴⁶

Neşr: *Kitāb-ı Cevāhirü’l-āsār*’da mezkūrdur: Qabr-i Hātem, qazāyıla bir vādide²³⁴⁷ qurb-ı memerr-i seylde [A88b] vāqı‘ olmışdı. Püseri murād idindi ki qālībını bir mevzi‘ a²³⁴⁸ dañi naql ide ve ol gencine-i keremi bir mevzi‘ de dañi defn ide; tā āfet-i seyl-i hā’ilden emin ola. Çün ser-i türbetine varup açdılar, gördüler: [Ş87b] Cemī‘-i a‘zāsı biri birinden münfaşıl olup eczāsı küllī fenāya yüz tutmuşdı. İllā dest-i rāstı -ki hiç evvelki hālinden mütegayyir olmamış- halk²³⁴⁹ bu şüretten müte‘accib olup²³⁵⁰ hayrete vardılar. Yine içlerinden bir pır-i şāhib-tedbir ü rüzgār-dide vü kār-āzmüde eyitdi: “Ne maħall-i ta‘accübdür?²³⁵¹ Fuqarāya ihsānı dest-i rāst ile itdügiçün böyle sağ ve sālīm qalmışdur.” Cemī‘ si: “Rāst söylersin.” didiler.

دولتيان رخ زكرم تاقتند

[H103a] دولت باقي زكرم يافتند²³⁵²

Neşr: Ve efdal-i in‘ām oldur ki şu‘ā‘-i āfitāb gibi her yerde tābende ve reşahāt-ı seħāb gibi her zemine bārende ola,²³⁵³ eger kerim ve eger le’imdir. Kerim ise, māl ile anuñ qarazını şıyānet ider ve eger le’im ise kendü ‘ırzını şıyānet ider.

²³⁴³ “İki gözünden öpüp ona sımsıkı sarıldı, oradan da Yemen yolunu tuttu.”

²³⁴⁴ vü şavāb-endişe piş-i pādişāha P: huzūr-ı pādişāha A, H, Ş.

²³⁴⁵ Beyt A, P, Ş: -H.

²³⁴⁶ “Yüz binlerce cömert adam vardır etrafımda; yeri geldiğinde düşünmeden canlarını vermeye hazırlar.”

²³⁴⁷ vādide A, Ş: fezāda P, H.

²³⁴⁸ mevzi‘ a A, P: maħalle H, Ş.

²³⁴⁹ Halk P: Halka A, H, Ş.

²³⁵⁰ müte‘accib olup P: ta‘accüb el virüp A, H, Ş.

²³⁵¹ maħall-i ta‘accübdür A, H, Ş: maħall-i ‘acübdür P.

²³⁵² “Güç, kudret ve devlet sahibi olanların yüzü keremden renklendi; kalıcı devlet ve kalıcı gücü de yine keremden buldular.”

Şi‘r

فاما كريم صنتت بالمال عرضه

و اما ليم صنتت عن لومه عرضى²³⁵⁴

Neşr: Ba‘z-ı erbāb-ı fażl dimişlerdür: و الله در من قال افضل الفعالم صيانة العرض بالمال و
2355 [P97b] Ve ‘ār-ı buḡl ve şenār-ı خیر المال ماوقی به العرض و من بذل فلسه صان نفسه
imsākden ihtirāz kıl ki merd-i baḡil dūnyāda vü uḡbāda bed-nāmdur ve mümsik
cemī‘-i edyānda vü ezmānda mezmūm u düşmen-i kāmdu. Nitekim demişlerdür:
2356 Ve ba‘z-ı ḡkemā البخیل یعیش فی الدنیا عیاش الفقراء و یحاسب فی الاخرة حساب الاغنیاء
demişlerdür: 2357 Ve māl-i baḡil البخیل یعلا بطنه و جاره جائع و یحفظ ماله و عرضه ضائع
بشر مال البخیل ‘āḡıbet āmāc-ı tır-i hedef ve nişāne-i nāvek-i telef olmaḡ muḡarrerdür.
2358 [A89a] بحادث او وارث

Māl kim cem‘ idüpdür anı baḡil

Dest-i tārāc-ı dehr ider berbād

Vārişine degerse ki gāhī

Levm ü nefrīn ile ider anı yād [Ş88a]

Neşr: Bustī bu beyti ne laḡif dimişdür:

اذا ملك لم یكن ذاهبه

فدعه و دولته ذاهبه²³⁵⁹

بخل نخلیست دخل ان همه خار

خاران جان خستکام ازار²³⁶⁰

[H103b]

بخل بخلیست نوش ان همه نیش

جکر خستکان زنیشتش ریش²³⁶¹

²³⁵³ şu‘ā‘-i āfītāb gibi her yerde tābında ve reşāḡāt-ı seḡāb gibi her zemīne bārende ola A, P, H: -Ş.

²³⁵⁴ “Ya cömert olursun malınla ırzını korursun ya da kötü, kınayıcı olursun; kınamanla ırzımı korurum.”

²³⁵⁵ “Şunu söyleyene Allah rahmet eylesin; İşlerin en hayırlısı mal ile namusunu koruyan, malın en hayırlısı da kendisiyle namusun korunduḡu maldır. Kim parasını harcarsa kendisini korur.”

²³⁵⁶ “Cimri dūnyada fakir hayatı yaşar, ahirette zengin hesabıyla hesap verir.”

²³⁵⁷ “Cimri komşusu açken karnımı büyütür, ırzı gitmişken malını korur.”

²³⁵⁸ “Cimrinin malını felāket veya vārisle müjdele!...” (Bk. Ceyhan, **Türk Edebiyat’ında**...s.473)

²³⁵⁹ “Götürülemeyecek şeye sahip olduğunda onu terket; zira zamanın deḡişimi onu götürür.”

²³⁶⁰ “Pintilik, meyvesi diken olan bir ağaca benzer ki, bu dikenler insanların vücuduna batarak onlara rahatsızlık verir.”

²³⁶¹ “Pintilik, arının iğnesi gibidir, arı çiçeklerin özünü alsada bu güzel özden iğne yapar; pintinin de bu iğnesi, dert sahibi olan insanların ciğerine batar.”

بخيل بردر بخيل مرو

بعزیزی او ذلیل مشو²³⁶²

Şi' r²³⁶³

حسن الفعال من الصلصال²³⁶⁴ مقصود

والمر بالفعل مذموم و محمود²³⁶⁵

فانما يرفع الا نسان اربعة

العلم و الحلم و الاحسان والجود²³⁶⁶

Neşr: Şāhib-i kerāmet-ı ‘aliyye Ḥāzret-i ‘Aliyyü Velī kerrema’llāhu vechehu²³⁶⁷ buyurur: “Şaḥī ol, mübezzir olma ve muḥaddir ol muḥtir olma ki bezr-i tebzīr ber-i ta‘n ü melāmetden ğayrı bir nesne virmez. Ve mütlif-i māl nihāl ḥālinde [P98a] şemere-i nedāmetden ğayr-ı nesne görmez.²³⁶⁸ من انفق سرفا يموت اسفا

Hārūn er-Reşīd dir:²³⁶⁹ لا يعطي تذبيرا²³⁷⁰ ولا نمسك تقثيرا

ان المبذرين كانوا اخوان الشياطين²³⁷² Kur’an-ı mübīnde Rabbü’l-‘ālemīn buyurur:

هست بر مردم عالي نظر

بخل اسراف پسندیده تر²³⁷³

کر چه سخادر همه جادلکش است

انجه بهنچار بود ان خوش است²³⁷⁴

Neşr: Nitekim dimişlerdür:^{2375 2377}السرف²³⁷⁶ لا خير في Herkes ki elinde olanı rüzgār-ı zūr-kāra aldurur ve nefsinüñ yeltemesiyle ‘ayş u nüş ve sūz u sāz hevāsıyla

²³⁶² “Ey pinti insan, pinti birinin kapısına gitme; zira ki kendisi ne kadar aziz ve büyük ise seni o kadar alçak bir duruma düşürür.”

²³⁶³ Şi' r H, Ş: -A, P.

²³⁶⁴ Der-kenār: الصلصال, الانسان Ş.

²³⁶⁵ “Kuru balçıktan (bile olsa) iyi işler aranır, arzulanır; acı işler ise (bazen) övülür ve (bazen) kınanır.”

²³⁶⁶ “Dört şey insanı yüceltir; ilim, hilm, ihsan ve cömertlik.”

²³⁶⁷ kerrema’llāhu vechehu P: raḍiyallāhu te‘ālā ‘anh A: -H, Ş.

²³⁶⁸ “Kim israfla harcarsa pişmanlıkla ölür.”

²³⁶⁹ “Saçıp savurarak harcama ve cimrice kaskatı elinde tutma.”

²³⁷⁰ Ş. لاسيراف و التقصير التضييق والتقدير التوديل, تذبيرا Der-kenār.

²³⁷¹ H, Ş: -A, P. لا تعطي تذبير او لا نمسك تقثيرا Hārūn er-Reşīd dir: من انفق سر فایموت اسفا

²³⁷² “Zira böylesine saçıp savuranlar şeytanların dostlarıdır.” (Kur’ân-ı Kerîm, İsrâ, 17/27).

²³⁷³ “Büyük ve bilge insanların nazarında; pıntilik, müsriflikten daha iyidir.”

²³⁷⁴ “Cömertlik iyi bir davranıştır; fakat cömertlik ve eli açıklık dahil her işte denge daha beğenilen, daha hoş bir tutumdur.”

²³⁷⁵ Nitekim dimişlerdür P, H: -Ş.

²³⁷⁶ Der-kenār: السرف, fethateynle isrâfdur. Ş.

²³⁷⁷ “İsrafta hayır yoktur.” (Bk. Yılmaz, Kültürümüzde Ayet ve Hadisler, s.407)

sermāyeyi çaldurur, āḥir-i kār dest-i çenar gibi keffinde bād-ı hevādan ğayrı nesne
kalmaz.

Ḳııṭ‘a [A89b]

İñen makbūl tūtmañ anı siz²³⁷⁸ kim [H104a]²³⁷⁹

Elüm açığı diye dā’im öğine

Eli açıklığıdır kim çenaruñ

Elini tutar ardına öñine [Ş88b]

Bāb-ı Bist ü Duvüm: Der-Tevāzu‘²³⁸⁰

Tevāzu‘, kişinüñ şānı vü fazlınıñ muḳtezāsı olan mertebeden ednāya
rıżāsıdır ve eṣrāf ü ümerā ve ecille-i nās u ‘ulemāya maḥşuş bir ḥāletdür ki, sebep-i
mezīd-i şa‘ādetdür. Nitekim dimişlerdür:

Beyt

تواضع زکردن فرازان نکوست

کدا کر تواضع کند خوی اوست²³⁸¹

Neşr: Ve tevāzu‘ zı‘adan müştāḳdur. Zı‘a, insān nefsinı bir mekāna vaz‘
kılmaḳ ve kendüni bir yerde ḳomaḳdur ki taḥḳiri ve ḥaḳḳını tezyī‘i müştēmil ola.
[P98b] Ve kibr kişi kendü²³⁸² nefsinı miḳdārından a‘lā bilmekdür. Ḥāzret-i Rabbü’l-
‘ālemīn buyurur: ²³⁸³ تلك الدار الاخرة نجعلها للذين لا يريدون علوا el-āyeh و اخفض جناحك للمؤمنين²³⁸³
في الارض ولا فسادا²³⁸⁴

Ve Ḥāzret-i Risālet-penāḥ buyurur: ²³⁸⁵ افضل العبادۃ التواضع Ve bir yerde daḥi
buyurur: ان العفولا يزيد العبد الا عزا فا عفوال يعزكم الله و ان التواضع لا يزيد العبد الا رفعة فتواضعوا
²³⁸⁶ Ḥāzret-i Cebbār-ı ‘ālem ol dem ki ḳavm-i Nūḥ’ı deryā-yı ḡaḏaba²³⁸⁷ ḡarḳ

²³⁷⁸ anı siz A, P: siz anı H, Ş.

²³⁷⁹ H nüshasında buradan “Begzāde eydür: “Pirüm ya sen niçün yemezsin? Pir eyitdi: “Bir zamānda
...” bölümüne kadar eksiktir.

²³⁸⁰ Der-Tevāzu‘ A, P: Der-Tevāzu‘ ve İḥtirām Ş.

²³⁸¹ “Yüksek makamlara sahip olanların alçak gönüllülüğü önemlidir; yoksa dilenci zaten
alçakgönüllüdür.”

²³⁸² kendü P: -A, Ş.

²³⁸³ “...müminlere kanadını indir.” (Kur’ân-ı Kerîm, Şuarâ, 26/215).

²³⁸⁴ “İşte âhiret yurdu! Biz onu yeryüzünde böbürlenmeyi ve bozgunculuğu arzulamayan kimselere
veririz.” (Kur’ân-ı Kerîm, Kasas, 28/83).

²³⁸⁵ “En üstün ibâdet alçak gönüllülüktür.” (Bk. Yılmaz, Kültürümüzde Ayet ve Hadisler, s. 100)

²³⁸⁶ “Affetmek ancak insanın izzetini artırır; affedin ki Allah sizi yüceltsin. Tevazu kulun ancak
derecesini yüceltir, karşılıklı tevazu içerisinde olun ki Allah sizi yüceltsin.”

²³⁸⁷ deryā-yı ḡaḏaba A, P: baḥr-i ḡaḏaba Ş, .

Neşr: buyurur: ²⁴⁰³العظمة ازارني و الكبرياء رداي فمن نازعني واحدة منهما قذفته في نار جهنم Ve mansıb u riyāsetden ötüri tekebbür delîl-i denâ'et-i 'unşur ve 'adem-i tedebbürdür. Zîrâ ol kimse ki mebde' vü müntehâda tefekkür ider ve evsâtda taşavur ider, ol nedür tekebbür ider? Hâkîm-i 'alîm bu ma' nâya bu [Ş89b] âyet-i kerîme ile tenbîh ü ta' lîm buyurur: ²⁴⁰⁴فلينظر الا نسان مم خلق خلق من ماء دافق يخرج من بين الصلب و الترابيب Ve ²⁴⁰⁵ان خلقنا الانسان من نطفة امشاح نبتليه ²⁴⁰⁶el-âyeti. Ve ²⁴⁰⁶أولك نطفة مدرة و Nitekim Muṭarraf bin 'Abdullâh, Yezîd bin Mühelleb'e demişdür: ²⁴⁰⁷اخرك جيفة قذرة و انت تحمل فيما بين ذلك العذرة [P99b]

مأبال من اوله نطفة

وجيفة اخره يفتخر ²⁴⁰⁸

Neşr: ²⁴⁰⁹ان الله لا يحب كل مختال فخور

Ve tevâzu' sebeb-i rif' at ve tekebbür bâ' iş-i zilletdür. Mütemmim-i mekârim-i ahlâk 'aleyhi selâmu'llâhi'l-Hallâk buyurur: ²⁴¹⁰من تواضع لله رفعه الله و من تكبر وضعه الله

Derecâtını râfî' ü'd-derecât

Mütevâzi' olanuñ itdi refî'

Şıfat-ı kibriyâsı Cebbâruñ

Mütekebbir olanı kıldı vazî' ²⁴¹¹

Hâkîm-i İllâhî dir: ²⁴¹²ان الوضيع اذا ارتفع تكبر و اذا حكم تجبر

تخم تكبر منشان سينه را

جاي منه دردل خود كينه را ²⁴¹³

Neşr: Ba' z-ı hûkemâ demişlerdür: ²⁴¹⁴التواضع سلم ²⁴¹⁵الشرف

Naẓm [A91a]

²⁴⁰³ "Azamet (ululuk) benim izarım (üst gisim), Kibriya (büyüklük) benim ridâm (alt elbisem)dır. Bunlardan birinde benimle tartışanı cehennem ateşinde yok ederim."

²⁴⁰⁴ "İnsan neden yaratıldığına bir baksın! Atılan bir sudan yaratıldı. (O su) sırt ile göğüs kafesi arasından çıkar." (Kur'ân-ı Kerîm, Tarık, 86/5-7)

²⁴⁰⁵ "Kahrolası insan, ne inkârcıdır. Allah onu neden yarattı?" (Kur'ân-ı Kerîm, Abese, 80/17-18)

²⁴⁰⁶ "Biz insanı katışık bir nutfeden yaratmışızdır; onu deneriz." (Kur'ân-ı Kerîm, İnsan, 76/2)

²⁴⁰⁷ "Senin evvelin değersiz bir nutfedir, senin sonun ise pis bir leştir; bu ikisi arasında karnında bir necaset taşıyorsun."

²⁴⁰⁸ "Öncesi nutfeye, sonu leş olan (insan) ne oluyor da övünüyor."

²⁴⁰⁹ A, Ş: -P. "Zira Allah, kendini beğenmiş övünüp duran kimseleri asla sevmez." (Kur'ân-ı Kerîm, Lokman, 31/18)

²⁴¹⁰ "Allah rızası için alçak gönüllü olanı Allah yüceltir; büyüklene ise Allah alçaltır." (Bk. Yılmaz, Kültürümüzde Ayet ve Hadisler, s. 536)

²⁴¹¹ Bu kıt'a Azmî'ye aittir. (Bk. Ceyhan, Azmî'nin Kırk Hadis Tercümesi, s. 149)

²⁴¹² Hâkîm-i İllâhî dir: ²⁴¹²ان الوضيع اذا ارتفع تكبر و اذا حكم تجبر A, Ş: -P. "Alçak (kişi) yükseldiğinde kibreye kapılır; yönetici olduğunda zulmeder."

²⁴¹³ "Göğüsünde kibir tohumlarının yer almasına izin verme; gönlünün içinde kine yer verme."

²⁴¹⁴ "Tevâzu şerefin garantisidir."

²⁴¹⁵ Der-kenâr: سلم, bi-zammi's-sîn ve teşdidü'l-lâm el-mu' niğ.. nerdübân Ş.

تواضع ترا ارجمندی دهد
زروی شرف سر بلندی دهد²⁴¹⁶

خود ستایی پیشه شیطان بود
انکه خود را کم زند مردان بود²⁴¹⁷

کفت شیطان من زادم بهترم
تاقیامت کشت ملعون لاجرم²⁴¹⁸

از تواضع خاک مردم میشود
نور و ناراز سرکشی کم میشود²⁴¹⁹

رانده شد ابلیس از مستکبری
کشت مقبول ارم از مستغفری²⁴²⁰

شد عزیز ادم چو استغفار کرد
خوار شد شیطان چو استکبار کرد²⁴²¹

[§90a]

دانه پست افتد زبر دستی کند
خوشه چون سر بر کشد پستی کند²⁴²²

Hikāyet: Mülük-i Sāmāniyye'den Naşr bin Aḥmed ferzend-i dilbendine vaşiiyetinde dimişdür: “Ey ferzend-i ercümend, ‘arşa-i memāliki teşhîr idince ne ḥûn-ı diller yutmuşuzdur ve ‘ömr-i ‘azîzi salṭanat-ı dehrûn²⁴²³ temhîd-i kavâ'idine şarf itmişüzdir. [P100a] Dilersen ki niçe rûzgâr zimâm-ı devlet ḳabza-i iḳtidârûnda payidâr ola, ḥazîneye i'timâd itme ki māl şaded-i intiḳâlde ve mülk mu'riz-i zevâdedür. Ve leşkere dil virme ki sipâh u ‘asker münḳalibü'l-aḥvâldür ve tevâzu' u

²⁴¹⁶ “Alçakgönüllülük seni yükseltecektir; şerefini arttırarak başını dik tutmanı sağlayacaktır.”

²⁴¹⁷ “Kendini beğenmek ise şeytanın işidir; kendini olduğundan daha düşük gösteren kişi, gerçekten merttir.”

²⁴¹⁸ “Şeytan dedi ki: ‘Ben Âdem’den daha iyiyim.’ O yüzden kıyamete kadar lanetlendi.”

²⁴¹⁹ “Alçak gönüllülükten toprak insan olur; kibir ve isyandan dolayı da nur ve ateş alçalır, değer kaybeder.”

²⁴²⁰ “İblis, kibirli davrandığı için Allah’ın dergâhından uzaklaştırıldı; İrem ise alçak gönüllülük yaparak, işlediği günahlarından tövbe ederek kabul edildi.”

²⁴²¹ “Âdem günahlarına itiraf edip tövbe ettiği için aziz ve büyük oldu; şeytan ise kibir yaptığı için en düşük seviyelere geldi.”

²⁴²² “Bir çekirdek yere düştüğünde, yükselmeye çalışır; başak ise dolduğunda yere doğru eğilmeye başlar.”

²⁴²³ salṭanat-ı dehrûne ‘ömr-i ‘azîzi A, P: ‘ömr-i ‘azîzi salṭanat-ı dehrûn Ş.

keremi günden güne ziyāde kı1 ki tevāzu‘ u kerem bir dām u manşūbe-i dil-ārāmdur
ki²⁴²⁴ ol dāma düşen hiç bir lu‘ b ile ḥalāş yüzün görmez.

Beyt

Meskenet yolın güneşden öğren ey şāh-ı cihān

Başı göge irdi anuñ yüzi daḡı yerdedür²⁴²⁵

Tevāzu‘ kı1 elüñden gelse yüz yüz

Ki dimişler başılmaz yerdeki yüz²⁴²⁶

Bulursın hürmeti az eyleseñ bol

Ḳuluñum diyen olmaz kimseye ḳul [A91b]

Neşr: Ḥazret-i Seyyid-i ‘ālem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem gūyā²⁴²⁷ سيد القوم
ile bu ma‘nāya işāret eylemişdür.²⁴²⁸ Zīrā her gāh ki bir kimseye²⁴²⁹ ḥidmet
idüp tevāzu‘ göstere, sen dilini şayd ve rişte-i dām-ı maḥabbetle ḳayd idersin. Pes ol
maḥkūm ve sen maḥdūm ve ol şayd ve sen seyyid olursın. Ve ²⁴³⁰ثمرة التواضع المحبة bu
kelāmı mü’eyyid ve bu maḳāli mü’ekkiddür.

Nazm

تواضع میدهد از روشنایی

بسی بیکانکا نرا اشنایی²⁴³¹

تواضع هرکه دارد سر فرازست

بروی اودر اقبال بازست²⁴³² [Ş90b]

Neşr: Tevāzu‘dan ol kimse ictināb ider ki şeref-i zāt ve ‘ulüvv-i ḳadri
ma‘raz-i iştibāhda [P100b] ola. Ammā ol ki fī-nefsi’l-emr celilü’l-ḳadr ü ‘ālī-
mertebedür, tevāzu‘dan hirāsān olmaz ve ‘aḳamet ü celāline zerre miḳdārı noḳşān
gelmez, belki nebāhat ü şevketini Ḥālīḳ ve ḥalāyīḳ yanında ziyāde ider.

Nazm

²⁴²⁴ ki A, Ş: -P.

²⁴²⁵ Bu beyit Necatî Bey’e aittir. (Bk. Tarlan, **Necatî Beg Divanı**, s. 228)

²⁴²⁶ Bu beyit Güvâhî’ye aittir. (Bk. Hengirmen, s. 294)

²⁴²⁷ “Milletin efendisi ona hizmet edendir.” (Aclünî, **Keşfü’l-hafâ**, I, s. 561)

²⁴²⁸ eylemişdür P, Ş: buyurmuşdur A.

²⁴²⁹ kimseye A, P: kimesneye Ş.

²⁴³⁰ “Tevāzunun meyvesi (sonucu) sevgi ve dostluktur.”

²⁴³¹ “Alçak gönüllülük, yabancıları (kendinden habersiz olanları, bilgisizleri) aydınlıkla aşına eder, tanıştıtır.”

²⁴³² “Alçak gönüllü olmayı bilenlerin başı diktir; şans ve fırsatların kapısı ona her zaman açıktır.”

اي بشاهي کشيده سر بسپهر
خاک پای تو کشته افسر مهر²⁴³³

داد فضل خدایت ان پایه
که شدی مر خدا یر اسایه²⁴³⁴

از تکبر مبر بکر دون سر
سایه را جای بر زمین خوشتر²⁴³⁵

جای سایه کر اسمان بودی
خلق را کی زخور امان بودی²⁴³⁶

Neşr: Bundan ma' lūm oldu ki tekebbür ḥaşā'ış-i ḥasā'is ü nevāķışdandır ki, ğarazları noķşānlarını tesettür ü isrārdur; ammā fi'l-ḥaķīka ķabāyihini keşf ü izhārdur. Zīrā kibr ādemi ḥ'ār u bī-miķdār ve ḥalk içinde bī- i' tibār eyler.

Beyt

Her ki bī-kibr ü bī-riyā oldu
Ḥāşş-ı dergāh-ı Kibriyā oldu [A92a]

Neşr: Ve tevāzu' u ihtirām-ı eşraf-ı enām çün sādāt-ı 'izām ve 'ulemā-yı a' lām u meşāyih-ı kirām mūcib-i irtifā' -i livā-yı ķadr u ihtişām mütevāzı' dur.

Naẓm

Ġurūra ŧutma yüz devlet irince
Zevālidür ķanatlınsa ķarınca

Dimesünler bu da ķanda düzöldi

Ķaçan ķabaķ olup boynı üzöldi

Neşr: İmām Muḥammed Ḥasan Şeybānī, Reşīdü'ddīnün²⁴³⁷ meclis-i menī' ü maḥfil-i refī'ine geldi. Merāsım-i ta' zīm ü tekrīmi edādan şoñra 'inān-ı 'azīmeti [Ş91a] gitmek cānibine [P101a] muşarif ķıldı. Reşīd, İmām'ın emāmına düşüp bir niçe ķadem teşyī' idüp gönderi gitdi. Ḥavāşşından biri teşnī' ŧarīķıyla Reşīd'e eyitdi:

²⁴³³ “Ey padişah, şahlık sıfatıyla göklere yükseldin, başın göklere değdi; senin ayak tozun, güneşin tacı olmuştur.”

²⁴³⁴ “Allah'ın verdiğidir ki seni o seviyeye ulaştırdı, Allah'ın yeryüzündeki gölgesi oldun.”

²⁴³⁵ “Kibir yaparak göklere başını doğrultma; zira ki gölge için yeryüzünde kalmak daha iyi, daha hoştur.”

²⁴³⁶ “Gölgenin yeri gökyüzü olsaydı, halk hiçbir zaman güneşten rahat bulamazdı.”

²⁴³⁷ Reşīdü'ddīn'ün P, Ş: Hārūn er-Reşīd A.

“Erşedeka’llāhu Te‘ālā bu tevāzu‘ı ki hālka hālīfe ider, egerçi ‘ulüvv-i şān u mekārīm-i ahlāklarına hālīk ve lāyık budur ammā mehābeti izāle eyler. Reşīd eyitdi: “Tevāzu‘ la zā’ il olan mehābet zıll-i zā’ il gibi ‘ālemden²⁴³⁸ yoğ olsun ve ihtirām ü ikrām-ı kirāmla şikest olan qadr cām-ı cihān-nümāysa daği dünyādan götürülsün, gitsün.”

Beyt

قدری که بتعظیم کسان کاسته کردد

مردم بچنان قدرکی اراسته کردد²⁴³⁹

Hikāyet:²⁴⁴⁰ İsmā‘ il-i Sāmānī -ki pādīşāh-ı Ḥorāsān ve sulṭān-ı bā-sāmāndı- bir gün bir ‘ālim²⁴⁴¹ bir mühimm için dergāh-ı sa‘ādet-i destgāhına varur. Envā‘-ı i‘zāz u ikrāmdan şoñra yedi haṭve miqdārı ol ‘ālimi teşyī‘ ider. İttifaq ol gice vāqı‘asında Ḥazret-i Risālet-penāhı görür. Şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem ve buyurur: “Ey İsmā‘ il, ‘ulemā-yı ümmetinden birine i‘zāz [A92b] u ikrām eylemişsin, hużūr-ı Ḥazret-i Haq’dan diledüm ki seni iki cihānda mu‘azzez ü mükerrerem eyleye ve nesl ü neseb-i şülbüñden yedi kimesne pādīşāh ola, du‘āmuñ ikisi daği müstecāb oldı.”

Kıt‘a

زیرکان ازموده اند بسی

ازتواضع زیان نکرد کسی²⁴⁴²

متواضع بزرگوار بود

[P101b] مظهر لطف کردکار بود²⁴⁴³

Neşr: Ve ‘alāmāt-ı tevāzu‘dan biri meyl-i şoḥbet-i şulehā ve ‘ulemā-yı dīn ü dervīşān-ı şāhib-yakīndür. Ol cemā‘at degül ki kendülerini şüret-i dervīşānda [Ş91b] hālka gösterirler, tama‘-ı huṭām-ı fānī ile süḥan-ı haqkı zīver-i nā-haqla ārāste iderler. Nitekim ol tā’ife-i nā-ḥā’ife ve fırqa-i ğayr-i nāciye haqkıında dimişlerdür:

Farqı üstünde tācı qubbe qadar

Bitmez imān dilinde ḥabbe qadar

²⁴³⁸ ‘ālemden P: -A, Ş.

²⁴³⁹ “İnsanoğlunun karşısında eğilip kalkmaktan azalan değer... Halk bu değer ile ne zaman süsleneyecektir?”

²⁴⁴⁰ Der-kenār: Mülük-i Sāmānī -ki toquz kimesnedür- ‘adl ü dīn ü diyānetle mevşūflar idi ve Māverā’ünnehr’e ve Ḥorāsān’a mālīk olmuşdı ve devletleri Sulṭān Maḥmūd Sübük Tigin devletinde munḥarız olmuşdur. Ve müddet-i saltanatları tāriḥ-i hicretüñ iki yüz seksen yedisinden üçyüz seksen toquzuna varıncadır. P, Ş.

²⁴⁴¹ ‘ālim A, Ş: ‘ālim-i ‘āmil P.

²⁴⁴² Akıllı insanlar defalarca denemişlerdir, alçak gönüllülükten kimse zarar etmemiştir.

²⁴⁴³ Mütevazi bir insan, onurlu ve büyük olur, Allah’ın lütfunun simgesi olur.

Ṭaylasānī²⁴⁴⁴ lisān-ı kizb ü dürüg
Yoğ derünunda zerre deñlü fūrüg

Kemeri mekr ü tavkı ‘avķ-ı vefā
Girmemiş sīnesine şıdķ u şafā

Ḥāli ḥīle maķāli fitne vü āl
Ṭavrı cevı ü maķāmı²⁴⁴⁵ rāh-ı đalāl

Eline ‘āşilik ‘aşā olmış
Boynı üzre riyā ridā olmış

Menzili dūzaḥ ü kemāli đalāl
Minberi şer naşīhati idlāl²⁴⁴⁶

Hikāyet: ‘Abdullāh Ṭāhir -ki ḥākim-i Ḥorāsān olup Nişābūr’a nüzül eyledi-
a‘yān ü eşraf, edānī vü kavāşī ve nevāşī vü eķāşī şeref-i ḥizmet ü mülāzemet ile
müşerref oldular.

Bir rüz-ı pīrüz ‘Abdullāh eyitdi: “Görüñ derün-ı şehrde [A93a] gelmedik
kimse kaldı mı?” Eyitdiler: “Mecmū‘-ı cemā‘at-i şehr²⁴⁴⁷ geldi; illā bir dervīş-i dil-
riş ki bir gūşede nişeste ve sevdā-yı Ḥaķķ’a peyveste ve ğavġā-yı ḥalkđan reste ve ĩn
ü āndan dīde-i müşāhedeyi beste,

معتكف صومعه كبريا

شسته دل از صورت كبر و ريا²⁴⁴⁸

[P102a]

ديده نه و كون و مكان درنظر

بال نه و جمله جهان زير پر²⁴⁴⁹

ملك نه و نوبت شاهى زده

²⁴⁴⁴ Ṭaylasānī P: Ṭaylasān u A, Ş.

²⁴⁴⁵ maķāmı A, Ş: řarīķi P.

²⁴⁴⁶ Bu altı beyit Hamdullah Hamdī’ye aittir. (Bk. Onur, Yusuf u Züleyhā Hamdī., s.129)

²⁴⁴⁷ Mecmū‘-ı cemā‘at-i şehr P: Götürü şehrün ḥalkı A, Ş.

²⁴⁴⁸ “Allah için köşeye çekilen, Allah yolundan normal hayatından vazgeçen kişi, gönlünü kibir ve iki yüzlülükten arındırmıştır.”

²⁴⁴⁹ “Gözünü aç ve kâinatı gör; kanat aç ve cümle âlemi kanatların altına al.”

تخت در ایوان الهی زده²⁴⁵⁰

Neşr: ‘Abdullah eyitdi: “İsmi vü resmi nedür ve ne diyârdandır?” Eyitdiler: “Muhammed Eslem-i Tûsî dirler, bir ‘âlim-i Rabbânî ve Ebû Hânîfe-i şânîdür. Dergâh-ı selâḫine [Ş92a] mülâzemet itmez ve vüzerâ vü ümerâ ḫapusına tereddüd ü mürâvedet göstermez.” ‘Abdullâh eyitdi:

Nazm

Güneş kim nūr-ı a‘zam pertevdür
Dem-â-dem menzili dervîş evidür

Cihân muhtâc iken gün pertevine

Varur ‘âr eylemez dervîş evine²⁴⁵¹

Neşr: “Anlar bizi teşrîf buyurmadıysa,²⁴⁵² biz anları taşdı[‘] idelüm.” Hemân bir raḫş-ı bād-refṭâr u seyl-girdâra süvâr oldı ve ‘azm-i Muhammed Eslem kıldı. Muhammed Eslem’ün firâra mecâli olmayup nâḫâr mülâḫât eyledi ve eyitdi: “Senün benümle ne kârün ve benüm senünle ne güftârum var? Ammâ işitmiş idüm ki bir merd-i nîgü-peyker u ḫoş-manzarsın. Hâlâ gördüm, didiklerinden ziyâde-tersin. Bu vech ile ḫüb olan²⁴⁵³ rüy-ı nîgüyı ‘işyân-ı Hüdâ’yıla zişt ü siyâh eyleme ve ancılayın ruḫsâre-i zîbâyı hîme-i âteş-i düzaḫ kıılma, dedi.” Ve rüy-ı mübârekini ḫibleye tevcîh idüp namâza iḫâmet eyledi.

Hikâyet: Selâḫinden biri vezîriyle [A93b] bir şeyḫ-i şâḫib-kerâmâtı -ki

Beyt

بسی ظاهر شد از وی خرق عادات
ز جنبش کشف و انواع کرامات²⁴⁵⁴

Neşr: ziyârete varur, şeyḫ fi’l-ḫâl secde ider. Vezîr-i şâḫ secdenün ḫikmetinden [P102b] istifsâr ider. Şeyḫ eydür: “Ol secde ki itdüm secde-i şükür idi. Hüdâ-yı Rabbu’n-nâs’a şükr ü sipâs eyledüm ki, sulṭânı bizüm ḫizmetimize getürdi. Bizi sulṭânün mülâzemetine eliketmedi ki şâḫlar dervîşlere gelmek ‘ibâdetdür ve dervîşler dergâh-ı şâḫa varmaḫ ma‘şıyyetdür. El-ḫamdü li’llâhi ve’l-minne ki sulṭândan [Ş92b] ṭâ‘at ḫâşıl oldı ve benden ma‘şıyet şâdır olmadı.”

Nazm

²⁴⁵⁰ “Padişahlık sırası gelmiştir, Allah’ın avlusunda padişahlık tahtı kurulmuştur.”

²⁴⁵¹ Bu beyit Bâkî’ye aittir. (Bk. Beyhan Kesik, “Bazı Şiir Mecmualarından Hareketle Basılı Divanlarda Bulunmayan Bâkî Mahlaslı Şiirler-II”, **Turkish Studies**, Volume 8/13 Fall 2013, s. 344.

²⁴⁵² buyurmadıysa P, Ş: buyurmazlarsa A.

²⁴⁵³ vech ile ḫüb olan P: bu maḫüle-i A, Ş.

²⁴⁵⁴ “Ondan çok fazla mucizeler; keşifler ve kerametler göründü.”

اگر دم زدرویش پرسى زنى
زرفعت قدم فوق كرسى زنى²⁴⁵⁵

كسى كاستعانت بدرويش برد
اگر بر فریدون ز داز پیش برد²⁴⁵⁶

Bāb-ı Bīst ü Sūvüm.²⁴⁵⁷ Der-Emānet

‘Ulemā-yı mühtedīn-i dīn ve ‘urefā-yı muḥaqqikīn-i ehl-i yaqīn demişlerdür:
“Emānet, erkān-ı ḥiṣāl-i ḥamīdeden bir rükn-i a‘zam ve diyānet uşūl-i aḥlāq-ı pesendīdeden bir aşl-ı muḥkemdur.

Meşnevī

چار چیزست از كرامتهای حق
منقبلیست ان كس كه كیر داین سیق²⁴⁵⁸

اول ان باشد كه باشد راست كوی
با سخا و لطف باشد تازه روی²⁴⁵⁹

بعداز ان حفظ و امانت باشدش
هم نظر پاك از حیانت باشدش²⁴⁶⁰

هر كرا حق داده باشد این چهار
باشد ان كس مؤمن پر هیزكار²⁴⁶¹

Nesr: Ve be-ḥük-m-i²⁴⁶² له امانته لا ایمان لمن لا bünyād-ı²⁴⁶³ keyvān-ı eyvān-ı
īmān, emānetle tamām olur ve kâ‘ide-i [A94a] esās-ı felek mesās-ı şer‘-i ‘arş ü ferş
ḥıfz-ı kavā‘id-i diyānetle intizām bulurlar.

Şi‘r [P103a]

شرع كه بنياد صيانت نهاد

²⁴⁵⁵ “Eğer bir gün derviş olmaya teşebbüs edersen; mevki olarak kürsünün üstünde (en yüksek makamda) yer alırsın.”

²⁴⁵⁶ “Dervişten yardım isteyen kişi; efsanevî Feridûn ile yarışsa da onu geçecektir.”

²⁴⁵⁷ Sūvüm A, P: Siyüm Ş.

²⁴⁵⁸ “Hak Teâla’nın dört kerameti vardır, bu kerametleri elde eden kişi olumlu anlamda değişir.”

²⁴⁵⁹ Birincisi doğruyu söylemektir; eli açık olmak ve insanlara yardım etmektir.”

²⁴⁶⁰ “Ondan sonraki emnete iyi bakmak, emaneti korumaktır; hainlik ve ihanetten arındırılmaktır”.

²⁴⁶¹ “Her kim ki Hak Teâla’dan bu dört unsuru aldıysa; o kişi iman ehlidir, mümindir.”

²⁴⁶² “Emanete riayet etmeyeninin imanı yoktur.” (Bk. Ceyhan, **Türk Edebiyatı**’nda..., s. 512)

²⁴⁶³ bünyād-ı Ş.bīnān-ı A, P:

قاعده دین بدیانت نهاد 2464

دردولت از میل امانت بود

از شرر دوزخ امانت بود 2465

ای پسر مگذار راه شرع را

اصل یابی کر بگیری فرع را 2466

از شریعت کر نهی بیرون قدم

در ضلالت افتی و رنج و الم 2467

هر که در راه ضلالت می رود

از جهالت در بطالت می رود 2468

Nesr: Her girdār u güftār ve mubşırāt ü mesmū‘āt ki görürsin ve işidürsin, im‘ān-ı nazar itseñ, bir ḥaddi emānet [Ş93a] ve bir ḥaddi ḥıyānetdür. Ol kimse ki ṭarīḳ-ı emānete sālīk olmaz, semt-i ḥıyānete gitmiş olur. Me‘mūn ḥalīfe buyurur ki: “Merdüm-i emāni bī-iḥtiyār severin, sefele vü bī-miḳdār olursa daḥi ve merdüm-i ḥā‘ini düşmen bilürin, ‘ulüvv-i ḳadr ile başı göge berāber ve semāya hem-ser olursa daḥi... Zīrā emānet ü imān tev‘emān ve ḥā‘in nazar-ı Ḥaḳ‘dan dūr ve yamandır.” ان الله لا یحب کل خون کفور 2469
buyurur: 2470 من غشنا فلیس منا

Nazm

Ḥile vü mekr ile vebāle girüp

Şaḳın aldatma bir müselmāni

Ehl-i imāna ḥud‘a eyleyenüñ

Çün degüldür dürüst imāni 2471

Nesr: Ve Ḥudā-yı Rabbu‘l-‘ibād her nesne ki ‘ibāda i‘ṭā ider, emānetdür. Meşelā, ‘ayn bir emānetdür ki bi-ḥükmi-ı 2472 فانظروا الي اثار رحمت الله

2464 “Din ki insan hayatının korumasını temel almıştır; dindarlık ve inanç üzerine kuruludur.”

2465 “Devlet ve büyüklüğün kapısı da bir şekilde emanettir; cehennemdeki ateşin bir parçasıdır.”

2466 “Ey oğul, din yolundan sapma, dinini elinden bırakma; teferruatı aldıktan sonra asla ulaşırsın.”

2467 “Din yolundan dışarı adım atarsan; karanlıklara, acı ve dertlere düşersin.”

2468 “Her kim ki karanlık yola girer; cehaletten yokluğa doğru adım atar.”

2469 “Şu da muhakkak ki Allah, hain ve nankör olan herkesi sevgisinden mahrum eder.” (Kur‘ân-ı Kerîm, Hacc, 22/38)

2470 “Bizi aldatan bizden değildir.” (Tirmizî, Büyü, 74; İbn Mâce, Ticaret, 36)

2471 Bu kıt‘a Azmî‘ye aittir. (Bk. Ceyhan, Azmî‘nin Kırk Hadis Tercümesi, s. 150)

ķudret müşāhede olunur. Ve gūş [A94b] bir emānetdür [P103b] ki anuñla bi-ħūkm-i 2473 فاستمعوا له kelām-ı Hāķ istimāc olunur. Ve lisān bir emānetdür ki anuñla Ĥudā zıkr olunur. 2474 اذكروا الله ذكرا حسنا Ve dest bir emānetdür ki anuñla ġayra işāl-i yed olunur. Āün bir kimse ki muħarremāta nazār idüp ħarem-i ħarāma ķadem başar ve aķvāl-i šenīc ayı istimāc idüp kizb ü bühtān ü dūrüg söyler ve eliyle ezā vü āzār eyler, emānet-i İlähiyyeye ħıyānet itmiş olur. Ve āyet-i kerīme-i 2475 ياء بها الذين daki nehy ki c adem-i ħıyānetden münhīdür, imtişāl itmemiş olur.

Nazm

ای شده زایمان و امانت بری
دین تو فارغ زدیانت کری 2476

[Ş93b]

ترس نداریکه فنا بیست هست
شرم ندارى که خدا بیست هست 2477

Neşr: Ve selāṭīne bu emānetleri muħāfazadan şoñra bir emāneti daħi ħıfz lāzımdur. Ya c ni mülāħaza-i ħāl-i re c āyā 2478 -ki vedāyi c -i Ĥazret-i Ĥālīķu l-berāyādur- şöyle ki muħāfazada taķşīr ide, erkān-ı emānet-i salṭanat ħalel-pezīr olur. Ĥükemā dimişlerdür: “Pādişāh bir zālīm-i ġāfili c āmil idüp ol cebbār u sitemkārı c aceze vü zu c afāya vālī ve fuķarā vü mesākīne müstevlī etmek, ġūsfendāna ġürgi şübān ķılmaķ ve ķurt boġazına ciger aşmaķ gibidür.”

Şi c r

Sitemkāra mānend-i ġürg-i dilīr
Ra c iyyet nedür ġūsfend-i ħaķīr

[P104a]

Āü bir süriye ġürg ola şübān
Kes ol süriden sen ümīdi hemān

Neşr: Ve diyānet c abd ü Mevlā ve bende vü Ĥudā miyānında olan emāneti muħāfazatdur [A95a] ve kimseyi esrāra muṭṭali c ķılmamaķdur; meġer ba c de c ş-suyū c

2472 “Allah'ın rahmet eserlerine bir bak.” (Kur'ān-ı Kerīm, Rūm, 30/50).

2473 “Kur'an okunduġu zaman onu dinleyin.” (Kur'ān-ı Kerīm, A rāf, 7/204).

2474 “Allah'ı ġüzel bir şekilde zikredin.”

2475 “Ey iman edenler! Allah'a ve Peyġamber'e hainlik etmeyin.” (Kur'ān-ı Kerīm, Enfāl, 8/27).

2476 “Ey insan, iman ve emaneti korumaktan uzaklaşmışsın; sözde dinin var, fakat dinin dindarlık ve inançtan boşalmıştır.”

2477 “Fani olduğunuzu bildiğiniz halde korkmuyorsunuz; Allah'ın varlığını bile bile yokluğunu öne sürmekten utanmıyorsunuz.”

2478 mülāħaza-i ħāl-i re c āyā A, Ş: muħāfaza-i ħāl-i re c āyā P.

ve'z-zuhūr. Ve şıyānet k̄ānūn-ı diyānet mūcib-i sa'ādet-i her-dü-serā, belki sebep-i huşūl-i rızā-yı Hudā'dur.

Nazm

Dīn ü dünyā isteyen kesb-i diyānet eylesün

Bī-diyānet dīn ü dünyādan çün olmaz ber-murād

Neşr: Ve hemīşe merdüm-i mütediyyin halk-ı 'ālem yanında²⁴⁷⁹ mükerrerem ve cumhūr-ı ümem katında²⁴⁸⁰ 'azīz ü muhteremdür.

Hikāyet: Nūşīrevān evā'il-i hālinde -ki henüz a'lām-ı 'adāleti 'ālem içinde i'lā etmemişdi- ve 'ayş u 'işrete iştigāl ve gūlūvden kār-ı ra'ıyyetle muqayyed olmamışdı. Bir hemsāyesi vardı, kerem ü seḫāyıla mevşūf ve ri'āyet-i mihmānla ma'rūfdı.

Nazm

باحسانش فقيران شاد كشته

[Ş94a] ز بند احتياج ازاد كشته²⁴⁸¹

Neşr: H'ān-ı in'āmı vü sofrā-i iḫsānı sefere vü berereye keşīde ve bārān-ı 'atāsı mesākīn-i rub'-ı meskūna resīde²⁴⁸² idi. Nūşīrevān bir zamān²⁴⁸³ imtiḫān için tebdīl-i şūret idüp libās-ı tüccārla 'azm-i dār-ı cār ider. Mīzbān egerçi sultānı teşḫīş etmedi; lākin 'ādet-i resmiyyesince bir bāğ-ı behişt-āsāya nüzūl itdürdi ki hūşe-i engūri 'ıkd-i Şüreyyā gibi şalkım şalkım olmuş.

Mışra'

كعنقود ملا حية حين نورا

Ṭarīk-ı tekellüfi mer'ī tūtop ber-ḫaseb-i mürüvvet levāzım-ı ziyāfetden daḫīka [P104b] fevt eylemedi. Nūşīrevān bu ḫāletden müte'accib olup āḫir-i meclisde eyitdi: “Ey ḫ'āce, ben baḫrūñ sebbāḫı ve berrūñ seyyāḫı bir merd-i tācirin.²⁴⁸⁴ Āvāze-i mürüvvet ü fütüvvetüñ işidüp bī-iḫtiyār ziyārete geldüm ve zaḫmetler itdüm²⁴⁸⁵ ve işitdügümden hezār çendān ziyāde gördüm. [A95b] Şimden girü taşdı'ı ref' idüp tevdī' idelüm ve zaḫmeti götürüp gidelüm. Hemān ḫizmet

²⁴⁷⁹ yanında P: beyninde A, Ş.

²⁴⁸⁰ katında P, Ş: yanında A.

²⁴⁸¹ “Onun iyiliklerinden ve yardımlarından fakirler sevinmiştir, ihtiyaç bendinden kurtulmuşlardır.”

²⁴⁸² resīde A, P: -Ş.

²⁴⁸³ bir zamān A, Ş: -P.

²⁴⁸⁴ merd-i tācirin A, Ş: merd-i tācirüm P.

²⁴⁸⁵ ve zaḫmetler itdüm A, P: -Ş.

buyuruñ, sizüñ-çün ne maķūle tuħfe peydā ve ne aşl²⁴⁸⁶ hediye ihdā idelüm?”
Mīzbān²⁴⁸⁷ eyitdi:

Beyt

Gelmegüñ devlet ü sa‘ādet ile

Gitmegüñ şıħhat ü selāmet ile

Neşr: “Ey ħ‘āce, devletüñde esbāb-ı ‘ayş²⁴⁸⁸ müheyyā ve et‘ime-i nefīse mūhennādur.

Beyt

غرض از عشق توام چاشنی درد و غمست

ورنه زیر فلك اسباب تنعم چه كمست²⁴⁸⁹

Tuħfe-i külfе-i meveddetden

Olalum hey²⁴⁹⁰ begüm Süleymānī²⁴⁹¹

Neşr: Ammā çün resm-i tekellūf ber-ṭaraf oldı ve perde-i ḥaşmet miyāndan götürüldi, ḥayli zamāndur ki dīde-i ārzū engüre nigerāndur.

Beyt

Ḥaķ budur kim yemişler içinde [Ş94b]

Yokdur üzüm gibi şıralu metā‘

Neşr: Eger bir bāğ u rāğa seyr ü sülūk düşerse, teberrük ṭarīķıyla bu dā‘ī-i bī-miķdāra bir miķdār engür gönderesiz ki üzüm ḥaşretinden bāğ dīvārın yaşdanurın.” Nūşirevān eyitdi: “Bu bāğ-ı reşk-i ḥuld-i berinde olan engürüñ hīç bir bağbān ḳarasını görmez ki her biri,

Mışra‘

Bir tulum tāze şehddür gūyā

niçün anlardan [P105a] tenāvül idüp def‘-i ārzū itmezsın?” Mīzbān zebān-ı maķālī güşāde idüp eyitdi: “Ey ħ‘āce, pādişāhımız bir zālīm ü gāfildür, ‘adālet ne idügin bilmez ve ra‘ıyyet-perverlik pervāsını kılmaz. Bāğımız bozulumlu olmışdur, ‘öşr için bir cāmī‘ ü cābī göndermez. Bāğda pādişāhuñ ḥaķķı vardır, diyü mīve yemekden maḥrūmuz. Eger yirsek²⁴⁹² ḥıyānet itmiş oluruz. [A96a] Bizüm

²⁴⁸⁶ aşl P, Ş: -A.

²⁴⁸⁷ mīzbān A, Ş: civān-mīzbān P.

²⁴⁸⁸ esbāb-ı ‘ayş A, Ş: esbāb-ı ‘işret P.

²⁴⁸⁹ “Seni sevmekten amacım, acı ve gamı tatmaktır; yoksa bu dünyada eğlence sebebi çoktur.”

²⁴⁹⁰ hey Ş: gel A.

²⁴⁹¹ Bu beyit P’de yok.

²⁴⁹² yirsek A, Ş: yirseüz P.

mezhebimizde hıyānet ü bī-diyānet²⁴⁹³ harāmdur.” Nūşīrevān bu hikāyeti ki işitdi, derūn-ı dilden bir āh-ı serd çeküp ağladı ve dedi ki: “Ol pādīşāh-ı zālīm ü gāfil benüm, bi-ḥamdi’llāhi ve’l-minne ki senūñ diyānetūñ sebebiyle ḥ’āb-ı gāfletden bīdār oldum.” Ve min ba’ d cādde-i ‘adlden ‘udül itmeyüp merd-i mīzbānı mu‘azzez ü mükerrrem eyledi.

Nazm

از دیانت کارمی باید نظام

و ز امانت مرد کامل می شود²⁴⁹⁴

Hikāyet: Bir gün püser-i Emīr-i Belḥ seyr ü temāşā vü gül-geşt-i şahrā iderken nāgāh nigāh eyler görür; bir pīr bir bāğda zūnnārın beline bağlamış ve bilini eline almış, kāmētini bil ve tırnağını çapa ve elini kazma eylemiş.²⁴⁹⁵ Şu‘arānuñ biri ve tarīḫ-ı şī‘rūñ pīri bu ma‘nāda demişdür:

Beyt²⁴⁹⁶

Şanmañuz kim ḳocalıḳ bükdi belin Zātīnūñ

Naḳd-i ‘ömrini yitürmiş egilüp anı arar²⁴⁹⁷

موي سفید از اجل ارد پیام [Ş95a]

پشت خم از مرک رساند سلام²⁴⁹⁸

Neşr: Muttaşıl çalışup bāğa şecer-i şemer diker. [P105b] Begzāde eyitdi: “Ey pīr, bu tül-i emel nedür?”

Beyt

Bağladı reh-güzer ‘ömrü çü der-i bend-i ecel

Nedür ey gāfil-i gümrāh ya bu tül-i emel

Şubḫ-ı şādıḳ gibi ey gāfil ağardı şaḳaluñ

Gāfil olma²⁴⁹⁹ seni penbeyle boğazlar ecelūñ²⁵⁰⁰

²⁴⁹³ bī-diyānet A, Ş: ‘adem-i diyānet P.

²⁴⁹⁴ “Dindarlıkla, dini tam anlamıyla uygulamakla bir iş düzen bulur; bir insan emanete sahip çıkmayı becerirse gerçek mert olur.”

²⁴⁹⁵ Ve bilini eline almış kāmētini bil ve tırnağını çapa ve elini kazma eylemiş P: bilini eline almış kāmētini bil ve tırnağını çapa ve kazmasını el eylemiş A: ve kāmētini bil kılup bilini eline almış Ş.

²⁴⁹⁶ Beyt P: Müfred Ş: -A.

²⁴⁹⁷ Bu beyit Zātī’ye aittir.

²⁴⁹⁸ “Beyaz saç, ecelden haber getirmektedir; eğilmiş sırt ölümünden selam getirir.”

²⁴⁹⁹ ḥaberūñ yok A: gāfil olma P, Ş.

²⁵⁰⁰ Bu beyit Yahya Bey’e aittir. (Bk. Mehmet Çavuşoğlu, **Yahya Bey Divan Tenkidli Basım**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1977, s. 420)

Neşr: Mîvesin yimeyicek ağacı niye dikersin ve bî-fâ'ide 'abeş yere ne zaḥmet çekersin?" Pîr eyitdi: "İller dikdiler biz yedük, biz de dikelüm iller yesün ve ihtimâldür ki bâğ-ı 'ömrüm ol zamāna dek²⁵⁰¹ ḥazān görmeye, sağ olursam ben de yiyem." dedi. Begzāde ṭalāka yemîn idüp dedi ki: "Sen bu bâğuñ mîvesinden yimiyessin." Ba' de zamān seyr ü şikār niyyetine süvār olup [A96b] kevkebe vü debdebe ile bâğuñ yanına gelür, görür bir bâğ-ı dil-güşā vü ravza-i ḥoş-hevā,

Nazm

درختانش همه بالا کشیده

بر ایشان میوه‌های خوش رسیده²⁵⁰²

بیالای درختان سر افراز

نواخوان کشته مرغان خوش اواز²⁵⁰³

esb-i bād-refṭārdan inüp bî-iḥtiyār bāğa girür, görür bir pîr-i zünnār-bend bâğı geşt ider. Ne ol mîr-zādeyi bilür; ne bu pîri añlar. Mîvehā-yı gūn-ā-gūndan²⁵⁰⁴ bir ṭabaqı pîr²⁵⁰⁵ pür idüp begzādenüñ nazārına getürür. Begzāde eydür: "Bu mîve kendü bâğūndan mıdur?" Pîr eydür:

Mışra'

Yemişin yi ağacını şorma

Şi'r²⁵⁰⁶

كل البقل من حيث يؤتي به

[H104a] ولاتسألن عن المبقلة²⁵⁰⁷

Yine begzāde eydür: "Pîrüm, ya sen niçün yemezsin?" Pîr eyitdi: "Bir zamānda [Ş95b] bu bâğa fidan dikerken bir begzāde geldi ve ḥiṭāb-ı 'itāb-āmizle tevbiḥ ü serzeniş [P106a] idüp eyitdi ki, nihāl-i 'ömrüñ ḥazān bulmuş, iki ayağuñ çukurda ve kendüñ leb-i gūrda bişiñ enseñde ḳokar ve dehānuñdan bŷy-ı ḥelvā gelür; bu ne ṭŷl-i emeldür ki nihāl dikersin? Ve ṭalāka yemîn eyledi ki: 'Sen bu bâğuñ mîvesinden²⁵⁰⁸ yimezsın.' Ben daḥi cā'iz ki ol civān²⁵⁰⁹ zinde ola ve müte'ehhil ola ve ṭalāk vāki'

²⁵⁰¹ dek A, P: degin Ş.

²⁵⁰² "Ağaçları hepsi yüksek; üzerlerinde olmuş ve güzel meyveler..."

²⁵⁰³ "Göklere yükselen ağaçların üstünde; güzel sesli, hoş öten kuşlar..."

²⁵⁰⁴ mîvehā-yı gūn-ā-gūndan P, Ş: gūn-ā-gūn mîvelerden A.

²⁵⁰⁵ pîr P, Ş: -A.

²⁵⁰⁶ Şi'r Ş: Nazm A: -P.

²⁵⁰⁷ "Her tohum geldiği yerdendir ve onu tohum yapanı sorma."

²⁵⁰⁸ mîvesinden A, H, Ş: yemişinden P.

²⁵⁰⁹ civān P: -A, H, Ş.

ola, diyü bu bâğuñ mīvesinden yimemege ‘ahd itmişümdür.”²⁵¹⁰ Civān eyitdi: “Ey pīr,²⁵¹¹ ol emīrzāde benüm ve yemīni ben itmişümdür.”²⁵¹² Bu diyāneti ki sen gözetdüñ ve bu istikāmeti ki sen itdüñ,²⁵¹³ ben daği emir vezāretümi saña tefvīz eyledüm.” Pīr²⁵¹⁴ bir zamān başın önüne şaldı ve te’emmül eyledi²⁵¹⁵ ve başını kaldurup [A97a] dedi ki: “Kābül eyledüm.” Ammā pādīşāh müselmān ve vezīr gebr revā degüldür. Pes zünnārını kesüp cān u dilden²⁵¹⁶ müselmān oldu ve bereket-i diyānetle gebr pīr hem devlet-i İslāmla²⁵¹⁷ müstes‘id olup hem mertebe-i ‘ālī ve hem manşīb-ı büzürge vāşıl oldu.

Beyt

کر علو قدر خواهی از دیانت رخ متاب
باتو کفتم گفتی والله اعلم بالصواب²⁵¹⁸

Bāb-ı Bist ü Çehārum: Der-Vefā²⁵¹⁹

Vefā, kār-ı civān-merdān-ı meydān-ı sa‘ādet ve pīşe-i şīrān-ı bīşe-i şadākatdür. Lākin e‘azzu mine’l-kibrīti’l-aḥmer²⁵²⁰ ne ehlerinden ḥaber ve ne resminden semer ve işrinden eşer var, ḥaḳīḳati nā-peydā bir ism-i bī-müsem mādur. [H104b]

Mışra‘

در دل کس مهر و وفايي نماند²⁵²¹

Şi‘r²⁵²²

مواعيد اخوان الزمان حقيقة

مواعيد عرقوب²⁵²³ عليها معاهد²⁵²⁴ [P106b]

²⁵¹⁰ ‘ahd itmişümdür A, P, H: -Ş.

²⁵¹¹ Ey pīr A, P, H: Ey peder Ş.

²⁵¹² itmişümdür A, H, Ş: eylemişümdür P:

²⁵¹³ ve bu istikāmeti ki sen itdüñ P: -A, H, Ş.

²⁵¹⁴ Pīr A, H, Ş: Pīr-i bāğbān P.

²⁵¹⁵ eyledi A, H, Ş: kıldı P.

²⁵¹⁶ cān u dilden P: -A, H, Ş.

²⁵¹⁷ devlet-i İslāmla A, P, Ş: devlet-i İslāma H.

²⁵¹⁸ “Eğer en yüksek makamlara ulaşp değerli biri olmak istiyorsan, dinden yüzünü çevirme; ben sana söylemem gerekeni ilettim, daha iyisini Allah bilir.”

²⁵¹⁹ Der-Vefā A, P, Ş: Der-Vefā Be-‘Ahd H.

²⁵²⁰ Der-kenār: Kibrītü’l-aḥmer: هو الذى يقلب النحاس ذهباً P: الكبريت الاحمر الذى ينقلب النحاس ذهباً (Bakırı altına çeviren kırmızı kibrüt.) Ş.

²⁵²¹ “Hiç kimsenin gönlünde şefkat ve vefa kalmamıştır.”

²⁵²² Şi‘r H, Ş: Naẓm A: -P.

²⁵²³ “Zamanın kardeşlerinin buluşma sözleri bir gerçektir; Urküb’un bunlarla buluşması da kararlaştırılmıştır.”

Neşr: Sî-murğ-ı mağrib-vār Kāf-ı ‘adem-āşiyān ve ‘Ankâ-yı muğrib gibi bî-nām ü nişāndur.

Beyt

[Ş96a] یا وفا خود نبود در عالم

یا مکر کس درین زمانه نکرد²⁵²⁵

Қıı‘ a

معدوم شد مروت و منسوخ شد وفا

وزهر دونام ماند چو سیمرخ و کیمیا

مردان بود که دوستی اوجا بود

لوبست الجبال او انشقت السما²⁵²⁶

Mışra‘

فسالت به الوادی و طارت به العنقا²⁵²⁷

Neşr: Ol yuvadan kuş uçmuş ve ol yurtdan köy göçmüşdür.

Naẓm²⁵²⁸

صحبت کس بوي وفايي نداشت

سايه کس فر همایی نداشت²⁵²⁹

Neşr: Bir şehbâz-ı bülend-pervâzdur ki nişîmeni sâ‘id-i devlet müsâ‘id-i şehriyârân-ı [A97b] sa‘âdet-temkîn ve bir gevher-i nâyâb-ı ‘âlem-tâbdur²⁵³⁰ ki dürretü’t-tâc-ı şehensâhân-ı haķîkat-âyîndür. Bir kîmyâ-yı sa‘âdetdür ki her tâlib vâşıl olmaz ve bir tâc-ı kerâmetdür ki her ser-i bî-sâmâna sezâ-vâr u erzânî görölmez. Her muħanneş-i bed-endîşüñ cünbiş ü pîşesi ve her nâmerd-i bed-kîşüñ kâr u endîşesi degüldir.

Kim vefâ cāmın umarsa şöħbet-i nâ-merdden

Yüregi mey gibi kan olsun²⁵³¹ oñulmaz derdden

²⁵²⁴ Der-kenâr: ‘Urķûb, ‘Amâliķa’dan bir kimsenüñ ismidür, birâderi gelüp temr istedi, eyitdi: “Katlan tal’ olsun.” Ol zamânda gelicek eyitdi: “Ĥalâl olsun.” Ol zamânda gelicek eyitdi: “Balaĥ olsun.” Ol zamânda gelicek eyitdi: “Büsr olsun.” Ol zamânda gelicek eyitdi: “Ruţab olsun.” Ol zamânda gelicek eyitdi: “Kaţlan temr olsun.” Temr olıcaķ bir gice divşürdi şakladı ķardaşı geldi, gördi temr divşürölmüş ol zamândan berü ĥulf-i vâ‘ dede meşel oldi. P, A: ‘Urķûb ‘Amâliķa’dan ... ĥulf-i vâ‘ dede meşel oldi. Urķûb hakkında ayrıca bk. İnci Koçak, “Al-Hariri'nin Makâmât'ındaki Bazı Atasözleri ve Deyimler”, **Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Ankara, 1982, XX X /1-2, s. 188.

²⁵²⁵ “Ya gerçekten bu âlemde vefa diye bir şey yoktur, ya da kimse vefakâr olmayı bilmez.”

²⁵²⁶ “Mertlik ve vefa yok olup gitmiştir, ikisinden de ‘simurg’ ve ‘kimya’ gibi adlar kalmıştır; gerçek mert odur ki, dostluğunu gerekli zamanda ispatlasın, dağlar ya da gökyüzü bölündüğünde...”

²⁵²⁷ Bu mısra H’de yok. “Vadi onunla doldu ve onunla boyunlar uçtu.”

²⁵²⁸ Naẓm P, Ş: Beyt A: -H.

²⁵²⁹ “Hiç kimsenin konuşmasında vefa kokusu yoktu; hiç kimsenin gölgesinde tanrısal güç yoktu.”

²⁵³⁰ nâyâb-ı ‘âlem-tâbdur P, H, Ş: nâyâbdur A.

²⁵³¹ olsun A, H, Ş: ÷olsun P.

Neşr: Vefâ, kemend-i gerden-i irâdet ve tûşe-i râh-ı sa'âdetdür. Bir kîmyâdur ki hâk-i tîreyi zer ve bir tütüyâdur ki dîde-i hûreyi şâhib-nazar eyler. [H105a] Meşâmm-ı her-hayşûm -ki istişmâm-ı büy-ı vefâdan mahrûm ola- istinsâk-ı revâyiğ-i reyâhîn [P107a] mehâsin-i evşâfdan dürdür ve âyîne-i her-zamîr -ki irtisâm-ı şüret-i şafâdan reng-pezîr olmaya²⁵³² in' ikâs-ı envâr-ı mekârim-i ahlâkdan mehcürdür.

Beyt

Vefâ büyün çü virmez lâle-i bâğ
Anuñçün oldı yiri tağ içi dâğ

Vefâ yolunda çün serv oldı kâ'im

Şafâyıla tûrur ser-sebz dâ'im

Neşr: Hûşûsâ bâğ-ı dehrûñ serv-i şanevber-hırâmları [Ş96b] ve semen-sîmâ vü gönca-fem gül-endâmları ki her biri şem'-i cem'-i bezm-i şafâ ve çerâğ u nûr-ı dîde-i erbâb-ı vefâdur. Nitekim Mevlânâ Ehlî mâh-rûlardan birinüñ vaşfinda dimişdür.²⁵³³

Naẓm

چراغ اهل دلرا روشن از روی تومی بینم

همه صاحب دلان را روی دل سوی تومی بینم²⁵³⁴

Neşr: Hûsn ü cemâlle ârâste ve zîb-i hatt u hâlle pîrâste luţf-ı ibdâ'-ı Rabbânî âyîne-i ruhsârlarına şaykal-ı²⁵³⁵ صوركم باحسن الصور ile cilâ virmiş ve muşavver-i şun'-ı İlâhî şafha-i 'izârlarına kalem-i zîbâ raqam-ı²⁵³⁶ لقد خلقنا الانسان فى احسن تقويم ile çehre-güşâlig itmiş.

Beyt

هرچه بر صفحه اندیشه کشد کلك خیال

[A98a] شکل مطبوع تو زیبا ترازان ساخته اند²⁵³⁷

Neşr: Meşşâta-i hikmet-i Yezdânî çehre-i dil-rubâlarına gülgüne-i melâhatla tâb ve bâğbân-ı kudret-i Şamedânî gül-berg-i ruhsâr-ı zîbâlarına şebnem-i

²⁵³² ve âyîne-i her zamîr ki irtisâm-ı şüret-i şafâdan renk-pezîr olmaya A, P, Ş: -H.

²⁵³³ Nitekim Mevlânâ Ehlî mâh-rûlardan birinüñ vaşfinda dimişdür. P, H, Ş: -A. (Ehlî hakkında bk. A. Naci Tokmak, "Ehlî-i Şirâzî", *DİA*, Cilt 10, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1994, s. 533)

²⁵³⁴ "Gönül ehli insanların gönlündeki aydınlığını senin yüzünde görüyorum; gönül sahibi olanlar, gönül sesini dinleyenlerin yolu sana doğrudur."

²⁵³⁵ "Sizi en güzel biçimde şekillendirdi."

²⁵³⁶ "Biz insanı en güzel şekilde yarattık." (*Kur'ân-ı Kerîm*, Tîn, 95/4).

²⁵³⁷ "Her ne kadar hayal kalemim boş bir sayfaya güzel bir şeyler çizmeye çalışsa da, sen ondan daha güzelini yapmışsındır."

leṭāfetle²⁵³⁸ āb virmiş. Hürşîd-i rahşānuñ reşk-i ‘arîz-ı sîmînlerinden beñzi zere beñzer ve ğayret-i kākül-i müşġîn-büyları [P107b] müşġ-i Hıṭā’nuñ [H105b] cigerin hūn eyler. Āyîn-i dilberîde mâhirler ve eṭvâr-ı dil-rubâyîde sāhîrler, nigāh-ı düzdâne ile bî-dillerüñ ‘aqlın uğurlarlar ve ğamze-i cādüvâne ile cāvidâne²⁵³⁹ ehl-i nazarları meftûn eylerler.

Ḳıṭ‘ a

Dil-rubâlarda nazar kılsañ iki ḥaşletdür

‘ Āşık-ı bî-dil ü dildâdelere rehzen ü dām²⁵⁴⁰

Birisi ğamze-i cādüyıla düzdâne nigāh

Birisi ḥande-i şîrîn ile rindâne selām²⁵⁴¹

Neşr: Ammā ne fā’ide ki muşāḥabet-i rûḥ-efzâlarında istişmâm-ı büy-ı vefâ ve ‘ahd ü mişâḳlarında istinşâḳ-ı hevâ-yı şafâ yok. Cemâl-i hâlleri [Ş97a] ḥâl-i şidḳ u şafâdan ḥâlî ve ‘arîz-ı aḳvâlleri²⁵⁴² gülgüne-i ‘özr ü bî-vefâyî ile ḥâlî,

Beyt

سروزرو دل و جانم فدای ان محبوب

که حق صحبت و شرط وفانکه دارد²⁵⁴³

Neşr: Āfitâb-ı ‘âlem-tâbdan hercâ’îlikleri rüşen ü aḫher ve mâh-ı şeb-ârâdan şehrîlikleri eşherdür.

Rubâ‘ i

خوبان جهان که دلر بایند همه

وزرشته غم کره کشایند همه

ایینه انوار خدایند همه

اما چکنم که بی وفایند همه²⁵⁴⁴

امید بلبل مسکین زکل وفا داریست

ولی وفانکند شاهی که باز اریست²⁵⁴⁵

²⁵³⁸ leṭāfetle P, H, Ş: ṭarāvetle A.

²⁵³⁹ ile cāvidâne A, P, Ş: -H.

²⁵⁴⁰ rehzen ü dām A, H, Ş: dâne vü dām P.

²⁵⁴¹ Bu beyit Azmi’ye aittir. (Bk. Ceyhan, *On Altıncı Asır...*, s. 139)

²⁵⁴² aḳvâlleri A, P, Ş: aḥvâlleri H.

²⁵⁴³ “Başım, malım, mülküm, gönüm, canım o sevgiliye feda olsun ki, sohbet hakkını ve vefa şartını yerine getirir.”

²⁵⁴⁴ “Bu dünyadaki güzellerin hepsi gönül çalarlar; gam ve dert ipinin düğümünü çözerler. Hepsi Allah’ın ışıklarının bir aynasıdır; ama ne yapayım ki hepsi vefasızlar...”

²⁵⁴⁵ Bu beyit P’de yok. “Çaresiz bülbülün, gülden tek beklentisi vefadır; fakat çok talibi olan gül de bülbüle vefa etmez.”

Neşr: ‘Ahdlerinde ser-i vefā tîğ-ı cevri dü-nīm olup cīm-i cefā baş kaldurmuşdur ve gār-ı dehrde ‘ankebüt-ı nisyān perdedār olup nesyen mensiyyen vefā unudulmuş, gitmişdür. [A98b]

Mışra‘

منسوجة عليه بيوت العناكب²⁵⁴⁶

Neşr: Sitemkārılık sikkesi anlaruñ nāminadur ve bī-vefālîk [H106a] qur‘ası anlaruñ t̄ālî‘inedür. [P108a] Aḥkām-ı k̄ānūn-nāme-i mihr ü maḥabbeti köhne taqvim gibi mu‘at̄tal kılmışlar.

Beyt²⁵⁴⁷

Dil-rubālar sebağ-ı cevri iderler ezber²⁵⁴⁸

Sebağ-ı²⁵⁴⁹ mihr ü vefāyı kim okur kim diñler

Der-i ümmīdi kıldum beste ḥübānuñ vefāsından

Görinür sīnede yir yir ser-i mismārdur dāğum

Neşr: Ve cerīde-i ḥırīde-i cevri ü cefāyı düstürü’l-‘amel kılmışlar.

Nazm

در طور تو ایین وفا نیست چه حاصل

کارتو بجز جور و جفا نیست چه حاصل²⁵⁵⁰

Neşr: Dā’im erāzil-nişin ü edānī-perest olurlar ve rindān-ı evbāş u qallāşla mu‘āşereti ni‘met bilürler.

کل رخان نیکند با اغیار و بد باحیرتی

هست این طور شما والله بد بالله بد²⁵⁵¹

Ey serv-i sehī şu gibi alçağa aqarsın [Ş97b]

‘Aşq ehlinüñ üstine niçün nār yaqarsın²⁵⁵²

کل را که وفاي نبود بوي تودارد

در عمر نمائد بکسي خوي تو دارد²⁵⁵³

²⁵⁴⁶ “Üzerine örümcek ağı dokunmuş...”

²⁵⁴⁷ Beyt P: Mışra‘ A, H, Ş.

²⁵⁴⁸ Bu mısra H ve Ş’de yok.

²⁵⁴⁹ Sebağ-ı A, H, Ş: Varağ-ı P:

²⁵⁵⁰ “Ne yazık ki, senin düşüncende vefa geleneği yoktur; ne yazık ki, senin işin bana acı çektirmek, beni rencide etmekten başka bir şey değildir.”

²⁵⁵¹ “Gül yüzlüler, yabancılara iyi ve âşıklarına kötü davranırlar; sizin bu davranışınız vallahi de billahi de çok kötüdür.”

²⁵⁵² “Aşq ehlinüñ üstine niçün nār yaqarsın H, Ş: ‘Aşıkolaruñ üstine niçün yār yaqarsın A, P.

شکوفها همه دارند بوي دلجویی

تو ان کلی که ترانیست از وفا بویی²⁵⁵⁴

Neşr: Ehl-i dillerden biri hikāyet tarīkıyla şikāyet idüp dir:

Nazm

میکند بانیک و بدان شوخ یکسان اختلاط

اه از دست جوانان پریشان اختلاط²⁵⁵⁵

Neşr: Mezheblerinde dem-i ‘uşşāk heder, belki қатlarında қатleri ğazā-yı ekberdür.

Nazm

رسم عاشق کثی و شیوه شهر اشوبی

جامه بود که بر قامت او دوخته بود²⁵⁵⁶

دل که طومار وفا بود من محز و نرا

پاره کردند ندانسته بتان مضمونرا²⁵⁵⁷

Neşr: Ne kıymet-i ħusni bilürler ve ne қадr-i ‘uşşākı añlarlar. [H106b]
[P108b]

Beyt [A99a]

Ne derd-i ‘aşkı bilürsin ne miñnet-i hecri

Hey āfet-i dil ü cān қадr-i ħusni bil bārī²⁵⁵⁸

ای حوروشان قیمت عشاق بدانید

عشاق نباشند شمارا چه کند کس²⁵⁵⁹

Neşr: Ne devr içinde қānūn-ı қavli semā‘ itmişler ve ne dā’ire-i ‘ahd ü қarāra²⁵⁶⁰ dest-res bulmışlar.

Beyt

Elinden inlemezdi mübtelālar ‘ūd-veş dehrüñ

²⁵⁵³ “Gül için vefa yoktur, çünkü senin kokun var; kimseye ömürlük kalmaz, huyu sana benzer.”

²⁵⁵⁴ “Bütün goncalarda teselli kokusu vardır; sen ise o gülsün ki sende vefadan eser yoktur.”

²⁵⁵⁵ “Güzeller iyilere de kötülere de aynı davranırlar; ah ah, şu kafası karışmış güzeller ve gençler yüzünden ne yapacağım!”

²⁵⁵⁶ “Âşıklarımı öldürmek, memleketteki bütün insanları birbirine katmak onun tavrıydı; sanki bir kıyafet gibi üstüne dikilmişti.”

²⁵⁵⁷ “Benim gönlüm ki vefa kaynağıydı; güzeller tarafından bilinmeden kırılıp bırakıldı.”

²⁵⁵⁸ Bu beyit Bâkî’ye aittir. (Bk. Küçük, s. 410)

²⁵⁵⁹ “Ey güzel yüzlüler, âşıklarınızın değerini bilin, eğer âşık kişiler olmasa kim size ne yapacak?”

²⁵⁶⁰ dā’ire-i ‘ahd ü қarāra A, H, Ş: dā’ire-i қavlı ü қarāra P.

Güzellerde eger muṭrib gibi ḳavl ü ḳarār olsa

Neṣr: Eṭvārları nā-hemvār ve harekātları nā-ṣāyeste ve peymānları ṣoḥbet ṣoñundaki peymāne gibi ṣikeste...

Beyt

پیر پیمانہ کش ماکہ روانش خوش باد

کفت پرہیز کن از صحبت پیمان شکنان²⁵⁶¹

Neṣr: Ne āyīn-i mihri ve ne resm-i vefāyı bilürler; vefā adın añana cefā ḳılurlar ve cefādan ṣafā kesb idüp semt-i siteme sālīk olurlar. Sīme daḥi maḥzā ṣūret-i sitemde olduḡiñün meyl gösterürler.

Şi‘r

Sitemden zevḳ²⁵⁶² iderler ‘āṣıḳa cevır ü cefādan ḥaz

[Ş98a] Dirīḡā almamıṣlar zerrece mihr ü vefādan ḥaz

کفتم ایین وفا و مهر در عالم کمست

باز میکویم که شاید بوده باشد عالمست²⁵⁶³

Neṣr: Lā-cerem anlar ki ṣandūḳ-ı sīne-i pūr-sekīnelerini mühr-i mihr ü vefāyıla maḥtūm ḳıldılar, maḥzen-i gencīne-i feyz ü fütūḥ oldılar ve ṣunlar ki sebīke-i sadāḳatlarını dāru’d-ḍarb-ı iḥlāṣda vefādārılıḳ sikkesiyle ārāste itdiler, sikkeyi mermerde ḳazup rāḥat-ı rūḥ oldular.

Nazm

میل کسی کن که وفایت کند

جان هدف تیر بلایت کند²⁵⁶⁴

بهر چنین دوست که جانی بود

دوستی جان زکرانی بود²⁵⁶⁵

[P109a] [H107a]

جان که ازان به بجهان یار نیست

هیچ نیر زد چو وفادار نیست²⁵⁶⁶

²⁵⁶¹ “Ruhu ṣad olsun, bizim pirimiz her zaman derdi ki: ‘Sözünü tutmayanlardan uzak durun.’”

²⁵⁶² zevḳ A, P, Ş: ‘āṣıḳ H.

²⁵⁶³ “Dedim ki bu ṣefkat ve vefa davranışı bu âlemde azdır; yine de söylüyorum belki olmuştur; ne de olsa bu âlem deḡişik bir âlemdir.”

²⁵⁶⁴ “Öyle birine gönül ver ki, sana vefalı davransın; sana gelen belaların karşısında canını siper etsin.”

²⁵⁶⁵ “Böylesi bir arkadaṣ için -ki candan da deḡerlidir- can dostluḡu yapmak gerekmektedir.”

²⁵⁶⁶ “Can ki bu dünyada ondan daha deḡerli bir şey yoktur; vefakār olmadıḡı için beṣ kuruṣ bile etmez.”

Neşr: Ve hüsni- ‘ahd, haşlet-i ser-firāzān-ı²⁵⁶⁷ ‘arşa-i şıdık u şafā ve şıfat-ı ehl-i haqıkat [A99b] u erbāb-ı vefādur. Lākin bir devādur ki, dāru’ş-şifā-yı dünyāda bulunmaz ve bir gevherdür ki kân-ı kâ’inātda ve hıızāne-i zamānede ele girmez. Her ‘ahdüñ ki ruhsāresi hāl ü haṭ-ı vefāyla pırāste olur, murğ-dil-i ehl-i dil anuñ rişte-i dām-ı maḥabbetine pā-beste olur.

Nazm

خوشست عقد محبت بدوستان بستن

ولي چه سودکه ان عهدرا وفايي نيست²⁵⁶⁸

Neşr: Ḥazret-i Ḥaḫ ve Feyyāz-ı muṭlaḫ buyurur: ²⁵⁶⁹يا ايها الذين امنوا افوا بالعقود

Ve Resūl-i şāhibü’ş-şerī‘ati ve’d-dīn buyurur: ²⁵⁷⁰لا دين لمن لا عهد له

Nazm

نيست بر مردم صاحب نظر

خدمتي از عهد پسندیده تر²⁵⁷¹

Neşr: Nitekim dimişlerdür: ²⁵⁷²حسن عهدالمراء من الايمان

Nazm

پيمان شکن هر اينه گردد شکسته دل

ان العهود عند مليك النهي ذمم²⁵⁷³

[Ş98b]

هر يار کز و قاعده عهد بر افتد

کر مردمک دیده بود از نظر افتد²⁵⁷⁴

Ḥikāyet: Ḥazret-i İsmā‘il ‘aleyhi selāmü’l-Celil bir şadiḫ-ı şadiḫ ve refiḫ-ı muvāfiḫla bir mevzi-‘i ma‘hūdda mülākāta ‘ahd idüp ‘uhdesine alur ve ²⁵⁷⁵الكريم اذا وعد عفا hadiṣ-i şerīfi muḫtezāsınca üç gün tevaḫḫuf eyler. Şadiḫ-ı biçāre nāgāh bir kār-ı düşvāra giriftār olup [H107b] çāre-i kārına meşgūl olur. Üç günden şoñra gelür, Ḥazret-i İsmā‘il’i [P109b] anda bulur, dir ki: “Ey şemere-i ḫillet ve ey püser-i peder-i millet!

Mışra‘

²⁵⁶⁷ ser-efrāzān-ı A, H, Ş: ser-firāzān-ı P.

²⁵⁶⁸ “Sevgi ve merhamet anlaşmasını dostlarıyla yapmak ne kadar güzeldir, ama ne fayda ki bu anlaşmanın tutulması için hiçbir güvence yoktur.”

²⁵⁶⁹ “Ey iman edenler! Akitleri(n gereğini) yerine getiriniz.” (Kur’ân-ı Kerîm, Mâide, 5/1).

²⁵⁷⁰ “Ahdî olmayanın dini de yoktur.”

²⁵⁷¹ “Erdemli insanlar için, verdiği sözü tutmaktan daha iyi bir hizmet yoktur.”

²⁵⁷² “Verilen sözde durmak imandadır.”

²⁵⁷³ “Her kim ki verdiği sözden başka bir şey yaparsa, o kişinin gönlü her daim kırılır; çünkü verilen sözler akıl sahibi melikler katında borçlardır.”

²⁵⁷⁴ “Sözlerinin arkasında durmayan kişi, göz bebeği bile olsa gözlerden düşer.”

²⁵⁷⁵ “Cömert kimse söz verdiğinde yapar, cezalandırma konumunda olduğunda ise affeder.”

سرفدای تو و قربان تو باشد جانم²⁵⁷⁶

²⁵⁷⁷ Ol dem ki ḥuzūr-ı şerīfūnden dūrī [A100a] ve müfāraḳat-i şūrī vāḳi‘ olmışdı, bir gā‘ile-i hā‘ileye giriftār oldum ki zāviye-i dār baña hāviye-i nār oldı. Ve dār-ı dünyā²⁵⁷⁸ başuma zindān ve ʔar olup cihān gözlerüme teng ü tār oldı. Ne ḥāk-i pāyūñe yüz sürmege elüm irdi ve ne ‘izz-i ḥuzūruña ḥaber irsāline bir kimse elüme girdi.

Ḥāzret-i İsmā‘il ‘aleyhi’s-selām eyitdi: ²⁵⁷⁹ “Ol وعد الكريم الزم من دين الغريم” zamāndan berü ki²⁵⁸⁰ senüñle ḳavl ü ḳarār ve rişte-i ‘ahd ü peyvendi üstüvār idüp ʔururdum, cānum ḳudūmuña muntazır ve dāde-i intizār yollara nāzırdur. ²⁵⁸¹ نقض الايمان Revā görmedüm ki ḥulf-i va‘d idem ve bī-vefālar ʔarīḳına gidem ve nekş-i ‘ahd ve naḳz-ı ‘ahd idüp peymāne-i peymān ü ‘ahdi seng-i ḥilāfla şikest idem.”

Beyt²⁵⁸²

Şınsa peymāne gibi kāse-i ser

Şıma peymānı şādıḳ iseñ eger²⁵⁸³

Neşr: Lā-cerem Ḥāzret-i Ḥāḳ şān-ı şerīfinde [Ş99a] buyurur: انه كان صادق²⁵⁸⁴ ²⁵⁸⁴ ya‘ni rāst-ḳavl ü dūrüst-‘ahd...

Naẓm²⁵⁸⁵

از عهده عهد اکر برون اید مرد

[H108a] از هرچه کمان بری فزون اید مرد²⁵⁸⁶

Neşr: Ḳaşabāt-ı sebaḳuñ ḥā‘izlerine ve kūy-ı gūy-ı tevfiḳ u sa‘ādetüñ fā‘izlerine [P110a] ḥafī vü ḥabī degüldür ki, çün va‘de-i maḥlūka vefā ve ‘ahdi ifā ber-muḳtezā-yı sünnet-i seniyye-i ²⁵⁸⁷ العدة دين ḳarzdur, ‘uhde-i ‘ahd-i sābıḳ-ı Ḥālīḳ’dan ḥurūc farz-ı ‘ayn belki ‘ayn-ı farzdur.

Ḳıṭ‘a

²⁵⁷⁶ “Benim başım sana feda olsun ve ruhum sana kurban olsun.”

²⁵⁷⁷ “Büyük insanlar katında özür makbuldür.”

²⁵⁷⁸ dār-ı dünyā A, H, Ş: geyñ-i dünyā P.

²⁵⁷⁹ “İyi insanın verdiği sözü yerine getirmesi, borçlunun borcunu (zamanında) ödemesinden daha gereklidir.” (Bk. Yılmaz, **Kültürümüzde Arapça ve Farsça Asıllı Vecizeler Sözlüğü**, s. 872)

²⁵⁸⁰ ki A, P, H: -Ş.

²⁵⁸¹ “Yemini bozmak imanın eksikliğindedir.”

²⁵⁸² Beyt P, Ş: Naẓm A: -H.

²⁵⁸³ Bu beyit Hamdullah Hamdî’ye aittir. (Bk. Onur, s. 116)

²⁵⁸⁴ “Gerçekten o, sözüne sâdıktı.” (**Kur’ân-ı Kerîm**, Meryem, 19/54)

²⁵⁸⁵ Naẓm A, P, Ş: Beyt H.

²⁵⁸⁶ “Bir kişi, verdiği sözün üstesinden geliyorsa, bu dünyada hayal edebileceğin her işin üstesinden gelir.”

²⁵⁸⁷ “Söz verme bir borçtur.” (Bk. Ali Yardım, **Şihâbü’l-ahbâr Tercümesi**, Damla Yayınevi, İstanbul, 1999, s. 34)

مرد را هر چه بگذرد بزبان
عیب باشد و رای ان کردن
وعده در ذمت کرم قرض است
فرض باشد ادای ان کردن²⁵⁸⁸

Neşr: Hâzret-i Hâk celle ve ‘alâ buyurur: ²⁵⁸⁹ اوفوا بعهدکم [A100b]

Hikâyet: Mülük-i mâziyeden biri ‘ahd ider ki: “Eger genc-i maqşûdum bî-
renc hâşıl olup iksîr-i murâduma bî-ta‘ab vâsıl olursam, hâzînemde olan sîm ü zeri
eger meskûk, eger sebîke mesâkîn ü ibn-i sebîle taşadduk idem ve fuğarâ vü
ğurabâya ğuremâ-şifat kısmet kılam.” İttifâk tîr-i du‘âsı hedef-i icâbete qarîn olup
maqzi’l-merâm olur. Murâd idinür ki va‘dini incâz ve ‘uhde-i vefâya âğâz ide.
Buyurur, mevcûdât-ı hâzîneyi yoğlayup hêsâb kılurlar, meblağ-ı küllî hâşıl olur.
Ümerâ vü erkân-ı devlet ‘arşa-i ‘arza yüz urup dirler: “Ey pâdişâh-ı ‘âlem-penâh,
fermân-ı kâdr-eşer²⁵⁹⁰ ber-ser ammâ bu daği muğarrerdür ki, eger ber-mücib-i emr-i
‘âlî şöyle ki bu hâzîne dervîş ü bî-nevâlara nevâle ola, leşker-i cerrâr u cân-şikâr bî-
berg ü nevâ qalur ve erkân-ı mülk²⁵⁹¹ hâlel-pezîr olmaq [Ş99b] [H108b] lâzım gelür
ki: [P110b] ²⁵⁹² لا ملك الا بالرجال ولا رجال الا بالمال

Beyt²⁵⁹³

بلشکر شود ملک عالم مسخر
بمالست ترتیب لشکر میسر²⁵⁹⁴

Neşr: Pâdişâh ‘uğde-i ‘ahd ü imânı ser-engüşt-i hîle ile hâll kılamak sevdâsına
düşüp ve deryâ-yı fikrete müstağrak olup tâğ-ı gerdün-nitâkınıñ ğurfesinde
mütehayyir oturmuş ve engüşt-i hayreti dehân-ı dehşete vaz‘ idüp tûrmuş idi. Nâğâh
bir dîvâne, ne dîvâne ma‘nâ ‘âleminüñ ‘âkıl ü ferzânesi ve haqîkat mülkinüñ şâh-ı
yegânesi bir meczûb-ı Hudâ qarşudan peydâ vü hüveydâ olur.

Şi‘r

مجانین الا ان سر جنونهم
عجیب علی اعتبارهم يسجد العقل²⁵⁹⁵

²⁵⁸⁸ “Cömert insanın dile getirdiğinden başka bir şey yapması ayıptır; söz verildiği an itibariyle, verdiği söz onun borcudur ki, onu her durumda ödemesi gerekir.”

²⁵⁸⁹ “Bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki, ben de size vâdettiklerimi vereyim.” (Kur’ân-ı Kerîm, Bakara, 2/40)

²⁵⁹⁰ kâdr-eşer A, P, H: -Ş.

²⁵⁹¹ mülk A, P, Ş: devlet H.

²⁵⁹² “Ülke ancak yöneticilerle, yöneticiler de ancak mal ile ayakta durur.”

²⁵⁹³ Beyt A, H: Nazm Ş: -H.

²⁵⁹⁴ “Ordu ile dünyadaki tüm mülkler ele geçirilir; bu orduyu düzenlemek için mala, mülke, paraya ihtiyaç vardır.”

²⁵⁹⁵ “Delidirler ancak deliliklerinin sırrı, aklı önünde diz çöktüren bir tuhaf kınanmalarıdır.”

کسانی که فرمان روا کشته اند

مکرم ز حسن وفا کشته اند²⁶⁰⁷

وفاداری ایین شاهنشهیست

[A101b] غم عهد خوردن زکار اکهیست²⁶⁰⁸

Neşr: Egerçi²⁶⁰⁹ لاوفاء الملوك meşel-i meşhūr-ı ‘ālem²⁶¹⁰ ve şāhlar bī-vefālīkla müttehemdür,

Mışra‘

İllerde meşeldür bu beglerde vefā olmaz

Beyt

زپادشاه وفا جستن انچنان باشد

که میوها طلبیدن شاخ سرو سهی²⁶¹¹

Ve meşel-i²⁶¹² ظل السلطان سریع الزوال bu maqāle şāhid-i hāldür. Ve kelimāt-ı hikmet-nikāt-ı hükemāda mezkürdur: “Taḡarrüb-i sulṭān [P111b] [H109b] ve cemāl-i hūbān ve ‘ahd-i şıbyān ve vefā-yı zenān ve sehāvet-i mestān, şafā-yı hevā-yı zemistān hükümündedür. Hiç birinüñ beḡāsına i‘tikād ve vücūdına ġurūr u i‘timād cā’iz degüldür.” Fe-emmā hüsn-i ‘ahd u incāz-ı va‘d.

Mışra‘

Ġayra müstaḡsen mülūke farz-ı ‘ayn

Neşr: Ve hilāf-ı va‘de şān-ı şāhān-ı ‘ālī-şāna azīm şeyndür. Zīrā ki kelām-ı mülūk -ki mülūk-i kelāmdur, sadr-nişin-i sīne-i seniyye-i erbāb-ı dil ve şem‘-i cem‘ ü nuḡl-i her-meclis ü maḡfildür- [Ş100b] esās-ı ‘ahdi süst-nihād ve binā-yı qarārı bī-bünyād olıcaḡ, saḡvet-i sulṭānī vü heybet-i ḡahramānī zā’il olup düşmen ü dōst ‘ahdine i‘timād itmez ve şaġir ü kebīr ḡavline i‘tikād ḡılmaz olur.

Pend: Hüşeng-i pür-ferheng ferzend-i ercümendine veşāyāsında dimişdür: “Naḡz-ı ‘ahdden ihtirāz eyle ki se’āmeti zeylindedür ve ḡulf-i va‘dden ictināb it ki şe’āmeti ‘aḡībindedür.

دست وفادر مکر عهد کن

²⁶⁰⁷ “Padişah olanlar, bir yerlerin hükümdarı olmuş olanlar; vefalı oldukları için büyük ve ihtişam sahibi olmuşlardır.

²⁶⁰⁸ “Vefalı davranmak padişahların davranışıdır, geleceği öngörüp onun için tedbir almak bilgeliktendir.”

²⁶⁰⁹ “Meliklerde vefa yoktur.”

²⁶¹⁰ meşhūr-ı ‘ālem P, H, Ş: meşhūr A.

²⁶¹¹ “Padişaktan vefa beklemek; meyvelerin, selvi dallarını talep etmek gibidir.”

²⁶¹² “Sultanın gölgesi çabuk gider.”

تانشوی عهد شکن جهد کن²⁶¹³

Neşr: ‘Ahd ü mişāk ve ‘aḳd-i ittifaḳı gerden-i dile ṭavḳ ve miyān-ı cāna niṭāḳ-ı peymān ü imānı şedd eyle ve bāb-ı vifāḳ u müdārātı feth idüp der-i şıḳāḳ u mu‘ādātı sedd eyle.²⁶¹⁴

صاف دار ایینه دل که صفا از همه به

[A102a] مشکن عهد که ایین وفا از همه به²⁶¹⁵

Hikāyet: Efrāsiyāb ki bu āsiyāb-ı gerdūnda re‘āyāsı üstüne [H110a] dönerdi ve şa‘şa‘a-i tiḡ-ı siyāsetle zālām-ı zulm gidüp ‘ālem münevverdi. [P112a] Ve şubḫ u şām āsā’iş²⁶¹⁶ ü ārām itmeyüp umūr-ı memleketde cidd-i bī-ḥadd ve sa‘y-i belīḡ ve def‘-i ḥayf u dirīḡda himem-i hümā-hümālını mebzül ü bī-dirīḡ iderdi. Nüdemā-yı meclisi eyitdiler:

ای طلعت ملک از تو زیبا

وی غره دولت از تو غرا²⁶¹⁷

Neşr: “Ey şāh-ı ra‘iyyet-perver ve ey sultān-ı ‘adālet-güster, bu ne ḡavḡā ve derd-i serdür? Dā’imā ra‘iyyet ḡamın yirsin ve ḳazāyıla birinüñ burnı ḳanasa, sen ḫūn-ı dil nūş idersin?”

شاهها غم رعیت بیچاره می خوری

اینست رسم و قاعده داد کستری²⁶¹⁸

Neşr: Ammā ki,

‘Ālemüñ zevḳ u şafāsın bir gedā sürer hemīn [Ş101a]

Pādişāh-ı dehr olan ancaḳ ḳurı ḡavḡā çeker

Neşr: dedikleri şimdi bildük ki gerçekmiş. ‘Ayş ü ‘işret bilmezsin ve yatmaz uyumaz, zevḳ u şoḫbet ḳılmazsın,

نو روز و نوبهار و می و دلبران خوش

بابر بعیش کوش که عالم دوباره نیست²⁶¹⁹

Neşr: ḳışşasından ḫişşe almazsın.

Beyt

شها کدایی و رندی زپادشاهی به

²⁶¹³ “Vefayı söz tutmakla pekiştir, sözünü yerine getirmek için çaba göster.”

²⁶¹⁴ sedd eyle P, H, Ş: sedd ide A.

²⁶¹⁵ “Gönlünü temiz tut, şüphelerden arındır ki gönül temizliği her şeyden iyidir. Verdiğin sözü de tut; zira ki, vefalı davranıp sözünü tutmaktan daha iyi bir davranış biçimi yoktur.”

²⁶¹⁶ āsā’iş P, H, Ş: āra’iş A.

²⁶¹⁷ “Ey (padişahım) mülkün yüzü senden güzel; devletin sesi senin sayende güçlü.”

²⁶¹⁸ “Ey padişah, çaresiz halkın gamını yiyorsun (çekiyorsun); adaletin yolu budur.”

²⁶¹⁹ “Nevruz, ilkbahar, şarap ve güzel yüzlü sevgililer; ey Babür, eğlenmeye çalış, zamanı kaçırma ki bu hayat ikinci defa yaşanmaz.”

دمی فراغت خاطر زهرچه خواهی به²⁶²⁰

Neşr: Minnet Ḥudā'ya ki re'āyā sāye-i sa'ādetünde fāriḡu'l-bāl ve müreffehü'l-ḥāl ve memleket emn ü emān üzre 'ālem āsūde vü muntazamu'l-aḥvāl gürgle miş iḥvān ve gürbe ile müş yārān... Niçe bir bīhūde-renc? Gāh bāzī-i nerd ü şatranc, gāh ḡonce-leblerle gül-geşt-i gülzār, gāh āhū-yı vaḥşilerle seyr-i şahrā vü şikār eyle. [H110b]

Beyt

بفراغ دل زمانی نظری بماه رویی

[P112b] [A102b] به ازان که چتر شاهى همه عمروهاي و هویى²⁶²¹

Ve gāh aṣḥāb-ı faẓl ile mu'āşere ve gāh şu'arā-yı zārāfet-şi'ārla müşā'are kııl ki Ba'z-ı 'ārifin dimişdür:²⁶²²

Beyt

'Ārif iseñ yerine ḡarc ideḡor

'Ömr naḡdini gitmeden kiseye

Neşr: “Rind-i 'ālem oldur ki, müdām cām-ı sürür-encāmıla şād-kām olup bu gerdiş-i bī-dāddan dād u intiḡām ala.

Beyt

بکردان ساغر می شاد و خندان

که بر عمر اعتمادی نیست چندان²⁶²³

Neşr: Fırşatı ḡanīmet ve ruḡşatı ni'et bil ki: ²⁶²⁴ الفرصة تمر مرا السحاب

Beyt

نکه دار فرصت که عالم دمیست

دمی بیش دانا به از عالمیست²⁶²⁵

Neşr: Efrasiyāb eyitdi: “Ḥilāf-ı va'de [Ş101b] rāh-ı nā-şavāba güzer ve şecere-i ḡilāf-ı bī-berdür. Zīrā pādişāhī nefsinde bir vā' dedür.²⁶²⁶ Zimmet-i himmet-i velī 'ahde vācibdür ki, va'deye²⁶²⁷ vefā idüp beriyyü's-sāḡa vü rāḡat ola.

²⁶²⁰ “Ey padişah, dilencilik ve dervişlik padişahlıktan iyidir, bir dakika iç huzuru yaşamak dünyadaki her şeyden daha iyi.”

²⁶²¹ “Bir dakika huzur ve mutlulukla bir ay yüzlüye bakmak, bir ömür padişahlıktan daha iyidir.”

²⁶²² “Vakitler yakutlarla satın alınamaz.”

²⁶²³ “Sevinç ve neşe ile şarabı dağıt ki, bu hayata o kadar da güven olmaz.”

²⁶²⁴ “Fırsat bulut gibi geçer.”

²⁶²⁵ “Fırsatı kaçırma, anını yaşa ki bu âlem bir anlıktır; bilgenin yanına gidip bir dakika oturmak âlim olmaktan iyidir.

²⁶²⁶ pādişāhī nefsinde bir vā' dedür A, P, H: pādişāhī naşşında bir 'adüdür Ş

²⁶²⁷ va'deye A, P, H: va'de Ş.

Şehlerden²⁶²⁸ vefâ oldur ki, ‘ahdinde āsar-ı zulm münderis ü müntefî ve cüybâr-ı ‘adliyle nâ’ire-i fitne vü fesâd muntafi ola. Her melik ki bu tarîka sâlik olmaz, hulf-i va‘ de itmiş ve semt-i hilâfa ve hilâf-ı semte gitmiş olur.

Mışra‘

خلاف وعده نیاید ز اهل دین و دیانت²⁶²⁹

Hikâyet: Bir şehriyâr-ı ‘âdil bir hâkîm-i ‘âkıldan su’âl itdi ki: “Ahlâk-ı hamîde vü evşâf-ı pesendîdeden kanķı şıfat²⁶³⁰ ‘azîz ü mühim ve bizüm hâlimüze münâsib [H111a] ü mülâ’imdür?” Hâkîm [P113a] cevap virüp²⁶³¹ eyitdi: “Va‘ deye vefâ ki mülûke begâyet lâzımdur.

Beyt

بی وفایی مکن که مردم را

[A103a] هیچ عیبی چو بی وفایی نیست²⁶³²

Neşr: Tarîk-ı vefâdarîden dūr ve şoĥbet-i ehl-i şıdk u şafâdan mehcūr olma ki sebab-i beķâ-yı nizâm-ı ‘âlem ve medâr-ı saltanat u leşker ü ĥaşemdür. Ve ĥükemâ-yı sâbıku’l-‘ahd dimişlerdür.

Mışra‘

ناقض العهد ناقص العهد²⁶³³

یار توان یافت بکیتی بسی

لیک وفادار نیاید کسی²⁶³⁴

صحبت انکس که بصدق و صفاست

دامن او کیر کز اهل وفاست²⁶³⁵

Hikâyet: Hâkîm-i Nişâbūr Muĥammed Tâhir ‘ahdinde Ya‘ķüb-ı Leys -ki merd-i şîr-dilirdi- zâhir olup ĥişâr-ı Nişâbūr’ı muĥâşara ider. Erkân-ı devlet-i Muĥammed Tâhir, Ya‘ķüb’a müzâhir olup maĥfî ‘ubûdiyyet-nâmeler irsâl idüp ‘arz-ı ihlâş ü yârî ve izhâr-ı bendegî vü hevâdarî kıılurlar. Çünki [Ş102a] Ya‘ķüb zimâm-ı tevsen-i eyyâmı ķabzâ-yı murâdına alup ve hümâ-yı devlet farķ-ı ferķad sâyine sâye

²⁶²⁸ Şehlerden P, H, Ş: Şahlardan A.

²⁶²⁹ “Din ehlinde sözünü tutmamak beklenmez.”

²⁶³⁰ şıfat A, Ş: -P, H.

²⁶³¹ cevap virüp P: -A, H, Ş.

²⁶³² “Vefasızlık yapma ki insan için, vefasızlıktan daha büyük bir ayıp yoktur.”

²⁶³³ “Verdiği söze aykırı hareket edenin ahdi eksiktir.”

²⁶³⁴ “Bu dünyada sevgili, yar çok bulunur; ama hiçbiri vefalı değildir.”

²⁶³⁵ “O kişi ki sadakat ve dürüstlikle davranır; onun eteğine yapış, sohbetini kaçırma ki vefalı kişi odur.”

şalup Nişābūr'a ḥākīm olur, re'āyā vü berāyāyı zabt-ı eyāletine getürmege 'āzīm olur.

Beyt²⁶³⁶

چنین است رسم سنجی سرای

یکی چون رود دیگر اید بجای²⁶³⁷

Neşr: Erkān-ı²⁶³⁸ Muḥammed Tāhir'den, İbrāhīm ḥācibi ki ne nāme irsāl itmiş ve ne kāsīd göndermege kaşd kılmış idi. Ya'kūb ḥāciblerine [P113b] iḥzār itdürüp su'āl eyler ki: "Vechi nedür ki benüm [H111b] ribqa-i iṭā'atümi raḫabeñe alup ser-fürü itmeyesin ve emsālüñ mişāli 'arz-ı 'ubudiyyet idüp bir mişāl-i müş'irü'l-imtişāl irsāl kılmayasun?" İbrāhīm ḥācib ḥicābı ref' idüp eyitdi:

Beyt

خسروا کوی فلك درخم چوکان تو باد

ساحه کون و مکان عرصه میدان تو باد²⁶³⁹

Neşr: "Sen bir pādişāh-ı sa'ādet-serir, ben gedā-yı kemīn ü ḫaḫir,

Mışra'

من بنده کمین و تو شاه فلك مکین²⁶⁴⁰ [A103b]

Neşr: benüm senüñle ne münāsebetüm var ve sāḫa-i devlet-i semā-misāḫaña²⁶⁴¹ nāme irsāline ne liyāḫatüm var?

Beyt

Üstüḫānum seg-i²⁶⁴² kūyuña yiter nāme-i 'arz

Kiciden 'ādet ise uluya varmaḫ²⁶⁴³ kāğıd²⁶⁴⁴

Neşr: Āsitānuñda sābıka-i ḫizmetüm yoḫ ki tecdid-i merāsīm-i 'ubudiyyet kılam²⁶⁴⁵ ve Muḥammed Tāhir'den şikāyetüm daḫi yoḫ ki iḫhār-ı tazallüm kılam²⁶⁴⁶ ve bunı daḫi mürüvvet görmedüm ki perverde-i ḫān-ı in'ām²⁶⁴⁷ iken,

Beyt

Bize bunca keremler itmiş iken

²⁶³⁶ Beyt A, Ş: Nazm P: -H.

²⁶³⁷ "Bu dünyanın da kuralı budur; biri gidince başkası yerine gelir."

²⁶³⁸ Erkān-ı P, H, Ş: Erkān-ı devlet-i A.

²⁶³⁹ "Ey padişah, bütün gökler senin deyneğinin altında (senin iradenin altında) olsun; yerler ve gökler senin alanın ve meydanın olsun."

²⁶⁴⁰ "Ben küçük, alçak kulum ve sen gökyüzünde yeri olan padişahsın."

²⁶⁴¹ semā-misāḫaña P, H, Ş: misāḫaña A.

²⁶⁴² seg-i H, Ş: ser-i A, P.

²⁶⁴³ varmaḫ P, H, Ş: yazmaḫ A.

²⁶⁴⁴ Bu beyit Necatî Bey'e aittir. (Bk. Tarlan, **Necatî Beg Divanı**, s. 170)

²⁶⁴⁵ kılam P: idem A, H, Ş.

²⁶⁴⁶ iḫhār-ı tazallüm kılam A, H, Ş: iḫhār eyleyem P.

²⁶⁴⁷ in'ām P, H, Ş: iḫsān A.

Etimüz etmek²⁶⁴⁸ ile bitmiş iken

Neşr: bünyād-ı hūkūkī tīşe-i ‘uqūkla zīr ü zeber idem ve hırmen-i ‘ahd ü vefā vü vifākı şerer-i şerr ü nifākla berbād u hebā kılam...”

Naẓm [Ş102b]

من نه انم که سر از خط وفا بردارم

ورچه سازند جدا چون قلمم بند زبند²⁶⁴⁹

Neşr: Ya‘kūb-ı Leyş eyitdi: “Bunuñ nāşiye-i hālinde raqam-ı mihr ü vefā nümāyān ve çehre-i aqvālinde eşer-i şems-i sa‘ādet tābān ancağ...”

Mışra‘

افرین باد بروفا داران²⁶⁵⁰

Neşr: Ba‘dezān naẓar-ı kīmyā-eşer-i şāhī [P114a] ve hūsn-i tertīb-i pādīşāhīye muqārīn olup aqrānı mābeyninde ser-efrāz²⁶⁵¹ ve ebnā-yı cinsinden mümtāz oldı. [H112a] Ve ol erbāb-ı şekā vü şikāk ve aşhāb-ı fitne vü nifākı -ki ruhsāre-i mürüvveti nāhun-ı cefā ile hırāş ve hurūf-ı fütüvveti şahīfe-i haqīkatden tīg-ı ğadrle terāş itmişlerdi- meydān-ı siyāsete getürüp sīnelerini tīr-i belāya hedef ve kendülerini şemşīr-i ecele ‘alef idüp cümlesin telef itdi.

Qıṭ‘a

کسی که حق نشنا سداز و امید ببر

کسی که نیست وفایش بدو مکن پیوند

زحسن عهد بعالم اکر علم کردی

[A104a] لوای رفعت تو بگذرد زچرخ بلند²⁶⁵²

Bāb-ı Bīst ü Pencüm: Der-Şadākat

Şadākat, zīrve-i ‘ulyā-yı maḥabbet ve maḥabbet, sebeb-i istikmāl-i şadākatdur. Lākin şadīk-ı haqīkī ğāyet eḳall-i ḳalīl ve iksīr-i a‘zam ve ḥacer-i

²⁶⁴⁸ etmek P, H, Ş: ekmek A.

²⁶⁴⁹ “Ben ne olursa olsun vefa yolundan çıkmam; vücudumun her parçasını birbirinden ayırsalar bile...”

²⁶⁵⁰ “Aferin olsun vefalı insanlara.”

²⁶⁵¹ ser-efrāz A, H, Ş: ser-firāz P.

²⁶⁵² “Nankör insandan ümidini kes, vefasız insana da bağlanma. Bu âlemde sözünü yerine getirip bu özelliğinle ön plana çıktysan şunu bil ki, senin büyüklük bayrağın, gökyüzünün çarkından bile geçecektir.”

meşeline اعز من بيض الانوق و اسمي من مناط العيوق²⁶⁵³. mükerremden ‘azīz ü celīldür. şadūḳ-ı maşdūḳ düşmüştür.

تغيرت المودة والاخاء
وقل الصدق و انقطع الرجاء²⁶⁵⁴

ان مهر و وفا که در میان بود نماند
وان صدق و صفا که در جهان بود نماند²⁶⁵⁵

از اهل زمان چو نا امیدم شب و روز
میلی که مراباین و ان بود نماند²⁶⁵⁶

عفا الله عن هذا الزمان فانه
زمان عقوق لازمان حقوق
و كل رفيق فيه غير موافق
وكل صديق فيه غير صدوق²⁶⁵⁷

[P114b] [Ş103a]
عاشر من الناس من تبقي مودة
فاكثر الناس جمع غير مؤتلف²⁶⁵⁸

[H112b]
منهم صديق بلا قاف و معرفة
بغير فاء و إخوان بلا الف²⁶⁵⁹

دوست مخلص به از زر خالص²⁶⁶⁰ Neşr: Nitekim demişlerdür:

واحد صحبة اكثر²⁶⁶¹ İmām Ġazālī ‘aleyhi rahmetü’l-kebirü’l-Müte‘ālī buyurur: الناس فانهم لا يقبلون²⁶⁶² عشرة ولا يعفون زلة و يحاسبون عن النكير والقطمير و يحسدون علي القليل والكثير

²⁶⁵³ “Kartal yumurtasından daha değerli ve ismi Ayyuk yıldızına asılıdır.” Der-kenār: Beyz cem‘i beyze ve enūḳ ḳartal ḳuşı insāndan ba‘īd olan yerlerde yumurdaladığıçün vuşūli vü ḥuşūli ‘asir olan mevādda meşel-i ḳarḳ olunmuşdur. Ş.

²⁶⁵⁴ “Sevgi ve kardeşlik değışti; doğruluk azaldı, ümit kesildi.”

²⁶⁵⁵ “O aramızdaki şefkat ve vefadan eser kalmadı, o cihandaki sadakat ve dürüstlükten eser kalmadı.”

²⁶⁵⁶ “Bu devirdeki insanlardan gece gündüz ümidimi kestiğim için; insanlara olan eğilimim, sohbet ve arkadaşlık etme isteğimden hiçbir şey kalmadı.”

²⁶⁵⁷ “Allah bu devri bağışlasın; zira bu devir hak-hukuk değil sıkıntı zorluk zamanıdır. Bu zamandaki hiçbir arkadaş uygun değil ve hiçbir dost dürüst değildir.”

²⁶⁵⁸ “Sevgi bırakan insanlarla yoldaş ol; insanların çoğu sevgi bağı olmayan topluluktur.”

²⁶⁵⁹ “Onlardan kimisi ‘kaf’ sız ‘sıddıktır, bu ‘sadi’ olur; pas, küftür. Kimisi fa’ sız ‘maruf’ dur, yani ‘urf’ huysuzdur. Kimisi de ‘elif’ sız ‘ihvan’dır, yani ‘hain’dir.”

²⁶⁶⁰ “Gerçek ve samimi dost, halis altından daha değerlidir.”

²⁶⁶¹ Der-kenār: الانتصاف: P. اخذ الا نتمام:

²⁶⁶² Der-kenār: وهو التفسخ و المحو Ş. لا يقبلون من الا قالة وهو التفسخ و المحو. “Alışveriş bozulur diye gündüz uyumuyorlar. Halbuki bu durum tereddüde ve yokluğa sebep olur.”

ينتصفون ولا ينصفون و يؤ اخذون علي الخطاء والنسيان ولا يعفون يفترون الاخوان بالنميمة والبهتان فصحة
اكثر هم خسران و قطيعتهم رجحان ظاهرهم ثياب و باطنهم ذياب يقطعون بالظنون و يتغامزون²⁶⁶³
[A104b]

Ve şadîka herkes ‘alâ külli hâl gerek na‘mâ’ vü serrâ ve gerek be’sâ vü
darrâda muhtâcdur. Ammâ yevm-i nu‘mda ihtiyâc muşâhabet-i dil-güşâsından ve
likâ-yı rûh-efzâsından iltizâz idüp muvâneset ü muvâsât içündür. Nitekim vahşet-i
vaḥdetden ba‘z-ı erbâb-ı dil dil-gîr olup şikâyet eylemiş ve dimiş:

Beyt

Hemdemüm sâyetem durur aḥşâm olıcağ ol daḥi
Oқımazsam mûm ile ey mâh gelmez yanuma²⁶⁶⁴

Neşr: Ve hâl-i şiddetde ğam-güsâr olup imdâd u mu‘âvenet ve mu‘ânât u
muḳâsât içündür ki, ²⁶⁶⁵ محك المودة وإلخاء حال الشدة دون الرخاء Cevher-i şadâkat-ı şadîka -
ki mi‘yâr-ı i‘tibârda tamâmü’l-‘iyâr ola- [P115a] nevâdir-i cevâhir-i zevâhir-i
nefâ’is-i dehrdendür.

Naẓm [Ş103b] [H113a]

Yüri ‘âlemde isterseñ eger emn ü emân toğrı
Helâk itmezdi kimse yürileydi ger yılan toğrı

Mürûr-ı devr anuñ üstine hergiz yar yıkmazdı

Yürise yüzi şuyıyla eger âb-ı revân toğrı²⁶⁶⁶

Neşr: Hükemâdan ba‘z-ı erbâb-ı tecârib dimişlerdür: “Bir şahşı ki şadâkat
içün ihtiyâr itmek dilersen, evvel aḥvâlini istiḥbâr eyle ki, gâh olur şadîk-ı şadîk zann
itdüğün kimseden şüret-i şadâkatde şad âfet görürsin.”

Beyt

Güldüğine gülüñ aldanma şaşın²⁶⁶⁷ ey bülbül

Sen anı döst şanursın o güler düşmendür

²⁶⁶³ Der-kenâr: يتغامزون و راك بالعيون Ya‘ni arduñdan ta‘n u ta‘yib tarîkıyla bir yerine göz işâretin
iderler ve يتربصون بصديقهم ريب المنون ya‘ni ḥasedlerinden şadîklarınıñ meşâ’ib ü nevâ’ibine
müterakḳıb u muntazır olurlar. Ş. “İnsanların çoğunun sohbetinden sakın. Zira onlar zorluğ
gidermezler, küçük bir hatayı affetmezler; büyüğü ve küçüğü hesaba çekerler, azı ve çoğu kıskanırlar.
Adalet isterler, adaleti uygulamazlar; yanlış ve unutmayı görmezler, fitne ve iftira ile kardeşliği
bozarlar. Bunlarla arkadaşlık yapmak hüsrandır, bunlardan uzak durmak başarıdır. Onların dışı
gözükten bir elbisedir, içleri ise hain bir kurttur, zan ile keserler birbirlerine kaş göz işareti yaparlar.”

²⁶⁶⁴ Bu beyit Zâtî’ye aittir. (Bk. Çavuşoğlu-Tanyeri, **Zatî Divan**, s. 163)

²⁶⁶⁵ “Sevgi ve kardeşliğin ölçütü huzurlu rahat zamanlar değil, zor vakitlerdir.”

²⁶⁶⁶ Bu iki beyit Zâtî’ye aittir. (Bk. Mehmed Çavuşoğlu-M. Ali Tanyeri, **Zatî Divan (Edisyon Kritik ve
Transkripsiyon) Gazeller**, III. Cild, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1987
s. 503)

²⁶⁶⁷ gülüñ aldanma şaşın H, Ş: şaşın aldanma gülüñ P: gülüñ şaşın aldanma A.

Neşr: Eger ‘ahd-i şibāda peder ü māderine cerīme-i ‘uḫūḫla mevsūm olduysa, cerīde-i şadāḳatden ḥāricdür, i‘timād itmeme gerek; zīrā bir kimesne ki, binā-yı ḥuḫūḫ-ı peder ü māderi teber-i ‘uḫūḫ ile zīr ü zeber ider, ol ḡayra ne ḳadar ḥayr ider? Ba‘dehu aḥbābla keyfiyyet-i mu‘āşeretinden [A105a] istifsār eyle; ba‘dehu veliyy-i ni‘met ile şükrān ve küfrān-ı ni‘metden istiḥyār eyle. Eger şıfat-ı küfrānla mevşūf ise, kāfir manḳırıyla kızıl manḳır degmez. Zīrā evşāf-ı eşḳıyāda küfrān-ı ni‘metden mezmūm ḥaşlet yoḳdur ve şıfāt-ı sü‘edādan hīç şükr-i ni‘metden memdūḫ fazīlet yoḳ²⁶⁶⁸ ve çün bu şıfāt-ı mezkūrenüñ cemī‘inde pūte-i imtiḥāndan [P115b] kāmیلü’l-‘ıyār çıḳa, şadīḳ-ı kāmıl ü şaḳīḳ-ı şefīḳ-ı fāzıl bilüp cevher-i maḥabbetini naḳd-i cān ile künc-i gencīne-i dilde maḥzūn eylemek gerek ki,

Mışra‘

لا فخر الابا لصديق الكامل²⁶⁶⁹

Neşr: Ve ba‘z-ı ‘urefā [H113b] meşel-i mevrinde irād eylemişlerdür ki, اني²⁶⁷⁰ لا عجب من يحزن وله صديق فاضل Lākin bu maḳūle cevher e‘azzu mine’l-kibrītü’l-aḥmer ḡāyet eḳall ü kemterdür.

Şi‘r

صاډ الصډيق و كاف الكيمياء معا

لا يوجدان فډع عن نفسك الطمعا²⁶⁷¹

[Ş104a]

Şi‘r

سالت الناس عن خل وفي

فقالو اما الى هذا سبيل

تمسك ان ظفرت بود حسر

فان الحرفى الد نيا قليل²⁶⁷²

Neşr: Ve eger böyle dōst dest²⁶⁷³ virürse evlā oldur ki bize münḥaşır ola.

Mışra‘

يك يار پسنده كن چو يك دل دارى²⁶⁷⁴

²⁶⁶⁸ fazīlet yoḳ P, H, Ş: ḥaşlet yoḳdur A.

²⁶⁶⁹ “Ancak olgun arkadaşıla iftihar edilir.”

²⁶⁷⁰ “İyi bir arkadaşı olanın üzülmesine şaşırıyorum.”

²⁶⁷¹ “Siddīk (kelimesinin ilk harfi) sad ile kimyā (kelimesinin ilk harfi) kef bir arada bulunmaz. Nefsinden tama‘ı (aç gözlülüğü, hırsı) at.”

²⁶⁷² “İnsanlara vefalı dostu sordum, bana dediler ki, şu yolu tut git: Başarığında sevgi yolunu tut, dünyada hür insan azdır.” Bu şiir P’de yok.

²⁶⁷³ dest P, H: dest-i res A, Ş.

²⁶⁷⁴ “Bir kere gönül vermeye yetin; zira ki bir gönlün var, fazlası yok.”

Neşr: Zîrâ ikâmet-i merâsim-i hûkûk-ı eşhâş-ı müte‘addide müte‘assir, belki müte‘azzirdür. Zîrâ ihtilâf-ı tebâyi‘ u emzice hasebiyle gâh olur birinüñ sebeb-i inbisât u ferahı birinüñ bâ‘ iş-i inkıbâz u terahı olur ve çün ‘adâvet ağleb-i evkâtda ba‘de’l-ihtilâf olur; zîrâ hiç bir vechile ma‘rifet sebkat itmeyüp ahvâline vuķûf hâşıl olmayıcaķ, ‘adâvet müsteb‘ad olur. Lâ-cerem tarîķ-ı ihtilâtda şart-ı ihtiyâtı mer‘î tutup derûn u bîrûnuna dōstunı vâķıf eylemek gerek.

Şi‘r

احذر عدوك مرة و احذر صديقك الف مرة

فلر بما انقلب الصديق فكان اعرف بالمضرة²⁶⁷⁵

[A105b]

عدوك من صديقك مستفاد

فلا تستكثر ن من الصحاب²⁶⁷⁶

فان الداء اكثر ما تراه

[H114a] يكون من الطعام او الشراب²⁶⁷⁷

Neşr: Ve câhil ü nādānla -ki medhî zemden ve ğassî semînden fark etmeye-nitekim ba‘z-ı zurefâ dimişlerdür:

Mışra‘

Câhilüñ midhati mezemmet olur- [P116a]

Neşr: dōstî vü maḥabbet bünyādını ve şadâkat ü ‘aḫîfet tarḫını²⁶⁷⁸ biraķmaya ki, düşmen-i dānâ beher-hâl dōst-ı nādāndan evlâdur.

Nazm

دشمن دانا كه غم جان بود

بهتر از ان دوست كه نادان بود²⁶⁷⁹

Neşr: Ve emşâl-i ‘Arab’da vârid olmuştur: ²⁶⁸⁰عدو عاقل خير من صديق جاهل²⁶⁸⁰
[Ş104b] Lâ-cerem erâzille ihtilâf ü muşâdefet ve muşâḫabet ü muşâdaķat²⁶⁸¹ hemân bunı müntic olur ki, seri ‘arza-i telef ve sînesi ḫadeng-i belâya hedef ola.

Nazm

²⁶⁷⁵ “Düşmanından bir kere sakın, dostundan bin kere; dostun deĝişip düşmanlıkla meşhur olması yaygındır.”

²⁶⁷⁶ “Senin arkadaşlarından düşmanın olan senden faydalanandır, bu yüzden çok arkadaşlıktan sakın.”

²⁶⁷⁷ “Genellikle gördüğün üzere hastalık, dert yemek ve içmekten gelir.” Son iki beyit P’de yok.

²⁶⁷⁸ tarḫını A, P, H: tarîķini Ş.

²⁶⁷⁹ “Akıllı ve bilge düşman ki seni düşünüp gamını yer, bilgisiz ve cahil dosttan daha iyidir.”

²⁶⁸⁰ “Akıllı düşman, cahil dosttan daha iyidir.” (Bk. Ceyhan, **Türk Edebiyatı’nda...**, s. 501)

²⁶⁸¹ muşâdaķat H, Ş: mürâfa‘ at P: -A.

صحبت ابلهان چو ديك تهیست

از درون خالی از برون سیهیست²⁶⁸²

Hikāyet: Qadīmü'z-zamānda bir bāgbān var idi. Sermāye-i 'ömrini 'imāret-i bāg u būstāna şarf eylemiş²⁶⁸³ ve bıdā'at-i kudretini zirā'at-i gül ü gülistāna bezl itmiş idi. 'Ömri hāşılı²⁶⁸⁴ bir būstān-ı firdevs-mümāşili vardı ki nüzhet-i eşcārı dīde-i bāg-ı İrem'e hāk-i hāşret bırakmışdı ve leṭāfet-i ezhārı sīne-i bāg-ı Havernağ'a dāg-ı ğayret yaqmışdı. Bāgbān ol būstānda leyl ü nehār ṭururdu ve tek ü tenhā rūzgār geçürdü. Bir gün kürbet-i ğurbetden dil-teng oldu ve vaḥşet ü ḥiddetden gönlüne dehşet yol buldı.

Mışra'

[H114b] كل و بنفشه همه هست یار نیست چه سود²⁶⁸⁵

Neşr: El-kışşa tenhālık ğamından dil-ḥaste vü ḥāṭır-şikeste, cānib-i deşte geşte çıkdı. Bir kūh dāmenini [A106a] ṭutup giderken ve teferrüc iderken,²⁶⁸⁶ nāgāh²⁶⁸⁷ қаzā-yı İlāhī ile [P116b] fezādan, ya'ni²⁶⁸⁸ ğiñ yaqadan bir ḥırs-i sürḥ-çeşm ü zışt-siret ü kabīḥ-şüret zāhir olur, ya'ni mekr denerek debdebe ile bir dübb-i ekber debelenürek gelür. Çün gelüp bāgbāna qarīb oldu, bāgbān-ı derdmend nācār izhār-ı ta'alluḫ u temelluḫ²⁶⁸⁹ gösterdi. Hırs-ı pür-hırş bu temelluḫ-ı şūrīyi görüp ta'alluḫ-ı ḥaḳīki añlayup bāgbāna dest-i şefqatle yapışup münfekk olmadı ve 'aḳabince ol bāg-ı behişt-āsāya dübb bile gelüp küp düşdi. Bāgbān daḥi ber-mücib-i [Ş105a] اكر²⁶⁹⁰ eşmār-ı gūn-ā-gūn ile tekrīm ü teşrīf eyledi. Meşel-i meşhürdur:²⁶⁹¹

Mışra'²⁶⁹²

میوه خوب روزی خرس است²⁶⁹³

Neşr: Ol vāsıta ile rābıta-i 'alāḳa-i maḥabbet mü'ekked ve zemīn-i dil ü cānında bīḥ-i nihāl-i meveddet berūmend oldu. Ve her gāh²⁶⁹⁴ ki bāgbāna fütür ṭārī

²⁶⁸² "Aptalların konuşması boş bir kazana benzer; işten boş, dıştan ise kalabalık ve doludur."

²⁶⁸³ şarf eylemiş P, H, Ş: şarf itmiş A.

²⁶⁸⁴ 'Ömri hāşılı P, H, Ş: -A.

²⁶⁸⁵ "Gül var, menekşe var; ama ne fayda ki sevgili yok."

²⁶⁸⁶ teferrüc iderken A, P: teferrüc idüp gezerken H, Ş.

²⁶⁸⁷ nāgāh A, H, Ş: nāgehān P.

²⁶⁸⁸ ya'ni P: -A, H, Ş.

²⁶⁸⁹ izhār-ı ta'alluḫ u temelluḫ A, H, Ş: ta'alluḫ izhār idüp temelluḫ P.

²⁶⁹⁰ "Kafir de olsa misafire ikram edin."

²⁶⁹¹ Meşel-i meşhürdur H, Ş: -A, P.

²⁶⁹² Bu mısra A ve P'de yok.

²⁶⁹³ "Güzel meyveler ayıya nasip olur."

²⁶⁹⁴ gāh A, P, Ş: bār H.

olup bir dıraht sāyesinde pister-i istirāhatde huzūr itse hırs gāyet-i şefkat ve nihāyet-i hevādārlığından başı ucunda oturup meges-rānlık iderdi.

Mışra^ç

مکس نیز نخواهم که کند سایه بران لب²⁶⁹⁵

Neşr: Bir gün ‘ādet-i ma^ç hūdi²⁶⁹⁶ üzere²⁶⁹⁷ h̄āba vardı. Dübb daği meges-rānlığa iştigāl idüp her çend [H115a] ki t̄ard u zebb-i zübāb iderdi, bu ismūñ me’haz-ı iştikākı mūcibince -ki zebb ü āb lafzīdür- derhāl²⁶⁹⁸ yine mu‘āvedet iderdi²⁶⁹⁹ ve bir taraftan ki men^ç ü def^ç itse bir cānibden²⁷⁰⁰ daği kudūm ü hūcūm iderlerdi. Āhirü’l-emr dübbden ihtiyār gidüp bir seng-i [P117a] sengīni katl-i meges kaşdına qaldurup bāgbān-ı miskīnūñ başına urdı. Nehīb-i sengden siñeklere āsīb yetişmedi, ammā ser-i bāgbān perişān olup señek gibi pāre pāre oldı.

Ve çün bir şadīk-ı [A106b] şiddik peydā ola, ri^ç āyet-i hūkūkunı vācib bilüp mühimmātına kıyām göstere ve hīn-i mülākātta temelluğ idüp izhār-ı beşāset ve işār-ı şenā vü maħmidet ide ve hūlūş-ı zamīr ve maħabbet-i bātınla iktifā itmeye. Zīrā ittilā^ç -ı maṭviyyāt-ı kulūb maħşūş-ı ‘Allāmu’l-ğuyūb’dur ve t̄arīk-ı mürüvvet ü fütüvvetden dūr u mehcürdür ki, me‘āyib-i haķire ve taķşirāt-ı cüz’iyyeye i’tibār idüp kişi dōstundan i^ç rāz eyleye, [Ş105b] belki lāzım u vācibdür ki iğmāz eyleye.

Şi^ç r

Gerekmez diğkat etmek bī-zarūret

Qopar iğmāzdan çok dürlü şūret

Neşr: Zīrā efrād-ı nev^ç -i beşer haṭā vü şūr u şerden hālī degüldir.

Mışra^ç

Yārsız qalır cihānda ‘aybsız yār isteyen²⁷⁰¹

Neşr: Herkes ki bu vezā’ife muvāzīb olur,²⁷⁰² ‘alāka-i maħabbet muħkem ve hālīş olup cevānib ü ecānib anuñ cānibine müncezīb olur ve bu muqaddemeye daği [H115b] vuqūf lāzımdur ki, şadīkı bere inhişāruñ evleviyyeti edā’-i merāsım-i

²⁶⁹⁵ “Sinek bile istemiyorum ki, o dudağa gölge yapmasın.”

²⁶⁹⁶ ma^ç hūdi P, H, Ş: ma^ç hūdesi A.

²⁶⁹⁷ “Uyku ölümün kardeşidir.” (Aclūnī, **Keşfü’l-hafâ**, II, s. 438)

²⁶⁹⁸ Derhāl P, H, Ş: -A.

²⁶⁹⁹ iderdi A, H, Ş: eylerdi P.

²⁷⁰⁰ cānibden A, P: taraftan H, Ş.

²⁷⁰¹ Bu mısra *Ahmed Paşa Divanı*’nda ve *Muhibbî Divanı*’nda yer almaktadır. (Bk. Tarlan, **Ahmed Paşa Divanı**, s. 227; Coşkun Ak, **Muhibbî Divanı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987, s. 608)

²⁷⁰² muvāzīb olur A, P, Ş: muvāzebet ider H.

vezā'if-i hıdemāt-ı maḥabbetde kâşır olanlara göredür. Zirā şeref-i iksâr-ı ihvânda niçe naşş-ı şerîf-i vâcibu'l-iz'ân vârid olmuşdur.

Cümleden biri ol Faḥr-i Cihân buyurur: [P117b] اكثروا من الاخوان فان ربكم حي
2703 اكثر من اخوانه يوم القيامة Ve Ḥazret-i 'Alî kerrem'allâhu vechehu
te'alâ²⁷⁰⁴ buyurur: "Bir kimesnenüñ şadîk-ı ḥamîmi olsa 'azâb-ı elîmden ḥalâş olur."
Buña bürhân-ı celî vü naşş-ı kâṭi' vü ḥüccet-i sâtı' kavlı-i Ḥazret-i Ḥaḳ celle
celâluhudur ki, ehl-i nârdan ḥaber virür ve buyurur.:²⁷⁰⁵ فما لنا من شافعين ولا صديق حميم
Ve Ḥazret-i 'Alî raḍiya'llâhu 'anh²⁷⁰⁶ buyurur: "A'cez-i insân, iktisâb-ı ihvândan
'âciz olandur ve andan daḥi a'cezi ḥâzır şadîk-ı şâhib-ḥıllet ü uḥuvveti ihmâl ü
imhâlle elden çıkarup [A107a] zâyi' idendür." Ḥükemâ dimişler:²⁷⁰⁷ الرجل بلا صديق
كما ليمن بلا شمال

Bir refîk-ı şefîk İbn Muḳaffa'a²⁷⁰⁸ eyitdi: "Şadîkıma 'alâkam birâderümden
ziyâdedür." İbn Muḳaffa' taşdik itdi ve eyitdi: "Zirâ şadîk rûḥuñ nasîbidür ve aḥ
cismüñ nasîbidür." Ba'z-ı A'râbî dimişdür: المودة بين السلف ميراث بين الخلف وحافظ علي
2709 [Ş106a] الصديق ولو في الحريق

Ve vezā'if-i şadâkatden biri oldur ki dōstunı râtib-i ni'am u merâtib ve
me'kûl ü meşâribde müşterek kırup şâ'ibe-i şübhe-i minnetden²⁷¹⁰ 'ârî vü berî kıla ve
kazâ-yı âsümânî vü belâ-yı nâgehânî ile [H116a] bir dōstı bir muşibete giriftâr olsa,
cân u başla üstine mânend-i kebüter dönüp hevâdâr ola.

Şi'r

'Arşa-i 'aşqda gör Ḥazret-i Mevlânâyı

Ṭurmayup daḥi döner üstine yoldaşları²⁷¹¹

[P118a]

دعوي الاخاء علي الرخاء كثيرة

بل في الشدائد يعرف الاخوان²⁷¹²

²⁷⁰³ "Kardeşlerinizi çoğaltın; zira Rabb'iniz Hayy'dır (diridir), cömerttir; kıyamet gününde arkadaşları arasında kuluna azap etmez."

²⁷⁰⁴ te'alâ Ş: -A, P, H.

²⁷⁰⁵ "Şimdi artık bizim ne şefaatçilerimiz var, ne de yakın bir dostumuz." (Kur'ân-ı Kerîm, Şuarâ, 26/100-101)

²⁷⁰⁶ raḍiyallâhu 'anh P: -A, H, Ş.

²⁷⁰⁷ "Dostsuz kimse solu olmayan sağ (el) gibidir."

²⁷⁰⁸ Der-kenâr: Ebû Muḳammed 'Abdullâh bin el-Muḳaffa' faşih ü belîğ ve 'aşrınıñ meşhûr kâtibi ve resâ'il-i bed'ia şâhibidür. Mecûsî iken nûr-ı İslâmıdan iktibâs itmiş ve *Kelile ve Dimne*'yi 'Arabî'den Fârisî'ye terceme kılmışdur. Âḥir ḥâkim-i Başra Süfyân elinden şerbet-i merg nûş eylemişdür. Muḳaffa' teşdid-i fayıladur, Ḥaccâcuñ 'örfünden qolı çıkdığı eelden Muḳaffa' demişlerdür. İsmi Dâdbih'dür. P, Ş.

²⁷⁰⁹ "Öncekiler arasındaki sevgi sonrakilere mirastır; ateşte de olsa dostuna sahip çık."

²⁷¹⁰ şâ'ibe-i şübhe-i minnetden P: şâ'ibe-i minnetden A, H, Ş.

²⁷¹¹ Bu beyit Bâkî'ye aittir. (Bk. Küçük, s. 399)

Қыт'а²⁷¹³

دوست مشمارانکه در نعمت زند

لاف یاری و برادر خواندگی

دوست ان باشد که کیرد دست دوست

در پریشان حالی و درماندگی²⁷¹⁴

Neşr: Ve ba' de'ş-şadāka inqılāb u ' adāvetden ictināb ide ki, zarar-ı bī-gāyeti mutaẓammındur. Zīrā ḡavā'il-i ' adāvet maḡabbetden²⁷¹⁵ sonra efḡaş ü ebşa' ve mirā' vü cidāl egerçi muḡlaḡā mezmūmdur; ammā dōst olandan eşna' dur. Şadīḡuñ yüzi şad ve 'akab-ı 'adū dü olmaḡ aña işāretdür ki, kişi muvācehesinde yüz dōsta ḡirre olmayup ' aḡabinde iki olan²⁷¹⁶ düşmenden endīşe idüp başar-ı başıretini ḡüşāde kıla. Ve nemmām ü zemmāmuñ kelimāt-ı ḡaraż-āmīzine mültefit olmayalar; zīrā her çend ki binā-yı meveddet üstüvār u pāyidārdur, [A107b] sa' ādet-i nemmām ile inḡirām u inhidām bulur. Bir ḡakīm-i nāmī nemmāmı²⁷¹⁷ ol kimesneye teşbih itmişdür ki, bir dīvār-ı müstaḡkeme ki tırnaḡı ilişe, ḡırāş iderek nāḡun ile bir raḡne peydā ide ve raḡneyi tīşe ile açup bi'l-āḡhire bünyādını münhedim ü hebā ide.

Ve niçe şadākat [Ş106b] olur ki derece-i vidāddan mertebe-i ittiḡāda varmışken ve esās-ı [H116b] ihlāş ü ihtişāş mürūr-ı zamānla evc-i āsümāna irmişken nāḡāḡ eşer-i zaḡm-ı çeşm anı mahz-ı maḡabbetden [P118b] ' ayn-ı ' adāvete münḡalib kıılır ve leḡāfet-i ḡāli ve tarāvet-i nihāli tenessüm-i semūm-ı hicrānla müntefi olur. ' Adāvet-i ḡadīmi ve ḡuşūmet-i mevrūşı daḡı aña ḡıyās edeni mülāḡefetle şadāḡate²⁷¹⁸ müsteḡil olup āteş-i nizā' vü şikāḡ ḡübüb-ı nesīm-i vifāḡla müntafı olur. Bu sebebdendür ki ' uḡalā a' dā ile şerā'it-i müdarātı bi'l-küllıyye nā-mer' i ḡomazlar ve küllıyyen anlaruñ muşādaḡatından rişte-i ḡama' larını ḡaḡ' idüp anlarla muvāfaḡatdan²⁷¹⁹ ḡöz yummazlar ve dōstlaruñ da'vā-yı maḡabbetine i' timād-ı küllıyi cā'iz ḡörmezler ve anlaruñ vefāsına müstaḡhir ü müstevşik olup ' ahdlerine i' tiḡād üzre binā-yı umūrlarına bünyād urmazlar.

²⁷¹² “Rahatlık zamanında arkadaşlık ve dostluk iddiası çoktur; ancak arkadaşlık zorluk zamanlarda belli olur.”

²⁷¹³ Қыт'а Ş: - A, P, H.

²⁷¹⁴ “Nimet zamanında, varlık ve rahatlık zamanında, arkadaşlık ve kardeşlik sözünü eden insanı dosttan sayma; gerçek dost odur ki, dostunun elinden, zor ve perişan gününde tutsun.”

²⁷¹⁵ maḡabbetden P, H, Ş: şadāḡatdan A.

²⁷¹⁶ olan P: -A, H, Ş.

²⁷¹⁷ nemmāmı A, P, Ş: -H.

²⁷¹⁸ şadāḡate A, P, H: -Ş.

²⁷¹⁹ muvāfaḡatdan A, P, H: muvāfaḡatından Ş.

Kelimāt-1 tammāt-1²⁷²⁰ ما عسي ان ييغضك يوما meşreb-i nübüvvet-i kübrādan mütereşşihdür. Hemān bu ma' nāy1 müziḥ ve bu nükteyi mufşihdür:

Naẓm

Dōstluḡ ol ḡadar gerekmez kim

Şızmaya aralıḡlarından şū

Hem 'adāvetde olmasun şöyle

K'olmaya yārlıḡdan anda ḡoḡu

Her iki cānibi şıyānet ider

Kim ki oldı cihānda nīgū-ḡū

Neşr: Ve bi'l-cümle 'āḡıl ü ḡāzım oldur ki [A108a] aḡbāb ü eşdiḡāsına telatḡuf ü mürüvvet ve a'dāsına izḡār-ı 'adāvete ḡādir olmayıcaḡ bārī müdārāt ü müdāhenet ide. [H117a]

Beyt

اسايش دوکيئي تفسير اين دو حرفست

با دوستان تطف با دشمنان مدارا²⁷²¹

[P119a]

دنیا نه متاعست که ارزد بنزاعی

[Ş107a] باخضم مدارا کن و با دوست مواسا²⁷²²

²⁷²³ bu nizā' ı naşş-ı ḡātı' dur. فقیها

Naẓm

Kesmedigüñ eli öpegör kim budur meşel

Gördüñ zamāna uymadı sen uy zamāneye²⁷²⁴

Neşr: Ve bir kimesne cemī'-i 'ālemi şadīḡ idinmek emr-i muḡāl ve ḡalḡuñ dilinden sālim²⁷²⁵ ḡurtulmaḡ maḡz-ı ḡayāldür.

²⁷²⁰ “Dostunu ölçülü ve dengeli sev, belki günün birinde düşmanın olur. Düşmanına ölçülü ve dengeli düşmanlık et, belki günün birinde dostun olur.” (Tirmizî, Birr, 59)

²⁷²¹ “İki cihanın da istirahati şū iki sözüñ tefsirinden ibarettir: Dostlara mürüvvet, düşmanlarla geçim.” Bu beyit Hāfız-ı Şirāzî'ye aittir. (Bk. Gölpinarlı, **Hafız Divanı**, s. 5)

²⁷²² “Dünya kavga ve çatışmaya deḡecek bir mal, bir varlık deḡildir; o yüzden düşmanlarına hoşgörülü, dostlarına da ādilce davran.”

²⁷²³ “Düşmanın elini kesmeye gücün yetmiyorsa, onu öpeceksin.”

²⁷²⁴ Naẓm Kesmedigüñ eli öpegör kim budur meşel/Gördüñ zamāne uymadı sen uy zamāneye A, H, Ş: Mışra' Kimse kesmediḡi eldür bu ki nāḡār öpülür P. Bu beyit Kātibi'nin muhammesinde şū şekilde geçmektedir: “Bir kişiye nasīb gelür bu durur meşel/Gördün zamāne uymadı uy sen zamāneye” (Bk. Ali Nihad Tarlan, **Şiir Mecmualarında XVI ve XVII. Asır Divan Şiiri Ulvî-Me'ālî-Nihanî-Feyzî-Katibî**, İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul, 1948, s. 88).

Şi‘r

وما احد عن اللسان الناس سالم
ولو انه ذاك النبي المطهر²⁷²⁶

قيل ان الاله ذو ولد
قيل ان الرسول قد كهنا
ما نجا الله و الرسول معه
من لسان الورى فكيف انا²⁷²⁷

Seni zemm eyler ise h̄alk-ı cihān
Gelmesün Fevri saña²⁷²⁸ emr-i ġarīb²⁷²⁹
Kimi işbāt ider Ĥudā’ya şerīk
Kimi eyler Resūlüni tekzīb²⁷³⁰

Neşr: Hemān münāsib oldur ki a‘dānuñ ta‘n-ı şer-engīz ü şūr-āmizini siñek
şadāsı yerine şaymayup,²⁷³¹ اطنين اجنحة الذباب يضير diye ve kendü kendüye tesliyet
idüp ide:

ولا تلتفت بالناس بالذم والثناء
ولا تخش غير الله والله اكبر²⁷³²

Dōst medhinden ne şādī zemm-i düşmenden ne ġam
Fārīg ü āzādeyem yanumda birdür medh ü zemm²⁷³³

Neşr: Zīrā herkes beher-hāl ya vedūd-ı mādiḥ ya ḥasūd-ı kādiḥden ḥālī
degüldür. Ve ḥükemā [H117b] dimişlerdür: [A108b]

لا يسلم الفاضل من قدح
وان غدا اقوم من قدح²⁷³⁴

Neşr: Ve rāst-gūyī vü rāst-kārī sebeb-i ĩminī vü rāst-kārīdür.

²⁷²⁵ sālīm A, H, Ş: -P.

²⁷²⁶ “Hiç kimse insanların dilinden kurtulamaz, bu (kişi) tertemiz peygamber olsa bile...”

²⁷²⁷ “Allah’ın çocuk sahibi olduğu, resulünün kehanette bulunduğu (bile) söylendi; Allah ve resulü insanların dilinden kurtulamadı, ben nasıl (kurtulayım).”

²⁷²⁸ Fevri saña H, Ş. saña Fevri A, P:

²⁷²⁹ ġarīb P, H, Ş: ‘acīb A.

²⁷³⁰ Bu kıt’a Fevrî’ye aittir. (Bk. Fevrî, *Dîvân*, vr. 113b)

²⁷³¹ “Sivrisineğin kanatlarının vızıldaması mı rahatsız ediyor.”

²⁷³² “Yererek veya överek insanlarla ilgilenip durma; Allah’tan başkasından korkma, Allah en büyüktür.”

²⁷³³ Bu beyit Şem‘î’ye aittir. (Bk. Murat A. Karavelioğlu, *Şem‘î Dîvânı*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yayınları, İstanbul, 2014, s. 197).

²⁷³⁴ “Fazilet sahibi bir insan bile kınamaya layık olmasa da, kendini bundan kurtaramaz.”

Şi‘r

راستان رسته اندر و ز شمار

[P119b] جهد كن تاتورسنگار شوى²⁷³⁵

Neṣr: Ekābir-i selef dimişlerdür: “‘Arşa-i süḥanda vüs‘at ve meydān-ı edāda füşhat ol dā‘ireden bīründür ki medār-ı pāy-ı beyān seng-i ḥilāf [Ş107b] ve merkez-i lāf u güzāf ola.

راست موجب رضای خداست

كس ندیدم كه كم شد از ره راست²⁷³⁶

Neṣr: Ba‘ż-i ‘ārifin dimişdür: “‘النجاة في الصدق²⁷³⁸ ve بدرستی از همه بدرستی²⁷³⁷” bu ma‘nāyı muşaddıkdur. Ve dimişlerdür: “‘رب صدقة من بين فكيف خير من صدقة من بين²⁷³⁹” “‘كفیک” Yūsuf-ı gül-i şıdk çemen-i süḥan-perverīde ‘arz-ı dīdār kılrken nefsi-i nāṭıka dest-i ḥār-ı dūrūga dest urmaḳ lāyık²⁷⁴⁰ degüldür.

صدق زين است و كذب شين چه شين

هر دو ضدین غير مجتمعين²⁷⁴¹

Neṣr: Ve şırāt-ı müstaḳīm ve şāh-rāh-ı ‘azīm ṭururken iḡvā-yı aḡvāl-i nefsi-i emmāre ile rāh-ı ḍalālete gitmek ṭarīḳ-ı Ḥaḳḳ’a muvāfıḳ degüldür.

Ḳıṭ‘a

زبان پاک را حیفت بسیار

که از لوث دروغ الوده سازی

و کریا برنداری از ره صدق

سراز کردون کردان بر فرازی²⁷⁴²

Zebān-ı pāki nā-pāk itme zinhār

Kelāma ḥalt idüp levş-i dūrūḡı [H118a]

Eger kāzib degülseñ nūr-ı şıdkuñ

Çıḳar gerdün-ı gerdāna fūrūḡı [A109a]

²⁷³⁵ “Doğrular kurtulmuşlardır; o yüzden sen de git çabala ki doğrulardan olasın.”

²⁷³⁶ “Dürüslük, doğruluk Allah’ın rızasını beraberinde getirir; hiç kimseyi görmedim ki doğru yolda olduğu için kaybetsin.”

²⁷³⁷ “Gerçekten herkesten kurtuldun.”

²⁷³⁸ “Kurtuluş doğruluktur.”

²⁷³⁹ “Ağzınla yaptığın nice sadaka, elinle yaptığından hayırlıdır.”

²⁷⁴⁰ lāyık A, P, Ş: lāzım H.

²⁷⁴¹ “Doğruluk süstür, güzelliştir, yalancılık ise çok büyük bir ayıp ve çirkinliktir; iki zıt kavram hiçbir zaman bir araya gelmez.”

²⁷⁴² “Eğer yalan ile güzel ve temiz dilini kirletiyorsan yazıktır; eğer doğruluk yolundan çıkmazsan, boynun gökyüzünü bile geçecektir.”

2743 الكذب ابغض الاخلاق و انه مجانب للايمان Herkes ki kemān-ı gümān ve şest-i zebāndan tîr-i dūrūğı pertāb ider, kendin ğaraż-ı fāsidle hedef-i sihām-ı ‘itāb ve řāk u revāk iħtişāmını ħarāb u yebāb ider.

Beyt²⁷⁴⁴ [P120a]

از كجى افتى بكم و كاستى

2745 از همه بدرستى اكر راستى

Nesr: Müstershid ħalife ferzend-i dil-pesendine vaşiyet yüzinden irşād idüp dir: “Eger dilersenñ ‘āmmе-i nās senden ħavf u hirās [Ş108a] üzre olup şemşîr-i ğađabuñdan rû‘ larına eşer-i rav‘ düşe, dūrūğ-ı fitne-engîzden perhîz eyle ki merdüm-i durūğ-güy ħalk içinde bî-mehābet ü ħ‘ār ve çerāğ-ı durūğ bî-fürūğ u bî-nürdur.

Nażm

Ne қadar şū‘ le-dār olursa dūrūğ

Virmez ehline zerre deñlü fürūğ

Nesr: Bir kimsenüñ ki şemşîr-i zebānında āyîne-vār cevher-i şıdķ nümāyān ü āşikār olmaya, eger şad-hezār şemşîr-zen ü nîze-güzār қabzalarına seyf-i meslül alup hevādār u қafādārī olsa, yine ehl-i diller yanında i‘tibārı ve bir berg-i sūsen қadar te’sîri ve miқdārı olmaz.

Şi‘r

Sözünde toğrı ol fi‘ lünde hem rāst [H118b]

Cihānda görmeyesin tā kem ü kāst

Ne deñlü kec-rev olursa bir evbaş

Belī toğrılara āĥir eger baş

Kemānuñ başı yigdür bağrı қatı

Velī tîre tevāzu‘ dur şıfātı

Nesr: Ve dūrūğ bir dāğ-ı ciger-sūzdur ki biri yüz yirine geçer ve ‘āķıbet maĥmūde olmaduğından mā-‘ adā lafzı iki yüzlülük ma‘ nāsını iş‘ār ider.

Şi‘r

راستى انجا كه علم ميزند

2746 يارى حق دست بهم ميزند

2743 “Yalan en kötü ahlaktır, huydur; zira o imana zıttır.”

2744 Beyt P, Ş: -H. Bu beyit A’da yok.

2745 “Yalanla küçüklük ve alçaklığa düşeceksin; eğer doğru söylüyorsan herkesten ayrı, herkesten üstünsün.”

[P120b] [A109b]

راستی خویش نهان کس نکرد

از سخن راست زیان کس نکرد²⁷⁴⁷

راستی اورکه شوی دستکار

راستی از تو ظفر از کردکار²⁷⁴⁸

چون بسخن راستی اری بجای

ناصر گفتار تو باشد خدای²⁷⁴⁹

Hikāyet: Ḥaccāc-ı Zālīm bār-ı mezālīmī yüklenüp bir tã'ifeye siyâset emr eyler. Nâgâh içlerinden biri -ki günâhdan berîdür- pâdişâha du'â idüp dir.²⁷⁵⁰ “Ey pâdişâh-ı rüy-ı zemîn, [Ş108b] beni tu'me-i zâg-ı şemşîr-i kîn eyleme, üzeründe sâbıka-i hıdmetüm ve haqq-ı hürmetüm vardır.” Ḥaccāc eydür: “Nedendür?” Ḥarîf eydür: “A'dâ-yı devletden filân fâcir ü bed-zebân tîg-i zebânını fecr-i kâzîb gibi dîrâz idüp ırz-ı salţanata muhill ve naqli muşaddi' ü mümill bîhüde kelimât ve nâşâyeste türrehât söylerken şavlûñ üzerine şubh-ı şâdıq gibi çıkagelüp [H119a] ve ekâzîbini ibtâl idüp söyletmedüm.” Ḥaccāc eyitdi: “Bu da'vâya ma'nâ ve bu ma'nâya güvâhuñ var mıdur?” Ḥarîf eydür: “Belî”... Kendüyle esîr olanlardan birine -ki ol meclisde hâzır u nâzır idi- işaret eyledi, ol daği gelüp huşûr-ı şehde şehâdet eyledi ki, bu kimesne²⁷⁵¹ sözinde bî-kem ü kâst şâdıq u râstdur. Ḥaccāc eydür: “Çünkü ol meclisde hâzır idüñ, niçün def' ü men' de sen daği buña muvâfaqat eylemedüñ?” Ḥarîf eydür: “Sen ki benüm teşne-i şanum ve düşmen-i cânım olasın, hiç âdem düşmeni cânibini himâyet ve a'dâ-yı 'adûsı²⁷⁵² [P121a] ırzını şıyânet ider mi?” Ḥaccāc buyurdu, ikisini daği ma'ân âzâd itdiler, birini sebab-i sâbıka-i haqqı ile ve birini cihet-i şıdık ile... Ve ol zamândan berü²⁷⁵³ ان كان الكذب ينجي فالصدق انجي [A110a] meşeli çarb olunup beyne'l-enâm iştihâr-ı tamâm buldı.

Nâzm

²⁷⁴⁶ “Doğruluk ve dürüstlük nerede uygulanıyorsa, o noktada Hak Teâla'nın yardımı da devreye girer.”

²⁷⁴⁷ “Hiç kimse doğruluğunu gizleyemedi; hiç kimse sadakatli ve dürüst olduğu için kaybetmedi.”

²⁷⁴⁸ “Doğruluk yoluna baş koy; senden doğruluk, Allah'tan da zafer...”

²⁷⁴⁹ “Sözlerinde doğruyu söyleyip hayatında doğruları uygulamaya başlarsan; senin sözlerin ve hayatını zafer ve başarıya kavuşturan Allah'tır.”

²⁷⁵⁰ -ki günâhdan berîdür- pâdişâha du'â idüp dir H: -ki günâhdan berîdür- pâdişâha du'â idüp eydür P: -ki günâhdan berîdür- pâdişâha du'â idüp dir ki Ş: der-i pâdişâha du'â idüp dir A.

²⁷⁵¹ kimesne A, P, H: kimse Ş.

²⁷⁵² a'dâ-yı 'adûsı A, H, Ş: 'adûsı P.

²⁷⁵³ “Yalancılık kurtarırsa, doğruluk daha çok kurtarır.”

Yaz gönül levhine bu harfî tamâm
Râst olmaz muhâlif olsa kelâm

Her ne sözde ki ola bûy-ı dürûğ
Görmez ehl-i başiret anda fûrûğ

Şubh-ı kâzib kaçan ki itdi zuhûr
Dil uzatdı ki ide kışşa-i zûr

Şıdık ile şubh-ı şâdık oldu bedîd
Tağdı anuñ diline hayt-ı sefid

Kesdi tiğ-ı şafağ o dem anı
Görme misin yüzindeki xanı
[Ş109a]
Kaṭ olursa revâ ola o zebân
Ki sözinde ola hilâf u yalan [H119b]

Nesr: Huşûşâ yemîn-i kâzib -ki andan ictinâb gâyet mühimm ü vâcibdür- ki dimişlerdür: “ اليمين الفاجرة تدع²⁷⁵⁴ الديار بلا قع من اهلها²⁷⁵⁵ ” Ya‘ni ma‘mûreyi mağmûre idüp harâb ider ve dünyâyı zîr ü zeber idüp yaqar yıkar ve mizâh u faḥş u hezlden ‘alâ-ğadri’l-imkân cidd ü cehd idüp²⁷⁵⁶ girîzân olalar ki ikşâr-ı mizâh bi-hükmi²⁷⁵⁷ لايباح²⁷⁵⁸ كثرة المزاح tarafeynüñ ‘arz-ı ‘ırzını kâsid ü fâsid ü erzân ve âb-ı rûyını hâk ile yeksân eyler. Ve sulṭân-ı şâhib-kırân olursa daği hezle qarîn olıcağ, mülâzımân-ı âsitân-ı sa‘âdet-nişânları mâbeyninde kâ‘a-i vaq‘ını ve esâs-ı saṭvet-i saltanatını vîrân eyler. [P121b]

Nazm

که کر شاهى برد هزل اب رويست
و کر ماهى کند چون خاک کويت²⁷⁵⁹

²⁷⁵⁴ Der-kenâr: تدع yerine şihâhda تدر vâki‘ olmuşdur. İkisi daği rivâyetdür terk ma‘nâsına ve بلاقع cem‘ i belka‘ dur arz-ı hâliye ma‘nâsına ve ma‘mûre ve mağmûreniñ zıddıdır. P, Ş.

²⁷⁵⁵ “Yalan yere yemin etmek, yurtları sahiplerinden ıssız bırakır.”

²⁷⁵⁶ idüp A, H, Ş: eyleyüp P.

²⁷⁵⁷ “Şakanın çoğu hoş görülmez.”

²⁷⁵⁸ Der-kenâr: Mizâh, kesr-i mim ile maşdardur, mûmâzağa ma‘nâsına ve zamm-ı mim ile isimdür. P, Ş.

²⁷⁵⁹ “Eğer şah isen yalan yanlış sözler senin itibarını yok eder; eğer gökyüzündeki ay isen, yalan söz seni yerdeki toz, toprak seviyesine indirir.”

Neşr: Ve ba‘-z-ı kem-havşala kimesnelerüñ mizācı mizāha ihtimāldür taḥammül etmeyüp,

Mışra‘

Şāyed taḥammül itmeyeler ihtimāldür

Neşr: bi-ḥük-m-i ²⁷⁶⁰كثرة المزاح مفتاح العداوة müriş-i ‘adāvet düşüp [A110b] zemîn-i sînesine toḥm-ı ‘adāvet şaçā ve mürür-ı zamānla intikām kaşdına kîn biçe.

Beyt²⁷⁶¹

Mizāḥ ü hezli zinhār etme pîşe

Elüñle ayağuña urma tîşe

Neşr: Ve kimseye bilā-sebeb faḥş u sebbden ictināb ideler.

Ḥadîş-i şerîfde vārid olmışdur: ²⁷⁶²ايكم والفحش فان الله لا يحب الفحش والتفحش Ve ḥadîş-i şerîfde vārid olmışdur: “Mü‘min ta‘ān u la‘ān u fāḥiş olmaz.” Ve faḥş miyān-ı [H119b] ḥalkdan ḥicābı ref‘ idüp ādemi ḥ‘ār u bî-i‘tibār gösterir.

Şi‘r [Ş109b]

Çü ḥ‘āce faḥş ide güftārlarda

Ḥayā ḳalmaya ḥidmetkārlarda

Bāb-ı Bîst ü Şeşüm: Der-İncāḥ-ı Ḥācāt

Dergāḥ-ı Ḳāḍi’l-ḥācāta vü bārgāḥ-ı Mucîbü’d-da‘avāta ‘arz-ı ḥācet iden muḥtāca vācîbdür ki, ḥācāt-ı ehl-i ḥācātı incāḥ ide ki incāḥ dünyāda cenāḥ-ı necāḥ ve ‘uḳbāda sebep-i fevz ü felāḥ ve vuşul-i Ḥaḳḳ’a bir rāḥ-ı raḥrāḥdur. Erbāb-ı ḥikmet dimişlerdür: “Keffāret-i mülāzemet-i tüvāngerān ḳazā-yı ḥācet-i muḥtācāndur.” Ki demişlerdür: ²⁷⁶³كفارة عمل السلطان الاحسان على الاخوان و قضاء حوايج الجيران

Beyt

Ḥarem-i vaşluña yol vir kim aña yol virmez

Bitür anuñ dilegin kim dileyüp yalvarmaz [P122a]

Neşr: Şāḥ-ı Kerbelā vü ser-çeşme-i şühedā Ḥazret-i Ḥüseyn’den raḍiya’llāhu te‘ālā ‘anh mervîdür ki: “Bir nā-murāduñ murādını edā ve ḥācetini ḳazā, heftād sāl i‘tikāfindan ercaḥ u evlādur.”

²⁷⁶⁰ “Mizahın çokluğu düşmanlığın anahtarıdır.”

²⁷⁶¹ Beyt A, P, Ş: -H.

²⁷⁶² “Kötülükten sakının; zira Allah kötülük yapmayı ve yaptırmayı sevmez.”

²⁷⁶³ Ki demişlerdür: كفارة عمل السلطان الاحسان على الاخوان و قضاء حوايج الجيران A, H, Ş: -P. “Sultanın amelinin kefareti, dostlara iyilik etmek ve komşuların ihtiyaçlarını karşılamaktır.”

Ve Һazret-i Dānyāl ‘aleyhi selāmu’llāhi’l-Müte‘ālden mervīdūr: “Maḥzā bir faķīrūñ²⁷⁶⁴ ḥācetini [A111a] kaẓā iktizā idüp niçe rüzgār bir pādīšahuñ gāşiyedārı ve müddet-i medīde süvār olduqça rikābdārı oldum.”

Evliyā-yı kibār ve ḥükemā-yı ulū’l-ebşārdan ba‘zı bi-ḥükmi-i²⁷⁶⁵ خدمة الملوك mülāzemet-i selāḫin-i zevi’l-iķtidārı iḥtiyār itdüklerinüñ ḥikmeti budur. [H120b]

Hikāyet: Rivāyet olunur ki Şeyḫ-i Ekber rađiyallāhu te‘ālā ‘anh²⁷⁶⁶ bir gün bir faķīrūñ mühimmi²⁷⁶⁷ için yetmiş nevbet ḥuzūr-i ‘Ađudu’d-devle’ye mürāvedet ü mülāzemet eylemişler ve bi-muķtezā-yı²⁷⁶⁸ المرام حصل الابرار ilḫāh u ibrām itmişler, kārger olmamış. Āḫir-i kār ‘Ađudu’d-devle eyitmiş: [Ş110a] “Ey şeyḫ-i kerāmet-şi‘ār, bu murād u me’mülūñ ḥuşūle vuşūli emr-i muḥāldür, bu mertebeden şoñra ibrām mücib-i taşdı‘ ü melāldür.” Şeyḫ eyitmiş: “Benüm murādum rızā-yı Һazret-i Һaķ’dur, ol muķarrer ü muḥaķķaķdur. Ümīdüm oldur ki²⁷⁶⁹ انما الاعمال بالنيات ol faķīrūñ murād için murādātumda niçe ḥasenāt mercü ve ḥuḫuvātumda niçe ḥaḫi’āt ü seyyi’āt ma‘füvvdür. Ammā senüñ kārūñ düşvārdur ki mehāmm-ı fuķarāda ihtimām itmez kāhilsin ve bundan [P122b] gāfilsin ki şāḫib-i devlet sā’ilini teḫi-dest ve şıfrū’l-yed göndermez ve ğayra kārsāz olmayınca kendünüñ işi bitmez.” Nitekim Raḫmete’llil-‘ālemān şallallāhu ‘aleyhi ve ālihi ve şāḫbihi ecma‘in²⁷⁷⁰ buyurur: من لا يرحم لا يرحم²⁷⁷¹

Nazm

کار درویش مستمند برار
که ترا نیز کارها باشد²⁷⁷²

Gerçi kim āfitāb-ı raḫmetdür
Şāmil-i zerre zerre-i dünyā
Ĝayra her kim ki mihr ü raḫm itmez
Olmadı zerre deñlü behre aña²⁷⁷³

²⁷⁶⁴ faķīrūñ A, H, Ş: faķīr ü muḫtācuñ P.

²⁷⁶⁵ “Pādīşahların hizmetine girmek amaca yarı yarıya ulaşmaktır.” (Bk. Yılmaz, **Kültürümüzde Arapça ve Farsça Asıllı Vecizeler Sözlüğü**, s. 302)

²⁷⁶⁶ rađiyallāhu te‘ālā ‘anh A, H, Ş: raḫimehu’llāh P.

²⁷⁶⁷ mühimmi P, H, Ş: ḥāceti A.

²⁷⁶⁸ “İsrar amaca ulaştırır.”

²⁷⁶⁹ “Ameller niyetlere göredir.” (*İbn Māce*, Zühd, 26)

²⁷⁷⁰ şallallāhu ‘aleyh ve ālihi ve şāḫbihi ecma‘in P: -A, H, Ş.

²⁷⁷¹ “Merhamet etmeyene merhamet edilmez.” (*Tirmizî*, Birr, 16)

²⁷⁷² “İhtiyacı olan dervişin işini gör, ona yardım et; zira ki gün gelir senin de işin çıkar.”

²⁷⁷³ Bu kıt’a P’de yok. Bu kıt’a Azmî’ye aittir. (Bk. Ceyhan, Azmî’nin Kırk Hadis Tercümesi, s. 145)

[A111b]

رحم کن رحم زانکه بر رخ تو
در رحمت جزاز تو نکشاید²⁷⁷⁴

تا تو بر دیگران نبخشایی
[H121a] ارحم الراحمین نبخشاید²⁷⁷⁵

Nesr: ‘Açudu’d-devle müntebih ü mütenebbih olup itdüğine nedâmet itdi ve şeyhüñ murâdını murâdı üzre²⁷⁷⁶ görüp mühimmine kifâyet itdi.²⁷⁷⁷

Nazm
در ساختن کارکسان سعی نمایی
کار تو شود ساخته از لطف خدای²⁷⁷⁸

Hikâyet: Şehr-i Fâris’de bir şeyh var idi ki, miyân-ı fârisân-ı²⁷⁷⁹ meydân-ı belâgatden gūy-ı keşf ü kerâmeti çevgân-ı himmetine getürmüşdi ve [Ş110b] kûşe-i terk-i tâcın târik-i sipihr-i berîne vü farq-ı felek-i heftümüne yitürmüşdi. İttifâk Mâverâü’n-nehr’den bir dervîş-i dil-rîş ‘azîmet-i ahrâm ziyâret-i harîmi taşmîm idüp üftân ü hîzân kaṭ’-ı bâdiye-i hîrmândan sonra dâru’l-mülk-i Fâris’e geldi. Leb-i edeble hâk-i âsitâne-i şeyhi taḫbîl idüp dest-i taleble hâlka-i bâb-ı kerâmet-me’âbını taḫrîk itdi. Hâdim-i hânkâh çıḫup eyitdi: “Bir laḫza taḫammül eyle ki ḫâzret-i şeyh mülâzemet-i sultâna gitdi, ḫudūmı zamâni ḫarîbdür.” Dervîş mülâzemet-i sultâni işitdi ve eyitdi: “

Beyt [P123a]
Dirîgâ bunca râh-ı dūr u düşvâr
Dirîgâ bunca derd ü renc-i bisyâr

Nesr: Bir şeyh ki ehl-i dünyâ silkine sülûk idüp hevâ-yı muşâḫabet-i mülûk ide, andan baña ne fetḫü’l-bâb müyesser ve ne ḫadar nef’ mutaşavverdür?” Dil-i zârle cânib-i bâzâra müteveccih olur. Ḳazâyı gör,²⁷⁸⁰ anuñ şeklinde bir düzd-i rindânî ol, gice zindânı [A112a] açup ḫaçmışdı. Şaḫne-i şehr dervîş-i perîşân-ḫâli²⁷⁸¹ düzd-i girîḫte ḫayâl idüp [H121b] tıutup siyâsetgâha getürdi. Dervîş çendân ki da’vâ-yı şıdk

²⁷⁷⁴ “İnsanlara merhametli davran, insanlara acı; zira âhirette bu merhametlerden başka hiçbir şey sana kapı açmaz, elinden tutmaz.”

²⁷⁷⁵ “Sen başka insanların hatalarını affetmediğin sürece, affedici Allah da seninkileri affetmez.”

²⁷⁷⁶ üzre A, P, Ş: üzerine H.

²⁷⁷⁷ itdi A, H, Ş: eyledi P.

²⁷⁷⁸ “İnsanların işlerini görüp onlara yardım edersen; senin de işlerin Allah tarafından çözülecektir.”

²⁷⁷⁹ miyân-ı Fârisân A, P, H: miyân-ı Fâris’de Ş.

²⁷⁸⁰ olur. Ḳazâyı gör P, H, Ş: olup, ḫazâyı gör A.

²⁷⁸¹ perîşân- ḫâli A, P, H: perîşân-cânı Ş.

u istikâmetine ve berâ'et-i sâhtına bürhân ikâmet itdi,²⁷⁸² müfid olmadı ve kaç'ı yedden gayrı şüret el virmedi. Hâl-i dervîş şeyh-i mükâşife hâl-i mükâşefesinde münkeşif olup fi'l-hâl çıka geldi ve şahneye eyitdi: “Bu bizim âsitânemüz dervîşlerindendir, bu töhmet olunan cerîmeden bî-haber ve dâmen-i 'işmeti bu ma'şiyet-i levşden muṭahherdür.” Şāhne şeyhuñ merkebi ayağına düşüp [Ş111a] ve rikâbına yüzün sürüp fermânına itâ'ati²⁷⁸³ cânına minnet bildi ve dervîşe hezâr güne i'tizâr idüp bend-i belâdan rehâ kıldı. Şeyh-i kerâmet-pîşe dest-i mübârekin düş-i dervîşe koyup eyitdi: “Ey dervîş, dervîşlere i'tirâz ve sū'-i endîşe münâsib degüldür ki eger anlar mülâzemet-i sulṭâna mürtekeb olmayalardı, senüñ gibi maḫlûmlar zâlimler elinden hâlâş bulmayalardı...” Dervîş [P123b] bildi ki anlara i'tirâz kemâl-i cehâletinden imiş ve erbâb-ı fakra sū'-i zânn²⁷⁸⁴ ان بعض الظن اثم fehvâsı muḫtezâsınca ğâyet-i ğâbâvetden imiş; zîrâ irâdet-i insân-ı kâmil irâdet-i Hâḫ'da muḫmaḫıldür, anlardan bir fi'l vücûda gelmez ki murâd-ı Hâḫ olmaya ve bir emr-i cüz'î şudür eylemez ki egerçi zâhiri muḫâlif-i 'akl ve münâfi-i ṭab' ise de²⁷⁸⁵ zımnında bir maşlahat-ı küllî melḫûz olmaya. [H122a]

Nazm

Ol şabî kim Hızır kıldı kaç'ı halk
Sırrına vâkıf degüldür 'âmm-ı halk

Baḫr içinde keşti kim buldı şikest
Yüz dürüsti ol şikeste virdi dest²⁷⁸⁶
[A112b]

Kâmilân ḫâke yapışsa zer olur
Nâḫışân zer ṭutsa ḫâkister olur²⁷⁸⁷

Nesr: Herkes ki in'âm-ı 'âmm-ı Rabbâniye maḫzar u maḫal ve ifdâl-i Subḫânî ile mufaḫḫal ola, bi'l-ittifâḫ infâḫ-ı ehl-i fakr u muḫtâcân ve edâ-yı ḫuḫûḫ-ı zevi'l-ḫurbâ vü fûrûmândegân zimmet-i himmetine lâzımdur. Zîrâ sedd-i Ye'cûc-i ihtiyâc ve def'-i fitne-i fâḫa ḫadr-i ḫudrete²⁷⁸⁸ mübtenî ve ṭâḫ-ı ṭâḫa üzerine mebnîdür.

²⁷⁸² itdi A, H, Ş: eyledi P.

²⁷⁸³ itâ'ati P, H, Ş: icâbeti A.

²⁷⁸⁴ “Çünkü zannın bir kısmı gûnahtır.” (Kur'ân-ı Kerîm, Hucurat, 49/12)

²⁷⁸⁵ de A, H, Ş: daḫi P.

²⁷⁸⁶ Bu beyit P'de yok.

²⁷⁸⁷ Bu beyit P'de yok.

²⁷⁸⁸ ḫadr-i ḫudrete P, H: ḫadr-i ḫudretine A, Ş.

Ekābir-i selef dimişlerdür: “Ḥāzret-i Bārī ol kimseye [Ş111b] tamām-ı yārī kıılır ki, vaḡt-i zarūretde bendegān-ı Ḥudā’nuñ yārī olur.

Beyt²⁷⁸⁹

اكر توقع بخشایش خدا داری

زروی لطف و کرم بر شکستگان بخشای²⁷⁹⁰

Neşr: Her şāhib-sa‘ādet ki ḡabā-yı iḡbāl-i sa‘ādet-tırāzla teşrīf buyurılıp ḡalḡdan imtiyāz bula ve ‘arşa-i cihāndārī vü kāmkarīde livā-yı ‘azamet ü tāc-ı salḡanatla ser-efrāz²⁷⁹¹ ola,

Beyt

هست خاك استانت سجده كاه اهل دل

سجده شكری بكن پروردكار خویشرا²⁷⁹²

Neşr: aña lāzib ü lāzımdur ki ḡācāt-ı erbāb-ı me‘ārib ü ḡācātı ḡazā itmegi ḡanīmet bile ve [P124a] me‘ūnet-i mü‘minīni men‘de ma‘ūnet idüp bār-ı berāyāya taḡammül kııla.

Naẓm

Ne bārı olursa cihān dārınuñ [H122b]

Olur arḡasında cihān-dārınuñ

Neşr: Ve çün ḡül-i iḡbāl ki bāḡ-ı devletde sīr-āb u ḡandān ve şükūfe-i murād ki çemen-i memleketde²⁷⁹³ şāḡsār-ı übbehet üzere şükūfte vü nümāyān ola, münāsib oldur ki, nesīm-i luḡ u keremle ḡonce-i maḡşūd-ı erbāb-ı ḡācātı ḡüşāde kııla ve çehre-i maḡlūb-ı ḡalḡdan niḡāb-ı ta‘vīḡ u ḡicābı ref‘ idüp çāre-i bīçāregānı dest-āvīz-i şükır bile.

Şi‘r [A113a]

امید خلق رواکن بمکرمتم که تونیز

مقررست که باخود امیدها داری

بنده مراد فقیران بلطف تابدهد

مرادها که تو از حضرت خدا داری²⁷⁹⁴

²⁷⁸⁹ Beyt Ş: Şi‘r P: Naẓm A: -H.

²⁷⁹⁰ “Allah tarafından affedilmeyi talep ediyorsan; cömertlikle kalbi kırık, perişan insanları affet.”

²⁷⁹¹ ser-efrāz A, H, Ş: ser-firāz P.

²⁷⁹² “Senin dergāhının tozu, gönül ehli için secde yeridir; Allah’ına şükredip onun karşısında secde et.”

²⁷⁹³ çemen-i memleketde A, H, Ş: çemen-i irādetde P.

²⁷⁹⁴ “Halkın ümidini yerine getir ki, senin de birçok ümitlerin vardır; Allah’ın kulu fakirlerin isteklerini cömertlikle yerine getirirse, Allah da onun dileklerini yerine getirir.”

Neşr: Maẓmūn-ı meymūn-ı ḥadīş-i şerīf-i sa‘ādet-meşhūndur: Dest-i şefkatle dil-i ğamgīn-i mü‘mīni ele alup şād itmenūñ ve ğonce-i ümīd-i girih-ġirine nesīm-i keremle ğüşāde virmenūñ şevābı, mevāzin-i şıql-ı a‘mālū’s-şaqāleyndür.²⁷⁹⁵

Nazm

دل بدست اور کہ حج اکبرست
از هزاران کعبه يك دل بهترست²⁷⁹⁶

دل نظرگاه جليل اکبرست
[Ş112a] کعبه بنياد خليل از رست²⁷⁹⁷

Neşr: Ve şart-ı salṭanat oldur ki peyveste muntazır-ı sevāniḥ-i ḥacāt-ı ehl-i ‘ālem ve mutaraşşid-ı meşāliḥ-i cumhūr-ı ümem ola.

Ḥikāyet

Meger bir ğün ki şubḥ-ı ḥalka-der-ġuş
Cihān ḥalḥālm ‘arz itmişdi ber-dūş²⁷⁹⁸

Felek farkında tāk-ı cevheri-vār
Elinde zer-niġin engüşteri var²⁷⁹⁹

Neşr: İskender-i Zü’l-karneyn ḥükm ü ḥükümet ve faşl-ı ḥuşümet niyyetine serir-i salṭanat-ı ma‘delet-penāha [H123a] [P124b] cülūs itmişdi. Bir ğün bir gice kimse ref‘-i ḥacēt eylemedi. Nüdemāsına eyitdi: “Ben bu ğünü ḥesāba ḳatmam ve eyyām-ı ‘ömrden ‘add etmem.” Anlar eyitdiler:

Nazm

ای از رخ تو پیدا انوار یادشاهی
در فکرت تو پنهان صد حکمت الهی
کلك تو بارک الله بر ملك دين کشاده
صد چشمه اب حیوان درقطره سیاهی²⁸⁰⁰

²⁷⁹⁵ şıql-ı a‘mālū’s-şaqāleyndür P, H, Ş: şıqlū’s-şaqāleyndür A.

²⁷⁹⁶ “Ġönül kazan ki bu büyük haçtır; bin Ka’be’den bir gönül daha değerlidir.”

²⁷⁹⁷ “Kābe, Azer’in oğlu İbrahim’in yaptığı bir binâdır; gönül ise, yüce ve büyük Allāh’ın nazargâhıdır.”

²⁷⁹⁸ Bu beyit Ş’de yok.

²⁷⁹⁹ Bu beyit Ş’de yok.

²⁸⁰⁰ “Ey kişi ki senin yüzünde padişahlık ışıkları vardır, kafanda yüz ilahî hikmet saklıdır. Senin kalemin din mülküne aferinler çizmiş, yüzlerce hayat suyu kaynağı senin siyah gözlerinin bir noktasındadır.”

“Bir gün ki devlet ü sa‘âdetle ‘ubūr ve şıhhat u selâmetle mürür ide, umūr ber-nehc-i merām ve mühimmât, be-murād u kām ferāğat-ı hâṭır müyesser ü muḥaşşal;

Mıṣra‘

²⁸⁰¹دمی فراغت خاطر زهر چه خواهی به [A113b]

Neṣr: ve hızâne ma‘mūr ve sipāh mükemmel... Bu maḳūle rüz-ı sa‘id eyyām-ı ‘ömrden ‘add olunmamaḳ bedī‘ ü ba‘iddür. Bunuñ vechi yine zamīr-i münir-i ‘ālem-ārāy müşkil-güşā-yı pādişāh-ı ‘ālem-penāha²⁸⁰² müfevvezdür.” İskender-i Zü’l-ḳarneyn²⁸⁰³ eyitdi: “Bir gün bir gice²⁸⁰⁴ ki anda bir maḥrūmuñ ḥāceti revā olup murād olmaya ve bir mazlūmuñ cerāhat-ı sīnesine merhem-i merḥamet urulmaya, erbāb-ı mürüvvet ü aşḫāb-ı ‘ulüvv-i himmet ḳatında ol eyyām ‘ömrden ‘add olunmaḳ revā ve mürüvvet ve lāyık-ı fütüvvet degüldür.”²⁸⁰⁵ [Ş112b]

Nazm

Ĝaraż ‘ömr ü devletden oldur hemīn

K’ola anda nef‘-i ‘ibād-ı Ḥudā

Ne ḥāşıl o dirlikden insāna kim

Ola dā’imā kār-ı nef‘ ü hevā

Ḥikāyet: Pādişāh-ı Çin riyāz-ı ḥikmetden ḥüşe-çin olup İskender-i Zü’l-ḳarneyn’den su’āl eyledi ki: “Elezz-i eşyā nedür?” [P125a] İskender eyitdi: “Üç nesnedür: [H123b] Evvel kişi a‘dā-yı a‘dāsını maḡlūb u zīr-desti görmekdür. İkinci aḥıbbāsına dil-nüvāzlık idüp hevādārlarını ser-efrāz²⁸⁰⁶ eylemek. Üçüncü ḥācāt-ı ehl-i ḥācātı incāḥ u is‘āf ve ra‘ıyyetden def‘-i cevr ü i‘tisāf. Bunlardan ḡayrı her lezzet ki var, nazār-ı ehl-i i‘tibārdan sākıṭ ve lāf u güzāfdur.”

Nazm

Budur evvelā ḥazz-ı şāhenşehī

Ki mülki göre düşmeninden teḥī

İkinci budur kim olup²⁸⁰⁷ dil-nüvāz

²⁸⁰¹ “Bir an huzur ve mutluluk her şeyden daha iyi, daha değerlidir.”

²⁸⁰² ‘ālem-penāha P, H, Ş: ‘ālem-ārāya A.

²⁸⁰³ İskender-i Zü’l-ḳarneyn P: İskender A, H, Ş.

²⁸⁰⁴ bir gice P: -A, H, Ş.

²⁸⁰⁵ mürüvvet degüldür A, H: mürüvvet ü lāyık-ı fütüvvet degüldür P: müretteb degüldür Ş.

²⁸⁰⁶ ser-efrāz A, H, Ş: ser-firāz P.

²⁸⁰⁷ olup A, P, Ş: ola H.

Re‘āyāsı ile ola kār-sāz

Üçüncü bu kim ehl-i hācet ki var

Murādın göre qalmaya şermsār

Bāb-ı Bīst ü Heftüm: Der-Te‘ennī vü Te‘emmül²⁸⁰⁸

²⁸⁰⁹ Bu kelāmuñ cevāhir-i ma‘ānīsine²⁸¹⁰

[A114a] silk-i nazmda bu vechile intizām virmişlerdür.

Nazm

Qo ta‘cili ki ol şeytān işidür

Te‘ennī şabr ile Raḥmān işidür

Neşr: Her kārda te‘ennī vü te‘emmül Raḥmānī ve ‘acele vü şitāb kār-ı şeytānīdür.

Şi‘r

ولا تكن عاجلا في الامر تطلبه

²⁸¹¹ فليس يحمد قبل النضج بحران

Neşr: Te‘ennī ile her kār-ı düşvār u nā-hencār şeref-i itmām bulur ve imzā-yı ‘azīmetde ta‘cille ekşer-i maqāşıd u aḡrāz āmāc-ı tīr-i itlāf olur.

Nazm

Te‘ennī ḥilm ile ‘āķıllaruñdur

Ğadaḅ ta‘cıl ile cāhilleruñdür [Ş113a] [H124a]

Neşr: Ta‘cıl ü şitābuñ ‘āķıbeti ḥarāb ve ḥiffet ü tış müriş-ı mazārr-ı bī-ḥisābdur. Ve bī-te‘emmül ü te‘ennī cesāret münebbih-i şuret-i ḥasāretdür ve tehevür ü isti‘cāl [P125b] her ḥâlde mezḡmüm ve merd-i müsta‘cil ḥuşul-i murād u vuşul-i merāmdan maḥrūmdur.

Beyt

Her işde te‘ennī gerek kim şitāb

Niçe ḥānümānı idüpdür ḥarāb

Ve şitāb şavb-ı şavābdan münḥarif ve dūrbīn u‘āķıbet-endişlige muḥālīfdür ve her maqşūda ki cihet-i taḥarrī vü āhestegī ile āḡāz u ibtidā ideler, ber-ḥasb-i dil-

²⁸⁰⁸ Der-Te‘ennī vü Te‘emmül H, Ş: Der-Te‘ennī A, P.

²⁸⁰⁹ “Acele etmeme Allah’tan etme ise şeytandır. (Acele işe şeytan karıştır.) (Bk. Yılmaz, **Kültürümüzde Arapça ve Farsça Asıllı Vecizeler Sözlüğü**, s. 841)

²⁸¹⁰ cevāhir-i ma‘ānīsine H, Ş: cevāhir-i ma‘nāsına A, P.

²⁸¹¹ Bu beyit P’de yok. “İstedığın şeyi vakti gelmeden acele etme, meyvenin olgunlaşmadan yenmesi hoş görülmez.”

ḥāh ser-encām bulur ve çün germiyyet ü sebük-bārī²⁸¹² ile ḥavz u şürū^c kıllalar, nāqış u nā-tamām ḳalur. Ve şāyed ki emr-i meşrū^c un fih meşrū^c olmayup tehevürle dünyāda ḥaclet ü zilzāl ü zellet ve ^cuḳbāda vebāl ü vizr ü zillet ḥāşıl ola.

Beyt

باهستکی کار عالم بر ار

که درکار کرمی نیاید بکار²⁸¹³

[A114b]

چراغ ار بکرمی نیفر وختی

نه خود را نه پروانه را سوختی²⁸¹⁴

شکيب اورد بندها را کلید

شکيبنده را کس پشيمان ندید²⁸¹⁵

Neşr: Ḥusrev-i Perviz püser-i dil-āvizine vaşiyet idüp dedi ki: “Ey ḳurretü’l-‘ayn u şemeretü’l-fu‘ād, nitekim selāṭin-i zevi’l-iḳtidār re‘āyā-yı bī-miḳdār-ı perīşān-rūzgāra ḥākimlerdür, sulṭān-ı ‘aḳl daḥi selāṭin-i kām-kāra eyle musallit ü ḥākimdür. [H124b] Pes niteki re‘āyā fermān-ı cihān-muṭā‘-ı selāṭinden tecāvüz etmez. Selāṭin daḥi lāzımdur ki pāy-ı irādeti ‘ikāl-i ‘aḳl ile ‘aḳd idüp merkez-i dā’ire-i ‘aḳldan [Ş113b] pergārvār ḳadem-i iṭā‘ati bīrūn ḳılmaya. Lā-cerem her kārda te‘emmül ü fikret ve ḥākim-i ‘aḳl ile meşveret lā-büddür. Ḥuşuşā ol maddede [P126a] ki zarar-i nefsi-ı insānī ya itlāf-ı māl veya nedāmet ü peşimānī ihtimālī ola.

Şi‘r

بي تامل مياش در همه حال

بکنر از طريق استعجال²⁸¹⁶

هر که دارد تامل اندر کار

بمرادات دل رسد ناچار²⁸¹⁷

Veşāyā-yı Ḥuşeng’de mezkürdür ki temşiyet-i umūr-ı ‘aşākir-i zafer-me’āşirde ber-muḳteżā-yı²⁸¹⁸ ليس من العدل سرعة

²⁸¹² sebük-bārī A, Ş: sebük-sārī P, H.

²⁸¹³ “Metanete ve yavaş yavaş bu âlemdeki işleri gör; zira ki hiçbir işte acele ve telaş, zafer ve başarı getirmez.”

²⁸¹⁴ “Telaş ve acele ile ışığı yakmazsan, hem kendini hem keleşi yanmaktan kurtarırın.”

²⁸¹⁵ “Sabırlı davranmak, düğümlü olan her işe çözüm, kapalı olan her kilide anahtardır. Sabırlı olan insan hiçbir zaman pişman olmadı.”

²⁸¹⁶ “Her durumda, her işte düşünüp öyle hareket et; acele etmekten vazgeç.”

²⁸¹⁷ “Her kim ki işlerinde düşünüp sabrediyorsa, gönülündeki muradına ulaşır.”

²⁸¹⁸ “Sürat adaletten değildir.”

ve hengām-ı sevret u sev’et hışm u hiddet-i ğağabda zimām-ı ihtiyārı dest-i nefse virmemek gerek ve ser-i fikr ü nazardan pāyān-ı kār u ‘avākıb-ı umūra müterakķıb ve kerāne-i kāra nigerān olmaķ gerek.

Mışra‘

2819 علاج واقعه پیش از وقوع باید کرد

Neşr: Mebādā ki ba‘dez vuķū‘ şūret-i peşimānī yüz göstere ve nedāmetden ğayrı şemere hāşıl virmeye.

Mışra‘

2820 چرا کاری کند عاقل که بازارد یشیمانی

Nażm [A115a]

مکن در امور سیاست شتاب

2821 ز راه تانی عنان بر متاب

[H125a]

که صد خون بیک دم توان ریختن

2822 ولی زنده نتوان بر انکیختن

Neşr: Sebūk-bārī²⁸²³ tır gibidür; çünki kemāndan çıķa girü dönmez. Āhestegī elde şemşir mānendidür ki yüz ser-i bī-sāmān-ı ‘adūyı ķať itse, yine ķabza-i taşarrufuñdan çıķmaz. Her işde tesvif ile ta‘cıl itme ve ‘inān-ı irādeti dest-i taşarruf-ı nefsi emmāreye virme ve zır-destānla -ki vedāyi‘-i²⁸²⁴ Ĥazret-i Perverdigār’dur-şitābla mu‘āmele ve ta‘cıl ile mücāmele eyleme.²⁸²⁵ [P126b] [Ş114a]

Nażm

توسن خود تند مساز انچنان

2826 کش نتوان باز کشیدن عنان

حکم چنان کن که زروی نسق

2827 راست بود حکم تو با حکم حق

2819 “Olay olmadan önlem alınmalıdır, hadise olduktan sonra yapılacak bir şey kalmıyor zaten.”

2820 “Neden akıllı insan pişmanlık duyacağı bir şey yapsın ki?”

2821 “Siyaset işlerinde acele etme; her işi, her şeyi doğru yolu takip ederek sabır ve metanetle çözmeye çalış.”

2822 “Bir dakikada yüz kişinin kanını dökebilirsin; fakat o bir dakikada bir kişinin bile hayatını geri getiremezsin.”

2823 Sebūk-bārī A, Ş: Sebūk-sārī P, H.

2824 vedāyi‘-i A, H, Ş: vedī‘at-ı P.

2825 eyleme A, P, Ş: itme H.

2826 “Atını o kadar çok hızlı koşturma ki, gerektiğinde kimse onu durduramasın.”

2827 “Kurallara uygun bir şekilde, öyle bir hükmet ki, senin hükmün Hak Teâlâ’nın hükmüyle örtüşsün.”

Hikāyet: Nasr bin Aḥmed Sāmānī -ki şehzāde-i bā-ser ü sāmān idi- atası yerine taḥt-ı ḥākānī vü mesned-i sulṭāniye cülüs idüp kendü emrinde ḥāzım ve memālik-i maḥrüseyi zabṭ-ı eyāletine getürmege ‘āzım oldı. Egerçi envā‘-ı fezā’il-i celile ile ārāste ve eṣnāf-ı ḥaşā’il-i cemile ile pīrāste idi. Ammā ḥadāset-i sinn ü ‘unfuvān-ı civānī ve ‘adem-i tecrübe ve ğurūr-ı salṭanat u kāmranī cihetinden gāhī tiz-ḥıṣm u ğaḍab u ḥiddet ve bī-te’emmül tehevür ü germiyyet eylerdi ve günāh-ı ṣaġīr ü ḥaḳīre ‘uḳūbet-i kebīr ü keṣīr iderdi.

Nazm

Ḳılurdı bī-te’emmül gāh ḥiddet

İderdi az günāha çok ‘uḳūbet [H125b]

Neşr: Bir rüz vezīrine eyitdi: “Benüm mir’āt-i ḥālümde müṣāhede eyledigün ‘uyūbı baña i’lām eyle ki, bir şüretle tebdil idem ve tedārikine meşġül olam.”

Nazm [A115b]

Maḥv idem şüretini sīnemden

Ḳazıyam ḥarfīni sefīnemden

Neşr: Vezīr eyitdi: “Ey ṣāh, el-ḥamdü li’llāh ki zāt-ı ‘ālī müstecmī‘-i envā‘-ı ma‘ālīdür ve mā’ide-i pūr-fā’ideden ‘āyide-i ḥāṣṣ u ‘amma ‘amm u ṣāmīl ve ṣalā-yı kerem ü mürüvvet eṣnāf-ı benī Ādem’e vāşıldur.”

Nazm

بسم الله الرحمن الرحيم

²⁸²⁸ هست صلاى سر خوان كريم [P127a]

Neşr: Ammā bu ḥānuñ nemegi kemter ve ta‘āmı bī-nemek ü bī-meze vü ebterdür. Ḥān-ı ḥükümetün nemegi ve ‘adl ü dāduñ dadı, bürdbārī vü ḥilmdür ve bu ḥānuñ ğāret-ġiri sebük-sārī²⁸²⁹ vü ḥıṣmdur.” [Ş114b] Naşr eyitdi: “Ben de kendü ḥālüme vāḳıfım ve ‘aybuma mu‘terifüm, ammā be-muḳteżā-yı العادة طبيعة خامسة izālesinde ‘ācizin...²⁸³⁰ Tedbīr nedür?”

Beyt

خوي بدير طبيعتى كه نشست

²⁸³¹ نرودجز بوقت مرك از دست

Neşr: Vezīr eyitdi: “Vaḳt-i ḥükmdē müte’emmil ol, şitābende vü müsta‘cil olma. Ve büzürgān-ı pākīze-aḥlāḳı şeref-i taḳarrüble ser-efrāz idüp ri‘āyet eyle ki

²⁸²⁸ “Rahman ve Rahim olan Allah’ın adı, O’nun cömertlik sofrasına oturmak için ilk adımdır.”

²⁸²⁹ sebük-sārī A, P, H: sebük-bārī Ş.

²⁸³⁰ ‘ācizin A, H, Ş: ‘ācizüm P.

²⁸³¹ “Kötü huy birinin karakterine yerleşirse, ölüm zamanına kadar o kişiden ayrılmaz.”

vaqt-i istilā-yı gāḍabda izhār-ı şefā‘ at ideler, bāşed ki ahlāk-ı rezā‘il zā‘il ola.” Naşr bu nuşh ile ‘āmil olup sehl zamānda ahlākı mühezzeb ve nażar-ı naşr-ı müyessirü’l-āmälle [H126a] ‘unvān-nāme-i aḥvāli müzehheb olup debdebe-i ‘adāleti aqţār-ı arzda müştehir ve tañţana-i eyāleti eţrāf-ı cihāna münteşir oldı.

Beyt

تو شاهى چو شاهين مشو تيز تر
باهستكى كوش چون شير نر²⁸³²

عنان كش روان اسب اندیشه را
كه در ره خطر هاست اندیشه را²⁸³³

[A116a]

بكارى كه غم را دهى بستكى
شتابنده كى كن نه اهستكى²⁸³⁴

Neşr: Ta‘ cîl ü şitâb ehl-i ĥired atında merdūddur ve ĥakīm-i kāmil yanında vesāvis-i şeytāniyyeden maḥsūb u ma‘ dūddur.

Naẓm

مكر شيطانست تعجيل و شتاب
لطف رحمانست صبر و احتساب²⁸³⁵

[P127b]

باتانى گشت موجود از خدا
تابشش روز اين زمين و چرخها²⁸³⁶

ورنه قادر بود اوکز كاف و نون
صد زمين دريكم آوردن برون²⁸³⁷

اين تانى از پى تعليم تست
صبركن دركارد يراى و درست²⁸³⁸

²⁸³² “Sen padişahsın, şahin kuşu gibi aceleci ve hızlı davranma; sakın sakın bir şeyleri yapmaya çalış, erkek aslan gibi.”

²⁸³³ “Düşünce atının dizginini eline al ki, düşünce yolunda tehlikeler vardır.”

²⁸³⁴ “Senin gam ve derdini dize getiren bir işte aceleci davran, sakın davranmak hatadır.”

²⁸³⁵ “Acele ve telaş şeytanın hilesi ve fitnesidir, sabırlı ve sakın davranmak ise Allah’ın lütfudur.”

²⁸³⁶ “Bu dünya ve bu dünyadaki varlıklar sabırla Allah’tan vücut buldular, altı günde bu yeryüzü ve gökler yaratıldı.”

²⁸³⁷ “Yoksa Allah bir demde yüz tane yeryüzü yaratmaya kâirdi.”

²⁸³⁸ “Bu sabır ve beklemek ise seni eğitmek ve seni yetiştirmek içindir; işlerinde sabırlı ve sakın davranmayı öğren ki işin doğru gitsin.”

Neşr: Her kimse ki temşiyet-i umûrında zimâm-ı ihtiyârı kabza-i ta' cîle vire, lâ-cerem âhir-i kârı nedâmete [Ş115a] ve hâtimet-i emri veĥâmete ire.

Nazm²⁸³⁹

هر که بی فکر و تامل عملی کیرد پیش

آخر الامر از ان کرده پشیمان کردد²⁸⁴⁰

Neşr: Ve herkes ki fevâ'id-i te'emmül ü taĥammülden ġāfil ve kerden ĥālî ferâ'id-i te'ennî ü fikrden ĥālî vü 'ātıl olup tuĥm-ı şitâbı [H126b] mezra'a-i dilinde eke ve niĥâl-i isti'câli zemîn-i ef'âle dike, anuñ şemeri vü beri ancak nedâmetdür ve 'ākıbet-i kârı veĥâmet ü sū'-i hâtimetdür.

Hükemâ dimişlerdür: “Devĥa-i isti'câlüñ bârı, ĥâr-ı nedâmetdür²⁸⁴¹ ve beyza-i istiĥlâlüñ neticesi bâr-ı ġarâmetdür.” Her emrde te'ennî vü te'emmül ü taĥarrî aĥrâ belki vâcibdür²⁸⁴² ve ta'cîl ü şitâb ġayr-ı münâsibdür.

Mışra'

مشتاب بقتل من که در دست توام²⁸⁴³

Erbâb-ı şer' u millet ve aşĥâb-ı 'ilm ü ĥikmet cemî'-i ef'âlde 'umûmen ve sefk-i dimâda ĥuşuşan te'ennî vü taĥarrî vâcib görmüşlerdür ki eger katle istiĥkâkı ola, [A116b] fırsat bâķ'idür ve eger 'ıyâzen bi'llâh ber-sebîl-i ta'cîl bir bî-günâhuñ ħabâle-i katli tescîl²⁸⁴⁴ oluna, ba' dehu ne seyf-i ĥayf ve ne tiġ-ı dirîġ zerre kadar nedâmetde te'sîr kılur ve ne [P128a] enâmil-i tedârik ve ser-engüş-ti tedbîrle girih-i melâmet inĥilâl-pezîr olur.

Beyt

بی تامل مکوش درازار

تاپشیمان نکردی اخر کار²⁸⁴⁵

Bâb-ı Bîst ü Heştüm: Der-Müşâvere²⁸⁴⁶

Server-i kâ'inât ve mefĥar-i mevcûdât Ĥazret-i Peyġâmbet ve nâmus-ı ekber, bi-ĥükm-i ĥiĥâb-ı müsteĥâb-ı²⁸⁴⁷ وشاور هم في الامر umûrda ĥuddâm-ı 'atebe-i nübüvvat

²⁸³⁹ Nazm A, Ş: Beyt P: -H.

²⁸⁴⁰ “Her kim ki düşünüp taşınmadan bir işe girişirse, işin sonunda yaptığından pişman olacaktır.”

²⁸⁴¹ Hükemâ dimişlerdür: “Devĥa-i isti'câlüñ bârı ĥâr-ı nedâmetdür. A, P, Ş: -H.

²⁸⁴² vâcibdür A, H, Ş: vâcib P.

²⁸⁴³ “Beni katletmek için acele etme; zira ki ben senin elindeyim.”

²⁸⁴⁴ tescîl A, P, H: ta'cîl Ş.

²⁸⁴⁵ “Düşünmeden hiçbir şey yapma; çünkü sonunda pişman olursun.”

²⁸⁴⁶ Der-Müşâvere A, P: Der-Müşâveret H, Ş.

²⁸⁴⁷ “... iş hakkında onlara danış.” (Kur'ân-ı Kerîm, Âl-i İmrân, 3/159).

mūcib-i ²⁸⁵⁹ماتشاور قوم الا هداهم الله لإرشاد امورهم
ārāy-ı memleket-ārāyları muḵterin-i şalāḥ-ı ehl-i ‘ālem ve mutaẓammın-ı nıẓām-ı
الشوري عز قواعد الشريعة و غرائم الاحكام و من لا يستشير اهل العلم والدين
2860 فعزله واجب

Şi‘r

عليك المشورة في المعضلات

2861 ففعلان خير من الواحد

ولولا التعاون لم يستقم

2862 امور المعيشه للغارد

Neşr: Ve fevā’id-i ‘avā’id-i müşāvere bisyār ü bî-şumārdur. Cümleden biri oldur ki, her kār-ı düşvārı şavb-ı şalāḥ u sebīl-i sedāda ḵarīb eyler. Ve biri daḡi oldur ki, bir kimse ki bir emre bî-müşāveret mübāşeret ḵılır, şöyle ki tedbiri taḡdire muvāfiḵ düşmeyüp [A117b] ol emr ḡaşıl olmaya, herkes dil-āzārılık yüzünden zebān-ı ṭa‘nı dırāz idüp cihāndan bîzār ü zār iderler. Ammā ba‘de’l-müşāvere hîç bir fā’ideyi müfid ve maṭlūbı müntic daḡi olmasa, bārī ṭa‘n-ı berāyādan berī olup ma‘zūr olur. Ve biri daḡi oldur ki mir’āt-ı²⁸⁶³ ḵalb-i şaḡş-ı vāḡid şuver-i umūr-ı ġayr-ı mütenāhiye ile muşavver olmak muḡāl ve ġayr-ı mutaşavverdür. Ammā zevi’l-ārā-yı ‘ālem-ārā bir araya gelicek, telāḡuḵ u telāşuḵ-ı efkār ile dil-ifgāra kemīn-i kümündan niçe kār [H128a] āşikār olur. [P129a]

Şi‘r

شاوړ صديقك في الخفى المشكل

2864 و اقبل نصيحة ناصح متفضل

والله قد اوصى بذاك نبيه

2865 في قول شاوړهم و توكل

Neşr: Pes erbāb-ı devlet ve aşḡāb-ı ‘izzete lāzımdur bi-muḵteẓā-yı²⁸⁶⁶ لاصواب
2867 Her [Ş116b] emr-i mühim ki müteveccih ü zāḡir olur, bî-meşveret-i

²⁸⁵⁹ “Bir topluluk meşveret edince, Allah onların işlerini doğru yola eriştirir.”

²⁸⁶⁰ “Şura (meşveret, danışma) şeriat kurallarının başı ve hüküm vermenin gereğidir. Bilginlere ve din âlimlerine danışmayanın azli vaciptir.”

²⁸⁶¹ “Zorlu problemlerde meşveret etmen gerekir; iki akıl bir akıldan daha iyidir.”

²⁸⁶² “Yardımlaşma olmasaydı, geçim işleri doğru düzgün yürümezdi.”

²⁸⁶³ mir’āt-ı A, P, Ş: merātib-i H.

²⁸⁶⁴ “Bilmediğin zor (işlerde) arkadaşına danış ve iyi bir nasihatçinin tavsiyesine kulak ver.”

²⁸⁶⁵ “Onlara danış (onlarla müşavere et) ve tevekkül et.” sözüyle Allah peyamberine bunu tavsiye etti.”

Bu beyitte âyetten iktibas vardır. (Kur’ân-ı Kerîm, Âl-i İmrân, 3/159)

‘uḳalā şurū‘ı ol ḥiṭābla ḥaṭā bile ve meşvereti ḥall-i emr-i müşkilde ḥākim-i ‘ādil añlaya.

Naẓm

هر که بی مشورت بود تدبیر

غالبش بر هدف نیاید تیر²⁸⁶⁸

بیخ بی مشورت که بنشانی

ندهد بار جزیشیمانی²⁸⁶⁹

Nesr: Ve ‘alā vechi’l-yaḳīn bile ki tedbīr-i ‘uḳūl-i keşīre, tedbīr-i vāḥidden şā’ib-ter ve ekşer ü evfer ve şa‘rāt ki cem‘ ola, şa‘r-ı vāḥidden ḳavī-terdür.

در مشورت را چرا بسته

مکر مذهب عقل را جاحدی²⁸⁷⁰

نه ارباب حکمت چنین گفتارند

که رایان خیر من الواحد²⁸⁷¹

[A118a]

Tanışacaq yoğ ise olma ğāfil

Yanuña²⁸⁷² bōrküni ḳo meşveret ḳıl

Gerek her sāzda bir yār-ı dem-sāz

İşidilmez yalıñuz elden āvāz

Dürüst olmaz kişinüñ işi²⁸⁷³ bī-yār

Yalıñuz taş olur mı²⁸⁷⁴ hīç dīvār

[H128b]

Olan ‘āḳıl ṭanışıḳsız iş itmez

Ki bildügi yañulduğına yitmez²⁸⁷⁵

²⁸⁶⁶ “Danışmayı terketmekte doğru bulunmaz.” (Bk. Ceyhan, **Türk Edebiyatı’nda...**, s. 474)

²⁸⁶⁷ Her A, P, H: Bir Ş.

²⁸⁶⁸ Bu beyit P’de yok. “Her kim ki danışmadan bir yol seçerse, genelde hedefi tutturması mümkün değildir.”

²⁸⁶⁹ Bu beyit P’de yok. “Danışmadan, diğer insanlardan akıl almadan bir temel atarsan, pişmanlıktan başka bir sonuç alamazsın.”

²⁸⁷⁰ “İstişare kapısını neden kapattın? Akıl yol gösterici olduğunu mu inkar ediyorsun?”

²⁸⁷¹ “Hikmet ehli şöyle söylemişlerdir: ‘Fikirler tek akıldan daha hayırlı, daha iyidir.’”

²⁸⁷² Yanuña P, H, Ş: Öñüñe A.

²⁸⁷³ işi A, H, Ş: kārı P.

²⁸⁷⁴ olur mı A, H: ola mı P, Ş.

Neşr: Ve çün hudûş-ı vâkı'ât²⁸⁷⁶ ve vuķū'-ı hâdişâtda müşâveret ü tedbîrden nâ-güzîrdür, lâ-cerem meşvereti ehl-i hikmet ü aşhâb-ı tecrübete ve merdüm-i nîk-kîş ü dūr-endîşle etmek gerek ki²⁸⁷⁷ zümre-i mezbûrenüñ re'yi şâ'ib ve fikri şâkıbdur.

Behrâm-ı Gür ferzend-i dil-pesendine vaşiyetinde demişdür: [P129b] “Umûr-ı memleketde hıredmendânla meşveret kı ki, hüsn-i tedbîr bir naḥçîrdür yalñuz şikâr olmaz, ittifâķ u mu'avenet ve cem'iyet-i cemâ'at ister. Ve her havâdişe -ki kemîngâh-ı dehrden zâhir ü hâdiş olur- evvel tedbîr-i şâ'ible men' u def'e [Ş117a] sa'y kı; zîrâ her nesne ki tedbîrle müyesserdür, şemşîr ü tîrle ğayr-ı mutaşavverdür.”

Beyt

Maşlahatlar bitürür bir söz ile 'âķıl kim

Niçe biñ leşker-i cerrâr ile hâşıl olmaz²⁸⁷⁸

Hikâyet: Mülük-i mâziyeden biri bir ḥakîmden istifsâr eyledi ki: “Re'y ü şecâ'atden ḳanķısı râciḥterdür?” Ḥakîm eyitdi: “Şecâ'at, şemşîr ü tedbîr dest-i ḳavî meşâbesindedür ki anı der-kâr ider. Ve bu daḫi²⁸⁷⁹ ma'lûmdur ki dest-i bî-şemşîr ü tîr ü teber her kâra aķıdur ve her işe yarar, [H129a] ammâ şemşîr-i bî-dest 'amele gelmez ve hîç bir kâra el virmez. Nitekim aşhâb-ı re'y buyururlar: الرأى قبل شجاعة الشجعان²⁸⁸⁰ [A118b]

Demişler ehl-i re'y-i 'âlem-ârây

Ki fetḫ ü nuşretüñ miftâḫıdur rây

Çi ger tîğ atdı tâc-ı ḫusrevî beg

Ḳılıcdan beglere²⁸⁸¹ re'y-i ḳavî yeg

Neşr: İskender-i Zü'l-ḳarneyn'den su'âl eylediler ki: “Bihterîn-i ârâ ve aḫsen-i tedâbîr nedür?” Eyitdi: “Küre-i arzda vü küre-i zemînde nâ'ire-i fitneyi teskîndür. Mülük-i şâḫib-umûra lâzımdur ki ḫasbe'l-maḳdûr sa'y-i mevfüridüp 'arş-ı memleketde Ye'cüc-ı fitneyi sedd ide. Nitekim [P130a] mülük-i Heyâṫıla'ya vâķi' olmuşdı.”

²⁸⁷⁵ yetmez A, P: degmez H, Ş. Bu dört beyit Güvâhî'ye aittir. (Bk. Hengirmen, s. 119)

²⁸⁷⁶ hudûş-ı vâkı'ât H, Ş: ḥadîş-i vâkı'ât A, P.

²⁸⁷⁷ ki A, H, Ş: -P.

²⁸⁷⁸ hâşıl olmaz A, H, Ş: olmaz hâşıl P.

²⁸⁷⁹ bu daḫi H, Ş: -A, P.

²⁸⁸⁰ “Görüş (fikir) cesurun cesaretinden önce gelir.”

²⁸⁸¹ beglere P, H, Ş: şehlere A.

Hikāyet: Cānib-i Ḥorāsān'dan bir düşmen-i 'azīm zāhir olup ceyš-i deryā-cūşla mānend-i seyl-i ḥūn kırmızı 'alemlerle yürüyüp²⁸⁸² ve kaşd-ı mülk-i Heyātıla kıldı.²⁸⁸³ Bu daḥi bu cānibden leşker-i bī-kerān tertīb idüp muķāvemət ü def'e müteveccih oldu. Ammā erkān-ı devlet-i 'izzet-rehīn 'āķıbet-endiş ü dūrbīnlik idüp düşmen-i melike 'ubūdiyyet-nāmeler irsāl ü işār ve [Ş117b] ihlāş u ihtişāş izhār eylediler ve düşmen-i melike ḥōş gelüp cümle-i mekātīb-i 'askeri bir ḥarīṭaya derc [H129b] idüp serine mühr urdı. Każāyıla rüz-ı maşāff u kār-zārda melik gālib olup düşmen hezīmet cānibine 'azīmet eyledi ve ḥızānesi melik-i Heyātıla destine düşüp ol cerīde-i ḥarīṭa²⁸⁸⁴ ki mekātīb-i erkān-ı devlet-i mülk-i Heyātıla anda derc olmışdı, çün nāfe-i ser be-müher-i Ḥıṭāyıla dest-i melike düşdı ve çün ma'lūm idindi ki, mekātīb-i ma'hūdedür, mührini büzüp ḳutuyı açmadı ve kendü kendüye eyitdi: "Eger²⁸⁸⁵ bu mekātībi açup okursam bi'z-zarūre a'yān-ı 'askere²⁸⁸⁶ [A119a] 'ayn-ı 'adāvet ile nazār idüp buğz u ḡaḍab lāzım gelür ve bu ḥāl ki anlara mün'akis ola, her biri tersān u hirāsān kendü zararlarını def'i içün baña zarar-ı küllī kaşdı lāzım gelür ve āteş-i fitne ki müşte'ill ola, ba' dehu teskīni ḡāyet müşkil olur." Ve derḥāl [P130b] ḥavāşş u muķarrebān-ı dergāhını cem' itdi ve ol ḥarīṭa-yı ḥaṭireyi²⁸⁸⁷ dermiyān idüp eyitdi: "Bu ol 'ubūdiyyet-nāmelerdür ki a'yān-ı 'asker ü ümerā-yı leşker- 'aķabimüzden 'āķıbet-endişlik yüzinden düşmene irsāl eylemişlerdür ve henüz daḥi anlaruñ mühriyledür." Ve dīvānında āteş peydā idüp cümlesini yaķdı ve āteş-i fitne munṭafī oldu. Çün erkān-ı memleket²⁸⁸⁸ bu luṭf u mekremeti [H130a] gördüler, mütāba'atında yek-dil ü yek-cihet oldular.²⁸⁸⁹ الرأي السديد احمي من الايدي الشديد Bu re'y-i sūtūde [Ş118a] vü vaz' -ı pesendīde, cümle-i ḥalkı muṭī' -i fermānı vü rehīn-i minneti kıldı.

Naẓm

بتدبير كاري توان ساختن

كه نتوان بتبع و سنان ساختن²⁸⁹⁰

²⁸⁸² yürüyüp P, H, Ş: yürüdi A.

²⁸⁸³ kaşd-ı mülk-i Heyātıla kıldı A, P: mülk-i Heyātıla kaşdına revāne oldılar H, Ş.

²⁸⁸⁴ cerīde-i ḥarīṭa A, H, Ş: ḥarīṭa-i cerīde P.

²⁸⁸⁵ Eger P, H: -Ş.

²⁸⁸⁶ askere P, H, Ş: leşkere A.

²⁸⁸⁷ ḥarīṭa-yı ḥaṭireyi A, P, Ş: ḥarīṭayı H.

²⁸⁸⁸ memleket P, H, Ş: devlet A.

²⁸⁸⁹ "Sağlam görüş güçlü elden daha fazla koruyucudur."

²⁸⁹⁰ "Tedbirle o kadar büyük işler başarabilirsin ki, (bunlar) kılıç ve silah ile başaramadığım büyük işlerdir."

مكن نكيه بر كنج و تيغ و سياه

زفرز انكان راي و تدبير خواه²⁸⁹¹

Neşr: Ve ekābir ü aşāgirden herkes ki emīn ü mu‘temed ola, bi-ḥūkm-i²⁸⁹² المستشار مؤتمن meşveret idüp ‘ār itmeye. Şāyed ki ḥired-i ḥurredāna ba‘zı ḥāṭıra ḥuṭūr ide ki āyīne-i zamīr-i münīr-i büzürgān andan şūret-pezir olmamış ola.

Hikāyet: Kādī-i kuḍāt-ı Merv’üñ bir duḥteri nīk-aḥteri vardı ki ḥüsn ü cemālde şöhre-i şehir ü aşüb-ı dehr idi. Kāmeti dirāht-ı ṭübāya hem-ser ve ḡamzesi nergis-i bāḡa [A119b] tīr-i ṭa‘n atar. Māder-i dehrden anuñ gibi bir nāzenīn vücūda gelmemiş ve Zāl-i sipihr ancılayın bir şekl ü şemā’il-i zībā müşāhede kılmamış idi. [P131a] A‘yān-ı memleket ü erbāb-ı devletden herkes cān u dilden vişāline rāḡıb ve eşrāf-ı eṭrāf şaded-i ḥ‘āstārīde olup ḥāṭīb ü ṭālib oldılar. Meger kādīnūñ bir tersā hemsāyesi var idi, götürüp eyitdi: “Duḥterüm [H130b] emrini senūñle müşāvere itmek isterin.” Tersā eyitdi: “Egerçi şeref-i mücāveretle müşerrefüm ammā dīn-i İslām’dan biḡāneyin. Ne lāyıḡ-ı muḥāveretüm ki benūmle müşāveret idersin?” Kādī eyitdi: “Egerçi müslim degülsin ammā emīn ü mu‘temedsin ve re‘y u tedbirde müsellemsin.²⁸⁹³” Büzürgān dimişlerdür: “Merdüm-i emīnle müşāveret itmek gerek, her söz ki söylersin, ḥüsn-i ḡabülle maḡbūlümdür, hemān söyle.” Tersā eyitdi: “Tezvīcde kifā’et şartdur ve kifā’et mezheb-i müslimīnde dīn ü millet [Ş118b] ve bizüm āyīnimüzde neseb ü aşāletledür. Ammā ehl-i zamān ḡatında māl ü cāh ü devletledür. Te‘emmül ü taḡarrī ile aḡrā vü elyaḡ ne ise anı işle. Eger dīn cānibini ri‘āyet iderseñ, bir mütedeyyini iḡtiyār kııl,²⁸⁹⁴ eger bizüm āyīnimüzle ‘amel iderseñ, nesebe i‘tibār kııl. Eger ‘ādet-i ehl-i zamāna nāzır olursañ, iḡtiyār-ı şāḡīb-māl ü cāh ü iḡtidār kııl.” Kādī kelām-ı tersāyı ḡuş-ı ḥuşla müstemi‘ olup eyitdi: “Emr-i dīn cümleden mühimdür.”

Bes²⁸⁹⁵ bir ḡulāmı vardı, Mübārek-nām, ḡāyet ‘ālim ü ‘āmil ü mütedeyyin ve meşhūr-ı beyne’l-enām idi. Kādī,²⁸⁹⁶ kendü kendüye eyitdi: “Hiç bundan mübārek kimse olmaz.” diyüp Mübārek’i tervīc [P131b] idüp [A120a] ve duḥterini aña tezvīc kııldı. Anuñ berekātıyla Ḥaḡ te‘ālā [H131a] ve tebāreke ferzend-i ercümend virdi.

²⁸⁹¹ “Parana, puluna kılıcına ve orduna çok güvenme; bilgelere fikir danışıp tedbir al.”

²⁸⁹² “Kendisiyle istişare edilen güvenilir kimsedir.” (Bk. Yardım, **Şihābü’l-ahbār Tercümesi**, s. 34)

²⁸⁹³ Ve rāy u tedbirde müsellemsin A, H, Ş: -P.

²⁸⁹⁴ iḡtiyār kııl A, P, H: ri‘āyet idersin Ş.

²⁸⁹⁵ Bes P: -A, H, Ş.

²⁸⁹⁶ Kādī P: -A, H, Ş.

‘Abdullāh-ı Mübārek nām ki imām-ı ehl-i İslām ve zāhid-i zamāne ve ‘ārif-i yegāne oldı.

Naẓm

رو مپیچ از مشورت زانو که ارباب خرد

مشورت را پیشکار اهل دولت گفته اند²⁸⁹⁷

Neşr: Pes²⁸⁹⁸ selāṭin-ı rūzgāra lā-büddür ki her ‘uqde ki olur, ser-engüşt-i tedbirle ḥall kıla ve her ḥalel ki ḥavādiş-i eyyāmdan zuhūr ider²⁸⁹⁹ kemiyet-i müşāveret ü mu‘āzadat-ı re’y-i şā’ible tedārik ü telāfı eyleye.²⁹⁰⁰

Naẓm

برای لشکری را بشکند پشت

بشمشیری یکی تا صد توان کشت²⁹⁰¹

مشو معزور عقل و دانش خویش

بنه ایینه تدبیر در پیش²⁹⁰²

مدد جوی از خردمندان اکاه

که تاپایی سوی مقصود خود راه²⁹⁰³

Neşr: Ve hem bu bāb-ı fevā’id-iktisābda²⁹⁰⁴ erbāb-ı elbāb²⁹⁰⁵ dimişlerdür:

Naẓm

[Ş119b] کارها بی مشاورت نکنی

تا در ان سود بی کران بینی²⁹⁰⁶

هرچه ان بی مشاورت سازی

جزم میدان کزان زیان بینی²⁹⁰⁷

Neşr: Erbāb-ı ḥikmet dimişlerdür.²⁹⁰⁸ المشورة امن من الملامة و حصن من الندامة

²⁸⁹⁷ “Fikir danışmaktan uzaklaşma; zira ki bilgiler danışmayı, devlet ve kudret sahiplerinin yol göstercisi olarak tanıtmışlardır.”

²⁸⁹⁸ Pes A, H, Ş: -P.

²⁸⁹⁹ ider A, P: bulur H, Ş.

²⁹⁰⁰ eyleye P, H, Ş: kıla A.

²⁹⁰¹ “Bir ordunun temeli zarar görürse, bir kılıçla bu ordudan yüz kişi öldürülebilir.”

²⁹⁰² “Akıl ve bilgin için kibirlenme, tedbir aynasını önüne koy.”

²⁹⁰³ Bu beyit H’de yok. “Bilgi sahibi olanlardan yardım al ki, seni istediğin amaca doğru götüren yolu bulasın.”

²⁹⁰⁴ bāb-ı fevā’id-iktisābda P: bābda A, H, Ş.

²⁹⁰⁵ erbāb-ı elbāb A, H, Ş: erbāb-ı ulü’l-elbāb P.

²⁹⁰⁶ “Danışmadan hiçbir iş yapma, ta ki işlerinde çok fazla kâr elde edesin.”

²⁹⁰⁷ “Fikir danışmadan yaptığın herhangi bir iş, kesinlikle seni zarar ve ziyana götürecektir.”

²⁹⁰⁸ “Meşveret kınanmaya karşı bir güvence ve pişmanlığa karşı bir korunmadır.”

Bāb-ı Bîst ü Nühüm: Der-Ḥazm

Ḥazm, ‘avākīb-ı umūri endīşe ve her kārda dūr-bīnliği pīşe itmekdür. Şāhib-i naẓarān-ı ulū’l-elbāb dimişlerdür:²⁹⁰⁹ من نظر في المغاب ظفر بالمحاب Ve ḥükemā-yı zevi’l-ārā [A120b] [H131b] dimişlerdür: ²⁹¹⁰ الحزم اسد الاراء و الغفلة اضر الاعداء [P132a] من ادرع الحزم امن من ²⁹¹¹ Kelimāt-ı ḥikmet-nikāt-ı Efrāsiyāb’da meşṭūr u mezkūrdur. Her kimse ki rüz-ı rezimde ḥazmı zırh ve ‘azmi siper eyler, tîr-i keyd-i ‘adū-yı kîne-ḡāh aña ḡande zarar eyler?

ای کلك تو توقيع نویس بشری
ذات تو ظفر عزم و دلیر و خوش را
فکر تو هر ایینه بود فتح نما
حزم تو بروز التقا رزم ار²⁹¹²

Neşr: Ekābir-i ‘ulemādan birine su’āl eylediler ki: “Ḥazm ne nesnedür?” Eytidi: “Aşl-ı ḥazm, ehl-i zamān ḡaḡkında bed-gümān olmaḡdur.” Nitekim الحزم سوء ²⁹¹³ الظن dimişlerdür.

Nazm
بد نفس میاش و بد کمان باش
ورفتنه دهر در امان باش²⁹¹⁴

Neşr: Ve Ḥazret-i Mevlānā Celāleddīn-i Rūmī *Meşnevī-i Ma‘nevī*’de buyurur, mezkūrdur:²⁹¹⁵

Beyt
حزم ان باشد که ظن بد بری
تا کریزی و شوی از بد بری²⁹¹⁶

حزم مردان بود که در همه وقت
در حق خلق بد کمان باشد

²⁹⁰⁹ “Ormanda pençesinin tırnaklarını illetli olarak görsen de...”

²⁹¹⁰ “Basiret, görüşlerin en iyisi; gaflet, düşmanların en zararlısıdır.”

²⁹¹¹ “Basireti kendine zırh edinen hile oklarından emin olur.”

²⁹¹² Bu kıt’a P’de yok. “Senin kalemin insanın kaderini yazan kalemdir, senin varlığın zafer, azim ve cesurluk kaynağıdır. Her an, her dakikada seni düşünmek zafer ve başarı getirir. Senin akıllılığın ve uyanıklığın zamanı geldiğinde orduyu savaşa hazırlayandır.”

²⁹¹³ “Tedbirlilik, kötü ihtimalleri düşünmenin sonucudur.” (Bk. Yardım, s. 36)

²⁹¹⁴ “Kötü niyetli ve şüpheli olma ki, bu dünyadaki fitnelerden uzak kalasın.”

²⁹¹⁵ Ve Ḥazret-i Mevlānā Celāleddīn-i Rūmī *Meşnevī-i Ma‘nevī*’de buyurur, mezkūrdur P: *Meşnevī-i Ma‘nevī*’de mezkūrdur H, Ş: *Meşnevī-i Ma‘nevī*’i Ḥazret-i Mevlevīde mezkūrdur A.

²⁹¹⁶ “Akıllı insan, bilmediği bir işe şüphe ile yaklaşır; aksi ispatlanınca da bu şüphesini bir kenara bırakır.”

در همه کار احتیاط کند

تاز هر کید در امان باشد²⁹¹⁷

Neşr: Ve haqīkat-ı hāzm oldur ki, bir mādde de ki ‘alāmāt-ı şerr ü şūr ve emārāt-ı şūrūr cezm idesin, [Ş119b] esbāb-ı fitne kuvvet bulmadın ve şerār-ı şūrūr müştā‘il olmadın def‘ ü ref‘ ine müştāğil olasın. [H132a]

Nazm

باب تجربه چون کرد فتنه بنشاند

غبار نقص بروی کمال اونرسد²⁹¹⁸

بنای رفعت اکر بر اساس حزم نهد

خلل برتبه جاه و جلال اونرسد²⁹¹⁹

Neşr: Ammā cāhil gāfil başına toqunmayınca bilmez [A121a] ve miyān-ı āteşe düşmeyince gözi açılmaz.

Mışra‘

[P132b] پیش از وقوع حادثه در فکر خویش باش²⁹²⁰

Ṭarīḳ-ı hāzm yolun tūt cihān ḥaṭar²⁹²¹ yeridür

Te‘ennī ile ḳadem baş ki şūr u şer yeridür

Bahār yağmurunu göricek taşavvur ḳıl

Ki geldi seyl-i fenā menzilüñ güzer yeridür

Neşr: Hüşeng-i pür-ferheng ferzend-i dilbendine vaşıyyetinde demişdür: “Dilerseñ ki fermān-ı cihān-muṭā‘iña herkes ser-fürü idüp pāye-i kihterīden derece-i mihterīye vāşıl ve şaffu’n-ni‘āl-i fermān-berīden şadr-ı şuffe-i fermān-dihīye mütevāşıl olasın, her kimse haqḳında ki sū-i zānn iderseñ, anı meclisüñden dūr ve muşāḥabetüñden mehcūr eyle.”

Ḥāzm-ı selāṭinden biri oldur ki her kime ki sū-i zānn ideler, rāh-ı iltifātdan kāmāṭatü’l-ezā izāle eyleyeler.

Beyt

از هر که دلت کرانه کیرد

²⁹¹⁷ “Akıllı insanlar her zaman olaylara şüpheli yaklaşır, her işte temkinli davranır; böylece her hile ve fitneden kurtulurlar.”

²⁹¹⁸ “Tecrübe bir kenara itilirse fitneler ve sıkıntılar ortaya çıkar, yoksa hiçbir eksiklik onun mükemmelliğini bozamaz.”

²⁹¹⁹ “Yükselmesinin temelini akıl üzerine kurarsa, onun büyüklüğüne hiçbir zarar gelmez.”

²⁹²⁰ “Olay olmadan kendini düşünüp tedbirini al.”

²⁹²¹ ḥaṭar A, H, Ş: güzer P.

اورا سبک از میانه بر دار²⁹²²

Neşr: Ve ‘ākıl ü ḥāzıma lāzımdur ki mevāqı‘-i ḥavādiş ü mesā’ib ü nevā’ibi fikr-i şā’ible sedd itmege ve rāh-ı āfāt u veḳāyi‘i re’y-i rūşenle bend itmege [H132b] sâ‘i ola ve muşādaḳat-ı ebnā-yı zamāna i‘tiḳād ve muvāfaḳat u murāfaḳat-ı iḥvān-ı rüzgāra²⁹²³ i‘timād kılmaya.

Nazm

اکر خواهی چو هشیاران طریق حزم ورزیدن

[Ş120a] نمی باید بهر بادی چو برک بیدلر زیدن²⁹²⁴

Neşr: Ve serāy-ı serā’irine ecnebīyi²⁹²⁵ maḥrem kılmaya; tā şemātet-i a‘dā vü şerāret-i ḥāsıdāndan sālīm ü ḡānim olalar.²⁹²⁶

Ḳıṭ‘a

هر کس که امان دین و دنیا طلبید

[P133a] بی بدرقه حزم بمنزل نرسید

ایینه فکر را بزنی صیقل حزم

تا روی مراد اندران بتوان دید²⁹²⁷

Neşr: Erbāb-ı ḥāzım seng ü āhen görse istināre-i nārı taşavvur ider ve ḳable’l-işti‘āl [A121b] def‘ine iştiḡāl gösterir.

Mışra‘

بر درخت ان به که بیند مرد عاقل چوپ را²⁹²⁸

Neşr: Nitekim demişlerdür:

در غوره ببین ملرا در غنجه ببین کلرا

در جزو ببین کلرا کین باشدت اهلیت²⁹²⁹

Neşr: Ve kār-ı düşvārda meşveret daḡı ḥāzımdandır. Nitekim demişlerdür: اول

الحزم المشورة

اذا بلغ الراي المشورة²⁹³⁰ فاستشر

²⁹²² “Gönlünden uzaklaşan kişiyi, hızlıca çevrenden de kaldır.”

²⁹²³ muvāfaḳat u murāfaḳat-ı iḥvān-ı rüzgāra A, P: muvāfaḳat-ı iḥvān-ı rüzgāra H, Ş.

²⁹²⁴ “Eğer uyanık insanlar gibi akıllı davranmak istiyorsan, bir ağaç yaprağı gibi herhangi bir rüzgardan etkilenmemelisin.”

²⁹²⁵ ecnebīyi A, H, Ş: ecnebī kimseyi P.

²⁹²⁶ sālīm ü ḡānim olalar A, P: sālīm ola H, Ş.

²⁹²⁷ “Dininde ve dünyasında başarı peşinde olanlar, istediği yere aklın yardımı olmadan varamadı.

Fikrinin aynasını akıl ve tedbir ile berraklaştır, zira sadece bu şekilde muradına erebilirsin.”

²⁹²⁸ “Ağaçta akıllı adamın sadece ahşap (kütük) görmesi daha iyidir.”

²⁹²⁹ “Korukta şarabı, goncada gülü, küçükte büyüğü gör. İşin ehli olmak sadece bu şekilde mümkündür.”

²⁹³⁰ Der-kenār: Maḳāmāt-ı Ḥarīrī şāhibi *Dürretü’l-ḡavvāş* adlı kitabında dir: Meşveretde şavāb fetḫ-i mīm ve zamm-ı şın ile olmaḳdur. Meşübetün vezni üzerine ve Beşşār’uñ bu beyti ile iştiḡar ider. P:

بحزم نصيح او نصيحة حازم²⁹³¹

Neşr: Ve zî' b zîb-i hâzmla zînet bulmağın kemâl-i hâzımı olana²⁹³² احزم من الذعب dirler. Zî' büñ kemâl-i hâzımındandır ki bir gözi nâ'im olsa bir gözi bîdârdur ve mûş daği hâzmla şâhib-i iştihârdur.

Hikâyet: Berda' da bir tağda bir dıraht var idi ki şecere-i tûbâdan dırâz ve sidretü'l-müntehâdan ser-efrâz idi.²⁹³³ [H133a]

Naẓm

Kerâmet gölgesin şalmış zemîne

İren râhat olurdu²⁹³⁴ sâyesine

Cihânda görmemiş miğdâr zerre

Ne zağm-ı tîşe vü ne renc-i erre

Neşr: Taht-ı dırahtda bir mûş-ı tîz-hüş u cüst ü çâlâk muhtâl-tab' u serî' -idrâk²⁹³⁵ ki bir te'emmülle hezâr ' uğde-i müşkili hall iderdi ve bâb-ı füsûn u telbîsde İblîs'e tedrîse kâdir idi.²⁹³⁶

Naẓm

Füsûngerdi o mûş-ı çâre-endîş

Aña şan' at füsûn u sihr²⁹³⁷ idi iş

[P133b] [Ş120b]

Anun bildüğünü bilmezdi İblîs

O deñlü idemezdi delle telbîs

Neşr: Bir âşiyân düzmişdi, ittifağ ol havâlîde bir gürbe-i beyâbânî daği vağan tutmuşdı ve kâşâne itmişdi. Bir gün bir şayyâd zir-i dıraht-ı mezbûrda bir dâm bünyâd itdi [A122a] ve bir miğdâr güştı ta'biye eyledi, gitdi gürbe-i harîş bu bâziden²⁹³⁸ gâfil. Biçâreyi bü-yı güşt keşân keşân cânib-i dâma getürüp çâşnî-i murâd henüz

Mağâmât-ı Harîrî şâhibi *Dürretü'l-gavvâş* adlu kitâbında eydür: Meşveretde şavâb fetğ-i mîm ve zamm-ı şındır. Meşûbetün vezni üzre ve Beşşâr'uñ bu beyti ile iştihâr ider. Ş

²⁹³¹ “Görüş olgunlaştığında onu bir nasihatçinin basiretine veya basiretli bir kimsenin nasihatine danış.”

²⁹³² “Kurta karşı kemer tak (önlemeni al).”

²⁹³³ ser-efrâz idi A, Ş: ser-firâz P: ser-efrâz H.

²⁹³⁴ olurdu P, H, Ş: bulurdu A.

²⁹³⁵ serî' -i idrâk A, P, H: serî' ü'l- idrâk Ş.

²⁹³⁶ tedrîse kâdir idi P: ders dirdi A, H, Ş.

²⁹³⁷ sihr P, H, Ş: mekr A.

²⁹³⁸ bâziden A, P: ziyândan H, Ş.

kām-ı ārzūya yetmedin, çarḥ-ı çenberī kıaddini çenber-vār idüp ḥalaḳını ḥalḳa-i dāma giriftār itdi.²⁹³⁹

Mıṣra‘

حرصست كه جمله را بدام اندازد²⁹⁴⁰

Neşr: Bu eşnāda mūş daḫi tu‘ me talebine sūrāḫından çıkup eṭrāfa nigāh iderken gördi ki gürbe-i beste-i bend-i belā,²⁹⁴¹ [H133b] şayyāda cān u dilden²⁹⁴² du‘ ā itdi. Nāgāh bir cānibe daḫi nigāh itdi, gördi bir rāsū kemīn-gāhda oturmuş ve tīr-i nazarın anuñ cānibine rāst idüp kemān-ı kıasdı anuñ şaydına kıurmuş. Bu eşnāda gördi ki bir zāḡ daḫi bālā-yı dıraḫtdan nīze-i şu‘ ā‘ -ı başarın anı şikāra toḡrultmuş. Hūş-ı mūşa vaḫşet ü dehşet ḡalebe idüp kıalbine ḥavf u ḥaşyet müstevlī oldı ve eyitdi:

Beyt

اه ازین طالع برکشته كه هر روز مرا

ره بجایی بنماید كه بلا بیشترست²⁹⁴³

Қıssa-i ḡuşsamı kime diyeyin

Қанқı birisi ile söyleşeyin

Neşr: ‘Aḳlın başına cem‘ eyleyüp eyitdi: “Şarḥ-ı ḥazm oldur ki, bu cümle ile yine [P134a] kıalbümü kıavī kıutam ve çevḡān-ı tedbīr ve revıyyetümle ḡüy-ı vehmi bir cānibine atam. [Ş121a] Tedbīrüm budur ki gürbeyile muşālaḫa bābını kıar‘ ve dest-i muḫālaşatla bīḡ-i muḫāşameti mābeynimizden²⁹⁴⁴ kıal‘ idem. Bāşed ki baña anuñ muzāheretiyle bu āfetden ḫalāş müyesser ola ve aña benüm mu‘āvenetümle bu varḫadan necāt muḫarrer ola.” Hemān mūş, gürbe²⁹⁴⁵ kıatına gelüp ḫālını şordı. Gürbe āvāz-ı ḫazīnle eyitdi:

Nażm [A122b]

دردمندیم و خبر مید هدا زسوز درون

[H134a] دهن خشك و لب تشنه و اشك ترما²⁹⁴⁶

“Görmez misin ki gerdenüm beste-i bend-i belā vü bedenüm sūḫte-i āteş-i derd ü ‘anādur.”

²⁹³⁹ itdi H, Ş: eyledi P: buldı A.

²⁹⁴⁰ “Hırs bütün insanları tuzaḡa düşürür.”

²⁹⁴¹ gürbe-i beste-i bend-i belā A, P, H: gürbe-i beste-i dām-ı belā Ş.

²⁹⁴² şayyāda cān u dille A, P, H: cān u dilden şayyāda Ş.

²⁹⁴³ “Ah ah, bu benim bahtıma eyvahlar olsun ki; beni her gün daha fazla sıkıntılı yerlere sürüklüyor.”

²⁹⁴⁴ mābeynimizden P, H, Ş: -A.

²⁹⁴⁵ gürbe A, P, H: gürbenüñ Ş:

²⁹⁴⁶ “Biz dert sahibiyiz; kuru aḡzımız, susuz dudaḡımız ve gözyaşlarımız içimizdeki ateşten haber verir.”

Beyt

Harāb olupdur ol ābād gördüğün gönlüm

Ġam ile toptoludur şād gördüğün gönlüm²⁹⁴⁷

Neşr: Mūş eyitdi: “Ey gürbe, bilmiş ol ki şimdiye degin ben senün ğamuñdan şād ve seni harāb görsem ābād olurum. Ammā bu gün beliyede seni kendüme şerik ü müşarik görüp yandum yağıldum ve bunu tedbir kıldum ki ben senün da‘ vā-yı mihr ü maḥabbetüñden dem uram ve ḥalka-i bāb-ı meveddetüñi taḥrīk idüp s̄abit-ḳadem tıram.

Beyt

این دوستی ایست مشتمل بر غرضی

اما غرضی که نفع باشد نه ضرر²⁹⁴⁸

Neşr: Tā senün sāye-i devletüñe penāh itmekle zāğ ve rāsūnuñ rişte-i ḫama‘ı benden münḳatı‘ ve bereket-i şoḥbetüñle üzerümden bu belālar²⁹⁴⁹ mündefi‘ ola. Ben daḫi,

کمري بر میان جان بندم

جان کمروار بر میان بندم²⁹⁵⁰[P134b]

Neşr: senün yoluñda şu gibi akam, yıl gibi esem ve cānum dişüme alup iki dişüm ḳalınca ḳalışup gerdenüñden bendlerüñi kesem.

Mışra‘

هم مرازين نوع سودا سود باشد هم ترا²⁹⁵¹

Neşr: Senünle [Ş121b] benüm meşelüm hemān keştī vü keştībān meşelidür ki kişi sa‘ y-i keştībānla sāḫil-i necāta vāşıl olur ve keştībānuñ daḫi maḳşüdü püştī-i keştī ile ḫāşıl olur.” Gürbe, mūşdan bu kelimāti²⁹⁵² gūş idicek eyitdi: “Ben bu bāzāra cānla ḫiridārum [H134b] ve bu fermāna muḫi‘ vü fermān-ber-dārum.

Mışra‘

[A123a] تقصير مكن ان چه زدست تو براي²⁹⁵³

Min ba‘d ben daḫi eṣ-şulḫu ḫayr²⁹⁵⁴ fermān-ı cihān-muḫā‘ına ‘an-şamīmi’l-ḳalb ittibā‘ itdüm.

²⁹⁴⁷ Bu beyit Hayālī-i Kadīm’e aittir. (Bk. Abdülbāki Gölpinarlı, **Fuzûlî Dîvânı**, İnkilâp Kitabevi, İstanbul, 2005, s. LX)

²⁹⁴⁸ “Bu dostlukta bir garaz vardır; fakat bu garaz kâr getirir, zarar getirmmez.

²⁹⁴⁹ belālar A, P: belā H, Ş.

²⁹⁵⁰ “Bu iş için kemerimi bağlayıp hazırlanıyorum; canımı da bu işin üstesinden gelmek için ortaya koyuyorum.”

²⁹⁵¹ “Bu sevdadan hem bana hem sana fayda gelecektir.”

²⁹⁵² kelimāti P, H, Ş: kelimāt-ı ferāḫ-fezāyı A.

²⁹⁵³ “Elinden ne gelirse yap, bir şey eksik bırakma.”

²⁹⁵⁴ “Anlaşmak daha hayırlıdır.” (**Kur’ân-ı Kerîm**, Nisâ, 4/128)

Nazm

منهى اقبال درين كهنه دير
ولوله انداخت كه الصلح خير

Nesr: Ve bu rubā‘inüñ maẓmün-ı fevā’id-meşhün u mefhüm-ı ‘avā’id-merķūmunı,²⁹⁵⁵

Rubā‘i

تا صلح توان کرد در جنگ مزین
تا نام توان جست ره ننگ مزین
بر خلق جهان ره مدارا بکشا
پیش ای و سبوی خویش بر سنگ مزین²⁹⁵⁶

Nesr: gūş-ı hūşla istimā‘ itdüm. Hemān bī-tekellūf buyur bu bābda baña ne eylemek vācibdür ve senüñle ne yüzden mu‘āmele münāsibdür?” Mūş eyitdi: “Çün senüñ hūzūr-ı mevfüru’l-ħubūruña²⁹⁵⁷ varam, lāzımdur ki şerā’it-i kıyām u ta‘zīm ü tekrīmi²⁹⁵⁸ tamām taķdīm²⁹⁵⁹ idesin. Tā düşmenler anı ‘ayn-ı yaķınle müşāhede ideler [P135a] ve miyānımızda olan levāzım-ı ihlāş u merāsım-i ihtişāşa cāzım olup hā’ib ü hāsir döneler, gideler. Ben daħi ferāğ-ı hātırla gerdenüñden bendi ve pāyüñden kaydı giderem.” Gürbe bu kavle kā’il olup bu şerā’ite iltizām gösterdi. Mūş daħi aķdām-ı iķdāmı ilerü gelüp aña²⁹⁶⁰ selām virdi. Gürbe daħi resm-i kıyām ve şart-ı²⁹⁶¹ ikrām u ihtirāmı yerine getürüp hālın ve hātırın [Ş122a] şordı ve envā‘-ı mülāyemet ü mülātafet [H135a] ve eşnāf-ı muħālaşat u mumālaşat gösterdi. Çün zāğ u rāsū hālī bu minvāl üzere müşāhede kıldılar, rişte-i ümīdlerin kaç‘ itdiler ve şikār-ı mūşı ferāmūş idüp döndiler, gitdiler. Çünki kesegen²⁹⁶² ħımāyet-i gürbe ile bu iki belādan hālāş oldu, gürbenüñ bendelerini kesmege āğāz eyledi. Bu eşnāda bu endişeye düşdi ki, kendünüñ ‘āķıbet-i hālī neye nihāyet bula [A123b] ve gürbenüñ elinden niçe hālāş ola? Gürbe firāsetle bildi ki mūş fikr-i dūr u dırāza düşdi. Vehm itdi ki bendelerini kesmeden ferāgat ide ve anı dām-ı belāda pāy-beste ķoya, gide. Eyitdi: “Ey yār-ı ‘azīz, āyine-i hātıruñ jengār-ı melālle neden tīre ve dendān-ı hārā-

²⁹⁵⁵ Ve bu rubā‘inüñ maẓmün-ı fevā’id-i meşhün u mefhüm-ı ‘avā’id-i merķūmunı P: Ve bu rubā‘inüñ maẓmünını A, H, Ş.

²⁹⁵⁶ “Barış yaptığın sürece savaşı seçme, adını kendinden sonra iyiye bırakabildiğin sürece seni kötü hatırlatacak şeylere başvurma. Halka hoşgörü ile davran, öne gel ve su testini taşla vurarak kırma.”

²⁹⁵⁷ hūzūr-ı mevfüru’l-ħubūruña P: hūzūruña A, H, Ş.

²⁹⁵⁸ tekrīmi A, P, H: ihtirāmı Ş.

²⁹⁵⁹ tamām-ı taķdīm P, H, Ş: taķdīm A.

²⁹⁶⁰ aña Ş: -A, P, H.

²⁹⁶¹ şart-ı P, H, Ş: şerā’it-i A.

²⁹⁶² kesegen A, H, Ş: fare P.

şikāfuñ keder-i kelālle ne tīz hīre oldı? Senüñ ‘ağd-i ‘ahd ve luṭf u mürüvvetüñe i‘ tīkādum böyle degüldi. Çün hācetüñe zafer bulduñ ve murāduña vāşıl oldun, vefā-yı ‘ahdde tekāsül ve incāz-ı va‘ dede [P135b] teğāfül eylersin.” Müş hemān bir sıçan yolunu bulup yıldı ve sūrahından dönüp eyitdi: “Meşhūr meşeldür: Qarı düşmen dōst olmaz ve Ebū Hureyre-i şānī geçinse ‘āqıl ü hāzım ‘adūsuna i‘ timād kılmaz.”

Mışra‘

غره مشو که کر به عابد نماز کرد²⁹⁶³

Neşr: Dā’imā a‘ dā giriftār-ı bend-i belā gerekdür dimişler.

Beyt [H135b]

Fırşatında düşmene viren amān

Qaytafā gibi olsa bī-gümān

Neşr: Ve aḥbār u āşārda gelmişdür ki, terk-i hāzmla niçe tācdāruñ başına tācı tar gelüp niçe serverler serden çıkupdurur.²⁹⁶⁴ [Ş122b]

Naẓm

Şāh olan fitne-i bed-h‘āhdan olmaz gāfil

Şīr olan hīle-i rübāhdan olmaz gāfil

Sālik-i rāh-ı harem hāzım tarīkın gözler

Reh-güzārında olan çāhdan olmaz gāfil

Neşr: ‘Āqıl ü hāzım te’emmül itse hiç hāzım u ihtiyātdan muḥkem bir hişār ve gāflet ü tehāvünden muḥavvif-ter bir memleket ü diyār yoqdur.

Naẓm

بحزم کوش که این ره رهی پر از خطرست

به احتیاط قدم نه دروکه شور و شرست²⁹⁶⁵

همین که ابر بیبارد چنان تصور کن

که سیل میرسد و خانه تو در کذرست²⁹⁶⁶

[A124a]

مباش غافل و از حزم بر کرانه مباش

که حزم تیر بلا ی زمانه راسپرست²⁹⁶⁷

²⁹⁶³ “Bir iki ibadet edip namaz kılıyorsan kibirlenip böbürlenme.”

²⁹⁶⁴ niçe serverler serden çıkupdurur A, P, H: niçe server ser virmişdür Ş.

²⁹⁶⁵ “Akıllı ol ki bu yol, tehlikeler ile doludur. Coşku ve heyecan dolu bir duruma (şahısa) temkinli yaklaş.”

²⁹⁶⁶ “Gökyüzünde bulut görürsen şöyle düşünmelisin ki; yağmur yağınca seller akacak ve senin evin de tehlikede olacak.”

کسی که عاقبت اندیش و دوربین باشد
مقررست که باخود همیشه باخبرست²⁹⁶⁸

چه باخبر بود از خود نهال دولت تو
علی الدوام بیباغ مراد بارورست²⁹⁶⁹

Nesr: Ve hāzm, fi'l-ḥaḳīḳa kişi kendü emrini zabta dirler. Ve dimişlerdür: Fāris-i meydān-ı hāzm, [P136a] ḥarbde bīñ fārisden rāciḥdür. Zīrā fāris ancaḳ yine bir fārisi ḳatlı ider; ammā ḥāzım hāzm u tedbīrle bir ‘askeri hāzım olur.’ Bu daḥi ḡāyet-i hāzımdandır ki [H136a] kişi ‘adūsunı ḥaḳīr²⁹⁷⁰ görmeye, egerçi ki zelīlse daḥi, ḡāfil olmaya ḥaḳīrse daḥi. Nitekim dimişlerdür:

Şi‘r

ولا تحقرن عدوا رماك
وان كان في ساعد يه قصر²⁹⁷¹

فان السيوف تحز الرقاب
و تعجز عما تنال الابر²⁹⁷²

Naẓm²⁹⁷³

لا تستخضن الفتى بعداوة
ابدا و ان كان العدو صنيلا²⁹⁷⁴

ان القذي يؤذي العيون قليلة
ولر بما جرح البعوض الفيلا²⁹⁷⁵

Bāb-ı Sīvüm.²⁹⁷⁶ Der-Şecā‘ at

²⁹⁶⁷ “Rahat oturup akıldan uzak durma ki, akıllı düşünüp tedbir almak, kaderden gelen her oka siperdir.”

²⁹⁶⁸ “Geleceğini görüp uzun vadeli düşünerek davranabilen insan, her zaman hayatından ve geleceğinden haberdardır.”

²⁹⁶⁹ “Kendi halinden haberdar olan insan, daima murat bahçesinden meyve toplar.”

²⁹⁷⁰ ḥaḳīr A, P, Ş: ḥ̣ōr H.

²⁹⁷¹ Bu beyit P’de yok. “Kanatları kısa olsa da sana ok atan düşmanımı küçük görme.”

²⁹⁷² Bu beyit P’de yok. “Kılıçlar boyunları biçip keser, ama iğnenin yaptığını yapamaz.”

²⁹⁷³ Naẓm P: Diğer Ş: -A, H.

²⁹⁷⁴ “Az olsa bile kesinlikle birisine karşı düşmanlık besleme.” Der-kenār: صنيل: el-raḳīḳ P, Ş..

²⁹⁷⁵ “Bir çapak az olsa da gözü yaralar ve nice filler sinekten yaralanmıştır.”

²⁹⁷⁶ Bāb-ı Sīvüm A, P, H: Bāb-ı Siem Ş.

Şecā'at, ümmehāt-ı fezā'il-i haşā'ildendür [Ş123a] ve cübn ü tehevür miyânında bir kuvvet-i mutavassıta vü mu' tediledür.

Beyt

Şāh-ı eyvān-ı Mekke vü Yeşrib

Māh-ı tābān-ı maşrıķ u mağrib

Neşr: Pişvā-yı enbiyā vü server-i ser-ḥayl-i aşfiyā 'aleyhimü's-şalātü ve's-selāmu ve't-taḥiyyat buyurur ki:²⁹⁷⁷ ان الله يحب الشجاعة ولو على حية Ve bir maḥalde daḥi buyururlar: [A124b] تبركوا بدعاء الا سخياء والشجعان فانهم اهل حسن الظن بالله تعالى²⁹⁷⁸ Bunların ḥüsn-i zanlarına bilā-şek yaqin ifāde eder ki, merdüm-i za'ifü'l-ḳalb ü cebān rüz-ı rezm ü kārzārda firāra i'timād eyler; ammā merdān-ı meydān ve dilāverān-ı dilāverān ol varḫada fazl-ı Zü'l-minene [H136b] ittikā vü istinād eyler. Hādī's-sübül ve ḳāfile-sālār-ı rüsül [P136b] eşca'-ı nās u sa'ādet-istīnās nefs-i nefisleri ve zāt-ı melekiyyü's-şifātlarının kemāl-i şecā'atine nükte-i²⁹⁷⁹ رزقى تحت ظل رمحي işāret buyurmuşlardur ve²⁹⁸⁰ الجنه تحت ظلال السيوف Bu mażmün-ı sa'ādet-meşḫūnda naşş-ı ḳātı' dur.

Nazm

Tiği engüşt-i şehādet mi durur ḳaldursa

Gelüp imāna şehādet getürürdi küffār

Nizesinde görünürdi dil-i pür-ḥün-ı 'adū

Gülşen-i dehrde mānend-i şaḳā'ik her bār

Neşr: Ve bu kelimāt-ı ḫikmet-şi'ārda²⁹⁸¹ rüz-ı kārzār u peygār isti'māl-i ālāt-ı ḫarbe çün tır ü şemşir ve ḫarbe tahriz ü tahrif vardur.

Ḳıṭ'a

بشجاعت توان كرفت جهان

هر كه بد دل بود چه كار كند

و انكه جرات نمايد اندر كار

خويشتن را بزرگوار كند²⁹⁸²

²⁹⁷⁷ "Bir yılana karşı bile olsa Allah cesareti sever."

²⁹⁷⁸ "Cömert ve cesurların duasıyla bereketlenin, zira onlar Allah'a karşı ḥüsn-i zan ehlidirler."

²⁹⁷⁹ "Benim rızıkım okumun gölgesindedir."

²⁹⁸⁰ "Cennet kılıçların gölgesindedir." (Buhārî, Cihad, 22; Tirmizî, Fezāil-i Cihad, 23)

²⁹⁸¹ ḫikmet-şi'ārda A, H, Ş: ḫikmet-şi'ār P.

²⁹⁸² "Dünyayı cesaret ile fethedebilirsin, her kim ki gönlünde kötü duygular besliyorsa hiçbir iş başaramaz. O kişi ki işlerinde cesaret gösterir, kendisini en yüksek noktalara kadar çıkarır."

Neşr: Nitekim dimişlerdür.²⁹⁸³ السلامة فى الاقدام و الحمام²⁹⁸⁴ فى الاحجام Ve [Ş123b] kelime-i²⁹⁸⁵ السلامة²⁹⁸⁵ توهب لك السلامة²⁹⁸⁵ على الموت توهب لك السلامة²⁹⁸⁵ bu ma' nādan mebnīdür.

Hikāyet: Hālid ḥazretleri²⁹⁸⁶ -ki veled-i Velīd'dür- 'asker-i İslām içinde Seyfu'llāh'la²⁹⁸⁷ ma' ruf [A125a] ve cür'etle mevşūf idi. Dār-ı fenādan dār-ı beḳāya²⁹⁸⁸ rihlet deminde derūn-ı dilden āh idüp, eyitdi: "Derdā vü ḥasretā ki, niçe maşāfflar görüp [H137a] şaflar söküp başlar kesmişken 'acüz-ı 'ācize gibi ferş-i firāşda ḥatfe enfihî ölem, miḥnetle cān virenlerden olam. Ve çün [P137a] bi-ḥūkm-i²⁹⁸⁹ يستقدمون²⁹⁸⁹ اذا جاء اجلهم لا يستأخرون ساعة ولا يستقدمون²⁹⁸⁹ gerden-i cānı tīg-ı ecelden ḥalāşa çare muḥāldür. Bārī kılıcum üstine ölüp ve zevraḳ-ı vücūdı deryā-yı şehādete şalup, ol sa'ādete vāşıl olmuş olaydum ki dem-i şehīd²⁹⁹⁰ yevm-i kıyāmetde nūr-ı sātī' ve şühedā vü āşfiyā zümresine tābi'dür." Kelimāt-ı ḥikmet-ğāyāt-ı Hālid bin Velīden'dür ḥalleda'llāhu te'ālā²⁹⁹¹ بالسعادة السرمدية فى دارالخلد²⁹⁹¹ buyurur: "Bed-dil ü cebān eyle ḥayāl eyler ki kaçmağla pençe-i ecelden cān ḳurtarırın." Nitekim muḥanneşlerüñ biri dimişdür ve ḡāyet alçaḳ kaçmışdur:

Beyt

Ḳo süksün bahādur olan yoldaşum

Löke olayın tek sağ olsun başum

Neşr: Ammā ḡāyet ḥayāl-i kec ve taşavvur-ı bāṭıldur.

Mışra'

Zihī taşavvur-ı bāṭıl zihī ḥayāl-i muḥāl

²⁹⁹²اضعف من مخ الشيطان و او هن من بيت العنكبوت²⁹⁹² Zīrā ḳuvvet ü ḥamiyyet ve şevket ü cür'et ü celādet ṭama' dendānını ḳal' ü ḳam' ider ve [Ş124a] za'f ü süstī ve tirs ḥaşmı ḳavī vü dilir eyler. Ve li-hāzā ekşer ezmānda cebān u ḥā'if 'alef-i şemşir ve mübāriz ü dilir varṭa-i telefden mānend-i tīr ḥalāş [H137b] bulduğunuñ ḥikmeti budur.

Nazm

²⁹⁸³ "Selamet ileri atılmakta, ölüm geri durmadadır."

²⁹⁸⁴ Der-kenār: حمام feth-i ḥāyıla mevt ma' nāsınadır, احجام ḥānuñ taḳdīmiyle imtinā' ma' nāsınadır. P:

حمام feth-i ḥāyıla mevt ma' nāsınadır, احجام taḳdīm-i ḥāyıla zıdd-ı iḳdāmdur, imtinā' ma' nāsınadır. Ş.

²⁹⁸⁵ "Ölüme istekli ol ki sana selamet verilsin."

²⁹⁸⁶ ḥazretleri Ş: -A, P, H.

²⁹⁸⁷ Seyfu'llāhla P, H: şecā'atle A, Ş.

²⁹⁸⁸ dār-ı beḳāya A, P, H: serāy-ı beḳāya Ş.

²⁹⁸⁹ "Ecelleri geldiği zaman onlar ne bir saat geri kalabilirler ne de öne geçebilirler." (Kur'ân-ı Kerīm, Nahl, 16/61)

²⁹⁹⁰ dem-i şehīd A, H, Ş: dem-i şühedā P.

²⁹⁹¹ "Ebediyet mekanında sonsuz saadetle..."

²⁹⁹² "Şeytanın aklından daha zayıf örümcek ağından daha çürük..."

هر که بد دل تر بود درکار زار
باشدش جان بیقرار و کار زار²⁹⁹³

[A125b]

جراتی کن پیش مردان نبرد
تا بر اید نامت از مردان مرد²⁹⁹⁴

Hikāyet: Mülūk-i māziyeden biri rûz-ı maşâffda şîrâne [P137b] na‘ ralar urup ümerâ vü ‘asâkirine eyitdi: “Bu gün rûz-ı imtiḥāndur ve ḥarb-i meḥekk-i merdāndur ve pûte-i şüc‘āndur. Her kim bahādur u ḳavīdür, bi-‘avni’llāhi te‘ālā pûteden zer-i ḥālîş gibi sālîm çıkar ve ol ki za‘îfû’l-ḳalb ü cebāndur, büti şınup mağşûş u müşevveş olup kızılı çıkar.

Beyt

خوش بود کر محک تجربه اید بمیان
ناسیه روی شود هر که دروغش باشد²⁹⁹⁵

Neşr: Merd-i şücā‘ oldur ki medāric-i derecāt-ı evc-i ‘azamet ü iḥtişāma irtikā için nefesine umūr-ı ‘izāma irtikāb cānibini tatyīb ve taḥammül-i şedā’id ü mekā’id ve ālām-ı kārzarı terğīb eyleye.²⁹⁹⁶ و²⁹⁹⁷ فی الصبر علی النوائب ادراك الرغائب²⁹⁹⁸ و²⁹⁹⁹ في الصبر على النوائب ادراك الرغائب. Tā şîṭ ü şadā-yı şavleti āfāḳ-ı ‘āleme münteşir ve āvāze-i şavvet ü şevketi aḳṭār-ı arzda mişl-i meşel-i sâ’ir ü dā’ir ola. Nitekim erbāb-ı himmetden biri dimişdür:

Naẓm [H138a]

مر انام باید که کردد بلند
که از نام کردد کسی ارجمند²⁹⁹⁸

بمردی شود ذکر ازاده فاش
چو نام نکو هست کوجان مباح²⁹⁹⁹

²⁹⁹³ “Her kim ki bu dünyada karamsar olup gönlünde hep olumsuzluklar besler; hep ruhu huzursuz, hayatı huzursuz ve işleri kötü olur.”

²⁹⁹⁴ “Büyük ve savaşçı adamların karşısında kendinden cesaret sergile, ancak bu şekilde ismin büyük ve gerçek mertlerin adı üstünde parlayacaktır.”

²⁹⁹⁵ “Tecrübe ile sınanmak söz konusu olduğunda, yalan söyleyen kişi yalanını unuttur; böylece tecrübe, sınanma yöntemiyle gerçek ortaya çıkar.”

²⁹⁹⁶ “Sıkıntılara karşı sabretmenin içinde arzu ve amaçlara ulaşmak saklıdır, cesaret bir saatin sabırdır.

²⁹⁹⁷ Der-kenār: المرغوبة: الرغائب. جمع ناييه بمعنى المصيبات : النوائب P: جمع رغييه اى المرغوبة: الرغائب

²⁹⁹⁸ “Benim adım büyük olsun isterim, ki iyi bir ad insanı onurlandırır.”

²⁹⁹⁹ “Mertlik ve cömertlikle hürlük anlam kazanır, insandan güzel ad kaldıktan sonra canı kalmasa da olur.”

من لم يركب الاهوال لم ينل الامال و درك الاحوال في ³⁰⁰⁰ [Ş124b] Nitekim dimişlerdür: ركوب الاهوال

Hikâyet: Bîşe-i şecâ' atûñ şîri ve meydân-ı cür'etûñ dilîri, esedu'llâhi'l-gâlib 'Alî bin Ebî Tâlib fârisü'l-meşâriku ve'l-megârib ³⁰⁰¹ rağiya'llâhu 'anh ve kerrema'llâhu vechehu ³⁰⁰² rûz-ı veğâda düşmenûñ [A126a] [P138a] kavî olan қолun gözlerdi ve yemîn ü yesârdan nîzevâr kendüyi қалb ve cenâh-ı 'adüya urup қолın қанadın қırardı. Ve bi-mübteğâ-yı ³⁰⁰³ من تفكر في العواقب لم يشجع في النوايب Ve bi-mübteğâ-yı kelâm-ı esedu'llâhi'l-gâlib Alî bin Ebî Tâlib انهرم ³⁰⁰⁴ من حمل اغتتم ومن تفكر انهرم mülâhaza-i hâl ü me'âl kılmazdı. Bir gün havâşş-ı bârgâh-ı hilâfet-penâhından biri eyitdi: “Ey emîr-i kebîr, ne 'aceb dilîrsin hiç cemm-i gafîr ü cem' -i keşîrden havf u haşyet çekmezsin?” Emîr eyitdi: “Bunu yaқînen bilürüm ³⁰⁰⁵ ki, şîr-i ecel ki yaқın gelüp bi-emri'llâhi te'âlâ hücum ider, ³⁰⁰⁶ الحذر لا يغنى من القدر pençesinden hâlâş gayr-ı mutaşavverdür ve eger ³⁰⁰⁷ hükm-i fevât ü fenâ dîvân-ı қаzâdan şâdir olmadıysa cür'et ne ³⁰⁰⁸ ziyân eyler. [H138b] Ba'z-ı ebţâl yevm-i harbde dimişlerdür: فعاد والکرو Ve cihâd-ı a'dâ efđal-i cezâyıla ³⁰⁰⁹ نار يوم الحساب mev'üddur.

Hażret-i Risâlet-penâh buyurur: “Fî sebîli'llâh қаtre-i demden ya cevfi leylde қаtre-i dem' den eħabb Allâhu te'âlâya bir қаtre yoқdur.” Ve haқîkat-i hâl budur ki, herkes ki çeşme-i cândan el yuyup leb-i şemşîr-i âbdârı telşîm itmez, şâhib-hünerler içinde nâmdâr olmaz. Belki nâ-murâd қалup menzil-i maқşûda yitmez. ³⁰¹⁰

Nażm [Ş125a]

تا تودل در بند جاندارى و جان در بند دل

كى مراد خویش يابى دركنار خویشتن ³⁰¹¹

³⁰⁰⁰ “Sıkıntılara, korkulara katlanmayan emellerine ulaşamaz; güce, kuvvete erişmek sıkıntılara göğüs germekle olur.”

³⁰⁰¹ fârisü'l-meşâriku ve'l-megârib A: -P, H, Ş.

³⁰⁰² ve kerrema'llâhu vechehu P: -A, H, Ş.

³⁰⁰³ “Sonuçları düşünen zorluklara cesaret edemez.” (Ceyhan, **Türk Edebiyat'ında...**, s.478)

³⁰⁰⁴ من تفكر في العواقب لم يشجع في النوايب Ve bi-mübteğâ-yı kelâm-ı esedullahi'l-gâlib Alî bin Ebî Tâlib من تفكر في العواقب لم يشجع A, H, Ş: حمل اغتتم ومن تفكر انهرم P: “(İşi) yüklenen ganimeti alır, düşünen mahrum olur.”

³⁰⁰⁵ bilürüm P, Ş: bilürin A, H.

³⁰⁰⁶ “Sakinmanın İlâhî taktir(i değıştirmey)e faydası yoktur. (Bk. Yılmaz, **Kültürümüzde Arapça ve Farsça Asıllı Vecizeler Sözlüğü**, s.283)

³⁰⁰⁷ ve eger P, H, Ş: gelüp bi-emrillâhi te'âlâ ve eger A.

³⁰⁰⁸ ne A, P, H: neme Ş.

³⁰⁰⁹ “Döndü ve saldırdı, kaçmaktan haya edin, utanın; zira o sonunda utanç, hesap gününde ateştir.”

³⁰¹⁰ yitmez A, H, Ş: irmez P.

³⁰¹¹ “Canın gönlün, gönlün de canına bağı olduğu sürece, kendi istediğine ve arzu ettiğın dileğine ulaşamazsın.”

Hikāyet: Bir zamānda leşker-i Hābeşe müstevlī-i Yemen olmağla Seyf-i Zū'l-Yezen [A126b] bi'z-zarūrī [P138b] celā-yı vaṭan idüp³⁰¹² Nūşīrevān'dan istimdād idüp 'asker istedi. Ol daḥi buyurdu, zindānda bulunan düzdān u 'ayyārān u ḳalleşāndan bir kaç gemi ṭonadup bile ḳoşdılar. Niçe rüzgārdan şoñra çün deryā-yı bī-kerāndan sāhil-i necāta irişüp kenāra çıkdılar,³⁰¹³ Seyf-i Zū'l-Yezen buyurdu, gemilerün kimin ğarḳ ve kimin ḥarḳ eylediler. Ve dīvān idüp levende eyitdi: "Geldük 'adū diyārına ḳadem başdıḳ ve gemileri fenā bāzārında³⁰¹⁴ şatdıḳ, şavduḳ. Şimdi ḥāl ikiden ḥālī degüldür. Ya rüzgārımız müsā' id olup [H139a] mellāḥ-ı ḳudret vü bādbān-ı nuşret keşti-i vücūdumuzu sāhil-i necāta süre,³⁰¹⁵ çıkara ya varṭa-i helāk ve girdāb-ı ḥayrete düşürüp seng-i ḥavādişden şikest irgüre." 'Asker daḥi bildiler ki firārla ḥalāşa mecāl muḥāldur. Nāçār ḳarār idüp şābit-ḳadem ṭurdular. Bi'l-āḥire mansūr u muẓaffer oldular ve ceyš-i Hābeşe bir yüz ḳaralığı oldı ki ḳıyāmete degin zā'il olmaya. Rüstem-i Destān dehānından³⁰¹⁶ Firdevsī-i Ṭūsī dimişdür:

Beyt

بنام نیکو کرکشندم رواست

مرانام باید که تن مرک راست³⁰¹⁷

Neşr: Ve her kimse ki taḥammül-i şedā'idde pāyidār ve cür'et ü şecā'atle nāmārdur, her neye 'azm itse dest-res bulur ve çehre-i murādını āyīne-i 'azīmetinde nümāyān görür. [Ş125b]

Nazm

شاهد ملکست در عقد کسی کز روی جهد

دست دراغوش با شمشیر و خنجر میکند³⁰¹⁸

[P139a]

وانکه پار ابر سرناز و تنعم می نهد

کردکارش درجهان سردار و سرور میکند³⁰¹⁹

[A127a]

یادشاهی در چمن دادند کلراز انکه کل

³⁰¹² idüp H, Ş: -A: eyleyüp P.

³⁰¹³ irişüp kenāra çıkdılar A, P, H: çıkdılar Ş.

³⁰¹⁴ fenā bāzārında P: - A, H, Ş.

³⁰¹⁵ süre P, H, Ş: sürüp A.

³⁰¹⁶ dehānından A, P, H: ağızından Ş.

³⁰¹⁷ "Ölüp de benden iyi bir ad kalırsa bu ölüme razıyım; çünkü bana iyi bir nam lazım, vücudum zeten ölümcül ve fanidir."

³⁰¹⁸ "Mülk ve kudret çabalayarak, kılıç ve hançer ile nikahlanan kişiye şahitlik yapar."

³⁰¹⁹ "Bu dünyadaki zevkleri ve eğlenceleri ayağının altına alan kişiyi Allah, büyük ve makam sahibi yapar."

باوجود نازکی از خار پستر میکند³⁰²⁰

Neşr: Ḥazret-i ‘Aliyyü Velī maḥzar-ı³⁰²¹ eş‘ār-ı لافتی الا علی لاسیف الا ذوالفقار

ābdārında buyurur:

Şi‘r

السيف والخنجر ريحاننا

اف علی النرجس والاس³⁰²²

وراحنا من دم اعدائنا

وكاسنا مجمه الكاس³⁰²³

[H139b] Ve tercümesi bî-naẓîr düşmüşdür.

Naẓm

كل و ريحان ماتیغست و خنجر

بكار مانیاید نركس و اس³⁰²⁴

شراب ماست خون دشمن ما

اساس كله اوبهترین كاس³⁰²⁵

Neşr: Pes t̄alib-i mülke lâzımdur ki nevk-i sinân-ı ābdārla cevher-i cān için ḥazîne-i sîne-i pür-kîne-i a‘dā-yı bed-ḥāha naḳb şala ve nevk-i şemşîr-i tâbdārla mānend-i serhengān-ı ‘ayyār-pîşe gevher-i rūḥ ḳaşdına burc-ı bedeninde bir fūrce bula. Her pâdişāh ki kendü dilirdür, leşkeri daḫi cerî vü cirdür ve her pâdişāh ki beddildür, ol sa‘âdetden berîdür. *Neşāyihü’l-mülük*’da meşûrdur ki, bir pîr³⁰²⁶ ki ‘aḳl u ḫireden ḫālîdür, bir çeşme-i bî-âb mişālîdür. Ve bir civān ki libās-ı fāḫir-i edebden ‘uryāndur, bir büstāndur ki bî-gül ü reyḫāndur. Ve bir dervîş ki ma‘rifetden bî-behre vü dūrdur bir dîde-i bî-nūr, belki çeşm-i kūrdu. Ve bir ‘ālim ki taḳvā ile taḳavvî taḫşîl idüp ‘ilmiyle ‘āmil [P139b] degüldür, bir şecer-i bî-şemer ü bî-ḫāşıldur. [Ş126a] Ve bir tüvānger ki iḫsān ü keremden ḫālîdür, bî-berg ü bār bir dıraḫt-ı ‘ālîdür. Ve bir şāḫib-i cemāl ki ḫilye-i ḫayādan ‘ārîdür, bir ta‘ām-ı bî-nemek ü şāhid-

³⁰²⁰ “Bahçedeki padişahlığı güle verdiler; çünkü gül yumuşak ve kırılğan olmasına rağmen bu işi dikenden daha iyi yapar.”

³⁰²¹ “Ali’den başka genç (yiğit), Zülfikâr’dan başka (keskin) kılıç yoktur.” (Bk. Serdaroğlu, *Usûl-i Hadis ve Mevzûât-ı Aliyyü’l-Kârî Tercemesi*, s. 129)

³⁰²² “Kılıç ve hançer bizim reyhanımızdır; nercis ve üsse (mersin türü bir çiçek adı) oflar olsun.”

³⁰²³ “Bizim rahatımız düşmanımızın kanındandır, kafatası da bizim bardağımızdır.”

³⁰²⁴ “Bizim gülümüz de reyhanımız da kılıç ve hançerdir; güller, çiçekler, nergisler bizim işimize gelmez.”

³⁰²⁵ “Düşmanımızın kanı bizim için en iyi şaraptır; kafatası ise şarap içmemiz için en iyi kâse, en iyi kadehtir.”

³⁰²⁶ pîr P, H, Ş: ser A.

i bāzārīdür. [A127b] Ve bir sultān ki şecā‘at ü ‘adl-i felek-pāyesi yoḡdur, bir bāzīrgāndur ki sermāyesi yoḡdur. [H140a]

Hikāyet: Selāṭīn-i ‘Arab’dan birine ümerāsı rüz-ı rezmde eyitdiler: “Ey emīr, ümerā ikiden ḡālī degüldür: Ya nuşret ya hezīmet. Eger Bārī yārī kılıp nuşret müyesser olursa, febihā ve ni‘met; ammā el‘iyāzu bi’llāh hezīmet olursa sizi ḡande yoḡlayalum?” Eyitdi: “Zīr-i sümm-i semend-i ‘askerde³⁰²⁷ ḡāk ü ḡün içinde yoḡlañ.”

Naẓm

یا برایم به چرخ کردند
یاشوم زیر پا سرافکنده³⁰²⁸

ان نه من باشم که روز جنک بینی پشت من
ان منم کاندرمیان خاک و خون بینی سری³⁰²⁹

Neşr: Tā āfītāb-ı zerrīn nīzesini ser-i eflāke dikince ceng oldı. Dil-i mübārizāna ḡarāret ü ‘aşaḡ ḡalebe eyledi. Pādişāhuñ rikābdārı pādişāha maḡhare ile şu ‘arz eyledi. Pādişāh eyitdi: “Tā tīḡ-ı ḡün-ḡārūm ḡün-ı düşmeden sīrāb olmayınca and içmişümdür ki bir içim şu içmeyem.” Bu ‘azīmet-i dürüstī vāsıtasıyla fi’l-vāḡi‘ ‘adūya mañşūr u muẓaffer oldı.

کسی را که ایزد کند یآوری
[P140a] که یارد که با او کند داوری³⁰³⁰

Neşr: İskender-i Zū’l-ḡarneyn’den istifsār itdiler ki: “Emīr-i dilire nişān ü emāret nedür?” Eyitdi: “Oldur ki, ‘adūnuñ ‘aded ü ‘idādın tefahḡuş itmeye ve ḡurt ḡoyuna ve ḡoyun ṡuza varur gibi vara.” [H140b]

Naẓm

چو شمشیر هندی بیکرد بدست
بصف اعادی در ارد شکست³⁰³¹

[Ş126b] [A128a]

بکرز کران سنک و شمشیر تیز
روان درجهان افکندر ستخیز³⁰³²

³⁰²⁷ semend-i ‘askerde A, P, H: semend-i leşkerde Ş.

³⁰²⁸ “Ya dönen gökyüzüne çıkacağım ya da ayakların altında ezileceğim.”

³⁰²⁹ “Savaş meydanında sırtını çevirip terkeden birini görürsen o ben değilim; kan ve toprak içinde kafası koparılmış kişi benim.”

³⁰³⁰ “Allah’ın yardım ettiği kulun işi, diğer kulların eline düşmez.”

³⁰³¹ “Hint kılıcını eline aldığında, yenilgiyi düşmanlara armağan eder.”

³⁰³² “Aḡır güzü ve keskin kılıcıyla, dünyada sanki kıyametler koparıyor.”

Neşr: Nüşîrevân-ı ‘Ādil,³⁰³³ Ebüzercmihr’den su’âl eyledi ki: “Şecā‘at nedir?” Eytidi: “Kuvvet-i qalbdür ve kuvvet-i bâzû kuvvet-i qalbe tâbi‘dür.”

Nazm

ادمى راقوت قلب از دل است

هر که اورا دل قوی بازو قوی³⁰³⁴

Neşr: Hükemā dimişler:” Mübāriz ü bahādurda ahlāq-ı behā’imden bir kaç nesne lâzımdur: Şecā‘atü’d-dik ve qalbü’l-esed ve hamletü’l-hinzîr ve reveğānū’s-şā‘leb³⁰³⁵ ve şabru’l-kilāb-ı ‘ale’l-cerāhat ve hîrāsü’l-kürki³⁰³⁶ ve hāzerü’l-gurāb ve gāretü’z-zî‘b.” Ve bu daği emr-i muqarrerdür ki her zamānda kişi manşūr u mużaffer ve her cengde ‘adūya galebe müyesser olmaz. Nitekim dimişlerdür: الحرب تأخذ و تعطى و المتعرض لها قد يصيب و يحظى و اذا نقضت المدة لا ينفع العدة³⁰³⁷ Ve ‘adūda galebe ihtimālî olıcağ, hîleye daği ruşşat virmişlerdür. Belki erlikden ‘add itmışlerdür ve demişlerdür: “Erlik on, toquzu hîledür.”

Beyt

Şecā‘at resmini şanmañ ki ancak hün-feşānlıqdur

Sipāhiler içinde hîle hem bir pehlevānlıqdur [P140b]

³⁰³⁸ bundan mübnîdür ve ³⁰³⁹ andan münhîdür. [H141a] Ve ehl-i rāy-ı ‘ālem-ārāy dimişdür: ³⁰⁴⁰ Belki lâzım gelicek firār daği erlikdendür. ³⁰⁴¹ Nitekim dimişlerdür: ³⁰⁴² Ve الفرار مما لا يطاق من الفرار فى وقته ظفر ³⁰⁴³ Ve سنن المرسلين [A128b] ki, şulha şalāhiyyet varken bāb-ı mücādeleyi fetḥ itmeyeler.³⁰⁴⁴

Mışra‘

[Ş127a] تا صلح توان کرد در جنگ من³⁰⁴⁵

Neşr: Ki hükemā-yı ‘izām dimişlerdür: ³⁰⁴⁶ اعظم الخطايا محاربة من يطلب الصلح Ve ³⁰⁴⁷ السلام لا يناسب الا سلام³⁰⁴⁸ ve ³⁰⁴⁷ السلامة فى السلم³⁰⁴⁸ ba‘z-ı ‘ulemā dimişlerdür:

³⁰³³ Nüşîrevân-ı ‘Ādil P: Nüşîrevân A, H, Ş.

³⁰³⁴ “İnsanların gücü, kuvveti kalbinden gelir; her kimin gönlü güçlüdür, pazusu da güçlüdür.”

³⁰³⁵ Reveğān P. Derkenār: Reveğān: Hîle P, Ş.

³⁰³⁶ Der-kenār: Kürki: Kāfuñ zammesıyla ve ranuñ sükunı ile turna dedikleri kuş P, Ş.

³⁰³⁷ “Savaş verir ve alır, savaşa itiraz eden ya doğru söyler ya hata eder. vakti geldiyse sebeplerin faydası olmaz.” Der-kenār: العدة ‘Aynuñ zammesı ve dāluñ teşdidiyle esbāb-ı ceng P: العدة ‘Aynuñ zammesı ve dāluñ şeddesıyla yarağ ve esbāb-ı ceng Ş.

³⁰³⁸ “Harp hiledir.” (Buhârî, Cihād, 156; Tirmizî, Kitāb-ı Cihād, 5; İbn Mâce, Cihād, 28)

³⁰³⁹ “Galip gelemiyorsan sözle kandır.”

³⁰⁴⁰ “Savaşta düşünme cesareten önce gelir.”

³⁰⁴¹ daği erlikdendür A, P: qarārdan rācihdür H, Ş.

³⁰⁴² “Vaktinde kaçmak zaferdir.”

³⁰⁴³ “Güç yetiremeyeceğinden kaçmak peygamberlerin sünnetindedir.”

³⁰⁴⁴ itmeyeler A, P, H: itme Ş.

³⁰⁴⁵ “Barış yapabiliyorsan savaşa girişme.”

Bāb-ı Sî vü Yeküm: Der-Ġayret

Ġayret, ser-rişte-i ta‘ alluķı māsiṽadan ķaṭ³⁰⁴⁹ ya nazār u iltifāt-ı ḥabībi mā-
‘ adādan³⁰⁵⁰ ķaṭ³⁰⁵⁰ dur.

عاشق اندر ظاهر و باطن نه بنید غیر دوست

پیش اهل باطن این معنی که کفتم ظاهرست³⁰⁵¹

Ġayruñ maḥabbetine gōñülde yer eyleme

Ġün pādīṣāh-ı ‘ aşķı bilürsin Ġayürdur

Neṣr: Ba‘ ž-ı ‘ ārifin dimiṣlerdür:^{3052 3053} ان الله غيور لا يحب ان يكون في قلب العبد احد

الا الله

ای بهر غیر کشاده نظری

دردلت نیست ز غیرت اثری³⁰⁵⁴

میکنی دعوی غیرت ناکی

لیکن از معنی غیرت پاکی³⁰⁵⁵

Neṣr: Ve ba‘ ž-ı ‘ ārifin-i muḥaķķiķin ve kāmilin-i müdaķķiķin dimiṣlerdür:³⁰⁵⁶

“Ġayret, [P141a] kerāhet-i ōirket-i ġayrdan nāṣi olan ōeverān u severt-i ġaḍabdan
‘ ibāretdür.” [H141b]

Naẓm

معنکفان حرم کبریا

شسته زدل صورت کبر و ریا³⁰⁵⁷

باده پرستان شراب الست

³⁰⁴⁶ “Hataların en büyüğü barış isteyenle savaşmaktır.”

³⁰⁴⁷ Der-kenār: Silm, kesr-i sinle ōulḥ ma‘ nāsinadur. İslām evvel ef‘āl bābından māżisi eslemdür. Elif izāle içündür, ya‘ni ōulḥ izāle eyledi dimekdür, bu ma‘nāya İslāmdan murād ceng dimekdür. ō. “Selamet barıştadır.”

³⁰⁴⁸ “İslām’a ancak barış yakışır.”

³⁰⁴⁹ ķaṭ³⁰⁴⁹ P: -A, H, ō.

³⁰⁵⁰ mā-‘ adādan H, ō: ġayrdan A, P.

³⁰⁵¹ “Gerçek aşıklar hem görünürde, hem kalben dost olanları tanırlar. Aşk ve gönül ehli için kalpleri, kalplerin içini görmek dış görüntüyü görmek gibidir.”

³⁰⁵² Ba‘ ž-ı ‘ ārifin dimiṣlerdür H, ō: Ba‘ ž-ı ‘ ārifin dimiṣdür A: -P.

³⁰⁵³ “Allah kısıkançtır, kulunun kalbinde kendisinden başka birinin olmasını sevmez.”

³⁰⁵⁴ “Ey (insan) ki her hangi birine bakıyorsun, namustan gönlünde ve kafanda eser yoktur.”

³⁰⁵⁵ “Namuslu olduğuna iddia etsen de, namustan en ufak bir eser hayatında yoktur.”

³⁰⁵⁶ ‘ ārifin-i muḥaķķiķin ü kāmilin-i müdaķķiķin dimiṣlerdür P: ve ba‘ ž-ı muḥaķķiķin dimiṣlerdür A, H, ō.

³⁰⁵⁷ “Allah’ın dergāhına sığınan sufiler, kibir ve ikiyezlülüğü gönüllerinden arındırmış olanlardır.”

از قح بیخودی افتاده مست³⁰⁵⁸

شاه نشانان بساط قدم

راه نشینان رباط عدم³⁰⁵⁹

Neşr: Zümre-i evliyā vü fırça-i etķiyā³⁰⁶⁰ mābeyninde olan buğz u ‘adāvet ki Ādem-i Şafī şalavātu’llāhi ‘alā nebiyyinā ve ‘aleyh³⁰⁶¹ miyān-ı Mekke ve Tā’if’de iken anlar gird-i ḥaremi t̄a’iflerdi ve rükn ü maķāmdan [A129a] eşer yoğ iken anlar Ḥacerü’l-esvede yed-i beyzā gösterirlerdi. Kemāl-i ğayretten ve kerāhet-i şirketden nāşī bir ḥāletdür.³⁰⁶²

ای ز غیرت رقم غیر زدای

صیقل اینه غیر نمای³⁰⁶³

[Ş127b]

جلوه کرد همه اغیار توی

وز همه کشته نمودار توی³⁰⁶⁴

در همه کون و مکان غیر توکو

تا کسی بر تو برد غیرت ازو³⁰⁶⁵

کرد کشتیم درین خانه بسی

غیر تو نیست درین خانه بسی³⁰⁶⁶

Neşr: Ve ğayret bir şem‘-i ‘ālem-efrūzdu ki çerāğı meş‘ale-i ‘aşķdan³⁰⁶⁷ yaķar ve bir berķ-ı cihān-sūzdu ki küre-i āteş-i şevķden³⁰⁶⁸ çıķar.

Beyt

‘Aşķ bir şem‘-i İlāhīdür benem pervānesi

Şevķ bir zincīrdür gön̄lüm anuñ dīvānesi³⁰⁶⁹

³⁰⁵⁸ “Ezel şarabını içenler, yokluk kadehinden içerek sarhoş olmuşlardır.”

³⁰⁵⁹ “Yeryüzünün şahları, yokluk kervansarayının yolcularıdır.”

³⁰⁶⁰ fırça-i etķiyā A, P, H: fırça-i aşfiyā Ş.

³⁰⁶¹ Ādem-i Şafī şalavātu’llāhi ‘alā nebiyyinā ve ‘aleyh P: Ādem A, H, Ş.

³⁰⁶² ḥāletdür A, P: ḥāldür H, Ş.

³⁰⁶³ “Ey (insan) ki, özelliklerin dolayısıyla başkalarından ayrılıyorsun; başkalarının aynalarını parlat, berraklaştır.”

³⁰⁶⁴ “Bşkalarında tecelli eden sensin, her şeyde, herkeste görünen sensin.”

³⁰⁶⁵ “Tüm kâinatta senden başka biri yoktur ki, insanlar seni ondan ayırt etsinler.”

³⁰⁶⁶ “Bu evi boydan boya gezdik, dolaştık; senden başka kimse yok.”

³⁰⁶⁷ meş‘ale-i ‘aşķdan A, P, H: meş‘ale-i şevķden Ş.

³⁰⁶⁸ küre-i āteş-i şevķden A, P, H: küre-i āteş-i ‘aşķdan Ş.

³⁰⁶⁹ Bu beyit Hayālî’ye aittir. (Bk. Tarlan, **Hayālî Divanı**, s. 302)

سریست عشق و پرده هستی حجاب او
کنجیست حسن و جمله عالم خراب او³⁰⁷⁰

[H142a]

درازل پر تو حسنت ز تجلی دم زد
عشق پیدا شد و آتش بهمه عالم زد³⁰⁷¹

[P141b]

عقل میخواست کزین شعله چراغ افروزد
برق غیرت بدرخشید و جهان بر هم زد³⁰⁷²

من عشق فجع و کتم ثم مات مات: Neşr: Ḥabīb-i Ḥudā ve Resūl-i müctebā buyurur:

شهادت³⁰⁷³

اذالم یطق صبیرا و کتمان سره

فلیس له شی سوی الموت انفع³⁰⁷⁴

Neşr: Ba‘z-ı ‘ārifin ‘aşkı terğīb ve maḥabbeti terhīb idüp dimişlerdür:

اذا انت لم تعشق ولم تدر ما الهوی

فقم و اعتلف تبنا و انت حمار³⁰⁷⁵

مرد بی عشق اگر چه انسانست

نام آباد و شهر و یرانست³⁰⁷⁶

Neşr: Ba‘z-ı ‘ārifine eyitdiler: “Oğluñ bir perī-ruḥsāruñ ‘aşkı dāmına giriftār

الحمد لله الان رقت حواشیه³⁰⁷⁷ و لطفت معانیه و ملحت اشاراته و ظرفت “ [A129b] Eyitdi:

حکایاته و حسنت عباراته و جادت رسائله و جلت شمایلہ و واطب علی المیلح واجتنب علی القبیح³⁰⁷⁸

‘ālemde ‘aşık-ı şeydā pervāne-i bī-pervādur ki; [Ş128a]

Mışra‘

شمع هر جمع مشو ورنه بسوزی مارا³⁰⁷⁹

³⁰⁷⁰ “Aşk bir sırdır ve bu kâinat bu sırrı örten bir hicab gibidir. Güzellik bir hazine gibidir ve bütün âlem o hazine için hayran ve perişandır.”

³⁰⁷¹ “Ezelden, senin güzelliğinin bir ışıltısı tecelli etti; ateş peyda oldu ve tüm âlemi ateşe verdi.”

³⁰⁷² “Akıl bu kıvılcımdan ışık yapmak isterdi; fakat şevk yıldırımını çakıp dünyayı yok etti.”

³⁰⁷³ “Âşık olduğu halde namuslu yaşayan, aşkını gizli tutan ve sonra ölen kimse şehittir.” (Aclûnî, **Keşfü’l-hafâ**, II, s. 345)

³⁰⁷⁴ “Sabredemeyen ve sır saklayamayan kişiye ölüm dışında fayda verecek bir şey yoktur.”

³⁰⁷⁵ “Âşık olmadıysan, heva heves nedir bilmediysen, kalk ve samanı hazırla zira sen bir eşeksin.”

³⁰⁷⁶ “Âşksız insanın adı insan olabilir; adı güzel ve süslü, şehrin için ise viranedir.”

³⁰⁷⁷ P. الجوانب یقال عیش رقیق الحواشی ای رغد یعنی واسعة طيبة: الحواشی: Der-kenār.

³⁰⁷⁸ “...Allah’a hamdolsun çevresi nazik oldu; manaları güzelleşti, işaretleri doğruladı. Hikayeleri ve ibareleri güzelleşti, elçileri doğru oldu, sıfatları açık oldu; doğruya devam et kötü olandan uzak dur.”

³⁰⁷⁹ “Herhangi bir toplumun mumu (aydınlaticısı) olma; çünkü böylece bizi yakarsın.”

Neşr: diyüp şem‘üñ zamâne yalñ yüzlüleri gibi her cem‘ ü bezmine ‘ arz-ı cemāline taḥammül itmeyüp, nitekim bu maḳām-ı meserret-encāma³⁰⁸⁰ mülā‘im-i erbāb-ı ğayretten biri dimişdür:

Beyt

Görmesem bir dem seni ğam derdnāk eyler beni [H142b]

Ġayr ile görsem eger ğayret helāk eyler beni³⁰⁸¹

Neşr: Cemāl-i şem‘ a vü şem‘-i cemāle karşı zār u giryān ve nār-ı ğayretle maḥv-ı vücūd idüp sūzān olur. Ammā bi-ḥüküm-i

Mışra‘

انرا که خبر شد خبری بان نیامد³⁰⁸²

Neşr: ne şem‘ gibi ifşā-yı rāz perdesinden ser-āġāz eyler ve ne kimseye yanup yaḳılıp hālını aġlar. Nitekim vaşfinda dimişlerdür: [P142a]

Naẓm

ای مرغ سحر عشق ز پروانه بیاموز

کان سوخته راجان شد و اواز نیامد³⁰⁸³

Neşr: Ehl-i ‘aşḳ³⁰⁸⁴ arasında ğayretle şöyle şöret bulmuşdur ki meşel meşābesinde olmuşdur. Nitekim bir ‘ aşḳ-ı şeydā dilber-i rûḥ-efzāsına metā‘-ı cānını ‘ arz idüp dimişdür:

Naẓm

Ben niçün sen şem‘-i tābāna revān cān virmeyem

Yoḳ mudur ‘ ālemde bir pervāne deñlü ğayretüm³⁰⁸⁵

عالم از ناله عشاق مبادا خالی

که خوش اهنک و فرح بخش صدایی دارد³⁰⁸⁶

حریم عشق را در که بسی بالا تراز عقلست

کسی ان استان بوسد که جان در استین دارد³⁰⁸⁷

³⁰⁸⁰ maḳām-ı meserret-encāma P: maḳāma A, H, Ş.

³⁰⁸¹ Bu beyit Alâaddin Ali Çelebi’ye aittir. (Bk. Bülbül, s. 413)

³⁰⁸² “Gerçeklerden haberdar olan kişiden, geriye bir haber gelmedi.”

³⁰⁸³ “Ey sabah kuşu, gerçek aşkı kelebekten öğren; çünkü canı yanıp yok oldu, fakat hiç sesi çıkmadı.”

³⁰⁸⁴ Ehl-i ‘aşḳ P, H, Ş: ‘ Aşḳ ehli A.

³⁰⁸⁵ Bu beyit Tâcizâde Cafer Çelebi’ye aittir. (Bk. Aysun Sungurhan-Eyduran, **Beyânî Tezkiretü’ş-Şu‘arâ**, s. 41)

³⁰⁸⁶ “Bu dünya âşıkların feryat ve figanından boş kalmasın, zira ki bu feryatlar ahenkli ve coşku verici bir sestir.

³⁰⁸⁷ “Aşkın dergâhı, akla göre daha yüksek bir mevkidedir; ancak canından vazgeçen bir kişi aşk dergahına yetişebilir.”

Neşr: Ve şunlar ki şerāb-ı ‘aşkla sermestlerdür: Ba‘zı cām-şüretde şüret-i dīvār gibi qalmışdur.³⁰⁸⁸

ان یکی از حجاب پیچا پیچ

[A130a] غیر صورت ذکر نبیند هیچ³⁰⁸⁹

Neşr: Ve ba‘zı ol cāmdan dil-i tārikine şu‘le hāşıl olup cemāl-i ma‘nā müşāhede kılmışlardur.

Beyt

اشرقت من عکس شمس الکاس انوار الهدی³⁰⁹⁰

Yār ‘aksin meyde kör dip cāmdın çıkdı şadā

Nazm

وان ذکر کرچه بود عشق مجاز

ره زن عقل و دین او زاغاز³⁰⁹¹

[Ş128b] [H143a]

عاقبت حرف عاریت بسترد

ره بسر منزل حقیقت برد³⁰⁹²

میوه ان درخت چید و گذاشت

جرعه زان قدح چشید و گذاشت³⁰⁹³

سخن خوب و نکته سره کفت

عارفی که المجاز قنطره کفت³⁰⁹⁴

بره تو مجاز قنطره ایست

[P142b] نکند کس فراز قنطره ایست³⁰⁹⁵

Neşr: Ve erbāb-ı haqīqatdan biri dīmīşdür:

Beyt

Virün³⁰⁹⁶ dil tıflımı ‘aşq-ı mecāza

³⁰⁸⁸ Ba‘zı cām-ı şüretde şüret-i dīvār gibi qalmışlardur A, P: Ba‘zı cām-ı şürete bakup şüret-i dīvār gibi dembeste qalmışlardur. H, Ş.

³⁰⁸⁹ “Katman katman örtülerden yüzden başka bir şey görmüyordur.”

³⁰⁹⁰ “Güneşin yansıması ile camlar Hüda’nın nurlarıyla parladı.”

³⁰⁹¹ “Diğeri yasak olmayan bir aşka rağmen, baştan akıl ve dinini çaldı götürdü.”

³⁰⁹² “Kendini gerçek olmayan sözlerden arındırdıktan sonra, gerçeğin evine ulaştı.”

³⁰⁹³ “O ağaçtan bir meyve koparıp koydu, o kadehten bir yudum alıp koydu.”

³⁰⁹⁴ “İyi söz ve saf hikmetlere değindi, o ârif ki mecazen köprüden bahsetti.”

³⁰⁹⁵ “Senin yolunda mecazen anlam ifade etmek köprü gibidir, hiç kimse bu köprüden daha yüksek bir yerde duramaz.”

³⁰⁹⁶ Bu kelime “virek” şeklinde de okunabilir.

Ḥaḳīḳat ‘ilmini ta‘līm kılsun

Ḥaḳīḳat idemezseñ ‘aşḳ-bāzī³⁰⁹⁷

Getür bārī ele ‘aşḳ-ı mecāzī

Kih iken daḫi bī-derd olmayasın

Ḳamu germ olsa sen serd olmayasın

‘Aşḳdan Ḥaḳ gönlümüz bir laḫza ḫālī itmesün³⁰⁹⁸

Zātīyā āteşsüz olmasun ocağı kimsenüñ³⁰⁹⁹

Neşr: Ol kimsenüñ ki nīrān-ı şevḳ u ğarām kānun-ı dilinde mülteheb olur. اناء
3100 انانیتی شکست Ve benlik ḫicābını merfū‘ u pest kılmayınca, -nitekim ser-i erbāb-ı
ḫayret Mevlānā Ḥayretī raḫimehu’llāh dimişdür:

Beyt

Benlik imiş ayıran ben bendeyi cānāneden

Ey dirīġā bilmedüm arada nāşī var imiş³¹⁰¹

Neşr: ne ser-menzil-i maḳşūda vāşıl ve ne ser-rişte-i murād eline girüp maḫlūbı ḫāşıl
olur. Ve herkes ki kemer-i ġayreti miyān-ı cāna berk idüp ve rāḫile-i azīmete
maḫmil-i ḫamiyyeti berkidüp [A130b] ‘azim-i Ka‘be-i āmāl ü emānī ve müteveccih-i
ḳıble-i iḳbāl ü kāmrānī olur, [H143b] ‘āḳıbet ḫayy-ı menāzil³¹⁰² ü ḳaḫ‘-ı merāḫil³¹⁰³
idüp Minā-yı menāda sevm-i sümüvv-i medāric ü ‘avl-i ‘ulüvv-i me‘āric müyesser
olup çāh-ı zemzem-cāhdan nedā-yı zemzeme-i nidā-yı beşer ile reyyān ve Müzdelife-
i ‘izz ü iclālde [Ş129a] müzd-i ülfet-i neyl-i emānī ile şādmān olur.

Beyt

‘Āşılḳ odur görem diyü bir kerre yārını

Cānı çıkınca bekleye kūy-ı niġarını

Neşr: Ol kimsenüñ ki dişārı vü şī‘ārı ġayret ü ‘ārdan [P143a] ‘ārīdür,
merdān-ı meydān miyānında da‘vā-yı merdī anuñ ne kārıdur?

Nazm

³⁰⁹⁷ Ḥaḳīḳat idemezsün ‘aşḳ-bāzī A, H, Ş: Ḥaḳīḳi idemezsün kār-sāzı P.

³⁰⁹⁸ itmesün P, H, Ş: kılmason A.

³⁰⁹⁹ Bu beyit Zātī’ye aittir. (Bk. Tarlan, **Zatı Divan**, s. 233)

³¹⁰⁰ “Enaniyetin kabı kırıldı.”

³¹⁰¹ Bu beyit Hayretī’ye aittir. (Bk. Çavuşoġlu- Tanyeri, **Hayretı Divan**, s. 231)

³¹⁰² ḫayy-ı menāzil A, P, H: ḫayy-ı merāḫil Ş.

³¹⁰³ ḳaḫ‘-ı merāḫil A, P, H: ḳaḫ‘-ı menāzil Ş.

İder ‘ār Ādem’e oddan beter kār

Anuñçün dirler *en-nāru ve le’l-ār*³¹⁰⁴

Nesr: Ve đurüb-ı emşāl-i Müvelledīn’ dendür:³¹⁰⁵ النار ولا العار المنية ولا الدنيا

Ve ğayret iki nev‘ dūr: Biri ğayret-i dīnī ve biri ğayret-i dūnyevī. Ğayret-i dīnī oldur ki temşiyet-i emr-i ma‘rūf ve nehy-i münkerde sa‘y ve ma‘āşī vü menāhiye irtikābdan men‘ ü nehy³¹⁰⁶ kıla. Eħādīs-i nebevī ve kelimāt-ı Muştafāvī’de vārid olmuşdur: “Herkes ki şer‘-i şerīf-i vācibū’t-teşrīfe muħālif bir emr-i münker göre; lāzımdur ki anı tāziyāne vü şemşirle ibtāl ü tağyīr eyleye. Bu mertebe-i ehl-i ihtiyār u şarīka-i şāhib-iķtidārdur. Ve eger bu mertebeye iķtidārı yoğ ise, evvel luř ile zecr ide, eger münzecir olmazsa ‘unf ile ħacr ide. Bu mertebe-i ‘ulemā vü zühhād ve ‘ibād-ı ‘ubbāddur. [H144a] Eger şemşir-i zebān ile daħi men‘ müyesser olmazsa bārī şamīm-i ħalbden ve derūn-ı dilden mıķrāz-ı buğz ile kīn biçe. [A131a] Bu mertebe-i zu‘afā vü ‘avām-ı re‘āyādur.” Ve ba‘z-ı ‘ulemā-yı a‘lām dimişlerdür: “Bu ħadīs-i ħikmet-şi‘āruñ zeyli vü tetimmesi³¹⁰⁷ ليس وراء ذلك الاسلام dūr. Ya‘ni ol ki ne şemşir-i bürrānla ħať ve ne dest ü zebānla men‘ ħılır ve ne ħalbinden buğz u ‘adāvete mutaşaddī olur, [Ş129b] kemāl-i İslāmı müslim ve ğağab-ı Ĥaķ’dan sālīm olmaz.

نهى منكر بدست بايد كرد

ورميسر نباشد اين كار

بزبان منع كن وكر نتوان

[P143b] دردل خویش ميکنش انكار³¹⁰⁸

Ĥikāyet: Şeyħ Ebū’l-Ĥasan Nūrī’nüñ nevvera’llāhu merķadehu ki,

Şi‘r

Şaħīfe-i emeli nakş-ı māsivādan pāk

İrişmemiş etegine ğubār-ı merkez-i ħāk

Nesr: ‘ādet-i me’lūfesi buydı ki, bir emr-i münker görse, bī-ihtiyār nehy ü inkār iderdi. Bīm-i cāndan endīşnāk olup ħaťar-ı helākden bāk itmezdi. İttifāken bir vaķt muķaddime-i şalāt için kenār-ı Dicle’ye revān olur. Şeyħüm nazar ider, görür; bir keşti-i gerdūn-miķdārda sī³¹⁰⁹ ħum-ı ħusrevānī ki her birinüñ dehānı ħātem-i cihān-bānī ile maħtūm ve üzerlerinde kelime-i laťif merķūm ve [H144b] “Bu laťif nām ne

³¹⁰⁴ “Cehennem olsun, utanılacak bir iş olmasın.”

³¹⁰⁵ “Ateş ve affedilen utanç dinî değildir.”

³¹⁰⁶ men‘ ü nehy A, P, H: nehy Ş.

³¹⁰⁷ “Bunun ötesinde (arkasında) İslām da yoktur.”

³¹⁰⁸ “Kötülük ve günâhları elinle engellemelisin; eğer bu işi yapamıyorsan dilinle ondan men’ etmelisin, bunu da yapamıyorsan gönlünde kınamalısın.”

³¹⁰⁹ sī A, H, Ş: otuz P.

diyāruñ metā‘ı ola?” diyü müte‘accib olup mellāhdan mülāṭafet ü mümālahatla su‘āl ider. Mellāh muḥāl olur, cevāb virmez, gider. Bi-ḥükmi-³¹¹⁰ المر حريص لما منع Şeyḫüñ ol sırr-ı ser-be-mührüñ ḥaḳīkatini bilmege şegafı gitdikçe³¹¹¹ ziyāde olup mellāha itāle ider.

Mışra‘

Küpe küp diyicek küp daḫi düp dir³¹¹²

Neşr: Mellāh daḫi şeyḫe nā-sezā söyler. [A131b] Bi‘l-āḫire ḡaḍabla cevāb virüp eydür: “Bu senin işüñ degüldür, ol muḥammer ḥumlar -ki görürsin ḥamr-ı ḥāşdur- ki ḫalifenüñ nefsi-i nefisi için tedārik olunmuşdur.” Hemān ḡayret-i Ḥaḳ şeyḫüñ derünundan ḥum-ı mey gibi cūşa gelüp, [Ş130a]

Mışra‘

هردم از آتش دل چون خم می در جوشم³¹¹³

Neşr: şeyḫ-i kerāmet-şi‘ār bi-iḫtiyār yed-i beyzāsına ‘aşā-yı ejderhā-girdārını Mūsā-vār [P144a] alup laṭif tutar. Ol ḫusrevānī ḥumları şöyle pāre pāre rīze rīze eyler ki, Ḥorāsānī şeklin bağlar ve şerāb-ı şer-āb pāyimāl olup Dicle‘yi cūy-ı ḫūn eyler. Bu ḫāletden mellāḫüñ endāmi lertzān olup tersān u hirāsān feryād u fiḡān itmesinden,

Mışra‘

راز سر بسته خم در دهن عام افتاد³¹¹⁴

Neşr: fi‘l-ḫāl şaḫne-i cısr-i Bağdād irişüp şeyḫi ‘ases, serḫōş tutar gibi keşān keşān ḫuzūr-ı ḫalīfeye iletürler ve “Ḳana berāber iş itdi.”, diyü şūret-i vāḳı‘ ayı ḫalīfenüñ³¹¹⁵ ‘izz-i ḫuzūruna taḳrīr eylerler. Ḥalīfe ḡāyet [H145a] ḡayūr u cebbār ve ḡazūb u ḫūn-ḫār kimesne idi. Şeyḫe ‘itāb-āmīz ḫıṭāb idüp dir:

Mışra‘

Lāyık mı bir iş eyleyesin ḳana berāber

Neşr: “Sen muḫtesib misin? Ne eksigüñ ve ne maşlahatuñdur ki böyle biḫüde cür‘et idersin?” Şeyḫ eyitdi: “Belī muḫtesibüm.” Ḥalīfe eyitdi: “Seni kim muḫtesib itdi?” Şeyḫ eyitdi: “Seni kim ḫalīfe itdiyse beni daḫi ol muḫtesib itdi.” Ḥalīfeye ḫumm-ı bāṭın-ı pīrden feyż irişüp cemī‘-i ālāt-ı bezm ü ṭarabı meclis āḫirine ḳalan

³¹¹⁰ “İnsan, yasaklanan bir şeyi yapmaya düşkündür”

³¹¹¹ gitdikçe A, H, Ş: -P.

³¹¹² Bu mısra Güvāhî‘ye aittir. (Bk. Hengirmen, s. 206)

³¹¹³ “Her an gönüldeki ateşten dolayı şarap küpü gibi coşup kavruluyorum.”

³¹¹⁴ “Kapalı bir sır(kimsenin bilmediği, kapalı bir kutuya bezer sır) tüm halkın ağzına düştü.”

³¹¹⁵ ḫalīfenüñ P: -A, H, Ş.

cām gibi şikest eyledi. Nitekim kim hum-hāne-i dehrden cām-ı cefā tecerru^c idüp bāde-i belā³¹¹⁶ nūş iden aşhāb-ı derūndan ba^c zı dimişdür: [A132a]

Beyt

Şoḥbet şoñunda mey-gede cāmı gibi müdām

Pāmāl olup şikeste-i devrān olan başum

Neşr: Ve bir zamān başın öñüne şaldı ve deryā-yı ḥayrete taldı. Zamāndan şoñra başın kaldurup [Ş130b] yaşın silüp [P144b] girye-künān eyitdi: “Min ba^c d her kerih ü münker ki görürsen, kā[’]inen men kān saña hīç eḥad māni^c olmasun, men^c eyle.” Bu kışşadan ḥişşe oldur ki, her kimse ki emr-i Rezzāk-ı³¹¹⁷ یرزقه من حیث لایحتسب³¹¹⁷ ile muḥtesib-i ḥaḳḳānī ola, ol kimseden ḥavf ü ḥaşyet eylemez ve aña benī Ādem’den āfet irişmez.

Nazm

ان یکی باپیر خود گفتا که من
نهی منکر میکنم اندر زمن³¹¹⁸

لیک می ترسم که از اهل حسد
افتی در روزگار من رسد³¹¹⁹

[H145b]

گفت اگر این کار بهر حق کنی
از بلاهای دو عالم ایمنی³¹²⁰

Neşr: Ammā ḡayret-i dūnyevī bir kaç nev^c dūr: Biri emşāl ü akrāna nisbet ve biri ḥavāşş u ḥānümāna nisbetdür. Ammā emşāle nisbet ḡayret oldur ki, ādem akrānından müteferriḳ u mümtāz ve emşāl ü endādı miyānından³¹²¹ ser-efrāz olmaḳ murād idine ve cāh ü celāl ü ‘izzetde cümleden pīş ve şavlet ü ḳudret ü şevketde cemī^c inden biş olmaḳ isteye. Her āyine bu ḡayretüñ zuhūrı ve bu ḥamiyyetüñ vüfūrı kārḥā-yı bestenüñ ḡüşādına müfzī ve mühimmāt ḥasbe’l-murād olmasını muḳtaẓidür. Bu ḡayret tedbīr-i mühimmāt ve te’kīd-i siyāsāt emrinde ri^c āyeti lāzım bir şıfatdur ve bir ḥaşletdür ki eḥaşş-ı ḥaşā’iş-i ehl-i himmetdür.

³¹¹⁶ bāde-i belā A, P, H: lāy-ı belā Ş.

³¹¹⁷ “Ve ona beklemediği ve tahmin etmediği yerden rızık verir.” (Kur’ân-ı Kerîm, Talāk, 65/3)

³¹¹⁸ “Biri dönemin pirine dedi ki: ‘Ben insanları kötülük ve günah işlemekten engelliyorum.’”

³¹¹⁹ “Yalnız şundan korkuyorum ki, haset ehlinden hayatıma herhangi bir âfet ya da zarar gelir.”

³¹²⁰ “Pir de cevap verdi ki: ‘Eğer sen bu işi Allah için yapıyorsan, hem bu dünya hem de ahiretteki tüm belalardan korunursun.’”

³¹²¹ müteferriḳ ü mümtāz ve emşāl ü endādı miyānından A, P: -H, Ş.

Ammā havāşş-ı hānümān u hānedāna nisbet ğayret oldur ki, kişi havāşş-ı harīm ve harem-i muhteremini çeşm-i nā-mahremden dūr u mestūr idüp ve muhāfazat-ı hudūd-ı ‘işmet ü ‘iffetde bezl-i vüs‘ ü maqđdūr kıla. [P145b] Ve şer‘an ve ‘örfen müstaşsen olanuñ [A133a] ri‘āyetini üzerine vācib bile; tā zeyl-i ‘işmeti levş-i vaşmetden muṭahher olup çehre-i ‘iffeti ğubār-ı fitneden mükedder olmaya ve mürüvveti muḥill olan mevāzi‘ üñ [Ş131b] ğayrda kelimāt-ı ğaraż-āmizlerini işğā ve [H146b] kavlı-i fitne-engizlerini hükmi-nefāzla imzā etmeyeler.

Nazm

مكن بركارزن چندان صبوری

که افتد رخنه درسد غیوری³¹³⁰

Şulḥ hōşdur veli yerinde gerek

Şabr eyüdüür belı yerinde gerek

Zen-i ter-dāmene çü şabr ide merd

İrişür ğayreti cemāline gerd

Ödi şıdsun ol ādemüñ şad-bār

Bir seg içün geyik olur bī-‘ār³¹³¹

Neşr: Ba‘z-ı aşḥāb-ı ‘işmet, perdegıyān-ı harem-i ‘iffetine vaşıyyetinde dimişdür:

عصمتیا نرا بمقام جلال

جلوه حرامست مکر باجلال³¹³²

دیده بهر روی نباید کشاد

پای بهر کوی نباید نهاد³¹³³

این همه افت که بتن میرسد

از نظر توبه شکن میرسد³¹³⁴

³¹³⁰ “Kadının işine o kadar çok sabır gösterme ki, cesaretin seddine de delik düşebilir.”

³¹³¹ Bu üç beyit Hamdullah Hamdî’ye aittir. (Bk. Onur, s. 333)

³¹³² “Yüksek bir makama gelmiş ismet sahipleri için âdâbına aykırı olan işve ve cilve haramdır.”

³¹³³ “Gözünü her yere açmaman lazım (her tarafa bakmaman lazım), her sokağa adım atmaman gerek.”

³¹³⁴ “Senin vücuduna gelen bu kadar çok âfet ve bela, tövbelerini kırdığın için geliyor.”

دیده فرو پوش چودر در صدف

تا نشوی تیر بلا راهدف³¹³⁵

هرکه بجز جفت حالات بود

رخ منماکر همه خالت بود³¹³⁶

Neşr: Ve kemāl-i mürüvvat ü ğayretendür ki, bir kimesne ki āsitānını püşt ü penāh idüp ḥabl-i ḥavza-i ‘işmetine³¹³⁷ temessük ve ḥışn-ı ḥimāyetine taḥaşşün ide, zıll-i ḥimāyetinde ve kenef-i kifāyetinde āsüde olup girībānını dest-i ‘adūdan [P146a] şıyānetle ḥimāyet ide. Nitekim ehl-i bādiyenüñ ve ‘Arab-ı ‘arbānuñ ‘ādeti ve resm ü āyini [H147a] budur. Ḥālā bu ‘ādet [A133b] ehl-i Ḥicāz mābeyninde cārīdür. Ḥattā bir çarpā mer‘a u çerāğāhlarına dāḥil olsa, bī-çün u çirā mer‘i olup dest-i cevr-i şayyāddan bī-ḳayd u āzād olur.

Ḥikāyet: Behrām-ı Gür şehzāde iken [Ş132a] atası Yezdicerd terbiyet için diyār-ı ‘Arab’da Nu‘mān bin Münzir ḥizmetine göndermişti. İttifāk bir gün şikārgāhda bir āhū-yı müşgīn-nāfuñ ardına düşdi. Āhū giderek şiddet-i germā vü ḥarāret-i hevādan bī-tāḳat olup bir A‘rābīnün sāyebānı sāyesine şıgındı. ‘Aḳabince Behrām-ı Gür daḥi na‘re-zenān, elinde sinān-ı cān-sitān der-i ḥaymeye gelüp A‘rābiye eyitdi: “Ol āhū benüm oḳlanmış şikārumdur, elbette çıkar.” A‘rābī şehzādeyi bilmedi, lākin gördi bir pādīşāh yigit...

Nazm

Raḥşı kūh-ı bād-cünbiş tiġı berḳ-ı āb-gün

Raḥşına gerdün fedā tiġına ḳurbān āfitāb

Neşr: Bir serv-reftār u şeker-ġüftār çār-ebrūdur ki ḥaṭṭ-ı sebzi Ḥızr gibi leb-i āb-ı ḥayātda perveriş bulmuş ve sebze-i ḥaṭṭı çemen-i cinān gibi kenār-ı cüybār-ı Kevşer’de ḥāşıl olmuş.

Beyt

Gird-i la‘l-i dūr-feşānında yazılmış sebz-ḥaṭ

Ḥālden ol ḥaṭ ḥavālīsini zeyn itmiş nuḳaṭ

Neşr: Ve bu ma‘nā-yı renginde³¹³⁸ bu beyt ḥayli şirīn düşmüşdür. [H147b]

Beyt

La‘liñ cānā fuḳā‘ı üzre ḥaṭṭ-ı ābdār

³¹³⁵ “Kabuğundaki inci gibi gözünü her şeye bakmaktan koru, ta ki belalara hedef olmayasın.”

³¹³⁶ “Sana helal olan eşinden başka yüzünü kimseye gösterme; her ne kadar güzellik sahibi olsan da.”

³¹³⁷ ḥabl-i ḥavza-i ‘işmetine A, H, Ş: ḥavza-i ‘işmetine P.

³¹³⁸ ma‘nā-yı renginde P: ma‘nāda A, H, Ş.

Müşg ile kılmış raqam şerbet yürekli tazelər

Nesr: A^c rābī eyitdi: “Ey şehsüvār-ı fütüvvet, tārīq-ı mürüvvetden dūrdur ki, bir āhū gele,³¹³⁹ bizim [P146b] dūdmānımızu penāh ide, biz aña bī-vefālīk idevüz. İşbu³¹⁴⁰ der-i haymede zīn ü licāmla zeyn olunan esb-i tāzī-i tīz-tāzı al senüñ olsun, ol āhūyı bize bağışla.” Bu hamiyyet ü himāyet [A134a] Behrām’a hōş gelüp esbe iltifāt itmeyüp ‘inān-ı iltifātı bir cānibe daği munşarif kıldı. Ol dem ki [Ş132b] şeb-çerāğ-ı tāk-ı salţanat farkında tābende ve tavq-ı fermānı cemī‘-i ‘Acem’üñ gerden-i itā‘atlerinde efkende oldı, A^c rābī taleb idüp terbiyetler eyledi ve faħru’l-gazelān lākāb kodı.

Nazm

Çü bī-kes ide āsitānuñ penāh

Aña ‘ayn-ı şefkatle eyle nigāh

İdip terbiyet kıl ri‘āyet anı

Hamiyyetle eyle himāyet anı

Çü bir kaṭre deryāyı eyler penāh

Şadef şadrın eyler aña tekyegāh

İder terbiyetler niçe rūzgār

Kılur anı bir güher-i şāhvār

Bāb-ı Sī vü Dūvüm: Der-Siyāset

Siyāset iki nev^c dūr: Biri kişinüñ kendü³¹⁴¹ nefsi siyāsetidür ve biri ğayrı siyāsetidür. Ammā siyāset-i nefis, ahlāk-ı zemīme vü evşāf-ı demīmeyi şifāt-ı hamīde [H148a] vü hışāl-i pesendīdeye tebdīldür. Ammā siyāset-i ğayr iki kısımdu: Biri siyāset-i havāşş-ı bārgāh ve muqarrebān-ı dergāhdur. Bu kısım bāb-ı çihlümde mezkūr olsa gerekdür. Ve biri siyāset-i berāyā ve ‘avām-ı re‘āyādur. Bundan maqşūd, peyveste qallāşları tersān ve evbāşları hirāsān idüp [P147a] bī-günāh ü nīk-kirdārları ümīd-vār itmekdür.

³¹³⁹ gele P: -A, H, Ş.

³¹⁴⁰ İşbu P: -A, H, Ş.

³¹⁴¹ kendü Ş: -A, P, H.

Hakīm Ebūzercmīhr'den istifisār eylediler ki:³¹⁴² “Selāṭīnūñ büzürgvārı kimdür?” Hakīm eyitdi: “Oldur ki sāḥa-i zımmetleri naqş-ı mezemmetden berī olanlar sāye-i sa‘ādetinde [A134b] müreffehü'l-ḥāl ve mücrim ü cānī vü ḥā'inler tıg-ı kahrından tersān u muẓtarībü'l-bāl olalar ve ḥande-i tıg-ı berķ-niṣānı muķterin-i gırye-i sitemkārān ve bārīka-i nesīm-i feyż-resānı [Ş133a] muķārin-i dil-i pejmürde-i sitem-dīdegān ola.”

Hüşeng-i pür-ferheng dimişdür: “Ben nīk-nefs ü zu‘afāya raḥmet-i Erḥamü'r-rāḥīmīnüm ve bed-nefs ü cebbārīne kahr u gadaḇ ve saḥaṭ-ı Rabbü'l-‘ālemīnüm. Nīş-i kahrüm nūş-ı luṭf u şefkatle ve zehr-i heybetüm şükr ü merḥametle āmīḥtedür.”

Beyt

ترياك و زهر هردو مراد زخزينه است

ان را بدوستان دهم اين را بدشمنان³¹⁴³

Neşr: Ba‘z-ı felāsife-i sālīfe dimişlerdür: “Medār-ı riyāset-i şāḥān ve niẓām-ı cihān siyāsetdür ki, [H148b]³¹⁴⁴ Ve siyāset işlāḥ-ı ‘ālem-i kevn ü fesād için şaḥne-i şāḥīb-riyāsetdür.³¹⁴⁵

Mışra‘

Riyāset siyāsetsiz olmaz tamām

ومن حسن السياسة دامت الرياسة³¹⁴⁶

Ekābir-i ḥükemā dimişlerdür: “Māl-i bī-ticāret pāydār ve mülk-i bī-siyāset ber-ķarār degüldür. Eger aḥkām-ı siyāset cārī olmasa, eṭvār-ı benī Ādem bu nesak üzere olmazdı ve kânün-ı te‘dīb ü ta‘zīb olmasa kār-ı ‘ālem niẓām u intizām bulmazdı. Ba‘z-ı efāzıl dimişlerdür: “Siyāset, sebep-i niẓām-ı ‘ālem ve bi-ḥükmi-³¹⁴⁷ [P147b] bā‘iş-i ḥayāt-ı benī Ādem’dür.”

Beyt

از سياست نظام يابد ملك

بی سياست خلل پذير بود³¹⁴⁸

Neşr: Egerçi ‘arūs-ı³¹⁴⁹ bir nigār-ı dil-peẓirdür, ammā pīrāye-i³¹⁵⁰ den nā-gürīzdür. Her pādīşāḥ ki muķteẓā-yı³¹⁵¹

³¹⁴² eylediler ki A, H, Ş: iderler ki P.

³¹⁴³ “Panzehir ve zehir ikisi de aynı kaynaktan elde edilir; onu dostlara, bunu ise düşmanlara veririm.”

³¹⁴⁴ “Liderlik siyāsetsiz tamam olmaz.”

³¹⁴⁵ ve siyāset işlāḥ-ı ‘ālem-i kevn ü fesād için şaḥne-i şāḥīb-riyāsetdür A, P, H: -Ş.

³¹⁴⁶ “Liderliğin devamı siyasetin güzelliği ile dir.”

³¹⁴⁷ “Kısasta sizin için hayat vardır.” (Kur’ân-ı Kerīm, Bakara, 2/179)

³¹⁴⁸ “Siyaset ile memleket düzen bulur; siyaset olmayınca da işler aksar, sıkıntıya uğrar.”

³¹⁴⁹ “Memleket ancak adaletle (kâim) olur.”

³¹⁵⁰ “Adalet ancak siyasetle olur.”

السياسة [A135a] dan bî-ḥaberdür, az müddetde erkân-ı memleketi mütezelzil ve esâs-ı salṭanatına ḥalel-i müteḥalḥıl olur. Zîrâ zînet-i mülk ü millet ve maşlahat-ı dîn ü devlet siyâsete menûṭ u merbûṭdur. [Ş133b]

Nazm

تیغ سیاستست که رخسار ملک را
سازد جهان بروز درخشان چو افتاب³¹⁵²

معماری سیاست اکر بی مددکند
کردد جهان زسیل جفا و ستم خراب³¹⁵³

Neşr: Ve bî-ḳā‘ ide-i şer‘ at hîç bir ḥaḳ merkezinde [H149a] ḳarâr-gîr ve bî-zâbıṭa-i siyâset kâr-ı şer‘ ü dîn intizâm-pezîr olmaz. Pes siyâset-i mülük şer‘ i muḳavvî ve aḥkâm-ı şer‘ meliki mürevviḥdür.

Nazm

سر سبزی نهال سعادت بیباغ ملک
بی چشمه سار شرع مطهر طمع مدار³¹⁵⁴

لیکن زلال چشمه دین کی شود روان
بی سایه سیاست شاهان نامدار³¹⁵⁵

Neşr: Ve fî-nefsi’l-emr siyâset medâr-ı intizâm-ı ra‘ iyyet ve bâ‘ iş-i sükûn u ârâm ve ḳarâr-ı memleketdür.

Nazm

کر تیغ سیاست سلاطین نبود
در عالم خاکی اب خوش کس نخورد³¹⁵⁶

چو خون کرید سر شمشیر شاهان
دهان مملکت پر خنده کردد³¹⁵⁷

³¹⁵¹ “Başkanlığın tehlikesi yönetimdeki zayıflıktır.” (Bk. Yılmaz, **Kültürümüzde Arapça ve Farsça Asıllı Vecizeler Sözlüğü**, s. 21)

³¹⁵² “Siyasetin kılıcıdır ki memleketin yüzünü, güneş gibi parlak ve güzel yapar.”

³¹⁵³ “Dünyada siyaset olmasa düzen namında bir şey kalmaz, dünya zulümlerle yıkılıp gider.”

³¹⁵⁴ “Memleket bahçesinde, saadet ve mutluluk fidanın yeşilliği, din nehrinin temiz ve kutsal suyu sayesinde.”

³¹⁵⁵ “Bu din çeşmesinin saf ve berrak suyu nasıl daima akıcı kalabilir? Ünlü padişahların siyaseti sayesinde...”

³¹⁵⁶ “Sultanların siyaset kılıçları olmasa, bu dünyada kimse huzur ve rahatlıkla bir su bile içemez.”

³¹⁵⁷ “Padişahların kılıç uçları kan ağladığında; memleketteki halkın ağzı kahkahalarla dolar.”

Neşr: Eḥādiş-i şerīfede vārid olmuştur ki: “Eger pādişāh-ı ‘adl-perver ü dād-güster [P148a] olmasaydı yeryüzinde benī Ādem biri birini yerdı ve mānend-i zübāb, biri birinūñ kanına aş yirerdı.”

Ḥulefādan biri minbere şu‘ūd idüp bir eline tīg-ı ḥūn-rīz ve bir eline Muşḥaf-ı şerīf alup ešnā-yı ḥuṭbede ḥalkā ḥiṭāb idüp eyitdi: “İyülere Muşḥaf-ı şerīf besdür, ammā bedlere³¹⁵⁸ şemşīrden ğayrı tedbīr yoḫdur.”

Naẓm [A135b]

سیاست اتشی باشد که انرا

زبهر بد سكالان بر فروزند

چو ایشان میفروزند آتش ظلم

همان بهتر که ایشانرا بسوزند³¹⁵⁹

Neşr: Ṭamġaç Ḥan -ki pādişāh-ı nāmdārdı- mi‘mār-ı siyāseti ‘arşa-i memleketi [Ş134a] ma‘mūr ve şemşīr-i [H149b] heybeti bünyād-ı bī-dād ü sitemi şehr ü vilāyetden dūr itmişdi.

Naẓm

تاخت از رسم قهر او فتنه

زان سوی نیستی بصد فرسنگ³¹⁶⁰

رفت از صیقل سیاست او

ژنگ ظلم از رخ جهان دورنگ³¹⁶¹

Neşr: Bir gün evbāşlardan bir baş ḳallāş dīvān-ı şāha gelüp eyitdi: “Şikeste vü beste naẓar-ı sultāna tuḥfe gül-deste getürdüm”. Sultān eyitdi: “Bu gül-desteyi ḳanda bulduñ?” Eyitdi ki: “Gülzārdan divşirdüm.” Eyitdi ki: “Bu gülzār kendü mülküñ midür, ya şāḥibinden şatun mı alduñ?” Eyitdi: “Bu şehrde güli kimse fūls-i aḥmere almaz, ğāyet bī-ḳadr ü ḳıymetdür.” Ṭamġaç eyitdi: “Bī-destūr ğayruñ bāğından gül diren, mīve daḥi ḳoparur.

Mışra‘

زیرا که زکار کار خیزد³¹⁶²

Neşr: Bu ‘amellerden daḥi niçe şūret zūhūr u şudūr bulur, varuñ elini kesīñ. [P148b] Bir daḥi bir kesūñ esbābına destini dırāz eylemesün.” Eṭrāfdan eller ol ḳadar şefā‘ at

³¹⁵⁸ bedlere A, H, Ş: yaramazlara P.

³¹⁵⁹ “Siyaset öyle bir ateştir ki, onu kötü niyeti olan, anlaşmaya niyeti olmayanlara yakarlar. Bunlar zülüm ateşini yaktıklarında, bu siyaset ateşi de onları yakıp kül eder.”

³¹⁶⁰ “Onun kahrından dünyanın her tarafına fitneler yayıldı ve her yerde hareketlenme oldu.”

³¹⁶¹ “Onun siyasetinin etkisi altında bu iki yüzlü dünyanın yüzünden zülüm rengi temizlendi.”

³¹⁶² “Çünkü işten iş çıkar; her iş başka bir işe vesile olur.”

idüp dest-girlik eylediler, engüştini kaç‘ dan gayrı şüret el virmedi. Ve Tamgaç Han, peyveste dendân u düzdân ve evbaş u kallâşlaruñ vücūd-ı nâ-pâkini cerîde-i rûzgârdan tîğ-ı siyâsetle hakk itmegi ‘âdet idinmişdi. Bir rûz³¹⁶³ dervâze-i şehruñ üzerine yazmışlar ki: “Biz giyâh u nebât gibi yüz kesüp [H150a] biçdikçe ziyâde oluruz.” [A136a] Bu haber sultâna yetişdi, buyurdi: “Yanına yazdılar ki biz daği bāğbānuz, muntazırız, her kimse ki mānend-i giyâh baş çıkarur ve çemen gibi barmağ gösterir, kökin güne gösterürüz, ayrığ bitmez.”

Beyt³¹⁶⁴

هر خار که سربرزند از کلشن ملک

فی الحال سرش بتیغ بر باید داشت³¹⁶⁵

[Ş134b] **Hikâyet:**³¹⁶⁶ Hürmüz bin Nüşîrevân -ki ‘adlini siyâsete qarîn ü hem-dem ve luţfunı qahr u cevre munzamm kııurdı ve nîk-ñilkatleri nevâht idüp bed-ñuları rüsvây iderdi.

Naẓm

زده سیاست اوراه کاروان ستم

-کشیده مرحمتش خوان عدل در عالم³¹⁶⁷

Neşr: İttifâk rikâbdârı bir bâğa güzer idüp bî-icâzet-i bāğbān bir hūşe-i engür qopardı, bāğbān ‘inānını tıutup eyitdi: “Beni irzâ kııl ve illâ pâdişāha senden şikâyet ü tazallüm iderin.”

Mışra‘

Seni āveng ider üzüm yerine³¹⁶⁸

Neşr: Ğulām ol qadar ki dīnār u direm virdi, mütesellî vü rāzı olmadı. El-kışşa Hürmüz’üñ heybet-i siyâsetinden hezâr dīnār kāmîlü’l-‘ıyârıla güçle ħâtırdan taţyīb ü teslît [P149a] itdi. Ĥükemā dimişlerdür: “Salţanat mişāl-i nihāldür ve siyâset mānend-i āb-ı zülāl... Pes lâzımdur ki biğ-i dıraht-ı salţanat dā’im āb-ı siyâsetle sîrāb ola; tā şemere-i emn ü emānı müşmir olup her dem tarî vü şādāb ola.” [H150b]

Qıı‘a

خوش ان شهر یاری که از روی دانش

تامل کند در کتاب سیاست

³¹⁶³ rûz A, H, Ş: gün P.

³¹⁶⁴ Beyt P: Naẓm Ş: -A, H.

³¹⁶⁵ “Memleketteki bahçelerinde diken kafa çıkartırsa, aniden kılıçla kafasını kesmek gerek.”

³¹⁶⁶ Hikâyet A, H, Ş: Neşr P.

³¹⁶⁷ “Onun siyaseti, dünyadaki zulüm kervanının yolunu kesmiş, âlemde merhameti adaletten kocaman bir sofra açmış.”

³¹⁶⁸ Seni āveng ider üzüm yerine P: Üzüm yerine seni āveng ider A, H, Ş.

سرتيغ او كلشن سلطنت را

تر و تازه دارد باب سياست³¹⁶⁹

Hikāyet: Selāṭīnūñ biri bir ḥakīmden su’āl eyledi ki: “Müstahaqq-ı siyāset benī Ādem’den ḳanḳı t̄ā’ife ve ne milletdür?” [A136b] Eyitdi ki: “Hīç, ādem olanuñ siyāsete istiḥḳāḳı yoḳdur. Belki siyāset, ‘avām-ı ke’l-en‘ām ve sibā‘ u hevāmm içündür. Ya‘ ni nāsdan ba‘zı maḥz-ı ḥayr ve ḥayr-ı maḥzdur. Bu t̄ā’ife el-ḥaḳ mülke mülḥaḳdur ve ba‘zı şerr-i maḥz ve maḥz-ı şer ve ‘ayn-ı ḍarr ve āzār-pīşe [Ş135a] vü bed-endīşedür, bi-ḥüküm-i ³¹⁷⁰اضل هم اوليك کالا نعام بل sibā‘ u hevāma mülḥaḳ, belki andan daḥi³¹⁷¹ ednā ve alçaḳdur. Ve müsteḥaqq-ı siyāset bu t̄ā’ifedür ki, ādem maḳūlesi degüldür.”

Naẓm

سياست پسندیده باشد بسی

ولیکن نه کويم که باهر کسی³¹⁷²

بخور مردم ازار را خون و مال

که از مرغ بد کننده به پر و بال³¹⁷³

Hikāyet: ‘Ahd-i Nūşīrevān-ı ‘Ādil’de³¹⁷⁴ bir zālīm bir za‘īfūñ yüzüne bir sille urdı ki gözinden odlar çıḳdı. Nūşīrevān’uñ bu vaż‘ından [P149b] nā’ire-i ḡaḍabı şu‘le çeküp buyurdı, meydān-ı siyāsete getirüp ḥaşmınuñ gözine ḳarşu boynunu urdılar. Ḥavāşşından biri eyitdi: “‘Adl-i melikden ba‘iddür ki bu ḳadar cürm ile bir ādemi bī-cān ide...” Nūşīrevān [H151a] eyitdi ki: “Ḥāşā, ben ādem bī-cān itmedüm; belki kelb-i ‘aḳūr ve mār-ı pīçānı bī-cān eyledüm.”

Naẓm

کسی کويپشه کرد ازار مردم

بمعنی بدترست از مار و کژدم³¹⁷⁵

Neşr: Ve siyāset bir niçe mertebedür, evvel va‘d ü va‘īd, andan tehdīd, andan taḥdīd ve ḍarb-ı şedīd, ḥadden³¹⁷⁶ tecāvüz iderse ḥabs-i medīd, anuñla daḥi olmazsa

³¹⁶⁹ “O padişah iyidir ki, bilgeliği için siyaset kitabını okuyup onun üzerine düşünür. Böylesi bir padişahın kılıç ucu saltanat bahçesini, siyaset suyuyla hep taze tutar.”

³¹⁷⁰ “İşte bunlar hayvanlar gibi hatta daha sapıktırlar.” (Kur’ân-ı Kerîm, A’raf, 7/179)

³¹⁷¹ daḥi P: -A, H, Ş.

³¹⁷² “Siyaseti bilmek çok iyi bir özelliktir; fakat bu siyasetten de herkesle konuşmamak gerek.”

³¹⁷³ “İnsanlara eziyet eden kişilerin kanını da malını da ye; zira ki tavuktan daha çok etlenip butlanmışlar.”

³¹⁷⁴ ‘Ahd-i Nūşīrevān-ı ‘Ādil’de P: ‘Ahd-ı Nūşīrevān’da A, H, Ş.

³¹⁷⁵ “Halka eziyet etmeye başlayan kişi, aslında yılan ve akrepten beterdir.”

³¹⁷⁶ ḥadden A, P, Ş: andan H.

bi-ḥükm-i ³¹⁷⁷ nokṭa-i vücūd-ı nā-pākinden şafḥa-i rūzgārı pāk idüp helāk ideler.

Beyt

اتش را که خلق ازو سوزند

[A137a] جز بکشتن علاج نتوان کرد³¹⁷⁸

Neşr: Ve fevā'î-i 'avā'id-i siyāsetden biri daḥi şerri redd ve Ye'cūc-i fitneyi seddür. Zīrā merdüm-i ḳattāl ü şūr-engīz āteş-i siyāseti tiz göricek, bir gūşeye nā-güzīr gürīz ider. Ve eger kār-ı siyāsetde imhāl ü ihmāl müşāhede itseler, her gūşeden hezār fitne-i nā'ime ḥareket idüp her cihetden şerr ü şūr zūhūr ider. [Ş135b]

Naẓm

اگر سلطان نفر مايد سياست

زند هرنا کسی لاف رياست³¹⁷⁹

بلا برهم زند روی زمین را

نه دولت را بقاماند نه دین را³¹⁸⁰

چو مردم ضبط درکشور نه بینند

[P150a] بجز فتنه دهی دیگر نکیرند³¹⁸¹

Neşr: Hem bu bābda dimişlerdür:

Naẓm

اگر نه هیبت شمشیر پادشاه بود

چه فتنها که بیکدم ز شهر بر خیزد³¹⁸²

کسی که دست چپ از دست راست نشناسد

[H151b] هزار فتنه چو دستش دهد برانکیزد³¹⁸³

Bāb-ı Sî vü Süvüm: Der-Teyakkuz u Hıbet³¹⁸⁴

³¹⁷⁷ “Son çare hastalıklı organı daḡlamaktır.” (Bk. Yılmaz, **Kültürümüzde Arapça ve Farsça Asıllı Vecizeler Sözlüğü**, s. 24)

³¹⁷⁸ “Ateş ki bütün halkı yakabilir, öldürüp söndürmekten başka şekilde kontrol altına alamazsın.”

³¹⁷⁹ “Eğer sultan siyaseti yerine getirmezse, gereksiz insanlar baş olup gücü ellerine almaya çabalayacaklardır.”

³¹⁸⁰ “Bela yeryüzündeki düzeni bozacaktır, ne devletten ne de dinden eser kalacaktır.”

³¹⁸¹ “Halk memlekette düzen ve güç görmezse, fitne çıkarmaktan başka bir şey yapmazlar.”

³¹⁸² “Padişahın kılıç korkusu olmasa, bir anda şehirde binlerce fitne ve olay çıkar.”

³¹⁸³ “Sağ elini sol elinden ayırt edemeyen kişi, yeri geldiğinde binlerce fitne ve belaya sebep olur.”

Teyakkuz, başar-ı başiretten perde-i ğafleti ref idüp aḥvāl-i rüzgāra dīde-i i tibārla nazār idüp³¹⁸⁵ bīdār olmaqdur. Ve ḥibret, eṭvār-ı aḫṭar-ı arza mutafaṭṭım ve ḥabīr olup ḥāl-i ğayrdan mütenebbih ü naṣīḥat-pezīr olmaqdur. Merdüm-i dānā-yı tīz-ḥūş u ma rifet-gūş ve hūner-cūy u faẓīlet-pervere lāzım u lābüddür ki çerāĝ-ı aḫl ile kendü uyūbunı teccüs ü tefahhuş ide. Eger aḫdet-i nigūhīde ve şıfat-ı nefrīdesi varsa, cidd ü cehd ve bezl-i cūhd idüp izālesine sā i ola.

Hikāyet: Bir düzd-i ayyār-pişe var idi ki vehmden tīz-rev ve ḥayālden şeb-revdi. [A137b] Ve ḥiṣār-ı keyvānı naḫb ile şaḫb idüp zūhre-i zehrānuñ ruḥsārından niḫābın çekerdi ve raḥne-i revzenden māhtāvār³¹⁸⁶ içeru düşüp semmü'l-ḥıyāt kadar şikāfdan ḥayt-ı şu a la āfitābvār inerdı ve şebūñ gözine gül şaçup şubḥuñ başından amāmesin kapardı. Ol vilāyetüñ vālisi niçe rüzgār kaşd itdi ki kemend-i ḥile ile şayd idüp kayd u bend ide, müyesser olmadı. Bir şeb düzd-i mezbūr aḫdet-i ma hūdesi üzere [Ş136a] gürbe [P150b] müteraşşıd-ı müş olduĝı gibi bir künc-i dīvāra siñüp ḥāmūş ve dilbend şikār itmege³¹⁸⁷ [H152a] dīde vü gūş olur. Nāĝāh nigāh ider görür, bir cemā at, bir bernā³¹⁸⁸ ve bir zenı zinā itmişler³¹⁸⁹ diyü tıutup qarılar pül çıkımın düger gibi muḫkem bend idüp³¹⁹⁰ maḫkeme-i kādīye alup giderler. Zen feryād eydür ki: “Hey müselmānlar, adem öldürmedüm, ḥırsızlık itmedüm, ben biçāreden ne istersiz?” Düзде bu süḥan ziyāde gūşmāl virüp kendü kendüye eyitdi: “Nefrīn ü hezār nefrīn bir ame le ki bir kaḫbe-i rüzgār u zen-i bāzār ve rūspī-i bī-ser ü sāmān u bī-ār³¹⁹¹ andan neng ü aḫ ide!..” Tefvīḫ-ı İlāhī irişüp³¹⁹² ol pişeden انبت مما عملت و³¹⁹³ diyüp tevbe vü rucū idüp ḥāb-ı ğafletden³¹⁹⁴ bīdār oldu.

Ḥuşūşā melik-i ādile lāzım ve mühimdür ki teccüs-i mühimmāt-ı memleket³¹⁹⁵ ve tefahhuş-ı aḫvāl-i ra iyyetde bezl-i vüs u maqdūr ve sa y-i mevür ide. Tā zulm ü zeleden esās-ı kāḫ-ı ma delet ḥalel bulmadın ve dest-i tedāriküñ dāmen-i telāfiye vuşūli ḥayyiz-i imkāndan [A138a] dūr olmadın meremmete şalāḫıyyeti varsa ıslāḫ eyleyeler.

³¹⁸⁴ Der-Teyakkuz u Ḥibret H, Ş: Der-Teyakkuz A, P.

³¹⁸⁵ idüp A, H, Ş: kılup P.

³¹⁸⁶ māhtāvār P, H, Ş: niḫāb-vār A.

³¹⁸⁷ itmege A, H, Ş: eylemek için P.

³¹⁸⁸ bernā A, H, Ş: civān P.

³¹⁸⁹ itmişler A, H, Ş: itdiler P.

³¹⁹⁰ diyü tıutup qarılar pül çıkımın dıker gibi muḫkem bend idüp A, H, Ş: -P.

³¹⁹¹ ve rūspī-i bī-ser ü sāmān u bī-ār A, H, Ş: -P.

³¹⁹² tevfiḫ-i İlāhī irişüp P: -A, H, Ş.

³¹⁹³ “Yaptıklarımın dōndüm ve işlediklerimden tövbe ettim.”

³¹⁹⁴ ḥāb-ı ğafletden P: -A, H, Ş.

³¹⁹⁵ teccüs-i mühimmāt-ı memleket A, P, H: teccüs-i mühimmāt Ş.

Nazm

به اول توان کرد اصلاح کار

ازان پیش کز کف رود اختیار³¹⁹⁶

Hikāyet: Naql olunur ki Hāzret-i Dāvud ‘aleyhi’s-selāmi’l-Vedūd zırh gibi serāpā dīde olup tā evvel-i şebden encāma dek tebdīl-i cāme idüp [H152b] şehir ü bāzārı gedā şūretinde geşt idüp herkesden haber şorardı ve derdi ki: [P151a] “Dāvud sizūñle ne yüzden mu‘āmele ider ve ḥadem ü ḥaşemi ne tarīḫa sülūk eyler?”

Nazm

چه نیکو متاعیست کار اکھی

کزین نقد عالم مبادا تهی³¹⁹⁷

[Ş136b]

ز عالم کسی سربرارد بلند

که در کار عالم شود هوشمند³¹⁹⁸

چنین گفت ان مرد صاحب یقین

ز اخبار شاهان ایران زمین³¹⁹⁹

که هر مز بهنکام نزع روان

بخسرو چنین گفت کای نوجوان³²⁰⁰

جهانی بذات تو وابسته اند

بفرمان و حکم تو وابسته اند³²⁰¹

بغفلت مکن خواب و بیدار باش

ز احوال کیتی خبردار باش³²⁰²

چو در عهده تست عالم تمام

مشو غافل از کار خود والسلام³²⁰³

³¹⁹⁶ “Olaylar iyice rayından çıkmadan, işin başında her şeyi düzene sokmak gerek.”

³¹⁹⁷ “İşi bilmek çok iyi bir nimettir, âlem bu nakit sermayeden boşaltılmasın, mahrum kalsın.”

³¹⁹⁸ “Bu dünyadaki işlerden başı dik bir şekilde çıkan kişi, akıllı ve uyanıkça davranandır.”

³¹⁹⁹ “Sözlerine güvenebileceğimiz o adam, İran padişahlarının haberlerini şöyle verdi:”

³²⁰⁰ “Ki Hürmüz ruhunu teslim etmeye yakın bir zamanda, Hüsrev’e şöyle dedi: ‘Ey delikanlı!’”

³²⁰¹ “Bir cihan senin huyuna suyuna, senin fermanların ve hükümlerine bağlıdır.”

³²⁰² “Gaflete düşme ve uyanık ol, dünyadaki olan bitenlerden haberdar ol.”

³²⁰³ “Bütün memleketten sen sorumlu olduğun sürece, işinden bir dakika için bile habersiz kalma, bu kadar.”

Neşr: Ve şart-ı āgāhī vü sa‘adet-i destgāhī oldur ki, her қазиyye ki aşhāb-ı ‘ırz-ı bī-ğarāzdan ma‘raz-ı ‘arza bürüz ider, hükmi-i қаzā-mazāda ta‘cīl buyurmayalar ki hükemā dimişlerdür: “Hükmi-i pādīşāh-ı ‘adālet-güster nāzile-i қаzā vü қадere beñzer ki çün ‘ālem-i meşiyetden temeşşī idüp ‘azm-i ‘ālem-i beşeriyet ide, hīç bir vecihle [A138b] def u men‘ müyesser ve ihtirāz ü ictināb mutaşavver degüldür.”

Beyt

Қазā қавсinden atılsa қақан tīr

Gerü döndürmez anı hīç tebdīr [H153a]

Neşr: Pes şart-ı vāliyān-ı hıttā-i saltanat ve hāmiyān-ı havza-i memleket oldur ki umūr-ı meşālih-i cumhūrda bī-hüccet-i қāṭı‘ u delīl-i sātı‘ ve bī-beyyine-i rüşen ü bürhān-ı vāzıh hīç bir hükmi imzā ile қаzā ve bī-te’emmül-i im‘ān [P151b] u tedebbür-i iḳān hīç bir emri қаzā ile imzā itmeyeler.

Nazm

نباشد پسندیده عقل و شرع

که بی رخصتی شاه فرمان دهد³²⁰⁴

که همچون قضای خدا حکم او

کهی جان ستاند کهی جان دهد³²⁰⁵ [Ş137a]

Neşr: Ve bir şart daḫi oldur ki, kemān-ı gümān ile bir bī-günāhı tīrvār muzīk zarar pertāb itmeyeler ki³²⁰⁶ ان بعض الظن اثم çok zann ü gümān şāḫibine vizr ü ziyāndur. Eger bir kimse bī-taḫḫīk u iḳān mücerred gümānla bir mühimme hükmi ü fermān ide, nāgāh ol gümān ḫaṭā olursa, bī-şekk ü reyb kendüyi maḫall-i saḫṭ ve ḡaḫab-ı Rabb-i Mālik ider. Ne‘ ūzu bi’llāhi min zālik, yoқ yere hālik olur.

Nazm

Saқın bir şaḫṣa zann-ı bātıl ile

‘Uḫūbet itme olursun peşimān

Peşimānlıқ ḫod aşla aşşı itmez

Қақан şek gitse zāhir olsa iḳān

³²⁰⁴ “Bir pādīşāhın habersiz ve yersiz ferman vermesi, akıl ve din tarafından beğenilmez.”

³²⁰⁵ “Çünkü onun fermanı Allah’ın takdiri seviyesindedir, bir pādīşāhın fermanı memleketi için çok önemlidir; bazen can alabilir, bazen de can verebilir.”

³²⁰⁶ “Zannın çoğundan kaçınınız; çünkü zannın bir kısmı günahdır.” (Kur’ān-ı Hakīm, Hucurat, 49/12)

Hikāyet: Rūzgār-ı Kubād Şehriyār'da a^c vān-ı şahnedden biri finā-yı şehri geşt ü güzār³²⁰⁷ ider iken yolu bir vīrāneye uğrar, görür bir ser-bürīde beden yatur [A139a] ve sīnesi üstinde [H153b] bir tīg-ı hūn-āşām turur, çeşme-i cāndan el yumış ve peymāne-i hayāt tulusun içmiş.

Mışra^c

Götürüp bezm-i cihāndan ayağı yā Hu dimiş

Nesr: Ve bir şahş bu meyyitüñ yanında mütehayyir ü medhüş tırmuş, derhāl yüzine bir kaç tabanca ve gerdenine zencīr ve eline bilekçe urdı. Derdmendi dest ü gerdenine bend keşān keşān dīvāne zencīrin sürer gibi yanınca yüzün yerlere süre süre³²⁰⁸ huzūr-ı hākime getürdi. Hākim [P152a] āvāz-ı cān-güdāzla harīf-i mazlūm üzere hucūm idüp didi: “Ol kimesneyi niçün katl eyledüñ?” Harīf eyitdi: “Hāşā ve şümme hāşā ki ben ne kātili bilürin, ne maqtūli... Ancağ bunu bilürin ki yolum bir vīrāneye düşüp gördüm, bir mürde-ten [Ş137b] ve bir başsız beden kana müstağrak, sīnesi üstinde bir bıçağ yatur. Bu hāleti görüp medhüş u mütehayyir oldum. Ne gitmege tākātım ve ne tırmağa kudretüm oldı, meyyit-i müteharrik olup kaldım.³²⁰⁹ Bu kimse³²¹⁰ beni bu hāletde görüp ben müstemendüñ pāy ü gerdenine bend urup buraya getürdi.³²¹¹

Beyt

Şaldı zencīr-i hükmi çün tağdır

Boynımı tıtdum oldum aña esīr

Çün yazılmışdı alnuma bu raqam

Ne kılam çünki oldı ceff-i kalem

Nesr: Bākī fermān dergāh-ı ‘adālet-penāhuñdur.’ Hākim eyitdi: “Ben zann-ı gālībümle hüküm iderin ki kātıl sensin. Şimdi kemend-i hīle [H154a] vü bend-i³²¹² inkārla benüm çāh-ı maḥbesümden ḥalāş olmağ istersin.” Bī-çāre eyitdi: “Vehm ü

³²⁰⁷ geşt ü güzār A, H, Ş: geşt P.

³²⁰⁸ Derdmendi dest ü gerdenine bend keşān keşān dīvāne zencīrin sürer gibi yanınca yüzün yerlere süre süre A, H, Ş: Derdmendi keşān keşān yüzün yerlere süre süre P.

³²⁰⁹ bir bıçağ yatur. Bu hāleti görüp medhüş u mütehayyir oldum. Ne gitmege tākātım ve ne tırmağa kudretüm oldı meyyit-i müteharrik olup kaldım. A, H, Ş: tīg-ı bürrān. Bu hāleti hemān ki gördüm medhüş u mütehayyir olup bi-iḥtiyār tırdum meyyit-i müteharrik gibi ne gitmege tākātım ve ne tırmağa kudretüm oldı P.

³²¹⁰ kimse P, Ş: kimesne A, H.

³²¹¹ ben müstemendüñ pāy u gerdenine bend urup buraya getürdi A, H, Ş: yüzümü yerlere sürüp boynuma bend urdı ve bunda getürdi P.

³²¹² bend-i P: -A, H, Ş.

gümānla bir kāra mübāşeret eyleme ki Hāḡ celle celāluhu ve ‘amme nevāluhu³²¹³ buyurur: [A139b] ان الظن لا يغنى من الحق شيئا³²¹⁴ ki gümān yaḡin pāyesine ḡadem başmaz. Berā’et-i sāḡa-i zımmetine ol deñlü ki sā’i oldı, müfid olmadı. Hākim sözüni gūş itmeyüp buyurdu ki: “Bunuñ daḡı başın bedeninden cüdā ideler.” Emr-i ḡākimle cellād-ı bī-dirīḡ u ḡayf sell-i seyf idüp ḡaşd-ı cān itdükde bir civān gelüp eyitdi: “Bu kimesne³²¹⁵ bī-günāhdur, şoñra te’essüf-i bī-fā’ide [P152b] itmekden ise ki³²¹⁶ التاسف على ما فات من الجزافات bir pāre tevaḡḡuf idüp beni mevḡıf-ı ‘arz-ı ḡākime iletüñ; şüret-i vāḡı’ayı bir bir taḡrīr ideyin...” Civānı ḡuzūr-ı ḡākime getürdiler. Levāzım-ı du’ā vü şenāyı edādan şoñra eyitdi: “Ol kimesneyi ben ḡatlı itmişümdür. Siyāset buyurılan kimesnenüñ andan ḡaberi ve āḡāhı³²¹⁷ ve bu ḡuşuşda günāhı yoḡdur.” [Ş138a] Melik te’emmül-i bisyārdan şoñra eyitdi: “Mücerred gümānla ḡükm itmek olmazmış.” Civānı ḡaleb idüp³²¹⁸ eyitdi: “Egerḡi birini öldürmüş, ammā birinüñ ḡayātına sebep oldı.”³²¹⁹ Hıl’at giyirüp āzād eyledi ve buyurdu. Veşāyāsınüñ zeyline şebt itdiler ki, şān-ı [H154b] şāḡān-ı nāmdār u şāḡīb-iḡtidāra lāyıḡ u sezā-vār oldur ki tīḡ-ı vehm ve şemşīr-i gümānla kimsenüñ ḡanını rīzān olmayalar.

Naẓm

سیاستی بکمان رسم معدلت نبود

که تا یقین نشود خون کس نباید ریخت³²²⁰

بهر دیار که از رده کمان باشد

بزود زود ببايد ازان دیار کریخت³²²¹

Neşr: Hükemā dimişlerdür: “Şekk ü yaḡin mābeyni ancaḡ uşbu’-ı erba’ dur.

Her nesne ki ‘ayn ile ‘ıyānen [A140a] görülmeye -nitekim dimişlerdür: ليس الخبر³²²²

كالعيانه

Mışra’

شنیده کی بود مانند دیده³²²³

³²¹³ celle celāluhu ve ‘amme nevāluhu A, H, Ş: celle ve ‘alā P.

³²¹⁴ “Şüphesiz zan, haktan (ilimden) hiçbir şeyin yerini tutmaz.” (Kur’ān-ı Kerīm, Yûnus, 10/36)

³²¹⁵ kimesne A, P, H: kimse Ş.

³²¹⁶ “Kaçırılan şeye teessüf etmek, boş yere konuşmak kabilindedir.”

³²¹⁷ āḡāhı A, P, H: bu ḡuşuşda āḡāhı Ş.

³²¹⁸ Civānı ḡaleb idüp A, H, Ş: Civāna P:

³²¹⁹ oldı A, H, Ş: olduñ P.

³²²⁰ “Siyasette zannederek (emin olmadan) adalet uygulanmamalıdır, emin olunmadan birinin kanı dökülmemelidir.”

³²²¹ “O diyar ki herkes zannederek, bir şeyleri tahmin ederek hareket eder, oradan çabuk kaçıp gitmek gerekir.”

³²²² “Haber gözle görme gibi değildir.” (Bk. Yılmaz, *Kültürümüzde Arapça ve Farsça Asıllı Vecizeler Sözlüğü*, s. 573)

Neşr: anda ihtimāl-i şekk ü gümān ber-ṭaraf degüldür.” Ve çün ḥükm-i fermān-fermāy aḥkām-ı ḳazā vü kader gibi nāfızdır. Pes lāzımdur ki bir nesneyi yaḳinen bilmeden ve ḥaḳıḳatine irmeden gümān ü vehmle ḥükm itmeye. Zīrā cā’iz ki gümān mānend-i ṭuman mürtefi‘ olup rüy-ı yaḳin ke’ş-şemsi fi’d-ḍuḥā ve [P153a] ke’l-bedri fi’d-ḍücā bir ḡayrı yüzden peydā vü rüy-nümā olup sebep-i bed-nāmī-i ūlā vü uḫrā ola.

Naẓm

Ḥükm kim anda yaḳın ola yaḳin
Zīnet-i dünyā durur hem zīb-i dīn

Her ne ḥükmüñ k’ola bünyādı gümān

Fitne-i dildür o ḥükm āşüb-ı cān

Neşr: Bir ḥakīmden su’āl eylediler ki: “Sebeb-i ḡaflet-i erbāb-ı devlet ü aşḡāb-ı salṭanat nedür?” Eytidi ki: “İki nesnedür: Evvel mütāba‘at-ı hevā-yı nefis ü şehvet. Her kimse kim [H155a] me’mūr-ı nefis-i emmāre olup [Ş138b] münhemik ü mütehālik olur, ḡayruñ pervāsını yimez ve kimse ḡāliyle muḳayyed olmaz.”

Beyt

هرکه از سودای شهوت مست شد

کار او یکبارگی از دست شد³²²⁴

Neşr: Meşhūrdur ki bir şaḡış İskender’e eyitdi: “Cihāngir-i baḡr u ber ve sulṭān-ı rub‘-ı meskūn u heft-kişver olasın; bir ferzend-i dil-pesendüñ olmaya, lāyıḳ mıdur?”

Beyt

زنده است کسی که درد یارش

ماند خلفی بیاد کارش³²²⁵

Niçün pādīşāh-zādelerden bir ḡonçe-i ser-besteyi gül gibi ‘aḳd-i ‘uḳde getirüp [A140b] tezvīc cānibini tervīc ve nefis-i nefisüñi tervīḡ itmezsin?” İskender eyitdi: “Baña ferzend-i girāmī ‘adl ü nīk-nāmīdür. Ve ḡāyet mecnūndur ol kimesne³²²⁶ ki bir zene zebūndur.”

Mışra‘

³²²³ “Duymak ne zaman gözle görmeye tekabül eder ki?”

³²²⁴ “Her kim ki şehvet sevdasından sarhoş oldu, o kişinin işi hepten elden gitmiştir.”

³²²⁵ “Ölümünde sonra iyilikleriyle anılan kişi, memleketinde sonsuza dek canlı kalacaktır.”

³²²⁶ kimesne P, H: kimse A, Ş.

Er midür ol ki oldı³²²⁷ bir ‘avretüñ zebünü

Nazm³²²⁸

برای یکدمه شهوت که خاک بر سران

[P153b] اسیر زن شدن ایین شیر مردی نیست³²²⁹

Neşr: Ehl-i dillerden biri bir müte’ehhilden hâl-i tezevvüci su’âl eyledi. Cevâbında didi:³²³⁰ “Feraḥ-ı şehri u teraḥ-ı dehr ve kesr-i zâhr u ilzâm-ı mühr.” Ve ba‘z-ı zırafâ dimişdür: “Umûr-ı ğayr-ı mütenâhiye maṭlûbe-i nisâdur.”

هر انکونتر سد زدستان زن

ازو در جهان رای دانش مزین³²³¹

Yüzin ‘avretlerüñ vaşında nâme

Dimiş şındı vefâ lafzında hâme [H155b]

Neşr: Zen-döstlar daḥi dimişlerdür ve i‘tirâf etmişlerdür ki: “Kimseye zen döst olmaz. Ve ba‘z-ı ‘ulemâ dimişdür ki: “Ben ‘avretten ḥavf itdügüm gibi şeytândan ḥavf itmezim; zîrâ Ḥaḳ subḥânehu ve te‘âlâ buyurur: ان کید الشیطان کان³²³² صعیفا³²³² Ve nisâ ḥaḳkında buyurur. ”ان کید کن عظیم³²³³”

دع ذکر هن فمالهن وفاء

ریح الصبا و عهو دهن سواء³²³⁴

[Ş139a]

یکسرن قلبک ثم لا یجبر نه

وقلوبهن من الوفاء خلاء³²³⁵

زن و اژدها هرد و درخاک به

جهان پاک ازان هرد و ناپاک به³²³⁶

Çaçuñ sengin-dil ü zemîn-bedenden

³²²⁷ oldı A, H, Ş: ola P.

³²²⁸ Nazm A, Ş: Beyt P: -H.

³²²⁹ “Bir an şehvet için kadınlara esir düşen kişiler mert değillerdir.”

³²³⁰ Cevâbında didi P: eyitdi A, H, Ş.

³²³¹ “Şehvetine yenik düşüp kadınların hikâye ve entrikalarından korkmayan kişiyle danışmak yanlıştır”

³²³² “Şüphe yok ki şeytanın kurduğu düzen zayıftır.” (Kur’ân-ı Kerîm, Nisâ, 4/76)

³²³³ “Sizin tuzağınız gerçekten büyüktür.” (Kur’ân-ı Kerîm, Yûsuf, 12/28)

³²³⁴ “Onları hatırlamaktan vazgeç, onların vefası yoktur; (bil ki) sabah rüzgarının sonunda kara bulut gelir.”

³²³⁵ “Kalbini kırarlar ve yararı sarmazlar, onların kalpleri vefa yönünden boştur.”

³²³⁶ “Kadın ile ejderha, ikisinin toprağa gömülmesi gerek; cihan, bu iki pis varlıktan arındırılmış (kurtulmuş) olsun.”

Gele segden vefā gelmeye zenden

چه خوش باشد بکر ماباد بیزن
همیشه مرد عاقل باد بی زن³²³⁷

[A141a]

سیاوش را زیهرزن بکشتند
زیهر زن بجاه افتاد بیزن³²³⁸

زن بد در سراي مرد نکو
هم درین عالمست دوزخ او³²³⁹

زینهار ازقرین بد زینهار
وقنا ربنا عذاب النار³²⁴⁰

Nesr: Esbāb-ı ğafletden biri daḡi cem^ʿ-i māl ü ḡazā^ʿine ḡırş u nehmetdür. [P154a] Hiç mülūke böyle nā-muvāfiḡ şıfat mutaşavver³²⁴¹ degüldür. Zīrā ki ḡarīş-i cem^ʿ-i māl ü menāl ḡarām u ḡelāl pervāsını yimez³²⁴² ve mülk ü ra^ʿıyyet ğamını çekmez ve ḡādir olsa kimsede ḡudret ḡomaz. [H156a]

Beyt

کاسه چشم حریصان پر نشد
تا صدف قانع نشد پر در نشد³²⁴³

Bāb-ı Sī vü Çehārum: Der-Firāset

Firāset, ʿayn-ı başiretle her ḡādişenüñ sibāḡ ü siyāḡ ve āġāz u encāmına nazardur.

Қıт‘а

Her kimüñ kim firāseti vardur

Olur aḡvāl-i ʿāleme āġāḡ

اتقوا من فراسة المومن

انه ناظر بنور الله³²⁴⁴

³²³⁷ “Sıcakta yelpaze çok hoş, çok iyidir; akıllı adam da her zaman kadından uzak kalır.”

³²³⁸ “Siyaveş’i kadın yüzünden öldürdüler, Bijen bir kadın yüzünden kuyuya atıldı.”

³²³⁹ “İyi bir erkeğin sarayında (evinde) kötü bir kadın, o çaresiz erkeğin bu dünyadaki cehennemidir.”

³²⁴⁰ “Kötü bir çiftten, kötü bir yakınlıktan sakın, uzak dur. (Rabbimiz) bizi ateşin azabından koru.”

İkinci mısırda âyetten iktibas vardır. (Kur’ân-ı Kerîm, Bakara, 2/201)

³²⁴¹ mutaşavver A, H, Ş: münāsib P.

³²⁴² yimez A, H, Ş: kılmaz P.

³²⁴³ “Hırslı olan kişilerin gözü doymadı; deniz kabuğu hırsından vazgeçmeden inciye sahip olmadı.”

Neşr: Eger zühür iden vâkı‘a fi’l-vâkı‘ şer‘a muvâfık ve ‘aqla muṭâbık olursa meżāsını imzâ eyleye ve illâ nūr-ı firâsetle ‘amel ide. Hükemâ dimişlerdür: “Zib-i hükümet ziver-i firâsetle ârâstedür.”

Hikâyet: İki zen bir ferzendde [Ş139b] da‘vâ vü nizâ‘ idüp mahkeme-i Hâzret-i Süleymân Nebîye ‘aleyhi’s-selâmu’r-Raḥmân³²⁴⁵ varurlar. Nebî görür ‘acûzuñ ikisi daḡi iḡâmet-i beyyinede ‘âciz³²⁴⁶ ve da‘vâları da‘vâ-yı mücerred... Kuvvet-i kiyâset ve nūr-ı firâsetle buyurur: “Şabîyi iki nîme idüp her birine bir nîme virüñ.” [A141b] Çün şemşîr niyâmından çıḡdı, ḡarınıñ biri bî-ḡarâr olup zâr zâr aḡladı ve eyitdi: “Meded, ben ḡaḡkıyı isḡâṡ eyledüm, tek ciḡerim vaşlesini ve cānum pâresini [P154b] gözüme ḡarşu pârelemeñ.” Hâzret-i Süleymân ‘aleyhi’s-selâm tıflı aña hüküm idüp teslîm eylediler.³²⁴⁷ Ba‘dehu tefahḡuş iderler, fi’l-vâkı‘ veled-i şulbi çıḡar. [H156b] Firâset bir nürdür ki münevvirü’s-semavâtü ve’l-arz ba‘z-ı³²⁴⁸ ‘ibâd-ı mü’minîne ‘atâ eylemişdür³²⁴⁹ ve bu ma’nâya şâhiddür ki müfessirîn âyet-i i‘câz-ḡâyet-i³²⁵⁰ ان فى ذلك لآيات للمتوسمين de tevessümi teferrüsle tefsîr eylemişlerdür.³²⁵¹

Ve firâset iki nev‘dür: Biri şer‘î ve biri hükmi. Firâset-i şer‘iyye andan ‘ibâretdür ki tezkiye-i nefis ve taşfiye-i ḡalb vâsıtasıyla ḡicâb-ı ḡaflet ‘ayn-ı başîretten mürtefi‘ ola; tâ ki mü’min nūr-ı yaḡîn ile bînâ olup her neye ki nazâr iderse firâset ḡaḡıḡatiyle aḡvâline muṡṡalı‘ ola.

بلکه كراز دور نامت بشنوند

بر همه احوال تو واقف شوند³²⁵²

Hikâyet: Kibâr-ı meşâyiḡden iki kimesne³²⁵³ ḡarem-i Ka‘be-i Mükerreme’de oturmuşlardı.³²⁵⁴ Bir kişi bāb-ı mescidden iḡerü girdi. Biri eyitdi: “Şu gelen ḡarîf dürüdgerdür.” Biri eyitdi: “Âhengerdür.” ḡarîfi ḡetürüp ḡırfetinden su’âl eylediler. ḡarîf eyitdi: [Ş140a] “Evvel âhenger idüm, şimdi dürüdgerüm.” cevâb virdi ve dürüd eyleyüp yine maşlahatına gitdi.

Nazm

³²⁴⁴ “Müminin ince zekâsından ve derin sezgisinden korkunuz; çünkü o, eşya ve olaylara Allah’ın nuru ile bakar.” (Aclûnî, **Keşfü’l-hafâ**, I, s. 42) Bu kıt’a Azmî’ye aittir. (Bk. Ceyhan, **On Altıncı Asır...**, s. 140)

³²⁴⁵ ‘aleyhi’s-selâmu’r-raḥmân P: ‘aleyhi’s-selâm A, H, Ş.

³²⁴⁶ ‘âciz A, H, Ş: ‘âcizler P.

³²⁴⁷ eylediler P, H: iderler A, Ş.

³²⁴⁸ ba‘z-ı P: -A, H, Ş.

³²⁴⁹ eylemişdür A, H, Ş: eylemişler P.

³²⁵⁰ “İşte bunda ibret alanlar için işaretler vardır.” (**Kur’ân-ı Kerîm**, Hicr, 15/75)

³²⁵¹ eylemişlerdür A, H, Ş: eylemişler P.

³²⁵² “Uzaktan adını duyarlarsa, senin hal ve durumuna vâkıf olabilirler.”

³²⁵³ Derkenâr: Biri İmâm Şâfi ve biri İmâm Muḡammed raḡimehu’llâhi te‘âlâ. P.

³²⁵⁴ oturmuşlardı A, H, Ş: oturmuşlardur P.

هر دل که منظر نظریا بود
پیوسته جلوه کاه کمال فراستت
کواینه بصیقل تجرید پاک ساز
انرا که ارزوی جمال فراستت [A142a]

Terceme

Şol dil ki manzar-ı naẓar-ı Kibriyâ ola
Ol cilvegâhı oldı kemâl-i firâsetüñ
Mir'ât-ı ƣalbi pâk ü mücellâ ƣılan³²⁵⁵ kişi [H157a]

‘ Aksini gördi cānda cemāl-i firâsetüñ [P155a]

Hikāyet: Maḥzen-i esrār, ḥāce-i büzürgvār ‘ Abdü'l-ḥālik Gücdüvānī'nüñ ƣuddise sırruhu meclis-i şerīflerine bir gün bir civān-ı zāhid-şekl ḥırƣa-der-ber ü seccāde-ber-düş gelüp bir güşede cülüs itdi ve ba‘de zamān ƣalƣup eyitdi: “Ḥazret-i Risālet-penāh buyurur: ³²⁵⁶ اتقوا فراسة المؤمن فانه ينظر بنور الله bu ḥadīş-i şerīfün sırrı nedür?” Ḥāce eyitdi: “Sırr-ı ḥadīş oldur ki zünnāruñı miyānuñdan kesüp imān getüresin.”

Naẓm

Başar olsa kişiye nūr-ı Celil
Lāzım olmaz firâsetine delil

Olur aña o nūr ile zāhir

Mü'min ile münāfiƣ u kāfir

Neşr: Civān eyitdi: “Ne‘ūzu bi’llāh ki bende zünnār ola.” Ḥāce ḥādim-i ḥānƣāha işaret itdi, arƣasından ḥırƣasını aldı, miyān-ı meclisde zünnār zīr-i³²⁵⁷ ḥırƣadan ƣıƣa geldi.

Naẓm

ضمیری که ان روشنست از غبار
شود نقش غیبی درو اشکار³²⁵⁸

Neşr: Civān eyitdi: “Ey ḥāce,³²⁵⁹

Beyt

³²⁵⁵ ƣalan A, H, Ş: olan P.

³²⁵⁶ “Müminin ince zekasından ve derin sezgisinden korkunuz; çünkü o eşya ve olaylara Allah’ın nuru ile bakar.” (Aclünî, **Keşfü'l-hafâ**, I, s. 42)

³²⁵⁷ zīr-i A, P, Ş: -H

³²⁵⁸ “Maddî olaylardan arındırılmış gönül, gayptan (Allah’tan) gelen işaret ve mesajların tecelli ettiği yer olur.”

³²⁵⁹ Civān eyitdi: “Ey ḥāce H, Ş: -A, P.

Zünnār-ı ʿaşkı bilüñe kim bağladı diseñ

Deyr-i cihānda bir şanemüñ yādigārıdur.³²⁶⁰

Neşr: fi'l-ḥāl zünnārını kesüp [Ş140b] imān getürdi ve belī didi. Ḥāce eyitdi: “Ey yārān, gelüñ bu nev-ʿahde muvāfaḳat idelüm. Ol miyān-ı tenden zünnār-ı zāhiri [A142b] kesdiyse, biz miyān-ı ḳalbden bātın zünnārını [H157b] ḳaḩ idelüm.” Ehl-i meclis cüş u ḩurüş idüp ḳadem-i şeyḩe düşüp tecdīd-i tevbe eylediler.

Naẓm

توبه کن مردانه اور روبره

که فمن يعمل بمثقال یره³²⁶¹

توبه چون باشد پشیمان امد

بردر حق نو مسلمان امدن³²⁶²

[P155b]

عام را توبه زکار بد بود

خاص را توبه زکار خود بود³²⁶³

کفت پیری کودرین ره اشناست

توبه کن از هرچه ان غیر خداست³²⁶⁴

Neşr: Ammā firāset-i ḩikemā oldur ki, ḩükemā tecrübe ile bulmuşlar ve aña şekl ü hey ʿatı delīl ü şāhid ḩılmışlardır.

کشته از لطف حق بمرکز خاک

حسن صورت دلیل سیرت پاک³²⁶⁵

Neşr: Ve fārisān-ı meydān-ı firāset ḩükemā-yı Fārs ʿahd-i Nūşirevān'da firāsetde kütüb ü resā'il te'līf itmişlerdür³²⁶⁶ ve Nūşirevān her zamān anları müḩtālā'a idüp düstürü'l-ʿamel-i rūzgārı ḩılmışdı.

Naẓm³²⁶⁷

³²⁶⁰ Bu beyit P'de yok.

³²⁶¹ “Tövbe et ve mertçe doğru yola baş koy ki, en ufak iyiliğin de senin için yazılıp kaderini etkilemiş olacaktır.”

³²⁶² “Pişman olup tövbe etmek, Allah'ın kapısına yeni Müslüman olmuş biri gibi gelmektir.”

³²⁶³ “Sıradan insanlar için kötülük kavramı, tövbe etmeleri gereken durumlar daha net ve daha genelken; özel insanların kendilerine hususî olarak tanımlanmış günahlardan tövbe etmeleri gerekmektedir.”

³²⁶⁴ “Bu yolda bilinen bir pir dedi ki: ‘Allah'tan başka her şeyden vazgeç ve tövbe et.’”

³²⁶⁵ “Allah'ın lütfuyla bu toprağın merkezi olmuştur; bu yüzündeki güzelliği de iç güzelliğinden kaynaklanmıştır.”

³²⁶⁶ itmişlerdür A, P, H: itmişlerdi Ş.

Şimdiki demde gitdi hayra nişān
Şer bulunur cihān içinde hemāñ

Şüretā Yūsuf olan insānuñ
Sireti hūy-ı gürge beñzer anuñ

Çamunuñ işi kibr ü kīn ü ħased
Çālebi ādemī vü ħalbi esed

Hikāyet: Bir gün bir merd-i kūteh bālā-dīvān-ı ma‘delet-penāh-ı Nūşirevān’a gelüp tazallüm itdi ve eyitdi: “Sitem-çeşide vü elem-resideyiz,³²⁶⁸ bir bīdād-gerden benüm dādımı alıvirmek gereksin.” Nūşirevān eyitdi: [H158a] “Merd-i kaçırü’l-ķāmeye [A143a] kimse sitem itmez; belki [Ş141a] be-ħük-m-i³²⁶⁹ كل قصير فتنة herkes anuñ siteminden tersāndur.” Ħarīf eyitdi: “Ol kimse ki baña sitem itmişdi, benden kūtāhterdür!..” Nūşirevān tebessüm idüp dādımı alıverdi.

Naẓm³²⁷⁰
İdelüm ol Kerīme ħamd ü sipās
Yoğ durur ni‘metine ħadd ü kıyās
[P156a]
Çıldı insānı *aħsen-i taqvim*³²⁷¹
Cümleden a‘del itdi anı Kerīm

Luṭfını ‘āleme ‘ıyān itdi
Şüreti sirete nişān itdi

Delā’il-i Reng-i Rūy: Yüzüñ levni ziyāde beyāz olup çeşm sebz ya kebūd olsa, delīl-i saħt-rüyī vü bī-şermī ve ħıyānet ü fişķ ve sū’-i tedbir ve za‘f-ı ‘aql ve seħāfetdür. Ve emşāl-i ‘Arab’da³²⁷² البياض نصف الحسن didiklerinden murād sīm-ten olandur, bu beyāz degüldür. Eger ma‘a-hāzā alnı giñ ve çeñesi țar ve tiz-nazar ve kūsec ve başında mūy bisyār olsa ħükemā dimişlerdür: “Bu maķūle kimseden ef‘ādan kaçar gibi ħazer gerek.”

³²⁶⁷ Bu başlık altındaki üç beyit Hamdullah Hamdî’ye aittir. (Bk. Âmil Çelebioğlu, “Kıyafe(t) İlmi ve Akşemseddinzâde Hamdullah Hamdî ile Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın Kıyâfetnâmeleri”, **Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları**, MEB Yayınları, İstanbul 1998, s. 249)

³²⁶⁸ elem-resideyüz P: elem-dideyin A, H, Ş.

³²⁶⁹ “Bütün kısa boylular fitnedir.”

³²⁷⁰ Bu başlık altındaki beyitler Hamdullah Hamdî’ye aittir. (Bk. Çelebioğlu, s. 237)

³²⁷¹ “... (insanı) en güzel bir biçimde (yarattık)” (**Kur’ân-ı Kerîm**, Tin, 95/4)

³²⁷² “Beyaz güzelliğin yarısıdır.”

İ' tidāle budur nişān ü delīl

Ağı aç ola vü kıızılı kıızıl³²⁷³

Delā'il-i Mūy: Mūy-ı dūrüşť ve meygūn ve mu' tedilü'l-levn nişāne-i şihhat-i dimāđ u şecā' atdır.³²⁷⁴ Ve mūy-ı nerm nişān-ı ters ü cūbn ve burūdet-i dimāđdur ve burūdet-i dimāđ [H158b] kem-fehm olmađa ' illetdür. Ve ketf ü gerdende keşret-i şa' r, nişāne-i cūr'et ü ħamākatdur. Başda mūy az olmađ serāmed-i dehr [A143b] ve yegāne-i ' aşr olmađ ' alāmetidür. Ve şikem ü sīnede vefret-i şa' r nişāne-i meyl-i cevrv ve künd-fehmī ve vahşetdür.

Nazm

Bir kişinüñ ki göresin şacı çok

Belki kılcā anuñ zarāfeti yok³²⁷⁵

[Ş141b]

Riş-i merdüm tavīl olursa eger

Bilki oldur ser-i tavīle-i ħar

[P156b]

Ol ki şalmaz yüzine mū sāye

Belki dir *len terānī*³²⁷⁶ Mūsā'ya

Ey dil andan sağın ki ħīle olur

Mekr-i şeytān anuñla bile olur

Riş odur kim olur raķīķ ü kıalīl

Fehm ü ' ağl u zekāya ola delīl

Neşr: Ve mūy-ı zerd ħamākat ve tasalluť ve tīz ğađaba gelmek nişānidur. Ve mūy-ı siyāh ' ađl ü idrāk ve ' adle meyl nişānidur.

Mışra'

بالا تر از سیاھی رنگ دیگر نباشد³²⁷⁷

Neşr: Ve sürĥī vü siyāhī miyānında mūy-ı mutavassıť i' tidāl-i şifāt nişānidur.

³²⁷³ Bu beyit Hamdullah Hamdī'ye aittir. (Bk. Çelebioğlu, s. 238).

³²⁷⁴ şecā' atdır P: şecā' at A, H, Ş.

³²⁷⁵ Bu beyit Hamdullah Hamdī'ye aittir. (Bk. Çelebioğlu, s. 239)

³²⁷⁶ "... beni asla göremezsın..." (Kur'ān-ı Kerim, A'raf, 7/143)

³²⁷⁷ "Siyahın üstünde başka bir renk yoktur."

Delâ'îl-i Pişânî: Alın ki giñ ola ve üzerinde huṭṭ olmaya, huşümet ü şa'af ve lâf ü güzâf nişânıdır. Ve bārîk ü nahîf olsa 'acız ü ḥasâset nişânıdır. Ve mutavassıt ki anda guşün ola, fehm ü 'ilm ve şıdık u maḥabbet nişânıdır.

Nazm³²⁷⁸

Alnı giñ olsa ḥūyı çirkin olur
Ṭar olursa ḡabî vü ḥōdbîn³²⁷⁹ olur

[H159a]

Ġaliben yumrı olsa kâhil ola³²⁸⁰

Pes budur aḥseni ki a' del ola³²⁸¹

Delâ'îl-i Gūş: Gūş-ı büzürg, mānend-i fil³²⁸² sem'ine toḡunanı fi'l-ḥāl zabṭ itmek 'alāmetidür ve tünd-ḥūyî ve cehl [A144a] nişânıdır. Ve gūş-ı ḥord, ḥamâkat ve uğruluḡ nişânıdır. Ve gūş-ı mu' tedil nişân-ı i' tidāldür.³²⁸³

Nazm³²⁸⁴

Her ki ḥar-gūş olursa cāhil olur
Gerçi ḥıfz eylemekde kāmîl olur

Küçük olsa kedi gibi gūşı
Uğruluḡda unutdura mūşı

Delâ'îl-i Ebrū: Ebrū-yı büzürg ü bisyār mūy sözde dūrüşṭ olmaḡ nişânıdır. [P157a] Ve ebrū ki şudḡa [Ş142a] ḡarîb çekilmiş ola, lâf ü tekebbür nişânıdır. Ve kūtāh u dirāz olmaḡda mutavassıt u mu' tedil olursa fehm ü diyānet nişânıdır.

Nazm³²⁸⁵

Ḥūb olur ebruvān ki ola açık
Uğrı olur eger olursa çatık

İnce olmak delîl-i behcetdür
Kibre uzunluḡı delāletdür

Ḳaş odur kim siyāh ü ince ola

³²⁷⁸ Bu başlık altındaki beyitler Hamdullah Hamdî'ye aittir. (Bk. Çelebioḡlu, s. 240)

³²⁷⁹ ḥōdbîn A, P, Ş: aḡmaḡ H.

³²⁸⁰ ola A, P, H: olur Ş.

³²⁸¹ ola A, P, H: olur Ş.

³²⁸² mānend-i fil A, H, Ş: -P.

³²⁸³ nişân-ı i' tidāldür A, H: 'alāmet-i i' tidāldür P: 'alāmet-i 'adāletdür Ş.

³²⁸⁴ Bu başlık altındaki beyitler Hamdullah Hamdî'ye aittir. (Bk. Çelebioḡlu, s. 240)

³²⁸⁵ Bu başlık altındaki beyitler Hamdullah Hamdî'ye aittir. (Bk. Çelebioḡlu, s. 241)

Nāzı vü şivesi yerince ola

Delâ'îl-i Çeşm: Çeşm ki gök ola, büzürg ü tîz-naazar olursa,³²⁸⁶ ahlâk-ı zemîme 'alâmetidür ve humûdet ü kıllat-i hareket nişân-ı nâdânîdür. Ve sür'at-i hareket ü tîzlik³²⁸⁷ mekr ü hîle vü uğruluk³²⁸⁸ nişânıdır.³²⁸⁹ Ve sürh olmak şecâ'at nişânıdır ve zerd noqtalar gird-i hadekada nişân-ı fitne ve şûr u şer-engîzîdür. Ve eger³²⁹⁰ büzürg ve ne hord [H159b] ve ne siyâh ve ne sürh olursa,³²⁹¹ fehm ü hüşyârî ve istiķâmet ü diyânet nişânıdır.

Nazm³²⁹²

Göz karası zekâ 'alâmetidür

Sürh olursa şecâ'at âyetidür

[A144b]

Gözleri gök olanda olmaz edeb

Gözi çağır bahâdır olsa 'aceb

Görmedi her ki gördi 'ömr-i dırâz

Turna gözlü olanda cür'et-i bâz

Her toñuz gözlü pârs dillü olur

Rûz-ı da'vâda burnı yillü olur

Olur aḥvel mu'ânîd ü cebbâr

Bire bir diyessin kıllur inkâr

Her ki oğlan gibi ola nazarı

Ḥande eyler gibi ola başarı

'Ömri uzunluğına âyetdür

İ' timâd eylemek ḥamâķatdür

[P157b]

³²⁸⁶ olursa A, H, Ş: ola P.

³²⁸⁷ tîzlik P: tîzî A, Ş.

³²⁸⁸ uğruluk P: düzdi Ş.

³²⁸⁹ ve sür'at-i hareket ve tîzlik mekr ü hîle ve uğruluk nişânıdır P: ve sür'at-i hareket ve tîzî mekr ü hîle ve uğruluk nişânıdır A: ve sür'at-i hareket ve tîzî mekr ü hîle ve düzdi nişânıdır Ş: -H.

³²⁹⁰ Ve eger A, H, Ş: Ne P.

³²⁹¹ olursa A, H, Ş: olsa P.

³²⁹² Bu başlık altındaki beyitler Hamdullah Hamdi'ye aittir. (Bk. Çelebioğlu, s. 241-242)

Çün³²⁹³ ecel tîrin ata kavş-i kader
Başaruñ bu delâletini başar

Çeşm-i zibâ odur ki ekhel ola
Cümle evşâfi anuñ a' del ola
[Ş142b]

Qıya bakışları yürek kopara
Nâzı vü şivesi gönül apara

Delâ'il-i Bîni: Bîni ki ki bârîk ola, müdâhene ve mülâyemet nişanıdır.

Nazm

Kec olursa şecâ' at âyetidür

Yaşşı olsa nişân-ı şehvetdür

Neşr: Ve delügi büyük olmak, gâdab nişanıdır ve ortası yoğun ve başı ince olmak müksir ü dürüg-güy olmak nişanıdır. Ve burnı büyük olmak, gönüllü olmak [H160a] 'alâmetidür. Ne ince ve ne yoğun ve ne inlü ve ne uzun olmak³²⁹⁴ fehm ü 'aql emâretidür.

Nazm³²⁹⁵

Her ki burnı delügi vâsi' ola

Hased ü kibr ü kîni câmi' ola

Olsa burnı kılaqlı insânuñ

Öykesi öykenine şıgmaz³²⁹⁶ anuñ

Delâ'il-i Dehen: Dehende vüs'at bahşende vü dihende olmak nişanıdır. [A145a] Leb kıaluñluğı nişân-ı hamâkatdür, ammâ mu' tedil olup sürha mâ'il olmak, re'yi şavâb olmak 'alâmetidür.

Nazm³²⁹⁷

Dehen-i teng egerçi behcetdür

Havf-ı kıalbe veli' alâmetdür

Bulmayasın ili ararsañ eger

³²⁹³ Çün A, H, Ş: Çü P.

³²⁹⁴ olmak A, H, Ş: -P.

³²⁹⁵ Bu başlık altındaki beyitler Hamdullah Hamdi'ye aittir. (Bk. Çelebioğlu, s. 243)

³²⁹⁶ öykenine şıgmaz A, P, Ş: şıgmaz öykenine H.

³²⁹⁷ Bu başlık altındaki beyitler Hamdullah Hamdi'ye aittir. (Bk. Çelebioğlu, s. 243)

Egri ağızlularda doğru haber

Delâ'il-i Dendân: Dendân-ı nâ-hemvâr u kec, mekr ü hîle ve hıyânet idüp yine kimseye dış şırıtmamak 'alâmetidür ve güşâde olmağ nişân-ı 'adâletdür.

Nazm

Çün düz ola vü mu' tedil dendân

Kim ola yigleye dürri andan³²⁹⁸ [P158a]

Delâ'il-i Rüy: Etlü yüz nişâne-i cehl ve dürüş-t-hüy'idür ve bi-' illet zerd ü nizâr olmağ hıbs-i bâtın 'alâmetidür ve mutavassıf olmağ nişân-ı i' tidâldür.

Nazm³²⁹⁹

[Ş143a]Yüzi büyük her işde kâhil olur

Küçük olsa denî vü mühmil olur

Ekşi yüzlüde acı söz³³⁰⁰ çokdur

Egri yüzlüde doğruluk yokdur

Âdem oldur derûnı sâde ola

[H160b] Şüreti gül gibi güşâde ola

Eyü yüze³³⁰¹ bu vaşf olur kâfi

Mu' tedil ola cümle evşâfi

Delâ'il-i Âvâz: Âvâz-ı bülend şecâ' at 'alâmetidür, ince olsa bed-gümân olup tevehhüm emâretidür. Ve yoğun olmağ hulkı bed olmağ 'alâmetidür ve mu' tedil olmağ hısn-i kifâyet nişânıdır.

Nazm

Ehl-i şirret olur dimiş hükemâ

'Avret ünlü recül er ünlü nisâ³³⁰²

Delâ'il-i Sühan: Sözde vaqâr gâyet hûb [A145b] u mergübdür.³³⁰³ Söylerken dest hareket itmek zekâ vü feţanet 'alâmetidür.

Nazm³³⁰⁴

³²⁹⁸ Bu beyit Hamdullah Hamdî'ye aittir. (Bk. Çelebioğlu, s. 245)

³²⁹⁹ Bu başlık altındaki beyitler Hamdullah Hamdî'ye aittir. (Bk. Çelebioğlu, ss. 242-243)

³³⁰⁰ acı söz A, H, Ş: acılık P.

³³⁰¹ yüze A, P, Ş: yüzde H.

³³⁰² Bu beyit Hamdullah Hamdî'ye aittir. (Bk. Çelebioğlu, s. 244)

³³⁰³ **Delâ'il-i Sühan:** Sözde vaqâr gâyet hûb ve mergübdür. A, P, Ş: -H.

³³⁰⁴ Bu başlık altındaki beyitler Hamdullah Hamdî'ye aittir. (Bk. Çelebioğlu, s. 244)

Sözde cünbişde her ki sâri^ç olur
Fikri vü fehmi berķ-ı lâmi^ç olur

Giç olursa olur tabî^ç ati giç
Hemdem olma cihānda gevdenē hiç

Delâ'îl-i Gerden: Gerden kûtāh olması, nişān-ı hūbş ü mekrdür, ince ve uzun olması cūbn ü ķabāhat³³⁰⁵ ü ħamāķat nişānidur. Yoğun olsa nişān-ı keşret-i ekl ü cehl ve mutavassıf olması nişān-ı şıdķ u tedbîr ü ^ç adldür.

Nazm³³⁰⁶

İnce vü uzun ola çün gerden
İssi olur muħanneş ü gevden

[P158b]

Ķışası mekr ile ħıyānetdür
Mu^ç tedil olsa ħōş ^ç alāmetdür

Delâ'îl-i Şikem:³³⁰⁷ Şikem-i büzürg ħamāķat ü cehālet³³⁰⁸ nişānidur ve mu^ç tedil olmaķ i^ç tidāle dāldür ve ħüsn-i re'y ve şafā-yı ^ç aķl nişānidur.

Nazm

Her ki olsa ķaşîr ü baţnı kebîr
Aña cevvēz didi ba^ç z-ı ħabîr

[Ş143b] [H161a]

Şikem ü sînede ger olmasa ķıl

Vaħşet-i tab^ç u zulme oldu delîl

Delâ'îl-i Ketf ü Püşt: ^ç Arz-ı ketfeyn ü püşt nişān-ı şecā^ç at ve ħıffet-i ^ç aķldur. Omuzı ince olmaķ, mūzî olmaķ nişānidur.

Nazm³³⁰⁹

Omuzı sivri olsa insānuñ
Nıyyeti mezhebi kem olur³³¹⁰ anuñ

³³⁰⁵ ü ķabāhat P: -A, H, Ş.

³³⁰⁶ Bu başlık altındaki beyitler Hamdullah Hamdî'ye aittir. (Bk. Çelebioğlu, s. 245)

³³⁰⁷ Der-kenār: اهل النار كل جواز (Sırları deşifre eden herkes cehennemliktir.) ħadîşine işāret ve telmîħ ķaşd olunmuşdur. P, Ş.

³³⁰⁸ ħamāķat ü cehālet P: ħumķ ü cehl A, H, Ş.

³³⁰⁹ Bu başlık altındaki beyitler Hamdullah Hamdî'ye aittir. (Bk. Çelebioğlu, s. 246)

³³¹⁰ olur A, P, H: ola Ş.

Egri olursa fikri doğru olur

Mu' tedil olsa aklı doğru olur

Delā' il-i Keff ü Engüşt: Keff ü engüşt dirāz olmak, tuttuğu [A146a] şan' atı ele getürmek ve zeyrek olup umūrda müdebbir olmak 'alāmetidür ve kolu ğāyet uzun olmak, eli ğāyet uzun olmak 'alāmetidür.

Nazm³³¹¹

Barmağı ayası uzun olanuñ

Uzluğ olur her işde işi anuñ

Barmağı yumşak olsa zeyrek olur

Ṭırnağ aq olması mübārek olur

Delā' il-i Sāk: Gılzat-ı sāk, saht-rüy u nādān olmak nişānidur ve mu' tedil olmak i' tidāl-i hāle dāldür.

Firāset hükminüñ 'alā'iminden aḥvālini teferrüsde bu miqdār kāfidür. Bāb-ı firāsetde mezkūr olan delā' il-i aḥlāk-ı ḥamīde [P159a] ve evşāf-ı zemīme ki hükemā yazmışlardur, bu delillerle ki hüküm o maḳūle kimselerde cārīdür ki³³¹² اذا اخلى وطبعه³³¹² kıla. Bir ḥabīse [H161b] qarīn olmağla evşāfını taḳbīḥ ü tehcīn ya eşrāfa muḳārenetle aḥlākını tehzīb ü taḥsīn ve 'avām-ı nāsdan olup tehzīb-i aḥlāk-ı ḥamīde itmege sa' y ü gūşış itmemiş ve şifāt-ı seb' i vü behīmīden geçüp mertebe-i insāniyete ḳadem başmamış ola. Ammā şol kimse ki aḥlāk u evşāfını mücāhede vü riyāzet [Ş144a] ya telḳīn-i meşāyih-ı kibārdan istimdād ya terbiyet ü taḳviyet-i 'ulemā ya ittilā' -ı aḥbār u āsar-ı ḳudemā ile işlāḥ itmiş ola, eger kıyāfetinde şerre delālet ider yeri varsa daḫi şerāretine hüküm olunmaz. Tevārīḫ-i aḥbār-ı Yunaniyān'da mezkūrdur:

Hikāyet: Ḥakīm Eflāṭūn-ı İlāhī bālā-yı kūhı mesken idüp ser-i rāhda bir naḳḳāş-ı [A146b] çehre-güşā vü Mānī-mānā vaz' itmişdi.

Nazm

بچابك دستى ان فرزانه استاد

کشیدی نقش چین براب چون باد³³¹³

چو روی و زلف خوبان دلفروز

³³¹¹ Nazm A, P, Ş: -H. (Bk. Çelebioğlu, s. 246)

³³¹² “Onu aktararak çoğaltırsa...”

³³¹³ “O bilge hoca, el becerisiyle hızlıca suyun üzerinde rüzgar gibi Çin nakşını çizdi.”

ببستی نقش شب بر تخته روز³³¹⁴

توانستی که بنماید بدستان

بوقت نقشبندی صورت جان³³¹⁵

Nesr: Ve sitāyîş yüzinden sipāriş itmişdi ki³³¹⁶ “Her kimse ki şoḥbetüme tâlib ve ḥidmete rāğib olur, ol şekl ü hey’atı resm ü taşvîr idüp baña ‘arz eyle ki delâ’il-i hey’etle aḥvâline teferrüs idem. Eger lâyıḳ-ı mücâleset ise,³³¹⁷ ruḥşat virem ve illâ mültefit olmayam.” [H162a] Bir gün ekâbirden biri ârzü-yı mülâzemet-i ḥakîm idüp [P159b] icâzet taleb eyledi. Resm-i ma’ hüd üzre naḳḳâş şeklini bir pâre ḥarîre taḥrîr ü resm idüp ḥakîme ‘arz eyledi. Buyurdu ki: “Bu şekllü şahş benüm şoḥbetüme lâyıḳ degüldür.” Bu ḥaber ki ol kimseye mün’akis oldu, ḥakîme ḥaber gönderdi ki: “Benüm aḥlâḳumdan firâsetle fehm itdükleri hep bende mevcüd idi. Ammâ riyâzât u mücâhede ile ‘ilâc idüp tebdil ü tehzîb itmişümdür.” Ba’dehu ruḥşat virüp şoḥbetinde muḳarrer eyledi. Pes erbâb-ı devlete lâyıḳ oldur ki [Ş144b] umürda binâ-yı kârını bi’l-külliyeye firâsete mebnî³³¹⁸ kılmayup kendü ḳarîḥasından ve zîhn-i selîmden taşarrufât kıla ve feyz-i ilhâm-ı İlähî ile -ki erbâbü’ d-düvel mülhemündür-müstazhir ola.

Nazm

بردل پاک اهل دولت و دین

فیض الهام میرسد ز خدای³³¹⁹

[A147a]

در ره حق غلط نخواهد کرد

هر کر انور اوست راه نمای³³²⁰

Bâb-ı Sî vü Pencüm: Der-Kitmân-ı Esrâr³³²¹

Ümmehât-ı mühimmât u mühimmât-ı ümmehât-ı aḥlâḳuñ biri daḥi³³²² kitmân-ı esrârdur ki ifşâsında şerr-i ‘azîm ü ḥaḫar-ı bî-şümâr vardur.

Nazm

³³¹⁴ “Güzellerin yüzü ve güzel saçları gibi, gündüzün levhasına gecenin resmini yaptı.”

³³¹⁵ “Öyle bir durum var ki ellere, nakış (resim) yaparken can (ruh) verebilme potansiyeli bahşedildi.”

³³¹⁶ sipāriş itmişdi ki A, H: sipāriş itdi ki P: sitā’iş itmişdi ki Ş.

³³¹⁷ lâyıḳ-ı mücâleset ise A, P, Ş: lâyıḳ ise mücâlese H.

³³¹⁸ mebnî H, Ş: mübtenî P: -A.

³³¹⁹ “Din ehlinin temiz gönüllerine, Allah tarafından ilham gelmektedir.”

³³²⁰ “Allah’ın nuruyla yolu aydınlanan kişi, bu yolunda yanlışla düşmeyecektir.”

³³²¹ Der-Kitmân-ı Esrâr A, H, Ş: Der-Kitmân-ı Sır P.

³³²² daḥi P: -A, H, Ş.

Rāzuñı şaqla dilā kim idicek sırrı ‘ıyān

Şem‘-i bezmüñ ayağı yirine başı geldi

Kitmān-ı sırr-ı müstektem vefādan maḥsüb [H162b] ve sırr u ḥadīs-i nefsuñ
iṣā‘asını istiḳbāḥ ḥazm u ihtiyāta mensūbdur. ³³²³ اذاعة السر من قلة الصبر و ضيق الصدر
[P160a] Mühelleb dir: ³³²⁴ من ضاق قلبه اتسع لسانه Ve ḥükemā dimişlerdür: الصبر علي القبض
³³²⁵ علي الجمر ايسر من الصبر علي كتمان السر

Beyt

پدر که جان عزیزش بلب رسيد چه گفت

يکی نصيحت من کوش دار جان پدر ³³²⁶

بدوست کرچه عزیزست راز دل مکشای

که دوست نیز بگوید بدوستان ذکر ³³²⁷

Neşr: Ve serīre bir sultān-ı şāḥib-serīrdür ki aña serīr serāy-ı sine-i pür-
sekīnede ḳalb-i şanevberīdür. Ve li-hāzā dimişlerdür: “Kişinüñ sırrına
maḥremiyyetden sürresi daḥi berīdür. Āşār u aḥbārda vārid olmışdur: Ḥazret-i
Risālet-penāh-ı nübüvvet-destgāh, ³³²⁸

امير بارکاه لی مع الله

زده بالای این نه خیمه خرکاه ³³²⁹

[Ş145a]

زلولاک و لعمرک تخت و تاجش

کشیده چرخ برکردون خراجش ³³³⁰

خطوط رایتش انا فتحنا

ممد لشکرش انا کفینا ³³³¹

[A147b]

شکوهش سرو جوي قم فانذر

³³²³ “Sırrı yaymak sabrın azlığından ve gönlün darlığındandır.”

³³²⁴ “Kalbi daralanın, dili genişler.”

³³²⁵ “Bir ateş parçasını (elinde) tutmak için gösterilen sabır sırrı, gizlemek için gösterilen sabırdan daha kolaydır.”

³³²⁶ “Canı burnuna gelen baba ne dedi: ‘Babasının canı, benim öğütlerimi dinle.’”

³³²⁷ “Dostunun çok aziz, çok değerli olmasına rağmen, gönüldeki sırrını ona açma ki, o dost da gidip senin sırrını başka arkadaşlarına verir.”

³³²⁸ nübüvvet-i dest-gāh P: -A, H, Ş.

³³²⁹ “Bu çadırın emiri Allah için, tüm çadırların üstünde çadır kurmuş.”

³³³⁰ “Onun taç ve tahtının ihtişamından söz etmek mümkün değildir, onun (emirlik) çarkı gökyüzüne dek uzanmış.”

³³³¹ “Sancakların üstündeki yazılar, biz başarırız; ordusunda askerleri biz yeterliyiz, mesajlarını taşımaktadırlar.”

ثباتش کلین بستان فاصیر³³³²

Nesr: rāyet-i sa‘ādet-ġāyet-i³³³³ فتح قریب³³³³ lerini naşb itmek dileseler ve livā-yı zafer-āyet-i³³³⁴ تحت لوائی³³³⁴ و من دونه و ادم³³³⁵ lerini ref‘ itmek³³³⁵ isteseler kelām-ı mu‘ciz-peyāmıların bir hāletle intizām virürlerdi ki müstemi‘in bir semti ta‘yın ve bir tarīķi taḥķīķ idemezlerdi. Hemān ki burāķ-ı berķ-revlerini, [H163a]

Nazm

چو روز وصل دلداران سبکپای
چو اشک عاشقان افاق پیمای³³³⁶

Nesr: licām ü zīnle zeyn idüp qādem-i mübārek [P160b] ü meymūnlarını rikāb-ı hümāyūna qorlardı, ‘inān-ı ‘azīmeti şevket ü iclāl ve³³³⁷ sa‘ādet ü iķbālle murād olan cānibe mün‘atıf buyururlardı.

Nazm

چنان باید ایین و کردار تو
که کس ره نیابد به گفتار تو³³³⁸

سکندر که باشرقیان حکم داشت
درخیمه کویند در غرب داشت³³³⁹

چو بهمن بزابلستان خواست شد
چب انداخت اوازه در راست شد³³⁴⁰

درین کارکس باتوانباز نیست
بجز تو ترا محرم راز نیست³³⁴¹

اگر غیر داند که رای تو چیست
بران رای و دانش ببايد کریست³³⁴²

³³³² “Onun ihtişamı bir selvi gibi gökyüzüne uzanmış, onun sebatı ve istikrarı bahçedeki en sabırlı ve en ömürlü gül gibidir.”

³³³³ “Allah’tan yardım ve yakın bir fetih...” (Kur’ân-ı Kerîm, Saff, 61/13)

³³³⁴ “Âdem (peygamber) ve diğerleri benim sancağım altındadır.”

³³³⁵ itmek A, P, H: -Ş.

³³³⁶ “Âşıkların kavuşma günü gibi hafif ve hızlıdır, âşıkların gözyaşı gibi tüm dünyaya yayılabilir.”

³³³⁷ şevket ü iclāl ve P: -A, H, Ş.

³³³⁸ “Senin davranış ve konuşma şeklin öyle olmalı ki, kimse senden etkilenerek kendine yol seçmesin.”

³³³⁹ “İskender ki Şark’ta o kadar hüküm sürdü; diyorlar ki, çadırının bir kapısı da Garp’ta imiş.”

³³⁴⁰ “Behmen, Zabülistân’a gitmeye karar verdiğinde, soldan gideceğini söyleyip sağdan gitti.”

³³⁴¹ “Bu işte kimse senin destekçin değildir, senden başka kimse sırrını bilmemelidir.”

Maḥrem-i esrār ‘ālemdē kem-yāb, belki fī-zamāninā nā-yābdur. Ve li-hāzā āṣārda vārid olmuşdur: ³³⁴³استر ذهبك و ذهابك و مذهبك

Beyt

‘Aklı yār olsa eylemez insān
Zehabi mezhebi zehābı ‘ıyān

[Ş145b] چنين گفت ان حکيم مصلحت کوش

³³⁴⁴ [A148a] که کرسر بايدت سرکن فراموش

Neşr: Ve lafz-ı sırda kesr-i sere işāret vardur, ya‘ni ser kesr olmayınca sır zāhir olmaz. Ba‘z-ı ekābirden menķūldür: ³³⁴⁵سرك من دمك فانظر اين تريقه
ğonce-i serbeste gibi tū-be-tū gerekdür ki ḥār-ı hicrānuñ ḥārḥārın çeküp ḥūn-ı dil nūş ider, [H163b] yine sırrını fāş itmez ve ağzı var, dili yok dehānından kimse söz işitmez.

Beyt

Gerçi nāziklük ile ağzın arar engüştüñ
Dimez ammā dehenüñ sırrını şaḳlar ḥātem

Neşr: Ve berīd-i bād-ı şabā ki maḥrem-i esrār-ı ezhār-ı bahār ve hevādār-ı erbāb-ı çemen ü gülzārdur [P161a] andan br şemme istişmām itmez. Nitekim bu beytūñ mażmūnından bu mefhūm istişmām olunur.

Dilümde gevher-i esrār vardur
Zebānumda velī mismār vardur

منه سر خود باکسی درمیان

³³⁴⁶ که محرم نه بينی ز اهل جهان

بگشتم در افاق عالم بسی

³³⁴⁷ ندیدم زیاران محرم کسی

³³⁴² “Eğer başkaları senin görüşünden haberdar olursa, o planlara oturup ağlamalısın.”

³³⁴³ “Altınını, gidişatını ve mezhebini gizle...”

³³⁴⁴ “O bilge şöyle dedi ki: ‘Senin için başın değerliyse, sırrı unut.’”

³³⁴⁵ “Sırrın senin kanındandır, nerede aktığına bak (dikkat et).”

³³⁴⁶ “Sırrını kimse ile paylaşma ki, bu cihanda bulunan insanlar arasında sırrını verebileceğin hiç kimse yoktur.”

³³⁴⁷ “Bu dünyanın etrafında epey gezip dolaştım; sırrımı verebileceğim hiç kimse bulamadım.”

راز مکشای بهر کس که درین هرکز خاک

سیر کردیم بسی محرم اسرار نبود³³⁴⁸

Neşr: Ve ney neyi gerekse söyleyüp ifşâ-yı rāz perdesinden ser-âğâz itdüğiçün bağrını delik delik kıldılar.

Mısrâ^ç

Neyüñ işini nâle eylediler³³⁴⁹

Naẓm

Dildiler bağrını nāyuñ inledirler zār zār

Eyledüğüçün demâdem rāz-ı ‘aşkı āşikār³³⁵⁰

³³⁵¹ Ve şem^ç-i şeb-ārā³³⁵² ifşâ-yı rāz-ı meclis سرک اسیرک فاذا تکلمت به صرت اسیر سرک için zebânın dırāz itdüğü için dā’im dili ucundan giryān ve âteş-i derûnundan sūzāndur.

Naẓm

Şem^ç gibi itme zebānuñ dırāz

Rūz gibi eyleme ifşâ-yı rāz³³⁵³ [A148b]

Neşr: Ve āfitāb-ı ‘ālem-tāb, rāz-ı nihānını ‘ıyān itdüğüçün hancerlere düşüp [Ş146a] ten-i bīmārı tāb-ı tebden zerd ü zār ü lertzāndur: [H164a]

Naẓm

Tāb-ı ‘aşkuñ çarḥ-ı ser-gerdānı kılmış teb-zede

Māh teb-ḥāle çıkarmış mihr-i enverler zede

Neşr: Ve gül açıldığüçün her zamān rūzgārdan muğber ve dest-i şabādan perīşāndur ve gonçenüñ tomruğa urulduğı ağız açmağa kaçd itdüğünüñ belāsıdır. Ve dil-i ehl-i dil -ki maḥzenü’l-esrār ve maḥla‘u’l-envārdur- bi-ḥükmi³³⁵⁴ قلوب الاحرار bir hızānedür ki bābı maḥtūm ve miftāḥı zāyi^ç vü mektūmdur. [P161b]

Naẓm

لا تودع السر الا عند ذي كرم

والسر عند كرام الناس مكتوم³³⁵⁵

³³⁴⁸ Bu beyit P’de yok. “Sırrını herkesle paylaşma ki; bu dünyada çok gezip dolaştık, sır saklayabilecek kimse yoktu.”

³³⁴⁹ Bu mısra P’de yok.

³³⁵⁰ Bu beyit A, H ve Ş’de yok.

³³⁵¹ “Sırrın senin esirindir, eğer başkasına söylersen, sen onun esiri olursun.” (Bk. Ceyhan, **Türk Edebiyatı’nda...**, s. 494)

³³⁵² şem^ç-i şeb-ārā P: şem^ç-i şeb-efrūz A, H, Ş.

³³⁵³ Bu beyit Azmî’ye aittir. *Meviza-i Manzume*’de 11. beyittir.

³³⁵⁴ “Hürlerin gönülleri, sırların mezarlarıdır.”

³³⁵⁵ “Sırrını sadece onurlu kimselere emanet et, onurlu kimselerin yanında sır gizlidir.”

والسر عندى فى بيت له علق
تقد ضاع مفتاحه والباب مختوم³³⁵⁶

Nesr: Ba‘z-ı hükemā dimişlerdür: القلوب اوعية السرائر و الشفاة افعالها و الالسة
3357 مفاتيحها فليحفظ كل منهم و عاء سره³³⁵⁸ Aḥlāk-ı şerīfūn ednāsı, sırrını isrār³³⁵⁸ ve kitmāndur
ve a‘lāsı kendüye isrār ve taḥdīs olunanı nisyāndur. *İḥyā-yı* ‘*Ulūm*’da³³⁵⁹
meşṭūrdur: من لم يمت سره يميته سره³³⁶⁰

Nazm

اذالم يطق صبورا و كتمان سره
فليس له شئ سوى الموت انفع³³⁶¹

Nesr: Mādām ki murğ-ı ḥōş-elḥān u le’ālī-āşiyān lisān-ı bān-ı beyānda
terennüm-nümā olup mādde-i tekellūmi temellük ide, enseb ü aḥrā oldur ki, hevā-yı
ifşā-yı rāzda pervāz itmeye. Ve tūṭī-i āl-fām-ı şīrīn-keḷām-ı zebān³³⁶² ki, ḳafes-i
dehāndan şeker-i şükri mükerrer idüp [H164b] şüret-i tenessümde³³⁶³ tebessüm ide,
elyaḳ u evlā oldur ki *M(m)antıku’t-tayr* [A149a] esrārdan dem urmağa āğāz itmeye.

Manıḳu’t-tayra maḥrem olmağa

Ya Süleymān gerek yaḥūd ‘Atṭār [Ş146b]

Nesr: Ḥattā ba‘z-ı erbāb-ı ‘irfān,

Mışra’
كل سر جاوز الا ثنين شاع³³⁶⁴

Nesr: kelimesindeki lafz-ı işneyni³³⁶⁵ şefeteynle tefsīr ve beyān ḳılmışlardır.

Beyt

كفتمش نیست کس اكه زدهانت چونست
[P162a] كفت اكاہ زاسرار نهان بيچونست³³⁶⁶

³³⁵⁶ “Bende sır öyledir ki, sanki o askılı bir evdedir; o evin kapısı kapalı, anahtarını da kayıptır.”

³³⁵⁷ “Kalpler sırların duasıdır, dudaklar ise onun kilididir, diller ise onun anahtarıdır. Herkes kendi kutusunun sırrını korusun.”

³³⁵⁸ Der-kenār: İsrār, lügatde kitmāndur, i‘lān ma‘nāsına daḥi gelür ezdadındur. Ş.

³³⁵⁹ *İḥyā-yı* ‘*Ulūm*’da P: *İḥyā* da A, H, Ş.

³³⁶⁰ “Sırrını öldürmeyi (gizlemeyeni) sırrı öldürür.”

³³⁶¹ “Sabredip sırrını gizleyemezse ölümden başka onun için faydalı bir şey yoktur.”

³³⁶² zebān A, P, H: -Ş.

³³⁶³ şüret-i tenessümde A, P, H: tenessümde Ş.

³³⁶⁴ “İki kişinin dışına taşan her sır yayılmıştır.”

³³⁶⁵ lafz-ı işneyni P, H: işneyni A, Ş.

³³⁶⁶ “Ona dedim ki: ‘Kimse senin ağzında olandan haberdar değildir, nedir o ağzındaki söz?’ Dedi ki: ‘Biri var ki koşulsuz, şartsız gizli sırlardan haberdardır.’”

Neşr: Āyā, bu ne sırdur ki sırra ‘adem-i mahremiyetde yār u aġyār belki der ü
an للحيطان اذانا³³⁶⁷ olan³³⁶⁷ Erbāb-ı hikmetden mesmū‘ olan
bu makāli mü’eyyid ve bu maẓmūnı ĩzān ider.

Şi‘r

اياك والسمعة فى خلوة

فان للحيطان اذانا³³⁶⁸

وما لها اذن ولكنها

من خلفها تسمع قرتانا³³⁶⁹

Āh itme na‘l-i esbi nişānın görüp dilā

Şāyed kimesne işide yirūñ kulaġı var³³⁷⁰

مكونا كفتنى درپيش اغيار

بود اغيار نا محرم درين كار³³⁷¹

بخلوت نيزاز ديوارمى پوش

كه باشد هم پس ديوارها كوش³³⁷²

Neşr: Ve hullān-ı vefā vü ihvān-ı şafāyıla mu‘āmele haqqında dimişlerdür:
العارف كاین [H165a] Ve ba‘z-ı ‘ārifinden menkūl olan: [H165a] كاین
bu ma‘nāyı mü’eyyid ü mübeyyindür. Fenā meyhānesinūñ rind-i dūrd-āşāmı
Ĥazret-i Mevlānā Cāmī maḥdūm-ı girāmī bu kelime-i hikmet-ġāyetūñ maẓmūn-ı
feşāhat-meşḥūn u belāġat-maqrūnunu³³⁷³ beyān şadedinde buyurmışlardur:

Şi‘r [A149b]

هر كه حق داد نور معرفتش

كاین باين بود صفتش³³⁷⁴

جان بحق تن بغير حق كاین

³³⁶⁷ “Duvarların kulaġı vardır.” (Bk. Yılmaz, **Kültürümüzde Arapça ve Farsça Asıllı Vecizeler Sözlüğü**, s. 381)

³³⁶⁸ “Yalnızlıkta da gururdan sakın, zira duvarların kulakları vardır.”

³³⁶⁹ “Onun kulaġı yoktur, ancak onun arkasındaki yakınlar duyar.”

³³⁷⁰ Bu beyit Bâkî’ye aittir. (Bk. Küçük, s. 132)

³³⁷¹ “Söylenmemesi gerekenleri başkaları yanında söyleme ki, başkaları bu konuda güvenilir değildir.”

³³⁷² “Bir yerde yalnızken sırlarını duvardan bile sakla ki, duvarların da bir kulaġı vardır.”

³³⁷³ maẓmūn-ı feşāhat-meşḥūn u belāġat-maqrūnunu P: maẓmūn-ı sa‘ādet-meşḥūnunu A, H, Ş.

³³⁷⁴ “Marifet nurunu kullarına veren Allah, bu sıfatla (özellikle) tanınmıştır.”

تن زحق جان زغير حق باين³³⁷⁵

ظاهر او بخلق پيوسته

باطن او زخلق بکسته³³⁷⁶

[Ş147a]

از درون آشنا و همخانه

وزيرون درلباس بيکانه³³⁷⁷

[P162b]

راه اهل سعادتست اين راه

وزعزامت سلامتست اين راه³³⁷⁸

خيز جامی و خاک اين ره باش

هرچه داری ب خاک اين ره پاش³³⁷⁹

Nesr: Ve reviş ü tarīka-i Naqşbendiyye ve h̄ācegān-ı Naqşbendān kārghāh-ı cihān ve destgāh-ı devrān³³⁸⁰ haqqında dimişler:

Beyt

ازدرون سواشنا و ازبرون بيکانه وش

اينچنين زيبا روش کم می بود اندر جهان³³⁸¹

Şi‘r

اذا ما المرء لم يحفظ ثلاثا

فبعه ولو بكف من رماد³³⁸²

وفاء للصدیق و بذل مال

وكتمان السرائر في الفؤاد³³⁸³

Nesr: Ekābir-i h̄ükemā dimişlerdür: “Mā-fi’z-żamīr-i ādemī ikiden h̄ālī degüldür: Ya mevāhib-i ni‘met ya nevā’ib-i miḥnet. Eger mevāhib-i ni‘met ise pinhān itmek gerek ki tā çeşm-i bed-i ḥasūd [H165b] gezend irgürmeye ve āfet ü

³³⁷⁵ “Ruh, Allah’a beden ise Allah’tan başka varlıklara yer olmuştur; beden hakikatlardan ruh ise gerçek olmayanlardan bu şekilde ayrılmıştır.”

³³⁷⁶ “Görüntüsü halk ile birleştiğini, içi ise halktan ayrıldığını gösterir.”

³³⁷⁷ “İçten âşina ve ev ahalisi gibidir, dıştan ise yabancı birinin kılığındadır.”

³³⁷⁸ “Saadet ehlinin yoludur bu yol, bu yola giren sağ salim sonuca varacaktır.”

³³⁷⁹ “Ey Câmî, kalk ve bu yolda bir toprak ol; her neyin varsa, bu yolun toprağına serp.”

³³⁸⁰ ve destgāh-ı devrān P: -A, H, Ş.

³³⁸¹ “İçten âşina ve tanıdık, dıştan ise sanki bir yabancıymış gibi duruyor; böylesi bir özelliğe sahip olan insan, bu dünyada az sayıda bulunmaktadır.”

³³⁸² “Birisi üç şeye dikkat etmiyorsa, bir avuç kül de olsa onu sat.”

³³⁸³ “Dosta vefa, maldan harcamak ve sırları içinde saklamaktır.”

mekr-i ehl-i ğarāzdan sālīm olup zarar görmeye.” Hādīs-i Nebevī’dür: استعینوا علی
3384 قضااء الحوائج بالکتمان فان کل ذی نعمة محسود
Ve eger nevā’ib-i miḥnetse iḥfā kılmak
gerek, tā ki aḥıbbāya sebeb-i melālet ü nedāmet ve a’ dāya müstevcib-i meserret³³⁸⁵ ü
şemātet olmaya.

Naẓm

مکوانده خویش بادشمنان

که لاحول کویند شادی کنان³³⁸⁶

[A150a] تا توانی سر خود باکس مگوی

زانکه ان سر شادی ارد یا ملال³³⁸⁷

کر غمی باشد شود دلها ملول

ور بود شادی رسد عین الکمال³³⁸⁸

پس درون خلوت اسرار خویش

[P163a] هیچ کس داده مده در هیچ حال³³⁸⁹

Neşr: Tārīḳ-ı ḥurreme ‘āzım ü cāzım ola, ne lāzım olan oldur ki esrārını
aḥbābına āşikār etmeye ki³³⁹⁰ şadāḳat [Ş147b] ‘adāvete münkalib olıcaḳ, dil-fiġār
olmaya ve a’ dāsına isā’etde ısrar itmeye ki ‘adāvet şadāḳata mübeddel olıcaḳ
şermsār olmaya. Hükemā dimişlerdür: “Sırrını ğayra fāş idenüñ murādı şüphe yok
işā’ adur.” Ki meşel-i şāyi’ vü meşhürdür:

Mışra’

کل سر جاوز الاثنین شاع

Mışra’

والشئ ما یثنی الا وقد یثلت³³⁹¹

Neşr: Ve ḥadīs-i şerīfdür: ³³⁹² اذا کنتم ثلاثة فلا یتناجی اثنان دون الثالث

³³⁸⁴ “İhtiyaçlarınızın başarıya ulaşmasına, gizliliğe riayet ederek yardımcı olun; zira her nimet sahibi bir kıskanılır.” (Bk. Yardım, s. 143)

³³⁸⁵ müstevcib-i meserret P, H, Ş: meserret A.

³³⁸⁶ “Düşmanlarınla sıkıntı ve kederlerini paylaşma ki, senin sıkıntılarını duyunca şükredip sevineceklerdir.”

³³⁸⁷ “Elinden geldiğince sırrını kimseye verme ki, bu sır paylaşmak hem sevinç getirir, hem üzüntü.”

³³⁸⁸ “Bir üzüntü ve keder varsa, insanın gönlü melûl olur; sevinç ve neşe ise insanı tamamlayıp kemale erdirir.”

³³⁸⁹ “Kendi sırlarını, hiçbir durumda kimse ile paylaşma.”

³³⁹⁰ āşikār etmeye ki P: isrār itmeye ki A, H, Ş.

³³⁹¹ “İki olan şey üç de olur.”

³³⁹² “Üç kişi olduğunuzda ikiniz -üçüncü olmaksızın- fısıldaşmayın.”

Beyt

خامشى به كه ضمير دل خویش

3393 باکسی گفتن و گفتن که مکوی

Neşr: Ve esrārını ğayra izhār u isrār itmegi cā'iz gören, ğayr anuñ sırrını fāş ü āşikār itmegi cā'iz görmek gerek. Zīrā sırrı kişinüñ emānet ü bārıdur, kendü emānetine hıyānet iden kimse ğayrdan hıyāneti istiğrāb emr-i ğarībdür.

Beyt

اگر نتوان که پنهان داري خویش

3394 مده خاطر بد و یعنی میندیش

Neşr: Ve kendü bārına taħammül etmeyen ğayruñ 'adem-i taħammülin isti'cāb emr-i 'acībdür.

Naẓm

چون تونتوانی کشیدن بار خون

3395 بار اگر نکشد مرنج از یار خود

Şi'r

إذا المرء افشي سره بلسانه

3396 ولام عليه غيره فهو احمق

[Ş148a]

إذا ضاق نفس المرء عن سر نفسه

3397 [A150b] فصدر الذى اودعته السرا ضيق

Neşr: Bir yār bir yāre eyitdi: “Saña sırrımı fāş itmek isterin, şu şartla ki kimseye ifşā itmeyesin.” Ol yār eyitdi: “Be hey yār, bu emr-i ğarībdür ki şadruñ [P163b] sırrıñuñ ħazīnedārı ve sır mānend-i 'ırz dem mecrāsına cārī iken ħıfza vü ketme kādır olmayup ifşā eyleyesin; benüm şadrum senüñ sırrıñuñ ħazīnesi degül iken anda maħfūz vü mektüm ħalsın diyesin.”

Naẓm

إذا ما ضاق صدرك عن حديث

3398 فافشته الرجال فمن تلوم

3393 “Sessiz kalıp konuşmamak, sırrını biriyle paylaşıp: ‘Bunu kimse ile paylaşma.’ demekten iyidir.”

3394 “Eğer içindeki sırları gizli tutamıyorsan, paylaştıktan sonra hatırını onunla meşgul edip onu düşünme artık.”

3395 “Sen kendi sırrını içinde tutamıyorsan, sırrını paylaştığın arkadaşın da bunu koruyamıyorsa alınıp gücenme.”

3396 “Kişi diliyle sırrını açıp yaydığında ve böylece başkalarınca kınandığında o bir ahmaktır.”

3397 “Kişi kendi sırrından daraldığında, sırrını emanet ettiği kişinin göğsü daha dardır.”

3398 “Gönlün bir sözden sıkılıyorsa ve insanlar onu yaymışsa neden rahatsız oluyorsun?”

إذا اعاتببت من افشى حديثي
و سرى عنده فانالموم³³⁹⁹

[H166b]

Ġayra fāş itme rāzuñi³⁴⁰⁰ yāhūd

Çekme fāş eylediklerinden elem

Neşr: Hāzret-i Mu‘āviye rağiya’llāhu te‘ālā ‘anh dir: ما افشيت سرى الى احد الا
3401 Hāzret-i Melik-i ‘Allām Hāzret-i Ya‘qūb’dan ‘aleyhi’s-
selām hikāyet tarīkıyla buyurur: لا تقصص رؤياك على اخوتك³⁴⁰² Vaqtā ki Yūsuf
‘aleyhi’s-selām rü’yāsını hemser-i hāndān-ı nübüvvet ümerā-yı Hāzret-i Ya‘qūb
‘aleyhi’s-selām³⁴⁰³ yanında ifşā eyledi, bu kadar meşā’ibe giriftār ve ihvānından bu
mağūle hıttāb-ı ‘itāb-āmīze sezāvār oldu.

Beyt

Atamuzla oturursın tūrursın

Uyumağa kōduğ düş de görürsın

Neşr: Ve kitmān-ı sırda şevāhid *Kitāb-ı Mübān*’dendür: فاحى الى عبده ما
3404 ما هو على الغيب بضنين³⁴⁰⁵ ve اوحي³⁴⁰⁶ Ekābirden biri dimişdür:

ولست بمبد للرجال سريرتى

ولا انا عن اسرارهم بسؤل³⁴⁰⁷

Neşr: ‘Acā’ib-i umürdandur ki emvāl ve sār eşyā huzzānı çok olduğca
[A151a] maḥfūz u mażbūt [P164a] olur; ammā sıruñ huzzānı çok olduğca zāyi‘ olur.
Nūşirevān dir ki: “Hışn-ı ḥaşin-i sırta taḥaşşun iden içün iki ḥaşlet ḥāşıldur:³⁴⁰⁸ الظفر
الى الحاجات والسلامة من السطوات

Hikāyet: İskender-i Zü’l-ḳarneyn ḥavāşşından birini kātibü’s-sır u kātimü’s-
sır³⁴⁰⁹ idüp sırrını āşikār u izhār eyledi, muḥāfazasında [H167a] tenbīhāt u mübālağa-
i bisyār kıldı.³⁴¹⁰ [Ş148b] Nāgāh ol sırr-ı ser-beste,

³³⁹⁹ “Sözümü ifşa ettiğinden dolayı birini kınıyorsam ve sırrım da o kişide ise, o zaman kınanacak olan benim.”

³⁴⁰⁰ rāzuñı A, H, Ş: sıruñı P.

³⁴⁰¹ “Sırrımı birine açtığımda beni takip eden ancak uzun bir pişmanlık ve şiddetli bir eseftir.”

³⁴⁰² “Rüyanı sakın kardeşlerine anlatma.” (Kur’ân-ı Kerîm, Yūsuf, 12/5)

³⁴⁰³ ‘aleyhi’s-selām P: -A, H, Ş.

³⁴⁰⁴ “Allah o anda kuluna vahyededeğini etti.” (Kur’ân-ı Kerîm, Necm, 53/10)

³⁴⁰⁵ “O, gaybın bilgilerini (sizden) esirgemez.” (Kur’ân-ı Kerîm, Tekvîr, 81/24)

³⁴⁰⁶ Der-kenār: Zamîr resül ‘aleyhi’s-selāma rāci‘dür. Ġaybdan murād vaḥydür. Zanîn zınnandur, kesr-i dādla buḥl ma‘nāsına ya‘ni vaḥy olunana buḥl eylemezler kendülere ta‘lîm olunanı ḥalka ta‘lîm buyururlar. Ş.

³⁴⁰⁷ “Ne kimseye sırrımı söylerim ne de kimsenin sırrını sorarım.”

³⁴⁰⁸ “İhtiyaçların üstesinden gelmek ve zorluklarla başa çıkmak...”

³⁴⁰⁹ u kātimü’s-sır A, H, Ş: -P.

Mıṣra‘

عاقبت طشتت اوزبام افتاد³⁴¹¹

Neşr: fāş ü mekşūf olup gūş-ı hūş-ı İskender’e irişdi. İskender hūkemādan birine eyitdi: “Filān kimseye sırrımı āşikār u dermiyān ve muḥāfazasında te’kīdāt-ı bī-pāyān itdüm idi, müfid olmayup sırrımı fāş ü ifşā eyledi. Āyīne-i zamīr-i münīrimde ol cihetden gerd-i melāl vardur, aña ‘uqūbet ü siyāset itmek dilerin. Bu hıyānetüñ sezāsı ve bu cināyetüñ cezāsı nedür?” Hākīm eyitdi:

Mıṣra‘

Ḳonmasun ḡāṭıruñ āyīnesine gerd-i melāl

Neşr: Cām-ı cihān-nümā-yı ḡāṭır-ı ‘āṭır-ı pādīşāhī -ki mir’āt-ı ḡāḡā’iḡ-ı İlāhī vü ‘āvārif-i penāhīdūr- maḡfī vü pūşide buyurulmaya ki ol bu ḡuşūşda bī-günāhdur, belki mücrim, pādīşāh-ı ‘ālem-penāhdur. Zīrā³⁴¹² ارضه خزانن الله فى اررضه dur. Hazinesden çıkarup kendü elleriyle zāyi‘ ve kendü dilleriyle fāş u şāyi‘ kılmışlardır.

Mıṣra‘

جان من خود کرده خود کرده را تدبیر چیست³⁴¹³

Şi‘r

[A151b] اذا ما وضعت السر عند مضيع

فدو السر ممن ضيع السر اذنب³⁴¹⁴

Neşr: Kişi kendü bārına taḡammül itmeyicek, ḡayr taḡammül itmek ne ihtimāldür ve taşavvur-ı muḡāl [P164b] ve fāsīd-i ḡayāldür. ḡuşūşā selāṭin ü ḡavāḡinüñ³⁴¹⁵ zamīr-i münīr-i mihr-āyīnlerinde menvī ve muzmer olan sırr vāḡi‘ olmadın ve şeref şudūr bulmadın zḡūr bulmaḡ küllī ‘ayb u ‘ār ve şeyn ü şenārdur. [H167b]

Nazm

راز خود را چون تو خود محرم نه

دیگری خود محرم ان چون بود³⁴¹⁶

Ḳıṭ‘a

سر خود راهم تو محرم شوکه محرم یافت نیست

همدم خود باش خود زیرا که همدم یافت نیست

³⁴¹⁰ tenbīhāt u mübālaḡa-i bisyār kıldı A, H, Ş: tenbīhāt-ı bisyār kıldı P.

³⁴¹¹ “Nihayetinde leḡeni çatıdan düştü, sırları açığa çıktı.”

³⁴¹² “Hükümdarların kalpleri, Allah’ın yeryüzündeki hazinesidir.”

³⁴¹³ “Canım, kendin yaptın, kendi seçimin karşısında yapacak bir şey yoktur.”

³⁴¹⁴ “Sırrını, zāyi edecek birine verdiğinde sır sahibi (sırrı saklayamayıp) zāyi edenden daha suçludur.”

³⁴¹⁵ selāṭin ü ḡavāḡinüñ P: selāṭinüñ A, H, Ş.

³⁴¹⁶ “Kendi sırrına kendin sahip çıkamıyorsan, başkasının sırrına sahip çıkıp saklamasını bekleme.”

دوستی یكروی و یكدل جستم از پیر خرد

[Ş149a] گفت بگذر آنچه میگوید بعالم یافت نیست³⁴¹⁷

Neşr: Ve ifşā-yı rāz-ı ğayrdan ihtirāz lāzımdur. Zirā rāz bir dürr-i girān-māyedür ki dürc-i dilde meknün ve hızāne-i sīne-i ehl-i rāzda maḥzūn gerekdür.

Mışra⁶

Ser virmek olur sırrı ‘ıyān eylemek olmaz³⁴¹⁸

به پیر میکده کفتم که چیبست راه نجات

بخواست جام می و کفتم راز پو شیدن³⁴¹⁹

Neşr: Ve izhār-ı sırr-ı müstektemde iki şerr-i ‘aẓīm muẓmer ü müdgamdur: Evvelā, şāḥib-i sırr ile ber-muḳteẓā-yı ‘ādāt mu‘ādāt lāzım gelür. Şāniyen, ḥalk-ı cihān ḥaḳḳında bed-gümān olup maḥrem-i rāz itmeden ihtirāz iderler. Hem aḥibbā naẓarından merdūd u maṭrūd olur. Hem maẓhar-ı ta‘n-ı a‘dā ve giriftār-ı ṭanz-ı ḥasūd olur. Ḥāzret-i Resūl-i Emīn ‘aleyhi’s-selāmu Rabbu’l‘ālemīn buyurur: المجلس بالامانة³⁴²⁰

Қıт‘a

Bu yazuḳ bes kişige kim ildin

Her ni söz kim işitey fāş itti

Taḡ işitgenni dir günāhıdın

Güiyā tañrı anı taş itti [A152a]

Neşr: Her kimse ki gencūr-ı ḥazā’in-i cevāhir-i esrār olup dehānına mühr-i isrār urmaz, [P165a] lāyıḳ-ı ḥarem-i ḥāşş-ı serāçe-i devlet olup dīde-i baḥt-ı ḥ‘āb-ālūdı sa‘ādet yüzün görmez. [H168a] Ve herkes ki nāḥun-ı nifāḳla ruḥsāre-i ‘ahd ü mişāḳı ḥırāş idüp sırrını fāş ider, dest-i rüzgār ser-i bī-sāmānını tiḡ-ı ḥūn-pāş-ı bevārla ḳalemveş tirāş ider.

Beyt

Niçesin keşf-i sır serden çıkardı

Niçe serdārı efserden çıkardı

³⁴¹⁷ “Kendi sırlarına kendin sahip çık; zira ki, sırrına senden daha mahrem biri yoktur. Sana en yakın empati kuran yine kendinsin, senden iyisi yoktur. Bilgeye gerçek bir dost sordum, bilge: ‘Senin aradığım hakiki dost bu alemde bulunmaz.’ dedi.”

³⁴¹⁸ Bu atasözünü için ayrıca bk. Âdem Ceyhan, 17. Asra Ait İki Kitapçık: Nasreddin Hoca “Hikâye”leri ve Türk Atasözleri”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* Cilt:9, Sayı:2, Ekim, 2011, s. 127.

³⁴¹⁹ “Meyhanedeki bilgeye kurtulma yolunu sordum, mey (şarap) istedi ve sır saklamamı tavsiye etti.”

³⁴²⁰ “Toplantı yerleri güvenilir yerlerdir, oralarda konuşulanlar emanet hükmündedir.” (Ebû Davud, Edeb, 32)

Hikāyet: Bir pādişāh-ı³⁴²¹ gerdün-iḳtidār rikābdārını mahrem-i esrār kılup eyitdi: “Saña sırrımı fāş idiyin; ammā zinhār kimseye³⁴²² ifşā itmeyesin.” [Ş149b] Rikābdār eyitdi:

Beyt

Şınsa peymāne gibi kāse-i ser

Dimeyüm kimse o sırdan eşer³⁴²³

Nesr: “Hemāñ fermān-ı cihān-muṭā‘ -ı vācibü’l-ittibā‘³⁴²⁴ ne ise şeref şudür bulsun.”

Beyt

رازت بمیان ار که ما محرم رازیم

بگذر ز سرناز که ما اهل نیازیم³⁴²⁵

Nesr: Pādişāh teşrīf-ı ḫiṭāb buyurup eyitdi: “Birāder-i bī-āzermüñ bād-ı naḫvet ve āteş-i kīnesinden pūr-āzerüm, şafaḫāt-ı ḫarekāt ü sekenātında reng-i sevdā-yı salṭanat ve nīreng-i hevā-yı eyālet cezm eyledüm. Dilerüm ki andan baña āsīb-i mażarrat yetişmedin ḫırsınuñ vucūdunu şāh-rāh-ı salṭanatda kāmātatü’l-ezā izāle kılam ve çemenzār-ı vilāyeti ol ḫār-ı dil-rīşden pāk³⁴²⁶ ve çeşmesār-ı eyāleti ḫāk-ı teşvīşden şāfi vü tābnāk idem.” Rikābdār cerīde-i aḫvāline bī-vefālīk raqamın çekdi ve zemīn-i ‘işyāna toḫm-ı ğadr u noḫşān ekdi ve rişte-i mişāḳı mıkrāz-ı nifāḳ [H168b] u şikāḳla kesdi [A152b] ve kıdem-i ḫuḳūḳı ferāmūş idüp ḫadem-i ‘ahdi [P165b] rikāb-ı ‘uḳūḳa başdı. Hemān ol sā‘at birāder-i şāha varup mācerāyı ‘alā mā-cerā ḫikāyet eyledi. İttifāḳ az zamānda pādişāhuñ bahār-ı devleti nekbā-yı nekbetle ḫizān ve nihāl-i zindegānīden şüküfe-i kāmranīsi rīzān oldı.

Nazm

Ḳoyup yerlü yerinde raḫt u baḫtı

Değişdi taḫta-i tābūta taḫtı

Nesr: Çün mesned-i şāhī şükūh-ı birāder-i mihterden ḫālī ḫaldı, birāder-i kihter başḳa başına mihter olup eyitdi:

Mışra‘

Şimdilik nevbet bizümdür biz de başḳa mihterüz

³⁴²¹ pādişāh-ı A, H, Ş: şehriyār-ı P.

³⁴²² kimseye P: -A, H, Ş.

³⁴²³ Bu beyit Hamdullah Hamdī’ye aittir. (Bk. Onur, s. 116)

³⁴²⁴ muṭā‘ -ı vācibü’l-ittibā‘ P: muṭā‘ A, H, Ş.

³⁴²⁵ “Sırrını ortaya koy ki biz senin sırrına mahremiz, senin sırrını tutarız. Nazlanmayı bırak ki biz her türlü sana ve nazına talibiz.”

³⁴²⁶ ve çeşme-zār-ı vilāyeti ol ḫār-ı dil-rīşden pāk A, P, Ş: -H.

Neşr: Pāye-i taht ve serîr-i salţanata ki  adem  odı ve Őehriy rlık t cını
[Ő150a] k mk rlık farkına urdı.

Nazm

در ریاض ملك و ملت غنجه شادى شكفت

بوستان سلطنت را تازه شداز سر نهال³⁴²⁷

Neşr: Evvel ferm n-ı v cib 'l-iz' n ki zeb n-ı p diŐaha cerey n buldı, rik bd ruŋ
berd r olması oldu. B  are fery d idüp eyitdi:

Şi' r

كناه من بجز اخلاص من چيست

جزاى ان كه من كردم نه اين بود³⁴²⁸

P diŐah eyitdi: “A'zam-ı cer 'im-i hıdmetk r ifşa-yı esr rdur. Bir derim ŋ
perverde-i ni' meti ve ber- verde-i dest-i himmeti iken r zını ifşa itmegi rev  g rd ŋ.
Min ba' d senden vef  umidi tarik-ı 'u al dan d r ve saŋa i' ti kad u i' tim d mez heb-i
ehl-i ' irf ndan mehcürdur.” [H169a]

Mışra'

از همدم بى وفا جدایى خوشتر³⁴²⁹

Neşr: Rik bd r ol  adar ki rik bv r ayağına yüz sürüp isti' f  v  istiğf r idüp ceza'  
z r  kıldı, k r itmeyüp  h r-i k r berd r oldu. [P166a]

Beyt [A153a]

H 'ini Şanma ki ber-hürdür olur

Ya kesil r başı ya berd r olur

Neşr: ' k bet, ' fiyetden el çeküp 'u b ya g z r ve murđ-ı c nı d m-ı
siy sete girift r oldu.

Nazm

اب صفت هر چه شنيدى بشوى

اينه سان هر چه بديدى مكوى³⁴³⁰

Bilürsin sır güherdür Őa la anı

Ki çıkmaya elünden r yg n ³⁴³¹

³⁴²⁷ “Riyaz Şehrinde memleketteki halkta sevinçten çiçekler açtı; saltanat bostanında fidanlar yeniden yeŐerdi.”

³⁴²⁸ “İhlstan başka ne suçum var ki benim; yaptığının karşılığı bu değildir.”

³⁴²⁹ “Vefasız yardan ayrılmak daha iyidir.”

³⁴³⁰ “Su gibi ol, duyduğun kötü Şeyleri temizle; ayna gibi ol, gördüğün her Şeyi söyleme.”

³⁴³¹ r yg n  A, H, Ő: n geh n  P.

Nihān it sīne eşdāfında zinhār³⁴³²

Degürme aña eşdāf-ı zebānı

Neşr: Ve sırrını kitmāna mālīk ü qādir olmayan kimesneye bārī lāzım u lāzıbdür³⁴³³ ki bir kimesnenüñ dīn ü diyānetin ve şıdık u hıyānetin kerrātla āzmāyış kılmayınca ve naqd-i qalbini mirāren [Ş150b] mehekk-i imtiḥāna urmayınca esrārı isrār itmeye.

Beyt

کسی را امتحان ناکرده صد بار

مکران پیش خویش صاحب اسرار³⁴³⁴

ki³⁴³⁵ ضیع سرك من لاسرله عندك³⁴³⁶ Ve demişlerdür ki: الطمأنينة الى كل احد قبل الاختيار حمق³⁴³⁵ Ve huşūşā ifşā-yı fevāḥiş gāyet efḥaş u müḥiştür. Hükemā dimişlerdür: من سمع³⁴³⁷ سبك [H169b]bu ma‘nāyı mü‘eyyiddür ve سبك³⁴³⁸ Ve بفاحشة و أفشاها فهو كما لذى أتاها³⁴³⁹ bu maḳālī mü‘ekkiddür.

من يجزك بثتم عن اخ

فهو الشاتم لا من بشتك³⁴⁴⁰

ذاك شئ لم يواجهك به

انما اللوم على من اعلمك³⁴⁴¹

Bāb-ı Sī vü Şeşüm: Der-İğtinām-ı Furşat

Merāyā-yı zamā’ir-i hūrşid-me’āşir-i ehl-i fiṭnat u erbāb-ı ḥıbrete zāhir [P166b] ü rüşendür ki bahār-ı ‘ömr ‘ömr-i bahār gibi serī‘ü’z-zevāl ü nā-pāyidārdur ve ğam-ı zamān zamān-ı ğam gibi bī-kerān ü bī-kenārdur. [A153b]

Beyt

العمر فى زجاجة جسمى كرملة

فى كل ساعة يتمشى و ينقضى³⁴⁴²

³⁴³² amı A, H, Ş: zinhār P.

³⁴³³ lāzıbdür A, P, Ş: lābüddür H.

³⁴³⁴ “Bir kişiyi yüz defa denemediyse, onu kendi yanına alıp sırlarını ona açma.”

³⁴³⁵ “Sınamadan herkese güvenmek ahmaklıktır.”

³⁴³⁶ “Kendisinde senin sırrının olmadığı kimse, sırrını saklamayıp zâyi eder.”

³⁴³⁷ “Kötü bir şeyi işitip onu yayan, onu ilk söyleyen gibidir.”

³⁴³⁸ “Nakleden (anlatan) ilk söyleyen gibidir.”

³⁴³⁹ “Sana laf taşıyan sana sövendir.”

³⁴⁴⁰ “Kim senin dilinle sövüyorsa o senin sövmenle değil kendi diliyle kötü söz söylüyordur.”

³⁴⁴¹ “Bu (daha önce) karşılaşmadığın bir şey; kınanma bildirenedir.”

³⁴⁴² “Ömür beden fanusunda kum gibidir, her saat akar ve (sonunda) biter.”

Neşr: Ve sūr ü ħubūr ve şādmānī vü kāmranī emvāc-ı biḥārvār nā-hemvārdur.

Nazm

برلب جوی نشین و کذر عمر بین

کین نصیحت ز جهان کذران مارا بس³⁴⁴³

Neşr: Her sā‘at ki geçer, bir cevher-i girān-māyedür ki şayrefî-i dehr aña kıymet taḳdîr itmege ḳādir olmaz ki, ³⁴⁴⁴المواقیت لاتتشرى بالیواقیت dūr.

Nazm

هر یکنفس که بگذرد از عمر کوهریست

کانرا متاع جمله عالم بود بها³⁴⁴⁵

Rāygān bulduḡsa žāyi‘ yerlere ḥarc eyleme

Her demi ‘ömr-i ‘azîzūñ bir güherdür bî-bahā [Ş151a]

Neşr: Ve her fursat ki el virür, bir minḥat-i bî-minnet ve ğunum-ı bî-ğurmdur ki ‘adem-i beḳāsına cāzim ü ḥāzım olan anı žāyi‘ ḳılmaz ki: ³⁴⁴⁶الفرصة تمر مر السحاب [H170a]

Beyt

Murğ-ı fursat çün ide pervāzi

Aña irmez³⁴⁴⁷ nedāmet āvāzi

Neşr: Eyyām-ı zindegāniden ol ki mezā vü mūrür itmişdür, ‘avdet ü rücū‘ ḥayyiz-i imkāndan dūrdur. Ve ol ki müstaḳbel ü bāḳīdür, perde-i ğaybda maḥfî vü mestūrdur ve nihāyet-i māzî ve bidāyet-i müstaḳbel -ki ḥālā andan ḥālle ta‘bir olunur- ehl-i firāset oldur ki, ol ānı ḡanīmet bilüp ‘ömri hemān ol vaḳt añlaya ve kendüyi ḥāl üzre bilüp aña göre ‘amel eyleye.

Beyt [P167a]

الا ای انکه می پرسى ز حال روزگار من

که³⁴⁴⁸ ماضى رفت و حال اينست و مستقبل نميدانم

³⁴⁴³ “Bu suyun kenarında oturup hayatın (ömrün) geçtiğini izle, bu fani dünyadan tek bu nasihat (öğüt) bizim için yeterlidir.”

³⁴⁴⁴ “Vakitler yakutlarla satın alınamaz.”

³⁴⁴⁵ “Her aldığın nefes, ömürden geçen her an bir mücevher gibi değerlidir; onun değeri cümle âleme bedeldir.”

³⁴⁴⁶ “Fırsat bulut gibi geçer.”

³⁴⁴⁷ Aña irmez A, H, Ş: Irmez aña P.

³⁴⁴⁸ “Ey kişi, benim halim ve durumumu soruyorsun, mazi (geçmişim) gitti, şimdiki durumum budur, geleceği de kimse bilmez.”

‘ Ayš u nūş eyle bugün³⁴⁴⁹ aña ğam-ı ferdāyı
Saña işmarlamadılar bu yalan dünyāyı³⁴⁵⁰

زفردا و زدی کس را نشان نیست
که این رفت از میان و ان در میان نیست³⁴⁵¹

[A154a]

یک امروزست ما را نقد ایام
بر وهم اعتمادی نیست چندان³⁴⁵²

Çü dün geçdi bilinmez n’ola yarın
Ġanīmet gör bu günü gözle varın

مافات مضی و ما سیابتک فاین
قم فاغتتم الفرصة بین العدمین³⁴⁵³

Neşr: Ba‘ z-ı ‘ ārif-i ibnü’l-vaḫtüñ bu beyt-i bikrü’l-ma‘ nā zāde-i ṭab‘ ı vāḫi‘
olmuşdur.

Beyt

غم نا امده خوردن بنقدم رنجه میدارد
همان بهتر که بافردا کذارم کارفردارا³⁴⁵⁴

Neşr: Ekābir-i ḥükemā dimişlerdür:³⁴⁵⁵ الدهور ثلاث امس مثل و اليوم عمل و غدا امل

Şi‘ r [H170b]

تمتع من الدنيا بساعتك التي
ظفرت بها ما لم يعقك العوائق³⁴⁵⁶

غنیمت دان اکر دانی که امروز
ز عمرمانده روزی میشود کم³⁴⁵⁷

³⁴⁴⁹ bugün A, P, Ş: dilā H.

³⁴⁵⁰ Bu beyit Kemalpaşazāde’ye aittir. (Bk. **Kemalpaşade Divānı**, hzl. Ahmed Cevdet, 1313/1895, İkdām Matbaası, s. 176).

³⁴⁵¹ “Yarımdan ve dünden kimsede bir şey yoktur, dün gitti ve yarın daha gelmemiştir.”

³⁴⁵² “Elimizde nakit olarak bir bugün var, hayallerimize çok da güven olmaz.”

³⁴⁵³ “Geçen geçti (peki) senin siyasetin (programın) nerede? Kalk ve iki yok arasındaki fırsatı ganimete çevir.”

³⁴⁵⁴ “Daha gelmemiş yarının üzüntüsüyle elimizde bulunan bu günümüzü zehir etmeyelim; yarın yapılacak olan işi, yarına bırakmam daha iyi olacaktır.”

³⁴⁵⁵ “Zaman üçtür; dün meseldir (örnektir) bugün iş ve yarın ümittir.”

³⁴⁵⁶ Bu beyit P’de yok. “Sıkıntılar seni zora sokmayıp onların üstesinden geldiğin zamanlarda dünyadan faydalan.”

[Ş151b]

فرصت غنیمتست غنیمت شمار عمر
زان پیشکان برون رود از دست ناکهان³⁴⁵⁸

دل بر زمانه کی نهد انکس که عاقلست
دانا بعمر خودنکند تکیه بر جهان³⁴⁵⁹

Neşr: Çün dā'im ṭās-ı çarḥ kişinüñ ka'beteyn-i ḥālinde naqş-ı murād göstermez ve tevsen-i gerdün her zamān zimām-ı inḳıyādı dest-i taşarrufa virmez, sa' ādetmend ü ercümend oldur ki, devlet-i dünyā-yı deniye³⁴⁶⁰ mesrūr olmaz.

Beyt

Devlet şerābınuñ k'ola keyfiyyeti gurūr
Anuñ ḥumārı merg degül mi niye sürūr³⁴⁶¹

Neşr: Ve müteḥaddis ü müteferris oldur ki manşıb u cāha mağrūr olmaz.³⁴⁶²

Beyt

Elde manşıb pāyidār olmaz mişāl-i dest-māl
Aña mağrūr olma Dārāyıla Cem'den örnek al³⁴⁶³ [P167b]

Neşr: Belki izḥār-ı āşār-ı mekremet ve icrā-yı enhār-ı merḥamet idüp şadaḳāt-ı cāriye ve mekārım-i aḥlāḳla nām-ı nāmī-i meberrāt-āyāt³⁴⁶⁴ ve ism-i sāmī-i meserrāt-ğāyātını zıkr-i bi'l-ḥayra ilā-sā'āti'l-ḳıyām ve ḳıyāmu's-sā'a sā'ı vü dā'ı olur.

[A154b]

Beyt

دایم اسباب وصل پیدا نیست
اکر امروز هست فردان نیست³⁴⁶⁵

Neşr: Tecerru' -ı āb-ı ḥayāt ma'nāda bundan kināyet ve 'ömr-i cāvidānī fi'l-ḥaḳīḳa andan ibāretdür.

Nazm

رفت حاتم ازین نشیمن خاك

³⁴⁵⁷ Bu beyit P'de yok. "Bugünün değerini bil; zira ki bugün geçtikten sonra, ömrün kalan günlerinden bir gün eksilecektir."

³⁴⁵⁸ "Ömrünün değerini bil, zira ki ansızın fırsat elinden kaçıp gidebilir."

³⁴⁵⁹ Bu beyit A ve H, Ş'de yok. "Akıllı insan, bu dünyadaki olan bitenlere çok itibar etmez; ömrü boyunca, bu âleme güvenip ona göre hareket etmez."

³⁴⁶⁰ devlet-i dünyā-yı deniye P: devlet-i dünyāya A, H, Ş.

³⁴⁶¹ Bu beyit A'da yok.

³⁴⁶² Ve müteḥaddis ve müteferris oldur ki manşıb ve cāha mağrūr olmaz. P, H, Ş: -A.

³⁴⁶³ Bu beyit Fevrī'ye aittir. (Bk. Fevrī, **Dîvân**, vr. 171a)

³⁴⁶⁴ āyāt A, H, Ş: -P.

³⁴⁶⁵ "Her zaman kavuşmak mümkün olmayacaktır; bugün varsa, yarın olmayabilir."

3466 ماند نامش كتابه افلاك

[H171a]

هرچه دارى بخش و نام برار

3467 به نكوبى و نام نيك كزار

زانجه زير زمردين طارم

3468 نام نيكو بود حيات دوم

غنيمتست زمانى بهمدمان بودن

3469 كه عمر را نتوان يك زمان ضمان بودن

بكام دل زمانى زندكاني

3470 بسى خوشتر ز عمر جاودانى

چو بر روى زمين باشى توانايى غنيمت دان

3471 [Ş152a] كه دور ناتوانيتها بسى زير زمين باشد

Hikāyet: Mülük-i māziyeden birinüñ ‘izz-i hužūr-ı müstevcibü’s-sürürında,

كفته شد نكتهای كوناكون

3472 موج زد بحر الحديث شجون

Neşr: nüdemā-yı meclisden biri eyitdi: “Filān diyārda bir şeyh-i Edhemī-nihād ü Bestāmī-nijād vardur ki enfās-ı müteberrikesiyle ol diyārı müşerref kılmışdur, kerāmātına ğāyet ve ma‘ārifine nihāyet yokdur.” [P168a]

Beyt

Dili miftāh-ı genc-i hikmetdür

Ruḥı mişbāh-ı künc-i ‘iffetdür

‘İlm-i ğaybī aña cibillīdür

3466 “Hatem (dünyaca eli açıklığıyla bilinen kişi), bu topraklardan elini eteğini çekip gitti; onun bu kâinatta adı kaldı.”

3467 “Elinde ne varsa bağışla ki, senden sonra insanlar seni iyi biri olarak yad etsinler.”

3468 “Değerli taşları koruduğun gibi, adının da iyi anılmasına dikkat et ki; iyi bir adla anılmak ikinci bir hayat gibidir.”

3469 “Dostlarınla, arkadaşlarınla geçirdiğin zamanın değerini bil; zira ki bu hayatta bir anın bile garantisi yoktur.”

3470 “Kısa bir süreyi istediğin şekilde ve mutlu yaşamak, kalıcı ömürden daha iyidir.”

3471 “Yeryüzünde bulunduğun sürece zamanın değerini bil, yapabildiklerini yap; zira ki toprağın altına girdiğinde elinden artık hiçbir şey gelmeyecektir.”

3472 “Farklı konulara, önemli hususlara değinildi; bir dalga geldi ve denizdeki tüm şeyleri götürdü.”

Şeyh-i devrân mürîd-i Şibli'dür [A155a]

Neşr: Şâh-ı gerdün-ihtidâr bî-ihtiyâr dîdâr-ı ferhunde-âşâr-ı şeyhe müteşevvik³⁴⁷³ olup kulağdan 'âşık oldu.

Mışra'

الأذن تعشق قبل العين أحياناً³⁴⁷⁴

Beyt

Şu deñlü söyledi³⁴⁷⁵ vaşfuñ çemende bülbül-i gūyā

Ꞥkulağdan 'âşık itdi saña iy gül verd-i ra' nāyı

Neşr: Ve bir mişâl-i bî-mişâl erzânî ve irsâl buyurup [H171b] da'vet eyledi. Şeyh dañi emr-i ulü'l-emre imtişâlen 'inân-ı 'azîmeti ol cânibe munşarif buyurup maqâmından rihlet eyledi.

Beyt

Ulü'l-emre itâ' at oldu çün farz

Ki *es-sultānu zıllu 'llāhi fi'l-arz*³⁴⁷⁶

Neşr: Meclis-i sa'âdet-penâh-ı pâdişâha geldikde, ba'de's-selâm fetğ-i kelâm idüp eyitdi:

Mışra'

ابدالدهر شاه باقى باد³⁴⁷⁷

Neşr: Pâdişâh eyitdi: "Ey mihmân-ı girâmî,

Mışra'

خوش امدى و عليك السلام و الاكرام³⁴⁷⁸

Neşr: lâkin beğā-yı cāvidānî fi-nefsi'l-emr bir emr-i muğâl ve vehm ü hayâldür.

Naẓm

افتتاح سخن ان به كه كنند اهل كمال

بثناى ملك الملك خدای متعال³⁴⁷⁹

Neşr: Müftetiğ maqâlde irâd emr-i muğâl, âdâb-ı ehl-i fazl ü kemâlden hâric [Ş152b] degül midür?" Şeyh eyitdi: "Bu günden rüşen ü izhârdur ki 'ömr-i benî Âdem ebediyyü'l-beğā olmağ ğayr-ı mutaşavverdür. Lâkin benüm beğâdan murâdum, beğā-yı cāvidānîdür ki beğā-yı bedenî anuñ yanında mertebe-i denîdür. [A155b]

³⁴⁷³ müteşevvik P, H, Ş: mürîd A.

³⁴⁷⁴ "Kulak bazen gözden önce âşık olur."

³⁴⁷⁵ söyledi A, H, Ş: eyledi P.

³⁴⁷⁶ "Sultan yeryüzünde Allah'ın gölgesidir."

³⁴⁷⁷ "Sonsuza dek padişah kaldı."

³⁴⁷⁸ "Hoş geldin, sana selam ve rahmet olsun."

³⁴⁷⁹ "Kemal ehlinin kelamın başlangıcına, Allahu Teâlâ'nın hamd ve senasıyla başlası gerekiyor."

Ġarażum oldur ki raqam-ı nık-nāmı-i ħazret-i pādişāh-ı kāmkar, şafha-i rūzgārda bākı vü pāyidār ola. Nitekim Mevlānā Cāmī [P168b] *Şebistān*-ı nāmī tarzında vākı‘ olan qaşīdesinde buyurmışdur:

Beyt

عمر صرف کسب نام نیک کن کان نامہ را
چون اجل کو تہ کند باقی نمائد غیر نام³⁴⁸⁰

Dünyede merd-i nigū-nām hiç ölmez yitmez

Mürde oldur k’anı ħalk eylik ile yād itmez

[H172a]

Cezā-yı ħüsn-i ‘ameldür ki rüzgār henüz

Ķoparmadı daĥi taş bārgāh-ı Kisrādan

Neşr: Kelimāt-ı ħikmet-nikāt-ı Menüçeħr’de mezkûrdur ki: “Dünyā-yı deniye i‘timād, hemān eser yele inqıyād ve aqar şuya istināddur.”³⁴⁸¹

Nażm

Kişi tayanmağ olurdı bu ħarāb-ābāda

Eger āb üzre degülmişse³⁴⁸² idi bünyādı

بکردان ساغر می شاد و خندان

که بر عمر اعتمادی نیست چندان³⁴⁸³

‘Ālemde rind-i ‘ālem oldur ki, açlığın dinçliğine tıtuş şıĥhati ni‘met ve ma‘şer-i ihvān-ı vefā ile ‘işreti fırsat ve ħullān-ı aşĥāb-ı vefā ile şoĥbeti ġanīmet bile.

Şi‘r

Getür sākı şerāb-ı nābı kim hengām-ı fırsatdur

Geçer gül devri ġaflet eyleme fırsat ġanīmetdür

Furşatı fevt eyleme kim degme gez girmez ele

Vaşl-ı yār-ı bī-nażır ü nağd-i ‘ömr-i bī-bedel³⁴⁸⁴

³⁴⁸⁰ “Ömrünü kendinden güzel bir ad bırakmak için geçir; zira ki ecel denen şey bir anda her şeyini elinden alır ve adından başka bir şey geriye kalmaz.”

³⁴⁸¹ eser yele inqıyād ve aqarşuya istināddur P: bāde inqıyād ve āba istināddur A, H, Ş.

³⁴⁸² degülmişse A, P, Ş: gelmemişse H.

³⁴⁸³ “Ziyafet toplantısında, neşe ve sevinç dolu bir şekilde şarapları döndürüp döndürüp dağıt ki, ömrüne ve hayatına çok da güven olmaz.”

³⁴⁸⁴ Bu beyit A, P ve Ş’de yok.

Neşr: Dünyā-yı dūnuñ fenāsın bilenler atında ‘ālem ve mā-fihā hīç-ender-hīçdür.³⁴⁸⁵

Naẓm

کار دنیا که پیچ در پیچ است

چون نکو بنکری همه هیچ است³⁴⁸⁶

Neşr: Haıatini bilüp ‘ālemi bir dem ve her demi bir ‘ālem añlaya.

Naẓm

نکه دار فرصت که عالم دمیست

دمی پیش دانا به از عالمیست³⁴⁸⁷

[Ş153a] [A156a]

غنیمت شمر روز عشرت که داند

که روز دکر زنده باشیم یانه³⁴⁸⁸

Hikāyet: Ehl-i ‘irfāndan birine hālet-i ihtizārında huẓẓār-ı meclisden³⁴⁸⁹ [P169a] biri eyitmiş: “Vucūd-ı şerifñüz bākī vü pāyidār³⁴⁹⁰ ola; ammā sinñ-i sinn-i şerifñüz ne midār [H172b] var ola?”³⁴⁹¹ “Demler olmışdur ki biñ yaşamışızdur.” diyü cevāb buyurmışlar. Nitekim re’isü’ş-şu‘arā Mevlānā Necātī bu maẓmūni şı‘rinde³⁴⁹² tazmñn eylemişdür.

Beyt

Bir cür‘a ile ādemi biñ yıl yaşadurlar

Sāilerimiz baş-ı zamān eylemek ister³⁴⁹³

Neşr: Mevā’id-i ‘avā’id-i hñ‘ān-ı kerem-i Zü’l-celāli ve’l-ikrām’dan her ni‘met -ki mün‘amun ‘aleyhe in‘ām olunur- haı vardur ve haını kemā hüve hauhu edā oldur ki, miyān-ı meşāliḥ-i ma‘ād ü ma‘āşı cem‘ide, tā dünyāda nīk-nām ola.

Beyt

Çıkarma isteyen kimse ey adı

Yediyle eylesün haa eyādi³⁴⁹⁴

³⁴⁸⁵ Dünyā-yı dūnuñ fenāsın bilenler atında ‘ālem ü māfihā hīç-ender-hīçdür P: ve ‘ālem ü māfihā hīç-ender-hīçdür A, H, Ş.

³⁴⁸⁶ “Bu dünyanın işi çetrefilli ve karışıktr, iyi baktıında aslında bir hiçten ibarettir.”

³⁴⁸⁷ “Fırsatları kaçırma, eline geçen tüm imkanları deerlendir ki, bu dünya anlktır. Akıllı ve bilge insanlarla bir an zaman geçirmek, çou insanla zaman geçirmekten iyidir.”

³⁴⁸⁸ “Bu hoş geçen zamanın deerini bil ki, yarın yaşayıp yaşayamayacağımızı kimse bilmez.”

³⁴⁸⁹ huẓẓār-ı meclisden A, P, H: meclisden Ş.

³⁴⁹⁰ pāyidār P: var A, H, Ş.

³⁴⁹¹ Ammā sinñ-i sinn-i şerifñüz ne midār var ola P, H, Ş: -A.

³⁴⁹² şı‘rinde A, Ş: -P, H.

³⁴⁹³ Bu beyit Necātī Bey’e aittir. (Bk. Tarlan, **Necātī Beg Divanı**, s. 216)

Neşr: Ve tarīḳ-ı mürüvvet ü fütüvveti elden ḳomaya, tā ‘uḳbāda ḥuceste-fercām ola.

Beyt

کر قصد یادگار کنی بعد رفتنت

چون نام نیک در د و جهان یادگار بست³⁴⁹⁵

Ey ṭālīb-i ḥulūd ü beḳā vü devām bil

Kim zinde zıkr-i ḥayrladur nām-ı ādemī

Bir nām-ı nıkdür daḥi ḡayrı degül durur

Bāḡ-ı cihānda ḥāşıl-ı eyyām-ı ādemī

با مروت همنشین و با فتوت یار باش

و انکھی از تاج و بخت خویش بر خوردار باش³⁴⁹⁶

Hikāyet: Keyḳubād, şu‘arāyı kemāliyle ri‘āyet ve ḥüsn-i iltifātla terbiyet eylerdi ve dirdi: “Sebeb-i beḳā-yı nām-ı nāmī iki nesnedür: Biri medḥ-i meddāḥān ve biri ‘imāret-i büldān.”

Ḳıṭ‘a

Naẓm-ı Firdevsī eger olmasa olmazdı ‘ıyān [Ş153b]

Bezm-i Keykāvūs u rezm-i Rüstem ü İsfendiyār [H173a]

Nām-ı Behrāmī olup naẓm-ı Nizāmī’den bülend

Oldı şı‘r-i Enverī’den vaşf-ı Sencer āşikār [A156b]

Hikāyet: Sultān Maḥmūd³⁴⁹⁷ bir bāḡ-ı behişt-peyker peydā eyledi ki çün ravza-i Rıdvān dil-güşā ve mānend-i Firdevs-i berīn behcet-efzā, ṭübā ve rıdvān [P169b] ḥüsnünden engüşt-gezān ve āsumān dīde-i encümle temāşāsında ḥayrān nüzhet³⁴⁹⁸ ü şafāda çün büstān-ı behişt tāze vü ḥurrem ve ḡāyet-i leṭāfet ü tarāvetde reşk-i gülistān-ı İrem idi.

Naẓm

³⁴⁹⁴ Bu beyit P’de yok.

³⁴⁹⁵ “Eğer bu dünyadan gittikten sonra kendinden bir yadigar bırakmak istiyorsan bunu bil ki, iki dünyada da iyi bir adla anılmak en güzel yadigardır.”

³⁴⁹⁶ “Mertlikle otur, cömertlikle arkadaşlık yap, böylece kendi çapında taç ve tahta sahip olursun.”

³⁴⁹⁷ Der-kenār: Ebu’l-Ḳāsim Maḥmūd bin Sübük Tigin laḳabı Seyfü’d-devle’dür. Bilād-ı Hindi fetḥ idüp mesācid binā eylemişdür. Sümenāt’daki şanem-i ma‘rūfi kesr itmişdür. A‘yān-ı fuḳahādandır ve feşāḥatde ‘aşrınıñ ferīdi idi. Ve Sübük Tigin sinüñ ve bānuñ zammıyla ve tānın kesriyle üç yüz seksen yedide vefāt itmişdür ve Sultān Maḥmūd üç yüz altmış bir ‘aşürā gicesinde toḡup dört yüz altmış bir rebī‘ü’l-āḥirinde Gazne’de vefāt itmişdür. P, Ş.

³⁴⁹⁸ Nüzhet P, H, Ş: terbiyet A.

بسی کل شکفته در اطراف باغ
بر افروخته هر یکی چون چراغ³⁴⁹⁹

ریاحین دمیده بر اکناف جوی
صبا عطر بیز و هوا مشکبوی³⁵⁰⁰

درختش زطوبی دلاویز تر
کیاهش زسوزن زبان تیزتر³⁵⁰¹

Neşr: Ve ol bāguñ miyānında bir қаşr-ı bî-қуşūr ve bir beyt-i ma‘ mūr bünyād eyledi ki, dest-i irtifā‘ ı kemer-i cevzāya pençe urur ve şerefe-i refi‘i ser-i keyvāna pāy-ı şeref қor. Muқarnisān-ı üstādān-ı cihān-bīn nazīrin görmemiş ve mühendisān-ı pīşe-kārān-ı pīşīn ancılayın şekl ü hey’āt müşāhede қılmamış, anuñ vaşfinda inşād olunmuşdur. Güyā,

Naẓm
ای قبله سعادت وای مرده صفا
جای خوشی و نیست نظیر تو هیچ جا³⁵⁰²

دارالسلام را بوجود تو افتخار
ذات العما درا بخاباب تو التجا³⁵⁰³

بعداز هزار سال بیام زحل رسد
کر پاسبان زبام تو سنکی کند رها³⁵⁰⁴

[H173b]

این ان اساس نیست که کردد خلل پذیر
لوتبست الجیال او انشقت السما³⁵⁰⁵

Ey қаşr-ı felek-rif at u ey tāq-ı mu‘ allā

³⁴⁹⁹ “Bağın etrafında bir sürü çiçekler açmıştır, her biri bir ışık gibi yanıyor.”

³⁵⁰⁰ “Suyun kenarında fesleğen gibi güzel kokulu bitkiler çıkmıştır, sabahları ıtır gibi, hava ise misk kokuyor.”

³⁵⁰¹ “Ağacı cennetteki Tuba ağacından daha güzel, bitkisi iğneden daha sivri uçlu...”

³⁵⁰² “Ey saadet kiblesi, ey sefalara yolunda ölmüş kişi; yerin çok güzel, senin gibisi hiçbir yerde yoktur.”

³⁵⁰³ “Ey (insan) ki cennet senin varlığından gururlanmış, muhteşem binalara sahip olan şehir (Şam), senin öfke ve hiddetini kendi içine sığdırmıştır.”

³⁵⁰⁴ “Senin çatından Jüpiter’e doğru fırlatılan taş bin yıldan sonra Jüpiter’e ulaşacaktır.”

³⁵⁰⁵ “Eğer nesiller solmuş ve gökyüzü bölünmüş olsa, bu o temel değil ki ona zarar gelsin.”

Yā kıble-i ‘ālīsin veyā Ka‘be-i ‘ulyā³⁵⁰⁶

Neşr: Ve ol қаşr-ı ‘ālī-i cennet-ḥavālīde kendü pederini -ki Nāşırü’ d-dīn Sübük Tigin’dür- [Ş154a] bir ziyāfet tertībın itdi ki; ḥ‘ān-sālār-ı felek öyle bir bezm-i zībā³⁵⁰⁷ görmemiş [P170a] ve gūş-ı zamān ancılayın [A157a] bir simāt işitmemiş, e‘ime-i lezīze -ki mevā’id-i ḥuld-i berīnden nişān virürdi- ḥāzır eylediler ve eşribe-i ḥōş-güvār -ki ḥalāvet-i şerāb-ı ṭahūrdan ḥikāyet eylerdi- nazara getürdiler.

Naẓm

اناهاى نوشين و عنبر سرشت

خبر داده از خورد های بهشت³⁵⁰⁸

زلو زینها و زحلواى تر

بتتك امده تنكهای شكر³⁵⁰⁹

Neşr: Ba‘dez ferāğat-i tekālīf-i resmiyye sulṭān, Nāşırü’ d-dīn’e eyitdi: “Bu bāğ-ı behişt-āsā vü bī-naẓīr zamīr-i mūnīr-i ḥūrşīd-naẓīre- ki mir’āt-ı zāt ve şıfāt-ı İlāhī ve cām-ı cihān-nümā-yı³⁵¹⁰ ارنا الاشياء كماهى dür- ne yüzden cilveger ü nümāyāndur?” Nāşırü’ d-dīn eyitdi: “Egerçi behiştten nişāne bir bāğ-ı şāhāne vü bī-bahānedür; ammā bezl-i cūhd-i mālla her kişi bu maḳūle bāğ tertīb itmek olur ve bu maḳūle³⁵¹¹ mīve terbiyetle her yerde bitmek olur.” Ḥuşūşā ḥükemā-yı zü-fünūn: الجنان dimişlerdür. Ve bi’l-cümle ey şemere-i şecere-i fu’ād, pādīşāhlar bir bāğ ābād itmek gerekdür ki andan neşv ü nemā bulan [H174a] mīve-i rūḥ-efzā hiç bir bāğda bitmeye ve bād-ı ḥazān-ı dehrden aña āsīb ü zarar yitmeye.³⁵¹²” Sulṭān eyitdi: “Ol buyurılan bāğ ne keyfiyet ile tertīb olunur ve ol mīve ḳanda biter, ne vech ile terbiyyet olunur?” Nāşırü’ d-dīn eyitdi:

Beyt

Bāğ-ı ‘adālet içre şehā mīve-i kerem

Bir mīve-i laṭīfdür olur biter degül [P170b]

Neşr: Dā’imā fuzalā-yı devrānı ḥāṭır-nişān idüp sa‘ādet būstānında [Ş154b] āb-ı ifdāl ü iḥsānla nihāl-i fazlı terbiyet eyle ki, mīve-i dil-peẓīri ne bir bāğda biter ve

³⁵⁰⁶ Bu beyit A, P ve H’de yok.

³⁵⁰⁷ bezm-i zībā A, P, H: bezm Ş.

³⁵⁰⁸ “Lezzetli ve güzel kokulu meyveler (narlar), cennetin güzel yiyeceklerinin habercisidir.”

³⁵⁰⁹ “Bu yaş hurmalılar ve güzel helvanın karşısında, tatlılık abidesi şeker bile az gelmiştir.”

³⁵¹⁰ “Bize eşyayı olduğu gibi göster.”

³⁵¹¹ maḳūle A, H, Ş: üslūba P.

³⁵¹² yitmeye A, H, Ş: yetişmeye P.

ne bāḡbānuñ aña eli yiter³⁵¹³ ve ne serdī-i zemistān [A157b] ü germī-i tābistān zarar eyler.” Nitekim Şeyḡ Nizāmī buyurur:

Naẓm³⁵¹⁴

عمارتهاى عالی ساخت محمود

که هر يك همسر چرخ برین بود³⁵¹⁵

نه بینى زان همه يك خشت بر پای

بنای عنصرى ماندست بر جای³⁵¹⁶

Nesr: Ve hem bu ma‘ nāda vārid olmuşdur.

Ḳıṭ‘a

نوشیروان عمارت عالی خیال داشت

بوزر جمهر گفت که ای شاه کامران

اب و زمین مملکت اکنون بدست تست

باغى بساز بر طرف جویباران³⁵¹⁷

بیخی نشان که دولت باقیبت بر دهد

کین باغ عمرکاه بهارست و که خزان³⁵¹⁸

Bāb-1 Sī vü Heftüm: Der-Ri‘āyet-i Hıḡḡ

Edā-yı ḡḡḡ ve terk-i ‘uḡḡ, zımmet-i himmet-i ehl-i ḡayret üzerine ‘umūmen ve aşḡāb-ı devlet ve erbāb-ı ḡudret üzerine ḡuşuşen lāzım u vācib olduğundan mā‘ adā [H174b] ṡāḡaret-i zāta ve leṡāfet-i şıfāta delil-i zāhir ve ‘ulüvv-i nesebe vü sümüvv-i ḡasebe ḡüccet-i bāhirdür. Ve edā-yı ḡaḡḡ-ı ni‘ met-i Vācib’den şoñra edā-yı ḡḡḡ-ı vālideyn vācibdür. Zirā vālideyn veledde sebeb-i şūrī vāḡi‘ olup

³⁵¹³ bāḡbānuñ aña eli yiter P: kimesnenüñ eli irer A, H, Ş.

³⁵¹⁴ Naẓm A, Ş: -P, H.

³⁵¹⁵ “(Gazneli) Mahmud muhteşem binalar yaptı; öyle binalar ki her biri, yüksek gökyüzüne dek uzanmıştı.”

³⁵¹⁶ “O kadar çok binadan bir tuğla bile ayakta göremezsin; fakat Unsuri’nin yaptığı bina (edebî eseri) ayakta ve kalıcıdır.”

³⁵¹⁷ “Nuşirevan ulu bir saray yapmayı planlıyordu, Büzürcimhr ona dedi ki: ‘Ey büyük padişah, bu memleketin suyu da toprağı da her şeyi de senin elindedir, suların kenarında bir bağı yap.’”

³⁵¹⁸ “Öyle bir bitki dik ki sana kalıcılık özelliğini kazandırsın; zira bu ömür bahçesinde bazen ilkbahar bazen de sonbahar olur.”

vāsīta-i huşūl-i kemālāt-ı ‘ilmiyye ve sebeb-i iktisāb-ı ma‘ārif-i müktesebe ve ādāb-ı şīnā‘āt-ı ‘ameliyyedür.³⁵¹⁹

Nazm

انکه تنت پاره از جان اوست

قطره از چشمه حیوان اوست³⁵²⁰

[P171a]

خدمت اوکن که بجایی رسی

برک دهش تابنواى رسی³⁵²¹

Nesr: Ve Hāzret-i Hāḡ rızā-yı şerīfīni rızā-yı vālideyne rehīn kılmışdur ve ihşān-ı vālideyni [A158a] ta‘zīmen li-şānihi ‘ibādetiye qarīn kılmışdur.³⁵²² Hādīs-i şerīfde vārid [Ş155a] olmışdur: ³⁵²³ Ve Hāzret-i *Kur‘ān*-ı belāgat-ķırānda buyurmışdur: ³⁵²⁴ Ve muḡaḡḡaḡ u muḡarrerdür ki rızā-yı peder ü māder dūnyāda mūcib-i devlet ü ‘izzet ve ‘uḡbāda³⁵²⁵ sebeb-i necāt ü sa‘ādetdür.

Beyt

چو هرمز ز پرویز خشنود بود

بسی دولت و حشمتش رونمود³⁵²⁶

چو شیر وپه تعظیم خسرو نکرد

از و باد نکبت برآورد کرد³⁵²⁷

Ve ḡaḡḡ-ı vālide ḡaḡḡ-ı vālidīden a‘zam ve birri birr-i vālidīden evceb ü elzemdür. Zīrā şefḡat-i ümm, şefḡat-i ebden ekşer ve maḡabbeti maḡabbetīnden evferdür. Nitekim dimişlerdür: ³⁵²⁸ Veḡi oldur ki veledüñ [H175a] evvel ḡutı -ki sebeb-i ḡuvvet ü ḡayātıdur- ḡūn-ı dil-i māderdür. Ve li-hāzā ümm *Ümmü’l-ķitāb*’da ve *Faşlu’l-ḡiḡāb*’da mevāzi‘-ı keşīrede taḡşīş bi’z-zīkr

³⁵¹⁹ ‘ilmiyye ve sebeb-i iktisāb-ı ma‘ārif-i müktesebe ādāb-ı şīnā‘āt-ı ‘ameliyyedür A, Ş: ‘ilmiyye ve sebeb-i iktisāb-ı ma‘ārif-i müktesebe ve edā-yı şīnā‘āt-ı ‘ameliyyedür P: ‘ilmiyyedür H.

³⁵²⁰ “Senin bedenini ki, onun bir parçasıdır; senin varlığın onun hayat suyunun bir damlasıdır.”

³⁵²¹ “Bir yere varmak istiyorsan onun hizmetini yap; varlığını ve yokluğunu ona takdim et ki ondan sonsuz zenginlik bulasın.”

³⁵²² ve ihşān-ı vālideyni ta‘zīmen li-şānihi ‘ibādetiye qarīn kılmışdur. A, P, H: -Ş.

³⁵²³ “Babası kendisinden razı olandan ben de razı olurum.” (Bk. Yılmaz, *Kültürümüzde Ayet ve Hadisler*, s. 526)

³⁵²⁴ “Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenizi, ana babanıza da iyi davranmanızı kesin bir şekilde emretti.” (*Kur‘ān-ı Kerīm*, İsrā, 17/23)

³⁵²⁵ rızā-yı peder ü māder dūnyāda mūcib-i devlet ü ‘izzet ve ‘uḡbāda A, P, Ş: dūnyā vü ‘uḡbāda H.

³⁵²⁶ “Hürmüz, Perviz’den hoşnut olduğumuz için önüne devlet ve servet koydu.”

³⁵²⁷ “Şiruyeh, Hüsrev’in karşısında eğilmediği için zarar görmeye başladı.”

³⁵²⁸ Der-kenār: ارام: Hemzenüñ fethiyle eşfaḡdur. Ş.

³⁵²⁹ “Baba daha bilgili ve daha şereflidir, anne ise daha şefkatli ve daha yumuşaktır.”

olunmuşdur. Hâzret-i Nebiyyi ümmî ve Server-i kâ'inât 'aleyhi ekmeli't-taḥiyyât buyurur: ³⁵³⁰ الجنة تحت اقدام الامهات Ba'z-ı aşḫāb-ı devlet-i māder-zād bu ḥadīṣ-i şerīfūñ cevāhir-i ma'ānīsini silk-i nazma çeküp inşād etmişlerdür. [P171b]

Beyt

جنت که سرای مادرا نست
اندرته پای مادرا نست³⁵³¹

روزی بکن ای خدای مارا
چیزی که رضای مادرا نست³⁵³²

Ana ḥaḫḫın ri'āyet eyleyigör
Gözler iseñ rızā-yı Raḥmānı

Ṭāleb it zīr-i pāy-ı māderde
İster iseñ riyāz-ı Rıḍvānı [A158b]

Hikāyet: Bir gün meclis-i şerīf-i [Ş155b] Hâzret-i risālet-penāha bir ḥarīf geldi ve levāzım-ı medḥ ü şenāyı edā itdikden soñra eyitdi: “Yā Resūla'llāh,

Beyt

ای حق تراستوده و احمد نهاده نام
جانها فدای نام توای سید الانام³⁵³³

Neşr: bir vālidem var; sinīn-i sinni yüze yetmiş ve āfitāb-ı zindegānīsı ser-ḥadd-i ğurūba yetmiş. Şi'ār u dişārın tedārik idüp ta'āmın bişürürin ve ḥareket lāzım gelse başum üstine³⁵³⁴ götürürin, ḥaḫḫınuñ mücāzātı ve itdügi ḥizmetlerūñ mükāfātı olur mı?” Buyurdular ki: “Bunuñla vālidenūñ edā-yı birri olmaz ve ḥuḫūḫınuñ yüzde birinden biri olmaz.” [H175b]

Hikāyet: Meclis-i üstād Ebā İshāḫ'a bir gün aḫbābından biri geldi, eyitdi: “Cenāb-ı cennet-me'ābuñızı³⁵³⁵ 'ālem-i rü'yā vü ḥ'ābda, liḥye-i mübārekiñüz ḥilye-i cevāhir-i zevāhirle zīb ü zīnet bulmuş, ḥuld-i berīn içinde ḥūru'ınle hem-şoḫbet olmuş görürin.” Üstād eyitdi: “Acib degüldür, zīrā bu gice nevmenden muḫaddem vālidemi

³⁵³⁰ “Cennet annelerin ayaklarının altındadır.” (Nesâi, Cihad, 6)

³⁵³¹ “Cennet ki annelerin sarayıdır, annelerin ayaklarının altındadır.”

³⁵³² “Allah'ım bizi bir gün annelerimizin istediği gibi yap.”

³⁵³³ “Ey (insan) ki Hak Teala seni övüp senin adını Ahmed koymuştur. Ey cinlerin ve insanların efendisi, canlarımız sana feda olsun.”

³⁵³⁴ üstine A, P, H: üzre Ş.

³⁵³⁵ cennet-me'ābuñızı P: cennāt-me'ābuñızı A, H Ş.

ziyāret kıldımdı ve taht-ı kademine [P172a] yüzüm sürdüm. Kütüb-i eḥādīşde mezkūrdur ki: Ḥāzret-i Ḥaḫ celle ve ‘alā Ḥāzret-i Mūsā’ya ‘aleyhi efḍali’ş-şalavāt üç biñ beşyüz miḳdārı kelimāt-ı i‘cāz-ğāyāt ve ḥiṭāb-ı beyyināt-āyāt buyurmuşdur ve āḥir kelime ümmiñi iṣā olup buyurmuşdur: “Yā Mūsā, anañ rızāsı, benüm rızāmdur ve seḫatı benüm seḫatımdur.

Ve ḥuḳūḳ-ı zevi’l-ḳurbāyı ri‘āyet ve şıla-i raḫmi şıyānet daḫi³⁵³⁶ ehemmi meḥāmm³⁵³⁷ ve cümle-i vācibāt-ı İslāmdandır ki, şıla-i raḫm sebep-i mezīd-i ‘ömr ü ten-dürüstī ve müriş-i si‘at-i ‘ayş u ferāḫ-destīdür. [Ş156a]

Naẓm [A159a]

رو بپرسیدن بر خویشان خویش
تاکه کرد مدت عمر تو بیش³⁵³⁸

هر که او ترک اقارب میکند
جسم خود قوت عقارب می کند³⁵³⁹

ان که کردند ز خویشاوند رو
بی کمان نقصان پذیرین عمر او³⁵⁴⁰

کرچه خویشان تو باشند از بدان
بد ترا ز قطع رحم کاری مدان³⁵⁴¹ [H176a]

Neşr: Eḥādīş-i ḳudsıyyede vārid olmuşdur: “Benüm bir şıfatım Raḫmāndur, raḫm andan müştāḳdur ve raḫmet bī-pāyāndur. Her kimse ki şıla-i raḫmi ri‘āyet ider, raḫmete vāşıl olur. Ve ol ki bī-raḫmdur, ḳaṭ‘-ı raḫm ider, baḫr-i raḫmetden bī-behre vü bī-ḫāşıl olur.”

Hikāyet: Ḥāzret-i Melik-i ‘Allām Ḥāzret-i Mūsā’ya ‘aleyhi’s-selām ḥiṭāb-ı müsteṭāb idüp buyurdu: “Yā Mūsā, aḳāribüñe iḫsān u muvāsā eyle.” Ḥāzret-i Mūsā eyitdi: “Yā Rabbü’l-‘İzze, [P172b] nice iḫsān ola ki muvāfiḳ-ı rızā-yı şerīfūñ ola?” Yine Cenāb-ı ‘İzzet’den ḥiṭāb geldi ki: “Eger ḡā’ibse selām ve du‘ā eyle ve eger ḫāzırfa faḳīr olursa, şıla vü ‘aṭā eyle ḡanī ise ziyāret ü şenā eyle.”

³⁵³⁶ daḫi A, Ş: -P, H.

³⁵³⁷ ehemmi meḥāmm A, P, Ş: fi etemm-i meḥāmm H.

³⁵³⁸ “Akrabaların ve tanıdıklarının hal ve hatırını sor ki; ömrün uzasın, ömrüne ömür eklensin.”

³⁵³⁹ “Her kim ki yakınlarını ziyaret etmez, bedenini akreplerin yemi yapar.”

³⁵⁴⁰ “O yakınlarından yüz çeviren kişinin, kuşkusuz ömrü azalacaktır.”

³⁵⁴¹ “Senin akrabaların ve yakınların kötü insanlardan olsalar bile, onların ziyaretini kesmekten daha kötü bir şey yoktur.”

Beyt

بر خویش کشاده کن در وصلت خویش

تا از همه پیش باشی و از همه پیش³⁵⁴²

Neşr: Egerçi ba‘z-ı ekābir-i hūkemā aqāribinden cefā görüp buyurmışlardır:

Naẓm³⁵⁴³

Ḥazer eyle gönül aqāribden

Ġāfil olma şağın ‘aqāribden

Dā’im olmaz belā-yı dābet-i niş

Müstemirdür veli ‘adāvet-i hīş

Dār-ı dünyāda olmasa āfāt

Cāna ‘illet yeter benü’l-‘allāt

Belki haşmuñ durur hışım dedigün

Zehr içürür saña gamın yedigün [A159b] [Ş156b]

Neşr: Ve aqārib bildigün ‘aqāribdür, raḥim cihetinden emessi zarar cihetinden eşeddi [H176b] ve raḥm cihetinden eḥassıdır. Ve ba‘z-ı büleğā-yı feşāhat-nizām, bu maẓmūnuñ nazmına bu tarīkle hūsn-i intizām virmişler.

Şi‘r

اقارب كالعقارب في اذاها

فلا تولع بعم او بخال³⁵⁴⁴

فكم عم يجي الغم منه

وكم خال من الخيرات خال³⁵⁴⁵

Neşr: Ve Mevlānā Cāmī Şebstitān-ı nāmī tarzında inşād itdükleri kaşidede irād itmişlerdür.

Şi‘r

انکه ميخواهی اقارب جز عقارب نيستند

خاصه پر زرشان بود بر فرق تاج اختشام³⁵⁴⁶

³⁵⁴² “Akrabalarına ve yakınlarına ziyaret kapısını aç, böylece herkesten hem önde hem de erdemli olursun.”

³⁵⁴³ Bu başlık altındaki beyitler Hamdullah Hamdî’ye aittir. (Bk. Onur, ss. 64-65)

³⁵⁴⁴ “Akrabalar eziyet konusunda akrep gibidir, amca veya dayıya fazla (tutulma) bağlanma.”

³⁵⁴⁵ “Nice amca vardır ki, keder ondan gelir ve nice dayı vardır ki, iyilikten uzaktır.”

اخ که خود را در اخوت پخته کوید چون دلش
برسر مالست لرزان باتو خامش کوی خام³⁵⁴⁷

[P173a]

روبتاب از خال و عم چون خال و عم با هم غمند
غم بروی افتاب و ماه دل باشد غمام³⁵⁴⁸

Nesr: Ve Me'mūn ḥalīfeden menḳūldür: “Aḳārib, ūār-ı bedende ūār menzilesindedür.³⁵⁴⁹ Ba'zı ūār ūer'de meḥāsin-i ricālden kılınup müstaḥsen ü mükerremdür ve ba'zı ūār ayn-ı ūer olmağın ḥazfı vü nefy ü netfi elzemdür. Ve zamān, zamān-ı ūūḳdur, zamān-ı ḥūḳ degüldür.”

Nazm

عفار علی هذا الزمان فانه
زمان عقوق لازمان حقوق³⁵⁵⁰

Nesr: ūaḳıḳ-ı bī-bünyād ūaḳıyy-i māder-zāddur ve ḥamīm dedigüñ ḥamīmdür ve birāder zann itdügüñ pür-āzērdür.

کل قریب علیک رقیب
بودان تقبر عما قریب³⁵⁵¹

Nesr: ³⁵⁵² الحسود فی القرابة جوهر و فی غیرها عرض

Nesr: Ve ba'zı A' rābi dimüşdür: ³⁵⁵³ [H177a] اخ من الاخ

Niçe aḳ var uḥuvvetden urur dem

Demi olur çerāğ-ı ayşuña püf

[Ş157a]

Anuñ gibi aḳuñ yüzine tuf de

Ki bundan yeg cihānda olmaz aḳ tuf [A160a]

Nesr: Ve ḥūḳ-ı mu'allimi daḳi kemā huve ḥaḳḳuhu ri'āyet lāzımdur. Ḥazret-i Risālet-penāḥ buyurur: ³⁵⁵⁴ من علم عبدا آية من كتاب الله فهو مولاه Her tilmiz ki ḳadr-i üstādı bilüp ikrām ü iḥtirām eyler ve ḥaḳḳ-ı ḥizmetini edāda bezl-i cühd idüp cidd

³⁵⁴⁶ “Altından yapılan ihtişam tacını başlarına takan bazı akrabaların senin için akrep gibidir.”

³⁵⁴⁷ “Kardeşlik konusunda olgunluk noktasına geldiğini iddaa edenler; mesele mala geldiği zaman eli titrer, o yüzden sus ve onlara bir şey söyleme.”

³⁵⁴⁸ “Teyzeden, haladan uzak dur ki bunların bir araya gelişi senin keder ve üzüntüne sebep olur; bu üzüntü ve keder ise sevgilinin yüzünü bir bulut gibi kapatır.”

³⁵⁴⁹ menzilesindedür A, H, Ş: menzilesindedür P.

³⁵⁵⁰ “Bu zamanda ıslaha çalışın; çünkü bu zaman hak-hukuk zamanı değil, isyan zamanıdır.”

³⁵⁵¹ “Sana her yakın olan seni gözetir; yakının olan kişi senin ayıplarını örtmek ister.”

³⁵⁵² “Akrabadan olan haset asıldır, diğerleri ise geçicidir.”

³⁵⁵³ “Kardeş kardeştir.”

³⁵⁵⁴ “Kim bir köleye Allah'ın kitabından bir âyet öğretirse o kişi, kölenin efendisi olur.”

ü cehd ve ihtimām eyler, dünyāda nihāl-i zindegānīden berhūrdār ve ‘uqbāda sa‘ādet-i ‘uzmāya müstaḥaḥk u sezāvār olur. Kümmel-i meşāyiḥden bir şāḥib-i irşād dimişdür: “Ḥizmet-i üstād, sīret-i evtāddur.”

Nazm

فرامش مکن حق استاد علم

3555 که بر همت اوست بنیاد علم

[P173b]

اگر در دلت قهر استاد نیست

3556 بدست امید تو جز باد نیست

مراستاد را هر که محکم شد

3557 بسی بر نیامد که محذوم شد

Neşr: Ve erbāb-ı faẓldan biri buyurur:

Şi‘r

تمتعی که من از فضل درجهان دیدم

3558 همه جفای پدر بود وسیلی استاد

پادشاهی پسر بمکتب داد

3559 لوح سیمینش درکنار نهاد

بر سر لوح اونوشته بزر

3560 جور استاد به زمهر پدر

Neşr: Ve bāb-ı medīne-i ‘ilm Ḥazret-i ‘Aliyyü Velī şāḥib-i kerāmāt-ı celī raḍiya’llāhu te‘ālā ebeden buyurur: ³⁵⁶¹ [H177b] من علمنی حرفا فقد صیرنی عبدا Ve bu ebyātı inşā vü inşād ider.

Nazm

رأیت احق الحق حق المعلم

3562 و اوجبه حفظا علی کل مسلم

³⁵⁵⁵ “İlim üstadının hakkını unutma ki, ilim temeli onun çabaları üzerine atılmıştır.”

³⁵⁵⁶ Bu beyit A’da yok. “Eğer hayatında üstadının kahrını çekmediysen, ondan laf yemediysen; ümitlerin hepsi rüzgâr gibi gelip geçecektir.”

³⁵⁵⁷ “Hocasına sertlik ve edepsizlik yapan kişi, gün olmaz ki üzülüp sıkılmasın.”

³⁵⁵⁸ “Bu dünyadan benim payım, benim üstünlüğüm; babamın cefası ve hocamın dayağı oldu.”

³⁵⁵⁹ “Bir padişah oğlunu mektebe verdi, yanına da gümüşten bir tahta verdi.”

³⁵⁶⁰ “Gümüşten yapılan tahtanın tepesinde altınla şöyle yazılmıştı: ‘Hocanın sana çektiği eziyet, babanın sevgisinden daha iyidir.’”

³⁵⁶¹ “Bana bir harf öğreten, beni kendisinin kölesi yapar.”

لقد حق ان يهدى اليه كرامة

لتعليم حرف واحد الف درهم³⁵⁶³

Neşr: Ve haqq-ı mu'allimi tekrım idüp haqq-ı ebeveyn üzerine taqdim eyleye.³⁵⁶⁴ Eşref-i evlād-ı benī Ādem [Ş157b] şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem buyurur: ³⁵⁶⁵خير الأباء من علمك Ve vālid sebeb-i vücūd ve tertīb-i cismānīdür ve mu'allim sebeb-i kemāl ve terbiyet-i rūḥānīdür. Mu'allimūn vālid üzerine şerefi, [A160b] rūḥuñ cism üzerine şerefi gibidür. İskender-i Zü'l-ḳarneyn'e su'āl eylediler ki: "Ḥikmet nedür ki üstāda vālidiniñzden ziyāde ta'zīm ü tekrım idersüz?" İskender eyitdi: "Zirā vālid, sebeb-i ḥayāt-ı fānī ve mu'allim bā'ış-i ḥayāt-ı cāvidānīdür. Ve vālidem 'ālem-i 'ulvīden [P174a] 'arşa-i süflīye suḳūṭuma ve evc-i eflākden ḥazīz-i ḥāke hübūṭuma sebeb olmışdur ve üstādum semekden simāke semke ve şerādan şüreyyāya ḥurūca ve ḥazīz-i mezelletden zirve-i 'izzete 'urūca sebeb olmışdur."

Ve ḥuḳūḳ-ı cārı daḫi ri'āyet lāzımdur. Evvelā ṭaleb-i cār-ı şāliḫ-i vaḳūr ehemmi-mühimmāt-ı umūrdandur. Ḥazret-i Resūl-i Muḫtār şefi'ü'l-'uşāt fi-dāri'l-ḳarār buyurur: ³⁵⁶⁶التمسوا الجار قبل الدار و الرفيق قبل الطريق Rābi'a-i 'Adeviyye'ye³⁵⁶⁷ eyitdiler: ³⁵⁶⁸“Niçün dergāh-ı Rabbü'l-'İzzet'den su'āl-i cennet eylemezsüz?” Rābi'a³⁵⁶⁹ cevāb viridi ki: [H178a] ³⁵⁷⁰الجار ثم الدار

Ve cāra i'zāz ü ikrām sünen-i İslāmdandur, zimmet-i himmet cāra lāzımdur. Cārına zimmi ise daḫi ikrām ü iclāl eyleye ve bezl-i vüs'-i maḳdūr idüp 'alā ḳadri't-ṭāḳa nef'ini işāl eyleye ve 'alā ḳadri'l-ımkān zararını def' ü istişāl eyleye. Ve eger³⁵⁷¹ hemsāyesi gedā olursa, ta'ahhüd ü tefāḳḳud-ı aḫvāl-i perişān-me'āl eyleye.

Nazm

ای صاحب کرامت شکرانه سلامت

روزی تفقدی کن درویش بی نوار³⁵⁷²

³⁵⁶² “Hakkın en önemlisinin öğretmenin hakkı olduğunu gördüm, onu korumak her Müslüman'a görev oldu.”

³⁵⁶³ “Kerametın ona yöneltilmesi haktır; bir harf öğretmesine bin dirhem...”

³⁵⁶⁴ Ve Haqq mu'allimi tekrım idüp haqq-ı ebeveyn üzerine taqdim eyleye A, P, H: -Ş.

³⁵⁶⁵ “Babaların en hayırlısı sana öğretendir.”

³⁵⁶⁶ “Evden önce komşu, yoldan önce yoldaş arayın.”

³⁵⁶⁷ Rābi'a-i 'Adeviyye'ye P: Rābi'a-i Başrıye A, H, Ş.

³⁵⁶⁸ Der-kenār: Ümmü'l-ḥayr Rābi'atü'l-'Adeviyye ehl-i Başra'dandur. Ve 'Adevi fetḫ-i 'ayn ve dālla 'Adi bin Ka'ba mensūbdur, atası adı İsmā'il'dür. Sene ḥams ve şemānin ve mi'ede müteveffā olmışdur ve ḳabri zāhir-i Ḳudūs'de re's-i cebel-i Ṭūr'dadur. P.

³⁵⁶⁹ Rābi'a P: -A, H, Ş.

³⁵⁷⁰ “Ev alma, komşu al.”

³⁵⁷¹ eger P: -A, H, Ş.

³⁵⁷² “Ey keramet sahibi, ey sağlık sahibi, çaresiz dervişlerini de arada bir yad et.”

Neşr: Ve hadîş-i şerîfde [Ş158a] vârid olmuştur: ³⁵⁷³حرمة الجار كحرمة الام Ve meşreb-i nübüvvet-i kübrâdan mütereşşih olmuştur: “Her kimse ki taşdıķ-ı rûz-ı kıyâm ider, cārına i‘zâz u ikrâm ider.” Ve ikrâm-ı cârdandur kendü şeb‘ân u reyyân olup cîrânı ‘i‘tâş u cey‘ân olmaya ve işâbet-i mekârihden şıyânet idüp [P174b] ta‘ân u la‘ân olmaya. Hâzret-i Risâlet-penâh [A161a] buyurur: ³⁵⁷⁴“لا يؤمن بالله من لا يا من جاره” ³⁵⁷⁵Ya‘ni ol kimse ki hemsâyesi şerr ü şûrından ve şerer-i şûrûrından emîn degüldür, Hâzret-i Rabbu’l-‘İzzete kemâl-i îmânla mü’min degüldür.” Ve dâru’s-salţanat selâtinüñ dâru’s-sa‘âdesi ve devlet-ğânesi menzilesindedür, her gedâ-yı bîberg ü nevâ -ki pây-ı tahta vuşülle şeref-i istis‘âd bulur- pâdişâhuñ -ki zıllu’llâhdur-sâye-i sa‘âdetinde hemsâyesi mertebesindedür. ³⁵⁷⁶ Anlaruñ hâlini ta‘ahhüd ü tefakķud pâdişâha lâzım u lâbüddür. [H178b]

Hikâyet: Hâzret-i Yûsuf ‘aleyhi’s-selâmi’l-Mennân sinîn-i kaķtıda Mışır’da ³⁵⁷⁷ sultân bulunup ekl ü şûrbden münkaţı‘ olup günden güne çehre-i ergüvânîsi za‘ferânî olup şolmağa ve ruhsârınuñ verdi mânend-i nîlüfer zerd olmağa yüz tutmuşdı. Bir gün ³⁵⁷⁸ havâşşı ibrâm ü ilhâhla iķdâm idüp vechini su‘âl eylediler.

Nazm

Didi kim böyle yig hâli mizâcuñ

Toyıncaķ unıdur hâlini acuuñ

Nite añlar ğanı muhtâc hâlin

Ne bilsün toķ olanlar ac hâlin ³⁵⁷⁹

Neşr: “Ğarażum muvâfaķat-i cey‘ân ³⁵⁸⁰ u muhtâcândur, tarîķ-ı mürüvvetden dūr ve mezzeħ-i fütüvvetden mehcürdur ki, [Ş158b] ben e‘ime-i nefiseden tuğme vü sîr olam, fuķarâ aç ve muhtâc u esîr-i nân u sîr ola.”

Ve meşâyiħden ba‘zı kaķtı-ı Buğâra’da buyurmışlardır:

Nazm

ای کرده شکم سیر ز انواع طعام

یاد ارزان کر سنه بی ارام

³⁵⁷³ “Komşunun değeri annenin değeri gibidir.”

³⁵⁷⁴ “Kötülüğünden komşusunun emin olmadığı kimse Allah’a iman etmiş olamaz.”

³⁵⁷⁵ emîn P: âmen A, H, Ş.

³⁵⁷⁶ mertebesindedür A, P, H: merite bulur Ş.

³⁵⁷⁷ Mışırda P, H, Ş: zemîn-i Mışırda A.

³⁵⁷⁸ Bir gün P: -A, H, Ş.

³⁵⁷⁹ Bu iki beyit Şeyhî’ye aittir. (Bk. Biltekin, s. 68)

³⁵⁸⁰ cey‘ân A, P, H: cev‘an Ş.

تو شب همه شب بخواب و اوناله کنان

[P175a] خود کوکه چنین روا بود در اسلام³⁵⁸¹

Neşr: Ve biri daği huķūķ-ı mihmānı ri‘āyetdür. [A161b] Miĥmān hemān Cenāb-ı Hādī’den bir hediye vü hidāyetdür ve mīzbāna iĥsān-ı külli³⁵⁸² ve ‘aṭıyye-i bī-nihāyetdür. Rūz-ı kıyāma imān ve ikrām-ı miĥmān tev’emāndur. İkrām-ı miĥmān oldur ki, ‘izzet ü iĥtirām idüp qādir olduğı kadar tekellūfāt-ı resmiyyeyi edāda ihtimām ide ki ihtimām-ı nā-tamāmuñ ĥāşılı āhdur. [H179a]

Қıт‘ a

Çünkü miĥmān ile şeref bulduñ

Her ne ise rızā-yı miĥmān it

Eyleyüp merdümü vü dildārī

Varuñı var fedā-yı miĥmān it

Neşr: Ve şart-ı mīzbānī oldur ki herkes üzerine mānend-i mihr-i cihān³⁵⁸³ ‘ale’s-sevā tābān u dirā᥇şān ola ve ebr-i raĥmet gibi ĥuşķ u tere ve baĥr ü berre feyezānı yeksān ola.

Қıт‘ a

میهمان را عزیز باید داشت

ارزه مردی و جوانمردی

کر بزرکست و لایق خدمت

خود حق او بجای آوردی³⁵⁸⁴

ور بود سفله کس نخواهد گفت

که چرا با وی این کرم کردی³⁵⁸⁵

Neşr: Ba‘ż-ı ĥükemā dimişlerdür:³⁵⁸⁶ منکر که کیست درکرم خود نکر که مقتضایش Ve bir şartı daği oldur ki eger miĥmāndan bir ĥaṭā-yı münker vāķi‘ olmış veyā᥇ūd³⁵⁸⁷ qazāyıla qana berāber bir cürm şudür bulmuş olsa, [Ş159a] ĥ‘ān-ı

³⁵⁸¹ “Ey insan, karnını değışik yiyeceklerle doyuruyorsun; huzursuz ve acılar içinde olan açları da hatırla. Sen gece boyu rahat yatıp uyurken o inlemekte; sen kendin söyle bu İslamiyet’e uygun mudur?”

³⁵⁸² iĥsān-ı küllī P, H, Ş: ‘aṭıyyeden küllī A.

³⁵⁸³ mānend-i mihr-i cihān P: -A, H, Ş.

³⁵⁸⁴ “Mertlik ve eli açıklıkla misafiri yüceltmek gerekir. Ulu ve hizmete layıksa, kendisi senin ona verdiği değer karşılığını verir.”

³⁵⁸⁵ “Alçak birine denk geldiğinde, hiç kimse ona neden iyi davranmadın, ona niye sevgi göstermedin demez.”

³⁵⁸⁶ “Cömertliğine bak, ne zaman ve hangi durum cömertlik yapmanı gerektiriyorsa, o vakit yap.”

³⁵⁸⁷ veyā᥇ūd P: veyā A, H, Ş.

ihsânından nevâle tenâvül itdüğü dem hûnından el yuyup ser-i günâhından tecâvüz ide.

Hikâyet: Naql olunur ki Ma'n bin Zâ'ide'ye leşker-i cerrâr u cân-şikârı [P175b] a'dâ-yı devletden yüz re's³⁵⁸⁸ esîr getirürler. Siyâset buyurur, miyânlarından bir küdek ü küçek pâdişâha [A162a] du'â idüp eydür: "Bi-ħaqq-ı teşne-i deşt-i Kerbelâ ve bi-ħürmet-i mübtelâ-yı kerb ü belâ ħarâret-i âteş-i 'aşaşdan cānum lebe gelmişdür, bir içüm şu ihsân eyle." [H179b]

Bir içüm şu dilerüz ħancer-i bürrānuñdan

N'ola bir kerre içürseñ ne çıkar yanuñdan³⁵⁸⁹

Ma'n ne'am diyüp döndi, rikâbdârına emr eyledi. Eline bir cām-ı leb-â-leb virdiler. Ağzına almadın eyitdi: "Ey emîr, bu esîrlerüñ cemî' i teşnedür, ben sîrâb u reyyân, bunlar teşne vü 'aşşāñ ola mürüvvet degüldür. Cümlesi içse ba' dehu ben kuluñ içsem kemâl-i kerem-i sultāna ne noşşān geleydi?" Ma'n emr eyledi, saqqâlar sa'y eyleyüp cümlesini saqy eylediler. Küdek, pâdişâha du'â idüp eyitdi: "Ey emîr-i 'âlem-gîr, cümlemüz feyz-i ihsānuñdan behredâr³⁵⁹⁰ olup dilden zayfuñ olduk. Zayfi katl resm-i ehl-i keremden dūr ve tarîķ-ı fütüvvetden mehcürdur. Ma'n'a bu ma'nâ ħoş gelüp küdeküñ yüzi şuyına esîrleri bā-ser hem³⁵⁹¹ âzād eyledi ve bend-i belâdan rehâ kıldı.

Қиғ'а

اندر ايین مهمان داری

حرمت میهمان ببايد داشت

برلب جویبار مهمانی

جز نهال کرم نشاید کاشت³⁵⁹²

Neşr: Ve biri daħı ri'âyet-i ħaqq-ı sâ'ıldür. [Ş159b] Su'âl, gerek taşriħi olsun gerek ta'rizi, ħirmân-ı sâ'il be-ħükmi³⁵⁹³ و اما السائل فلا تنهر menhiyyün 'anh ve münkerdür. [P176a] Ekâbir-i 'ulemâ dimişlerdür: "Kerîm bir nehr sâ'ıldür, neher sâ'il nehr-i sâ'il itmek lâyık degüldür." Ve ħadiş-i şerîfde vârid olmışdur: للسانل حق³⁵⁹⁴ [H180a] ولو علی فرس

Naẓm [A162b]

³⁵⁸⁸ re's A, H, Ş: baş P.

³⁵⁸⁹ Bu beyit Necâtî Bey'e aittir. (Bk. Tarlan, **Necâtî Beg Divanı**, s. 323)

³⁵⁹⁰ behredâr A, H, Ş: behremend P.

³⁵⁹¹ bā-ser hem A, H, Ş: -P.

³⁵⁹² "Misafir ağırlamak adabında, misafiri yüceltmek gerekiyor. Misafirlik çeşmesinin kenarında cömertlik fidanları dikmek gerekiyor.

³⁵⁹³ "El açıp isteyeni de sakın azarlama." (**Kur'ân-ı Kerîm**, Duhâ, 93/10)

³⁵⁹⁴ "At üzerinde gelse bile sâilin hakkı vardır." (Bk. Yardım, s. 78)

يارا شكم ديد و شد برمن رحيم
سايلا نرا دوست ميدارد كريم³⁵⁹⁵

Neşr: Ve kelimât-ı rûḥ-efzâ-yı Ḥazret-i Rûḥu'llâh'da 'aleyhi's-selâm gelmişdür: “ Her kes ki sâ'ilini ḥâ'ib ü ḥâsir gönderir, makzi'l-merâm kılmaz, bir hafta melâ'ike-i raḥmet ü bereket ḥânesine nüzül ü ilmâm kılmaz.”

Hikâyet: Sultân-ı 'âlem Ḥazret-i İbrâhim bin Edhem zamân-ı saltanatında buyurmışdur: “Sâ'il mânendi şefîḳ u ḥayr-ḥ'âh u şadîḳ olur mı? İstid'â ider ki zuḥr-ı uḥrâñi ve zâd-ı 'uḳbâñi ḥâmî vü ḥâşil ve dâr-ı beḳâyâ vü sarây-ı âhirete senünçün nâkil olup bi-ḥükm-i³⁵⁹⁶ من جاء بالحسنة فله عشر امثالها” birini on, belki ondan ziyâde kıilup yine saña teslim eyleye.”

Nazm

بهتر ازین مایه ستانیت نیست
سود کن اخرکه زیانیت نیست³⁵⁹⁷

İki 'âlemde şâd olam dir iseñ
Dil-i ğamgîn-i merdümü şâd it
Her belâdan dilerseñ âzâdî
Bend-i ğamdan faḳîri âzâd it

Neşr: Ve biri daḥi ḥaḳdur ḥ'âst-ı şefî' dür. Şefî'-i meş'ûf ve müşfiḳ-ı meşgûf -ki riyâz-ı kelimâtından revâyiḡ-i mihr-i vefâ fâyiḡ ve meṭâli'-i maḳâlâtından levâmi'-i şıdḳ u şafâ lâyiḡ ola- du'â dehânın ğuşâde kıilup tazarru' u niyâz [P176b] ve [Ş160a] elmâs-ı zebânla güher-i iltimâsı süfte kıılmaḡa [H180b] âġâz ide, 'âdet-i³⁵⁹⁸ ehl-i sa'âdet oldur ki, şefî'-i müşeffa' olup eger cürm-i mücrim mânend-i cirm-i kûh-ı pür-şükûh olursa 'afv eyleye ve 'inân-ı intikâmı şavb-ı ğünâhından mün'atıf kııla ki ḥudâvendân-ı 'azamet ü ḳudret ve şâhibân-ı câh ü celâl ü ḥaşmet ḥaṭâyâ-yı zîr-destânı 'afv itmek nişân-ı ḳadr³⁵⁹⁹ u rif'at ve 'alâmet-i 'ulüvv-i himmetdür. [A163a] Nitekim erbâb-ı ḥikmet dimişlerdür: “Zellât ü muzillât-ı aḳdâm-ı mücriminden ğüzâr, vazîfe-i merâḥim-i ehl-i ihtiyâr ve 'avâtıf-ı erbâb-ı iḳtidârdur. Zâhiren zuḥûr-ı re'fet-i kerîmâne-i kerîmâna şefâ'at-i şefî' bir bahânedür.

³⁵⁹⁵ “Dostum benim aç karnımı görüp bana bağıştta bulundu. Kerem ve cömertlik sahibi olanlar, dilencileri severler.”

³⁵⁹⁶ “Kim (Allah huzuruna) iyilikle gelirse ona getirdiğinin on katı vardır.” (Kur'ân-ı Kerîm, En'âm, 6/160)

³⁵⁹⁷ “Bundan daha iyi bir şekilde kâr elde etmek mümkün değildir; kâr etmeye bak ki hiç zararlı çıkmazsın.”

³⁵⁹⁸ 'Âdet-i A, P, Ş: Âdât H.

³⁵⁹⁹ ḳadr A, P, Ş: ḳudret H.

Ve biri dağı hađđ-ı Őohbet-ı yār-ı řadīm-i ğam-gūsār ve ĥizmet-i dīrīne-i ĥuddām-ı vefādārdur. Egerçi bu vesīle ğāyet endek ü řalīldür; ammā naşar-ı kirām-ı zevi’l-ikrāma ğāyet celi vü celīldür.

Şi’r

نورده از مهر و وفا سينه را

سهل مدان صحبت ديري نه را³⁶⁰⁰

روي مكردان ز رفيقان خویش

ياد كن از صحبت ياران خویش³⁶⁰¹

Hikāyet: Bir rüz-ı pīrüz -ki sultān-ı çār-bāliš-i gerdün serāperde-i buķalemūnī ve tutuķ-ı engelyūnīden kendüyi zāhir itmiŐdi- ‘Abdullāh Ṭāhir bir dīvān-ı sultānī tertīb idüp kāffe-i enāma icāzet-i ‘āmmē virilüp erbāb-ı āreb ü³⁶⁰² ĥācet ma’raž-ı ‘arza mūrāca’at ve ĥuŐul-i murād için mūrāvedet [P177a] eylediler. Nāĝāh bir ŐaĥŐ gelüp ‘Abdullāh’a du‘ā itdi³⁶⁰³ ve eyitdi: “Benüm ‘izz-i ĥuzūr-i fā’izü’l-ĥubūr-ı pādiŐāhda hađđ-ı ni‘metüm vardır, [H181a] [Ő160b] ol hađđı ri‘āyet ve dereke-i ĥumūlden derece-i řabūle vuŐüle ‘ināyet recā ederin.”

Beyt

مارا بر استان تو بس حق خدمتست

ای خواجه بازيين بترحم غلام را³⁶⁰⁴

‘Abdullāh eyitdi: “Beyān eyle, ne tāriĥde vāķi’ olmiŐdur?” ŐaĥŐ eyitdi: “Filān zamānda ki pādiŐāh-ı ‘ālem-penāh kevkebe-i devlet ve debdebe-i ĥaŐmetle filān reh-güzerden güzēr itmiŐdi. İttifāķ ĥāne-i bende ol maĥalde olup dāmen-i pādiŐāh ğubār-ālūd olmasun diyü [A163b] çēŐmümi saķķā vü reŐāŐ ve müjĝānumı cārū-keŐ ü ferrāŐ idüp bāb-ı ĥānemi ābla Őuladum ve sildüm, süpürdümdi. Ni‘met ol ābdur ki pādiŐāhuñ yüzi Őuyuna döküp Őaçdımdı.

Nazm

کسي کوبر تودارد حق ابی

فراموشش مکن در هيچ بابی³⁶⁰⁵

Neşr: ‘Abdullāh eyitdi: “Ne‘am, sözi hađđdur ve üzerimde hađđ-ı ni‘meti muĥaķķađđdur.” Külli himmetler idüp ĥüsn-i terbiyetler buyurdı.

³⁶⁰⁰ “Gönlünü sevgi ve vefa ile yoĝurmuŐtur; eski dostluklar ve sohbetleri hafife alma.”

³⁶⁰¹ “Dostlarından yüz çevirme, dostlarının sohbetlerini daima hatırla.”

³⁶⁰² erbāb-ı āreb ü A, H, Ő: erbāb P.

³⁶⁰³ itdi P: eyledi A, H, Ő.

³⁶⁰⁴ “Senin dergāhına bizim hizmet hakkımız var; ey hoca, kölene acıyıp ona bir bak.”

³⁶⁰⁵ “Sana hakkı geçmiş olan kişiyi, hiçbir durumda unutma.”

Nazm³⁶⁰⁶

بزرگانی که اهل اقتدارند

همه مسکین نواز و حق گذارند³⁶⁰⁷

ز جام جاه بیهوشی نه نیکوست

ز همراهان فراموشی نه نیکوست³⁶⁰⁸

اساس مرحمت بر حق شناسیست

بصورت ناشناسی ناسپاسیست³⁶⁰⁹

Bāb-1 Sī vü Heştüm: Der-Şoḥbet-i Aḥyār

اذا كنت فى قوم فجالس خیارهم [P177b]

فانك منسوب الى من تجالس³⁶¹⁰

من جاورا لا شراف عاش مشرفا

و مجاورا لاو باش غیر مشرف³⁶¹¹

[H181b]

او ما تري الجلد الحقیير مقبلا

و مبجلا اذا صار جلد المصحف³⁶¹²

Neşr: Muşāḥabet-i nīkān ve mücāleset-i dānāyān, kīmyā-yı sa‘ādet-i ebedī ve rāh-nümā-yı devlet-i sermedīdür. [Ş161a]

Nazm

نار خندان باغ را خندان کند

صحبت نیکانت از نیکان کند³⁶¹³

سنگ اکر خارا اکر مرمر شود

³⁶⁰⁶ Nazm P, Ş: -A, H.

³⁶⁰⁷ “İktidar sahibi olan büyük ve ulu insanlar, hepsi haktan anlayan (hakkı yerine getiren) ve düşmüş insanlara destek çıkarlardandır.”

³⁶⁰⁸ “Kendini büyük görerek büyüklük kadehinden içmek iyi değildir, bir zamanlar seninle eşlik edip sana yardım edenleri unutmak iyi değildir.”

³⁶⁰⁹ “Merhametin esası, hakları yerine getirmek ve minnetdarlığa dayalıdır; yüzünü tanımadığın insanlara bile nankörlük yapılmamalıdır.”

³⁶¹⁰ “Bir topluluğun içerisinde olduğun zaman onların iyileriyle (hayırlılarıyla) otur, zira sen (birlikte) oturduklarına mensupsun.”

³⁶¹¹ “Şerefli insanlarla oturan şerefle yaşar, sarhoşlara komşuluk eden onursuzdur.”

³⁶¹² “Kötü bir derinin öpüldüğünü görmüyor musun? O deri Mushaf olduğunda kutsallaşır.”

³⁶¹³ “Gülen narlar bahçenin simasını gülen bir yüze dönüştürür; iyilerle oturup kalkmak, sohbet etmek ise seni iyiler grubuna sokar.”

چون بصاحب دل رسد کوهر شود³⁶¹⁴

Neşr: Āyīn ü resm-i mülük-i Fārs -ki fevāris-i meydān-ı şehriyārīdūr- buydı ki muşāḥabet-i ḥükemā vü ‘ulemādan cidden cüdā olmazlardı ki ترقى العقلاء فى مجالسة الا³⁶¹⁵ Ve anlaruñ re’yu ü meşveretinsiz bir kāra mübāşeret kılmazlardı.

Şi’r [A164a]

عن المرء لا تسال و ابصر قرينه

فكل قرين بالمقارن يقتدى³⁶¹⁶

Neşr: Bināen‘alā-zālik çehār hezār sāl taşarruf-ı memālik ḳabza-i ḳudretlerinde pāyidār ve sikke-i şāhī anlaruñ nāmına ḳarb olunup ‘ālem ḥavza-i ḥükümetlerinde ber-ḳarār oldı. Ve Sultān Sencer-i Māzī, Ḥakīm Ḥayyām’ı bi’z-zarūrī rāzī kılıp tahtına cülūs itdürmüşdi ve ḥall ü ‘aḳd-i umūr-ı memleketi belki ḳabz u baş-ı meşāliḥ-i salṭanatı keff-i kifāyetine tefvīz kılmışdı.

Ve ḥulefā-yı ‘Abbāsiyye ki ḳuvvet-i kāmile vü ḥikmet-i bālīga ile muttaşif olup şāḥib-i ḥaşmet ü şevket ve ḥükümleri [P178a] ber-vefḳ-ı ḥikmet iken muşāḥabet-i ‘ulemā vü ḥükemādan bir ān ḥālī olmazlardı.

Ḥakīm-i İllāhī Eflātūn dir: “Muşāḥib-i şāliḥ ḳişinüñ nefsinden rāciḥdür, zīrā nefis hemvāre emmāre-i bi’s-sü’dur; [H182a] ammā aḥ-ı şāliḥ delil-i ḥayr ve vesile-i menāciḥdür.³⁶¹⁷

Ḳıṭ‘a

همنشینی کو لطیف و کاملست

راحت روحست و آرام دلست

و انکه نادانی و غفلت وصف اوست

صحبتش مانند زهر قاتلست³⁶¹⁸

Neşr: Ba‘z-ı ‘ulemā-yı ḥikmet-şi‘ārdan menḳūldür ki hem-nişīn-i nīk-girdār meşel-i ‘aṭṭārdur ki ḳarīni eger [Ş161b] ‘ıtrından zülle-bend olmazsa bārī rāyiḥasından behremend olur. Ve ḳarīn-i bed-güher mānend-i küre-i āhengerdür, egerçi³⁶¹⁹ zarar-ı āteşi olmazsa bārī dūdından telāşı muḳarrerdür.

³⁶¹⁴ “Taş ister simsiyah işlevsiz bir taş olsun, isterse de mermer olsun; gönül sahibinin eline düştü mü mücevher olur, değer kazanır.”

³⁶¹⁵ “Akıllılar, zeki insanlarla oturarak yükselir.”

³⁶¹⁶ “Bir kişinin ahlâkından önce arkadaşını sor, zira her arkadaş arkadaşına tâbidir.”

³⁶¹⁷ Ḥakīm-i İllāhī Eflātūn dir: “Muşāḥib-i şāliḥ ḳişinüñ nefsinden rāciḥdür, zīrā nefis hemvāre emmāre-i bi’s-sü’dur; ammā aḥ-ı şāliḥ delil-i ḥayr ve vesile-i menāciḥdür. A, H, Ş: -P.

³⁶¹⁸ “O dost ki kâmil bir insan ve ince ruhludur, insanın ruhuna huzur, gönlüne de rahat verir. Bilgisiz, cahil ve gaflet uykusunda olan kişi ile sohbet etmek, zaman geçirmek, öldürücü bir zehir gibidir, insanın katilidir.”

³⁶¹⁹ Egerçi P: Eger A, H, Ş.

Nazm

در کذر از کوره آهنکران

کاتش و دودی دهد از هر کران³⁶²⁰

رو بر عطار که پهلوی او

جامه معطر شود از بوی او³⁶²¹

همنشین تواز تو به باید

نا ترا عقل و دین بیفزاید³⁶²²

[A164b]

Demişlerdür işit pend-i güzîni

Eri arturmaz illā hem-nişîni

Neşr: Kāffe-i enāma ‘umūmen ve aşhāb-ı devlete huşuşan lâzımdur ki bir ‘ālim-i Rabbānî ve Ebū Hanîfe-i Sānî hallālū’l-müşkilātü’d-dîniyye ve keşşāfū’l-mu‘dilatü’l-yağîniyye cāmi‘ü’l-fürū‘ ve’l-uşul ve hāvi’l-ma‘kūl ve’l-menkūl şāri‘-i meşāri‘ü’ş-şer‘ ve’l-fetvā imāmü’l-hüdā ‘allāmetü’l-verā ehli’l-vera‘ ve’t-taḳvā mücāleset ü muşāḥabet ile ekşer evḳātta müşerref olalar ki ferā’iz ü vācibāt ve sünen ü müsteḥabāt-ı şavm u şalāt ve ḥelāl ü ḥarām ve ḥudūd u aḥkāmı ‘alā-vechi’l-aḥkām beyān ü i‘lām eyleye. [P178b] [H182b]

Beyt

کر نیاید نکتههای فقه و فتوی در میان

منهدم گردد اساس شرع و مللت در زمان³⁶²³

Saḳın olma kenār-ı şer‘ den dūr

Kim olur ḥōr o kim şer‘ i görür ḥōr

Ḳoparıcaḳ binā-yı şer‘ den taş

Ḥazer eyle alurlar yirine baş³⁶²⁴

³⁶²⁰ “Demircilerin fırınından geçerken, her taraftan bir ateş ve duman çıkar.”

³⁶²¹ “Aktarın yanına git ki onun güzel kokularından kıyafet etkilenip güzel kokar.”

³⁶²² Bu beyit P’de yok. “Senin dostun senden daha üstün, daha iyi olmalı ki, akıl ve din konusunda sana bir şeyler katabilsin.”

³⁶²³ “Din ile ilgili din adamlarından yorumlar gelmezse, dinin temeli ve milletin durumu ânında yok olabilir.”

³⁶²⁴ Bu iki beyit Güvâhî’ye aittir. (Bk. Hemgirmen, s. 94)

Neşr: Nitekim dimişlerdür: “ دست از دامن شریعت مدار فان الشرع هوالمدار و قدوة ”³⁶²⁵
[Ş162a] ḥaḳā’iḳ-intibāh u deḳā’iḳ-destgāh³⁶²⁶ ṭabīb-i emrāz-ı ḳulūb u nüfūs ve ber-güzide-i
Ḥāzret-i Melik-i Ḳuddūs şem‘-i cem‘-i müslimīn āfitāb-ı millet ü dīn bir nāşih-i
emīn ve mürşid-i şāhib-yaḳinden lābüddür ki ‘ibārāt-ı vāfi vü işārāt-ı kāfi ile umūr-ı
uḥreviyyi yād ve ṭarīḳ-ı Ḥaḳḳı irşād ide ve iştiḡāl-i aḳvāl-i şeni‘a ve mübāşeret-i ef‘āl-
i ḳabīhadan ḥecr idüp iktisāb-ı menhiyyāt ve irtikāb-ı muḥarremātdan zecr ide.

Beyt [A165a]

چاره در دفع خواطر صحبت پیرست و بس
رخنه بر یاجوج بستن خاصه اسکندرست³⁶²⁷

Neşr: Ve nāşihā lāzımdur ki sebīl-i sedād-ı rıfḳ u luṭfi sedd idüp şiddet-i
teşeddüd ü ‘unfi gerdenine³⁶²⁸ şedd itmeye, ya‘ni encümende naşihāt muḳtezā-yı
fazihāt idügin bilüp andan ihtirāz ide ki³⁶²⁹ إمام شافعي بين الملاء تفریع
من وعظ اخاه سرا فقد نصحه وزانه و من وعظه علانية فقد فضحه³⁶³⁰
rahmetu’llāhi te‘ālā buyurur: [H183a] Ve cāy-ı ḥalvet ve fırşat gözede ki pendı dil-pezīr ve naşihāti cāy-gīr
ola. [P179a]

Nazm

نصیحت کر زروي صدق کويند
بکوش هر که ايد در پذيرد³⁶³¹

چو جان دارد حديث صاحب دل
روان اندر دل و جان جای کيرد³⁶³²

Neşr: Beyne’l-Etrāk meşeldür: “Sözün cānı vardır, ṭutmayanuñ ziyānı
vardur.”³⁶³³

Beyt

³⁶²⁵ “Dinden elini eteğini çekme; zira ki din, her şeyin temeli, erdemli insanların hayat kılavuzu ve ibadet edenlerin hayat direğidir.”

³⁶²⁶ ḥaḳā’iḳ-i intibāh ve deḳā’iḳ-i destgāh A, H, Ş: -P.

³⁶²⁷ “Bu dünyadaki tehlikeleri atlatmanın tek çaresi, bilge birinden fikir almaktır; Yoksa Ye’cüc’ün önüne geçmek sadece İskender’e mahsustur.”

³⁶²⁸ gerdenine A, P, Ş: gerdüna H.

³⁶²⁹ “Kalabalık arasında öğüt vermek , azarlamak, (rezil etmektir). (Bk. Ceyhan, **Türk Edebiyatı’nda...**, s. 475)

³⁶³⁰ “Kim arkadaşına gizli yerde nasihat ederse, ona tam nasihat etmiş ve güzel davranmıştır; açıkta nasihat eden ise arkadaşının aybını ortaya çıkarmış ve kötü bir iş yapmış olur.”

³⁶³¹ “Öğüt dürüstlük ve iyi niyetle verilirse, her duyan onu kabul edip uygular.”

³⁶³² “Gönül sahibinin sözlerinde ruh olduğu için, her gönle akıp her ruhta kendi yerini bulabilir.”

³⁶³³ vardır A, H, Ş: -P.

این کهن دیر جهان کشته فراوان دارد
دم عیسی نفسی جوکه سخن جان دارد³⁶³⁴

Nesr: Ve Eflātūn-fiṭnat Aristo-fiṭrat Ebū ‘Alī-ḥikmet Ebū’l-‘Alā-ḳudret Cālinus-ı zamān feylesof-ı devrān Boḳraṭ-ı dehr Soḳraṭ-ı‘aşr [Ş162b] bir ḥakīm-i fā’iḳ ve ṭabīb-i ḥāzıḳdan lābüddür ki esbāb u ‘alāmāta ‘ālim olup ḳānūn-ı şifāyıla ‘āmil ola ve kütüb-i ḥükemāyı zahıre-i ḥāṭır idüp külliyātu ḥāvī ve ḳā’ide-i ḥıfz-ı şıḥḥati mer’i ṭutup ḥın-i ihtiyāc ‘ilācla mizācı ḥāmī ola ve def’-i emrāz ve izāle-i a‘rāzda ifāza-i enfās-ı ‘İsevī ve yed-i beyzā-yı Müsevī göstere.

Nazm

تازه کردد جان بیمار ازدمش
روح را راحت رسد از مقدمش³⁶³⁵

طلعت او شفای بیماران
خنده اش راحت جگر خوران³⁶³⁶

[A165b]

دست او در سبب چو اهل حجاب
دل او با مسبب الاسباب³⁶³⁷

[H183b] Nesr: Ve bir müneccim-i cāsūsu’l-eflāk serī‘ü’l-idrāk kāşifü’z-zamā’ir vāḳıfu’s-serā’irden daḥi lābüddür ki aḥkām-ı menāzil-i ḳamerde daḳıḳa ve evzā’-ı burūc-ı işnā-yı ‘aşerde raḳıḳa fevt itmeyüp ecrām-ı eşiriyyenüñ āsar-ı hübüt u şu‘ūd ve ḥayretin bilmemiş ve nuḥūs u su‘ūduñ inzār u ric‘atin delā’il-i ‘aḳliyye ile mesā’il-i hendesī gibi müberhen ḳılmış. Ve aḥvāl-i ṭavāli‘ ve ihtilāf-ı meṭāli‘i ve re’s ü zenebün teḳāṭu‘ını ve mınṭaḳa ve mu‘addilün terāfu‘ını [P179b] mertebe-i bedāhete iletmiş ve seyr-i noḳta ile zamīr-i dehre ṭarıḳ bulmuş ve ḳanāṭir-i muḳanṭarātla semt-i ḳıbleye vāşıl olmuş³⁶³⁸ ve şaḥā’if-i zici düsturu’l-‘amel ve rumūz-ı aḥkām-ı taḳvimi ḥall ḳılmış ve uşurlābla aḥvāl-i rub’-ı meskūnı³⁶³⁹ bilmiş ve añlamış ola.

Beyt

³⁶³⁴ “Bu dünyanın- ki eski bir ibadetgâha benziyor- bir sürü ölüsü olmuştur, İsa’nın nefesi lazım ki bu ölülere can versin.”

³⁶³⁵ “Hastanın canı onun nefesinden tazelenir, ruhu adımlarından rahat bulur.”

³⁶³⁶ Bu beyit P’de yok. “Onun ışığı hastalara şifadır, gülümsemesi, gönlünde bin bir derdi olana rahat verir.”

³⁶³⁷ Bu beyit P’de yok. “Eli birçok güzel şeye sebep olmaktadır, gönlü ise bütün sebeplerin sebebi Allah’la birliktedir.”

³⁶³⁸ ve ḳanāṭir-i muḳanṭarātla semt-i ḳıbleye vāşıl olmuş A, P, Ş: -H.

³⁶³⁹ rub’-ı meskūnı P, H, Ş: âlemi A.

دوایر کره مهر و نقش زیج سپهر
محاسب قلمش زود میکند تصویر³⁶⁴⁰

بچنین علم جمله محتاجند
خاصه آنان که صاحب جند
[§163a]
هست در بزم و رزم کشت و شکار
اختیارات و قتشان درکار

Nesr: Tā ṭavāli‘-i meṭāli‘-i felekiyye vü yevmiyyeye her gün muṭṭali‘ vü ḥaberdār olup ve naql ü ḥareket ve sā‘ir umūr-ı mu‘azzamada sā‘at-i sa‘dī iḥtiyār ide. Ḥazret-i maḥdūmi-i girāmī, ya‘ni Mevlānā Cāmī bir şāhib-i sa‘ādet ḥaqqında dimişlerdür ve ḥüb buyurmışlardır.³⁶⁴¹

Beyt
چه حاجت اختیار ساعت سعد از برای او
که ساعت را سعادتها بود از مقدمش حاصل³⁶⁴²

Nesr: Ve efşahu‘l-enām ve emlaḥü‘l-keḷām [H184a] Ḥassānu‘z-zamān Saḥbānu‘l-beyān bir şā‘ir-i şīrīn-zebān-ı [A166a] zībā-beyāndan³⁶⁴³ lābüddür ki maṭla‘-ı kaşīde-i leṭā‘if ve fihrist-i cerīde-i zārā‘if ğavvāş-ı deryā-yı ma‘ānī ve hümā-yı hevā-yı süḥandānī olup meydān-ı süḥan-güzārīde güy-ı feşāḥati çevgān-ı ḥaşāfetle urup götüre ve süḥanverān-ı zamāndan³⁶⁴⁴ kaşabu‘s-sebaḳ-ı³⁶⁴⁵ belāġati cidd ü cidāl ile keşān keşān alup ele götüre. [P180a]

Beyt
روز بازار فصاحت را الارواح از نظم او
صحن کلزار بلاغت راز شعرش رنگ و بو³⁶⁴⁶

Meşnevī
Bülbülidür ‘arş-ı Mecīd’üñ bular
Mazharıdur luṭf-ı Ḥamīd’üñ bular

³⁶⁴⁰ “Güneş gezegeninin menzilleri ve gökyüzünün astronomik çizelgeleri, onun kalemiyle yazılıp çizilip tasvir edilmektedir.”

³⁶⁴¹ ḥaqqında dimişlerdür ve ḥüb buyurmışlardır A, P, Ş: -H.

³⁶⁴² “Onun için uğurlu saati kovalamasına gerek yoktur; zira ki onun varlığı tüm zamanları saadetli, saatlere çevirir.”

³⁶⁴³ şīrīn-zebān-ı zībā-beyāndan A, P, Ş: şīrīn-zebāndan H.

³⁶⁴⁴ meydān-ı süḥan-güzārīde güy-ı feşāḥati çevgān-ı ḥaşāfetle urup götüre ve süḥanverān-ı zamāndan A, P, Ş: meydān-ı süḥanverān-ı zamāndan H.

³⁶⁴⁵ kaşabu‘s-sebaḳ-ı P, H, Ş: kaşabu‘z-zamān-ı A.

³⁶⁴⁶ “Onun nazımından güzel söz pazarı değer görür, beğeni kazanır; güzel söz bahçesi ise onun şiiirinden renk ve koku almıştır.”

Zümre-i pişin-i şaff-ı kibriyā
Geldi muḳaddem çü şaff-ı enbiyā

Anlaruñ ardınca şufûf-ı pesin
Pes şu‘ arā zümresi geldi hemîn

Bu ikinüñ maḳlabı bir dōstdur
Birisi maḡz vü birisi pōstdur

Eyleyüben ‘ālem-i fikre nazār
Her birisi ḳoya çü zānūya ser

Fikri ile fetḫ ide kişverleri
Ḥurd u şikest eyleye leşkerleri

La‘ l ü güher gerçi ki kāndan çıkar
Dürr-i süḫan güher-i cāndan çıkar³⁶⁴⁷

[Ş163b]

Ṭalibi la‘ l ü güherüñ kān ḳazar
Ehl-i süḫan tīşe ile cān ḳazar

Kūh-ı dile tīşe şalar fikr ile
Beyza-i eflāki deler fikr ile

Ehl-i ḫired bu sözi söyler müdām
Ke’ş-şu‘ arā-yı ümerā’il-kelām [H184b]

Neşr: Tā eş‘ār-ı ābdār ile nām-ı memdūḫı şaḫīfe-i rüzgārda yādgār ḳoya ve cevāhir-şifāt-ı melekiyyü’s-simātını rişte-i nazma çeküp ser-i bāzār-ı iştihārda cilveye getüre.

Nazm

شاعرانرا عزیز باید داشت

[A166b] که از ایشان بقا پذیرد نام³⁶⁴⁸

³⁶⁴⁷ Bu beyit A’da yok.

³⁶⁴⁸ “Şairleri yüceltmek gerek, zira ki onların çalışmaları neticesinde adlar kalıcılık bulurlar.”

شعر سلمان نکر که تازه از وست

نام سلطان اویس در ایام³⁶⁴⁹

Şi‘ r-i şā‘ irdür viren Cemşid ü Dārā’dan haber

Şāh Üveysi şöhre-i āfāk Selmān eyledi³⁶⁵⁰ [P180b]

Neşr: Ve bir nedīm-i tāze-rū vü bezle-gūdan lābüddür ki verd-i ruḥsār ile bāğ-
1 ‘ işret şādān olup tarāvet bula ve nikāt-ı rengin ü gūn-ā-gūn ile maḥāfil ārāste ola ve
şirīn ü laṭif laṭifelerinden ḥūzzār-ı meclise simāt-ı inbisāt āmāde vü bisāt-ı neşāt
gūşāde ola.

Beyt

طبع را لذت از ظرایف او

روح را بهجت از لطایف او³⁶⁵¹

Neşr: Ve bihterīn-i celis ü şirīnterīn-i enīs kütüb-i ekābir ve resā’il-i nefisdür ki bī-
mersūm vazīfe-i muşāḥabet ve bī-nāz u girişme mücāleset ü muḥālaṭat³⁶⁵² eyler.

Naẓm

انیس کنج تنهایی کتابست

فروغ صبح دانایی کتابست³⁶⁵³

لم یبق شیء من الدنيا تسریه

الا الدفاتر فیها الشعر و السمر³⁶⁵⁴

خاشاتیره شبی روشن چراغی

کتابی و ز همه عالم فراغی³⁶⁵⁵

باش باد فتر اشعار جلیس

انه خیر جلیس و انیس³⁶⁵⁶

³⁶⁴⁹ “Selman’ın şiirine bak ki, Sultan Üveys’in adını her dönemde taze tutmuştur.”

³⁶⁵⁰ Bu beyit A, H ve Ş’de yok.

³⁶⁵¹ “İnsanların yaratılışı onun zarafetinden güzellik bulmuştur, insanların ruhu onun lütuflarından tazelik ve neşe bulmuştur.”

³⁶⁵² muḥālaṭat P: -A, H, Ş.

³⁶⁵³ “Yalnızlığın en iyi dostu kitaptır, bilgelik sabahının aydınlığı kitaptandır.”

³⁶⁵⁴ “Dünyada sevinecek hiçbir şey kalmadı; ancak şiir ve eğlence ile dolu defterler kaldı.”

³⁶⁵⁵ “Karanlık bir gecede aydınlık veren bir ışık nasıl iyi geliyorsa, bir kitap olsa ihtiyacını cümle âlemden koparıp hayatını aydınlatır.”

³⁶⁵⁶ “O en hayırlı dost ve arkadaştır.”

Neşr: Ve meydān-ı ‘aşkuñ ser-bāzı H̄āce H̄āfız-ı Şirāzī dimişdür: [H185a]

[Ş164a] Nazm³⁶⁵⁷

درین زمانه رفیقی که خالی از خلل است

صراحی می ناب و سفینه غزل است³⁶⁵⁸

Neşr: Ve ba‘ ž-ı efāzıl-i fezā’ il-iktisāb dimişdür:

Mışra‘

و خیر جلیس فی الزمان کتاب³⁶⁵⁹

Neşr: Geh ne zāmīr-i h̄ānendeye melāl ve ne h̄ātır-ı şinevendeye kelāl virür.

Beyt

همنشینی به از کتاب مخواه

که مصاحب بود که و بیکاه³⁶⁶⁰

بهجت افزای جان و راحت دل

انچه دلخواه تست ازان حاصل³⁶⁶¹

[P181a] [A167a]

انچنین همدم لطیف که دید

که نر نجید و هم نر نجانید³⁶⁶²

Neşr: Ekābir-i h̄ükemā bunda ittifāk itmişlerdür ki, halk-ı ‘ālem³⁶⁶³ ‘aqla muhtācdur ve demişlerdür: ³⁶⁶⁴ ‘Aql daḥi³⁶⁶⁵ tecrübeye muhtācdur, zīrā tecrübe āyīne-i ‘aqldur, anda müşāhede-i şüret-i şalāh u fesād-ı ‘ālem-i kevn ü fesād eyler. Ve gördiler tecrübe müddet-i medīd ve sa‘y-i vāfir ve ‘ömr-i ṭavīl ve ferāgat-ı h̄ātır ister, müddet-i beḳā-yı ‘ömr-i müste‘ār bu ma‘nānūñ idrākine vefā itmez ve bī-mürür-ı şuhūr ve kürür-ı duhūr tecārib-i küllī ele gelmez; nā-çār bir çāre tedārik itdiler ve şefkat-i mihrībānī yüzinden bir tedbīr kıldılar³⁶⁶⁶ ki bu noqşāna cebr ve bu³⁶⁶⁷ māfāta mükāfāt ola. Pes aḥbār-ı mülük ü selāṭīn ve aḥvāl-i ümerā vü vüzerā ve kelimāt-ı h̄ükemā vü ‘ulemāyı kütübe şebt itdiler ve қаşаş u

³⁶⁵⁷ Nazm Ş: Beyt A: -P, H.

³⁶⁵⁸ “Bu zamanda en vefalı arkadaş, halis şarap sürahisiyle gazel cöngünden ibarettir.” Bu beyit Hâfız-ı Şirâzî’ye aittir. (Bk. Gölpınarlı, **Hafız Divanı**, s. 43)

³⁶⁵⁹ “Zaman içinde en iyi sohbet arkadaşı kitaptır.”

³⁶⁶⁰ “Kitaptan daha iyi bir dost kim olabilir ki, her durumda seninle dostluk eder.”

³⁶⁶¹ “Bedenini tazeleyip neşeli tutan, ruhunu rahat ettiren; senin canının istediği şey ondan hasıl olur.”

³⁶⁶² “Böylesi nazik bir dost, bir sohbet arkadaşı kim gördü ki, hiçbir zaman seni incitmez, kendi de incinmez.”

³⁶⁶³ halk-ı ‘ālem P: halk A, H, Ş.

³⁶⁶⁴ ve demişlerdür: A, H, Ş: -P. “İyi ahlak doğru aklın meyvesidir.”

³⁶⁶⁵ daḥi P: -A, H, Ş.

³⁶⁶⁶ ve şefkat-i mihrībānī yüzinden bir tedbīr kıldılar A, P, Ş: -H.

³⁶⁶⁷ bu P: -A, H, Ş.

tevārīḡ-i güzeşteḡanı cihet-i hıṣaṣ ve ḡuzūz-ı āyendegān için ḡayd-ı ta' līḡa çekdiler.
[H185b]

Beyt

این کهن اوراق کردون کش زانجم زیورست

کهنه تاریخ بسی شاهان انجم لشکرست³⁶⁶⁸

Neṣr: Tā aṣḡāb-ı devlet ve erbāb-ı miknet anı düstūru'l-^c amel ḡılalar³⁶⁶⁹ ve her biri isti'^c dādı ḡadarı [Ş164b] ve himmeti miḡdārı ol ḡikāyātuñ müṡāla^c asından ve ol rivāyātuñ mülāḡazasından ḡıṣṣadan ḡıṣṣe alup³⁶⁷⁰ müstefīd ü müstefīz olalar.

تاریخ جهان که قصه خرد و کلان

در جست در و چه شهریار ازان چه یلان³⁶⁷¹

در هر ورقي نجوان که فی عام کذا

قدمات فلان بن فلان بن فلان³⁶⁷²

Tā³⁶⁷³ ḡadīṣ-i ṣerīfūn³⁶⁷⁴ mażmūnyla ḡayrlaruñ tecrūbesinden fā'ide-ḡir olup illerūñ mev'^c izasından pend-peżīr olalar. [P181b]

Nażm

حکایات و احوال شاهنشهان

روایات و اخبار کار اکهان³⁶⁷⁵

[A167b]

دل و دیده را روشنایی دهد

بعلم و خرد اشنایی دهد³⁶⁷⁶

بدوران بسی تجربه گفته اند

بالماس تحقیق در سفته اند³⁶⁷⁷

همان به که بر قول ایشان رویم

³⁶⁶⁸ Bu beyit A ve P'de yok. "Bu felekleri içine sığdıran eski yapraklar (kitaplar) yıldızlardan daha güzel, daha üstündür. Yıldızlar gibi ordulara sahip olan padişahların tarihidir."

³⁶⁶⁹ ḡılalar A, P, Ş: ḡıldılar H.

³⁶⁷⁰ ḡıṣṣadan ḡıṣṣe alup P, H, Ş: -A.

³⁶⁷¹ "Cihan tarihi ki küçüklere ve büyüklerin hikâyelerini içerir, ne padişahların ne kahramanların hikâyesini anlatmıştır."

³⁶⁷² "Her varaḡında sıradan olaylar arama (okuma) ki, nesiller boyu filan oḡlu filan oḡlu filanın hikâyelerini içerir."

³⁶⁷³ "Mutlu başkasından ibret alan kimsedir." (Bk. Yardım, **Şihâbü'l-ahbâr Tercümesi**, s. 45)

³⁶⁷⁴ ḡadīṣ-i ṣerīfūn A, H, Ş: ḡadīṣinūñ P.

³⁶⁷⁵ "Padişahların hal ve hikâyeleri, bilgelerin haber ve rivayetleri..."

³⁶⁷⁶ "İnsanoḡlunun gözünü gönlünü aydınlatır, onu ilim ve bilgelikle aşına eder (tanıştırır)."

³⁶⁷⁷ "Dönemler boyu tecrübe etmişler, deneme yanılma ile doğruyu yanlıştan ayırmışlar."

سخنهای پیشینیان بشنویم³⁶⁷⁸

درختی که گشتند در روزگار

بسی میوه نغز ارد بیار³⁶⁷⁹

بیان تابدان با غهایی بریم

دمادم از ان میوها بر خوریم³⁶⁸⁰

Bāb-ı Sî vü Nühüm: Der-Def' -i Eşrār

[H186a] Nitekim şoḥbet-i aḥyār u ebrāra neyl ü meyl vācibdür, mücāleset-i eşrār u füccārdan ḥazer ve nemmām u zemām u ḡammāz u fitne-sāzdan iḥtirāz lāzımdur.

Mıṣra'

نیک نامی خواهی ای دل بابدان صحبت مدار³⁶⁸¹

Naẓm

دورباش از حریف بی اندام

که الف کج شود ز صحبت لام³⁶⁸²

Neşr: Zīrā şoḥbet-i bi'l-ḥāşşaya mü'eşşirdür. Nitekim Şeyḥ Sa'di es'adehu'llāhi te'ālā fi dāri'l-ḥuld kitāb-ı *Gülistān*'ında³⁶⁸³ gilün gülden te'eşşürinden ḥikāyeten buyurur:³⁶⁸⁴

Beyt

کمال همنشین بر من اثر کرد

[Ş165a] وکرنی من همان خاکم که هستم³⁶⁸⁵

Neşr: Ve nitekim mücāleset-i nīk-endiŝāndan fevā'id-i küllī ḥāşıldur,³⁶⁸⁶ muşāḥabet-i bed-kīŝāndan netā'ic-i nā-şāyeste zāhirdür.

Beyt

بصف نیک نامان شو کمان کیر

³⁶⁷⁸ “Dolayısıyla onların sözlerine göre hareket etsek daha iyidir; bizden önceki insanların sözlerini duysak, dinlesek onlara kulak versek daha iyidir.”

³⁶⁷⁹ “Zamanında ettikleri ağaçlar, şimdi yavaş yavaş güzel ve sulu meyveler vermeye başlamıştır.”

³⁶⁸⁰ “Gelin de o bağlara, bahçelere gidelim, sürekli o meyvelerden yiyelim.”

³⁶⁸¹ Bu mısra A'da yok. “Ey gönül, adının iyi bir şekilde hatırlanmasını istersen, kötülerle oturup kalkma.”

³⁶⁸² “Endamsız bir dost, bir arkadaştan uzak dur; zira ki elif, lam harfiyle oturup kalkarsa kendi doğruluğunu kaybedip lam gibi eğri olur.”

³⁶⁸³ kitāb-ı *Gülistān*'ında P: -A, H, Ş.

³⁶⁸⁴ buyurur P: der A, H, Ş.

³⁶⁸⁵ “Sohbet ettiğim, zaman geçirdiğim dostun özellikleri beni olumlu anlamda etkiledi, yoksa benim hammaddem hâlâ topraktır.”

³⁶⁸⁶ ḥāşıldur A, P, Ş: ḥāşıl olur H.

[P182a] زبد نامان کریزان باش چون تیر³⁶⁸⁷

Neşr: Ve nitekim şoḥbet-i nīkān, sebeb-i mezīd-i devlet ü meserretdür; muḥālaḫat-ı bedān, mūcib-i melāl ü nedāmetdür. Zīrā şerzime-i şirzime-i eşrāra lāzımdur:

Beyt

بادولتیان نشین که خاری

از صحبت کل شود بهاری³⁶⁸⁸

[A168a]

باهر که نه مقبلست منشین

کز سرکه نکشت کام شیرین³⁶⁸⁹

Ve şol ṭā'ife ki şifātı nā-sütüde ve sīreti nā-pesendīdedür, andan ictināb ideler ki her āyīne anlaruñ maḫālāt ü mülākātı erbāb-ı devlete ve aşḫāb-ı sa'ādeti ziyān eyler. [H186b]

Naẓm

ای فغان از یار ناجنس ای فغان

همنشین نیک جویدد ای مهان³⁶⁹⁰

بیاموزمت کیمیای سعادت

ز همصحبیت بد جدایی جدایی³⁶⁹¹

Neşr: Edāniye dünüvvden ḫazer eyler; ṭībā'-ı le'imesi vü aḫlāḫ-ı zemimesiyle müteḫallīḫ olmayasın.

Mışra'

که صحبت دیکدان سیاهی خیزد³⁶⁹²

Neşr: Eflāṭūn-ı ḫakīm dimiştür: “Şerīrle muşāḫabet itme ki ṭabī'at sārīḫdur; şerri seriḫa ider; hiç ḫaberüñ yoğ iken seni bed-ḫū eyler.” Nitekim dimiştlerdür:³⁶⁹³

لاتجالس الحمقاء فان الطبيعة تسرق من الطبيعة

Beyt

³⁶⁸⁷ “Adları iyi anılanların saflarına katılıp onlarla birlikte yay çek, adı kötü anılanlardan da ok gibi uzak dur.”

³⁶⁸⁸ “Devlet sahibi olanlarla oturup kalk, onlarla zaman geçir ki; bir diken, gülün yanında kala kala bahar havasını alır.”

³⁶⁸⁹ “İnsanlar tarafından kabul görmeyen, toplum tarafından hoş karşılanmayan kişilerle oturup kalkma ki, sirke içerek kimsenin ağzı tatlanmaz.”

³⁶⁹⁰ Ah, kötü arkadaştan ah! Ey ay yüzlüler, iyi dost arayın, iyi dost bulmaya çalışın.”

³⁶⁹¹ “Sana saadetin en büyük sırrını vereceğim: Kötü dosttan ayır ve uzak kal, bu kadar.”

³⁶⁹² “Yanmış bir kazandan siyahlık ve karanlıktan başka bir şey hasıl olmaz.”

³⁶⁹³ Nitekim dimiştlerdür: لاتجالس الحمقاء فان الطبيعة تسرق من الطبيعة A, H, Ş: -P. “Ahmaklarla sohbet etme, zira insanın tabiatı insandan huy çalar (etkilenir).”

با بدان کم نشین که کم مانی
خو پذیرست نفس انسانی³⁶⁹⁴

Ḥikmet-āmīz pendümi gūş it
Olma bed-ḥūlar ile hem-zānū³⁶⁹⁵

Ki ṭabī‘ at alur ṭabī‘ atdan
Nīk ü bed her ne görse ey ḥōş-ḥū³⁶⁹⁶

Nesr: Ṭā‘ife-i mezbüreden biri [Ş165b] daḥi süḥan-çīn ü nemmāmdur ki aḥbār-ı kāzibe ile miyān-ı ḥalḳda ḡubār-ı fitneyi işāre ider ve aḥibbāyı biri birine ‘adū vü düşmen³⁶⁹⁷ eyler, yine bu eksiklik ile şüret-i tamāmda görünmek ister. Ḥazret-i Rabb-i Raḥīm buyurur: ³⁶⁹⁸همزة لمزة ve ³⁶⁹⁹ويل لكل همزة لمزة³⁷⁰⁰ Ḥadīş-i şerīfde vārid olmuştur: ³⁷⁰¹النمائم لا يدخل الجنة ve Tevrīt’de bi-ṭarīḳi’t-tevriye mezkūrdur: Ḥazret-i Ḥaḳ subḥānehu ve te‘ālā Mūsā Peyğamber’e ‘aleyhi’s-selām³⁷⁰² [A168b] ḥiṭāb-ı müsteṭābla [P182b] buyurmuştur: [H187a] “Yā Mūsā, rüz-ı kıyāmetde merd-i süḥan-çīnī görürsen cebhesinde yazılmış ki: ³⁷⁰³”ايس من رحمة الله” Ve egerçi nemmāmuñ nīmi nemmdür, lākin nemm yemm-i raḥmetden nevmīd ve me‘yūsdur. Ve kelimāt-ı ḥikmet-nikāt-ı ḥükemāda gelmiştür: ³⁷⁰⁴من نم اليك نم عليك و من نقل اليك نقل عنك Ve mezkūruñ cevāhir-i ma‘ānīsini rişte-i vezne nazm itmişler.

Nazm

هرکه عیب دکران پیش تو اورد و شمرد
بی کمان عیب تو پیش دکران خواهد برد³⁷⁰⁵

Nesr: Ve Ḥazret-i Ḥaḳ celle ve ‘alā süḥan-çīnī *Ḳur’ān*-ı sa‘ādet-ḳarīnde fāsıḳ lafzı ile zıkr itmişdür: ³⁷⁰⁶ان جاءكم فاسق ببناء Ve erbāb-ı ḥikmet dimişlerdür: “Süḥan-çīn

³⁶⁹⁴“Kötülerle oturma ki, sen de kötü olursun; insanın nefsi çabuk etkilenebilir.”

³⁶⁹⁵ Bu beyit P’de yok.

³⁶⁹⁶ Bu beyit P’de yok.

³⁶⁹⁷ vü düşmen A, H, Ş: -P.

³⁶⁹⁸ “Veyl o insanları çekiştirip kaş göz işaretleriyle alay edenlerin bütününe.” (*Kur’ân-ı Kerîm*, Humeze, 104/1)

³⁶⁹⁹ “(Resulüm) Alabildiğine yemin eden, aşağılık, daima kusur arayıp kınayan, durmadan lâf götürüp getiren, iyiliği hep engelleyen, mütecâviz, günaha dadanmış...” (*Kur’ân-ı Kerîm*, Kalem, 68/11-12)

³⁷⁰⁰ Ḥazret-i Rabb-i Raḥīm buyurur: همزة لمزة ve ويل لكل همزة لمزة A, H, Ş: -P.

³⁷⁰¹ “Kovucu (ara bozan) cennete giremez.” (*Müslim*, İman, 168)

³⁷⁰² Mūsā peyğambere ‘aleyhi’s-selām P: Mūsā’ya A, H, Ş.

³⁷⁰³ “Allahın rahmetinden ümit kesti.”

³⁷⁰⁴ “Senin yanında (başkalarını) çekiştiren, başkalarının yanında seni çekiştirir; sana söz taşıyan senin aleyhine de söz taşır.”

³⁷⁰⁵ “Her kim ki başkaların ayıp ve kusurlarını senin yanına getirip anlatır, şüphe etme ki senin de eksikliklerini başkalarına götürüp anlatır.”

ki bir sūhan naql ide, ol maħalde altı nesne lāzımdur: Evvel ol ki, sūhanda şubħ-ı şādık gibi çın i‘tikādın itmeye ki Ĥazret-i Ĥaħ celle ve ‘alā aña fāsık buyurmuşdur. Kelām-ı fāsık şādık olmaz. İkinci nemīmeden men‘ etmek gerek ki münkerdür ve nehy-i münker vācibdür ve ‘āqıl olana nemīmeden temīmeyile isti‘āze lāzımdur.³⁷⁰⁷ Üçüncü [Ş166a] anı ‘adū ittiḥāz etmek gerek ve aḥbār-ı şerīfede vārid olmuşdur: Ĥuzūr-ı Ĥazret-i Ĥaħ’da a‘dā-yı ‘adū anlardur ki nemīmeyile aḥbāb mābeynini ifsād idüp zātü’l-beyn tarḥımı biraġa.

Nazm

ميان دوکس جنک چون اتشست
سخن چين بد بخت هيضم کشت³⁷⁰⁸

کنند اين و ان خوش دکر باره دل
[H187b] وی اندر میان خوار بخت و خجل³⁷⁰⁹

Dördüncü, birāder-i Müselmāna sū’-i ḡann itmeye ki bi-mübteġā-yı feḥvā-yı³⁷¹⁰ [P183a] gāh olur ki ḡann, vizr ü vebāle mü’eddī olur. Ve ḥükemā dimişlerdür:³⁷¹¹ و اکثر الظنون ميون

Beşinci, teccessüs etmeye ki teccessüs menhiyyün ‘anhdur. Nitekim dimişlerdür:^{3712 3713} اخوان هذا الزمان جو اسييس العيوب Altıncı, sūhan-ı sūhan-çine gūş ṭutup iṣġā itmeye.

Nazm [A169a]

سخن چين رامده نزدیک خودجای
که دریک دم کند صدقته بر پای³⁷¹⁴

هرکه باشد چوکاغد و چو قلم
دوزبان و دور و بکاه سخن³⁷¹⁵

³⁷⁰⁶ “Eğer bir fāsık size bir haber getirirse...” (Kur’ân-ı Kerîm, Hucurat, 49/6)

³⁷⁰⁷ ve ‘āqıl olana nemīmeden temīmeyile isti‘āze lāzımdur P,H, Ş: -A.

³⁷⁰⁸ “İki kişi arasında ateş kıvamında bir savaş yaşanırken, sözü birinden alıp başka tarafa yetiştiren bu ateşe odun atandır.”

³⁷⁰⁹ “İki taraf illa ki barışıp problemlerini çözerler; fakat bu iki taraf arasında söz yetiştiren kişi, eninde sonunda utanıp ezilecektir.”

³⁷¹⁰ “Çünkü zannın bir kısmı günahdır.” (Kur’ân-ı Kerîm, Hucurat, 49/12)

³⁷¹¹ Der-kenār: ميون: Meynūñ cem‘ idür, kızb ma‘ nāsına.P

³⁷¹² و اکثر الظنون ميون beşinci taḥassüs etmeye ki teccessüs menhiyyün ‘anhdur, Nitekim dimişlerdür P, H, Ş: -A.

³⁷¹³ “Bu zamanın kardeşleri ayıpların, kusurların casuslarıdır.” (Bk. Ceyhan, Türk Edebiyatı’nda..., s. 481).

³⁷¹⁴ “Laf yetiştiren kişiye yanında yer verme; çünkü bir anda yüz fitne ve olaya sebep olabilir.”

³⁷¹⁵ “Her kim ki kâğıt ve kalem gibidir, söz söylerken iki farklı dil kullanır ve ikiyüzlüdür.”

همچو کاغذ سیاہ کن رویش

کردنش چون قلم بتیغ بزن³⁷¹⁶

Neşr: Ve mezra‘a-i dehrde ħırm-en-i ħikmet ħūşe-çınlerinden biri dimişdür:

Beyt

سخن چین را توانم کرد درمان

نکویم من سخن تا او نچیند

ولیکن چون کنم تدبیر ان کس

که اواز خود سخنها افریند³⁷¹⁷

Neşr: Ve biri daħi ġammāz u fitne-sāzdur. Sa‘ādet ol kimsenüñ ki, cihānda³⁷¹⁸ ne dīdārların göre ve ne güftārların işide. Zīrā³⁷¹⁹ ki ġammāz bir zāğ-ı bed-dehāndur ki her zamān ser-niğün ve perişān olmadan ħālī degüldür.

Naẓm

ندیدم ز غماز سرکشته تر

[Ş166b] نکون طالع ولا بخت بر کشته تر³⁷²⁰

Neşr: Ve āşārda gelmişdür ki: Ġammāz ħarām-zādedür, ħelāl-zāde degüldür.

[H188a]

Naẓm

Eger olsa melik daħi ġammāz

İdemez evc-i raħmete pervāz

Oldı ġammāz zāğ-ı vādī-i nār

Oldı ġammāz düşmen-i Cebbār

Neşr: Āşārda vārid olmuşdur: Eyyām-ı benī İsrā’il’de āşār-ı қаht u ħuşk [P183b] sāli zāħir olup ebvāb-ı āsumān zemīne beste ve feryād-ı ehl-i zemīn āsumāna peyveste olmuşdı. Ĥazret-i Mūsā ‘aleyhi ve ‘alā nebiyyine’ş-şalāti ve’s-selām eşrāf-ı benī İsrā’ille istiskāya çıķup ħulūş-ı niyyet ve şafā-yı ŧaviyyetle,

Mışra‘

روی نیاز بر زمین دست دعا بر اسمان³⁷²¹

³⁷¹⁶ “Kâğıt gibi yüzünü karart, kalem gibi boynunu kılıçla kes.”

³⁷¹⁷ “Laf yetiştiren, bir lafı birinden alıp diğerine götüreni tedavi edebilirim, belki susup bir söz söylemem ki o da sözü alıp götürmesin. Ancak bundan korkuyorum ki ben bu iş için tedbir alırken, o kendisinden laflar yaratır.”

³⁷¹⁸ cihānda P: -A, H, Ş.

³⁷¹⁹ Zīrā P: -A, H, Ş.

³⁷²⁰ “Bu dünyada laf yetiştiren kişiden daha perişanımı ve ondan daha mutsuzunu görmedim.”

Neşr: müddet-i medīde niyāz ü nālīşden ōñra āşār-ı icābet zāhir olmayup Hāzret-i Mūsā Cenāb-ı Rabbü'l-İzzete: [A169b] “İlāhī, bu ne hīkmetdür?” didikde, hīṭāb-ı müsteṭāb geldi ki: “Miyān-ı kavmde ğammāz vardır; ol ğammāzuñ ōe’āmeti tīr-i du’āyı hedef-i icabete vuşūle hā’il ü māni’dür.” Hāzret-i Mūsā eyitdi: “Yā Rabb, buyur ol ğammāz kimdür, tevbe virelüm?” Nidā geldi ki: “Ben ğammāzı düşmen ittiḥāz iderken, ğammāzlık mı ideyin? Kavmüñe di, ğamzdan tevbe eylesünler, ol daḥi aralarında bile tevbe itmek lāzım gelür.” Fi’l-vāқи’ eyle oldı, ol daḥi bile tevbe eyledi. Hāzret-i Hāḡ celle ve ‘alā baḥr-i raḥmet-i bī-kerānından bārān-ı firāvān iḥsān eyledi.

Selāṭin-i rüzgār ve esāṭin-i nāmdār yanında³⁷²² muṭlaḡā sūḥan-ı ‘ğammāzla ‘amel eylemek ve zümre-i ğammāzı [H188b] dōst bilmek cidden³⁷²³ cā’iz degüldür.

Beyt

غماز كز غم و حسد امد زبان دراز

[Ş167a] نبود عجب كه بنيه اواز غمست واز³⁷²⁴

Neşr: Kütüb-i ḡaşaşda manşūşdur: Bir pādīşāḡ birini terbiye eyledi ve didi: “Eger dilerseñ ki rüz-be-rüz ṭālī’üñ pīrüz olup sā’at-be-sā’at [P184a] sa’ādetüñ efzün ola ve pāye-i rif’atüñ fark-ı ferḡadāna ḡadem ḡoyup benüm ḡatumda sā’ir mülāzīmān-ı dergāhumdan muḡarrebter olasın, üç işi işleme: Evvelā, dūrüg söyleme ki çerāġ-ı dūrüg bī-fürügdür ve dūrüg-güy nazar-ı ulü’l-ebşārda ḡār ve mīzān-ı zevi’l-i’ tibārda bī-miḡdārdur. İkinci, benüm ḡuzūrumda beni sitāyiş eyleme ki ben kendümi senden yeg bilürin. Ve Hāzret-i Risālet-penāḡ buyurur: اذا رايتم المداحين فاحشوا³⁷²⁵ Üçünci, si’āyet ü ğammāzdan ḡazer eyle. Yanumda ḡadem ü ḡaşem ve ra’iyyetüñ seyyi’ātını zıkr itme ki bi-ḡükm-i³⁷²⁶ ayīne-i zamīr-i müñrümde ḡubār-ı keder nişest idüp buġz lāzım gelür ve ḡaber-i buġz u ḡadāb [A170a] ḡadem ü ḡaşeme münteşir ü zāhir³⁷²⁷ olıcaḡ, tersān olup ḡayra ilticā iderler. Ve re’āyā ki hā’if ola, bir pādīşāḡ daḥi ṭaleb iderler. Cem’-i ‘asker³⁷²⁸ ü ra’iyyet müteferriḡ olup esās-ı mülke ḡalel mutāṭarriḡ olmaḡ lāzım gelür.”

Beyt

³⁷²¹ “İhtiyaḡ günü yüz yere, dua eli gökyüzüne doġru...”

³⁷²² yanında P: -A, H, Ş.

³⁷²³ cidden P: -A, H, Ş.

³⁷²⁴ “Laf yetiştiren çekemediġinden ve kıskançlıġından insanlar arasında laf taşıyor, hiç şaşırııcı deġil ki bünyesinin temeli gam, keder ve hırs olsun.”

³⁷²⁵ “Meddahları gördüğünüzde yüzlerine toprak atınız.” (*İbn Māce*, Edeb, 36)

³⁷²⁶ “Başkasının sözüyle hareket eden zarara uğrar.”

³⁷²⁷ ü zāhir P, H, Ş: -A.

³⁷²⁸ Cem’-i ‘asker A, H, Ş: Cümle-i ‘asker P.

زغماز عالم بر ايد بهم
خلل راه يابد بملك و حشم

[H189a]

زغماز كردد جهان سر نكون
كه ناپاك جانست و تيره درون

چو غمازرا دیدی اندر زمان
بتیغ سیاست بیرش زبان

Hikāyet: Mülāzimān-ı Anūşirvān'dan biri, birini ğamz u si'āyet itdi. [Ş167b] Nūşirevān eyitdi: "Bunı muḥaqqāḳ bil ki, eger sōzūnde şādıḳ iseñ, ğamz u si'āyetūñ sebebiyle 'adāvet iderin ve eger kāzıboseñ dūrūġuñ [P184b] cihetiyle 'uḳūbet iderin. Eger tevbe iderseñ ikisinden daḡı geçerin." Ḥarīf eyitdi: "Tevbe itdüm." Nūşirevān eyitdi:³⁷²⁹ "Ben de 'afv eyledüm."

Naẓm

هر كه غمازی كند نزدك شاه
هم بنزد شاه كردد روسياه³⁷³⁰

عالمي در ائتش و دود ندازو
نی خدانی خلق حشنوند ندازو³⁷³¹

Hikāyet: Musta'şım ḡalīfenūñ ḡaşeminden biri sa'y ü kifāyet yüzinden ğamz u si'āyet idüp 'izz-i ḡuzūr-ı ḡalīfeye bir ruḳ'a yazup şundı. Maẓmūnı bu ki: "Filān kimse meşāḡir ü müte'ārīfden vefāt idüp māl-i ḡaḡiri ve bir veled-i şaġiri ḡaldı. Eger re'y-i fermān-revādan fermān olursa, kifāf-ı tıfla kifāyet miḳdārı ḡoyup bākışini ḡızāne-i 'āmire içün zabt idelüm, ki ḡalā ḡızāneye tevfir ve revnaḡ-ı bī-kerāne virür." Ḥalīfe zahr-ı ruḳ'aya³⁷³² yazdı ki: "Müteveffāya raḡmet ve mālīne bereket ve yetīme 'ömr ü devlet ve ğammāza hezārān la'net." [H189b]

Beyt [A170b]

مشو غماز كس نزدك شاهان
بترس اخرزاه بی كناهان³⁷³³

³⁷²⁹ Nūşirevān eyitdi P: Ol eyitdi A, H, Ş.

³⁷³⁰ "Padişaha laf yetiştiren, aslında kendi yüzünü kara çıkartmaktadır."

³⁷³¹ "Bir âlem onun yüzünden ateş ve dumanlar içerisinde; ne Allah ne de Allah'ın kulu ondan razıdır."

³⁷³² zahr-ı ruḳ'aya A, H, Ş: ruḳ'a zahrına P.

³⁷³³ "Padişahlara söz yetiştirenlerden olma, suçsuz insanların bedduasından kork."

که اه بی کناهان سخت کیرد
بسی کس راز تخت و بخت کیرد³⁷³⁴

Şaḳın āhumdan ey nigār şaḳın
Kīne-cūdur bu rūzgār şaḳın³⁷³⁵

Neşr: Ve biri daḫi gürūh-ı aşḫāb-ı aḡrāzıdır. Qavilleri ve fi'illeri ġaraż-ı fāsıdle mu'allel ve şūret-i ihlāşdan görünürler, ammā fi'l-ḫaḳıḳa her biri bir ef'ā mükelleldür. [Ş168a] Ve Hūşenk melik³⁷³⁶ veşāyāsında dimişdür: “Muṭābaḳat u muvāfaḳat-ı erbāb-ı aḡrāzdan dāmen-i ihtirāz u i' rāzı keşide kılmāḳ gerek ki şāhib-i ġarażlar ser-i da'vā-yı bī-ma'nādan [P185a] hevā-ḫ'āhlıḳ lāfın urup cevāhir-i ḫasenātı rişte-i seyyi'āta dizerler ve fi'l-i cemil³⁷³⁷ ve girdār-ı nīgūyı kisvet-i ḳabih ü şūret-i ziştde gösterirler.

Beyt

مده راه صاحب غرض پیش خویش
ز صاحب غرض میشود سینه ریش³⁷³⁸

که او جمله نیرنک و مکر و فن است
برون دوستدار و درون دشمن است³⁷³⁹

Neşr: Çün ma'lūm oldu ki erbāb-ı ġaraż -ki tezvīrūñ nāmını tedbīr ḳomışlardır- bedi nīk yerine 'add iderler ve ḫūb ve ziştı bir şayarlar. Pes bī-taḫḳīḳ anlaruñ ḳavline ḫūkm virmek ve ol tā'ifenūñ 'unvān-ı kelāmını nefāzla imzā itmek olmaz.

چو ارباب غرض لب بر کشایند
نکویی را بزشتی و انمایند³⁷⁴⁰

[H190a]

بکلی تا سخن روشن نکردد
کسی باید که پیرامن نکردد³⁷⁴¹

³⁷³⁴ “Bunu bil ki günahsız insanların bedduası fena tutar, birçok kişiyi mutluluk tahtından indirir.”

³⁷³⁵ Bu beyit P'de yok.

³⁷³⁶ melik A, H, Ş: -P.

³⁷³⁷ fi'l-i cemil P, H, Ş: zıkr-i cemil A.

³⁷³⁸ “Garazlı insanı yanına alma ki bir gün senin gönlüne, ruhuna ağır bir zarar verebilir.”

³⁷³⁹ “Garazlı olan insan, hileler ve entrikalarla doludur; dıştan arkadaş gibi, içten ise düşmandır.”

³⁷⁴⁰ “Garazlı olan insanlar ağızlarını açtıklarında, bütün güzellikleri çirkinlikleriyle yer değiştirir.”

³⁷⁴¹ Bu beyit P'de yok. “Bir söz tam tamına belli olmadan, hiç kimse onun etrafında gezip dolaşmamalıdır.”

Neşr: İskender, Aristo'dan su'âl eyledi ki: “Şeref-i hıdmet-i aşhâb-ı devlete [A171a] kırankı tã'ife lâyıkdur ve kırankı fırka nâ-muvâfıkdur?” Aristo eyitdi: “Lâyıķ-ı hıdmet-i erbâb-ı devlet ol kimsedür ki emîn ola, hã'in olmaya; zîrâ ki emânet sebeb-i izzet ü sa'âdet ve hıyânet mücib-i mezellet ü ihânetdür.” Nitekim dimişlerdür: الامين 3742 Ve kıanı' ola tãmi' olmaya ki kıanâ' at bir genc-i bî-kerân ve tãma' renc-i bî-pâyândur.

Nażm

مرد قانع بزركوار بود

طامع البتہ خوار و زار بود³⁷⁴³

رب طمع يهدي الي الطمع³⁷⁴⁴

Uçmağ için cennete ehl-i necât

'Aynıyla oldı kıanâ' at kıanad

[Ş168b]

Dâne ki cem' eyleme hırmen gibi

Қалма boğazuña degirmen gibi

[P185b]

من طمع قنع و من قنع قنع³⁷⁴⁵

Neşr: Ve nîgû-güy ola 'ayb-cüy olmaya ki, nigû-güy her yerde maħbûb u maħbûl ve 'ayb-cüy herkes kıatında merdüd u maħzûldür.

Beyt

هر که از مردان حق دارد نشان

نکذرانند عیب دشمن بر زبان³⁷⁴⁶

Neşr: Hükemâ-yı halef ve ekâbir-i selef³⁷⁴⁷ dimişler: من حسن سجية الحر ان يسجي معايب اخيه³⁷⁴⁸

Beyt

عیب پوشیست ز احباب مهم

حبك الشئ یعمی و یصم³⁷⁴⁹

³⁷⁴² “Güvenilir güvenilirdir; hain, haindir.”

³⁷⁴³ “Elindekilerle yetinen adam her zaman büyük olur, elindekilerle yetinmeyip her zaman daha fazlasını isteyen kişi ise küçük ve alçak olur.”

³⁷⁴⁴ Der-kenâr: الطبع: الذنس. P. “Aç gözlülük çoğu kere huysuzluğa götürür.”

³⁷⁴⁵ Der-kenâr: قنع بفتح العين من القنوع وهو التذلل للمسئلة و قنع بكسر العين من القناعة وهو قنع بكسر العين ای كثر ماله Ş. “Tama eden zillete düşer, kanaat eden de izzete erer.”

³⁷⁴⁶ “Her kim ki Hak Teala'nın sadık kullarından biridir; başkasının kusuru, aybı ve eksikliğini dile getirmez.”

³⁷⁴⁷ Hükemâ-yı halef ve ekâbir-i selef A, H, Ş: Hükemâ-yı selef ve ekâbir-i halef P.

³⁷⁴⁸ “Kişinin kardeşinin kusurlarını örtmesi, hürriyetin güzel karakterindedir.”

Neşr: Ve hadîş-i şerîfde vârid olmuştur: [H190b] “Her kimse ki ‘uyüb-ı halkı setr ider, Hâlık dañı anuñ ‘uyübünü setr ider.”³⁷⁵⁰

Beyt

برده کس ندري تاندر پرده تو
مثلی هست که استر ستر الله عليك³⁷⁵¹

Neşr: Ve muvâfiķ ola, münâfiķ olmaya ki netîce-i vifâķ mihr-i vefâ ve semere-i nifâķ cevr ü cefâdur.

سك كه وفايي بريانيستش
بهتر از ان كس كه وفانيستش³⁷⁵²

Neşr: Ve ehl-i sünnet ola, ehl-i bid‘at olmaya ki kâ’id-i sünen-i hüda âdemi cennete hâdî olur [A171b] ve devâ‘î-i bid‘at hâviye-i dâlâlet ü şekâvete hâvî kıılır.

Ve aşhâb-ı tecârîb dimişlerdür: “Erbâb-ı devlet ve aşhâb-ı saltanat yedi tâ’ifeye bâb-ı iltifâtı sedd, belki der-i devlet-me‘âblarından redd lâzımdur.” Evvel, ehl-i hasede ki, hased haşlet-i bed ve *hablün min meseddür*.^{3753 3754} ومن شر حاسد اذا حسد den murâd, bâb-ı hasedi seddür. Erbâb-ı elbâb [P186a] bu bâbda dimişlerdür: [Ş169a]³⁷⁵⁵ الحسد حسك من تعلق به هلك Hükemâdan birine su’âl eylediler ki: “Ġam-ı ehl-i hased ġayrdan ziyâde vü eşedd³⁷⁵⁶ olmaġa hikmet nedür?” Eyitdi: “Ġasûd, hem kendü ġamın yer ve hem ilüñ sürürü ġamın çeker, belâyı bir iken iki ider. Nitekim dimişlerdür: “Ġasûd-ı miskînüñ naķd-i ķalbi mis-i kınle müşevveş ü maġşüş ve illerüñ ġamını nüş itmekle lâ-ya‘ķıl ü mest ü³⁷⁵⁷ medhüşdur. Zehr-i hased cesed-i benî Âdem’de bir marâzdur, hiç bir tiryâķla ‘ilâc-pezîr olmaz ve bir dârüyıla dermân u şifâ bulmaz.” [H191a]

Beyt

حسد رنجيست سوزنده كز و اتش بجان افتد
چه جای جان كه از حساد اتش در جهان افتد³⁷⁵⁸

³⁷⁴⁹ “Başkasının ayıbını örtmek Allah’ın sevdiği kullarının önemli özelliklerinden biridir, sevdiği kişiye karşı görmez ve duymaz.”

³⁷⁵⁰ ider A, H, Ş: eyler P.

³⁷⁵¹ “Başkası senin ayıbını söylemesin diye sen de insanların ayıbını söyleme, insanların ayıbını ört. Bir söz var ki: ‘Sen insanların ayıbını örtersen Allah da senin ayıbını örter.’”

³⁷⁵² “Köpek ki, ikiyüzlülük ve nankörlükle alakası yoktur, vefasız insandan bin kat iyidir.”

³⁷⁵³ Bu ifadede âyetten iktibas vardır. “...hurma lifinden bükülmüş bir ip” (**Kur’ân-ı Kerîm**, Tebbet, 111/5)

³⁷⁵⁴ “... hased ettiği zaman hasedcilerin şerrinden...” (**Kur’ân-ı Kerîm**, Felak, 113/5)

³⁷⁵⁵ “Haset (kıskançlık) dikendir, ona tutunan helak olur.”

³⁷⁵⁶ vü eşedd A, P, Ş: -H.

³⁷⁵⁷ mest ü A, H, Ş: -P.

³⁷⁵⁸ “Kıskançlık insanın canına ateş açar, kıskançlar yüzünden de bu dünyaya ateş düşer; insanın canına yer kalmaz.”

Neşr: Ḥadīṣ-i şerīfde gelmişdir: Ḥased, ḥasenātı āteş-i vehīme mişālī yer, ya‘ nī nāçiz ü maḥv eyler.” Ve fī-nefsi’l-emr ḥased şifātuñ erzeli vü ḥiṣālūñ ezellidür, ğāyet-i denā’et-i himmetden ve ḥasāset-i ṭabī‘ atdandur ve şemerāt ü netā’ic-i cehāletdendür. Ve izhār-ı ḥased, noqşān-ı ‘ aql u ḥırede delīl-i rüşendür. Zīrā ki rāḥat-ı ğayrdan dā’imā meşakḳatdedür.

درین غصه جان مید هد مردکی
که بهر چه دارد وجود ان یکی³⁷⁵⁹

توانم ان که نیازم اندرون کسی
[A172a] حسود را چه کنم کوز خود برنج درست³⁷⁶⁰

Neşr: Ve bu cihetden her sā‘ at ve her dem hezār şerbet-i zehr-ālūd ğuşşa vü ğam tecerru‘ eyler ve her ki pāy-ı neşāt ü rāḥatı bisāt-ı istirāhata ḳor, evvel dest-i ḥasreti [P186b] meges-vār başına urur. Meşel-i meşhūrdur ki³⁷⁶¹ كفى الحسود حسده

حسود را حسد او بسست در عالم
که در بلا و غم و رنج داردش هر دم³⁷⁶²

حسود باد کران اتشی بر افروزد
[Ş169b] چو نیک در نگری خود دران میان سوزد³⁷⁶³

Neşr: Aşma‘ ī-i el-ma‘ ī’den mervīdür ki: “Bādiyede bir A‘ rābī gördüm, sinin-i sinni ṭul-i emel gibi ecel-i ṭabī‘ isinden niçe merḥale müsābaḳat ḳılmış ve yüz elli ser-ḥaddine yetmiş ḳadem ḳomış. Eyitdüm: “Āyā, beḳā-yı ḥayātuña ‘ illet ve müddet-i ‘ ömrüñ böyle medīd olmağa ḥikmet nedür?” [H191b] Eyitdi: “Ḥasedi nesyen mensiyyen terk idüp ṭururın ve beḳā-yı ḥayātuma bi-izni’llāh bi-ḥasebi’z-ḳāhır anı sebeb bilürin.” Ve ḳurūb-ı emşālde vārid olmışdur:³⁷⁶⁴ من کثر عمره قصر عمره³⁷⁶⁴ ya‘ nī şedā’id ü ālāmı keşir olanuñ ‘ ömri ḳaşir olur.

Ḥasūduñ ḥasedi sebebiyle helāki bābında irād itdikleri ḥikāyelerdendür:

³⁷⁵⁹ Bu beyit P’de yok. “Adamcağız bu kederden can verir ki, neden o vücut bulmuştur, bu dünyaya gelmiştir?”

³⁷⁶⁰ “Benim elimden gelen şey budur ki, kimseyi rahatsız etmeyeyim. Kıskançla ne yapayım, zira ki kıskanç kişi kendisinden bile rahatsızdır; çünkü kıskançlık denen şey onu içten içe yiyip bitiriyordur.”

³⁷⁶¹ “Hasetçiye hasetliği yeter.”

³⁷⁶² “Kıskanç kişi için, bu dünyadaki kıskançlığı; sürekli ona acı, keder ve üzüntü vermek için yeterlidir.”

³⁷⁶³ “Kıskanç kişi başkasının yuvasına ateş açar; iyi ve dikkatli baktığında da kendisi bu ateşin ortasında yanıp kül olur.”

³⁷⁶⁴ “Sıkıntısı çok olanın ömrü kısa olur.”

Hikāyet: Zamān-ı İskender’de bir cānver-i ejderhā-peyker zāhir olmuşdu ki şu‘ā‘-ı başarisi kime muttaşıl olsa cihāndan göz yumup çeşme-i cāndan el yurdu ve każāyıla gözi yüzine rāst gelen ādem³⁷⁶⁵ fi’l-hāl yüz yire ķordı. Bu gā’ile-i hā’ilenüñ def’inde hūkemā ‘āciz ķalmışlardı. Āhir, Aristātalıs bir gerdūn-ı gerdūn-mānend tertīb idüp öñine bir āyīne-i mihr-āyīn vaż‘ eyledi.

Beyt

‘Ālem-i ma‘nāda mir’āt-i ruḥuñ seyr eyleyüp

Yapdılar üstādlar āyīne-i İskenderi [P187a]

Neşr: Ve ol³⁷⁶⁶ gerdūnuñ içine girüp cānver olduğı [A172b] mekāndan yaña revāne oldu. Cānver-i semā-sīmā būy-ı ādemi istişmām idüp cānib-i gerdūna müteveccih oldu³⁷⁶⁷ ve āyīneye nażar şalup kendünüñ ķabīḥ manzarını ve kerīḥ peykerini müşāhede ķıldı. Hemān bir ķūh-ı pūr-şükūḥ gibi yıķıldı, cān virdi.³⁷⁶⁸ İskender, ḥakīmden ḥikmetini su’āl eyledi. [Ş170a] Ḥakīm eyitdi: “Bu cānver ki zīr-i zemīnde muḥtebis olan buḥārāt-ı müte‘affine vāsıtasıyla ķudret-i İlāhī ile ḥādīs olup [H192a] çeşminde zehr-i ķātil ve semm-i helāhil vardı, nażarı her kime toķunsa fi’l-hāl helāk eylerdi. Bu³⁷⁶⁹ āyīneyi vaż‘ eyledüm ki nażarı āyīneye düşdüğü zamānda ‘aks-i nażarı kendüye rāci‘ olup eşer-i zehr kendüye te’sīr ü sirāyet idüp helāk ola.” Bu āyīnenüñ mişālī hāl-i ḥasūddur ki şerr-i ḥasedi kendüye rāci‘ olur.

Mışra‘

النار تاكل نفسها ان لم تجد ماتاكله³⁷⁷⁰

Neşr: Ve sezāvār-ı ḥıdmet-i erbāb-ı devlet olmayan tã’ifenüñ ikincisi baḥīl ü mümsikdür. Ve baḥīl ḥalkuñ ve Ḥālīķ’uñ mebgūz u merdūdudur. Ḥādīs-i şerīfdür, her şeb bir münādī nidā idüp dir: اللهم اجعل لكل منفق خلفا و لكل ممسك تلفا³⁷⁷¹

Beyt

نزدیک اکابر هنرور

چیزی نبود ز بخل بدتر³⁷⁷²

³⁷⁶⁵ ādem A, H, Ş: ādemī P.

³⁷⁶⁶ ol P: -A, H, Ş.

³⁷⁶⁷ oldu A, H, Ş: olup P.

³⁷⁶⁸ cān virdi P: -A, H, Ş.

³⁷⁶⁹ Bu P: -A, H, Ş.

³⁷⁷⁰ “Ateş yiyecek bir şey bulamadığında kendisini yer.”

³⁷⁷¹ Ḥādīs-i şerīfdür, her şeb bir münādī nidā idüp dir: اللهم اجعل لكل منفق خلفا و لكل ممسك تلفا Ş: -P.

“Allah’ım her infak edene bereket, her cimrilik edene de felaket ver.”

³⁷⁷² “Sanat ve hūner sahibi büyük insanlar için, kıskançlık ve çekememezlikten daha kötü bir şey yoktur.”

Neşr: Ve dimişlerdür ³⁷⁷³ ويل للمساكين من المساكين Baḥīl, naḥīl gibi her ne kadar bāsīḫ ü şāhīḫ ü bālāter olursa, yine i'tibārdan sākīḫ u ebter ve andan ümīd-i nef' ü taḥayyül-i ber ğayr-ı mutaşavverdür. Ve eger ³⁷⁷⁴ mümsik dehānına dek miske müstağraḫ olsa dilemez ki kimse ³⁷⁷⁵ bŷıyından behremend ola.

Mışra⁶

³⁷⁷⁶ کر نهد ممسك بزیر جیب مسك

Neşr: Hŷkemā-yı Rŷm dimişlerdür: ³⁷⁷⁷ البخیل مذموم والحسود محروم Aristo eydür: [P187b] “Emrāż-ı mühlikeye ‘ilāc iderin ammā mümsiki ḥŷıyından döndürüp kesmem.” [A173a] Ve nitekim seḫā ‘uyŷbı setr eyler, buḫl daḫi hŷnerleri setr eyler. [Ş170b] [H192b]

Beyt³⁷⁷⁸

مرد هر چند در هنر کوشد

³⁷⁷⁹ بخل ان جمله را فرو پوشد

از لئمان تیره دل بکریز

³⁷⁸⁰ در کریمان پاک جان اویز

Ṭā'ife-i mezbŷrenŷñ ŷçŷncisi: “Merdŷm-i sifle vŷ dŷn-himmetdŷr ki, ḫıdmet-i aşḫāb-ı devlete ve āsitāne-i selāḫin-i ‘ālī-himmete lāyık degŷldŷr. Ekābir-i selef dimişlerdür: “Sifle, baḫīl ü mümsikden bedterdŷr; zırā baḫīl oldur ki, kimseye keremi olmaya ammā kendŷ mālinden behremend ola ve mümsik oldur ki, ne yer ve ne yedŷrŷr. Ve sifle oldur ki, ne yer ne yedŷrŷr ve ne kimsenŷñ bir kimseye ³⁷⁸¹ keremine rızā virŷr.

Hikāyet: Bir pādīşāh-ı civānmerd vardı ki cŷd u seḫāyıla şŷhre-i şehr ü āfāḫ olmuş ve nāmı nāme-i Ḥātem-i Ṭāyī'yi tayy itmiş idi. Ve bu kelām-ı şırin-maḫāl anuñ tamām-ı ḫasb-i ḫālīdŷr:

Beyt

³⁷⁷³ “Miskilere karşı cimrilik yapanların vay haline...”

³⁷⁷⁴ eger P: -A, H, Ş.

³⁷⁷⁵ kimse P: -A, H, Ş.

³⁷⁷⁶ “Eğer senin yakanda misk ile amber gibi güzel kokular varsa...”

³⁷⁷⁷ Hŷkemā-yı Rŷm dimişlerdür: البخیل مذموم والحسود محروم H, Ş: -A, P. “Cimri kınanmıştır, kıskanç olan da mahrumdur.”

³⁷⁷⁸ Beyt P: Naẓm A, H, Ş.

³⁷⁷⁹ “Mert her ne kadar hŷner ve sanat konularında çabalayıp kendine bir şeyler katsa da, işin içine kıskançlık ve çekememezlik girdi mi bütün güzelliğini arka plana iter.”

³⁷⁸⁰ “Kötü niyetli, içi karanlık alçak insanlardan kaçın; iyi niyetli, güzel düşüncelere sahip, eli açık, cömert insanlarla birleş.”

³⁷⁸¹ bir kimseye P: -A, H, Ş.

Nām ile nāme-i ‘unvānın anuñ tayy itdūñ

İtme cūduñ var iken Hātem’e bühtān-ı kerem

Neşr: Bir gün nüdemā-yı meclis-i sa‘ādet-penāh ve muḳarrebān-ı dergāhdan birine dir:³⁷⁸² “Göñül şöyle ārzū eyler ki, bir kimesneye hezār hezār dirhem baḫşiş ü ‘aṭā idem.” Nedīm eyitdi: “Ne diyem bu meblağ mübālağa vü bisyārdur. Pādişāh şülüş ve rub‘ didükçe istikşār itdi, āḫir ‘öşrde -ki şad hezārdur- ḳarār eyledi.³⁷⁸³ Pādişāh eyitdi: [P188a] “Ey bī-devlet ü şüm, kendüñi meblağ-ı bī-nihāyetden ve beni fazīlet-i sehāvetden maḫrūm itdūñ, murādum oldı ki, bu meblağ-ı firāvānı [H193a] saña ‘aṭā vü iḫsān ideydüm.” Nedīm nādım olup eyitdi: “Ey şāh-ı kerem,

Nazm

Etmez kerīm olanlar bāb-ı ‘aṭāyı mesdūd

Ḳılmaz raḫīm olanlar ehl-i niyāzı merdūd [A173b] [Ş171a]

Neşr: Ben ḫaṭā itdüm yañıldum, herze söyledüm.

Mışra‘

Bu meşel meşhūrdur yañlış döner Bağdād’dan

Neşr: Cenāb-ı refi‘ -i sulṭāna lāyık olan oldur ki, kemer-i keremi miyān-ı cāna bend idüp ‘azīmet-i sābıḳ ü ḳadīm³⁷⁸⁴ üzre sābit-ḳadem ṭuralar ve muḳtezā-yı ‘ulüvv-i şān-ı şāh-ı ‘ālī-nişānuñ ḫükmüni vireler.”

Nedīm’üñ efsāne vü efsūnı müfid olmayup pādişāh eyitdi: “Sen bir sifle-i dūn-himmet ve şāyeste-i ‘uḳūbetsin ne lāyık-ı ‘aṭıyyet,³⁷⁸⁵ hem kendüñe ziyān itdūñ, hem baña ḫüsrān eyledūñ.³⁷⁸⁶ Ḫüsrān ol ki eger³⁷⁸⁷ bu meblağ-ı mübālağayı ‘aṭāya māni‘ olmayayduñ³⁷⁸⁸, sehā vü keremle nāmum ‘ālem içinde ‘alem olurdu ve tā inḳirāz-ı edvār şit ü şadā-yı mürüvvetüm bāḳi vü pāyidār ḳalardı. Ve ziyānuñ oldur ki izḫār-ı buḫl ü denā’et itmeseñ, bu miḳdār māl ü menāle mālīk olurduñ.” Ḫazīnedārına emr eyledi, şad-hezār dirhemde ki ḳarār itmişdi, “Ḫızāne-i ‘āmireden virülsün ve meclisden min ba‘d ṭarḫ olunup sürülsün ve itdüğü denā’etüñ cezāsını görsün.”

Nazm

³⁷⁸² dir A, H, Ş: eydür P.

³⁷⁸³ ḳarār eyledi P: ḳarār itdi A, H, Ş.

³⁷⁸⁴ ‘azīmet-i sābıḳ ü ḳadīm A, H, Ş: ‘azīmet-i ḳadīm ü sābıḳ P.

³⁷⁸⁵ Sen bir sifle-i dūn-himmet ve şāyeste-i ‘uḳūbetsin; ne lāyık-ı ‘aṭıyyet P: Sen sifle vü lāyık-ı ‘uḳūbetsin. Ne şāyeste-i ‘aṭıyyet A, H, Ş.

³⁷⁸⁶ eyledūñ P: -A, H, Ş.

³⁷⁸⁷ eger A, Ş: -P, H.

³⁷⁸⁸ olmayayduñ A, Ş: olduñ eger olmayayduñ P: olmayasın H.

سفله نخواهد دکري را بکام
حسن نکذارد مکسی را بجام³⁷⁸⁹

سفله سیه رو بود و بد نهاد
[P188b] خاک سیه بر سر هر سفله باد³⁷⁹⁰

Neşr: Tā'ife-i mezbūrenüñ dördüncüsü: Ğıybet idicilerdür [H193b] ki, ğıybet bir vaşf-ı³⁷⁹¹ zemīm ü ħulq-ı demīmdür. Herkes ki meclisde zıkr olunur ve mesāvī vü meşālībī -ki söylenür- eger vāķī³⁷⁹² ise ğıybetdür, eger ğayr-i vāķī³⁷⁹³ ise hem bühtān ve hem ğıybetdür.

Nazm
مران غیبت هیچ کس بر زبان
که طاعت ز غیبت شود در زبان³⁷⁹²
[Ş171b]
بهر غیبتی طاعتی کم شود
ز غیبت کری کار در هم شود³⁷⁹³

Neşr: Ve 'uķūbet-ı ğıybet zināda olan [A174a] 'uķūbetden ziyādedür. Hāzret-i Risālet-penāh buyurur: ³⁷⁹⁴الزنا الغيبة اشد من الزنا Ĥükemā-yı İslāmiyye dimişlerdür: “Ĝıybet mānend-i şīşe-i haccām her redīyi kendüye redd ve her bedi kendüye celb ider. Mevlāna Laţīfī bu mażmūnı laţīf nazm itmişdür.

Beyt
بد مکوکه همی کشد غیبه
هر بدی را بخویش چون³⁷⁹⁵ کیه³⁷⁹⁶

Neşr: Hāzret-i 'İzzet 'azzet kelimetuhu buyurur: ولا یغتب بعضکم بعضا ایجب احد کم
ان یأکل لحم اخیه میتا³⁷⁹⁷

Şi'r

³⁷⁸⁹ Bu beyit P'de yok. “Alçak bir insan, başka insanların başarı ve mutluluğunu istemez, o kadar çekemezlikten bir sineği bile kadehe kondurmaz.”

³⁷⁹⁰ “Alçak ve kötü niyetli biri, karanlık gönüllü ve kara yüzlü olur; kara toprak böylesi alçak bir insanın başına gelsin.”

³⁷⁹¹ vaşf-ı A, P, Ş: şıfat-ı H.

³⁷⁹² “Başkalarının dedikodusunu dile getirme zira ki ibadetlerin bu ğıybet ve dedikodudan dolayı yok olup gider.”

³⁷⁹³ “Yaptığın her ğıybet (dedikodu) ibadetlerinden birini giderir, dedikodu yapan kişinin işi karışık çözülmez hale gelir.”

³⁷⁹⁴ “Ĝıybet zinadan daha kötüdür.” (Aclūnî, **Keşfü'l-hafâ**, II, s. 106)

³⁷⁹⁵ Der-kenār: Şīşe-i ħammām Ş.

³⁷⁹⁶ “Kimsenin arkasından kötü konuşma ki, ğıybet ve dedikodu bütün kötülükleri kendine doğru çeker.”

³⁷⁹⁷ “Birbirinizin kusurunu araştırmayın, biriniz diğerinizi arkasından çekiştirmesin. Biriniz ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı?” (**Kur'ân-ı Kerîm**, Hucurât, 49/12)

از غیبت مردمان به پر هیز
وز مردم عیب جوی بکریز³⁷⁹⁸

Neşr: Ve emşalde vārid olmışdur³⁷⁹⁹ عن الغيبة كف عن الريبة كف عن الغيبة Ve zımn-ı ğıybetde niçe āfāt vardır: Evvelā ‘adem-i isticābet-i da‘vāt, sāniyen ‘adem-i qabūl-i ḥasenāt, şālışen ziyāde-i seyyi’āt. Erbāb-ı ḥikmet dimişlerdür: “İybet-ı³⁸⁰⁰ ğıybet olma ki şe’āmeti bisyār ve dūnyā vü āḥiretde mażarratı bī-ḥadd ü bī-şümārdur.”³⁸⁰¹
[P189a]

Nazm

غیبت کس تا بتوانی مکوی
زانکه ز غیبت برود اب روی³⁸⁰²

کوش منه بر لب غیبت کنان
[H194a] تا توهم انباز نباشی دران³⁸⁰³

Neşr: Şoḥbet-i erbāb-ı devlet levş-i ğıybet-geriden pāk u muṭahhar gerekdür.

Beyt

Ĝıybeti zinhār şaḳın itme ḥūy
Ĝa’ib olur ğıybet ile āb-ı rūy

Neşr: Egerçi ḥarām teḳavvüldür, ammā istimā‘ı daḥi revā degüldür ki ‘azāb-ı ğıybet ü mesāvīde muġtāb u müstemī‘ müsāvīdür.

Nazm

کوش و زیان در ره غیبت منه
[Ş172a] از بدکس کوش و زیان باک به³⁸⁰⁴

Neşr: Muḥammed bin Ḥarb³⁸⁰⁵ dir ki: [A174b] اول من عمل الصابون سليمان عليه [A174b] السلام و اول من القراطيس يوسف عليه السلام و اول من عمل السويق ذوالقرنين و اول من عمل الجرادق³⁸⁰⁶

³⁷⁹⁸ “İnsanlar hakkında ğıybet ve dedikodu yapmaktan kaçın, başkaların ayıplarını bulup söyleyen insanlardan uzak dur.”

³⁷⁹⁹ “Şüpheden uzak olan ğıybetten uzak olur.”

³⁸⁰⁰ Der-kenār: ‘İybet, kesr-i ‘aynla hegbe ma‘nāsına. Ş.

³⁸⁰¹ bī-ḥadd ü bī-şümārdur P: bī-şümārdur A, H, Ş.

³⁸⁰² “Elinden geldiğince kimsenin dedikodusunu yapma, zira dedikodu yaptıkça insanlar arasında olan itibarın yok olur.”

³⁸⁰³ “Dedikodu yapan insanları dinleme, dinlersen sen de onların günahlarına ortak olursun.”

³⁸⁰⁴ “Kulağın ve dilini dedikodu için kullanma, kulağın ve dilini insanların kötülüklerini dinleyip konuşmaktan temizle.”

³⁸⁰⁵ Der-kenār: Muḥammed bin Ḥarb Vāsīṭi’dür. Buḥārī ve Müslim raḥimehuma’llāhu te’ālā andan rivāyet iderler iki yüz tārīhinde vefāt itmişdür. P, Ş.

³⁸⁰⁶ Der-kenār: الجردقه هو الرغيف والجمعه جرادق P, Ş. (Çekmek, dikkatir; o da ekmektir. Ekmeği toplamak ise, daha da dikkat ister.)

نمرود و اول من بنى المداين فى الاسلام الحجاج و اول من كتب فى القرطاس الحجاج و اول من اغتاب عليه
اللعه ابليس ادم عليه السلام³⁸⁰⁷

فان الله تعالى: فان الله تعالى: *Ḥāzret-i Risālet-penāh ve Ḥabību'llāh Ḥicce-i Vedā'* da buyururlar: *حرم اكل لحم الانسان كما حرم ماله و دمه*³⁸⁰⁸

Ve *ṭā'ife-i mezbūrenūñ beşincisi, merdüm-i ḥaḳḳ nā-şinās ve ğaddār-ı nā-sipāsdur* ki *ḥuḳūḳ-ı velī-ni'* meti *ri'āyet* itmez ve *mevzū'-ı şükrānda küfrān* ve *maḥall-i āferīnde nefrīn* ider. Bu *cemā'* at hemīşe *menkūb* u *maḥhūr* ve *āşinā vü bīġānenūñ* dillerinden *bīġāne vü dūrdur*. Ne *dīde-i baḥtları bīdār* ve ne *esās-ı devletleri pāyidārdur*. [P189b]

Ḳıṭ'a

كسى كومىكند نعمت فراموش

[H194b] فراموشى از و كردن صوابست³⁸⁰⁹

ازان كوحق نميداند به پرهيز

كر روح از صحبت او در عذابست³⁸¹⁰

Neşr: Mu'tezid ḥalīfeden menḳūldür: “Her *tīġ-ı zebān* ki *sūḥan-ı ḥaḳ-ğüzārīde*³⁸¹¹ *künd ola*, *zebān-ı tīġ-ı bī-tīzle*³⁸¹² serini *ḳaṭ'* eylemek gerek.”

حق نان و نمك تبه كردن

شكند خصم را سرو كردن³⁸¹³

باولى نعمت از برون ايبى

كر سپهرى كه سر نكون ايبى³⁸¹⁴

حق شناسى بزرگوار كند

ناشناسى ذليل و خوار كند³⁸¹⁵

³⁸⁰⁷ “Sabunu ilk kullanan Süleyman (a.s.)’dır, Defter, kitabı ilk kullanan Yusuf (a.s.), unu ilk yapan Zülkarneyn, tandırı (mancınıġı) ilk yapan Nemrud, İslam’da şehirleri inşa eden ilk kişi Haccac, deftere ilk yazan Haccac, Âdem’i (a.s.) ilk gıybet eden de İblis aleyhi’llanedir.”

³⁸⁰⁸ “Allah malını ve kanını haram kıldığı gibi, insanın etinin yenmesini de haram kılmıştır.”

³⁸⁰⁹ “Allah’ın nimetlerini unutan kişiyi hatırlamamak sevaptır.”

³⁸¹⁰ “Allah’ın hakkını yerine getirmeyen ile konuşmak, ruh için büyük bir işkence ve eziyettir.”

³⁸¹¹ *sūḥan-ı ḥaḳ-ğüzārīde* P: *ḥaḳ-ğüzārīde* A, H, Ş.

³⁸¹² *zebān-ı tīġ-ı tīzle* A, H, Ş: *zebān-ı tīġ-ı bī-dirīġla* P.

³⁸¹³ “Birinin ekmeġini yiyip nankörlük yapmak, düşmanın başını da boynunu da kırar.”

³⁸¹⁴ Bu beyit H’de yok. “Nimetler sahibine karşı yanlış bir tavır takınırsan, gökyüzü bile olsan alçalıp yok olursun.”

³⁸¹⁵ “Hak sahibinin hakkını yerine getirmek insanı yüceltir, nankörlük ise insanı alçalıp küçültür.”

Neşr: Tā'ife-i mezbürenüñ altıncısı kezzâblardur. Dürüg hiç bir kes yanında³⁸¹⁶ pesendide degüldür ve dürüg-güy erbâb-ı devlet katında bî-âb-ı rüydur. [Ş172b] *Ahlâk-ı Rükni'*de mezkûrdur: [A175a]

Hikâyet: Meclis-i fazl-i vezîrde iki nedîm miyânında -ki biri Naşr nâm ve biri Şâkıb nâmdur- mübâsefe oldı. Kâdem-i mizâh u müteyebeyi bisâf-ı inbisâfa kodılar.³⁸¹⁷ Encâm-ı kâr müteyebeden mülâ'abeye ve mülâ'abeden muşâra'aya irişdi. Şadme-i dest-i Naşr'la 'imâme-i ser-i Şâkıb semâdan şihâb-ı şâkıb gibi düşdi. Şâkıb gâyet mütegayyir oldı³⁸¹⁸ ve ruhsârında âsar-ı gâdab zâhir oldı. Vezîr, Şâkıb'a bakup eyitdi: "Ne bî-ñuzûr olursın düşüşdür, miyân-ı nüdemâda bu mañûle çok düşer." Şâkıb eyitdi: "Niçe rencide olmayayın ki sencileyin şâhib-i devlet meclisinde [P190a] benüm âb-ı rüyümü yerlere dökdi." Vezîr eyitdi: "Senüñ âb-ı rüyüñ benüm yanumda³⁸¹⁹ ol gün gitdi ki, didiñdi: "Bir ester-i [H195a] bād-reftâr u şafâ-güsterüm vardur ki beni Merv'den Nişâbûr'a bir gice içinde alup gitdi."

Nazm

میفرز هر کز چراغ دروغ

چراغ دروغست بس بی فروغ³⁸²⁰

تواز کذب تعظیم و حرمت مجوی

کزان اب رو می شود اب جوی³⁸²¹

Neşr: Ve tã'ife-i mezbürenüñ yedincisi bisyâr-güydur. Zîrâ ki bisyâr-güya kâdr u i'tibâr olmaz. Ol taqdîrce hîdmet-i ekâbir-i zevi'l-iqtidâra sezâvâr olmaz. Hadîş-i şerîf-i Hâzret-i Risâlet-penâh dir:³⁸²² ³⁸²³ ومن کثر سقطه ³⁸²⁴ ومن کثر سقطه کثر کلامه کثر سقطه کثرت ذنوبه

Ebüzercmihr dimişdür ki: "Her kimse ki ikşâr-ı kelâma harîş u meftûndur, muhâkkağ bil ki ol dîvâne vü mecnûndur." Ve meşelde gelmişdür: ³⁸²⁵ المکثار مهذار یا' ni bisyâr-güy bîhûde-güydur. [Ş173a]

Nazm

³⁸¹⁶ yanında P, H, Ş: beyinde A.

³⁸¹⁷ Kâdem-i mizâh u müteyebeyi bisâf-ı inbisâfa kodılar. A, P, Ş: -H.

³⁸¹⁸ mütegayyir oldı P, H, Ş: mütehayyir olup A.

³⁸¹⁹ yanumda P, H, Ş: katumda A.

³⁸²⁰ "Hiçbir zaman yalandan bir ışık açma ki, yalandan açtığım bu ışık hiç aydınlık vermeyecektir."

³⁸²¹ Bu beyit P'de yok. "Yalandan büyüklük ve hürmet bekleme, zira ki yalan söylemek senin tüm itibarını ve değeri yitirir."

³⁸²² dir A, P, Ş: buyurur H.

³⁸²³ "Çok konuşan çok yanılır, çok yanılan çok günah işler." (Aclûnî, **Keşfü'l-hafâ**, II, s. 361)

³⁸²⁴ Der-kenâr: سقط: بفتحتين الزلة: P.

³⁸²⁵ "Çok konuşan saçmalar."

[A175b] سخن بسیار دانی اندکی کوی

یکی را صد مکو صدرا یکی کوی³⁸²⁶

کفتن بسیار نه از نغزیست

ولوله طبل ذبی مغزیست³⁸²⁷

Naql olunur ki havāriyyūn Ḥazret-i 3828 اذا تم العقل نقص الكلام³⁸²⁹ ‘īsā’ya ‘alā nebiyyinā ve ‘aleyhi’s-selām eyitdiler: “Bize bir kāra delil ü rāhnümā ol ki behište iṣāl eylesün.” Ḥazret-i Kelimetu’llāh buyurdı ki: “Hergiz tekellüm eylemeñ.” Eyitdiler: “Bu mutaşavver degüldür.” Buyurdı ki: “Bārī ḥayr söyleñ ve miḳdār-ı kifāyet tekellüm eyleñ ki [P190b] ikṣār mūcib-i kelāl ü mūriş-i melāldür. [H195b] Nitekim Ḥayru’l-beşer buyurur.³⁸³¹ 3830 من دلائل العقل نطق الصواب و حسن الجواب

من كان يؤمن بالله و اليوم الاخر فليقل خيرا اولي صمت³⁸³²

Meşnevî

مصطفى كثر جوامع الكلم است

که بدان سلك شرع منتظم است³⁸³³

بعد ماكان مؤمنا بالله

وبيوم ينال فيه جزاه³⁸³⁴

كوهر صدق بي تفاوت سفت

فليقل خيرا اولي صمت كفت³⁸³⁵

خير كو خير ورنه خامش كن

هر كه جز خيرا از ان فرامش كن³⁸³⁶

³⁸²⁶ “Çok biliyorsan bile az söz söylemekle yetin, tek konuyu yüz kelime ile anlatmak yerine yüz konuyu tek kelime ile anlatmaya çalış.”

³⁸²⁷ “Çok fazla söz söylemek senin çok bildiğini göstermez; davulun sesi ve gürültüsü, içi boş olduğundandır.”

³⁸²⁸ “Çok konuşanın yanlışı da çok olur.” (Bk. Ceyhan, **Türk Edebiyatı’nda...**, s. 509)

³⁸²⁹ “Akıl tam (olgun) olduğunda söz (konuşma) az olur.”

³⁸³⁰ “Doğru olanı söyleyip güzel cevap verebilmek aklın emarelerindedir.”

³⁸³¹ buyurur P, Ş: dimişdür H.

³⁸³² “Allah’a ve âhiret gününe inanan kimse ya iyi söz söylesin veya sussun.” (Tirmizî, Birr, 43)

³⁸³³ “Hz. Muhammed Mustafa ki en güzel kelimelerin sahibidir, din denen şey ise bu güzel kelimeler sayesinde intizam bulur.”

³⁸³⁴ “Allah’a ve âhiret gününe inandıktan sonra, orada mükâfâtını alacaktır.”

³⁸³⁵ “Dürüstlük ve sadakat mücevherine tarafsızca şekil verdi, “Ya hayırları dile getir ya da sessiz kal ve sus.” dedi.

³⁸³⁶ “Ağzını hayra aç, hayırları dile getir yoksa sus, hiç konuşma; hayırlı olan insanlardan başka herkesi unut.”

ابلهی ار صرفه زر میکنی
3837 صرفه گفتار کن ار میکنی

چند زیاس درم افقی برنج
3838 پاس سخن دارکه اینست کنج

کفتن بی فایده ترک حیاست
3839 قول موجه سخن انبیاست

هرچه بهنکام نکوید کسی
3840 خامشی ازکفت نکو تر بسی

نی همه گفتار زانسان خوشست
3841 هرچه پسندیده بودان خوشست

[A176a]

Bāb-ı Çihilüm: Der-Terbiyet-i Hüdem ü Hâşem

[Ş173b] Mertebe-i salţanat ki ecell-i celā'il-i ni'am-ı İllāhī ve mesned-i hilāfet ki maẓhar-ı a'ţāf u elţāf-ı nā-mütenāhīden 'ulūvv-i mertebesine delīl-i cemīldür³⁸⁴² ki hümā-yı salţanat evvel enbiyā üzerine 'aleyhimü's-şalātü ve's-selāmü'l-Celīl, ba'dehu anlaruñ ahlāfı hulefā üzerine sāye şalmışdur. Ol [H196a] şāhib-i sa'ādetüñ [P191a] haqqında ki mevhibet-i Sübhānī ve 'ināyet-i Yezdānī zuhūr idüp envār-ı 'azamet-i haqqī pertev şalmağla benī nev'inden mümtāz ve maqālīd-i memālik-i 'arşa-i zemīni kabza-i taşarrufunda musahhar kıлмаğla aqrānı mābeyninde ser-efrāz eyler. Kāffe-i enām fermān-ı cihān-muţā'ına rām olup kihter ü mihter rüy-ı hāceti kıble-i bārgāh-ı gerdūn-iştibāhına tutar.

³⁸³⁷ "Aptalsın ki altın biriktirmek için zaman ve enerji sarf ediyorsun, halbuki altın biriktirmek yerine güzel söz biriktirirsen daha kârlırsın."

³⁸³⁸ "Ne zamana kadar malını, mülkünü korumak için acı çekeceksin? Bildiğin güzel sözleri koru ki asıl en büyük hazine budur."

³⁸³⁹ "Faydasız ve verimsiz konuşmak, utanç verici ve arsızlığın belirtisidir; enbiyanın sözü asıl doğru ve faydalı sözlerdir."

³⁸⁴⁰ "Doğru zamanda doğru biçimde konuşmayan biri için, sessiz kalmak konuşmaktan daha iyidir."

³⁸⁴¹ "İnsan için çok fazla konuşmak iyi değildir, beğenilmiyor; herhangi bir davranış ki iyi ve doğrudur, o beğeniliyordur."

³⁸⁴² delil-i cemīldür P: delil-i celīldür A, H, Ş.

Nazm

هست خاك استانست سجده كاه اهل دل

سجده شكرى بكن پروردكار خویش را³⁸⁴³

Neşr: Ve bi-mağzā-yı feḥvā-yı³⁸⁴⁴ الخليفة ظل الله her maẓlūm u bī-günāh āsīb-i raybü'l-menūn-ı zamāndan āsitāne-i sa'ādet-destgāhını zılle vü penāh ider. Pes, bu ni'et-i 'uẓmānuñ ve 'atıyye-i kübrānuñ şükri ki,³⁸⁴⁵ الشكر قيد للنعمة الموجودة و صيد للنعمة المفقودة ri'āyet-i 'adāletdür. Ve şāhid-i āyet-i^{3846 3847} انا جعلناك خليفة فى الارض menāşsa-i nüzülde cilveger olması buña işaretdür. Selāṭin-i cihānuñ menāşir-i³⁸⁴⁸ āfītāb-ı 'ālem-tāb-ı 'adāleti ziyā-güster olup tebāşir-i şubḥ-ı şādık gibi aqtār u āfāka ki münteşir olmaya, 'arşa-i 'ālem münevver olmaz ve şehābe-i 'adl-i ra'ıyyet-perverleri nā'ire-i zulm ü sitemden sūzān olan fuḡarānuñ üzerine ki [A176b] sāye şalmaya, ẓalām-ı ẓulmden 'ālem teng ü tār olup mihād-ı emn ü emānda āsā'ış-i 'ālemiyān ve bisāt-ı neşātda [Ş174a] ārāmiş-i ādemiyān müyesser olmaz. [H196b]

Beyt

عدل ساطان كر نيرسد حال مظلومان عشق

[P191b] كوشه كيران را ز اسایش طمع بايد برید³⁸⁴⁹

Ve³⁸⁵⁰ بالعدل قامت السموات السموات

Nazm

عدل ارنه مهندسي نمودى

این كنبد اسمان نبودى³⁸⁵¹

Neşr: Çün intizām-ı ḥāl-i sükkān-ı rub'-ı meskūn bi-ḥükmi-ı السلطان حياة الرعية³⁸⁵² selāṭin-i 'adl-āyīnūñ vüçüd-ı pür-cüduna menūṭ ve ıtnāb-ı ḥıyām-ı nüh-ķıbāb-ı gerdūn evtād-ı 'adālete merbūtdur. Ve aḥkām-ı ḥükkām miyān-ı dil ü cān-ı benī Ādem'de dem gibi nāfız ü cārī ve mezā-yı fermān-ı sultān nāzile-i ẓazā-yı āsumān gibi mecārī-i nüfūs-ı ehl-i 'ālemde sā'ir ü sārīdür. Pādişāh-ı 'ālem-penāha vācibdür ki, āyīne-i zāmīr-i münīr-i mihr-āyīni jengār-ı kīneden muşaffā kıilup levḥ-i

³⁸⁴³ “Senin dergâhının toprağı, gönül ehli için secde yeridir. Ey kul, Allah'ın sana verdiği nimetler için secde ederek şükret.”

³⁸⁴⁴ “Halife Allah'ın gölgesidir.”

³⁸⁴⁵ “Şükür mevcut nimetin bağı, henüz bulunmayan nimetin avıdır.”

³⁸⁴⁶ الشكر قيد للنعمة الموجودة و صيد للنعمة المفقودة ri'āyet-i 'adāletdür. Ve şāhid-i āyet-i A, P: الشكر قيد للنعمة H, Ş. الموجودة انا جعلناك خليفة فى الارض

³⁸⁴⁷ “Biz seni yeryüzünde halife yaptık.” (Kur'ân-ı Kerîm, Sâd, 38/26)

³⁸⁴⁸ menāşir-i A, P, H: tebāşir-i Ş.

³⁸⁴⁹ “Padişahın adaleti mazlumlar için işlemiyorsa, dünyadaki çaresiz ve sefil insanlar adaletten ümidini kesmeliler.”

³⁸⁵⁰ “Göklerin ana çatısı adâletle ayakta durur.”

³⁸⁵¹ “Adalet diye bir şey bu kâinatta mühendislik yapmasaydı, gökyüzünün kubbesi hiç olmazdı.”

³⁸⁵² “Sultanın varlığı tebaasının hayatının garantisidir ve insanların yararlıdır.”

hâtır-ı ‘atırını levha-i hilmle muhallâ ve mühre-i mihr ü lufla mücellâ ide. Ve ‘adl ü dâdı şî‘âr u dişâr eyleyüp külliyyât-ı memleketi muhîṭ ü mütebahḥir ve misbâr-ı yaḳînle ğavr-ı re‘âyâ vü zîr-destâna irişüp herkesüñ hâline nazâr-ı ihtiyâṭla nâzır ola.

Beyt

از حال بی کسان نظر لطف و امدار

کز تاج و تخت و دولت و اقبال بر خوری³⁸⁵³

Neşr: El-minnetu’llâhi te‘alâ ve taḳaddes sultân-ı a‘zam ve hûḳân-ı efham pâdişâhımız pâdişâh-ı gîṭi-penâh u zıllu’llâhi medda’llâhi te‘alâ zılâl-ı celâlihi ‘alâ mefâriḳu’l-enâm rûy-ı zemîn pertev-i ‘adâlet-güsterî vü ra‘iyyet-perverisinden münevver ve ḥabîb-i eflâk nefehât-ı [A177a] nasfet ü ‘âtıfet ü merḥametinden mu‘aṭṭar eyyâm-ı sa‘âdetlerinde [H197a] [P192a] medâr-ı umûr-ı meşâliḥ-i cumhûr aḥkâm-ı şerî‘at-ı ğarrâya muvâfiḳ ve müllâk-ı merâsim-i memâlik [Ş174b] rusûm-ı millet-i zehrâya muṭâbıḳ şâhib-i ṭab‘-ı Selîm ü zihn-i müstaḳîm bir ḥusrev-i şâhib-ḳırândur ki a‘yûn-ı encüm encümen-i ‘âlemde hiç bir ḳarnda ḳarîn ü ‘adîlin müşâhede ḳılmamış ve çarḥ-ı zırh-püş ser-â-pâ güş iken anuñ mu‘âdili bir pâdişâh-ı ‘adâlet-penâhuñ ṭanîn-i ṭanṭanasın istimâ‘ itmemiş. ‘Uyûn-ı a‘yân-ı ‘âlemiyân nûr-ı ‘adl-şâmiliyle rüşen ve basîṭ-i ‘arşa-i zemîn ü zamân meyâmin-i ma‘delet-me’âşiriyle gülşen,

Nazm

زمین از عدل اوتازه زمان از فیض او خرم

رعیت شاد و ملک اباد و خلق اسوده از غوغا³⁸⁵⁴

زهی دارای دین پرور که از منشور اقبالش

کشیده کاتب حکم ازل طغرای استیلا³⁸⁵⁵

همیشه تابود کردون همیشه تابود دوران

بود کردون ترا تابع بود دوران ترا مولی³⁸⁵⁶

Neşr: Devr-i ‘adlinde murgân-ı çemenden ğayrı feryâd ve ğamze-i hûnrîz-i çeşm-i mestândan ğayrı bî-dâd ider yok. Fitne güşe-i çeşm-i hûbânda hû‘âba varmış

³⁸⁵³ “Madem ki taç, taht, güç ve devlete sahiptin; kimsesiz ve çaresiz insanların halinden habersiz kalma.”

³⁸⁵⁴ “Yeryüzü onun adaletinden taze, zaman onun bahşışinden neşe doludur. Halk sevinçli, memleket huzur ve mutluluk içindedir.”

³⁸⁵⁵ “O kadar çok varlıklı, fakat din dostu insanlar var ki; baht fermanları onlara başarılı olmayı hüküm olarak vermiştir.”

³⁸⁵⁶ “Bu dünya var olana dek, bu hayat devam edene dek, gökyüzünün çarkı sana göre hareket edecek; zaman ise senin büyüklüğüne boyun eğecektir.”

ve āşūbşiken zülf-i müşgîn-i bütânda qarâr kılmış. Āfitâb tîğ çekdügiçün müdebbir-i siyâseti her gün giribânın alup keşân keşân âsitâne-i saâdetine getirür ve iktibâs-ı nūr³⁸⁵⁷ itdügi cihetden bîm-i şavlet-i qahrından tütalum diyü her gice mâh-ı tâbânı götürür. Bu mazmûnda bu beyt mü'ellif-i kitâb ez'af-ı 'ibâd-ı Rabbü'l-erbâbuñ zâde-i tab' -ı qâşır-ı vâki' olmışdur. [P192b] [H197b]

Beyt

Ṭolanurmış işitdüm gicelerle kûy-ı cânânı

Şağınsun tütulur bir gün götürsün mâh-ı tâbânı³⁸⁵⁸

Nesr: Gürgle miş hemçün şir ü şeker ve gürbeyile müş bir hânede qarâr ider.

Nazm

[A177b] شہی کہ کوی فلك را سوار تدبيرش

چو کوی درخم چوکان امتحان آورد³⁸⁵⁹

بعهد معدلتش بره کریخته را

[Ş175a] گرفت کرک و کشانش سوی شبان آورد³⁸⁶⁰

Nesr: Meydân-ı veğâda -ki şikârgâh-ı şirândur- Behrâmı gür yerine bağlamaz ve şiri mür yerine qomaz. Kâsir-i kürâsî-i ekâsire ve qâşır-ı kuşûr-ı kayâşıra tîği bir âfitâbdur ki 'adû semt-i re'sinde görse, vaqt-i zevâl irdüğünü bilür ve bir âbdur ki³⁸⁶¹ şerâr-ı âteş-i şerâret ve hıkd u hâsedî sîne-i a'dâda söyündürür. Hanceri bir pâk-güherdür ki gūyâ anuñ şânındadır: ³⁸⁶²وانزلنا الحديد Ve bir mehîb-peykerdür ki şifat-ı satveti ³⁸⁶³فيه باس شديد dür. Tîri bir hamâme-i serî'ü's-seyrdür ki nâme-i hamâm-ı a'dâ-yı devleti bâline beste olmağa âmâde ve bir sefir-i şâhib-firâsetdür ki cânib-i melekü'l-mevtden sefâret tarîkıyla ihzâr-ı muhâlifân için firistâdedür. Lâkin bu emrûñ taḥkîkında dü çeşm ü dü güş kifâyet etmez, çeşm-i bî-şümâr ve güş-ı bisyâr belki ser-tâ-pâ göz kulağ olmağ gerek. Nitekim bu mazmûnda bu beyt ba'z-ı şu'arânuñ ḥasb-i hâl-i perîşân-me'âli vâki' olmışdur.

Na'1 ile dâğ degüldür yer yer

Göz kulağ oldu beden ser-tâ-ser [H198a]

³⁸⁵⁷ iktibâs-ı nūr A, P, H: iktibâs Ş.

³⁸⁵⁸ Bu beyit Azmî'ye aittir. (Bk. Âşık Çelebi, s. 1073).

³⁸⁵⁹ "O padişah ki tedbiri ve dirayeti, gökyüzünü sınanma aşamasına getirdi."

³⁸⁶⁰ "Adaleti yüzünden sürüden kaçıp gitmiş kuzuyu kurt yakalasa da çobana geri getirip teslim eder."

³⁸⁶¹ âbdur ki A, P, H: âbdâr Ş.

³⁸⁶² "... biz demiri de indirdik." (Kur'ân-ı Kerîm, Hadid, 57/25)

³⁸⁶³ "... onda kuvvet..." (Kur'ân-ı Kerîm, Hadid, 57/25)

Neşr: Tā gaflet ü ihmâlle nâcâr bir vâkı‘aya dūcâr olup Dārâ-veş serine tâcı dar [P193a] ve çeşmi çâr olmaya. Nūr-ı dîde-i h̄‘acegân ve merdümek-i ‘uyûn-ı a‘yân Mevlânâ Câmî maḥdūmınıñ çeşm-i çâr olmaḵ maẓmūnunda bu maṭla‘ gözler görmedük beytidür:

Beyt

بر دیده عینک می نهم چون موسم دیدار شد

[A178a] درارزوی روی تو بنکر که چشمم چارشد³⁸⁶⁴

Neşr: Ve bu daḫi ma‘lūm ve muḵaddeme-i müsellemedür ki bir âdem cemî‘-i aḥvâl-i ‘âleme [Ş175b] bi’z-zāt³⁸⁶⁵ tafaṭṭun u vuḵūf ḥāşıl itmek, maḵdūr-ı beşerden dūr, ḥuşūşâ pâdişâhlar ki sūrâdikât-i ‘azamet ve verâ‘-i ḥicâbda maḥfî vü mestürdur. Pes ṭarîḳ-ı tedbîr oldur ki bir vezîr-i müşîr-i Müşterî-tedbîr ve Debîr-fıṭnaṭ ve Behrâm-şavlet ‘âkıll-ı hūşyâr ve merdüm-i dîndâr³⁸⁶⁶ ya‘ni bir düstūr-ı mütetebbi‘-i esâfirü’l-evvelîn ve tevârîḥ-i selâṭîn-i güzîni ki her kâr u ‘amel anuñ düstûriyle olup her sözi düstûru’l-‘amel ve bir şâhib-i şâhib-rây-ı³⁸⁶⁷ ‘âlem-ârâyı ki müşkilât-ı ḳânūn-nâme-i mülūk-ı mâziye ve şâhân-ı pîşinde ḥallâlü’l-müşkilât ve şâhib-i ‘aḳd ü ḥall ola, vekîl naşb idüp ḥâtem-i cihân-bânî vü mühr-i Süleymânîyi dest-i taşarrufuna tefvîz ḳıla ve ol vâsıta ile aḥvâl-i ‘âleme ve eṭvâr-ı benî Âdem’e icmâlen vâkıf olup ṭutar eli ve görür gözi ola. Eger mühimmât-ı meşâliḥ-i ‘âlem bî-istimdâd-i vezîr-i müşîr mütemeşşî olaydı, Ḥazret-i Mūsâ ‘alâ nebiyyinâ ve ‘aleyhi’s-şalâtü ve’s-selâm Cenâb-ı Mâlikül-mülūk-i ‘ale’l-ıṭlâkdan vezîr dilemeyeydi: [P193b] Ve واجعل لی وزیرا³⁸⁶⁸ dimeyeydi. Ve ḥadıṣ-i şerîf-i Nebevî-i³⁸⁶⁹ bu ma‘nâyı mü‘eyyid ve bu ḳaẓiyyeyi mü‘ekkiddür. Pes bundan ma‘lūm oldı ki, vezîr -ki müctecmi‘-i cemî‘-i ḥışâl-i radîyye vü cāmî‘-i aḥlâk-ı zekiyyedür- sebeb-i istiḥkâm-ı binâ-yı salṭanat ve bā‘ iş-i intizâm-ı umūr-ı memleketdür.

[A178b] از وزیری که اونکو سیرست

[Ş176a] ملك را زیب و زینت دكرست³⁸⁷⁰

³⁸⁶⁴ “Seninle buluşma zamanı geldiğinde gözlerime gözlükler takıyorum, senin yüzünü görme arzusunda olan gözlerim görme yetisini kaybetti.”

³⁸⁶⁵ bi’z-zāt A, P, H: -Ş.

³⁸⁶⁶ ve Behrâm-şavlet ‘âkıll-ı hūşyâr ve merdüm-i dîndâr A, P, Ş: -H.

³⁸⁶⁷ şâhib-rây-ı A, H, Ş: şâ’ib-rây-ı P.

³⁸⁶⁸ “Ailemden kardeşim Harun’u bana vezir yap, beni onunla destekle, onu görevimde ortak kıl.” (Kur’ân-ı Kerim, Taha, 20/29-34)

³⁸⁶⁹ “Her peygamberin sema ehlinden iki, yer ehlinden iki veziri vardır.”

³⁸⁷⁰ “İçî ve niyeti güzel olan vezir sayesinde, memleketin güzelliği bir başka olur.”

Neşr: Ve emşāl-i ‘Arab-ı ‘arbādandur ki:³⁸⁷¹ لا تسأل عن الامير و انظر الى الوزير Ve hükemā-yı zevi’l-ārā dimişlerdür: “Şalāḥ-ı melik şalāḥ-ı vezīre merhūn ve işābet-i ḫulefā kifāyet-i vūzerāya maḫrūndur. Ve vezīr-i a‘zam ve müşīr-i eḫḫam lāzımdur ki şeref-i iltifāt-ı sulṭānī ile müşerref ü mufahḫam ve ‘ināyet-i bī-gāyet-i ḫāḫānī ile mu‘azzez ü mūkerrem olup umūr-ı memleketde ḫükmi cārī vü nāfiz ü müstaḫkem³⁸⁷² ve erkān-ı salṭanatda ḫüsn-i tedbīri ‘umde-i tamām ve rükn-i a‘zam ola.”

Beyt

در خامه وزیر بحرمت نکر که او
در جویبار ملک نهالیست معتبر³⁸⁷³

حقى بموقعست اكر تربيت كند

ان شاخ را كه ميوه او هست سيم و زر³⁸⁷⁴

Neşr: Aḫbār-ı Nebevī vü āsar-ı Muştafavī’de vārid olmuşdur: “Ḥaḫ celle ve ‘alā bir emīri ‘ālem-gīr ve tācdār idüp müddet-i medīde bāḫi vü pāyidār itmek dilese, aña vezīr-i müşīr-i nīk-girdār u rāst-güftār virür. Ve bir emīri ki ḫār [P194a] ü bī-i‘tibār [H199a] itmek dilese, aña vezīr-i seyyiü’l-ḫulḫ zālīm ü ḡaddār virür.”

Nazm

چراغ افروز ملکند ان وزیران
که رحم ارند بر حال فقیران³⁸⁷⁵

وزیر از جاه خود در ظلم داند

ازو کی نام سلطان زنده ماند³⁸⁷⁶

Neşr: El-ḫamdü lillāhi te‘ālā ki bu rüzgār-ı ferḫunde-āsārda vezīr-i a‘zam u müşīr-i eḫḫam nizāmü’l-‘ālem nāzım-ı menāzı’l-ümem müdebbir-i umūru’l-cumhūr bi’r-re’yü’s-şā’ib ve mütemmim-i mehāmmü’l-enām bi’l-fikri’s-şāḫıb mü’essis-i bünyānü’d-devletü ve’l-iḫbāl müşeyyid-i erkānu’s-sa‘ādeti ve’l-iclāl ḫā’id-i cüyüşü’l-İslām ve melāzū’l-mü’minin el-mevşuf bi-şunūf-ı ‘avāṭıf-ı Rabbü’l-‘ālemīn [A179a] Ḥazret-i Meḫemmed Pāşā [Ş176b] yesserahu’llāhu te‘ālā mā-yurīd ve mā-

³⁸⁷¹ “Emiri sorma, vezire bak.”

³⁸⁷² ü müstaḫkem P, H, Ş: -A.

³⁸⁷³ “Memleketin vezirine saygıyla bak ki, ülke için vezirin rolü çok önemlidir; Memleketin bahçesinde vezir çok önemli bir fidandır.”

³⁸⁷⁴ “O dal ki onun meyvesi altın ve gümüşten olacak, ona özel bir ilgi gösterilirse yeridir.”

³⁸⁷⁵ “O vezirler ki fakirlerin halinden anlayıp onlara yardım ederler, memleketin gururu ve aydınlatıcılarıdır.”

³⁸⁷⁶ “O vezir ki kendi çıkarlarını düşünmekten halk arasında zalim olarak biliniyor, o vezirden dolayı sultanın adı da kalıcı olmayacaktır.”

yeşâ³⁸⁷⁷ ki ‘adl ü naşfetle pîrâste ve zekâ vü fiñnatla ârâste metânet-i fikr ü rezânet-i re’y ile ma‘rûf ve şalâh u emânet ve dîn ü diyânet ile mevşûf³⁸⁷⁸ bu mezkûr olan ahlâk-ı hamîdenüñ cemî‘ine fâ’iz ve mîzmâr-ı feşâhatde kaçabât-ı sebakı hâ’iz şâhib-i firâset ü kiyâset ve fâris-i meydân-ı şecâ‘at pîşe-i vegâda şîr-i bebr-şavlet ve peleng-i gâzanfer-şalâbet,

Nazm

Peleng-i kulle-i haşmet hizebr-i ‘arşa-i ceng

Neheng-i baħr-i vegâ şîr-i bîşe-i peykâr

Neşr: Rây-ı ‘âlem-ârâsı hâmi-i bilâd-ı İslâm-ı sa‘âdet-âbâd ve fikr-i kişver-güşâsı kâli‘-i kılâ‘-ı küffâr-ı bed-nihâd zihni nekkâdı hallâl-i mübhemât-ı saltanat ve tab‘-ı vekkâdı şem‘-i şebistân-ı memleket mi‘mâr-ı ‘adliyle maşşûre-i [H199b] rub‘-ı meskûn ma‘mûr ve [P194b] tîğ-ı kahr ile ‘asker-i³⁸⁷⁹ fitne vü fesâd çârsû-yı eçâlîm-i seb‘adan dürdür ve hüsni tedbirlerine bürhân-ı sâti‘ u naşş-ı kâti‘³⁸⁸⁰ bu yeter ki vaqt-i intikâl-i devlet³⁸⁸¹ ve tebdîl-i saltanatda ilâ yevminâ hâzâ niçe fitne vü fetret zühür idegelmişken, huşûşâ ‘asker-i İslâm ser-hadd-i dâru’s-selâm-ı İslâmdan hâric olup vilâyet-i küffâr-ı hâksâr-ı bed-girdâra dahil bulunmuşken,³⁸⁸² ma‘a hâzâ kemândan gayrı kimesne güc görmeye ve nîzeden gayrı kimsenüñ burnı kınamaya, bu mertebe-i velâyet ve büyük kerâmetdür.

همیشه تا فروزد شمع اختر

چراغ دولتش بادا منور³⁸⁸³

Neşr: Ve bu daħi lâzımdur ki pâdişâh-ı hümâ-sâye her denî vü fûrû-mâye-yi terbiyetle ‘âlî-pâyeye îşâl itmeye ki her kesüñ rütbesi mertebesine [Ş177a] ve her kişinüñ [A179b] miqdârı dâ’iresine göre ri‘âyet olunmak³⁸⁸⁴ gerek.

Beyt

هست درین دایره لاجورد

مرتبه مرد بمقدار مرد³⁸⁸⁵

³⁸⁷⁷ mâ-yurîd ve mâ-yeşâ A, H, Ş: mâ yeşâ P.

³⁸⁷⁸ ve şalâh u emânet ve dîn ü diyânet ile mevşûf A, P, Ş: -H.

³⁸⁷⁹ ‘asker-i A, P, Ş: leşker-i H.

³⁸⁸⁰ ve naşş-ı kâti‘ A, P, H: -Ş.

³⁸⁸¹ vaqt-i intikâl-i devlet A, P, H: intikâl-i devlet Ş.

³⁸⁸² bulunmuşken P, H: bulunmuş ola A, Ş.

³⁸⁸³ Bu gökyüzündeki yıldızlar parlak olduğu sürece, devlet ve iktidarının ışığı yansın, aydınlık kalsın.”

³⁸⁸⁴ olunmak A, P, Ş: olunmuş H.

³⁸⁸⁵ “Bu dünyada her insanın makamı ve rütbesi onun mertliği kadardır.”

Neşr: Zīrā dūn u denī vü sifle, denā'et-i himmetinden cem'-i māla ḥarīş olup aġrāz-ı fāsīde ile hetk-i a' rāz ve ṭarīq-ı Ḥaḫ'dan 'udül ü i' rāz ider ve bu vāsīta ile³⁸⁸⁶ ḫulūb-ı ehl-i ḫabūl rencīde olup āfitāb-ı sa' ādet ü iḫbāl nīm-rūz-ı kemāle zevāle ḫarīb olur ve sifle ki re'sü'z-zeneb-vār evc-i felege 'urūc eyleye,³⁸⁸⁷ [H200a] āfitāb-ı devlet münkesif olup ḫazīze meyl ḫılır.³⁸⁸⁸

Nazm

سخت زشتست در ولایت شاه

3889 کرک بر تخت و یوسف اندر چاه [P195a]

Neşr: Nitekim dimişlerdür: زوال الدولة بارتفاع السفلة و اذا ارتفع الوضیع اتضع الرفیع و
3890 اذا ساد اللیام باد الكرام و اذا ملك الاراذل هلك الافاضل

Beyt

کر سفله بجاه دست یابد

3891 بازار ملک شکست یابد

دو نان نه سزای جاه باشند

3892 بل درخور بند و چاه باشند

Hikāyet: Nūşīrevān Ebūzercmīhr'den su'āl eyledi ki: "Lāyīq-ı terbiyet ve müstaḫḫ-ı maḥremiyyet kimdür?" Ḥaḫīm eyitdi: "Bir kimesneyi terbiyet eyle ki edeb ü neseb şāḫibi ola. Ol kimsenüñ ki aşlı vü faşlı ve ḫasebi vü nesebi vü edebi olmaya, elbette aşlına çeker ve ebeveynüñ cevheri anda zūhūr ider. Nitekim sefid ü siyāh olmada püser peder ü mādere beñzer; kezālik rezālet ü necābet ve aḫlāk-ı zemīme vü kerīmede [A180a] ṭarafeyni ri'āyet ider. Ve aşālete i'tibār 'Arab-ı 'arbā içinde yine aşlı-ı sābīḫ üzre ber-ḫarārdur." [Ş177b]

Nazm

اکر بیضه زاغ ظلمت سرشت

3893 نهی زیر طاووس باغ بهشت

³⁸⁸⁶ hetk a' rāz ve ṭarīq-i ḫaḫdan 'udül ve a' rāz ider ve bu vāsīta ile A, P, H: -Ş.

³⁸⁸⁷ eyleye P: ide A, H, Ş.

³⁸⁸⁸ ḫılır P, H, Ş: ider A.

³⁸⁸⁹ "Padişahın memleketinde kurdun padişah tahtına oturması, Yusuf'un kuyunun altında olması çok çirkindir."

³⁸⁹⁰ "Devletin zevali akılsızların çoğalmasıyla, şanı düşük olan yükseldiğinde şanı yüce olan düşer; nankörler çoğaldığında iyiler azalır, alçaklar lider olduğunda iyiler helak olur."

³⁸⁹¹ "Alçak insan iktidar ve gücü ele geçirirse, memleketin piyasası, yenilmek ve kaybetmekle karşı karşıya gelecektir."

³⁸⁹² "Alçak insanlar güç ve iktidara layık değillerdir, tam tersi tutuklu bir şekilde kuyuya atılmaya layıklardır."

³⁸⁹³ "Özü karanlık karganın yumurtasını, cennet bahçesinde yer alan tavus kuşunun altına koysan,"

بهنگام ان بیضه پروردنش
زانجیز جنت دهی ارزنش³⁸⁹⁴

دران بیضه کردم دمد جبریل
ور ازجوی خلدش دهد سلسبیل³⁸⁹⁵

[H200b]

شود عاقبت بیضه زاغ زاغ
کشد رنج بیهوده طاوس باغ³⁸⁹⁶

Neşr: Nitekim ba‘ż-ı ekābir-i şu‘ārā-yı zamān ve efāzıl-ı fuşahā-yı devrān
dimişdür:³⁸⁹⁷ [P195b]

Naẓm

هرکه ناکس بود دراصل سرشت
بتقالیب دهر کس نشود³⁸⁹⁸

سکمکس را اگر کنی مقلوب
قلب او غیر سک مکس نشود³⁸⁹⁹
بد اصل راچه کونه کسی تربیت کند

در جیب خود چه کونه کسی مار پرورد
خنطل بتر بیت ندهد طعم بی شکر
کل بر نچیند انکه همه خار پرورد³⁹⁰⁰

Neşr: Ve zālimi bir memlekete vālī vü ‘āmil itmeyeler ki a‘māl-i seyyi’āt-ı
zālīm, rūy-ı zemīni nāme-i a‘mālī gibi tīre vü muẓlim eyler.³⁹⁰¹ نعوذ بالله من ذلك

ظلم عامل جهان خراب کند

دل مظلوم راکباب کند

³⁸⁹⁴ “Onu çok iyi şartlar altında yetiştirip, cennetteki incirden ona versen,”

³⁸⁹⁵ “Cebrail o yumurtaya üflese, cennetteki ırmaktan ona su verilse,”

³⁸⁹⁶ “Karganın yumurtası nihayetinde de karganın yumurtası olarak kalır, sadece bu işten tavus kuşuna zahmet ve acı nasip olur.”

³⁸⁹⁷ Nitekim ba‘ż-ı ekābir-i şu‘ārā-yı zamān ve efāzıl-ı fuşahā-yı devrān dimişdür P: Niteki ba‘ż-ı ekābir-i şu‘ārā dimişdür A, Ş: -H.

³⁸⁹⁸ “Özü ve içi insanlıktan uzak biri, ibadetgâhta tutulup işlense de yine insanlıktan uzaktır.”

³⁸⁹⁹ “Karasineği değıştirsən bile, ondan karasinekten başka bir şey çıkmaz.”

³⁹⁰⁰ “Özü kötü olanı kim, nasıl terbiye edebilir ki, kim koynunda yılan beslemeye hazırdır ki? Acı olan kavunun tadı yetiştirme şeklinden kaynaklı değil, özünden kaynaklıdır; diken yetiştirenin gül toplama beklentisi olmamalıdır.”

³⁹⁰¹ نعوذ بالله من ذلك P: -A, H, Ş. (Bundan Allah’a sığınırız.)

اندر ارد بكار ملك شكست

دامن عافيت ورود از دست³⁹⁰²

Neşr: Ve miyān-ı ümerā vü ‘asākırde cedel ü cidāl vāķi’ olsa, mādde-i ḥuşūmet kuvvet bulmadın ve nā’ire-i fitne vü fesād müşte‘il olmadın ki, الدفع اسهل من الرفع³⁹⁰³ tedārik ü telāfisine müşteğil olalar ki erbāb-ı ḥikmet dimişlerdür: “İnkıṭā’-ı ser-rişte-i memleket vābeste-i nizā’-ı ümerā vü a‘yān-ı devletdür.”

Naẓm [A180b]

Çü yek-dil olmaya a‘yān-ı şāhī

Tebāh olur re‘āyā vü sipāhī

Münāsib budur erkān birbirile

Birāderler³⁹⁰⁴ gibi ḥōşca dirile

[Ş178a] زاركان دولت نزييد نزاغ

که استيزه ارد على الانقطاع³⁹⁰⁵

ستيزه بجايی رساند سخن

[H201a] که ويران کند خانمان کهن³⁹⁰⁶

Neşr: Behmen bir ḥakīm-i Berehmen’den su’āl eyledi ki: “Te’sīs-i esās-ı terbiyet-i [P196a] a‘yān u ḥadem ü ḥaşem ü erkān ne ṭarīķle olur?” Ḥakīm eyitdi: “İki nesne ile olur: Biri luṭf u mihr ve biri ‘unf ü ḳahr. Luṭf u mihr-i sultān ḥadem ü ḥaşem üzerine tābān olup cerā’im-i şağā’iri zerrāt-ı şıgār gibi ‘unf u maḥv itmek gerekdür ki bi’l-külliyeye me’yūs u nevmīd ü dilgīr olmayalar. Ve ‘unf u ḳahr ve tīg-ı siyāset-i pādīşāh-ı ‘ālem-penāh gerdem-i itā’atlerinde ḥavāle olmaḳ gerekdür ki tā ḥalk bisāt-ı şenā’ate ḳadem-i cür’eti ḳoyup sū-i edebe dilir olmayalar. *Nigāristān*’da dimişlerdür: “Ṭarīķ-ı terbiyetde muḳteżā-yı ḥikmet oldur ki, bir kār ki mürüvvet ü luṭf ile müyesser ola, ol maḥalde teşeddüd ü ‘unf göstermek olmaz ve eger ḥuşūnet ü ‘unfe muḥtāc olursa, rıfḳ u çerb ü nermī itmek³⁹⁰⁷ olmaz ki gāhī cerāḥatūñ nişe ihtiyācı merheme ihtiyācından ziyāde olur.”

³⁹⁰² “Zulüm dünyayı yıkar, mazlumların canını (gönlünü) yakar; memleketin işini yenilgi ve başarısızlıkla sonlandırır, başarı, sağlık ve huzur zulümden dolayı elden gider.”

³⁹⁰³ “Yok etmek, gidermek kaldırıp yükseltmekten daha kolaydır.”

³⁹⁰⁴ birāderler A, H, Ş: iki kardeş P:

³⁹⁰⁵ “Devlet erkānlarına tartışma ve kavga yakışmaz, zira ki tartışma ve kavga ayrılığa sebep olur.”

³⁹⁰⁶ “Tartışma ve savaş işi öyle bir noktaya getirir ki, eski bir evi bile yıkar geçer.”

³⁹⁰⁷ itmek A, H, Ş: eylemek P.

Nazm

درشتی و نرمی بهم در بهست

که فاصد که جراح و مرهم نهست³⁹⁰⁸

همیشه ره لطف نتوان گرفت

درابر و فکن چین بهنکام خویش³⁹⁰⁹

نه بینی که مرهم نیاید بکار

[A181a] چو گردد جراحت سزاوار نیش³⁹¹⁰

Neşr: Hükemā-yı Yunan dimişler: “Selāṭīn-i ‘amīmü’l-iḥsān ki bir bende-i kemter ü zerre-i aḥqarı āfitāb-ı iltifātı ile ḥāk-i mezelletden şebnemvār ref buyurmaḡ dileyeler, kerrāt u merrātla [H201b] naḡd-i ḥālını miḥekk-i imtiḥāna urmayınca ve ‘ayārını [Ş178b] tamām bilüp zāhir ü bāṭın ve derūn u bīrūnın tecessūs ü taḥassūs kılmayınca itmeyeler. [P196b] Zīrā gāh olur ki bir nā-mūstaḥaḡḡa himmet ve bir nā-mūsta‘iddi terbiyet buyurlar ve aḥlāḡ-ı nā-pesendide vü eṭvār-ı nā-şāyestesine vāḡıf oldukları gibi bi’z-żarūrī nazarı dūn idüp āsitāne-i sa‘ādetlerinden redd ve bāb-ı iltifātı sedd iderler. Belki ma‘zūl ü maḡzūl ü menkūs-ı ḡayātdan daḡı me‘yūs iderler³⁹¹¹ ve cüz‘i müddetde bir kimesneyi³⁹¹² zirve-i ‘ulyāya ref itmişken ḡazīz-i mezellete düşürmek esās-ı riyāset ve saṭvet-i salṭanata muḡıldür.

Beyt

چوب را اب فرومی نبرد حکمت چیست

شرم دار در فروردن پرورده خویش³⁹¹³

هرکه رامیل تربیت داری

امتحان کرد بایدش يك چند

اكرش هست قابلیت ان

علم دولتش برار بلند³⁹¹⁴

³⁹⁰⁸ “Sertlik ve yumuşaklık, birlikte ve her biri ayarında ve dengeli olunca faydalı olurlar; nasıl ki hacamat doğru yapılırsa faydalı olur, yanlış yapılırsa yaralayabilir.”

³⁹⁰⁹ “Her zaman yumuşak davranılmaz, bazen de öfke anında kaşları çatmak gerekir.”

³⁹¹⁰ “Görmüyor musun artık merhem ve ilaç işe yaramıyor; çünkü artık yara son noktasına gelmiştir.”

³⁹¹¹ Belki ma‘zūl ü maḡzūl ve menkūs-ı ḡayātdan daḡı me‘yūs iderler P, H, Ş: -A.

³⁹¹² kimesneyi A, P, H: kimseyi Ş.

³⁹¹³ “Su, aḡşap parçasını kendi içine çekmez bu işin hikmeti nedir? Kendi içinde besleyip yetiştirdiğin huylarını içine çektiğin için utan.”

³⁹¹⁴ “Her kim ki onu eğitip terbiye etmeye niyetin var, öncelikle onu birkaç alanda sınamalısın. Eğer içinde potansiyel varsa, onu ilimlerle yükselt.”

ورنه قابل بود بلند مساز
تا بزودی نپایدت افکند³⁹¹⁵

Neşr: Ve nitekim mürebbā-yı āfitāb-ı ‘ināyetlerini hāke yeksān ve pāymāl itmek nā-maḡbūldür. Meclis-i şerīf ve maḡfil-i laṭīflerinden³⁹¹⁶ maṭrūḡ u maḡḡdūb olan ḡaḡḡında daḡı bī-vesīle-i şefā‘at ü berā‘et ve bī-tevbe vü inābet ‘afv ü şefḡat ü merḡametde ‘acele, ḡıffete maḡmūldür. Zīrā miyān-ı ḡıṣm u rızāda ki zamān mūrūr itmeye, ṣübūt-ı ‘azm ve şebāt-ı³⁹¹⁷ [H202a] sultān zuḡūr itmez.

Hikāyet: ḡulefādan biri nedīminden muḡālif kelām istimā‘ idüp [A181b] meclis-i sa‘ādet-celisinden ṭard u ṭarḡ eyledi. Nedīm-i bī-çāre [P197a] nihāl-i zindegānīden mīve-i ümīdi kesmiş [Ş179a] ve bir ḡūşe-i kāşāne vü künc-i ḡamūlde sākīn ü şāmīt³⁹¹⁸ صم بكم عمى zümresinden olup oturmuş kām u nā-kām ve ḡāḡ u nā-ḡāḡ şerbet-i telḡ-i şabrı tecerru‘ idüp feḡvā-yı maḡzā-yı الصبر عند المصایب من اعظم³⁹¹⁹ ile ‘āmil olmuş ve āyīne-i ḡālīnde şūret-i şabrdan ḡayrı nesne şūret göstermeyüp bu beyti ḡasb-i ḡālī vāḡı‘ olmaḡın vird-i zebān kılmış:

Beyt

دلا زحال بد خود جزع مکن زنهار
صبور باش که نیکو شود باخر کار³⁹²⁰

Neşr: Çün müddet-i müfāraḡat ü muşāḡabet medīd ü ba‘īd olup kār cāna ve kārđ üstüḡāna yetdi ve ‘inān-ı şabr u iḡtiyār elden gitdi. Ve bu beytüñ mażmūn-ı sa‘ādet-meşḡūniyla³⁹²¹ ‘āmil oldı:

Beyt

Baḡtum şınayup taḡtuña ‘aşāḡa çeküp raḡt
Ortaya ḡodum başumı ya taḡt ola ya baḡt

Neşr: Kendünüñ baḡt-ı siyāḡ u jūlidesi mişāl bir ‘arz-ı ḡāl ḡaralayup maḡremān-ı ḡarem-i ḡilāfetden birine iltimās idüp virdi. Vaḡt-i fursatda ruḡşat bulup³⁹²² mevḡıf-ı ‘arza irişdirdiler. ḡalīfe ḡandān olup eyitdi: “Anuñ çendān cürm-i mūcibu’l-ḡırmānı

³⁹¹⁵ “Eḡer potansiyeli yoksa ve yüceltilmeyi hak etmiyorsa, boşuna onun için emek harcama, zira ki çok kısa sürede o kişi seni yere düşürecektir.”

³⁹¹⁶ laṭīflerinden A, H, Ş: münīflerinden P:

³⁹¹⁷ şebāt-ı A, P, Ş: şebātdan H.

³⁹¹⁸ “... saḡırlar, dilsizler ve körlendir.” (Kur’ān-ı Kerīm, Bakara, 2/18)

³⁹¹⁹ “Musibet anında sabır en büyük nimettir.”

³⁹²⁰ “Ey gönül, kötü halinden dolayı sakın şikāyet etme, sabırlı ol ki işin sonu iyi olacaktır.”

³⁹²¹ mażmūn-ı sa‘ādet-meşḡūniyla A, P, Ş: mażmūniyla H.

³⁹²² ruḡşat bulup A, P, Ş: -H.

yoğdur, ammā³⁹²³ لكل اجل كتاب³⁹²⁴ her şey zamānına mevķūfdur ve³⁹²⁴ امور مرهونة باوقاتها³⁹²⁴
her kār [H202b] vaķtine bāz-bestedür, tā vaķti irişmeyicek ve zamānı gelmeyecek
cehd fā'ide kılmaz ve gūřiř sūd itmez. [P197b]

Nazm

تا در نرسد زمان هر کار که هست

سودی ندهد یاری هر یار که هست³⁹²⁵

Hikāyet:³⁹²⁶ Bir pādiřāh-ı 'ālī-miķdār bir ĥakīm-i büzürgvārdan [A182a]
istinřāĥ idüp istinķāk eyledi. Ĥakīm eyitdi: [Ş179b] “Ey pādiřāh-ı 'ālem-penāh,
cemī'-i veřāyā vü ĥikem bu iki kelimede münderic ü müdġamdur ki³⁹²⁷ التعظيم لامر الله و
الله Ya'ni emr-i Ĥakķ'a ta'zīm ü 'izzet ve ĥalk-ı Ĥudā'ya řefķat ü
merĥamet kııl.”³⁹²⁸

Nazm

ای تازه جوان بشنو ازین پیر کهن

یک نکته که هست بی کمان اصل سخن

باحق بادب باش و عبادت می ورز

با خلق برفق باش و نیکی میکن³⁹²⁹

Ve umūr-dīde vü kār-āmūzda sinn-i vuķūfa varmıř ve aĥvāl-i 'āleme vuķūf taĥřil
kılmış kimesneleri terbiyet ideler ki ba'z-ı ĥükemā dimişlerdür: من طال عمره نقصت قوة
بدنه وزادت قوت عقله³⁹³⁰

Şi'r

اذا طال عمر المؤمن غير افة

افادت له الايام عقلا وافيا³⁹³¹

Neşr: Ve bir kimesneye iki ĥidmet teklif eylemeyeler. Nitekim dimişlerdür:

Bitür bir işi řoñra ġayra tüt yüz

Ki bir ķoltuġa řıġmaz iki ķarpuz³⁹³²

Neşr: Ve iki kimesneyi bir 'amelde şerik kılmayalar ki,

³⁹²³ “Her şeyin vakti ve süresi yazılıdır.” (Kur'ân-ı Kerîm, Ra'd, 13/38)

³⁹²⁴ “İşler vaktinde bellidir.”

³⁹²⁵ “Her işe doġru zaman gelmedikçe, sana destek veren kişilerin yardımı da bir işe yaramaz.”

³⁹²⁶ Hikāyet A, P: Neşr Ş: -H.

³⁹²⁷ “Allah'ın emirlerine sayġı, yarattıklarına sevgi gösteriniz.” (Aclûnî, Keşfü'l-hafâ, II, s. 15)

³⁹²⁸ kııl A, H, Ş: -P.

³⁹²⁹ “Ey taze genç, bu yaşlı ve köhne pirinin sözlerini dinle. Bir konu ki gerçekten bütün sözlerinin özüdür. Hakk'a edepli davranıp Allah'a ibadet et, halka yumuşak ve dostça davranıp onlara iyilik et.”

³⁹³⁰ “Ömrü uzun olanın beden kuvveti azalır, akıl kuvveti artar.”

³⁹³¹ Neřr: Ve umūr-dīde vü kār-āmūzda ... افادت له الايام عقلا وافيا H, Ş: -P. “Mü'minin ömrü sıkıntısız bir řekilde uzun olursa günler ona tam ve olgun akıl armaġan eder.”

³⁹³² Bu beyit Güvâhî'ye aittir. (Bk. Hengirmen, s. 120)

Beyt

İki kişi bir işi hiç bitürmez

Çatal kazuk meşeldür yire girmez

[H203a] نه يك كس تواند كه سازد دو كار

که انرا پسندند ارباب هوش

دو کس نیزه در يك عمل ضایعند

که دیکى بشرکت نیاید بجوش³⁹³³

Neşr: Ve hükemā dimişlerdür: “Dört nesne esās-ı salṭanatı te’yīd eyler: Muḥāfazat-ı dīn ve vezīr-i emīn ve ri‘āyet-i ‘azm ve şıyānet-i ḥazm. Ve dört nesneye dört nesne lāzımdur: [A182b] Pādişāha siyāset, [P198a] vezīre emānet, leşkere ḥimāyet, ra‘ıyyete ri‘āyet.”

Ve ba‘z-ı ‘ulemā dimişlerdür: “Dört nesneden erkān-ı salṭanat ḥalel-pezīrdür: [Ş180a] Zūlm-i emīr, ḡaflet-i vezīr, sitem ber-ḥaḳīr, ḥıyānet-ı debīr.” Ve dört nesneye dört nesne lāzımdur: “Vezīre şalāḥ, dilīre silāḥ, cenge şemşīr, ḥazīneye debīr.” Gāh olur ki ḳalem ile ḥāşıl olan şemşīrle müyesser olmaz.

Nazm

قلم رخت جايي تواند کشيد

که شمشير نتواند انجا رسيد³⁹³⁴

Neşr: Bir zamānda aşḫāb-ı seyf ü ‘alem ve erbāb-ı ḥaṭṭ u ḳalem mābeynine taşaddur u taḳaddüm ü te’ehḫurda ḥuşūmet ü nizā‘ düşdi. Aşḫāb-ı seyf³⁹³⁵ erbāb-ı ḳaleme eyitdiler: “Biz sizden iki vechle muḳaddemüz: Evvelā, zıkrde taḳdīm olunmamız muḳarrerdür ki ‘şāḫibü’s-seyfü ve’l-ḳalem’ dirler. Şāniyen, āb-ı rüy-ı salṭanat tīg-ı ābdārladur ve memleket şemşīrle fetḥ olunur ve ḳalem tīga muḫtācdur, ammā tīg ḳaleme muḫtāc degüldür.” Erbāb-ı ḳalem eyitdiler: “Bizüm sizden üç cihetle rüçḫānumuz vardur: Evvelā, ḳalem def‘-i a‘dā ve nef‘-i aḫıbbāda muḫtācun ileyhdür, ammā tīg ancak düşmene yarar. [H203b] Şāniyen, ehl-i ḳalem ḥazīneyi ma‘mūr eyler, aşḫāb-ı seyf ḥālī vü tehī eyler. Şālişen, gāh olur ki aşḫāb-ı seyfūñ dimāḡına hevā-yı salṭanat düşüp ḥurūc ider, ehl-i ḳalemde bu maḳūle ḥareket-i şeni‘a şādır olmaz.”

Şi‘r

³⁹³³ “Bir kişi, iki işin üstesinden hakkını vererek ve zeki insanları beğendirecek şekilde gelemez. Nasıl ki bir kazan ortaklıkla kaynamaz, aynı anda bir işe girişen iki insan da başarısız olurlar.”

³⁹³⁴ “Kalem öyle bir yere varabilir ki, kılıcın bile o noktaya yolu yoktur.”

³⁹³⁵ Aşḫāb-ı seyf A, P, H: -Ş.

اذا قسم الا بطلال يوما بسيفهم
و عدوه ممايكسب المجد و الكرم³⁹³⁶

[P198b]

كفى قلم الكتاب فخرا و رفعة
مدى الدهران الله اقسام بالقلم³⁹³⁷

Neşr: Ve kitābetüñ şerefi nuşuş-ı kâti‘a ile müşbetdür. Hâzret-i Risālet-penāh şallallāhu ‘aleyhi ve sellem [A183a] buyurur: ³⁹³⁸ Ve đurüb u emşalde qidwa el-em balkitābe. ³⁹³⁹ ما حفظ فر وما كتب قر gelmişdür:

Ve ba‘z-ı fużalā [Ş180b] dimişlerdür: ³⁹⁴⁰ اذا سمعت شيا فاكتبه ولو في الحائط ve ما اثبته الاقلام لايطمع فى دروسته³⁹⁴⁴ ve الاقلام رسل الكلام³⁹⁴³ ve الكتابه قيد³⁹⁴² ve الحفظ صيد³⁹⁴¹ الحظ لسان اليد³⁹⁴⁵ ve الايام

Uğludis dir ki: ³⁹⁴⁶ الخط عندالفقير مال و عندالغنى ve الخط هندسة روحانية ظهر بالة جسمانية ³⁹⁴⁷ بالاقلام ve الحبر اجدى من التبن³⁹⁴⁹ ve الدوات من انفع الادوات³⁹⁴⁸ ve جمال و عندالاكابر كمال³⁹⁴⁷ Dimişlerdür ki, iki sevād siyādetden nāşidür: Biri sevād-ı kâtib ve biri sevād-ı rākib. Ve erbāb-ı seyf ve aşhāb-ı qaleme -ki güşāyende-i ‘uqde-i fetħ ü nuşret ve nigārende-i çehre-i ‘arūs-ı memleketdür- ‘avāţif-ı ħusrevāniden iltifāt u ri‘āyet lāzımdur ki,

Beyt [H204a]

Bağup āyine-i esrāra didi ehl-i ħakem
Memleket çehresinüñ ziveridür tiğ u qalem

Neşr: Ve lafz-ı pādişāhda iki elif biri tiğā işāret ve biri qalemnden kināyetdür ve lafz-ı pādişāh hesābda ceşden ‘ibāretdür.

³⁹³⁶ “Kahramanlar bir gün kılıçlarıyla yemin ettiklerinde; onu onur ve şerefin kazancından kabul ederler.”

³⁹³⁷ “Allah’ın kaleme yemin etmesi, kitabın kalemine zaman geçtikçe övgü ve yüksek bir derece olarak yeter.”

³⁹³⁸ “İlmi yazarak bağlayınız.” (Aclûnî, **Keşfü’l-hafâ**, II, s. 136)

³⁹³⁹ “Hafızada korunan gider, yazılan şey ise kalır.”

³⁹⁴⁰ “Tuvalette bile olsan duyduğun bir şeyi yaz.”

³⁹⁴¹ “Hafıza avdır.”

³⁹⁴² “Yazı bağdır.”

³⁹⁴³ “Kalemler sözlerin elçisidir.”

³⁹⁴⁴ “Kalemlerin yazdığını geçen günler yenemez.”

³⁹⁴⁵ “Hat (yazı) elin dilidir.”

³⁹⁴⁶ “Hat (yazı) cismanî bir alet (şeklinde) ortaya çıkmış ruhanî bir mekanizmadır.”

³⁹⁴⁷ “Yazı fakirler için mal (para kazanma), zenginler için güzellik (sanat), büyükler ve yüksek makam sahipleri için olgunluktur.”

³⁹⁴⁸ “Divit aletlerden en faydalı olandır.”

³⁹⁴⁹ “(Az bir) mürekkep (su dolu bir) bidondan iyidir.”

³⁹⁵⁰ “Bölgeler, devletler kalemlerle kurulur.”

Ve selāṭinūñ kâşidi vü elçisi merd-i ḥakīm-i süḥan-güy u nīgū-rüy gerekdür ki ḥüsn-i tedbirle gökyüzindeki māhı [P199a] teşḥire mālîk ve ‘uzûbet-i lisāniyla yılanın ininden çıkarmağa kâdir ola.³⁹⁵¹

Mışra‘

Bu meşeldür tatlu dil ile yılan in den çıkar

Neşr: Bir ḥakīme eyitdiler: “Rüsülün kankısı encaḥdur?” Eyitdi: “Kemāl ü cemāl şāḥibi cümleden ercaḥdur.”

Nazm

فرستاده باید که دانا بود

بگفتن دلیر و توانا بود³⁹⁵²

سخنهای خویش اشکار اکند

[A183b] بدان سان که مجلس تقاضا کند³⁹⁵³

Neşr: Zîrâ kişinūñ resūli [Ş181a] gūyā zebānıdır ve ‘aql u idrākinūñ tercümāni.³⁹⁵⁴

Ve li-hāzā dimişlerdür: “Herkesün ‘unvān-ı nāme-i girdārı mazmūn-ı meknūn-ı esrārı resülünün güftār u eṭvārından zāhirdür ki: ³⁹⁵⁵الرسول يدل على المرسل

Şi‘r

اذا ارسلت فارسا ذاوقار

كريم الطبع حلوا الاعتذار

یؤلف بین نیران و مار

ویصلح بین سنور و فار

Neşr: Ḥazret-i Resūl-i Ekrem şallallāhu ‘aleyhi ve sellem buyurur: اذا ابرد تم الي ³⁹⁵⁶رسول یریدا فاجعلوه حسن الوجه و حسن الاسم “Kaçan ki baña resul irsāl itseñüz, veci veciḥ ve ismi ḥasen olsun.”

Nazm

رسول توانا توانا فرست

[H204b] بد اناهم از جنس دانا فرست³⁹⁵⁷

³⁹⁵¹ ola A, P, Ş: olur H.

³⁹⁵² “Gönderilmiş kişi akıllı ve bilgili olmalı, konuşmada cesaretli ve yetenekli olmalıdır.”

³⁹⁵³ “Sözlerini açık ve net söylemeli, öyle bir konuşmalı ki meclisteki insanların talep ettikleri gibi söz söylemelidir.”

³⁹⁵⁴ tercümāni P: tercümānidur A, H, Ş.

³⁹⁵⁵ “Elçi kendisini göndereni işaret eder.”

³⁹⁵⁶ “Mektup gönderdiğinizde bunu güzel bir hitap ve güzel bir isimle yapın.”

³⁹⁵⁷ “Her şeyi yapabilecek bir resul gönderilmelidir, bilgili insanlara bilgili bir resul gönderilmelidir.”

Neşr: Selāṭīn-i māziye ve esāṭīn-i ḥāliye ekşer risālete ḥükemā-yı faẓilet-perver iḥtiyār itdüklerinüñ vechi budur ki, Ḥazret-i Loḳmān ferzend-i dilbendine pend idüp dedi: ³⁹⁵⁸ يا بنى لا تبعث رسولا جاهلا فان لم تجد حكيمًا فكن رسول نفسك [P199b] Ḥikmeti budur ki, mülük-i sālifeden ba‘z-ı ‘uḳalā-yı zevi’l-ārā ‘aḳl ü faẓl ve tedbīr ü re’ylerine i‘timād idüp ṭarīḳ-ı risālete ³⁹⁵⁹ bi-nefsihi gİtmek ³⁹⁶⁰ semtine zāhib olurlardı. Bu bābı evvel qar‘ ve ḥil‘at-i ḥilāfeti egininden ḥal‘ idüp ve risālete bi-nefsihi giden ḥakīm-i ḥāfiḳayn İskender-i Zü’l-ḳarneyn idi ki dirdi:

Beyt

هزبرانی که شیرانرا اشکارند

پیام خود بپای خود گزارند ³⁹⁶¹

Neşr: Ba‘z-ı efāzıl-ı feẓā’il-maḥāyil resūl ḥaḳḳında dimişlerdür: [Ş181b]

Nazm

از و هرچه پرسند کوید جواب

بنوعی که باشد طریق صواب ³⁹⁶²

[A184a]

بساکس که از یک حدیث درشت

بهم زدجهانی و خلقی بکشت ³⁹⁶³

یکی دیگر از گفته دل پسند

میان دوضد طرح یاری فکند ³⁹⁶⁴

Ḥikāyet: Mühelleb vezīr -ki ‘asker-i cerrār u cān-şikārla ḥurūc idüp Ḥavārici ḡāret ü hezīmet ve bī-ḥadd ü bī-şümār ḡanīmet itdi- Ḥaccāc’a bir resūl irsāl eyledi. ³⁹⁶⁵ Resūl bi-ḥükmi ³⁹⁶⁶ وما على الرسول الا البلاغ fi’l-ḥāl du‘ā ve midḥat ü şenāyı iblāḡ idüp levāzım-ı ḥıdmet-i şāhī ve sezāvār-ı ḥuzūr-ı şehenşāhīyi edā itdükden ³⁹⁶⁷

³⁹⁵⁸ “Oğlum, cahil birini elçi olarak gönderme, eğer hikmetli (olgun) birini bulamazsan kendi kendinin elçisi ol (kendin git)”

³⁹⁵⁹ ṭarīḳ-ı risālete A, P, H: risālete Ş.

³⁹⁶⁰ gİtmek A, P, H: giden Ş.

³⁹⁶¹ “O kahramanlar ki aslanları avlayabilirler, mesajlarını tüm cesaretlerini kullanarak, tüm sorumluluklarını kendileri alarak veriyorlar.”

³⁹⁶² “Onlara her ne soru sorulursa cevap verebilirler; öyle cevaplar ki doğru ve ayarlıdır.”

³⁹⁶³ “O kadar çoktur ki, insanlar kötü ve sert bir söz söyleyerek; tüm kâinatın düzenini bozup halkın ölümüne sebep olurlar.”

³⁹⁶⁴ “Başka insanlar da var ki güzel ve doğru (yumuşak ve uzlaştıracı) sözler söyleyerek, iki düşman taraf arasında dostluk ve kardeşliğe sebep olurlar.”

³⁹⁶⁵ Ḥaccāca bir resūl irsāl eyledi A, P, Ş: -H.

³⁹⁶⁶ “Resūle düşen (vazife), ancak duyurmadır.” (Kur’ân-ı Kerīm, Mâide, 5/99)

³⁹⁶⁷ itdükden A, H, Ş: olundu P.

şoñra harekāt-ı hümāyūn³⁹⁶⁸ ve sekenāt-ı mevzūn ile cerr-i kelām vü feth-i merām [H205a] idüp kışşa-i fethi harf-be-harf³⁹⁶⁹ mu‘ tell-i şaḥiḥin harf itmekle dilinden kesr-i hümümü ref ve zamm-ı ğumümü def eyledi. Ḥaccāc eyitdi: “Mühellebūñ ḥālī nedür?” Kāşid eyitdi: “Dōstlarıyla [P200a] şır ü şekker ve düşmenleriyle şır-i ner...” Ḥaccāc eyitdi: “Sipāh u ra‘ıyyete şefkati³⁹⁷⁰ ne mertebedür?” Eyitdi: “Evlāda vālidūñ şefkati ne mertebe ise...” Ḥaccāc eyitdi: “Evlādınuñ ḥālī nedür?” Eyitdi: “Cümlesi kardeşler gibi dirilüp yek-dil ü yek-zebān ve muṭī‘-i fermān...” Ḥaccāc eyitdi: “Rezmde ḥālleri nedür?” Eyitdi: “Hiç dillerinde bīm-i helāk ve cānuñ ḥatırı yoḡdur.”³⁹⁷¹ Ḥaccāc eyitdi: “Bezmdede ḥālleri nedür?” Eyitdi: “Hiç māluñ yanlarında i‘ tibārı vü ḡadri yoḡdur.”

Nazm

قاصد شاه هوشمند سزد
تازخامی خیال کج نیزد³⁹⁷²

چون فرستاده ازخرد زنده است
ان خردمندی فرستنده است³⁹⁷³

Neşr: Ḥaccāc resūluñ edeb [Ş182a] ü idrākinden firistendenūñ kemāl-i firāsetine [A184b] istidlāl idüp eyitdi: “Bu merd-i faşihū‘l-lisān u melihū‘l-beyān Mühelleb’ūñ ‘aḡl ü kiyāset ve fazl u firāsetine i‘ tiḡādımızı iz‘ āf u muzā‘ afa kıldı.”

Nazm

رسول ارفرستی حکیمی فرست
که کارترا باشد ازوی بهی³⁹⁷⁴

شنیدی که ان مرد دانا چه کفت
فارسل حکیمان ولا توصه³⁹⁷⁵

³⁹⁶⁸ harekāt-ı hümāyūn P: harekāt A, H, Ş.

³⁹⁶⁹ harf-be-harf P, H, Ş: ḡurūf A.

³⁹⁷⁰ şefkati A, H, Ş: ri‘ āyeti P.

³⁹⁷¹ yoḡdur A, P: yoḡ H, Ş.

³⁹⁷² “Padişahın gönderdiği kişiye akıllı ve bilge olmak yakışır, tecrübesiz haberciden de yanlış davranış ve yanlış söz çıkar.”

³⁹⁷³ “Gönderilmiş kişi, akıl ve zekāsından dolayı yaşıyorsa, bu gönderen kişinin akıl ve zekāsını gösterir.”

³⁹⁷⁴ “Bir kişiyi seçip göndereceksen bilge birini seç ki, senin işini en güzel şekilde görsün.”

³⁹⁷⁵ “Hiç duydun mu ki o akıllı adam ne dedi?” Akıllı ve bilge resul göndererek işini garantiye al.”

Fi'l-Vezāreti

Dergāh-ı havākīn ü bārgāh-ı selāṭinde hiç emr-i vezāretten et' ab [H205b] bir kār-ı düşvār u eş' ab yokdur.

Beyt

Āsān degül a benüm efendüm

Dünyāyı bütün ziyāfet itmek³⁹⁷⁶

Nesr: Ma' nāda dünyānuñ ğavġāsını başına almağdur. Vezīr vezerdendür, melce' [P200b] ma' nāsına, ya' ni melāz u melce' -i benī Ādem'dür³⁹⁷⁷ ve vekīl-i pādīşāh ve mütekeffil-i umūr-ı ma' āş ve intizām-ı 'ālemdür. ' Adūsı nā-ma' dūd ve zāt-ı şerīfleri manzūr u maḥsūddur. Lākin³⁹⁷⁸ ضوء الشمس لا يخفى و سراج الحق لا يطفى³⁹⁷⁹

Beyt

Ol binānuñ ki 'āmiri Hāğ'dur

Yıkmağ isteyen anı aḥmağdur

Şem' i kim Hāğ yağa nice söyünür

Kim ki pūf dirse sebleti göyünür³⁹⁸⁰

Hikāyet: Bir gün Manşūr ḥalīfe Ma' n bin Zā'ide'ye eyitdi: “Hāğ senüñ meşālībüñi nuql-i meclis eylemişlerdür, dā'imā seni mesāvī iderler ḥikmeti nedür?” Ma' n hemān bedīheten ve mürtecilen eyitdi: “Bu ma' nā rüşendür ki,

Naẓm

ان العرائين³⁹⁸¹ تلقاها محسدة

ولا ترى لليام الناس حسادا³⁹⁸²

Nesr: Manşūr ḥalīfe istiḥsān idüp [A185a] arḳasında olan ḥil' ati ḥal' idüp aña giydürdi. Bu beyt daḥi Ma' n bin Zā'ide'nüñ [Ş182b] zāde-i ṭab' ı vāқи' olmışdur.³⁹⁸³

Naẓm

انى حسدت فزاد الله فى حسدى

لا عاش من عاش يوما غير محسود³⁹⁸⁴

³⁹⁷⁶ Bu beyit Necatî Bey'e aittir. (Bk. Tarlan, **Necatî Beg Divanı**, s. 141)

³⁹⁷⁷ Ādem'dür P: Ādem A, H, Ş.

³⁹⁷⁸ Der-kenār: Bu ecludendür ki ba' zılar dimişlerdür: Vezīr, vezerdendür siğal ma' nāsına pādīşāh-ı 'ālem-penāhuñ eşkālını nefslerine taḥmīl ve şemātet-i a' dā ve şikāyet-i re' āya taḥammül itdükleri-çün vezīr dimişlerdür. Ş.

³⁹⁷⁹ “Güneşin ışığı gizlenmez, hakkın aydınlığı sönmez.”

³⁹⁸⁰ Bu beyit Hamdullah Hamdî'ye aittir. (Bk. Onur, s. 64)

³⁹⁸¹ Der-kenār: العرائين فى الاصل الانف ثم قيل لافضل كل شى: العرائين. “Sonra da denildi ki, bu ortamda hiçbir şey fazlalık değildir.”

³⁹⁸² “Fazilet sahiplerini her zaman kıskanan olur, nankör olanları kıskanan kimse göremezsin.”

³⁹⁸³ Ma' n bin Zā'ide'nüñ zāde-i ṭab' ı vāқи' olmışdur A, P, Ş: Ma' n bin Zā'ide'nüñdür H.

Neşr: Pes lâzım-ı vezâret dîn ü diyânet ve şalâh u istikâmet ve ra'yyet cānibini ri'āyet ve pādīşāh-ı 'ālem-penāh ve kendüler cānibini vizr ü vebālden şıyānetdür. [H206a]

Hakīm Büzürcmihr'den su'āl eylediler ki: “Lāyık-ı vezâret kimdür?” Cevāb virdi ki:³⁹⁸⁵ “Mest-i ğurūr olmaya, hüşyār ola ve ħ'āb-ı ğafletden bīdār ola ve Müşterī-fiṭnat ve 'Uṭārid-tedbīr ve umūr-ı külliyyede cerī vü dilīr ola.” [P201a]

Beyt

همه کارشاهان حکمت پژوه

زرای وزیران بگیرد شکوه³⁹⁸⁶

Neşr: Ve miyān-ı şāh ü ra'yyetde 'adlden meyl ü 'udül ve Cenāb-ı Hāḡ'dan ğaflet ü zūhūl eylemeye ve bir emr-i düşvāra şürü' dan muḡaddem 'āḡıbet-endiṣ olup me'ālin mülāḡāza eyleye ki ba' dehu dest-i ḡayreti dendān-ı nedāmetle gezān olmaya.”

Nazm

کاری که گرفته تودر پیش

از عاقبتش نکو بیندیش³⁹⁸⁷

کرمصلحتتست انچنان کن

ورنیست صلاح کاران کن³⁹⁸⁸

Neşr: Ve³⁹⁸⁹ قدم الخروج قبل الولوج bu ma'nādan münbīdür.

Nazm

در همه کاری که درایی نخست

رخنه بیرون شدنش کن درست³⁹⁹⁰

Neşr: Ve ḡavānīn-i ḡasene vaż' idüp bid' at-ı seyyi'eyi ref'e sā'ī ola ki ṭınāb-ı serāperde-i salṭanatı ıṭnāb u ishāba ve mīḡ-ı devāmla istiḡkāma sebeb ü bā' iş [A185b] ü dā' idür. Ve aḡbār u āşārda vārid olmuşdur: “Bir kimesne ki bir sūnnet-i seniyye vü ḡā'ide-i ceyyide vaż' eyleye, [Ş183a] herkes ki anuñla 'āmil olur, vāzi' için 'āmilüñ şevābı mişli şevāb ḡāşıl olur ve sūnnet-i seniyye daḡı kezālik ve kıs 'alā-zālik.”

³⁹⁸⁴ “Ne zaman kıskandımsa Allah kıskançlığımı artırdı, kıskanmadan bir gün geçiren o günü yaşamamıştır.”

³⁹⁸⁵ Cevāb virdi ki P: Eyitdi A, H, Ş.

³⁹⁸⁶ “İhtişamlı padişahların başarılı işi, akıllı vezirlerin kararları sayesinde.”

³⁹⁸⁷ “Bir işi yapmak için yola çıktıysan, o işin sonunu çok iyi düşünmelisin.

³⁹⁸⁸ “Doğruysa o işi yap, doğru değilse de doğruyu bulmak için çabala.”

³⁹⁸⁹ “Çıkışı girişten önce tut.”

³⁹⁹⁰ “Herhangi bir işe giriştiysen, işin başında onun içinden nasıl çıkacağını düşün.”

Rubā'ī [H206b]

ای انکه بکار شاه کشتی مشغول

خواهی که همیشه باشدت عز قبول

برصفحه روزگار رسمی بگذار

کان پیش خدا و خلق باشد مقبول³⁹⁹¹

Neşr: Ve bir kimsenüñ etvār u ahlākını mizāna ve naqd-i qalbini mehekk-i imtiḥāna [P201b] urmadın ḥuzūr-ı şehriyār-ı kāmķarda ḥüsn-i terbiye ile iltifāt buyurmaya ki şīşe-i nāmūslarına şikest ve çehre-i terbiyetlerine ğubār-ı ḥaclet nişest itmeye.

مکن وصف کسی نزدیک سلطان

مکر وقتی که اورانیک دانی

که کرنبود بدان وصفی که کفتی

بسی درانفعال ان بمانی³⁹⁹²

Neşr: Ve bir kimsenüñ ṭabī' atınuñ istiķāmetini ve dīn ü diyānetini kerrāt u merrātla āzmayiş itmeyince emr-i mu'zam ve maşlahat-ı küllī teklīf ü sipāriş itmeyeler.

Nazm

بعقلش بیاید نخست از مود

بقدر هنر پایکاهش فزود³⁹⁹³

بایام تا بر نیاید بسی

نشاید رسیدن بغور کسی³⁹⁹⁴

Neşr: Ve rikāb-ı hümāyūn-ı sa'adet-maķrūna 'arz-ı ḥācette fırsat gözedeler ki ḥükemā dimişlerdür: “Ḥācāt, şalavāt gibidür; şalāt ki vaķtinde edā olunmaya maķbūl olmaz, ḥācet daḥi maḥalline düşmese revā olmaz.”

Nazm

حرامش بود نعمت پادشاه

که هنگام فرصت ندارد نگاه³⁹⁹⁵ [A186a]

³⁹⁹¹ “Ey insan, padişahlık görevini ele aldın; eğer her zaman halk arasında ulu ve yüce biri olarak kabul görmek istiyorsan, bu dünyanın sayfasına öyle bir çizgi bırak ki, bu çizgiden Allah ve Allah'ın kulları memnun olsunlar.”

³⁹⁹² “Padişahın önünde birini anlatıyorsan, onu çok iyi tanımak zorundasın; eğer senin anlattığın gibi çıkmazsa, sen yaptığın işin ve açıklamanın sonucuna katlanmalısın.”

³⁹⁹³ “Öncelikle akıl ve bilgisini sınamak gerek, hak ettiği kadar ona bir konum verilmeli.”

³⁹⁹⁴ “Günlerin ve zamanın üstesinden gelmeden, kimseden daha üstün tutulmamalı.”

³⁹⁹⁵ “Padişahın nimetleri, fırsat eline geçtiğinde nimetin değerini bilmeyen, nimeti doğru kullanmayana haramdır.”

Neşr: Ve bu daḥi muḥaḳḳaḳdur ki mesned-i ‘izzet ü cāh-ı devletden maḳşad-ı aḳşā [Ş183b] ve ğaraż-ı aşlı ri‘āyet-i ‘ibād ü ‘imāret-i bilāddur. [H207a] Pes, lāzımdur ki cānib-i re‘āyāyı ri‘āyet ve şerr-i zalemeden muḥāfazat u şıyānet ideler ki ḥükemā-yı Yunan ve fuḥūl-i devrān dimişlerdür: “Vezīr şubān³⁹⁹⁶ ve ra‘iyyet gūsfendān ve mālīk-i gūsfendān pādīşāh-ı cihān ve zaleme gürgān-ı tīz-dendān gibidür.” [P202a]

Nazm

تویی راعی این دم غنیمت شمار

غنم راز کرک ستم بازدار³⁹⁹⁷

نباید بنزدیک دانا پسند

شبان خفته و کرک در کوسفند³⁹⁹⁸

Neşr: Ve fuḳarā vü ra‘iyyete merḥamet ü şefḳat eyleye ki Resūl-i güzīn ve raḥmeten li’l‘ālemīn buyurur:³⁹⁹⁹ من لا یرحم لا یرحم

Nazm

غم زیر دستان بخور زینهار

بتر س از زیر دستی روزکار

سلوک انچنان کن بخلق خدای

که خواهی که ارنند باتو بجای⁴⁰⁰⁰

Neşr: Ve iḥbār-ı ḥavādīş-i rüzgār iḫūn cevāsīs-i aḥbār naşb u vaz‘ oluna. Tā herkesden cerr-i aḥbār idüp meczūmları olduğunı⁴⁰⁰¹ ‘izz-i ḥuzūr-ı müstevcibü’s-sürūrlarına ref‘ ideler. Anlar daḥi dergāh-ı mu‘allā vü bārgāh-ı a‘lāya ‘arz buyuralar ve deniye himmet ve ḥasīs ü ḥabīşī terbiyetden iḫtirāz eyleye ki erāzile iḥsān u himmet eşrāfa ihānet ü zilleti mutazammındur. Nitekim dimişlerdür: دولة الاشرار محنة اذا ساد السفلى⁴⁰⁰³ خاب الامل⁴⁰⁰⁴ ve الاخيار⁴⁰⁰²

Beyt

نکویی کردن اندر حق کرکان

³⁹⁹⁶ ve fuḥūl-i devrān dimişlerdür: “Vezīr şubān A, P, Ş: -H.

³⁹⁹⁷ “Sen çobansın bu fırsatları değerlendirmelisin, koyunu zulüm kurdundan korumalısın.”

³⁹⁹⁸ “Bilge insanlar için, uyumuş çoban ve koyunlar arasına girmiş bir kurt anlamsızdır.”

³⁹⁹⁹ “Merhamet etmeyene merhamet edilmez.”

⁴⁰⁰⁰ “Senden daha aşağı konumlarda bulunan insanlara acı ki, bu dünya seni de bir gün aşağı bir duruma düşürebilir. Allah’ın kullarına sana davranılmasını istediğin şekilde davran.”

⁴⁰⁰¹ meczūmları olduğunı A, H, Ş: cezm itdikleri haberi P.

⁴⁰⁰² “Kötülerin üstünlüğü iyilerin imtihanıdır.”

⁴⁰⁰³ Der-kenār: Sifel, kesr-i sin ile cem‘ -i sifle P, Ş.

⁴⁰⁰⁴ “Sefalet hakim oldukça ümit yok olur.”

[H207b] بدی باشد بجای کوسفندان⁴⁰⁰⁵

Neşr: ⁴⁰⁰⁶ Ve erbāb-ı devlete ḥaṭāyā-yı zīr-destānı ‘afv ve cerā’imini cerīde-i ḥāṭırdan maḥv nişāne-i sa‘ādet [Ş184a] ve ‘alāmet-i ‘ulūvv-i himmetdür. [A186b]

Hikāyet:⁴⁰⁰⁷ Meşāyih-ı kirām ve ‘ulemā-yı ‘izāmından biri bir mücrime şefā‘at u şefkat idüp ḥākimden cerā’imini ‘afv recā eylemiş ve dimişlerdür: [P202b] “Zellāt ü mezallāt-ı aqdām-ı mücriminden geçmek ve iğmāz u tecāhül ve tesāmuḥ u tekāsül itmek vazīfe-i merāḥim-i ehl-i ihtiyār ve ‘avāṭıf-ı erbāb-ı iktidārdur. من عفی ومن اصلح⁴⁰⁰⁸ الله فاجره علی الله⁴⁰⁰⁸ ile olıcaḳ Cenāb-ı ma‘ālī-me‘ābdan mercūdur ki, ğubār-ı günāhını ḥabīb-ı ṭahāretinden ve levṣ-i cerā’imini dāmen-i ‘işmetinden āb-ı ‘afvla şüst ü şū idüp günāhlarını bu dā‘i-i devlet-ḥ‘āhuñ yüzi şuyuna ma‘füvv buyuralar.

Қиṭ‘a

بجود شامل و انعام عام بر همه کس

تراست فضل چو خرشید و فیض چون باران

منه در اتش اندیشه بی کناهان را

باب عفو بشونامه کهنکاران⁴⁰⁰⁹

Neşr: Ḥākim daḥi ‘amīm ü kerem-i kerīminden⁴⁰¹⁰ şeyḥ-i kerāmet-şi‘āruñ meyāmin-i enfās-ı sa‘ādet-āşāriyla⁴⁰¹¹ ol mücrimüñ cürmüni ‘afv idüp eyitdi:

Nazm

بفرمانت توان از جان گذشتن

ز جرم کس چرانتوان گذشتن⁴⁰¹²

انرا که چنین شفیع باشد

قدرش همه جا رفیع باشد⁴⁰¹³

Neşr: Ve sā’ir a‘yān-ı devlet ve erkān-ı sa‘ādetden herkes ki dīvān-ı keyvān-eyvān-ı [H208a] ḥāḳānīde mühimmāt-ı sultāniyyeye mübāşirdür, evvel mühim olan

⁴⁰⁰⁵ “Kurtlara iyilik yapmak, koyunlara kötülük yapmak anlamına gelmektedir.”

⁴⁰⁰⁶ “Ganimetler için büyük devletler (her şeyi yapabilir).”

⁴⁰⁰⁷ Hikāyet Ş: -A, P, H.

⁴⁰⁰⁸ H, Ş: -P. “Kim affeder ve uzlaşırsa onun sevabı Allah katındadır.”

⁴⁰⁰⁹ “Herkes karşı affedici ve bahşedici özelliklerin var, cömertlikte güneş gibisin ve bahşedici özelliklerin yağmur gibi herkese yağar. Günahsız insanları endişe ateşine koyma, günahkârların karnelerini de affedici bir su ile yıkayıp hatalardan arındır.”

⁴⁰¹⁰ Ḥākim daḥi ‘amīm ü kerem-i kerīminden P: Ḥākim A, H, Ş.

⁴⁰¹¹ meyāmin-i enfās-ı sa‘ādet-āşāriyla A, H, Ş: meyāmin-i enfās-ı mekremet-āşāriyla P.

⁴⁰¹² “Senin fermanınla candan bile vazgeçilebilir; başkasının suçunu affetmek ne kelime?”

⁴⁰¹³ “O kişi ki uzlaştırıcı ve arabulucudur, her yerde saygı görür.”

oldur ki, iltifāt-ı pādīşāh-ı ‘ālem-penāha mağrūr olmaya ki dimişlerdür: “Mizāc-ı sulţān nār-ı sūzān hūkmindedür.”

Mışra‘

قرب سلطان آتش سوزان بود⁴⁰¹⁴

Neşr: Hükemā dimişlerdür: “İltifāt-ı şāhān ve āvāz-ı şıbyāna i‘timād қа‘an cā’iz [Ş184b] degüldür ki bu bir h‘ābla mütebeddil ve ol bir hayālle müteğayyir ü zā’il olur. [P203a] Ve fermān-ı қаzā-mazā-yı sulţāna kā’inen mā-kān muhālefet eyleme.⁴⁰¹⁵

Beyt [A187a]

اگر خود روزرا کوید شبست این

بباید گفتن اینک ماه و پروین⁴⁰¹⁶

Neşr: Ve ikrām u i‘zāz-ı mülūka gırre olup pāyını pergārvār haddinden efvn ve dā’iresinden bīrūn itmeye.

Mışra‘

علی قدر الکساء فمد رجلك⁴⁰¹⁷

Naẓm

Kilīmūne göre uzat⁴⁰¹⁸ ayağūñ

Ki şaqlana şovukdan et ü yağūñ

Neşr: Kelimāt-ı naşihat-gāyāt-ı hūkemāda mezkūrdur ki: “Eger sulţān saña birāder dise sen kendūñi nūger bil ve eger oğul dise sen kendūñi kul bil⁴⁰¹⁹ ve her çend ki ol ta‘zīmīni ziyāde kıla, sen tevāzu‘ıñı eż‘āf-ı muzā‘afa eyle.⁴⁰²⁰

Beyt

شاه اگر لطف بی عدد راند

بنده باید که قدر خود داند⁴⁰²¹

Neşr: Ve manşıb u cāha gūrūr u i‘timād ve mesned-i ‘izzet ü ihtirāma ittikā vū istinād itmeye.”

چه باشد نازش و کاهش باقبالی و ادباری

که تا برهم زنی دیده نه ان بینی نه این بینی⁴⁰²² [H208b]

⁴⁰¹⁴ “Padişaha yakınlık, yakıcı bir ateşe benzemektedir.”

⁴⁰¹⁵ kā’inen mā-kān muhālefet eyleme P: muhālefet itmeye A, H, Ş.

⁴⁰¹⁶ “Eğer o gündüzken gecedir diyorsa; ay, yıldızlar ve diğer gezegenler de bunu onaylar.”

⁴⁰¹⁷ “Ayağını yorganına göre uzat.”

⁴⁰¹⁸ uzat P, H, Ş: köseld A.

⁴⁰¹⁹ bil P: kıl A, H, Ş.

⁴⁰²⁰ eyle P: kıl A, H, Ş.

⁴⁰²¹ “Padişah sayısızca iyilik yaparsa, kul da kendi değerini anlamalıdır.”

Neşr: Ki dehr-i ğaddâr u sipihr-i nâ-sâzkâr cefâ-cû vü tünd-ĥûdur. Sehl müddetde tûmâr-ı ‘ahid-nâme-i kâmkârîsini ⁴⁰²³ كطى السجل للكتب ider ve şafha-i baĥtiyârîsine nevmîdlik raĥamın çeker.

Beyt

مشو مغرور مال و جاه دنيا

4024 كه دنيا ياد دارد چون توبسيار

Elde manşib pâyidâr olmaz mişâl-i dest-mâl

Aña maġrûr olma Dârâyıla Cem’den örnek al⁴⁰²⁵

Neşr: Ve manşib ki destmâldür, ‘âkı1-ı ĥâzim⁴⁰²⁶ oldur ki illerden örnek alup [P203b] eldeyken ģadr-i câh u ‘izzeti ve kıymet-i manşib u devleti bile. [Ş185a]

Beyt

Ķadrüni bil râygân bulduñsa ‘izz ü devleti

Her ĥar-ı nâdâna lâyıĥ görme cüll-i himmeti⁴⁰²⁷

Ve müntefi‘ ü nâfi‘ olup kârsâz u döst-nüvâz ola. Ve bunı yaĥînen iz‘ân eyleye ki manşib elden çıĥıcaĥ hemân eli kiriyle ĥasret ü âh u nedâmetden ģayrı nesne ģalmaz.

Mışra‘

4028 چون توانستی ندانستی چه سود

Neşr: Ve te’essüf ü telehhüf cidden fâ’ide itmez.

Beyt

Murġ-ı furşat çün ide pervâzı

Aña irmez nedâmet âvâzı [A187b]

Neşr: Her devletüñ şoñı lett ve her maĥabbetüñ encâmı tebb⁴⁰²⁹ lezzet cüz’i taġyîrle zillet olduĥunu zevĥ idüp,

Beyt

زان بیشتر كه مرك زناكه فرارسد

4030 خورشيد عمر بر سر كوه فنا رسد

⁴⁰²² “Nedir bu bahtlı olduĥun için hava atmalar ve şanssızlıkların için sitemler? Bir göz açıp kapayana kadar ne bu kalacaktır, ne de o.”

⁴⁰²³ “...yazılı kâĥıtların tomarını dürer gibi...” (**Kur’ân-ı Kerîm**, Enbiyâ, 21/104)

⁴⁰²⁴ “Bu dünyadaki mal, mülk ve makamına kanma ki, bu dünya senin gibi bir sürü insanı hatırlamaktadır.”

⁴⁰²⁵ Bu beyit A, P ve H’de yok.

⁴⁰²⁶ ĥâzim A, H, Ş: câzim P.

⁴⁰²⁷ Bu beyit A, P ve H’de yok.

⁴⁰²⁸ “Bir işi nasıl yaptıĥını bilmiyorsan bu yapabilmenin hiçbir faydası yoktur.”

⁴⁰²⁹ maĥabbetüñ encâmı tebb H: - A, P, Ş.

⁴⁰³⁰ “Ansızın ölüm yoldan gelirse, ömür güneşi fena daĥının başına gelir.”

Neşr: şademāt-ı zilzāl-i fenā vü fevāt ve hücüm-ı cünūd-ı hādīmü'l-lezzāt'dan evvel zıkr-i cemīl ve işr-i cezīlini şafha-i rüzgāra yādgār koyup fā'ide-i in'ām-ı 'āmmını hāşş u 'amma 'āmm ve 'ā'ide-i mā'ide-i cāhından nevāle-i feyzini 'ale'd-devām eyleye.

Naẓm

زان پیش که دست ساقی دهر
در شربت دولت افکنده زهر⁴⁰³¹

[H209a]

از سربنه این کلاه و دستار
جهدی بکن و دلی بدست ار⁴⁰³²

کین سر همه سال باکله نیست
وین روی همیشه همچو مه نیست⁴⁰³³

Neşr: Ve li-hāzā hükemā dimişlerdür ki: “Maşib-ı dünyānuñ evveli menn ve şoñı şabb, ya'ni bezl-i vech idüp yüz suyun yerlere dökmekdür.” Ve yaqīnen ma'lūm idine ki her nīk ü bed ve ihsān u isā'et bi-hük-m-i⁴⁰³⁴ ان احسنتم احسنتم لا نفسکم و ان اساءتم
[P204a] kişinüñ nefsine 'ā'id ü rāci'dür. [Ş185b]

Naẓm

نکویی کن چو اکنون می دهد دست
بدی بگذار اگر چه قدرت هست⁴⁰³⁵

که نیکویی نکویی اردت پیش
وکر بد میکنی بد ایدت پیش⁴⁰³⁶

Neşr: Ve 'aṭāsını firāvān ve keremini bī-dirīğ u rāygān idüp mücrimīne şefā'at eyleye.

Beyt

شد پریشان جماعت بر مک

⁴⁰³¹ “Bu dünyanın eli, devlet, güç ve iktidarın şerbetine illa ki bir gün zehir katıp seni öldürür.”

⁴⁰³² “O yüzden bu cübbe, şapka, kılık kıyafetten vazgeç, çabala ve bir gönül al.”

⁴⁰³³ “Zira ki senin başında her zaman bu şapka olmayacaktır, senin yüzün her zaman ay gibi kalmayacaktır.”

⁴⁰³⁴ “Eğer iyilik ederseniz kendinize etmiş, kötülük ederseniz yine kendinize etmiş olursunuz.”

(Kur'an-ı Kerim, İsra, 17/7)

⁴⁰³⁵ “Şimdi fırsatın olduğu sürece iyilik yapmaya çalış, gücün varsa bile kötülük ve zulüm yapmaktan vazgeç.”

⁴⁰³⁶ “Zira ki iyilik yapmak sana iyilik getirecektir, kötülük yaparsan da sana kötülükler geri dönecektir.”

لیک جمعست نامشان بکرم⁴⁰³⁷

Neşr: Lâkin fırsat zamânın gözedüp şefâ‘ atde⁴⁰³⁸ te’ḥîr ü terâḥî eylemeye ki zamânı geçicek ol bîmâra döner ki mizâcı noḡta-i i‘tidâlden ‘udül itmişken dest-i [A188a] ṭabîb-i ḥâzîkdan şerbet-i telḥi tecerru‘ kıla, müfid olmayup mezâḳ-ı ḥâli ḥalâvet-i şîḥhatden maḥrûm kıla.

Beyt

وقت دریاب بهر حال که سودی نکند

نوش دارو که پس از مرگ بسهراب دهند⁴⁰³⁹

Neşr: Ve sūdde-i seniyye vü ‘atebe-i ‘aliyye-i erbâb-ı devlet ü aşḥâb-ı ḥaşmete ḥıdmet iden ḥuddâm-ı zevî’l-iḥtişâma evvel mühimm ü lâzım olan oldur ki, ḥuḳûḳ-ı ni‘meti ri‘âyet idüp [H209b] küfrân-ı ni‘met ve ‘işyân-ı veliyy-i ni‘metden ictinâb ideler ki küfrân-ı ni‘metüñ neticesi niḳmetdür. Ve küffâr-ı⁴⁰⁴⁰ ni‘met enzâr-ı ulü’l-ebşârda bî-i‘tibâr ve ‘âḳıbet ‘iḳâb-ı ‘uḳbâ vü ḥızlâna giriftârdur.

Beyt

هر که روتابد از ولی نعمت

بخت از روی تابد و دولت⁴⁰⁴¹

Neşr: Ḥükemâ-yı devrân dimişlerdür: “Merd-i merdân oldur ki ḳazâyıla velî ni‘metinden bir cefâ görse, ḥuḳûḳ-ı sâbıḳaya binâ’en taḥammül göstere ve diye: [P204b] Beyt

خواهم از سرکویت بصد چندین جفا رفتن

نباید شیر مردان را بهر زخمی زجا رفتن⁴⁰⁴²

Neşr: Belki cefâyı vefâyıla te’vîl eyleye. Nitekim erbâb-ı ḡayretüñ biri dimişdür: [Ş186a] Mışra‘

تاویل وفا کردم هر چند جفا دیدم⁴⁰⁴³

Neşr: Ve ‘itâb u ‘iḳâb görse tîr-i dildüz-ı yâr gibi derûnundan geçürüp kimseye şikâyet, belki ḥikâyet daḥi eylemeye.

هر چند جفا رسد شکایت نکنیم

کویم که جرم از طرف ماست هنوز⁴⁰⁴⁴

⁴⁰³⁷ “Bermek topluluğu perişan oldu; fakat adları her zaman cömertlikleriyle anılır.”

⁴⁰³⁸ şefâ‘ atde A, P, Ş: şefâ‘ atin H.

⁴⁰³⁹ “Sührab’ın ölümünden sonra gelen ilac onun ölümünü engelleyemediği gibi, her zaman, her durumda zaman kavramını anlayıp kavramalısın.”

⁴⁰⁴⁰ küffâr P: kâfir A, H, Ş.

⁴⁰⁴¹ “Her kim ki ona nimetler bahşedenden yüz çevirirse, baht, devlet ve iktidar da ondan yüz çevirir.”

⁴⁰⁴² “Her ne kadar senden cefa görsem de senin sokağından gitmem; çünkü aslanlar, en ufak yaralardan ve sıkıntılardan dolayı caymamalıdır.”

⁴⁰⁴³ “Her ne kadar cefa gördüysem de vefa olarak yorumladım.”

Fî-Tergîbi'n-nikâh

Ḥazret-i Server-i Kā'ināt 'aleyhi efḍalü's-şalavât ve ekmelü't-taḥiyyât ümmet-i bâ-himmetinüñ ümem-i sâlifeden keşret-i münâkehesiyle mübâhât iderdi. Pes ümmetinden herkese lâzımdur ki: ⁴⁰⁴⁵النكاح سنتی فمن رغب سنتی فليس منی ⁴⁰⁴⁶fermân-ı cihân-muṭâ'ına imtişâl ü şerîfine rağbet gösterüp [A188b] ⁴⁰⁴⁶تناكحوا تناسلوا ittibâ' eyleye ve hem tezevvüc sebeb-i şalâh-ı ma'îşet ve mûcib-i nizâm-ı umûr-ı dünyâ vü âhiretdür ve bâ'îş-i beḳâ-yı [H210a] nev'-i insânî ve teḳşîr-i sevâd-ı mü'minîn ve müstevcib-i taḥsin-i ḥulḳ ve taḥşîn-i dîndür.

Beyt

Kimüñ kim bir zen-i ḥoş-sîreti var

Cihân içre tamâmet râhatı var

Ḳıṭ'a

مردرا هرگز نکیرد چهره دولت فروغ

تا بروی زن نیفروزد چراغ خانمان

عمر در کنج تجرد مگذران دیگر که هست

عشرت اباد تاهل روضه امن و امان ⁴⁰⁴⁷

Nesr: Ammâ şu şıfatlu zevcle izdivâc ü imtizâc itmek gerek ki vedûd u velûd ola, ya'ni şâhibetü'l-meveddet ve keşiretü'l-velâdet ola ki [P205a] امرأة سوداء خیر من ⁴⁰⁴⁸عقیم حسناء Ve ehl-i 'ıffet olup sâḥa-i zımmeti töhmet-i ḥıyânetden berî vü tâbnâk ve dâmen-i 'işmeti ḡubâr-ı cinâyetden ⁴⁰⁴⁹pâk ola ve kerîmetü'l-ıırḳ ola. Zîrâ bi-ḥükm-i ⁴⁰⁵⁰لا تلد الحية الا الحية [Ş186b] 'ıırḳ elbette aşlına çeker ve aḥlâḳ-ı seniyyeyi istîşâl idüp 'ıırḳın kesr ve ḥannâne ve mennâne ve ennâne ve keyyetü'l-ḳafâ ve ḥadrâü'd-dimenden ictinâb eyleye. Ḥannâne ol zendür ki, zevc-i âḥardan evlâdı ola. Mennâne oldur ki, şâhib-i mâl ü câh olup zevcine virdüğünü yüzine urup başına ḳaḳa. Ennâne oldur ki, zevc-i sâbıḳı mizâcına muvâfıḳ olup zevḳ-ı şoḥbeti kâ-m-ı ârzûsından gitmeyüp muttaşıl zevc-i lâḥıḳdan enîn ü şikâyet ide. Keyyetü'l-ḳafâ, ol zen-i ḡayr-ı 'afîfedür ki şevheri ḡâ'ib olduğı gibi ḥâzırlar ḳafasına ṭa'n daḡın ura. Ve

⁴⁰⁴⁴ Bu beyit P'de yok. "Bana her ne kadar cefa gelse de şikâyet etmem, derim ki: 'Suç ve hata benim tarafımdandır.'"

⁴⁰⁴⁵ "Evlenmek sünnetimdir, sünnetimi uygulamayan kimse benden değildir." (*İbn Mâce*, Nikah, 1)

⁴⁰⁴⁶ "Evleniniz, çoğalınız." (*İbn Mâce*, Nikah, 1)

⁴⁰⁴⁷ "Bir erkek bir kadının yüzüne aile ışığı yakmadan, kendisi de devlet ve büyüklüğe erişemez. Ömrünü yalnız başına köşeye çekilerek geçirme, zira evlilikte güven, huzur ve güzellik var."

⁴⁰⁴⁸ "Siyah (beğenilmeyen) bir kadın güzel bir kısır kadından hayırlıdır."

⁴⁰⁴⁹ biri ve tâb-nâk ve dâmen-i 'işmeti ḡubâr-ı cinâyetden A, P, Ş: -H.

⁴⁰⁵⁰ "Yılan ancak yılan doğurur."

ḥaḍrāü'd-dimen,⁴⁰⁵¹ [A189a] zen-i cemîledür ki aşîle olmaya. Bu maḳûle benât-ı ḥasnâ'-i fâsîdetü'l-ı ırkı [H210b] mezbelede ḥâşıl olmuş nebâta teşbîh itmişlerdür.

ابرا کراب زندهکی بارد
هرکز از شاخ بیدبر نخوری
با فرومایه روز کار میر
کزنی بوریا شکر نخوری⁴⁰⁵²

Neşr: Bu maḳûle ezvâcla izdivâc ve imtizâcdan ihtirâz itmek gerekdür ki, dîdâr-ı bed-girdâr hezâr-bâr muşâḥabet-i mâr ve mümâzecet-i sibâ'-ı cân-şikârdan düşvârdur ki dimişlerdür:⁴⁰⁵³ یار بد ماربد [P205b]

Nazm

زن بد در سرای مرد نکو
هم درین عالمست دوزخ او⁴⁰⁵⁴

زینهار از قرین بد زینهار
وقنارینا عذاب النار⁴⁰⁵⁵

Neşr: Bu ḫâ'ifede sermâye-i raġbet luṭf u ḫulḳ ve setr ü 'iffetdür. Eger sa'âdet müsâ'ade idüp ḥasnâ daḫi olursa, aḥsen ve nûrun 'alâ-nûr olur. [Ş187a]

Beyt

روی خوبست و کمال هنر و دامن پاک
لاجرم همت پاکان دو عالم باوست⁴⁰⁵⁶

Neşr: Zen-i ḥüb-şüret ki bed-sîret ola, belâ-yı cân u 'azâb-ı câvidân ve zen-i nîk-ḥaşlet her çend ki zişt-ṭal' at ola, yâr-ı mihrbân u revnaḳ-ı ḥânümândur.

Ne deñlü zişt olursa hemdem-i nîk

Olur ḫulḳ-ı ḥoş ile dâide rûşen

Refîḳ-ı nâ-muvâfıḳdan ḫazer kıl

Cemâlinden olursa ḫâne gülşen

Neşr: Ve bu bâbda bu ebyât daḫi bir büzürgvâruñ zâde-i ṭab' u netâ'ic-i efkârındandur.⁴⁰⁵⁷

⁴⁰⁵¹ Der-kenâr: Ḥaḍrâü'd-dimen kesr-i dâl ve fetḫ-i mîm ile mezbelede biten nebâta dirler. P, Ş.

⁴⁰⁵² “Buluttan hayat yağmuru yağarsa, ağaç dalından su içmene gerek kalmayacaktır. Alçak insanlarla oturup kalkma, hayatını geçirme, ta ki değersiz hasırdan şeker bekleyemesin.”

⁴⁰⁵³ “Yârđı ki...”

⁴⁰⁵⁴ “İyi erkeġin evindeki kötü bir kadın, o iyi erkeġin bu dünyadaki cehennemidir.”

⁴⁰⁵⁵ “Kötü arkadaşlıklardan sakın uzak dur, Allah'ım bizi cehennem ateşinden koru.” İkinci mısradâ âyetten iktibas vardır. (Kur'ân-ı Kerîm, Bakara, 2/201)

⁴⁰⁵⁶ “Güzel yüzlü, hüner ve erdem sahibi olanlara, iki âlemde dürüst ve iyi insanlar yâr olur.”

⁴⁰⁵⁷ Ve bu bâbda bu ebyât daḫi bir Büzürgvâruñ zâde-i ṭab' ve netâ'ic-i efkârındandur. A, P, Ş: -H.

Nazm

در خرمی بر سرایی ببند

که بانگ زن ازوی بر اید بلند⁴⁰⁵⁸

[H211a] [A189b]

تهی پای رفتن به از کفتش تنک

بلای سسفر به که در خانه جنک⁴⁰⁵⁹

زنا محرمان چشم زن کور باد

چو بیرون شداز خانه در کور باد⁴⁰⁶⁰

⁴⁰⁶¹ ما انزل الله داء الا انزل له شفاء⁴⁰⁶¹ Kişinüñ ehl-i beytinden birisi yāhūd⁴⁰⁶² feresi seyyiü'l-hulḡ ve ḡarün olsa üzneynine te'zīn eyleye, bi-izni'llāhi te'ālā ber-ḡaseb-i dil-ḡāh ve murād-ı muṡī' ü münḡād ola. Ve⁴⁰⁶³ 'la 'āmil olup zen-i civān-ı nevresīdeye mā'il olmaḡ gerek ki ḡükemā dimişlerdür: "Muşāḡabet-i 'acā'iz ḡaṡ'ā cā'iz degüldür." [P206a]

Ḳıṡ' a

Ol zenüñ kim ḡadi ola çü kemān

Nefesi rāst şanki tīr olur

Cān-fezādur nigār-ı tāze velī

Zehr-i ḡātil olur çü pīr olur

مجردی بتحققت عظیم سلطنتتیت

زمن شنوتن ازاد خویش بنده مساز⁴⁰⁶⁴

برای یکبشیه ذوقیکه خاک برسر او

اسیر زن نتوانشد بسالهای دراز⁴⁰⁶⁵

Beyt

Mesīḡā-veş tecerrüd ḡaşdın it baḡma zen-i dehre

⁴⁰⁵⁸ "İçinde kadın bulunan, içinden kadın sesi çıkan saray veya ev, sevinç ve tazelikten uzaktır."

⁴⁰⁵⁹ "Yalın ayak gitmek, dar ayakkabı giymekten daha iyidir; yolculuğun, yola çıkmanın zorluğuna katlanmak, evde kalıp kavga etmekten iyidir."

⁴⁰⁶⁰ "Mahrem olmayanın karşısında duran kadının gözü kör olsun, evden dışarı çıkan kadın mezarlığa girsin."

⁴⁰⁶¹ "Allah, şifasını da yaratmadığı hiçbir hastalık vermemiştir." (Ebu Davud, Tıbb, 11)

⁴⁰⁶² yāhūd P: ya A, H, Ş.

⁴⁰⁶³ "Erken davranmalısınız."

⁴⁰⁶⁴ Bu beyit A, H ve Ş'de yok. "Muhakkak ki bekârlık büyük sultanlıktır, benden bu sözü dinle ve serbest tenini bentlerin kölesi yapma."

⁴⁰⁶⁵ Bu beyit A, H ve Ş'de yok. "Bir gecelik zevk için, yıllarca bir kadının tutsağı olunmamalı."

Aña meyl eylemek erlik degüldür iy gönül erlik⁴⁰⁶⁶

Neşr: Ba‘z-ı mücerredân-ı haķıķat ve sebük-bārân-ı rāh-ı tarīkat -ki tecerrüd ihtiyār itmişlerdür- bu hadīş-i şerīfe temessük kılmışlardır ki bir gün hayru’l-enām ‘aleyhi’ş-şalātü ve’s-selām [Ş187b] buyurdı: ⁴⁰⁶⁷خير الناس بعد الماتين الخفيف الحاذق Aşhāb rıdvānu’llāhi ‘aleyhim ecma‘in eyitdiler: “Ḥafif-i ḥāz nedür yā Resūlallāh?” Buyurdılar kim: “Ol kimsedür ki ehli ve veledi olmaya.” Ve dimişlerdür ki: “Avret on yaşından yigirmi yaşına varınca mevzi‘-i luṭf u ümīd ve maḥall-i mihr-i cedīddür. Yigirmiden otuza varınca⁴⁰⁶⁸ ārām-ı dil ü cān ve rāḥat-ı rūḥ u revāndur. Otuzdan kırka yetişince şāḥib-i himmet-i bülend ve ḥudāvend-i māl ü ferzenddür. [H211b] Kırkıdan elliye irişince ḥāfız-ı nām u nāmūs ve şāḥib-i rızq u sālūsdur. Ammā elliden tecāvüz itse belā-yı siyāh ve āfet-i māl ü cāh sūhān-ı ‘ömr-i ‘azīz [A190a] ve erre-i cān u tīg-ı tīz ‘imāret-i ḥarāb ve zirā‘at-i bī-āb mār-ı bī-genc ve bār-ı derd ü rencdür.”

Beyt

Ura çün sinn-i zen pencāha pençe

Anı görmek ere olur şikence

Neşr: Ve ḳaşire vü zemīme vü demīmeden ve bilā-ṭavlin ve lā-tā’il ṭavīleden ‘inān-ı ihtiyārı [P206b] muşarīf kıilup fersaḥ fersaḥ ḳaça. Ve ekşer umūrda nisāya itā‘at itmeye ki zene itā‘at ‘ayn-ı ḥusrān ve nedāmetdür ve umūra anlarıñ müşāveresiyle mübāşeret itmeye meger muḥālifini işlemek için. Nitekim dimişlerdür: “⁴⁰⁶⁹مشورت با زنان تباہ است” Ve seḥāvet-i bā-müfsidān günāḥ u mekr ü hadī‘atinden ḥazer eyleye ki: ⁴⁰⁷⁰آدم السعيد من وعظ بغيره Ādem olan, ḳışşa-i Ādem’den ḥişşedār olur. ⁴⁰⁷¹لا ترفع عصاك عن اهلك و علق سوطك حيث يراه اهل بيتك Ve te’dībde rıfḳ ide [Ş188a] ve ba‘de’t-te’dīb mülā‘abe vü müdā‘abet ve mübāşeret ü mu‘āşeretde⁴⁰⁷² isti‘cāl itmeye ki derḥāl inbisāt fā’ide-i te’dībi ibṭāl ider.

Ve veled zeker olmada mücerredür, yedini baṭn-ı ḥāmil üzerine vaż‘ eyleyüp⁴⁰⁷³ diye بسم الله ا حد الصمد الصمد الذى لم يلد و لم يولد⁴⁰⁷⁴ اللهم انى سميت ما فى هذا البطن

⁴⁰⁶⁶ Bu beyit A, P ve H’de yok.

⁴⁰⁶⁷ İki yüz senesinden sonra insanların en hayırlısı, zevcesi ve evladı olmamakla yükü hafif olanıdır. (İhya, II, 24)

⁴⁰⁶⁸ varınca A, P: irince H, Ş.

⁴⁰⁶⁹ “Kadınlara fikir danışmak çok büyük bir hatadır.”

⁴⁰⁷⁰ “Bahtiyar, başkalarının hālinden öğüt alandır.” (Ceyhan, **Türk Edebiyatı’nda...**, s. 477)

⁴⁰⁷¹ “Ailenden asanı kaldırma ve kırbacımı ailenin görebileceği yere as.”

⁴⁰⁷² mu‘āşeretde A, H, Ş: mücāma‘atda P.

⁴⁰⁷³ eyleyüp P: idüp A, H, Ş.

⁴⁰⁷⁴ Allah’ın adıyla, “O, Allah birdir, Samed’dir, O doğurmamış ve doğmamıştır.” (**Kur’ân-ı Kerim**, İhlās, 112/1-3)

⁴⁰⁷⁵ محمد اباسم محمد عليه السلام [H212a] Ve mübāşerete mer'enuñ yemīninden alkıma ve hātem-i elmās-nigīn aınma daı veled zeker olmada illerde meşhūrdur. Ve bu daı kelimāt-ı erbāb-ı hikmetdendir: ⁴⁰⁷⁶ بل بعدالجماع ولو قطرة و سر بعد الطعام ولو خطوة

Fī-Terbiyeti'l-evlād

Veled dūnyāda nūr ve āhıretde sūrūrdur ve ⁴⁰⁷⁷ ریح الولد من ریح الجنة hadīs-i meşhurdur. [A190b] Ve nūr-ı dīde vü sūrūr-ı sīne olduğundan mā-‘ adā evlād, ekbād u urretü'l-‘ ayn u şemeretü'l-fu ‘āddur. [P207a]

Nazm

عرض زمحنت زن و جفا کشیدن مرد

⁴⁰⁷⁸ همین تفرج فرزند نازنین باشد

Neşr: Ve veled, peder ü māder yanında mevzū‘ u mūda‘ ya‘ ni⁴⁰⁷⁹ emānet-i Hā’dur ve makeme-i maşerde bu emānetüñ hūūı mu‘ālebe olunma muhaadur ve bu emānet bir āyīnedür ki cemī‘-i kemālāt ü neā’işi ve endād u neā’izi ābildür ve cevher-i haıatı ve haıat-i cevheri her ne cānibe meyl itdürseñ mā’ildür.

Nazm

نعم الاله على العباد كثيرة

⁴⁰⁸⁰ واجلهن نجابة الاولاد

Ölmez diridür şu kimse bārī

Hayru'l-halef olsa yādigārı

alur nāmı cihānda ol kişinüñ

Ki bir ferzendi ala yādigārı [Ş188b]

Neşr: Lā-cerem haını virüp terbiyetinde sa‘y-i belig göstermek gerek tā ki evşāf-ı pesendide ile muttaşif ve hışāl-i nigühideden münharif ola. Nitekim eşref-i

⁴⁰⁷⁵ “Allah’ım karnımdakini (çocuğu) Muhammed diye isimlendirdim, bu Muhammed (a.s.)’ın ismidir.”

⁴⁰⁷⁶ “Cimadan (cinsî münasebetten) sonra bir damla da olsa akıt, bevl et ve yemekten sonra bir adım da olsa yürü.”

⁴⁰⁷⁷ “Evlat kokusu cennet kokusudur.” (Aclūnî, **Keşfü'l-hafâ**, I, s. 525)

⁴⁰⁷⁸ “Kadının bu kadar acısı ve erkeğin de bu kadar cefasından asıl amaç, değerli bir çocuğun dünyaya gelip gezmesidir.”

⁴⁰⁷⁹ ya‘ ni P: -A, H, Ş.

⁴⁰⁸⁰ “Allah’ın kul üzerine nimetleri çoktur, en parlağı ise çocuktur .”

verā buyurur: [H212b]⁴⁰⁸¹ ادبوا اولادکم صغارا تقر عیونکم بهم کبارا Ve ba‘z-ı büleğā-yı devrān dimüşlerdür: العقل والادب متلازمان⁴⁰⁸² Evvel lāzım olan oldur ki, ismini tezyin ü taḥsīn idüp esmā-yı enbiyādan ‘aleyhimü’ş-şalātü ve’s-selām biriyle tesmiye ide ve sağ üznine ezān virüp şol⁴⁰⁸³ üznine iḳāmet getüre ve başını terāş idüp saçı ağırı sīm ya zer taşadduḳ ide. Ve ümmi bi-nefsihā irzā‘ eyleye⁴⁰⁸⁴ ki⁴⁰⁸⁵ ليس للصبي خير من لبن امه⁴⁰⁸⁵ ya bir mer’e-i mu‘ tediletü’l-mizāc u kerimetü’l-aşl irzā‘ ide ki leben-i seyyiü’l-ḥulḳ elbette sirāyet ider ki, ḥadīş-i şerīfdür: لا تسترضعوا اولادکم بالحمقاء فان صحبتها بلا و ولدها⁴⁰⁸⁶ الرضاع یغیر الطباع⁴⁰⁸⁷ [A191a] Ve bir maḥalde daḫi buyurur:

Hikāyet: Bir gün Ebū Muḥammed Cüveynī oğlu Ebū’l-Ma‘ālī’yi raḥimehu’llāhi te‘ālā görür vālidesi bir biğāne ḥātūna emzirdür. Fi’l-ḥāl elinden alup mübārek ağızlarına barmaḳ şoḳar ve ḳarnını ovar ve çaḳ ol süd tamām çıḳınca başı aşığa tutar. Ve her bār ki şoñra münāzarada zillet ü kebve vāḳi‘ olup süd dökse tilke’r-rıḏa‘ anuñ baḳāyāsındandur diyü buyururlardı.⁴⁰⁸⁸ Ve meşeldür, şirle giren⁴⁰⁸⁹ cān şirinle çıkar.

Beyt

Kişi ḳundağa ḳonduḳda giren ḥū

Şalacada çıkar meşhürdür bu⁴⁰⁹⁰

Nesr: ‘Āşıḳ-ı ser-bāz [Ş189a] ve şir-i Şirāz Ḥāce Ḥāfız ‘aleyhi’r-raḥme buyurur:

Beyt

عشق تو در وجودم مهر تو دردم

باشیراندرون شد و باجان بدر شود⁴⁰⁹¹

⁴⁰⁸¹ “Küçükken çocuklarınızı terbiye edin ki büyüdüklerinde göz aydınlığınız olsunlar.”

⁴⁰⁸² Nitekim eşref-i verā buyurur: ادبوا اولادکم صغارا تقر عیونکم بهم کبارا ve ba‘zı büleğā-yı devrān dimüşlerdür: العقل والادب متلازمان A, H, Ş: -P. “Akıl ve edep birbirine yapışıktır.”

⁴⁰⁸³ virüp şol P, H, Ş: vire ve şol A.

⁴⁰⁸⁴ eyleye P: ide A, H, Ş.

⁴⁰⁸⁵ “Küçük çocuk için annesinin sütünün bir yararı yoktur.”

⁴⁰⁸⁶ “Çocuklarınızı aptallara emzirtmeyin, onların çocukları olmadıkça çocuklarınızı zayi ederler.”

⁴⁰⁸⁷ “Süt emme, tabiatı (doğuştan gelen karakteri) deḡiştirir.”

⁴⁰⁸⁸ ve bir maḥalde daḫi buyurur: الرضاع یغیر الطباع **Hikāyet:** Bir gün Ebū Muḥammed Cüveynī oğlu Ebū’l-Ma‘ālī’yi raḥimehu’llāhi te‘ālā görür vālidesi bir biğāne ḥātūna emzirdür. Fi’l-ḥāl elinden alup mübārek ağızlarına barmaḳ şoḳar ve ḳarnını ovar ve çaḳ ol süd tamām çıḳınca başı aşığa tutar ve her bār ki şoñra münāzarada zillet ve ... vāḳi‘ olup süd dökse tilke’r-rıḏa‘ anuñ baḳāyāsındandur diyü buyururlardı A, Ş: -P, H.

⁴⁰⁸⁹ giren P, H, Ş: çıḳan A.

⁴⁰⁹⁰ Bu beyit P’de yok.

⁴⁰⁹¹ / عشق تو در وجودم مهر تو دردم... Kişi ḳundağa ḳonduḳda giren ḥū/Şalacada çıkar meşhürdür bu ... باشیراندرون شد و باجان بدر شود A, H, Ş: -P. “Senin aşkın içimde, sevgin gönlümde içimdeki sütümle karıştı, canım çıḳınca vücudumdan çıkar.”

Neşr: Ḥattā rev‘-i fūrū‘ında ru‘ūnete ‘illet ve kânūn-ı dimāğında [P207b] dīk-i ṭuğyān ğaleyān itmege ḥikmet, ehl-i ḥikmet bunu dimişlerdür ki: “Ālem-i şībāda niçe zamān beyābānda vuḥūş u sibā‘la ūlfet bağlamış ve şīr-i şīr ü pelengle perverişin bulmuşdı.” Ve şabīye evvel tekellümünde kelime-i şehādeti telkīn ide ve ‘aql-ı heyūlānīnūñ ‘iḳālinden ḥalāş olup ‘aql-ı müstefād ṭabaqasına [H213a] ḳadem başıcaḳ dīndār u perhīzkār kimesnelerden ferā‘iz ü süneni ve ādāb-ı dīni vü kitābeti... Nitekim bāb-ı medīne-i ‘ilm Ḥazret-i ‘Aliyyü Velī kerrema’llāhu te‘alā vechehu buyurur: ⁴⁰⁹² اكرموا اولادكم بالكتابة فانها من مفاتيح الرزق

دوات ای پسر الت دولتست

بدودولت تندرا رام کن

چو خواهی که دولت کنی از دوات

[A191b] الف راز پیوند تالام کن ⁴⁰⁹³

Neşr: Ve sibāḥat ü rimāyeti ta‘lim itdüre ⁴⁰⁹⁴ ve şabīnūñ seyyiü’l-ḥulḳ olmasından elem çekmeye ki ‘aqlınuñ ziyāde olmasına delālet ider. Nitekim dimişlerdür:

Beyt

عرام ⁴⁰⁹⁵ الصبي اوان الصغر

دلیل علی رشدہ فی الکبر ⁴⁰⁹⁶

Neşr: Ve çün şıbyān lehv ü lu‘b ve ekl ü şūrbe bi’t-ṭab‘ mā’illerdür. Bu cümlede āyīn-i i‘tidālī ve ḳānūn-ı tavassuṭı mer‘ī ṭutmaḳ gerekdür. Ve müfsid ü kec-ṭab‘ u bed-ḥūyuñ muḥālaṭasından şıyānet idüp merdüm-i ḥōş-ṭab‘ ve muşliḥ ü müttakīye ḳarīn ḳıla.

Naẓm

هرکه درین عالمست از اثر صحبت است

ورنه کجا یافتی بیدبهای نبات ⁴⁰⁹⁷

[P208a] [Ş189b]

⁴⁰⁹² “Çocuklarınıza yazmayı öğretmek ile iyilikte bulunun, zira yazma (kitabet) rızkın anahtarlarındandır.”

⁴⁰⁹³ “Ey oğul, mürekkep devlet ve iktidara varman için tek vesiledir. Mürekkep ile güç ve kudreti kontrol altına al, mürekkepten devlet ve iktidar elde etmek istiyorsan, elif harfini uzatarak lam’a çevir.”

⁴⁰⁹⁴ Ve sibāḥat ve rimāyeti ta‘lim itdüre P, H, Ş: -A.

⁴⁰⁹⁵ Der-kenār: عرام bi-ẓammü’l-‘ayn şekāvet P: عرام bi-ẓamm-i ‘aynla şerret veya şekāvet Ş.

⁴⁰⁹⁶ “Küçüklük zamanlarında çocuğun yaramazlığı, onun büyüdüğünde olgun olacağına delildir.”

⁴⁰⁹⁷ “Bu âlemde her ne varsa, sohbet ve yakınlıktan varlık bulmuştur, yoksa söğüt hiçbir zaman bitkiden sayılmazdı.”

Neşr: Ve dā'im yanında zümre-i 'ulemā vü 'urefā ve fużalā vü şulehāyı medh ide, tā ol firқанuñ maḥabbeti derūn-ı dilinde rāsiḥ ola ve eṣrār u füccār u bedma'āşları mezemmet ü kaḍḥ ide tā buğz u 'adāvetleri ṭab'ında merkūz u şāmiḥ ola ve çün sinn-i temyīze irişe, bir merd-i büzürg ü 'ālī-himmet ve ḥakīm-i şāhib-i tecrūbet uşūl-i kitābeti ta'līm kılup [H213b] ādāb-ı muşāḥabet ü meclisi telkīn kıla ve ḥıdmet-i meşāyiḥ ve şoḥbet-i 'ulemāya delil ola ki naẓar-ı büzürgān-ı dīnden müstefiz olup himmetlerinden eşer-i külli zāhir ola.

Nazm

هرکه زدولت اثری یافته است

از دل صاحب نظری یافته است⁴⁰⁹⁸

همت مردان چو دراید بکار

برک کل تازه بروید زخار⁴⁰⁹⁹

هر نظری کز سر صدق و صفاست

چون بتحقیقت نکری کیمیاست⁴¹⁰⁰

Der-Terbiyet-i Ḥıdmetkārān

Bendegān-ı direm-ḥırīde daḥi dest ü pā ve sā'ir cevāriḥ ü a'zā menzilesindedür. Pes bu ṭā'ifenüñ vücūdına şükr ü sipās-ı Ḥāliḳu'n-nās idüp anlarla rıfḳ u müdārā ve luṭf u müvāsā itmek gerek ki ḥıdemāt-ı lāzımede kuşūr u fütūr [A192a] ve kelāl ü melāl zūḥūr itmeye. Ve anlaruñ umūrında inşāfla ittişāfi⁴¹⁰¹ ri'āyet idüp ḥōriş u nūşış ü pūşışlerinde taḳtīr⁴¹⁰² ü taḳşīr itmeyüp istimālet vireler ki müfevvez olan a'māle şafā-yı ḥāṭır u neşāt-ı vāfirle mübāşir olalar. Kütüb-i ḥikmetde [P208b] meşūr u mezḳūrdur: Ḥ'āce-i pūr-ḥıred günāh-ı ḥurd için ḥādimi mu'āḥez ü mu'āteb ü mu'ākāb kılmāḳ olmaz; zırā her sehve müsāmaḥa vü müsāḥele itmeyüp ḥıṭāb-ı 'itāb-āmiz kılcāḳ, kendüyi [Ş190a] ḥıdmetinde 'āriyeti bilür ve ṭab'ı müteneffir olup bīgāneler gibi dirilür: [H214a] التغافل فی بعض الامور تعافل و التناكس⁴¹⁰³ فی بعض الاسباب تکایس⁴¹⁰⁴

⁴⁰⁹⁸ “Her kim ki devlet ve güçten nasibini almış, büyük birinin gönlünü alarak buna ulaşmıştır.”

⁴⁰⁹⁹ “Büyük insanların yardımını ve desteği için içine girerse, dikenden taptaze yeşil yaprak çıkar.”

⁴¹⁰⁰ “Her görüş (fikir) ki sadakat ve dürüstlikle belirlenir, dikkatli bakarsan değerli bir iksirdir.”

⁴¹⁰¹ ittişāfi A, H, Ş: ittişāfımı P.

⁴¹⁰² taḳtīr A, P, Ş: ta'sir H.

⁴¹⁰³ Der-kenār: تناکس: Baş aşağı itmek ya'ni görmezlenmek, tekā'is kiyāsetdendir. Ş.

⁴¹⁰⁴ “Bazı işleri görmemezlik akıllılıktır, bazı sebepleri de araştırmak iyilik getirir.”

Gerekmez diġkat itmek bī-zarūret

Ķopar iġmāzdan çoġ dürlü ūret

Neūr: Ve hiĉ bir kārda mücidd ü sâ‘î olmaz ve kendünün bilüp izhār-ı ūefkat kılmaz. Ve bir bende ki hıyānet-i fāhiūe vü günāh-ı ziūt ile mülevveū ü ālüde olup ta‘zīb ü te‘dīb ile ıūlāh-pezīr ve müte‘eūūir ü dilġir olmaya.... Nitekim ‘ārifān-ı ‘avārif-penāh dimiūlerdür: “Ġulām-ı bī-ġam belā-yı siyāh ve ūākird-i pāk-dāmān ūākir ü nīk-ġāhdur. Mine’t-ta‘zībü te‘dībü’z-zīb⁴¹⁰⁵ ūalāh-ı kār oldur ki hemān tebdīl idüp tüyin deġiūdüre ki⁴¹⁰⁶ من ساءت اخلاقه طابت فراقه⁴¹⁰⁷ tā bu zātuñ ya ġūyı ya tüyi meūeli müktezāsınca vaġāḫati vü ħabāḫati ve uğrulıġı toġrılara sirāyet itmeye.

Mıūra‘

الو چوبالو نکر د رنک پزیرد⁴¹⁰⁸

Neūr: ki taḫī‘at-i insānī uğrıdur ve bu maġūlenün ħaġġında dimiūlerdür:⁴¹⁰⁹

Ķıṫ‘a

ūoḫbet-i müfsidān u bed-‘ahdān

Ādemi ‘ākıbet tebāh eyler

Dīk ile hem-niūin olan kimse

Cāmesin göz göre siyāh eyler

Götürmüū dehr eli yüzden ḫayāsın

Terāzūlarda görmüūler bahāsın

[P209a] [A192b]

Ķo gitsün yüzine baġma dürüġün

Hemān üzöldüġi yegdür çürüġün

Olur yatlu ṫuran yatlu yanında

Ki yaū daġı yanar ħurı yanında[H214b]

Ādāb-ı ūiyāb⁴¹¹⁰

Mü‘minine ūi‘ār u diūārında ittībā‘-ı sünnet-i Seyyidü’l-enām ‘aleyhi’ū-ūalātu ve’s-selām⁴¹¹¹ ūe‘ā’ir-i İslāmdandır. Cümleden [ū190b] cāme-i sebz sünnet-i

⁴¹⁰⁵ Mine’t-ta‘zībü te‘dībü’z-zīb A ū: -P, H.

⁴¹⁰⁶ “Ahlākı kötü olanın ayrılıġı güzel olur.”

⁴¹⁰⁷ ki من ساءت اخلاقه طابت فراقه H, ū: -P.

⁴¹⁰⁸ Bu mısra P’de yok. “Erik, diġer eriklere baka baka renk alır.”

⁴¹⁰⁹ ve bu maġūlenün ħaġġında dimiūlerdür A, P, ū: -H.

⁴¹¹⁰ Ādāb-ı ūiyāb H, ū: ḫātmetü’l-Kitāb Ādāb-ı ūiyāb A, P.

Seyyidü's-sādāt ve mefharü'l-mevcūdāt bülbül-i büstān-ı belāgat ve tūṭi-i ŧekkeristān-ı feṣāḫat Resül-i müctebā Nebiyy-i⁴¹¹² ⁴¹¹³وما ينطق عن الهوى dür. Kendüler sa' ādetle bürd-i aḫḫar giymişlerdür ve kıızıl libāsda be's ve şeyṭāna iltibās vardır ki⁴¹¹⁴ الشيطان⁴¹¹⁴ الحدیث-ی şerif-i Ḥ'āce-i Cihān'dur. Ve ba'z-ı 'ulemā dimişlerdür:⁴¹¹⁵ افضل⁴¹¹⁵ Ve ḫarīr ü dībā-yı zībādan ictināb ide ki dünyāda ḫarīr giyen āhiretde maḫrūm olur. Ve lübsde yemīninden ibtidā idüp ḫal' de yesārından başlaya ve serāvīlini ḫā'imen giyine işābet-i āfetden hirās ve buğz u 'adāvet-i nās⁴¹¹⁶ vardır. Nitekim Ḥazret-i 'Alī kerrema'llāhu te'ālā vechehu ba'z-ı veḫāyi'ūñ vuḫū'ında ta'accüb idüp buyurlardı:

Nazm

مالبست السروايل على القدم

وماقطعت قطيعة الغنم⁴¹¹⁷

[P209b]

وما وطيت برادة القلم

فمن اين اصابني هذا الالم⁴¹¹⁸

Neşr: 'Aḫīḫ ile taḫattüm iden kimseye⁴¹¹⁹ ḡam ṭārī olmaz ve ḫātem-i zümürüd-nigīn faḫr getürmez. Aristotalis dir ki: "Yāḫūt ḫātem ṭaḫinan işābet-i vebā vü ḫafekān ve vesvās u şā'ıḫadan emīn ola." Ve ḫātimedede bu beyt faşş-ı ḫātem düşmüşdür:⁴¹²⁰ [H215a]

Beyt

Yāḫūt şanma hecr-i leb-i la'l-i yār ile

Ḳan ile ṭoldı aḡlamadan ḫātemüñ gözi [A193a]

Neşr: Ve yevm-i 'āşūrāda iktiḫāl eyleyenüñ dīdesi remed görmeye ve iktiḫālde bu beyt⁴¹²¹ لا عين رات ولا اذن سمعت⁴¹²¹ vāḫi' olmuşdur.

Nazm

⁴¹¹¹ 'aleyhi'ş-şalātu ve's-selām A, P, Ş: -H.

⁴¹¹² bülbül-i büstān-ı belāgat ve tūṭi-i ŧekkeristān-ı feṣāḫat Resül-i müctebā nebiyyi P: Resül-i müctebā ve tūṭi-i A, H, Ş.

⁴¹¹³ "O, kendiliğinden konuşmamaktadır." (Kur'ân-ı Kerîm, Necm, 53/3)

⁴¹¹⁴ "Kırmızıdan sakınınız, o şeytan işidir."

⁴¹¹⁵ "Kırmızı en güzeldir, yeşil daha asalet sahibidir; siyah daha zor ve beyaz daha iyidir."

⁴¹¹⁶ 'adāvet-i nās A, P, H: 'adāvet Ş.

⁴¹¹⁷ "Şalvarlar ayağa giyilmeyip koyun sürüleri yürümedikçe..."

⁴¹¹⁸ "Kalemin faydasıyla alçalmadım, (peki) bu acı bana nereden isabet etti?"

⁴¹¹⁹ iden kimseye P: idene A, H, Ş.

⁴¹²⁰ düşmüşdür P, H, Ş: vāḫi' olmuşdur A.

⁴¹²¹ "Gözün görmediği, kulağın duymadığı..."

Qorqarın kim göz dege hāk-i der-i cānānuma

Yoḥsa kuḥlāsā çekerdüm çeşm-i ḥūn-efşānuma⁴¹²²

Neşr: Ve bir kimesne qaşlarunı⁴¹²³ şāne ile tarasa bi-izni'llāhi te'ālā vebādan [Ş191a] ḥācib ve māni' ola. Ve tırnaq kesmede iller iḥtilāf itmişlerdür; ammā evlā oldur ki cum' a günü ya pençşenbih günü ba' de'l-^c aşr keseler.⁴¹²⁴

قلموا اظفاركم بالسنة والادب

يمينها خوابس و يسارها اوخسب⁴¹²⁵

Neşr: Tertibi üzre kesüp bir yere defn ide.⁴¹²⁶

Beyt

Tırnağın uzadağın görecegüz mäh-ı nevün

Egilüp pır-i felek didi gel arqamı qaşı⁴¹²⁷

Neşr: Ve ba'zılar dimişlerdür: “Eli degdügi zamānda kese ve şenbih ü seşenbihde kesse, fakır olup qaşıncaq tırnağı qalmaya. Ve ba'z-ı şu' arā nāḥumı hilāle teşbih idüp bu beytle rüy-ı māha engüşt-i i' tirāz qomışdur:

Beyt

İy hilāl eyleme ebrū-yı nigār ile cidāl

Tırnağın kesse olur niçe senün gibi hilāl

Neşr: Ve bu ma' nāda bu beyt-i garrā daḡi engüşt-nümādur:

Beyt

Meh-i nev ey hilāl-ebrū senün barmāğuna degmez

Nice barmāğuna ḡaqqā ki bir tırnağuna degmez⁴¹²⁸ [P210a]

Neşr: Ve her usbū' da bir istiḥmām ide, egerçi ḡammāma nişf-ı dünyā dimişler ammā ḡaqq budur ki ḡazı bütün dünyā deger.

Qıt' a [H215b]

Ḡarażum rāḡat-ı beden şanma

Girmeden firqatünde ḡammāma

Yaş aqıtmaq durur ḡarāretle

Gözlerüm gibi sā'ir a' zāma

⁴¹²² Bu beyit Bâkî'ye aittir. (Bk. Küçük, s. 360)

⁴¹²³ qaşlarunı P: ḡācibini A, Ş: şaçını H.

⁴¹²⁴ keseler P: -A, H, Ş.

⁴¹²⁵ “Tırnaklarınızı sünnete ve edebe göre kesiniz; sağ taraftakiler pistir, soldakiler bunlardan daha pistir.”

⁴¹²⁶ ide A, H, Ş: ideler P.

⁴¹²⁷ Bu beyit A, P ve H'de yok.

⁴¹²⁸ Bu beyit Emrî'ye aittir. (Bk. A. Yekta Saraç, **Emrî Dîvânı**, Kültür Bakanlığı e-kitap, s. 118) <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10606,giris-emridivanipdf.pdf?0>

Neşr: *Ve Şāh u Gedā* şāhibinüñ hammām vaşfında⁴¹²⁹ bu beyti kıyāmet düşmüşdür:

Beyt

Ḥammām içini beñzedirüm cāy-ı maḥşere

Kim olur anda şāh gedānuñ berāberi⁴¹³⁰

Neşr: *Ve ādāb-ı hammāmdandır terk-i selām*. Nitekim dimişlerdür:

Mışra‘

سلام المرء في الحمام جهل⁴¹³¹

Neşr: *Ve ğađđ-ı başar*⁴¹³² ve setr-i ‘avret kılmak ve uzanup yatmak, huşuşan tāzelere katı fi‘l-i şeni‘ [Ş191b] ü bī-endāze hareketdür. [A193b] *Ve muḥassenāt-ı hammāmdandır, dellāk bir mūmiyān-ı sāde-rū ya nev-terāş-ı çār-ebür olup kīsesi rāḥat-ı cān u ciger ve terāşı gūyā yağdan kıl çeker ola*. Nitekim vaşfında dimişlerdür:

Beyt

Cismi laṭifdür dil-i sengīni görinür

Şanma şoşupdurur beline ol nigār taş⁴¹³³

Neşr: *Ne ān ki kīsesi erre-i ‘ömr ve terāşı cān-ḥırāş ola ve şabb-ı māda isrāf u ikşār itmeye ve müte‘ārefden ziyāde mekş itmeye*⁴¹³⁴ ve ba‘de‘l-ḥurūc mā-yı bāridle ğasl-ı ricleyn eyleye ki şudā‘ ve niķrisden emāndur. Ammā çıkıcaķ başına şovuk şu dökme re’sen ḥaṭā vü ziyāndur. *Ve ba‘de‘l-istiḥmām* [P210b] nevm-i ḥafif ğāyet laṭifdür⁴¹³⁵ *نم بعدالحمام ولوكان لحظة*⁴¹³⁵ *Ve eṭibbā-yı āfāk ittifaķ itmişlerdür ki: “Ḥammāma duḡūl zamānında mādan tecerru‘ iden şudā‘ dan sālindür.”* [H216a]

Fi‘l-binā‘i

*Ve bināda sūnnet miķdār-ı kifāyedür ki, ḳaddi altı zirā‘ ve her zirā‘ altı ḳabzadır ve ṭūl u ‘arzı ḥāl-i sākine göredür; şöyle ki bundan ziyāde ola melekler nidā iderler ki:*⁴¹³⁶ *الى اين يا افسق الفاسقين*⁴¹³⁶ *ve bir rivāyetde*⁴¹³⁷ *الى اين ياملعون*⁴¹³⁷ Müftü‘ş-şāḳaleyn ve vāriş-i ‘ulūm-ı Ḥ‘āce-i kevneyn, āb-ı rüy-ı Rūm maġfūrun-leh ve merḥūm

⁴¹²⁹ hammām vaşfında P: hammāmda A, H, Ş.

⁴¹³⁰ Bu beyit Taşlıcalı Yahya’ya aittir. (Bk. Mehmet Çavuşoĝlu, **Yahya Bey Dīvan Tenkidli Basım**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1977, s. 570)

⁴¹³¹ “Kişinin hamamda selam vermesi cehalettir.”

⁴¹³² Der-kenār: El-ĝađđ, el-ḥafz ya‘ni yire baķamaķ. P, Ş.

⁴¹³³ Bu beyit Zātī’ye aittir. (Bk. Ali Nihad Tarlan, **Zatī Dīvan (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon), Gazeller Kısmı**, Cild II, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1970, s. 103)

⁴¹³⁴ itmeye A, H, Ş: eylemeye P.

⁴¹³⁵ “Evet hamamdan sonra bir an da olsa...”

⁴¹³⁶ Nereye ey fasıkların en fasığı?”

⁴¹³⁷ “Nereye ey mel’un?”

Mevlānā Aḥmed bin Süleymān bin Kemāl Pāşā ki bu beytleri kendülerüñ ḥasb-i ḥālī vāqī⁶ olmışdur:

Beyt

Şems-i ‘aşr idi ‘aşrda şemsüñ
Zıllı memdūd olur zamānı қаşır⁴¹³⁸

Neşr: Bu ‘işret-serā-yı fānī ve bu miḥnet-ābād-ı heyūlānīde taşı taş üzere
қomamışlardur. [Ş192a]

Nazm

درین اب و درین کل مرد فرهنک
نه کل برکل نهه نه سنک بر سنک⁴¹³⁹

Neşr: Ve aña binā⁷en buyurmışlardur:

Nazm

‘Aql u idrāki yoқdur anuñ kim
Taşa toprağa ḥarc ider māli
[A194a]
İşbu dār-ı ğarūre neñ şıǵmaz
Neñe yetmez bu қubbe-i ‘ālī

Neşr: Vaқtā ki Hārūn el-Reşīd mānend-i firdevs-i berīn bir қаşr-ı felek-
tezyīn⁴¹⁴⁰ bünyād ve reşk-i Ḥavernaқ bir tāқ-ı pür-revnaқ ābād eyledi, Behlül
[P211a] bir pāre engiştı ezdi ve қаşruñ dīvārına engüştıyle yazdı: يا هارون رفعت الطين و
وضعت الدين و رفعت الجص و وضعت النص ان كان من مالك فقد اسرفت ان الله لا يحب المسرفين و ان
كان من مال غيرك فقد ظلمت ان الله لا يحب الظالمين⁴¹⁴¹. [H216b] Ḥulefā-yı ‘Abbāsiyye⁸den
intiқāl-i devletüñ ve zevāl-i salṭanatuñ bā‘iş-i қavīsi sūrūr-i merfū⁹a ve nemārıқ-ı
meşfūfe ve қuşūr-ı ‘āliye ve fūrūş-ı ğāliye ve esbāb-ı kibr ü ğurūr ve mādde-i şerr ü
şūr olmışdur.⁴¹⁴² اعوذ بالله من الشرور

Nazm

طلح و سدر و منضد و مخضود

⁴¹³⁸ Bk. Saraç, **Şeyhülislam Kemalpaşazade**, s.123.

⁴¹³⁹ “Kültür bu suda ve bu çamurda öldü, ne çamur çamur üstüne konabilir, ne de taş taş üstüne...”

⁴¹⁴⁰ қаşr-ı felek-tezyīn A, H, Ş: қаşr-ı cedīd-i felek-tezyīn P.

⁴¹⁴¹ “Ey Harun! Çamuru yücelttin, dini alçalttın; kireci yükseğe kaldırıp metni (Tevrat levhalarını) yere koydun. O senin malın ise israf ettin ki ‘Allah israf edenleri sevmez’ (**Kur’ân-ı Kerim**, A’raf, 7/31); başkasının malı idiyse zulmettin; ‘Allah zulmedenleri sevmez’. (**Kur’ân-ı Kerim**, Al-i İmran, 3/57)

⁴¹⁴² “Şerlilerden Allah’a sığınırım.”

ماء مسكوب و سايه ممدود⁴¹⁴³

وان فرش و ان نمارق و اكواب

وان سرروان كواعب و اتراب⁴¹⁴⁴ ⁴¹⁴⁵

Ādāb-ı Ekl ü Şürb

Sofrada sebze ve haḍravāt'dan ba' z-ı nesnelere⁴¹⁴⁶ ihzār ideler ki: المائدة بلا بقل⁴¹⁴⁷ kirāmdur. Ve milḥ yetmiş iki dürlü dā'a şifā vü devādur. Ve ta'ām üzerinde edeb ve tevāzu'la oturup bir yire i'timād u istinād eylemeye ve ḡadāyı ya'ni ḡidā-yı şabāhı [Ş192b] eklden şoñra nevm-i ḡafif eyleye. Nitekim dimişlerdür: ⁴¹⁴⁸ اذا تغدى تمدى ve ⁴¹⁴⁹ اذا تعشيت فدر ولو على رأس الجدر⁴¹⁵¹ ve ⁴¹⁵⁰ اذا تغديت فم ولو على ظهر الغنم ve ⁴¹⁵² اذا تعشي تمشى⁴¹⁴⁹ Ve ta'ām-ı ḡārdan perhiz ide ki müris-i nisyān [P211b] ve em'ā ve mi'de ve esnāna ziyāndur. [A194b] Ve ta'āma zübāb düşse ḡaldurup çıkara ki ḡadīs-i şerīfde vārid olmışdur: ⁴¹⁵² اذا وقع الذباب فى شراب احدكم فليغمسه ثم لينزهه فان فى احد جناحيه داء و فى الاخر شفاء⁴¹⁵² Ekşer da' olan cenāhı üzerine düşer. Ve ḡable'ḡ-ta'ām ve ba' dehu ḡasl-i yed⁴¹⁵³ sünen-i ta'āmdandır; lākin [H217a] ḡablehu aḡdāşdan ve ba' dehu şüyūḡdan ibtidā oluna ve ḡayr u bereketle du'ā eyleye. Ve eşābi'ini ve bacağıni nān ile meş eylemeye, illā meger ki yemek niyetine sile ve tesviye için⁴¹⁵⁴ nāni⁴¹⁵⁵ şahn altına ḡomaya ki ⁴¹⁵⁶ لاتجعل كسرة الخبز لتسوية القصعة⁴¹⁵⁶ Ve yemīn ü şimāle mültefit olmaya öñine nāzır ola ve loḡmayı küçük alup çok çiyneye ve başını ḡaldırmaya ve aḡzını ḡatı açmaya ve aḡsırsa ve öksürse ta'āmdan yüzini döndüre ve erbāb-ı devlet ḡuzūrunda

⁴¹⁴³ Bu beyit H'de yok. "Aḡaç ve dal, muz ve kiraz, çağlayan sular..." (Kur'an-ı Kerim, Vakıa, 56/28-29, 31)

⁴¹⁴⁴ "Döşekler, yastıklar, kadehler, yataklar, huriler ve genç kadınlar."

⁴¹⁴⁵ Der-kenār: ḡalḡ şüküfe-i bādām; sedr, dirāḡt-ı köknar; munazzad, cem'-i şüde; maḡzūd, dirāḡt-ı bī-ḡār; meşküb, rīzān; memdūd, keşide; ferş, pisterhā; nemāriḡ, bi's-şehā; ekvāb, küzhā-yı bī-ḡüşe; sürür, taḡthā; kevā'ib, zenān-ı nār-pistān; etrāb, hemzādā P, Ş.

⁴¹⁴⁶ nesnelere P: nesne A, H, Ş.

⁴¹⁴⁷ "Yeşilliksiz sofrası, akılsız yaşlı gibidir."

⁴¹⁴⁸ "Kahvaltısı yaptıḡında uzandı."

⁴¹⁴⁹ "Akşam yemeḡi yediḡinde yürüdü."

⁴¹⁵⁰ "Öḡlen yemeḡini yediḡin zamanı davarın başında (çobanlık yapıyor olsan) bile biraz uyu."

⁴¹⁵¹ "Akşam yemeḡini yediḡin zamanı, duvarın üstünde bile olsan (biraz) yürüdü."

⁴¹⁵² "Sizden birinizin içeceḡine sinek düştüḡünde onu tamamen batırıp sonra çeksin, zira onun bir kanadında hastalık, diḡerinde şifa vardır." (Ebū Dāvud, Et'ime, 49)

⁴¹⁵³ ḡasl-i yed P, H, Ş: ḡasl-i yedeyn A.

⁴¹⁵⁴ nān ile meş eylemeye illā meger ki yemek niyetine sile ve tesviye için A, P, Ş: -H.

⁴¹⁵⁵ nāni P: nān ile A, H, Ş.

⁴¹⁵⁶ "Ekmeḡin kırığıyla leḡeni düzleme."

aķsırcađı gelse burnunuñ ucını ovmaķ gerek⁴¹⁵⁷ ve iki bař barmađınıñ ucuyla⁴¹⁵⁸ iki orta barmađınıñ bođunlarını⁴¹⁵⁹ muħkem tıtmak dāfi^c dūr ve inçķıracađı gelse, ħabs-i nefes ide, bi-izni'llāhi te^c ālā⁴¹⁶⁰ def^c ola. Ve ta^c ām ıssı olsa üfürse ki⁴¹⁶¹ النفح فی الطعام⁴¹⁶¹ Ve nevāt u^c azmi ağzından çıķarmada yüzini çevirüp yesārıyla ala ve bi'l-cümle tıbā^c teneffür itdüği evzā^c dan ħazer eyleye. Ve sükūt itmeyeler ki [Ş193a]⁴¹⁶² الصمت على الطعام من سير الجهلاء اللئام لامن سير العلماء الكرام⁴¹⁶² Ve ta^c amı yermeye, her neyse yiye⁴¹⁶³ [P212a] ve eklde ikşār itmeye, belki az yemeği işār eyleye.⁴¹⁶⁴

Nazm

مشو پر خور چو کرمان دربن کور
بکم خوردن مکر بر بند چون مور⁴¹⁶⁵

بکم خوردن کسی راتب نکیرد
بیر خوردن بروزی صد بمیرد⁴¹⁶⁶

Nesr: Ve ta^c āmuñ nefisi az olsa tehālūk⁴¹⁶⁷ itmeye ve öñünden yiye, illā meger ki fākihe ola. Ve ta^c āmuñ zirvesinden yemeye ki bereket a^c lāsından [H217b] nāzil olur ve sinnen ekber olan [A195a] ya^c ilmen ve ver^c an efđal olan bed'an eyleye ve şāhib-i meclis ve me'dübe olsa iller ta^c āmdan elin çekmedin vazgeçmeye ki ğayra ħicāb lāzım gelmeye. Ve mā'ide üzerinde emr-i hā'il zıkr itmeye ve şāhibi icāzetinsiz kimsenüñ⁴¹⁶⁸ mā'idesinden ğayra virmeye. Ve tarıķda ve kā'imen ve māşiyen ekl itmeye;⁴¹⁶⁹ zırā denā'et ü ħasāsete delāletdür. Ve bir kiři için ihzār olunan ta^c āmı ikiden men^c itmeye ki,⁴¹⁷⁰ طعام الواحد يكفى الاثنين ve kııs^c alā hāzā ve الجوعة رأس العلاج والتخمة¹ ber-şadr-ı olmayınca yimeye ve toğla yimeye ki müriş ber-şadr-ı

⁴¹⁵⁷ gerek P: -A, H, Ş.

⁴¹⁵⁸ barmađınıñ ucuyla P: barmağıyla A, H, Ş.

⁴¹⁵⁹ boğunlarını P: orta boğunlarını A, H, Ş.

⁴¹⁶⁰ te^c ālā P: -A, H, Ş.

⁴¹⁶¹ "Yemeğe üflemek bereketini giderir."

⁴¹⁶² "Yemekte sessizlik kınanmış cahillerin âdetlerindedir, saygıdeğer âlimlerin âdetlerinden değildir."

⁴¹⁶³ her neyse yiye P: -A, H, Ş.

⁴¹⁶⁴ işār eyleye A, H, Ş: şı'ār u dişār idine P.

⁴¹⁶⁵ "Mezarlıkların etrafında yaşıyan kurtlar gibi fazla yeme; az yemeye özen göster, karıncalar gibi bir tavır takın."

⁴¹⁶⁶ "Az yemekten kimsenin ateşi çıkmamıştır; ama fazla yemekten bir günde yüz kişi de ölebilir."

⁴¹⁶⁷ tehālūk A, H, Ş: temālūk P.

⁴¹⁶⁸ kimsenüñ A, P, H: kimesnenüñ Ş.

⁴¹⁶⁹ itmeye A, H, Ş: eylemeye P.

⁴¹⁷⁰ "Bir kişinin yemeği iki kişiye yeter." (Bk. Yılmaz, **Kültürümüzde Arapça ve Farsça Asıllı Vecizeler Sözlüğü**, s.824)

⁴¹⁷¹ مادة الخراج Ekşer-i emrāz ve aḡleb-i a‘rāz ve ḡalebe-i aḡlāṭ ṭa‘āmuñ iḡtilāṭ u ifrāṭından ve ‘adem-i iḡtimā vü iḡtiyāṭından olur.

Nazm

برسر سیری مخور هر کز طعام

تاغیرد دربرت قلب ای غلام⁴¹⁷²

Ve dimişlerdür: ⁴¹⁷³ رأس الاسقام ادخال الطعام على الطعام ve رأس الداء الامتلاء و رأس كل قليلا تعش⁴¹⁷⁶ [P212b] [Ş193b] ve من غرس الطعام ثمرة السقام⁴¹⁷⁵ ve الدواء الاحتماء⁴¹⁷⁴ كل قدرا لاتضيق به صدرا⁴¹⁷⁸ ve كل قليلا لاتكن عليلا⁴¹⁷⁷ ve طويلا

Ve zayf, mużifden āb ü nemekden ḡayrısını istemek cā’iz degüldür ve mizbān müsāfirūñ müştēhāsını iḡtiyār ide ve sofraya döküleni yemekde istikrāh itmeye, yiye ki bereketi evlād-ı evlādında zūḡūr ider. Ve ba‘de’l-ferāḡ barmaḡlarını yalayup destmāl ile sile ve esnānını ḡılāllaya ki muşahḡiḡ-i esnāndur [H218a] ve cālib-i rızḡdur. Ve misāfir olsa gitmekde istizān eyleye ki “gelmek irādet, gitmek icāzet” dimişlerdür. Ve elinde rāyiḡa-i laḡm ü semek var iken yumayınca uyumaya ve nehr u ḡavzdan keff ü ināsız şürbden keff ü nehr olunmuşdur. [A195b] Ve meşrebeyi yemāniyle aḡz ide ve esnā-yı şürbde üç kerre teneffüs ide. Ve ebred-i māyı iḡtiyār ide⁴¹⁷⁹ ki, ⁴¹⁸⁰ خیر الماء ابردها harāret ü ‘aṭaşı dāfi‘ ve şükre dā’ idür.

قعة الثلج بماء عذب

يستخرج الحمد من اقصى القلب⁴¹⁸¹

Neşr: Ve ḡā’imen içmeye ki sünnete ve ḡikmete muḡālifdür ve açken içmeye ve ḡalilen mā içe ve su’r-ı müslimle teberrük ve teyemmün ide ki ⁴¹⁸² سور المؤمن شفاء Ve bir ḡavm şu içmelü olsalar, şüyüḡdan ibtidā ideler ve meşrebeyi şāribūñ yemāninden cānibine vāḡi‘ olana şunalar ki erbāb-ı ḡikmet dimişlerdür:

Beyt

ثلاثة يمينة تدور

⁴¹⁷¹ “Açlık, perhiz devanın başıdır, hazımsızlık apsenin sebebidir.”

⁴¹⁷² “Ey köle, tokluğun üstüne yemek yeme, zira ki toklukta yemek yemek sağlığını tehlikeye düşürür.”

⁴¹⁷³ “Hastalığın temel sebebi yemek üstüne yemek yemektir.”

⁴¹⁷⁴ “Hastalığın başı (mideyi) doldurmak, devanın başı perhizdir.”

⁴¹⁷⁵ “Yemek eken hastalık biçer.”

⁴¹⁷⁶ “Az ye, uzun yaşa.”

⁴¹⁷⁷ “Az ye, hasta olma.”

⁴¹⁷⁸ “Ölçülü ye ki (yedığın şey) göğsünü sıkıştırmasin.”

⁴¹⁷⁹ ide A, H, Ş: eyleye P.

⁴¹⁸⁰ “Suyun en faydalısı soğuk olanıdır.”

⁴¹⁸¹ “Karın şırıltısı tatlı su iledir; hamd kalbin derinliklerinden çıkar.”

⁴¹⁸² “Mü’min Suresi şifadır.”

4183 [P213a] الطاس و الكاس و البخور

Neşr: Ve ba'z-ı hükemā dimişlerdür: “Bir kimesne seyr ü sefer tarîkıyla bir arz-ı vebâ'ıyyeye kıdüm itse, ol zemînüñ hâkinden bir miqdâr alup şuyı içine kıoyup içse, [Ş194a] vebâdan emîn ola inşâ'llâhu te'âlâ.”⁴¹⁸⁴

Âdâb-ı Hâreket ü Sükûn

Âdem, menzil ü hânesinden çıkdığı zamânda diye توكلت على الله لاحول ولا قوة الا
4185 بالله Ve meşy ü hâreketde ta'cîl, fış ü hıffet 'alâmetidür.⁴¹⁸⁶ Ve te'ennî vü ıbtâda
ıtrâ itmeye ki kesel 'alâmetidür. Ve mânend-i mütekebbirân tebahtur ve hırâm u
ihtizâz ve muhâneşân u zenân gibi nâz itmeye ve yürürken ellerini şalmaya [H218b]
ve giderken ardına bakmaya ve başın önüne bırakmaya ki delîl-i fikr ü hüznür.

Қıт'а

کر راه روی دیده بره باید داشت

خود رانکه از کنار چه باید داشت

در خانه دوستان چو محرم باشی

دست و دل و دیده رانکه باید داشت⁴¹⁸⁷

Ve oturıcak ayağını şarkıtmaya ve bir ayağını bir ayağı üzerine kıomaya. Ve erbâb-ı hikmet dimişlerdür: “Dizi üstine⁴¹⁸⁸ oturmaya meger hıdmet-i mülük ya meclis-i aşhâb-ı sülükda [A196a] ya üstâd ü peder ü mâder huzûrında ola.”⁴¹⁸⁹ Ve başını dest ü zânü üzerine kıomaya ki 'alâmet-i hüznür ve rîş ile ve sâ'ir a'zâsıyla bâzî etmeye. Ve engüşt ve gerdenin çatladup şadâ peydâ itmeye⁴¹⁹⁰ ve engüştünü dehen ve bînisine şokmaya. Ve teşâ'üb ve temattîden, ya'ni esnemek ve gerinmekden perhîz ide. Ve yüzini destiyle ya ser-i âstînle silmeye ve yüziyle elinden gayrı [P213b] yerini açup göstermeye. Ve meclisde yatmaya, bâ-ıhuşüş ki arkası üstine huşüşüyle gâfîta iden, ya'ni uyurken horlayan kimesne... Ve eşhârda ki maqsem-i erzâk ve i'mâr [Ş194b] ve netîce-i sâ'ât-ı bist ü çâr ve eşrâf-ı evkât-ı leyl ü nehârdur h'âb-ı gâfletden bîdâr ola ki⁴¹⁹¹ الصبحة تمنع الرزق

4183 Bu beyit A ve H'de yok. “Üç şey her zaman döner: tas, bardak ve koku.”

4184 inşâ'llâhu te'âlâ P: -A, H, Ş.

4185 “Allah'a güvendim, kuvvet ve kudret yalnız yüce ve ulu Allah'tadır.”

4186 'alâmetidür P: emâretidür A, H, Ş.

4187 “Yola çıktysan, gözün yolda olmalı, kendini kuyuların etrafından korumalısın. Dostların evinde sana mahrem gözüyle bakarlarsa; elin, gönlün ve gözüne sahip çıkmalısın.”

4188 üstine A, P, H: üzerine Ş

4189 ola Ş: -A, P, H.

4190 itmeye A, H, Ş: eylemeye P.

4191 “Sabah uykusu rızkı engeller.”

Ḳıṭ‘a

Ḥ‘āb-ı nūṣh-in-i bāmdāda o kim
Aldanup ḳaldı mest-i ḥ‘āb oldı
Dīde-i baḥtı açmadı gözini [H219a]
Aña rūzī ḥayāl ü ḥ‘āb oldı⁴¹⁹²

سوزش بلبان سحر باشد
خفته از صبح بی خبر باشد⁴¹⁹³

روی دل نا دیده نرکس داشت بلبل صد وصال
خفته نابینا بود دولت به بیداران رسد⁴¹⁹⁴

Neṣr: Meṣāyih-ı kirām dimişlerdür: ⁴¹⁹⁵ إذا اردت الكرامة فقل للكرامة
Risālet-penāh buyurur: ⁴¹⁹⁶ فuzālā-yı ‘Arab’dan biri bu maẓmūni
naẓm idüp dir:

Şi‘r

بکرا صاحبی قیل الهجیر
ان ذاک النجاح فی التکبیر⁴¹⁹⁷

Neṣr: Ol server-i ser-ḥayl-i ṣaff-ı aşfiyā, neyyir-i evc-i felek-i Kibriyā Resūl-i
Ḥudā ‘aleyhi selāmu’llāhi te‘ālā bir yere ki ‘asker-i zafer-rehber irsāl itmelü olsalar,
evvel-i nehārda irsāl buyururlardı. Ve meşeldür: ⁴¹⁹⁸ المباركة مباركة

Büzürcmihr’e eyitdiler: “İlme neyle neyl ü vuşul ḥāşıl oldı?” [A196b] بیکور
⁴¹⁹⁹ diyü cevāb virdi. ⁴²⁰⁰ كيكور الغراب

Neṣr: Ve ḳalil ü keşir ve şağir ü kebire selām vire ve selāmıla tecdīd-i ‘ahd-i
İslāma niyyet ide ve selāmuñ virmesi sünnet ve ismā‘ı müsteḥab ve cevābı farz-ı
kiḳāye ve ismā‘-ı cevābı vācibdür. Ve kendüden ulunuñ önüne geçmeye ki müriş-i

⁴¹⁹² Bu kıṭ‘a Azmî’nin *Kırk Hadis Tercümesi*’nde yer almaktadır. (Bk. Ceyhan, Azmî’nin Kırk Hadis Tercümesi, s. 148)

⁴¹⁹³ Bu beyit P’de yok. “Bülbüller seher vaktinde inliyorlar, uyumuş kişi sabahın gelişinden habersizdir.”

⁴¹⁹⁴ Bu beyit P’de yok. “Bülbül yüzlerce defa kavuşma tadına çıkarken, nergis gönül yüzünü göremedi. Uyumuş olan kör gibidir, olan bitenlerden habersiz kalır; devlet ve güç uyanıklara, gözü açık olanlara nasip olur.

⁴¹⁹⁵ “Keramet istersen kerameti konuş.”

⁴¹⁹⁶ “Erken kalkmak şans veya başarıdır.”

⁴¹⁹⁷ “Erken kalkmak rahmet rüzgarı ve kazançtır. Onur ve şeref istersen ona şunu söyle: ‘Gitmeden önce yanına gel, zira kazanç erken kalkmaktadır.’”

⁴¹⁹⁸ “Erken kalkmak berekettir.”

⁴¹⁹⁹ “Karga gibi erken kalkmalısın.”

⁴²⁰⁰ Ḥazret-i Risālet-penāh buyurur ... diyü cevāb virdi A, H, Ş: -P.

fağrdur. Ve ekābir-i hükemā dimişlerdür: لا يتقم الاصاغر الاكابر الا فى ثلث اذا سارو الیلا
⁴²⁰¹ Ve ayağı uyuşup [Ş195a] mużtarib olsa, [H219b] gāyet eḥabbını zıkr ide, bi-izni'llāhi te'ālā⁴²⁰² def' ola ki, aşḥābdan rıdvānu'llāhi te'ālā
'aleyhim ecma'in birine vāқи' olup Ḥazret-i Risālet-penāhı zıkr itdükde şallallāhu
te'ālā 'aleyhi ve sellem⁴²⁰³ fı'l-hāl def' olmuşdur.

Fī-Süneni'l-kelām ve Ādābihi

Efdal-i hışāl-i ḥamīde şamtu sükūtdur ve tis'a-i a'şār-ı 'āfiyet ü şıḥḥate fā'iz
şamūtdur. Ve fezā'il-i sükūt dā'ire-i ta'bīrden bīrūn ve ḥadd-i beyāndan [P214a]
efzūndur. Lisān-ı cāriḥ her şabāh u mesā cevāriḥa dir ki: “Nedür ḥālīñüz?” Cevāriḥ
eydür: “Mādām ki sen sākıt olasın ve bizi dilūñden ḳoyasın, sālīm ü āsūde-ḥāliz.

اللسان صغیر جرمة و کبیر جرمة⁴²⁰⁴

Nazm

تراده پند کویم کر نیوشی

یکی کم کفتنتست و نه خموشی⁴²⁰⁵

Nesr: Ve⁴²⁰⁶ mazārr-ı mantıḳ iḥāṭa-i niṭāḳ-ı nuṭḳdan 'ālīdür
ve cümle-i enbiyā vü zümre-i aşfiyā 'aleyhim mine't-taḥiyyāti ezkāhā ve mine't-
teslīmāti efvāhā ḥamūş olmağı pīşe ve sükūtı endişe idinmişlerdi. Ḥazret-i Ebī Bekr-i
Şıddıḳ ve ḥalīfetü'r-Resūl-i 'ale't-taḥḳıḳ evḳāt-ı şalāt u tā'ām u nevmüñ ğayrıda
tekellüme māni' olsun diyü [A197a] on iki yıl miḳdārı mübārek ağızlarına -ki dürc-i
düreder- bir ḥacer vaz' itmişlerdi ve dimişlerdür: ان كان التکلم من فضة فالصمت من
⁴²⁰⁷ Ve tekellüm lāzım gelse, bārī nā-ma'ḳūl ve mālāya'ni söylemeden iḥtirāz
ideler.

Ḥazret-i Ebī Hureyre'den raḍiyallāhu te'ālā 'anh [H220a] mervīdür: من حسن
⁴²⁰⁸ [Ş195b] Nebiyy-i müctebā ve Resūl-i murtażā gülistān-ı⁴²⁰⁹
būlbül-i bāğ-ı⁴²¹⁰ ve tūṭī-i şekeristān-ı⁴²¹¹ inān-ı

⁴²⁰¹ “Üç yerde küçükler büyüklerin önüne geçmez: Gece yürürken, sel gelirken ve atla karşı karşıya kalınca.”

⁴²⁰² te'ālā Ş: -A, P, H.

⁴²⁰³ şallallāhu te'ālā 'aleyhi ve sellem A, H, Ş: şallī 'aleyhi ve's-selām P.

⁴²⁰⁴ “Dilin hacmi küçük, suçu büyüktür.”

⁴²⁰⁵ “Sana bir öğüt vereceğim, susmak ve konuşmamak değil de, bu işin esası az konuşmaktır.”

⁴²⁰⁶ “Bela, konuşmadan meydana gelir.”

⁴²⁰⁷ “Söz gümüşse, sükūt altındır.”

⁴²⁰⁸ “Kişinin işine yaramayanı terk etmesi, onun dininin güzelliğindedir.”

⁴²⁰⁹ gülistān-ı P: -A, H, Ş.

⁴²¹⁰ “O (bildirdikleri) vahyedilenden başkası değildir.” (Kur'ân-ı Kerîm, Necm, 53/4)

⁴²¹¹ “O, arzusuna göre de konuşmaz.” (Kur'ân-ı Kerîm, Necm, 53/3)

semend-i feşāhat ü haşāfeti meydān-ı tekellūme munşarif buyurmak murād idinseler, haṭā ihtimālī muḥāl iken bir sā‘ at miḳdārı taḥarrī ve tefekkür buyururlardı. [P214b] Ol kelām-ı rūḥ-perverde -ki rāyiḥa-i şevāb u şavāb istişmām olunur idi- elmās-ı zebānlarıyla ol dürr-i nā-süfteyi süfte kıllurlardı ve şevāb u şavāb istişmām olunmayı terk buyururlardı.

Hükemā dimişlerdür: “Süḥan-i nā-güfte bir muḥaddere-i nā-süftedür ki herkes vişāl-i rūḥ-efzāsına ṭālib ve cān ü dilden şoḥbetine ḥāṭib ü rāğıbdur ve ḥāmūşī ḥacle-i ebkār-ı efkār ve vesīle-i meṭālibdür.

Şi‘r

کسی را که مغزش بود پرشتاب
فراوان سخن باشد و دیریاب⁴²¹²

زدانش چو جان ترامایه نیست
به از خامشی هیچ پیرایه نیست⁴²¹³

Neşr: Ḥazret-i Yūnus ‘aleyhi’s-selām ekşer-i evḳāt⁴²¹⁴da otururlardı. Su‘āl eylediler ki: “Yā Nebiyyallāh, niçün tekellüm buyurmazsınız?” Buyurdılar ki: “Benüm baṭn-ı ḥūta duḥūlūme sebep kelām olmuştur.”

Ve hükemā dimişlerdür ki: “Dört nesne girü dönmez: Süḥan-ı güfte, tīr-i endāḥte, ‘ömr-i güzeşte, każā-yı refte.” [H220b]

Beyt

Zebānuñ tut ey merd-i şīrīn-dehān
Ki tecnīs-i ḥaṭdur zebān u ziyān⁴²¹⁵

Hikāyet: Bir ‘aşrda üç pādīşāh-ı şāḥib-kırān -ki her biri [A197b] bir burc-ı ‘izzetüñ sa‘d-i ekberi ve mihr-i dıraḥşānı idi- meclis-i felek-eyvān-ı Nūşīrevān’da kırān itmişlerdi: Kayşer-i Rūm [Ş196a] ve ḥākān-ı Çīn ve re‘y-i Hind. Nūşīrevān eyitdi: “Niçe ḳarlar gerekdür ki şāḥib-kırānlaruñ bu cem‘iyyet ü iḳtirānı el vire ve dīde-i rüzgār heyhāt ki bu maḳūle bir meclis-i ‘ālī daḥi göre.

Beyt

قرنها باید که تا از نسل ادم ناکهان
[P215a] شاهدی اید چو یوسف یا شهیدی چون حسین⁴²¹⁶

⁴²¹² “Beyninde sürekli farklı şeyler dolaşan kişi, sadece çok fazla söz söylemeyi bilir, algılamakta zorlanır.”

⁴²¹³ “Senin ruhun bilim ile işlenmediyse, senin için en iyi süs sessiz kalıp söz söylememektir.”

⁴²¹⁴ “Sessizlik balina gibidir.”

⁴²¹⁵ Bu beyit A ve P’de yok.

Neşr: Ḥayf u dirīg degül midir ki⁴²¹⁷ کلام الملوك ملوك الكلام iken her birimiz süḥan semendine meydān göstermeyevüz ki, nāgāh bu cem‘ iyyet benātü’n-na‘ ş-vār perīşān u tārmār olıcağ şafḥa-i rüzgārda bizden āşār u yādīgār qala.”

Beyt

درین سرای کهن خوی کن بخوش نفسی
که بهتر از سخن خوب یادکاری نیست⁴²¹⁸

Neşr: Ḳamu sem‘an ve ṭā‘aten diyüp kürsīlerinden ḳā‘im oldular ve pīş-i Kisrā’ya varup eyitdiler:

Mışra‘

از شاه يك اشارت وز مابسر دویدن⁴²¹⁹

Neşr: Ammā evvel pādīşāh-ı ‘adālet-penāh buyursunlar. Hemān⁴²²⁰ Nūşīrevān deryā-yı ḥikmetden cevāhir-i ābdārı ve dürer-i şāhvārı meclise nişār idüp eyitdi: “Süḥan-ı nā-güfteden hergiz nedāmet çekmedüm, ammā söyledüğüm sözlerden nedāmet-i bisyār ve fezāḥat-ı bī-şümār çekdüm.”

Beyt

[H221a]النطق زين والسكوت سلامة

فاذا نطقت فلاتكن مكثارا⁴²²¹

مان ندمت على السكوت مرة

لكن ندمت على الكلام مرارا⁴²²²

Neşr: Ba‘dehu Ḳayşer-i Rüm gencür-ı ḥızāne-i ḥayāle buyurdı, bu nağd-i kāmīlü’l-ıyārı naẓar-ı şehriyār-ı kāmkāra ‘arz eyledi: “Her tır-i süḥan ve sehm-i lafz ki henüz şaşt-ı zebāndan güşāde bulmamışdur, murād idindüğüm [Ş196b] zamānda remy iderüm; ammā çünki kemān-ı taqrīrdan pertāb u ḥalāş bula, girü döndürmege ḳādir degülüm.”

Mışra‘

که ناید دکر تیر رفته زشصت⁴²²³

⁴²¹⁶ “İnsanoğlunun neslinden yüzyıllarca geçmeli ki, Hz. Yusuf gibi bir şahit, Hz. Hüseyin gibi bir şehit gelsin.”

⁴²¹⁷ “Sultanların sözü, sözün sultanlarıdır.”

⁴²¹⁸ “Bu eski evde (bu dünyada), iyi davranmaya, güzel huylu olmaya alış ki bu dünyada insandan güzel söz ve iyi huysudan daha iyi bir yadigar kalmaz.”

⁴²¹⁹ “Padişahın bir işaret, bizim ona koşma koşma gitmemize yeterlidir”

⁴²²⁰ Hemān P: -A, H, Ş.

⁴²²¹ “Konuşma süstür, sukut selamettir; konuştuğunda çok konuşan olma.”

⁴²²² “Konuşmadığına bir kere, ama konuştuğuna defalarca pişman olursun.”

⁴²²³ “Yaydan çıkan ok geri gelemez.”

Mışra‘

Atılmış oğ gerü dönmez meşeldür [P215b]

Neşr: Ve Hâkân-ı Çîn [A198a] nâfe-i ser be-mühri miyân-ı meclisde güşâde kılıp şemîmi meşâm-ı huzzâr-ı meclisi ve mahfil içini mu‘ attar eyledi: “Çün ‘ arūs-ı sühan ve bîkr-i fikr pes-i perde-i fikrettedür, dest-i meşşâta-i meşiyetde ihtiyâr bâkîdür, eger dilerse serîr-ı nuḡda cilveger eyler ve eger dilerse serâperde-i kümûnda mestür ider.⁴²²⁴ Ammâ çünki pes-i perde-i hicâbdan birün olup cemâlinden niḡâb mürtefi‘ olur, girü ḡalvet-hâne-i ḡafâya göndermek mümteni‘ olur.” Nitekim emşâl-i E‘ âcimde vâki‘ olmuştur: چون سخن نکویم اوزیر دست منست و چون گفته شدا و زبر دست منست⁴²²⁵

Ba‘ dehu Re‘y-i Hind-i rüşen-rây ü ‘ âlem-ârây riyâz-ı güftâr-ı ḡikmetden bu sünbül-i ḡoş-bü vü ḡaranfil-i dil-cüyü nüzhetgâh-ı feşâḡata ‘ arz eyledi: “Her kelâm ki tefevvüh olunur, [H221b] ya münhic-i şavâb veya mu‘ riz-i ḡaḡadadur. Eger şavâbsa tâ ‘ uhdesinden ḡurûc idince sözünüñ zîr-desti olur, eger ḡatâyısa fâ‘ide ancak nedâmet ü beliyyeti olur,⁴²²⁶ pes iki ḡâlde bile sükût u ḡâmüşî evlâ oldı.”⁴²²⁷

Ḳıḡ‘ a

به پیری رسیدم در اقصای یونان

بدو کفتم ای آنکه با عقل و هوشی

ز مردم چه بهتر بهر حال کفتا

خموشی خموشی خموشی خموشی⁴²²⁸

Neşr: Hükemâ dimişlerdür: [Ş197a]⁴²²⁹ خموشی به از سخن بد

زبت کمتر نه آموز از تمکین محبوبی

که پیشش سجده ارندو نکوید یک سخن باکی⁴²³⁰

Neşr: Ḥazret-i Şeyḡ-i Ekber *Müsâmere*’sinde buyurmuşdur:⁴²³¹ “Mülüküñ bu kelimâtı bir iki sehmdür ki bir kemândan atılmışdur.” [P216a]

Nazm

نظر کردم بچشم رای و تدبیر

⁴²²⁴ ider P: eyler A, H, Ş.

⁴²²⁵ “Ağızdan çıkmamış söz benim kontrolümün altındadır; fakat ağızdan çıkınca ben onun etkisinde ve kontrolünde olacağım”

⁴²²⁶ Eger ḡatâyise fâ‘ide ancak nedâmet ü beliyyeti olur A, P, Ş: -H.

⁴²²⁷ evlâ oldı A, P, H: evlâdur Ş.

⁴²²⁸ “Yunanistan’da bir bilgeye rastladım: ‘Ey akıllı ve bilge insan, her halükarda yapabileceğimiz en iyi şey nedir?’ diye sordum. O da: ‘Sessizlik, sessizlik, sessizlik’ dedi.”

⁴²²⁹ “Kötü söz söylemektense sessiz kalıp susmak yeğdir.”

⁴²³⁰ Bu beyit P’de yok. “Sevilme sırrımı putlardan öğrenmeliyiz, önünde eğilip ona secde ediyorlar, o ise kimse ile tek kelime konuşmaz.”

⁴²³¹ buyurmuşdur A, H, Ş: buyurmuşlardur P.

ندیدم به زخاموشی خصال⁴²³²

نکوم لب ببند و دیده بردوز

[A198b] ولیکن هر مقامی را مقالی⁴²³³

Neşr: Ve hıredmendān dimişlerdür:

Қıт‘a

اگرچه پیش خردمند خاموشی ادبست

بوقت مصلحت ان به که در سخن کوشی

دوچز طیره عقلست دم فروبستن

بوقت کفتن و کفتن بوقت خاموشی⁴²³⁴

Neşr: Nitekim dimişlerdür: ⁴²³⁵ لکل مقام مقال

Mışra‘

هر سخن جایی و هر نکته مکانی دارد⁴²³⁶

Neşr: Ve Mevlānā Cāmī maḥdūm-ı girāmī maḥallinde ne ḥōş⁴²³⁷ inşād eylemişdür:

Naẓm

جامی از عشق مکو نکته بزاهد که بود

هر محل را سخنی هر سخنی را محلی⁴²³⁸

Neşr: Ḥakīm-i İlāhiden menķūldür: ⁴²³⁹ اذا اعجبك الكلام فاصمت و اذا اعجبك الصمت
Ve tekellüm lāzım gelse, selāmla fetḥ-i kelām ideler ki, [H222a] selām kilid-i
kelāmdur. Ve Loḳmān Ḥakīm: ⁴²⁴⁰ السلام سهم الا اسلام dimişlerdür. Ve ḥadīş-i şerif-i
Ḥazret-i Resūl’dür ‘aleyhi’s-selām: ⁴²⁴¹ السلام قبل الكلام

Қıт‘a

Buyurur Ḥazret-i Resūlu’llāh

Kim anuñ ḥaḳḳıdur şalāt u selām

⁴²³² “Etrafıma insanların tedbirini ölçmek üzere dikkatlice baktım, sessizlikten daha iyi bir huy göremedim.”

⁴²³³ “Sana ağzını, gözlerini kapat demiyorum; fakat her duruma, her konuma uygun bir şekilde davranmalısın.”

⁴²³⁴ Ve hıredmendān dimişlerdür: بوقت کفتن و کفتن بوقت خاموشی. A, Ş: :Ve hıredmendān dimişlerdür H: -P. “Bilge insanın yanında sessizlik erdem olabilir; fakat gerektiğinde de konuşmalısın. İki şey akıl ve mantığın belirtileridir: Doğru zamanda konuşmak ve sessiz kalmak gerektiğinde de susmak.”

⁴²³⁵ “Her yerin bir sözü vardır.”

⁴²³⁶ “Her sözün bir yeri ve her nüktenin bir zamanı vardır.”

⁴²³⁷ ne ḥōş P: -A, H, Ş.

⁴²³⁸ “Ey Cāmī, hayatını ibadetle geçiren zahide aşktan bahsetme, zira ki her sözün bir yeri ve zamanı vardır.”

⁴²³⁹ “Söz hoşuna gittiğinde sus, susmak hoşuna gittiğinde konuş.”

⁴²⁴⁰ “Selām İslām’ın alametidir.”

⁴²⁴¹ “Selām kelimadan öncedir.”

Sehm-i İslâmı pîşrev eyle

Qılmadın ‘ arz-ı hâce feth-i kelâm

Neşr: Ve hîn-i tekellümde ref‘-i şavt eylemeye ki enker-i eşvât erfa‘-ı eşvâtdur. Hâzret-i Ebî Bekr-i Şiddîk [Ş197b] rağiya’llâhu te‘âlâ ‘anh Hâzret-i ‘İzzet’üñ ‘azze men kâ’il⁴²⁴² ولا تجهر و اله باقول⁴²⁴² kavli nâzil olduğdan şoñra ‘izz-i hużūr-ı fâ’izü’n-nūr-ı Hâzret-i Risâlet-penâhda dâ’imâ rıfqla söylerlerdi. Ve her işitdiğini taħdiş etmeye; tâ haqîkatine vâkıf olup misbâr-ı yakînle ğavrine irmeyince ki hadîş-i meymün-ı⁴²⁴³ sa‘ âdet-meşhûndur. [P216b]⁴²⁴⁴ كفى بالمرء كذبا ان يحدث بكل ما سمع⁴²⁴⁴

مردرا این دروغ بس كه قدم

[A199a] از مقر امان نهد بیرون

هر چه اید درون ز روزن كوش

از ممر زبان دهد بیرون⁴²⁴⁵

Neşr: Ve tekellüm itdükde kelâmı faşih u vâziḥ tekellüm ide, ammâ tekellüf itmeye ve bir kere söylenen sözi nuql-i meclis olsun diyü naql ü i‘âdet itmegi ‘âdet itmeden ictinâb eyleye ve⁴²⁴⁶ hıfz eyledüğü hadîş ü haberden biri ber-mukteżâ-yı beşeriyet nisyân sebebiyle hâtırından zühülitse -ki demişlerdür:

Mışra‘

[H222b] -سميت انسانا لانك ناسی⁴²⁴⁷

Neşr: Ve nisyân insâna cedd-i a‘lâsından mevrüşdur. Nitekim demişlerdür: اول⁴²⁴⁸ الناس اول الناسی الحمد لله مذكر الخير و فاعله⁴²⁴⁸ diye bi-iznillâhi te‘âlâ unudulmuşların aña ve kelâmında⁴²⁴⁹ inşâ’allâh kelimesini ikşâr ide ki hem kazâyâ rızâyı müstevcib hem teyemmüni cihetiyle huşul-i maqşudı mücibdür ve kizbden teḥâşî ide ki kizb aqbeḥ-i kabâyiḥ-i zünüb ve efḥaş-ı fevâhiş-i ‘uyübdandur. Hâzret-i Resül-i şâdiḳ vü eşdaḳ-ı nâtiḳ buyurur ki: ⁴²⁵⁰ ان الكذب باب من ابواب النفاق⁴²⁵¹ Ve buyurur: ⁴²⁵⁰ ايكم والكذب⁴²⁵⁰ Ve kâzibe melek meyl eylemez, belki mîl miqdârı netn ve râyiḥa-i kizbden kaçır. Ve kizb mü‘minüñ âhîretde derecâtına naqş virdüğü gibi [Ş198a] dünyâda daḥi rızqına noqşân

⁴²⁴² “O’na (Peygambere) yüksek sesle bağırmayın.” (Kur’ân-ı Kerîm, Hucurat, 49/2)

⁴²⁴³ meymün-ı A, H, Ş: -P.

⁴²⁴⁴ “Her işittiğini söylemesi insana günah olarak yeter.” (Aclûnî, Keşfü’l-hafâ, II, s. 147)

⁴²⁴⁵ “Cömert insanın bir hatası, onun emniyet ve güvenceden çıkmasına yeterdir; o da budur ki: Her ne kulak deliğinden girerse, ağız deliğinden çıkmaktır.”

⁴²⁴⁶ bir kere sevilenin sözi naql-i meclis olsun diyü naql ü a‘sât itmegi ‘âdet itmeden ictinâb eyleye ve H: -A, P, Ş.

⁴²⁴⁷ “İnsan’ diye isimlendirilmiştir, çünkü unutandır.”

⁴²⁴⁸ “İnsanların ilki unutanların da ilkidir, iyiliği hatırlatan ve onun gerçek fâili olan Allah’a hamd olsun.”

⁴²⁴⁹ kelâmında A, H, Ş: kelimâtında P.

⁴²⁵⁰ “Yalandan sakınınız.” (Ebû Davud, Edeb, 79)

⁴²⁵¹ “Yalan nifak kapılarından bir kapıdır.”

virür. Ḥadīş-i Nebevî'dür: ⁴²⁵² الكذب ينقص الرزق Ve eşnā-yı ḥadīşde 'aṭseyi ḡanīmet bile ki bi-ḥükmi-⁴²⁵³ عليه ما عطس عليه ḥadīsüñ şıdķına şāhid-i 'adl-i bī-'adil⁴²⁵⁴ [P217a] ve i' tidāl-i mizāca ḡavī delıldür.

'Ulemā-yı 'izām ve meşāyih-ı kirām kizbi ancak üç maḥalde tecvīz itmişlerdür: Biri ḡarbdür. Nitekim dimişlerdür: ⁴²⁵⁵ الحرب خدعة . Ve biri ışlāḡ-ı zātü'l-beyndür. Ve biri daḡı recül imre'sesini kendüden rāzı kılmak maḥallidür. Ve ışlāḡ-ı zātü'l-beyn daḡı eşref-i ḡışāl-i ḡamīdedür. [A199b] Ḥazret-i Bārī buyurur: فاتقوا الله و طوبى للمصالحين اوليك هم Ve Ḥazret-i Resül 'aleyhi's-selām buyurur: اصلاح ذات البين شعبة من شعب النبوة⁴²⁵⁶ Ve bir maḥalde daḡı buyurur: ⁴²⁵⁷ اصلاح ذات البين شعبة من شعب النبوة⁴²⁵⁸ Ve bir maḥalde daḡı buyurur: Ebü'd-Derdā raḡiya'llāhu te'ālā 'anh dir ki: "Ḥazret-i Risālet-penāḡ şallallāhu 'aleyhi ve sellem buyururlar ki: الصدقة قالوا بلى يا الاخيركم بافضل من درجة الصيام والصلوة و الاصلاح فى الامور صعب و افسادها Ve ḡükemā dimişlerdür: رسول الله قال اصلاح ذات البين⁴²⁵⁹ نظم الشوارد وضم الاويد عسير و تفريق المنظومات و تبذير ulemā dimişlerdür: سهل⁴²⁶⁰ المجموعات يسير⁴²⁶¹

Ḳıṭ' a

ان المكارم كلها لو حصلت

رجعت بجملتها الى الشئين

تعظيم امر الله جل جلاله

والسعى فى اصلاح ذات البين⁴²⁶²

Neşr: Mirā⁴²⁶³ vü cedel ü cidālden iḡtirāz ideler ki cidāl miftāḡ-ı ḡalālet ve 'adāvetdür. Ve hicv ü zemden daḡı ictināb ideler ki, teneffür-i ṡıbā' [P217b] ve 'adāvet-i ḡulūba dā' idür ve ref'-i sitr⁴²⁶⁴ [Ş198b] ü ḡicāba bā' idür. Ve ḡıybet ü

⁴²⁵² "Yalan rızkı eksiltir." (Bk. Yılmaz, **Kültürümüzde Ayet ve Hadisler**, s. 373)

⁴²⁵³ "Sözün en doğrusu söylenirken hapsirilir." "

⁴²⁵⁴ şāhid-i 'adl-i bī-'adil A, P, Ş: şāhid-i 'adil-i bī-'adil H

⁴²⁵⁵ "Harḡ hiledir." (Tirmizī, Cihad, 5)

⁴²⁵⁶ "Allah'tan sakının, aranızdaki münasebetleri düzeltin." (**Kur'ân-ı Kerîm**, Enfal, 8/1)

⁴²⁵⁷ "Barıştıricılara ne mutlu, onlar (Allah'a) yakınlaştırılanlardandırlar. "

⁴²⁵⁸ "İki kişiyi barıştırmak peygamberlik şubelerinden bir şubedir." (Bk. Yılmaz, **Kültürümüzde Ayet ve Hadisler**, s. 236)

⁴²⁵⁹ "Peygamberimiz: 'Orucun, namazın ve sadakanın en üstün derecesini söyleyeyim mi?' dedi. Evet , buyur yâ Resulallah dediler. Buyurdu ki: 'Aranızı düzeltmenizdir.'"

⁴²⁶⁰ "İşlerin ıslahı (düzeltilmesi) zordur, bozması ise kolaydır."

⁴²⁶¹ "Kaçakları toplamak, dağınkıları düzenlemek zordur; sıralanmışları ayırmak, toplanmışları dağıtmak ise kolaydır."

⁴²⁶² "Bütün ahlâkî güzellikler gerçekleştiğinde bunların hepsi iki şeye dayanır: Allah'ın emrine saygı ve kişilerin aralarını düzeltmeye çalışmak."

⁴²⁶³ Der-kenār: Mirā, kesr-i mîm ile mu'āraza ma'nāsına P, Ş.

⁴²⁶⁴ Der-kenār: Sitr, kesr-i sînle perde ma'nāsına P, Ş.

مكن خفت اندر جواب سخن
نکردر خطا و صواب سخن⁴²⁷⁴

اگر نقد توبی غش اید بیار
کزان نقد افزوده کرد دعیاد⁴²⁷⁵

[Ş199a]

وکرنه در اظهار عیبت مکوش
مرانرا بستر خموشی به پوش⁴²⁷⁶

Nesr: Ve bir sırruñ ki ehl-i meclis setr olunmasını isteyeler, aña vuḡūf u iṭṭilā^ç
murād idinme.

باتوکر سری نمی کویند از نامحرمیست
هرکه نا محرم بود با سر سلطانش چه کار⁴²⁷⁷

چون کسی رادر درون خانه رفتن کار نیست
یا تعلقها نمودن نزد در بانس چه کار⁴²⁷⁸

اذا دخلتم على الكرام عليكم بتخفيف السلام و تقليل الكلام و
4279 Ve Ḥazret-i Mevlānā Celāleddīn-i Rūmī ḡaddesa'llāhu te^çālā sırruhu'l-
اوصیکم بتقو الله فی السرو [A200b] aşḡābına [H224a] vaşıyyet ṭarīkıyle buyurur: [A200b] azīz⁴²⁸⁰
العلا نیه وبقلة الكلام و قلة المنام و قلة الطعام و هجران المعاصی و الاثم و ترك الشهوات على الدوام و
مواظبة الصیام و دوام القیام و احتمال الجفا من جمیع الانام و ترك مجالسة السفهاء و العوام و مصاحبة
الصالحین و الكرام و ان خیر الناس من ینفع الناس و خیر الكلام ماقل و دل و الحمد لله وحده⁴²⁸¹

Ve bir ḡadīş-i meşrū^ç ya ma^çḡūl ki taḡdīş olunur, cān u hūş ve çeşm ü gūşla
[P218b] belki cemī^ç-i cevārīḡ ü a^çzāyıla müteveccih ola. Āyet-i القران فاستمعوا له

⁴²⁷⁴ “Bir söz duyduğunda, cevap vermekte geri kalma, önce sözün doğruluğu ya da yanlışlığına bak.”

⁴²⁷⁵ “Eğer tarafsız ve sağlıklı bir eleştiri yaparsan, o eleştiriden işin kalitesi yükselecektir.”

⁴²⁷⁶ “Yoksa insanların ayıplarını söylemeye çalışma, elinden geldiğince onların ayıplarını örtmeye çalış.”

⁴²⁷⁷ “Sana sır vermiyorlarsa, seni güvenilir ve mahrem bulmadıkları içindir. Mahrem ve güvenilir olmayan kişilerin, sultanın sırrıyla ne alakası var.”

⁴²⁷⁸ “Bir kişiyi eve almaya layık görmüyorlarsa, o kişinin kapıcının yanında yalakalık yapmasına ne gerek var?”

⁴²⁷⁹ “Büyük insanların yanına girdiğinizde sizin üzerinize düşen kısık sesle selam vermek, az konuşmak ve bir an önce kalkıp gitmektir.”

⁴²⁸⁰ sırruhu'l-^çazīz P: sırruhu A, H, Ş.

⁴²⁸¹ “Size açıkta ve gizlide Allah'tan korkmanızı, az uykuyu, az yemeyi, isyan ve günahlardan uzak durmayı, şehvâtı (nefsin hoşuna giden şeyleri) sürekli terk etmeyi, sık sık orucu, namaza devamı, bütün yaratılmışlardan cefayı kaldırmayı, sefihler ve cahillerle oturmayıp salihler ve değerli insanlarla arkadaşlık etmenizi tavsiye ediyorum. İnsanların en hayırlısı insanlara en faydalı olanıdır. Sözün en hayırlısı az ve (maksadını) gösterir olandır. Hamd bir olan Allah'adır.”

4282 ve انصتوا لعلكم ترحمون⁴²⁸² ve اوالقى السمع وهو شهيد⁴²⁸³ bu ki şāhiddür. Ve kelām ki cān u dille istimā^c olunmaya, mütekellime kelāl ü melāl hāşıl olur.

Nazm

فهم سخن چون نکند مستمع

قوت طبع از متکلم مجبوی⁴²⁸⁴

Neşr: Ve kelimātında deḡā'ıḡ-ı edebi ri'āyet ve hürmet-i meclisi şıyānet eyleye. Nitekim [Ş199b] bir ḡarīf meclis-i şerīf ü maḡfil-i münīf-i Ḥāzret-i Risālet-penāha şalla'llāhu ^c aleyhi ve sellem gelüp eyitdi:

Beyt

Es-selām ey āsitānuñ reşk-i firdevs-i berīn

Ḥāk-i rūb-ı dergehūñ müjgān-ı çeşm-i hūr-i ^c in

4285 ومن يعص الله ورسوله فقد رشد ومن يعصهما فقد غوى Buyururlar ki: 4286 من اطاع الله ورسوله فقد رشد ومن يعصهما فقد غوى de. Zīrā ki teşrīk-i zamīr-i teşniyede rāyiḡa-i tesviye vardur ve nüzūl-i belāyā vü mekārihde [H224b] bi-feḡvā-yı maḡzā-yı 4287 لا تسبوا الدهر deḡri sebeb ittiḡāz idüp sebb eylemeye ki, fi'l-ḡaḡīḡa menzil-i belāyā ve Ḥālīḡ-ı dühūr ve muḡallib-i aḡvāl ve mutaşarıf-ı umūr Ḥāzret-i Rabb-i Ḡafūr'dur. Ve kimseyi medḡde ıtrā vü mübālaḡa ḡılmayalar ki ḡaḡīḡatde⁴²⁸⁸ ol medḡ degüldür ḡadḡdur, belki ma^cnā-yı rencdür. Nitekim şāḡibü'l-ḡıbleteyn [A201a] ve Resülü's-şekāleyn,

Nazm

İmām ü pīşvāsı enbiyānuñ

Hümām ü muḡtedāsı aşfiyānuñ [P219a]

Neşr: Bu maḡūle medḡ ḡaḡḡında mādiḡa ḡıḡāb-ı ^c itāb-āmizle⁴²⁸⁹ 4290 قطعت عنقه dir. Du^cāy bu yüzden idicek müşrikine şerīk olmaḡ lāzım gelür ve kelāmında se'āmet ü şe'āmeti müḡim ü müş^cir olan ^c ibārāta i^c tibār idüp iḡtirāz üzerine olalar. Meşelā, kemān-ı

4282 “Kur'an okunduḡu zaman onu dinleyin ve susun ki size merhamet edilsin.” (Kur'ān-ı Kerīm, A'rāf, 7/204)

4283 “... hazır bulunup kulak veren kimseler ...” (Kur'ān-ı Kerīm, Kāf, 50/37)

4284 “Dinleyen söylenen sözü anlamıyorsa, anlatandan daha güzel ifade etmesi için beklentide bulunmamak gerek.”

4285 “Allah'a ve Resul'üne itaat eden doğru yola ermiş, onlara isyan eden yoldan sapmış olur.”

4286 “Kim Allah ve Resul'üne isyan ederse...” (Kur'ān-ı Kerīm, Nisā, 4/14)

4287 “Zamana sövmeyin.” (Müslim, Elfaz, 2)

4288 ḡaḡīḡatde P, H, Ş: -A.

4289 mādiḡa ḡıḡāb-ı ^c itāb-āmizle P, H, Ş: -A.

4290 “Boynunu vurdun.”

4291 “Bin yıl yaşa ve sürekli hayatta bâkî kal.”

Rüstem'e kavsi-ı kuzah demek gibi. Zîrâ ki kuzah şeytân-ı şümüñ esâmîsindendir ve müsebbihe didikleri uşbu' a sebbâba demek gibi ki sebb idicilik ma' nâsını müş' irdür. [Ş200a] Ve Medîne-i Münevvere'ye Yeşrib demek gibi ki ma' nâ-yı helâki iş'âr ider ve 'inebe kerm demek gibi, zîrâ kerm keremden me'hûzdur. Âb-ı 'ineb daği şâhibini sağı vü kerîm eyler diyüp tākine kerm dimişlerdür. Ve harîfân-ı piyâle ve esîrân-ı bâde-i kühen-sâleden biri bu bâbda dimişdür:

Nazm

' Aceb cevher degül mi cevher-i mey

Bağîl içerse olur Hâtem-i Tayy [H225a]

Neşr: Ve li-hâzâ Resülü'l-enâm 'aleyhi's-şalâtü ve's-selâm: ⁴²⁹² لا تسموا العنب الكرم
buyurmuşlardır. Ve Hâzret-i 'Ömer rağiya'llahu te'âlâ 'anh seyr ü seferinde bir tã'ife üzerine güzer idüp görür ki âteş yakup etrâfına cem' olmuşlar.

Mısra'

Bir iki çıplağ abdâl od bulıcağ çonarlar⁴²⁹³

Neşr: Güyâ ki pervânelerdür ki şem' i ortaya almışlar.

Mısra'

Alurlar ortaya pervâneler şem' -i şebistânı⁴²⁹⁴

Neşr: Hâzret-i 'Ömer eyitdi:⁴²⁹⁵“Es-selâmu 'aleyküm yâ ehle'z-zav”, taıayyurdan kaçup [P219b] “Yâ ehle'n-nâr” dimediler.⁴²⁹⁶ Ve Hârûn er-Reşîd oğlu Me'mûn'a misvâküñ cem' inden su'âl eyledi. Me'mûn eyitdi: “Zıdd-ı meħâsinik”.⁴²⁹⁷ Mesâvik dimenüñ şe'âmetinden ihtirâz eyledi. Ve ümerâdan ba'zı şahrâ vü deşti gül-geşt iderken bir dıraht görür, yanında olan [A201b] aşhâb-ı vefâ vü vifâkıñdan birine su'âl ider, meger şecere-i bîdmiş. “Şecere-i vifâk”, diyü cevâb virür. Hılâf-ı taıayyurından ihtirâz ider.

Bir gün Hâzret-i İbn ' Abbas'a eyitdiler:⁴²⁹⁸

Nazm

Nübüvvet tahtınıñ şâhib-külâhı

Sa' âdet çarhınıñ tâbende-mâhı

⁴²⁹² “Üzümü kerm diye isimlendirmeyiniz; çünkü kerm müslimdir.” (*Müslim*, Elfâz, 6–10)

⁴²⁹³ Bu mısra P'de yok.

⁴²⁹⁴ Bu mısra Ş'de yok.

⁴²⁹⁵ Neşr: Hâzret-i 'Ömer eyitdi A, P, H: -Ş.

⁴²⁹⁶ dimediler A, H, Ş: dimedi P.

⁴²⁹⁷ Me'mûn eyitdi: Zıdd-ı meħâsinüñ A, H, Ş: Me'mûn meħâsinüñ zıddıdır, dedi. P.

⁴²⁹⁸ Bir gün Hâzret-i İbn ' Abbas'a eyitdiler A, H, Ş: Bir gün Hâzret-i Risâlet-penâh P.

Neşr: “Eşref-i maḥlūḳāt ve mefḥar-i mevcūdātla sinn cihetinden nicesin, [Ş200b] ḳanḳıñuz ekber ve kimüñ sinin-i sinni ekşerdür?” İbn ‘ Abbas-ı sa‘ ādet-istinās eyitdi: “ Ḥāzret-i Resül şallallāhu ‘ aleyhi ve sellem ekber ü ‘ aẓamdur, ammā zamānen bu ḥaḳır aḳdemüm.”

Ve ḥandeyi bisyār ve dıḥkı ikşār eylemeye⁴²⁹⁹ ki Ḥāzret-i ‘ İzzet ‘ azzet kelimetuhu buyurur: ⁴³⁰⁰ فليضحكوا قليلا وليبكوا كثيرا Ve Ḥāzret-i Resül buyurdular: كثرة ⁴³⁰¹ الضحك تميت القلب و تذهب بهاء المؤمن [H225b]

Nazm

Gül-i ḥöd-rüy gülse gülşende

Varlığın yile virür ol ḥande

Neşr: Ve Ḥāzret-i Risālet-penāḥ ve Ḥabību’llāḥ bir gün nāgāḥ bir ḳavmüñ üzerine uğradılar ki taḥdīş idüp gülüşürler.⁴³⁰² Selām virüp buyurdular: اكثروا ذكر هادم ⁴³⁰³ اللذات Ol ḳavm eyitdiler: [P220a] “Yā Resūlu’llāḥ, ḥāmidü’l-lezzāt nedür?” Ḥāzret-i Resül buyurdu ki:⁴³⁰⁴ “Mevtdür.”

Beyt

خنده كه بى وقت كشاید كره

كريه ازان خنده بيهوده به⁴³⁰⁵

Neşr: Aḥvāl-i ‘ āleme ‘ ayn-ı ‘ ibretle nāzır olan ulü’l-ebşārdan ba‘ zı sırr-ı ḥālden dimişlerdür:

Beyt

Zehr-i mār-ı felegi sen de içersün bir gün

Gülme şāhum bu cihān ḳaldı mı gör Ḍaḥḥāk’a

Neşr: Ve demişlerdür: “Dıḥk nūr-ı⁴³⁰⁶ vechi izāle itmege ‘ illetdür ve girye sebeb-i raḥmet ü maḡfiretdür.” Nitekim ehl-i dillerden biri dimişdür:

Nazm

Giryeler lāyık ider merḥamet-i yāra beni

⁴²⁹⁹ “Eşref-i maḥlūḳāt ve mefḥar-i mevcūdātla sinn cihetinden nicesin, [Ş198b] ḳanḳıñuz ekber ve kimüñ sinin-i sinni ekşerdür?” İbn ‘ Abbas-ı sa‘ ādet-istinās eyitdi: “ Ḥāzret-i Resül şallallāhu ‘ aleyhi ve sellem ekber ü ‘ aẓamdur, ammā zamānen bu ḥaḳır aḳdemüm.” A, H, Ş: Ḥāzret-i Ebā Bekr’e ki evvel-i çār-yār ve “şānī işneyn iz ḥümā fi’l-gār” dur, eyitdi: “Yā Ebā Bekr, ben senden mi ekberin sen benden mi?” Ebū Bekr raḍiya’llāhu ‘ anh eyitdi: “Yā resūlallāḥ sen benden ekber ve a‘ zamsın. Ammā sinnen ben senden aḳdemüm ve ḥandeyi bisyār ve dıḥkı ikşār eylemeye P.

⁴³⁰⁰ “Artık az gülsünler de çok ağlasınlar.” (Kur’ân-ı Kerîm, Tevbe, 9/82)

⁴³⁰¹ “Çok gülmek kalbi öldürür ve müminin değerini giderir.”

⁴³⁰² gülüşürler A, H, Ş: gülüşürler idi P.

⁴³⁰³ “Lezzetleri sizden kesip alan ölümü çok düşünün.” (Tirmizî, Zühd, 4)

⁴³⁰⁴ Ḥāzret-i Resül buyurdu ki P: Resül buyurdular ki Ş: Buyurdular ki A, H.

⁴³⁰⁵ “Vakitsiz, gerçekleşen bir gülme yerine, ağlamak bu sebepsiz gülmeden daha iyidir.”

⁴³⁰⁶ Dıḥk nūr-ı A, P, Ş: Göz H.

Yaşı çoğ ola gülünc itmedi ağıyāra beni

Neşr: Huşūşā bir emr-i ġarīb ü ‘acīb vāsıtasınsız dıhık, [A202a] ġāyet ġarīb ü ‘acıbdür. Ve Hāzret-i Hāķķ’a hāmd itdüġi taķdīrce ‘ātısa tesmīt daġı hūķūķ-ı İslāmdandır. Ba‘zılar farz-ı ‘ayndur, dimişlerdür, ammā [Ş201a] ekşer-i ‘ulemā farz-ı kifāye olmasına zāhib olmuşlardır ve ‘ātısa añı def‘a teşmīt idüp ve üçüncüde mezkūmsun diye ve ‘inde’l-‘atış vechini eliyle yā şevbiyle taġmīr ide.

Fi’n-Naşıhātı

Bir hāķīm-i büzürgvār ü ‘ālī-miķdār ferzend-i ercümend-i dil-pesendine [H226a] eyitdi: “Ey püser ve ey cān-ı peder! Tāc-ı kibri farķuñdan müfāriķ eyle ki⁴³⁰⁷ berr ü ihsān-ı İlāhīye mazhar olasın ve a‘mālūñden ‘ayn-ı ġurūrı gider ki hūşūl-i āmāl-i nā-mütenāhīye vuşūl bulasın. Tāc-ı terki şadr-ı riyāsete ķo ki nişān-ı taşaddur budur. [P220b] Ve kūşe-i ‘uzleti elden ķoma ki ‘ālemde ‘izzet⁴³⁰⁸ odur. Herkes ki dār-ı fenāyı zīr ü zeber ider, lezzet-i infirād bulur. Ve herkes ki eķall-i kifāf ile iktifā ķılır, ‘āķıbet ķalbi liķā-yı Hūdā’ya mülāķī olur. Ve hilm ü rıfķ ve hūsn-i hūlķı pīşe vü endīşe eyleye ki cemī‘-i murādāt-ı dūnyevī ve sa‘ādāt-ı uġrevī anlara mebnīdür. ⁴³⁰⁹ إن سوء الخلق يجذب صاحبه في الدنيا الى العار و في من حسنت اخلاقه كثرت ارزاقه ve ⁴³¹⁰ من سعادة المرء ⁴³¹¹ من سعادة المرء ⁴³¹² Ve kelām-ı sa‘ādet-ġāyet-i sulţān-ı serīr-i risālet: ⁴³¹³ من سعادة المرء ⁴³¹⁴ bunlardan münbīdür.

Beyt

Hūlķla ādem gerekdür gül gibi hūş-būy ola

Tā ki ġülzār-ı cihān içre ġüşāde-rūy ola

Neşr: Ve tūmār-ı ihtiyāc ve dest-i hāceti bir kimseye ġüşāde ķıl ki, şafġa-i ‘izārı zīver-i hūsn-i şüretle ārāste ola. Ve ġayr u ihsānı [Ş201b] bir insāndan tevaķķu‘ eyle ki, ruhsāre-i hāli hūl-i cemālle zīb ü zīnet bula⁴³¹² ki: ⁴³¹³ اطلبوا الخير عند ⁴³¹⁴ حسان الوجوه

Nażm [A202b]

Anuñcün didi sulţān-ı şerī‘ at

⁴³⁰⁷ ki A, H, Ş: çıkar ki P.

⁴³⁰⁸ ‘izzet P: lezzet A, H, Ş.

⁴³⁰⁹ “Ahlākı ġüzel olanın rızķı bol olur.”

⁴³¹⁰ A, H, Ş: –P. ان سوء الخلق يجذب صاحبه في الدنيا الى العار و في الاخرة الى النار ve من حسنت اخلاقه كثرت ارزاقه

“Kötü ahlak, sahibini dūnyada utanmaya, āhirette ateşe ġötürür.”

⁴³¹¹ “ġüzel ahlākı ķişinin saadetlerinden biridir. Yumuşak huylu kimse neredeyse peygamber (gibi) olacaktı.”

⁴³¹² bula A, P, Ş: ola H.

⁴³¹³ “İyiliġi ġüzel yüzlülerden isteyiniz.” (Aclūñî, **Keşfü’l-hafâ**, I, s. 152)

Güzel yüzlüden iste olsa hâcet

Neşr: Ve melâḥat-i şüret leṭâfet-i sîrete [H226b] emâretdür ki: ⁴³¹⁴الظاهر عنوان

الباطن Ve ḥüsn-i ‘ unvân-ı nâme, luṭf-ı maẓmûnuna işaretdür. Nitekim dimişlerdür:

Mışra‘

دل عنوانه على طرسه⁴³¹⁵

Nazm

Bu sözi ḥōş dimişdür ol nigû-rû

Ki gelmez ḥüb-rûlardan yaman ḥû

Anuñ kim ola yüzi ḥüb u mehveş

Olur ḥüyı yüzinden daḥi dil-keş

Neşr: Ve isâ’et idene iḥsân eyle. Nitekim dimişlerdür:

Nazm

بدی را بدی سهل باشد جزا

[P221a] اکر مردی احسن الی من اسا⁴³¹⁶

Neşr: Ve ḥıṭâb-ı ‘ itâb-âmîz ü vaḥşet-engîzle şadıķuñdan âzürde-dil olma ki dimişlerdür: ⁴³¹⁷العتاب هدية الاحباب Ve ‘ itâb sebeb-i rüsûḥ-ı binâ-yı maḥabbet⁴³¹⁸ ve ⁴³¹⁹mücib-i şebât-ı esâs-ı meveddetdür.

Nazm

نازی زتوباشد و عتابی ازما

بی ناز و عتاب دوستی نتوان کرد⁴³²⁰

Neşr: Ve tehevvr ü ğafletle mürîş-i ‘ adâvet olan fi‘l ü ḳavlden ictinâb ideler ki devḫa-i maḥabbet erre-i cefâ vü eziyyetle kesilse, aşlâ aşlından nihâl-i vefâ bitmez ve cerâḫat-ı şamsâm-ı kelâm merhem-i dârüyıla iltiyâm ü iltihâm bulmaz.

Şi‘r

جراحات السنان لها التيام

ولا يلتام ماجرح اللسان⁴³²¹

⁴³¹⁴ “Dış, için aynasıdır.”

⁴³¹⁵ “Başlığı sahifesine (yazısına) delalet eder.”

⁴³¹⁶ “Kötülüğü, kötülük ile cezalandırmak en kolay yoldur; gerçekten mert isen, kötülöklere karşılık iyilik yap.”

⁴³¹⁷ “Paylama dostların hediyesidir.”

⁴³¹⁸ maḥabbet P, H, Ş: meveddet A.

⁴³¹⁹ neveddetür P, H, Ş: maḥabbetdür A.

⁴³²⁰ “Nazlanmak senin işin, öfkelenmek de benim işim. Nazlanma ve öfkelenme olmadan dostluk olmaz ki.”

⁴³²¹ “Kılıç yaraları iyileşir; fakat dilin açtığı yara iyileşmez.”

جراحی که زیتغ زبان رسد بدلی

بهیج مرهم راحت نکو نخواهد شد

میانه تووان کز زبان زدی زخمش

[Ş202a] بغير صحبت سنك و سبو نخواهد شد⁴³²²

Neşr: Ve bir ‘uğdedür ki Ʒalbden engüşt-i tedbîrle güşâde olmaz. [H227a]

Naẓm

ان رشته را متاب که در دل کره شود

در عقده میبج که نتوانیش کشود⁴³²³

[A203a]

چون رشته کسست می توان بست

لیکن بمیان کره بماند⁴³²⁴

Neşr: Erbâb-ı hikmet dimişlerdür: “Dıraht-ı mażarrat ne Ʒadar ki şâmiğ ola, tedbîr ü hîleyle Ʒal‘ olunmağ müyesserdür; ammâ nihâl-i kîne ki zemîn-i sînedē râsiğ ola, hiç bir çâreyile Ʒam‘ olunmağ ğayr-ı mutaşavverdür. Ve zehr-i helâhil egerçi semm-i Ʒâtildür, mażarratı tiryāk ile⁴³²⁵ zevâle Ʒâbildür; [P221b] ammâ ki zehr-i kîne bir tiryâkla sînedēn mündefi‘ olmağ mümtēni‘ dūr.

Naẓm

نهال کینه که در سینها نشانده شود

مقر رست و معین که برچه خواهد بود⁴³²⁶

درخت حقد بدان کونه میوه دارد

که طعم ان بمذاق دل کسی مرساد⁴³²⁷

Neşr: Hükemâ-yı büzürgvâr ve mücerribân-ı rûzgârdan biri dimişdür: “Kişi şadîğ ile ‘adâvet eyleyicek⁴³²⁸ şöyle gerekdür ki şoñra ‘adâvet şadâƷate mübeddel olıcağ baƷmağâ yüz ola.”

Laţîfe: Bir kelb-i ‘ağūra eyitmişler: “Vechi nedür ki ebnâ-yı cinsüñden bir şikâruñ kelb ile hırıldı ve ğavğâ ve ‘av‘ av ve ‘av‘ â zamânında yüzüñüñ bir cânibini

⁴³²² “Dil kılıcından gönle gelen yara, hiçbir merhem ile iyileşmez. Seninle ve sözlerinle yaraladığın kişi arasındaki hikâye, taş ve testinin hikâyesine benzer. (Taş testiği kırar ve testinin bir daha onarılması mümkün değildir.)

⁴³²³ “Gönlünde düğüme dönüşecek bir ipi hazırlama, zira ki ortaya çıkan düğümü çözezsın.”

⁴³²⁴ “Bir ip koparsa onu tekrar bağlayabilirsin; fakat ortasında bir düğüm kalır.”

⁴³²⁵ tiryāk ile A, H: tiryākât ile P, Ş:

⁴³²⁶ “Kin fidanları gönüllerde dikilirse, belli ve aşikârdır ki onlardan meyve olarak neler çıkar.”

⁴³²⁷ “Kin ve düşmanlık ağacında öyle bir meyve yetişir ki, tadı kimsenin damağına hoş gelmez.”

⁴³²⁸ eyleyicek P: idicek A, H, Ş.

tersine döndürürsin.” Eyitmiş: “İt nefsimizüñ hiddetiyle itdügünüñ işlere ba‘de zamānin itler gibi nādīm ü peşīmān olup ‘adāvet yine şadāqate mübeddel olıcağ bağmağa yüz gerek ki ol cānibi aña şağların.”

Ve miyān-ı hāğda [Ş202b] elif gibi istikāmet üzre olup kizb ü meynden perhiz eyle.

Nağm [H227b]

شرف راستی به بین که ز جاہ
شد الف حرف اول الله⁴³²⁹

الف راست صدر ایمان دید
قعر شرک از کجی بکاف رسید⁴³³⁰

Gidene toğrı yola yok bahāne
Ki toğrılık yarar iki cihāne⁴³³¹ [A203b]

Neşr: Ve ğıybetden perhiz eyle ki evveli ğayy ya‘ni gümrāhī ve āhiri bet, ya‘ni kaç‘-ı rağmet-i İlāhīdür.

Қıт‘a
من علا صوتہ بعیب اخیہ
حط مرقاه عن ذری الحب

[P222a] فاجتنبها لان فی التصحيف
غيبت الحب غيبة الجب⁴³³²

Neşr: Ve ‘ādil ol ki elif-i ‘ādil ‘amūd-ı mizān-ı ‘addür ve buña işāretdür ki bir cānibe dil-i fuğarā konmuşken bir cānibe ağırı altun qosalar, aña meyl eylemeyeler ve huzūr-ı erbāb-ı vefā ve cem‘ iyyet-i hullān-ı şafāyı ğanīmet bil.

Şi‘r
Ĝanīmet gör huzūr-ı dōstānı
Vefāsızdur vefāsız bil cihānı

Birez gün mühlet olduğca ecelden
Şafā sürmek gerek geldikce elden

⁴³²⁹ “Doğruluğın yüceliğine bak ki elif, Allah kelimesinin ilk harfi oldu.”

⁴³³⁰ “Elifin doğruluğu imandan anlaşılır (İman kelimesi elif harfiyle başlar), şirkin alçaklığı ise kâfin eğriliğinden anlaşılır.”

⁴³³¹ Bu beyit Güvāhî’ye aittir. (Bk. Hengirmen, s. 119)

⁴³³² “Kim kardeşinin ayıbını açıklarsa sevgi zirvesinden düşmüştür; bundan uzakdur, zira aybı ifşa etmek sevgiyi kuyunun dibine atar.”

Neşr: Ve cidd ü cehdi elden kıoma ki ‘âtil dâ’imâ tâli‘ in perîşân görür ve kesel üzere olan silk-i ma‘îşetini nâ-muntazam bulur.

Nazm

حاصل کاهل بود اه درون درکل حال

کز پریشانی خود جوید هلاک ملک و مال⁴³³³

Neşr: Nitekim merdân-ı meydân-ı hikmet dimişlerdür: “Pehlevân oldur ki pehlûsından tîr ü kemân eksük olmaya.” [H228a]

Nazm⁴³³⁴

Tekâsül itseñ işe dest şunma

Dimişler gelme gelme dönme dönme

İletmek dileyen işini başa [Ş203a]

Urur taşu başına başu taşu

Neşr: Ve hırş u şerehi terk it ki⁴³³⁵ şereh şüretâ şirretdür ve bir şerdür ki âhîri hâ’-i hâviyeden kinâyetdür.

Mışra‘

شهست انکه زدل رای او برون ارد⁴³³⁶

Neşr: Ve naşîbüñe kıânî‘ ü râzî olup ziyâdeye harîş ü müteķâzî olma kim hırş mücib-i hırmân ve hırş u hırmân, bu ikisi tev’emândur. [P222b]

Nazm

حرص و حرمان قرین یکدیگرست

حرص از جمله خلقها بترست⁴³³⁷

[A204a]

مردم از وصف حرص خوار شود

وز قناعت بزرگوار شود⁴³³⁸

Bilür ‘aklı olanlar bunı kıamu

Ki olmasa kıama‘ olmazdı kıamu⁴³³⁹

⁴³³³ “Tembel bir kıışinin hayatı, her durumda ah çekmekten ibarettir; kendi perîşanlığı yüzünden malını ve mülkünü da hebâ eder. Kışi bu kayıpların sebebini de kendi düzensizliği ve perîşanlığında aramalıdır.”

⁴³³⁴ Bu başlık altındaki iki beyit Güvâhî’ye aittir. (Bk. Hengirmen, ss. 97-98)

⁴³³⁵ Ve hırş ü şerehi terk it ki P, H, Ş: -A.

⁴³³⁶ “Onun gönlündeki duyguları ve kararlarını ortaya kııkararak, dışarı kııkararak...”

⁴³³⁷ “Hırs ve ümitsizlik her zaman birlikte ve yan yanalar. Hırs, tüm kötü huylardan beterdir.”

⁴³³⁸ “İnsanlar hırs yüzünden alçalırlar, elinde olanlarla memnun olan kanaatkâr insanlar ise yücelirler.”

⁴³³⁹ Bu beyit Güvâhî’ye aittir. (Bk. Hengirmen, s.134).

Egerçi taş yarar meşhürdur baş

Velî yarar tama‘ meşhürdur taş⁴³⁴⁰

Laṭife: Bir ṭammā‘a eyitdiler: “Şaḥābe-i güzinden rıdvānu’llāhi te‘ālā ‘aleyhim ecma‘in ḳanḳısına⁴³⁴¹ kemāl-i maḥabbet üzeresin?” Eyitdi: “Ḥazret-i ‘Alî’ye kerrema’llāhu vechehu.” Eyitdiler: “Fezā’il ü menāḳıbından nesini bilürsin?” Eyitdi: “Ancaḳ ol ḳadar bilürin ki nām-ı şerifinüñ evveli ‘ayndur ki zerdür ve āḫiri lî’dür ki baña dimekdür.”

Ve emāneti şî‘ār ve diyāneti dişār idin ki ḥā’in her ḥâlde merdûd ve ḥalḳ-ı Ḥudâ andan nâ-ḥoşnûddur.”

Nazm

هرکه درو طرح خیانت کریست

دین وی از عهد و امانت بریست⁴³⁴²

سکه مردی زدیانست بود

[H228b] قلبی مردم بخیانست بود⁴³⁴³

Neşr: Ve meclisde vāḳi‘ olan güft ü gūyı,⁴³⁴⁴ المجالسة بالامانة ḥadīş-i şerīfiyle ‘āmil olup ifşāsından teḥāşî eyleye ki [Ş203b]⁴³⁴⁵ حق ve قلوب الاحرار حصون الاسرار⁴³⁴⁶ Ve gıceyile olan muşāḥabeti, Ve الاسرار صوتها عن الاغيار

Mışra‘

كلام الليل يمحوه الیالی⁴³⁴⁷

kelimesi muḳtezāsınca gündüzün ḥāṭırına iḥṭār itme. Nitekim dimişlerdür: “Şarṭ-ı muşāḥabet oldur ki, [P223a]

Mışra‘

Añılmaya gide gıceki mācerā-yı seḫer

⁴³⁴⁰ Bu beyit Güvâhî’ye aittir. (Bk. Hengirmen, s.134).

⁴³⁴¹ Şaḥābe-i güzinden rıdvānu’llāhi te‘ālā ‘aleyhim ecma‘in ḳanḳısına A, P: Şaḥābe-i güzinden rıdvānu’llāhi te‘ālā ecma‘in ḳanḳısına Ş: kime H.

⁴³⁴² “İçinde ihanet ve hilekârlık olan insanların dinlerine, sözlerine ve genel anlamda hiçbir değerine güven olmaz.”

⁴³⁴³ “Mertlik dindarlıktan kaynaklıdır, sahtekârlık ise ihanettendir.”

⁴³⁴⁴ “Toplantı yerleri güvenilir yerlerdir, oralarda konuşulanlar emanet hükmündedir.” (Ebû Davud, Edeb, 32)

⁴³⁴⁵ “Hürlerin kalpleri sırların kaleleridir.”

⁴³⁴⁶ “Sırların hakkı yabancıardan korunmasıdır.” (Bk. Yılmaz, **Kültürümüzde Arapça ve Farsça Asıllı Vecizeler Sözlüğü**, s.253)

⁴³⁴⁷ “Gecenin sözlerini geceler siler.”

Hikāyet: Nūṣīrevāna eyitdiler: “Filān kimesne esrāruñızı i‘lān ü isrār ider.”
Buyurdı ki: “Anı derūn-ı h̄akde pinhān eyleñ, tā ol sırr-ı ser-beste genc-i revān gibi medfūn u nihān qala.”

Naẓm [A204b]

هرکه سازد ستر سلطان اشكار
زيرخاك تيرى پنهان خوشترست⁴³⁴⁸

سرنگه دارى سرت ماند بجای
زانکه حفظ سرنگهبان سرست⁴³⁴⁹

Neşr: Ve ‘amel ü mañşib-ı mülūke ḥarīş olma ki ekābir-i ḥükemā mañşib-ı mülūki ḥammāma teşbih itmişlerdür⁴³⁵⁰ ki dāḥil olan ḥāric ve ḥāric olan dāḥil olmaḡ ister. Ve mañşib-ı dūnyāya maḡrūr olma ki her devletüñ bir intikāli ve her kemālüñ bir zevāli vardır.⁴³⁵¹

Şi‘r
اذاتم امر دنى نقصه
توقع زوالا اذا قيل تم⁴³⁵²

Neşr: Ve her ṭāli‘üñ bir ufūli ve her nāzıruñ bir zübūli olur, firāz-ı evc توتى⁴³⁵³ و تنزع الملك ممن تشاء⁴³⁵⁴ dur. nuñ peyrevi ve nişib-i ḥaziz تشاء⁴³⁵⁵ من تشاء⁴³⁵³

Mışra‘
کنج و مار و کل و خار و غم و شادی بهمند⁴³⁵⁶

Neşr: Ve nitekim eş‘ār-ı ‘Arab’da vārid olmışdur: [H229a]

Şi‘r
فيوم علينا و يوم لنا
و يوم نسيء و يوم نسر⁴³⁵⁷

Neşr: Ve binā-yı ḥāne-i dūnyāya meyl ü i‘timād eyleme ki, her mülk şaded-i zevāde ve şeref-i intikāldedir. [Ş204a] ‘İmāreti fi’l-ḥaḡiḡa ḥarāb ve şerābı me’ālen serābdur.

⁴³⁴⁸ “Her kim ki padişahın gizlisini, sırrını açığa çıkartır, o kişi kara toprağın altına girerse yeğdir.”

⁴³⁴⁹ “Sır tutarsan kelleni uçurmazsın, zira ki sır tutmak başını da tutabilmenin garantisidir.”

⁴³⁵⁰ itmişlerdür P, H: eylemişlerdür A, Ş.

⁴³⁵¹ vardır P: -A, H, Ş.

⁴³⁵² “Bir iş tamamladığında eksikliği gider, tamam oldu dediğinde yok oluşunu bekle.”

⁴³⁵³ “Sen mülkü dilediğine verirsin.” (Kur’ân-ı Kerîm, Âl-i İmran, 3/26)

⁴³⁵⁴ “... ve mülkü dilediğinden geri alırsın.” (Kur’ân-ı Kerîm, Âl-i İmran, 3/26)

⁴³⁵⁵ nuñ peyrevi ve nişib-i ḥaziz تشاء⁴³⁵⁵ من تشاء⁴³⁵³ A, P, Ş: -H.

⁴³⁵⁶ “Hazinede yılan, gül, diken, sevinç ve üzüntü hepsi birlikteler, hepsi birlikte anlam bulurlar.”

⁴³⁵⁷ “Bir gün size, bir gün bizdir (devran döner), bir gün kötülüğe uğrar (üzülürüz) bir gün seviniriz.”

Nazm

نزلنا ههناثم ارتحلنا

[P223b] كذا الدنيا نزول و ارتحالا⁴³⁵⁸

Neşr: Ve bu reh-güzār-ı pür-‘iberde -ki memerr ü ma‘ber-ı kārībān renc ü miḥnetdür- meyl-i iḳāmet itme.

Nazm

هرکس که ره و رسم جهان نیک شناخت

از بهر اقامت اندر و خانه نساخت⁴³⁵⁹

این کهنه رباط را عمارت چه کنی

آخر چو بدیکرش باید پرداخت⁴³⁶⁰

Neşr: Ey yār-ı hūşyār⁴³⁶¹ ḥ‘āb-ı ḡafletden bīdār ol ki zamān tengdür.

Beyt

Çün cihān bākī degül olmaz zamāna ber-ḳarār

Furşatı fevt eyleme el virmiş iken rüzgār [A205a]

Neşr: Ve semend-ı rehvar-ı rūḥa sūvar ol ki müddet-i ‘ömr ḡāyet aḳşar ve merkeb-i beden lengdür. Tūşe iḥzār eyle ki mesāfe-i rāh dūr u dırāzdur ve idāve-i fenāyī āb-ı ḳanā‘ atle pür ḳıl ki tāb-ı āteş-i bādiye cān-güzārdur.

Nazm

ان طلب امروز زهر کوشه

کز پی فردات شود توشه⁴³⁶²

راه تو دور امد و منزل دراز

برک ره و توشه منزل بساز⁴³⁶³

Şi‘r⁴³⁶⁴

رایت خیال الظل اعظم عبرة

لمن كان فى علم الحقيقة راقى⁴³⁶⁵

⁴³⁵⁸ “Buraya misafir olup sonra buradan gidiyoruz; işte dünya da böyledir, geliş ve gidiş...”

⁴³⁵⁹ “Bu dünyanın kurallarını bilen kişi, dünyada kalıcı olup sonsuza dek ikamet etmek için ev kurmaz, beklentide bulunmaz”

⁴³⁶⁰ “Bu eski köşkün padişahlığı, saltanatı ne işine yarar ki? Nihayetinde bu görevi de başkasına teslim edip gitmen gerekiyor.”

⁴³⁶¹ Ey yār-ı hūşyār P: -A, H, Ş.

⁴³⁶² “Bugün her köşeden topladığın şeyler, yarının için gideceğin yolda, sana yolluk olacaktır. “

⁴³⁶³ “Senin yolun çok uzun ve evin çok uzaktadır; dolayısıyla bu yol için kendine yolluk, evine varmak için kendine yeterli yemek hazırla.”

⁴³⁶⁴ Şi‘r H, Ş: -A, P.

⁴³⁶⁵ “Hakikatin bilgisinde yükselen kişi için en büyük ibretin gölgenin hayali olduğunu gördüm.”

[H229b]

شخوص و اشباح تمر و تنقضى
وتفنى جميعا و المحرك باقى⁴³⁶⁶

Neşr: Ve şüret-perest olup her gedā-yı bî-ser ü pā ve her dervîş-i bî-berg ü nevāya çeşm-i haķāretle nazar⁴³⁶⁷ kıılma. Ve bi-ħükmi-i⁴³⁶⁸ الزوايا فى خبايا فى Her kilimde bir kelim ve her jendede bir zende taşavvur eyle ki, bîşe-zār-ı hikmetüñ şir-girleri dimişlerdür: ⁴³⁷⁰ اسد فى غريس و ⁴³⁶⁹ كم من جسد فى دريس

Naẓm [Ş204b]

هر بيثشه كمان مبر كه خاليست
شايد كه پلنك هفته باشد⁴³⁷¹

Ĥör baķma faķir ü dervîşe

Ne bilürsin ki şāh-zāde ola

[P224a]

Nemed içre mişāl-i āyine ol⁴³⁷²

Zihni rüşen zamîri⁴³⁷³ sāde ola

Neşr: Ve ehl-i faķruñ cenābı bi-muķtezā-yı ĥadiş-i şerif-i⁴³⁷⁴ الفقر فخرى refi⁴³⁷⁵ ü ‘ālî ve şāhlar dervîşlerüñ zıll-i ĥimāyetlerine penāh u ilticā ve anlaruñ velāyetlerine tevellāyıla memleket ü vilāyete vālî vü merci‘ -i ma‘ ālîdür.

Maṭla‘ [A205b]

Her gedā kim būriyā-yı fuķārā yürür kisvet aña

Salṭanat zarifetidin ĥācet imes ĥil‘ at aña

Ve bu deyr-i mükāfātda kimseye eziyyet ü isā’et ve mu‘ ādātı ‘ ādet eyleme ki ekābir-i meşāyihden ba‘ z-ı şāhib-i sa‘ ādet demişdür:

چون بد کردى مشوامين زافات

بدى را بد بود اخر مكافات⁴³⁷⁶

⁴³⁶⁶ “Şahıslar ve görüntüler gelir geçer ve yok olur gider; her şey yok olur, onları harekete geçiren şey bâkî kalır.”

⁴³⁶⁷ nazar A, H, Ş: -P.

⁴³⁶⁸ “Nice gizli (hazinelere) köşelerdedir.”

⁴³⁶⁹ Der-kenār: الدريس: cāme-i köhne P, Ş.

⁴³⁷⁰ Der-kenār: والغريس: bîşe P, Ş. “Nice cesetler kaybolmuş gitmiş ve aslanlar ormanda durmaktadır.”

⁴³⁷¹ Bu beyit P’de yok. “Zannetme ki her orman boş ve güvenilirdir, belki de içinde bir kaplan uyumuştur.”

⁴³⁷² āyine ol A, H, Ş: āyine-vār P.

⁴³⁷³ zamîri P: derüni A, H, Ş.

⁴³⁷⁴ “Fakirlik övüncümdür.” (Aclünî, **Keşfü’l-hafâ**, II, s. 113)

⁴³⁷⁵ refi‘ A, H, Ş: bülend P.

Neşr: Ve bi-muḳteżā-yı ḥadīş-i şerīf-i ⁴³⁷⁷ كما تدين تدان Her kiři itdügini bulur ve bi-muḳteżā-yı feḥvā-yı ⁴³⁷⁸ كيل الصاع با لصاع [H230a] Herkes aldugı kileyile virür ve ⁴³⁷⁹ الايادى قروض meşeli ile bu ma' nā mü'eyyid ve bu maḳāl mü'ekkiddür.

Mev' ıza-i Manzūme

1. Her işe kı1 besmeleyle ibtidā
Zikrūñ olsun dā'imā ḥamd-i Ḥudā

Ṭāhir ol dā'im şalāḥı pīşe kı1
Hem 'azāb-ı dūzaḥı endīşe kı1

Kāhil olma kı1 namāza ihtimām
Ṭur otur ehl-i şalāt ile müdām

İster iseñ artura ḳadrūñ Ḥudā
Rūz u şeb eyle tazarru' kı1 du' ā
[P224b]

5. Kim ki kār u pīşesin ' işyān ider
Şübhesiz ol rızḳına noḳşān ider
[Ş205a]

Ni' mete şükr ü belāya şabr kı1
Kim bulur andan cilā mir'āt-ı dil

Şükr ḳayd-ı ni' met-i mevcüdedür
Şabr şayd-ı ni' met-i mefḳüdedür

Kimseye kı1ılma sitem itme cefā
Dōst kı1ılmaz merdüm-āzārı Ḥudā

Şādī-i dünyāya mesrūr olma hiç

⁴³⁷⁶ “Kötülük yaparsan âfetler ve belalardan güvende olduğunu düşünme, zira ki bunun sonu kötülük ile cezalandırılmaktır.”

⁴³⁷⁷ “Borç verdiğin gibi borçlanırsın.”

⁴³⁷⁸ “Bir sa' (ölçek) bir sa' ile tartılır.”

⁴³⁷⁹ “Eller borçtur.”

İltifât-ı şâha mağrûr olma hîç

10. ‘Ömrüñ olsun dir iseñ gâyet⁴³⁸⁰ uzun

Eyle in‘âm u ‘atâ hâdden füzün

[A206a]

Şem‘ veş halkâ dilüñ itme dırâz

Rûz gibi eyleme ifşâ-yı râz

Ni‘metine kimsenüñ kılma hâsed

Ûkâdir iseñ kıl hâsed bâbını sed

Kimseyi zemm eyleyüp kadh eyleme

Kendüñi hem illere medh eyleme

Geç geçenden ibn-i vaqt ol gözle hâl

Hem yeme ferdâ gamın ferdâya şal

[H230b]

15. Gâyet eyle kem durur dirseñ eger

Kendü ‘aybın qor ilüñ ‘aybın arar

Virdüğüñi alma mânend-i bihâr

Yime kay kılduğuñi zenbûrvâr

Çok mizâh itme ki ol hiffet virür

Bakma hem nâ-mahreme gaflet virür

İtme iki zen arasından güzer

Ûılma hem aşılışı aşı nâzar

Zenleriyle kim ki çok şöhet kılar

Şâh ise kendüyi bî-hürmet kılar

⁴³⁸⁰ gâyet A, P, Ş: dâ’im H.

20. La' n ü ta' n ü kizb ü bühtān eyleme
Kimsenüñ qalbini vīrān eyleme

Hem qoma beytünde beyt-i ' ankebüt
Nāqış olur ol ziyād olduqça qūt
[P225a]

Atañı vü anañı cān-ı peder
Adlu adıyla çağırma qıl hāzer

Rīze-i nānı biraqma zīr-i pā
Düşeni alup yiseñ virür ğinā

Senden a' lānuñ öñine geqme hem
Eyle ednāya tevāzu' qıl⁴³⁸¹ kerem
[Ş205b]

25. Başıñ altına qoma şalvāruñı
Otururken şarma hem destāruñı

Dişüñ ile kesme hergiz rīşüñi
Tırnağıñla oynama hem dişüñi

Ayağ üzre key şağın ton giymeden
Qıl hāzer üstünde cāmeñ dikmeden
[A206b]

Pōst-ı sīr ü piyāzı qıl kerem
Ayağ altına biraqma yaqma hem

Āsitīn ü dāmene kim yüz siler
İki yaqa ıssı olmaz ol gider
[H231a]

30. Nān-ı serd ü gūşt ü helvā-yı ter
Arturur hıfzı vü zihni tīz ider

⁴³⁸¹ tevāzu' qıl A, H, Ş. tevāzu' la P.

Bir ʿazīze şordular nisyāndan
Didi kim kaçmağ gerek ʿişıyāndan

İştirākin görme cāʿiz şānenüñ
Şānesine urma el bīgānenüñ

Ġayr ile misvākde yoğ iştirāk
Kim işāretdür aña lafz-ı sivāk

Püf diyüp hergiz söyündürme çerāğ
Şemʿ dūdundan olur muhtel dimāğ

35. Ev süpürme hīç gice çekme emek
Hem cünüble ğam virür yemek yemek

Pes haţādur gice mirʾāta naţar
Yalıñız bir evde yatma kıl haţer

Müriş-i kılllet dürür nevm-i keşir
Gice ʿuryān yatmağ eyler hem faķir

Ay u ğün tutulsa hem kılma naţar
Ol naţardur gözlere ʿayn-ı zarar

ʿĀkıl iseñ eyleme tenhā sefer
Yalıñız gitmekde vardur çok haţar
[P225b]

40. Olmasun dirseñ zāmīründe ğubār
Ĥāk ü gille el yumağdan el yu var

El yüz üstine komağ mezmūmdur
Ġabğabı altına tutmağ şūmdur

İhtirâz eyle kıoma virür elem
Ayağ altına tırâşâ-yı kalem

Müşuñ artuğı durur ‘ âlemde sem
Miş ü üştür arasından geçme hem
[Ş206a]

Gice bîdâr ol tilâvet kııl seher
Oğuma seng-i mezârı kııl hazer
[H231b] [A207a]

45. Çok cimâ‘ u ‘ ıtr u ğam⁴³⁸² ekşi yemek
Pîr iderler âdemi bî-reyb ü şek

Burnuña yapışma çok virür melâl
Hem haleldür her çöpi itme hilâl

Mâ-ğaşal budur tutarsañ ğuş-ı cân
İdeyin hükümüñ medârını beyân

Ehl-i şer‘ anı ki müstaķbeğ görür
Tab‘ kim ol nesneden nefret kıılır

49. Mümkün olduğınca eyle ictinâb
Söz budur vallâhu a‘ lem bi’ş-şavâb

Ĥatm-i Kitâb⁴³⁸³

Şükr ü sipâs-ı Bârî ki neyyir-i a‘zam-ı felek-i cihândârî ve sa‘d-ı ekber-i sipihr-i kâmkârî şehriyâr-ı nâmdâr u tâcdâr ve pâdişâh-ı rûzgâr Sulţân Selim-i Şânî ve Süleymân-mekânî mefhar-i âl-i ‘Osmân ve el-‘aķlu’l-ĥadî ‘aşer fi-hâza’z-zamân zübde-i emâcidü’s-selâţin ve ĥahramânü’l-mâ’i ve’t-ţin ĥalleda’llâhu te‘âlâ mülkehu ve devletehu mâ-dâre’l-feleki’d-devvâr ve ceryü’l-feleki fi’t-teyyâr.⁴³⁸⁴ [P226a]

Beyt

⁴³⁸² ğam A, H, Ş: hem P.

⁴³⁸³ Ĥatm-i Kitâb A, H, Ş: Ĥâtıme P.

⁴³⁸⁴ ceryü’l-feleki fi’t-teyyâr A, H, Ş: sârü’l-feleki fi’t-teyyâr P.

بشیر معدلتش کر بشیر شرزه رسد

بشیر سیر کند بره راز پستانش⁴³⁸⁵

Nesr: Āfitāb-ı devlet ufq-ı iqbālden cilve gösterüp serir-i sa‘ādet ve mesned-i salṭanata sa‘ādetle cülüs-ı ḥümāyūnları tāriḥinde ki, Yūsuf-ı āfitāb-ı ‘ālem-tāb mizānı menzil itmişdi, ğavvāş-ı fikret imdād ile deryā-yı ma‘āniden bir dürr-i şāhvār ve [H232a] tışe-i endişe ile kân-ı imkândan dükkân-ı vücūda bir cevher-i [A207b] tābdār ibrāz u ihṛac olundu. Ya‘ni ‘unvān-ı nāme-i nāmī ḥātem-i ḥatm ile mu‘aven ve sāk-ı mesāk-ı kelām-ı girāmī ḥalḥal-i ihtitāmla müzeyyen oldu.

Fi‘t-tāriḥ [Ş206b]

Minnet Allāh’a bürüz idüp kümün-ı gaybdan

Cilveler kıldı yine biñ nāz ile bir nāzenin

Şādlar göz medler ebrū mīm ağız binī elif

Lām zülf ü şāne şedde noқта-i ḥāl ‘anberin

Gülsitān her faşlı her bābı *Şebistān-ı Ḥayāl*

Ravzadur ammā ki reşk-i ravza-i ḥuld-ı berin

Şüret-i dīvārveş dem-beste қalurdı eger⁴³⁸⁶

Naқşını bir reng ile görse nigāristān-ı Çin

‘Ārızın gülgüne-i ḥikmetle⁴³⁸⁷ tezyin eyleyüp

Dest-i қudret taқmış aña ḥātem-i gevher-nigın

Tiğ-ı itmām ile қazmış üstüne tāriḥini

Ḥamdü li‘llāh irdi pāyāna *Enīsü‘l-‘ārifin* (974/1566)

Nesr: Min ba‘d evlā vü aḥrā oldur ki ser-i fikreti ceyb-i ferāgate çeküp bülbül-i güyā-yı zebān bān-ı beyāndan⁴³⁸⁸ perrān ve tūṭi-i āl-fām-ı gülistān-ı maқāl kafes-i dehānda ḥamūş u lāl ola. Tā erbāb-ı elbāba taşdı‘ ü imlāl ile [P226b] kelāl ḥāşıl olmaya. Fe-emmā mekārim-i aḥlāḳ efāzıl-ı rüzgārdan ki şevb-i ‘aybdan

⁴³⁸⁵ “Sakin bir aslan, öfkeli bir aslana denk gelirse, kuzuyu memesindeki sütüyle besleyip doyururcasına öfkeli aslanı yatıştırır.”

⁴³⁸⁶ eger A, H, Ş: ebed P.

⁴³⁸⁷ ‘Ārızın gülgüne-i ḥikmetle A, P: ‘Ārız-ı gülgünuna ḥikmetle H, Ş.

⁴³⁸⁸ bān-ı beyāndan A, P: zebān-ı beyāndan H, Ş.

mu‘arrā ve meḥāsin-i şıfāt emāsil-i ‘ālī-miḳdārdan ki vaşmet-ı naḳşdan müberrālardır.

Nazm

راقم این نقش براءت نكار

ناظم این عقد نفاست نثار⁴³⁸⁹

Neşr: Bu ḥāk-i nihād-ı aḥlaşu’l-fu’ād ve eḳ‘afu’l-‘ibāduñ a‘ni bihi,⁴³⁹⁰

Nazm [A208a]

Efḳaru’n-nāsi ila’llāhi’l-Celīl

Pīr Meḥmed bin Pir Aḥmed bin Ḥalīl

Neşr: tevaḳḳu‘ı vü tazarru‘ı oldur ki ber-feḥvā-yı maḡzā-yı⁴³⁹¹ تامل العيب عيب sebīke-i aḳvāli sikke-i ḳabülle mersūm ve nāşıye-i ḥālī dāḡ-ı iḳbālle mevsūm olup ḳuşūr u fütūr vāḳi‘ olan maḳām ber-ḥaseb-i terāne-i,

Şi‘r

فلا تتسب ينقصي ان رقصي

علي مقدار تشييط الزمان⁴³⁹²

Neşr: ma‘zūr ve bi-mübteḡā-yı

Mışra‘

فاعين الرضاعن كل عيب كليله⁴³⁹³ [Ş207a]

Neşr: ḥaṭā vü zülül zeyl-i rızā vü iḡmāzla mestūr buyurula.

Beyt

زحل مرد مكم شد مسود اين دفتر

كرم نما نظرى كن مكوفيه نظر⁴³⁹⁴

Şimdiden şoñra tamām olsun kelām

Söz bu ortalıḳda ḳalsun ve’s-selām

El-ḥamdü lillāhi’l-Meliki’l-Vehhāb ‘alā-mā-hadānā li-ḥatmi’l-kitāb ve’s-şalātu ve’s-selāmu ‘alā men ūti’l-ḥikmeti’l-bāligati ve faşlu’l-ḥiṭāb ve ‘ala’llāhi ve ‘izzetehu’ṭ-ṭāhirīne ve’l-aşḥāb.⁴³⁹⁵

⁴³⁸⁹ “Bu bayrakların resimlerini çizen kişi, güzellik ve iyilikler dolusu bu sözleşmenin nâzırıdır.”

⁴³⁹⁰ Bu ḥāk-i nihād-ı aḥlaşu’l-fu’ād ve eḳ‘afu’l-‘ibāduñ a‘ni bihi P: eḳ‘afu’l-‘ibāduñ a‘ni bihi A, H, Ş.

⁴³⁹¹ “Ayıbı düşünmek ayıptır.”

⁴³⁹² “Dansımın azalması vaktin faaliyet miktarına bağlı değildir.”

⁴³⁹³ “Rıza (sevgi) gözü bütün kusurlara karşı kördür.”

⁴³⁹⁴ Bu beyit P’de yok. “Göz bebeğim bu defteri karaladı, bir merhamet et, bana bir bakış at.”

KAYNAKÇA

Abdulkadiroğlu, Abdulkerim. “Edebiyatta Metodoloji Açısından El Yazmaları ve Nadir Eserler Üzerine Notlar”, **Kültürümüzden Esintiler**, Anıl Matbaa ve Ciltevi, Ankara 1997.

Acarlıoğlu, Ahmet. **Ahlâk-ı Alâ’î’de Aile**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2010.

Adam, Baki. “Tevrat”, **DİA**, Cilt: 41, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2012, ss. 40-41.

Ahdî, **Gülşenü’ş-şuarâ**, hzl. Süleyman Solmaz, AKMB Yayınları, Ankara, 2005.

Ahmed Midhat Efendi, “Romancı ve Hayat”, **Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi III**, hzl. Mehmet Kaplan-İnci Enginün-Birol Emil, İstanbul, 1994, ss. 63-69.

Ahmed Rif’at Efendi, **Lügat-i Târihiyye ve Coğrafiyye**, İstanbul, 1299.

Ahterî Mustafa Efendi. **Ahterî-i Kebîr**, hzl. Ahmet Kırkkılıç-Yusuf Sancak, TDK Yayınları, Ankara, 2009.

Ak, Coşkun. **Muhibbî Dîvânı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987.

Akarsu, Bedia. **Ahlak Öğretileri**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1982.

Aksekî, Ahmet Hamdi. **Ahlâk Dersleri Ahlâk İlmi ve İslam Ahlâkı**, sad. Ali Arslan Aydın, Yasin Yayınevi, İstanbul, 2014.

Akverdi, Hamdi. **Sanatta Yaratma**, MEB Yayınları, Ankara, 1953.

⁴³⁹⁵ El-ğamdü lillâhi’l-Meliki’l-Vehhâb ‘alâ-mâ-hadânâ li-ğatmi’l-kitâb ve’ş-şalâtu ve’s-selâmu ‘alâ men üti’l-ğikmeti’l-bâligati ve faşlu’l-ğiğâb ve ‘ala’llâhi ve ‘izzetehu’ğ-ğâhirine ve’l-aşğâb. A, P, H: - Ş.

Algül, Hüseyin. **Ahlâk-ı Alâ'î Kınalızâde Ali Efendi**, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1974.

Alî Hilmî el-Dağıştânî, **Fihristü'l-Kütübi't-Türkiyye el-Mevcûdetü bi'l-Kütübhâneti'l-Hidiviyye**, Matbaatü'l-Osmâniyye, Kahire, 1306.

Âlî **Kühü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı**, hzl. Mustafa İsen, TDK Yayınları, Ankara, 1994.

Alî-Şîr Nevâyî, **Mecâlisü'n-Nefâyis I-II**, hzl. Kemal Eraslan TDK Yayınları, Ankara, 2001.

Altay, Ahmet. "Klâsik Dönem Osmanlı Siyasetnâme Geleneğine Genel Bir Bakış", **Turkish Studies**, 6/3 Summer 2011, ss. 1795-1809.

Altınpay, Hüseyin. **Hocazâde Abdülaziz Efendi Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi Fatih Ktp. 3467 (1A-60B)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa, 2008.

Anbarcıoğlu, Meliha. "Türk ve İran Edebiyatlarında Mihr ı Mah ve Mihr u Müşteri Mesnevileri", **Bellekten**, Cilt: 47, Sayı: 188, 1983, ss. 1151-1183.

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 20, Sayı: 1, 1972, ss. XXXI-XXXII.

Arat, Reşit Rahmeti. **Edib Ahmed b. Mahmud Yükneki Atebetü'l-Hakayık**, TDK Yayınları, Ankara, 2006.

Arat, Reşit Rahmeti. **Yusuf Has Hacip Kutadgu Bilig I Metin**, TDK Yayınları, Ankara, 2007.

Arnold, T. W. "Kâşifi", **İslam Ansilopedisi**, Cilt: 6, MEB Yayınları, Eskişehir, 1997, ss. 413-414.

Arslan, Ahmet. **Felsefeye Giriş**, Adres Yayınları, Ankara, 2011.

Arslan, Mehmet. “Divan Edebiyatında Nasihat-nâmeler (Pend-nâmeler ve Vak’a-nüvis Es’ad Efendi’nin Pend-nâmesi)”, **Türk Dili ve Edebiyatı Makaleleri**, Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2004, Sayı: 4, ss. 25-44.

Âşık Çelebi, **Meşâirü’ş-şuarâ (İnceleme-Metin)**, hzl. Filiz Kılıç, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 2010.

Atalay, Mehmet. “Ebu’l-feth el-Bustî’nin Kasîde-i Nûniyye’sinin Diyarbakırlı Saîd Paşa Tarafından Yapılan Türkçe Manzum Tercümesi”, **A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 27, 2005, ss. 145-146.

Ateş, Ahmet. “Metin Tenkidi Hakkında (Dasitân-ı Tevârih-i Âl-i Osman Münasebeti İle)”, **Türkiyat Mecmuası**, Cilt: VII-VIII, 1942, ss. 253-267.

Aumer, Joseph. **Verzeichnis der Orientalischen Handschriften in der K. Hof und Staatsbibliothek in München**, München, 1875.

Avçın, Mehmet. **Terceme-i Ahlâk-ı Muhsînî (1b – 99a) (İnceleme – Metin)**, Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya, 2011.

Avşar, Ziya. “Tenkitli Metin Neşrinde İmla Sorunu Üzerine Yeni Düşünce ve Öneriler”, **Turkish Studies**, Volume 3/6, Fall 2008, ss. 75-111.

Aydemir, Yaşar. **Behiştî Divanı**, Kültür Bakanlığı e-kitap, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10597,behistipdf.pdf?0> (erişim tarihi 08.09.2015)

Aydemir, Yaşar. Behiştî, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü Projesi, <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=959> (erişim tarihi: 27.01.2016).

Aydoğdu, Orhan. **Câmî-i Rûmî'nin Saadet-nâme Adlı Eseri (Metin/Sözlük) [1b-50a]**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 2014.

Ayvazoğlu, Beşir. **Aşk Estetiği**, Kapı Yayınları, İstanbul, 2013.

Azmî Pîr Mehmed. **Enîsü'l-ârifîn**, Süleymaniye Kütüphanesi Pertevniyal 474.

Azmî Pîr Mehmed. **Enîsü'l-ârifîn**, Süleymaniye Kütüphanesi Şehid Ali Paşa 1531.

Azmî Pîr Mehmed. **Enîsü'l-ârifîn**, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud 1720.

Azmî Pîr Mehmed. **Enîsü'l-ârifîn**, Avusturya Milli Kütüphanesi Mxt. 391.

Bağdatlı İsmail Paşa. **Hediyetü'l-Ârifîn**, Cilt 1, MEB Yayınları, İstanbul, 1951.

Baltacı, Cahid. **XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri**, Cilt: 1, Marmara Üni. İlahiyat Fak. Yayınları, İstanbul, 2005.

Batur, Atilla. **Ahlâkî Mesnevilerde İdeal İnsan Tipi**, Divan Kitap Yayınları, Kütahya, 2010.

Bergstrasser, Gotthelf. **Metin Tenkidi ve Yazma Metinleri Yayınlama İlkeleri**, hzl. Muhammed Hamdî el-Bekrî, çev. Eyyüp Tanrıverdi, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2011.

Beyânî Mustafa b. Cârullâh, **Tezkiretü's-şuarâ**, hzl. İbrahim Kutluk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997.

Beyânî, **Tezkiretü's-şu'arâ**, hzl. Aysun Sungurhan, Kültür Bakanlığı e-kitap. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10732,girispdf.pdf?0> (erişim tarihi: 10.11.2015)

Beyzadeoğlu, Süreyya. **Lütfiyye**, Bedir Yayınları, İstanbul, 2004.

Bice, Hayati. **Hoca Ahmed Yesevi Divan-ı Hikmet**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2010.

Bilgegil, Kaya. **Edebiyat Bilgi ve Teorileri**, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1989.

Biltekin, Halit. **Şeyhi Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2003.

Birişik, Abdulhamit. “Osmanlıca Tefsir Tercümelere ve Hüseyin Vâiz-i Kâşifî'nin Mevâhib-i Aliyye'si”, **İslami Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 17, Sayı: 1, 2004, ss. 53-68.

Blochot, Edgar. **Catalogue des Manuscrits Turcs de la Bibliotheque Nationale**, II, Paris, 1933.

Bosnavî Ömer Efendî, **Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinîn**, Kütahya Vahidpaşa İl Halk Ktp., 43 Va 717.

Browne, Edward G., **A literary History of Persia**, Volume III, Cambridge At The University Press, London, 1956.

Bursalı Mehmed Tahir. **Ahlâk Kitaplarımız**, İstanbul, 1325.

Bursalı Mehmed Tahir. **Osmanlı Müellifleri**, 3 Cilt, hzl. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı, Bizim Büro Yayınları, Ankara, 2009.

Bursalı Mehmet Tahir. **Siyâsete Müteallik Âsâr-ı İslâmiyye**, Kader Matbaası, İstanbul, 1332.

Bülbül, Tuncay. **Hümâyûn-nâme (İnceleme-Tenkitli Metin)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2009.

Can, Yılmaz ve Recep Gün. **İslam Sanatına Giriş**, Dem Yayınları, İstanbul, 2009.

Canatan, Kadir. **İslam Siyaset Düşüncesi ve Siyasetnâme Geleneği**, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2014.

Cebecioğlu, Ethem. **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2004.

Ceyhan, Âdem. **Bedr-i Dilşad'ın Murâd-nâmesi**, MEB Yayınları, İstanbul, 1997.

Ceyhan, Âdem. “Âlim ve Şair Bir Osmanlı Müderrisi: Pîr Mehmed Azmî Bey ve Eserleri”, **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, 1, İstanbul, 1999, ss. 243-286.

Ceyhan, Âdem. **On altıncı Asır Osmanlı Âlimlerinden Azmî Pîr Mehmed Bey ve Divanı**, Manisa, 2006.

Ceyhan, Âdem. “Azmî'nin Kırk Hadis Tercümesi”, **Prof. Dr. Abdülkadir Karahan'ın Anısına Uluslararası Divan Edebiyatı Sempozyumu 27-28 Mayıs**, Beykoz Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s. 131-154.

Ceyhan, Âdem. “Kanunî'nin Bir Gazelinin Yankıları”, **Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 2, 2010, ss. 33-60.

Ceyhan, Âdem. **Hazret-i Ali'nin Yüz Sözü Gül-i Sad-berg**, Buhara Yayınları, İstanbul, 2011.

Ceyhan, Âdem. **Türk Edebiyatı'nda Hz. Ali Vecizeleri**, Öncü Kitap, Ankara, 2006.

Ceyhan, Âdem. “17. Asra Ait İki Kitapçık: Nasreddin Hoca “Hikâye”leri ve Türk Atasözleri”, **Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi** Cilt:9, Sayı:2, Ekim, 2011, ss. 121-160.

Christine Van Ruymbeke, “Kashifi's Forgotten Materpice: Why Rediscover the Anvâr-i Suhaylî”, **Iranian Studies**, Volume 36, Sayı: 4, 2003, ss. 571-588.

Coşkun, Menderes. “Son Klasik Dönem-Estetik Nesir”, **Türk Edebiyat Tarihi**, Kültür Bak. Yayınları, Ankara, 2006, ss. 567-577.

Coşkun, Sezai. “Yeni Türk Edebiyatının Oluşum Döneminde Edebiyat-Ahlâk İlişkisi Bağlamında Gerçekleşen Tartışmalar”, **Dil ve Edebiyat Dergisi**, Sayı: 1, 2010, ss. 83-84.

Coşkun, Vildan S. “Zâtî”, **DİA**, Cilt: 44, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2013, ss. 150-151.

Çağrı, Mustafa. “Ahlâk”, **DİA**, Cilt: 2, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1989, ss.1-9.

Çağrı, Mustafa. “Bostanzâde Yahyâ Efendi”, **DİA**, Cilt: 6, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1992, ss. 311-312.

Çağrı, Mustafa. “Edep”, **DİA**, Cilt: 10, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1994, ss. 412-414.

Çağrı, Mustafa. “İhyâü Ulûmi’-d-Dîn”, **DİA**, Cilt: 22, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2000, ss. 10-13.

Çağrı, Mustafa. “Tehzîbü’l-Ahlâk”, **DİA**, Cilt: 40, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2011, ss. 328-330.

Çağrı, Mustafa. **Ana Hatlarıyla İslâm Ahlâkı**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2012.

Çağrı, Mustafa. **İslam Düşüncesinde Ahlâk**, Dem Yayınları, İstanbul, 2013.

Çaldak, Süleyman. “Eski Türk Edebiyatında Nesir (Düz Yazı)”, **Eğitim**, Yıl: 7, Sayı: 75-78, Ankara, 2006, ss. 74-90.

Çapan, Pervin. **Mustafa Safâyî Efendi Tezkire-i Safâyî (Nuhbetü’l-Âsâr Min Fevâ’idi’l-Eş’âr İnceleme-Metin-İndeks)**, AKMB Yayınları, Ankara, 2005.

Çavuşoğlu, Mehmed ve Tanyeri, M. Ali. **Hayretî Divan Tenkidli Basım**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1981.

Çavuşoğlu, Mehmed ve Tanyeri, M. Ali. **Zafî Divan (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon) Gazeller**, III. Cild, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1987.

Çavuşoğlu, Mehmed. “Bir Divan Neşri Üzerine Notlar”, **Erdem**, Cilt: I, Sayı: 3, Eylül 1985, ss. 801-824.

Çavuşoğlu, Mehmed. **Yahya Bey Divan Tenkidli Basım**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1977.

Çelebioğlu, Âmil. “Akşemseddin-zâde Hamdullah Çelebi ve Pend-nâme’si”, **Akşemseddin Sempozyumu Bildirileri**, Akşemseddin Hazretleri Vakfı Yayınları, Ankara, 1990.

Çelebioğlu, Âmil. “Kıyafe(t) İlmi ve Akşemseddinzâde Hamdullah Hamdî ile Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın Kıyâfetnâmeleri”, **Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları**, MEB Yayınları, İstanbul, 1998.

Çetindağ, Yusuf. **Ali Şir Nevâî’nin Osmanlı Şiirine Etkisi**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2006.

Çınar, Bekir. **Taşlıcalı Yahya Gencîne-i Râz (İnceleme-Metin)**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 1995.

Çiftçi, Cemil. **Mâcuncuzâde Mustafa Efendi Malta Esirleri Ser-Güzeşt-i Esîr-i Malta**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2013.

Çörekçi, Semra. **A Tribute to Kingly Virtues of Sultan Ahmed I (r:1603-1617): Hocazade Abdülaziz Efendi (d.1618) and His Ahlak-ı Sultan Ahmedi**, İstanbul Şehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2012.

Demiralay, Mehmet. **Hüdâyî-i Kadîm (16. Yy) ve Dîvânı İnceleme-Tenkidli Metin**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2007.

Devellioğlu, Ferit. **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Aydın Kitabevi, Ankara, 2013.

Dikmen, Füsun. (ed.). **Devlet ve Aile Ahlakı Kınalızâde Ali Efendi**, Tutku Yayınevi, Ankara, 2010.

Dilçin, Cem. **Yeni Tarama Sözlüğü**, TDK Yayınları, Ankara, 2013.

Dilek, Muhammet. **Hocazâde Abdülaziz Efendi'nin Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi (Süleymaniye Ktp. Fatih Bl. nr.3467, vr.166a-277b)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa, 2014.

Doğan, Enfel. **Ahlâk-ı Alâî (Metin-Sözlük-Sentaks İncelemesi)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2006.

Doğan, Özlem. **Etik-Ahlâk Felsefesi**, İnkılâp Kitapevi, İstanbul, 2004.

Dr. Rudolph Peiper, **Kapitel vo der Freigebigkeit von Pir Mohammed Bin Pir Ahmed Bin Chalil aus Brussa**, Breslau, 1848.

Dr. Wilhem Pertsch, **Die Orientalischen Handschriften der Herzoglichen Bibliothek zu Gotha, Zweiter Theil: Die Türkischen Handschriften**, Wien, 1864.

Ebû Bekr Muhammed B. Cafer b. Sehl el-Harâitî, **Mekârim-i Ahlâk: Ahlak Hadisleri**, ter. Kasım Yürekli, Nesil Yayınları, İstanbul, 2012.

Ebulfazl Defterî, **Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinî**, Süleymaniye Ktp. Ayasofya nu. 2828.

Ece, Selami. **Klasik Türk Edebiyatı Araştırma Yöntemleri I-II**, Eser Basım Yayın Dağıtım Matbaacılık, Erzurum, 2015.

Eğri, Sadettin. “Lâmiî Çelebi ve Şerefü’l-insân’ı”, **Yedi İklim**, Sayı: 67, Ekim 1995, ss. 45-46.

Eğri, Sadettin. **Lâmiî Çelebi Şerefü’l-İnsân**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler, Ankara, 1997.

Er, Fatma. “Enîsü’l-Ârifin (Arifleri Dostu) Yazma Tanıtımı”, **DEM Dergisi**, Sayı: I, 2007, ss. 48-51.

Er, Şaban. **Se’âdetnâme Yavuz Sultan Selîm Hân ve Kânûnî Sultân Süleymân Hân’ın Gazâları, Kütahyalı Firâkî Abdurrahmân Çelebi**, Kutup Yıldızı Yayınları, İstanbul, 2013.

Erdem, Hüsameddin. “Osmanlıda Ahlâk ve Bazı Ahlâk Risaleleri”, **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 10, 2000, ss. 25-64.

Erdem, Hüsameddin. **Son Devir Osmanlı Düşüncesinde Ahlâk**, Sebat Ofset Matbaacılık, Konya, 1996.

Erdem, Hüsametdin. “Ahlâk-ı Adudiyye”, **DİA**, Cilt: 2, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1989, s. 14.

Ergun, S. Nüzhet. **Türk Şairleri**, Cilt: 2, İstanbul, 1936-1945.

Ersoylu, Halil. **Cem Sultan’ın Türkçe Divan’ı**, TDK Yayınları, Ankara, 1989.

Erünsal, İsmail E. “Tâcîzâde Câfer Çelebi”, **DİA**, Cilt: 39, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2010, s. 353-56.

Fahri, Macid. **İslam Ahlak Teorileri (Ethical Theories in İslam)**, çev. Muammer İskenderoğlu ve Atilla Arkan, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2004.

Fajic, Zejnil. **Catalogue of the Arabic, Turkish, Persian and Bosnian Manuscripts in the Ghazi Husrev-Bey Library in Sarajevo**, Tome III, Sarajevo, 1991.

Fazlıoğlu, Őukran. “Ta‘lím ile İrşâd Arasında: Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın Medrese Ders Müfredatı”, **Dîvân İlmî Araştırmaları**, Sayı: 18 (2005/1), ss. 115-173.

Fevrî. **Dîvân**, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Revan Köşkü, nu. 763.

Fiğlalı, Ethem Ruhi. “İsnâaşeriyye”, **DİA**, Cilt: 23, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2001, s. 142-147.

Firâkî, **Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinî**, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, TY 3773.

Flügel, **Die Arabischen, Persischen und Türkischen Handschriften der Kaiserlich-Königlichen Bibliothek zu Wien**, III, Wien, 1867.

Galitekin, Ahmet Nezh. **Hadîkatü'l-Cevâmi‘ İstanbul Câmileri ve Diğer Dînî-Sivil Mimârî Yapılar Ayvansarâyî Hüseyin Efendi Alî Sâtı Efendi Süleymân Besîm Efendi**, İŞaret Yayınları, İstanbul, 2001.

Genç, Mehmet. “Mukâtaa”, **DİA**, Cilt: 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006, ss. 129-132.

Goldziher, İ., “Edeb”, **İslam Anislopedisi**, Cilt: 4, MEB Yayınları, Eskişehir, 1997, ss.105-106.

Göktürk, Akşit. **Çeviri: Dillerin Dili**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1994.

Gölpınarlı, Abdülbaki. “‘Fütüvvetnâme-i Sultani’ ve Fütüvvet Hakkında Bazı Notlar”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, XVII/1-4 (1955), ss. 127-155.

Gölpınarlı, Abdülbâki. **Hafız Divanı Şirazi**, MEB Yayınları, İstanbul, 1992.

Gölpınarlı, Abdülbâki. **Fuzûlî Dîvânı**, İnkilâp Kitabevi, İstanbul, 2005.

Götz, Manfred. **Verzeichnis der Orientalischen Handschriften in Deutschland, Band XIII, 2, Türkische Handschriften**, Wiesbaden, 1968.

Güngör, Şeyma. **Fuzûlî Hadikatü’s-süedâ**, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 1987.

Güngör, Zülfikar. “Beyânü’l-Hak’dan: Mevlâna Hüseyin Vâiz ve Tefsir-i Hüseyinî”, **Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, Ankara, 2002, ss. 363-68.

Gürgendereli, Müberra. **Mostarlı Hasan Ziyâ’î Divanı**, Kültür Bakanlığı, e. kitap, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10629,metinpdf.pdf?0> (erişim tarihi: 25.06.2015).

Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî, **Vefeyât-ı Ayvansarâyî**, hzl. Ramazan Ekinci, Buhara Yayınları, İstanbul, 2013.

Handmir, **Tarihu Habibü’s-siyer Fi Ahbari Efradi Beşer**, Cilt: 4, Tahran, 1333.

Hengirmen, Mehmet (hzl.). **Güvâhî Pendnâme**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983.

Hocazâde Abdülaziz, **Ahlâk-ı Sultan Ahmedî**, Süleymaniye Ktp. Fatih 3467.

Horata, Osman. “Klâsik Edebiyatımıza Ait Metinlerin Neşrinde Karşılaşılan İmlâ ile İlgili Bazı Problemler”, (I. Eski Türk Edebiyatı Kollojyumu’nda – 17-18 Ocak 1992 İlesam, Ankara).

<http://193.254.228.71/Yordam.htm> (05.03.2016).

https://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=104015(erişim tarihi: 02.03. 2016)

https://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=88447(erişim tarihi: 04.03. 2016)

https://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=88548(erişim tarihi: 05.03. 2016)

https://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=97217(erişim tarihi: 07.03. 2016)

Hüseyin Vâiz Kâşifî, **Ahlak-ı Muhsinî**, University of Michigan, 1516.

Hüseyin Vâiz-i Kaşifi, **Ahlak-ı Muhsini**, Bombay, 1300.

İbrahim Cûdî Efendi, **Lügat-ı Cûdî**, TDK Yayınları, Ankara, 2006.

İçöz, Elzem. **Taşköprizâde'nin Şerhu Ahlâk-ı Adudiyye Adlı Eseri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2007.

İlgürel, Sevim. "Hibrî, Abdurrahman Efendi", **DİA**, Cilt: 17, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1989, ss. 4216-428.

İmamoğlu, Ragıp. **İyilerin Ahlâkı (Ahlaku'l-Muhsinîn)**, I. Kısım, Doğu Matbaası, 1965.

İmam Eş-Şevkânî El-Fevâid El-Mecmua Fi'l-Ehâdîs El-Mevdua Mevzu Hadisler, ter. Mehmet Emin Akın, Medarik Yayınları, İstanbul, 2012.

İmam Gazalî, **İhyau Ulûmi'd-dîn**, Cilt: 1, ter. Ahmed Serdaroğlu, Bedir Yayınları, İstanbul.

İnce, Adnan. "Tenkitli Metin Kurmada Karşılaşılan Güçlükler ve Çözüm Önerileri", (Eski Türk Edebiyatı Kollojumu'nda – 17-18 Ocak 1992 İlesam, Ankara).

İnci Koçak, **Al-Hariri'nin Makâmât'ındaki Bazı Atasözleri ve Deyimler**, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Ankara, 1982, XX X /1-2, ss. 185-192.

İpekten, Haluk, **Divan Edebiyatında Edebî Muhitler**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1996.

İpekten, Haluk. **Karamanlı Nizâmî Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1974.

İpşirli, Mehmet. **Selânikî Tarihi**, Cilt: 1, TTK Yayınları, Ankara, 1999.

İsen, Mustafa (hzl.). **Kühü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı**. AKM Yayınları, Ankara, 1994.

İsen, Mustafa. "Estetik Nesir", **Türk Edebiyat Tarihi**, Cilt: 2, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2006, ss. 81-90.

İsen, Mustafa – Kurnaz, Cemal. **Şeyhî Divanı**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1990.

İsmail b. Muhammed el-Aclûnî, **Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs** I-II, Beyrut, 1433/2012

İz, Fahir. "Macuncuzâde Mustafa'nın Malta Anıları", **TDAY Belleten**, 1970, ss. 69-122.

İz, Fahir. **Eski Türk Edebiyatında Nesir**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1996.

İzgi, Cevat. **Osmanlı Medreselerinde İlim**, Cilt: 1, İz Yayıncılık, İstanbul, 1997.

Kaçalin, Mustafa. **Âhî (1476-1517) Divanı**, Kültür Bakanlığı, e-kitap, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10590,ahidivanimustafakacalinpdf.pdf?0> (erişim tarihi: 04.08.2015).

Kaf-zâde Fâizî, **Zübdetü'l-Eş'âr**, hzl. Bekir Kayabaşı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya, 1997.

Kahraman, Ahmet. “Ahlâk-ı Alâî”, **DİA**, Cilt: 2, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1989, ss. 15-16.

Kallek, Cengiz. “Hisbe”, **DİA**, Cilt: 18, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1998, ss.133-143.

Kanar, Mehmet. **Osmanlı Türkçesi Sözlüğü**, Say Yayınları, İstanbul, 2009.

Kanar, Mehmet. **Büyük Farsça Sözlük**, Say Yayınları, İstanbul, 2012.

Kandemir, Yaşar .“Fâtıma”, **DİA**, Cilt: 12, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1995, s. 219-223.

Kaplan, Mahmut. “Türk Edebiyatında Manzum Nasihat-nâmeler”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 11, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss. 791-799.

Kaplan, Mahmut. **Ahlâk Kitaplarımız**, Malatya, 2002.

Kaplan, Mahmut. **Hayriyye-i Nâbî**, AKM Yayınları, Ankara, 2008.

Kaplan, Mustafa (hızl.). **Mevâkib Tefsîri**, Cilt: 1, Cihangir Yayınları, İstanbul, 2012.

Karagöz, İsmail vd. **Dinî Kavramlar Sözlüğü**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2010.

Karaismailoğlu, Adnan. “Hüseyin Vâiz-i Kâşifi”, **DİA**, Cilt: 19, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1999, ss. 16-18.

Karaismailoğlu, Adnan. **Mevlânâ Mesnevi**, Cilt: 6, Akçağ Yayınları, Ankara, 2007.

Karatay, Fehmi Edhem. **Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu**, Topkapı Sarayı Müzesi Yayınları, İstanbul, 1961.

Karavelioğlu. Murat A. **Şem'î Divânı**, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yayınları, İstanbul, 2014

Kartal, Abdullah. "Bursa'da Bosnalı Bir Melâmî Abdullah Bosnevî Hayatı, Eserleri ve Bir Kasidesi", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 6, 1994, ss. 297-304.

Kartallıoğlu, Yavuz. **Klasik Osmanlı Türkçesinde Eklerin Ses Düzeni (16, 17 ve 18. Yüzyıllar)**, TDK Yayınları, Ankara, 2011.

Kâtip Çelebi, **Keşfü'z-Zunûn**, 5 Cilt, ter. Rüştü Balcı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2013.

Kavakçı, Yusuf Ziya. **İslâm Araştırmalarında Usul**, Emel Matbaacılık, Ankara, 1976.

Keene, H.G. **Akhlâk-ı Muhsinî or The Morals of The Beneficent Literally Traslated From The Persian of Husain Vâiz Kâshifi**, Hertford (Austin), 1850.

Keene, H.G. **Akhlâk-i Muhsinî, or, The morals of the beneficent**, London, 1867.

Kemalpaşazâde, **Kemalpaşazâde Divânı**, hzl. Ahmed Cevdet, İkdâm Matbaası, İstanbul, 1313/1895.

Kesik, Beyhan. "Bazı Şiir Mecmualarından Hareketle Basılı Divanlarda Bulunmayan Bâkî Mahlaslı Şiirler-II", **Turkish Studies**, Volume 8/13 Fall 2013, ss. 337-350.

Kılıç, Atabey. "Günümüzde Metin Neşri ve Problemleri Üzerine Düşünceler", **GÜ Kırşehir Eğitim Fak. Dergisi**, Nu: 1, Kırşehir, 2004, ss. 331-345.

Kılıç, Hulusi. "Harîrî", **DİA**, Cilt: 16, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1997, ss. 191-192.

Kılıç, Recep. **Ahlâkın Dini Temelleri**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2012.

Kınalızâde Hasan Çelebi, **Tezkiretü's-şu'arâ**, Tenkitli Metin B, hzl. Aysun Sungurhan, Kültür Bakanlığı e-kitap. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10739,tsmetinbpdf.pdf?0> (erişim tarihi: 04.03.2016).

Kocaer, Sibel. **Pendnâme-i Azmî'nin Osmanlı Nasihatnâme Geleneğindeki Yeri**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, Ankara, 2009.

Koç, Mustafa. **Kınalızâde Ali Çelebi Ahlâk-ı Âlâ'î**, Klasik Yayınları, İstanbul, 2007.

Koç, Turan. "Sanat", **DİA**, Cilt: 36, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 90-93.

Koçin, Abdulhakim. **Zaîfî ve Bustân-ı Nasâyih'î (İnceleme-Tenkitli Metin)**, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1991.

Komisyon, "Azmi, Pir Mehmed", **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, Cilt: 1, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1977, s. 269

Komisyon, "Firâkî" **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, Cilt: 3, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1979, s. 237.

Konukçu, Enver. "Ebü'l-fazl el-Allâmî", **DİA**, Cilt: 10, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1994, s. 313-314.

Korkmaz, Zeynep. "Eski Osmanlı Kaynaklarının Yayınında Transkripsiyonla İlgili Değerlendirmeler", **Türkoloji Dergisi**, Cilt: VIII, 1979, ss. 67-78.

Kortantamer, Tunca. “Genç Edebiyat Araştırmacısının Yanlışları”, **Türklük Araştırmaları Dergisi**, Cilt: VII, Marmara Üni. Fen-Edebiyat Fak. Yayını, İstanbul, 1993, ss. 253-267.

Köksal, Fatih. **Eski Türk Edebiyatında Tenkit ve Teori**, Kesit Yayınları, İstanbul, 2012.

Köprülüzade Mehmet Fuat, “Anadolu’da Türk Dili ve Edebiyatının Tekâmülüne Umumi Bir Bakış III”, **Yeni Türk Mecmuası**, 1933, ss. 534-553.

Kösem, Kevser. **İsmail Müfit b. Ali el-İstanbuli’nin Şerhu Ahlâk-ı Adudiyye Adlı Eseri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2008.

Krafft, Albrecht. **Die Arabischen, Persischen und Turkischen Handschrifte der K. K Orientalischen Akademie zu Wien**, Wien, 1842.

Kur’ân-ı Kerîm Meâli, hzl. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007.

Kut, Günay ve Bayraktar, Nimet. **Yazma Eserlerde Vakıf Mühürleri**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1984.

Kut, Günay. “Lâmiî Çelebi”, **DİA**, Cilt: 27, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2003, ss. 96-97.

Kut, Günay. **Alî Şîr Nevâyî Garâ’ibü’s-Sıgar İnceleme-Karşılaştırma Metin**, TDK Yayınları, Ankara, 2003.

Küçük, Sabahattin. **Bâkî Divânı**, TDK Yayınları, Ankara, 1994.

Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi, hzl. İbrahim Canan, Akçağ Yayınları, Ankara, 1993.

Latifî, **Tezkiretü’ş-su‘arâ ve Tabsıratü’n-nuzamâ**, hzl. Rıdvan Canım, AKMB Yayınları, Ankara, 2000.

Levend, Agâh Sırrı. **Ali Şir Nevaî Divanlar ile Hamse Dışındaki Eserler**, Cilt: IV, Ankara, 1968.

Levend, Agâh Sırrı. “Dinî Edebiyatımızın Başlıca Ürünleri”, **TDAY Belleten**, 1972, ss. 35-80.

Levend, Agâh Sırrı. **Divan Edebiyatı**, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1984.

Levend, Agâh Sırrı. “Siyâset-nâmeler”, **TDAY Belleten**, Ankara, 1962, ss. 167-194.

Levend, Agâh Sırrı. “Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız”, **TDAY Belleten**, Ankara, 1963, ss. 89-115.

Levend, Agâh Sırrı. **Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri**, TDK Yayınları, Ankara 1972.

Levend, Agâh Sırrı. **Türk Edebiyatı Tarihi**, TTK Yayınları, Ankara, 2008.

Maas, Paul- Bordaejo, Barbara- Witkam, Jan Just. **Stemmatik- Tenkitli Metin Nessrinde Soy-Ağacı Yaklaşımı**, Der. Murteza Bedir, Küre Yayınları, İstanbul, 2011.

Mehmed Ali Aynî. **Türk Ahlâkçıları**, İstanbul, 1939.

Mehmed Süreyya. **Sicill-i Osmanî**, Cilt: 5, hzl. Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996.

Mengi, Mine. “Eski Türk Edebiyatında Nesir: Gelişimi ve Kaynakçası”, **TALİD**, Cilt: 5, Sayı: 10, İstanbul, 2007, ss. 43-76.

Meriç, Cemil. **Kırk Ambar, Cilt I/ Rûmuz-ül Edeb**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

Mermer, Ahmet-Keskin Koç, Neslihan. **Eski Türk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2005.

Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu, I-V, 1987-1992.

Michael, James. **Persian Fables From The Anwarı Sooseyly Of Hüssein Vâiz Kâshify**, London, 1827.

Mir Nizamüddin Ali Şir Nevâ'î. **Mecâlisü'n-Nefâ'is**, hzl. Ali Asgar Hikmet, Tahran, 1323.

Mizancı Murad, "Üdebâmızın Nümune-i İmtisalleri", **Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi III**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1994, ss. 343-441.

Moran, Berna. **Edebiyat Kuramları ve Eleştiri**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.

Muallim Nâcî. **Lugat-i Nâcî**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1987.

Muallim Naci, **Mecmûa-i Muallim**, İstanbul 10 Rebiülevvel 1306/Kasım 1888.

Muhammed Kutub, **İslâm Düşüncesinde San'at**, çev. Akif Nuri, Fikir Yayınları, İstanbul, 1979.

Muhammed Taki Bahar, **Sebk-i Şinasi Ya Tarih-i Tatavvur-i Nesr-i Farisî**, Cilt: 3, Tahran, 1370.

el-Münâvî. **Feyzü'l-Kadir**, 6 Cilt, Beyrut, 1994

Müstakim-zâde Süleyman Sa'deddin, **Mecelletü'n-nisâb fi'n-nisbi ve'l-künâ ve'l-elkâb**, Kültür Bakanlığı Yayınları Ankara, 2000.

Mütercim Âsım Efendi. **Burhân-ı Katı**, hzl. Mürsel Öztürk-Derya Örs, TDK Yayınları, İstanbul, 2009.

Mütercim Âsım Efendi. **el-Okyanusü'l-basît Fî Tercemeti'l-kâmûsü'l-muhît**, Matba'â-i Âmire, İstanbul, 1268-1272.

Namık Kemal, “Lisan-ı Osmanî'nin Edebiyat Hakkında Bazı Mülâhazatı Şamildir”, **Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi II**, hzl. Mehmet Kaplan, İnci Enginün ve Birol Emil, Marmara Üniversitesi Yayınları, 1993.

Namık Kemal, “Mukadime-i Celal”, **Yeni Türk Edebiyatı Metinleri 3**, hzl. İnci Enginün ve Zeynep Kerman, Dergah Yayınları, İstanbul, 2011.

Nev'îzâde Atâyî, **Hadâ'iku'l-Hakâ'ik Fî Tekmiletî's-Şakâ'ik**, hzl. Suat Donuk, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa, 2015.

Oğraş, Rıza. **Esad Mehmed Efendi ve Bağçe-i Safâ-Endûz'u**, Kültür Bakanlığı e-kitap. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10734,bahcepdf.pdf?0> (erişim tarihi: 08.03.2016).

Oktay, Ayşe Sıdıka. **Ahlâk-ı Alâî**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2011.

Okumuş, Sait. “Klâsik Türk Edebiyatında XV. ve XVI. Yüzyıl Nesir ve Nâsirlerine Bakış”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 18, 2011, ss. 86-118.

Okuyucu, Cihan, Ahmet Kartal ve Fatih Köksal. **Klasik Dönem Osmanlı Nesri**, Kesit Yayınları, 2009.

Onay, Ahmet Talat. **Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2000.

Onur, Naci. **Yusuf u Züleyhâ Hamdî**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1991.

Osmanzâde Taib. **Ahlâk-ı Ahmedî**, Matbaa-i Amire, 1121/1709-10.

Ömer Efendî Bosnevî. **Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinîn**, Kütahya Vahidpaşa İl Halk Ktp, 43 Va 717.

Ömer Ferit Kam. **Âsâr-ı Edebiye Tetkîkâtı (Divan Şiirinin Dünyasına Giriş)**, hzl. Halil Çeltik, Birleşik Yayınları, Ankara, 2008.

Öz, Mehmet. “Siyasetname, Ahlak ve Görgü Kitapları”, **Türk Edebiyatı Tarihi**, Cilt: 2, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 359-370.

Öz, Mustafa. “Ahlâk-ı Cemâlî”, **DİA**, Cilt: 7, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1993, ss. 308-309.

Özcan, Abdülkadir. “Ebü'l-Fazl Mehmed Efendi”, **DİA**, Cilt: 10, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, ss. 356-357.

Özcan, Abdülkadir. “Osmanzâde Ahmed Tâib”, **DİA**, Cilt: 34, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2007, ss. 2-4.

Özçelik, Kenan. **Âşık Çelebi Terceme-i Ravzatü's-şüheda (İnceleme-Metin)**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2015.

Özdemir, Saadettin. “Ahlâk Kitaplarımız”, **SDÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 22, Isparta, 2009, ss. 161-176.

Özyıldırım, Ali Emre. **Hamdullah Hamdî Divanı**, Kültür Bakanlığı e-kitap. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10615,girispdf.pdf?0> (erişim tarihi: 08.04.2016)

Paçacıoğlu, Burhan. **VIII-XVI. Yüzyıllar Arasında Türkçenin Sözcük Dağarcığı**, Bizim Büro Basımevi, Ankara, 2006.

Pakalın, M. Zeki. **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, MEB Yayınları, İstanbul, 1983.

Pala, İskender. **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, Kapı Yayınları, İstanbul, 2004.

Pazarlı, Osman. **İslamda Ahlak**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1980.

Pekolcay, Necla, vd., **İslâmî Türk Edebiyatında Şekil ve Nev'ilere Giriş**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2000.

Peker, Osman. **Hocazâde Abdülaziz Efendi ve Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi (İnceleme- Metin vr. 61a-165b)**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya, 2010.

Polat, Salahattin. **Metin Tenkidi**, Marmara Üni. İlahiyat Fak. Yay., İstanbul, 2010.

Radevî, Mes'ud. "Der-Mezheb-i Erbâb-ı Fütüvvet", **Tehասusî İtlâât-ı Hikmet ü Marifet**, 1389, Sayı: 54, ss. 19-25.

Redhouse, Sir James. **Turkish And English Lexicon**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2006.

Réne Wellek-Austin Varren, **Edebiyat Teorisi**, çev. Ömer Faruk Huyugüzel, Dergah Yayınları, İstanbul, 2013.

Rıdvan bin Abdülmennan, **Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinî**, Milli Kütüphane, 60 Hk 40.

Rieu, Charles. **Catalogue of Turkish Manuscripts in the British Museum**, 1888.

Riyâzî, **Riyâzuş-ş-şuarâ**, hzl. Namık Açıkgöz, Yayımınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara,1982.

Rossi, Ettore. **Elenco Dei Manoscritti Turchi Della Biblioteca Vaticana**, Vatikan, 1953.

Rûdânî Büyük Hadis Külliyyatı Cem'ul-Fevâid, 3 Cilt, ter. Naim Erdoğan, İz Yayıncılık, İstanbul, 2011.

Saraç, Yekta. **Şeyhülislam Kemal Paşazâde Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Bazı Şiirleri**, Risale Yayınları, İstanbul, 1995.

Saraç, Yekta. **Emrî Dîvânı**, Kültür Bakanlığı e-kitap, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10606,giris-emridivanipdf.pdf?0> (erişim tarihi: 04.04.2016)

Saraçbaşı, M. Ertuğrul. **Damıtılmış Sözler**, YKY, İstanbul, 1997.

Serdaroğlu, Ahmet. **Usûl-i Hadis ve Mevzûât-ı Aliyyü'l-Kârî Tercemesi**, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1966.

Sevgi, Ahmet. “Azmî'nin Hadîs-i Erba'în Tercümesi”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 9, 2001, ss.107-132.

Sevgi, Ahmet. “Merdümî ve “Tuhfetü'l-islâm”ı, **S. Ü. Fen-Ede. Fak. Edebiyat Dergisi**, Sayı: 6, 1991, ss. 101-165.

Simidchieva, Marta. “İmitation and Innovation in Timurid Poetics: Kashifi's Badāyī' al-afkār and its Predecessors, al-Mu'jam and Hadā'ig al-sihr”, **Iranian Studies**, Volume 36, Sayı: 4, 2003, ss. 509-530.

Steingass, F. A. **Comprehensive Persian-English Dictionary**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2005.

Subtelny, Maria E. “A Late Medieval Persian Summa on Ethics: Kashifi’s Akhlâq-i Muḥsinî”, **Iranian Studies**, Volume 36, Number 4, December 2003, ss. 601-614.

Sucu, Nurgül. “Eski Türk Edebiyatında Tercüme Geleneği”, **S. Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı 19, 2006, ss. 125-148.

Sucu, Nurgül. **Bostanzâde Yahyâ Efendi ve Mir’âtü’l-Ahlâk’ı (İnceleme-Metin)**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2010.

Sungurhan-Eyduran, Aysun. **Kınalızade Hasan Çelebi Tezkiretü’ş-Şu’arâ**, Kültür Bakanlığı e-kitap, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10738,tsmetinapdf.pdf?0> (erişim tarihi: 08.09.2015).

Sungurhan-Eyduran, Aysun. **Beyânî Tezkiretü’ş-Şu’arâ**, Kültür bakanlığı e-kitap, Ankara, 2008, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10733,metinpdf.pdf?0> (erişim tarihi: 07.10.2015).

Sünen-i Tirmizî Tercemesi, 3 Cilt, hzl. Abdullah Parlıyan, Konya Kitapçılık, İstanbul, 2007.

Sünen-i İbn-i Mâce, 2 Cilt, hzl. Abdullah Parlıyan, Konya Kitapçılık, İstanbul, 2008.

Sünen-i Ebu Davud, 3 Cilt, hzl. Abdullah Parlıyan, Konya Kitapçılık, İstanbul, 2007.

Şahinoğlu, M. Nazif. “Ahlâk-ı Celâlî”, **DİA**, Cilt: 2, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1989, s. 16.

Şahinoğlu, M. Nazif. “Ahlâk-ı Nâsirî”, **DİA**, Cilt: 2, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1989, ss.17-18.

Şahinoğlu, M. Nazif. “Ahlâk-ı Muhsinî”, **DİA**, Cilt: 2, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1989, s. 17.

Şahinoğlu, M. Nazif. “Ahlâku’l-Eşrâf”, **DİA**, Cilt: 2, , Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1989, ss. 18-19.

Şemseddin Sami, **Kâmûsu’l-A’lâm**, Cilt I-VI, Kaşgar Neşriyat, Ankara, 1996.

Şemseddin Sami, **Kâmûs-ı Türkî**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2006.

Şeyhî Mehmed Efendi, **Vekayü’l-Fudalâ**, Cilt: I-II-III, hzl. Abdülkadir Özcan, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1989.

Şihâbü’l-ahbâr Tercümesi, hzl. Ali Yardım, Damla Yayınevi, İstanbul, 1999.

Tanyeri, M. Ali. **Divanlar Üstüne Eleştiriler**, Turkuaz Yayınları, İstanbul, 2005.

Tanyıldız, Ahmet. “Sürelî Yayınlar Bağlamında Bazı Çevriyazı Sorunları”, **Turkish Studies**, Volume 2/3, Summer 2007, ss. 525-534

Tarama Sözlüğü, TDK Yayınları, Ankara, 2009.

Tarlan, Ali Nihad. **Şiir Mecmualarında XVI ve XVII. Asır Divan Şiiri Ulvî-Me’alî-Nihanî-Feyzî-Katibî**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1948.

Tarlan, Ali Nihad. **Zatî Dîvan (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon) Gazeller Kısmı**, Cild II, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1970.

Tarlan, Ali Nihad. **Necatî Beg Divanı**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1992.

Tarlan, Ali Nihad. **Hayâlî Divanı**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1992.

Tarlan, Ali Nihad. **Ahmet Paşa**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1992.

Tekin, Talât. **Orhon Yazıtları**, TDK Yayınları, Ankara, 2014.

Timurtaş, Faruk K. **Şeyhî Husrev ü Şîrin**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1980.

Toker, Birgül. **Şemseddin-i Sivasî Mir'âtü'l-Ahlâk**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2010.

Tokmak, A. Naci. "Ehlî-i Şirâzî", **DİA**, Cilt 10, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1994, s. 533

Tolasa, Harun. "Divan Nesri", **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, Cilt: 2, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1977, ss. 341-344.

Topuzoğlu, Tevfik Rüştü. "Hezec", **DİA**, Cilt: 17, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1998, s. 303.

Tulum, Mertol. "Filolojik Çalışma ve Eski Metinlerin Neşri Üzerine Görüş ve Tenkitler", **Türk Dünyası Araştırmaları**, Aralık 1983, ss. 175-228.

Tulum, Mertol. **Sinan Paşa Maârif-nâme Özlü Sözler ve Öğütler Kitabı**, AKM Yayınları, Ankara, 2013.

Tulum, Mertol. **Tarihî Metin Çalışmalarında Usûl (Menâkıbü'l-Kudsiyye Üzerine Bir Deneme)**, Deniz Kitabevi, İstanbul, 2000.

Tuman, Nail. **Tuhfe-i Nâilî**, Cilt: II, hzl. Cemal Kurnaz ve Mustafa Tatçı, Bizim Büro Yayınları, Ankara, 2001.

Tunalı, İsmail. **Sanat Ontolojisi**, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2011.

Türk, Vahit. **Bahru'l-Hakayık**, TDK Yayınları, Ankara, 2009.

Uçman, Abdullah. “Mecmûa-i Muallim”, **DİA**, Cilt: 28, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2003, ss. 271-272.

Uğur, Ahmet. **Osmanlı Siyâset-Nâmeleri**, MEB Yayınları, Ankara, 2001.

Unan, Fahri. **Ahlâk-ı Alâ’î (Çeviriyazı Metin) Kınalı-zâde Ali Çelebi**, TTK Yayınları, Ankara, 2014.

Ünver, İsmail. “Arap Harfli Türkçe Metinlerin Çevrisinde Karşılaşılan Yanlışlar, (I. Eski Türk Edebiyatı Kollogyumu’nda – 17-18 Ocak 1992 İlesam, Ankara).

Ünver, İsmail. “Çeviriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler”, **Türkoloji Dergisi**, Cilt: XI, Sayı: 1, Ankara, 1993, ss. 51-89.

Ünver, İsmail. “Eski Türk Edebiyatıyla İlgili Sorunlarımız”, **Türk Dili**, Sayı: 500, ss. 118-126.

Üzüm, İlyas. “Hüseyin”, **DİA**, Cilt: 18, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1998, ss. 522-523.

Woodhead, Christine. “Okçuzâde Mehmed Şâhî”, **DİA**, Cilt: 33, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2007, ss. 335-336.

Wickens, G. M. “Aklaq-e Mohseni,” *Encyclopædia Iranica*, <http://www.iranicaonline.org/articles/aklaq-e-mohseni-less-commonly-known-as-jawaher-al-asrar-an-ostensibly-serious-treatise-on-ethics-by-the-prolific-pro> (erişim tarihi: 14.11.2015).

Wickens, G. M. “Akhlâq-e Mohseni,” **In Encyclopedia Iranica**, edited by Ehsan Yarshater, Volume 1/7, December 15, 1984, ss. 724-25.

Yavuz, Kemal. **Âşık Paşa Garib-nâme**, Cilt: I-II, TDK Yayınları, Ankara, 2000.

Yazar, Sadık. **Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh, Geleneği**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2011.

Yazıcı, Tahsin. “Gülistan”, **DİA**, Cilt: 14, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1996, ss. 240-241.

Yazıcı, Tahsin. “Hâfız-ı Şîrâzî”, **DİA**, Cilt: 15, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1997, ss. 103-105.

Yeniterzi, Emine. Behiştî'nin **Heşt Behişt Mesnevisi (İnceleme-Metin)**, İstanbul, 2001.

Yeniterzi, Emine. “Anadolu Türk Edebiyatında Ahlâkî Mesneviler”, **TALİD**, Cilt: 5, Sayı: 10, 2007, ss. 433-468.

Yetiş, Kazım. **Talim-i Edebiyatın Retorik ve Edebiyat Nazariyatı Sahasında Getirdiği Yenilikler**, AKMB Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1996.

Yıldırım, Ali. (hzl.), **Süleyman Fehmi Edebiyat**, Fırat Üniversitesi Yayınları, Elazığ, 2004.

Yıldırım, Nimet. “Fars Öğüt Edebiyatı”, **Nüşa**, Sayı: 16, 2005, ss. 51-53.

Yılmaz, Ali. “Türk Edebiyatında Esmâ-i Hüsnâ Şerhleri ve İbn-i İsmâ-yı Saruhânî'nin Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ'sı”, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 1, 1998, ss. 1-34.

Yılmaz, Mehmet. **Edebiyatımızda İslâmî Kaynaklı Sözler**, Enderûn Kitabevi, İstanbul, 1992.

Yılmaz, Mehmet. **Kültürümüzde Arapça Farsça Asıllı Vecizeler Sözlüğü**, Sütun Yayınları, İstanbul, 2009.

Yılmaz, Mehmet. **Kültürümüzde Ayet ve Hadisler (Ansiklopedik Sözlük)**, Kesit Yayınları, İstanbul, 2013.

Yılmaz, Ozan. “Metin Te’sisinde Şiir Mecmualarının Katkısına Bir Örnek: Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu 5214 Numaralı Mecmua ve Muhtevası”, **Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi** 1, İstanbul, 2008.

Zülfe, Ömer. **Hecrî Dîvânı**, Kültür Bakanlığı, e-kitap, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10618,hecripdf.pdf?0>, (erişim tarihi: 24.07.2015).

